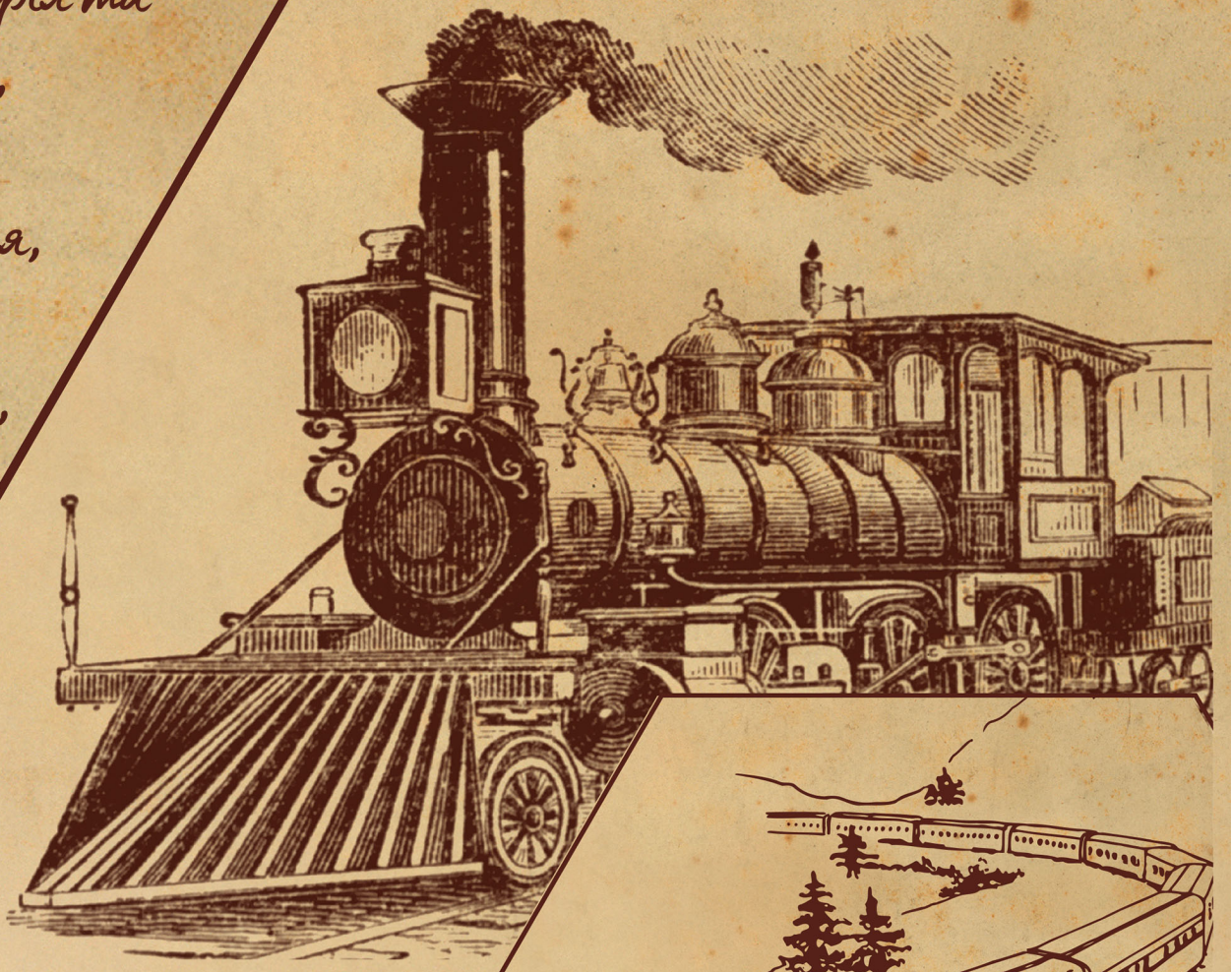
Наукові перспективи
Видавнича група

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ У СУЧАСНІЙ НАУЦІ

№2(32)
2025

Серія: історія та археологія, державне управління, економіка, педагогіка, техніка, право

Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління
Асоціація науковців України
Науковий парк Національного Авіаційного Університету

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

«Актуальні питання у сучасній науці»

(Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка»,
Серія «Державне управління», Серія «Техніка»,
Серія «Історія та археологія»)

Випуск № 2(32) 2025

Київ – 2025

Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration
Association of Scientists of Ukraine
Scientific Park of the National Aviation University

within the work of the Publishing Group "Scientific Perspectives"

«Current issues in modern science»

("Pedagogy" Series, "Law" Series, Economy Series, "Public Administration" Series, "Technology" Series, "History and Archeology" Series)

Issue № 2(32) 2025

Kyiv – 2025

ISSN 2786-6300 Print

УДК 001.32:1 /3](477)(02)

DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)

«Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)»: журнал. 2025. № 2(32) 2025. С. 1280.

Свідоцтво про державну реєстрацію Серія Серія КВ № 25116-15056Р.

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України 10.10.2022 № 894 журналу присвоєні категорії "Б" із з права (спеціальність - 081 Право), економіки (спеціальність - 076 Підприємництво та торгівля), педагогіки (спеціальність - 014 Середня освіта) та державного управління (спеціальність - 281 Публічне управління та адміністрування).

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 20.02.2023 № 185 журналу присвоєно категорію "Б" із історії та археології (спеціальність - 032 Історія та археологія)

Рекомендовано до друку Президією Всеукраїнської Асамблеї докторів наук з державного управління (Рішення від 11.02.2025, № 5/2-25).

Журнал видається за підтримки Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан), Міждержавної гільдії інженерів консультантів, громадської організації «Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання».

Журнал публікує оригінальні дослідницькі та оглядові розвідки з теоретичних та прикладних аспектів державного управління, права, економіки, історії, педагогіки, техніки для їх інтеграції у європейський, світовий науковий простір. Цільова аудиторія: науковці, працівники вищих навчальних закладів та наукових інституцій, здобувачі вищої освіти, а, також фахівці тематики журналу.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.

Головний редактор: Дацій Олександр Іванович - доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

- Балалаєва (Дорошенко) Катерина Вікторівна - кандидат технічних наук, доцент кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Бєльська Тетяна Валентинівна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри менеджменту Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості (Київ, Україна)
- Будник Вікторія Анатоліївна - кандидат економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій Державного університету інфраструктури та технологій (Київ, Україна)
- Гбур Зоряна Володимирівна - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- Герасименко Юлія Сергіївна - доктор економічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки, психології та менеджменту Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти Державного закладу вищої освіти «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України (Біла Церква, Україна)
- Дегтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна)
- Закієв Іслам Муса-Огли - старший науковий співробітник кафедри підтримання льотної придатності авіаційної техніки Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Заячківська Оксана Василівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Іванченко Євгенія Вікторівна — кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

- Ігнатович Сергій Ромуальдович - доктор технічних наук, професор, завідуючий кафедрою конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Ільїна Анастасія Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і адміністрування Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)
- Ісайкіна Олена Дмитрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету, член Спілки краєзнавців України (Київ, Україна)
- Кавиліна Ганна Костянтинівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
- Кардаш Оксана Любомирівна — кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інституту автоматики, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)
- Карускевич Михайло Віталійович - доктор технічних наук, професор, професор кафедри конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Катеринчук Іван Степанович - доктор технічних наук, професор кафедри телекомунікаційних та інформаційних систем Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (Хмельницький, Україна)
- Кінзерявий Василь Миколайович — кандидат технічних наук, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Коваленко Валентин Васильович - доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник сектору авторського права та суміжних прав лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково−дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (Київ, Україна)
- Ковтун Владислав Юрійович — кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Комнатний Сергій Олександрович - докторант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- Корченко Анна Олександрівна — доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Корченко Олександр Григорович — доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Котельницький Назар Анатолійович - кандидат історичних наук, доцент кафедри права Чернігівського інституту інформації, бізнесу та права Міжнародного науково - технічного університету імені академіка Юрія Бугая, член - кореспондент Центру українських досліджень Інституту Європи РАН (Чернігів, Україна)
- Кошетар Уляна Петрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Кошова Світлана Петрівна — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління охорони здоров'я Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- Кравчук Володимир Миколайович — доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Кризина Наталія Павлівна – доктор наук державного управління, професор, Заслужений лікар України, директор Навчально-Наукового медичного інституту Київського міжнародного університету (Київ Україна)
- Куриш Наталія Костянтинівна – кандидат педагогічних наук, заступник директора з науково-навчальної роботи, Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області (Чернівці, Україна)
- Марушева Олександра Анатоліївна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту ПВНЗ Університет Новітніх Технологій (Київ, Україна)
- Маслак Тетяна Петрівна - кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Матяш Ольга Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри алгебри і методики навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)
- Миргород-Карпова Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)
- Михайленко Любов Федорівна - доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри алгебри і методики навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)
- Михальчук Роман Юрійович - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)
- Мізюк Вікторія Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
- Мірошніченко Валентина Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (Хмельницький, Україна)
- Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)
- Ніколаєв Микола Ілліч - доктор історичних наук, професор кафедри історії на методики її навчання Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Одеса, Україна)
- Новак-Каляєва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна)
- Огієнко Альона Володимирівна - доктор економічних наук, доцент кафедри організації авіаційних робіт та послуг Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

- Оніщенко Наталія Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік НАПрН України, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України (Київ, Україна)
- Орлова Наталія Сергіївна — доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Харків, Україна)
- Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Київ, Україна)
- Павлова Олена Миколаївна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Палічук Юрій Іванович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини Буковинського державного медичного університету (Чернівці, Україна)
- Присяжнюк Олексій Миколайович - кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
- Пушкарь Ірина Володимирівна – кандидат наук з державного управління, доцент, професор кафедри обліку та оподаткування Запорізького національного університету, сертифікований аудитор, член Аудиторської Палати України, член громадської організації «Професійна організація аудиторів, бухгалтерів та викладачів ОКД» (Запоріжжя, Україна)
- Робак Ігор Юрійович - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук Харківського національного медичного університету (Харків, Україна)
- Руденко Юлія Анатоліївна - доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики дошкільної освіти ДЗ "Південноукраїнський національний педагогічний університет імені к.д.ушинського (Одеса, Україна)
- Сидоренко Вікторія Миколаївна —асистент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Сирник Ярослав - доцент кафедри етнології та культурної антропології Вроцлавського університету (Вроцлав, Польща)
- Січкаренко Галина Геннадіївна - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри документознавства та інформаційної діяльності Державного університету телекомунікацій (Київ, Україна)
- Сопілко Ірина Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету (Київ, Україна)
- Тарчинська Юлія Георгіївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інструментального виконавства Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)
- Терещенко Юрій Матвійович — доктор технічних наук, професор, лауреат Державної премії в області науки і техніки України, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Титко Анна Василівна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- Толочко Світлана Вікторівна – доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна)
- Хитровська Юлія Валентинівна - доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)
- Хохлачова Юлія Євгеніївна — кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Чумак Оксана Володимирівна - доктор економічних наук, доцент, науковий співробітник відділу статистики і аналітики вищої освіти Державної наукової установи «Інститут освітньої аналітики», (Київ, Україна)
- Шандра Наталія Андріївна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)
- Шеремет Інеса Володимирівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри медикобіологічних та валеологічних основ охорони життя і здоров'я Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна)
- Шологон Лілія Іванівна - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)
- Якимчук Олег Феодосійович - керівник групи білінгу Відділу бізнес-систем Департаменту інформаційних технологій ПРаТ «Рівнеобленерго» (Рівне, Україна)
- Якушенко Олександр Сергійович — кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

© автори статей, 2025
© Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління, 2025
© Асоціація науковців України, 2025
© Науковий парк Національного Авіаційного Університету, 2025
© Видавнича група «Наукові перспективи», 2025

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Економіка»

Bublyk L.Ya. 19
AL AND THE FUTURE OF ECONOMIC LEADERSHIP PREPARING FOR A TRANSFORMED LANDSCAPE

Александрова С.А., Радіонова О.М., Світлична В.Ю. 28
ПЕРСПЕКТИВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ УКРАЇНИ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Бечко П.К., Непочатенко О.А., Колотуха С.М., Трушевський О.О. 39
СТРАХУВАННЯ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ СТІЙКОСТІ ЙОГО РОЗВИТКУ

Біланчук І.М. 52
МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Благун І.С., Коляджин Ю.І. 64
МОДЕЛІ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Коць О.О., Верес Ю.О., Юзвишин І.С. 77
ВАРТІСНЕ ІНВЕСТУВАННЯ ТА МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ АКЦІЙ ЦИКЛІЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Рябикіна Н.І., Поліщук І.Г., Кутова Н.Г., Рябикіна К.Г., Короленко О.Б. 90
ТОРГІВЛЯ ЯК ВИД ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Федорчак О.Є. 105
МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМ ПРОГНОЗУВАННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ У СФЕРІ Е-КОМЕРЦІЇ

Федоскін В.В. 121
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ МЕТОДИ В УПРАВЛІННІ ПЕРСОНАЛОМ

Шершенюк О., Христенко Л.М., Федотов О.О. 132
ВЗАЄМОДІЯ РИНКОВИХ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ АСПЕКТІВ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ

СЕРІЯ «Державне управління»

Ахмедова О.О. 144
НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ПІДТРИМКИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА МІГРАНТІВ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Бебешко Р.В. 153
S.T.A.L.K.E.R. 2 ЯК ІНСТРУМЕНТ «М'ЯКОЇ СИЛИ» ТА ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ УКРАЇНИ У СВІТОВОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

Бурковська І.А. 161
ДИСКУРСИВНО-СТРАТЕГІЧНА МОДИФІКАЦІЯ ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ У ПАРАДИГМІ ІННОВАЦІЙНОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Веренич О.С., Тараненко А.А. 171
ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ СИСТЕМИ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Герман Д.С. 181
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Дідик Н.Д. 194
ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ В ІЄРАРХІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Зюкова Л.І. 206
ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ СВІТОВОГО ДОСВІДУ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ КАДРОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ У ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ

Карпенко Л.М., Вербицький Д.А., Попович Д.Л. 218
АНТИКОРУПЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ТА ЗАСОБИ ДЕТІНІЗАЦІЇ ВІДНОСИН В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ В КООРДИНАТАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Кацалап В.О., Кутков О.О. 232
МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ЧИННИКІВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ

Матвіїшин Є.Г., Журавель Ю.В. 248
РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ І ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЯ КАДРІВ ЗАВДЯКИ ПУБЛІЧНОМУ ІНВЕСТУВАННЮ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Мельник М.І. 259
СИНЕРГЕТИЧНА КОНВЕРГЕНЦІЯ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ

Пархоменко-Куцевіл О.І. 271
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПРИ ПІДГОТОВЦІ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ ДОСЛІДЖЕНЬ В ГАЛУЗІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Перестюк І.М. 282
РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСОВИХ ІНСТИТУЦІЙ У ДОПОМОЗІ УКРАЇНІ В УПРАВЛІННІ ДЕФОЛТОМ ТА СТАБІЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Підберезник Н.П., Тютюнник О.І. 292
ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Пушкар О.А. 303
ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Радченко О.В., Дакал А.В. 314
МОДЕЛІ СУЧАСНОЇ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ В ПРОВІДНИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Романенко К.М. 327
РЕГУЛЮВАННЯ МАЛОГО БІЗНЕСУ: БАЛАНС МІЖ ДЕРЖАВНИМ КОНТРОЛЕМ І СВОБОДОЮ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Руднєв С.І. 337
ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ

Терещук О.А., Кореневич В.М., Поворознюк В.В. 348
ДЕРЖАВА І СИЛОВІ СТРУКТУРИ В ХРИСТИЯНСЬКОМУ СВІТОГЛЯДІ: ПРИСЯГА, ОБІТНИЦЯ, ОБІЦЯНКА ЯК МОРАЛЬНІ ОРІЄНТИРИ

Шевченко О.В. 359
ДЕРЖАВНА ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА ЯК СТРАТЕГІЯ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ РЕГІОНУ

Шпак Ю.В. 371
РОЛЬ СТАНДАРТИЗАЦІЇ В ЕФЕКТИВНОМУ ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

СЕРІЯ «Право»

Strelchenko O.H., Dotsenko O.S., Strelchenko K.A., Bukhtiiarova I.G. 382
DIRECTIONS FOR IMPROVING FORENSIC EXPERT ACTIVITIES DURING MARTIAL ARTS AND IN THE POST-WAR PERIOD

Vorobel U.B. 394
LEGAL FRAMEWORK FOR DETERMINING ATTORNEY'S FEES IN THE CONTEXT OF COURT COSTS ALLOCATION IN CIVIL PROCEEDINGS

Батраченко Т.С., Сухацька І.Ю. 406
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Бедриківський О.В. 416
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ПІДГОТОВКИ ТА ДОПУСКУ ВОДІЇВ ДО КЕРУВАННЯ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ

Бобик М.В. 428
МОДЕЛЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СТРАХОВИКІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Богдан І.В. 441
ІСТОРІОГРАФІЯ ОБОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

Воронятніков О.О. 453
ФОРМИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ З ІНТЕРПОЛОМ

Горінов П.В., Андрусішин Б.І. 463
ОЗНАКИ САМОЧИННОГО БУДІВНИЦТВА

Діордіца І.В., Коваленко І.А. 471
ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРУВАННЯ МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ

Донченко О.І., Левенець А.В. 480
ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ М. ДРАГОМАНОВА У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Зіневич А.М. 494
ОСОБЛИВОСТІ КОНСПІРАТИВНИХ ЗАХОДІВ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Котвицька Н.М., Гончарук Р.А., Підгорний Я.Ю. 507
РЕФОРМА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ДЛЯ ПРИМИРЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Ленгер Я.І., Фідря Ю.О. 520
ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ МЕДІАЦІЇ У ВИРІШЕННІ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ В УКРАЇНІ

Луценко І.М. 531
ВОГНЕПАЛЬНА ЗБРОЯ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО: ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПІДГОТОВКИ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Любавіна В.П., Кабачна О.В. 540
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ У ДІЯЛЬНОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ ІНСПЕКЦІЙ

Любавіна В.П., Чекараміт К.С. 548
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Моргун Н.С., Шевчук О.О., Марчевський С.В. 556
СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ УКРАЇНИ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

Моргунова Т.І. 569
УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Найченко А.М.585
ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ «CHATGPT» В СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Новіцький В.В. 596
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ДИСКРЕЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Островський С.О., Зима В.М. 607
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ

Пархуць В.Д., Заворотченко Т.М. 619
РОЛЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ У МЕХАНІЗМІ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Пасайлюк І.В. 626
ТЕХНОЛОГІЇ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Пєшков В.В. 639
ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сергієнко Н.А., Бабяк М.О., Старченко А.А. 649
ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ВИЇЗД ЗА МЕЖІ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Федчишин С.А. 672
ДО ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СУДІ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Христова Ю.В. 683
ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАХОДІВ ПРОТИДІЇ КРИМІНОГЕННИМ ВПЛИВАМ НА БЕЗПЕКУ ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Чорний В.А. 696
МЕХАНІЗМИ КОНФІСКАЦІЇ АКТИВІВ АГРЕСОРА ДЛЯ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ

Юринець Ю.Л., Бєлкін М.Л. 707
ОБЛІГАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РИЗИКІВ: ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

СЕРІЯ «Педагогіка»

Nahorna O.O., Nahornyi Ya.V. 717
POLITICAL NEOLOGISMS IN MODERN ENGLISH: PEDAGOGICAL APPROACHES TO CONTEMPORARY WORD FORMATION IN ESL/EFL CLASSROOMS

Sharykov D.I., Kuts S.I., Kuts V.I. 729
JUGGLING AS A TYPE OF PERFORMANCE OF A CIRCUS ARTIST: METHODS AND ALGORITHMS FOR THE DEVELOPMENT OF ARTISTIC SKILLS

Stanislavyk O.V., Kovalenko O.M., Qiao Shuaishuai 744
APPLICATION OF MARKETING STRATEGIES IN INTERNATIONAL BUSINESS TO ENHANCE THE EXPORT POTENTIAL OF THE ENTERPRISE

Атаманчук Ю.М. 761
ВПЛИВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ЯКІСТЬ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ЗВО УКРАЇНИ

Болдарєва О.М., Олефір О.І., Урум Г.Д. 770
ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДХОДІВ ДО ІНТЕГРАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ У ЗМІСТ БАЗОВОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Бутенко Н.С. 787
ПРОПОЗИЦІЇ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В ТЕХНІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Галів М.Д., Невмержицька О.В. 796
ОСВІТА УВ'ЯЗНЕНИХ ОСІБ У ПОЛЬЩІ (кінець XX – початок XXI ст.): ОГЛЯД СУЧАСНИХ СТУДІЙ

Городецька Н. 809
МЕНТАЛЬНА АРИФМЕТИКА ТА НЕЙРОПЛАСТИЧНІСТЬ: ЯК ВПРАВИ НА АБАКУС ВПЛИВАЮТЬ НА РОЗВИТОК МОЗКУ

Дворська А.О. 820
ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ АВІАЦІЙНИХ ФАХІВЦІВ ЗАСОБАМИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ

Казанішена Н.В., Григорчук І.Д. 830
РЕАЛІЗАЦІЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ЕВОЛЮЦІЙНОГО ВЧЕННЯ, ЦИТОЛОГІЇ ТА МОЛЕКУЛЯРНОЇ БІОЛОГІЇ

Карп Р.В. 841
ПРОЦЕС ОРГАНІЗУВАННЯ ПІДГОТОВКИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Ковальова А.А., Ковальова О.В., Сметанін С.В. 852
ОБҐРУНТУВАННЯ НЕОБХІДНОСТІ АДАПТАЦІЇ НАВЧАЛЬНИХ МЕТОДІВ ДО ТИПІВ СПРИЙНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЇ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ «ФІЗИЧНА ТЕРАПІЯ»

Лесько І.З., Стець М.Б. 862
ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ НАСИЛЬСТВА В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Мамон С.І. 870
МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ІНТЕГРАЦІЯ В ПІДГОТОВЦІ ВИКЛАДАЧІВ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Мироненко С.Г., Дерев'янко Т.В., Власенко Н.О., Шапаренко І.Є. 882
ВПЛИВ ФІЗИЧНИХ НАВАНТАЖЕНЬ НА БУДОВУ ТА ФУНКЦІЇ КІСТКОВОЇ ТКАНИНИ

Озарчук І.В., Ковальчук Ю.П. 891
ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Орлов А.А. 902
ФОРМУВАННЯ ПОСЛУГ У ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНИХ ЗАКЛАДАХ ЗА ДОПОМОГОЮ МАРКЕТИНГОВОГО ПІДХОДУ

Орлов А.А., Шебеда А.Р., Товстоп'ятко І.Ф. 915
ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНИХ СПОРУД В УКРАЇНІ

Пензай С.А. 929
ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ ТА КОЛЕКТИВУ В СПОРТІ

Петренко Н.В. 940
РОЛЬ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ В УНІВЕРСИТЕТІ

Розман І.І., Бедевельська М.В. 952
ІНТЕГРАЦІЯ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС: ПЕРЕВАГИ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Рябовол Г.С., Ушакова С.В., Перелигіна О.І., Рачковський О.В. 960
МЕТОД ПРОЄКТІВ У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ: РОЗВИТОК НАВИЧОК 21-ГО СТОЛІТТЯ

Цвєткова Г.Г., Барановська Л.В., Олефіренко Т.О., Кузменко І.А. 967
РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ: ЕВРОПЕЙСЬКІ СТУДІЇ, АМЕРИКАНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Цимбал-Слатвінська С.В. 983
НАВЧАЛЬНІ ІНСТРУМЕНТИ В СИСТЕМІ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЗА ЛОРІ ФРОСТОМ ТА ЕНДІ БОНДІ

Чаплінська Н.О. 994
CHAT GPT – ІННОВАЦІЙНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЧИ ЗАМІННИЙ АСИСТЕНТ ВИКЛАДАЧА У ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ?

Шастало В.О., Герман Л.В. 1003
ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТАМ ОП "СЕРЕДНЯ ОСВІТА"

Шевченко Ю.М., Кондратенко В.О., Дубяга С.М., Свириденко Г.В., Гузь В.В. 1014
ЕФЕКТИВНІСТЬ ЛОГОПЕДИЧНИХ МЕТОДІВ У РОБОТІ З ДІТЬМИ З ПОРУШЕННЯМ МОВЛЕННЯ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Щербина В.М., Шопіна М.О., Якунін Я.Ю. 1030
ІНТЕГРАЦІЯ ЕЛЕМЕНТІВ STEM ОСВІТИ У ВИХОВНУ СИСТЕМУ МОНТЕССОРІ

СЕРІЯ «Історія та археологія»

Бармак М.В., Чорна М.І. 1043
АРХІВ ЯК ПРОСТІР ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ: ОСОБОВИЙ ФОНД ІВАННИ БЛАЖКЕВИЧ ТА ЙОГО УКЛАДАННЯ БОГДАНОМ ХАВАРІВСЬКИМ

Биба Є.В. 1061
МІЖ ПРАГНЕННЯМ І РЕАЛЬНІСТЮ: ЖИТЛОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1861–1914)

Власова В.С. 1071
ЖІНОЧИЙ ВИМІР ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ТАБОРАХ ГУЛАГУ

Деревінський В.Ф., Мельник Р.П. 1082
ІНТЕРВ'Ю ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БОГДАНА ХАВАРІВСЬКОГО

Зозуля В.С. 1094
ЖУРНАЛ «КРАЄЗНАВСТВО» ЯК НОСІЙ СУЧАСНОЇ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОЇ ДУМКИ (2000–2024)

Зуляк І.С. 1108
МІЖНАРОДНІ КОНВЕНЦІЇ ПОЛЬЩІ З НІМЕЧЧИНОЮ ТА ЧЕХОСЛОВАЧЧИНОЮ У 1920-Х РР.

Ігнатуша О.М. 1120
ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА НА ПОСАДІ МІНІСТРА ІСПОВІДАНЬ УРЯДУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Костючок П.Л., Солонець І.Ф., Щербін Л.В. 1128
ЄГИПТОЛОГІЧНІ СТУДІЇ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ САЛІМИ ІКРАМ

Лазуренко В.М. 1137
СЕЛЯНСЬКИЙ КООПЕРАТИВНИЙ РУХ НА ЧЕРКАЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ. КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНИХ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Лихач Ю.Л. 1153
ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА НАЦИСТСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ: СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

Максимчук О.В. 1165
КИЇВСЬКА АКАДЕМІЯ У НАРИСІ ПРО МИТРОПОЛИТА ІЄРОФІЯ МАЛИЦЬКОГО (1796-1799 РР.)

Мельник Т.Г. 1176
АДВЕНТИСТСЬКІ ПРОПОВІДНИКИ В УРСР В 1920-1930-Х РОКАХ, ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ, ВЗАЄМОВІДНОСИНИ З ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ЧЛЕНАМИ ПОМІСНИХ ГРОМАД

Мельник В.М. 1187
ПЕРШИЙ ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ ДОСВІД ТЕОФІЛА ОКУНЕВСЬКОГО У ГАЛИЦЬКОМУ СЕЙМІ

Меміш О.М. 1198
ПЕРЕДУМОВИ ІНТЕГРАЦІЇ ТУРЕЧЧИНИ ДО ЄС: ІСТОРИЧНИЙ, ПОЛІТИЧНИЙ, ЕКОНОМІЧНИЙ, СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ, ІДЕОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТИ

Оліцький В.О. 1207
ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКОВНОЇ РАДИ В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 1917-1920 РОКІВ

Петрученко О.А. 1217
РОЛЬ ВЧЕНИХ ТА ІНЖЕНЕРІВ ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ ЗАЛІЗНИЦЬ ПІДРОСІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ В РОЗВИТКУ ВАГОНОБУДУВАННЯ (остання чверть XIX – поч. XX сторіччя)

Товстоп'ятко Ф.Ф., Притула О.Л., Філатов М.М., Парій С.Б. 1228
СТАНОВЛЕНЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ДОБУ КОЗАЦТВА: ЗНАЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ КОЗАЦЬКИХ ІГР У ФІЗИЧНІЙ ПІДГОТОВЦІ

Трофимович Л.В. 1238
ДОСВІД ЗБРОЙНИХ СИЛ ПОЛЬЩІ У СТРИМУВАННІ НЕЗАКОННОЇ МІГРАЦІЇ ТА ПРОТИДІЇ ГІБРИДНИМ ЗАГРОЗАМ НА СХІДНИХ КОРДОНАХ ЄС

Худолей О.С. 1252
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОГО ДОСВІДУ 1991 Р. - ПОЧАТОК XXI СТ.

Янін В.А. 1264
Л.П. ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ ПРО ПРОЕКТОВАНІ ПІД'ЇЗНІ ЗАЛІЗНИЦІ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ: ІСТОРИЧНО-АРХЕОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД

Шановні колеги!

Вітаю вас із виходом чергового номеру фахового журналу категорії Б “Актуальні питання у сучасній науці”.

Відзначаючи різноплановість тематики, представлених у випуску, матеріалів, їх науковість і практичність, наявність інформативного матеріалу особливої уваги потребують статті, що висвітлюють питання: ефективності методів оцінювання вартості акцій циклічних підприємств, у рамках концепції вартісного інвестування та розробка підходів до мінімізації ризиків інвестування у такі активи; місця Конституційного суду України в механзмі стримувань і противаг і визначення основних напрямів його вдоскона-лення; систематизації наукових підходів до питання діджиталізації системи охорони здоров'я як інструменту підвищення якості медичної допомоги; особливостей та проблем процесу формування української національної ідентичності, в умовах російсько-української війни; ролі міжнародних фінансових інституцій у допомозі Україні в управлінні дефолтом та щодо стабілізації економіки, з початком повномасштабної війни та ін.

Колективу редакційної колегії, авторам, читачам зичу творчих успіхів, натхнення та плідного співробітництва на ниві вітчизняної науки і освіти України у Новому 2025 році.

З повагою,

директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Лауреат премії Президента України для молодих вчених,
Лауреат премії Верховної Ради України
молодим ученим **Ірина Жукова**

СЕРІЯ «Економіка»

UDC 37.013.73

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-19-27

Bublyk Lilia Yaroslavivna candidate of economic sciences, Associate Professor at the Organizational Management Department, Lviv Polytechnic National University, Lviv, tel.: (098)760-63-93, https://orcid.org/0009-0008-5886-1440.

AL AND THE FUTURE OF ECONOMIC LEADERSHIP PREPARING FOR A TRANSFORMED LANDSCAPE

Abstract. AI and the Future of Economic Leadership Preparing for a Transformed Landscape Abstract This article examines the transformative impact of artificial intelligence (AI) on the field of economic leadership, exploring how this technology is reshaping the skills, competencies, and strategies required for success in an AI-driven world. The article argues that future economic leaders must not only possess a deep understanding of economic principles but also demonstrate proficiency in AI technologies and their applications in economic contexts.

Key areas explored include The evolving role of economic leaders in an AI-driven world Analyzing how AI is changing the nature of economic decision-making, requiring leaders to adapt and develop new skills to effectively leverage AI's potential. Essential AI competencies for economic leaders Identifying the core AI knowledge and skills that future economic leaders need to possess, including data analysis, machine learning, and responsible AI practices. Strategies for integrating AI into economic leadership development Examining how educational institutions and organizations can prepare future leaders by incorporating AI into curricula, training programs, and professional development initiatives. Ethical considerations and challenges of AI in economic leadership Addressing the ethical implications of AI in economic decision-making, including bias mitigation, fairness, transparency, and accountability. The article concludes by emphasizing the importance of proactive adaptation and continuous learning for economic leaders in the face of rapid technological advancements. It provides recommendations for individuals, educational institutions, and organizations to effectively prepare for the transformed landscape of economic leadership in the age of AI.

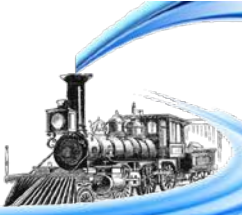
This article examines the transformative impact of artificial intelligence (AI) on the field of economic leadership, exploring how this technology is reshaping the skills, competencies, and strategies required for success in an AI-driven world. The article argues that future economic leaders must not only possess a deep understanding of economic principles but also demonstrate proficiency in AI technologies and their applications in economic contexts. Furthermore, it investigates the crucial role of emotional intelligence in navigating the ethical and societal implications of AI, emphasizing the need for leaders to balance technological expertise with empathy and social responsibility. The study also analyzes the evolving nature of leadership in the context of AI-driven automation and decision-making, highlighting the importance of adaptability, critical thinking, and complex problem-solving skills.

Keywords: artificial intelligence, economic leadership, leadership development, AI competencies, digital transformation.

Бублик Ліля Ярославівна кандидат економічних наук, доцент кафедри «Менеджмент організацій», Національний університет «Львівська політехніка», Львів, тел.: (098) 760-63-93, https://orcid.org/0009-0008-5886-1440.

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ, ЯК ОСНОВА ЕКОНОМІЧНОГО ЛІДЕРСТВА, ПІДГОТОВКА ДО ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТНІХ ПРОГРАМ

Анотація. Стрімкий розвиток штучного інтелекту (ШІ) вимагає переосмислення ролі економічного лідерства та адаптації освітніх програм до нових реалій. Майбутні лідери повинні не лише володіти глибокими економічними знаннями, а й вміти ефективно використовувати ШІ для прийняття рішень, аналізу даних та прогнозування. Мета статті - дослідити вплив ШІ на формування економічного лідерства та обґрунтувати необхідність трансформації освітніх програм з економіки з урахуванням викликів та можливостей ШІ. Завдання дослідження - проаналізувати роль ШІ в сучасній економіці та його вплив на процеси прийняття рішень, визначити ключові компетенції економічних лідерів в еру ШІ, обґрунтувати необхідність інтеграції знань про ШІ в освітні програми з економіки, розробити рекомендації щодо модернізації освітніх програм для підготовки майбутніх економічних лідерів. В статті використано методи аналізу та синтезу наукової літератури, експертних оцінок, моделювання та прогнозування. В статті показано, що ШІ суттєво впливає на формування економічного лідерства, створюючи нові виклики та можливості. Визначено ключові компетенції економічних лідерів в еру ШІ, серед яких аналітичне мислення, стратегічне бачення, цифрова грамотність, вміння працювати з даними та етичне використання технологій. Обґрунтовано

необхідність включення в освітні програми з економіки дисциплін, присвячених ШІ, та модернізації існуючих курсів з урахуванням впливу ШІ на економічні процеси. Трансформація освітніх програм з економіки є необхідною для підготовки майбутніх лідерів, здатних ефективно використовувати ШІ для розвитку економіки та прийняття стратегічних рішень. Впровадження нових підходів до навчання сприятиме формуванню необхідних компетенцій та забезпечить конкурентоспроможність фахівців на ринку праці.

Ключові слова: штучний інтелект, економічне лідерство, розвиток лідерства, компетенції ШІ, цифрова трансформація.

Formulation of the problem. The rapid advancement and pervasive integration of artificial intelligence (AI) across industries are fundamentally reshaping the global economic landscape. This presents unprecedented challenges and opportunities for economic leaders who must navigate this evolving terrain and harness AI's potential to drive sustainable growth and societal well-being. The core problem lies in the growing disparity between the demands of an AI-driven economy and the current capabilities of economic leaders. Traditional leadership paradigms, often rooted in linear thinking and conventional economic models, are proving inadequate in addressing the complexities of this new era. This problem manifests in several key areas Lack of AI literacy among economic leaders Many leaders lack a fundamental understanding of AI concepts, technologies, and their potential applications in economic contexts. This limits their ability to effectively leverage AI for decision-making, innovation, and strategic planning. Inadequate preparedness for an AI-augmented workforce As AI automates routine tasks and reshapes job roles, economic leaders must adapt their management styles and develop strategies to lead and upskill a workforce increasingly collaborating with intelligent machines. Ethical and societal implications of AI in economic decision-making The use of AI in economic contexts raises ethical concerns regarding bias, fairness, transparency, and accountability. Leaders need a strong ethical framework and the ability to navigate these complexities to ensure responsible AI adoption.

Analysis of recent research and publications. Many Ukrainian and foreign theoreticians, among them Celik I. [1], Chen X. [2], Devi J. S. [3], Alam A., Mohanty A. [4]. An interesting idea is that of R. Carpenter, who says that we will remain the owners of the technologies we create for a long time and they will help us solve many world problems [5]. However, this topic remains relevant and requires further research, which is why it was chosen for the study.

Formulation of the goals of the article. The main idea of the article is that artificial intelligence is fundamentally changing the landscape of economic leadership, requiring future leaders to adapt by acquiring new skills, competencies, and strategies to effectively navigate this evolving terrain.

Presentation of the main research material. Artificial intelligence (AI) is rapidly transforming the global economy, presenting both challenges and opportunities for future economic leaders. To effectively prepare students for this AI-driven world, integrating AI tools and concepts into economics education is no longer a luxury, but a necessity. This integration, however, requires a strategic and comprehensive approach to ensure its successful implementation and maximize its potential benefits.

This article examines the crucial nexus between AI and economics education, exploring how embedding AI tools and concepts into curricula can equip future economists with the skills and knowledge to thrive in an increasingly complex and data-driven world. Beyond technical proficiency, the article emphasizes the importance of ethical awareness and critical thinking in the application of AI to economic challenges.

The article analyzes how AI is reshaping the field of economics, impacting research methodologies, analytical tools, and decision-making processes. By understanding these transformations, future economic leaders can strategically leverage AI to enhance their capabilities and contribute to a more informed and efficient economic landscape.

Furthermore, the article addresses the ethical considerations and potential challenges associated with AI integration in economics. This includes issues such as algorithmic bias, data privacy, and the responsible use of AI to ensure fairness, transparency, and accountability in economic applications.

The article also proposes a novel approach to integrating AI into economics education by fostering collaboration between universities and other educational institutions. This collaboration would provide students with practical experience in applying AI in real-world settings, such as schools and preschools, where they can contribute their AI skills and knowledge to enhance learning and promote responsible AI use across different educational levels.

By providing a comprehensive overview of the key aspects of AI integration in economics education and proposing innovative approaches to practical application, this article aims to equip future economic leaders with the necessary knowledge and skills to navigate the complexities of an AI-driven world. This will enable them to make informed decisions, contribute to innovative solutions, and shape a future where AI serves the betterment of society.

Recognizing the transformative potential of artificial intelligence (AI) across various sectors, educational institutions are increasingly exploring and implementing AI in their programs. This integration is crucial to equip future generations with the necessary skills and knowledge to navigate an AI-driven world.

To effectively bridge the AI skills gap, a collaborative approach between universities and other educational institutions is essential. This collaboration can

facilitate knowledge transfer, provide practical experience, and foster a deeper understanding of AI's applications across different educational levels.

For instance, university students can play a vital role in promoting AI literacy and providing training in secondary schools. By sharing their expertise and conducting workshops, they can empower high school students with the foundational knowledge and skills needed to navigate an increasingly AI-augmented world.

This collaboration is particularly crucial given the rapid pace of technological advancements and the projected changes in the labor market. As leading experts predict a significant shift in professions within the next two decades, with AI playing a central role in this transformation, equipping students with AI literacy is essential for their future success.

Several prominent institutions are leading the way in AI education and research:

- ✓ Massachusetts Institute of Technology (MIT). A pioneer in AI research, MIT offers a dedicated AI and Decision-Making degree, integrates AI tools into various disciplines, and explores the ethical implications of AI through its Schwarzman College of Computing.
- ✓ Carnegie Mellon University (CMU). Renowned for its strong computer science programs, CMU has integrated AI into various fields, including robotics, language processing, and human-computer interaction. They offer numerous AI-focused degrees and research opportunities.
- ✓ Stanford University. Stanford's AI Lab is a leading research center, and its Institute for Human-Centered Artificial Intelligence (HAI) focuses on developing AI technologies that benefit humanity. They offer a variety of AI-related courses and degrees.
- ✓ University of California, Berkeley. Berkeley's AI Research Lab is a hub for cutting-edge research, and they offer a designated undergraduate major in Data Science with a focus on AI.
- ✓ University of Oxford. Oxford's Department of Computer Science is a leader in AI research, and they offer various AI-focused programs, including a Master's in Artificial Intelligence.

These institutions exemplify the growing commitment to AI education and research, paving the way for a future where AI is seamlessly integrated into various aspects of society. By fostering collaboration and knowledge sharing, we can ensure that future generations are equipped with the skills and knowledge to thrive in an AI-driven world (Table 1)

Table 1.

Examples of AI Integration in Educational Programs

Name of the educational institution	Valuable experience
Massachusetts Institute of Technology	Creation of opportunities for adaptation to the conditions of increasing coverage of all spheres of life by artificial intelligence.
Oxford University	1. Development of universal working programs of artificial intelligence for various disciplines; 2. Providing opportunities for conducting scientific research
National University of Singapore	Establishment of partnership relations of the institution with leading organizations-developers of artificial intelligence.
Carnegie Mellon University	Work with large databases to make concise decisions.
Stanford University	Being in the heart of Silicon Valley gives you the opportunity to understand the perspective of diligently learning to work with artificial intelligence.
University College London	Development and use of the university's internal program designed to solve the challenges of sustainable development.
Harvard University	Building a community of scientists from various fields who will work in the field of studying the work of artificial intelligence.
Cambridge University	Special emphasis on ethics when using artificial intelligence programs in research and the scientific process.

The integration of artificial intelligence (AI) in education is gaining momentum across a diverse range of institutions worldwide. While approaches and initiatives vary, these institutions share a common goal: to equip future generations with the knowledge and skills necessary to navigate an AI-driven world.

Here are some notable examples:

✓ Harvard University. Harvard's AI initiatives are dispersed across various departments, including computer science, law, and business. They offer courses and research opportunities in AI ethics, policy, and applications, reflecting a comprehensive approach to AI education.

✓ Georgia Institute of Technology. Georgia Tech is renowned for its innovative use of AI in education, including the development of Jill Watson, an AI-powered teaching assistant that provides personalized support to students.

Online Learning Platforms:

o Coursera. Offers a vast array of AI courses and specializations from top universities and companies, making AI education accessible to a global audience.

o edX. Similar to Coursera, edX provides a comprehensive catalog of AI-related courses and programs from leading institutions worldwide.

- Udacity. Focuses on industry-relevant AI skills, offering nanodegrees and courses designed to prepare individuals for careers in AI.

K-12 Initiatives:

- AI4K12. An initiative dedicated to developing national guidelines for AI education in K-12 schools, promoting AI literacy and preparing students for the future.
- ISTE (International Society for Technology in Education). Provides valuable resources and standards for integrating AI and other technologies into K-12 education.

These examples highlight the diverse landscape of AI in education, with institutions adopting various approaches and initiatives tailored to their specific contexts and goals. This ongoing evolution underscores the growing recognition of AI's transformative potential in education and the importance of preparing future generations for an AI-driven world.

And according to the results of the survey, 7 out of 10 educators checked how AI-based tools work at least once every six months. In total, 76% of the surveyed teachers used AI at least once, half of them had a positive interaction experience. There is an understanding that: AI can be useful for work: during preparation for classes, for creating tasks of various formats, during lessons, testing knowledge, etc. And AI provides opportunities that other services could not provide before. Children actively use AI for entertainment in particular, so it is worth studying and involving what is close to schoolchildren. 37% of teachers have already involved schoolchildren in one way or another in the use of AI, and 49% plan to do so in the future. However, many have concerns about whether such tools should be recommended to students [10] .

This study provides valuable insights into the adoption and perception of artificial intelligence (AI) tools among educators. A significant majority (70%) of educators have actively explored AI-based tools, demonstrating a growing curiosity and willingness to experiment with this technology in their practice.

Among educators who have integrated AI tools, half report positive experiences, suggesting that AI is proving valuable in various educational contexts. Educators recognize the potential benefits of AI in diverse aspects of teaching, including lesson preparation, creating differentiated tasks, conducting assessments, and enhancing classroom engagement. AI is perceived as offering unique capabilities that were previously unavailable, highlighting its potential to transform traditional teaching practices.

The study also reveals that students are already actively using AI for entertainment purposes, indicating a familiarity and comfort level with this technology. Furthermore, many educators are involving or planning to involve students in AI-related activities, recognizing the importance of incorporating student interests and leveraging their existing familiarity with AI.

Despite acknowledging the potential benefits of AI, a significant proportion of educators express reservations about recommending AI tools to students. This

suggests a need for further research, guidance, and support to address concerns and ensure responsible AI integration in education. Future research should focus on understanding the factors contributing to educators' hesitancy and developing strategies to promote the ethical and effective use of AI in educational settings.

Conclusions. This article has explored the profound impact of artificial intelligence (AI) on the field of economic leadership, highlighting the need for future leaders to adapt and acquire new skills and competencies to navigate this evolving landscape. The following key conclusions can be drawn from the analysis presented:

1. As AI automates routine tasks and augments decision-making processes, economic leaders must evolve their roles to focus on strategic thinking, innovation, and ethical considerations. They need to become adept at leveraging AI to enhance their capabilities and drive organizational success in a rapidly changing environment.
2. These competencies include not only technical skills in data analysis, machine learning, and AI applications but also a deep understanding of the ethical and societal implications of AI. Leaders must be able to critically evaluate AI-generated insights, mitigate biases, and ensure responsible AI adoption in economic contexts.
3. To prepare future economic leaders for an AI-driven world, curricula must be transformed to integrate AI literacy, ethical considerations, and the development of essential skills for an AI-augmented workforce. This includes fostering a culture of continuous learning and adaptation to keep pace with rapid technological advancements.
4. Economic leaders must prioritize ethical considerations in AI development and deployment, ensuring fairness, transparency, and accountability in all AI-driven initiatives. They must also be prepared to address the societal impact of AI and promote its use for the benefit of humanity.
5. Preparing for the future of economic leadership requires collaboration between academia, industry, and policymakers. Fostering interdisciplinary approaches that integrate AI with economics, ethics, and social sciences will be crucial in developing well-rounded leaders capable of navigating the complexities of an AI-driven world.

By embracing these conclusions and proactively adapting to the changing landscape, we can empower future economic leaders to harness the transformative potential of AI and shape a future where AI serves the betterment of society.

References:

1. Celik I. Towards Intelligent-TPACK: An empirical study on teachers' professional knowledge to ethically integrate artificial intelligence (AI)-based tools into education. Computers in Human Behavior. 2023. pp. 107.

2. Chen X. et al. Two decades of artificial intelligence in education. Educational Technology & Society. 2022. pp. 28–47.

3. Devi J. S. et al. A path towards child-centric Artificial Intelligence based Education. International Journal of Early Childhood. 2022. Vol. 03. pp. 2022

4. Alam A., Mohanty A. Foundation for the Future of Higher Education or 'Misplaced Optimism'? Being Human in the Age of Artificial Intelligence. Innovations in Intelligent Computing and Communication: First International Conference, ICIICC 2022, Bhubaneswar, Odisha, India, December 16-17, 2022, Proceedings. – Cham : Springer International Publishing, 2023. pp.17–29.

5. Petriv O. (2023). Dezinformatsiia ta shtuchnyi intelekt: (ne)vydyma zahroza suchasnosti [Disinformation and artificial intelligence: (in)visible problem of modernit]. Available at: https:// cedem.org.ua/analytics/dezinformatsiya-shtuchnyi-intelekt/ (accessed December 10, 2024).

6. Prospects for the use of artificial intelligence in school education. Available at: https:// naurok.com.ua/post/perspektivi-vikoristannya-shtuchnogo-intelektu-v-shkilniy-osviti (accessed December 10, 2024).

Література:

1. Celik I. Towards Intelligent-TPACK: An empirical study on teachers' professional knowledge to ethically integrate artificial intelligence (AI)-based tools into education. Computers in Human Behavior. 2023. Т. 138. С. 107468.

2. Chen X. et al. Two decades of artificial intelligence in education. Educational Technology & Society. 2022. Т. 25. № 1. С. 28–47.

3. Devi J. S. et al. A path towards child-centric Artificial Intelligence based Education. International Journal of Early Childhood. 2022. Т. 14. № 03. С. 2022.

4. Alam A., Mohanty A. Foundation for the Future of Higher Education or 'Misplaced Optimism'? Being Human in the Age of Artificial Intelligence. Innovations in Intelligent Computing and Communication: First International Conference, ICIICC 2022, Bhubaneswar, Odisha, India, December 16-17, 2022, Proceedings. – Cham : Springer International Publishing, 2023. С. 17–29.

5. Петрів О. (2023). Дезінформація та штучний інтелект: (не)видима загроза сучасності. URL: https://cedem.org.ua/analytics/dezinformatsiya-shtuchnyi-intelekt/ (дата звернення 10.12.2024).

6. Prospects for the use of artificial intelligence in school education. URL: https://naurok.com.ua/ post/perspektivi-vikoristannya-shtuchnogo-intelektu-v-shkilniy-osviti (дата звернення 10.12.2024).

УДК 640.412:658.821

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-28-38

Александрова Світлана Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризму і готельного господарства, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, м. Харків, тел.: (057) 707-31-56, https://orcid.org/0000-0001-9842-436X

Радіонова Ольга Миколаївна кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму і готельного господарства, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, м. Харків, тел.: (057) 707-31-56, https://orcid.org/0000-0003-0570-3648

Світлична Вікторія Юріївна кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму і готельного господарства, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, м. Харків, тел.: (057) 707-31-56, https://orcid.org/0000-0002-5135-0006

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ УКРАЇНИ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Анотація. У статті досліджено питання забезпечення конкурентоспроможності індустрії гостинності України у післявоєнний період. Наголошено на важливій ролі туризму та готельно-ресторанного бізнесу в економіці країни та проаналізовано вплив війни на діяльність підприємств цих галузей.

Особливу увагу приділено аналізу сучасного стану індустрії гостинності в Україні, її проблемам та перспективам відновлення після війни.

Зазначено, що війна завдала значних збитків підприємствам туризму та готельно-ресторанного бізнесу, проте підкреслено потенціал галузі для відновлення економіки країни. Запропоновано шляхи підвищення конкурентоспроможності українських підприємств індустрії гостинності, зокрема:

– інноваційний розвиток (впровадження новітніх технологій, цифрових інструментів управління, інноваційних форматів обслуговування тощо);

– гнучкість та адаптивність (здатність оперативно реагувати на зміни ринкової кон'юнктури, коригувати бізнес-моделі та стратегії);

– персоналізація клієнтського досвіду (індивідуальний підхід, постійний моніторинг потреб та очікувань споживачів);

– розширення співпраці з іншими учасниками ринку, органами державної влади та міжнародними організаціями.

Окремо виділено важливість розвитку внутрішнього туризму, створення актуальних туристичних маршрутів, залучення інвестицій у розвиток туристичної інфраструктури та підвищення кваліфікації кадрів.

Підкреслено значення іміджу підприємства та соціальної відповідальності бізнесу для підвищення конкурентоспроможності.

Наголошено на необхідності консолідації зусиль держави, бізнесу та фінансових установ для успішного відновлення та розвитку індустрії гостинності в Україні. Запропоновано створення загальноукраїнської мережі бюджетних готелів під єдиним вітчизняним брендом, що може стати конкурентною перевагою на ринку.

Ключові слова: індустрія гостинності, конкурентоспроможність, війна, відновлення, розвиток, туризм, інвестиції, інновації, соціальна відповідальність.

Aleksandrova Svitlana Anatoliivna PhD of pedagogical sciense, Associate professor, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv, tel: (057) 707-31-56, https//orcid.org/0000-0001-9842-436X

Radionova Olga Mykolaivna PhD of economic sciense assistant professor, Department of Tourism and Hospitality, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv, tel: (057) 707-31-56, https//orcid.org/0000-0001-9842-436X

Svitlychna Viktoriia Yuriyivna PhD of economic sciense, Associate professor, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv, tel: (057) 707-31-56, https://orcid.org/0000-0002-5135-0006

PROSPECTS FOR ENSURING THE COMPETITIVENESS OF THE UKRAINIAN HOSPITALITY INDUSTRY IN THE POST-WAR PERIOD

Abstract. This article explores the issue of ensuring the competitiveness of the hospitality industry in Ukraine in the post-war period. The important role of tourism and the hotel and restaurant business in the country's economy is emphasized, and the impact of the war on the activities of enterprises in these industries is analyzed.

Particular attention is paid to the analysis of the current state of the hospitality industry in Ukraine, its problems and prospects for recovery after the war.

It is noted that the war caused significant damage to the hotel and restaurant business, but the potential of the industry to revive the country's economy is emphasized. Ways to increase the competitiveness of Ukrainian hospitality industry enterprises are proposed, in particular:

– innovative development: the introduction of the latest technologies, digital management tools, the creation of innovative service formats;

– ensuring flexibility and adaptability: the ability to quickly respond to changes in market conditions, adjust business models and strategies;

– personalization of the customer experience: creating an individual approach to each guest, constantly monitoring their needs and expectations;

– expanding cooperation: joining forces with other market participants, government bodies and international organizations.

The importance of developing domestic tourism, creating relevant tourist routes, attracting investment in the development of tourist infrastructure and improving the skills of personnel is separately highlighted.

The importance of the company's image and the social responsibility of business to increase competitiveness is emphasized.

The need to consolidate the efforts of the state, business and financial institutions for the successful recovery and development of the hospitality industry in Ukraine is emphasized. The creation of an all-Ukrainian network of budget hotels under a single domestic brand, which can become a competitive advantage in the market, is proposed.

Keywords: hospitality industry, competitiveness, war, recovery, development, tourism, investment, innovation, social responsibility.

Постановка проблеми. Готельна індустрія відіграє важливу роль в економіці багатьох країн, забезпечуючи значну частину їх ВВП. Вона охоплює широкий спектр послуг, пов'язаних із прийомом, обслуговуванням гостей та задоволенням їх потреб. Ця галузь включає в себе не тільки готельний та ресторанний бізнес, але й туристичні послуги, розваги та інші сфери, що мають на меті створення комфортних умов для клієнтів та для отримання прибутку.

Гедоністичне прагнення до відпочинку, притаманне людині, зумовлює зростання попиту на послуги індустрії гостинності пропорційно до підвищення рівня життя суспільства. Як наслідок, розширюється спектр пропозицій підприємств цієї галузі.

Туризм, будучи інтегральною частиною готельно-ресторанного господарства, відіграє значну роль у відновленні людського потенціалу, що є актуальним навіть в умовах воєнного стану.

С початком повномасштабної війни індустрія гостинності України переживає надскладні часи. І хоча підприємства даної галузі постраждали перманентно, продемонструвавши в різних регіонах від припинення діяльності до зростання її обсягів, проте майже весь бізнес зіткнувся із проблемами логістики, постачання, збуту, доступу до фінансування, дефіциту кваліфікованих кадрів через міграційні процеси, мобілізацію; внутрішніми проблемами, пов'язаними із психологічним станом працівників та власників тощо.

Залишилась і низка не вирішених питань довоєнного часу, серед яких те, що українські готелі часто не відповідають сучасним вимогам туристів через

відсутність інновацій, високі ціни та низьку якість послуг тощо. Війна ще більше загострила ці проблеми. Проте вже зараз важливо розуміння того, як відновлювати дану галузь на всій території України у повоєнний час, адже індустрія гостинності має потужний потенціал для відновлення економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед всесвітньо відомих економістів, які зробили значний внесок у дослідження питань конкуренції та конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, можна зазначити таких як А. Сміт, А. Маршалл, Д. Рікардо, М. Портер, Й. Шумпетер та ін. Багато вітчизняних сучасних науковців присвячують свої праці цим питанням, зокрема Лісовська Л.С., Іванець Л.В.[1], Герасимова В.О., Рєзанов Е.О. [2], Партута Т. О., Фесенко Т. В. [3], Капітанець Ю. О. [4] та багато інших.

Питання впливу війни на індустрію гостинності України та її конкурентоспроможність, вектору розвитку індустрії гостинності України в умовах воєнного часу, проблем і перспективи післявоєнного відновлення висвітлені у працях таких дослідників як Румянцева І. Б., Мендела І. Я. [5] , Носирєв О. [6], Козачина В., Цвілий С. [7], Корнєєв М.В., Кучер М.М. [8] Федишин І., Бойко А. [9], Муха Р. А. [10] та інших, проте відсутнє дослідження перспектив відновлення та забезпечення конкурентоспроможності індустрії гостинності України після війни.

Мета статті – дослідження проблем та перспектив забезпечення конкурентоспроможності індустрії гостинності України у післявоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Поняття конкурентоспроможності, що активно досліджується вченими різних країн, є багатогранним і складним. Тому досі не існує єдиного підходу до його розуміння, тривають наукові дискусії та пошук нових теоретичних підходів.

В умовах ринкової економіки кожен суб’єкт господарювання бореться за попит споживачів, за ресурси та прагне отримати певні переваги над іншими учасникам ринку, тож конкуренція є неминучим явищем.

Саме завдяки конкуренції відбуваються важливі регулюючі процеси, вона є важливим фактором розвитку ринкової економіки, оскільки сприяє підвищенню ефективності виробництва через те, що підприємства змушені постійно вдосконалювати свою діяльність, щоб залишатися конкурентоспроможними; спонукає виробників до зниження цін або обмеження їх зростання; до розширення асортименту товарів та послуг, стимулювання інновацій тощо.

Конкуренція може відбуватися на макрорівні (між окремими підприємствами за споживачів, частку ринку, ресурси тощо) та макрорівні (між країнами за інвестиції, ринки збуту, технології тощо). Вона може мати різні форми, такі як цінова (боротьба за споживачів шляхом зниження цін на товари та послуги) та нецінова конкуренція (боротьба за споживачів шляхом поліпшення якості товарів та послуг, розширення асортименту, надання додаткових послуг, використання реклами тощо).

Конкурентоспроможність – це не просто кінцева мета, а процес, що включає постійне вдосконалення і адаптацію до змін у ринкових умовах [1].

Ключовими факторами успіху для підприємства є вміле використання власних конкурентних переваг для досягнення високих показників діяльності та гнучкість у реагуванні на зміни ринкової кон'юнктури.

Конкурентні переваги є тими унікальними характеристиками, які надають можливість підприємству займати вигідне становище на ринку. Це можуть бути, наприклад, висока якість продукції, інноваційні технології, ефективна система управління, цінові переваги, репутація тощо.

Слід враховувати, що в умовах надзвичайно мінливого сучасного середовища господарювання, необхідно вміти визначати свої переваги та ефективно їх використовувати, важливою також є здатність швидко адаптуватися до нових умов, змін (споживчих потреб, технологічного прогресу, дій конкурентів тощо), що постійно відбуваються. Конкурентні переваги підприємства можуть варіюватися, але вони завжди повинні бути відчутними та значущими для споживачів, а також такими, що позитивно впливають на ефективність діяльності суб’єкту господарювання.

Визначальними факторами конкурентоспроможності підприємства є якість продукції, її інноваційна складова, ефективність управління та вміння пристосовуватися до ринкових змін. Зазначені фактори безпосередньо залежать від рівня технологічного оснащення, наявності фінансових ресурсів, професіоналізму персоналу та загального стану економіки [4].

Довоєнний розвиток вітчизняної індустрії гостинності мав багато вад через вплив різних чинників, як об'єктивних, так і суб'єктивних. Так, негативно впивали високі інвестиційні вимоги для відкриття бізнесу, невизначеність щодо власності, недостатня кваліфікація працівників, жорстка конкуренція з боку представників іноземного бізнесу, що наприклад, створювало несприятливі умови для розвитку вітчизняних готельних мереж.

Проте до 2022 року українська індустрія гостинності почала демонструвати позитивну тенденцію зростання, оговтуючись від наслідків пандемії, але війна перекреслила ці досягнення [5, 6], спричинивши катастрофічні, безпрецедентні наслідки для всієї країни, зокрема й для індустрії гостинності. Масштабні руйнування, неможливість вести бізнес через тимчасову окупацію територій, серйозні безпекові загрози в регіонах, які найбільше потерпають від агресії рф, та проблеми логістики, постачання, збуту, доступу до фінансування, дефіциту кваліфікованих кадрів через міграційні процеси, мобілізацію; внутрішні проблеми у регіонах відносно безпечних.

Війна в Україні спричинила масштабні зміни, які суттєво вплинули на конкурентоспроможність підприємств туризму та готельно-ресторанного бізнесу, негативно позначившись на всіх її аспектах як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Економічна ситуація в країні значно погіршилася, про що свідчать висока інфляція, збільшення кількості безробітних та зменшення доходів населення. Соціально-демографічна сфера також зазнала змін через масову міграцію, зміну вікової структури та підвищення рівня стресу в суспільстві. Додатковим негативним фактором є екологічні проблеми, спричинені руйнуванням інфраструктури та забрудненням навколишнього середовища.

На мезорівні російська агресія спричинила масштабні руйнування інфраструктури, що ускладнило доступ до ресурсів, транспортування товарів та обслуговування споживачів. Багато рекреаційних зон в Україні, які є критично важливими для розвитку туризму, також зазнали серйозних пошкоджень.

На мікрорівні підприємства готельно-ресторанного бізнесу зіткнулися зі зміною попиту на свої послуги. У регіонах, що найбільше постраждали від війни, попит практично зник, а в інших часто спостерігається його зниження або суттєві зміни характеристик. Змінилися потреби клієнтів, з'явилися нові конкуренти, виникла потреба пошуку нових ділових партнерів.

З метою підвищення конкурентоспроможності вітчизняної індустрії гостинності необхідна, передусім, стабілізація в державі. Стабільність є запорукою успіху будь-якого бізнесу, особливо в таких чутливих сферах, як туризм та готельно-ресторанне господарство.

Для ефективного відновлення індустрії гостинності після війни необхідно буде провести комплексний моніторинг стану готелів, рекреаційних ресурсів, інфраструктури; оцінити ступінь руйнувань та визначити доцільність та перспективність відновлення. Важливо виявити потенційні конкурентні переваги кожного закладу та оцінити їхню значущість.

На основі отриманих даних потрібно сформувати чітке уявлення про конкурентоспроможність кожного закладу, що дозволить прийняти обґрунтовані рішення щодо його відновлення та подальшого розвитку.

Важливим інструментом для прийняття обґрунтованих рішень щодо розвитку закладу та підвищення його ефективності є комплексний аналіз конкурентоспроможності, який включає такі етапи:

– визначення сильних сторін закладу, стратегічних і тактичних переваг;

– оцінка важливості кожної переваги для успіху на ринку;

– залучення компетентних експертів для проведення незалежної оцінки конкурентоспроможності;

– аналіз результатів експертних оцінок та визначення їх середніх значень;

– оцінка рівня конкурентоспроможності закладу за кожним окремим критерієм;

– висновки про загальну оцінку конкурентоспроможності.

Ключовими факторами успіху підприємств індустрії гостинності є:

– використання інновацій (впровадження новітніх технологій, цифрових інструментів управління, створення інноваційних форматів обслуговування тощо);

– забезпечення гнучкості та адаптивності (здатність оперативно реагувати на зміни ринкової кон'юнктури, коригувати бізнес-моделі та стратегії);

– персоналізація клієнтського досвіду (створення індивідуального підходу до кожного гостя, постійний моніторинг його потреб та очікувань);

– розширення співпраці (об'єднання зусиль з іншими учасниками ринку, органами державної влади та міжнародними організаціями).

З метою забезпечення успішного відновлення індустрії гостинності після війни необхідна не просто відбудова, а її якісна і кардинальна трансформація. Особливу увагу слід звернути на необхідність забезпечення оптимальної структури закладів готельного господарства в Україні, яка в регіональному розрізі демонструє неоднорідність. Так в деяких регіонах є не закритий попит на кемпінги, хостели та мотелі. Поряд із цим, вважаємо, що такі заклади розміщення будуть актуальними у післявоєнний час як для українських, так і іноземних туристів.

Відновлення туристичної галузі в Україні після війни, як основи для розвитку готельно-ресторанного бізнесу, потребуватиме комплексного підходу, який передбачає:

– розширення спектру туристичних послуг (активний розвиток різних видів туризму, таких як діловий, освітній, медичний, екологічний, військово-історичний);

– створення актуальних туристичних маршрутів;

– активне залучення інвестицій у розвиток туристичної інфраструктури, модернізацію готелів та ресторанів, будівництво нових туристичних об'єктів;

– активна співпраця з міжнародними туристичними організаціями, участь у міжнародних туристичних заходах, просування туристичного бренду України на міжнародному рівні;

– підвищення кваліфікації кадрів тощо [4].

Важливим фактором забезпечення конкурентоспроможності закладів індустрії гостинності є їхній імідж, який включає як зовнішнє, так і внутрішнє сприйняття. Імідж суттєво впливає на результати діяльності та конкурентні позиції підприємства, формуючи цінність для споживачів.

Переваги позитивного іміджу для стейкхолдерів:

– для клієнтів – лояльність, впізнаваність послуг і продуктів, задоволення від обслуговування та повторні візити;

– для постачальників – зменшення маркетингових витрат тощо;

– для персоналу – залучення та утримання висококваліфікованих працівників, підвищення ефективності та якості роботи, мотивації та лояльності, а також сприяння розвитку потенціалу кожного співробітника;

– для ділових партнерів – гарантія надійних та взаємовигідних відносин;

– для інвесторів – висока інвестиційна привабливість тощо [8].

Позитивний імідж створює додаткову цінність, що може бути саме тією конкурентною перевагою, що дозволить суб'єкту господарювання привернути увагу споживачів.

В умовах війни особливого значення при формуванні іміджу набуває соціальна відповідальність бізнесу. Остання є концепцією, за якою підприємства враховують інтереси суспільства, беручи на себе відповідальність за вплив своєї діяльності на навколишнє середовище, соціальну сферу та інші зацікавлені сторони. Наприклад, всесвітньо відомі готельні мережі приділяють пильну увагу питанню корпоративної соціальної відповідальності, яка зазвичай складається з низки заходів екологічного, соціального та освітнього спрямування.

В Україні реалізація соціальної відповідальності може здійснюватися шляхом:

– підтримки місцевого населення (надання допомоги постраждалим від війни, турбота про громаду та зміцнення довіри клієнтів);

– збереження робочих місць (підтримка економіки регіону та забезпечення зайнятості для співробітників);

– підтримки збройних сил України, надання знижок військовослужбовцям та членам їхніх сімей; залучення волонтерів до різних ініціатив, забезпечення їх харчуванням та проживанням; сприяння зміцненню національної єдності;

–надання притулку біженцям, збір коштів на гуманітарну допомогу, забезпечення безкоштовним харчуванням та проживанням;

– підтримка місцевих виробників, використання українських продуктів у меню;

– реалізації екологічних ініціатив тощо.

Для підвищення конкурентоспроможності національної індустрії гостинності необхідна консолідація зусиль бізнесу, фінансових установ і держави. На державному рівні слід вирішити низку актуальних проблем та розробити стратегічний план розвитку індустрії гостинності, тоді як бізнес може зосередитися на вдосконаленні внутрішніх процесів і послуг. Необхідна комплексна стратегія відновлення та розвитку туризму в Україні, що враховуватиме як внутрішні, так і зовнішні фактори, чітко структурована, з визначеними конкретними цілями, завданнями та механізмами реалізації [11].

За підтримки держави доцільно ініціювати створення національних готельних мереж. В Україні варто зосередити увагу на розвитку внутрішнього туризму, що передбачає відкриття бюджетних готелів із якісним базовим сервісом. Останні роки показали значні зміни в споживчих настроях українців: покупці стали економнішими, більш обачними та уважнішими до якості послуг.

Вважаємо доцільним створення загальноукраїнської мережі бюджетних готелів під єдиним вітчизняним брендом, за аналогією з добре відомими продуктовими мережами. Доступна вартість, стандартизовані технології обслугову-

вання, передбачувана якість у будь-якому регіоні країни, а також принцип «максимум якості за мінімальну ціну» стануть конкурентними перевагами. Суворе дотримання стандартів якості та безпеки сприятиме привабливості такого формату серед гостей та дозволить ефективно конкурувати з пропозиціями приватного сектора.

Післявоєнний період, як показує досвід інших країн, може стати часом зростання інтересу до України. Це робить бюджетні засоби розміщення привабливими не лише для вітчизняних туристів, а й для гостей з-за кордону.

Важливою є підтримка індустрії гостинності у процесі післявоєнного відновлення і на регіональному рівні [12]. Кожен регіон володіє унікальними туристичними ресурсами, які потребують індивідуального підходу до реконструкції та розвитку.

Регіональні особливості, зокрема культурні традиції, природні ландшафти та історична спадщина, мають бути враховані під час розробки стратегій розвитку туризму. Залучення місцевих громад до процесу відновлення сприятиме ефективності та стійкості туристичної галузі.

Для успішного розвитку в умовах регіональної специфіки закладам доцільно об’єднуватися у кластери чи асоціації, що допоможе спільно вирішувати актуальні проблеми та підвищувати конкурентоспроможність на ринку.

Для підтримки туристичної індустрії на регіональному рівні можуть бути реалізовані такі заходи:

– надання фінансової допомоги підприємствам галузі у вигляді грантів, кредитів та інших інструментів для відновлення й модернізації;

– реконструкція та розвиток туристичної інфраструктури, зокрема доріг, готелів, ресторанів, музеїв та інших об’єктів;

– проведення маркетингових кампаній, спрямованих на залучення туристів до регіону;

– створення нових туристичних маршрутів, організація фестивалів і подій, що приваблюватимуть відвідувачів;

– співпраця з місцевими виробниками для розвитку автентичних сувенірів і гастрономічних продуктів;

– організація навчальних програм і тренінгів для персоналу туристичного сектору;

– формування сприятливого інвестиційного середовища на рівні регіону тощо [12].

На рівні окремих підприємств кожен суб’єкт господарювання повинен, аналізуючи внутрішні та зовнішні фактори, визначати оптимальні стратегії для підвищення власної конкурентоспроможності. Застосування цих інструментів дозволить не лише відновити бізнес після війни, а й забезпечити його стабільний розвиток у майбутньому.

Висновки. Одним із ключових викликів для туризму і готельно-ресторанного бізнесу в Україні є відсутність стабільності та безпеки. Війна завдала значної шкоди індустрії гостинності України, проте за умови гарантування безпеки є всі шанси на її відновлення та розвиток в майбутньому. Для успішного розвитку цієї сфери необхідно об'єднати зусилля держави, бізнесу, фінансових установ та інших стейкхолдерів.

Саме комплексний підхід за участю всіх зацікавлених сторін дозволить підвищити конкурентні переваги вітчизняних підприємств на стратегічному та тактичному рівнях у повоєнний період.

Література:

1. Лісовська Л.С., Іванець Л.В. Сучасна парадигма конкурентоспроможності підприємства. // *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. №1. 2009. URL: https://koha.tntu.edu.ua/bib/321824

2. Герасимова В.О., Рєзанов Е.О. Конкурентоспроможність підприємства: сутність та фактори впливу в сучасних умовах. // *Економічний простір.* № 154. 2020. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2020_154_19

3. Партута Т. О., Фесенко Т. В. Конкурентоспроможність підприємства та механізм її забезпечення. // *Інвестиції: практика та досвід.* № 12. 2020. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/12_2012/25.pdf

4. Капітанець Ю. О. Визначення та забезпечення конкурентоспроможності підприємства. 2009. URL: https://mydisser.com/files/ 40177797.doc

5. Румянцева І. Б., Мендела І. Я. Готельна індустрія України в умовах воєнного часу. // *Проблеми сучасних трансформацій.* № 11. 2024. URL: https://reicst.com.ua/pmt/issue/view/issue_11_2024

6. Носирєв О. Вектори розвитку готельно-ресторанного і туристичного бізнесу в умовах трансформаційних процесів. // *Socio-Economic Problems and the State* № 28. 2023. URL: http://sepd.tntu.edu.ua/ images/stories/ pdf/2023/23nooutp.pdf

7. Козачина В., Цвілий С. Аналіз проблем і перспективи післявоєнного відновлення готельного ресторанного бізнесу та туризму // *Матеріали X Всеукраїнської наук.-практ. конф. «Соціальна відповідальність як основа інноваційного розвитку бізнесу».* 2022. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/39977/2/SRBD_2022_Kozachyna_V-Analysis_of_the_problems_50-51.pdf

8. Корнєєв М.В., Кучер М.М., Третьякова В.О. Імідж підприємства індустрії гостинності як інструмент забезпечення конкурентоспроможності. // *Науковий погляд: економіка та управління*. № 2 (82). 2023. URL: http://biblio. umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/5557

9. Федишин І., Бойко А. Забезпечення конкурентоспроможності підприємств індустрії гостинності. // *Соціально-економічні проблеми і держава.* № 2 (29). 2023. URL: http://sepd.tntu.edu.ua/images/ stories/pdf/ 2023/23fibpih.pdf

10. Муха Р. А. Вплив війни на заклади готельно- ресторанної сфери та їх конкуренто-спроможність // *Економіка та держава* № 8. 2022. URL: https://gi.edu.ua/koledzh/pidrozdily/biblioteka/repozytorii/862-vplyv-viiny-na-zaklady-hotelno-restorannoi-sfery-ta-ikh-konkurentospromozhnist

11. Миронов Ю. Б. Шляхи післявоєнного відновлення індустрії туризму в Україні // *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки.* № 71, 2023. URL: http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-econom/article/view/1333/1257

12. Матвійчук Л. Ю. Лепкий М. І. Молнар-Бабіля Д. І. Регіональний аналіз розвитку готельного господарства в Україні // *Економіка та суспільство.* № 31. 2021. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/ journal/article/view/738

References:

1. Lisovska L.S., Ivanets L.V. (2009) Suchasna paradyhma konkurentospromozhnosti pidpryiemstva [The modern paradigm of enterprise competitiveness]. *Visnyk natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. №1. https://koha.tntu.edu.ua/bib/321824 [in Ukrainian].

2. Herasymova V.O., Riezanov E.O. (2020) Konkurentospromozhnist pidpryiemstva: sutnist ta faktory vplyvu v suchasnykh umovakh. [Enterprise competitiveness: essence and influencing factors in modern conditions]. *Ekonomichnyi prostir.* № 154. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_ 2020_154_19 [in Ukrainian].

3. Partuta T. O., Fesenko T. V. (2020) Konkurentospromozhnist pidpryiemstva ta mekhanizm yii zabezpechennia. [Competitiveness of the enterprise and the mechanism of its provision]. *Investytsii: praktyka ta dosvid.* № 12. http://www.investplan. com.ua/pdf/12_2012/25.pdf [in Ukrainian].

4. Kapitanets Yu. O. (2009) Vyznachennia ta zabezpechennia konkurentospromozhnosti pidpryiemstva. [Determination and ensuring the competitiveness of the enterprise]. https://mydisser.com/ files/ 40177797.doc [in Ukrainian].

5. Rumiantseva I. B., Mendela I. Ya. (2024) Hotelna industriia Ukrainy v umovakh voiennoho chasu. [The hotel industry of Ukraine in wartime conditions]. *Problemy suchasnykh transformatsii*. № 11. https://reicst.com.ua/pmt/issue/ view/issue_11_2024 [in Ukrainian].

6. Nosyriev O. (2023) Vektory rozvytku hotelno-restorannoho i turystychnoho biznesu v umovakh transformatsiinykh protsesiv. [Vectors of development of the hotel, restaurant and tourist business in the conditions of transformational processes]. *Socio-Economic Problems and the State* № 28. http://sepd.tntu.edu.ua/ images/stories/ pdf/2023/23nooutp.pdf [in Ukrainian].

7. Kozachyna V., Tsvilyi S. (2022) Analiz problem i perspektyvy pisliavoiennoho vidnovlennia hotelnoho restorannoho biznesu ta turyzmu [Analysis of problems and prospects of the post-war restoration of the hotel restaurant business and tourism]. *Materialy Kh Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. «Sotsialna vidpovidalnist yak osnova innovatsiinoho rozvytku biznesu»*. https://elartu.tntu. edu.ua/bitstream/lib/39977/2/SRBD_2022_Kozachyna_V-Analysis_of_the_problems_50-51.pdf [in Ukrainian].

8. Kornieiev M.V., Kucher M.M., Tretiakova V.O. (2023) Imidzh pidpryiemstva industrii hostynnosti yak instrument zabezpechennia konkurentospromozhnosti. [The image of the hospitality industry enterprise as a tool for ensuring competitiveness]. *Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia*. № 2 (82). http://biblio. umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/5557 [in Ukrainian].

9. Fedyshyn I., Boiko A. (2023) Zabezpechennia konkurentospromozhnosti pidpryiemstv industrii hostynnosti. [Ensuring the competitiveness of hospitality industry enterprises]. *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava*. № 2 (29). http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/ 2023/23 fibpih.pdf [in Ukrainian].

10. Mukha R. A. (2022) Vplyv viiny na zaklady hotelno- restorannoi sfery ta yikh konkurentospromozhnist [The impact of the war on hotels and restaurants and their competitiveness]. *Ekonomika ta derzhava.* № 1283. https://gi.edu.ua/koledzh/pidrozdily/biblioteka/repozytorii/862-vplyv-viiny-na-zaklady-hotelno-restorannoi-sfery-ta-ikh-konkurentospromozhnist [in Ukrainian].

11. Myronov Yu. B. (2023) Shliakhy pisliavoiennoho vidnovlennia industrii turyzmu v Ukraini [Ways of post-war restoration of the tourism industry in Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*. № 71. http://journals-lute.lviv.ua/ index.php/visnyk-econom/article/view/1333/1257 [in Ukrainian].

12. Matviichuk L. Yu. Lepkyi M. I. Molnar-Babilia D. I. (2021) Rehionalnyi analiz rozvytku hotelnoho hospodarstva v Ukraini [Regional analysis of hotel industry development in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo.* № 31. https://economyandsociety.in.ua/index.php/ journal/article/view/738 [in Ukrainian].

УДК: 338.4:631.1

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-39-51

Бечко Петро Кузьмич кандидат економічних наук, професор кафедри фінансів банківської справи та страхування, Уманський національний університет садівництва, м. Умань, тел.: (098) 224-40-71, https://orcid.org/0000-0003-0928-4778

Непочатенко Олександр Анатолійович кандидат економічних наук, доцент доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, Уманський національний університет садівництва, м. Умань, тел.: (067) 443-07-57, https://orcid.org/0000-0002-1212-6335

Колотуха Сергій Миколайович кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів банківської справи та страхування, Уманський національний університет садівництва, м. Умань, тел.: (050) 245-97-71, https://orcid.org/0000-0002-3614-5047

Трушевський Олександр Олегович здобувач третього освітньо-наукового рівня вищої освіти (доктор філософії), Уманський національний університет садівництва, м. Умань, тел.: (093) 147-00-59, https://orcid.org/0009-0001-3845-6527

СТРАХУВАННЯ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ СТІЙКОСТІ ЙОГО РОЗВИТКУ

Анотація. У статті розглядається сутність страхування в аграрному секторі як важливого інструменту зниження економічних втрат, пов'язаних із кризовими явищами та форс-мажорними ситуаціями, які часто супроводжують сільськогосподарське виробництво. Автори аналізують теоретичні підходи до розуміння поняття «страхування», зокрема визначення у вітчизняній та міжнародній літературі, нормативно-правових актах та методичних матеріалах.

Виявлено, що страхування - це складна система економічних відносин, яка дає змогу економічним агентам нести страхові внески та формувати резерви, спрямована на мінімізацію наслідків різноманітних ризиків, таких як природні, ринкові та політичні ризики, особливо пов'язані з воєнними діями, а також екстремальні кліматичні явища, що можуть завдати шкоди врожаю, майну та засобам існування фермерів.

Дослідження встановлює необхідність розроблення нової моделі сільськогосподарського страхування, що ґрунтується на взаємодії трьох основних

учасників - сільськогосподарських виробників, страхових компаній і держави - та передбачає інтеграцію державної підтримки як основного регулятора цього процесу. Авторами проаналізовано переваги добровільного страхування порівняно з обов'язковими формами, що вказує на потенціал оптимізації ризиків за рахунок чіткого визначення прав та обов'язків сторін. Обґрунтовано необхідність трансформації системи сільськогосподарського страхування в більш гнучку й ефективну структуру, що враховує специфіку сільськогосподарського виробництва і дозволяє адаптуватися до мінливих економічних і кліматичних умов. У статті надано чітке трактування поняття «страхування», що відображає не тільки компенсаційний характер цього інструменту, а й його роль як каталізатора інвестиційної активності в аграрному секторі, що робить значний внесок у розуміння та вдосконалення механізму страхування в сільському господарстві як основоположного елемента забезпечення національної продовольчої безпеки та економічної незалежності.

Ключові слова: сільське господарство, страхування, управління сільськогосподарськими ризиками, страхові компанії, сільськогосподарські товаровиробники, державна підтримка

Bechko Petro Kuzmych PhD in Economics, Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance, Uman National University of Horticulture, Uman, tel.: (098) 224-40-71, https://orcid.org/0000-0003-0928-4778

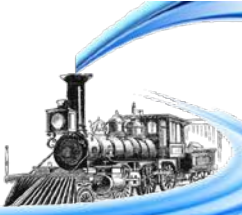
Nepochatenko Oleksandr Anatoliiovych,Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Business, Trade and Stock Exchanges, Uman National University of Horticulture, Uman, tel.: (067) 443-07-57, https://orcid.org/0000-0002-1212-6335

Kolotukha Serhii Mykolaiovych PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance, Uman National University of Horticulture, Uman, tel.: (050) 245-97-71, https://orcid.org/0000-0002-3614-5047

Trushevskyi Oleksandr Olehovych, Postgraduate student, Uman National University of Horticulture, Uman, tel.: (093) 147-00-59, https://orcid.org/0009-0001-3845-6527

AGRICULTURAL INSURANCE AS A FACTOR IN ENHANCING DEVELOPMENT SUSTAINABILITY

Abstract. The article explores the role of insurance in the agricultural sector as a key tool for mitigating economic losses caused by crises and force majeure events,

which frequently impact agricultural production. The authors analyze theoretical approaches to defining ‘insurance,’ particularly its interpretations in national and international literature, regulatory frameworks, and methodological guidelines.

The study reveals that insurance constitutes a complex system of economic relations that enables economic agents to pay insurance premiums and establish reserves aimed at minimizing the impact of various risks, including natural, market, and political risks. This is especially relevant in the context of military conflicts and extreme climatic conditions, which pose significant threats to crops, property, and farmers' livelihoods.

The study highlights the need to develop a new model of agricultural insurance based on the interaction of three key participants—agricultural producers, insurance companies, and the state—while integrating state support as the main regulatory mechanism in this process. The authors analyze the advantages of voluntary insurance over compulsory forms, emphasizing its potential for risk optimization through a clear definition of the rights and obligations of all parties involved.

The study substantiates the necessity of transforming the agricultural insurance system into a more flexible and efficient structure that accounts for the specific characteristics of agricultural production and allows adaptation to dynamic economic and climatic conditions. Furthermore, the article provides a precise interpretation of the concept of ‘insurance,’ highlighting not only its compensatory function but also its role as a catalyst for investment activity in the agricultural sector. This contributes significantly to understanding and improving the insurance mechanism in agriculture as a fundamental component of national food security and economic independence.

Keywords: agriculture, insurance, agricultural risk management, insurance companies, agricultural producers, state support.

Постановка проблеми. На етапі розвитку сільського господарства, яке є основою економічної стабільності та гарантом національної продовольчої безпеки, сільгоспвиробники зіштовхуються з високим рівнем економічних, природних, кліматичних і військових ризиків. Існуючі схеми сільськогосподарського страхування є одним із основних інструментів мінімізації втрат від непередбачуваних подій, проте вони не завжди адекватно враховують специфіку сільськогосподарського виробництва. Серед ключових проблем - відсутність чітко визначених прав та обов'язків сторін, які беруть участь у страхуванні, неповні методи розрахунку ймовірності катастрофічних подій, обмежена державна підтримка та невизначена нормативна база. Це створює серйозні перешкоди для стабільного функціонування сільськогосподарського сектору, знижує інтерес фермерів до страхування та послаблює здатність економіки протистояти кризам. Тому розв'язання цих проблем потребує розроблення комплексної моделі агрострахування, що враховує специфіку

сільського господарства і забезпечує ефективний баланс інтересів усіх зацікавлених сторін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні публікації та дослідження відображають швидко мінливий ландшафт сільськогосподарського страхування, який стає особливо актуальним за сучасних умов. Дослідження Г.В. Клеріні[1] спрямоване на огляд правового регулювання сільськогосподарського страхування в умовах воєнного стану, висвітлює проблеми та необхідність адаптації нормативної бази для забезпечення стабільності страхового ринку в умовах кризи. С.В. Васильєв [2] розглядає шляхи підвищення ефективності сільськогосподарського страхування і пропонує конкретні інструменти та підходи до оптимізації процесу страхування з урахуванням специфіки сільськогосподарського виробництва. Крім того, аналіз оподаткування страхового бізнесу в Україні, проведений Л.В.Русул [3] підкреслює важливість урахування фінансових аспектів для стабілізації функціонування страхового ринку. Дослідження О.В. Козьменко [4] аргументує необхідність удосконалення механізмів перестрахування для підтримки сільськогосподарського сектору. Цей аспект особливо важливий в умовах зростання ризиків, з якими стикаються сільгоспвиробники. Важливою складовою є також інноваційність підходів до управління ризиками в аграрному секторі. Дослідження І.В. Богданюка [8] демонструє потенціал цифрових технологій у підвищенні безпеки суб'єктів аграрного бізнесу, що відкриває нові можливості для модернізації систем страхування. Таким чином, аналіз останніх публікацій свідчить про необхідність інтегрованого підходу до вирішення проблем агрострахування. Це включає адаптацію правового регулювання, оптимізацію фінансових інструментів, впровадження інноваційних технологій та розробку комплексних стратегій, що враховують специфіку сільського господарства в умовах сучасних економічних та політичних викликів.

Мета статті – комплексний аналіз сучасних підходів до агрострахування з метою вдосконалення системи управління ризиками в аграрному секторі.

Виклад основного матеріалу. Сільськогосподарське виробництво є специфічним і дуже ризикованим видом діяльності, оскільки пов'язане з великою кількістю ризиків як економічних (ринкових), так і природно-кліматичних. До них можна віднести, наприклад, зміну цін, врожайності, державної політики, часткову або повну втрату ресурсів (посівів, худоби, птиці, земель тощо). Всі ці ризики в сукупності і кожен окремо можуть призвести до істотних змін в дохідності господарюючих суб'єктів, а також до серйозних виробничих втрат.

За сучасних умов всі суб'єкти аграрного бізнесу зацікавлені в пошуку найефективніших інструментів управління ризиками, що виникають у процесі виробництва. Серед варіабельного застосування методичних підходів та стратегії

агрострахування займає лідируючу позицію, оскільки найбільш оптимально враховує сукупність інтересів учасників аграрного ринку і забезпечує певного роду захист сільгоспвиробників від непередбачених ситуацій в отриманні запланованого доходу в обмін на фіксовану суму[1].

Сучасний стан системи страхування в сільському господарстві зумовлює гостру необхідність формування комплексного підходу до його розвитку, яке має з законодавчої точки зору регулювати і враховувати місце і роль кожного з трьох ключових учасників процесу аграрного страхування – сільськогосподарських виробників, страховиків та держави. При цьому необхідно зазначити, що підтримка з боку держави може бути різноманітною і не завжди представлена тільки виділенням коштів з державного бюджету [2].

Основною функцією проведеного аналізу страхування, як свідчать проведені дослідження, є забезпечення страхувальників адекватним страховим покриттям у разі настання непередбачуваних надзвичайних подій, викликаних окремими ризиками, що призводять до відповідних несприятливих економічних наслідків. Для українських аграріїв за сучасних умов актуальною проблемою є страхування майна та врожаю від воєнних ризиків, особливо на прифронтових територіях. Аграрії стикаються з реальними ризиками пошкодження власності, зокрема елеваторів, переробних підприємств та портової інфраструктури, які потрібно зменшити та знайти вирішення ситуації. Фермери потребують гарантій щодо збереження зерна, а зниження страхових ризиків втрати майна та продукції стимулюватиме приплив інвестицій в аграрний сектор економіки [3]. Усе це зумовлює пріоритетну роль страхування у сфері соціального та економічного захисту та в зростанні економічної стійкості всієї держави та населення, зокрема, з огляду на це, можна виокремити ряд основних напрямів, що відображають роль страхування (табл.1).

Таблиця 1

Напрями впливу страхування на соціально-економічну стійкість та інвестиційну активність

Основний напрям	Опис
Мінімізація ризику	зменшення ступеня ризику при настанні несприятливих наслідків непередбачених ситуацій, що дозволяє знизити потенційні збитки;
Економічна стабільність	забезпечення стабільності економіки шляхом відшкодування збитків і втрат, що сприяє підтримці фінансової стабільності суб'єктів господарювання;
Інвестиційна діяльність	використання тимчасово вільних коштів страхових фондів для інвестування, що стимулює розвиток економіки та аграрного сектору;
Поповнення державного бюджету	залучення додаткових доходів до державного бюджету за рахунок частини прибутку страхових компаній, що позитивно впливає на фінансове забезпечення держави.

Примітка: розроблено авторами на основі джерела [4].

На основі проведених досліджень, можна стверджувати, що на сучасному етапі розвитку стабілізувати роботу суб'єктів аграрного бізнесу і звести до мінімуму можливі його втрати можливо при застосуванні страхування, яке є найбільш популярним і менш витратним способом боротьби з різного роду непередбаченими проявами навколишнього світу, що не залежать від людини.

З метою дослідження специфічних теоретичних аспектів страхування в аграрній сфері проведений аналіз існуючих його загальних визначень у вітчизняній та зарубіжній літературі, а також у різних нормативно-правових документах, що регулюють цю сферу національної економіки.

За результатами дослідження В.Д. Базилевича, страхування - це відносини щодо захисту майнових інтересів господарюючих суб'єктів і громадян при настанні певних подій (страхових випадків) за рахунок грошових фондів, що формуються страховими внесками (страхових премій) [5].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про страхування»: «Страхування - це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів» [6]. Наведене визначення розкриває зміст страхування в юридичному аспекті.

В інших літературних джерелах має місце визначення сутності страхування, як вид забезпечення від можливих наслідків стихійних лих і нещасних випадків, що полягає в відшкодуванні збитків, яке бере на себе спеціальна організація по відношенню до осіб або установ, регулярно сплачують їй грошові внески [7].

Відповідно до Закону України № 12-13 Верховної Ради України від 2023 р. «Про страхування» та відповідними до нього поправками, якими регулюється вся страхова діяльність, страхування це правовідносини щодо захисту страхових інтересів фізичних та юридичних осіб (страховий захист) при страхуванні ризиків, пов'язаних з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням, з володінням, користуванням і розпорядженням майном, з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі, у разі настання страхових випадків, визначених договором страхування, за рахунок коштів фондів, що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових премій (платежів, внесків), доходів від розміщення коштів таких фондів та інших доходів страховика, отриманих згідно із законодавством[8].

Результати проведеного дослідження дають змогу довести, що у більш широкому значенні страхування можна розглядати як систему економічних

відносин, що утворюють собою спеціальний резервний фонд, що складається з сукупності коштів суб'єктів господарювання, компаній та населення, який може бути використаний для відшкодування збитків, втрат, спричинених непередбаченими подіями, нещасними випадками, стихійними лихами та іншими несприятливими явищами, а також для виплати фізичним особам страхового забезпечення при настанні різних подій в їх житті (досягнення певного віку, втрата працездатності, смерть тощо).

Проведений аналіз існуючого різноманіття трактувань сутності «страхування» дає змогу виявити, що дана сутність розглядається залежно від еволюції поглядів вчених у процесі динамічного розвитку суспільства, їх зосередженості на різних аспектах даної категорії, а також від різних методологічних підходів до його пізнання. Все це в сукупності зумовило необхідність уточнення формулювання даної сутності стосовно аграрного сектора з урахуванням усунення виявлених недоліків. Результати проведеного дослідження дало змогу застосовувати наступне трактування: страхування - це специфічна категорія, що представляє собою певну систему економічних відносин, за допомогою яких формується страховий фонд (із страхових внесків суб'єктів господарювання), завдяки якому забезпечується зниження ступеня впливу різного роду ризиків (страхових випадків) і їх наслідків, захист майнових інтересів та стабільність діяльності суб'єктів аграрного бізнесу різних форм власності.

Новизна даного визначення, на відміну від уже існуючих, полягає в тому, що воно комплексно і повніше враховує ступінь взаємовідносин суб'єктів, що беруть участь у процесі страхування та потенційне різноманіття можливих ризиків при веденні аграрного виробництва.

Не можна не відзначити той факт, що система страхування, так само як і кредитна, експортна системи та інфраструктура відносяться до заходів «зеленого кошика», які є дуже актуальними на сучасному етапі економічного розвитку. При цьому субсидії на голову тварин відносяться до «жовтого кошика» і за сучасних умов повинні зменшуватися.

З огляду на це, переважно у розвинених країнах зростає гостра необхідність у розробці та ширшому поширенні стратегій з мінімізації виникаючих ризиків, що ґрунтуються на ринкових механізмах та відповідних правилах СОТ. Вирішення даних питань стає актуальним і для країн з перехідною економікою, що обумовлено їх поглибленою інтеграцією у світовий простір і, зокрема, у зв'язку з наміром вступити до СОТ. В даному випадку саме страхування є одним з ефективних інструментів, що надають позитивний вплив на стабілізацію доходів суб'єктів аграрного виробництва та сільського населення в цілому, при цьому, що важливо, воно не порушує правил СОТ [9].

Варто відзначити, що гостра потреба у страхуванні сільського господарства як базисного елемента економіки виникла в сучасних умовах розвитку, які

спрямовані на стійке функціонування агропродовольчих ринків, що забезпечують національну продовольчу безпеку та незалежність держави.

Встановлено, що процес агрострахування є обов'язковим взаємодією двох сторін, а саме страховика і страхувальника (сільськогосподарського виробника). Перших представляють страхові компанії державної, акціонерної чи іншої форми власності, які мають право створення і використання фонду страхування. У ролі других виступають юридичні особи будь-якої форми власності (державної, кооперативної, акціонерної, приватної).

Виявлено, що страхування може здійснюватися у добровільній формі. За таких умов страхувальник визначається з видом страхування за своїм бажанням і самостійно оплачує всю суму внеску за укладеним договором. При настанні страхової ситуації він має право на відшкодування шкоди . Страховою компанією визначається перелік ризиків, що підлягають відшкодуванню, який прописується у відповідних нормативно-правових актах.

Важливим елементом аграрного страхування є обов’язкове страхування майна аграріїв, яке в практиці вітчизняного страхування відсутнє. Зауважимо, що при обов’язковому страхуванні держава сама бере участь у погашенні внесків страхувальника грошовими коштами з державного бюджету відповідного рівня. При цьому, як правило, кожному з таких видів обов'язкового страхування в законодавчих документах зазначені конкретні рекомендації, норми і правила, суми і страхові ставки (тарифи), обов'язки сторін і найбільш прийнятні умови виконання їх договору.

Проведеними дослідженнями встановлено, що на сучасному етапі економічного розвитку з урахуванням специфічних особливостей ведення сільського господарства існує низка загальних причин, які стримують вплив на розвиток агрострахування. Так, в аграрному секторі страхові випадки найчастіше носять масовий, а іноді й катастрофічний характер, що призводить до суттєвих збитків страхових компаній та ускладнює фінансову їх стабільність. Це означає, що певні труднощі у прорахунку ймовірності настання ряду страхових подій і масовий характер у разі їх настання призводять до страхових виплат у надмірних обсягах, що, безумовно, значною мірою гальмує розвиток добровільного страхування з обох сторін.

У загальній системі також виокремлюють особисте майнове страхування. Перше, як правило, представлено страхуванням життя і здоров'я, а друге – страхуванням конкретного переліку майна. Варто відзначити, що страхувальник у разі укладання договору страхування має певні права та обов'язки (рис.1).

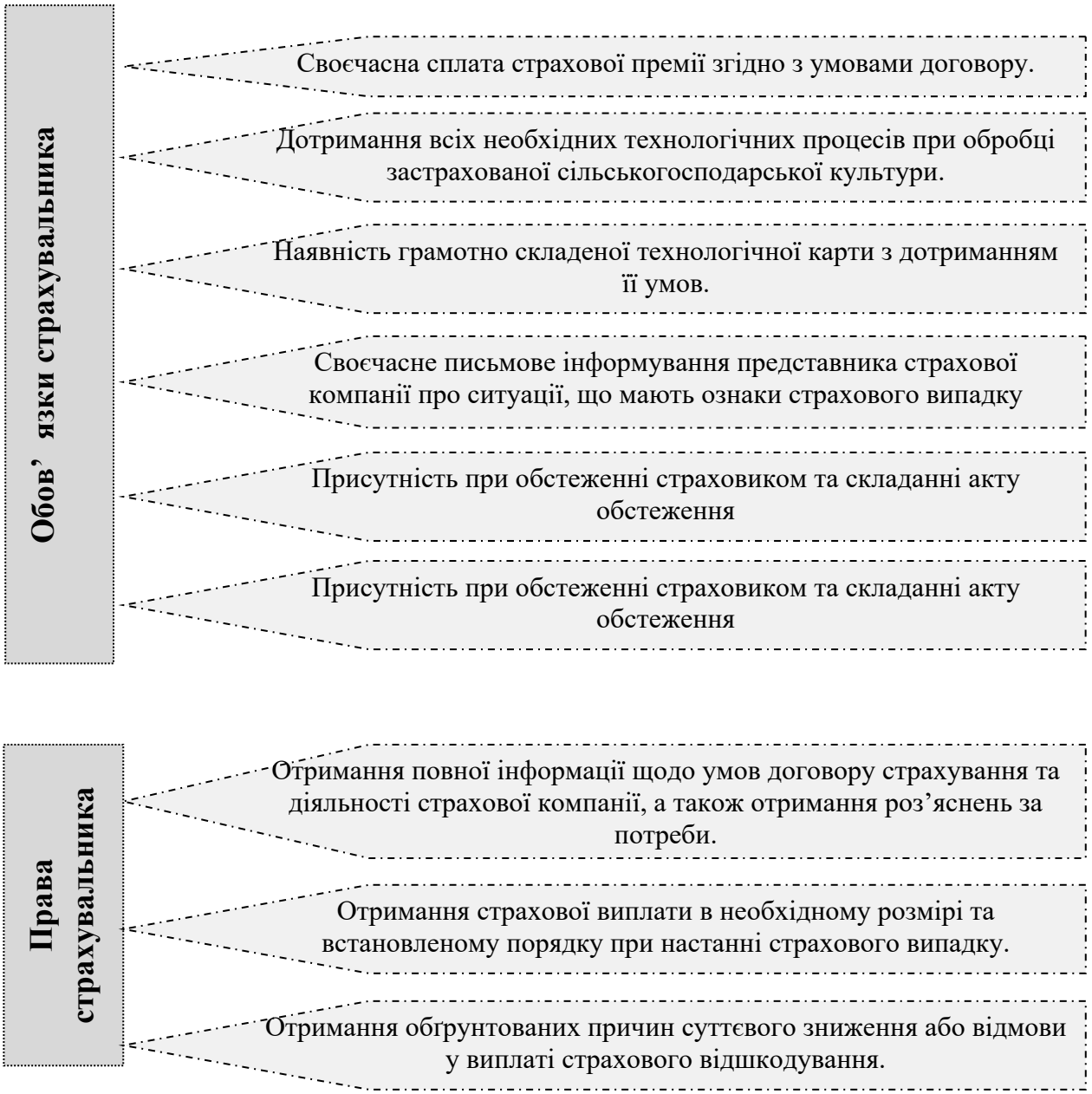

Рис.1. Права та обов'язки страхувальника в системі особистого майнового страхування

Наявність саме катастрофічних ризиків у сільському господарстві на відміну від класичного страхування, яке передбачає захист безлічі випадкових і невзаємопов'язаних ризиків, що не носять такого характеру наслідків, є найголовнішим перешкодою для розвитку ринку сільськогосподарського добровільного страхування. За таких умов страхування в аграрній сфері, має проходити за грамотно побудованою схемою, в якій повинні бути конкретизовані правила поведінки як страховика, таки сільгоспвиробника (страхувальника), і

особливо це стосується настання страхових випадків. Дані учасники страхування повинні чітко розуміти свої функції та обов'язки за укладеними ними договорами. При цьому повинен здійснюватися поступовий перехід цього виду страхування до системи спрощеного механізму страхових виплат аграріям, що істотно підвищить їх інтерес до агрострахування.

Результати проведеного дослідження свідчать про необхідність розроблення нової моделі сільськогосподарського страхування, що ґрунтується на взаємодії трьох основних учасників - сільськогосподарських виробників, страхових компаній і держави - та передбачає інтеграцію державної підтримки як основного регулятора цього процесу (табл.2).

Таблиця 2

Концептуальна модель сільськогосподарського страхування на основі взаємодії ключових учасників

Учасник	Роль у новій моделі страхування	Очікуваний ефект
Сільськогосподарські виробники	страхувальники, які укладають договори страхування, сплачують страхові внески та дотримуються умов страхових угод;	мінімізація фінансових втрат від природних катаклізмів, економічних і політичних ризиків, зниження рівня банкрутств у агросекторі.
Страхові компанії	страховики, які забезпечують розрахунок страхових тарифів, оцінку ризиків, виплату страхових відшкодувань та управління страховими фондами;	забезпечення ефективного страхового покриття для аграріїв, стимулювання розвитку страхового ринку та покращення ліквідності компаній.
Держава	регулятор та гарант стабільності страхового ринку, надає субсидії на страхові платежі, розробляє нормативно-правову базу;	підвищення інвестиційної привабливості аграрного сектору, забезпечення продовольчої безпеки та стійкості економіки.

Примітка: розроблено авторами

Страхування в сільському господарстві є специфічним , яке об'єднує кілька їх видів. Загалом відокремлення майнових видів страхування в сільській місцевості пов'язано з трьома характерними особливостями: навколо застрахованих об'єктів, формою страхування і групою переважаючих ризиків. Специфічними в даному випадку виступають сільгоспкультури і тварини, що відрізняються від багатьох інших об'єктів страхування пов’язаним із живою природою. Страховими ризиками в цьому випадку є природно-кліматичні чинники .

Загальне регулювання системи взаємодії страховиків і страхувальників у сільському господарстві здійснюється відповідно до чинних нормативно-

правових актів, які дають можливість впорядкувати напрями використання фінансових ресурсів з страхового фонду, а також підтримати сільгоспвиробників від форс – мажорних обставин.

Велике різноманіття видів майна сільськогосподарських товаровиробників всіх організаційно-правових форм власності піддаються страхуванню за допомогою укладання відповідних договорів зі страховими компаніями в добровільній формі. Найчастіше серед агровиробників зустрічається страхування врожаю сільгоспкультур і багаторічних насаджень, яке передбачає як окреме, так і спільне страхування самого врожаю зазначених культур, у тому числі плодово-ягідних, виноградних та інших багаторічних насаджень, так і самих конкретних дерев (кущів). Страхованим ризиком в даному випадку є потенційна загибель або пошкодження передбачуваного врожаю від посухи, нестачі тепла, зайвого зволоження, вимокання, заморозків, вимерзання, граду, бурі, урагану, повені тощо. При цьому незвичайними метеорологічними природними явищами тут виступають тривалі дощі та вітри, туман, сніг, крижана кірка, іній, зсуви тощо. Розмір шкоди при настанні зазначеного в договорі страхового випадку визначається виходячи зі страхової суми на 1 га та розміру площі загиблих посівів культури, а також виходячи із закупівельної ціни, що встановлюється у самому договорі. Втрати відшкодовуються виходячи зі зменшення кількості отриманої основної продукції в порівнянні з середнім урожаєм з 1 га за останні п'ять років.

Популярним також є страхування різних будівель (господарських будівель), що перебувають у власності суб’єктів господарювання , а також тварин (великої рогатої худоби, коней тощо) та земельних ділянок. Що стосується поголів'я сільськогосподарських тварин, у разі його загибелі, розмір шкоди розраховується виходячи з його балансової вартості, зафіксованої на момент інциденту. При цьому якщо була зареєстрована гостра необхідність вимушеного забою тварин, то з суми шкоди віднімається вартість придатного в їжу м'яса і шкір.

Важливе значення при страхуванні майна суб’єктів аграрного виробництва має державна підтримка суб’єктів аграрного виробництва. Державна підтримка майнового страхування суб’єктів аграрного виробництва має бути розрахована на тривалий термін, оскільки сільськогосподарське виробництво регулярно піддається впливу несприятливих погодно-кліматичних умов та інших небезпечних стихійних явищ. Перехід до довгострокове страхування потребує ретельного доопрацювання і нормативно – правовому урегулюванню затвердженої нормативної бази насамперед за основними елементами його механізму: страховим тарифам, формуванню страхових резервів, порядку та розмірам державної підтримки. Найважливіше завдання для формування системи страхування – забезпечення балансу інтересів страхувальників, потреб у страхових ресурсах та його джерел.

Висновки. Проведеними дослідженнями встановлено, що за сучасних умов найефективнішим інструментом управління ризиками сільському господарстві є агрострахування. Воно займає лідируючу позицію серед інших стратегій, тому що найбільш оптимально враховує всю сукупність інтересів учасників аграрного ринку, забезпечує їх своєрідний захист від непередбачених ситуацій і є найбільш популярним і менш витратним способом боротьби з різного роду непередбаченими проявами навколишнього світу. Запропоновано уточнене формулювання поняття «страхування» з урахуванням виявлених недоліків за результатами вивчення існуючого різноманіття трактувань, новизна якого, на відміну від вже існуючих, полягає в тому, що воно комплексно і повніше враховує ступінь взаємовідносин суб'єктів, що беруть участь у процесі. страхування та потенційне різноманіття можливих ризиків при веденні сільськогосподарського виробництва. Запропоновано концептуальну модель сільськогосподарського страхування на основі взаємодії ключових учасників та сформульовано певні права та обов'язки учасників даного процесу. За результатами дослідження складена загальна схема функціонування системи страхування в сільському господарстві, в якій ключова роль належить державному регулюванню. Це забезпечує стабільність у розвитку аграрного сектора економіки шляхом стимулювання сільгоспвиробників у страхуванні врожаю та одночасного вивільнення державного бюджету від небажаної компенсації виниклої шкоди.

Підводячи підсумки, можна стверджувати, що система страхування комплексних сільськогосподарських ризиків повинна бути однією з пріоритетних

Література:

1. Клєріні Г. В. Агрострахування в умовах воєнного стану: проблеми правового регулювання і виклики майбутнього/ Г. В. Клєріні //Аналітичне-порівняльне правознавство/ редкол.: Ю. М. Бисага (голов. ред.), Д. М. Бєлов, С. Б. Булеца та ін.; ДВНЗ «УжНУ» – Ужгород, 2022. – №6. – С. 179-183. – Бібліогр.: с. 183 (10 назв). URL http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/273734/269077

2. Васильєв С.В. Методи підвищення ефективності управління підприємств Украни в сучасних умовах. Агросвіт. 2019. № 9. С. 32-38.

3. Agri-gator. Захист врожаю і мінімізація ризиків: як перестрахування та ESG-принципи змінюють агросектор – Agravery. Режим доступу: https://agri-gator.com.ua/2024/12/03/zakhyst-vrozhaiu-i-minimizatsiia-ryzykiv-iak-perestrakhuvannia-ta-esg-pryntsypy-zminiuiut-ahrosektor-agravery/

4. Русул Л. В. Основні проблеми оподаткування страхової діяльності в Україні. Наукові праці НДФІ 4 (49). 2009. Режим доступу: https://npndfi.org.ua/docs/NP_09_04_123_uk.pdf

5. Базилевич В.Д.. Страхова справа. К.: Знання, 2007. С.74

6. Верховна Рада України. Закон України «Про страхування» від 7 бер. 1996 р. № 85/96-ВР. Редакція від 01.08.2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80

7. Козьменко О. В. Аналіз структури ринку перестрахування в Україні, перестрахування екологічних ризиків / О. В. Козьменко // Фінанси, облік і аудит. – 2009. - Вип. 13.– С. 62-69.

8. Верховна Рада України. Закон України «Про страхування» 2023, №№ 12-13, ст.28)/ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text.

9. Богданюк І. В. Цифрові технології в управлінні безпекою суб'єктів аграрного бізнесу. Український журнал прикладної економіки та техніки.2023. Том 8. № 4. С. 415-419. https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-4-67.

References:

1. Klierini H. V. (2022). Ahrostrakhuvannia v umovakh voiennoho stanu: problemy pravovoho rehuliuvannia i vyklyky maibutnoho [Agricultural insurance under martial law: legal regulation issues and future challenges]. Analytical and comparative jurisprudence. Uzhhorod, 6, 179-183. Retrieved from http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/273734/269077 [in Ukrainian].

2. Vasyliev S.V. Metody pidvyshchennia efektyvnosti upravlinnia pidpryiemstv Ukrany v suchasnykh umovakh [Methods of improving the efficiency of management of Ukrainian enterprises in modern conditions]. Ahrosvit, 9, 32-38. [in Ukrainian].

3. Agri-gator (2024). Zakhyst vrozhaiu i minimizatsiia ryzykiv: yak perestrakhuvannia ta ESG-pryntsypy zminiuiut ahrosektor – Agravery [Protecting crops and minimising risks: how reinsurance and ESG principles are changing the agricultural sector - Agravery]. Retrieved from https://agri-gator.com.ua/2024/12/03/zakhyst-vrozhaiu-i-minimizatsiia-ryzykiv-iak-perestrakhuvannia-ta-esg-pryntsypy-zminiuiut-ahrosektor-agravery/ [in Ukrainian].

4. Rusul L. V. (2009). Osnovni problemy opodatkuvannia strakhovoi diialnosti v Ukraini [The main problems of taxation of insurance activities in Ukraine]. Scientific works of the Research Institute, 4 (49). Retrieved from https://npndfi.org.ua/docs/NP_09_04_123_uk.pdf [in Ukrainian].

5. Bazylevych V.D. (2007). Strakhova sprava [Insurance]. Kyiv, Znannia.

6. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakon Ukrainy «Pro strakhuvannia» vid 7 ber. 1996 r. № 85/96-VR. Redaktsiia vid 01.08.2021 r. [Law of Ukraine 'On Insurance' of 7 March. 1996, No. 85/96-BP. Version as of 01.08.2021]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80 [in Ukrainian].

7. Kozmenko O.V. (2009).Analiz struktury rynku perestrakhuvannia v Ukraini, perestrakhuvannia ekolohichnykh ryzykiv [Analysis of the structure of the reinsurance market in Ukraine, reinsurance of environmental risks]. Finance, accounting and auditing, Issue 13, 62-69. [in Ukrainian].

8. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakon Ukrainy «Pro strakhuvannia» [Law of Ukraine 'On Insurance' 2023, Nos. 12-13, Art. 28)]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text. [in Ukrainian].

9. Bohdaniuk I. V. (2023). Tsyfrovi tekhnolohii v upravlinni bezpekoiu sub'iektiv ahrarnoho biznesu [Digital technologies in the security management of agricultural business entities]. Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology, 4, 415-419. Retrieved from https://doi.org/ 10.36887/2415-8453-2023-4-67. [in Ukrainian].

УДК 658.012.8

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-52-63

Біланчук Ілона Миколаївна аспірант кафедри економіки та маркетингу, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, м. Харків, тел.: (066) 458-00-05**,** https://orcid.org/0009-0000-5277-3441

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Анотація. У статті розглянуто методичний підхід до оцінки ефективності системи фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання. У сучасних умовах нестабільності та високої динаміки зовнішнього середовища питання забезпечення фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання набуває особливої значущості. Ефективність цієї системи визначає стійкість підприємств до фінансових ризиків, їхню здатність адаптуватися до змін ринку, впроваджувати інновації та підтримувати конкурентоспроможність. Однак відсутність єдиної методики оцінки ефективності фінансово-економічної безпеки створює труднощі у формуванні стратегічних рішень та оперативному реагуванні на загрози. Система фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання є критично важливою складовою стійкого функціонування економіки, особливо в умовах нестабільності та глобальних викликів. Підвищення ефективності такої системи вимагає розробки комплексного підходу до її оцінки, що дозволить врахувати як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори ризику. У межах цього дослідження запропоновано комбінований підхід, який поєднує методи сценарного планування, крос-факторного аналізу та експертного опитування. Така інтеграція дозволяє не лише оцінити поточний стан фінансово-економічної безпеки підприємств, але й передбачити можливі сценарії її розвитку з урахуванням зовнішніх та внутрішніх викликів. Сценарне планування дає змогу визначити ключові події та фактори, що впливають на фінансову безпеку суб'єктів господарювання, ранжувати їх за рівнем невизначеності та важливості, а також оцінити ймовірність реалізації альтернативних сценаріїв. Залучення експертів із різних сфер дозволяє підвищити точність прогнозів та врахувати широкий спектр потенційних ризиків і можливостей. У результаті проведеного аналізу було сформовано основні сценарії розвитку системи фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання, виокремлено критичні події та оцінено їх вплив на загальну стійкість підприємств. Отримані результати можуть бути використані як основа для формування стратегічних заходів з управління фінансово-економічною безпекою в умовах невизначеності.

Ключові слова: фінансово-економічна безпека, методичний підхід, оцінка ризиків, сценарний підхід, планування, аналіз, ризик-менеджмент, стратегічне управління, суб'єкти господарювання.

Bilanchuk Ilona Mykolaivna PhD student of the Department of Economics and Marketing O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv, https://orcid.org/0009-0000-5277-3441

METHODICAL APPROACH TO ASSESSING THE EFFICIENCY OF THE FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY SYSTEM OF BUSINESS ENTITIES

Abstract. The article examines a methodical approach to assessing the effectiveness of the system of financial and economic security of economic entities. In today's conditions of instability and high dynamics of the external environment, the issue of ensuring the financial and economic security of business entities takes on special significance. The effectiveness of this system determines the resilience of enterprises to financial risks, their ability to adapt to market changes, implement innovations and maintain competitiveness. However, the lack of a single methodology for assessing the effectiveness of financial and economic security creates difficulties in the formation of strategic decisions and prompt response to threats. The system of financial and economic security of business entities is a critically important component of sustainable functioning of the economy, especially in conditions of instability and global challenges. Increasing the efficiency of such a system requires the development of a comprehensive approach to its assessment, which will allow taking into account both objective and subjective risk factors. Within this study, a combined approach is proposed, which combines the methods of scenario planning, cross-factor analysis, and expert survey. Such integration allows not only to assess the current state of financial and economic security of enterprises, but also to predict possible scenarios of its development, taking into account external and internal challenges. Scenario planning makes it possible to identify key events and factors affecting the financial security of business entities, rank them by the level of uncertainty and importance, and also assess the probability of implementation of alternative scenarios. Involvement of experts from various fields makes it possible to increase the accuracy of forecasts and take into account a wide range of potential risks and opportunities. As a result of the analysis, the main scenarios of the development of the system of financial and economic security of business entities were formed, critical events were singled out and their impact on the overall stability of enterprises was assessed. The obtained results can be used as a basis for the formation of strategic measures to manage financial and economic security in conditions of uncertainty.

Keywords: financial and economic security, methodical approach, risk assessment, scenario approach, planning, analysis, risk management, strategic management, business entities.

Постановка проблеми. У сучасних умовах високої економічної турбулентності, геополітичних ризиків та цифрової трансформації фінансово-економічна безпека суб'єктів господарювання набуває критичного значення. Зростаюча волатильність фінансових ринків, нестабільність валютного курсу, кібератаки на фінансові системи, зміни у регуляторному середовищі та непередбачувані макроекономічні шоки обумовлюють необхідність розробки ефективних методичних підходів до оцінки фінансово-економічної безпеки підприємств.

Згідно з даними Світового банку, рівень інфляції в Україні у 2022-2023 рр. коливався у межах 20-25%, що впливало на купівельну спроможність бізнесу та громадян. Крім того, обсяг прямих іноземних інвестицій у 2023 р. склав лише 3,6 млрд доларів, що майже вдвічі менше за довоєнний рівень 2021 р., що свідчить про високі ризики для підприємницької діяльності та необхідність стратегічного управління безпековими процесами. Зміни у глобальних ланцюгах постачання, викликані пандемією COVID-19 та воєнними конфліктами, призвели до дефіциту сировини та матеріалів, зростання логістичних витрат та необхідності диверсифікації фінансових потоків. Також за оцінками WEF (World Economic Forum, 2025), фінансові ризики, пов'язані з кібератаками, входять до ТОП-5 глобальних загроз для бізнесу.

Таким чином, головними викликами для забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємств є:

Макроекономічні ризики – інфляція, зміна валютного курсу, податкові реформи.

Фінансові ризики – обмежений доступ до кредитування, низький рівень інвестиційної привабливості.

Технологічні ризики – зростаюча залежність від цифрових фінансових інструментів, загрози кібератак.

Геополітичні ризики – військові конфлікти, санкції, обмеження міжнародної торгівлі.

Використання комбінованого підходу (сценарне планування, крос-факторний аналіз, експертне оцінювання) дозволить підвищити об'єктивність оцінки ефективності фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання. Фінансово-економічна безпека підприємства прямо залежить від швидкості його адаптації до змін макроекономічних факторів та застосування цифрових рішень у сфері безпеки. Методичний підхід до оцінки ефективності системи фінансово-економічної безпеки має ґрунтуватися на інтегрованому аналізі ключових

ризиків, прогнозуванні сценаріїв розвитку та експертному оцінюванні заходів щодо забезпечення стійкості суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання є предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених Козак І. В. [1], Сидоренко М. П., Бондаренко О. О. [2], Іванова Т. М. [3], Шевченко В. В., Гриценко О. І. [4], Литвин А. О., Семенюк В. В. [5] та інші. Але, деякі дискусійні питання щодо моделювання оцінки ефективності системи фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання не були досліджені у повній мірі вітчизняними науковцями та потребують ретельного опрацювання.

Метою статті є розробка та обґрунтування методичного підходу до оцінки ефективності системи фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання з урахуванням сучасних макроекономічних викликів, цифрової трансформації та глобальних ризиків.

Виклад основного матеріалу. Фінансово-економічна безпека підприємства є ключовим елементом його стабільного розвитку та конкурентоспроможності в умовах сучасної економіки, що характеризується високим рівнем невизначеності та динамічними змінами. У науковій літературі фінансово-економічна безпека визначається як здатність суб'єкта господарювання забезпечувати фінансову стійкість, ліквідність, платоспроможність і захист від негативного впливу внутрішніх та зовнішніх ризиків. Вона формується під впливом макро- та мікроекономічних чинників, а також стратегічного управління підприємством, що включає антикризові механізми, інвестиційну політику та фінансовий контроль. Основними компонентами фінансово-економічної безпеки є фінансова стійкість, інвестиційна привабливість, рівень прибутковості, кредитоспроможність, захищеність від шахрайських операцій та ризиків банкрутства. Ці компоненти взаємопов'язані та мають комплексний характер, що потребує системного підходу до їх оцінювання. Наприклад, зниження платоспроможності може призвести до втрати довіри інвесторів і партнерів, а посилення фінансових ризиків може знизити рентабельність підприємства. Таким чином, ефективне управління фінансово-економічною безпекою передбачає моніторинг ключових показників, своєчасне виявлення загроз та впровадження заходів щодо їх мінімізації.

Серед основних факторів, що впливають на фінансово-економічну безпеку підприємств, можна виокремити макроекономічні та мікроекономічні чинники. До макроекономічних належать рівень інфляції, валютні коливання, стан банківської системи, рівень економічного розвитку країни, податкова політика та державне регулювання. Наприклад, за даними Світового банку, рівень інфляції в Україні у 2023 році перевищував 12%, що створювало додатковий тиск на фінансову стійкість підприємств. До мікроекономічних факторів

належать ефективність фінансового менеджменту, рівень дебіторської та кредиторської заборгованості, структура капіталу та бізнес-модель підприємства. Значний вплив на фінансово-економічну безпеку підприємств має цифрова трансформація, що відкриває нові можливості, але й створює нові ризики. Використання сучасних фінансових технологій, штучного інтелекту та великих даних дозволяє підприємствам оперативно аналізувати фінансові показники, прогнозувати ризики та приймати обґрунтовані управлінські рішення. Водночас зростає загроза кіберзлочинності, яка може завдати значних фінансових втрат підприємствам. За оцінками міжнародних експертів, у 2024 році глобальні фінансові втрати від кібератак можуть перевищити 10 трлн доларів.

Аналіз теоретичних основ фінансово-економічної безпеки підприємств свідчить про необхідність комплексного підходу до її оцінювання, що враховує як внутрішні фінансові показники, так і зовнішні економічні, політичні та технологічні фактори. Системне управління фінансово-економічною безпекою підприємства передбачає розробку ефективних механізмів її оцінки, моніторингу та підвищення стійкості до ризиків. У зв'язку з цим актуальним є розроблення нових методичних підходів, що дозволять підприємствам адаптуватися до сучасних викликів і забезпечити довгострокову стабільність. Для оцінки ефективності фінансово-економічної безпеки автором було запропоновано застосувати комбінований підхід, який включає сценарне планування, кросфакторний аналіз та експертне опитування. Синергія цих методів дозволяє обґрунтовано оцінити ефективність системи фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання в умовах невизначеності, при якій можливо ураховувати не тільки фактори, що піддаються об'єктивному аналізу, а й ті, що побудовані на статистично зафіксованих тенденціях з прогнозованою ймовірністю.

Проблематика фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання вимагає розробки довготривалої стратегії, що потребує передбачення динаміки змін низки факторів, розробки випереджаючих коригувань.

Сценарне планування передбачає визначення ключових чинників, факторів, подій, які б мали вирішальне значення для успіху або невдачі за визначеними ключовими стратегіями – в нашому випадку, підвищення ефективності системи фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання. Наступні кроки вимагають проведення ранжирування по важливості та ступеню невизначеності кожного фактору, який може бути виражений ймовірністю прояву події та оцінкою динаміки її зміни. Завдяки цьому сценарний аналіз дозволяє знизити невизначеність в умовах мінливого зовнішнього та внутрішнього середовища.

Систематизація та оцінювання факторів впливу на ефективність системи фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання має принципове

значення для підвищення ефективності системи фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання, розробки стратегії удосконалення, реформування та розвитку системи. З цією метою було сформовано сценарії розвитку системи фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання та виокремлено критичні події, які б мали безпосередній вплив на ефективність розвитку системи. На підставі проведеного аналізу було визначено:

- Економічні події
  - Зміна цін на сировину та матеріали;
  - Прорив у використанні інноваційних технологій;
  - Введення в дію змін у Трудовому законодавстві;
  - Впровадження сучасних систем кібербезпеки для бізнесу;
  - Зміна кількості та якості економічних ризиків.
- Фінансові події
  - Зміна курсу долара США та євро;
  - Введення в дію змін Податкового кодексу України;
  - Зміна кількості прямих іноземних інвестицій;
  - Зміна обсягів кредитування для підприємств України;
  - Зміна привабливості цінних паперів українських компаній на ринку.

Для комплексного аналізу взаємного впливу факторів, подій та їх кумулятивного впливу на можливі сценарії розвитку була залучена група з 10 експертів. Експертна група обиралася з фахівців, професійна діяльність і досвід яких дозволяє дати об'єктивну оцінку ефективності фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання. Саме тому для експертного оцінювання були залучені:

- юристи;
- економісти;
- фінансові аналітики;
- представники банківських установ;
- представники служб економічної безпеки.

Точність та надійність оцінок, прогнозів, сценаріїв визначається рівнем кваліфікації експертів. При проведенні індивідуальних експертних оцінок щодо компетентності кожного експерта висуваються більш жорсткі умови, ніж при командному опитуванні. Для забезпечення якісної експертизи, необхідно, щоб експерт був визнаним фахівцем у своїй сфері та обізнаним в суміжних сферах, мати широкий кругозор та досвід у прогнозуванні.

Підбір експертів проводився за інтегрованою оцінкою компетентності за наступними критеріями:

- Освіта і науковий рівень у відповідній галузі (K_1);

– Стаж роботи у відповідній галузі (K_2);
– Досвід роботи експертом у відповідній галузі (K_3);
– Оцінка гнучкості мислення (дивегрентне, багатоваріантне мислення) (K_4);
– Самооцінка знайомства з проблемою на теоретичному та практичному рівні (K_5);
– Оцінка участі у попередніх експертизах (K_6).

Інтегрована оцінка компетентності кожного експерта обчислювалася за формулою:

$$K^{(e)} = \sum_{i=1}^{6} K_i, \qquad (1.1)$$

де i – номер критерія компетентності.

Для проведення експертизи було обрано групу з десяти експертів, інтегровані оцінки компетентності яких були найвищими. Зауважимо, що рівень компетентності обраної групи експертів виявився сумірним, тому «вага» думки кожного експерта однаково цінною.

Кожному експерту було запропоновано встановити ймовірність настання подій та ймовірність реалізації сценарію (збільшення, зменшення або незмінний рівень). Результати опитування представлені в табл. 1 – 10.

З метою обґрунтування рівня впливу кожної з множин подій у загальній множині, їх розглядали як несумісні, тому ймовірності розвитку подій $P_{ev}^{(i)}(A)$ при експертному оцінюванні задовольняють умові

$$P_{ev}(A) = \sum_{i=1}^{10} P_{ev}^{(i)}(A), \qquad (1.2)$$

де i – номер події.

Оцінка ймовірності реалізації сценарію $P_{sc}^{(j)}(B)$ для кожної з десяти виокремлених подій також задовольняє умові

$$P_{sc}(B) = \sum_{j=1}^{3} P_{sc}^{(j)}(B), \qquad (1.3)$$

де $j = 1$ відповідає зниженню, $j = 2$ – незмінний рівень, $j = 3$ – збільшенню ймовірності реалізації відповідного сценарію.

Узагальнена оцінка ймовірності настання події та ймовірності реалізації сценарію, обчислені за формулами (1.2), (1.3) представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Узагальнена оцінка ймовірності настання події та ймовірності реалізації сценарію

№	Подія	Ймовірність розвитку події	Ймовірність реалізації сценарію розвитку		
			зниження	незмінний	збільшення
1	Зміна цін на сировину та матеріали	0,162	0,205	0,290	0,505
2	Прорив у використанні інноваційних технологій	0,135	0,265	0,285	0,450
3	Введення в дію змін у Трудовому законодавстві	0,026	0,590	0,305	0,105
4	Впровадження сучасних систем кібербезпеки для бізнесу	0,102	0,170	0,405	0,425
5	Зміна кількості та якості економічних ризиків	0,141	0,170	0,400	0,430
6	Зміна курсу долара США та євро	0,126	0,145	0,380	0,475
7	Введення в дію змін Податкового кодексу України	0,036	0,580	0,305	0,115
8	Зміна кількості прямих іноземних інвестицій	0,101	0,310	0,325	0,365
9	Зміна обсягів кредитування для підприємств України	0,108	0,450	0,325	0,225
10	Зміна привабливості цінних паперів українських компаній на ринку	0,063	0,465	0,300	0,235

Аналіз узагальненої думки експертів щодо ймовірності настання подій, які мають безпосередній вплив на рівень фінансово-економічної безпеки, проведемо ранжирування від подій, ймовірність настання яких визначена найбільшою, до тих, ймовірність настання яких визначення найменшою:

1. Зміна цін на сировину та матеріали;
2. Зміна кількості та якості економічних ризиків;
3. Прорив у використанні інноваційних технологій;
4. Зміна курсу долара США та євро;
5. Зміна обсягів кредитування для підприємств України;
6. Впровадження сучасних систем кібербезпеки для бізнесу;
7. Зміна кількості прямих іноземних інвестицій;
8. Зміна привабливості цінних паперів українських компаній на ринку;
9. Введення в дію змін Податкового кодексу України;
10. Введення в дію змін у Трудовому законодавстві.

Для формування вектору ймовірностей сценаріїв за оптимальним сценарієм, оберемо максимальні значення показників ймовірностей, розрахованих за формулою (1.4) для кожної з множини обраних подій:

$$V_{\text{опт}} = \begin{pmatrix} 0{,}0818 \\ 0{,}0608 \\ 0{,}0153 \\ 0{,}0429 \\ 0{,}0606 \\ 0{,}0599 \\ 0{,}0209 \\ 0{,}0369 \\ 0{,}0486 \\ 0{,}0293 \end{pmatrix}. \quad (1.4)$$

За узагальненою думкою експертів найбільший взаємний вплив мають події:

1. Зміна цін на сировину та матеріали на зміну обсягів кредитування для підприємств України; зміну кількості прямих іноземних інвестицій та зміну курсу долара США та євро.

2. Прорив у використанні інноваційних технологій на впровадження сучасних систем кібербезпеки для бізнесу, зміну кількості та якості економічних ризиків, зміну кількості прямих іноземних інвестицій та зміну обсягів кредитування для підприємств України.

3. Введення в дію змін у Трудовому законодавстві на введення в дію змін Податкового кодексу України та зміну кількості та якості економічних ризиків.

4. Впровадження сучасних систем кібербезпеки для бізнесу на зміну кількості та якості економічних ризиків, прорив у використанні інноваційних технологій та зміну привабливості цінних паперів українських компаній на ринку.

5. Зміна кількості та якості економічних ризиків на зміну кількості прямих іноземних інвестицій, впровадження сучасних систем кібербезпеки для бізнесу, зміну обсягів кредитування для підприємств України та зміну привабливості цінних паперів українських компаній на ринку.

6. Зміна курсу долара США та євро на зміну цін на сировину та матеріали, зміну кількості прямих іноземних інвестицій та зміну обсягів кредитування для підприємств України.

7. Введення в дію змін Податкового кодексу України на зміну кількості прямих іноземних інвестицій, зміну обсягів кредитування для підприємств України, зміну цін на сировину та матеріали та на зміну привабливості цінних паперів українських компаній на ринку.

8. Зміна кількості прямих іноземних інвестицій на зміну курсу долара США та євро, зміну обсягів кредитування для підприємств України, зміну

привабливості цінних паперів українських компаній на ринку та на зміну кількості та якості економічних ризиків.

9. Зміна обсягів кредитування для підприємств України на зміну курсу долара США та євро, зміну привабливості цінних паперів українських компаній на ринку та зміну кількості та якості економічних ризиків.

10. Зміна привабливості цінних паперів українських компаній на ринку на зміну кількості прямих іноземних інвестицій, зміну обсягів кредитування для підприємств України та на зміну курсу долара США та євро.

Запропонована методика включає в себе використання фінансових показників для аналізу поточного стану підприємства, а також застосування математичних моделей для прогнозування можливих загроз і ризиків. Крім того, інтеграція експертних оцінок дозволяє врахувати суб'єктивні фактори та специфіку окремих підприємств, що сприяє більш точному визначенню слабких місць системи фінансово-економічної безпеки. Оцінка ефективності за допомогою запропонованої методики не лише дозволяє своєчасно виявляти потенційні загрози, але й допомагає у розробці стратегій для мінімізації ризиків, підвищення стабільності та конкурентоспроможності підприємств. Крім того, цей підхід може бути адаптований до специфіки різних галузей, що робить його універсальним інструментом для підприємств різного масштабу. Таким чином, розроблений методичний підхід є ефективним інструментом для забезпечення високого рівня фінансово-економічної безпеки підприємств і може бути використаний як у поточній діяльності, так і в стратегічному управлінні для зниження фінансових та економічних ризиків.

Висновки. У статті запропоновано методичний підхід до оцінки ефективності системи фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання, що є важливим елементом для забезпечення стабільного функціонування підприємств в умовах сучасних економічних викликів. Розроблена модель дозволяє врахувати різноманітні аспекти безпеки, зокрема фінансові, економічні та операційні фактори, що впливають на загальний рівень захищеності суб'єкта господарювання від потенційних загроз. Запропоновані методи дозволяють не лише оцінити поточний рівень ефективності системи фінансово-економічної безпеки, а й здійснити її прогнозування, що є важливим для стратегічного управління. Зокрема, аналіз фінансових та економічних показників, інтегрованих з методами ризик-менеджменту, дозволяє виявити слабкі місця та вчасно вжити заходів для зміцнення системи безпеки.

Таким чином, запропонований методичний підхід є важливим інструментом для оптимізації та підвищення ефективності системи фінансово-економічної безпеки, що сприятиме зменшенню економічних ризиків та підвищенню стійкості підприємств на сучасному ринку..

Література:

1. Козак, І. В. (2021). Моделювання системи управління інформаційною безпекою в умовах глобалізації. *Журнал інформаційної безпеки*, 8(1), 45-57.

2. Бондаренко, О. О., & Сидоренко, М. П. (2020). Інформаційна безпека як складова публічного управління: теоретичні аспекти. *Науковий вісник державного управління, 14(2), 112-125.*

3. Іванова, Т. М. (2022). Стратегії публічного управління інформаційною безпекою в умовах кіберзагроз. *Державне управління: теорія та практика*, 5(3), 101-113.

4. Шевченко, В. В., & Гриценко, О. І. (2019). Моделювання системи інформаційної безпеки в умовах цифровізації публічного управління. *Вісник Національної академії державного управління*, 13(4), 54-66.

5. Литвин, А. О., & Семенюк, В. В. (2020). Публічне управління інформаційною безпекою: моделі та підходи. *Журнал з інформаційних технологій у публічному управлінні*, 11(2), 87-98.

6. Яковенко, М. О. (2021). Теоретико-методологічні основи моделювання процесів інформаційної безпеки в публічному управлінні. *Управлінські науки та інновації*, 9(2), 31-43.

7. Ситник, А. М. (2020). Інтеграція новітніх технологій в систему публічного управління інформаційною безпекою. *Науковий журнал з управління безпекою*, 3(4), 77-88.

8. Король, І. С. (2022). Інформаційна безпека в контексті публічного управління: від теорії до практики. *Журнал державного управління та права*, 16(1), 45-57.

9. Черниш, Т. В., & Довженко, Л. М. (2019). Моделі управління інформаційною безпекою в публічному секторі: міжнародний досвід. *Європейський журнал з публічного управління*, 8(2), 99-111.

10. Романенко, Д. О. (2021). Технології забезпечення інформаційної безпеки у публічному управлінні: виклики та можливості. *Вісник інформаційної безпеки*, 6(3), 23-35.

11. Кравченко, О. В. (2020). Моделювання процесів публічного управління в умовах кіберзагроз. *Наукові дослідження у сфері публічного управління*, 7(1), 45-56.

12. Білоус, С. В. (2021). Моделі публічного управління інформаційною безпекою в умовах глобальних викликів. *Журнал політики та управлінських досліджень*, 12(4), 90-102.

References:

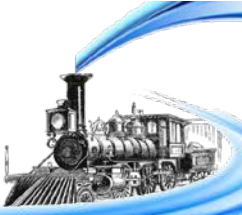
1. Kozak, I. V. (2021). Modelyuvannya systemy upravlinnya informatsiynoyu bezpekoyu v umovakh hlobalizatsiyi [Modeling of the information security management system in the conditions of globalization]. *Zhurnal informatsiynoyi bezpeky*, 8(1), 45-57. [in Ukrainian].

2. Bondarenko, O. O., & Sydorenko, M. P. (2020). Informatsiyna bezpeka yak skladova publichnoho upravlinnya: teoretychni aspekty [Information security as a component of public administration: theoretical aspects]. *Naukovyy visnyk derzhavnoho upravlinnya*, 14(2), 112-125. [in Ukrainian].

3. Ivanova, T. M. (2022). Stratehiyi publichnoho upravlinnya informatsiynoyu bezpekoyu v umovakh kiberzahroz [Strategies of public management of information security in the conditions of cyber threats]. *Derzhavne upravlinnya: teoriya ta praktyka*, 5(3), 101-113. [in Ukrainian].

4. Shevchenko, V. V., & Hrytsenko, O. I. (2019). Modelyuvannya systemy informatsiynoyi bezpeky v umovakh tsyfrovizatsiyi publichnoho upravlinnya [Modeling of the information security system in the conditions of digitalization of public administration]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya*, 13(4), 54-66. [in Ukrainian].

5. Lytvyn, A. O., & Semenyuk, V. V. (2020). Publichne upravlinnya informatsiynoyu bezpekoyu: modeli ta pidkhody [Public management of information security: models and approaches]. *Zhurnal z informatsiynykh tekhnolohiy u publichnomu upravlinni*, 11(2), 87-98. [in Ukrainian].

6. Yakovenko, M. O. (2021). Teoretyko-metodolohichni osnovy modelyuvannya protsesiv informatsiynoyi bezpeky v publichnomu upravlinni [Theoretical and methodological foundations of modeling information security processes in public administration]. *Upravlins'ki nauky ta innovatsiyi*, 9(2), 31-43. [in Ukrainian].

7. Sytnyk, A. M. (2020). Intehratsiya novitnikh tekhnolohiy v systemu publichnoho upravlinnya informatsiynoyu bezpekoyu [Integration of the latest technologies into the system of public management of information security]. *Naukovyy zhurnal z upravlinnya bezpekoyu*, 3(4), 77-88. [in Ukrainian].

8. Korol, I. S. (2022). Informatsiyna bezpeka v konteksti publichnoho upravlinnya: vid teoriyi do praktyky [Information security in the context of public administration: from theory to practice]. *Zhurnal derzhavnoho upravlinnya ta prava*, 16(1), 45-57. [in Ukrainian].

9. Chernysh, T. V., & Dovzhenko, L. M. (2019). Modeli upravlinnya informatsiynoyu bezpekoyu v publichnomu sektori: mizhnarodnyy dosvid. *Yevropeys'kyy zhurnal z publichnoho upravlinnya*, 8(2), 99-111. [in Ukrainian].

10. Romanenko, D. O. (2021). Tekhnolohiyi zabezpechennya informatsiynoyi bezpeky u publichnomu upravlinni: vyklyky ta mozhlyvosti [Information security management models in the public sector: international experience]. *Visnyk informatsiynoyi bezpeky*, 6(3), 23-35. [in Ukrainian].

11. Kravchenko, O. V. (2020). Modelyuvannya protsesiv publichnoho upravlinnya v umovakh kiberzahroz [Modeling of public management processes under conditions of cyber threats]. *Naukovi doslidzhennya u sferi publichnoho upravlinnya*, 7(1), 45-56. [in Ukrainian].

12. Bilous, S. V. (2021). Modeli publichnoho upravlinnya informatsiynoyu bezpekoyu v umovakh hlobal′nykh vyklykiv [Models of public information security management in the face of global challenges]. *Zhurnal polityky ta upravlinskykh doslidzhen*, 12(4), 90-102. [in Ukrainian].

УДК 338.242.4:330.341.1

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-64-76

Благун Іван Семенович доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, декан економічного факультету, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ, тел.: (034) 255-32-32, https://orcid.org/0000-0003-3796-4164

Коляджин Юрій Ігорович аспірант кафедри економічної кібернетики, економічного факультету, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ, тел.: (034) 255-32-32, https://orcid.org/0009-0004-8902-7214

МОДЕЛІ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. В статті здійснено ґрунтовний аналіз різноманітних інтерпретацій терміна «кластер» у працях вітчизняних і зарубіжних науковців, що охоплюють як класичну теорію М. Портера, так і пізніші концепції, які наголошують на важливості мережевої взаємодії, просторової близькості та міжгалузевої кооперації. На основі узагальнення світового досвіду показано, що кластеризація сьогодні розглядається як один із ключових чинників підвищення конкурентоздатності регіонів і країн, зокрема завдяки ефекту агломерації, прискоренню обміну знаннями, залученню прямих іноземних інвестицій та формуванню інноваційних осередків. У матеріалі також проаналізовано українську практику кластеротворення, починаючи з перших спроб у Подільському регіоні (1997–1998 рр.), коли без активної державної фінансової підтримки вдалося створити низку успішних об'єднань у будівельній, агропромисловій та швейній галузях.

Автори простежують вплив законодавчих ініціатив, зокрема положень Угоди про Асоціацію між ЄС та Україною (2014 р.) і концепцій Кабінету Міністрів України, що закладають підґрунтя для визначення поняття «кластеризація» на рівні закону та передбачають програми інтеграції малого й середнього бізнесу у національні та міжнародні інноваційні кластери. Показано, що формування кластерних структур позитивно позначається на економічній динаміці, оскільки дає змогу поєднати кооперацію і конкуренцію, посилюючи технологічний обмін та спільні маркетингові ініціативи. Виокремлено основні фази «життєвого циклу» кластера (народження, еволюція, занепад), які тривають тривалий час і пов'язані з різним ступенем залучення зацікавлених сторін (уряду, бізнесу, науково-дослідних установ). У статті описано базові характе-

ристики цих структур (мережева співпраця, інтерактивність, спільна траєкторія розвитку), їхні принципи функціонування (гнучка спеціалізація, ефект масштабу, синергетичний розвиток) та структурні елементи (координатор, кластерні ініціативи, механізми фінансування).

Таким чином, кластер постає як потужний інструмент регіонального зростання, що враховує ринкові механізми та потребує активної підтримки держави й місцевої влади. Стаття підкреслює, що саме через ефективне поєднання приватних і публічних зусиль та фокус на інновації кластери здатні формувати основу конкурентоспроможної, орієнтованої на розвиток економіки, сприяти формуванню нових робочих місць і стимулювати загальне підвищення добробуту населення.

Ключові слова: кластер, держава, група, сполучення, конкуренція, підприємство, співпраця, розвиток, підхід, ініціатива, куратор, кластеризація.

Blahun Ivan Semenovych Doctor of Economics, Professor, Honored Scientist and Technologist of Ukraine, Dean of the Faculty of Economics, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, tel.: (034) 255-32-32, https://orcid.org/0000-0003-3796-4164.

Koliadzhyn Yurii Ihorovych PhD student at the Department of Economic Cybernetics, Faculty of Economics, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, tel.: (034) 255-32-32, https://orcid.org/0009-0004-8902-7214.

MODELS OF ECONOMIC CLUSTERING

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of various interpretations of the term “cluster” as proposed by both domestic and international scholars, encompassing M. Porter’s classic theory as well as subsequent concepts that underscore the importance of network interaction, spatial proximity, and intersectoral cooperation. Drawing on a synthesis of global experience, the study demonstrates that cluster formation is currently viewed as one of the key drivers of enhanced regional and national competitiveness, attributable in part to agglomeration effects, the acceleration of knowledge exchange, the attraction of foreign direct investment, and the emergence of innovation hubs. The article further examines the Ukrainian experience of cluster development, beginning with early initiatives in the Podillia region (1997–1998), where a number of successful alliances were established in the construction, agro-industrial, and garment sectors without active government financial support.

The authors trace the influence of legislative initiatives, notably the provisions of the 2014 EU–Ukraine Association Agreement and policy concepts advanced by the

Cabinet of Ministers of Ukraine, which lay the groundwork for legally defining "clusterization" and include programs aimed at integrating small and medium-sized enterprises into national and international innovation clusters. It is shown that establishing cluster structures exerts a positive impact on economic dynamics by effectively merging cooperation and competition, thereby reinforcing technological exchange and shared marketing strategies. The main phases of the cluster "life cycle" (inception, evolution, and decline), which span prolonged periods and involve varying degrees of stakeholder engagement (government, business, and research institutions), are also highlighted. The article delineates the core characteristics (network collaboration, interactivity, shared development trajectory), guiding principles (flexible specialization, economies of scale, synergistic growth), and structural elements (coordinating body, cluster initiatives, financing mechanisms) of such systems.

Consequently, a cluster emerges as a potent instrument of regional development that incorporates market mechanisms while requiring active support from state and local authorities. The article emphasizes that, through the effective integration of private and public efforts as well as a focus on innovation, clusters can serve as the foundation of a competitive, development-oriented economy, foster job creation, and catalyze a general rise in overall societal well-being.

Keywords: cluster, state, group, connection, competition, enterprise, cooperation, development, approach, initiative, curator, clusterization.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації економіки кластеризація стає одним із ключових чинників підвищення конкурентоспроможності регіонів та держав у цілому, адже дозволяє поєднати конкуренцію і кооперацію між підприємствами, сприяти активізації інноваційних процесів та залученню інвестицій. Водночас в Україні, попри наявні спроби формувати кластери у різних галузях (швейна, будівельна, туристична, агропромислова тощо) та позитивний світовий досвід (ЄС, США, Японія), все ще бракує цілісної стратегії підтримки кластерних ініціатив, недостатньо розвинене правове поле й інфраструктура, що ускладнює запуск повноцінних кластерних моделей. Низька результативність попередніх об'єднань засвідчує потребу в усвідомленні державою ролі кластерів у стратегічному розвитку, їхнього потенціалу для зростання продуктивності, створення нових робочих місць та підвищення рівня життя населення. Отже, постає проблема гармонізації політики державних органів, бізнесу та науково-освітніх установ задля формування дієвого середовища, у якому кластери могли б розвиватися на засадах довіри, спільного використання ресурсів і взаємодоповнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження феномену кластеризації та його впливу на конкурентоспроможність регіонів і галузей розгля-

дається у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Зокрема, Портер М. [1] заклав фундамент сучасного розуміння кластера як територіально суміжної групи взаємопов'язаних підприємств і установ, що поєднують конкуренцію та співпрацю, а Cooke P. [2] розвинув теорію «економіки знань», підкресливши важливість інноваційного середовища й спільної навчальної бази у формуванні кластерів. У контексті державної політики кластеризації, українські науковці (Сидоров Я. [3], Пашкевич М. [4]) акцентують на необхідності правових та інституційних змін, що стимулюють інноваційну діяльність і підвищують роль місцевої влади. У роботах зарубіжних авторів (Roelandt T. et al. [5], Crouch C., Farrell H. [6], Rosenfeld S. [7]) наголошено на тому, що кластеризація сприяє об'єднанню виробничих процесів, розвитку спільної інфраструктури й посиленню ефекту агломерації. Enright M.J. [8] і Swann P. [9] зосереджуються на перевагах «просторової близькості», яка забезпечує інтенсивний обмін знаннями та підвищує продуктивність. Feser E.J. [10] та Федорова В.Г. [11] розглядають еволюцію концепцій кластерів, тоді як Соколенко С.І. [12] і Войнаренко М. [13] досліджують механізми формування кластерів на глобальному й регіональному рівнях. У вітчизняних працях (Гоменюк М.О. [14], Конкурентоспроможність регіонів України [17], Хмара М.П. [19] та ін.) підкреслюється необхідність залучення бізнес-середовища, наукових установ і державних органів, що є передумовою сталого розвитку, реалізації інноваційного потенціалу та формування сприятливих умов для розгортання кластерних ініціатив. Згадки про «позитивний ефект агломерації» (Marshall A. [15], Hood N. [16], Gordon I.R. [18]) підтверджують, що географічна близькість учасників пришвидшує обмін інформацією, знаннями й технологіями, а досвід країн ЄС, США, Японії [20; 21; 22] свідчить, що кластерний підхід уже став одним із провідних інструментів економічного розвитку та залучення інвестицій. В Україні, як зазначають Сітковська Н.Р. [22] та Гріднєв М.А. [23], кластеризація розвивається фрагментарно, а її уповільнення зумовлене недосконалою державною підтримкою і браком системного підходу, що вимагає подальших досліджень і розроблення дієвих механізмів формування кластерів у регіонах.

Мета статті. Мета полягає у виявленні ключових чинників і умов розвитку кластерів як ефективної форми територіальної організації виробництва в Україні, узагальненні світового досвіду кластеризації та обґрунтуванні ролі державної підтримки у формуванні конкурентоспроможного середовища для інноваційного зростання регіонів.

Виклад основного матеріалу. З англійської мови термін "cluster" переводиться як скупчення, пучок, гроно, букет, зосередження (наприклад, людей, предметів).

За Портером М., кластер – це територіально суміжна група підприємств, споріднених установ, спеціалізованих постачальників, підрозділів, що надають

послуги і займаються певною подібною сферою діяльності, взаємодоповнюють один одного і водночас можуть навіть конкурувати [1].

Кластер – це сполучення конкуренції та співробітництва, колективна ефективність, гнучка спеціалізація; використання ефектів масштабу. Кластери або локальні територіально-виробничі мережі є джерелами та факторами економічного зростання територій.

Визначення Портером М. кластера є найпопулярнішим в літературі, але зустрічаються й інші визначення даного терміну різними авторами:

- Географічна концентрація компаній, між якими існують горизонтальні та вертикальні зв'язки; ці компанії співпрацюють і конкурують між собою в межах певного сегмента ринку; вони використовують спільну місцеву інфраструктуру та ідентифікують себе з однаковим баченням розвитку галузі та регіону [2].
- Географічна концентрація спеціалізованих компаній (переважно малих і середніх), що працюють в суміжних секторах, взаємопов'язаних мереж державних і приватних установ, що підтримують їх діяльність. Між підприємствами існують ринкові та неринкові зв'язки, що є результатом обміну товарами та інформацією. Поведінка окремих компаній визначається почуттям зв'язку та спільності з іншими компаніями з суміжних секторів, що працюють у цьому місці [3].
- Підприємства з високим ступенем взаємозв'язку та/або компанії сфери послуг, які співпрацюють у ланцюжку постачання та за однакових ринкових принципів [4].
- Мережа постачальників і тісно пов'язаних підприємств, які створюють додану вартість у ланцюжку постачання [5].
- Кластер – підприємства, які мають тенденцію розміщувати свої штаб-квартири в безпосередній близькості від підприємств подібного профілю діяльності [6].
- Географічна концентрація компаній, що працюють у споріднених секторах, на місцевому ринку праці, співпрацюють або іншим чином пов'язані одна з одною, надають одна одній додаткові послуги, використовують спільну інфраструктуру та послуги від спеціалізованих постачальників. Кластер – компанії, які завдяки географічній близькості та тісній співпраці здатні створювати ефект синергії незалежно від масштабу зайнятості [7].
- Суб'єкти господарювання, розташовані у безпосередній близькості [8].
- Група підприємств, що співпрацюють в одному секторі в певній географічній зоні [9]. Велика група компаній зі схожих секторів, зосереджених на одній географічній території та які співпрацюють одна з одною.
- Кластери – це не стільки організації, які співпрацюють одна з одною, але й пов'язані з допоміжними установами, які отримують конкурентну перевагу через цю мережу [10].

- Кластер – це система співпраці щільно пов'язаних і територіально близьких підприємницьких мереж та організаційних структур (виробників, постачальників, споживачів, уряду, громадських, наукових та освітніх установ, об'єктів інфраструктури, технопарків), з метою організації, раціонального використання і нарощування виробництва продукції світового рівня (інноваційної спрямованості) [11].
- Кластер або мережева промислова група – це група близьких, географічно взаємопов'язаних підприємств та організацій, які з ними співпрацюють, спільно діють в певному виді бізнесу та характеризуються спільністю напрямків діяльності і взаємодоповненням один одного [12].
- Кластер – це галузево-територіальне добровільне об'єднання підприємств, що тісно співпрацюють з науковими установами і органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності кінцевої продукції та економічного зростання регіону. Кластер – це неформальне об'єднання організацій і фірм, зв'язаних між собою технологічно й економічно за ознакою географічної близькості [13].

Сучасною вимогою в процесі кластеризації економіки є включення її в якості основи для стратегічного регіонального розвитку. Формування територіальних кластерів сприяє підвищенню продуктивності різних сфер виробництва; створенню можливостей для інноваційного та продуктивного зростання; стимулюванню і полегшенню процесу формування нового бізнесу, що підтримує інновації [14].

З практики європейських країн відомо, що основну роль в кластеризації економіки відіграє держава, яка представлена на різних рівнях влади та політику якої формують інституційно-правові умови для реалізації кластерних ініціатив. Саме держава, яка орієнтована на стратегічний розвиток регіонів, погоджує цілі розвитку окремих кластерів з цілями національного соціально-економічного розвитку. Портер М. відводить значну роль країні в процесі створення і розвитку кластерів. Країна забезпечує стабілізацію макроекономічних та політичних процесів, встановлює загальні норми та правила, що веде до зростання ефективності кластерів.

В даний час масштабний і конструктивний розвиток кластерних форм територіального розвитку є неможливим без активної підтримки держави як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях.

Кластер підвищує коефіцієнт корисної дії компаній, що входять до його складу. Членство у кластерах і міжфірмових мережах може збільшити продуктивність, рівень інновацій та конкурентоздатність фірм. В межах кластерних структур вдається поєднати два протилежних принципи – конкуренцію і кооперацію. Кластер залишається досить гнучким, щоб дозволити підприємствам-учасникам вільно конкурувати за розширення своєї частки в загальному

обсязі продажу, в разі необхідності залучати нових членів, і водночас він організує, координує діяльність через спільне використання інформації, координацію планів та поточної діяльності. За Портером М., конкурентна перевага в умовах глобалізації економіки досягається не окремими компаніями, а їх об'єднаннями на вдало підібраній географічно території.

Також до принципів розвитку кластерів відносять:

— орієнтацію на конкретний економічний результат;

— орієнтацію на виробництво;

— орієнтацію на малий та середній бізнес.

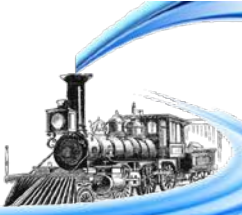
Основна мета кластеру – підвищити внутрішню та міжнародну конкурентоздатність його членів за рахунок комерційного і некомерційного співробітництва, наукових досліджень та інновації, освіти, навчання і заходів політичної підтримки. Метою формування кластерів, на думку Гоменюк М. [14], є розвиток підприємницької діяльності на певній території та впровадження її інноваційних форм задля покращення економіко-соціальної ситуації територій та подальшого територіального розвитку.

Звідси і головна відмінність кластера від територіально-виробничого комплексу – кластер максимально враховує ринковий механізм.

Спільні характеристики, які відрізняють кластер від інших форм організації виробництва: конкуренція, кооперація, мережева співпраця, просторова близькість, зв'язки, спільна траєкторія розвитку, інтерактивність.

Характеристики, що доповнюють кластер:

- Просторово зосереджені і взаємопов'язані підприємства з одного чи споріднених секторів, у межах яких виникає позитивний ефект агломерації, що базується на трьох основних джерелах: потік знань між підприємствами, створення спеціалізованих виробничих факторів і послуг через допоміжні промислові сектори, поява району, пристосованого до потреб спеціалізованого ринку кваліфікованої робочої сили [15].
- Концентрація населення призводить до позитивних зовнішніх ефектів, базується на первинній промисловості, що підтримується іншими секторами економіки, зосередженими навколо неї [16].
- Спільне існування ряду різних компетенцій (клієнти, які створюють попит, новатори, що створюють нові продукти, підприємці, що визначають потенційні інновації, фонди венчурного капіталу) разом сприяє розробці та комерціалізації конкретних продуктів [17].
- Зв'язки між компаніями, що розробляють нові технології (у формі компонентів, машин і виробничих систем), з одного боку, і компаніями, які використовують ці технології, з іншого [18].
- Зона концентрації індустрії високих технологій, що характеризується синергією економічних та інституційних факторів і веде до ефективного створення та поширення знань і ефективного процесу навчання.

- Мережа суб'єктів, які співпрацюють у певній технологічній сфері з метою створення, поширення та використання цих технологій. Ця мережа зосереджена на потоці знань і компетенцій, а не на потоці товарів і послуг [19].
- Специфічна форма зв'язків між суб'єктами, заснована на взаємозалежності, співпраці та довірі (може, але не обов'язково має бути просторово зосередженою).

Теорія кластерів Портера вказує на те, що процес їх розвитку є невід'ємною умовою економічного прогресу та має певні фази: народження, еволюція та занепад, які можуть тривати багато років. Поштовхом до народження кластерів є сприятлива концентрація факторів підтримки регіонального підприємництва, які сприяють налагодженню взаємних контактів між компаніями та окремими особами.

Географічна близькість є важливим аспектом розвитку регіональних кластерів, що об'єднують компанії схожої сфери діяльності на невеликій території.

Залежно від масштабів установ та органів влади, які координують діяльність кластерів, розрізняють національні, регіональні та місцеві кластери [20].

Сучасне визначення кластера містить елементи, що важливі для розвитку та формування кластера:

1. Керівник, відповідальний за ініціювання та координацію співпраці всередині та поза кластером – окрема особа, державна установа, потужний науково-дослідний підрозділ або велике підприємство;
2. Прямі іноземні інвестиції, які відіграють потужну роль у кластері, сприяючи посиленню ефекту синергії в усіх аспектах його діяльності.
3. Кластерні ініціативи – цілеспрямована співпраця різноманітних суб'єктів (компаній, урядових та місцевих органів влади, адміністрації, університетів та науково-дослідних установ, шкіл, установ бізнес-середовища, їх лідерів) задля підвищення ефективності кластера, його конкурентоспроможності шляхом визначення потреб кластеру та напрямів його розвитку, використовуючи ресурси і потенціал місцевої економіки; не всі учасники кластеру беруть участь в кластерній ініціативі. Реалізуються ініціативи через спільні форуми, дебати і зустрічі (формальні і неформальні). Кластерні ініціативи можуть мати форму консорціуму, асоціації, консультативного органу чи галузевого форуму або координатора кластеру. Координатор кластерних ініціатив або кластерний брокер – конкретна юридична особа, що відповідає за обмін інформацією, аналіз ринку, навчання, консультування, спільне просування, забезпечення спільної інфраструктури, передачу технологій і т.п. Його функціонування часто фінансується або співфінансується суб'єктами, що беруть участь у кластері та кластерній ініціативі. Координатор розвиває мережеві зв'язки, враховує ризики і представ-ляє весь кластер. Аніматор або кластерний менеджер наймається координатором і керує виконанням конкретних заходів і проєктів.

В Угоді про Асоціацію між ЄС та Україною (2014 р.) [21] питання формування нових виробничих систем на основі кластерів проголошено в якості одного з найбільш актуальних напрямків розвитку економіки країни.

Концепції Кабінету Міністрів України щодо загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014–2024 рр. (Розпорядження № 641-р від 28.08.2013) щодо реформування державної політики в інноваційній сфері (Розпорядження № 691-р від 10.09.2012) передбачають визначення на законодавчому рівні поняття «кластеризація» та порядку фінансування кластерів; розроблення та виконання програм інтеграції суб'єктів малого і середнього підприємництва в національні та міжнародні інноваційні й технологічні кластери; створення науково-інноваційно-виробничих кластерів у високотехнологічних галузях; спрощення процедур утворення інноваційних кластерів.

Висновки. Кластерний підхід є важливим чинником якості економічного зростання регіонів. Територіальний кластер як інтеграційна форма організації виробництва здатен забезпечити швидкі темпи розвитку економіки регіону, а сам процес його кластеризації розглядається як механізм якісного перетворення ринкових економічних систем. На основі зв'язків між учасниками кластеру формується здорова конкуренція, що забезпечує сталий розвиток регіональної економіки. Отже, кластерна організація територіального розвитку є найбільш перспективною формою розвитку регіонів України.

Новий підхід кластерної теорії передбачає збільшення суб'єктів (різні типи установ та організацій локального середовища підприємств).

Економіка, що формується на основі кластерів, – це модель конкурентоздатної та інвестиційно при вабливої економіки, що забезпечує високий рівень та якість життя населення. Кластери потрібні, так як процеси інновації вимагають ресурсів і компетенції, які перебувають часто за межами окремо взятої компанії.

Як свідчить світовий досвід, велика кількість територіальних одиниць у багатьох країнах обрали кластерну модель основою своєї політики економічного розвитку. Починаючи з 90-х років, країни Організації Економічного Співробітництва й Розвитку (ОЕСР), країни Європейського союзу, США, Китай та багато інших прийняли кластерну концепцію інноваційного розвитку й підвищення конкурентоспроможності економіки. Масштаби кластеризації у світі почали зростати. За даними Кластерної обсерваторії в ЄС налічується більше 3 тисяч кластерів, у яких зайнято приблизно 40% робочої сили . Частка ВВП США, виробленого в кластерах, становить 61%. У багатьох розвинених країнах кластерний підхід до структурування економіки вже є загальновизнаним. Так, наприклад, у Японії успішно функціонує 18 великих кластерів [22; 24]. Багато професіоналів, задіяних в сфері економічного розвитку, визнають, що кластерна стратегія пропонує ефективний спосіб впровадження програм, спрямованих на

розвиток промисловості, зміцнення регіональної економіки та прискорення економічного розвитку держави в цілому. Кластери також сприяють зміцненню контактів між галузями та організаціями. Впровадження кластерної стратегії потребує тісної співпраці та лідерства з боку місцевих органів влади, підприємницьких структур та навчальних закладів.

Піонером кластероутворення в Україні став Подільський регіон ще в 1997–1998 рр. як територіальний експеримент економічного спрямування. Це була спроба зупинити спад виробництва і підвищити продуктивність промисловості Хмельницької області, використовуючи переваги від кооперації та об'єднання зусиль самих підприємств без залучення державних коштів. Було розпочато формування одразу кількох кластерів, заснованих на мережевій моделі управління виробничо-комерційною діяльністю: швейного, будівельних матеріалів і агропромислового. Для розвитку кластерів було створено громадську організацію «Поділля Перший». У результаті хмельницький будівельний кластер «Поділля» об'єднав більше 30 підприємств будівельної індустрії, де було створено до 5 тис. нових робочих місць [23].

У 2005 р. у чотирьох областях почалось активне впровадження кластерів:

— Хмельницькій (швейний, будівельний, харчовий, туристичний, кластер зеленого туризму);

— Івано-Франківській (туристичний кластер, кластер виробників декоративного текстилю);

— Черкаській (кластер перевізників);

— Житомирській (кластер каменедобування та каменеобробки).

У 2010 р. до них долучилася Дніпропетровська область, в якій було започатковано роботу кластерів з сільського господарства та будівництва.

В інших регіонах України (Тернопільському, Вінницькому, Прикарпатському, Чернівецькому, Львівському та ін.) кластерні ініціативи теж були розпочаті, підтримувані успішним досвідом розвинених країн. Майже в усіх областях були зроблені спроби об'єднання підприємств у кластери, але результативність цих спроб була низькою.

В Україні кластерний потенціал існує у сільському господарстві, виробництві продуктів харчування та тютюну, металу, нафти, газу, транспортних послуг та логістиці. На сьогодні в Україні без створення відповідним чином сформованої політики та механізму управління кластери не можуть бути ні основою, ні інструментом для гармонізації економічного розвитку регіону.

Література:

1. Портер М. Е. Стратегія конкуренції ; пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільсткий. К. : Основи, 1998.

2. Cooke P. Knowledge Economies: Clusters, Learning and Cooperative Advantage. Routledge, London – New York, 2002.

3. Сидоров Я. Державна політика розвитку кластерів як складова частина формування інноваційної моделі сільського господарства: аграрно-правовий погляд. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 2. С. 115–120.

4. Пашкевич М. С. Новітні механізми регулювання регіонального розвитку в Україні. Економіка і регіон. 2012. № 3

5. Roelandt T., Hertog P. Den, Sinderen J. Van, Hoven N. van den. Cluster Analysis and Cluster Policy in the Netherlands. In: OECD (ed.) Boosting Innovation: The Cluster Approach. Paris: OECD, 1999.

6. Crouch C., Farrell H. Great Britain: falling through the holes in the network concept. In C. Gales, P. L. Trogilia, C. Crouch (ed.) Local production system in Europe: rise or demise. Oxford: Oxford University Press. 2001.

7. Розенфельд С. А. Введення бізнес-кластерів у основний напрямок економічного розвитку. Європейські дослідження планування. 1997, № 1.

8. Enright M.J. Regional Clusters and Economic Development: A Research Agenda. In: Staber U.H., Schaefer N.V., Sharma B. (ed.) Business Networks: Prospects for Regional Development. Berlin and New York, 1996. P. 190–214.

9. Swann Peter, Prevezer Martha. A comparison of the dynamics of industrial clustering in computing and biotechnology. Research Policy. Volume 25, Issue 7, October 1996, P. 1139–1157.

10. Feser E.J. Old and New Theories of Industry Clusters. London, 1998.

11. Федорова В. Г. Теоретико-методичні підходи до визначення поняття «кластер». Ефективна економіка. 2011. № 9.

12. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці : монографія. К. : Логос, 2004. 848 с.

13. Войнаренко М. Конкуренція кластерів – шлях до відродження виробництва на регіональному рівні. Економіст. 2000. № 1. С. 12–15.

14. Гоменюк М.О. Кластер як інноваційна форма територіального розвитку. Науковий вісник Мукачівського державного університету, 2019. Вип. 1(11) С. 76–81. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://economics-msu.com.ua/web/uploads/pdf/Scientific%20Bulletin%20of%20MSU.%20Series%20Economics_2019_Issue_1(11)_76-81.pdf

15. Marshall A. Principles of economics. London: Macmillan, 1965.

16. Hood N., Young S. (ed.). The Globalization of Multinational Enterprise Activity and Economic Development. Macmillan, London, 2000. https://econpapers.repec.org/bookchap/palpalbok/978-0-230-59916-1.htm

17. Конкурентоспроможність регіонів України (методологія і практика) / за наук. ред. Л. Чернюк. Київ : Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 2010. 108 с.

18. Gordon I.R., MacCann P. Industrial Clusters: Complexes, Agglomeration and/or Social Networks? Urban Studies. 2000. Issue 37.

19. Хмара М. П. Кластерна політика як фактор прояву промислової безпеки країнах світу. Ефективна економіка. 2017. № 12. http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6439

20. Ульянченко Ю. Інституціональні фактори інноваційного розвитку регіонів на основі кластерного підходу. Публічне управління: теорія та практика. Харків, 2010. № 2. С. 184–189.

21. Угода про Асоціацію між ЄС та Україною від 21.03.2014 р. : короткий посібник з Угоди про Асоціацію. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0_%D0%BF%D1%80%D0%BE_%D0%B0%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8E_%D0%BC%D1%96%D0%B6_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%BE%D1%8E_%D1%82%D0%B0_%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%BC_%D0%A1%D0%BE%D1%8E%D0%B7%D0%BE%D0%BC.

22. Сітковська Н. Р. Теоретичні аспекти утворення та розвитку кластерних структур в Україні . Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 24. С. 101–104.

23. Гріднєв М.А. Характерні риси кластероутворення в регіонах України. Економіка і суспільство. 2018. Випуск 14. С. 588–596.

24. Chuprun Y.I. Features of time management in IT companies. No. 12(43) (2024): Věda a perspektivy. URL https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-12(43)-9-16

References:

1. Porter, M. E. (1998). Stratehiia konkurentsii [Competitive strategy] (A. Oliinyk & R. Skilskyi, Trans.). Kyiv, Ukraine: Osnovy [in Ukrainian].

2. Cooke, P. (2002). *Knowledge economies: Clusters, learning and cooperative advantage.* London & New York, NY: Routledge.

3. Sydorov, Ya. (2017). Derzhavna polityka rozvytku klasteriv yak skladova chastyna formuvannia innovatsiinoi modeli silskoho hospodarstva: ahrarno-pravovyi pohliad [State policy of cluster development as an integral part of forming an innovative model of agriculture: An agrarian and legal perspective]. *Pidpryiemnytstvo, Hospodarstvo i Pravo [Entrepreneurship, Economy and Law], (2), 115–120* [in Ukrainian].

4. Pashkevych, M. S. (2012). Novitni mekhanizmy rehuliuvannia rehionalnoho rozvytku v Ukraini [Modern mechanisms for regulating regional development in Ukraine]. *Ekonomika i rehion [Economy and Region], (3).* [in Ukrainian].

5. Roelandt, T., Hertog, P. den, Sinderen, J. van, & Hoven, N. van den. (1999). Cluster analysis and cluster policy in the Netherlands. In OECD (Ed.), *Boosting innovation: The cluster approach* (pp. …). Paris, France: OECD.

6. Crouch, C., & Farrell, H. (2001). Great Britain: Falling through the holes in the network concept. In C. Gales, P. L. Trogilia, & C. Crouch (Eds.), *Local production system in Europe: Rise or demise* (pp. …). Oxford, England: Oxford University Press.

7. Rozenfeld, S. A. (1997). Vvedennia biznes-klasteriv u osnovnyi napriamok ekonomichnoho rozvytku [The introduction of business clusters into the main direction of economic development]. *Yevropeiski doslidzhennia planuvannia [European Planning Studies], (1).* [in Ukrainian].

8. Enright, M. J. (1996). Regional clusters and economic development: A research agenda. In U. H. Staber, N. V. Schaefer, & B. Sharma (Eds.), *Business networks: Prospects for regional development* (pp. 190–214). Berlin & New York: … .

9. Swann, P., & Prevezer, M. (1996). A comparison of the dynamics of industrial clustering in computing and biotechnology. *Research Policy, 25*(7), 1139–1157.

10. Feser, E. J. (1998). *Old and new theories of industry clusters.* London, England: … .

11. Fedorova, V. H. (2011). Teoretyko-metodychni pidkhody do vyznachennia poniattia “klaster” [Theoretical-methodological approaches to defining “cluster”]. *Efektyvna ekonomika [Effective Economy], (9).* Retrieved from … [in Ukrainian].

12. Sokolenko, S. I. (2004). *Klastery v hlobalnii ekonomitsi [Clusters in the global economy].* Kyiv, Ukraine: Lohos [in Ukrainian].

13. Voinarenko, M. (2000). Konkurentsiia klasteriv – shliakh do vidrodzhennia vyrobnytstva na rehionalnomu rivni [Competition of clusters – The path to the revival of production at the regional level]. *Ekonomist [Economist], (1), 12–15* [in Ukrainian].

14. Homeniuk, M. O. (2019). Klaster yak innovatsiina forma terytorialnoho rozvytku [Cluster as an innovative form of territorial development]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu [Scientific Bulletin of Mukachevo State University], 1(11), 76–81.* Retrieved from chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://economics-msu.com.ua/web/uploads/pdf/Scientific%20Bulletin%20of%20MSU.%20Series%20Economics_2019_Issue_1(11)_76-81.pdf [in Ukrainian].

15. Marshall, A. (1965). *Principles of economics.* London, England: Macmillan.

16. Hood, N., & Young, S. (Eds.). (2000). *The globalization of multinational enterprise activity and economic development.* London, England: Macmillan. Retrieved from https:// econpapers.repec.org/bookchap/palpalbok/978-0-230-59916-1.htm

17. Cherniuk, L. (Ed.). (2010). *Konkurentospromozhnist rehioniv Ukrainy (metodolohiia i praktyka) [Competitiveness of the regions of Ukraine (methodology and practice)]*. Kyiv, Ukraine: Rada po vyvchenniu produktyvnykh syl Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

18. Gordon, I. R., & MacCann, P. (2000). Industrial clusters: Complexes, agglomeration and/or social networks? *Urban Studies, 37, … .*

19. Khmara, M. P. (2017). Klasterna polityka yak factor proiavu promyslovoi bezpeky v krainakh svitu [Cluster policy as a factor of industrial security manifestation in the world's countries]. *Efektyvna ekonomika [Effective Economy], (12).* Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/? op=1&z=6439 [in Ukrainian].

20. Ulyanchenko, Yu. (2010). Instytutsiini factory innovatsiinoho rozvytku rehioniv na osnovi klasternoho pidkhodu [Institutional factors of innovative development of regions based on the cluster approach]. *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka [Public Administration: Theory and Practice], (2), 184–189* [in Ukrainian].

21. Uhoda pro Asotsiatsiiu mizh YeS ta Ukrainoiu vid 21.03.2014 r. (2014). Korotkyi posibnyk z Uhody pro Asotsiatsiiu [Association Agreement between the EU and Ukraine of March 21, 2014: A brief guide]. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/ … [in Ukrainian].

22. Sitkovska, N. R. (2015). Teoretychni aspekty utvorennia ta rozvytku klasternykh struktur v Ukraini [Theoretical aspects of the formation and development of cluster structures in Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid [Investment: Practice and Experience], (24), 101–104* [in Ukrainian].

23. Hridniev, M. A**.** (2018). Kharakterni rysy klasteroutvorennia v rehionakh Ukrainy [Characteristic features of cluster formation in the regions of Ukraine]. *Ekonomika i suspilstvo [Economics and Society], (14), 588–596* [in Ukrainian].

24. Chuprun Y.I. Features of time management in IT companies. No. 12(43) (2024): Věda a perspektivy. URL https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-12(43)-9-16

УДК 336.76

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-77-89

Коць Ольга Олегівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, тел.: (032) 258-22-88, https://orcid.org/0000-0001-7123-3635

Верес Юрій Олегович кандидат технічних наук, асистент кафедри інформаційних систем та мереж, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, тел.: (032) 258-25-38, https://orcid.org/0009-0007-7750-7159

Юзвишин Ігор Сергійович студент, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, тел.: (032) 258-22-88.

ВАРТІСНЕ ІНВЕСТУВАННЯ ТА МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ АКЦІЙ ЦИКЛІЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Сучасні фінансові ринки характеризуються значною волатильністю, що особливо відчутно позначається на акціях циклічних підприємств. Такі компанії зазнають коливань у своїй діяльності залежно від економічних фаз, попиту на товари та послуги, а також від макроекономічних факторів, таких як зміни у ВВП, рівні процентних ставок і ціни на сировину. Одним з найпопулярніших методів інвестування є вартісне інвестування, яке має на меті інвестування в підприємства, внутрішня вартість яких є нижчою за ринкову. Тому питання вартісного інвестування та методів оцінювання акцій циклічних підприємств набуває особливої актуальності для фінансових аналітиків та інвесторів, які прагнуть ефективно керувати своїми портфелями та мінімізувати ризики.

У статті розглядається концепція вартісного інвестування та методи оцінювання акцій циклічних підприємств в умовах сучасної фінансової нестабільності. Актуальність дослідження обумовлена тим, що економічні цикли суттєво впливають на діяльність підприємств, змінюючи їхню прибутковість та ринкову вартість. Вартісне інвестування, що базується на фундаментальному аналізі, дозволяє визначити реальну вартість акцій компаній та знайти вигідні можливості для інвестування.

У статті аналізуються основні методи оцінювання вартості акцій. Особлива увага приділена викликам, пов’язаним із оцінюванням циклічних компаній, таких як зміни у прибутковості, залежність від цін на сировину та макроекономічних факторів.

Дослідження проведено на основі аналізу нафтового сектору, де оцінка компаній залежить від коливань цін на нафту. Зокрема, представлено методику прогнозування майбутніх грошових потоків із урахуванням змін у ринковій кон'юнктурі. Використання регресійного аналізу дозволяє визначити взаємозв'язок між ринковими факторами та фінансовими показниками компанії.

Результати дослідження підтверджують, що правильне оцінювання акцій циклічних підприємств сприяє зниженню ризиків та підвищенню ефективності інвестиційних рішень. Запропонована методика може бути використана для формування оптимального інвестиційного портфеля та вибору найкращих моментів для входу на ринок.

Ключові слова: вартісне інвестування, циклічні підприємства, оцінювання акцій підприємств, нафтовий сектор, фондовий ринок

Kots Olha Olehivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Finance, Lviv Polytechnic National University, Lviv, tel.: (032) 258-22-88, https://orcid.org/0000-0001-7123-3635.

Veres Yuriy Olehovych PhD in Technical Sciences, Assistant Professor, Department of Information Systems and Networks, Lviv Polytechnic National University, Lviv, tel.: (032) 258-25-38, https://orcid.org/0009-0007-7750-7159

Yuzvyshyn Ihor Serhiyovych master, Department of Finance, Lviv Polytechnic National University, Lviv, tel.: (032) 258-22-88.

VALUE INVESTMENT AND METHODS OF ASSESSING CYCLIC ENTERPRISES' SHARES

Abstract. Modern financial markets are characterized by significant volatility, which is especially noticeable on the shares of cyclical companies. Such companies experience fluctuations in their activities depending on economic phases, demand for goods and services, as well as macroeconomic factors, such as changes in GDP, interest rate levels and raw material prices. One of the most popular investment methods is value investing, which aims to invest in companies whose intrinsic value is lower than the market value. Therefore, the issue of value investing and methods for valuing shares of cyclical companies is becoming particularly relevant for financial analysts and investors who seek to effectively manage their portfolios and minimize risks.

The article examines the concept of value investing and methods for valuing shares of cyclical companies in the context of modern financial instability. The relevance of the study is due to the fact that economic cycles significantly affect the

activities of companies, changing their profitability and market value. Value investing, based on fundamental analysis, allows you to determine the real value of company shares and find profitable investment opportunities.

The article analyzes the main methods of valuing shares. Particular attention is paid to the challenges associated with valuing cyclical companies, such as changes in profitability, dependence on raw material prices and macroeconomic factors.

The study was conducted based on the analysis of the oil sector, where the valuation of companies depends on fluctuations in oil prices. In particular, a methodology for forecasting future cash flows is presented, taking into account changes in market conditions. The use of regression analysis allows you to determine the relationship between market factors and the company's financial indicators.

The results of the study confirm that the correct valuation of shares of cyclical companies helps reduce risks and increase the efficiency of investment decisions. The proposed methodology can be used to form an optimal investment portfolio and choose the best moments to enter the market.

Keywords: value investing, cyclical companies, stock valuation, oil sector, stock market

Постановка проблеми. В умовах динамічного розвитку фінансових ринків та глобальної економічної нестабільності питання ефективного інвестування стають особливо важливими. Вартісне інвестування, засноване на принципах фундаментального аналізу та довгострокового підходу, є однією з найбільш надійних стратегій формування інвестиційного портфеля.

Циклічні підприємства, діяльність яких значною мірою залежить від фаз економічного циклу, становлять значний інтерес для інвесторів, оскільки правильне оцінювання їхніх акцій може забезпечити високі прибутки. Проте волатильність таких активів та складність прогнозування їх вартості створюють виклики для традиційних методів оцінювання.

У цьому контексті дослідження методів оцінки акцій циклічних підприємств набуває особливої значущості. Використання сучасних моделей, таких як дисконтовані грошові потоки (DCF), мультиплікатори, аналіз економічної доданої вартості (EVA) тощо, дозволяє більш точно оцінити реальну ринкову вартість акцій і визначити найкращі моменти для входу та виходу з ринку.

Вартісне інвестування є популярним серед інвесторів-початківців, оскільки дозволяє математично описати та пояснити вартість підприємства та по суті ціну, яку інвестор готовий заплатити за акції того чи іншого підприємства. Популярним методом є оцінювання на основі руху вільних грошових коштів. Проте для ефективного оцінювання необхідно оцінити минулу діяльність підприємства, а також спрогнозувати його майбутні фінансові результати, що є

складним, коли фінансові результати сильно коливаються через циклічність. Наприклад, фінансові результати нафтової компанії змінюються залежно від циклу ринку та ціни на нафту. Особливо негативною оцінка може здаватись у випадку, коли ціни на нафту впродовж тривалого періоду є низькими, що відображається в квартальних звітах компаній. При цьому це не означає, що ціни на нафту будуть низькими завжди, та що такі підприємства не можливо оцінити на основі їх фінансових даних. Покупка акцій таких підприємств в правильній фазі (переході економіки до зростання), а також за правильною ціною може принести значні прибутки.

Тема дослідження є особливо актуальною сьогодні, коли ціни на нафту є низькими, а компанії торгуються дуже близько до 52 тижневих мінімумів. Звичайно, необхідно не забувати про потенційне подальше падіння ціни нафти через збільшення видобутку нафти, проте варто зауважити, що в такому випадку компанії частково зможуть компенсувати втрати від падіння ціни збільшенням видобутку нафти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість оцінки вартості циклічних підприємств у своїй роботі вказує О. А. Сухенко [1, с. 81-92], де також показує аналіз ринку та економічних циклів підприємств. Загальні особливості функціонування циклічних ринків досліджували такі вченні як В. Л. Пластун [2, с. 530-538], В. В. Дергачова, О. М. Згуровський, В. В. Чорній [3, с. 398-404], Ю. Є. Калабухін, Н. М. Каменева, Д. Д. Зленко [4, с. 241-248]. Окрім цього, значна кількість робіт іноземних економістів присвячена оцінці підприємств циклічних секторів. Серед них А. Дамодаран [5, с. 327-346], Б. Граям [6, с. 184-207].

Вартісне інвестування недостатньо розкрите у науковій літературі. Застосування концепції "values-based investing" у світовій практиці інвестування досліджували О. О. Захаркін, Л. С. Захаркіна, Ю. О. Соломко, Д. Ю. Ємельянов [7, с. 220-226], А. В. Тригубченко [8, с. 218-223]. Оцінювання та управління вартістю інвестиційно-будівельних проєктів аналізує Ю. Микитюк [9, с. 226-237]. П. В. Дзюба розкриває вартісну парадигму міжнародного портфельного інвестування [10, с. 5-16].

Враховуючи проаналізовані джерела, оцінювання вартості акцій циклічних компаній відбувається за кардинально іншими підходами, ніж звичайних підприємств, що повинно враховуватись при оцінці аби уникнути фінансових втрат.

Метою статті є аналіз ефективності методів оцінювання вартості акцій циклічних підприємств у рамках концепції вартісного інвестування та розробка підходів до мінімізації ризиків інвестування у такі активи. Завданнями статті є проаналізувати основні методи оцінки акцій, що використовуються в рамках вартісного інвестування, визначити переваги та недоліки традиційних підходів до оцінювання циклічних підприємств, запропонувати адаптовані методи оцінки

для циклічних компаній із урахуванням ринкових коливань, провести практичний аналіз акцій нафтової компанії на основі регресійного аналізу та прогнозування.

Виклад основного матеріалу. Розвиток та доступність фондового ринку для населення призводить до зацікавлення тематикою оцінки акцій підприємств. Одним з найпопулярніших методів інвестування є вартісне інвестування, яке має на меті інвестування в підприємства, внутрішня вартість яких є нижчою за ринкову.

Вартісне інвестування вважається одним із найпоширеніших і найменш ризикованих способів інвестування, при якому інвестор визначає реальну вартість активу, щоб уникнути придбання завищених активів.

Оцінювання вартості акцій компанії є важливим етапом інвестування, оскільки це дає змогу не спекулювати на цінах, а визначити реальну вартість підприємства. Такий підхід допомагає зрозуміти, чи є ринкова ціна справедливою, і дозволяє вибирати компанії, які оцінені адекватно.

Більшість методів оцінювання беруть до уваги лише підприємства, які не є сильно циклічними, або в яких економічний цикл не має значного впливу на прибутки компанії, як наслідок оминаючи багато секторів. При цьому це не означає що, наприклад, нафтовий сектор неможливо оцінити методами вартісного інвестування та зрозуміти скільки коштує те чи інше підприємство.

Також широко розповсюдженою є методика аналізу на основі доходів та грошових потоків підприємства. Проте такий метод не підходить для підприємств, чиї доходи є сезонними, або попит на які коливаються залежно від економічного циклу. Прикладами таких секторів є енергетика, нафтовий сектор, автомобільні підприємства. Попит на їхні товари залежить від фази економічного циклу, до прикладу, якщо економіка спадає, попит на нафту падає, що спричиняє падіння її ціни. Очевидно, що оцінювати на основі минулих результатів такі компанії не варто, оскільки необхідно розуміти, в якій фазі ми знаходимось і що буде далі.

Виділяють три ключових методи оцінювання вартості підприємства:

1) метод оцінки вартості активів;
2) метод ринкової оцінки;
3) метод оцінки доходів [1].

Метод оцінки вартості активів передбачає, що вартість активі підприємства визначається на основі чистої вартості активів та обчислюється як різниця між вартістю активів і зобов'язаннями підприємства. Основними альтернативами оцінки вартості активів є:

1) метод коригування чистих активів;
2) ліквідаційний метод.

Оцінка вартості активів підходить для визначення вартості банків та нерухомості, а також підприємств у стані ліквідації. У методі коригування активів визначають чисті активи як різницю між активами та зобов'язаннями, а потім коригують їх з урахуванням можливих змін, наприклад, коли фактична вартість активів перевищує їхню балансову вартість. У ліквідаційному методі чисті активи коригуються на витрати, які виникли внаслідок ліквідації підприємства [2].

Метод ринкової оцінки застосовується для компаній, що публічно котируються на біржі, однак може бути використаний і для непублічних компаній, якщо порівняти їх із публічними. У такому разі необхідно врахувати коригування вартості через знижку, пов'язану з відсутністю ринкової ліквідності.

Цей метод реалізується у такій послідовності:

1) аналізування діяльності підприємства;
2) визначення подібних компаній;
3) розрахунок відповідних мультиплікаторів;
4) коригування їх з огляду на відмінності компаній;
5) визначення вартості підприємства.

В даному методі розуміння того, яке підприємство аналізуємо, є надзвичайно важливим, оскільки дозволить правильно відібрати конкурентів, а чим більш подібні компанії – тим точніший буде аналіз.

Метод оцінки доходів ґрунтується на визначенні поточної вартості майбутніх грошових потоків підприємства чи інвестиції. Одним із найпоширеніших підходів є оцінка вільного грошового потоку (Free cash flow). Вільний грошовий потік відображає фактичний обсяг грошових потоків, доступних усім постачальникам капіталу бізнесу (як боргового, так і власного), тобто без врахування виплат за боргами. Залежно від підприємства можуть використовуватись різні показники вільного грошового потоку:

– вільний грошовий потік (FCF) визначається на основі даних зі звіту про рух грошових коштів як різниця між потоком від операційної діяльності та капітальними витратами (покупка товарів);

– вільний грошовий потік до власного капіталу (FCFE), на відміну від вільного грошового потоку (FCF), враховує вплив процентних витрат і чистого випуску боргу або його погашення (стаття емісія (виплата) боргу в потоках фінансової діяльності, наведена у звіті про рух грошових коштів);

– вільний грошовий потік до підприємства (FCFF) є схожим до вільного грошового потоку (FCF), проте розраховується, відштовхуючись від операційного доходу (EBIT) та не враховує податкові пільги, тому часто є меншим за значенням від вільного грошового потоку [11].

Використання різних методів оцінювання вартості підприємства залежить від того, яке підприємство аналізуємо. FCFF є найпопулярнішим методом, проте

його використання ускладнене, коли не можемо визначити коефіцієнти та вартість боргу (в подальшому неможливо визначити WACC), коли підприємство має багато податкових пільг або боргів, коли аналізуємо фінансові підприємства (неможливо відрізнити операційну діяльність від фінансової). У таких випадках краще використовувати FCFE.

При оцінюванні вартості підприємства доцільно визначати майбутні значення грошових потоків, закладаючи певне зростання. Окрім цього, варто також враховувати залишкову вартість підприємства (Residual value), а також дисконтувати всі грошові потоки.

Вартість підприємства буде визначатись за формулою:

$$PV = \sum_{t=1}^{n} \frac{FCFF_t}{(1+WACC)^t} + RV = \sum_{t=1}^{n} \frac{FCFF_t}{(1+WACC)^t} + \frac{FCFF_{RV}}{(WACC-g)}, \qquad (1)$$

де PV $(Present\ Value)$ – теперішня вартість підприємства ;

$FCFF$ – вільний грошовий потік підприємства;

t – це номер періоду у роках, для якого обчислюється майбутній грошовий потік;

$WACC$ – середньозважена вартість капіталу підприємства;

RV – залишкова вартість підприємства;

g – зростання підприємства в нескінченності, яке прийнято закладати (рівне середньостроковій ставці інфляції).

Маючи розуміння того, як працює оцінка вартості підприємства дохідним методом, перейдемо до аналізу нафтового підприємства.

Нафтові компанії характеризуються високою кореляцією доходів та вартості підприємства до ціни на нафту, а оскільки ціни на нафту є доволі циклічними, то оцінка вартості таких підприємства повинна відбуватись в інший спосіб, ніж тих підприємств, що не прив'язані до економічного циклу. Одним з варіантів є визначення кореляції ціни на нафту та доходу і у подальшому підстановка в рівняння доходу середньої очікуваної ціни на нафту на найближчий період [5, с. 338].

Проаналізуємо дохід Exxon Mobil та середньої ціни на нафту (рис. 1). Бачимо, що дохід коливалась аналогічно до зміни ціни на нафту. Можемо при цьому припустити, що існує певна залежність між цими показниками. Провівши регресійний аналіз, можемо визначити рівняння залежності доходу від ціни на нафту.

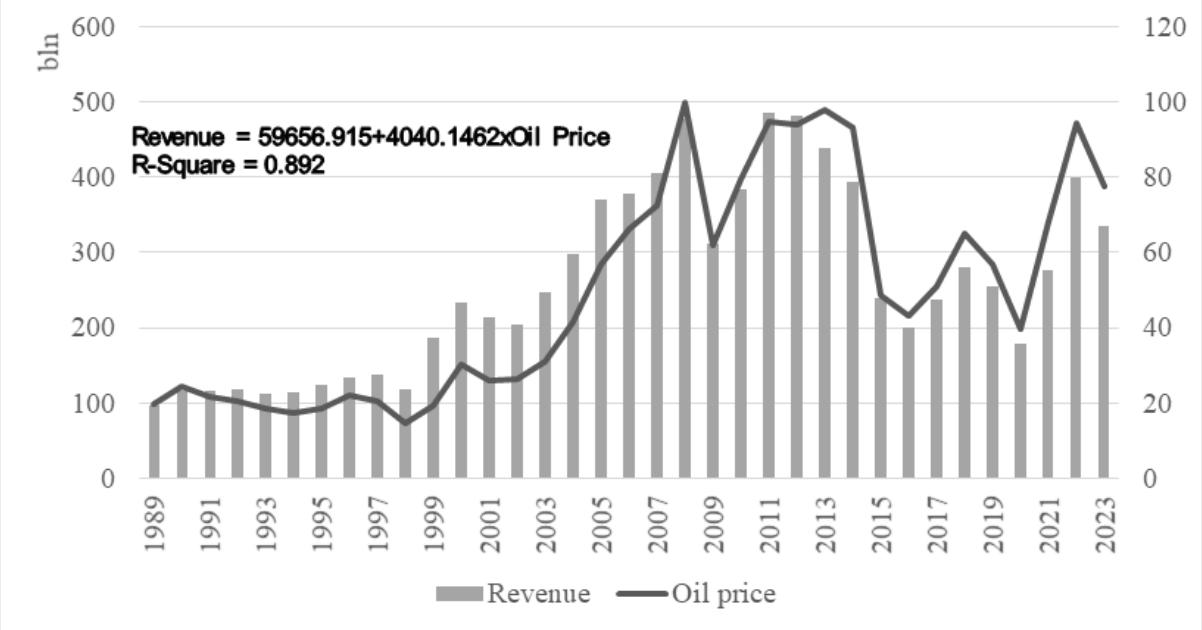

Рис. 1. Кореляція доходу Exxon Mobil та ціни на нафту
Джерело: сформовано за даними [12], [13]

Отримані результати регресійного аналізу показали, що значення R-квадрат є доволі високим, на рівні 89% (при оцінці вартості акцій, значення вище 85% вважається високим). Це вказує, що 89% зміни доходу може бути пояснене зміною ціни на нафту. Окрім цього, варто зауважити, що коефіцієнт істотності (P-value) є менше 1%, що вказує на його статистичну істотність.

Маючи рівняння, що описує залежність ціни на нафту та доходу, можемо використати (підставити) поточну ціну на нафту (або очікувану ціну на нафту в найближчому часі, або середню ціну на нафту за часовий проміжок), та визначити значення доходу для базового року (на основі нього будуватимемо прогнози). Далі візьмемо для базового року значення операційного доходу зі звіту Exxon Mobil, на основі якого визначимо операційну рентабельність. Ефективна ставка податку взята, як середня ставка для нафтогазової галузі США. Операційний дохід після оподаткування (AT Operating Income) визначений як Операційний дохід помножений на (1-ставка податку). Амортизація і капітальні витрати взяті зі звітності Exxon Mobil.

В прогнозовані періоди закладемо зниження операційної рентабельності до рівня 10%, яке збережеться в фінальному році. Очікуваний темп зростання доходу закладемо на рівні близькому до середньорічної інфляції (2,5%). Ставку податку збережемо впродовж всього періоду на рівні середньої для нафтового сектору США. На основі цього можемо вирахувати операційний дохід до податків та після податків. Темп зміни амортизації та капітальних витрат закладемо на рівні зміни доходу. Для вирахування зміни робочого капіталу визначимо спершу, яку частку доходу складає робочий капітал в базовому році.

Для цього вирахуємо робочий капітал шляхом різниці між поточними активами та поточними зобов'язаннями, або в нашому випадку як різниця між сумою дебіторської заборгованості і запасів та кредиторською заборгованістю.

Після цього визначимо скільки складає робочий капітал у доході, та вирахуємо зміну робочого капіталу як різницю між доходами двох періодів помноженох на коефіцієнт робочого капіталу (в нашому випадку коефіцієнт складає 9,86%). Так зможемо спрогнозувати грошовий потік для 5-ти періодів як суму операційного доходу, податків, амортизації, капітальних витрат, капітальних витрат та зміни робочого капіталу з відповідними знаками.

Для капітальних витрат та амортизації закладемо темпи зростання аналогічні зростанню доходу. Також розрахуємо залишкове значення для періодів після 5-ти років та поточну вартість підприємства при вартості капіталу WACC на рівні 6,2% (значення з звітності Exxon Mobil).

Просумувавши значення усіх грошових потоків, отримаємо вартість Exxon Mobil.

В табл. 1 наведено спрогнозовані дані для Exxon Mobil.

Таблиця 1

Оцінка майбутніх грошових потоків Exxon Mobil

Період	Базовий рік 0	Рік 1	Рік 2	Рік 3	Рік 4	Рік 5	Кінцевий рік
Доходи, млн. дол. США	350,426	359,187	368,167	377,371	386,805	396,475	406,387
Операційна маржа, %	12,48	11,99	11,49	10,99	10,50	10,00	10,00
Прибуток від операційної діяльності, млн. дол. США	43,747	43,056	42,304	41,487	40,602	39,648	40,639
Ефективна ставка податку, %	29,47	29,47	29,47	29,47	29,47	29.47	29,47
Прибуток від операційної діяльності після оподаткування, млн. дол. США	30,855	30,368	29,837	29,260	28,637	27,963	28,662
+ Амортизація, млн. дол. США	20,641	21,157	21,686	22,228	22,784	23,353	-
- Капітальні витрати, млн. дол. США	-21,919	-22,467	-23,029	-23,604	-24,194	-24,799	-
- Зміна робочого капіталу, млн. дол. США		-864	-886	-908	-931	-954	-
Вільний грошовий потік до підприємства, млн. дол. США		28,193	27,608	26,976	26,295	25,564	636,329
Теперішня вартість, млн. дол. США		26,548	24,479	22,522	20,672	18,923	471,042

Джерело: розраховано авторами

Наступним кроком додаймо готівку, а також віднімемо борг та вартість частки міноритарних акціонерів, оскільки фактично її викупити не можемо. Поділивши значення капіталу на кількість акцій в обігу, отримаємо вартість однієї акції на рівні 109,63 дол. США (табл. 2).

Таблиця 2

Оцінка ціни акцій Exxon Mobil

Показники	Значення
Вартість підприємства	584,185 млн. дол. США
+ Готівка	31,539 млн. дол. США
- Борг	-163,779 млн. дол. США
- Вартість частки міноритарних акціонерів	-7,736 млн. дол. США
Власний капітал	444,209 млн. дол. США
Кількість акцій	4,052 штук
Ціна акцій	109,63 дол. США

Джерело: власний розрахунок

Недоліком даного способу є те, що потрібно зробити припущення відносно ціни нафти, тому аби зменшити ризик похибки ціни на нафту, можемо побудувати очікувану вартість підприємства на основі трьох сценаріїв – базового (з поточною ціною на нафту), позитивного (з вищою ціною на нафту), та негативного (з нижчою ціною на нафту). Далі присвоїмо кожному очікувану ймовірність та розрахуємо математичне очікування стосовно ціни акцій підприємства (табл. 3).

Таблиця 3

Результати аналізування ціни акцій Exxon Mobil на основі можливих сценаріїв

Сценарії	Ймовірність, %	Ціна на нафту, дол. США	EV, дол. США	Ціна акції, дол. США
Сценарій 1 (негативний)	30	60	510709,10	91,49
Сценарій 2 (базовий)	60	71,97	584185.31	109,63
Сценарій 3 (позитивний)	10	80	633476,37	121,79
			Ціна	105,40

Джерело: розраховано авторами

Для негативного сценарію присвоєно ймовірність 30% та ціну на нафту на рівні 60 дол. США за барель, для базового взято поточну ціну нафти та присвоєно ймовірність на рівні 60%, а в позитивному сценарії бачимо ціну на

нафту на рівні 80 дол. США за барель та ймовірність такого сценарію на рівні 10%. Наступним кроком розраховано вартість капіталу для кожного з цих сценаріїв, а також вартість акцій, а далі на основі ймовірностей розраховано вартість акції.

Такий підхід до оцінювання акцій циклічних підприємств допоможе знизити потенційні ризики, пов'язані з коливаннями ціни.

Очевидно, що ймовірності сценаріїв та ціни на нафту можуть змінюватись залежно від фази ринку та в цілому від очікувань інвестора, що є доволі суб'єктивним. Тому важливо також правильно оцінювати ринок, фазу, в якій він знаходиться, та загальний тренд. До прикладу, якщо ринок знаходиться в низхідному тренді і близький до мінімуму, фактично ймовірність подальшого падіння є вищою, аніж зростання.

Висновки. Методи вартісного інвестування дозволяють побудувати інвестору очікування стосовно цін, а також розуміння наскільки недооцінений чи переоцінений актив з погляду інвестора. У випадку побудови кореляції основного активу (в нашому дослідженні, ціни на нафту) та доходів підприємства, можна вирахувати очікувані грошові потоки, а також вартість компанії. При цьому варто зауважити, що необхідно перевіряти коефіцієнт істотності, а також R-квадрат, аби розуміти, чи буде рівняння ефективно описувати ціну.

При цьому оцінка акцій циклічних підприємств є необхідною та важливою, оскільки значна кількість компаній на ринку в тій чи іншій мірі є циклічними, а через зміни економічного циклу з певною періодичністю є змога придбати компанії за низькими цінами. При цьому вартісний аналіз акцій підприємств дозволить вибрати найбільш оптимальні підприємства та найкращу точку покупки цих підприємств. А використання сценаріїв з ймовірністю дозволить керувати ризиками падіння ціни активу, що впливає на вартість компанії.

У подальших дослідженнях доцільно приділити увагу аналізуванню варіантів вартісного інвестування у різних фазах економічного циклу та основам формування інвестиційного портфелю, який враховуватиме циклічність підприємств, акції яких до нього входитимуть.

Література

1. Сухенко О. А. Фундаментальна оцінка ринкової вартості компанії, зважена на циклічний фактор / О. А. Сухенко // Фінансова політика та економічне регулювання. - 2010. - Наукові праці НДФІ. - 2010. - № 4 (53). - С. 81-92.

2. Пластун В. Л. Стратегія формування оптимальних інвестиційних портфелів із врахуванням фази економічного циклу / В. Л. Пластун // Актуальні проблеми економіки. - 2014. - № 6. - С. 530-538.

3. Дергачова В. В. Акумулювання та перерозподіл інвестиційних ресурсів на ринку цінних паперів в умовах циклічного розвитку економіки / В. В. Дергачова, О. М. Згуровський, В. В. Чорній // Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". - 2017. - № 14. - С. 398-404.

4. Калабухін Ю. Є. Концепція життєвого циклу в теоретичному підході до вибору варіанту інвестицій в оновлення парка тягового рухомого складу / Ю. Є. Калабухін, Н. М. Каменева, Д. Д. Зленко // Вісник економіки транспорту і промисловості. - 2018. - № 62. - С. 241-248.

5. Damodaran A. The little book of valuation: How to value a company, pick a stock, and profit (Updated edition) / Damodaran A. - Wiley, 2024, p. 327-346.

6. Graham B. The intelligent investor. Revisited edition / Graham B. - Harper, New York, 2006, p. 184-207.

7. Захаркін О. О. Застосування концепції "values-based investing" у світовій практиці інвестування / О. О. Захаркін, Л. С. Захаркіна, Ю. О. Соломко, Д. Ю. Ємельянов // Вісник Сумського державного університету. Серія : Економіка. - 2020. - № 3. - С. 220-226.

8. Тригубченко А. В. Ефект від впливу цінових ризиків на підприємницькі структури залежно від їх розміру / А. В. Тригубченко // Український журнал прикладної економіки та техніки. - 2024. - Том 9. - № 4. - С. 218-223.

9. Микитюк Ю. Оцінювання та управління вартістю інвестиційно-будівельних проєктів / Ю. Микитюк // Вісник економіки. - 2024. - Вип. 2. - С. 226-237.

10. Дзюба П. В. Вартісна парадигма міжнародного портфельного інвестування / П. В. Дзюба // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки. - 2021. - Вип. 43. - С. 5-16.

11. CorporateFinanceInstitute, the ultimate Cash Flow Guide (EBITDA, CF, FCF, FCFE, FCFF). [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://corporatefinanceinstitute.com/resources/valuation/cash-flow-guide-ebitda-cf-fcf-fcff/

12. Офіційний сайт компанії «Exxon Mobil». Річний звіт [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://investor.exxonmobil.com/sec-filings/annual-reports

13. Статистика цін на нафту марки WTI [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://www.macrotrends.net/1369/crude-oil-price-history-chart

Referances

1. Sukhenko O. A. (2010). Fundamentalna otsinka rynkovoi vartosti kompanii, zvazhena na tsyklichnyi faktor [Fundamental assessment of the company's market value, weighted by the cyclical factor]. *Finansova polityka ta ekonomichne rehuliuvannia. Naukovi pratsi NDFI*, 4 (53), 81-92.

2. Plastun V. L. (2014). Stratehiia formuvannia optymalnykh investytsiinykh portfeliv iz vrakhuvanniam fazy ekonomichnoho tsyklu [Strategy for forming optimal investment portfolios taking into account the phase of the economic cycle]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 6, 530-538.

3. Derhachova V. V., Zghurovskyi O. M., Chornii V. V. (2017). Akumuliuvannia ta pererozpodil investytsiinykh resursiv na rynku tsinnykh paperiv v umovakh tsyklichnoho rozvytku ekonomiky [Accumulation and redistribution of investment resources in the securities market in conditions of cyclical economic development]. *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskyi politekhnichnyi instytut"*, 14, 398-404.

4. Kalabukhin Yu. Ye., Kameneva N. M., Zlenko D. D. (2018). Kontseptsiia zhyttievoho tsyklu v teoretychnomu pidkhodi do vyboru variantu investytsii v onovlennia parka tiahovoho rukhomoho skladu [The concept of the life cycle in the theoretical approach to choosing an investment option for updating the traction rolling stock fleet]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, 62, 241-248.

5. Damodaran A. (2024). The little book of valuation: How to value a company, pick a stock, and profit (Updated edition). Wiley, 327-346.

6. Graham B. (2006). The intelligent investor. Revisited edition. Harper, New York, 184-207.

7. Zakharkin O. O., Zakharkina L. S., Solomko Yu. O., Yemelianov D. Yu. (2020). Zastosuvannia kontseptsii "values-based investing" u svitovii praktytsi investuvannia [Application of the concept of "values-based investing" in global investment practice]. *Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu. Seriia : Ekonomika*, 3, 220-226.

8. Tryhubchenko A. V. (2024). Efekt vid vplyvu tsinovykh ryzykiv na pidpryiemnytski struktury zalezhno vid yikh rozmiru [The effect of price risks on business structures depending on their size]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky ta tekhniky*, 9, 4, 218-223.

9. Mykytiuk Yu. (2024). Otsiniuvannia ta upravlinnia vartistiu investytsiino-budivelnykh proiektiv [Estimation and cost management of investment and construction projects]. *Visnyk ekonomiky*, 2, 226-237.

10. Dziuba P. V. (2021). Vartisna paradyhma mizhnarodnoho portfelnoho investuvannia [The value paradigm of international portfolio investment]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia : Ekonomichni nauky*, 43, 5-16.

11. CorporateFinanceInstitute, the ultimate Cash Flow Guide (EBITDA, CF, FCF, FCFE, FCFF). Retrieved from https://corporatefinanceinstitute.com/resources/valuation/cash-flow-guide-ebitda-cf-fcf-fcff/ [in English].

12. Ofitsiinyi sait kompanii «Exxon Mobil». Richnyi zvit. Retrieved from https://investor.exxonmobil.com/sec-filings/annual-reports [in English].

13. Statystyka tsin na naftu marky WTI. Retrieved from https://www.macrotrends.net/1369/crude-oil-price-history-chart [in English].

УДК 339.13.012

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-90-104

Рябикіна Наталія Іванівна кандидат економічних наук, доцент, Криворізький Національний Університет, доцент кафедри економіки, організації та управління підприємством, м. Кривий Ріг, https://orcid.org/0000-0003-3775-0019

Поліщук Ірина Георгіївна кандидат економічних наук, доцент, Криворізький Національний Університет, доцент кафедри економіки, організації та управління підприємством, м. Кривий Ріг, https://orcid.org/0000-0003-0151-8656

Кутова Наталя Геннадіївна кандидат економічних наук, доцент, Криворізький Національний Університет, доцент кафедри економіки, організації та управління підприємством, м. Кривий Ріг, https://orcid.org/0000-0002-6145-0713

Рябикіна Катерина Григорівна кандидат економічних наук, доцент, Криворізький Національний Університет, доцент кафедри економіки, організації та управління підприємством, м. Кривий Ріг, https://orcid.org/0000-0001-7747-558X

Короленко Ольга Борисівна кандидат економічних наук, доцент, Криворізький Національний Університет, доцент кафедри економіки, організації та управління підприємством, м. Кривий Ріг, https://orcid.org/0000-0002-0771-4298

ТОРГІВЛЯ ЯК ВИД ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Торгівля є ключовим елементом підприємницької діяльності, що забезпечує ефективний обіг товарів і послуг у суспільстві. У статті розглядаються основні аспекти торгівлі, її класифікація, роль у розвитку економіки та виклики, які постають перед підприємцями. Також аналізуються сучасні тенденції, включаючи розвиток електронної торгівлі.

Торгівля в Україні є однією з головних форм підприємницької діяльності, що має великий вплив на економіку країни. Від початку незалежності Україна зазнала численних змін, і торгівля відіграла ключову роль у забезпеченні економічного зростання, розвитку бізнесу та інтеграції в міжнародну економіку. Підприємництво в Україні значною мірою зосереджене на торгівлі. За останні роки частка торгівлі в загальному обсязі валового внутрішнього продукту (ВВП) країни зросла, що свідчить про високу активність цього сектору. У статті розглянуто розвиток торгівлі в Україні, основні тенденції, проблеми та перспективи її розвитку.

Наукові дослідження підтверджують, що торгівля є невід'ємною складовою підприємницької діяльності. Вона сприяє розвитку малого та середнього бізнесу, зменшує економічні ризики та забезпечує інтеграцію національної економіки у світові ринки. У статті досліджено основні актуальні аспекти торгівлі, які визначають її розвиток у XXI-му столітті. Торгівля є однією з ключових сфер економіки України, що забезпечує обіг товарів та послуг, задовольняє потреби споживачів та сприяє розвитку підприємництва. Ефективне функціонування цієї галузі потребує чіткого законодавчого та нормативного регулювання, яке встановлює правила та стандарти для учасників ринку.

Ключові слова: торгівля, підприємницька діяльність, національна економіка, бізнес.

Riabykina Nataliia Ivanivna PhD in Economics, Associate professor, Kryvyi Rih National University, Associate professor of the Department of Economics, organization and business management, Kryvyi Rih, https://orcid.org/0000-0003-3775-0019

Polishchuk Irina Heorhiivna PhD in Economics, Associate professor, Kryvyi Rih National University, Associate professor of the Department of Economics, organization and business management, Kryvyi Rih, https://orcid.org/0000-0003-0151-8656

Kutova Natalia Hennadiyivna PhD in Economics, Associate professor, Kryvyi Rih National University, Associate professor of the Department of Economics, organization and business management, Kryvyi Rih, https://orcid.org/0000-0002-6145-0713

Riabykina Kateryna Hryhorivna PhD in Economics, Associate professor, Kryvyi Rih National University, Associate professor of the Department of Economics, organization and business management, Kryvyi Rih, https://orcid.org/0000-0001-7747-558X

Korolenko Olha Borysivna PhD in Economics, Associate professor, Kryvyi Rih National University, Associate professor of the Department of Economics, organization and business management, Kryvyi Rih, https://orcid.org/0000-0002-0771-4298

TRADE AS A TYPE OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

Abstract. Trade is a key element of entrepreneurial activity, ensuring the effective circulation of goods and services in society. The article examines the main

aspects of trade, its classification, role in economic development and challenges facing entrepreneurs. It also analyzes current trends, including the development of e-commerce.

Trade in Ukraine is one of the main forms of entrepreneurial activity, which has a great impact on the country's economy. Since independence, Ukraine has undergone numerous changes, and trade has played a key role in ensuring economic growth, business development and integration into the international economy. Entrepreneurship in Ukraine is largely focused on trade. In recent years, the share of trade in the total gross domestic product (GDP) of the country has increased, which indicates the high activity of this sector. The article will consider the development of trade in Ukraine, the main trends, problems and prospects for its development.

Scientific research confirms that trade is an integral part of entrepreneurial activity. It promotes the development of small and medium-sized businesses, reduces economic risks and ensures the integration of the national economy into world markets. The article examines the main current aspects of trade that determine its development in the 21st century. Trade is one of the key areas of the Ukrainian economy, ensuring the circulation of goods and services, satisfying consumer needs and promoting the development of entrepreneurship. The effective functioning of this industry requires clear legislative and regulatory regulation that establishes rules and standards for market participants.

Keywords: trade, entrepreneurial activity, national economy, business.

Постановка проблеми. Торгівля є однією з найстаріших та найважливіших форм підприємницької діяльності, яка відіграє ключову роль в економіці будь-якої країни. У сучасних умовах глобалізації, цифровізації та змін у споживчих потребах ця сфера переживає значні трансформації. Одним із найважливіших трендів є перехід торгівлі у цифровий простір. Електронна комерція (e-commerce) забезпечує можливість здійснювати продажі через Інтернет, що відкриває доступ до глобального ринку. Актуальні аспекти цифровізації:

- Мобільна комерція (m-commerce): зростання використання смартфонів для здійснення покупок. За останні роки значна частина споживачів обирає мобільні платформи для шопінгу.

- Маркетплейси стали глобальними центрами торгівлі, які поєднують продавців і покупців з усього світу.

- Інтеграція з соціальними мережами: соціальні платформи, як-от Instagram, Facebook чи TikTok, активно використовуються для просування товарів і послуг через рекламу та прямий продаж.

- Big Data та аналітика: використання даних для прогнозування попиту, персоналізації пропозицій і покращення споживчого досвіду.

Сучасний споживач став більш вимогливим та обізнаним, що вплинуло на формування основних тенденцій торгівлі, а саме: етичне споживання - клієнти звертають увагу на екологічність продукції, її вплив на довкілля та умови виробництва; персоналізація: покупці очікують індивідуального підходу, включно з унікальними пропозиціями, персональними знижками та рекомендаціями; швидкість і зручність: розвиток послуг швидкої доставки та безконтактного обслуговування (наприклад, через самовивіз або автоматичні каси). Омніканальна стратегія дозволяє інтегрувати всі доступні канали продажу – фізичні магазини, онлайн-платформи, соціальні мережі, кол-центри – в єдину екосистему. Це забезпечує безшовний досвід для покупців і допомагає підприємствам ефективніше працювати з клієнтами.

Сучасна торгівля є чутливою до економічних, політичних і соціальних потрясінь. Кризи, такі як пандемія COVID-19, війни чи економічні рецесії, змушують підприємців швидко адаптуватися, зокрема переходити на онлайн-формати, змінювати логістичні маршрути або скорочувати асортимент. Торгівля є однією з ключових форм підприємницької діяльності, яка забезпечує обіг товарів та послуг між виробниками й споживачами. Вона виступає фундаментом економічного розвитку суспільства та сприяє створенню робочих місць, збільшенню доходів і задоволенню потреб населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Торгівля, як одна із ключових форм підприємницької діяльності, привертає увагу численних дослідників завдяки своїй багатогранній ролі у розвитку економіки. Вона забезпечує взаємодію виробників і споживачів, сприяє ефективному розподілу ресурсів і є важливим елементом глобалізаційних процесів. Розглянемо внесок провідних науковців у дослідження торгівлі, як частини підприємницької діяльності. Адам Сміт у своїй класичній праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» наголосив на ролі торгівлі у створенні багатства та розвитку економіки. На його думку, спеціалізація та обмін між країнами є ключовими факторами економічного зростання [1].

Давид Рікардо розробив теорію порівняльних переваг, яка пояснює вигоди міжнародної торгівлі навіть за умов, коли одна країна має абсолютну перевагу у виробництві всіх товарів [2]. Джон Мейнард Кейнс досліджував вплив торгівлі на зайнятість та економічну рівновагу, звертаючи увагу на важливість державного регулювання зовнішньої торгівлі в умовах економічних криз [3]. Майкл Портер у своїй праці «Конкурентна стратегія» акцентував увагу на тому, що торгівля сприяє підвищенню конкурентоспроможності підприємств, а створення доданої вартості є ключовим фактором успішної торговельної діяльності [4]. Філіп Котлер досліджував маркетингові аспекти торгівлі, наголошуючи на значенні споживчого попиту у формуванні стратегій продажів та розвитку підприємницької діяльності [5].

Європейські дослідники, зокрема Пітер Діксон, розробили моделі впливу глобальної торгівлі на економічне зростання та зайнятість, враховуючи вплив технологічних змін [6]. В Україні питання торгівлі як складової підприємницької діяльності досліджували такі науковці: О. Гринько у своїй праці «Торгівля як фактор економічного зростання» акцентував увагу на ролі внутрішнього ринку в розвитку підприємництва [7]; Л. Мельник розглянула вплив торгівлі на конкурентоспроможність національної економіки [8]. Наукові дослідження підтверджують, що торгівля є невід'ємною складовою підприємницької діяльності. Вона сприяє розвитку малого та середнього бізнесу, зменшує економічні ризики та забезпечує інтеграцію національної економіки у світові ринки.

Мета статті. Метою статті є дослідження основних аспектів торгівлі, її класифікація, роль у розвитку економіки та виклики, які постають перед підприємцями.

Виклад основного матеріалу. Торгівля як форма підприємницької діяльності має значну історію та залишається основним засобом забезпечення економічного обміну в умовах ринкової економіки. Вона відіграє важливу роль у створенні доданої вартості, розвитку інфраструктури та задоволенні потреб споживачів. Торгівля включає різноманітні форми, від роздрібної та оптової торгівлі до сучасних онлайн-платформ.

Торгівля є однією з ключових сфер економіки України, що забезпечує обіг товарів та послуг, задовольняє потреби споживачів та сприяє розвитку підприємництва. Ефективне функціонування цієї галузі потребує чіткого законодавчого та нормативного регулювання, яке встановлює правила та стандарти для учасників ринку. Господарський кодекс України визначає загальні засади господарської діяльності, включаючи торгівлю, встановлює правові основи підприємництва та регулює відносини між суб'єктами господарювання [9]. Цивільний кодекс України регулює цивільно-правові відносини, що виникають у процесі здійснення торговельної діяльності, зокрема договори купівлі-продажу, поставки та інші [10]. Закон України "Про захист прав споживачів" забезпечує захист прав споживачів, встановлює вимоги до якості товарів та послуг, а також визначає механізми реалізації цих прав [11]. Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» встановлює порядок здійснення державного контролю за діяльністю суб'єктів господарювання, включаючи торговельну сферу.

До нормативно-правових актів регулюючих правові відносини у сфері торгівлі є Указ Президента України «Про державне регулювання відносин у сфері торгівлі», який визначає основні напрями державної політики у сфері торгівлі та встановлює механізми її реалізації [12]. Постанова Кабінету Міністрів України № 833 від 15 червня 2006 р. «Про затвердження Порядку

провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів» встановлює вимоги до організації торговельної діяльності, обслуговування споживачів та забезпечення якості товарів [13]. Постанова Кабінету Міністрів України № 1069 від 28 грудня 2016 р. «Про затвердження переліку видів продукції, щодо яких органи державного ринкового нагляду здійснюють державний ринковий нагляд» визначає перелік продукції, яка підлягає державному контролю з метою забезпечення її безпеки та відповідності встановленим стандартам [14].

Україна є учасником низки міжнародних угод про вільну торгівлю, які впливають на регулювання торговельної діяльності: Угода про вільну торгівлю між Україною та Канадою [15] сприяє розвитку двосторонньої торгівлі та економічного співробітництва. Угода про вільну торгівлю між Україною та державами Європейської Асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ). Забезпечує умови для вільного переміщення товарів між Україною та країнами Європейської асоціації вільної торгівлі. Законодавче та нормативне регулювання торгівлі в Україні є багаторівневим та охоплює різні аспекти діяльності у цій сфері. Чітке дотримання встановлених норм та стандартів сприяє розвитку конкурентного середовища, захисту прав споживачів та інтеграції України у світову економічну спільноту.

Торгівля як підприємницька діяльність полягає у купівлі-продажу товарів або послуг з метою отримання прибутку. Її основними функціями є:

1. Забезпечення товарообігу: перенесення товарів з місця їх виробництва до місця споживання.

2. Формування цінової політики: встановлення цін залежно від попиту та пропозиції.

3. Забезпечення доступу до товарів та послуг: розширення асортименту для споживачів.

Згідно з українським законодавством, торгівля включає як оптову, так і роздрібну діяльність, а також електронну комерцію (Закон України «Про захист прав споживачів», 2023). Торгівля класифікується на кілька видів:

1. Оптова торгівля – продаж великих партій товарів підприємствам або іншим суб’єктам господарювання для подальшого перепродажу.

2. Роздрібна торгівля – продаж товарів кінцевому споживачу.

3. Електронна торгівля – купівля-продаж товарів через Інтернет. Вона є швидко зростаючим сегментом торгівлі завдяки зручності для споживачів [16].

Сучасна торгівля вимагає високого рівня логістики, адже швидкість доставки та її якість стали критичними факторами успіху, а саме: автоматизація складів: використання роботизованих систем для пакування, сортування та транспортування товарів; мікрофулфілмент-центри: створення невеликих складів у міських районах для пришвидшення доставки; зелена логістика:

прагнення компаній зменшити вуглецевий слід шляхом оптимізації маршрутів і використання електротранспорту.

Глобалізація дозволяє торгівлі об'єднувати ринки різних країн, проте одночасно зростає значення локального підходу. Споживачі дедалі частіше обирають товари, вироблені у своїх країнах. Пандемія COVID-19, політичні конфлікти та зміни в міжнародних ланцюгах поставок впливають на торгівлю та підвищують роль регіональних ринків. Сучасна торгівля стикається з необхідністю дотримання численних регуляторних норм, особливо в онлайн-середовищі:

- Захист даних: дотримання законів про конфіденційність, таких як GDPR у Європейському Союзі.

- Кібербезпека: забезпечення захисту платіжних даних і персональної інформації клієнтів.

- Ліцензування та сертифікація: зростання вимог до якості продукції та прозорості її походження.

Нові технології активно впроваджуються у торгівлю: штучний інтелект (AI): використовується для прогнозування попиту, автоматизація обслуговування клієнтів, чат-боти; блокчейн: для забезпечення прозорості в ланцюгах поставок, захист від підробок; VR та AR: для використання віртуальної та доповненої реальності для створення нового досвіду покупок (наприклад, примірка товарів онлайн).

Торгівля є одним із ключових чинників, що визначають економічний розвиток країни. Вона сприяє ефективному розподілу ресурсів, стимулює виробництво та забезпечує доступ споживачів до широкого асортименту товарів і послуг. Торгівля є важливим інструментом розвитку економіки та суспільства. Вона забезпечує: 1. Формування ринкових відносин – через задоволення попиту споживачів. 2. Розвиток підприємництва – створення нових компаній, робочих місць та інновацій. 3. Глобалізацію – полегшення міжнародного обміну товарами й послугами [17]. Торгівля сприяє економічному зростанню – через розвиток малого та середнього бізнесу та зниженню рівня безробіття – через створення нових робочих місць у сфері торгівлі [17].

Міжнародна торгівля відіграє важливу роль у забезпеченні сталого економічного розвитку. Дослідження показують, що зростання експорту та імпорту позитивно впливає на ВВП країн. Зокрема, у докризовий період частка експорту та імпорту товарів та послуг у ВВП практично подвоїлася: з приблизно 13% до 27% у розвинутих країнах та з 20% до 40% у країнах, що розвиваються [18]. Торгівля також впливає на ринок праці, створюючи нові робочі місця та підвищуючи рівень зайнятості. У галузі внутрішньої торгівлі України зайнято значну кількість працівників, що сприяє зниженню рівня безробіття та підвищенню добробуту населення .

Торгівля є важливим фактором розвитку економіки, оскільки вона забезпечує доступ до ресурсів, технологій, товарів та послуг, що сприяє зростанню

економічної активності. Вивчення впливу торгівлі на економічний розвиток можна здійснити через кілька ключових аспектів:

1. Економічний зріст: розширення зовнішньої торгівлі сприяє зростанню ВВП країни, адже воно стимулює виробництво, зайнятість та інвестиції.

2. Доступ до нових технологій: торгівля дозволяє країнам отримувати передові технології, що підвищує продуктивність і конкурентоспроможність економіки.

3. Диверсифікація економіки: зовнішня торгівля сприяє диверсифікації економіки, дозволяючи країнам зменшувати залежність від окремих секторів.

4. Вплив на рівень життя: збільшення доступу до товарів та послуг через торгівлю може призводити до підвищення рівня життя, зниження цін та покращення добробуту населення.

Для аналізу впливу торгівлі на економіку зазвичай використовуються такі показники, як експорт, імпорт, ВВП на душу населення, рівень безробіття, інвестиції в економіку. Зібрані статистичні дані можуть бути представлені у таблиці 1.

Таблиця 1.

Розвиток зовнішньої торгівлі та її впливу на економіку, 2023

Країна	ВВП (млрд $)	Експорт (% від ВВП)	Імпорт (% від ВВП)	Рівень безробіття (%)
США	26700	12,7	15,3	3,5
Китай	18700	20,4	14,5	5,0
Індія	3200	11,9	10,6	7,5
Німеччина	4500	47,6	36,3	3,1
Бразилія	2000	12,4	15,1	8,9

Джерело: World Bank. (2023). World Development Indicators.
International Monetary Fund (IMF). (2023). World Economic Outlook.

У країнах з високим рівнем зовнішньої торгівлі (наприклад, Німеччина), економіка є більш стабільною, знижуються рівень безробіття та покращується конкурентоспроможність. Країни, які мають великі обсяги експорту та імпорту, часто демонструють високий рівень економічного зростання і підвищення стандарту життя. Важливою умовою є ефективність торговельної політики і здатність економіки адаптуватися до змін зовнішньоекономічного середовища.

Зовнішня торгівля, зокрема експорт і імпорт, має значний вплив на економічний зріст. Торговельні зв'язки дозволяють країнам розширювати свої ринки збуту для національних товарів та отримувати доступ до імпортних товарів, що можуть бути дефіцитними чи дорогими у власному виробництві. Наприклад: - Експорт: збільшення обсягу експорту дозволяє країнам збільшити обсяги виробництва, оскільки виробники отримують більший попит на свої товари на міжнародних ринках. Це сприяє зростанню доходів та залученню інвестицій, що покращує економічну ситуацію.

- Імпорт: імпорт товарів і послуг дає змогу країнам задовольняти внутрішній попит, знижувати витрати на виробництво через використання дешевших імпортних товарів або технологій, що підвищує продуктивність. Так, Китай є одним з найбільших експортерів у світі. ВВП Китаю в 2023 році склав близько 18,7 трлн доларів США, з яких 20,4% становить експорт. Це дозволяє Китаю збільшувати свої резерви та інвестиції, що позитивно впливає на економічне зростання [18].

Зовнішня торгівля дозволяє країнам отримувати нові технології та інновації, що критично важливо для розвитку високотехнологічних секторів економіки. Іноземні компанії часто продають або ліцензують новітні технології, що дозволяє країнам використовувати передові розробки для вдосконалення виробництва, підвищення продуктивності праці та розвитку нових галузей економіки. Так, Індія активно імпортує технології у сфері інформаційних технологій, фармацевтики та сільського господарства, що дозволяє країні зростати в цих секторах і бути важливим гравцем на міжнародному ринку. Зовнішня торгівля дозволяє країнам диверсифікувати свою економіку, знижуючи залежність від окремих галузей. Якщо країна експортує велику кількість товарів, що виробляються в різних секторах, це дозволяє знизити ризики, пов'язані з коливаннями в окремих галузях. Бразилія, країна, яка активно розвиває сільське господарство та гірничодобувну промисловість, також здійснює експорт технологій у сферах енергетики та інфраструктури, що дозволяє їй диверсифікувати свої економічні потоки.

Збільшення обсягів зовнішньої торгівлі може призводити до підвищення рівня життя в країні. Оскільки країни отримують доступ до більш дешевих або кращих товарів, це може призвести до зниження вартості життя та підвищення добробуту населення. Завдяки високому рівню інтеграції та відкритим торгівельним угодам, країни ЄС мають доступ до дешевих і якісних товарів, що підвищує рівень життя.

Торгівельна політика країни має безпосередній вплив на результати зовнішньої торгівлі. Політика відкритих ринків (наприклад, приєднання до торгових блоків або підписання двосторонніх угод) може стимулювати експорт і інвестиції. Натомість протекціоністська політика (наприклад, підвищення тарифів на імпорт) може обмежувати доступ до міжнародних ринків. (США: політика тарифів, яка була введена адміністрацією Дональда Трампа, мала значний вплив на міжнародну торгівлю, створюючи нові виклики для американських виробників та партнерів у світі) [18].

Попри позитивний вплив торгівлі на економіку, існують певні виклики, такі як залежність від зовнішніх ринків, коливання цін на світових ринках та торговельні бар'єри. Для подолання цих викликів необхідно розвивати національну інфраструктуру, диверсифікувати експорт та впроваджувати інноваційні техно-

логії у виробництві. Торгівля, як і будь-який вид підприємництва, стикається з низкою викликів, серед яких:

1. Державне регулювання – надмірна бюрократія та податки можуть стримувати розвиток бізнесу.

2. Конкуренція – зростання конкуренції, зокрема з боку міжнародних компаній.

3. Технічний прогрес – необхідність адаптації до змін у сфері електронної торгівлі.

З розвитком цифрових технологій значного поширення набула електронна торгівля. Вона спрощує доступ до міжнародних ринків, знижує транзакційні витрати та розширює можливості для малого та середнього бізнесу. Згідно з дослідженнями, електронна торгівля позитивно впливає на глобалізаційні процеси та економічне зростання. Сучасні тенденції розвитку торгівлі включають такі напрями:

1. Електронну комерцію – швидке зростання платформ, таких як Rozetka.

2. Використання big data - для аналізу ринку та потреб клієнтів.

3. Екологізацію – впровадження екологічних стандартів у виробництві й торгівлі [19].

Торгівля в Україні охоплює як внутрішній, так і зовнішній ринок, причому зовнішня торгівля відіграє важливу роль у національній економіці. Україна має вигідне географічне розташування, що дозволяє країні бути важливим гравцем у міжнародній торгівлі, зокрема з Європейським Союзом, Китаєм та іншими країнами. За даними Державної служби статистики України, у 2023 році обсяг зовнішньої торгівлі товарами та послугами склав понад 100 млрд доларів США, що свідчить про активний розвиток цього сектора [20-22]. Основними ринками експорту України є:

1. Європейський Союз (ЄС) – найбільший торговий партнер України, на який припадає понад 40% всього експорту.

2. Китай – стратегічно важливий партнер для постачання товарів і технологій.

Підприємництво в Україні значною мірою зосереджене на торгівлі. За останні роки частка торгівлі в загальному обсязі валового внутрішнього продукту (ВВП) країни зросла, що свідчить про високу активність цього сектору. Типи торговельної діяльності в Україні (табл. 2):

1. Роздрібна торгівля: В Україні активно розвиваються великі мережі супермаркетів, торгових центрів, що створюють нові можливості для малого та середнього бізнесу.

2. Оптова торгівля: Більшість великих підприємств займаються оптовими поставками товарів як на внутрішньому ринку, так і для експорту.

3. Електронна торгівля: Онлайн-торгівля в Україні має швидке зростання завдяки розвитку інтернет-технологій і зміні споживчих звичок.

Таблиця 2.

Статистика внутрішнього ринку торгівлі в Україні, 2023

Вид торгівлі	Обсяг торгівлі	Частка в ВВП (%)
Роздрібна торгівля	1,2 трлн грн	17,3
Оптова торгівля	800 млрд грн.	12,5
Електронна торгівля	200 млрд грн	2,8
Загальний обсяг	2,2 трлн грн	32,6

Джерело: Державна служба статистики України. (2023).
Офіційна статистика: Зовнішня та внутрішня торгівля. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

Зовнішня торгівля є одним із ключових чинників розвитку економіки України. Експорт та імпорт товарів і послуг значно впливають на стан платіжного балансу, валютний курс, зайнятість та конкурентоспроможність національної економіки. У цій статті розглядаються основні тенденції зміни показників зовнішньої торгівлі України за останні роки, їхній вплив на економіку та перспективи розвитку. За даними Державної служби статистики України, у 2023 році обсяги експорту товарів становили 44,2 млрд доларів США, що на 21% менше, ніж у 2022 році. Основними експортними товарами залишалися продукція агропромислового комплексу (44% від загального експорту), метали та металопродукція (15%) і продукція машинобудування (10%) [20]. Імпорт зріс на 6% порівняно з попереднім роком і становив 68,3 млрд доларів. Значну частку імпорту складали паливо та енергетичні ресурси (30%), транспортні засоби (12%) і хімічна продукція (10%) [Міністерство економіки України. Звіт про зовнішньоекономічну діяльність за 2023 рік. [20].

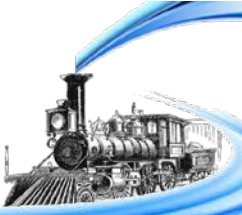
У зовнішній торгівлі України в 2023 році основними партнерами залишалися країни Європейського Союзу (понад 40% експорту та імпорту). Серед окремих країн найбільшими експортними ринками були Польща, Німеччина та Китай. У сфері імпорту домінували Китай, Німеччина та Туреччина [23]. Негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами України у 2023 році збільшилося до 24,1 млрд доларів США, що свідчить про суттєву залежність від імпорту [18]. Основними причинами цього є високі витрати на енергетичні ресурси та зниження доходів від експорту через логістичні виклики, зокрема обмеження морських перевезень.

До головних чинників, що впливають на показники торгівлі відносяться:

- Логістика та інфраструктура. Заблоковані порти спричинили збільшення витрат на перевезення товарів, що негативно вплинуло на конкурентоспроможність української продукції.

- Зміни у світовому попиті. Ситуація на світових ринках, зокрема зниження попиту на метали та зерно, суттєво вплинула на доходи від експорту.

- Політична та економічна нестабільність. Воєнні дії продовжують створювати невизначеність для бізнесу, що ускладнює планування зовнішньоекономічної діяльності.

Для підвищення ефективності зовнішньої торгівлі України необхідно:

1. Розвивати альтернативні логістичні маршрути, такі як залізничні та річкові перевезення.

2. Поглиблювати співпрацю з країнами ЄС у межах Угоди про асоціацію.

3. Диверсифікувати структуру експорту, збільшуючи частку високотехнологічних товарів.

4. Залучати іноземні інвестиції у розвиток транспортної інфраструктури та переробної промисловості.

Зовнішня торгівля залишається важливим компонентом економіки України, але потребує адаптації до нових викликів. Забезпечення стабільності експорту та оптимізація імпорту сприятимуть поліпшенню економічних показників у майбутньому.

За останні роки торгівля в Україні зазнала значних змін, обумовлених як внутрішніми, так і зовнішніми факторами.

1. Інтеграція в глобальні ринки: Україна активно працює над угодами про вільну торгівлю з іншими країнами та блоками (наприклад, Угода про асоціацію з ЄС), що відкриває нові можливості для розвитку бізнесу та покращення конкурентоспроможності.

2. Розвиток логістики: Оскільки Україна є важливим транзитним маршрутом між Європою і Азією, розвиток інфраструктури логістики має величезне значення. Це включає як дорогу, так і залізничну та морську транспортну інфраструктуру.

3. Цифровізація торгівлі: Розвиток електронної комерції та цифрових технологій, таких як платформи для онлайн-продажів, електронні платіжні системи та автоматизація процесів, сприяють ефективності торгівлі.

Перспективи розвитку торгівлі в Україні тісно пов'язані з адаптацією до глобальних економічних змін, зокрема:

- Поглиблення інтеграції в міжнародні економічні структури: Угода про асоціацію з ЄС створює великі можливості для виходу українських товарів на європейський ринок, що має сприяти зростанню експорту та збільшенню інвестицій.

- Інвестиції в інфраструктуру: покращення транспортної інфраструктури, зокрема модернізація портів та залізниць, дозволить знизити витрати на транспортування та стимулювати розвиток торгівлі.

- Розвиток експортних можливостей: оскільки багато українських підприємств виробляють товари, які мають попит на зовнішніх ринках (сільськогосподарська продукція, металургійні вироби), є потенціал для подальшого розширення експорту.

Торгівля в Україні займає важливе місце в економіці і є однією з основних форм підприємницької діяльності [24]. Вона активно розвивається завдяки глобальним змінам, інтеграції з міжнародними ринками та цифровізації.

Висновки. Торгівля є важливим компонентом підприємницької діяльності, що сприяє економічному зростанню та добробуту суспільства. Проте для її ефективного функціонування необхідно створювати сприятливі умови, зокрема спрощення регуляторних процедур та розвиток інфраструктури. Законодавче та нормативне регулювання торгівлі в Україні є багаторівневим та охоплює різні аспекти діяльності у цій сфері. Чітке дотримання встановлених норм та стандартів сприяє розвитку конкурентного середовища, захисту прав споживачів та інтеграції України у світову економічну спільноту.

Торгівля залишається важливим об’єктом наукових досліджень. Внесок класичних та сучасних вчених допомагає глибше зрозуміти її вплив на підприємницьку діяльність, що є ключовим для формування ефективних економічних стратегій.

Сучасна торгівля перебуває на перетині глобальних трендів та локальних викликів. Інноваційні технології, зміни у споживчій поведінці та зростаюча конкуренція змушують підприємців бути гнучкими, адаптивними та готовими до нових умов. Для успіху в цій динамічній сфері необхідно активно впроваджувати сучасні інструменти, зосереджуватись на потребах клієнтів та враховувати вплив зовнішніх факторів. Торгівля є невід'ємною складовою економічного розвитку, що сприяє підвищенню ефективності виробництва, зайнятості та добробуту населення. Розвиток торгівлі, зокрема електронної, відкриває нові можливості для економічного зростання та інтеграції у світову економіку. Зовнішня торгівля залишається важливим компонентом економіки України, але потребує адаптації до нових викликів. Забезпечення стабільності експорту та оптимізація імпорту сприятимуть поліпшенню економічних показників у майбутньому. Торгівля є основною формою підприємницької діяльності, яка забезпечує економічне зростання та сприяє задоволенню потреб суспільства. Сучасні виклики потребують адаптації бізнесу до змін, зокрема до цифровізації та посилення конкуренції. Подальші дослідження мають бути зосереджені на удосконаленні регуляторної політики та впровадженні інновацій.

Література:

1. Smith A. The Wealth of Nations. 1776. URL: https://archive.org/details/wealthofnations00adam.

2. Ricardo D. Principles of Political Economy and Taxation. 1817. URL: https://oll.libertyfund.org/title/ricardo-the-works-and-correspondence-of-david-ricardo-vol-1-principles-of-political-economy-and-taxation

3. Keynes J.M. The General Theory of Employment, Interest, and Money. 1936. URL: https://www.marxists.org/reference/subject/economics/keynes/general-theory/

4. Porter M. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. 1980. URL: https://www.hbs.edu/faculty/Pages/item.aspx?num=193

5. Kotler P. Marketing Management. 2017. URL: https://www.pearson.com/store/p/marketing-management/P100000721044

6. Dixon P. The Impact of Global Trade on Employment and Economic Growth. 2016. URL: https://www.springer.com/gp/book/9783319273279.

7. Гринько О. Торгівля як фактор економічного зростання. 2015. URL: https://economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2686)8.

8. Мельник Л. Торгівля та конкурентоспроможність національної економіки. 2019. URL: https://journals.uran.ua/nvp_chntu/article/view/201122

9. Господарський кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15

10. Цивільний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

11. Закон України "Про захист прав споживачів". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12

12. Указ Президента України "Про державне регулювання відносин у сфері торгівлі". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/603/95

13. Постанова Кабінету Міністрів України № 833 "Про затвердження Порядку провадження торговельної діяльності". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/833-2006-%D0%BF

14. Постанова Кабінету Міністрів України № 1069 "Про затвердження переліку видів продукції для державного ринкового нагляду". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1069-2016-%D0%BF

15. Міністерство економіки України: нормативно-правові акти. URL: https://me.gov.ua

16. Шевченко А. О. Розвиток електронної торгівлі в Україні: виклики та перспективи. – Харків: Бізнес та інновації, 2022.

17. Ковальчук С. Розвиток торгівлі в умовах глобалізації. *Маркетингова інфраструктура*, 2021. URL: https://www.market-infr.od.ua/journals/2021/56_2021/4.pdf

18. World Bank. (2023). World Development Indicators.

19. Іваненко Л. Екологічні аспекти сучасної торгівлі. *Вісник Харківського університету*, 2022. URL: https://periodicals.karazin.ua/irtb/article/view/14462

20. Державна служба статистики України. (2023). Офіційна статистика: Зовнішня та внутрішня торгівля. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

21. Європейська бізнес асоціація. (2023). Звіт про стан бізнес-середовища в Україні.

22. Офіційний сайт Міністерства економіки України. (2023). Аналіз зовнішньої торгівлі України. URL: http://www.me.gov.ua

23. Торгово-промислова палата України. Аналітика зовнішньої торгівлі за 2023 рік. URL: https://www.cci.zp.ua/pidsumky-zovnishnoyi-torgivli-tovaramy-ukrayiny-u-2023-roczi.

24. Chuprun Y.I. Conceptual basis of project management in IT companies. No. 11(42) (2024): Věda a perspektivy. URL https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-11(42)-20-28

References:

1. Smith, A. (1776) The Wealth of Nations. URL: https://archive.org/details/wealthofnations00adam. [in English].

2. Ricardo, D. (1817) Principles of Political Economy and Taxation. URL: https://oll.libertyfund.org/title/ricardo-the-works-and-correspondence-of-david-ricardo-vol-1-principles-of-political-economy-and-taxation [in English].

3. Keynes, J.M. (1936) The General Theory of Employment, Interest, and Money. URL: https://www.marxists.org/reference/subject/economics/keynes/general-theory/ [in English].

4. Porter, M. (1980) Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. URL: https://www.hbs.edu/faculty/Pages/item.aspx?num=193 [in English].

5. Kotler, P. (2017) Marketing Management. URL: https://www.pearson.com/store/p/marketing-management/P100000721044 [in English].

6. Dixon, P. (2016). The Impact of Global Trade on Employment and Economic Growth. URL: https://www.springer.com/gp/book/9783319273279. [in English].

7. Hrynko, O. Torhivlya yak faktor ekonomichnoho zrostannya [Trade as a factor of economic growth]. 2015. URL: https://economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2686)8. [in Ukrainian].

8. Melnyk, L. Torhivlya ta konkurentospromozhnist natsionalnoyi ekonomiky [Trade and competitiveness of the national economy]. 2019. URL: https://journals.uran.ua/nvp_chntu/article/view/201122 [in Ukrainian].

9. Hospodarskyy kodeks Ukrayiny [Commercial Code of Ukraine]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15 [in Ukrainian].

10. Tsyvilnyy kodeks Ukrayiny [Civil Code of Ukraine]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 [in Ukrainian].

11. Zakon Ukrayiny "Pro zakhyst prav spozhyvachiv" [Law of Ukraine "On Protection of Consumer Rights"]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12 [in Ukrainian].

12. Ukaz Prezydenta Ukrayiny "Pro derzhavne rehulyuvannya vidnosyn u sferi torhivli" [Decree of the President of Ukraine "On State Regulation of Relations in the Sphere of Trade"]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/603/95 [in Ukrainian].

13. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 833 "Pro zatverdzhennya Poryadku provadzhennya torhovelnoyi diyalnosti" [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 833 "On Approval of the Procedure for Conducting Trade Activities"]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/833-2006-%D0%BF [in Ukrainian].

14. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 1069 "Pro zatverdzhennya pereliku vydiv produktsiyi dlya derzhavnoho rynkovoho nahlyadu" [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1069 "On Approval of the List of Types of Products for State Market Supervision"]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1069-2016-%D0%BF [in Ukrainian].

15. Ministerstvo ekonomiky Ukrayiny: normatyvno-pravovi akty [Ministry of Economy of Ukraine: Regulatory and Legal Acts]. URL: https://me.gov.ua [in Ukrainian].

16. Shevchenko, A. O. (2022) Rozvytok elektronnoyi torhivli v Ukrayini: vyklyky ta perspektyvy [Development of Electronic Trade in Ukraine: Challenges and Prospects.]. Kharkiv: Biznes ta innovatsiyi [Kharkiv: Business and Innovation]. [in Ukrainian].

17. Kovalchuk, S. (2021) Rozvytok torhivli v umovakh hlobalizatsiyi [Development of Trade in the Context of Globalization]. *Marketynhova infrastruktura [Marketing Infrastructure]*. URL: https://www.market-infr.od.ua/journals/2021/56_2021/4.pdf [in Ukrainian].

18. World Bank. (2023). World Development Indicators. [in English].

19. Ivanenko, L. (2022) Ekolohichni aspekty suchasnoyi torhivli [Environmental Aspects of Modern Trade]. *Visnyk Kharkivskoho universytetu [Bulletin of Kharkiv University]*. URL: https://periodicals.karazin.ua/irtb/article/view/14462 [in Ukrainian].

20. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny [State Statistics Service of Ukraine]. (2023). Ofitsiyna statystyka: Zovnishnya ta vnutrishnya torhivlya [Official Statistics: Foreign and Domestic Trade]. URL: http://www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].

21. Yevropeyska biznes asotsiatsiya [European Business Association]. (2023). Zvit pro stan biznes-seredovyshcha v Ukrayini [Report on the State of the Business Environment in Ukraine].

22. Ofitsiynyy sayt Ministerstva ekonomiky Ukrayiny [Official Website of the Ministry of Economy of Ukraine]. (2023). Analiz zovnishnoyi torhivli Ukrayiny [Analysis of Foreign Trade of Ukraine]. URL: http://www.me.gov.ua [in Ukrainian].

23. Torhovo-promyslova palata Ukrayiny. Analityka zovnishnoyi torhivli za 2023 rik [Ukrainian Chamber of Commerce and Industry. Foreign Trade Analytics for 2023.]. URL: https://www.cci.zp.ua/pidsumky-zovnishnoyi-torgivli-tovaramy-ukrayiny-u-2023-roczi. [in Ukrainian].

24. Chuprun Y.I. Conceptual basis of project management in IT companies. No. 11(42) (2024): Věda a perspektivy. URL https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-11(42)-20-28

УДК 004.9:658.14

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-105-120

Федорчак Олексій Євстахійович к.е.н., програміст SMSWords (USA), https://orcid.org/0009-0007-7467-5085

МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМ ПРОГНОЗУВАННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ У СФЕРІ Е-КОМЕРЦІЇ

Анотація. Модель прогнозування, в основі якої восьми етапний алгоритм, є структурованим підходом, який забезпечує послідовний процес переходу від визначення мети прогнозування до впровадження результатів в управління бізнес-процесами. Доведено, що визначення чіткої мети та завдань прогнозування на початковому етапі формує основу для коректного вибору методів аналізу й обробки даних, що, своєю чергою, впливає на точність прогнозів.

Запропонована модель прогнозування повністю враховує контекст тенденцій цифровізації бізнес-процесів, оскільки вона адаптована до сучасних викликів і потреб підприємств, що прагнуть інтегрувати цифрові технології у свої управлінські та аналітичні процеси. Обґрунтовано, що на кожному етапі алгоритму передбачено використання підходів і методів, які враховують вплив цифровізації, зокрема обробку великих даних, автоматизацію вибору методів прогнозування, інтеграцію машинного навчання та нейронних мереж, а також роботу з аномаліями. На етапі збору даних передбачено нормалізацію та аналіз показників, які є важливими індикаторами цифровізації, наприклад, обсяг інвестицій у цифрові технології, рівень автоматизації бізнес-процесів та індекси цифрової трансформації. Інтеграція цих показників дозволяє враховувати ключові тенденції у розвитку бізнесу та їхній вплив на фінансові процеси підприємств. Вибір методів прогнозування автоматизовано через оптимізацію метрик точності, що відображає рівень впровадження цифрових рішень для підвищення ефективності аналітики. Формування прогнозів базується на використанні як традиційних ретроспективних методів, так і перспективних цифрових технологій, таких як нейронні мережі, які здатні моделювати складні взаємозв’язки в умовах цифрового середовища. Застосування сценарного підходу дозволяє враховувати різні рівні впливу цифровізації на бізнес, зокрема у песимістичних сценаріях можуть бути враховані ризики недостатньої адаптації до цифрових технологій, тоді як оптимістичні сценарії відображають переваги від їх повного впровадження. Інтеграція результатів у бізнес-процеси також враховує цифровий контекст через оптимізаційні моделі, які використовують дані цифрових платформ для розподілу ресурсів і підвищення ефектив-

ності управлінських рішень. Крім того, моніторинг та коригування прогнозів з використанням адаптивних моделей дозволяють оперативно враховувати зміни, які є наслідком швидкої цифрової трансформації бізнес-середовища. Таким чином, модель є адаптованою до умов цифровізації, оскільки він інтегрує сучасні цифрові інструменти, враховує показники цифрової трансформації на всіх етапах і забезпечує гнучкість у прийнятті управлінських рішень у динамічному цифровому середовищі.

Ключові слова: цифровізація, бізнес-процес, бізнес-середовище, цифрові інструменти, адаптивні моделі, управлінські рішення.

Fedorchak Oleksiy Evstahiyovych PhD, Senior Software Engineer SMSWords (USA), https://orcid.org/0009-0007-7467-5085

MODELING FORECASTING SYSTEMS FOR BUSINESS PROCESSES IN E-COMMERCE

Abstract. The forecasting model, based on an eight-stage algorithm, is a structured approach that ensures a sequential transition from defining the forecasting objective to implementing the results in business process management. It has been proven that setting a clear goal and forecasting tasks at the initial stage forms the foundation for the correct selection of analysis and data processing methods, which, in turn, influences the accuracy of forecasts.

The proposed forecasting model fully considers the context of business process digitalization trends, as it is adapted to modern challenges and the needs of enterprises seeking to integrate digital technologies into their management and analytical processes. It is substantiated that each stage of the algorithm includes approaches and methods that account for the impact of digitalization, including big data processing, automated selection of forecasting methods, integration of machine learning and neural networks, as well as anomaly detection.

At the data collection stage, normalization and analysis of key digitalization indicators are provided, such as investment volumes in digital technologies, the level of business process automation, and digital transformation indices. Integrating these indicators allows enterprises to consider key business development trends and their impact on financial processes. The selection of forecasting methods is automated through accuracy metric optimization, reflecting the level of digital solution adoption to enhance analytical efficiency.

Forecast generation is based on both traditional retrospective methods and advanced digital technologies, such as neural networks capable of modeling complex interrelationships in a digital environment. The application of a scenario-based approach enables consideration of different levels of digitalization impact on

businesses, including pessimistic scenarios that account for insufficient adaptation to digital technologies, while optimistic scenarios highlight the advantages of full implementation.

The integration of forecasting results into business processes also considers the digital context through optimization models that utilize data from digital platforms to allocate resources and enhance managerial decision-making efficiency. Additionally, continuous monitoring and adjustment of forecasts using adaptive models allow for timely consideration of changes resulting from the rapid digital transformation of the business environment.

Thus, the proposed model is well-adapted to digitalization conditions, as it integrates modern digital tools, considers digital transformation indicators at all stages, and ensures flexibility in managerial decision-making within a dynamic digital environment.

Keywords: digitalization, business process, business environment, digital tools, adaptive models, managerial decisions.

Постановка проблеми. У сучасних умовах стрімкого розвитку цифрових технологій прогнозування бізнес-процесів відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного управління підприємствами. Цифровізація відкриває нові можливості для обробки великих обсягів даних, автоматизації процесів та підвищення гнучкості управлінських рішень. Однак, попри ці переваги, виникають нові виклики, пов’язані з необхідністю адаптації традиційних методів прогнозування до змінного цифрового середовища.

Особливої актуальності набуває розробка моделей прогнозування систем управління фінансами підприємств, які враховують тенденції цифрової трансформації. Точність прогнозів безпосередньо впливає на прийняття стратегічних та оперативних рішень, ефективне розподілення ресурсів, оцінку ризиків та управління фінансовими потоками. У цьому контексті необхідно поєднувати традиційні підходи прогнозування з сучасними цифровими інструментами, такими як машинне навчання, нейронні мережі та алгоритми великих даних.

Дослідження, проведене в рамках цієї роботи, спрямоване на побудову моделі прогнозування систем управління фінансами підприємств у контексті цифровізації бізнес-процесів. Запропонована модель враховує ключові етапи прогнозування – від визначення мети та збору даних до формування прогнозів, їх інтеграції у бізнес-процеси та подальшого моніторингу. Особлива увага приділяється використанню кластеризації, адаптивних алгоритмів та оптиміза-ційних моделей для забезпечення гнучкості та точності прогнозування.

Розробка моделі ґрунтується на сучасних підходах до аналізу даних, включаючи автоматизований вибір методів прогнозування, оцінку точності

прогнозів за допомогою метрик MAPE, RMSE та MAE, а також інтеграцію сценарного підходу для розгляду різних варіантів розвитку подій. Це дозволяє враховувати широкий спектр факторів, які впливають на фінансові процеси підприємств, та мінімізувати ризики, пов'язані з невизначеністю ринкового середовища.

Таким чином, актуальність даного дослідження полягає у необхідності адаптації прогнозних моделей до умов цифрової економіки. Запропонована модель може стати ефективним інструментом для підприємств, що прагнуть оптимізувати свої фінансові процеси та приймати обґрунтовані управлінські рішення в умовах динамічного бізнес-середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових дослідженнях дедалі більше уваги приділяється питанням цифровізації бізнес-процесів, зокрема у сфері фінансового управління. Останні наукові роботи висвітлюють різні аспекти цієї теми, включаючи методи аналізу цифрових трансформацій, використання автоматизованих інструментів управління фінансами та роль новітніх технологій, таких як штучний інтелект, великі дані та блокчейн. Аналізуючи наукові публікації Семенчука Т. Б., Ліченка В. Ю. [1], Долги Г., Хитрової О. [2], Зуба П. В., Калача Г. М. [3], Соляника Л. Г., Мофи І. В., Гужви Н. О. [4], Савченка В. Ф., Савченка І. В. [5], Райчевої Л., Горбанової В. [6], Бадяєва О. [7], Калініна І. Є. [8], можна зробити висновок, що питання цифровізації бізнес-процесів у системах управління фінансами активно досліджується як у теоретичному, так і в прикладному аспектах. Попри значний прогрес у вивченні цієї теми, залишається низка відкритих питань, зокрема щодо інтеграції нових цифрових рішень у традиційні фінансові системи, оптимізації методів прогнозування та аналізу цифрових трендів, а також управління ризиками цифрової трансформації.

Таким чином, на основі аналізу останніх наукових публікацій можна зробити висновок, що цифровізація бізнес-процесів суттєво змінює підходи до прогнозування у фінансовому менеджменті. Впровадження цифрових інструментів, таких як штучний інтелект, великі дані та автоматизовані системи, дозволяє підвищити точність прогнозів, оптимізувати фінансове управління та зменшити ризики цифрової трансформації. Проте, залишається необхідність подальших досліджень щодо інтеграції цифрових рішень у традиційні бізнес-моделі, оптимізації методів прогнозування та вдосконалення механізмів управління ризиками цифровізації.

Мета статті - є аналіз сучасних наукових підходів до цифровізації бізнес-процесів у сфері фінансового управління підприємств та оцінка ефективності існуючих методів прогнозування. Дослідження спрямоване на виявлення ключових тенденцій, викликів та можливостей впровадження цифрових технологій, таких як штучний інтелект, аналіз великих даних та автоматизовані системи

управління фінансами. Окрему увагу приділено оцінці точності прогнозних моделей та їхньому впливу на прийняття стратегічних і тактичних управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу. Модель прогнозування систем управління фінансами підприємств у контексті тенденцій цифровізації бізнес-процесів передбачає такі етапи: визначення мети та завдань прогнозування; збір даних та їх попередній аналіз; вибір методу прогнозування; обробка даних; формування прогнозів; інтеграція результатів у бізнес-процеси; моніторинг та коригування прогнозів; оцінка результатів.

Такий алгоритм моделювання дозволяє підприємствам ефективно адаптуватися до цифрових трансформацій, інтегрувати прогнози у свою діяльність та приймати обґрунтовані управлінські рішення.

Розглянемо кожен з виділених етапів моделювання у формалізованому вигляді.

Етап 1 є ключовим, оскільки його завдання полягає у формуванні основи для подальшого аналізу і вибору відповідних методів. Мета M, як функція $M = f(X, T, E)$, структурує процес прогнозування, визначаючи взаємозв'язок між вхідними даними, часовим горизонтом і бажаними результатами.

1.1. X – набір вхідних даних. Вхідні дані X є фундаментальною складовою прогнозування, оскільки вони визначають базу для аналізу і моделювання. До складу X входять:

- історичні фінансові показники: доходи, витрати, прибуток, грошові потоки тощо. Вони забезпечують ретроспективний погляд, який використовується для екстраполяції тенденцій або виявлення закономірностей;
- індекси цифровізації: рівень автоматизації, інвестиції в цифрові технології, швидкість обробки даних. Ці показники важливі для розуміння впливу цифрових змін на фінансову діяльність підприємства;
- макроекономічні та галузеві показники: курси валют, ставки кредитування, динаміка ринкових цін. Вони враховують зовнішнє середовище, в якому функціонує підприємство.

Дані повинні бути достатньо точними, репрезентативними та відповідати меті прогнозування.

1.2. T – часовий горизонт прогнозування. Часовий горизонт T визначає тривалість прогнозу і впливає на вибір метод аналізу:

- короткостроковий горизонт (до 1 року): орієнтований на вирішення оперативних завдань, таких як управління оборотними коштами, прогнозування продажів чи касових потоків. У цьому випадку використовуються швидкі та точні методи, наприклад, екстраполяція тренд чи регресійне моделювання;
- довгостроковий горизонт (понад 1 рік): спрямований на стратегічне планування, наприклад, оцінку ефективності інвестиційних проектів або впро-

вадження цифрових рішень. Тут зазвичай застосовуються сценарний аналіз або нейронні мережі для врахування високої невизначеності.

1.3. E – очікувані результати. Очікувані результати E формулюють ціль прогнозування. Вони можуть бути кількісними або якісними залежно від завдання:

- кількісні результати (наприклад, прогнозований обсяг доходів, витрат чи інвестицій, скорочення витрат на цифровізацію);
- якісні результати (наприклад, підвищення адаптивності до ринкових змін або зменшення ризиків через впровадження цифрових технологій). Чітке визначення очікуваних результатів є критично важливим для подальшого оцінювання ефективності прогнозу.

Роль функції $M = f(X, T, E)$. Формалізація мети через функцію $M = f(X, T, E)$ дозволяє інтегрувати всі аспекти прогнозування у єдину структуру. Наприклад:

- якщо вхідні дані X включають історичні фінансові показники, а часовий горизонт T є короткостроковим, очікувані результати E можуть бути представлені у вигляді покращення управління оборотними коштами;
- для довгострокового горизонту T, де X включає індекси цифровізації, результати E можуть формулюватися як прогнозоване зростання доходів від цифрових інвестицій через п’ять років.

Таким чином, цей етап задає основний вектор для всіх наступних кроків алгоритму, забезпечуючи системність і відповідність прогнозу реальним бізнес-потребам.

Етап 2 супроводжується збором даних та їх попереднім аналізом, що є критично важливим для забезпечення коректності та надійності прогнозування, оскільки якість вхідних даних безпосередньо впливає на результати моделювання. Цей етап передбачає структуризацію даних, їх підготовку до аналізу та очищення від можливих спотворень.

2.1 Нормалізація даних. Нормалізація даних використовується для уніфікації їх масштабів, що є особливо важливим, якщо прогнозування базується на змінних із різними одиницями вимірювання або діапазонами значень. Формула мінмакс-нормалізації:

$$\acute{X} = \frac{X - min(X)}{max(X) - min(X)}, \quad (1)$$

де $\acute{X}$ – нормалізовані дані; X – початкові значення змінної; $min(X)$ – мінімальне значення змінної X; $max(X)$ – максимальне значення змнної X.

Нормалізація переводить всі значення змінної X у діапазон [0; 1]. Це спрощує роботу з даними для алгоритмів машинного навчання, регресійного аналізу або кластеризації, які є чутливими до різниці у масштабах вхідних змінних. Наприклад, фінансові показники (млн. грн.) і цифрові індекси (частки

одиниці або відсотки) після нормалізації будуть приведені; до спільного масштабу, що зменшує викривлення моделі.

2.2 Виявлення аномалій. Виявлення аномалій дозволяє ідентифікувати дані які суттєво відрізняються від інших і можуть викривляти результати аналізу. Для цього використовується критерій стандартного відхилення:

$$A = \{x_i \in X || x_i - \mu| > k\sigma\}, \quad (2)$$

де x_i – значення змінної; μ – середнє значення всіх x_i;σ – стандартне відхилення; k – коефіцієнт (зазвичай $k = 2$ або $k = 3$).

Цей критерій заснований на тому, що в нормальному розподілі більшість даних (близько 95%) знаходяться в межах $\mu \pm 2\sigma$. Значення за цими межами вважаються аномаліями. Наприклад, різке зростання витрат, викликане зовнішнім фактором, може бути виявлено як аномалія і додатково досліджено. Обчислення стандартного відхилення відбувається за формулою:

$$\sigma = \sqrt{\frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n}(x_i - \mu)^2}, \quad (3)$$

де n – кількість спостережень.

Нормалізація: забезпечує точність моделі, особливо якщо використовуються алгоритми машинного навчання, які є чутливими до масштабу даних. Підготовлені на цьому етапі дані є основою для подальшого аналізу і прогнозування, забезпечуючи коректність результатів.

Третій етап є критично важливим для забезпечення точності та відповідності прогнозу меті. Метод прогнозування обирається залежно від специфіки даних, ступеня їх доступності, рівня автоматизації процесів і завдань, які потрібно вирішити. Деталізація методів виглядає наступним чином:

3.1. Фактографічні методи. Фактографічні методи базуються на кількісному аналізі історичних даних. Одним із найбільш поширених підходів є регресійне моделювання, яке описується рівнянням:

$$y = \beta_0 + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \cdots + \beta_n x_n + \epsilon, \quad (4)$$

де y – прогнозований показник (наприклад, обсяг продажів, прибуток, витрати); x_i – вхідні змінні (історичні дані, макроекономічні індикатори); β_i – коефіцієнти моделі, які відображають вплив змінної x_i на y; ϵ – випадкова похибка, яка враховує непередбачувані фактори.

Регресійне моделювання дозволяє виявити закономірності між змінними та створити прогноз на основі залежностей, що зафіксовані у минулих даних. Наприклад, у фінансовому прогнозуванні можна використовувати регресію для оцінки впливу інвестицій у цифрові технології (x_1) та зміни курсу валют (x_2) на прибуток компанії (y). Попри це, регресійне моделювання має і певні обмеження. Воно є ефективним за умови, що історичні дані адекватно відображають майбутні тенденції. Регресійне моделювання менш точне у нестабільному середовищі, де взаємозв'язки між змінними можуть змінюватися.

3.2. Експертні методи. Експертні методи базуються на досвіді та знаннях фахівців. Найпростішим підходом є обчислення середнього значення експертних оцінок:

$$E = \frac{1}{N}\sum_{i=1}^{N} e_i \,, \tag{5}$$

де e_i – оцінка i-го експерта (наприклад, прогнозований обсяг продажів);

N – кількість експертів.

Цей метод корисний у випадках, коли історичні дані відсутні або недостатньо надійні. Наприклад, у разі прогнозування впливу нової технології на бізнес, для якої немає попередніх даних.

3.3 Комбіновані методи. Комбіновані методи об'єднують фактографічний аналіз і експертний підхід, щоб мінімізувати їхні недоліки. Прогноз обчислюється як зважена сума:

$$P = w_1 F + w_2 E \,, \tag{6}$$

де F – прогноз за фактографічними методами; E – прогноз за експертними методами; w_1, w_2 – вагові коефіцієнти ($w_1 + w_2 = 1$).

Цей метод дозволяє враховувати як об'єктивні дані, так і суб'єктивні оцінки. Він особливо корисний у ситуаціях з високою невизначеністю або нестачею даних. Результати комбінованого методу залежать від точності визначення вагових коефіцієнтів, які можуть бути суб’єктивно обраними.

Отож, підведемо підсумки: фактографічні методи точні для стабільних умов, але потребують якісних історичних даних; експертні методи корисні за відсутності даних, але можуть бути суб’єктивними; комбіновані методи забезпечують баланс між об'єктивністю та гнучкістю, що робить їх універсальним інструментом у нестабільних умовах.

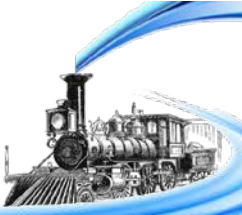
Четвертий етап – обробка даних. Це важливий етап у підготовці до прогнозування, оскільки він дозволяє структурувати, сегментувати та виявити приховані закономірності у великих масивах даних. Для цього застосовуються методи кластеризації та виявлення аномалій.

4.1. Кластеризація. Метод K-середніх використовується для групування даних у k кластерів. Цей алгоритм мінімізує відстань між точками всередині одного кластера і центром цього кластера(μ_i):

$$\arg min_C \sum_{i=1}^{k} \sum_{x_j \in C_i} \|x_j - \mu_i\|^2 \,, \tag{7}$$

де C_i – кластер, що містить точки x_j; μ_i – центр i-го кластера, який є середнім значенням усіх точок у цьому кластері; $\|\cdot\|$ – евклідова відстань між точками.

Переваги методу K-середніх полягають у простоті реалізації, високій швидкості роботи для невеликих обсягів даних. У свою чергу, його недоліками є: необхідність попереднього вибору k; чутливість до початкових значень центрів кластерів; погана ефективність для даних із нерівномірною щільністю або складними структурами.

4.2. Виявлення аномалій на основі алгоритму DBSCAN (Density-Based Spatial Clustering of Applications with Noise) використовується для виявлення кластерів у даних зі складними структурами і для ідентифікації аномалій (точок, які не входять у жоден кластер). Основна концепція – аналіз щільності точок у просторі. Формула для визначення ядра ($Core(x)$):

$$Core(x) = \{y \in X | \|x - y\| \leq \epsilon\}, \quad (8)$$

де x – точка; y – сусідня точка; ϵ – радіус щільності;$\|\cdot\|$ – евклідова відстань.

Обидва методи є потужними інструментами для попередньої обробки даних, що дозволяють зробити їх більш структурованими для подальшого прогнозування.

П’ятий етап – формування прогнозів. На цьому етапі відбувається застосування математичних моделей для передбачення майбутніх значень показників. Він включає використання ретроспективних методів для аналізу історичних даних і перспективних методів для побудови прогнозів із врахуванням складних взаємозв'язків.

5.1. Ретроспективні методи. Серед ретроспективних методів доцільно виділити аналіз часових рядів, який дозволяє передбачити майбутні значення змінної на основі її історичної динаміки. Модель описується рівнянням:

$$y_t = \alpha + \beta t + \epsilon_t, \quad (9)$$

де y_t – значення показника в момент часу (наприклад, прибуток, обсяг продажів); α – константа, яка відображає середнє значення при t = 0; β – коефіцієнт, що характеризує тренд (зростання чи спадання показника у часі); ϵ_t – випадкова похибка, яка враховує вплив неконтрольованих факторів.

Перевагами методу часових рядів є простота реалізації та ефективність для стабільних середовищ із чітко вираженим трендом. До недоліків можна віднести непридатність для складних і нерегулярних даних, а також ігнорування впливу додаткових змінних, наприклад, макроекономічних факторів.

5.2. Перспективні методи. Прогнозування за допомогою нейронних мереж.

Нейронні мережі є перспективним інструментом прогнозування, що використовує нелінійні взаємозв'язки між вхідними даними. Модель нейронної мережі описується рівнянням:

$$y = \sigma(W_x + b), \quad (10)$$

де y – прогнозований вихід; x – вхідні дані, наприклад, історичні значення, макроекономічні фактори, індекси цифровізації; W – ваги, які модифікуються під час навчання для точного прогнозування; b – зміщення (bias), що додається для коригування результатів;σ – активаційна функція, наприклад, ReLU, сигмоїдна функція, яка додає нелінійність у модель.

У складних умовах прогнозування перспективні методи, такі як нейронні мережі, забезпечують вищу точність, тоді як ретроспективні методи корисні для аналізу минулих тенденцій і створення базових прогнозів.

Етап 6. Інтеграція результатів. Цей етап є заключним у процесі прогнозування і передбачає використання отриманих результатів для прийняття рішень у реальних бізнес-сценаріях. Основний акцент робиться на оптимальному використанні ресурсів, з урахуванням обмежень і цільових показників підприємства. Оптимізаційна модель дозволяє сформувати найкращий розподіл ресурсів для досягнення максимального ефекту.

Сформуємо оптимізаційну модель у вигляді завдання лінійного програмування:

$$\arg max_x \sum_{i=1}^{n} c_i x_i \quad \text{за умови } \sum_{i=1}^{n} a_i x_i \leq b\,, \tag{11}$$

де x_i – кількість ресурсу, що використовується для і-го процесу або завдання; c_i – вигода (корисність), отримана від використання одиниці ресурсу; a_i – витрати ресурсу на одиницю виконання і-го завдання; b – загальний доступний обсяг ресурсу.

У цій моделі завдання цільової функції полягає у максимізації загальної вигоди $\sum_{i=1}^{n} c_i x_i$, яка відображає економічний ефект, наприклад, прибуток, продуктивність чи зниження витрат. Загальні витрати ресурсів $(\sum_{i=1}^{n} a_i x_i)$, не повинні перевищувати доступного обсягу (b).

Оптимізаційний підхід має низку переваг, які забезпечують його ефективність у прийнятті рішень. Насамперед, він сприяє ефективному використанню ресурсів, що дозволяє досягати максимальних вигод навіть за наявних обмежень. Завдяки використанню математичних моделей процес прийняття рішень стає об'єктивним, виключаючи вплив суб'єктивних чинників. Крім того, оптимізаційний підхід є гнучким, адже дозволяє моделювати різні сценарії для знаходження найкращих рішень.

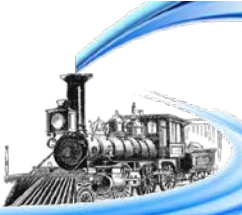
Етап 7. Моніторинг та коригування прогнозів. Моніторинг га коригування прогнозів забезпечує перманентне підвищення точності прогнозування та адаптацію моделей до змінних умов. Метою цього етапу є виявлення розбіжностей між фактичними та прогнозованими значеннями, аналіз похибок та відповідне коригування моделей.

Оцінювання точності прогнозів доцільно здійснювати на основі методу *MAPE* (Mean Absolute Percentage Error). В його основі лежить визначення середньої абсолютної похибка у відсотках:

$$MAPE = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n}\left|\frac{y_i - \hat{y}_i}{y_i}\right| \times 100\%\,, \tag{12}$$

де y_i – фактичне значення показника у момент часу i; $\hat{y}_i$ – прогнозоване значення показника; n – кількість прогнозованих значень.

Однією з переваг цього методу є його гнучкість, адже він зручний для аналізу даних із різними одиницями вимірювання. Це забезпечується нормаліза-

цією похибок відносно фактичних значень, що робить *MAPE* універсальним методом для різних сфер застосування. Водночас метод *MAPE* має свої обмеження. Він чутливий до нульових значень фактичних показників, які можуть створювати проблеми під час обчислень. Крім того, *MAPE* надає перевагу моделям, які недооцінюють фактичні значення, адже відносні відхилення для таких випадків є меншими.

У табл. 1 наведено загальні обмеження побудованого алгоритму і можливі шляхи їх усунення.

Таблиця 1

Обмеження алгоритму і шляхи їх усунення

Загальні обмеження алгоритму	Пропозиції щодо усунення обмежень
Ресурсозатратність. Алгоритм вимагає значних витрат часу, обчислювальної потужності та аналітичних ресурсів, особливо на етапах обробки даних та формування прогнозів.	Автоматизація вибору методів. Використання алгоритмів машинного навчання для автоматичного вибору найбільш підходящих методів на основі типу та якості даних.
Чутливість до якості даних. Неточні або неповні дані можуть негативно вплинути на точність прогнозів, що особливо критично для нестабільних галузей.	Робота з аномаліями. Розробка методів, які не тільки видаляють аномалії, але й використовують їх для кращого розуміння змін у бізнес-процесах.
Складність налаштування. Ефективність алгоритму значною мірою залежить від правильного налаштування методів (вибір кластеризаційних параметрів, визначення кількості кластерів, архітектури нейронних мереж тощо).	Динамічне оновлення моделей. Застосування онлайн-навчання та адаптивних методів, які враховують нові дані в режимі реального часу.
Неврахування змін середовища: Алгоритм орієнтований на аналіз поточних і минулих даних, але може не враховувати різких змін у зовнішньому середовищі.	Включення сценарного підходу. Розробка прогнозів для кількох сценаріїв (оптиміс-тичного, базового, песимістичного) для більшої гнучкості у прийнятті рішень.
Відсутність інтегрованого сценарного аналізу. Більшість етапів алгоритму не передбачають моделювання кількох сценаріїв розвитку подій, що важливо для управлінських рішень у невизначеному середовищі.	Інтеграція метрик. Використання кількох метрик (RMSE, MAPE, MAE) для отримання більш повної картини точності.

Примітка: побудовано автором

Розглянемо математичний апарат із вдосконалення алгоритму:

1. Автоматизація вибору методів. Автоматизація вибору методу прогнозу-вання може бути реалізована через оптимізацію критерію точності, наприклад,

середньої абсолютної похибки (*MAPE*) або середньоквадратичної похибки (*RMSE*), на основі набору доступних методів:

$$\arg min_{M_k} = \left(\frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n}\left|\frac{y_i - \hat{y}_{i,k}}{y_i}\right| \times 100\%\right), \quad (13)$$

де M_k – набір методів прогнозування $(k = 1, 2, \cdots, m)$;y_i – фактичне значення; $\hat{y}_{i,k}$ – прогнозоване значення для k-го методу; n – кількість точок прогнозу.

Ця формула мінімізує похибку *MAPE* для автоматичного вибору найкращого методу прогнозування.

2. Включення сценарного підходу. Сценарний підхід можна формалізувати як множину прогнозів, де кожен прогноз відповідає своєму сценарію:

$$P_s = \{\hat{y}_{i,opt}, \hat{y}_{i,base}, \hat{y}_{i,pess}\}, \quad (14)$$

де $\hat{y}_{i,opt}$ – прогноз для оптимістичного сценарію; $\hat{y}_{i,base}$ – прогноз для базового сценарію; $\hat{y}_{i,pess}$ – прогноз для песимістичного сценарію.

Формула для прогнозів у кожному сценарії враховує можливі зміни вхідних параметрів X:

$$\hat{y}_{i,s} = f(X_{i,s}), \quad (15)$$

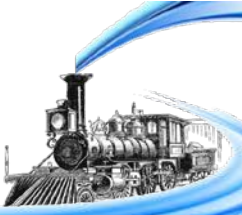
де $s \in \{opt, base, pess\}$.

На підставі змін вхідних параметрів необхідним є регулярне динамічне оновлення моделей. Для динамічного оновлення моделей можна використовувати онлайн-навчання, де модель коригується після кожного нового спостереження x_t, y_t:

$$\theta_{t+1} = \theta_t - \eta \frac{\partial L(y_t, f(x_t; \theta_t))}{\partial \theta_t}, \quad (16)$$

де θ_t – параметри моделі на t-й ітерації; η – швидкість навчання; L – функція втрат (наприклад, *MSE* або *MAE*); $f(x_t; \theta_t)$ – прогноз моделі на основі параметрів θ_t.

У процесі виконаних обчислень можливим є виявлення аномалій (під аномаліями у цьому контексті маються на увазі значення або спостереження у наборі даних, які значно відрізняються від типових або очікуваних значень. Вони можуть виникати через рідкісні події, технічні помилки, зміну зовнішніх умов або невраховані фактори, що впливають на дані. Наприклад, у фінансових показниках підприємства аномалією може бути різке збільшення витрат через одноразову велику інвестицію, значне зростання доходів внаслідок впровадження успішного цифрового продукту чи зниження продуктивності через форс-мажорні обставини, такі як збій у роботі системи або стихійне лихо. У більш загальному розумінні, аномалії – це дані, які відрізняються від загального тренду чи групи. Їх можна формально визначити за допомогою статистичних критеріїв, наприклад, якщо значення виходить за межі кількох стандартних відхилень від середнього значення. У контексті запропонованого

алгоритму аномалії не видаляються, оскільки вони можуть нести важливу інформацію про рідкісні події чи зміни у бізнес-середовищі. Замість цього вони використовуються для побудови додаткових предикторів, які враховують вплив цих подій на прогноз. Такий підхід дозволяє підвищити точність моделі, особливо у випадках, коли аномальні значення можуть повторитися або мати тривалий вплив на бізнес-процеси). Аномалії недоцільно видаляти, а їх слід використовувати для моделювання через метод обробки екстремальних значень:

$$z_i = \frac{x_i - \mu}{\sigma}, \quad (17)$$

де x_i – значення змінної; μ – середнє значення; σ – стандартне відхилення.

Аномалії $(|z_i| > k, де\ k = 2\ або\ 3)$ використовуються для створення додаткових предикторів, що враховують їхній вплив:

$$f_{adj}(x) = f(x) + \gamma z_i, \quad (18)$$

де γ – ваговий коефіцієнт, що регулює вплив аномалій на прогноз.

Отож, інтегруємо запропоновані вдосконалення у початковий алгоритм з описаних вище етапів прогнозування:

1. Визначення мети та завдань прогнозування. Доповнення цього етапу включенням сценарного підходу:

$$P_s = \{\hat{y}_{i,opt}, \hat{y}_{i,base}, \hat{y}_{i,pess}\}, \quad (19)$$

де кожен сценарій враховує можливі зміни у вхідних даних:

$$\hat{y}_{i,s} = f(X_{i,s}), \quad (20)$$

де $s \in \{opt, base, pess\}$.

2. Збір даних та їх попередній аналіз. Замість видалення аномалій додаємо їх аналіз для створення додаткових предикторів:

2.1. Розрахунок z-значень:

$$z_i = \frac{x_i - \mu}{\sigma}, \quad (21)$$

де аномалії визначаються як $(|z_i| > k, де\ k = 2\ або\ 3)$.

2.2. Використання аномалій у моделі:

$$f_{adj}(x) = f(x) + \gamma z_i. \quad (22)$$

2.3. Вибір методу прогнозування. Вибір методу автоматизується на основі оптимізації похибки (наприклад, *MAPE*):

$$\arg min_{M_k} = \left(\frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n}\left|\frac{y_i - \hat{y}_{i,k}}{y_i}\right| \times 100\%\right), \quad (23)$$

де M_k – набір доступних методів.

Цей підхід дозволяє автоматично вибрати метод, що мінімізує похибку.

2.4. Обробка даних. Надання переваги динамічному оновленню кластеризації та параметрів моделей:

- для кластеризації метод DBSCAN оновлюється за допомогою адаптивних значень MinPts на основі нових даних;

- у разі оновлення моделі передбачаємо застосування формули:

$$\theta_{t+1} = \theta_t - \eta \frac{\partial L(y_t, f(x_t;\theta_t))}{\partial \theta_t}. \quad (24)$$

2.5. Формування прогнозів для кожного сценарію:

- оптимістичний сценарій (P_{opt}): враховує сприятливі умови;
- базовий сценарій (P_{base}): прогноз без додаткових змін;
- песимістичний сценарій (P_{pess}): враховує можливі ризики.

2.6. Інтеграція результатів у бізнес-процеси

Використовувати сценарії для оптимізаційних моделей. Наприклад:

$$\arg max_x \sum_{i=1}^{n} c_{i,s} x_i \quad за\ умови\ \sum_{i=1}^{n} a_{i,s} x_i \le b_s, \quad (25)$$

де s відповідає сценаріям (opt, base, pess).

2.7. Моніторинг та коригування прогнозів. Замість використання лише однієї метрики (наприклад, *RMSE*), додаємо інтегровану метрику точності:

$$Combined\ Error = w_1 \cdot RMSE + w_2 \cdot MAPE + w_3 \cdot MAE. \quad (26)$$

8. Оцінка результатів із урахуванням аналізу похибки для кожного сценарію:

$$E_s = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n} \left| \frac{y_{i,s} - \hat{y}_{i,s}}{y_{i,s}} \right| \times 100\%, \ s \in \{opt, base, pess\}. \quad (27)$$

Це дозволяє оцінити точність прогнозів для різних умов і адаптувати модель до конкретного сценарію.

Інтеграція цих вдосконалень у початковий алгоритм підвищує його адаптивність, точність і гнучкість. Нові елементи, такі як автоматизація вибору методів, робота з аномаліями, сценарний підхід і комбіновані метрики, забезпечують більшу відповідність реальним бізнес-потребам і динамічним умовам середовища [9].

Висновки. Запропонований алгоритм прогнозування фінансових систем управління підприємств забезпечує комплексний підхід до аналізу та прогнозування бізнес-процесів у контексті цифрової трансформації. Він поєднує класичні фактографічні, експертні та комбіновані методи прогнозування з сучасними підходами до обробки даних, включаючи машинне навчання, нейронні мережі та кластеризацію.

Особливістю алгоритму є інтеграція сценарного аналізу, що дозволяє будувати прогнози для різних умов ринку (оптимістичного, базового, песимістичного). Це підвищує надійність прогнозів та забезпечує адаптацію до невизначеності. Крім того, автоматизація вибору методів прогнозування на основі оптимізації похибок (MAPE, RMSE, MAE) дозволяє підвищити точність оцінок. Алгоритм також включає механізм моніторингу прогнозів, що забезпечує динамічне коригування моделей відповідно до змін ринкових умов. Використання методів виявлення аномалій не лише допомагає очищати дані, але й враховує рідкісні події, що можуть впливати на фінансові показники.

Результати прогнозування інтегруються у бізнес-процеси підприємства через оптимізаційні моделі, що дозволяє ефективно розподіляти ресурси та приймати обґрунтовані управлінські рішення. Оптимізаційний підхід сприяє підвищенню ефективності управління, зниженню ризиків та покращенню фінансових результатів.

Таким чином, розроблена модель є універсальним інструментом для підприємств у процесі цифровізації, забезпечуючи точність прогнозів, адаптивність до змінного середовища та підтримку прийняття стратегічних рішень.

Література:

1. Семенчук Т. Б., Ліченко В. Ю. Удосконалення бізнес-процесів підприємства в умовах диджиталізації // Проблеми економіки. 2023. №2 (56), с.176–181. https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2023-2_0-pages-176_181.pdf?utm_source=chatgpt.com

2. Долга Г., Хитрова О. Розвиток і тенденції цифровізації управління бізнес-процесами // Сталий розвиток економіки. 2024. Вип. 2 (49), с. 141–145. https://www.researchgate.net/publication/380126356_ROZVITOK_I_TENDENCII_CIFROVIZACII_UPRAVLINNA_BIZNES-PROCESAMI?utm_source=chatgpt.com

3. Зуб П. В., Калач Г. М. Цифровізація бізнес-процесів промислових підприємств // Економіка та суспільство. 2021. Вип. 26, с. 376–382. https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/385/372?utm_source=chatgpt.com

4. Соляник Л. Г., Мофа І. В., Гужва Н. О. Управління фінансовою діяльністю підприємств в умовах диджиталізації бізнес-процесів // Економічний вісник НГУ. 2021. №3, с. 155–163. https://ev.nmu.org.ua/docs/2021/3/EV20213_155-163.pdf?utm_source=chatgpt.com

5. Савченко В. Ф., Савченко І. В. Діджиталізація діяльності підприємств: тенденції, цифровий облік та перспективи // Галицький економічний вісник. 2021. Т. 70, №3, с. 115–122. https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/70/975.pdf?utm_source=chatgpt.com

6. Райчева Л., Горбанова В. Цифрова трансформація бізнес-процесів як основна складова формування стратегії розвитку підприємств // Вісник Національного технічного університету України «КПІ». 2024. №3, с. 45–52. https://ela.kpi.ua/bitstreams/acb59557-4126-4796-9778-968648c62351/download?utm_source=chatgpt.com

7. Бадяєв О. Цифрова трансформація фінансового управління підприємством в умовах кризи. Університет митної справи та фінансів. 2024. № 1, с. 45–53. https://mdes.khmnu.edu.ua/index.php/mdes/article/download/361/342/765

8. Калінін І. Є. Аналіз тенденцій цифровізації бізнесу. Львівський університет бізнесу та права. 2024. № 3, с. 112–120. https://economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/download/1079/1033

9. Чупрун Є. І. Види організаційних структур в ІТ-компаніях. № 11(39) (2024): Наукові інновації та передові технології. URL https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1083-1094

References:

1. Semenchuk, T.B., & Lichenko, V.Yu. (2023). Udoskonalennia biznes-protsesiv pidpryiemstva v umovakh dydzhytalizatsii [Improvement of enterprise business processes in the conditions of digitalization]. Problemy ekonomiky – Problems of Economy, 2(56), 176–181. Retrieved from https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2023-2_0-pages-176_181.pdf [in Ukrainian].

2. Dolha, H., & Khytrova, O. (2024). Rozvytok i tendentsii tsyfrovizatsii upravlinnia biznes-protsesamy [Development and trends of digitalization of business process management]. Stalyi rozvytok ekonomiky – Sustainable Economic Development, 2(49), 141–145. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/380126356_ROZVITOK_I_TENDENCII_CIFROVIZACII_UPRAVLINNA_BIZNES-PROCESAMI [in Ukrainian].

3. Zub, P.V., & Kalach, H.M. (2021). Tsyfrovizatsiia biznes-protsesiv promyslovykh pidpryiemstv [Digitalization of business processes of industrial enterprises]. Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society, 26, 376–382. Retrieved from https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/385/372 [in Ukrainian].

4. Solianyk, L.H., Mofa, I.V., & Huzhva, N.O. (2021). Upravlinnia finansovoiu diialnistiu pidpryiemstv v umovakh dydzhytalizatsii biznes-protsesiv [Financial management of enterprises in the conditions of business process digitalization]. Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu – Economic Bulletin of the National Mining University, 3, 155–163. Retrieved from https://ev.nmu.org.ua/docs/2021/3/EV20213_155-163.pdf [in Ukrainian].

5. Savchenko, V.F., & Savchenko, I.V. (2021). Dydzhytalizatsiia diialnosti pidpryiemstv: tendentsii, tsyfrovyi oblik ta perspektyvy [Digitalization of enterprise activities: trends, digital accounting, and prospects]. Halytskyi ekonomichnyi visnyk – Galician Economic Bulletin, 70(3), 115–122. Retrieved from https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/70/975.pdf [in Ukrainian].

6. Raicheva, L., & Horbanova, V. (2024). Tsyfrova transformatsiia biznes-protsesiv yak osnovna skladova formuvannia stratehii rozvytku pidpryiemstv [Digital transformation of business processes as a key component of enterprise development strategy]. Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "KPI" – Bulletin of the National Technical University of Ukraine "KPI", 3, 45–52. Retrieved from https://ela.kpi.ua/bitstreams/acb59557-4126-4796-9778-968648c62351/download [in Ukrainian].

7. Badiaiev, O. (2024). Tsyfrova transformatsiia finansovoho upravlinnia pidpryiemstvom v umovakh kryzy [Digital transformation of financial management of an enterprise in crisis conditions]. Universytet mytnoi spravy ta finansiv – University of Customs and Finance, 1, 45–53. Retrieved from https://mdes.khmnu.edu.ua/index.php/mdes/article/download/361/342/765 [in Ukrainian].

8. Kalinin, I.Ye. (2024). Analiz tendentsii tsyfrovizatsii biznesu [Analysis of business digitalization trends]. Lvivskyi universytet biznesu ta prava – Lviv University of Business and Law, 3, 112–120. Retrieved from https://economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/download/1079/1033 [in Ukrainian].

9. Chuprun E.I. Types of organizational structures in IT companies. No. 11(39) (2024): Scientific innovations and advanced technologies. URL https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1083-1094

УДК 658.8:005.32]:005.95/.96

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-121-131

Федоскін Владислав Валерійович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня ступеня доктора філософії зі спеціальності 073 Менеджмент, кафедра менеджменту, Полтавський університет економіки і торгівлі, м. Полтава, тел.: (063) 584-60-07, https://orcid.org/0009-0002-4593-3851

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ МЕТОДИ В УПРАВЛІННІ ПЕРСОНАЛОМ

Анотація. Метою статті є поглиблене теоретичне дослідження соціально-психологічних методів управління персоналом підприємства з виділенням їх переваг та недоліків для формування удосконаленого підходу до оцінки організаційної культури бізнесу. У процесі дослідження використані такі підходи та методи, як описовий і порівняльний, індукції та дедукції, логічний та узагальнення, наочний.

Поглибленому дослідженню піддано дві групи соціально-психологічних методів: індивідуальні та групові. Виділено їх переваги та недоліки. Запропоновано використання штучного інтелекту в управлінні персоналом для подолання недоліків в процесі реалізації індивідуальних соціально-психологічних методів. У статті запропонований найбільш повний соціально-психологічний метод оцінювання персоналу з точки зору його здатності охоплювати всі значущі структурні елементи та властивості організаційної культури. За класифікацією він відноситься до групових методів оцінки та забезпечує дотримання принципу холізму при веденні бізнесу. Доведено, що для результативного управління персоналом необхідно використовувати як індивідуальні соціально-психологічні методи, які стосуються окремого працівника, так і групові, зокрема, через оцінювання організаційної культури. Це дозволяє формувати ефективні результати бізнесу під впливом дієвого соціально-психологічного управління персоналом.

Практичне значення результатів дослідження полягає у розкритті підходу до менеджменту персоналу через обов'язкове поєднання індивідуальних та групових соціально-психологічних методів впливу, використання яких спрямоване на забезпечення можливості керівництва приймати адекватні управлінські рішення з метою ефективного мотивування працівників, підвищення згуртованості колективу, формування відчуття у кожного його особистої ваги у спільно досягнутих результатах функціонування бізнесу.

Ключові слова: соціально-психологічні методи, управління персоналом, штучний інтелект, підприємство, бізнес, соціально-психологічний вплив соціально-психологічне управління.

Fedoskin Vladyslav Valeriiovych candidate for the third (educational and scientific) level of the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 073 Management, Department of Management, Poltava University of Economics and Trade, Poltava, tel.: (063) 584-60-07, https://orcid.org/0009-0002-4593-3851

SOCIO-PSYCHOLOGICAL METHODS IN PERSONNEL MANAGEMENT

Abstract. The purpose of the article is an in-depth theoretical study of socio-psychological methods of personnel management of an enterprise with the identification of their advantages and disadvantages for the formation of an improved approach to assessing the organizational culture of a business. In the process of research, such approaches and methods as descriptive and comparative, induction and deduction, logical and generalization, and visual were used.

Two groups of socio-psychological methods are subjected to in-depth research: individual and group. Their advantages and disadvantages are highlighted. The use of artificial intelligence in personnel management is proposed to overcome the shortcomings in the process of implementing individual socio-psychological methods. The article proposes the most complete socio-psychological method of personnel assessment from the point of view of its ability to cover all significant structural elements and properties of organizational culture. According to the classification, it belongs to group assessment methods and ensures compliance with the principle of holism in conducting business. It has been proven that for effective personnel management it is necessary to use both individual socio-psychological methods that concern an individual employee, and group ones, in particular, through the assessment of organizational culture. This allows for the formation of effective business results under the influence of effective socio-psychological personnel management.

The practical significance of the research results lies in revealing an approach to personnel management through the mandatory combination of individual and group socio-psychological methods of influence, the use of which is aimed at ensuring the ability of management to make adequate management decisions in order to effectively motivate employees, increase team cohesion, and form a sense of personal importance in each person in the jointly achieved results of business functioning.

Keywords: social and psychological methods, personnel management, artificial intelligence, enterprise, business, social and psychological influence, social and psychological management.

Постановка завдання. Нові виклики, що постають перед сучасними українськими підприємствами, вимагають пошуку шляхів удосконалення управління людськими ресурсами заради збереження бізнесу та забезпечення

його ефективності в трансформаційних умовах постіндустріальної економіки світу на тлі війни в Україні. Соціально-психологічний вплив на персонал підприємства здійснюється через специфічні методи, які різняться своєю складністю застосування. Важливо також враховувати особливість українського бізнесу, персонал якого сформований з травмованого війною населення. Тож, виникає потреба у забезпечення комплексного та системного бачення щодо управління персоналом для застосування методів соціально-психологічного управління. Винятково важливим на сьогодні є грамотне врахування емоційної складової в сучасному механізмі соціально-психологічного управління бізнесом. Адже мистецтво керувати емоційним станом окремої людини і колективу в цілому залежить обопільно від емоційного інтелекту і керівника, і працівника.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Численні дослідження вчених у сфері менеджменту персоналу доводять істотний вплив рівня зрілості емоційного інтелекту на продуктивність праці, здатність працівників створювати та насичувати доброзичливістю клімат робочої атмосфери, і навіть на здатність концентруватися на виконанні поставлених завдань та попереджувати ризики психосоматичних захворювань.

В цілому питання соціально-психологічного управління персоналом досить широко висвітлено у наукових працях вітчизняних учених. Серед них: Бойда С. [2], Добрянська Н. [4], Козенков Д. [5], Пшик-Ковальська О. [10] та ін. Авторами досить глибоко досліджено теоретичні засади та прикладні аспекти застосування соціально-психологічних методів управління персоналом, формування організаційної культури в колективі для забезпечення ефективного здійснення управлінських бізнес-процесів та сприяння високим показникам продуктивності праці.

Зокрема, Бойда С. зазначає, що застосування соціально-психологічних методів управління персоналом базується на виконанні ним двох важливих функцій: орієнтувальної і стимулювальної [2]. Перша, розглядає працівника через зовнішню оцінку та його самооцінку, через усвідомлення ним власних почуттів, поведінки та її взаємозв'язку з результатами діяльності, розуміння напрямів і можливостей подальших кроків у роботі та кар'єрі. Стимулювальна функція управління персоналом, полягає в тому, що потрібно дати працівникам відчуття успіху внаслідок синергії індивідуальних старань, але також і розділити невдачу поміж колективу, тобто формувати атмосферу рівності, що з-рештою, визначить доцільність обраної працівником поведінки.

В дійсності об'єктивний соціально-психологічний вплив має стимулювати мотивацію праці, сприяти особистісно-професійному розвитку кожного окремого працівника, і колективу в цілому. Соціально-психологічний стан працівника настільки важливий, що відсутність належної самооцінки перешкоджає

людині повною мірою усвідомлювати свої дії та їх фактичні та ймовірні з часом наслідки. Недооцінка може призвести до дезорієнтації та спричинити почуття депресії у працівника [10]

Крім того, дослідники у сфері соціальної психології вказують на пряму залежність оцінки роботи працівника з боку колег та керівництва із продуктивністю його праці. Тому, досить часто не кваліфікованість застосування або брак соціально-психологічних методів в управлінні персоналом породжують конфлікти у колективі та з керівництвом, що, звісно, позначається на економічних результатах бізнесу в цілому.

Невирішені частини проблеми. Незважаючи на значний обсяг всебічного дослідження питань соціально-психологічного управління персоналом, існує низка актуальних проблем, що потребують теоретичного обґрунтування з огляду на сучасні реалії ведення бізнесу в умовах війни. Так, розкриваються як невирішені питання щодо можливостей практичного утримання соціально-психологічного стану колективу в умовах загрози життю та невизначеності будь-яких перспектив, а також удосконалення методів розвитку організаційної культури в системі соціально-психологічного управління бізнесом. Виникає необхідність у дослідженні методології взаємозв'язку інтелекту працівника з метою функціонування бізнесу через його продуктивність праці. Цікавим також є перегляд розподілу ресурсів працівника поміж напрямків роботи, які концентруються в руках однієї людини в умовах дефіциту кадрів належного рівня підготовки та кваліфікації.

Метою статті є поглиблене теоретичне дослідження соціально-психологічних методів управління персоналом підприємства з виділенням їх переваг та недоліків для формування удосконаленого підходу до оцінки організаційної культури бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктами впливу індивідуальних соціально-психологічних методів управління є не лише керівництво підприємства, а й кожен працівник. Щодо групових методів, то їх реалізує увесь персонал як колектив через побудову взаємовідносин між працівниками. Відповідно, в контексті дослідження, що проводиться у даній статті, характеристика впливу індивідуальних соціально-психологічних методів управління персоналом реалізується через оцінювання індивідуальних компетенцій працівника, а визначення впливу групових соціально-психологічних методів відбувається через оцінювання усталеної організаційної культури підприємства.

Теорія і практика сучасного менеджменту напрацювала істотну кількість підходів щодо організації процесу управління колективом через соціально-психологічні методи, однак продовжується їх оновлення у відповідності до реалій часу. Перед керівництвом підприємства завжди постає актуальне завдання щодо пошуку найбільш ефективного методу соціально-психологічного

впливу на персонал для організації його продуктивної роботи. Від якості соціально-психологічного впливу залежить велика кількість результативних показників бізнесу: психоемоційне задоволення працівників їх діяльністю, соціальний клімат у колективі, ефективність системи менеджменту, прибутковість бізнесу.

Серед методів соціально-психологічного управління слід виділити, ті які передбачають оцінювання персоналу через визначення відповідності таких якісних параметрів, як: уміння, навики, здібності, компетенції, мотивації, вимогам та потребам для належного кваліфікованого виконання посадових обов'язків.

Основними цілями соціально-психологічного оцінювання персоналу є :

1. Встановлення відповідності якостей працівника вимогам його робочого місця та співвідношення витрат на його утримання з отриманими вигодами для бізнесу.

2. Оцінка результатів роботи, рівня професійності та навичок персоналу підприємства.

3. Визначення потенціалу працівника та можливостей його кар'єрного зростання.

4. Аналіз перспектив ротації кадрів для створення кадрового резерву. Створення цілеспрямованої програми розвитку персоналу;

5. Характеристика особистих якостей працівника, його здібностей до командної роботи чи індивідуального виконавця проектів;

6. Удосконалення мотивації роботи персоналу.

7. Розвиток корпоративної культури та організаційний розвиток на забезпечення довгострокових перспектив бізнесу.

Ключовим аспектом соціально-психологічного оцінювання працівників є застосування холістичного та комплексного підходів до визначення якісних та кількісних результативних показників бізнесу.

Філософський зміст принципу холізму у світовій теорії та практиці менеджменту має особливу популярність. У перекладі з грецького «холізм» означає «філософія цілісності». Цей принцип передбачає філософську позицію щодо співвідношення цілого з його частинами, згідно з яким ціле, завдяки особливим функціям та придатності задовольняти потреби, має більшу вартість, значення, сенс, аніж сума його окремих частин. Вперше поняття «холізм» було введено у 1926 році південно-африканським філософом Я. Сматсом у його праці «Холізм і еволюція».

Холістична концепція проголошує необхідність зберігати систему цілісною, не ділити її на окремі компоненти, сприймати її як цілісний, системний і неподільний блок. У такий спосіб забезпечується виконання принципу системності та цілісності в управлінні персоналом підприємства [4]. Поняття холізму не полишає актуальності у різних наукових сферах: педагогіці, менеджменті, маркетингу та ін. Вчені не одноразово стверджують, що усі елементи

процесу управління мають досліджуватися як єдине ціле [1]. Холістичне управління персоналом – це комплексне поняття, яке включає різнобічні аспекти від розробки стратегії управління персоналом, його мотивації до проектування організаційних та практичних підходів щодо втілення в життя цієї концепції на підприємстві [3]. Схожої думки дотримується і ряд українських вчених: Бикова А. [1], Бойко С. [2], Добрянська Н. [4], Фоміна Н. [4], Козенков Д. [5], Крамаренко А. [5], Виневська М. [5], Альошина Т. [5].

Серед особливостей холістичного методу соціально-психологічного впливу на персонал увагу заслуговують його раціональні та емоційні компоненти [9].

В контексті даного дослідження ключовим виступає саме соціально-психологічне оцінювання персоналу, яке зосереджується на зовнішньому оцінюванні, і дозволяє визначити ступінь авторитетності керівника чи фахівця в колективі, його вплив на соціально-психологічну атмосферу роботи персоналу; особисті якості окремих працівників, їх вплив на продуктивність діяльності; рівень сформованої організаційної культури підприємства [10].

Характеристика впливу соціально-психологічних методів управління персоналом підприємства реалізується через кваліметричну модель оцінювання. Методологія кваліметрики, що означає «якість» та «вимірювання», розкривається у кількісному описі якісних характеристик об’єкта або процесу. Наприклад, експертний метод – це різновид кваліметрії. Метод експертних оцінок пердбачає аналіз інформації, зібраної через анкетування, опитування експертів [3].

Варто приділити більш пильну увагу таким соціально-психологічним методам оцінки персоналу, як традиційні та інноваційні, які досить широко розроблені в науці [2, 7].

Індивідуальне оцінювання зводиться до персоналізованого підходу щодо оцінки кожного працівника. Вченими пропонуються два основних способи персоналізованого оцінювання працівників: визначення потенціалу працівника та оцінка індивідуального внеску у спільний результат [5]. Не рідко у практиці менеджменту підприємств процес соціально-психологічної оцінки має чисто формальний характер, що аж ніяк не сприяє особистісному та професійному зростанню працівника. Крім того, переважна більшість методів соціально-психологічної оцінки персоналу не враховують індивідуальні та особистісні якості працівників. Це означає, що в дійсності соціально-психологічне оцінювання не проводиться. У зв’язку із цим, важливим та необхідним завданням сучасного менеджменту персоналу на підприємстві є розробка якісного комплексного діагностичного інструментарію на основі кваліметрії з метою формування працюючої комплексної моделі оцінки соціально-психологічного впливу на функціонування бізнесу та його результати.

У сфері державних службовців механізм соціально-психологічного оцінювання діє у формі визначення повноти виконання державними службовцями

своїх завдань і обов'язків під час атестації та щорічного зрізу активностей. Утім, під час такого оцінювання діяльності працівника практично не здійснюється соціально-психологічне оцінювання якостей особистості [6].

Серед ключових індивідуальних методів соціально-психологічного оцінювання персоналу вчені виділяють: опитування, метод анкет і порівняльних анкет, особисте інтерв'ю, експеримент, спостереження, панель, метод рейтингових поведінкових установок, описовий метод, ранговий метод, метод ділових ігор, метод незалежних суддів, метод оцінювання на основі моделей компетентності, метод еталону, матричний метод, MBO (Management by Objectives) та KPI (Key Perfomane Indicators), а також метод групової дискусії, система довільних характеристик, метод 360 градусів, оцінку виконання завдань, метод заданої бальної оцінки, метод рангового порядку, метод вільної бальної оцінки, тестування, систему графічного профілю, визначення коефіцієнта інтелектуальності співробітника, метод суми оцінок, метод підсумкових оцінок, система угрупування та інші [1, 8, 12].

Вказані соціально-психологічні методи оцінювання є індивідуальними, однак за необхідності інтегруються в групову оцінку.

Зазначеним методам соціально-психологічного управління властиві як переваги, так і недоліки. Вони забезпечують високий рівень інформативності та деталізації інформації для потреб управління персоналом. Водночас, вони є трудомісткими та складними, що долається за умов застосування штучного інтелекту. Однак, розробка та впровадження програм штучного інтелекту для задоволення потреб системи менеджменту персоналу підприємства потребує фінансових вкладень, утім мають безліч переваг: комплексна автоматизація рутинних завдань, що потребують людського контролю; більш поглиблена аналітика даних, що дозволяє формувати максимально точні прогнози; формування більш дієвих кейсів можливостей для оптимізації управління трудовими ресурсами; підвищення продуктивності праці; економія часу, фінансових і технічних ресурсів для реалізації рутинних системних бізнес-процесів управління персоналом.

Технології штучного інтелекту вже дозволяють вирішувати завдання HR-менеджменту практично на будь-якому етапі циклу життя співробітника, включаючи: підбір працівників; облік зарплат; навчання персоналу; постановку цілей та оцінку ефективності їх досягнення; менеджменту талантів; управління корпоративною культурою.

Ефективність індивідуальних соціально-психологічних методів управління має певну множину власних оціночних критеріїв. Наприклад, рівень професійної поведінки, результативність праці, особисті якості працівника [4]. Наведені вище індивідуальні методи соціально-психологічного оцінювання дозволяють проводити оцінку лише окремих якостей працівника і позбавлені можливості надати комплексну його характеристику. На цій підставі логічним та необхідним є використання кількох соціально-психологічних методів оціню-

вання працівника, розумне поєднання яких забезпечить позитивний вплив на результативність та продуктивність праці, а також дозволить покращити фінансові результати діяльності підприємства [1].

Застосування групових соціально-психологічних методів управління персоналом підприємства має свою особливість, пов'язану з оцінюванням рівня конфліктності колективу, стану його згуртованості, наявності чи відсутності ознак гармонічності внутрішньо-групових відносин. Використання групових методів оцінювання соціально-психологічних методів управління персоналом спрямоване на підвищення якості та обґрунтованості управлінських рішень; удосконалення інформаційного забезпечення та аналітичного поля дослідження процесів соціально-психологічного управління; а також дозволяє знизити рівень ризику при прийнятті управлінських рішень через посилення опису перспектив розвитку колективу як інтелектуального ядра бізнесу [3]. До групових соціально-психологічних методів оцінки людського капіталу бізнесу також відносяться ранговий метод, метод ділових ігор та інші методи.

Утім, в контексті досягнення поставленої мети дослідження, важливо наголосити, що основним методом групового мотивування було і залишається формування організаційної культури. Тому, оцінка результату соціально-психологічних методів щодо впливу на колектив в цілому полягає у забезпеченні оцінювання якості діючої організаційної культури на підприємстві та її впливу на результати ведення бізнесу.

Економічною наукою у сфері менеджменту напрацьовано широкий арсенал соціально-психологічних методів формування організаційної культури трудового колективу підприємства. Серед них можна виокремити класифікаційні групи за предметом управління: за типами організаційної культури (наприклад, метод дослідження типів організаційної культури [10], метод побудови організаційної культури освітнього закладу [12], за рівнями організаційної культури (наприклад, метод оцінки рівня організаційної культури [6], багаторівневий профіль організаційної культури [2], за функціональністю організаційної культури (наприклад, метод оцінки організаційної культури на основі її функцій [9], за параметрами організаційної культури (наприклад, метод Ван де Поста і де Конінг [4], метод огляду організаційної культури за Денісоном» (DOCS) [3] в тому числі за кількісними та якісними параметрами організаційної культури (наприклад, кваліметрична методика оцінки якості корпоративної культури [11], метод оцінки організаційної культури на основі її функцій [5]). Також існуючі методи можна об'єднати у три групи: холістичні, метафоричні та кількісні [10].

Існуючі соціально-психологічні методи відрізняються напрямами та параметрами, технологією та інструментами, оцінювання організаційної культури. Узагальнення їх переваг дає можливість виділити сильні сторони цих методів, а саме: високу точність, диференційованість інформації та співучасть усіх членів колективу у їх реалізації. В той же час, цим методам властиві недоліки такі, як:

трудомісткість, значні витрати часу та необхідність спеціальної експертної підтримки. Однак, вони долаються силами штучного інтелекту.

Для досягнення мети нашого дослідження важливо запропонувати найбільш повний соціально-психологічний метод оцінювання з точки зору його здатності охоплювати всі значущі структурні елементи та властивості організаційної культури. Аналіз літературних джерел дозволяє встановити коло критеріїв та характеристик оцінки організаційної культури підприємства. Так, для оцінювання мотивації персоналу доцільно здійснювати через визначення задоволеності працівника своєю працею. Серед колективно значущих цінностей варто виділити такі важливі особисті якості, як альтруїзм, користь праці для інших людей. Серед зовнішніх проявів організаційної культури мають місце символи, що використовуються при створення іміджу бізнесу, кольорова гамма та звукова організація робочого середовища, звичаї колективу щодо спільного проведення свят, дозвілля, сприйняття стилю компанії та певного способу життя, тощо. Специфіка комунікативної системи підприємства розкривається в динаміці руху мотиваційних впливів та інформації у процесі діяльності. Результат згуртованості колективу, формування в середині нього щирої атмосфери взаєморозуміння та взаємоповаги можна оцінити за такими якісними критеріями: лідерство та єдність, взаємні допомога і турбота, безконфліктність, афіліація, референтність групи, повага до особистості та відповідальне ставлення у колективі один до одного у словах та діях. Таким чином, з метою оцінювання впливу групових соціально-психологічних методів на продуктивність діяльності працівників нами пропонується метод оцінювання якості організаційної культури (рис.1).

Рис.1. Критерії оцінки якості організаційної культури бізнесу
Джерело: авторська розробка

Отже, з метою комплексного підходу до управління персоналом доцільно проводити оцінку впливу соціально-психологічних методів на продуктивність діяльності працівників. При цьому важливим є як індивідуальне оцінювання кожного працівника, так і групове оцінювання організаційної культури, яке дозволяє визначити результати бізнесу від впливу відповідних індивідуальних та групових соціально-психологічних методів.

Висновки. Підсумки дослідження, проведеного у статті полягають у тому, що сформовані важливі наукові висновки стосовно застосування соціально-психологічних методів управління персоналом. Так, індивідуальні соціально-психологічні методи дозволяють оцінити особисті якості працівника, а групові – передбачають оцінку організаційної культури. Їх поєднання забезпечує комплексний підхід в управлінні персоналом, що забезпечує холістичність бізнесу. Керівництво підприємства має використовувати можливість приймати адекватні управлінські рішення щодо застосування тих чи інших соціально-психологічних методів менеджменту з метою ефективного мотивування працівників, підвищення згуртованості колективу, формування відчуття у кожного його особистої ваги у спільно досягнутих результатах функціонування бізнесу.

Література:

1. Бикова А.Л., Лобза А.В., Пильгун А.Р. Розроблення антикризової програми управління персоналом як стратегія подолання бізнес-проблем підприємства. *Держава та регіони.* 2022. № 1 (124). С. 67–71.

2. Бойда С. Соціально-психологічні аспекти управління персоналом підприємств у нестабільних зовнішніх умовах. *Економіка та суспільство.* 2022. № 46. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-4 (дата звернення: 01.02.2025).

3. Гусак Ю. С., Федоскін В. В. Соціально-психологічне забезпечення сталого розвитку підприємства. *Бізнес Інформ*. 2024. №2. С. 297–302.

4. Добрянська Н.А., Фоміна Н.М. Новітні теорії управління конкурентоспроможністю персоналу в умовах діджиталізації та COVID-19. *Економіка: реалії часу.* 2022. № 1 (59). С. 5–13.

5. Козенков Д.Є., Крамаренко А.В., Вишневська М.К., Альошина Т.В. *Стратегічне управління персоналом промислового підприємства* : монографія. Дніпро : Поліграфцентр «Формат», 2022. 116 с.

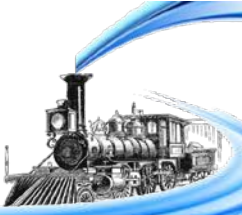
6. Козурман С. М., Федоскін В. В. Контекстна реклама як соціально-економічний інструмент розвитку бізнесу. *Бізнес Інформ*. 2024. №11. С. 406–411.

7. Кустріч Л.О., Кустріч В.І. Інновації в системі управління персоналом. *Економіка та держава.* 2022. № 4. С. 34–38.

8. Міроненко Т. HR під час війни. Як підтримувати та спрямовувати тисячі співробітників під час кризи. Кейси трьох великих українських компаній. URL: https://forbes.ua/inside/hr-pid-chas-viyni-yak-pidtrimuvati-ta-spryamovuvati-tisyachi-spivrobitnikiv-pid-chas-krizi-keys-trokh-velikikh-ukrainskikh-kompaniy-21042022-5566 (дата звернення: 02.02.2025).

9. Пшик-Ковальська О.О., Ковальський О.І. Особливості управління персоналом в умовах воєнного стану. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку.* 2022. № 2 (8). С. 88–93.

10. Пшик-Ковальська О.О., Ковальський О.І. Розвиток соціально-психологічних методів управління персоналом в умовах воєнного стану. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку.* 2023. № 2 (9). С. 104-111

11. Черненко Н.І. Штучний інтелект в управлінні персоналом. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка.* 2022. Вип. 12. С. 76–83.

12. Яковенко О.І. Особливості дистанційного управління персоналом в сучасних умовах. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління.* 2022. Том 33 (72). № 1. С. 34–38.

References:

1. Bykova, A.L., Lobza, A.V., & Pylhun, A.R. (2022). Rozroblennia antykryzovoi prohramy upravlinnia personalom iak stratehiia podolannia biznes-problem pidpryiemstva [Development of an anti-crisis personnel management program as a strategy for overcoming business problems of the enterprise]. *Derzhava ta rehiony – State and regions, 1 (124),* 67–71 [in Ukrainian].

2. Бойда С. (2022). Sotsialno-psykholohichni aspekty upravlinnia personalom pidpryiemstv u nestabilnykh zovnishnikh umovakh. [Socio-psychological aspects of personnel management in enterprises in unstable external conditions]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society, 46*. Available at: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-4[in Ukrainian].

3. Husak, YU. S., & Fedoskin, V. V. (2024). Sotsialno-psykholohichne zabezpechennia staloho rozvytku pidpryiemstva [Socio-psychological support for sustainable development of an enterprise]. *Biznes Inform – Business Inform, 2,* 297–302.

4. Dobryanska, N.A., & Fomina, N.M. (2022). Novitni teorii upravlinnia konkurentospromozhnistiu personalu v umovah didzhitalizacii ta COVID-19 [The latest theories of personnel competitiveness management in the context of digitalization and COVID-19]. *Ekonomika: realii chasu – Economics: realities of the times, 1 (59),* 5–13 [in Ukrainian].

5. Kozenkov, D.Ye., Kramarenko, A.V., Vishnevska, M.K., & Aloshina, T.V. (2022). Strategichne upravlinnia personalom promislovogo pidpryiemstva [Strategic personnel management *of an industrial enterprise]*. Dnipro: Poligrafcentr «Format», 116 p. [in Ukrainian].

6. Kozurman, S. M., & Fedoskin, V. V. (2024). Kontekstna reklama iak sotsialno-ekonomichnyi instrument rozvytku biznesu [Contextual advertising as a socio-economic tool for business development]. *Biznes Inform – Business Inform, 11,* 406–411.

7. Kustrich, L.O., & Kustrich, V.I. (2022). Innovacii v sistemi upravlinnia personalom [Innovations in the personnel management system]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state, 4,* 34–38 [in Ukrainian].

8. Mironenko, T. HR pid chas vijni. YAk pidtrimuvaty ta spriamovuvaty tysiachi spivrobitnykiv pid chas kryzy. Keisy trokh velykykh ukrainskykh kompani [HR during the war. How to support and guide thousands of employees during the crisis. Cases of three large Ukrainian companies]. Available at: https://forbes.ua/inside/hr-pid-chas-viyni-yak-pidtrimuvati-ta-spryamovuvati-tisyachi-spivrobitnikiv-pid-chas-krizi-keys-trokh-velikikh-ukrainskikh-kompaniy-21042022-5566 [in Ukrainian].

9. Pshik-Kovalska, O.O., & Kovalskyi, O.I. (2022). Osoblyvosti upravlinnia personalom v umovah voiennogo stanu [Features of personnel management under martial law]. *Menedzhment ta pidpryiemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku, 2 (8),* 88–93 [in Ukrainian].

10. Pshik-Kovalska, O.O., & Kovalskyi, O.I. (2023). Rozvytok sotsialno-psykholohichnykh metodiv upravlinnia personalom v umovakh voiennoho stanu [Development of socio-psychological methods of personnel management in martial law]. *Menedzhment ta pidpryiemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku – Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and development problems, 2 (9),* 104-111[in Ukrainian].

11. CHernenko, N.I. (2022). SHtuchnyi intelekt v upravlinni personalom [Artificial intelligence in personnel management]. *Tavriiskyi naukovyi visnik. Seriia: Ekonomika – Tavria Scientific Bulletin. Series: Economics, vol. 12,* 76–83 [in Ukrainian].

12. Yakovenko O.I. (2022). Osoblyvosti distanciinogo upravlinnia personalom v suchasnih umovah [Artificial intelligence in personnel management]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskogo. Seriia: Ekonomika i upravlinnia – Scientific Notes of the V.I. Vernadsky TNU. Series: Economics and Management, vol. 33 (72), issue 1,* 34–38 [in Ukrainian].

УДК 330

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-132-143

Ш**ершенюк Олена Миколаївна** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, https:orcid.org/0000-0002-9959-2725

Христенко Лариса Миколаївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління, менеджменту та маркетингу, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, https://orcid.org/0000-0002-1200-3415

Федотов Олександр Олександрович кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри економіки підприємства та менеджменту, Академія праці, соціальних відносин і туризму, https://orcid.org/0009-0003-8916-6743

ВЗАЄМОДІЯ РИНКОВИХ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ АСПЕКТІВ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ

Анотація. У статті досліджується взаємодія ринкових механізмів та інституційних структур як ключових факторів економічного зростання. Ринки виступають основним інструментом координації дій економічних агентів, ефективного розподілу ресурсів та адаптації до змін попиту й пропозиції. Водночас їхня ефективність значною мірою залежить від інституційного середовища, яке створює правила гри, знижує транзакційні витрати, мінімізує ризики та сприяє довгостроковій стійкості економічних відносин. Автори аналізують роль формальних (законодавство, контракти) та неформальних (традиції, культурні стандарти) інститутів у забезпеченні прозорості економічної діяльності та захисті прав власності. Особливу увагу приділено впливу інституцій на ефективність ринкових механізмів, зокрема в умовах трансформаційних змін. Зазначається, що сильні інституції є базисом для інновацій, залучення інвестицій та створення сприятливого підприємницького клімату. Розглянуто взаємодію ринкових та інституційних чинників через матричний підхід, який дозволяє оцінити їх вплив на конкуренцію, регулювання, захист прав власності та економічне зростання. наведено матриці взаємодії рівня конкуренції та ефективності регулювання, захисту прав власності та економіч-ним зростанням, між чіткими правовими та регуляторними рамками та укладенням та виконанням угод, між інститутами, які відіграють важливу роль у забезпеченні фіскальної та грошово-кредитної стабільності. Підкреслюється

важливість балансу між конкуренцією та регуляторними механізмами, адже як надмірна конкуренція, так і слабке регулювання можуть негативно впливати на економічну стабільність. Також досліджено роль чітких правових рамок у забезпеченні ефективного укладення та виконання угод. Автори наголошують, що прозорість правового середовища сприяє зниженню витрат на транзакції, підвищує рівень довіри між економічними агентами та забезпечує надійний захист прав власності. Відзначено значення інституцій у реалізації фіскальної та грошово-кредитної політики, особливо через регулювання фінансового сектору. Стаття містить практичні рекомендації щодо зміцнення інституційного середовища для створення умов стійкого економічного зростання.

Ключові слова: ринок, інститути, економічна теорія, ринкові механізми, інституціональна економіка.

Shersheniuk Olena Mykolaivna Candidate Of Science (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department Of Economics And Entrepreneurship, Kharkiv National Automobile and Highway University, https:orcid.org/0000-0002-9959-2725

Khrystenko Larysa Mykolaivna PhD of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Administration, Management and Marketing, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, https://orcid.org/0000-0002-1200-3415

Fedotov Oleksandr Oleksandrovych Candidate PhD, associate professor, Doctoral at the department of economics and management, Academy of labor, social relations and tourism, https://orcid.org/0009-0003-8916-6743

INTERACTION OF MARKET AND INSTITUTIONAL ASPECTS IN ECONOMIC THEORY

Abstract. The article examines the interaction of market mechanisms and institutional structures as key factors of economic growth. Markets are the main tool for coordinating the actions of economic agents, efficient allocation of resources and adaptation to changes in supply and demand. At the same time, their effectiveness largely depends on the institutional environment that creates rules of the game, reduces transaction costs, minimizes risks, and promotes long-term sustainability of economic relations. The authors analyze the role of formal (legislation, contracts) and informal (traditions, cultural standards) institutions in ensuring transparency of economic activity and protection of property rights. Particular attention is paid to the impact of institutions on the efficiency of market mechanisms, in particular in the context of

transformational changes. It is noted that strong institutions are the basis for innovation, investment attraction, and the creation of a favorable business climate. The article considers the interaction of market and institutional factors through a matrix approach that allows to assess their impact on competition, regulation, property rights protection and economic growth. The author presents matrices of interaction between the level of competition and the effectiveness of regulation, property rights protection and economic growth, between clear legal and regulatory frameworks and the conclusion and enforcement of agreements, between institutions that play an important role in ensuring fiscal and monetary stability. The importance of the balance between competition and regulatory mechanisms is emphasized, as both excessive competition and weak regulation can negatively affect economic stability. The authors also examine the role of a clear legal framework in ensuring the efficient conclusion and enforcement of agreements. The authors emphasize that the transparency of the legal environment helps to reduce transaction costs, increases the level of trust between economic agents, and ensures reliable protection of property rights. The importance of institutions in the implementation of fiscal and monetary policy, especially through the regulation of the financial sector, is emphasized. The article contains practical recommendations for strengthening the institutional environment to create conditions for sustainable economic growth.

Keywords: market, institutions, economic theory, market mechanisms, institutional economics.

Постановка проблеми. Економічні процеси є наслідком багатьох впливів, але важливу роль завжди відіграють ринкові механізми та інституційні структури. Ринки як система цін та конкуренції координують дії всіх економічних агентів, ефективно розподіляючи ресурси та адаптуючись до змін попиту та пропозиції. Ринки стимулюють інновації, підвищують продуктивність та якість продукції, але вони можуть функціонувати лише в рамках інституцій, які забезпечують довіру між агентами, захищають права власності та забезпечують дотримання контрактів.

Інститути створюють формальні (законодавство, контракти) і неформальні (норми поведінки, традиції, культурні стандарти) правила, які регулюють економічну поведінку. Ці правила сприяють зниженню транзакційних витрат, мінімізації ризиків та забезпечення довгострокової стійкості економічних відносин. Тим більше зрозуміло це стає в періоди реформ і трансформацій, коли необхідне вдосконалення ринкових стимулів та зміцнення інституційного фундаменту для забезпечення стабільного економічного зростання та соціального добробуту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які досліджували інституціональні аспекти слід виокремити О. Стрішенець [12], яка

дослідила роль і значення інституційних змін у трансформаційній економіці, окресливши інституційну структуру ринку як сукупність інститутів та наголосивши на потребі її реформування. Є. А. Поліщук [6] обґрунтувала можливість застосування інституціональної теорії для аналізу інвестиційного ринку. С. Ю. Івашина та О. Ф. Івашина [2] вивчили ключові закономірності функціонування інституціональної системи економіки. Г. М. Поченчук [7-9] класифікувала інституційні зміни за чинниками, які їх визначають, та описала механізм цих змін через концепцію панархічних зв'язків адаптивного циклу. У своїх інших дослідженнях вона розглянула теоретичні основи інституційних змін економічних систем, класифікацію концептуальних підходів і визначила структурні характеристики економічної системи з позицій інституціонального аналізу. В. П. Петренко [5] у своїх працях підкреслив необхідність інституційної трансформації українського суспільства. Є. В. Болотіна та О. В. Шубна [1] запропонували концептуальний підхід до визначення сутності та методології аналізу інституціональної матриці суспільства, обґрунтувавши системоутворюючий характер інституту праці. В. Лагутін [3] вивчив актуальні проблеми взаємозв'язку стабільності та розвитку в контексті інституційного забезпечення в Україні. О. В. Молодцов [4] розкрив основні аспекти теорії інституціональних матриць і їх методологічну цінність для формування інституційної політики, спрямованої на впровадження нових для України інститутів. Ю. Д. Радіонов [10] провів науково-методологічний аналіз ролі інституціональної теорії у вивченні бюджету. В. В. Сибірцев [11] визначив структуру та охарактеризував основні елементи інституціонального простору соціально-трудових відносин на національному ринку праці.

Мета статті. Дослідження взаємодії ринкових та інституціональних аспектів в економічній теорії.

Виклад основного матеріалу. Існує кілька підходів в економічній теорії, які займаються аналізом взаємодії ринку та інститутів. Відповідно до класичної економічної теорії, ринок було розглянуто як самостійно регульовану структуру, і другорядну інституційну роль. Нова інституційна економіка, навпаки, наголошує на транзакційних витратах, прав власності та механізмів примусу.

В сучасних умовах постійна увага приділяється динамічності взаємодії між ринком та інституціями. Наприклад, історичні, культурні та політичні чинники впливають на становлення та розвиток інститутів ринку. Економісти вважають, що високі транзакційні витрати можуть перешкоджати ефективному функціонуванню ринкових механізмів, що потребує активного втручання інститутів для створення сприятливих умов для економічної діяльності.

Інститути створюють обмеження, в яких діють ринкові механізми. Ефективні інститути пом'якшують невизначеність на ринку, гарантують прозорість угод та зміцнюють право власності. У країнах з диверсифікованим

інституційним середовищем економічне зростання більш стабільне, а ринкові механізми добре працюють.

На практиці інститути виконують цілий ряд функцій: створення та підтримка правової бази для економічних операцій на ринку; скорочення інформаційних асиметрій між учасниками ринку; формування довіри та передбачуваності у діловому середовищі; підтримка довгострокового інвестиційного клімату через стабільність та передбачуваність правил. Ефективні інститути створюють базис для процвітання підприємництва, мобілізують інвестиції та забезпечують стабільне довгострокове економічне зростання. Успішні інституційні реформи демонструють, що стабільне законодавство, відсутність корупції та високий рівень правової культури гарантують високу працездатність маркету.

Взаємовідносини ринкових та інституціональних чинників проявляють себе у різних галузях економіки та набувають різноманітних форм. Так, регулювання конкуренції та антимонопольна політика: ефективні інститути забезпечують справедливу конкуренцію та втручаються у процес, коли йдеться про можливу монополізацію ринків (табл. 1). Наприклад, антимонопольні закони у США та країнах Європейського союзу запобігають зловживанню ринковою владою.

Таблиця 1

Матриця взаємодії: рівень конкуренції та ефективність регулювання

Рівень конкуренції	Низька ефективність регулювання	Середня ефективність регулювання	Висока ефективність регулювання
Низький	Монополізація, неефективність, високі ціни	Можливість олігополізації, неефективне використання ресурсів	Стабільність, але можливий зріст цін
Середній	Нестабільність, низькі ціни, але можливі змови	Здорова конкуренція, інновації, ефективність	Оптимальний баланс між конкуренцією та регулюванням
Високий	Деструктивна конкуренція, низькі ціни, соціальні проблеми	Занадто високі витрати на дотримання регуляцій	Інновації, висока ефективність, але можливі негативні зовнішні ефекти

Джерело: власна розробка авторів

Квадрант 1: Низька конкуренція, низька ефективність регулювання: Ця комірка описує ситуацію, коли відсутність конкуренції і слабке регулювання призводять до монополізації ринку, високих цін і неефективного використання ресурсів.

Квадрант 2: Низька конкуренція, середня ефективність регулювання: Навіть за середньої ефективності регулювання, низька конкуренція може призвести до олігополізації і неефективного використання ресурсів.

Квадрант 3: Низька конкуренція, висока ефективність регулювання: За високої ефективності регулювання, низька конкуренція може забезпечити стабільність, але ціни можуть бути завищеними.

Квадрант 4: Середня конкуренція, низька ефективність регулювання: Середня конкуренція в умовах слабкого регулювання може призвести до нестабільності і низьких цін, але при цьому можуть виникати змови і інші негативні явища.

Квадрант 5: Середня конкуренція, середня ефективність регулювання: Це оптимальний варіант, коли конкуренція стимулює інновації і ефективність, а регулювання запобігає зловживанням.

Квадрант 6: Середня конкуренція, висока ефективність регулювання: Занадто високі вимоги регулювання можуть обмежити конкуренцію і збільшити витрати підприємств.

Квадрант 7: Висока конкуренція, низька ефективність регулювання: Висока конкуренція в умовах слабкого регулювання може призвести до деструктивної конкуренції, низьких цін і соціальних проблем.

Квадрант 8: Висока конкуренція, висока ефективність регулювання: Ця комірка описує ситуацію, коли висока конкуренція стимулює інновації і ефективність, а ефективне регулювання забезпечує захист споживачів і запобігає негативним зовнішнім ефектам.

На взаємозв'язок можуть впливати додаткові фактори:

- Тип ринку: Характеристики товару або послуги (однорідність, диференціація) впливають на рівень конкуренції.
- Розмір ринку: На малих ринках конкуренція може бути обмеженою.
- Бар'єри входу на ринок: Високі бар'єри можуть обмежити конкуренцію.
- Технологічні зміни: Технологічні інновації можуть змінювати структуру ринку.

Отже, оптимальним є баланс між конкуренцією та регулюванням. Занадто висока або занадто низька конкуренція, а також неефективне регулювання можуть призвести до негативних наслідків для економіки. Ефективне регулювання має бути спрямоване на стимулювання конкуренції, захист прав споживачів і запобігання негативним зовнішнім ефектам.

Надійний захист прав власності сприяє інвестиціям та економічному зростанню (табл. 2). Прикладами можуть бути успішні реформи земельного права у Скандинавських країнах. Захист прав власності — це сукупність правових норм і інституцій, які гарантують власникам майна право володіти, користуватися і розпоряджатися ним. Економічне зростання — це збільшення обсягу вироблених товарів і послуг в економіці за певний період. Сильний захист прав власності стимулює економічне зростання, оскільки він:

- Сприяє інвестиціям, коли власники впевнені, що їхні інвестиції будуть захищені.

- Стимулює інновації, оскільки винахідники та підприємці можуть бути впевнені, що їхні інтелектуальні права будуть захищені.
- Збільшує ефективність використання ресурсів, оскільки власники більш мотивовані доглядати за своїм майном.
-

Таблиця 2

Матриця взаємодії: захист прав власності та економічне зростання

Рівень захисту прав власності	Низький рівень економічного зростання	Високий рівень економічного зростання
Низький	Низькі інвестиції, високий рівень корупції, нестабільність	Потенціал для зростання, але стримується інституційними бар'єрами
Високий	Стійке зростання, привабливість для інвестицій, розвиток підприємництва	Високі темпи зростання, інновації, стабільність

Джерело: власне дослідження авторів

Квадрант 1: Низький захист прав власності, низький рівень економічного зростання: ця комірка описує ситуацію, коли відсутність захисту прав власності стримує інвестиції, спонукає до тіньової економіки та корупції. Наприклад, країни з нестабільними політичними системами, високим рівнем корупції та слабкими інституціями.

Квадрант 2: Низький захист прав власності, високий рівень економічного зростання: ця ситуація може бути тимчасовою, наприклад, за рахунок природних ресурсів або зовнішніх інвестицій. Однак, довгостроково, відсутність захисту прав власності обмежує потенціал для стійкого зростання. Наприклад, країни, багаті на природні ресурси, але зі слабкими інститутами.

Квадрант 3: Високий захист прав власності, низький рівень економічного зростання: ця ситуація може бути пов'язана з іншими факторами, такими як відсутність кваліфікованої робочої сили, технологічні відставання або зовнішні шоки. Наприклад, країни з розвиненою правовою системою, але з іншими економічними проблемами.

Квадрант 4: Високий захист прав власності, високий рівень економічного зростання: це ідеальний сценарій, де сильний захист прав власності стимулює інвестиції, інновації та створює сприятливе середовище для бізнесу. Наприклад: Країни з розвиненими ринковими економіками.

Матриця демонструє, що між захистом прав власності та економічним зростанням існує позитивна кореляція. Сильний захист прав власності створює сприятливе середовище для інвестицій, підприємництва та інновацій, що, своєю чергою, сприяє економічному зростанню. Однак, інші фактори також відіграють важливу роль, і високий рівень захисту прав власності не гарантує автоматичного економічного зростання.

Важливо зазначити, що наведено спрощену модель, яка не враховує всі нюанси взаємодії між цими двома факторами. Наприклад, надмірний захист прав власності може призвести до монополізації ринку і зниження конкуренції.

Чіткі правові та регуляторні рамки сприяють зниженню витрат на укладання та виконання угод (табл. 3).

Таблиця 3

Матриця взаємодії між чіткими правовими та регуляторними рамками та укладенням та виконанням угод

Рівень чіткості правових та регуляторних рамок	Швидкість укладення угод	Передбачуваність виконання	Рівень довіри між контрагентами	Судовий захист прав
Низький	Низька	Низька	Низька	Обмежений
Середній	Середня	Середня	Середня	Достатній
Високий	Висока	Висока	Висока	Ефективний

Джерело: власні дослідження авторів

В умовах нечітких правил і нестабільної правової системи укладення угод є тривалим і складним процесом, передбачуваність виконання низька, рівень довіри між контрагентами низький, а судовий захист прав обмежений. Це призводить до зниження економічної активності та інвестиційної привабливості.

При середньому рівні чіткості правових рамок укладення угод відбувається швидше, але все ще можуть виникати непередбачувані ситуації. Рівень довіри між контрагентами середній, а судовий захист прав є достатнім для вирішення більшості спорів.

За наявності чітких і прозорих правил укладення та виконання угод відбувається швидко і ефективно. Високий рівень довіри між контрагентами сприяє розвитку довгострокових відносин. Ефективний судовий захист прав забезпечує стабільність і передбачуваність бізнес-середовища.

На взаємозв'язок можуть впливати додаткові фактори:

- Ефективність правозастосування: Навіть за наявності чітких законів, їх неефективне застосування може негативно вплинути на бізнес-середовище.
- Корупція: Високий рівень корупції підриває довіру до правової системи і ускладнює виконання угод.
- Культурні особливості: Культурні особливості можуть впливати на сприйняття і дотримання правових норм.

Отже, чіткі правові та регуляторні рамки є важливим фактором для розвитку економіки. Високий рівень правової визначеності сприяє зростанню інвестицій, розвитку підприємництва та підвищенню ефективності економіки в цілому. Недостатня правова визначеність створює бар'єри для бізнесу, збільшує ризики і знижує інвестиційну привабливість.

Інститути відіграють важливу роль у забезпеченні фіскальної та грошово-кредитної стабільності (табл. 4). Наприклад, незалежність центрального банку часто сприяє зниженню інфляції. Інститути, такі як уряд, центральний банк, регуляторні органи, відіграють ключову роль у забезпеченні фіскальної та грошово-кредитної стабільності. Їхні дії взаємопов'язані і впливають одна на одну.

Таблиця 4

Матриця взаємодії між інститутами, які відіграють важливу роль у забезпеченні фіскальної та грошово-кредитної стабільності

Інститут	Фіскальна політика	Грошово-кредитна політика	Регулювання фінансового сектору
Уряд	Прямий вплив (бюджет, податки)	Непрямий вплив (дефіцит бюджету, державні облігації)	Непрямий вплив (регулювання фінансових ринків)
Центральний банк	Непрямий вплив (інфляція, обмінний курс)	Прямий вплив (процентні ставки, резервні вимоги)	Прямий вплив (нагляд за банками)
Регуляторні органи	Непрямий вплив (регулювання фінансових ринків)	Непрямий вплив (нагляд за фінансовими інститутами)	Прямий вплив (ліцензування, нагляд)

Джерело: власні дослідження авторів

Уряд має прямий вплив на фіскальну політику через бюджет та податки. Збільшення державних витрат або зниження податків може стимулювати економіку, але при цьому може призвести до зростання державного боргу та інфляції. Уряд має непрямий вплив на грошово-кредитну політику через розмір державного боргу та дефіцит бюджету. Великий державний борг може обмежувати маневр центрального банку у проведенні грошово-кредитної політики. Уряд може впливати на регулювання фінансового сектору через законодавство та створення регуляторних органів.

Центральний банк має непрямий вплив на фіскальну політику через інфляцію та обмінний курс. Висока інфляція може призвести до зниження реальної вартості державного боргу, а девальвація валюти може вплинути на доходи бюджету. Центральний банк має прямий вплив на грошово-кредитну політику через встановлення процентних ставок та резервних вимог. Змінюючи ці інструменти, центральний банк може впливати на обсяг грошової маси в економіці та, таким чином, на рівень інфляції та економічну активність. Центральний банк здійснює прямий нагляд за банками та іншими фінансовими інститутами, забезпечуючи їхню стабільність і безпеку.

Регуляторні органи можуть впливати на фіскальну політику через регулювання фінансових ринків, що може вплинути на надходження податків до

бюджету. Регуляторні органи можуть впливати на грошово-кредитну політику через нагляд за фінансовими інститутами, що може впливати на їхню здатність кредитувати економіку. Регуляторні органи мають прямий вплив на регулювання фінансового сектору через ліцензування, нагляд та встановлення вимог до капіталу.

Отже, взаємодія між інститутами, які забезпечують фіскальну та грошово-кредитною стабільність, є складною і багатогранною. Ефективна координація їхніх дій є необхідною умовою для досягнення макроекономічної стабільності [13].

Попри помітні переваги, взаємодія ринку та інститутів супроводжується проблемами, серед яких інституційні пастки, слабка процедура правозастосування та неукріплений ринковий механізм. Інституційні пастки виникають тоді, коли норми та правила збереглися через відсутність мотивів до їх зміни, що в результаті призводить до гальмування економічної системи. Слабкість правозастосовних механізмів підриває довіру до державних і ринкових інститутів, знижуючи ефективність контрактів і угод, що укладаються. Недовершеність ринкового регулювання, своєю чергою, може розцінюватися як надмірне державне втручання, або, навпаки, нестачі контролю за ринковими процесами, що призводить до монополізації та корупції.

Розв'язання цих проблем потребує всебічного підходу, у тому числі шляхом доопрацювання законодавства, покращення діяльності правозахисних органів та вдосконалення механізмів громадського нагляду за економічною активністю.

Висновки. Розглянуто взаємозв'язок між ринковими механізмами та інституційними структурами, які визначають ефективність економічних процесів. Ринки, виступаючи системою цін і конкуренції, координують дії економічних агентів, сприяють інноваціям та забезпечують ефективний розподіл ресурсів. Проте їхня стабільна робота можлива лише за наявності дієвих інституцій, що формують правила, які знижують транзакційні витрати, гарантують права власності та виконання контрактів.

Акцентовано увагу на ролі інституцій у підтримці конкуренції, захисті прав власності, зниженні витрат на укладання угод, а також у забезпеченні фіскальної та грошово-кредитної стабільності. Наведено матриці взаємодії для ілюстрації впливу ефективності регулювання, рівня конкуренції та чіткості правових рамок на економічну діяльність. Обґрунтовано, що гармонійна взаємодія між ринковими механізмами й інституціями сприяє інноваціям, довгостроковому економічному зростанню та соціальному добробуту.

Література:

1. Болотіна Є. В., Шубна О. В. Інституціональні матриці суспільства та трансформаційна економіка України. *Бізнес-Інформ*. 2016. №10. С. 14-21.

2. Івашина С. Ю., Івашина О. Ф. Інституціональна економіка : навчальний посібник. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2018. 132 с.

3. Лагутін В. Можливості інституційного аналізу суспільної стабільності та розвитку. *Вісник КНТЕУ: науковий журнал*, 2018. №3 (119). С. 37– 52.

4. Молодцов О. В. Методологічні аспекти теорії інституціональних матриць в контексті динаміки інституціональних змін. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2016. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2016_2_8

5. Петренко В. П. Роль і завдання економічної науки у трансформації інституціональної матриці сучасного українського суспільства. Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції «Теоретико-методологічні трансформації економічної науки у XXI ст. : перспективи нової парадигми». Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. с. 90-93.

6. Поліщук Є. А. Інституціональні аспекти у методології дослідження інвестиційного ринку. *Ефективна економіка*. 2015. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2015/88.pdf

7. Поченчук Г. М. Інституціональний вимір структурних характеристик економічної системи. *Економічна теорія та історія економічної думки*. 2017. №6 (62). С. 25 – 32.

8. Поченчук Г.М. Особливості сучасних інституціональних перетворень економіки України. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2015. № 835. С. 298-304. URL: https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/9e43e8d3-25c6-4705-a569-83dafbc70bf4/content

9. Поченчук Г.М. Теоретичні аспекти інституціонального реформування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2017. Вип. 28. С. 24-30. URL: http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/28-2017/7.pdf

10. Радіонов Ю. Д. Інституціональна теорія як інструмент дослідження бюджету. *Економічна теорія та історія економічної думки. МНУ імені В. О. Сухомлинського*. 2016. №14. С. 36−41.

11. Сибірцев В.В. Причини виникнення та засоби розв'язання інституціональних конфліктів на національному ринку праці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент.* 2017. Вип. 27(1). С. 84-89. URL: http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/27-1-2017/21.pdf

12. Стрішенець О. Інституціональний напрям як інструмент дослідження методологічних основ ринку. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, вип.. 2, 2017. с. 7-11.

13. Чупрун Є. І. Теоретичні аспекти ризик менеджменту в ІТ-компаніях. № 10(52) (2024): Наукові перспективи. URL https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10(52)-778-790

References:

1. Bolotina, Ye.V., Shubna, O.V. (2016). Instytutsionalni matrytsi suspilstva ta transformatsiina ekonomika Ukrainy [Institutional matrices of society and the transformational economy of Ukraine]. *Biznes-Inform - Business-Inform*, no. 10. pp. 14-21. [in Ukrainian].

2. Ivashyna, S.Yu., Ivashyna, O. F. (2018). Instytutsionalna ekonomika [Institutional economics]. Dnipro : Universytet mytnoi spravy ta finansiv. 132 p. [in Ukrainian].

3. Lahutin, V. (2018). Mozhlyvosti instytutsiinoho analizu suspilnoi stabilnosti ta rozvytku [Possibilities of institutional analysis of social stability and development]. *Visnyk KNTEU: naukovyi zhurnal - Bulletin of KNTEU: scientific journal*, no. 3 (119). pp. 37– 52. [in Ukrainian].

4. Molodtsov, O.V. (2016). Metodolohichni aspekty teorii instytutsionalnykh matryts v konteksti dynamiky instytutsionalnykh zmin [Methodological Aspects of the Theory of Institutional Matrices in the Context of the Dynamics of Institutional Change]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia - Theory and practice of public administration and local self-government*, no. 2. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2016_2_8 [in Ukrainian].

5. Petrenko, V.P. (2019). Rol i zavdannia ekonomichnoi nauky u transformatsii instytutsionalnoi matrytsi suchasnoho ukrainskoho suspilstva [The Role and Tasks of Economic Science in the Transformation of the Institutional Matrix of Modern Ukrainian Society]. Tezy dopovidei Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Teoretyko-metodolohichni transformatsii ekonomichnoi nauky u KhKhI st. : perspektyvy novoi paradyhmy» - Abstracts of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference "Theoretical and Methodological Transformations of Economic Science in the XXI Century: Prospects for a New Paradigm" (pp. 90-93). Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. [in Ukrainian].

6. Polishchuk, Ye.A. (2015). Instytutsionalni aspekty u metodolohii doslidzhennia investytsiinoho rynku [Institutional aspects in the methodology of investment market research]. *Efektyvna ekonomika - Efficient Economy*, No. 11. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2015/88.pdf [in Ukrainian].

7. Pochenchuk, H.M. (2017). Instytutsionalnyi vymir strukturnykh kharakterystyk ekonomichnoi systemy [The institutional dimension of the structural characteristics of the economic system]. *Ekonomichna teoriia ta istoriia ekonomichnoi dumky - Economic theory and history of economic thought*, no. 6 (62). pp. 25 – 32. [in Ukrainian].

8. Pochenchuk, H.M. (2015). Osoblyvosti suchasnykh instytutsionalnykh peretvoren ekonomiky Ukrainy [Peculiarities of Modern Institutional Transformations of the Ukrainian Economy]. *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika". Menedzhment ta pidpryyemnytstvo v Ukrayini: etapy stanovlennya i problemy rozvytku - Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Management and Entrepreneurship in Ukraine: Stages of Formation and Problems of Development*, 835, 298-304. Retrieved from https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/9e 43e8d3-25c6-4705-a569-83dafbc70bf4/content [in Ukrainian].

9. Pochenchuk, H.M. (2017). Teoretychni aspekty instytutsionalnoho reformuvannia [Theoretical aspects of institutional reform]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya : Ekonomika i menedzhment - Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Economics and Management*, 28. 24-30. Retrieved from http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/28-2017/7.pdf [in Ukrainian].

10. Radionov, Yu.D. (2016). Instytutsionalna teoriia yak instrument doslidzhennia biudzhetu [Institutional theory as a tool for budget research]. *Ekonomichna teoriia ta istoriia ekonomichnoi dumky. MNU imeni V. O. Sukhomlynskoho - Economic theory and history of economic thought. V.O. Sukhomlinsky National University of Kyiv*, no. 14. pp. 36–41. [in Ukrainian].

11. Sybirtsev, V.V. (2017). Prychyny vynyknennia ta zasoby rozviazannia instytutsionalnykh konfliktiv na natsionalnomu rynku pratsi [Causes of Institutional Conflicts and Means of Resolving Them in the National Labor Market]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Ekonomika i menedzhment - Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Economics and Management*, 27(1), 84-89. Retrieved from http://www.vestnik-econom. mgu.od.ua/journal/2017/27-1-2017/21.pdf [in Ukrainian].

12. Strishenets, O. (2017). Instytutsionalnyi napriam yak instrument doslidzhennia metodolohichnykh osnov rynku [Institutional direction as a tool for studying the methodological foundations of the market]. *Ekonomichnyi chasopys Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky - Economic Journal of Lesya Ukrainka Eastern European National University*, vol. 2. pp. 7-11. [in Ukrainian].

13. Chuprun E. I. Theoretical aspects of risk management in IT companies. No. 10(52) (2024): Scientific perspectives. URL https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10(52)-778-790

СЕРІЯ «Державне управління»

УДК: 314.151.3

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-144-152

Ахмедова Олена Олегівна доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанного бізнесу, Київський національний університет технологій та дизайну, м.Київ, тел.: (050) 500-99-76, https//orcid.org/0000-0003-1573-7710

НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ПІДТРИМКИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА МІГРАНТІВ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті проаналізовано напрями державної політики щодо підтримки внутрішньо переміщених осіб та мігрантів в умовах війни в Україні. Досліджено основні виклики та проблеми, з якими стикається система державного управління та соціального захисту, включаючи забезпечення житлом, фінансову підтримку та інтеграцію переміщених громадян у місцеві громади. Виявлено недоліки існуючих механізмів державного регулювання та обґрунтовано необхідність удосконалення підходів до соціального забезпечення. Доведено, що ефективна політика у цій сфері потребує комплексного підходу, який включає координацію між державними та міжнародними інституціями, залучення громадських організацій та адаптацію найкращих міжнародних практик.

Проаналізовано заходи, що заплановано впроваджувати урядом у 2025-2026 роках, зокрема реформування програм соціальної допомоги, вдосконалення механізмів фінансування пенсійних виплат, трансформацію соціального страхування та підвищення адресності соціальної підтримки. Особливу увагу приділено дослідженню перспектив розвитку системи соціального житла та ринку праці, які є ключовими для стабільної адаптації внутрішньо переміщених осіб та основою для добровільного повернення та реінтеграції вимушених мігрантів, які не можуть або не бажають залишатися в приймаючій країні або країні транзиту і вирішили повернутися до України. Виявлено необхідність розширення можливостей професійної зайнятості для репатріантів та впровадження інструментів фінансової підтримки бізнес-ініціатив серед переселенців.

Зроблено висновок, що державна політика у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб та мігрантів повинна ґрунтуватися на довгострокових стратегічних рішеннях, які спрямовані не лише на подолання наслідків вимушеної міграції, а й на формування умов для сталого розвитку суспільства. Отримані результати можуть бути використані для вдосконалення нормативно-правової бази, а також для розробки нових програм підтримки внутрішньо переміщених осіб та реінтеграції мігрантів в Україні.

Ключові слова: державна політика, соціальний захист, внутрішньо переміщені особи, міграція, вимушена міграція, соціальне житло, соціальна та економічна безпека

Akhmedova Olena Olehivna Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Tourism and Hotel and Restaurant Business, Kyiv National University of Technologies and Design, Kyiv, tel.: (050) 500-99-76, https//orcid.org/0000-0003-1573-7710

STATE POLICY DIRECTIONS ON SUPPORTING INTERNALLY DISPLACED PERSONS AND MIGRANTS IN THE CONTEXT OF WAR IN UKRAINE

Abstract. The directions of public policy to support internally displaced persons and migrants in the context of the war in Ukraine have been analyzed in the paper. The main challenges and problems faced by the system of public administration and social protection, including the provision of housing, financial support and integration of displaced citizens into local communities, have been researched. The shortcomings of the existing mechanisms of state regulation have been identified and the need to improve approaches to social security has been substantiated. It has been proved that an effective policy in this area requires a comprehensive approach, which includes coordination between state and international institutions, involvement of NGOs and adaptation of the best international practices.

The measures planned to be implemented by the government in 2025-2026, including reforming social assistance programs, improving the mechanisms for financing pension payments, transforming social insurance and increasing the targeting of social support have been also analyzed. Particular attention has been paid to the study of the prospects for the development of the social housing system and the labour market, which are key to the stable adaptation of internally displaced persons and the basis for the voluntary return and reintegration of forced migrants who cannot or do not want to stay in the host or transit country and decide to return to Ukraine. The need to expand professional employment opportunities for repatriates and introduce financial support tools for business initiatives among migrants has been identified.

It has been concluded that the state policy in the field of social protection of internally displaced persons and migrants should be based on long-term strategic decisions aimed not only at overcoming the consequences of forced migration, but also at creating conditions for sustainable development of society. The findings can be used to improve the legal framework and develop new programs to support internally displaced persons and migrant reintegration in Ukraine.

Keywords: public policy, social protection, internally displaced persons, migration, forced migration, social housing.

Постановка проблеми. Проблема вимушеної міграції постала в Україні з початком трагічних подій 2014 року, що спричинило необхідність розробки нових механізмів публічного управління як на державному, так і на регіональному рівнях. Незважаючи на те, що державна політика в цьому питанні не була достатньо ефективною, все ж таки до 2022 року були зроблені кроки щодо стабілізації ситуації, досягненні певного рівня соціально-економічної рівноваги, відносного відновлення трудових ресурсів, адаптації внутрішньо переміщених осіб на нових територіях. Керуючись державними пріоритетами, визначеними у Стратегії сталого розвитку України (2015, 2020 рр.), були розроблені і впроваджувалися програми соціального захисту громадян, забезпечувалася стабільність для бізнесу. Однак події останніх трьох років різко змінили позитивні тенденції і наразі вимагають від уряду пошуку нових підходів до публічного управління для ефективної інтеграції внутрішньо переміщених осіб, вирішення проблем на ринку праці та соціального житла, посилення соціального захисту й створення умов для повернення українців з-за кордону. Ця тема ще довгий час буде залишатися надзвичайно актуальною та потребувати подальших комплексних рішень та всебічного наукового вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням державної політики щодо підтримки внутрішньо переміщених осіб та мігрантів приділяється достатньо уваги як вітчизняними, так і закордонними дослідниками. До вирішення даного питання підходять з різних кутів, адже це комплексна та довгострокова проблема, що потребує низки економічних, інфраструктурних, правових та гуманітарних заходів. Так, деякі дослідження концентруються на вирішенні соціальних наслідків вимушеного внутрішнього переміщення населення та ролі держави у цьому процесі [1; 2], підіймаються питання демографічної кризи в Україні та впливу міграції українців в європейські країни на демографічну ситуацію в цих країнах [3], нагальною є задача відновлення житлового фонду та доступу ВПО до адекватного житла [4], розглядаються можливості використання міжнародного досвіду адаптації внутрішніх переселенців та реінтеграції мігрантів після збройних конфліктів [5; 6]. Тим не менш, питання щодо розширення напрямів державної політики підтримки

зазначених категорій громадян мають залишатися у центрі постійної уваги дослідників і науковців.

Метою статті є аналіз напрямів державної політики щодо підтримки внутрішньо переміщених осіб та мігрантів в умовах війни в Україні, оцінка ефективності впроваджених реформ та механізмів соціального захисту, а також визначення перспектив розвитку системи соціальної підтримки.

Виклад основного матеріалу. Станом на початок 2025 року, за офіційними даними Міністерства соціальної політики України, кількість зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб (ВПО) становить 4,9 мільйона осіб [7]. З них 3,6 мільйона – це особи, які перемістилися після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році. Серед них 2,5 мільйона не можуть повернутися до своїх домівок через їхнє зруйнування або знаходження в зоні активних бойових дій чи на тимчасово окупованих територіях.

Варто зазначити, що ці цифри відображають офіційно зареєстрованих ВПО. Фактична кількість переміщених осіб може бути вищою, оскільки не всі громадяни реєструються як ВПО. Раніше, за даними Міжнародної організації з міграції, станом на серпень 2024 року кількість ВПО в Україні становила 3,67 мільйона осіб [8], що свідчить про динамічність ситуації та можливі зміни в кількості переміщених осіб протягом часу, проте реальна цифра може бути вищою з урахуванням незареєстрованих переміщень.

При цьому кількість ВПО поступово знижується. Зокрема, у серпні 2022 року МОМ повідомляла про 6,9 мільйона ВПО в Україні [8]. Зменшення кількості ВПО може бути пов'язане з поверненням частини населення до своїх домівок після деокупації територій та стабілізації ситуації в окремих регіонах. Також, не всі переселенки та переселенці, що прибували чи прибувають у громади, залишаються у них надовго. Частина людей переміщувалися в інші громади у межах країни більш ніж один раз. Для 42% переселенок і переселенців причиною повторного переміщення був брак доступного житла. Частина ВПО також перемістилися за кордон. Водночас із продовженням воєнних дій нові люди стають ВПО, які теж потребують достойного житла. Однак, варто зазначити, що ситуація залишається динамічною, і кількість ВПО може змінюватися залежно від розвитку подій та безпекової ситуації в країні.

Більшість внутрішньо переміщених осіб них проживали орендованому житлі. Значній частині переселенців і переселенок бракує фінансових ресурсів для оплати оренди та комунальних послуг. Вони також зіштовхуватися з низкою перешкод, що характерні для цього сектору житла, як-от необґрунтоване підвищення цін, виселення, дискримінація під час пошуку житла тощо. Водночас ідея соціального житла виглядає привабливою, принаймні для частини ВПО, а суспільство зберігає високі очікування від органів влади щодо подолання житлових проблем. За деякими підрахунками, близько 1,42 млн ВПО можуть потребувати близько 500 тисяч одиниць житла [4].

За оцінками Центру досліджень соціальних комунікацій, станом на початок осені 2023 року втрати житлового фонду від війни в Україні становили 55,9 млрд дол. Зокрема, 167,2 тисячі об'єктів житлового фонду пошкоджені або зруйновані. Ці оцінки залишаються приблизними, бо в умовах активних воєнних дій можливості фізично обстежувати будівлі є обмеженими [9].

За розрахунками Джулі Лоусон і колег [4] на основі даних Міжнародної організації з міграції, станом на травень 2023 року житлової допомоги у вигляді близько 500 тисяч одиниць житла можуть потребувати близько 1,42 млн ВПО. До цієї цифри було включено 1) ВПО, які не планують повертатися до місця, звідки вони були переміщені, а також 2) ВПО, які вже повернулися або планують повертатися до місця, звідки вони були переміщені, і для яких потреба у житлі, за їхньою самооцінкою, є високою.

Проживання у соціальному житлі регулюється договором найму, зразок якого є додатком до Постанови Кабінету Міністрів від 23 липня 2008 року № 682. Всі права й обов'язки орендарів та орендарок, а також підстави для виселення з соціального житла вказані у статтях 25–28 Закону «Про житловий фонд соціального призначення». Користування житлом з фондів житла для тимчасового проживання (як для ВПО, так і на загальних засадах) здійснюється на підставі договору за формою, встановленою наказом Держкомунгоспу від 14 травня 2004 року № 9. Для місць тимчасового проживання приклад договору і правила проживання були встановлені Постановою Кабінету Міністрів від 1 вересня 2023 року № 930.

Законодавчо встановлені переліки прав та обов'язків мешканців і мешканок різ- них типів житла різняться через різну специфіку використання житла, але також і неоднорідність законодавства та різну деталізованість прав і обов'язків у різних нормативних документах, що регулюють різні типи житла. Наприклад, у постановах про тимчасове житло та місця тимчасового проживання вказано про обов'язок дотримуватися правил пожежної безпеки і не використовувати речовин, які можуть завдати шкоди життю та здоров'ю оточуючих, хоча щодо соціального житла (у вузькому розумінні) це не прописано прямо.

Вимоги до місць тимчасового проживання ВПО перелічені у Постанові Кабінету Міністрів від 1 вересня 2023 року № 930 [10] і чітко встановлюють мінімальні стандарти, яким має відповідати таке житло. Зокрема, норма площі для одного ліжко-місця становить не менше 6 квадратних метрів, які використовуються для облаштування спального місця, зберігання особистих речей, постільних речей (матрац, подушки, ковдри, постільна білизна). Будівлі повинні мати безперешкодний доступ для осіб з інвалідністю та інших мало мобільних груп населення. Передбачені також обмеження щодо використання певних будівель.

Місцями тимчасового проживання не можуть бути будівлі, що перебувають у господарському віданні чи в оперативному управлінні військових частин, закладів, установ та організацій Національної гвардії, Служби безпеки, Державної прикордонної служби, Збройних сил, Державної спеціальної служби транспорту, Міністерства оборони, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства юстиції, Національної поліції, Державної кримінально-виконавчої служби, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Державної служби з надзвичайних ситуацій (крім тих, що розташовані поза межами військових частин, закладів, установ, організацій), будинків дитини, дитячих будинків, дитячих будинків-інтернатів, психоневрологічних інтернатів, будинків-інтернатів для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, спеціальних будинків-інтернатів системи соціального захисту населення та діючих закладів охорони здоров'я (крім санаторно-курортних закладів).

У середньостроковій перспективі впроваджуватимуться реформи як з огляду на посилення соціального захисту різних категорій населення, так і на вирішення питань комплексного упорядкування системи соціального захисту. У довгостроковій перспективі уваги потребуватимуть демографічні виклики та збереження стабільності, життєздатності та ідентичності суспільства [11].

Таким чином, завданнями державної політики щодо підтримки внутрішньо переміщених осіб та мігрантів в умовах війни в Україні на 2025–2026 роки є наступні:

співпраця з країнами ЄС щодо повернення українців. Повернення біженців – це ще одна форма допомоги країні;

стимулювання активної професійної зайнятості репатріантів шляхом надання різноманітного спектра послуг з урахуванням індивідуальних потреб біженців (інформаційно-консультативні, юридичні, соціальні послуги, психологічна допомога, догляд за дітьми), впровадження програм фінансової підтримки та професійного навчання (підтримка у заснуванні власної справи, пільговий режим ввезення виробничих засобів і обладнання для започаткування / продовження бізнесу в Україні, спеціальні навчальні курси, професійна орієнтація для визначення найкращих варіантів майбутньої зайнятості, бізнес-курси і надання бізнес-позик через програми зайнятості);

створення соціальної інфраструктури для спонукання жити в Україні (безпечне, модернізоване та орієнтоване на якість освітнє середовище, доступні та якісні медичні послуги в закладах охорони здоров'я, центри надання адміністративних послуг тощо);

уніфікація освітніх і дипломних стандартів Україні та Європейського Союзу так, аби за необхідності в Україні у молоді, яка здобула освіту в ЄС, не виникало проблем;

перекриття нестачі робочої сили для відновлення Україні шляхом залучення мігрантів, які поділяють цінності нашою країни:

залучення тих, хто вже має освіту, ще має дуже багато років плідної праці попереду, привезе із собою дітей та буде працювати в одній з галузей, які потребує країна;

надання мігрантам пільг для навчання на тих спеціальностях, яких найбільше потребує країна або певний регіон;

продовження аналізу і визначення підходів до підвищення рівня забезпечення прожиткового мінімуму для призначення допомоги малозабезпе-ченим сім'ям з урахуванням фінансових можливостей державного бюджету;

забезпечення максимальної адресності та наближеності надання відповідної соціальної підтримки тим, хто її потребує;

трансформація програм соціальної підтримки населення в єдину базову соціальну допомогу з урахуванням уніфікованих критеріїв обрахунку сукупного доходу сім'ї та її фінансово-майнового стану;

вдосконалення механізмів підтримки вразливих верств населення;

забезпечення своєчасного та у повному обсязі фінансування пенсійних виплат, призначених згідно з чинними законодавчими актами, та щорічного проведення індексації пенсій з 01 березня;

упорядкування системи пенсійного забезпечення в контексті перебудови структури соціального захисту, визначення місця в ній та взаємозв'язку всіх видів виплат і допомоги, умов їх призначення, перерахунку та виплати; переформатування солідарних пенсій та визначення єдиних підходів до нарахування страхових пенсій для всіх категорій громадян;

завершення уніфікації адміністрування виплат у системі соціального страхування через Пенсійний фонд України;

розвиток системи соціальних послуг як ключового інструменту для допомоги людям, які потрапили у складні життєві обставини, зокрема внаслідок повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, і потребують посиленої психосоціальної допомоги.

Основним пріоритетом у напрямі повернення біженців стане впровадження комплексу заходів для стимулювання повернення українців на батьківщину як важливого компонента програми післявоєнного відновлення економіки, першочергово промисловості та рестарту виробничого сектору.

Висновки. Проблема вимушеної міграції в Україні залишається надзвичайно актуальною та вимагає системного підходу з боку державної політики. Аналіз проведених досліджень свідчить, що з 2014 року уряд країни поступово напрацьовував нові механізми управління переміщенням населення, проте масштабні виклики, спричинені повномасштабним вторгненням 2022 року, значно ускладнили ситуацію. Внаслідок цього внутрішньо переміщені особи стикаються з численними труднощами, серед яких недостатній рівень соціального захисту, обмежений доступ до житла та ринку праці, відсутність сталих механізмів підтримки з боку держави та міжнародних організацій.

Отже, проблема внутрішньо переміщених осіб та вимушеної міграції в умовах війни потребує подальших досліджень і впровадження комплексних рішень на національному та міжнародному рівнях. Політика держави у цій сфері має бути спрямована не лише на подолання короткострокових викликів, але й на розробку стратегічних програм, що забезпечать сталий розвиток країни, соціальну стабільність та економічне відновлення у післявоєнний період.

Література:

1. Орлова Н.С., Сіденко Ю.Л., Мірко Н.В. Соціальна безпека та соціальний захист населення: державно-управлінський аспект. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2024. №8. URL: https://nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/4399/4434

2. Малиновська, О. М., & Яценко, Л. Д. (2024). Соціальні наслідки вимушеного внутрішнього переміщення населення в Україні. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління, (11). https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-11-07-01

3. Ueffing P., Adhikari S., Goujon A., KC S., Poznyak O. and Natale F. Ukraine's population future after the Russian Invasion – The role of migration for demographic change. Luxembourg: Office of the European Union, 2023. 36 p.

4. Lawson, J. van den Nouwelant, R. and Troy, L. Access to adequate housing in Ukraine: a needs-based assessment for investment. L. University of Sydney and New Housing Policy (Ukraine), 2023. 41 p.

5. Дубровський, В., Черкашин, В., Вахітова, А., Гетман, О. Воєнні мігранти: світовий досвід та українські особливості. Українська рада бізнесу, Київ, 2024. URL: https://iset-ua.org/images/Policy-war-migranti-final.pdf .

6. Ахмедова О.О., Орлова Н.С., Міжнародний досвід реінтеграції мігрантів після збройних конфліктів. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2024. № 10, DOI: https://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.10.4 https://nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/4808

7. Міністерства соціальної політики України (2024). URL: https://www.msp.gov.ua/

8. International Organisation for Migration (2024). URL: https://www.iom.int/

9. Вимушені переселенці: стан, проблеми, перспективи (26.08-01.09.2024 р.). Інформаційно-реферативний бюлетень. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, 2024. 89 с. URL: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/vimusheni_pereselentsi/2024/Pereselenzi_2024.08-26.pdf

10. Деякі питання функціонування місць тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 вересня 2023 р. N 930, Київ URL: https://ips.ligazakon.net/document/KP230930?an=1

11. Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р, Київ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text

References:

1. Orlova, N.S., Sidenko, Yu.L. & Mirko, N.V. (2024). Sotsialna bezpeka ta sotsialnyi zakhyst naselennia: derzhavno-upravlinskyi aspekt [Social security and social protection of the population: public administration aspect]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public administration: improvement and development, 8*. Retrieved from https://nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/4399/4434 [in Ukrainian].

2. Malynovska, O.M. & Yatsenko, L.D. (2024). Sotsialni naslidky vymushenoho vnutrishnoho peremishchennia naselennia v Ukraini [Social consequences of forced internal displacement in Ukraine]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: Ekonomika ta upravlinnia – Problems of modern transformations. Series: Economics and Management, 1*1. Retrieved from https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-11-07-01 [in Ukrainian].

3. Ueffing, P., Adhikari, S., Goujon, A., KC, S., Poznyak, O. & Natale, F. (2023). Ukraine's population future after the Russian Invasion – The role of migration for demographic change. Luxembourg: Office of the European Union [in English].

4. Lawson, J., van den Nouwelant, R. & Troy, L. (2023). Access to adequate housing in Ukraine: a needs-based assessment for investment. University of Sydney and New Housing Policy (Ukraine) [in English].

5. Dubrovs'kyi, V., Cherkashyn, V., Vakhitova, A. & Hetman, O. (2024). Voienni mihranty: svitovyi dosvid ta ukrainski osoblyvosti [War migrants: global experience and Ukrainian specifics]. Ukrainian Business Council. Kyiv. Retrieved from https://iset-ua.org/images/Policy-war-migranti-final.pdf [in Ukrainian].

6. Ahmedova, O.O. & Orlova, N.S. (2024). Mizhnarodnyi dosvid reintegratsii mihrantiv pislia zbroinykh konfliktiv [International experience of migrant reintegration after armed conflicts]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public administration: improvement and development, 10*. Retrieved from https://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.10.4 [in Ukrainian].

7. Ministry of Social Policy of Ukraine (2024). Retrieved from URL: https://www.msp.gov.ua [in Ukrainian].

8. International Organisation for Migration (2024). Retrieved from https://www.iom.int/ [in English].

9. Vymusheni pereselentsi: stan, problemy, perspektyvy [Forced migrants: state, problems, prospects] (26.08-01.09.2024). Informatsiino-referatyvnyi biuleten – Information and reference bulletin. National Library of Ukraine named after V.I. Vernadskyi, 89. Retrieved from https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/vimusheni_pereselentsi/2024/Pereselenzi_2024.08-26.pdf [in Ukrainian].

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2023). Deiaki pytannia funktsionuvannia mists tymchasovoho prozhyvannia vnutrishno peremishchenykh osib [Some issues of the functioning of temporary accommodation places for internally displaced persons]. Government Resolution No. 930 from September 1, 2023. Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/KP230930?an=1 [in Ukrainian].

11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2024). Pro skhvalennia Stratehii demohrafichnoho rozvytku Ukrainy na period do 2040 roku [On the approval of the Strategy for the demographic development of Ukraine until 2040]. Government Resolution No. 922-p from September 30, 2024. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text [in Ukrainian].

УДК: 323.232:327:17.022.1:004.42(477)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-153-160

Бебешко Роман Вікторович аспірант кафедри публічного врядування Навчально-наукового інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів тел.: (098) 710-07-57, https://orcid.org/0009-0009-6866-7374

S.T.A.L.K.E.R. 2 ЯК ІНСТРУМЕНТ «М'ЯКОЇ СИЛИ» ТА ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ УКРАЇНИ У СВІТОВОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

Анотація. У статті проаналізовано S.T.A.L.K.E.R. 2 як інструмент культурної дипломатії та «м'якої сили», досліджено її вплив на міжнародне сприйняття України, окреслено перспективи використання відеоігор у публічній політиці іміджевого розвитку країни. Адже сучасна геополітична ситуація актуалізує необхідність стратегічного застосування «м'якої сили» для формування позитивного міжнародного іміджу України. Одним із важливих інструментів такої політики є культурна дипломатія, що включає просування національних брендів, мистецтва та цифрового контенту. В цьому контексті відеоігрова індустрія виступає потужним механізмом впливу, здатним охоплювати мільйони людей по всьому світу.

Досліджено, наскільки гра «S.T.A.L.K.E.R. 2: Heart of Chornobyl» (далі S.T.A.L.K.E.R. 2), яка розроблена українською студією GSC Game World, є яскравим прикладом використання цифрових технологій у публічній політиці іміджевого просування держави. Доведено, що гра інтегрує національні культурні та історичні елементи, привертаючи увагу міжнародної аудиторії до української історії, культури та реалій, а також як її успіх сприяє зміцненню позицій України у світовому інформаційному просторі.

З'ясовано, що дана гра демонструє культурну та історичну самобутність України через поєднання реальних локацій, таких як Чорнобильська зона відчуження, з вигаданими елементами, включаючи аномалії та мутантів. Хоча гра містить значний рівень художньої інтерпретації, вона все ж сприяє популяризації України завдяки інтеграції національних тем, історичного контексту та символіки, що викликає зацікавленість у світової аудиторії до української культури та історії.

Доведено, що завдяки глибокому залученню гравців до світу, пов'язаного з українським історичним контекстом, S.T.A.L.K.E.R. 2 виступає невід'ємним

елементом «м'якої сили» України і виступає ефективним інструментом публічної політики популяризації нашої держави у світі.

Визначено, що хоч гра не відображає сучасні геополітичні події безпосередньо, її розробка та міжнародний успіх сприяють сприйняттю України як незалежного гравця у сфері цифрової індустрії. Вона демонструє спроможність українських розробників створювати конкурентоспроможні продукти світового рівня, що, своєю чергою, формує позитивний імідж країни та зміцнює її позиції у сфері культурної дипломатії.

Доведено, що публічна політика, спрямована на підтримку локальних ігрових студій та міжнародне просування українських цифрових продуктів, може слугувати ефективним інструментом формування позитивного образу країни у світовому інформаційному просторі.

Ключові слова: «м'яка сила», S.T.A.L.K.E.R. 2, міжнародний імідж, Україна, культурна дипломатія, відеоігри, публічна політика, Чорнобильська зона.

Bebeshko Roman Viktorovych graduate student of Department of Public Policy and Governance, Public Administration, Governance and Professional Development Institute, Lviv Polytechnic National UniversityLviv, tel.: (098) 710-07-57, https://orcid.org/0009-0009-6866-7374

S.T.A.L.K.E.R. 2 AS A TOOL OF SOFT POWER AND PUBLIC POLICY FOR SHAPING A POSITIVE IMAGE OF UKRAINE IN THE GLOBAL INFORMATION SPACE

Abstract. The article analyzes S.T.A.L.K.E.R. 2 as a tool of cultural diplomacy and «soft power», investigates its impact on the international perception of Ukraine, and outlines the prospects of using video games in public policy for the country's image development. The current geopolitical situation highlights the need for the strategic application of «soft power» to form a positive international image of Ukraine. One of the key tools of such a policy is cultural diplomacy, which includes promoting national brands, art, and digital content. In this context, the video game industry acts as a powerful mechanism of influence capable of engaging millions of people worldwide.

The study examines how the game S.T.A.L.K.E.R. 2: Heart of Chornobyl (hereinafter referred to as S.T.A.L.K.E.R. 2), developed by the Ukrainian studio GSC Game World, is a vivid example of utilizing digital technologies in public policy for promoting a nation's image. It is proven that the game integrates national cultural and historical elements, drawing the attention of the global audience to Ukrainian history,

culture, and realities, and how its success strengthens Ukraine's position in the global information space.

The study finds that the game demonstrates Ukraine's cultural and historical uniqueness by combining real locations, such as the Chornobyl Exclusion Zone, with fictional elements, including anomalies and mutants. Although the game contains a significant level of artistic interpretation, it still contributes to the popularization of Ukraine through the integration of national themes, historical context, and symbolism, capturing the global audience's interest in Ukrainian culture and history.

It is shown that by deeply engaging players in a world tied to Ukraine's historical context, S.T.A.L.K.E.R. 2 serves as an integral element of Ukraine's «soft power» and acts as an effective tool of public policy for promoting the country internationally.

The article concludes that, while the game does not directly reflect contemporary geopolitical events, its development and international success contribute to the perception of Ukraine as an independent player in the digital industry. It demonstrates the capability of Ukrainian developers to create globally competitive products, which, in turn, shape a positive image of the country and strengthen its position in cultural diplomacy.

It is proven that public policy aimed at supporting local game studios and promoting Ukrainian digital products internationally can serve as an effective tool for forming a positive image of the country in the global information space.

Keywords: «soft power», S.T.A.L.K.E.R. 2, international image, Ukraine, cultural diplomacy, video games, public policy, Chornobyl Exclusion Zone.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та геополітичних викликів, імідж країни стає важливим інструментом для забезпечення її стійкого розвитку та зміцнення міжнародних позицій. Сильний позитивний імідж дозволяє державам зміцнювати економічні, культурні та політичні зв’язки, а також залучати інвестиції та туристів. Для України, яка перебуває в стані війни та бореться за свою незалежність, формування позитивного міжнародного іміджу має особливе значення.

Особливо це відчутно у сучасному світі, де інформаційні технології та цифрові медіа відіграють ключову роль у формуванні міжнародного іміджу держав. Україна, перебуваючи в умовах тривалих геополітичних викликів, активно застосовує інструменти «м'якої сили» для зміцнення свого позитивного сприйняття на міжнародній арені.

Одним із перспективних напрямів такої політики є використання відеоігор як засобу культурної дипломатії.

S.T.A.L.K.E.R. 2 є прикладом того, як цифрові технології можуть бути інтегровані у публічну політику для досягнення іміджевих цілей держави. Гра поєднує реальні українські локації з художньою інтерпретацією, створюючи

унікальний інформаційний простір, що приваблює міжнародну аудиторію. Це сприяє поширенню знань про Україну, її історію та культурну спадщину, формуючи стійкі позитивні асоціації у світової спільноти.

Таким чином, постає необхідність аналізу відеоігор як інструменту формування міжнародного іміджу держави, визначення їхнього впливу на аудиторію та розробки рекомендацій щодо ефективного використання подібних механізмів у державній політиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «м'яка сила» було введено американським науковцем, політологом Джозефом Наєм у 1990-х роках. Питаннями формування іміджу територій займались такі українські науковці, як: В. Вакуленко, О. Балуєва, С. Гончарова, М. Мальська, Л. Дорош, О. Івасечко, Я. Турчин.

Мета статті – проаналізувати роль відеогри «S.T.A.L.K.E.R. 2: Heart of Chornobyl» як інструменту культурної дипломатії та «м'якої сили» у формуванні позитивного міжнародного іміджу України та запропонувати рекомендації щодо його ефективного використання у публічній політиці для популяризації України у світі.

Виклад основного матеріалу. «М'яка сила» за Джозефом Наєм, — це здатність отримати те, що ви хочете, за допомогою привабливості, а не примусу чи платежів. Вона виникає з привабливості культури, політичних ідеалів і політики країни [1]. Поліпшення міжнародних позицій, зростання престижу, збереження й розширення впливу держави в глобальній політиці — є одним з ключових національних інтересів будь-якої держави [2].

У сучасному світі, де інформаційні війни та культурна дипломатія відіграють все більшу роль, концепція «м'якої сили» стала невід'ємною частиною міжнародних відносин. Держави використовують культурні, освітні та технологічні ресурси для зміцнення свого впливу, демонстрації унікальності та формування позитивного іміджу. На відміну від традиційних методів впливу, таких як військова чи економічна сила, «м'яка сила» апелює до емоцій, інтересів і культурних цінностей, що створює довготривалі зв’язки між країнами та народами.

Однією з ключових сфер застосування «м'якої сили» є культурна дипломатія. Вона включає просування національних культурних продуктів, мистецтва, кінематографу, музики та цифрового контенту, таких як відеоігри. Ці елементи стають інструментами, які не тільки представляють державу у світі, але й створюють платформу для міжнародного діалогу. Наприклад, успішні фільми, музичні альбоми чи відеоігри можуть привертати увагу мільйонів людей до культурної спадщини країни, формуючи позитивні асоціації з нею.

«М'яка сила» є ефективним інструментом не лише для побудови позитивного іміджу, але й для створення культурних мостів між країнами. Цей

підхід сприяє руйнуванню стереотипів та покращенню взаєморозуміння між народами. Популяризація національних елементів через глобальні культурні продукти здатна формувати уявлення про країну як сучасну, прогресивну та відкриту до співпраці. Такі інструменти дозволяють країнам не лише досягати дипломатичних цілей, але й впливати на громадську думку в інших державах, закріплюючи позитивні асоціації з національною культурою.

Для України, яка стикається з тривалими геополітичними викликами, «м'яка сила» має особливе значення. Інтеграція національної культури та історії в глобальний контекст дозволяє не лише зміцнити підтримку на міжнародній арені, але й протидіяти дезінформації та негативним наративам. Одним із яскравих прикладів такого підходу є використання відеоігор як інструменту «м'якої сили», адже вони здатні охоплювати широку аудиторію та впливати на її сприйняття.

В сучасних умовах, особливо під час війни, Україна активно шукає можливості для зміцнення своєї репутації, побудови позитивного іміджу через культурну та економічну дипломатію. Один із прикладів ефективного використання «м'якої сили» в Україні — це вихід 20 листопада 2024 року довгоочікуваної у всьому світі відеогри «S.T.A.L.K.E.R. 2: Heart of Chornobyl», яка вже за 2 дні до офіційного виходу посіла перше місце на Steam [3].

Steam – це найбільша у світі цифрова платформа дистрибуції відеоігор, якою користуються десятки мільйонів геймерів. Щодня понад 30 мільйонів людей грають у Steam, а загалом його аудиторія – понад 150 мільйонів активних користувачів [4].

S.T.A.L.K.E.R. 2 є продовженням популярної серії ігор, яка здобула визнання завдяки унікальній концепції створення постапокаліптичного світу. Однією з основних причин її популярності стала увага до деталей і здатність розробників створити атмосферу, яка викликає у гравців відчуття повного занурення. Завдяки цьому, серія отримала численні нагороди і стала символом високої якості у жанрі survival horror (це жанр відеоігор, який зосереджений на виживанні гравця в умовах напруженої атмосфери та небезпеки. У перекладі назва жанру означає «виживання в умовах жаху»).

Гра розроблена українською студією GSC Game World, яка на момент створення проєкту вже мала великий досвід у розробці ігор світового рівня. Інтеграція елементів української культури, історії та географії у гру відображає прагнення розробників не лише створити якісний ігровий продукт, але й популяризувати Україну на міжнародній арені. Гравці з усього світу мають можливість ознайомитися з елементами української ідентичності, які вдало вплетені в ігровий сюжет.

Особливо слід відзначити технічну сторону гри. Команда розробників використовувала передові технології рендерингу та створення ігрових середо-

вищ, що дозволило відтворити реалістичний світ з максимальною деталізацією. Це створило новий стандарт у жанрі постапокаліптичних ігор, ставлячи S.T.A.L.K.E.R. 2 на один рівень із такими гігантами індустрії, як Fallout та The Last of Us. Гра стала не лише розвагою, але й платформою для міжна-родного діалогу, демонструючи можливості України у сфері цифрової індустрії.

Чорнобильська зона відчуження, яка стала основним місцем дії гри S.T.A.L.K.E.R. 2, є символом не лише української історії, а й глобальної трагедії. Використання цієї території як ключового елементу сюжету підкреслює унікальність локації, яка викликає одночасно і страх, і захоплення. Гра вдало передає атмосферу постапокаліптичного світу через ретельне опрацювання деталей реальних місць, таких як місто-привид Прип'ять та інші об'єкти, що увійшли в історію Чорнобильської катастрофи.

Водночас вигадані елементи, такі як аномалії та мутанти, не порушують автентичності зони, а, навпаки, додають глибини ігровому світу. Ці елементи дозволяють розробникам створити напружену, але привабливу атмосферу, яка привертає увагу як любителів фантастики, так і тих, хто цікавиться історією. Гравці не лише занурюються у вигаданий сюжет, але й відкривають для себе реальні аспекти історії та унікальність Чорнобильської зони.

Більш того, гра стимулює інтерес до туризму в Україні. Збільшення міжнародного інтересу до зони відчуження після виходу першої частини S.T.A.L.K.E.R. стало вагомим доказом того, що гра здатна впливати на глобальне сприйняття цієї території. Це ще раз підтверджує силу відеоігор як засобу культурної дипломатії. Через віртуальний досвід мільйони людей у всьому світі отримують доступ до реальної історії та унікальної спадщини України.

Популяризація української культури через S.T.A.L.K.E.R. 2 є одним із найбільш яскравих прикладів використання відеоігор як інструменту культурної дипломатії. Музичний супровід гри, зокрема треки українських виконавців, гармонійно доповнює атмосферу постапокаліптичного світу, одночасно знайомлячи гравців із сучасною українською музикою. Цей підхід дозволяє популяризувати українське мистецтво не лише в межах країни, але й серед мільйонів гравців за кордоном. У багатьох міжнародних оглядах гри оглядачі наголошують на музиці, підкреслюючи її стиль, драйв, колорит і використання української мови.

Використання української мови в грі як однієї з основних мов локалізації підкреслює важливість збереження ідентичності в умовах глобалізації. Гравці з різних країн можуть почути автентичну українську мову, що сприяє її поширенню та формує позитивний імідж України як культурно багатої та самобутньої держави. Для багатьох іноземних гравців це стає першим знайомством з українською мовою, що робить гру важливим елементом у просуванні мовної та культурної спадщини України.

Особливо важливим рішенням стало усунення російського озвучення з гри, що стало символічним кроком у відповідь на сучасні геополітичні реалії. Це рішення підкреслило підтримку національної ідентичності, а також продемонструвало солідарність студії з українським суспільством. Відмова від російського озвучення сприяло зміцненню довіри української аудиторії та підвищила популярність гри серед міжнародних гравців, які високо оцінили принциповість такого підходу. Водночас цей крок викликав хвилю обурення серед російськомовних геймерів, що лише підкреслює ефективність прийнятого рішення в умовах інформаційної війни. Подібна реакція доводить, що культура і мова здатні викликати не лише гордість і зацікавлення, але й резонанс у глобальному контексті.

Окрім музики та мови, візуальні елементи гри також акцентують увагу на українській культурі. Традиційні мотиви, архітектура та деталі побуту, які вплітаються в ігровий світ, створюють атмосферу, що одночасно знайома й унікальна. Це дозволяє іноземним гравцям краще зрозуміти український контекст, а українським гравцям — відчути гордість за свою культуру.

Таким чином, S.T.A.L.K.E.R. 2 не лише розважає, але й виконує важливу культурну місію, просуваючи українську культуру на світовій арені. Вона стає платформою для комунікації між культурами, що особливо важливо в умовах сучасних геополітичних викликів.

S.T.A.L.K.E.R. 2 демонструє, що Україна здатна створювати продукти, які не тільки відповідають світовим стандартам, а й задають нові тенденції в індустрії. Випуск цієї гри під час складних геополітичних умов є свідченням не лише технічної майстерності розробників, але й їхньої стійкості та здатності адаптуватися до викликів. Успіх гри стає символом сили української ігрової індустрії, яка навіть у складних умовах війни продовжує функціонувати та розвиватися.

Ігрова індустрія, представлена такими проєктами, як S.T.A.L.K.E.R. 2, має величезний потенціал для формування позитивного іміджу країни. Інноваційні продукти, створені українськими розробниками, демонструють спроможність країни бути конкурентоспроможною на світовому ринку технологій. Гра виступає як візитна картка України, акцентуючи увагу на її потенціалі у сфері цифрових технологій і творчих індустрій.

Крім того, S.T.A.L.K.E.R. 2 стала символом підтримки української незалежності на міжнародному рівні. Гравці та фанати серії у різних країнах висловлюють солідарність із Україною, а розробники використовують платформу гри для поширення інформації про ситуацію в країні. Це підкреслює, що ігри можуть бути не лише засобом розваги, але й інструментом глобальної комунікації, сприяючи формуванню міжнародної підтримки.

Таким чином, випуск S.T.A.L.K.E.R. 2 є важливим кроком у популяризації України як держави, здатної створювати продукти світового рівня, які не лише вражають якістю, але й виконують важливу роль у формуванні позитивного іміджу країни у світі.

Висновки. S.T.A.L.K.E.R. 2 є яскравим прикладом того, як відеоігри можуть слугувати ефективним інструментом культурної дипломатії та «м'якої сили». Гра сприяє популяризації України через:

- інтеграцію елементів української історії, культури та географії у глобальний контекст;
- відмову від російського озвучення, що підкреслює національну ідентичність і принциповість розробників;
- формування позитивного іміджу України як держави, здатної створювати конкурентоспроможні інноваційні продукти.

Популярність гри на міжнародному рівні доводить ефективність її впливу на сприйняття України як самобутнього, незалежного і прогресивного учасника світового інформаційного простору. Гра також сприяє підвищенню інтересу до української культури та історії серед світової аудиторії.

Публічна політика, спрямована на підтримку подібних ініціатив, може стати потужним інструментом для покращення міжнародного іміджу України. Використання інноваційних підходів, таких як відеоігри, дозволяє ефективно доносити національні цінності та зміцнювати культурну ідентичність у глобальному середовищі.

Література:

1. Nye J. S. SOFT POWER. The Means to Success in World Politics. New York : PublicAffairs, 2004. 191 p.

2. Дорош Л., Івасечко О., Турчин Я. Зовнішня політика України. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2021. 348 с.

3. Челяк О. Українська відеогра «S.T.A.L.K.E.R. 2: Серце Чорнобиля» – лідер продажів у Steam ще до релізу. URL: https://suspilne.media/culture/884055-ukrainska-videogra-stalker-2-serce-cornobila-lider-prodaziv-u-steam-se-do-relizu/

4. Steam - офіційний сайт. URL: https://store.steampowered.com/about

References:

1. Nye J. S. (2004). SOFT POWER. *The Means to Success in World Politics*. New York : PublicAffairs [in English]

2. Dorosh, L., Ivasechko, O., & Turchyn, Ya. (2021). *Zovnishnia polityka Ukrainy [Foreign policy of Ukraine]*. Lviv : Lvivska Politekhnik [in Ukrainian].

3. Chelyak O. Ukrainska videoghra «S.T.A.L.K.E.R. 2: Sertse Chornobylya» – lider prodazhiv u Steam shche do relizu [Ukrainian video game "S.T.A.L.K.E.R. 2: Heart of Chernobyl" is the best-selling game on Steam even before its release]. Retrieved from: https://suspilne.media/culture/884055-ukrainska-videogra-stalker-2-serce-cornobila-lider-prodaziv-u-steam-se-do-relizu/ [in Ukrainian].

4. Steam – official website. Retrieved from: https://store.steampowered.com/about [in English]

УДК 32:35:316.77:005.342

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-161-170

Бурковська Ірина Анатоліївна аспірантка кафедри державного управління, ННІ ПУДС Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, тел.: (044) 481-44-03, https://orcid.org/0009-0009-9911-8263

ДИСКУРСИВНО-СТРАТЕГІЧНА МОДИФІКАЦІЯ ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ У ПАРАДИГМІ ІННОВАЦІЙНОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Антотація. У тексті досліджуються теоретико-методологічні засади дискурсивно-стратегічної модифікації іміджу держави в контексті інноваційного державного управління. Аналітична увага зосереджена на феноменології формування символічного капіталу держави як суб'єкта глобальної комунікації, враховуючи поліваріантність стратегій і дискурсів, що забезпечують репрезентацію її інституційної та політичної ідентичності. Розкрито концептуальні домінанти моделювання іміджевих характеристик держави шляхом застосування інноваційних управлінських механізмів, які інтегрують полісемантичні аспекти соціального та політичного позиціонування у контексті транснаціональних комунікативних потоків. Окреслено принципи інструментальної оптимізації стратегій впливу через резонансність наративних структур, що ґрунтуються на гібридизації управлінських та медіакомунікаційних практик.

Розроблено концепт синергетичної взаємодії між ендогенними та екзогенними дискурсивними полями, які визначають параметри адаптивної репрезентації держави у глобалізованому середовищі. Продемонстровано роль ієрархічної деконструкції традиційних наративів та впровадження інноваційних дискурсивних практик, які трансформують суспільно-політичні уявлення про державу як носія ідентифікаційних маркерів. Автором проаналізовано аксіологічні аспекти впливу стратегічної комунікації на конструювання інтегрального образу держави, що базується на принципах креативної ресемантизації та системної реконфігурації її іміджевих векторів. Акцентовано увагу на складності когнітивно-семіотичних процесів, які детермінують рефлексивний аспект сприйняття держави як актанта міжнародних відносин.

Проведений аналіз підкреслює важливість комплексної інтеграції інноваційних інструментів стратегічного управління, які спрямовані на створення адаптивного іміджевого потенціалу держави у контексті динамічної трансформації соціокомунікативних середовищ. Сформульовано нові підходи до аналізу гібридних наративних форматів, що дозволяють інтегрувати семіотичну та прагматичну складові у процесі формування державного іміджу.

Ключові слова: дискурсивна модифікація, стратегічна комунікація, імідж держави, інноваційне управління, глобалізація.

Burkovska Iryna Anatoliivna Ph.D. candidate at the Department of Public Administration, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, tel.: (044) 481-44-03, https://orcid.org/0009-0009-9911-8263.

DISCURSIVE-STRATEGIC MODIFICATION OF THE STATE'S IMAGE IN THE PARADIGM OF INNOVATIVE PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. The text explores the theoretical and methodological foundations of the discursive-strategic modification of the state's image in the context of innovative public administration. Analytical attention is focused on the phenomenology of forming the symbolic capital of the state as a subject of global communication, considering the multivariate strategies and discourses that ensure the representation of its institutional and political identity.

The conceptual dominants of modeling the state's image characteristics are revealed through the application of innovative management mechanisms that integrate the polysemic aspects of social and political positioning in the context of transnational communicative flows. Principles of instrumental optimization of influence strategies are outlined, emphasizing the resonance of narrative structures based on the hybridization of management and media communication practices. A concept of synergistic interaction between endogenous and exogenous discursive fields is developed, defining the parameters of adaptive state representation in a globalized environment. The role of hierarchical deconstruction of traditional narratives and the implementation of innovative discursive practices is demonstrated, transforming socio-political perceptions of the state as a bearer of identity markers.

The author analyzes the axiological aspects of the impact of strategic communication on constructing an integral image of the state, founded on the principles of creative resemantization and systematic reconfiguration of its image vectors. Attention is drawn to the complexity of cognitive-semiotic processes determining the reflexive aspect of perceiving the state as an actant in international relations.

The analysis emphasizes the importance of comprehensive integration of innovative strategic management tools aimed at creating an adaptive image potential of the state in the context of the dynamic transformation of socio-communicative environments. New approaches to analyzing hybrid narrative formats are formulated, allowing the integration of semiotic and pragmatic components in the process of forming the state's image.

Keywords: discursive modification, strategic communication, state image, innovative management, globalization.

Постановка проблеми. Сучасні трансформаційні процеси у сфері державного адміністрування детермінують необхідність вивчення парадигмальних змін, що інтегрують когнітивно-символічні конструкти у стратегічне формування державного іміджу. У межах цього контексту постає проблема синтезу інноваційних управлінських практик, орієнтованих на полівалентну репрезентацію державності, з урахуванням багатогранності соціокультурних, інформаційних та глобалізаційних чинників. Дискурсивно-стратегічна реконфігурація іміджу держави вимагає комплексного аналізу політичних наративів, соціокультурних архетипів й комунікативних парадигм, що уособлюють множинність семіотичних структур [12]. Інструменталізація такого підходу сприяє виокремленню емерджентних властивостей державного образу, що забезпечують його адаптивність у контексті мультиполярного світового порядку.

Імідж держави розглядається як феномен дискурсивної стратифікації, в якому спостерігається взаємодія синергетичних механізмів інформаційної інтенсифікації та прагматичної інтерпретації. Використання методологічного апарату критичної дискурсивної аналітики дозволяє ідентифікувати латентні маркери, котрі впливають на формування публічного уявлення про державні інститути [4]. Ретрансляція інноваційних дискурсів у державному управлінні корелює із запровадженням неконвенційних підходів до комунікації, що ґрунтуються на полікодовій інтеграції текстуальних, візуальних та символічних форм. Відповідні стратегії акцентують увагу на необхідності переосмислення традиційних механізмів впливу, що раніше базувалися на унілатеральній системі інформаційної передачі.

Процеси стратегічної модифікації іміджу включають апробацію новітніх концепцій управлінського позиціонування, які передбачають гармонізацію державних пріоритетів із глобальними трендами. У цьому контексті відзначається важливість кросдисциплінарних підходів, що дозволяють формувати поліфункціональну модель державного іміджу, резонансну як для внутрішнього, так і для зовнішнього аудиторного середовища [10]. Розв’язання проблематики дискурсивно-стратегічної трансформації іміджу держави вимагає залучення інноваційних технологій аналізу, прогнозування та комунікації, які забезпечують високий рівень гнучкості управлінських рішень. Формування позитивного образу державності, здатного відповідати викликам глобалізованого середовища, залежить від інтерналізації ціннісно-нормативних орієнтирів та креативної адаптації до змінних параметрів світового політичного дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна парадигма інноваційного державного управління, зокрема її аксіологічні та прагматичні аспекти,

дедалі більше підпорядковується необхідності трансформації іміджевих характеристик держави. Рефлексія над останніми дослідженнями дозволяє констатувати (Ковалів М. [10], Саймонс Г. [1], Латинін М. [3], Хаджирадєєва С., Слухай С., Рачинський А. [7]), що дискурсивно-стратегічний потенціал формування національної репрезентації перебуває у симбіотичному зв'язку з політичними інтенціями й публічною дипломатією. Зазначена модифікація орієнтується на синтез семіотичних, комунікаційних та регуляторних стратегій, які покликані конструювати довготривалі когнітивні імперативи в колективній свідомості глобального соціуму.

Тенденції до гіперінтеграції комунікативних технологій у сферу державного менеджменту сприяли еволюції концептуальних моделей репрезентації. У цьому контексті дискурсивно-стратегічна адаптація набуває характеру інструменталізованого механізму для проектування багатовекторного іміджу, що резонує з постмодерними цінностями (Васильєва Н. [9], Лікарчук Н. [2; 11; 12], Величко З., Ленда Р., Вусик Г. [11], Свінкелс М. [6]). Модифікації, що досліджуються, охоплюють впровадження аксіоматичних категорій культурної дипломатії, які структурно поєднуються із трансграничною комунікаційною взаємодією, таким чином стимулюючи відтворення оновленої символічної легітимності.

Аналіз публікацій (Доннан Г., Вілсон Т. [4], Васильєва О. [5], Лікарчук Д., Красножон Н., Кучик О., Кундеус О., Андрієєва О. [8]) виявляє, що імагологічний капітал держави формується через комплексну артикуляцію стратегічно організованих наративів, які співвідносяться із соціокультурними архетипами. Серед ключових тенденцій спостерігається впровадження поліцентричних методологій, здатних враховувати поліморфні форми взаємодії між державними і наддержавними суб'єктами. Дискурсивні практики, таким чином, перетворюються на філософсько-політичний інструмент, здатний забезпечувати синергетичний баланс між національними інтересами та глобальними викликами.

Метою статті є дослідження дискурсивно-стратегічних трансформацій у конструюванні іміджу держави, що інтегруються у парадигму інноваційного державного управління та забезпечують синтез аксіологічних, комунікаційних і регуляторних підходів.

Виклад основного матеріалу. Дискурсивно-стратегічна трансформація державного іміджу в рамках інноваційної парадигми управлінських процесів є феноменом складної поліструктурної природи, що вимагає глибокого проникнення у концептуальні основи комунікативного моделювання та символьного представлення [1]. Інтенсифікація глобалізаційних тенденцій, синтез постмодерністських теорій та трансдисциплінарність сучасних досліджень спонукають до переосмислення традиційних підходів у контексті іміджеутворення, акцентуючи

увагу на значенні інноваційних практик. Конфігурація стратегічних наративів, спрямованих на репрезентацію держави, обумовлюється не лише прагматичною доцільністю, але й динамікою зміни соціокультурного середовища [11]. Формування унікального дискурсивного профілю потребує врахування множинності параметрів, зокрема когнітивних, аксіологічних та семіотичних компонентів, що визначають емерджентний характер символічного капіталу держави. Використання інноваційних методологій у цьому процесі стає ключовим фактором для забезпечення інтегративності репрезентаційних стратегій, здатних адаптуватися до змінних умов геополітичного контексту. Така динаміка уможливлює не лише підвищення суб'єктності держави у міжнародному просторі, але й зростання рівня соціальної консолідації та інституційної ефективності.

Дискурсивно-стратегічна модифікація іміджу держави у парадигмі інноваційного державного управління є багаторівневим процесом, що синтезує концептуальні наративи, соціокультурні контексти та управлінські інновації, спрямовані на створення унікального позиціонування держави в глобальному середовищі. Формування такого іміджу вимагає застосування інструментарію когнітивного маніпулювання та аксіологічного конструювання, що дозволяє адаптувати державну імагологічну стратегію до умов динамічних соціально-політичних трансформацій [3]. Парадигма інноваційного державного управління передбачає інтеграцію концептів public value management, цифрового управління та елементів smart government у процес стратегічного моделювання державного іміджу. Імагологічна стратегія повинна враховувати семіотичну багатовимірність та діахронічну змінність соціального контексту, а також взаємодію когнітивних моделей із цифровими технологіями симуляції репутаційного капіталу [5]. Відповідно, імідж держави трансформується з традиційного наративного архетипу у постмодерністську симуляцію, де ключовим стає феномен глокалізації.

Задля забезпечення ефективності дискурсивно-стратегічної модифікації державного іміджу необхідно застосовувати алгоритми мультидисциплінарного аналізу, що базуються на інкорпорації великих даних та інструментарію штучних нейронних мереж [2]. Зокрема, стратегічний дискурс має бути адаптованим до вимог інформаційного суспільства, використовуючи технології медіатизації та цифрового рефреймінгу. Такі підходи забезпечують інтерактивну імерсивність комунікації, що дозволяє посилити легітимацію управлінських рішень у публічному просторі. Компаративний аналіз світової практики імагологічного управління демонструє різноманітність стратегем, які застосовуються для конструювання державного іміджу. Наприклад, сингапурська модель характеризується ефективною симбіозою технократичного управління та цифрової трансформації, що дозволяє забезпечити високу репутацію в контексті глобальної конкурентоспроможності. У скандинавських країнах,

зокрема у Швеції, акцент зроблено на поєднанні ідеологем сталого розвитку, екологічної етики та соціальної інклюзивності, які формують своєрідний «зелений бренд». Об'єднані Арабські Емірати демонструють унікальний підхід, заснований на постмодерній симуляції гіперреальності, де створення ідеалізованого образу держави підтримується грандіозними технологічними та інфраструктурними проєктами [6].

Тому, дискурсивно-стратегічна модифікація державного іміджу є інноваційною методологічною практикою, яка базується на багатовекторному синтезі когнітивних, соціокультурних і технологічних чинників. Її реалізація потребує глибокого осмислення семантичних та аксіологічних конструктів, а також залучення сучасних цифрових інструментів для забезпечення ефективного позиціонування держави у глобальному комунікативному полі.

Інноваційна трансформація державного управління, як феномен, що синтезує політичні, економічні та соціокультурні виміри, перебуває у стані динамічного переосмислення, обумовленого ескалацією глобалізаційних процесів і технологічної диверсифікації [8]. Відтак, дискурсивно-стратегічна модифікація іміджу держави потребує багатоаспектного підходу, який включає не лише традиційні засоби політичного брендингу, але й новітні семантичні та когнітивні практики, що відображають гібридний характер сучасних викликів. У контексті цієї еволюції важливим стає визначення інтегративних моделей, які забезпечують узгодженість між політичними наративами та їхньою операціоналізацією через стратегії інноваційного управління. Складні парадигмальні процеси, що супроводжують формування державного іміджу, зумовлюють необхідність залучення багаторівневого методологічного апарату, орієнтованого на дослідження семіотичних, аксіологічних та комунікативних механізмів [9]. У цьому контексті дискурсивна сфера набуває ролі ключового простору, де формується не лише репрезентація державного потенціалу, але й сприйняття суб'єктів міжнародного співтовариства. Водночас стратегічна складова акцентує увагу на інституціалізації технологічно підкріплених інновацій, що дозволяють посилити конкурентоздатність і резилієнтність державних механізмів у глобальній системі координат.

Відповідно, дискурсивно-стратегічна модифікація іміджу держави розглядається як багатовимірний феномен, що ґрунтується на поєднанні культурно-цивілізаційних констант із прагматичними аспектами інноваційного розвитку [7]. Такий підхід передбачає не лише конструювання позитивного образу державності, але й активну взаємодію з внутрішніми та зовнішніми акторами для гармонізації інтересів і стимулювання синергетичних ефектів. У цьому сенсі систематизація дискурсивно-стратегічних компонентів створює підґрунтя для інтегрального бачення державного іміджу в умовах невпинно зростаючої складності міжнародних відносин.

Таблиця 1.

Методологічна стратифікація дискурсивно-стратегічних векторів формування державного іміджу в інноваційному парадигматичному контексті

Екзистенційно-семантичний компонент	**Дискурсивно-семіотичні параметри**	**Стратегічно-інституційні вектори**
Аксіологічна модифікація	Реконфігурація наративних парадигм через інтеграцію інноваційно-ціннісних детермінант, орієнтованих на синергетичну ідентичність.	Генерація концептуальних платформ для артикуляції модернізованого державного образу.
Семантична деконструкція	Деконструювання архаїчних дискурсів на користь постмодерністських концепцій, що репрезентують державність як динамічну систему.	Створення мультидисциплінарних майданчиків для рефлексивного обговорення трансформаційних підходів.
Глобалізовані комунікаційні стратегії	Вербалізація ідей трансна-ціонального співробітництва через використання технологічно-інноваційних каналів комунікації.	Інституціоналізація інтерактивних мережевих платформ для обміну іміджевими ідеями.
Інституційна адаптація	Розробка механізмів гнучкої адаптації політичних та адміністративних структур до змінних глобалізаційних викликів.	Імплементація поліцентричних моделей, що мінімізують транзакційні витрати у сфері державного управління.
Антропологічна перспектива	Застосування методологій антропологічного підходу для розкриття специфічності державного іміджу крізь призму культурного різноманіття.	Ініціювання міжкультурних обмінів у рамках інноваційних освітніх програм.
Екологічно-стратегічне позиціонування	Формування державного наративу як екологічного лідера, здатного реалізовувати концепції сталого розвитку.	Реалізація проєктів у сфері декарбонізації, які підкріплюються міжнародними угодами та партнерствами.
Технологічна легітимація	Впровадження технологій як інструменту посилення репутації через їх здатність забезпечувати прозорість і ефективність.	Створення цифрових інфраструктур для полегшення взаємодії між державою та суспільством.

Таблиця 1.

Методологічна стратифікація дискурсивно-стратегічних векторів формування державного іміджу в інноваційному парадигматичному контексті

Кризова артикуляція	Формування стратегічних комунікацій, орієнтованих на попередження та управління соціально-політичними кризами.	Розробка протоколів для ефективної взаємодії із засобами масової інформації під час кризових ситуацій.
Ренесанс соціального капіталу	Акумулювання громадянської активності через інноваційно спрямовані програми соціального залучення.	Ініціювання платформ для громадянських ініціатив, заснованих на принципах децентралізації.
Медіа-інноваційна експансія	Використання новітніх медіа як ключового каналу для артикуляції позитивного державного образу у глобальному середовищі.	Інтеграція державних стратегій у соціальні мережі, орієнтовані на молодіжну аудиторію.
Дигітальна дипломатія	Застосування цифрових технологій для конструювання міжнародних відносин, орієнтованих на іміджеву синергію.	Розробка державних мобільних застосунків для прямої комунікації з іноземними громадянами та інвесторами.
Постпандемічна резилієнтність	Інтеграція стратегій адаптації до нових глобальних реалій, зумовлених трансформаційними викликами постпандемічного світу.	Формування гібридних моделей управління, що поєднують фізичні та цифрові інструменти управління.

Джерело: систематизовано автором на основі [1;3;4;7;9]

Висновки. Проведений аналіз дискурсивно-стратегічної модифікації іміджу держави в межах інноваційного державного управління демонструє важливість синтезу полісемантичних комунікаційних технологій та адаптивних стратегій. Особливого значення набуває динаміка семіотичних трансформацій, які сприяють формуванню гетерогенного іміджевого потенціалу, орієнтованого на багатовекторні взаємодії у глобалізованому соціокультурному контексті. Розвиток інноваційної парадигми державного управління ґрунтується на впровадженні амальгамованих аналітичних інструментів, що інтегрують прагматичні й дискурсивні аспекти. Такий підхід дозволяє систематизувати багаторівневі семантичні структури, завдяки чому державний імідж набуває емерджентних характеристик, необхідних для подолання викликів сучасного інформаційного середовища.

Ефективність трансформаційних процесів у моделюванні державного іміджу значною мірою детермінується використанням гібридних наративних форматів. Вони забезпечують можливість гармонізації полілогічних компонентів комунікації, зокрема за рахунок інтерполяції семіотичних кодів із прагматичною цілеспрямованістю. Така стратегія є релевантною для конструювання стійких дискурсивних моделей, що адаптуються до еволюційних змін у суспільному та медійному ландшафті. Сучасний інноваційний підхід до управління державним іміджем передбачає урахування когнітивних, аксіологічних та інтерактивних параметрів, що сприяють створенню синергетичних умов для реалізації стратегічного потенціалу. Відтак, комплексна інтеграція міждисциплінарних технологій дозволяє забезпечити стійкість, адаптивність і репутаційну атрактивність держави у глобалізованому світі.

Перспективи подальших досліджень у заданому векторі наукового пошуку детермінуються необхідністю розробки поліфункціональних аналітичних моделей, що синтезують когнітивно-дискурсивні, аксіологічні та прагматичні складові формування державного іміджу. Особливого значення набуває вивчення трансцендентних механізмів семіозису, які забезпечують інтеграцію гібридних комунікаційних форматів у складних медійних середовищах. У цьому контексті особливої уваги потребує розробка методологічних підходів до деконструкції латентних впливів інформаційного середовища, що сприяє кристалізації адаптивних стратегем іміджевого управління. Водночас доцільно акцентувати на аналізі кореляційних зв’язків між глобальними трансформаціями соціальних структур і національними моделями іміджевого репрезентування, що відкриває нові горизонти міждисциплінарного синтезу.

Література:

1. Simons G. Swedish government and country image during the international media coverage of the coronavirus pandemic strategy: From bold to pariah. *Journalism and Media.* 2020. № 1.1. P. 41-58.

2. Likarchuk N., Andrieieva O., Likarchuk D., Bernatskyi A. Impression marketing as a tool for building emotional connections in the public administration sphere. *Studies in Media and Communication.* 2022. № 10 (1). P. 9-16.

3. Latynin M., et al. Public administration in the economic sphere of Ukraine: strategic approach. *Studies of Applied Economics.* 2021. № 39.5. URL: https://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/4967

4. Donnan H., Wilson T. *Borders: Frontiers of identity, nation and state.* Routledge, 2021. 204 p.

5. Vasylieva O., et al. Ukrainian civil service: implementation of the public administration reform strategy in Ukraine. *Journal of Advanced Research in Law and Economics.* 2020. № 11.4 (50). P. 1439-1445.

6. Swinkels M. How ideas matter in public policy: a review of concepts, mechanisms, and methods. *International Review of Public Policy.* 2020. № 2.2: 3. P. 281-316.

7. Khadzhyradieva S., Slukhai S., Rachynskyi A. Public administration in Ukraine: Adjusting to European standards. *NISPAcee Journal of Public Administration and Policy*. 2020. № 13.1. P. 81-108.

8. Likarchuk D., Krasnozhon N., Kuchyk O., Kundeus O., Andrieieva O. Theoretical and practical views of political integration in Central and Eastern Europe. *Cuestiones Políticas*. 2022. № 40 (72). P. 912–926.

9. Vasylieva N., et al. Approaches to the formation of Public Administration in the Context of Decentralization Reform in Ukraine. *Cuestiones Políticas.* 2020. № 38.66. P. 301-320.

10. Kovaliv M., et al. Strategic Planning as a Factor of Public Administration in Ukraine. *Path of Science.* 2022. № 8.4. P. 1001-1009.

11. Likarchuk N., Velychko Z., Andrieieva O., Lenda R., & Vusyk H. Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas.* 2023. № 41(76). P. 769-779.

12. Карасаєв С. У., Лікарчук Н. В. Міжнародні аспекти використання інформаційних технологій у державному управлінні. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти.* 2023. № 12. С. 151–163.

References:

1. Simons, G. (2020). Swedish government and country image during the international media coverage of the coronavirus pandemic strategy: From bold to pariah. *Journalism and Media*, № 1.1, P. 41-58

2. Likarchuk, N., Andrieieva, O., Likarchuk, D., Bernatskyi, A. (2022). Impression marketing as a tool for building emotional connections in the public administration sphere. *Studies in Media and Communication*, № 10 (1), P. 9-16.

3. Latynin, M., et al. (2021). Public administration in the economic sphere of Ukraine: strategic approach. *Studies of Applied Economics*, № 39.5. URL: https://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/4967

4. Donnan, H., Wilson, T. (2021). *Borders: Frontiers of identity, nation and state.* Routledge, 204

5. Vasylieva, O., et al. (2020). Ukrainian civil service: implementation of the public administration reform strategy in Ukraine. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, № 11.4 (50), P. 1439-1445

6. Swinkels, M. (2020). How ideas matter in public policy: a review of concepts, mechanisms, and methods. *International Review of Public Policy*, № 2.2: 3, 281-316

7. Khadzhyradieva, S., Slukhai, S., Rachynskyi, A. (2020). Public administration in Ukraine: Adjusting to European standards. *NISPAcee Journal of Public Administration and Policy*, № 13.1, P. 81-108

8. Likarchuk, D., Krasnozhon, N., Kuchyk, O., Kundeus, O., Andrieieva, O. (2022). Theoretical and practical views of political integration in Central and Eastern Europe. *Cuestiones Políticas*, № 40 (72), P. 912–926

9. Kovaliv, M., et al. (2022). Strategic Planning as a Factor of Public Administration in Ukraine. *Path of Science*, № 8.4, P. 1001-1009

10. Likarchuk, N., Velychko, Z., Andrieieva, O., Lenda, R., & Vusyk, H. (2023). Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas*, № 41(76), P. 769-779

11. Vasylieva, O., et al. (2020). Ukrainian civil service: implementation of the public administration reform strategy in Ukraine. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, № 11.4 (50), P. 1439-1445

12. Karasaiev, S. U., Likarchuk, N. V. (2023). Mizhnarodni aspekty vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii u derzhavnomu upravlinni [International aspects of the use of information technologies in public administration]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty*, № 12, P. 151–163

УДК 005.36

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-171-180

Веренич Олександр Сергійович аспірант кафедри публічного управління та землеустрою, Класичний приватний університет, https://orcid.org/0009-0007-2237-4862

Тараненко Андрій Анатолійович науковий співробітник-консультант з ефективності господарської діяльності «Міжгалузевої науково-дослідної установи цифровізації та технологій штучного інтелекту», кандидат економічних наук, https://orcid.org/0009-0003-2637-7498

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ СИСТЕМИ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Анотація. Актуальність дослідження підкреслюється зростаючою потребою закладів охорони здоров'я постійно адаптуватися та впроваджувати сучасні та актуальні медичні послуги в умовах зміни динаміки відповідного ринку. У сучасному конкурентному середовищі здатність визначати стратегії розвитку та підтримувати їх – це не просто шлях до здобуття конкурентної переваги, а необхідність виживання та зростання. В даний час управління діяльністю з надання медичних послуг є безсумнівною вимогою, яке дозволяє сучасному медичному закладу забезпечити своє майбутнє. Стаття присвячена дослідженню особливостей менеджменту медичних закладів в частині управління діяльністю з надання медичних послуг. Теоретико-методологічною основою роботи є сукупність принципів і методів наукового дослідження: принцип систематизації й теоретичного узагальнення, методи групування. Базою для аналізу слугували наукові праці вітчизняних вчених щодо зазначеної проблематики, дані власного дослідження автора статті. Згідно мети поставлено завдання щодо застосування управлінських компетентностей менеджера для підвищення ступеня задоволення потреб споживачів медичних послуг та інтересів самого медичного закладу. Менеджмент є особливим видом управлінської діяльності, де найважливішим є досягнення цілей та сподівань організації. Показано особливості управління діяльністю з надання медичних послуг як на організаційному рівні так і на рівні соціальної системи. Розглянуто проблему гнучкої сутності категорій «обслуговування, послуга, медична послуга» в аспекті зміни згідно побажань надавача та споживача послуг. Виконано узагальнення ознак медичних послуг. Наведено та обґрунтовано авторське бачення категорії «управління діяльністю з надання медичних послуг», яке характеризується як

відносини, що забезпечують збереження й відновлення здоров'я населення та подальший розвиток лікувального закладу, медичного колективу тощо.

Це дослідження є своєчасним, оскільки воно вирішує потребу в інструментах сучасного менеджменту, які можуть забезпечити більш ефективне управління діяльністю з обслуговування населення, надання якісних медичних послуг та можуть сприяти успіху та стійкості системи охорони здоров'я.

Ключові слова: менеджмент, управління, обслуговування, медична послуга, медичний заклад, сфера охорони здоров'я.

Verenych Oleksandr Serhiyevich graduate student of the Department of Public Administration and Land Management, Classical Private University, https://orcid.org/0009-0007-2237-4862

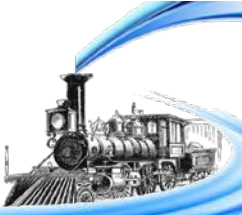
Taranenko Andriy Anatoliyovych researcher-consultant on the efficiency of economic activity of the "Intersectoral Research Institute of Digitalization and Technologies of Artificial Intelligence", Candidate of Economic Sciences, https://orcid.org/0009-0003-2637-7498

PUBLIC MANAGEMENT OF THE MEDICAL SERVICES PROVISION SYSTEM IN UKRAINE

Abstract. The relevance of the study is emphasized by the growing need for healthcare institutions to constantly adapt and implement modern and relevant medical services in the context of the changing dynamics of the relevant market. In the modern competitive environment, the ability to determine development strategies and support them is not just a way to gain a competitive advantage but a necessity for survival and growth. Currently, managing medical services is an undoubted requirement that allows a modern medical institution to secure its future.

The article deals with the study of the features of medical institutions in managing the activities of providing medical services. The theoretical and methodological basis of the work is a set of scientific research principles and methods: the principle of systematization and theoretical generalization, grouping methods. The basis for the analysis was the scientific works of domestic scientists on the specified issues and the data of the author of the article's research. According to the goal, the task of applying the manager's managerial competencies to increase the satisfaction of the needs of consumers of medical services and the interests of the medical institution itself was set. Management is a special type of managerial activity, where the most important thing is to achieve the goals and expectations of the organization.

The features of managing medical service activities at organizational and social system levels are shown. The problem of the flexible nature of the categories "service,

service, medical service" in terms of changes according to the wishes of the provider and consumer of services is considered. The characteristics of medical services are generalized. The author's vision of the category "management of medical service activities" is presented and substantiated, characterized as relationships that ensure the preservation and restoration of the population's health and the further development of a medical institution, medical team, etc.

This study is timely, as it addresses the need for modern management tools that can more effectively manage public service activities, provide quality medical services, and contribute to the success and sustainability of the healthcare system.

Keywords*:* management, management, service, medical service, medical institution, healthcare sector.

Постановка проблеми. В наукових роботах з менеджменту та економіки багато уваги приділяється розвитку теорії послуг, впровадження сучасних інструментів та підходів до управління медичними закладами в українських економічних та соціальних реаліях. Разом з тим залишаються принципові питання: які функції створюють управлінський цикл, які завдання менеджер-управитель виконує на певній фазі управлінського циклу в медичному закладі, яке значення набувають послуги, що надаються медичними закладами в умовах ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженні І. Семчук, Г. Кукель С., В. Роледерс [1] представлено специфічний підхід до управління в сучасних умовах функціонування вітчизняної системи охорони здоров’я, який полягає у зміні системи фінансування сфери охорони здоров’я. Автором О. Моргулець [2] запропоновано підходи до розвитку сучасного категоріального апарату теорії послуг. Автор Ю. Дишкантюк [3] обґрунтовує поняття й ознаки медичної послуги як предмета господарсько-правового регулювання. Автори В. Іваненко та Ж. Черноусова [4], Н. Ковтун та Б. Літовченко [5], О. Куліков [6], А. Левченко та О. Горпинченко [7] досліджують сучасні моделі та базові імперативи поліпшення якості менеджменту послуг. Як бачимо проблемі управління діяльністю з надання медичних послуг приділено недостатньо уваги.

Мета статті - дослідження особливостей менеджменту медичних закладів в частині управління діяльністю з надання медичних послуг.

Виклад основного матеріалу.

Менеджмент – явище багатогранне, тому його часто трактують як науку управління, мистецтво управління, функції та процес управління, органи управління та групи людей, що керують організацією. Під менеджментом розуміють особливий вид управлінської діяльності, в якому найважливішим є досягнення цілей і очікувань організації. Менеджмент можна розглядати як мистецтво і науку досягнення цілей організації найбільш ефективним способом [5].

Менеджмент – це процес керівництва організацією шляхом визначення цілей і розробки методів і засобів їх досягнення. При цьому управління здійснюється професійно кваліфікованими фахівцями. Процес управління передбачає прийняття рішень шляхом вибору альтернатив. Відповідальність за прийняття рішень покладається на менеджерів, дії яких спрямовані на забезпечення ефективних умов роботи організації та досягнення бажаних результатів.

Управління – це інформаційний процес, який включає створення, передачу, оприлюднення, обробку та зберігання інформації та здійснюється через послідовне виконання посадових обов'язків керівниками та виконавцями. Менеджмент як орган управління є відображенням управління організацією, що представляє її економічні інтереси та діє від імені цієї організації [8].

Сучасний рівень розвитку економіки вимагає особливо ефективного управління. Тому система менеджменту сучасної організації повинна створювати умови, за яких кожен керівник буде постійно активно шукати відповідні шляхи і засоби підвищення ефективності управлінської праці як одного з головних завдань його діяльності. Крім того, система управління повинна володіти здатністю до саморегулювання та самовдосконалення, використовувати позитивні синергетичні ефекти, що виникають у результаті взаємодії її елементів, і бути орієнтованою на розуміння та послідовне застосування рівня підходу організації до своїх цілей. Ступінь досягнення поставленої мети всіма структурними учасниками організації в процесі управління оцінює рівень задоволення потреб споживачів та інтересів самої організації і може бути виміряна за допомогою критеріїв якості процесу управління, таких як: безперервність, циклічність, послідовність, надійність [9, 10].

Хоча категорія «менеджмент» визначається категорією «управління», слід зазначити, що вони не одне й те саме. Розкривши діалектику співвідношення змісту категорій «менеджмент» і «управління», багато дослідників обговорюваної проблематики зазначають, що менеджмент, на відміну від управління, характеризується:

- більш різноманітним характером її проявів;
- може проявлятися як на мікрорівні (організаційний рівень), так і на рівні соціальних систем (макрорівень), тому можна зробити висновок, що саме менеджмент має більш значущий статус у межах управлінського впливу суб'єкта управління;
- це більш складне і багатогранне явище, оскільки в найпростішому вигляді виділяють: механізми управління; структура та ієрархія управління; суб'єктів та об'єктів управління; функції та процеси управління;
- не враховує, хоча не можна сказати й ігнорує, соціально-психологічні аспекти стану та розвитку системи управління;

- означає більш жорстку або безкомпромісну модель поведінки системи управління щодо підлеглих;

- як правило, не займається питанням постановки цілей, а зосереджується на питаннях ефективного використання організаційних ресурсів у рамках запропонованої структури.

З іншого боку, управління, яке має стратегічний прояв, спрямовує увагу, серед іншого, на встановлення цілей організації та формування (підтримку, підтримку) її структури. Об'єктивною основою управлінської діяльності є зміна стану інформації через три фази: збір (концентрація) інформації про суб'єкт управління; перетворення зібраної інформації в новий вид – рішення; поява нової інформації після прийняття рішення. Трьом видам діяльності або базовим універсальним базовим функціям відповідають три етапи зміни інформаційного стану на практиці: надання інформації, прийняття рішень, реалізація рішень [7, 8].

На основі аналізу різних підходів до розкриття сутності категорії «управління» виділимо такі важливі ознаки як форми практичної діяльності:

- управління є одним із специфічних видів людської діяльності, що відрізняє його від інших видів людської діяльності;

- таке управління проявляється переважно у сфері економічних відносин;

- основною формою такого управління є вплив відповідних суб'єктів управління на його суб'єкт;

- як вид управлінської діяльності, що відбувається безперервно в часі та просторі;

- це управління відбувається як процес, який слідує за чіткою, структурною та логічною послідовністю окремих фаз;

- управлінська діяльність завжди підпорядкована конкретним цілям;

- управління як форма практичної діяльності завжди характеризується певним результатом;

- бізнес вимагає раціонального використання необхідних ресурсів;

- це управління відбувається в умовах ризику та невизначеності.

Організація як сутність управління є його об'єктивною ознакою. У цьому аспекті управління діяльністю з надання медичних послуг слід розуміти як організаційну діяльність, оскільки вона відтворює кожне явище (об’єкт) як певну організаційну структуру. По відношенню до соціальних утворень ця структура характеризується насамперед організованістю як цілеспрямованою єдністю, яка полягає у встановленні специфічних відносин між людьми, тобто підпорядкуванні природної організації впливу соціальної організації, вищим проявом якої є праця [11].

Вважаємо, що доцільно розглянути сутність категорій у встановленому порядку: «обслуговування», «послуги», «медичні послуги».

Обслуговування – це будь-яка діяльність, яку виконує один користувач для іншого, яка є нематеріальною та не призводить до створення чогось

власного. У більш широкому сенсі обслуговування можна розуміти як процес надання послуг для задоволення потреб і послуг для задоволення інтересів [12].

Термін «послуга» як центральна категорія у визначенні обслуговування має десятки трактувань [13]. У контексті теми нашого дослідження виправданим є віднесення до категорії «соціальні послуги». У Законі України «Про соціальні послуги» вони визначені як конкретні види діяльності, що полягають у наданні допомоги особам та членам їхніх сімей, які перебувають у складній життєвій ситуації та наражаються на ризики, спричинені важкою життєвою ситуацією. Змістом діяльності соціальної допомоги є попередження або подолання складних життєвих ситуацій та їх наслідків [14].

Проблема з визначенням «послуги» полягає в тому, що дослідник послуг має справу з гнучкою сутністю, межі якої змінюються відповідно до побажань постачальника послуг та/або споживача. Той самий предмет, який складається із сукупності фізичних об'єктів і комплексу дій персоналу виконавця, може бути визнаний споживачем матеріальним продуктом і послугою.

Наведемо такі особливості послуги:

- ціннісно-вартісний характер;
- професійна діяльність (більшість послуг виконується фахівцями, спеціалістами, висококваліфікованими спеціалістами, вузькокваліфікованими професіоналами).

Багато вітчизняних дослідників визначають термін «послуга» як купівлю (товару); результат взаємодій постачальників і споживачів; конкретна подія або її результат; благо; різні види діяльності, які здійснюються в різних сферах реалізації державних і муніципальних послуг, таких як: освіта, охорона здоров'я, фінансові та юридичні послуги тощо. Відмінною рисою послуг як соціально-економічної категорії є: безпосередній зв'язок (взаємний зв'язок) між постачальником послуг та отримувачем послуг; неможливість існування послуги окремо від її виробника (постачальника) і від споживача [15].

Послуги різноманітні, і ключовими критеріями будуть об’єкт послуги, зв'язок з матеріальним продуктом, ступінь участі постачальника послуг і використання технологій у наданні послуги.

Оскільки послуги відрізняються від матеріальних товарів, багато дослідників вважають, що слід розрізняти характеристики послуг, які включають:

- відсутність кількісних показників;
- нестабільність якості;
- непряме вимірювання якості;
- невіддільність послуги від постачальника послуги та споживача [15].

Можна додати інші характеристики послуг:

- надання послуг характеризується партнерською взаємодією виконавця послуг і споживача. Наслідком цієї дії є благо, особливо важливе для споживача

послуги, яке змушує його оплачувати роботу виконавця послуги за ринковою ціною;

- споживач часто безпосередньо бере участь у процесі надання послуги. Проте, весь спектр послуг можливий навіть без присутності споживача;

- споживач послуг не може стати їх власником. Це не стосується предметів, які залишаються у власності споживача у зв'язку з діяльністю з надання послуги (наприклад, відремонтований автомобіль, відновлений орган тощо);

- надання послуг є діяльністю і послуги не можуть бути перевірені та оцінені до тих пір, поки споживач їх не отримає та не оплатить;

- послуга має певну споживчу цінність лише в певний час і в певному місці, що серйозно обмежує можливості її обміну на ринку. Тому послугу можна розуміти в двох значеннях: у першому аспекті – як діяльність або робота, що приносить корисний ефект, у другому – як діяльність організацій і окремих осіб, що здійснюється для задоволення потреб і послуг.

Наведені значення можна віднести до послуг, що надаються закладами охорони здоров'я на ринкових умовах. Проаналізувавши результати досліджень науковців, узагальнимо характеристику медичних послуг:

- наявність результатів у вигляді соціального ефекту;
- неможливість встановити чітку ціну до завершення виконання;
- призначені для задоволення суб'єктивних потреб споживачів;
- постачальник повинен гарантувати очікуваний результат, який дуже різниться, навіть якщо виконується одним і тим же лікарем;
- не має матеріальної складової до початку виробництва;
- інтелектуально залежні від постачальника послуг.

У відповідному розділі КВЕД «Охорона здоров'я та соціальна допомога» виділено різні види послуг [16], які можна поділити на групи:

- діяльність з надання лікувальних та лікувально-профілактичних послуг;
- діяльність з надання загально-медичних, спеціалізованих та стоматологічних послуг;
- реабілітаційна та інша діяльність в сфері охорони здоров'я та надання медичних послуг.

При цьому, під управлінням діяльністю з надання медичних послуг, розуміємо відносини, які створюються у сфері охорони здоров'я та забезпечують збереження здоров'я населення та подальший розвиток закладів охорони здоров'я та колективу медиків. Вищезазначені послуги можуть надаватися суб'єктами, які мають відповідні ресурси та відповідають за виконану діяльність. Медичні послуги в Україні надають державні та комунальні установи, а також установи приватного сектору. Це означає наявність конкуренції у сфері охорони здоров'я, що має позитивно впливати на якість послуг, що надаються.

При визначенні управління як категорії менеджменту важливо, щоб воно мало організаційний характер, було спрямоване на досягнення конкретного результату та передбачало можливість впливу на суб'єктів.

Невід'ємною частиною управління є визначення стратегії розвитку, яка включає чотири різні рівні, кожен з яких охоплює різні аспекти загальної стратегії:

1. Корпоративну стратегію складають ініціативи закладу охорони здоров'я щодо надання медичних послуг, підходи, які використовують менеджери для досягнення конкурентних переваг.

2. Бізнес-стратегія стосується діяльності та підходів, спрямованих на досягнення успіху та продуктивності в конкретному напрямку обслуговування. Основний акцент робиться на розробку та реалізацію заходів, які зміцнюють позиції на ринку медичних послуг та створюють конкурентні переваги.

3. Стратегії функціональних сфер стосуються діяльності, підходів і практик, які повинні використовуватися в управлінні конкретними процесами або ключовими видами діяльності в медичному закладі. Цей рівень представляє стратегії для функціональних відділів, таких як маркетинг, фінанси та управління персоналом. Відповідні відділи відповідають за формування функціональних стратегій.

4. Операційні стратегії відносяться до відносно вузьких стратегічних ініціатив і підходів до управління ключовими операційними одиницями (філії, регіональні підрозділи та відділи стратегічного значення (рекламні кампанії, менеджмент, робота на веб-сайтах).

Тому управлінська діяльність у сфері надання медичних послуг, як і кожен процес управління, складається із загальних (операційних) функцій, спрямованих на досягнення мети на окремих етапах. Універсальні функції називаються так тому, що вони присутні у всій діяльності менеджера-управителя. Назву оперативні функції отримали у зв'язку з тим, що вони відповідають певному рівню управлінської діяльності. До оперативних функцій найчастіше відносяться: аналіз, планування, організація, контроль і регулювання. Вони відбуваються послідовно і створюють управлінський цикл. Кожна окрема функція має загальне і специфічне призначення. Загальна мета збігається з метою управління в цілому (забезпечення оптимального функціонування та розвитку системи), тоді як конкретна ціль відноситься до завдань, які менеджер-управитель виконує на конкретній фазі циклу управління.

Висновки

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що управління – це особливий, специфічний вид діяльності, який не зводиться до організації процесів обслуговування та надання медичних послуг, а потребує особливої кваліфікації та компетентностей сучасного менеджменту. Ефективне управління

має включати фахівців, які володіють знаннями в сфері менеджменту, права, фінансів, організації праці. Тому медичні заклади, які можуть дозволити широкий спектр фахівців для управління діяльністю з обслуговування населення та надання якісних медичних послуг, мають певні переваги.

Отже, управління, обслуговування та надання медичних послуг є ключовими відносинами у розвитку системи охорони здоров'я. Управління діяльністю з надання медичних послуг – це організаційно-правові та економічні відносини, що виникають у сфері діяльності закладів охорони здоров'я для реалізації прав та інтересів населення (споживачів, пацієнтів тощо).

Література:

1. Семчук І.В., Кукель Г.С., Роледерс В.В. Впровадження нових підходів до управління закладами охорони здоров'я в умовах ринку. *Ефективна економіка*. 2020. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7910 (дата звернення: 01.01.2025).

2. Моргулець О.Б. Розвиток сучасного понятійно-категоріального апарату теорії послуг. URL: http://surl.li/thqkgh (дата звернення: 01.01.2025).

3. Дишкантюк Ю. Поняття й ознаки послуги як предмета господарсько-правового регулювання. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 285–291.

4. Іваненко В.І., Черноусова Ж.Т. Прийняття управлінських рішень в економіці та маркетингу: навч. посіб. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2020. 62 с.

5. Ковтун Н.С., Літовченко Б.В. Історія вчень менеджменту. Практикум: навч. посіб. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2019. 75 с.

6. Куліков О.П. Діагностика стану бізнес-процесів підприємства: базові імперативи поліпшення якості менеджменту. *Управління розвитком складних систем*. 2020. № 42. С. 176–183.

7. Левченко А.О., Горпинченко О.В. Сучасна модель командного менеджменту в системі стратегічного управління людськими ресурсами. *Центрально-український науковий вісник. Економічні науки*. 2022. Вип. 8(41). С. 253–258.

8. Кісіль З.Р. Основи управління: навч. посіб. Львів: ЛДУВС, 2021. 232 с.

9. Інтернет-портал з проблем менеджменту. URL: www.12manage.com (дата звернення: 16.12.2024).

10. Чернявська І.М., Цівань І.Е. Сутність та методичний інструментарій когнітивного менеджменту. *Modern Economics*. 2023. №37(2023). С. 101–107.

11. Ольшанський О.В., Ткачова С.С., Ткаченко О.П. Імплементація процесного підходу у теорію прийняття управлінських рішень. *Бізнес-навігатор*. 2021. Вип. 2(63). С. 93–97.

12. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) /Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ: Ірпінь, ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

13. Фармацевтична енциклопедія. Послуги. URL: https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/906/poslugi (дата звернення: 26.12.2024).

14. Закон України «Про соціальні послуги» № 2671-VIII від 17.01.2019 р (поточна редакція 15.11.2024, підстава - 4017-IX). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text (дата звернення: 01.01.2025).

15. Мікроекономіка: навч. посібник / Н.М. Каменева, М.В. Косич, О.Ю. Александрова та ін. Харків: УкрДУЗТ, 2022. 305 с.

16. КВЕД 86.1-86.9 «Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги». URL: http://surl.li/dqqqtp (дата звернення: 01.01.2025).

References:

1. Semchuk, I.V., Kukel, G.S., & Roleders, V.V. (2020). Vprovadzhennia novykh pidkhodiv do upravlinnia zakladamy okhorony zdorovia v umovakh rynku [Introducing new approaches to managing healthcare facilities in a market environment]. *Efektyvna ekonomika – Efficient Economy*, 5. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7910 [in Ukrainian].

2. Morhulets, O.B. Rozvytok suchasnoho poniatiino-katehorialnoho aparatu teorii posluh [Development of the Modern Conceptual and Categorical Apparatus of Service Theory]. (n.d.). Retrieved from http://surl.li/thqkgh [in Ukrainian].

3. Dyshkantiuk, Yu.I. (2020). Poniattia y oznaky posluhy yak predmeta hospodarsko-pravovoho rehuliuvannia [The Concept and Characteristics of a Service as a Subject of Economic and Legal Regulation]. *Yurydychnyi visnyk – Law Herald*, 1, 285-291 [in Ukrainian].

4. Ivanenko, V.I., & Chernousova, Zh.T. (2020). *Pryiniattia upravlinskykh rishen v ekonomitsi ta marketynhu [Making Managerial Decisions in Economics and Marketing]*. Kyiv: Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute [in Ukrainian].

5. Kovtun, N.S., & Litovchenko, B.V.. (2019) *Istoriia vchen menedzhmentu. Praktykum [History of Management Teachings. Workshop]*. Dnipro: University of Customs and Finance [in Ukrainian].

6. Kulikov, O.P. (2020). Diahnostyka stanu biznes-protsesiv pidpryiemstva: bazovi imperatyvy polipshennia yakosti menedzhmentu [Diagnosis of the state of business processes of enterprise: basic imperatives for improving the quality of management]. *Upravlinnia rozvytkom skladnykh system – Managing the Development of Complex Systems*, 42, 176-183 [in Ukrainian].

7. Levchenko, A.O., & Horpynchenko, O.V. (2022). Suchasna model komandnoho menedzhmentu v systemi stratehichnoho upravlinnia liudskymy resursamy [Modern Model of Team Management in the System of Strategic Management of Human Resources]. *Tsentralno-ukrainskyi naukovyi visnyk. Ekonomichni nauky – Central Ukrainian Scientific bulletin. Economic Sciences*, 8(41), 253-258 [in Ukrainian].

8. Kisil, Z.R. (2021). *Osnovy upravlinnia [Management Basics]*. Lviv: LvSUIA [in Ukrainian].

9. Internet-portal z problem menedzhmentu [Internet portal on management issues]. *12manage.com* Retrieved from www.12manage.com [in Ukrainian].

10. Chernyavs'ka I.M., & Tsivan I.E. (2023). Sutnist ta metodychnyi instrumentarii kohnityvnoho menedzhmentu [The essence and methodical tools of cognitive management]. *Modern Economics*, 37(2023), 101-107 [in Ukrainian].

11. Olshanskiy, O.V., Tkachova, S.S., & Tkachenko, O.P. (2021). Implementatsiia protsesnoho pidkhodu u teoriiu pryiniattia upravlinskykh rishen [Implementation of process management in the field of trade as important socio-economic system]. *Biznes-navihator – Business Navigator*, 2(63), 93-97 [in Ukrainian].

12. Busel, V.T. (Eds.). (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Big Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language]*. Kyiv: Irpin, Perun [in Ukrainian].

13. Farmatsevtychna entsyklopediia. Posluhy [Pharmaceutical Encyclopedia. Services]. *pharmencyclopedia.com.ua* Retrieved from https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/906/poslugi [in Ukrainian].

14. Zakon Ukrainy Pro sotsialni posluhy: pryiniatyi 17 sich. 2019 roku № 2671-VIII [Law of Ukraine On Social Services: activity from January 17 2019, № 2671-VIII]. *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text [in Ukrainian].

15. Каменева, Н.М. (Eds.). (2022). *Mikroekonomika [Microeconomics]*. Kharkiv: UkrSURT [in Ukrainian].

16. *KVED 86.1-86.9 «Okhorona zdorovia ta nadannia sotsialnoi dopomohy» [Classification of types of economic activity 86.1-86.9 "Healthcare and Social Assistance"]*. Retrieved from http://surl.li/dqqqtp [in Ukrainian].

УДК 338.24(477)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-181-193

Герман Дмитро Станіславович аспірант 2 курсу, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, тел.: (095)103-33-24, https://orcid.org/0009-0006-1704-6242

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті автор робить акцент на тому, що за сучасних умов малий та середній бізнес в Україні стикається із рядом перешкод та проблем у своїй діяльності та розвитку, що негативно відображається як на діяльності бізнесу в цілому, так і на економічному розвитку нашої країни. Однією із найбільш складних проблем, з якою стикається бізнес за сучасних умов, є триваюча війна росії проти України, адже вона, сама будучи проблемою розвитку бізнесу, породжує ряд інших проблем, які ще більше ускладнюють діяльність малого та середнього бізнесу під час війни. Крім того, автор наголошує на існуванні й ряду інших проблем внутрішнього та зовнішнього характеру, які створюють ті чи інші перешкоди на шляху його ефективного розвитку. До цих проблем автор відносить: непрозору податкову систему та занадто високі податки; корупцію; нестабільну ситуацію у державі; відсутність реформ у судовій системі; високу бюрократію; слабко розвинену інфраструктуру; недостатню кваліфікацію персоналу; непродуману економічну політику держави на світовій арені, а також інші проблеми, які є дотичними до вже перерахованих вище. Деталізуючи кожну із проблем, автор наголошує на тому, що всі вони тісно пов’язані між собою та посилюють негативний вплив одна одної. Роблячи висновки за проведеним дослідженням, автор говорить про те, що існуючі на сьогоднішній день проблеми функціонування та розвитку бізнесу в Україні, потребують комплексного управлінського підходу до їх вирішення. Це зумовлює необхідність формування такої політики держави у сфері розвитку малого та середнього бізнесу, яка буде спрямована на: мінімізацію негативних наслідків війни в Україні, боротьбу з корупцією, залучення іноземних інвестицій у розвиток бізнесу, реформування системи оподаткування, реформування системи судочинства тощо. У цілому, автор наголошує на необхідності тісного співробітництва держави та бізнесу, а також міжнародних партнерів у напрямку створення такого середовища для функціонування та розвитку українських бізнес-структур, яке буде максимально сприятливим для економіки України та світу зокрема.

Ключові слова: бізнес, малий бізнес, середній бізнес, економічний розвиток, проблеми розвитку бізнесу, проблеми функціонування бізнесу.

Herman Dmytro Stanislavovych PhD student, 2nd year, National University «Lviv Polytechnic», Lviv, tel.: (095)103-33-24, https://orcid.org/0009-0006-1704-6242

CURRENT PROBLEMS OF BUSINESS OPERATION AND DEVELOPMENT IN UKRAINE

Abstract. In the article, the author emphasizes that under modern conditions, small and medium-sized businesses in Ukraine face a number of obstacles and problems in their activities and development, which negatively affects both business activities in general and the economic development of our country. One of the most difficult problems that businesses face under modern conditions is the ongoing war between Russia and Ukraine, because it, being a problem for business development itself, gives rise to a number of other problems that further complicate the activities of small and medium-sized businesses during the war. In addition, the author emphasizes the existence of a number of other problems of an internal and external nature that create certain obstacles to its effective development. The author includes these problems: an opaque tax system and excessively high taxes; corruption; an unstable situation in the state; lack of reforms in the judicial system; high bureaucracy; poorly developed infrastructure; insufficient qualification of personnel; ill-considered economic policy of the state on the world stage, as well as other problems that are relevant to those already listed above. Detailing each of the problems, the author emphasizes that they are all closely interconnected and enhance the negative impact of each other. Drawing conclusions from the research conducted, the author says that the current problems of the functioning and development of business in Ukraine require a comprehensive management approach to their solution. This necessitates the formation of such a state policy in the field of small and medium-sized business development, which will be aimed at: minimizing the negative consequences of the war in Ukraine, combating corruption, attracting foreign investment in business development, reforming the taxation system, reforming the judicial system, etc. In general, the author emphasizes the need for close cooperation between the state and business, as well as international partners, in order to create such an environment for the functioning and development of Ukrainian business structures, which will be as favorable as possible for the economy of Ukraine and the world in particular.

Keywords: business, small business, medium-sized business, economic development, business development problems, business functioning problems.

Постановка проблеми. Україна, як молода і незалежна держава, пережила та продовжує переживати складні трансформації у всіх сферах суспільного

життя, зокрема й у сфері економіки. На своєму шляху розвитку наша держава стикається із рядом викликів як економічної, так і неекономічної природи. Через це український бізнес постійно змушений адаптуватись до змін за умов нестабільності, а також бути гнучким та запроваджувати інновації, щоб залишатись «на плаву». Саме тому в контексті висвітлення особливостей розвитку та функціонування бізнесу в Україні доцільно окреслити наявні проблеми та рекомендації щодо їх вирішення як на сучасному етапі, так і на майбутнє, коли Україна оговтуватиметься від довготривалої повномасштабної війни на її території. Особливої актуальності дослідження проблем функціонування та розвитку бізнесу в Україні та вироблення рекомендацій щодо їх вирішення набуває й у контексті інтеграції нашої держави у світовий економічний простір, її європейського вибору та потреби стійкого майбутнього розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Станом на сьогоднішній день ряд досліджень було присвячено окремим проблемам функціонування та розвитку бізнесу в Україні. Зокрема, це дослідження І. Грановська, Н. Ляліна, Г. Матвієнко-Біляєва, Т. Мельник, А. Панчук та ряд інших. Однак, комплексного дослідження актуальних проблем функціонування та розвитку бізнесу в їх взаємозв'язку між собою не досліджував жоден науковець.

Тож, вважаємо тему статті актуальною та такою, що потребує комплексного підходу до її дослідження.

Мета статті – комплексне дослідження актуальних проблем функціонування та розвитку бізнесу в Україні, а також формулювання рекомендацій щодо вирішення цих проблем.

Виклад основного матеріалу. Як у мирний час, так і сьогодні, коли в країні триває війна, український бізнес розвивається та функціонує за численних викликів та проблем, які з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну лише посилились. До основних проблем, з якими стикається український бізнес на сьогоднішній день доцільно віднести: збройну агресію рф; непрозору податкову систему та занадто високі податки; корупцію; нестабільну ситуацію у державі; відсутність реформ у судовій системі; високу бюрократію; слабко розвинену інфраструктуру; недостатню кваліфікацію персоналу; непродуману економічну політику держави на світовій арені; інші проблеми, які є дотичними до вже перерахованих вище. Охарактеризуймо виявлені проблеми більш детально.

Збройна агресія рф. Розпочата 24 лютого 2022 року повномасштабна агресія росії на території України стала проявом ескалації агресії з боку рф, яку вона розпочала ще у 2014 році. Це неминуче відобразилося на українському бізнесі, який зіткнувся з наступними проблемами, які, серед іншого, охоплюють проблеми безпеки бізнес-діяльності та діяльності працівників, операційні виклики, зумовлені необхідністю переміщення ресурсів та персоналу, збої в

логістиці тощо. Переважна частка українських бізнес-структур виявилась цілком неготовою до початку повномасштабної війни, хоча війна на сході України розпочалась ще у 2014 році. Вони не мали планів дій на випадок надзвичайних ситуацій та стратегій скорочення ризиків. Деякі з іноземних компаній, отримавши рекомендації їх урядів, припинили свою діяльність в Україні, або ж зробили це, зважаючи на їх корпоративні політики. Одночасно з цим, значна часка підприємств, переважно національних, провадили свою діяльність в умовах війни, допомагаючи українському населенню адаптуватись до викликів війни, забезпечуючи його товарами та послугами першої необхідності. Супермаркети, банки, аптеки, служби таксі тошо продовжували функціонувати незважаючи на постійні обстріли, реалізуючи свою діяльність в умовах балансування між попитом споживачів та безпекою співробітників [1, с. 7]. Багато підприємств із початком повномасштабного вторгнення було перевезено на Західну Україну. Зокрема, як свідчать статистичні дані, лише протягом першого півріччя війни в Україні у 2022 році лише на Львівщину було релоковано 207 українських підприємств [2].

Як свідчать дані дослідження, до початку повномасштабного вторгнення 22,3% бізнес-структур оцінювали своє фінансово-економічне становище, як таке, що є задовільним чи поганим, а вже наприкінці 2024 року кількість таких бізнес-структур сягнула 41,6% (за даними опитування, проведеного в межах проєкту Програми розвитку ООН (UNDP) «Підтримка України») [3]. Причиною цьому стали проблеми, породжені війною, та які ще більш загострили проблему розвитку бізнесу в Україні. До їх числа ввійшли: фізичне знищення ряду підприємств та існуючої інфраструктури; масова релокація бізнесу; втрата ринків збуту; кадровий дефіцит та проблема з бронювання працівників; перебудова логістичних шляхів; нестабільність валютного ринку; скорочення внутрішнього попиту; нестача фінансування та невигідні умови кредитування тощо [4, с. 8].

Негативно позначилось повномасштабне вторгнення і на зовнішньоекономічній діяльності українського бізнесу. Зокрема, за результатами проведеного в межах проєкту Програми розвитку ООН (UNDP) «Підтримка України» у 2024 році, 62,% українських підприємств не здійснюють зовнішньоекономічних операцій, 9,8% – здійснюють тільки експортні операції, 10,6% – здійснюють тільки імпортні операції, 9,6% – здійснюють імпортно-експортні операції, решта – 7,6% – планують вихід на міжнародні ринки найближчим часом [3]. Тож, як бачимо, більша частина підприємств України змушена працювати виключно на національному ринку, що негативно впливає на розвиток українського бізнесу. Такі тенденції спостерігались не лише під час війни, а й до її початку, адже український бізнес стикається із рядом перешкод на шляху до ефективного здійснення ЗЕД: недосконаліть правової бази регулювання ЗЕД, високі митні

бар'єри та складність митних процедур, низький рівень міжнародної інтеграції, інфраструктурні проблеми, обмежений доступ до технологій та інновацій тощо. Все це, і не тільки, гальмує можливість виходу українських підприємств на європейський та світовий ринки, а в умовах війни до цих проблем додались ще й: руйнування й без того слабкої інфраструктури, блокада морських портів, безпекові ризики, зростання логістичних витрат, валютні обмеження та фінансова нестабільність тощо.

Станом на сьогоднішній день українські підприємці відзначають п'ять найбільш вагомих проблем, які заважають їм розвивати свій бізнес під час війни: на відсутність достатньої кількості кваліфікованих працівників вказує 42,3% підприємців; на відсутність достатнього капіталу – 47%; на відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів – 51,6%; на непередбачувані дії з боку держави, що можуть погіршити становище бізнесу – 55,8%; на непрогнозоване майбутнє в Україні та ситуації на внутрішньому ринку – 58,2% [3]. Тож, як бачимо, збройна агресія рф – це комплексна проблема формування та розвитку українського бізнесу, адже війна, без винятку, відображається на всіх сферах суспільного життя, а, отже, на всіх різновидах діяльності українських підприємств, чинячи для них певні перешкоди та проблеми реалізації їх діяльності.

Непрозора податкова система та занадто високі податки. Наявність такої проблеми часто обговорюється в Україні, особливо тими, хто ці податки сплачує. Розберемось чому. Насправді невдоволеність платників податків викликана не стільки їх високою ставкою, а скільки організацією самого процесу оподаткування, фокус якого падає на меншість – сумлінних платників податків, і це в той час, коли більша частина українського бізнесу перебуває «у тіні». Якщо ж порівнювати ставки оподаткування для бізнесу в Україні, то вони є цілком відповідними тим, які утвердились в європейських країнах, однак часто, у порівнянні зі світовою практикою, є набагато більш приємнішими [5]. Це свідчить про те, що рівень оподаткування в нашій країні не є надмірним, проте, для українського бізнесу ці податки є значними. Вони обтяжують бізнес та знижують конкурентоспроможність останнього. Податкова система характеризується як непрозора та неефективна, адже вона створює додаткові труднощі для бізнес-структур. А все тому, що факт наявності в Україні значного середовища ФОПів – це пряме свідчення того, що в нашій країні існує своєрідний внутрішній офшор, в якому приховані значні резерви, що змушує податкові органи надмірно зосереджуватись на виявленні прихованих ресурсів. Як відзначають учасники Центру соціально-економічних досліджень CASE Україна, проведення податкових перевірок в Україні відбувається із так званою презумпцією «злої волі», коли кожен платник податків розглядається податковими структурами як такий, що є потенційним чи ймовірним порушником [6]. При цьому переважна

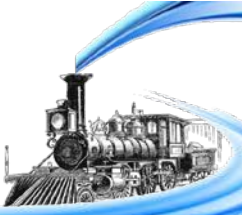
більшість спроб податкових структур щодо виявлення та стягнення прихованих ресурсів під час перевірок є неефективними, адже лише 4% від загальної кількості дорахувань, здійснених за 2023 рік, фактично надійшли до бюджету. Це формує конфліктну ситуацію, відштовхуючи бізнес від співпраці з державою, замість сприяння розвитку інновацій та релокації. «Дисциплінуючий вплив» стосується виключно легального бізнесу, що й без того є сумлінним платником податків. Одночасно з цим, тими платниками податків, які функціонують у тіні, такі заходи просто ігноруються. Виникає очевидно неадекватна ситуація – коли держава карає й не без того добросовісних платників у той час, коли недобросовісні не несуть жодної відповідальності.

Також відзначається той факт, що підприємства малого та середнього розміру найбільше потерпають від податкових перевірок, адже вони не мають значних фінансових можливостей для захисту від так званого «нападу» податкових органів. При цьому ситуація, коли спостерігається конструктивна співпраця держави та бізнесу без масштабних перевірок та штрафів, в Україні фактично не виникає. Все це говорить про необхідність перезавантаження податкової системи, що вимагає комплексного підходу – від зміни організаційної культури до впровадження нових нормативно-регулятивних механізмів взаємодії податкових структур та бізнесу.

Корупція. Корупція – це одна із найбільш вагомих проблем в Україні. Зокрема, за результатами проведеного Національним агентством з питань запобігання корупції дослідження «корупція в Україні 2023: розуміння, сприйняття, поширеність» корупції відводиться друге місце серед основних проблем в Україні після російської агресії [7, с. 6]. Це є свідченням того, що корупція, як і війна, негативно впливає на всі сфери суспільного життя в Україні, зокрема й на сферу формування та розвитку бізнесу. Тут вона проявляється у вимаганні хабарів, непрозорості у здійсненні державних процедур, наявності корупційних схем у державних закупівлях, недобросовісній конкуренції, втручанні владних структур у діяльність бізнесу тощо. Це створює небезпеку та виклики для інвесторів та підприємців, які прагнуть здійснювати розвиток власного бізнесу в Україні. Вона призводить до наступних негативних наслідків:

1. Корупція призводить до скорочення конкуренції, адже ліцензії, доступ до ринків та замовлення одержують «дружні», а не найбільш ефективні підприємства. Через це у розумінні українських підприємців утвердилась позиція, відповідно до якої слід робити вкладення не в інновації та продукт, а в розбудову зв'язків із «важливими» людьми. Це негативно відображається як на бюджеті (внаслідок завищення цін), так і споживачі, які потерпають від споживання недостатньо якісних товарів та послуг [8].

2. Корупція призводить до зниження інвестиційної привабливості. Зокрема, на думку В. Костюкова та А. Мошніна, високий рівень корупції стає

бар'єром для інвестицій та розвитку бізнесу в Україні, адже він призводить до непрозорості під час укладення угод, наявності прихованих платежів у вигляді хабарів та недостатнього рівня захищеності прав власності інвесторів [9, с. 41].

3. Корупція призводить до додаткових витрат для бізнесу, який змушений платити значні хабарі щоб мати змогу ефективно здійснювати свою діяльність. У протилежному випадку владні структури створюватимуть певні перешкоди для ведення бізнесу (відмовлятимуть у видачі дозволів та ліцензій, проводитимуть масштабні податкові перевірки тощо).

4. Корупція прямо впливає на розвиток тіньової економіки. Значний рівень корупції в державі та в діяльності бізнесу, зокрема, призводить до того, що відбувається: скорочення податкових надходжень до бюджету, створення нелегальних робочих місць, спотворення конкуренції, зниження ефективності державного управління та руйнується довіра до законодавчого регулювання діяльності бізнесу в Україні.

Ці та ряд інших негативних факторів вказують на те, що корупція на сьогоднішній день є однією із найбільш гострих проблем, які гальмують процес розвитку бізнесу в Україні. Вона призводить до скорочення конкуренції, зниження інвестиційної привабливості, формує нерівні вимоги для бізнесу та додаткові витрати до нього, а також призводить до формування тіньового сектору. Все це свідчить про те, що боротьба з корупцією на сьогоднішній день – це ж таке актуальне питання, як і ряд інших, спрямованих на утвердження передумов для ефективного розвитку бізнесу в Україні.

Нестабільна ситуація в державі. Нестабільна ситуація в державі може чинити негативний вплив на бізнес наступним чином:

1. Непевність та нестабільність у державі зумовлюються певними політичними проблемами в державі, до яких доцільно віднести політичні конфлікти, часті зміни політичних стратегій та законодавства. На практиці часто спостерігається те, що представники бізнес-структур, приходячи до влади, починають приймати закони «під себе», намагаючись таким чином сприяти розвитку власного бізнесу та усунути конкуренцію.

2. Нестабільність в економічній сфері, зумовлена такими негативними економічними явищами, як високий рівень інфляції, девальвація валюти, зниження ВВП та зростання безробіття, призводить до того, що відбувається скорочення попиту на товари та послуги, зменшуються прибутки компаній та виникають нові загрози існуванню останніх. Крім того, як відзначає І. Чирак, «висока залежність української економіки від зовнішніх впливів та накопичені внутрішні ризики зробили її вкрай нестійкою і підвладною ризикам» [10, с. 123].

3. Нестабільність в юридичній сфері, зокрема нестабільна система юстиції, наявність корупції та непрозорості у правових процесах призводять до непевності та недовіри в бізнес-середовищі.

4. Соціальна нестабільність, породжена соціальними конфліктами, масовими демонстраціями та протестами, призводить до порушення громадської безпеки та правопорядку, що негативно відображається на діяльності підприємств, адже знижується попит на товари та послуги та посилюються збитки для них.

5. Геополітична нестабільність, зумовлена російським вторгненням на територію України та триваючою російсько-українською війною, також чинять негативний вплив на діяльність бізнесу.

Тож, відсутність стабільності в державі – це також вагома проблема формування та розвитку бізнесу в Україні, адже за таких умов бізнес перебуває у постійному відчутті невизначеності та невпевненості у майбутньому.

Відсутність реформ у судовій системі. Відсутність реформ у судовій системі – це ще одна вагома проблема розвитку українського бізнесу [11]. Для цього є декілька причин. Зокрема, система юстиції в Україні, як і ряд інших секторів, на жаль, є однією з найбільш корумпованих. Це призводить до несправедливого розгляду справ у судах та прийняття несправедливих рішень для бізнесу. Судові процеси на практиці часто затягуються через високе навантаження на систему судочинства в Україні на сьогоднішній день. Це негативно відображається на діяльності бізнесу, адже витрати останнього на розгляд справи в суді зростають, а діяльність гальмується. Залежність української судової системи від впливів згори, що може відобразитись на прийнятті несправедливих рішень. Тож, відсутність ефективних реформ у сфері юстиції в Україні призводить до недостатньої прозорості судових процесів, в результаті чого суб'єкти бізнесу можуть потрапити в невигідне для них становище, а також прийняти неправильні рішення у ході їх діяльності. Практика свідчить про те, що нині система судоустрою часто використовується конкурентами для знищення бізнесу конкурентів. Щоб мати змогу вирішити ряд наведених вище проблем, доцільно провести комплексну реформу судочинства з одночасним запровадженням комплексної антикорупційної реформи у сфері юстиції.

Висока бюрократія. Бюрократія в бізнесі означає систему адміністративних процедур, правил і регуляцій, які регулюють діяльність підприємств. Це можуть бути різні форми документації, звітності, дозволів, процедур найму та звільнення працівників, оподаткування, ліцензування, інспекцій та інші аспекти, які підприємство повинно виконувати згідно з вимогами законодавства. Загалом доцільно відзначити, що бюрократія може мати позитивне значення для розвитку бізнесу, адже вона дозволяє сформувати стабільну систему правил та процедур, що можуть допомогти у запобіганні корупції, створити рівні умови для всіх учасників ринку та забезпечити дотримання прав споживачів. Однак, в Україні бюрократія має негативний вплив на розвиток бізнесу. Вона стає

гальмівним та обтяжуючим фактором у діяльності підприємств, адже призводить до затримок у прийнятті рішень, втрати ефективності, зменшення інноваційності, збільшення витрат, зниження мотивації персоналу та зниження конкурентоспроможності. Занадто велика кількість правил та вимог призводить до того, що гальмуються процеси усталеної підприємницької діяльності, збільшуються витрати підприємства та ускладнюються його ділові відносини. Як відзначає Т. Кагановська, небезпека бюрократизму відображається ще й у тому, що він є відображенням протистояння суспільства та бюрократичної системи, яка є величезною, жорстокою та корумпованою, яка захоплює ринок та чинить вплив на всі суспільні відносини [12, с. 13].

Нині часи компаній, які є залежними від бюрократії, заснованої на засадах дисципліни та чіткого дотримання вказівок, відходять у небуття. У сучасній Україні бюрократії не місце, однак тисячі керівників все ще вдаються до неї. У таких компаніях працівники відчувають себе дрібними гвинтиками в системі, це не надихає їх підходити до роботи із креативом і захопленням. Бюрократія гальмує народження нових ідей [13]. Це свідчить про необхідність пошуку дієвих шляхів викорінення бюрократії з метою більш ефективного розвитку бізнесу в Україні.

Слабко розвинена інфраструктура. Інфраструктурі належить ключова роль у розвитку економіки, адже її функціонування має прямий зв'язок із станом продуктивних сил і територіальним поділом праці, а також ефективністю функціонування сфери матеріального виробництва. З однієї сторони, інфраструктурне облаштування економіки країни є залежним від темпів модернізації, а з іншої – вона сама є двигуном економічного розвитку [14, с. 4]. В Україні як до війни, так і після неї існувала проблема слабко розвиненої інфраструктури, яка проявляється у наступному: спостерігається ускладнена логістика для бізнесу внаслідок низької якості доріг та транспортних систем (які в умовах триваючої війни в Україні ще більш погіршились); проблеми в наявній інфраструктурі призводять до збільшення часу та вартості доставки товарів та сировини, що, однозначно, відображається на кінцевій вартості товару для споживача, адже бізнес змушений піднімати ціни; значна кількість регіонів України все ще стикаються із проблемою відсутності якісної інженерної інфраструктури, що негативно відображається на можливостях розвитку бізнесу на цих територіях; виробничі підприємства не можуть ефективно розвиватись внаслідок недостатності сучасних складів та логістичних центрів; в Україні досі функціонує застаріла мережа залізниць, яка не відповідає сучасним потребам бізнесу; відсутність налагодженого зв’язку між портами, залізницями та автомагістралями ускладнює міжнародну торгівлю, а за умов війни ця проблема ще більш загострилась, адже українські порти були блоковані ворогом; спостерігається нерівномірність у розвитку інфраструктури у різних регіонах,

що приводить до дисбалансу у можливостях формування та розвитку бізнесу в центрі та на периферії; цифровізація бізнесу гальмується через відсутність високошвидкісного інтернету у віддалених від великих міст населених пунктах та на дорогах; наявні інфраструктурні проблеми також відлякують інвесторів, які не бажають інвестувати кошти, зважаючи на слабку інфраструктуру. Тож, як бачимо, проблема слабкої інфраструктури породжує ряд інших проблем у функціонуванні бізнес-структур, з огляду на що потребує комплексного підходу до її вирішення.

Недостатня кваліфікація персоналу. Як у довоєнний час, так і нині підприємці стикаються із недостатністю кваліфікованих працівників. Причиною цьому є недосконаліть сучасної освітньої системи в країні, яка не враховує сучасні потреби ринку праці в Україні і готує у переважній більшості тих фахівців, які після закінчення навчання не можуть працевлаштуватись за спеціальністю. Більше того, молоді люди, які тільки но закінчили навчання, мають недостатню сформованість ціннісних орієнтирів, кваліфікаційних навичок, соціальних і економічних ресурсів, у них відсутній життєвий досвід, що збільшує ймовірність ризику прийняття нераціональних рішень у трудовій сфері [15, с. 6]. Доцільно наголосити на відсутності ефективних програм перекваліфікації, які б дозволяли підвищити шанси працівників бути залученими до працевлаштування у нові сектори економіки. До війни спостерігався значний відтік кваліфікованих кадрів за кордон, а з масовим виїздом українців через повномасштабне вторгнення за межі України ця проблема тільки посилилась. Мобілізація чоловіків та відсутність ефективної системи бронювання також призводять до втрати кваліфікованих кадрів. У зв’язку з цим бізнес змушений нести високі витрати, пов’язані із перенавчанням та перекваліфікацією працівників, що в умовах війни та недостатності кадрів у цілому, помітним чином гальмує діяльність бізнесу.

Непродумана економічна політика держави на світовій арені. Відсутність чіткої стратегії зовнішньоекономічної діяльності в Україні обмежує можливості виходу українського бізнесу на світовий ринок. Невигідні торгівельні угоди призводять до виникнення дисбалансу у зовнішньоторговельних відносинах. Непередбачуваність для бізнесу приносять і постійні зміни митних правил та тарифів. Держава не надає надійної підтримки українським експортерам, через що вони змушені працювати виключно на національному ринку. Наша держава досі не сформувала ефективного дипломатичного корпусу у сфері захисту національних економічних інтересів на світовому рівні. Скорочення іноземного інвестування призводить до зниження припливу капіталу та також негативно відображається на розвитку українського бізнесу. Цілком слушною з цього приводу є позиція А. Длігача, який відзначає, що «непередбачуваність дій держави не просто заважає бізнесу будувати довгострокові стратегії, а й суттєво

сповільнює, а то і зовсім зупиняє надходження інвестицій до країни» [16]. Конкурентні втрати український бізнес несе також у зв'язку із слабким лобіюванням інтересів українського бізнесу за кордоном. Державна зовнішньоекономічна політика будується без врахування особливостей функціонування бізнесу в різних секторах економіки, що ускладнює процеси їх інтегрування у світові ринки. Мала увага до цифрового та інноваційного секторів економіки призводить до того, що на рівні високорозвинених світових підприємств, український бізнес втрачає позиції. Тож, зважаючи на вище викладене, вважаємо за доцільне сформувати довгострокову стратегію зовнішньоекономічного розвитку України, в якій приділити увагу можливостям ефективного виходу та функціонування українського бізнесу на світових ринках.

Висновки. Наявні проблеми функціонування та розвитку бізнесу в Україні вказують на необхідність комплексного підходу до реформування та оновлення як законодавчого регулювання діяльності бізнесу, так і формування дієвих засобів та механізмів його функціонування як в Україні, так і за її межами. Наша держава повинна повністю переглянути свою політику у сфері економіки, митного регулювання, інфраструктурного розвитку, зовнішньоекономічної діяльності тощо. Крім того, лише в результаті злагодженої роботи та співпраці державних структур та бізнесу у цьому напрямку наша держава зможе вийти на відносно новий рівень економічного розвитку, що, однозначно, позитивно відобразиться на можливостях українського бізнесу.

Перспективи подальших наукових пошуків за цим напрямом досліджень зумовлюються необхідністю більш детального вивчення шляхів подолання наявних проблем функціонування та розвитку бізнесу в Україні.

Література:

1. Уварова О. Відповідальна поведінка бізнесу в часи війни в Україні. Дослідження контексту. Програма розвитку ООН, 2023. 84 с.

2. Шведа О. Переїхали понад 200 підприємств. Як український бізнес релокували на Львівщину. *Суспільне Львів,* 2022. URL: https://suspilne.media/lviv/286939-pereihali-ponad-200-pidpriemstv-ak-ukrainskij-biznes-relokuvali-na-lvivsinu/. (дата звернення: 01.02.2025).

3. Козлова О. Стан та потреби бізнесу в умовах війни – результати дослідження. *Liga360,* 2024. URL: https://biz.ligazakon.net/news/228953_ctan-ta-potrebi-bznesu-v-umovakh-vyni---rezultati-dosldzhennya. (дата звернення: 01.02.2025).

4. Мельник Т. Український бізнес в умовах війни: сучасний стан, проблеми та шляхи їх вирішення. *Journal of Innovations and Sustainability*, 2023. №7(3). С. 7-22.

5. Лук'янчук С. Чи високі в Україні податки? Порівняння податкових ставок у розвинених країнах світу. *Texty.org.ua,* 2024. URL: https://texty.org.ua/articles/103913/chy-vysoki-v-ukrayini-podatky-porivnyannya-podatkovyh-stavok-u-rozvynenyh-krayinah-svitu/. (дата звернення: 01.02.2025).

6. Що не так з податковою системою України? *CASE Україна,* 2024. URL: https://case-ukraine.com.ua/news/shho-ne-tak-z-podatkovoyu-systemoyu-ukrayiny/. (дата звернення: 01.02.2025).

7. Корупція в Україні 2023: розуміння, сприйняття, поширеність. Звіт за результатами опитування населення та бізнесу. Київ, 2023. 131 с.

8. Гус О. Чому боротьба з корупцією в Україні відбувається так повільно? *Kyiv School of Economics,* 2024. URL: https://kse.ua/ua/community/stories/chomu-borotba-z-koruptsiyeyu-v-ukrayini-vidbuvayetsya-tak-povilno/. (дата звернення: 01.02.2025).

9. Костюков В., Мошнін А. Вплив антикорупційної політики на економічний розвиток та інвестицій клімат країни. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління,* 2024. №3(75). С. 41-45.

10. Чирак І. Чинники фінансової нестабільності в Україні. *Вісник Тернопільського національного економічного університету.* 2020. Вип. 2. С. 121-134.

11. Лігостова О. Корумповані суди - найбільша перешкода для бізнесу в Україні. Голос Америки, 2021. URL: https://www.holosameryky.com/a/sudy-koruptsija-biznes/6237164.html. (дата звернення: 01.02.2025).

12. Кагановська Т. Є. Вплив бюрократії на організацію управлінської діяльності: історико-правовий аналіз. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*, 2019. №28. С. 11-18.

13. Повх А. Як убити зайву паперову роботу і спростити процеси в компанії. Уривок із книжки «Людинократія». 2021. URL: https://mc.today/blogs/prijshov-chas-novih-kompanij-6-krokiv-do-podolannya-byurokratiyi/. (дата звернення: 01.02.2025).

14. Інфраструктура регіонів України. Пріоритети модернізації. Аналітичне дослідження. ГО «Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень», Фонд імені Фрідріха Еберта. Київ, 2017. 108 с.

15. Молодь на ринку праці: навички XXI століття та побудова кар'єри. Щорічна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні /Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. Київ, 2019. 107 с.

16. Длігач А. Вікно можливостей для українського бізнесу. *Економічна правда*, 2023. URL: https://epravda.com.ua/columns/2023/03/20/698214/. (дата звернення: 01.02.2025).

References:

1. Uvarova, O. (2023). Vidpovidalna povedinka biznesu v chasy viiny v Ukraini. Doslidzhennia kontekstu [Responsible business behavior during the war in Ukraine. Context study]. Prohrama rozvytku OON. [in Ukrainian].

2. Shveda, O. (2022). Pereikhaly ponad 200 pidpryiemstv. Yak ukrainskyi biznes relokuvaly na Lvivshchynu [More than 200 enterprises moved. How Ukrainian business was relocated to the Lviv region]. *Suspilne.media.* Retrieved from: https://suspilne.media/lviv/286939-pereihali-ponad-200-pidpriemstv-ak-ukrainskij-biznes-relokuvali-na-lvivsinu/. [in Ukrainian].

3. Kozlova, O. Ctan ta potreby biznesu v umovakh viiny – rezultaty doslidzhennia [The state and needs of business in wartime - research results]. *Biz.ligazakon.net*. Retrieved from: https://biz.ligazakon.net/news/228953_ctan-ta-potrebi-bznesu-v-umovakh-vyni---rezultati-dosldzhennya. [in Ukrainian].

4. Melnyk, T. (2023). Ukrainskyi biznes v umovakh viiny: suchasnyi stan, problemy ta shliakhy yikh vyrishennia [Ukrainian business in wartime: current state, problems and ways to solve them]. *Journal of Innovations and Sustainability – Journal of Innovations and Sustainability*, 7(3), 7-22. [in Ukrainian].

5. Lukianchuk, S. (2024). Chy vysoki v Ukraini podatky? Porivniannia podatkovykh stavok u rozvynenykh krainakh svitu [Are taxes high in Ukraine? Comparison of tax rates in developed countries of the world]. *Texty.org.ua.* Retrieved from: https://texty.org.ua/articles/103913/chy-vysoki-v-ukrayini-podatky-porivnyannya-podatkovyh-stavok-u-rozvynenyh-krayinah-svitu/. [in Ukrainian].

6. Shcho ne tak z podatkovoiu systemoiu Ukrainy [What's wrong with the tax system of Ukraine]? (n.d.). *Case-ukraine*. Retrieved from: https://case-ukraine.com.ua/news/shho-ne-tak-z-podatkovoyu-systemoyu-ukrayiny/. (data zvernennia: 01.02.2025). [in Ukrainian].

7. Koruptsiia v Ukraini 2023: rozuminnia, spryiniattia, poshyrenist. Zvit za rezultatamy opytuvannia naselennia ta biznesu [Corruption in Ukraine 2023: understanding, perception, prevalence. Report on the results of a survey of the population and business]. (n.d.). Kyiv. [in Ukrainian].

8. Hus, O. (2024). Chomu borotba z koruptsiieiu v Ukraini vidbuvaietsia tak povilno [Why is the fight against corruption in Ukraine happening so slowly]? *Kse.ua*. Retrieved from: https://kse.ua/ua/community/stories/chomu-borotba-z-koruptsiyeyu-v-ukrayini-vidbuvayetsya-tak-povilno/. [in Ukrainian].

9. Kostiukov V., Moshnin A. (2024). Vplyv antykoruptsiinoi polityky na ekonomichnyi rozvytok ta investytsii klimat krainy [The impact of anti-corruption policy on economic development and investment climate of the country]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia – Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Political Science and Public Administration*, 3(75), 41-45. [in Ukrainian].

10. Chyrak, I. (2020). Chynnyky finansovoi nestabilnosti v Ukraini [Factors of financial instability in Ukraine]. *Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu – Bulletin of the Ternopil National Economic University*, 2, 121-134. [in Ukrainian].

11. Lihostova, O. (2021). Korumpovani sudy - naibilsha pereshkoda dlia biznesu v Ukraini [Corrupt courts are the biggest obstacle to business in Ukraine]. *Www.holosameryky.com.* Retrieved from: https://www.holosameryky.com/a/sudy-koruptsija-biznes/6237164.html. [in Ukrainian].

12. Kahanovska, T. Ye. (2019). Vplyv biurokratii na orhanizatsiiu upravlinskoi diialnosti: istoryko-pravovyi analiz [The influence of bureaucracy on the organization of managerial activity: historical and legal analysis]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia «Pravo» – Bulletin of the V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Law"*, 28, 11-18. [in Ukrainian].

13. Povkh, A. (2021). Yak ubyty zaivu paperovu robotu i sprostyty protsesy v kompanii. Uryvok iz knyzhky «Liudynokratiia» [How to kill unnecessary paperwork and simplify processes in a company. Excerpt from the book "Lyudynocracy"]. *Mc.today.* Retrieved from: https://mc.today/blogs/prijshov-chas-novih-kompanij-6-krokiv-do-podolannya-byurokratiyi/. [in Ukrainian].

14. Infrastruktura rehioniv Ukrainy. Priorytety modernizatsii. Analitychne doslidzhennia [Infrastructure of the regions of Ukraine. Modernization priorities. Analytical study]. (2017). HO «Poliskyi fond mizhnarodnykh ta rehionalnykh doslidzhen», Fond imeni Fridrikha Eberta. Kyiv. [in Ukrainian].

15. Molod na rynku pratsi: navychky XXI stolittia ta pobudova kariery. Shchorichna dopovid Prezydentovi Ukrainy, Verkhovnii Radi Ukrainy, Kabinetu Ministriv Ukrainy pro stanovyshche molodi v Ukraini [Youth in the labor market: 21st century skills and career building. Annual report to the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine on the situation of youth in Ukraine]. (n.d.). Kyiv: Derzh. in-t simeinoi ta molodizhnoi polityky. [in Ukrainian].

16. Dlihach, A. (2023). Vikno mozhlyvostei dlia ukrainskoho biznesu [Window of Opportunities for Ukrainian Business]. *Epravda.com.ua.* Retrieved from: https://epravda.com.ua/columns/2023/03/20/698214/. [in Ukrainian].

УДК 351:614.2

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-194-205

Дідик Наталія Дмитрівна аспірантка кафедри управління та адміністрування, Комунальний заклад вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти», м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0003-4313-1943

ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ В ІЄРАРХІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Анотація. Проблеми забезпечення здоров'я населення в умовах повномасштабної війни в Україні та дії різного роду ризиків на вітчизняну систему охорони здоров'я досліджено крізь призму взаємодії категорій «здоров'я населення», «національні інтереси», «національна безпека», «сталий розвиток». На основі мультидисциплінарного підходу проаналізовані наукові визначення та концепції до розуміння здоров'я населення та збереження людського потенціалу як одного з індикаторів визначення загроз національної безпеки та сталого розвитку.

Представлений аналіз відповідних положень чинного законодавства, що регламентує досліджувану сферу суспільних відносин, на підставі чого сформульовані висновки щодо його стану та сучасних тенденцій. Окрема увага приділена аналізу положень стратегічних документів, в яких сформульовані напрямки повоєнного відновлення та трансформації системи охорони здоров'я на пріоритетних засадах здоров'язбереження населення України та подолання депопуляції української нації.

Доведено, що категорії «національний інтерес», «національна безпека», «сталий розвиток» мають міжгалузеву природу та є взаємопов'язаними, а здоров'я населення виступає інтегральним та об'єднуючим їх показником забезпечення фундаментальних національних інтересів.

Визначені ризики та виклики, які постали перед вітчизняною системою охорони та існуючи загрози національній безпеці України, на підставі чого сформульовані стратегічні вектори державної політики у сфері здоров'язбереження населення та забезпечення сталого розвитку. Аргументовано, що провідне місце здоров'я населення в ієрархії національних інтересів обумовлюється значним впливом на формування стратегічної візії національної безпеки та сталого розвитку країни в умовах війни, так і повоєнного відновлення

В результаті проведеного дослідження доведено значимість здоров'язбереження в системі базових національних інтересів та у забезпеченні національної безпеки, сталого розвитку країни і збереження української нації в умовах сучасних загроз.

Ключові слова: здоров'я населення, громадське здоров'я, здоров'я нації, національні інтереси, національна безпека, ризики, воєнний стан, сталий розвиток, державна політика, публічне управління, спроможна система громадського здоров'я, система охорони здоров'я, депопуляція, демографічна безпека.

Didyk Natalia Dmytrivna postgraduate student of the Department of Management and Administration of the Communal Higher Educational Institution «Vinnytsia Academy of Continuous Education», Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0003-4313-1943

POPULATION HEALTH IN THE HIERARCHY OF NATIONAL INTERESTS AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE

Abstract. The issues of ensuring population health in the context of full-scale war in Ukraine and the impact of various risks on the domestic healthcare system are examined through the prism of the interaction between the categories of «population health», «national interests», «national security», and «sustainable development». Based on a multidisciplinary approach, scientific definitions and concepts related to the understanding of population health and the preservation of human potential as one of the indicators for identifying threats to national security and sustainable development are analyzed.

An analysis of the relevant provisions of current legislation regulating the studied sphere of social relations is presented, leading to conclusions regarding its state and current trends. Special attention is given to the analysis of strategic documents that outline the directions for post-war recovery and transformation of the healthcare system based on health preservation for the population of Ukraine and overcoming the depopulation of the Ukrainian nation.

It has been proven that the categories of «national interest», «national security» and «sustainable development» have an interdisciplinary nature and are interconnected, while population health is an integral and unifying indicator of ensuring the fundamental national interests of Ukraine.

The identified risks faced by the domestic healthcare system and the existing threats to Ukraine's national security have formed the basis for the formulation of strategic vectors of state policy in the field of public health preservation and sustainable development.

As a result of the conducted research, the significance of health preservation has been proven in the system of basic national interests and in ensuring national security, sustainable development of the country, and the preservation of the Ukrainian nation in the context of modern threats.

Keywords: population health, public health, national health, national interests, national security, risks, martial law, sustainable development, public policy, public administration, capable public health system, healthcare system, depopulation, demographic security.

Постановка проблеми. Зміст понять «національна безпека» та «національні інтереси» в сучасній історичній реальності не вичерпується суто військовою детермінантною. Глобальні виклики, з якими зіштовхнулось українське суспільство, складність, мультивекторність їх природи потребують переосмислення значимості, вагомості здоров'я нації як суспільного блага в системі національних інтересів. Ризики, які постали перед вітчизняною системою охорони здоров'я (збільшення смертності внаслідок фізичного знищення населення під час триваючих воєнних дій; зменшення народжуваності; збільшення кількості травмованих; загрози радіаційного, хімічного, біологічного та невідомого походження; загострення проблем психічного здоров'я; спалахи інфекційних хвороб; стрімке погіршення здоров'я населення та ін.) мають бути враховані для формування сучасної ефективної державної політики не лише у сфері громадського здоров'я, але і для забезпечення сталого розвитку, повоєнного відновлення України та збереження української нації.

Сучасні трансформаційні процеси в національній системі громадського здоров'я відбуваються під впливом існуючих загроз, та пріоритетно спрямовані на зменшення ризиків та здоров'язбереження українців. Вищевикладене актуалізує необхідність дослідження здоров'я населення в умовах війни як базового національного інтересу, що є показником державної політики та публічного управління у сфері громадського здоров'я і спрямовується на забезпечення національної безпеки та сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічне розуміння громадського здоров'я досліджено у значній кількості наукових праць вчених, які є представниками різних галузевих наук, що пояснюється мультидисциплінарим характером проблематики. Заслуговують на увагу результати досліджень здоров'я населення як суспільного блага та важливого фактора національної безпеки, з точки зору науки публічного управління, що представлені в роботах: В. Борщ, Ю. Вороненко, В. Князевича, С. Кошової, Ф. Криничко, В. Михальчука, О. Панченко, Я. Радиша, Л. Романової, А. Свінціцького та інших. Незважаючи на значний внесок провідних вчених у розв'язанні даної проблеми, варто вказати, що надзвичайна турбулентність сучасних умов функціонування системи громадського здоров'я, поява неочікуваних ризиків та загроз, вимагають стрімкого та ефективного реагування з боку держави, прийняття оперативних антикризових управлінських рішень, відповідно обумовлюють потребу у комплексній науково-теоретичній оцінці цих явищ.

Мета статті. На підставі дослідження взаємозв'язку між такими феноменами як «здоров'я населення», «національні інтереси», «національна безпека», «сталий розвиток» визначити вагомість здоров'язбереження в системі базових національних інтересів та у забезпеченні національної безпеки, сталого розвитку країни і збереження української нації в умовах сучасних загроз.

Виклад основного матеріалу. Категорії «національний інтерес», «національна безпека», «сталий розвиток» є взаємопов'язаними та мають мультидисциплінарну природу, тому їх зміст доволі широко досліджений в науці. Незважаючи на це, висвітлення окремих складових фундаментальних національних інтересів, а саме соціальної детермінанти - збереження здоров'я української нації під час повномасштабної війни в країні, потребує комплексного підходу.

Пріоритетність охорони здоров'я та значимість здоров'я населення для сталого розвитку і національної безпеки традиційно декларується на рівні як законодавства, так і доводиться у фундаментальних наукових дослідженнях. Так, в преамбулі спеціального Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» йдеться не лише про пріоритетність галузі, але і відповідальність суспільства і держави перед сучасним і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України [1].

Я. Радиш та ціла когорта провідних вчених в галузі публічного управління та медицини розглядають здоров'я громадян як невід'ємну складову національної безпеки та потенціал суверенітету держави [2-4]. Переконливою з цього приводу є теза вченого, що: «…тільки здорова нація, з одного боку, спроможна забезпечити належний рівень політичної, економічної, екологічної, технологічної, воєнної та інформаційної безпеки, а, з другого, − хвора нація не може відтворювати себе у здорових поколіннях…» [2, с. 33].

Досліджуючи феномен «здоров'я населення» та його значення для національної безпеки, особливо під час воєнного стану, слід визначити його місце в ієрархії національних інтересів.

У п. 10 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» представлена легальна дефініція поняття «національні інтереси»: «…. національні інтереси України - життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян…» [5]. Вбачається, що пріоритетним завданням державної політики національної безпеки на сучасному етапі державотворення є відновлення територіальної цілісності країни, що кваліфікується нормативно як фундаментальний національний інтерес, а саме - державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України.

Хоч поміж інших фундаментальних національних інтересів, що перераховані у ч. 3 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» здоров'я населення, здоров'я нації безпосередньо не названо, очевидно, що даний інститут охоплюється інтересами сталого розвитку національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення.

Зважаючи на той факт, що сьогодні відбувається фактичне фізичне знищення більшості населення України та знищення української нації можна спостерігати існування такого вкрай загрозливого явища для існування української держави як депопуляція.

Ще до початку повномасштабної війни, у Рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 30.07.2021 р., серед поточних та прогнозованих загроз національній безпеці та національним інтересам України названі наступні ризики: «…скорочення народжуваності та високий рівень смертності населення, проблеми репродуктивного здоров'я населення, поширення гострої коронавірусної хвороби COVID-19, висока вірогідність виникнення епідемій унаслідок появи нових інфекційних агентів, наявність інших загроз біологічного походження, недостатня готовність діяти у надзвичайних ситуаціях…» [6]. Наразі найбільшим серйозним ризиком не лише для збереження здоров'я населення, а фактично для усіх сфер життєдіяльності суспільства стала війна.

Досліджуючи проблеми відтворення демографічного потенціалу населення України **І. Мельник пропонує** головною ознакою депопуляції визнавати кінцевий результат, а саме: «… стійке скорочення чисельності населення, зумовлене перевищенням смертності над народжуваністю, яке загрожує існуванню нації….» [7, с. 62].

Вищевикладене дає підстави для переоцінки значення та вагомості здоров'я населення як національного інтересу для національної безпеки в умовах сучасних загроз.

А. Свінціцький здоров'я нації оцінює як «… чинник державотворення та безпеки держави, що є базовою складовою людського капіталу та конкурентоспроможності країни, перебуває в тісному інтегральному зв'язку з економікою, наукою та обороноздатністю..» [4, с. 13].

Провідні дослідники проблематики оцінюють стан здоров'я громадян як: «… основу демографічної безпеки, один з головних чинників забезпечення високого рівня усіх інших функціональних елементів національної безпеки … здоров'я Українського народу посідає найважливіше місце серед компонентів системи національної безпеки…» [3, с. 6].

Отож, здоров'я населення відіграє стратегічне та визначальне значення в системі національних інтересів. Враховуючи сучасні ризики для існування української нації, однією з пріоритетних стратегічних задач є збереження

демографічного потенціалу українського народу, а охорона здоров'я громадян України є фундаментальною засадою при формуванні стратегічної візії шляхів забезпечення національної безпеки та сталого розвитку країни.

Науково-теоретична оцінка значення стратегії як важливого нормативно-правового документа у правовій науці сформульована наступним чином: « …теоретично стратегія як окремий вид нормативно-правового акта є конкретним утіленням доктринальних підходів та засад організації процесу створення та подальшого функціонування системи забезпечення економічної безпеки в контексті її впливу на функціонування національної економічної системи держави…»[8, с. 192].

Враховуючи предмет нашого дослідження, на підставі аналізу чинного національного законодавства серед базових стратегічних документів, в яких пріоритетною стратегічною ціллю визнано саме здоров'я населення слід назвати:

- Стратегію національної безпеки України «Безпека людини - безпека країни» від 14.09.2020 р. [9];
- Стратегію людського розвитку від 02.06.2021 р. [10];
- Стратегію розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 рр. від 17.01.2025 р.[11].

Аналіз положень вищеназваних стратегічних документів дає підстави для невтішних висновків. В затверджених ще у 2020-2021 роках (до початку повномасштабної війни) стратегічних документах вже констатувались поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України, серед яких: демографічна криза, епідемія COVID-19, проблеми у сфері охорони здоров'я, нігілізм усвідомлення цінності здоров'я та здорового способу життя. Цілком зрозуміло, що у прийнятих у цей період нормативно-правових актах не були враховані ті неочікувані ризики, що були спричинені військовою агресією та довготриваючими воєнними діями в країні.

Ще у 2021 році офіційно були визнані значні втрати населення через депопуляцію та найвища інтенсивністю природного скорочення чисельності населення України. Що ж до сучасного стану, то за відкритими даними у 2024 році Україна стала країною з найвищим рівнем смертності у світі (18,6 смертей на 1000 осіб) та найнижчим показником народжуваності (6 народжених на 1000 осіб) [12].

Огляд підсумкових результатів дослідження перспектив народонаселення світу, що підготовлені у 2024 році Департаментом з економічних і соціальних питань ООН дає підстави для песимістичних прогнозів щодо демографічної ситуації в Україні. Організація проводить дослідження чисельності та характеристик популяції за основними трьома показниками зміни населення (народжуваність, смертність, міграція).

В досліджені представлені наступні поточні та прогнозовані дані щодо загальної кількісті населення (тис.) в Україні по роках:

1995 рік – 51,873;
2024 рік – 37,441;
2054 рік – 30,736;
2100 рік – 15,323 [13].

За даними експертів ООН, пікова чисельність населення України припадала на 1993 рік – 52,422.

Аналітична оцінка прогнозованих даних ООН дає підстави говорити про стрімку депопуляцію в Україні, яка має ряд негативних наслідків для суспільства, економіки, збереження генофонду народу України та існування української нації. Деякі експерти оптимістично стверджують, що в разі стрімкої депопуляції ситуацію можна вирішити за рахунок мігрантів з інших країни, але це не вирішить глобальну проблему - зникнення українців як нації.

Отож, триваючі воєнні дії лише посилили демографічні виклики та загрози для розвитку України та національної безпеки країни.

Науково переконливою з цього приводу є позиція Я. Радиша, який вважає, що саме стан здоров'я населення розглядається як: «… основа демографічної безпеки, є одним з головних чинників забезпечення високого рівня усіх інших функціональних елементів національної безпеки. Виходячи з цього, здоров'я Українського народу посідає найважливіше місце серед компонентів системи національної безпеки…» [3, с. 6]. Структурно система національної безпеки за сферами функціонування, на думку вченого, складається з низки елементів: політична, економічна, екологічна, технологічна, воєнна, інформаційна та людська (демографічна) безпека.

В межах дослідження, доцільно звернути увагу, що нормативно законодавець ідентифікує демографічну безпеку як складову економічної безпеки: «…демографічна безпека - це стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України…» [14].

Враховуючи пріоритетність та вагомість такого показника як стан здоров'я населення в ієрархії національних інтересів, на наш погляд, людську (демографічну) безпеку слід розглядати суто як самостійну, надзвичайно важливу, складову національної безпеки. Окрім того, аналіз положень нещодавно схваленої КМУ Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року [15], дає підстави зробити висновок, що левова частка основних викликів та загроз демографічній безпеці нерозривно пов'язані з проблемами функціонування системи охорони здоров'я та станом здоров'я

населення, як-то: зменшення народжуваності; збільшення смертності (передчасні смерті як серед військових, так і цивільних); погіршення стану здоров'я, в тому числі психічного; неможливість отримати своєчасну та якісну медичну допомогу через війну, недостатня профілактика захворювань; стрімке зростання чисельності осіб з інвалідністю тощо.

Розв'язання цих проблем вимагає вжиття державою комплексного плану заходів з подолання викликів, консолідації зусиль на усіх рівнях з розв'язання низки соціальних і гуманітарних проблем задля удосконалення системи охорони здоров'я та зміцнення здоров'я населення.

Отож, здоров'я населення є не лише складовою національної безпеки, але показником сучасного соціально-економічного стану країни, індикатором сталого розвитку.

Свого часу в аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень щодо розробки концепції сталого розвитку йшлося, що нова парадигма розвитку суспільства, що отримала назву «сталий розвиток» (sustainable development), була розроблена за результатами аналізу причин катастрофічної деградації оточуючого природного середовища в масштабах біосфери та пошуку шляхів подолання загроз довкіллю та здоров'ю людини. Сталий розвиток визначається як форма взаємодії суспільства і природи, при якій забезпечується виживання людства та збереження навколишнього середовища [16].

Вбачається, що концептуально провідним у цих стратегічних документах є людиноцентристський підхід – виживання людства, здоров'я людини, збереження навколишнього середовища. В Цілях сталого розвитку України на період до 2030 року забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці визначено як одна з стратегічних цілей.

Л. Романова та О. Макаров А у своїх дослідження також доводять безпосередній процес взаємозв'язку між категоріями безпеки, національної економіки та системою охорони здоров'я : «… система охорони здоров'я як стратегічна галузь національної економіки у разі незадовільного стану власного функціонування впливає на виникнення загроз національній безпеці в розрізі виокремлених складових (соціальна, демографічна та вітальна безпека)…» [18, с. 82].

Про взаємозалежність сфери охорони здоров'я від економічного, соціального благополуччя та політичної сталості країни, і разом з тим її вразливість до надзвичайних подій та суспільно-політичних явищ, які негативно впливають на здоров'я населення, таких як війни чи збройні конфлікти, йдеться у Стратегії розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року від 17.01.2025 р.

Отож, здоров'я населення як пріоритетна сфера національних інтересів впливає на формування стратегічної візії національної безпеки та сталого

розвитку країни особливо в умовах війни, так і повоєнного відновлення. Наразі повномасштабна війна має значний негативний вплив не лише на безпекову ситуацію в країні, сталий розвиток, але і безпосередньо на сферу охорони здоров'я населення. В таких надскладних умовах функціонування системи охорони здоров'я, забезпечення та реалізація принципу «охорона здоров'я у всіх політиках» [17], що закріплений у ч. 2 ст. 427 Угоди про асоціацію (Глава 22 Громадське здоров'я) потребує удосконалення державної політики.

Про необхідність наукового обґрунтування змісту концепції державної політики здоров'язбереження, в основі якої покладена ідея збереження здоров'я не лише людини хворої, а і здорової людини йдеться в монографічному дослідженні М. Співак. Науковиця розуміє державну політику здоров'язбереження як: «… систему принципів та напрямів діяльності держави у сфері збереження і зміцнення здоров'я та забезпечення безпеки України. Політика здоров'язбереження є складовою частиною державної політики громадського здоров'я…» [18, с. 105].

Дієвим кроком на шляху модернізації системи охорони здоров'я, удосконалення державної політики у сфері громадського здоров'я та механізмів публічного управління під час війни, стало прийняття нового Закону України «Про систему громадського здоров'я» від 06.09.2022 р. [19] та нещодавнє схвалення Стратегії розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року від 17.01.2025 р., яка: «…закладає підґрунтя та підтримує ініціативи для реалізації в Україні принципу «здоров'я в усіх політиках», врахування наслідків для здоров'я під час прийняття рішень серед різних секторів, пошуку синергії та уникнення шкідливих наслідків для здоров'я у процесі реалізації політик в інших секторах з метою покращення як здоров'я населення, так і рівності у здоров'ї…» [11].

Висновки. В результаті дослідження встановлено, що здоров'я населення, людський потенціал не тільки найбільша цінність та пріоритетний національний інтерес, але і інтегральний показник сталого розвитку держави, індикатор загроз національній безпеці в умовах війни та повоєнного відновлення.

Перед системою охорони здоров'я України стоять серйозні виклики, реагування на які потребує удосконалення державної політики та модернізація механізмів публічного управління галуззю. Фундаментальним принципом, базовою засадою цих трансформаційних процесів має залишитись збереження здоров'я населення, подолання депопуляції, вжиття всіх заходів щодо запобігання знищення української нації. Загальнонаціональна стратегічна візія має відповідати потребам та запитам українського народу, враховувати виклики і максимально використовувати усі можливості задля прискорення процесів відновлення та збереження людського потенціалу країни.

Література

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text

2. Радиш Я. Ф. Теоретико-методологічні засади дослідження здоров'я громадян як важливого фактора національної безпеки. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки.* 2015. № 1-2. С. 27-37.

3. Вороненко Ю.В., Кошова С.П., Михальчук В.М., Радиш Я.Ф. Здоров'я громадян України – важлива складова національної безпеки та потенціалу суверенітету держави. *Україна. Здоров'я нації.* 2021. № 3. С. 5-13.

4. Свінціцький А. Здоров'я населення як важливий чинник державотворення та національної безпеки. *Практикуючий лікар.* 2013. № 2. URL : www.likar-praktik.kiev.ua

5. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

6. Про стан національної системи охорони здоров'я та невідкладні заходи щодо забезпечення громадян України медичною допомогою: Рішення РНБО України від 30.07.2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0052525-21#Text

7. Мельник І. Депопуляція в Україні: національна специфіка та регіональні особливості. Часопис соціально-економічної географії випуск. 2012. № 13(2). С. 61-65.

8. Господарська діяльність та новітні технології: актуальні проблеми регулювання в умовах воєнного стану / за ред. О. О. Дмитрик, К. О. Токарєвої. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2022. 195 с.

9. Стратегія національної безпеки України «БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ - БЕЗПЕКА КРАЇНИ»: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12

10. Стратегія людського розвитку: Указ Президента України від 02.06.2021 р. № 225/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text

11. Про схвалення Стратегії розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках: Розпорядження КМУ від 17.01.2025 р. № 34-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-rozvytku-systemy-okhorony-zdorovia-na-period-do-2030-roku-ta-zatverdzhennia-operatsiinoho-planu-zakhodiv-z-ii-realizatsii-u-20252027-rokakh-34r-170125

12. The World Factbook. URL: https://www.cia.gov/the-world-factbook/

13. World Population Prospects 2024. Summary of Results. United Nations. Department of Economic and Social Affairs Population Division. New York, 2024. URL: https://population.un.org/wpp/assets/Files/WPP2024_Summary-of-Results.pdf

14. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text

15. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року: Розпорядження КМУ від 30.09.2024 р. № 922-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1% 80#Text

16. Проекти концепції сталого розвитку України: можливість їх вдосконалення та застосування: Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/proekti-koncepcii-stalogo-rozvitku-ukraini-mozhlivist-ikh

17. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифікована Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9 84_011#n967

18. Макаров О., Романова Л. Концептуальні засади взаємозв'язку між категоріями безпеки, національної економіки та системою охорони здоров'я. Київський економічний науковий журнал. 2024. № 5. С. 78-84.

19. Співак М. В. Державна політика здоров'язбереження: світовий досвід і Україна: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Видавництво «Логос», 2016. 536 с.

20. Про систему громадського здоров'я: Закон України від 06.09.2022 р. № 2573-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text

References

1. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia: Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 r. № 2801-XII [Fundamentals of Ukrainian Legislation on Health Care: Law of Ukraine of 19.11.1992 № 2801-XII]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text [in Ukrainian].

2. Radysh, Ya.F.(2015). Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia zdorovia hromadyan yak vazhlyvoho faktora natsionalnoi bezpeky [Theoretical and methodological principles of research on the health of citizens as an important factor of national security]. *Naukovo-informatsiynyi visnyk Akademii natsionalnoi bezpeky* - Scientific and informational bulletin of the Academy of National Security, 1-2, 27-37 [in Ukrainian].

3. Voronenko, Yu.V., Koshova, S.P., Mykhalchuk, V.M., & Radysh, Ya.F. (2021). Zdorovia hromadyan Ukrainy – vazhlyva skladova natsionalnoi bezpeky ta potentsialu suverenitetu derzhavy [The Health of Ukrainian citizens is an important component of National Security and the potential of state sovereignty]. *Ukraina. Zdorovia natsiii - Ukraine. Health of the Nation,* 3, 5-13 [in Ukrainian].

4. Svintsitskyi, A. (2013). Zdorovyi naselennia yak vazhlyvyi chynnyk derzhavotvorennia ta natsionalnoi bezpeky [Population health as an important factor of state formation and national security]. *Praktykuiuchyi likar - Practitioner*, 2. Retrieved from: www.likar-praktik.kiev.ua [in Ukrainian].

5. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 r. № 2469-VIII [On the National Security of Ukraine: Law of Ukraine dated 21.06. 2018 № 2469-VIII]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text [in Ukrainian].

6. Pro stan natsionalnoi systemy okhorony zdorovia ta nevidkladni zakhody shchodo zabezpechennia hromadian Ukrainy medychnoiu dopomohoiu: Rishennia RNBO Ukrainy vid 30.07.2021 r. [On the state of the national healthcare system and urgent measures to provide citizens of Ukraine with medical care: Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated 30.07.2021]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0052 525-21#Text [in Ukrainian].

7. Melnyk, I. (2012). Depopulyatsiia v Ukraini: natsionalna spetsyfika ta rehionalni osoblyvosti [Depopulation in Ukraine: National Specifics and Regional Peculiarities]. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi heohrafii - Journal of Social and Economic Geography,* 13(2), 61-65 [in Ukrainian].

8. Dmytryk, O.O. & Tokarieva, K.O. (Eds.). (2022). *Hospodarska diialnist ta novitni tekhnolohii: aktualni problemy rehuliuvannia v umovakh voiennoho stanu [Economic activity and new technologies: current problems of regulation in martial law]*. Kharkiv: NDI prav. zabezp. innovats. rozvytku NAPrN Ukrainy [in Ukrainian].

9. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy «BEZPEKA LYUDYNY - BEZPEKA KRAINY»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.09.2020 r. № 392/2020 [National Security Strategy of Ukraine "HUMAN SECURITY - COUNTRY SECURITY": Decree of the President of Ukraine dated 14.09.2020 № 392/2020]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12 [in Ukrainian].

10. Stratehiia lyudskoho rozvytku: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 02.06.2021 r. № 225/2021 [Human Development Strategy: Decree of the President of Ukraine dated 02.06.2021 № 225/2021]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text [in Ukrainian].

11. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku systemy okhorony zdorovia na period do 2030 roku ta zatverdzhennia operatsiynoho planu zakhodiv z yii realizatsii u 2025-2027 rokakh: Rozporiadzhennia KMU vid 17.01.2025 r. № 34-r [On approval of the Strategy for the Development of the Healthcare System for the Period until 2030 and approval of the Operational Plan of Measures for its Implementation in 2025-2027: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 17.01.2025 № 34-p]. *kmu.gov.ua.* Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-rozvytku-systemy-okhorony-zdorovia-na-period-do-2030-roku-ta-zatverdzhennia-operatsiinoho-planu-zakhodiv-z-ii-realizatsii-u-20252027-rokakh-34r-170125 [in Ukrainian].

12. The World Factbook. (n.d.). *cia.gov.* Retrieved from: https://www.cia.gov/the-world-factbook/ [in English].

13. World Population Prospects 2024. Summary of Results. United Nations. Department of Economic and Social Affairs Population Division. (2024). *population.un.org*. Retrieved from: https://population.un.org/wpp/assets/Files/WPP2024_Summary-of-Results.pdf [in English].

14. Metodychni rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: Nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy vid 29.10.2013 r. № 1277 [Methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine: Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine dated 29.10.2013 № 1277]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text [in Ukrainian].

15. Stratehiia demohrafichnoho rozvytku Ukrainy na period do 2040 roku: Rozporyadzhennia KMU vid 30.09.2024 r. № 922-r [Demographic Development Strategy of Ukraine for the period until 2040: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 30.09.2024 № 922-p]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text [in Ukrainian].

16. Proekty kontseptsiii staloho rozvytku Ukrainy: mozhlyvist yikh vdoskonalennia ta zastosuvannia: Analitychna zapyska Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen [Drafts of the Concept of Sustainable Development of Ukraine: the Possibility of Their Improvement and Application: Analytical Note of the National Institute for Strategic Studies]. (n.d.) niss.gov.ua. Retrieved from: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/proekti-koncepcii-stalogo-rozvitku-ukraini-mozhlivist-ikh [in Ukrainian].

17. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 16.09.2014 r. № 1678-VII [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand: ratified by the Law of Ukraine dated 16.09.2014 № 1678-VII]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9 84_011#n967 [in Ukrainian].

18. Makarov, O., & Romanova, L. (2024). Kontseptualni zasady vzayemozviazku mizh katehoriiamy bezpeky, natsionalnoi ekonomiky ta systemoiu okhorony zdorovia [Conceptual principles of the relationship between the categories of security, national economy and the health care system]. *Kyivskyi ekonomichnyi naukovyi zhurnal - Kyiv Economic Scientific Journal*, 5, 78-84 [in Ukrainian].

19. Spivak, M.V. (2016). Derzhavna polityka zdoroviazberezhennia: svitovyi dosvid i Ukraina [State Policy of Health Care: World Experience and Ukraine]. Kyiv: V.M. Koretsky Institute of State and Law NAS of Ukraine; Vydavnytstvo «Lohos» [in Ukrainian].

20. Pro systemu hromadskoho zdorovia: Zakon Ukraiiny vid 06.09.2022 r. № 2573-IX [On the public health system: Law of Ukraine dated 06.09.2022 № 2573-IX]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text [in Ukrainian].

УДК 351.7

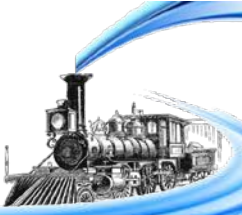
https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-206-217

Зюкова Людмила Іванівна аспірантка кафедри публічного управління та права, комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0001-9952-2674

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ СВІТОВОГО ДОСВІДУ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ КАДРОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ У ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ

Анотація. Сучасні економічні та соціальні виклики вимагають реформування системи професійної освіти, зокрема управління кадровим потенціалом. Стаття присвячена аналізу світового досвіду у сфері управління кадровим потенціалом професійної освіти та можливостям його адаптації в Україні. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю подолання кадрових викликів у системі професійної освіти, включаючи велику плинність кадрів та загальне зменшення кількості працівників, їхню низьку мотивацію до викладацької діяльності та недостатній рівень цифрових навичок. Ефективне управління кадровими ресурсами є ключовим фактором підвищення якості професійної підготовки, що, своєю чергою, сприяє відновленню економічного потенціалу країни. Метою дослідження є виявлення ефективних міжнародних практик управління кадровим потенціалом у професійній освіті та формування пропозицій щодо шляхів їх імплементації в Україні. У статті проаналізовано механізми кадрової політики в США, Франції, Японії, Албанії, В'єтнамі, Саудівській Аравії та країнах Латинської Америки. Визначено, що децентралізація управління, запровадження дуальної освіти, фінансове стимулювання викладачів, розвиток безперервного професійного навчання та активна взаємодія з роботодавцями сприяють підвищенню якості освітнього процесу. Значну увагу приділено питанням адаптації закордонного досвіду в Україні. Запропоновано заходи щодо покращення управління кадровим потенціалом у професійній освіті, зокрема: підвищення заробітної плати викладачів, створення сучасних програм перепідготовки, впровадження цифрових технологій в освітній процес, активізацію співпраці з бізнесом та реформування державної освітньої політики.

Дослідження підтверджує, що комплексний підхід до управління кадрами, заснований на стратегічному плануванні, цифровізації освіти та соціальному партнерстві, може суттєво покращити стан професійної освіти в Україні.

Отримані результати можуть бути використані для розробки національної стратегії розвитку кадрового потенціалу професійної освіти, що відповідатиме сучасним потребам ринку праці. Застосування міжнародного досвіду та його адаптація до українських реалій дозволить підвищити престиж викладацької професії, стимулювати професійний розвиток педагогів та сприяти інтеграції освіти з ринком праці.

Ключові слова: публічне управління, кадровий потенціал, професійна освіта, механізми державного управління

Ziukova Liudmila Ivanivna Ph.D. student of the Department of Public Administration and Law, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education», Dnipro, https://orcid.org/0000-0001-9952-2674

PROSPECTS OF USING THE WORLD EXPERIENCE OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN VOCATIONAL EDUCATION

Abstract. Modern economic and social challenges require reforming the system of vocational education, including human resource management. The article analyzes the world experience in the field of human resources management in vocational education and the possibilities of its adaptation in Ukraine. The relevance of the study is stipulated by the need to overcome human resource challenges in the vocational education system, including high staff turnover and a general decrease in the number of employees, their low motivation to teach and insufficient digital skills. Effective human resource management is a key factor in improving the quality of vocational training, which, in turn, contributes to the restoration of the country's economic potential. The purpose of the study is to identify effective international practices of human resource management in vocational education and to formulate proposals on how to implement them in Ukraine. The article analyzes the mechanisms of human resources policy in the USA, France, Japan, Albania, Vietnam, Saudi Arabia and Latin America. It is determined that decentralization of management, introduction of dual education, financial incentives for teachers, development of continuous professional training and active interaction with employers contribute to improving the quality of the educational process. Considerable attention is paid to the adaptation of foreign experience in Ukraine. Measures to improve human resource management in vocational education are proposed, including: raising teacher salaries, creating modern retraining programs, introducing digital technologies into the educational process, intensifying cooperation with business, and reforming state educational policy.

The study confirms that an integrated approach to human resources management based on strategic planning, digitalization of education, and social partnership can significantly improve the state of vocational education in Ukraine. The findings can

be used to develop a national strategy for the development of human resources in vocational education that will meet the current needs of the labor market. The application of international experience and its adaptation to Ukrainian realities will increase the prestige of the teaching profession, stimulate the professional development of teachers and promote the integration of education with the labor market.

Keywords: state regulation, public administration, human resources, vocational education, mechanisms of public administration

Постановка проблеми. Професійна освіта відіграє важливу роль у підготовці молодого покоління до виходу на ринок праці. Завдяки професійній освіті здобувачі освіти можуть отримати навички та знання, які є специфічними та актуальними для певної сфери діяльності, що дозволить їм мати навички у відповідності до потреб ринку праці, таким чином збільшуючи шанси отримати роботу, яка відповідає їхнім інтересам і природним здібностям. Окрім того, професійна освіта допомагає сформувати м'які навички, такі як комунікація, ініціативність, відповідальність, робота в команді, вміння вирішувати. Відтак, особливо важливо враховувати управління розвитком кадрового потенціалу при формуванні державної освітньої політики. Система управління кадровим потенціалом є критично важливою для забезпечення ефективності діяльності системи професійної освіти, особливо в умовах сучасних економічних та політичних викликів, а використання світового досвіду в цій сфері може суттєво покращити якість професійної освіти та підготовки кадрів, що є так необхідними з точки зору відновлення економічного потенціалу держави в умовах повоєнного відновлення. Також слід зазначити, що система професійної освіти наразі України стикається з низкою викликів у сфері управління кадровим потенціалом, що суттєво ускладнюють її розвиток та відповідність сучасним вимогам ринку праці. Через низьку привабливість професії викладача професійної освіти спостерігається нестача кадрів, особливо з актуальних і технологічно розвинених спеціальностей. Залучення ж молодих фахівців ускладнюється низькою заробітною платою та відсутністю соціальних гарантій. Значна частина викладачів професійної освіти наближається до пенсійного віку, що створює ризик кадрового колапсу. При цьому ж низька вмотивованість молодих фахівців до викладацької діяльності лише посилює проблему оновлення кадрового складу. Багато викладачів мають недостатній рівень цифрових навичок і не використовують сучасні методики навчання, що негативно позначається на якості освіти. Освітні програми часто не відповідають реальним потребам ринку праці, оскільки викладачі відірвані від реальних потреб виробництва у відповідній сфері. Відсутність тісної взаємодії між закладами професійної освіти та зовнішніми стейкхолдерами, зокрема

бізнесом, ускладнює адаптацію освітнього процесу до вимог сучасного виробництва. Обмежені фінансові ресурси не дозволяють розробляти сучасні курси підвищення кваліфікації, що знижує рівень професійної підготовки педагогічних працівників. Подолання зазначених викликів потребує комплексного підходу, що включає підвищення фінансування, впровадження сучасних програм перепідготовки кадрів, цифровізацію освіти та активізацію співпраці з роботодавцями. Лише системні зміни дозволять створити ефективну та конкурентоспроможну систему професійної освіти в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Тематика управління кадровим потенціалом у системі професійної освіти залишається однією з ключових у наукових дискусіях. Вітчизняні та закордонні дослідження акцентують увагу на необхідності вдосконалення підходів до професійного розвитку педагогічних кадрів, адаптації їхніх компетенцій до сучасних викликів ринку праці та впровадження цифрових технологій у сферу освіти. Українські вчені Є. Болобан, Л. Шостак, С. Рибкіна, Є. Чернишова підкреслюють [8, с. 65–71; 13, с. 10–14; 14, с. 94–99], що ефективне управління кадровими ресурсами потребує розробки індивідуальних програм підвищення кваліфікації для викладачів, що сприятиме їхньому кар'єрному зростанню та підвищенню професійної компетентності. Дослідження В. Коврегіна [3, с. 76–78], Я. Жовнірчик [1, с. 102–107], С. Тарасова [12, с. 321–327], В. Сиченка [10, с. 177–178] показують, що система наставництва та безперервного навчання є одним із ключових механізмів підтримки викладачів у їхній професійній діяльності. Окремі аспекти інтеграції світових практик були висвітлені у роботі В. Сепети [9, с. 191–195]. У міжнародних дослідженнях Х. Нгуєнга, К. Мелахі, С. Курті, Ф. Кумара [4, с. 329; 5; 6; 7, с. 249] значна увага приділяється питанням інтеграції дуальної освіти, яка дозволяє викладачам отримувати актуальні знання безпосередньо в умовах виробничої діяльності. Такий підхід сприяє тіснішій взаємодії закладів освіти з роботодавцями, що є важливим фактором підготовки конкурентоспроможних фахівців. Незважаючи на суттєві наукові напрацювання, залишається низка проблем, зокрема недостатня мотивація педагогічних працівників, недосконаліть механізмів оцінювання їхньої ефек-тивності, а також відсутність єдиної стратегії розвитку кадрового потенціалу. Це підкреслює необхідність подальших досліджень та розробки комплексних рішень, спрямованих на підвищення рівня професійної освіти в Україні.

Метою статті є дослідження світового досвіду управління кадровим потенціалом у системі професійної освіти з метою перспективного використання у вітчизняних практиках та удосконаленні існуючої моделі державної політики.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах розвитку системи освіти, зокрема професійної, управління кадровим потенціалом базується на

визнанні зростаючої ролі особистості кожного працівника, формуванні мотиваційних факторів, що відповідають стратегічним цілям та завданням професійної освіти. Ефективне управління персоналом набуває особливого значення, оскільки воно забезпечує глибоке вивчення та систематизацію питань адаптації працівників до умов зовнішнього середовища, враховуючи їх індивідуальні особливості при побудові системи управління. Практичні засади управління людськими ресурсами слід розглядати крізь призму загальних стратегічних цілей розвитку державної освітньої політики замість того, щоб розглядати її окремо на основі установи та менеджменту організацій. Ідея полягає в тому, щоб використовувати цілісний підхід та засади державного регулювання до управління кадровим потенціалом, що буде забезпечувати відсутність фрагментарних стратегій [3, с. 76–78]. Для вирішення завдань підготовки кадрового потенціалу необхідна більш тісна інтеграція та логічне партнерство при формуванні системи державного регулювання представників органів державної влади з органами управління освітою, які є визначними силами для підготовки робочої сили майбутнього. Заходи з розвитку кадрового потенціалу включають формальну освіту, досвід роботи, професійні заходи та оцінку навичок і здібностей особистості, , які допомагають працівникам зростати. Інтеграція проблематики управління кадровим потенціалом у системі професійної освіту все частіше у розглядається у світових дослідженнях та визначається необхідність узгодження результатів професійного розвитку з потребами конкретної галузі. Провідними завданнями у цій сфері дослідники визначають: підвищення ефективності навчання викладачів, залучення зовнішніх стейкхолдерів для розробки інтегрованих навчальних програм, які пов’язують професійну освіту з вимогами галузі [9, с. 191–195]. Розвиток кадрового потенціалу у професійній освіті, особливо для керівників установ та викладачів відбувається у відповідності використання ефективних стратегій управління персоналом, зосереджені на підготовці, мотивації та кар’єрному розвитку співробітників, що безпосередньо впливає на їх результативність і якість наданих освітніх послуг [11, с. 789–809]. Ініціативи з безперервного професійного розвитку можуть підвищити кваліфікацію співробітників, що призведе до покращення методів навчання та залучення здобувачів освіти. Управлінські практики в різних країнах демонструють підходи до управління персоналом, що суттєво відрізняються.

Управління кадровим потенціалом професійної освіти має базуватися на комплексному підході, що поєднує сучасні методи розвитку персоналу, цифровізацію управлінських процесів та активну співпрацю із роботодавцями [1, с. 102–107]. Враховуючи специфіку освітньої сфери та виклики, з якими стикається Україна, можна виокремити кілька найбільш ефективних механізмів, зокрема створення динамічної системи безперервного професійного розвитку

викладачів, запровадження цифрових інструментів управління персоналом, запровадження дієвих фінансових та нематеріальних стимулів для викладачів, посилення співпраці з бізнесом та роботодавцями. Ефективність управління можна підвищити шляхом децентралізації управлінських процесів та розширення автономії закладів професійної освіти. Це дасть змогу керівництву гнучко реагувати на зміни у кадровому забезпеченні, оперативно залучати нових фахівців і впроваджувати інноваційні методики навчання [2, с. 51–54].

Досвід США, Франції та Японії демонструє кардинально різні підходи до фінансування, мотивації викладачів, підвищення їхньої кваліфікації, оцінювання якості освітніх послуг та міжнародної співпраці. Порівняльний аналіз цих моделей дозволяє визначити ефективні механізми, які можуть бути адаптовані для вдосконалення системи професійної освіти в інших країнах. У таблиці нижче наведено основні аспекти державного управління, фінансування та розвитку професійної освіти в зазначених країнах (таблиця 1).

Таблиця 1

Світовий досвід управління розвитком кадрового потенціалу професійної освіти

Критерій	США	Франція	Японія
1	2	3	4
Система державного управління професійної освіти	Децентралізована система. Управління здійснюється на рівні штатів і місцевих органів влади. Значну роль відіграють громадські та приватні організації.	Централізована система. Міністерство національної освіти регулює професійну освіту. Значну роль відіграють галузеві ради.	Поєднання централізованого та децентралізованого управління. Міністерство освіти, культури, спорту, науки і технологій (MEXT) встановлює загальні стандарти.
Механізми фінансування професійної освіти	Поєднання державного та приватного фінансування. Державні програми підтримують заклади освіти, роботодавці інвестують у професійну підготовку.	Державне фінансування через податки. Значна підтримка підприємств у рамках дуальної освіти.	Державне фінансування, субсидії для підприємств, які навчають працівників.
Мотивація співробітників професійної освіти	Гнучка система оплати праці, можливості підвищення кваліфікації, участь у грантових програмах.	Фіксована заробітна плата, можливості кар'єрного зростання, державні стимули.	Високий соціальний статус викладачів, система бонусів, довічне працевлаштування.
Форми навчання викладачів професійної освіти	Підвищення кваліфікації через курси, стажування, партнерство з бізнесом.	Обов’язкові навчальні курси, тренінги, участь у міжнародних програмах.	Регулярне стажування, навчання за кордоном, практичні тренінги на підприємствах.

Продовження табл. 1

1	2	3	4
Система оцінювання якості професійної освіти	Національні та регіональні стандарти, незалежні акредитаційні агентства.	Державний контроль, участь галузевих експертів, тестування студентів.	Державні інспекції, рейтингові оцінки, роботодавці беруть участь в оцінюванні.
Міжнародне співробітництво, академічна мобільність викладачів	Активна участь у міжнародних програмах (Fulbright, Erasmus+), співпраця з університетами та корпораціями.	Обмінні програми, участь у європейських ініціативах, співпраця з франкомовними країнами.	Програми стажування в інших країнах, співпраця з міжнародними компаніями та навчальними закладами.

Джерело: складено автором на основі [6, 9, 14]

Як зазначає F. Kumar, ефективна кадрова політика у сфері професійної освіти Азії є запорукою успішного розвитку людського капіталу та конкурентоспроможності країн регіону [5]. Державне управління цим процесом має бути спрямоване на забезпечення високої якості добору, професійного розвитку та мотивації викладачів, а також на зміцнення партнерства з роботодавцями. Ключовими аспектами сприяння залучення фахівців до системи професійної освіти є стратегічне планування; розробка та впровадження прозорих та ефективних механізмів конкурсного відбору викладачів, що базуються на професійних компетентностях та особистих якостях кандидатів; створення системи незалежного оцінювання професійної діяльності викладачів, що сприятиме підвищенню якості викладання та мотивації до професійного зростання; організація систематичних програм підвищення кваліфікації для викладачів, включаючи стажування у провідних навчальних закладах та на підприємствах; створення умов для безперервного професійного розвитку викладачів, зокрема, через участь у науково-практичних конференціях, семінарах та майстер-класах; забезпечення гідної оплати праці викладачів, що відповідає їх професійному рівню та внеску у розвиток освіти; впровадження системи морального та матеріального стимулювання викладачів, зокрема, через присвоєння почесних звань, нагородження грамотами та преміями; активне залучення роботодавців до розробки освітніх програм та оцінювання якості підготовки випускників. Так, наприклад у В'єтнамі розвиток кадрового потенціалу системи професійної освіти здійснюється на основі Закону «Про професійно-технічну освіту», який був прийнятий ще у 2006 р. та передбачає не тільки організацію та функціонування закладів професійно-технічної освіти, але й врегульовує права та обов'язки і викладачів професійно-технічних навчальних закладів. У своїх дослідженнях Nguyen Quoc Hieu відзначає існуючий дефіцит кількісного та якісного кадрового потенціалу, що є великою проблемою з точки зору продовження існування та розвитку коледжів, а це в

свою чергу призводить до погіршення якості отриманих знань та навичок [7, с. 249–254]. Інші проблеми розвитку кадрового потенціалу, які описує дослідник є відсутність навичок серед викладачів розробляти та редагувати професійні програми, навчальні плани, навчально-методичні матеріали, низький рівень володіння іноземними мовами та цифровими навичками. Досвід розвитку кадрового потенціалу системи професійної освіти у Саудівській Аравії був описаний у дослідженнях Kamel Mellahi, який зазначав існування викривлення ринку праці та негативного суспільного сприйняття кваліфікованої праці [4, с. 329–344]. Державна стратегія розвитку кадрового потенціалу Саудівської Аравії зосереджена, насамперед, на розвитку професійних навичок, проте мало уваги приділяється використанню професійних навичок при працевлаштуванні. Досвід Албанії демонструє, що вся діяльність, пов'язана з управлінням персоналом у державних закладах професійної освіти, підлягає правовому регулюванню, здійснюється на операційному рівні, при цьому відсутня гнучкість у виконанні функцій, а спроби впровадити стратегічний підхід до управління персоналом є незначними [6].

Розвиток кадрового потенціалу професійної освіти у країнах Латинської Америки значною мірою залежить від рівня економічного розвитку та державної політики у сфері освіти. Незважаючи на значні інвестиції та освітні реформи в окремих країнах, загальна ситуація залишається неоднорідною. Деякі держави демонструють відносний прогрес у розвитку професійної освіти, тоді як інші мають серйозні проблеми з фінансуванням, якістю підготовки кадрів і соціальним статусом викладачів. Лідерами в розвитку кадрового потенціалу наразі є Чилі, Бразилія, Аргентина. Для цих країн характерна розвинута мережа закладів професійної освіти, наявність реально працюючих систем розвитку підвищення кваліфікації педагогічних працівників, наявність системи контролю якості освіти, співпраці з великими компаніями, налагоджена система міжнародної співпраці. Серед проаналізованих країн Латинської Америки найгірша ситуація з розвитком кадрового потенціалу професійної освіти спостерігається у Мексиці, Перу, Гватемалі та Гондурасі. Причинами такого становища є слабке державне фінансування, нестабільність працевлаштування викладачів, велика кількість тимчасових контрактів, погано розвинена система оцінювання якості освіти, відсутність систематичного контролю, низька академічна мобільність [15]

Сучасні тенденції розвитку професійної освіти вимагають постійного вдосконалення системи управління кадровим потенціалом [8, с. 65–71]. Звернення до світового досвіду є ключовим фактором успіху в цьому процесі. Для України особливо актуальними є такі напрями як застосування технологій гнучкого менеджменту, інноваційних форм публічного управління, адаптивних методів, таких як індивідуальний підхід до підбору, оцінювання, професійного розвитку, мотивації та стимулювання персоналу, що є запорукою ефективного

управління кадрами в умовах динамічних змін. Широке впровадження інформаційних технологій сприяє оптимізації управління людськими ресурсами, переходу на цифровий документообіг та підвищенню оперативності прийняття рішень. Управління кадрами має носити стратегічний характер, спрямований на формування професійних навичок, актуальних на ринку праці [10, с. 177–198]. На шляху впровадження інноваційних підходів можуть виникати певні труднощі, зокрема, обмежене фінансування та бюрократичні перепони. Проте, стратегічне планування та інформатизація процесів здатні мінімізувати їх негативний вплив.

У сучасному світі цифрові технології відіграють вирішальну роль у формуванні та розвитку кадрового потенціалу професійної освіти. Інтеграція цифрових рішень відкриває нові можливості для підготовки кваліфікованих фахівців, покращення якості викладання та підвищення професійної компетентності викладачів. Одна з головних переваг цифровізації – це гнучкість та доступність освітніх програм. Адже викладачі можуть використовувати онлайн-курси, інтерактивні платформи та вебінари для підвищення своєї кваліфікації незалежно від географічної локалізації. Це особливо актуально для країн, де існує нерівномірний доступ до якісної освіти через віддаленість закладів освіти або обмежене фінансування. Окрім того, цифровізація дозволяє розширити міжнародну співпрацю між освітніми установами. Викладачі можуть брати участь у міжнародних проєктах, академічних обмінах та спільних дослідженнях без необхідності фізичної присутності. Це сприяє розвитку їхнього професійного рівня, інтеграції у глобальні освітні тенденції та адаптації до сучасних викликів. Проте впровадження цифрових технологій у професійну освіту має й певні виклики. Серед них – недостатня цифрова грамотність викладачів, потреба у постійному оновленні технічного обладнання та програмного забезпечення, а також проблема кібербезпеки. Для ефективного використання цифрових інструментів необхідно розробити національні стратегії цифрової освіти, впроваджувати програми підвищення цифрової компетентності викладачів та забезпечувати рівний доступ до технологій. Таким чином, цифровізація є потужним інструментом для розвитку кадрового потенціалу у системі професійної освіти. Вона дозволяє підвищити якість освітнього процесу, забезпечити доступність знань, стимулювати міжнародне співробітництво та підготувати викладачів до роботи в умовах цифрової економіки. Країни, які активно впроваджують цифрові технології у професійну освіту, отримують значні переваги у розвитку свого кадрового потенціалу, що в довгостроковій перспективі позитивно впливає на конкурентоспроможність їхніх економік [12, с. 321–327].

Ефективне управління кадровим потенціалом у професійній освіті є ключовим чинником підвищення якості підготовки фахівців, здатних відповідати сучасним викликам ринку праці. Для досягнення цього необхідно впроваджувати системні підходи, що враховують світовий досвід та національні особливості розвитку освітньої сфери. У частині розробки державної стратегії

розвитку кадрового потенціалу необхідно приділити увагу системності управління кадровими ресурсами у професійній у відповідності до пріоритетів розвитку освітньої сфери. Провідними рисами державної стратегії є наявність чітких критеріїв відбору та підготовки педагогічних кадрів, орієнтованих на сучасні потреби професійної освіти [13, с. 10–14]. Через реалізацію фінасових механізмів підтримки викладачів дозволить забезпечити їхню зацікавленість у професійному розвитку. Розвиток міжнародного співробітництва сприятиме впровадженню передових методик навчання та обміну досвідом. Одним із ключових факторів ефективного управління кадровим потенціалом залишається розробка мотиваційних механізмів для педагогів (матеріальне стимулювання, використання нематеріальних методів, індивідуальні програми професійного розвитку) [14, с. 94–99]. У процесі вивчення світового досвіду управління кадровим потенціалом професійної освіти, слід зазначити, що вдосконалення системи управління потребує комплексного підходу, що включає законодавчі зміни, цифровізацію процесів, посилення співпраці з бізнесом і впровадження сучасних методів мотивації.

Висновки. Систематичне використання світового досвіду, адаптація кращих практик до українських реалій та комплексний підхід до управління кадровим потенціалом є запорукою успішної модернізації професійної освіти в Україні. У результаті дослідження прикладів світового досвіду управління кадровим потенціалом професійної освіти було визначено, що через впровадження цифрових технологій, співпраці з бізнесом, підвищення мотивації педагогів і модернізації освітніх стандартів дозволять сформувати висококваліфікований професійний склад. Аналіз світового досвіду демонструє, що найефективніші моделі включають динамічну систему безперервного професійного розвитку викладачів, інтеграцію цифрових технологій у навчальний процес, а також активну співпрацю з роботодавцями. Водночас унікальним викликом для України залишається низька привабливість професії викладача професійної освіти, що зумовлює необхідність не лише фінансового стимулювання, а й кардинальної зміни суспільного сприйняття цієї професії. Одним із перспективних рішень може стати запровадження багаторівневої системи оцінювання викладацької діяльності з врахуванням практичних результатів випускників на ринку праці. Лише комплексний підхід, що поєднує державне регулювання, гнучкі управлінські механізми та залучення бізнес-спільноти, здатний забезпечити сталий розвиток професійної освіти та її відповідність сучасним викликам.

Література:

1. Жовнірчик Я. Ф. Сучасна кадрова політика в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. *Інвестиції практика та досвід*. 2017. №12. С.102–107.

2. Зюкова Л.І. Концептуальні засади системи управління кадровим потенціалом у закладах професійно-технічної освіти. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2023. №1(1). С. 51–54. DOI: https://doi.org/10.54891/2786-698X-2023-1-10

3. Коврегін В.В. Механізми державного регулювання стабілізації кадрового корпусу вищих навчальних закладів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. №4. С. 76–78

4. Kamel Mellahi. Human resource development through vocational education in Gulf Cooperation Countries: the case of Saudi Arabia. *Journal of Vocational Education and Training.* 2000. № 52:2. С. 329–344. DOI: https://doi.org/10.1080/13636820000200119

5. Kumar F. Leveraging Youth Employment Through Human Resource Practices and Vocational Education in Asia. *Global Economics Science*. 2023. URL: https://doi.org/10.37256/ges.4320231572 (дата звернення 03.02.2025 р.)

6. Kurti S. An overview of human resource management approaches in Albanian public vocational education institutions. *Knowledge - International Journal.* 2023. URL: https://doi.org/10.35120/kij6001107k (дата звернення 03.02.2025 р.)

7. Nguyen Quoc Hieu – Peter. Human Resource Management for Vocational Schools at Bac Ninh Province, Vietnam: A Model Faculty Development Program. *International Journal of Educational Studies*. 2019. № 2 (4). С. 249–254.

8. Рибкіна С.О. Інноваційні механізми регулювання системи професійної освіти публічних управлінців в Україні. *Держава та регіони. Серія «Публічне управління і адміністрування»*. 2022. № 2 (76). С. 65–71.

9. Сепета В.В. Світовий досвід у питаннях управління персоналом підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія Економічні науки*. 2018. № 6 (1). С. 191–195. DOI: https://doi.org/10.31891/2307-5740-2018-264-6(1)-191-195

10. Сиченко В.В., Рибкіна С.О., Соколова Е.Т. Система державного регулювання професійної підготовки керівних кадрів вищої медичної освіти в Україні. *Публічне управління та регіональний розвиток.* 2024. №23. С. 177–198. https://doi.org/10.34132/pard2024.23.10

11. Сиченко В.В., Рибкіна С.О., Соколова Е.Т. Управління впровадженням дуальної освіти в системі вищої освіти України. *Державне управління та регіональний розвиток*. 2023. № 21. С. 789–809. https://doi.org/10.34132/pard2023.21.08

12. Тарасов С.С Ефективний механізм забезпечення реалізації нової державної кадрової політики. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. 2018. №2 (9). С. 321–327.

13. Чернишова Є. Р. Кадрова політика як пріоритет стратегії розвитку навчального закладу системи післядипломної педагогічної освіти. *Післядипломна освіти в Україні.* 2012. № 1. С. 10–14.

14. Шостак Л.В., Болобан Є.О. Зарубіжний досвід управління персоналом. *Приазовський економічний вісник*. 2018. №3 (08). С. 94–99.

15. Xu L. Study on the Role of Public Sector Human Resource Management in Educational Management Reforms. *Applied Mathematics and Nonlinear Sciences*. 2024. №9. https://doi.org/10.2478/amns-2024-1584.

References:

1. Zhovnirchyk, Ya. F. (2017). Suchasna kadrova polityka v orhanakh derzhavnoi vlady ta orhanakh mistsevoho samovriaduvannia [Modern personnel policy in public authorities and local self-government bodies]. Investytsii praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience, 12, 102–107 [in Ukrainian].

2. Ziukova, L.I. (2023). Kontseptualni zasady systemy upravlinnia kadrovym potentsialom u zakladakh profesiino-tekhnichnoi osvity [Conceptual foundations of the system of human resources management in vocational education institutions]. Visnyk Dniprovskoi akademii neperervnoi osvity. Seriia: Publichne upravlinnia ta administruvannia - Bulletin of the Dnipro Academy of Continuing Education. Series: Public management and administration, 1(1), 51–54. DOI: https://doi.org/10.54891/2786-698X-2023-1-10 [in Ukrainian].

3. Kovrehin, V.V. (2017). Mekhanizmy derzhavnoho rehuliuvannia stabilizatsii kadrovoho korpusu vyshchykh navchalnykh zakladiv [Mechanisms of state regulation of stabilization of the personnel of higher educational institutions]. Investytsii: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience, 4, 76–78 [in Ukrainian].

4. Kamel, Mellahi. (2000). Human resource development through vocational education in Gulf Cooperation Countries: the case of Saudi Arabia. Journal of Vocational Education and Training, 52:2, 329–344. DOI: https://doi.org/10.1080/13636820000200119 [in English]

5. Kumar, F. (2023). Leveraging Youth Employment Through Human Resource Practices and Vocational Education in Asia. Global Economics Science. https://doi.org/10.37256/ges.4320231572 [in English]

6. Kurti, S. (2023). An overview of human resource management approaches in Albanian public vocational education institutions. Knowledge - International Journal. 2023. https://doi.org/10.35120/kij6001107k [in English]

7. Nguyen, Quoc Hieu – Peter (2019). Human Resource Management for Vocational Schools at Bac Ninh Province, Vietnam: A Model Faculty Development Program. International Journal of Educational Studies, 2 (4), 249–254 [in English]

8. Rybkina, S.O. (2022). Innovatsiini mekhanizmy rehuliuvannia systemy profesiinoi osvity publichnykh upravlintsiv v Ukraini [Innovative mechanisms of regulation of the system of professional education of public managers in Ukraine]. Derzhava ta rehiony. Seriia «Publichne upravlinnia i administruvannia» - State and regions. Series "Public management and administration", 2 (76), 65–71 [in Ukrainian].

9. Sepeta, V.V. (2018). Svitovyi dosvid u pytanniakh upravlinnia personalom pidpryiemstv [World experience in the issues of personnel management of enterprises]. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Seriia Ekonomichni nauky - Bulletin of Khmelnytsky National University. Series of Economic Sciences, 6 (1), 191–195. DOI: https://doi.org/10.31891/2307-5740-2018-264-6(1)-191-195 [in Ukrainian].

10. Sychenko, V.V. & Rybkina, S.O. & Sokolova, E.T. (2024). Systema derzhavnoho rehuliuvannia profesiinoi pidhotovky kerivnykh kadriv vyshchoi medychnoi osvity v Ukraini [System of state regulation of professional training of managerial personnel of higher medical education in Ukraine]. Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok - Public administration and regional development, 23, 177–198 [in Ukrainian].

11. Sychenko, V.V. & Rybkina, S.O. & Sokolova, E.T. (2023). Upravlinnia vprovadzhenniam dualnoi osvity v systemi vyshchoi osvity Ukrainy [Management of the implementation of dual education in the system of higher education of Ukraine]. Derzhavne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok - Public Administration and Regional Development, 21, 789–809 [in Ukrainian].

12. Tarasov, S.S (2018). Efektyvnyi mekhanizm zabezpechennia realizatsii novoi derzhavnoi kadrovoi polityky [Effective mechanism for ensuring the implementation of the new state personnel policy]. Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy - Bulletin of the National University of Civil Defense of Ukraine, 2, 321–327 [in Ukrainian].

13. Chernyshova, Ye. R. (2012). Kadrova polityka yak priorytet stratehii rozvytku navchalnoho zakladu systemy pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity [Personnel policy as a priority of the development strategy of the educational institution of the system of postgraduate pedagogical education]. Pisliadyplomna osvity v Ukraini - Postgraduate education in Ukraine, 1. 10–14 [in Ukrainian].

14. Shostak, L.V. & Boloban, Ye.O. Zarubizhnyi dosvid upravlinnia personalom [Foreign experience of personnel management]. Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk - Priazovsky economic herald, 3 (08), 94–99 [in Ukrainian].

15. Xu, L. (2024). Study on the Role of Public Sector Human Resource Management in Educational Management Reforms. Applied Mathematics and Nonlinear Sciences, 9. https://doi.org/10.2478/amns-2024-1584. [in English].

УДК 351:328.185:338

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-218-231

Карпенко Лідія Миколаївна доктор економічних наук, професор, професор кафедри місцевого самоврядування та розвитку територій Інституту публічної служби та управління, Національний університет «Одеська політехніка», https://orcid.org/0000-0002-2888-2477

Вербицький Дмитро Анатолійович аспірант кафедри місцевого самоврядування та розвитку територій Інституту публічної служби та управління, Національний університет «Одеська політехніка»

Попович Дмитро Леонідович аспірант кафедри місцевого самоврядування та розвитку територій Інституту публічної служби та управління, Національний університет «Одеська політехніка»

АНТИКОРУПЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ТА ЗАСОБИ ДЕТІНІЗАЦІЇ ВІДНОСИН В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ В КООРДИНАТАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. Найкращим способом боротьби з тіньовою економікою та корупцією, особливо в соціальній сфері, є створення легітимних і ефективних «правил гри». Ці «правила гри» дозволять легалізувати тіньову економіку та корупційні гроші, які рухаються в національній соціально-економічній системі.

Предметом дослідження статті є науково-практичні рекомендації з визначення пріоритетів та реалізації антикорупційного механізму у соціальній сфері в координатах забезпечення економічної безпеки України.

Стаття пропонує методи подолання корупції та тіньової економіки та обґрунтовує інноваційний підхід на базі сучасних вимог. Цей підхід базується на поєднанні двох елементів: інституційного та страхування корупційних ризиків. Це дозволяє створити середовище протидії корупції та створити багаторівневу систему реалізації функцій соціального страхування в адміністративних послугах, пенсійних забезпеченнях, освіті, охорони здоров'я та інших соціальних сферах. Мета цієї системи полягає в тому, щоб антикорупційні органи та інституції детінізації соціально-економічних відносин співпрацювали.

У роботі узагальнено традиційні наукові погляди поняття «корупція» та «тіньова економіка», концепції формування та реалізації антикорупційної політики та моделі протидії економічним злочинам. Визначено тенденції та базові закономірності розвитку тіньового сектору економіки та його вплив на

формування корупції в Україні. Означено основні етапи формування та розвитку антикорупційної політики в незалежній Україні.

З метою підвищення ефективності й результативності процедур фінансового моніторингу в Україні розглянуто низку цифрових інструментів, що дозволяють здійснювати певну перевірку даних. Систематизовано у табличному вигляді інноваційні напрями діяльності державних органів в детінізації зайнятості у провідних європейських країнах. Систематизовано й узгоджено принципи детінізації економіки й принципи реалізації державної антикорупційної політики у сучасній Україні.

Окреслено пріоритетні напрями вдосконалення механізмів детінізації економіки та реалізації антикорупційної політики в Україні на основі дослідження міжнародного досвіду детінізації економіки та запобігання корупції відповідно до європейського вектору розвитку України. Надано практичні рекомендації для підвищення ефективності державних програмних заходів протидії тіньовим аспектам та подолання корупції в Україні на основі удосконалення нормативно-правового та інституційного забезпечення.

Авторським колективом наведено основні принципи детінізації економіки та реалізації антикорупційної політики уряду в Україні. На основі дослідження міжнародного досвіду детінізації економіки та запобігання корупції, відповідно до європейського вектору розвитку України, визначено основні напрями покращення механізмів детінізації економіки та реалізації антикорупційної політики в Україні. Надано практичні поради щодо підвищення ефективності державних програм протидії тіньовим аспектам і подолання корупції в Україні на основі удосконалення нормативно-правових та інституційних умов.

Ключові слова: корупція, антикорупційна політика держави, тіньова економіка, соціальна сфера, антикорупційна реформа, тіньова зайнятість, політика детінізації.

Karpenko Lidiia Mykolayivna Doctor in Economics, Professor, Professor of the Local Self-Government and Territorial Development Department, Educational and Scientific Institute of Public Service and Administration of the Odesa Polytechnic National University, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-2888-2477

Verbytskyy Dmytro Anatoliyovych PhD Student of the Local Government and Territorial Development Department, Educational and Scientific Institute of Public Service and Administration of the Odesa Polytechnic National University, Odesa,

Popovich Dmytro Leonidovych PhD Student of the Local Government and Territorial Development Department, Educational and Scientific Institute of Public Service and Administration of the Odesa Polytechnic National University, Odesa

ANTI-CORRUPTION MECHANISM AND MEANS OF DEFINITION RELATIONS IN THE SOCIAL SPHERE IN THE COORDINATES OF ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

Abstract. The best way to combat the shadow economy and corruption, especially in the social sphere, is to create legitimate and effective “rules of the game”. These “rules of the game” will allow legalizing the shadow economy and corrupt money moving in the national socio-economic system.

The subject of the article is scientific and practical recommendations for determining priorities and implementing an anti-corruption mechanism in the social sphere in the coordinates of ensuring the economic security of Ukraine.

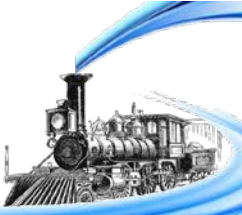
The article proposes methods for overcoming corruption and the shadow economy and justifies an innovative approach based on modern requirements. This approach is based on a combination of two elements: institutional and insurance of corruption risks. This allows creating an environment for combating corruption and creating a multi-level system for implementing social insurance functions in administrative services, pensions, education, healthcare and other social spheres. The purpose of this system is for anti-corruption bodies and institutions for de-shadowing socio-economic relations to cooperate.

The paper summarizes traditional scientific views on the concepts of "corruption" and "shadow economy", concepts of the formation and implementation of anti-corruption policy and models of combating economic crimes. The trends and basic patterns of the development of the shadow economy and its impact on the formation of corruption in Ukraine are identified. The main stages of the formation and development of anti-corruption policy in independent Ukraine are outlined.

In order to increase the efficiency and effectiveness of financial monitoring procedures in Ukraine, a number of digital tools are considered that allow for a certain verification of data. Innovative areas of activity for state institutions in de-shadowing employment in leading European countries are systematized in tabular form. The principles of de-shadowing the economy and the principles of implementing state anti-corruption policy in modern Ukraine are systematized and agreed.

Priority areas for improving mechanisms for de-shadowing the economy and implementing anti-corruption policy in Ukraine are outlined based on a study of international experience in de-shadowing the economy and preventing corruption in accordance with the European vector of Ukraine`s development. Practical recommendations are provided to increase the effectiveness of state program measures to combat shadow aspects and overcome corruption in Ukraine based on improving regulatory and institutional support.

The authors present the main principles of de-shadowing the economy and implementing the government`s anti-corruption policy in Ukraine. Based on a study

of international experience in de-shadowing the economy and preventing corruption, in accordance with the European vector of Ukraine`s development, the main directions for improving the mechanisms for de-shadowing the economy and implementing anti-corruption policy in Ukraine are identified. Practical advice is provided to increase the effectiveness of state programs to combat shadow aspects and overcome corruption in Ukraine based on improving regulatory and institutional conditions.

Keywords: corruption, state anti-corruption policy, shadow economy, social sphere, anti-corruption reform, shadow employment, de-shadowing policy.

Постановка проблеми. В сучасному світі тінізація економіки та корупція є суспільним злом, яке негативно впливає на всі сфери суспільного життя, включаючи діяльність державних органів, забезпечення національної безпеки, соціально-економічні показники та розвиток демократії та добробуту населення. Крім того, «гібридна» корумпованість окремих чиновників державної влади руйнує правову та соціальну основу суспільства, а також підриває довіру суспільства до влади. Наявність ефективних механізмів для запобігання та боротьби з тіньовим бізнесом і корупцією є життєво важливою, враховуючи шлях України до Європейського Союзу та її зобов'язання перед Радою Європи.

Це вимагає впровадження досвіду інших країн у боротьбі з цими соціально несприятливими явищами. Зокрема, це стосується політичних, правових, інституційних, моніторингових, контрольних, інформаційних і аналітичних механізмів подолання тіньової економіки та корупції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти вивчення досвіду використання антикорупційного механізму та засобів детінізації відносин в соціальній сфері в координатах забезпечення економічної безпеки України, висвітлюються українськими та зарубіжними вченими політологами, економістами, політиками, держслужбовцями.

Вітчизняні дослідники протягом тривалого періоду часу звертали увагу на проблему впровадження антикорупційної реформи та реалізації антикорупційної політики в Україні. Такі науковці, як А. Антонов, Н. Ахтирська, В. Беглиця, М. Братковський, О. Васильєва, І. Гаєвський, В. Дем'янчук, В. Журавський, С. Задорожний, В. Ємельянов, С. Івасенко, Л. Івашова, В. Ковальов, М. Мельник, В. Нонік, Є. Невмержицький, В. Побережний, Д. Плеханов, В. Соловей, С. Серьогін описують основні елементи виникнення, розвитку та подолання тіньової економіки та її наслідки для національної економіки.

У багатьох працях досліджуються системно явища корупції та тіньової економіки у певній взаємозалежності. Вважаємо, що ці суспільні явища зараз повинні розглядатися в контексті покращення політичних, правових, інституційних моніторингових, контрольних, аналітичних і інформаційних систем для

реалізації антикорупційної політики держави та подолання тіньової економіки. Вважаємо, що наразі необхідно розглядати ці суспільні явища у контексті удосконалення політичного, правового, інституційного моніторингового, контрольного, аналітичного, інформаційного механізмів реалізації антикорупційної політики держави та подолання тіньової економіки.

Метою статті є розробка антикорупційного механізму та засобів детінізації у соціальній сфері. в координатах забезпечення економічної безпеки України. Предметом дослідження статті є науково-практичні рекомендації з визначення пріоритетів та реалізації антикорупційного механізму у соціальній сфері в координатах забезпечення економічної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Поняття «тіньова економіка» та «корупція» тісно пов'язані та мають глибокі коріння. Таким чином, гроші, отримані незаконним шляхом, частково витрачаються на підкуп чиновників. У свою чергу чиновники «кришують» розвиток прихованого від держави податкового, митного, безпекового та контролю бізнесу.

Наразі важко визначити, корупція чи тіньові оборудки виникли першими. Сьогодення більш важливим є пошук не лише причин цих явищ, а й науково обґрунтованих способів боротьби з ними. Не дивно, що латинський термін «корупція» тлумачиться як «псування», «розбещування» та «підкуп», зосереджуючись на тому, що корупція є соціальним явищем. Крім того, символічним є те, що визначення латинського терміну «корозія», який означає «роз'їдання» та «руйнування» [1] у багатьох словниках і енциклопедіях, передає визначення «корупції». Це посилює погане розуміння корупції та свідчить про розбещення окремих осіб, які займають керівні посади, а також про руйнацію системи державної влади.

Так, за даними Кельнського інституту економіки глобальна тіньова економіка має різни рівні поширення, а саме у США частку «тіні» у формуванні національного ВВП у 2024 році на рівні 7,4 %, у Швейцарії – 8,2 %, Канаді – 12,8 %, Франції – 12,9 %, Німеччині – 14,3 %, Італії – 23,4 %, Польщі – 26,6 %, Туреччині – 30,4 %, Болгарії – 34,2 %. [2].

В Україні, відповідно до аналітично записки Міністерства економіки України «Загальні тенденції тіньової економіки у 2023 р.», рівень тіньової економіки у 2023 році становив 32 % від обсягу офіційного ВВП, що на 2 в. п. більше за показник 2022 року [2].

Дослідники вважають, що корупція є однією з основних причин такого стану. Так, Юхан Партс, європейський аудитор, стверджує, що в ЄС немає жодної країни з таким рівнем корупції, як в Україні. В інтерв'ю «Інтерфакс-Україна» він заявив, що «...ситуація в Україні не порівнянна з будь-якими країнами ЄС... саме велика корупція є причиною так званої ситуації «захоплення держави» — це означає, що олігархи, або група людей використовують своє

становище і різні інструменти – засоби масової інформації, політику, управління, державні підприємства – у своїх особистих інтересах» [3].

Відповідно, гібридизація влади та розширення «автономної тіньової влади» є основною причиною високого рівня корупції. Це призвело до «захоплення держави» представників елітної економіки, які є основними «диригентами» тіньових схем і оборудок. Таким чином, державний рівень має вирішальне значення для подолання тіньової економіки та корупції в Україні. створити низку системних заходів і механізмів (політичних, правових, інституційних, моніторингових, контрольних, аналітичних, інформаційних тощо), які б унеможливлювали та карали економічні злочини. У цьому напрямку вже зроблено перші кроки. Україна продемонструвала політичну рішучість і прагнення подолати ці суспільно небезпечні та ганебні явища, твердо вибравши європейський шлях розвитку та виступаючи за членство в ЄС. Це означає, що Україна визнає та прагне негайно запровадити міжнародні та європейські стандарти щодо боротьби з тіньовим бізнесом і корупцією. Це підтверджується, зокрема, ратифікацією Україною низки міжнародних нормативно-правових актів.

Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією (27 січня 1999 року) і Цивільна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією (4 листопада 1999 року) були першими міждержавними актами, які Україна підписала та ратифікувала. Згідно з Конвенцією ООН проти корупції, яка була схвалена Генеральною Асамблеєю ООН 31 жовтня 2003 року та ратифікована в Україні 18 жовтня 2006 року, вона є єдиним універсальним юридично обов'язковим інструментом для боротьби з корупцією. Для України Конвенція набрала чинності 1 січня 2010 року, і країна офіційно взяла на себе зобов'язання виконувати положення Конвенції. У 2014 році країна почала виконувати свої зобов'язання, прийнявши Антикорупційну стратегію 2014–2017 років, далі наступна Антикорупційна стратегія на 2021-2025 рр.

Попередня антикорупційна стратегія, яка діяла з 2014 по 2017 рік, а також державна програма з її впровадження, свідчать про якісні програмні документи з потенціалом протидії корупції. Протягом 2014–2019 років відбувався тривалий процес створення антикорупційних інституцій, тому цей потенціал не був повністю реалізований. У 2016 році положення цих програмних документів поступово втрачали актуальність через те, що вони ніколи не переглядалися та не оновлювалися. Антикорупційна стратегія 2014–2017 років завершилася наприкінці 2017 року. Не було розроблено жодної нової програми боротьби з корупцією. Це призвело до нерівномірної та неефективної антикорупційної діяльності публічних інституцій.

Метою Антикорупційної стратегії 2021-2025 рр. є досягнення суттєвого прогресу в запобіганні та протидії корупції, а також забезпечення злагодженості

та системності антикорупційної діяльності всіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування. У цій Антикорупційній стратегії корупція розглядається як ключова перешкода стабільному економічному зростанню і розбудові ефективних та інклюзивних демократичних інститутів [4].

Слід зазначити, що з метою підвищення ефективності й результативності процедур фінансового моніторингу в Україні успішно використовуються різні цифрові інструменти функції контролю. Особливо відрізняється своєю ефективністю інструменти Vkursi Pro, що дозволяють перевіряти наступні операції, що мають ознаки тіньових оборудок:

- аналіз зв'язків із потенційно ризиковими контрагентами,
- аналіз зв'язків із політично значущими особами,
- приналежність до фінансово-промислових груп,
- дані про перелік засновників, місцезнаходження, країну громадянства, розмір внеску до статутного капіталу,
- дані про юридичних осіб, через яких здійснюється опосередкований вплив на юридичну особу,
- тип бенефіціарного володіння, відсоток частки статутного капіталу в юридичній особі або відсоток права голосу в юридичній особі,
- приналежність до міжнародних і національних санкційних списків,
- реєстраційні дані для перевірки їх повноти і достовірності,
- перелік КВЕД для розуміння діяльності,
- фінансова аналітика для розуміння ділової активності упродовж року і довше,
- інформація про судові справи, в тому числі і тих, що стосуються фіктивного підприємництва [5].

Очевидно, що найефективніший спосіб боротьби з тіньовою економікою та корупцією, особливо в сфері соціальних послуг і державних послуг, полягає в створенні легітимного та ефективного інституційного бази, який «природним» чином легалізує тіньову економіку та корупційні гроші, які рухаються в національній соціально-економічній системі. Зрозуміло, що цей обсяг роботи не дозволяє зосередитися на всіх аспектах національної економіки, тому ми зосередимося на найбільш важливих напрямах для нашого суспільства. Проблема тінізації та поширення корупції набула особливо значних масштабів у секторах пенсійного забезпечення, освіти та медицини, а також у сфері надання державних послуг. Усі вони пов'язані з методом накопичення активів держави в бюджеті та подальшого надання «безкоштовних» державних послуг, таких як соціальне забезпечення та інші. Зважаючи на те, що згаданий механізм є надзвичайно складний та непрозорий на різних етапах його реалізації виникають конфлікти інтересів, корупціоногенні підстави та базис для тінізації.

Ці тенденції доцільно розглянути на прикладі розвитку світових систем пенсійного забезпечення. Пенсійна система в Україні, як і в багатьох інших пострадянських системах, була плановою або солідарною. Однак непрозорість процесу наповнення та перерозподілу коштів пенсійного фонду в цій ситуації призвела до значних фінансових зловживань і махінацій, а також постійної нестачі коштів для виплати пенсій громадянам, які досягли пенсійного віку. Отже, найкращим варіантом є перехід до багаторівневої системи, мета якої поєднує переваги накопичувальної та солідарної систем. Ця система складається з трьох частин: основної (на основі солідарного принципу), обов'язкової накопичувальної та приватної добровільної системи страхування. Оскільки солідарна частина продемонструвала свою неефективність і корупцію, вона повинна становити незначну частку пенсійного забезпечення громадян [6].

Коли розробляються механізми та інструменти для системної детінізації економічних відносин в Україні, важливо забезпечити стратегічну спрямованість державної політики на сегмент створення сприятливих умов легалізації господарської діяльності на всіх ієрархічних рівнях управління національною економікою, а також формування сильних соціально-психологічних стимулів для представників бізнес-середовища, щоб підвищити рівень прозорості господарських операцій. Якщо використовувати комплексно-ліберальний підхід, детінізація економічних відносин матиме багатовимірний ефект. Це стосується не лише покращення прозорості цих відносин, але й мобілізації ресурсів суб'єктів ринкового суспільно-ринкового обміну для подолання тіньових механізмів ведення господарської діяльності. Це відбувається в умовах постійного загострення конкуренції за ресурси та посилення інтеграційно-ринкових процесів.

У світлі глобалізації та лібералізації господарської діяльності, невпинного науково-технічного прогресу та автоматизації контрольних процедур на всіх етапах виробничо-господарського циклу, наростаючих тенденцій до підвищення рівня соціальної спрямованості та відповідальності, посилюється пріоритетність формування опосередкованого впливу забезпечення підтримки процесів детінізації економічних відносин, поряд із використанням прямих інституційних обмежень, а також доцільності побудови паритетних відносин на засадах взаємної довіри між органами державної влади та представниками бізнесу [7].

У таблиці 1 систематизуємо інноваційні напрями діяльності державних органів в детінізації зайнятості у провідних європейських країнах, охарактеризуємо основні причини та результати впровадження політики детінізації в країні.

Таблиця 1.

Інноваційні напрями діяльності державних органів в детінізації зайнятості у провідних європейських країнах

Країна	Основні причини тіньової зайнятості	Ефекти політики детінізації в країні
1	2	3
Франція	У Франції криза зайнятості характеризувалася високим рівнем безробіття та нерівністю кваліфікацій. У той же час показники мобільності робочої сили у Франції були одними з найнижчих. Французьке трудове право, яке було розроблено для контролю трудових відносин у великих виробничих підприємствах, більше не відповідало потребам сучасної економіки.	Французькі реформи дали працівникам, власникам підприємств і людям, які шукають роботу, більше свободи, більше рівності в правах і нові методи захисту. Вони також дали можливість створити правила трудових відносин, які відповідають взаємним очікуванням. Підприємства можуть створювати близько 60 тисяч робочих місць на рік завдяки програмі найму, яка надає їм бонус за укладення нових контрактів.
Іспанія	Тіньова економіка становить близько чверті ВВП, або 17,9%. Частка працівників, залучених до платформної зайнятості, становить 27% (найвищий показник серед 28 країн ЄС), а рівень безробіття в країні досягав 15% пенсійної системи (2688842 осіб, що є найвищим показником у Європі), що призвело до зростання доходів від соціальних відрахувань на 9,7%, незважаючи на те, що тіньові елементи все ще присутні, але динамічні.	Ринок праці змінився. За даними Міністерства соціального забезпечення, було зареєстровано 20956577 робочих місць, що становить історичний максимум. Крім того, тимчасова зайнятість в Іспанії вперше в історії значно знизилася завдяки узгодженій трудовій реформі. Доходи від соціальних відрахувань зафіксували зростання на 9,7%, оскільки сильний динамізм ринку праці допомагає зміцнити пенсійну систему. Хоча проблеми залишаються, темпи показують, що країна зробила правильний вибір.
Нідерланди	В Нідерландах більше двох мільйонів осіб, які шукають роботу, мають низький рівень освіти. Серед країн Європейського Союзу середня заробітна плата знизилася в Нідерландах. Війна призвела до нестачі сировини в Нідерландах, що призвело до скорочення зайнятості в промисловості. Багато претендентів не мають змоги отримати хорошу роботу через широкий спектр контрактів і трудових відносин.	Як наслідок успішного виведення з тіні окремих галузей у Нідерландах, багато підприємств громадського харчування та клінінгу увійшли до спеціального реєстру та погодилися сплачувати податки нижче за середньогалузевий рівень. Встановлено рівні можливості для працівників, особливо жінок, поєднувати оплачувану роботу з неоплачуваним доглядом.

Продовження табл.1

1	2	3
Німеччина	Незважаючи на те, що вільних місць достатньо, не вистачає кваліфікованих працівників, особливо в вимогливих і низькооплачуваних сферах, таких як медична сфера. Особи, які працюють, повинні залишатися активними на ринку праці до того, як державний пенсійний вік підвищиться до 67 років у 2025 році. Безробітні змушені раніше подавати заявки на посади, які не відповідають їхнім кваліфікаціям і освіті, оскільки допомогу по безробіттю не тривала.	Німеччина досягла успіху за рахунок мінімальних вакансій і роботи, що призвело до збільшення зайнятості некваліфікованих працівників при збереженні компенсацій. Законопроект «Справедлива робота в платформній економіці» передбачає припинення соціального демпінгу та спотворення конкуренції на цифровому ринку та платформній економіці.
Швеція	Проблема «неврахованих працівників» є актуальною як у Швеції, так і в ЄС. Високі граничні та середні ставки податків (прогресивна ставка прибуткового податку становить від 30% до 55%) є ще однією причиною тіньової зайнятості.	Рівень зайнятості у Швеції високий, склав 82% у 2017 році, майже на 10% вище середнього по країнам ЄС. Порівняно з іншими країнами ЄС, участь у робочій силі жінок і людей віком від 55 років особливо висока.

Джерело: систематизовано авторами за даними [8;9;10]

Згідно з дослідженням, проведеним у країнах Європейського Союзу щодо впровадження політики, спрямованої на зниження тіньової зайнятості, виявляється, що поєднання «жорсткого» та «м'якого» підходів виявляється найефективнішим. Але важко створити ефективну стратегію без покращення інститутів праці, покращення економічного середовища (подолання корупції тощо) і зміни соціальних норм щодо сприйняття неформальної зайнятості. По-друге, «санкційні» методи зниження тіньової зайнятості виявляються найменш ефективними. На нашу думку, вони можуть бути використані лише як доповнення до більш глобальних заходів у рамках «м'якого» підходу та стимулювання формалізації зайнятості.

Міжнародний досвід свідчить про те, що в умовах інституційних проблем жорсткі заходи, спрямовані на стимулювання офіційної зайнятості та розвиток внутрішнього контролю у роботодавців, працівників і суспільства загалом, і спрямовані на посилення покарань за тіньову діяльність, виявляються менш ефективними, ніж м'які заходи, спрямовані на створення стимулів до офіційної зайнятості за допомогою високо централізованого державного управління [11].

Таким чином, цифровізація є важливою частиною покращення стратегії нагляду за тіньовою занятістю. Створення системи «особистих кабінетів», впровадження єдиної моделі управління, перехід на дистанційний контроль і переведення дозвільної діяльності в електронний вигляд є пріоритетними заходами в цій галузі в Україні. На державному рівні використовується використання великих даних для спостереження за підприємствами та перевірки тих, хто проявляє ознаки тіньової зайнятості. У цьому дослідженні необхідно враховувати можливості Податкової служби України. Удосконалення моніторингу на основі цифровізації передбачає, що як і раніше є працівники, яким незаконно виплачується заробітна плата нижче мінімального розміру оплати праці, незважаючи на те, що тренд на зарплати «в конвертах» в Україні був зменшений [12].

Цифровізація вищезазначених процесів має допомогти визначити сектори економіки в Україні, які мають найбільший ризик тіньової зайнятості та встановити щорічні цілі щодо її зниження. Крім того, необхідно впровадити компенсаційні та заохочувальні програми для підтримки підприємств, які платять гідну офіційну зарплатню [13].

Як наслідок, щоб успішно боротися з тіньовою зайнятістю в Україні, необхідно впровадити широкий пакет реформ, який має бути ретельно розроблений з урахуванням найважливіших факторів у кожному конкретному випадку, включаючи ситуацію під час воєнного стану. Заходи можуть включати реформи інституцій і правил до податкової політики та адміністрування. Найважливіші способи впровадження стратегії детінізації зайнятості в Україні мають включати адміністративний тягар, підвищення прозорості та ефективності уряду, автоматизацію процесів, поширення електронних платежів і підвищення дотримання податкового законодавства. Крім того, добре розроблена детінізаційна політика повинна передбачати, щоб тіньові працівники отримували соціальний захист, коли переходять у формальний сектор. Загалом політика детінізаційної політики повинна спрямовувати свої зусилля на створення робочих місць у приватному секторі, забезпечити соціальний захист.

Зрештою, детінізаційна політика повинна спрямовувати свої зусилля на створення робочих місць у приватному секторі та сприяння розвитку людського капіталу. Це дозволить вивести компанії та працівників з тіні та сприятиме зростанню економіки з більшою ефективністю. Крім того, уряди повинні підтримувати інновації в розробці та застосуванні нестандартних методів детінізації зайнятості, уникаючи зловживань, створюючи рівні умови для бізнесу та надаючи достатню підтримку всім працівникам [14].

Зрештою, детінізаційна політика повинна спрямовувати свої зусилля на створення робочих місць у приватному секторі та сприяння розвитку людського капіталу. Це дозволить вивести компанії та працівників з тіні та сприятиме

зростанню економіки з більшою ефективністю. Крім того, уряди повинні підтримувати інновації в розробці та застосуванні нестандартних методів детінізації зайнятості, уникаючи зловживань, створюючи рівні умови для бізнесу та надаючи достатню підтримку всім працівникам [15].

Висновки. Найефективніший спосіб боротьби з корупцією та тіньовою економікою, особливо в сфері соціальних послуг і державних послуг, полягає в створенні легітимної та ефективної інституційної основи, яка «природним» чином дозволяє легалізувати тіньові гроші, включаючи корупційні, що рухаються в національній соціально-економічній системі. Одним із ефективних методів детінізації є впровадження багаторівневої системи реалізації соціальних функцій, яка включає базову систему добровільного страхування, обов'язкову накопичувальну систему та приватну систему добровільного страхування.

Забезпечення ефективного функціонування організаційно-економічних і законодавчих механізмів реалізації політики детінізації економічних відносин повинно базуватися на інтегрованому принципі взаємодії суб'єктів і об'єктів механізмів і включати:

1) концептуально-методичні засади діяльності суб'єктів господарювання, представників органів влади та громадськості у сфері детінізації економічних відносин, де пріоритетними є інформаційно-комунікаційна і профілактична функції для уникнення розвитку тіньових економічних відносин;

2) організацію різних форм взаємодії всіх учасників механізмів реалізації державної політики детінізації економічних відносин (система медіаторства, освіти та традиційні форми);

3) розробку та впровадження регіональних механізмів реалізації політики детінізації економічних відносин через освітні програми та кабінети медіаторства, які є платформами для вирішення проблем детінізації економічних відносин і об'єднання необхідних ресурсів представників бізнесу, влади та громадянського суспільства.

Але наразі спостерігається лише незначне зупинення розвитку тіньової економіки, незважаючи на певні досягнення державних органів у боротьбі з цим сектором. Це може бути результатом відсутності чіткої координації державних інституцій щодо детінізації економіки, а також відсутності єдиної інформаційної платформи, яка б об'єднала всю необхідну інформацію для розслідування та розслідування економічних злочинів як у внутрішній, так і в міжнародному масштабі. Вважаємо, що єдиним способом подолання тіньової економіки та корупції в Україні буде систематичне та узгоджене застосування виваженого законодавства державними інституціями.

Зокрема, вважаємо, що необхідно створити інтегрований банк даних Державної служби фінансового моніторингу, Державної аудиторської служби, Державної митної служби та Державної податкової служби України щодо

експортно-імпортних і транзитних операцій, а також гуманітарних операцій, щоб запобігти корупції та тінізації економіки у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Загалом урядові Стратегії та програми з їх реалізації мають чітко визначити, як удосконалити механізми та створити чіткі правила та процедури для впливу на процеси протидії тіньовій економіці та корупції. Крім того, міжнародні агентства з боротьби з корупцією повинні систематично аналізувати показники та індикатори, за допомогою яких Україна оцінюється в міжнародних рейтингах рівня корупції. Ці аналізи повинні включати відповідні висновки та рекомендації щодо стану корупції в окремих сферах під час розробки, формування та впровадження державних політик. Це має потенціал покращити позиції України в міжнародних рейтингах. Це матиме суттєвий влив на можливість залучення прямих іноземних інвестицій та покращення зовнішніх оцінок демократичних процесів в Україні.

Щоб покращити позиції України в європейському та світовому економічному просторі, необхідно гармонізувати національне законодавство з міжнародними стандартами та впроваджувати норми та стандарти антикорупційного та законодавства щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом.

Література:

1. Barnick, k., Braemer, j., Ludwig, J. (2007). Korruption. About the Index. Economic Freedom. *Heritage Foundation*. [Electronic resource]. Available at: http://www.heritage.org/index/ about 182.– (kleine) Geschichte der Bestechung

2. Ukrstat (2025). *Statistics* [online]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/

3. Михальченко, М. (2010). Корупція в Україні: політико-правовий аналіз / М. Михайленко, О. Михайленко, Є. Невмержицький. –К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2010. – 615 с.;

4. Наумчук К . (2021). Аналіз сучасних факторів впливу на розвиток антикорупційної діяльності держави. Соціально-соціальні дослідження та поведінкові науки. 2021. Вип. 03. Випуск 03. С.116-122.

5. Méon, p. & Weill, L. (2010): Is corruption an efficient grease? *World Development*, 38: 244- 259.

6. Волошенко А. В. (2015). Шляхи своєчасного виявлення та нейтралізації корупційних ризиків / Актуальні проблеми економіки. 2015, № 12 (174). С. 312-321.

7. Васильєва О. (2019): Закордонний досвід антикорупційної діяльності в органах державної влади / Інвестиції: практика та досвід. 2019, № 13. С. 62-65.

8. Ugur, M. & Dasgupta, N. (2011). Evidence on the economic growth impacts of corruption in low income countries and beyond: *A systematic review*. London: EPPI-Centre, Social Science Research Unit, Institute of Education, University of London

9. Karpenko, L. – Shevchenko, In. (2024). Development of the Regulatory Framework for Market Integration in the Context of Economic Globalisation. *Pakistan Journal of Life and Social Sciences*, 22(2), pp. 9825-9836. Available at: https://www.pjlss.edu.pk/archive.htm

10. Buchanan, W. (2021). The Challenges of Investigating Cryptocurrencies and Blockchain Related Crime. JBBA, 1(2), 1-6. March 20, 2021. Available at: https://jbba.scholasticahq.com/ article/5779- the-challenges-of-investigatingcryptocurrencies-and-blockchainrelated-crime.

11. Transparency International (2024). *The Global Anti-Corruption Coalition*. [online]. Available at: http://www.transparency.org/

12. Трепак, В. (2020). Антикорупція в Україні: теоретичні та прикладні проблеми: моногр. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 444 с.

13. Karpenko l. & Izha M. (2023). International Retrospective of the Anti-Corruption Standards Development in the Economic Security System of Ukraine. Journal of Public Policy and Administration. USA. Vol. 7, No. 1, pp. 18-24. doi: 10.11648/j.jppa.20230701.13

14. Рагуліна Н. В., Каракай М. С. Особливості та тенденції розвитку цифрової економіки в Україні [Електронний ресурс] / Н. В. Рагуліна, М. С. Каракай // Ефективна економіка. 2020. - № 11. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2020_11_81

15. Марченко О. Цифрова економіка в Україні: основні тенденції та перспективи розвитку / О.Марченко // Галицький економічний вісник. 2020. - Том 65. - № 4. - С. 34–39. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.04.034

References:

1. Barnick, k., Braemer, j., Ludwig, J. (2007). Korruption. About the Index. Economic Freedom. *Heritage Foundation*. [Electronic resource]. Available at: http://www.heritage.org/index/ about 182.– (kleine) Geschichte der Bestechung

2. Ukrstat (2025). *Statistics* [online]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/

3. Mykhalchenko, M. (2010). Corruption in Ukraine: political and legal analysis / M. Mykhaylenko, O. Mykhaylenko, E. Nevmerzhitskyi. - K.: Ipiend, 2010. - 614 p.

4. Naumchuk, K. (2021). Analysis of modern factors in fluencing the development of anticorruption activities of the state. *Socioworld-social Research & Behavioral Sciences.* 2021. Vol. 03. Issue 03. P.116-122.

5. Méon, P. & Weill, L. (2010). Is corruption an efficient grease? *World Development*, 38: 244- 259.

6. Voloshenko, A. V. (2015). Ways to timely detection and neutralization of corruption risks/ *Actual problems of the economy*. 2015, No. 12 (174). P. 312-321.

7. Vasilyeva, O. (2019). Foreign experience of anti-corruption activities in public authorities/ *Investments: practice and experience*. 2019, No. 13. P. 62-65.

8. Ugur, M. & Dasgupta, N. (2011). Evidence on the economic growth impacts of corruption in low income countries and beyond: *A systematic review*. London: EPPI-Centre, Social Science Research Unit, Institute of Education, University of London

9. Karpenko, L. – Shevchenko, In. (2024). Development of the Regulatory Framework for Market Integration in the Context of Economic Globalisation. *Pakistan Journal of Life and Social Sciences*, 22(2), pp. 9825-9836. Available at: https://www.pjlss.edu.pk/archive.htm

10. Buchanan, W. (2021). The Challenges of Investigating Cryptocurrencies and Blockchain Related Crime. JBBA, 1(2), 1-6. March 20, 2021. Available at: https://jbba.scholasticahq.com/ article/5779- the-challenges-of-investigatingcryptocurrencies-and-blockchainrelated-crime.

11. Transparency International (2024). *The Global Anti-Corruption Coalition.* [online]. Available at: http://www.transparency.org/

12. Trepak, V. (2020). Anti-corruption in Ukraine: theoretical and applied problems: monograph. Lviv: LNU named after Ivan Franko, 2020. 444 p.

13. Karpenko l. & Izha M. (2023). International Retrospective of the Anti-Corruption Standards Development in the Economic Security System of Ukraine. Journal of Public Policy and Administration. USA. Vol. 7, No. 1, pp. 18-24. doi: 10.11648/j.jppa.20230701.13

14. Rahulina N. V., Karakai M. S. (2020). Osoblyvosti ta tendentsii rozvytku tsyfrovoi ekonomiky v Ukraini. [Peculiarities and trends in the development of the digital economy in Ukraine]. *Efektyvna ekonomika - Efficient economy.* No. 11. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ efek_2020_11_81 [in Ukraine]

15. Marchenko O. (2020). Tsyfrova ekonomika v Ukraini: osnovni tendentsii ta perspektyvy rozvytku. [Digital economy in Ukraine: main trends and development prospects]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk - Galician Economic Bulletin.* No. 4. P. 34–39. DOI: https://doi.org/10.33108/ galicianvisnyk_tntu2020.04.034 [in Ukraine]

УДК 007:004.9:355.45(477)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-232-247

Кацалап Віталій Олександрович кандидат військових наук, доцент, начальник кафедри інформаційної боротьби, Інститут стратегічних комунікацій, м. Київ, https://orcid.org/ 0000-0003-4804-8022

Кутков Олександр Олександрович начальник Центрального управління цивільно-військового співробітництва, Генеральний штаб Збройних Сил України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-2285-0543

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ЧИННИКІВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ

Анотація: У статті розроблено та обґрунтовано методичний підхід до оцінювання впливу чинників інформаційної складової на цивільне середовище, який є ключовим аспектом для підвищення ефективності виконання завдань підрозділами Сил оборони України в умовах сучасних інформаційних загроз. Систематизовано політичні, економічні, соціальні, інформаційні та інфраструктурні чинники, які впливають на інформаційне середовище, із застосуванням PMESII-аналізу. Цей підхід дозволяє ідентифікувати, класифікувати та аналізувати інформаційні явища, розподіляючи їх на: інформаційний шум, виклик та загроза, що в подальшому суттєво впливають на прийняття рішень та досягнення стратегічних цілей. Проведено класифікацію основних каналів комунікації, зокрема соціальні мережі, телебачення, радіо, інтернет-новини, месенджери, блоги, зовнішню рекламу та чутки, через які розповсюджується інформація в цивільному середовищі. Запропоновано критерії визначення умов, за якими ці канали можуть перетворюватися на джерела деструктивних інформаційних явищ. Особливу увагу приділено аналізу впливу дезінформації, пропаганди та інших форм інформаційно-психологічного впливу, які використані противником. Здійснено порівняльний аналіз підходів до управління інформаційними операціями між Збройними Силами України та структурами країн-членів НАТО на стратегічному, оперативному та тактичному рівнях. Визначено перелік відмінностей в методах прогнозування, профілактики та нейтралізації інформаційних загроз, а також рівень інтеграції між підрозділами в багатонаціональних операціях. Окреслено необхідність удосконалення оперативної взаємодії підрозділів цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України з міжнародними партнерами. Запропоновано використання систематизованих методів аналізу, які забезпечують глибше розуміння специфіки

інформаційного середовища та підвищують ефективність взаємодії між військовими підрозділами та цивільним населенням. Використання цього методичного підходу дозволяє вчасно ідентифікувати загрози та провести оцінювання інформаційних впливів на цільову аудиторію, а також паралельно розробити адаптивні механізми протидії деструктивним впливам з боку противника. Результати дослідження сприяють вдосконаленню взаємодії між підрозділами Сил оборони України та міжнародними партнерами, забезпечуючи підвищення стійкості до ворожих інформаційних атак. Це формує основу для впровадження інноваційних підходів у протидії пропаганди, дезінформації та іншим формам інформаційних впливів.

Ключові слова: сектор безпеки і оборони України, Сили оборони України, методичний підхід, інформаційна складова, цивільне середовище, цивільно-військове співробітництво, інформаційно-психологічний вплив, стратегічні комунікації.

Katsalap Vitaliy Oleksandrovych Candidate of Military Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Information Warfare, Institute of Strategic Communications, Kyiv, https://orcid.org/ 0000-0003-4804-8022

Kutkov Oleksandr Oleksandrovych, Head of the Central Directorate of Civil-Military Cooperation, General Staff of the Armed Forces of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-2285-0543

METHODICAL APPROACH TO ASSESSING THE IMPACT OF FACTORS OF THE INFORMATION COMPONENT

Abstract: The article develops and substantiates a methodological approach to assessing the impact of factors of the information component on the civilian environment, which is a key aspect for increasing the effectiveness of task performance by units of the Defense Forces of Ukraine in the face of modern information threats. Political, economic, social, information and infrastructural factors that affect the information environment are systematized using PMESII analysis. This approach allows you to identify, classify and analyze information phenomena, dividing them into: information noise, challenge and threat, which subsequently significantly affect decision-making and achievement of strategic goals. The main communication channels, including social networks, television, radio, Internet news, messengers, blogs, outdoor advertising and rumors, through which information is disseminated in the civilian environment, are classified. Criteria are proposed for determining the conditions under which these channels can become sources of

destructive information phenomena. Particular attention is paid to the analysis of the impact of disinformation, propaganda and other forms of information and psychological influence used by the enemy. A comparative analysis of approaches to managing information operations between the Armed Forces of Ukraine and the structures of NATO member states at the strategic, operational and tactical levels is carried out. A list of differences in methods of forecasting, preventing and neutralizing information threats, as well as the level of integration between units in multinational operations, is determined. The need to improve operational interaction of civil-military cooperation units of the Armed Forces of Ukraine with international partners is outlined. The use of systematic analysis methods is proposed, which provide a deeper understanding of the specifics of the information environment and increase the effectiveness of interaction between military units and the civilian population. The use of this methodological approach allows for timely identification of threats and assessment of information impacts on the target audience, as well as parallel development of adaptive mechanisms for countering destructive impacts from the enemy. The results of the study contribute to improving interaction between units of the Defense Forces of Ukraine and international partners, ensuring increased resilience to hostile information attacks. This forms the basis for the implementation of innovative approaches in countering propaganda, disinformation and other forms of information impacts.

Keywords: security and defense sector of Ukraine, Defense Forces of Ukraine, methodological approach, information component, civilian environment, civil-military cooperation, information and psychological impact, strategic communications.

Постановка проблеми. В умовах російсько-української війни ворог активно використовує інформаційне середовище для поширення деструктивного інформаційно-психологічного впливу (ІПсВ) на цільові аудиторії (далі ЦА) Сил оборони України. Окрім того, наявність певних інформаційних чинників (далі ІЧ) сприятиме реалізації ІПсВ, що у цілому впливатиме на хід операцій, як позитивно, так і негативно, що, своєю чергою, підвищує потребу у комплексному аналізі цього аспекту в інтересах підготовки та ведення операцій. Тому на сьогоднішній день постає необхідність в обґрунтуванні чинників, які впливають на виконання завдань за призначенням підрозділами сил оборони України в умовах ІПсВ з боку противника (росії). Це дозволить підвищити ефективність управління Силами оборони України та сприятиме набуттю спроможностей підрозділів, які беруть участь у проведенні інформаційної операції (далі ІО). Одним з таких підрозділів є підрозділи цивільно-військового співробітництва (далі ЦВС) Збройних Сил України (далі ЗСУ).

Ведення ІПсВ з боку противника супроводжується поширенням пропаганди та дезінформації [1] через медіа і соціальні мережі (далі СМ), що створює

серйозні виклики для виконання завдань за призначенням підрозділами Сил оборони України. Така ситуація вимагає підвищення ефективності заходів у сфері ЦВС, що забезпечують стійке урядування та залучення всіх складових силового блоку для досягнення стратегічних цілей оборони.

Аналіз існуючих механізмів реалізації цілей ЦВС вказує на наявність невідповідностей між нормативною базою та практичними заходами [2], які застосовуються у процесі протидії ІПсВ з боку противника. Однак, для реалізації цілей ЦВС необхідно розробити та обґрунтувати чинники, які впливають на ефективність виконання цих завдань в умовах постійного ІПсВ противника.

Сучасні військові конфлікти характеризуються зростаючим значенням інформаційного впливу, що вимагає системного підходу до оцінювання інформаційного середовища під час планування та проведення операцій. Досвід цивільно-військового співробітництва (ЦВС) в ході антитерористичної операції (АТО), операції Об'єднаних сил (ООС) та широкомасштабного збройного протистояння з рф говорить про те, що політичні, економічні, соціальні, інфраструктурні та, особливі, інформаційні чинники (ІЧ) суттєво впливають на ефективність виконання завдань підрозділами Сил оборони України. Однак у чинних керівних документах та військових стандартах ЗСУ відсутні обґрунтовані методологічні підходи до систематизації та оцінювання інформаційного складового цивільного середовища, що ускладнює процеси управління інформаційними ризиками та протидії деструктивним інформаційним впливам з боку противника. Враховуючи зазначене, дане дослідження спрямоване на розробку методичного підходу до оцінювання впливу інформаційних чинників із застосуванням PMESII-аналізу, що дозволяє ідентифікувати інформаційні загрози, оцінювати їх вплив на обстановку, що склалася та забезпечити адаптивні механізми реагування, сприяючи підвищенню ефективності інформаційного управління у сфері цивільно-військового співробітництва та стратегічних комунікацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний час, у ЗС України існує потреба у дослідженні та систематизації інформаційних чинників суб’єктів PMESII-аналізу, які впливають на виконання військами (силами) завдань за призначенням в інтересах підготовки та ведення операцій (бойових дій).

Відповідно Закону України «Про національну безпеку України»: Сектор безпеки і оборони України це «…система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, 35 державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів

України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України» [3].

Відповідно до Закону України "Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави" [4] визначається, що цивільно-військові відносини (ЦВВ) – «це сукупність правових взаємовідносин між суспільством та складовими частинами Воєнної організації держави, які охоплюють політичні, фінансово-економічні, соціальні та інші процеси у сфері національної безпеки і оборони».

У доктринальних документах Північноатлантичного альянсу NATO military policy on civil-military cooperation (далі CIMIC) and civil-military interaction (далі CMI) – MC 0411/2 [5] можна знайти таке визначення цивільно військові відносини (далі ЦВВ), (англійською civil-military relations, CMR) – відносини між громадянським суспільством у цілому та військовою організацією або організаціями, створеними для його захисту (Політика НАТО з питань ЦВС).

У Союзницькій спільній доктрині НАТО з цивільно-військового співробітництва (AJP-3.4.9 edition A) розглядається поняття цивільно-військова взаємодія (civil-military interaction, CMI), як заходи, які базуються на спілкуванні, плануванні та координації, що проводять військові органи НАТО разом з міжнародними та місцевими невійськовими суб'єктами, як під час операцій НАТО, так і під час підготовки до них, та які спрямовані на підвищення продуктивності та ефективності їх дій у відповідь на кризи [6].

Метою статті є розробка та обґрунтування методичного підходу до оцінювання впливу чинників інформаційної складової на цивільне середовище для підвищення ефективності виконання завдань підрозділами Сил оборони України в умовах сучасних інформаційних загроз.

Виклад основного матеріалу. Інформаційна складова військових операцій включає політичні, військові, економічні, соціальні, інформаційні та інфраструктурні чинники, які створюють як виклики, так і загрози для ефективного виконання військових завдань. Окрім того, ці чинники виступають в ролі комунікаційних каналів [7], через які спеціальна інформація впливає на поведінку як військовослужбовців та і цивільного населення на когнітивному рівні.

Основними методами оцінювання району майбутніх дій можуть бути:

– PMESIIPT-аналіз;

– ASCOPE-аналіз;

– перехресні методи аналізу (PMESII-ASCOPE, PMESII-SWOT, ASCOPE-SWOT, PMESII-ASCOPE-SWOT) [8,9].

Одним із ключових напрямів реалізації політики України є інтеграція (забезпечення інтероперабельності) у комунікаційні та інформаційні системи досвіду та стандартів країн - членів НАТО [10]. З метою підвищення результативності та оперативної сумісності були проаналізовані підходи до оцінювання інформаційної складової в операціях між ЗС України та підрозділами країн - членів НАТО та окреслені відмінності, які наведені в табл.1.

Таблиця.1.

Порівняльна таблиця підходів ЗСУ та країн, членів НАТО до оцінювання інформаційної складової в операціях.

Критерій	ЗСУ	НАТО
1.Структура командування	Основний акцент на централізованому управлінні ІО, менше уваги приділяється до інтеграції між рівнями (тактичний, оперативний).	Інтегроване багаторівневе управління ІО, злагодженість між стратегічними, оперативними та тактичними рівнями.
2.Аналіз інформаційної загрози	Використовуються аналіз на основі даних розвідки та власних ресурсів, проте менша увага до системної обробки відкритих джерел.	Глибокий аналіз загроз із залученням різноманітних джерел (враховуючи відкриті) та комплексних методик оцінювання дезінформації та пропаганди.
3.Інтеграція кібер- та ІО	ІО та кібероперації здебільшого виконуються окремо; інтеграція на оперативному рівні потребує вдосконалення.	Високий рівень інтеграції кібероперацій та ІО на всіх рівнях із застосуванням спільних стратегій впливу та захисту.
4.Прогнозування та профілактика загроз	Обмежене використання прогнозування на основі аналізу історичних даних; більше уваги приділяється реагуванню на загрози.	Використання прогностичних моделей і аналізу трендів для раннього виявлення загроз і побудови довгострокових стратегій профілактики.
5.Підготовка кваліфікованих спеціалістів	Спеціалізовані тренінги та навчання для аналітиків інформаційної безпеки, але з періодичним розширенням та регулярному оновленні програм.	Системна підготовка персоналу з акцентом на постійне оновлення знань, зокрема, через багатонаціональні навчання та обмін досвідом.
6.Оперативна взаємодія з союзниками (партнерами)	Співпраця з міжнародними партнерами розвивається, але в основному з акцентом на двосторонні зв’язки та навчання.	Чітко налагоджена багатонаціональна співпраця та оперативна взаємодія в рамках спільних операцій, інтегровані комунікаційні платформ.

Такі підходи деталізують опис цивільного середовища шляхом розкриття кожної зі сфер за додатковими підкритеріями. Збір інформації проводиться шляхом спостереження, взаємодії з об'єктами цивільного середовища, аналізу даних з відкритих джерел, опитувань цивільного населення, експертних думок, результатів соціологічних опитувань, а також обміном інформацією з органами місцевого самоврядування та державної влади [11,12,13].

Опис ІЧ, які суттєво впливають на проведення заходів інформаційного впливу, має включати: - визначення основних джерел отримання інформації цивільним населенням; - наявність та перелік радіостанцій, телеканалів, які може слухати або дивитися цивільне населення; - стан забезпеченості цивільного населення супутниковим телебаченням; - зони покриття національних операторів мобільного зв'язку та закордонних мобільних операторів у прикордонних районах; - можливість користування мобільним зв'язком та мережею Інтернет; - наявність/відсутність трансляції військових медіа; - перелік друкованих медіа (з них державною мовою та мовами національних меншин) та їхній місячний тираж; - список впливових журналістів, блогерів, ведучих тощо.

У таблиці 2 наведено структурований аналіз ІЧ та дії, які впливають на оцінювання інформаційного середовища.

Таблиця.2.

Структурований аналіз інформаційних чинників, які впливають на оцінювання інформаційного середовища.

Інформаційний чинник	Дії
1	2
Соціальні мережі	1. Моніторинг ключових хештегів. 2. Виявлення та аналіз ботів (тролів). 3. Відстеження трендів та вірусного контенту. 4. Аналіз настроїв користувачів. 5. Виявлення координованих інформаційних ризиків
Телебачення	1. Аналіз контенту основних каналів. 2. Моніторинг новинних випусків. 3. Відстеження змін наративів у теле-програмах. 4. Аналіз гостей та експертів у ток-шоу. 5. Оцінка залученості ЦА (к-ть переглядів)
Радіо	1. Моніторинг місцевих та регіональних радіостанцій. 2. Аналіз контенту новинних блоків. 3. Відстеження тематики "call-in show". 4. Оцінювання охоплення ЦА
Інтернет-новини	1. Моніторинг ключових онлайн-видань. 2. Аналіз коментарів читачів. 3. Відстеження джерел інформації. 4. Виявлення фейкових новин та дезінформації. 5. Аналіз кроспостингу та поширення інформації

Продовження табл. 1

1	2
Месенджери	1. Моніторинг популярних каналів та груп. 2. Аналіз швидкості поширення інформації. 3. Виявлення джерела інформаційних "вкидів". 4. Оцінювання реакції користувачів на інформацію
Блоги та форуми	1. Моніторинг активності на ключових платформах. 2. Аналіз тематики обговорень. 3. Виявлення лідерів думок. 4. Відстеження змін настроїв ЦА
Зовнішня реклама	1. Моніторинг контенту білбордів та плакатів. 2. Аналіз локацій розміщення реклами. 3. Оцінка вашого захоплення ЦА
Чутки та особисті комунікації	1. Збір інформації через місцевих інформаторів. 2. Аналіз поширення інформації "від людини до людини". 3. Оцінка впливу на місцеві громади

Класифікуємо канали комунікації, такі як СМ, телебачення, радіо, інтернет-новини, месенджери, блоги та форуми, зовнішня реклама, чутки та особисті комунікації, які розповсюджують інформацію, як: інформаційний шум, інформаційний виклик, або інформаційна загроза.

Наведемо критерії щодо визначення умов, коли канали комунікації перетворюються на інформаційний шум, інформаційний виклик, або інформаційну загрозу:

1. Інформаційним шумом стають канали комунікації, коли:

у СМ: кількість контенту перевищує спроможність аудиторії його переробляти, що призводить до втрати важливої інформації через надмірну кількість постів, мемів та дискусій без чіткої цінності;

в ефірах телебачення: коли транслюють повторювану або розважальну інформацію без значного впливу на ЦА, спрямовану на перевантаження зайвою інформацією;

радіо: часті музичні та рекламні блоки заміняють аналітичні програми, роблячи інформаційні передачі менш впливовими;

інтернет-новини: потік новин оновлюється надто часто, без глибокого аналізу подій, через що важлива інформація загублюється у безлічі нових повідомлень;

месенджери: надмірна кількість повідомлень від різних груп чи каналів створює ефект шуму, коли корисна інформація втрачається серед повідомлень без значення;

блоги та форуми: величезний потік неперевіреної інформації або суб'єктивних думок заважає об’єктивному сприйняттю важливих фактів.

зовнішня реклама: велика кількість рекламних щитів, постерів або оголошень, які не несуть корисної інформації, просто заповнюють простір;

чутки та особисті комунікації: швидке поширення неточних або надуманих повідомлень призводить до того, що корисні дані втрачаються у загальному потоці пересудів.

2. Інформаційним викликом канали комунікації стають, коли:

у СМ: починається активна дискусія на соціально або політично важливі теми, що вимагає реакції, хоча прямої загрози немає;

телебачення: коли з'являються інформаційні програми чи новини, які ставлять під сумнів офіційну інформацію або надають нові точки зору, що можуть викликати резонанс у суспільстві;

радіо: розповсюджуються альтернативні погляди чи думки через аналітичні програми або інтерв'ю, які потребують коментарів або спростувань;

інтернет-новини: коли медіа починають активно висвітлювати теми, які можуть призвести до суспільного резонансу, але поки що не мають явних деструктивних наслідків;

месенджери: масове поширення неперевіреної інформації, що може викликати соціальне занепокоєння або паніку, вимагає оперативного аналізу та реакції;

блоги та форуми: коли з'являються публікації, які зачіпають важливі соціальні або політичні питання, викликаючи дискусії серед аудиторії, але ще не загрожують національній безпеці;

зовнішня реклама: коли рекламні кампанії починають просувати ідеї або наративи, які впливають на суспільну думку у небажаному напрямку;

чутки та особисті комунікації: коли виникають активні обговорення тем, пов'язаних із дезінформацією або чутками, які можуть змінити суспільні настрої.

3. Інформаційною загрозою комунікаційні канали стають, коли:

у СМ поширюється масова дезінформація, маніпуляції або спроби радикалізувати аудиторію з метою дестабілізації;

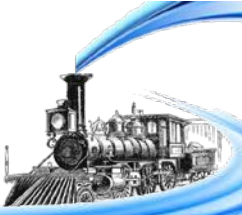
телебачення: телеканали стають платформою для поширення пропаганди, дезінформації або спрямованих інформаційних атак, які можуть викликати серйозні соціальні чи політичні наслідки;

радіо: використовується як засіб пропаганди або інструмент для масового поширення фейкової інформації, особливо в умовах кризових ситуацій;

інтернет-новини: стає джерелом цілеспрямованих кампаній дезінформації, які можуть вплинути на політичні або економічні процеси в країні, наприклад, через фейкові новини або маніпуляції фактами;

месенджери: коли через приватні або групові чати поширюється масова паніка, фейкова інформація або заклики до радикальних дій, що можуть мати небезпечні наслідки для безпеки;

блоги та форуми: використовуються для організації та поширення шкідливих інформаційних кампаній або екстремістської ідеології, що націлені на дестабілізацію ситуації в державі (районі);

зовнішня реклама: використовується для поширення пропаганди, політичних маніпуляцій або дезінформації, що може вплинути на суспільну свідомість і настрій мас;

чутки та особисті комунікації: стають загрозою, коли їх поширення має на меті викликати соціальні заворушення, економічну нестабільність або підрив державної безпеки.

Для подальшого розгляду методології аналізу впливу інформаційних чинників, необхідно врахувати складність і багатокомпонентність взаємодії каналів комунікації. Запропоновані критерії, що дозволяють класифікувати ці канали як інформаційний шум, виклик чи загрозу, дають змогу оцінювати їхню форму, контекстуальну значущість та потенційний вплив на ЦА.

У таблиці 3 наведена деталізація основних компонентів аналізу інформаційного середовища, зокрема моніторинг динаміки змін загроз, оцінювання ефективності заходів протидії, аналіз поведінки ЦА та визначення рівня інформаційної вразливості цивільного населення.

Таблиця.3

Щодо питання моніторингу динаміки змін загроз

Категорія	Дія
1	2
Динаміка змін інформаційних загроз	1. Відстеження змін у поширенні дезінформації. 2. Аналіз активності мережевих ботів (штучних електронних акаунтів) та ін. пропагандистських ресурсів. 3. Виявлення нових інформаційних наративів, які використовуються противником. 4. Моніторинг змін в алгоритмах соціальних мереж, які впливають на поширення контенту.
Ефективність стратегій реагування	1. Оцінювання результатів протидії дезінформації за допомогою соціологічних досліджень та аналітичних платформ. 2. Визначення найефективніших каналів комунікації для протидії ворожої інформації. 3. Корекція інформаційної стратегії відповідно до змін у тактиці противника. 4. Аналіз залученості користувачів до офіційних каналів комунікації.
Аналіз поведінки цільової аудиторії	1. Вивчення змін на рівні довіри аудиторії до офіційних джерел. 2. Виявлення ключових тем, які викликають суспільний резонанс. 3. Аналіз реакції на інформаційні «вкиди» (зміна настроїв у коментарях, поширення контенту). 4. Дослідження впливу фейкових новин на поведінку різних соціальних груп.

Продовження табл. 3

1	2
Моніторинг інформаційного середовища	1. Визначення основних джерел інформації для різних груп населення. 2. Оцінювання рівня впливу офіційних та альтернативних медіа на громадську думку. 3. Ідентифікація регіональних особливостей інформаційного простору. 4. Аналіз темпів поширення нових інформаційних трендів та їх впливу на суспільні настрої.
Визначення інформаційних загроз	1. Виявлення координаційних центрів проведення інформаційних атак. 2. Аналіз взаємодії між фейковими акаунтами та їх ролями у створенні та поширенні спеціальної інформації. 3. Ідентифікація основних інформаційних посередників, що поширюють деструктивні наративи. 4. Аналіз взаємозв'язків між онлайн- та офлайн-пропагандою.
Оцінка інформаційної вразливості	1 Аналіз рівня захисту населення від інформаційних маніпуляцій. 2. Дослідження впливу соціальної мережі на формування громадської думки. 3. Оцінювання рівня цифрової грамотності населення у протидії фейкової інформації. 4. Виявлення соціальних груп, які найбільш вразливі до інформаційних атак.

В цій табл. деталізовано проведений аналіз інформаційного середовища, який включає розширений набір методів оцінювання загроз та ефективності інформаційних стратегій. Вона дозволяє краще структурувати аналіз та вдосконалювати заходи протидії інформаційним (інформаційно-психологічним) впливам з боку противника.

У першому блоці на рис.1 аналітичного процесу представлено багаторівневу декомпозицію складових — PMESII (політична, військова, економічна, соціальна, інформаційна та інфраструктурна компоненти) у поєднанні з систематизацією визначених чинників інформаційного середовища. Це забезпечує розуміння задачі кожного з каналів комунікації, що є основою для подальшої обробки даних та переходу до аналізу впливу на визначену ЦА у вигляді спеціальної інформації.

Процес розподілу спеціальної інформації відбувається у другому блоку рис.1., за напрямками: шум, виклик, інформаційна загроза.

На рис. 1 наведена Структурна модель впливу ІЧ, які впливають на виконання завдань за призначенням військами (силами).

Третій блок представленої моделі є подальшою деталізацією інформаційної загрози та характеризує її різні впливи на аспекти суспільного життя. Інформаційна загроза, що формується внаслідок обробки спеціальної інформації (дезінформація, маніпулятивний контент, цілеспрямовані інформа-ційні атаки, тощо), має багатовимірний вплив, який поділяється на: когнітивний, соціальний та політичний рівні. Розглянемо детальніше кожний з них.

Когнітивний вплив на зміну сприйняття, оцінювання та поведінки ЦА під впливом маніпулятивної або деструктивної інформації. Він може бути виражений у формуванні викривлених уявлень про порушення, розпалюванні страху, сумнівів або створених передумов для когнітивного дисонансу.

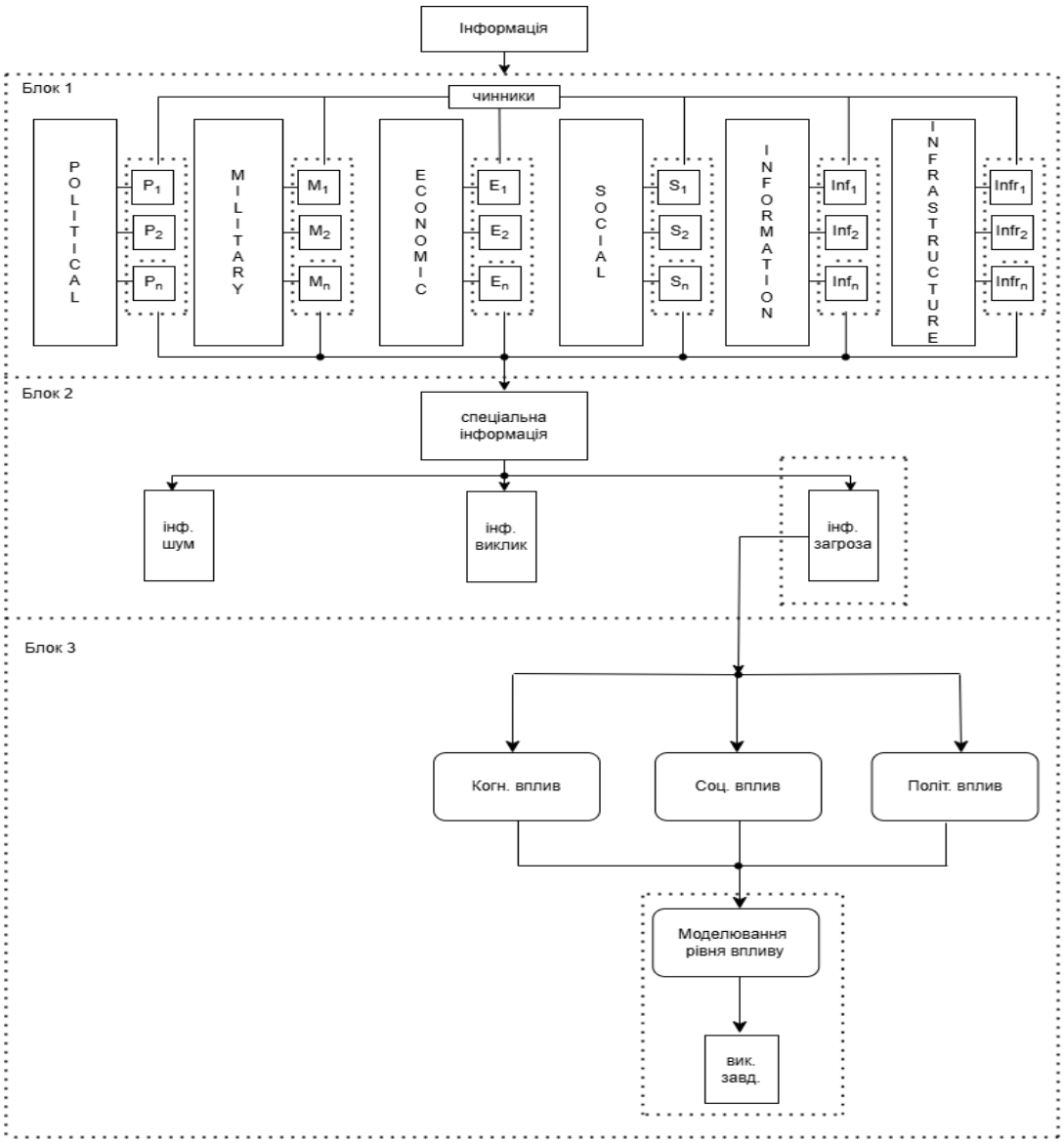

Рис.1. Структурна модель впливу інформаційних чинників на виконання завдань за призначенням військ (сил) в ході проведення ІО.

Соціальний вплив охоплює трансформацію суспільних настроїв, змінює рівень довіри до офіційних джерел інформації, дестабілізацію громадської думки або посилення суспільної поляризації. Високий рівень інформаційного впливу може сприяти виникненню соціальних протестів, конфліктів або навіть масових заворушень.

Політичний вплив виникає через зміну політичних переконань, делегітимізацію влади чи інституцій, зниження громадської підтримки політичних рішень та формування передумов для інформаційного втручання у виборчі та державні процеси.

На основі аналізу впливу інформаційної загрози на когнітивну, соціальну та політичну сфери створюється модель рівня впливу, яка визначає налаштування масштабів та інтенсивність загрози, а також її вплив на результат виконання стратегічних та оперативних завдань підрозділів. Моделювання застосовуються для розробки адаптивних механізмів реагування та стратегій протидії інформаційним загрозам у межах відповідальності цивільно-військового співробітництва.

Розроблена структурна модель відображає комплексний підхід до аналізу інформаційних чинників, які впливають на ефективність виконання завдань, складається з трьох взаємопов’язаних блоків.

Розглядаючи процес впливу інформаційних чинників зауважимо, що виявлення та аналіз загроз інформаційній безпеці держави ускладнюється внаслідок відсутності чіткого розуміння причин і джерел зовнішніх загроз інформаційного характеру у певної частини населення України. Отже, механізм виконання завдання підрозділами ЦВС будемо розглядати, як сукупність форм і методів впливу на інформаційний простір у Силах оборони України, який реалізується завдяки: оцінюванню ефекту інформаційного впливу та готовності структур ЦВС до виконання завдань в умовах поширення дезінформації через медіа та СМ; вибору каналу, часових параметрів засобів доставки інформації до ЦА. При розгляді такого механізму зазначимо, що ІО проводиться в рамках стратегічних комунікацій (а ЦВС згідно з [14,15,16] визначено їх складовою).

Для впровадження системи оповіщення військового командування про інформаційні загрози необхідно створити автоматизовану платформу моніторингу інформаційного простору з інтеграцією в існуючі військові системи, яка буде аналізувати відкриті джерела (СМ, ресурси новин, тощо) та своєчасно виявляти потенційні загрози. Система повинна містити модуль прогнозування на основі машинного навчання для попередження майбутніх атак і мобільний додаток для миттєвого сповіщення.

Загальний висновок з оцінювання стану цивільного середовища повинен дати відповідь на запитання: чи сприяє ситуація в цивільному середовищі виконанню завдань, поставлених перед Силами оборони України? Якщо ні, то

які чинники матимуть найбільший (вирішальний) вплив на їх виконання? На основі проведеного оцінювання стану цивільного середовища, визначаються та аналізуються ЦА (за способом життя, віком, освітою, соціальним станом), на які надалі будуть спрямовані заходи інформаційного впливу. Загалом, визначення ЦА необхідне для здійснення необхідного впливу на її поточну діяльність, кінцевий стан, сприйняття та поведінку. Своєю чергою, аналіз ЦА – це процес, необхідний для розуміння та розподілу аудиторії для підтримки досягнення необхідних цілей операції.

Для ефективної боротьби з інформаційними загрозами необхідно реалізовувати комплексний підхід, який включає моніторинг, регулювання, співпрацю з медіа та платформами, освітні ініціативи та активне спростування шкідливих наративів. Кожен канал комунікації вимагає індивідуальних заходів та контрзаходів, які дозволяють мінімізувати вплив деструктивних інформаційних атак з боку противника.

Висновки. В результаті проведеного дослідження визначені інформаційні чинники, які впливають на виконання завдань за призначенням підрозділів Сил оборони України в умовах інформаційно-психологічного впливу противника та обґрунтовані показники, критерії оцінювання інформаційної складової цивільного середовища в інтересах цивільно-військового співробітництва.

Запропонований методичний підхід до оцінювання впливу інформаційних чинників дозволяє створити інтегровану систему аналізу, яка є основою для ухвалення ефективних рішень у сфері цивільно-військового співробітництва. Використання багатовимірного підходу, який базується на моделі PMESII-ASCOPE, забезпечує структурований аналіз інформаційного середовища, що дозволяє: інтегрувати дані з різних джерел для комплексної оцінки ситуації, ідентифікувати основні загрози, інформаційний шум та виклики. Результати дослідження дозволяють забезпечити якісне оцінювання інформаційного середовища, ідентифікувати загрози, які впливають на ефективність проведення операцій. Запропонована модель сприяння адаптації підрозділів до сучасних викликів інформаційної війни, зокрема, до протидії деструктивним інформаційним кампаніям, які спрямовані на деморалізацію військового та цивільного населення. Для підвищення ефективності ЦВС у Силах оборони України вироблення пропозицій щодо вдосконалення механізмів реалізації ЦВС сприятиме підвищенню рівня взаємодії та належної координації структур Сил оборони України, набуттю більшої швидкості у сфері інформаційної безпеки та протидії агресивній політиці з боку рф.

Напрямком подальших досліджень є розробка керівних документів для ЗСУ, що визначають перелік інформаційних чинників цивільного середовища з урахуванням особливостей соціальних мереж, телебачення, радіо, інтернет-видань, месенджерів та блогів. Це сприятиме підвищенню ефективності аналізу

інформаційного середовища, зниженню впливу дезінформаційних кампаній з боку противника та забезпеченню ефективного інформаційного управління в сучасних умовах.

Застосування AI-аналітики : Можливе використання алгоритмів машинного навчання для автоматичного виявлення інформаційних загроз у середовищі.

Література:

1. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. №№ 47-50. ст. 120. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text (дата звернення: 06.09.2024).

2. Доктрина "Цивільно-військове співробітництво" : затв. наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 02.07.2020 р. № 15860/С. Київ : ГШ ЗСУ, 2020.

3. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241.

4. Про демократичний цивільний контроль над військовою організацією і правоохоронними органами держави : Закон України від 19.06.2003 р. № 975-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 46. Ст. 366.

5. Стандарт НАТО AJP-3.19, Спільна доктрина цивільно-військового співробітництва Альянсу. Видання А, версія 1. Брюссель: Офіс стандартизації НАТО, 2018. URL: https://www.coemed.org/files/stanags/01_AJP/AJP-3.19_EDA_V1_E_2509.pdf (дата доступу: 07.09.2024).

6. Об'єднана доктрина цивільно-військового співробітництва Альянсу AJP-3.4.9. Видання А. Брюссель: Бюро стандартизації НАТО. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5bf3e868e5274a2afde82845/archive_doctrine_nato_cimic_ajp_3_4_9.pdf (дата звернення: 07.09.2024).

7. Литвинська С. Назва статті [потрібна повна назва публікації]. Київ, [рік]. URL: http://surl.li/vfltkf (дата звернення: 13.09.2024).

8. ASCOPE/PMESII. Шаблони планування. Жовтень 2017. URL: [повна URL-адреса відсутня] (дата звернення: 13.09.2024).

9. Публікація доктрини ВПС 3-0 Операції та планування. URL: https://www.doctrine.af.mil/ (дата звернення: 17.09.2024).

10. Комунікаційні та інформаційні системи. Словник НАТО щодо інформаційних технологій. Частина 7 : Військовий стандарт ВСТ 600.005-07:2024(01). Київ : МОУ, 2024.

11. Про затвердження Тимчасової інструкції з оцінки цивільного середовища : наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 24.04.2019 р. № 159. Київ : ГШ ЗСУ, 2019.

12. Доктрина "Цивільно-військове співробітництво" : затв. наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 02.07.2020 р. № 15860/С. Київ : ГШ ЗСУ, 2020.

13. Про затвердження Тимчасової настанови з цивільно-військового співробітництва у ході підготовки та застосування Збройних Сил України : наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 02.04.2019 р. №131. Київ : ГШ ЗСУ, 2019.

14. Доктрина зі стратегічних комунікацій : затв. наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 12.10.2020 р. № ВКП 10-00(49).01. Київ : ГШ ЗСУ, 2020.

15. Стандарт НАТО AJP-10.1, Об'єднана доктрина інформаційних операцій Альянсу. Видання А, версія 1 з національними елементами Великобританії. Брюссель: Бюро стандартизації НАТО, 2023.

16. Планування психологічної операції за стандартами НАТО : навч. посіб. / О. В. Войтко та ін. Київ : НУОУ, 2024. 280 с.

References:

1. On the media: Law of Ukraine dated 13.12.2022 No. 2849-IX. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2023. No. 47-50. Art. 120. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text (date of access: 06.09.2024).

2. Doctrine "Civil-Military Cooperation": approved by order of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine dated 02.07.2020 No. 15860/S. Kyiv: General Staff of the Armed Forces of Ukraine, 2020.

3. On the national security of Ukraine: Law of Ukraine dated 21.06.2018 No. 2469-VIII. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2018 No. 31. Art. 241.

4. On democratic civilian control over the military organization and law enforcement agencies of the state: Law of Ukraine dated 19.06.2003 No. 975-IV. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2003. No. 46. Art. 366.

5. NATO Standard AJP-3.19, Joint Doctrine of Civil-Military Cooperation of the Alliance. Edition A, version 1. Brussels: NATO Standardization Office, 2018. URL: https://www.coemed.org/files/stanags/01_AJP/AJP-3.19_EDA_V1_E_2509.pdf (access date: 07.09.2024).

6. Joint Doctrine of Civil-Military Cooperation of the Alliance AJP-3.4.9. Edition A. Brussels: NATO Standardization Office. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5bf3e868e5274a2afde82845/archive_doctrine_nato_cimic_ajp_3_4_9.pdf (accessed: 07.09.2024).

7. Lytvynska S. Title of the article [full title of publication required]. Kyiv, [year]. URL: http://surl.li/vfltkf (accessed: 13.09.2024).

8. ASCOPE/PMESII. Planning Templates. October 2017. URL: [full URL missing] (accessed: 13.09.2024).

9. Air Force Doctrine Publication 3-0 Operations and Planning. URL: https://www.doctrine.af.mil/ (accessed: 17.09.2024).

10. Communication and Information Systems. NATO Information Technology Dictionary. Part 7: Military Standard VST 600.005-07:2024(01). Kyiv: Ministry of Defense, 2024.

11. On approval of the Temporary Instruction on Civilian Environment Assessment: Order of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine dated 04/24/2019 No. 159. Kyiv: General Staff of the Armed Forces of Ukraine, 2019.

12. Doctrine "Civil-Military Cooperation": approved by order of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine dated 07/02/2020 No. 15860/S. Kyiv: General Staff of the Armed Forces of Ukraine, 2020.

13. On approval of the Temporary Instruction on Civil-Military Cooperation in the Preparation and Use of the Armed Forces of Ukraine: Order of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine dated 02.04.2019 No. 131. Kyiv: General Staff of the Armed Forces of Ukraine, 2019.

14. Strategic Communications Doctrine: approved by order of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine dated 12.10.2020 No. VKP 10-00(49).01. Kyiv: General Staff of the Armed Forces of Ukraine, 2020.

15. NATO Standard AJP-10.1, Joint Doctrine of Information Operations of the Alliance. Edition A, version 1 with national elements of the UK. Brussels: NATO Standardization Bureau, 2023.

16. Planning a Psychological Operation according to NATO Standards: Training Manual. / O. V. Voitko et al. Kyiv: NUOU, 2024. 280 p.

УДК 331:377

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-248-258

Матвіїшин Євген Григорович доктор економічних наук, професор, Національний університет "Львівська політехніка", тел.: (097) 334-03-20, https://orcid.org/0000-0001-9522-4645

Журавель Юлія Вікторівна кандидат економічних наук, викладач, Львівський фаховий коледж харчової і переробної промисловості Національного університету харчових технологій, м.Львів, тел. (097) 507-51-80, https://orcid.org/0000-0003-4065-540X

РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ І ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЯ КАДРІВ ЗАВДЯКИ ПУБЛІЧНОМУ ІНВЕСТУВАННЮ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто сферу освіти з погляду теорії людського капіталу, яка вивчає залежність добробуту суспільства від знань, навичок і природних здібностей людей, а інвестиції в освіту розглядаються цією теорією як ефективний засіб економічного зростання. Попередні дослідження стосувалися переважно напрямів залучення фінансових ресурсів закладами освіти та моніторингу якості освіти. Недостатньо висвітленими є підходи до аналізу публічного інвестування у професійну освіту як ефективного засобу економічного зростання регіонів.

Метою статті є опис підходу до виявлення взаємозв'язку між інвестиціям у професійну освіту та рівнем економічного розвитку в регіонах України. Досліджувалося публічне інвестування у професійну освіту – за рахунок державного та місцевих бюджетів.

Для виявлення взаємозв'язку між публічним інвестуванням у професійну освіту та рівнем економічного розвитку в регіонах України виконано порівняння кількості підготовлених фахівців у регіональних закладах професійної освіти із обсягами продукції і послуг у галузях, де переважно працюють ці випускники. Джерелами інформації є дані Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України та Міністерства освіти і науки України. До уваги бралися дані про обсяги реалізованих продукції і послуг в областях України, але ігнорувалися дані про місто Київ через набагато більшу кількість суб'єктів економічної діяльності там порівняно з іншими регіонами. Для дослідження взято період до 2019 року, щоб уникнути впливу на результати розрахунків економічних наслідків пандемії COVID-19 та повномасштабного російського вторгнення.

Виявлено, що існує пряма залежність між обсягом витрат на професійну освіту і рівнем економічного розвитку регіонів. Наведено графічну інтерпретацію результатів, де видно кореляційний зв'язок між кількістю підготовлених фахівців у регіональних закладах професійної освіти та обсягами реалізованих в областях продукції і послуг.

Ключові слова: заклади професійної освіти, кореляція, людський капітал, публічні кошти, публічні інвестиції.

Matviishyn Yevhen Hryhorovych Doctor of Economic Sciences, Professor, Lviv Polytechnic National University, tel.: (097) 334-03-20, https://orcid.org/0000-0001-9522-4645

Zhuravel Yulia Viktorivna Candidate of Economic Sciences, Lecturer, Lviv College of Food and Processing Industry of the National University of Food Technologies, tel.: (097) 507-51-80, https://orcid.org/0000-0003-4065-540X

ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS AND WORKFORCE PROFESSIONALIZATION THROUGH PUBLIC INVESTMENT IN VOCATIONAL EDUCATION

Abstract. The article examines the education sector through the lens of human capital theory, which explores the relationship between societal well-being and individuals' knowledge, skills, and innate abilities. This theory considers investments in education as an effective driver of economic growth. Previous research has primarily focused on the allocation of financial resources by educational institutions and the monitoring of education quality. However, approaches to analyzing public investment in vocational education as an instrument for regional economic growth remain insufficiently explored.

The aim of the article is to describe an approach to identifying the relationship between investments in vocational education and the level of economic development in the regions of Ukraine. The study examines public investment in vocational education, financed through state and local budgets.

To identify the relationship between public investment in vocational education and the level of economic development in Ukraine’s regions, a comparison was conducted between the number of specialists trained in regional vocational education institutions and the volume of goods and services produced in industries where these graduates are predominantly employed. The data sources include the State Statistics Service of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine, and the Ministry of Education and Science of Ukraine. The analysis considered the volume of goods and services sold across Ukraine’s regions, excluding Kyiv due to the significantly higher number

of economic entities there compared to other regions. The study covers the period up to 2019 to avoid distortions in the results caused by the economic impact of the COVID-19 pandemic and the full-scale russian invasion.

The study reveals a direct relationship between expenditures on vocational education and the level of economic development in the regions. A graphical interpretation of the results is provided, demonstrating a correlation between the number of specialists trained in regional vocational education institutions and the volume of goods and services sold across the regions.

Keywords: vocational education institutions, correlation, human capital, public funds, public investment.

Постановка проблеми. Результатом професіоналізації є підвищення конкурентоздатності конкретної особи на ринку праці; при цьому важливо володіти знаннями, вміннями, навичками і статусом, що в сукупності розширює можливості присвятити себе тому виду діяльності, який припадає до душі та є джерелом доходів працівника. Базових знань, отриманих при здобутті середньої освіти, зазвичай недостатньо для забезпечення належного добробуту людини; важливим є здобуття фахових знань. Тому більшість людей після закінчення школи продовжує здобуття освіти за рахунок державних або приватних коштів. В Україні законодавчо закріпилися терміни «публічні кошти» [1] і «публічні інвестиції» [2; 3], які означають відповідно сукупність коштів і капіталовкладень, які здійснюються зокрема органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Відповідно можна говорити про публічне інвестування в системі освіти в Україні. Інвестування в освіту є предметом дослідження теорії людського капіталу, яка вивчає залежність доходів працівника, підприємства, суспільства від знань, навичок і природних здібностей людей, а інвестиції в освіту розглядаються цією теорією як ефективний засіб економічного зростання. просторовому розвитку. Під ним розуміють зміни зв'язків і потоків матерії, енергії та інформації між окремими частинами однієї (єдиної) цивілізаційної системи. Зокрема посилиться потреба в тому, щоб швидко розпізнавати та реагувати на явища, які відбуваються у глобальному просторі. Серед чинників, які впливають на просторови

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням взаємозв'язку добробуту й освіти присвячено багато досліджень. Так, Босак О.В. і Рим Н.Н. розглядали професійну освіту як ресурс, що може бути ефективно реалізований і "конвертований" в адекватний рівень доходів і статусу, а придбання освітніх послуг – як інвестиції в людину. Ними було досліджено основні фактори конкурентоспроможності закладів освіти в оцінці замовників і розглянуто роль моніторингу в системі менеджменту якості освітньої установи [4]. Фудорова О.М.

зауважила, що діяльність професійного освітнього закладу представляє собою механізм інвестицій у людський капітал [5, с. 149]. Вона запропонувала п’ять базових компетентностей сучасного фахівця: професійна, менеджерська, корпоративної культури, саморозвитку та соціалізації. Науковці звертають увагу на складність підрахунку витрат у людський капітал і відповідних результатів. Зокрема Криворотько І.О. зазначає, що функціонування людського капіталу та віддача від його застосування суттєво залежать від волі й зусиль власника цього капіталу, індивідуальних інтересів, відповідальності; а через високий ступінь невизначеності капіталовкладень у людину принципово неможливо оцінити з високою точністю зміни обсягів людського капіталу залежно від витрат [6]. Ящук Т.А. дослідила сутність фандрайзингу як елементу ефективного управління закладом освіти, що передбачає збільшення його бюджету за допомогою пошуку нових джерел та інструментів фінансування [7]. Очевидно, що повинні поєднуватися державні і приватні кошти. Розглянуті дослідження стосуються переважно напрямів залучення фінансових ресурсів закладами освіти для збільшення їхньої конкурентоспроможності. Недостатньо висвітленим є підходи до обґрунтування інвестицій у професійну освіту як ефективного засобу економічного зростання регіонів.

Мета статті – опис підходу до виявлення взаємозв’язку між інвестиціями у професійну освіту та рівнем економічного розвитку в регіонах України.

Виклад основного матеріалу. Приватні інвестиції для професіоналізації насамперед охоплюють власні кошти фізичних осіб в освіту. Наскільки сильними є настанови населення України щодо витрат коштів на освіту можна оцінити за розподілом думок щодо можливого витрачання «вільних коштів». Так, у січні 2019 року Державною службою статистики України проведено дослідження про розподіл домогосподарств, зокрема за потенційними напрямками вкладення коштів, якщо б їх з’явилося достатньо. За даними такого опитування із загальної кількості частка домогосподарств, які повідомили, що при значному збільшенні доходів, вони спрямували б додаткові кошти в першу чергу на їжу, становила – 22,5%; на одяг, взуття – 28,1%; на побутову техніку – 28,9%; на лікування – 51,1%; відпочинок – 57,0%; освіту – 14,9%; автомобіль – 16,9%; житло – 43,2%; накопичення – 27,9%; розвиток підприємництва – 5,4%; інше – 3,1% [8, с. 12]. Отже, освіта за пріоритетністю витрачання коштів вітчизняними домогосподарствами є у другій половині списку. Такий невисокий пріоритет цього виду інвестування, висловлений під час згаданого опитування, може бути пояснений поширеністю думки про безкоштовність освіти (отже, на думку респондентів, немає особливої потреби вкладати власні кошти у її здобуття), а також з тим, що багато опитаних вже отримали бажаний рівень освіти або вони дійсно не бачать потреби в інвестуванні у професіоналізацію через слабкий зв'язок його із зміною добробуту.

Стан державного інвестування в освіту в регіонах України можна оцінити за даними про обсяги підготовки фахівців за державним замовленням. Тут є особливості, які притаманні вищій освіті: регіони з потужними закладами вищої освіти насправді готують кадри не лише для своїх потреб, але і для потреб інших регіонів. Це наочно видно в нашому дослідженні [9], присвяченому освітній міграції: вона явно проявилася для населення віком 17 років – в осіб, які здобули повну загальну середню освіту. А от для віку 15 років, який характерний для більшості вступників до закладів професійної освіти, освітня міграція не проявилася. Очевидно, що вступники і випускники цих закладів переважно є мешканцями тих регіонів, де вони розташовані. Для професійної освіти характерно те, що заклади професійної (професійно-технічної) освіти (далі – ЗПТО) фінансуються переважно через публічне інвестування (з державного і місцевих бюджетів), зокрема через механізм регіонального замовлення [10], а приватне інвестування незначне. Впродовж останніх років продовжувалася передача передачі ЗПТО з державної власності у комунальну [11]. Витрати на одного учня в ЗПТО становлять десятки тисяч гривень на рік. Наприклад, у Полтавській області у 2020 році вони коливалися від 35 до 101 тис. грн (в середньому 46 тис. грн) [12]. Для виявлення взаємозв'язку між публічним інвестуванням у професійну освіту та рівнем економічного розвитку в регіонах України нами виконано порівняння кількості підготовлених фахівців у регіональних ЗПТО із обсягами продукції і послуг у галузях, де переважно працюють ці випускники. Для дослідження взято період часу до пандемії COVID-19 і повномасштабного російського вторгнення, бо ці чинники значно вплинули на економіку. Тому для аналізу взято дані про обсяги реалізованих продукції і послуг у 2018 році, а чисельність випускників ЗПТО – у попередньому 2017 році. Кількість учнів у цих закладах була різною в регіонах України (табл. 1).

Таблиця 1

Підготовка кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах у 2017 році за регіонами

Регіон	Кількість закладів на кінець року	Прийнято протягом року, осіб	Закінчили повний курс навчання протягом року, осіб	Кількість учнів, слухачів на кінець року, осіб
Вінницька	34	6 744	6 900	13 548
Волинська	17	5 233	5 001	8 493
Дніпропетровська	58	15 640	14 401	22 673
Донецька	45	6 005	6 208	11 426
Житомирська	26	4 426	4 208	8 507
Закарпатська	16	2 674	2 640	6 025
Запорізька	40	7 763	6 533	13 580
Івано-Франківська	20	4 538	4 436	9 904
Київська	26	4 848	4 980	8 390
Кіровоградська	23	3 492	2 969	7 491
Луганська	24	3 405	2 504	5 553
Львівська	59	11 126	12 338	24 310
Миколаївська	31	6 386	5 474	10 022
Одеська	38	8 123	7 840	14 770
Полтавська	39	5 757	5 501	10 263
Рівненська	24	5 850	5 778	11 558
Сумська	32	5 537	5 180	9 933
Тернопільська	21	4 016	4 395	8 680
Харківська	45	8 197	6 694	13 807
Херсонська	26	4 518	3 828	7 946
Хмельницька	30	5 912	6 148	10 056
Черкаська	21	4 623	4 417	7 761
Чернівецька	16	3 410	3 200	6 593
Чернігівська	19	2 805	3 113	5 098
м. Київ	25	5 846	6 594	12 957

Джерело: Статистична інформація. Освіта. Державна служба статистики України : офіційний вебсайт https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publosvita_u.htm

Основними професійними групами, за якими здійснювалася підготовка фахівців у ЗПТО, були: кваліфіковані робітники з інструментом (47%), робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин (22%), працівники сфери торгівлі та послуг (22%) [13, с. 2]. Підготовка кваліфікованих робітників у ЗПТО здійснювалася за такими напрямами: промисловість – 30 % (73639 осіб), торгівля

і громадське харчування – 24 % (59919 осіб), транспорт – 13 % (31715 осіб), будівництво – 12 % (29251 осіб), агропромисловий комплекс – 11 % (26490 осіб), житлово-комунальне господарство і невиробничі види побутового обслуговування населення – 10 % (24050 осіб) [14]. Відповідно до цього для подальшого аналізу взято дані про ті сектори регіональної економіки, де переважно працюють фахівці згаданих професійних груп. Зокрема згруповано обсяг реалізованої продукції підприємств (98%) та обсяг реалізованих послуг (2%). Оскільки місто Київ має набагато більше суб'єктів економічної діяльності порівняно з іншими регіонами, то для аналізу взаємозв'язку кількості випускників ЗПТО та обсягу реалізованих продукції [15] і послуг [16] дані про їх обсяг у столиці не взято. На рис. 1 очевидною є кореляція між чисельністю випускників у регіональних ЗПТО та обсягами реалізованих продукції і послуг.

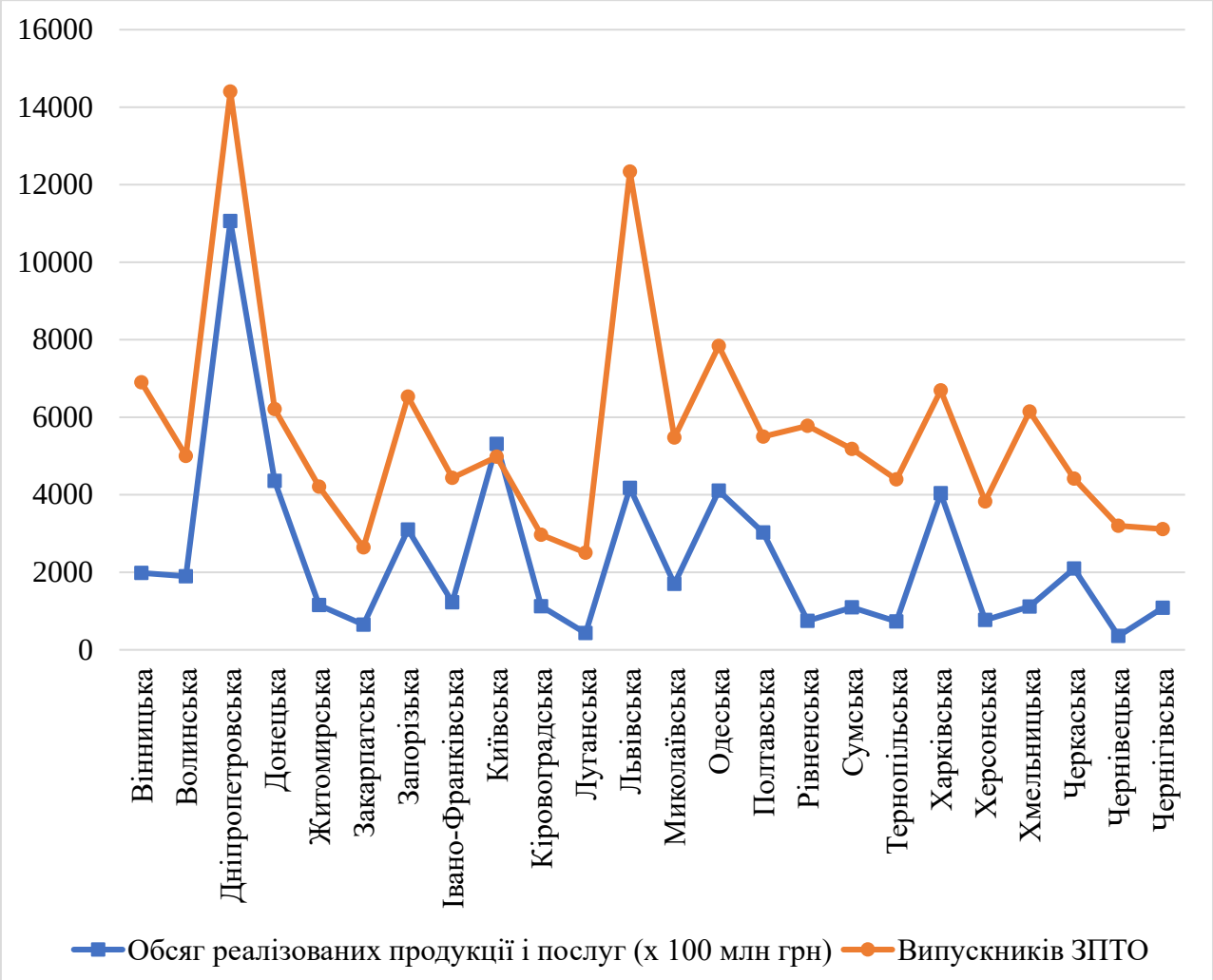

Рис. 1. Інформація про чисельність випускників регіональних ЗПТО та обсяги реалізованих продукції і послуг в областях України у 2018 році.

Джерело: побудовано за [15] і [16]

Для кількісної оцінки виявленої взаємозалежності побудовано відповідне кореляційне поле (рис. 2). Воно містить 24 точки відповідно до кількості областей, розміщених відповідно до значень на осях абсцис (чисельність випускників ЗПТО) та ординат (обсяг реалізованих продукції і послуг). Відповідна лінія тренду показує пряму залежність між цими величинами, а показник вірогідності апроксимації – так званий коефіцієнт детермінації (R^2 = 0,678) свідчить про відчутну тісноту функціонального зв'язку.

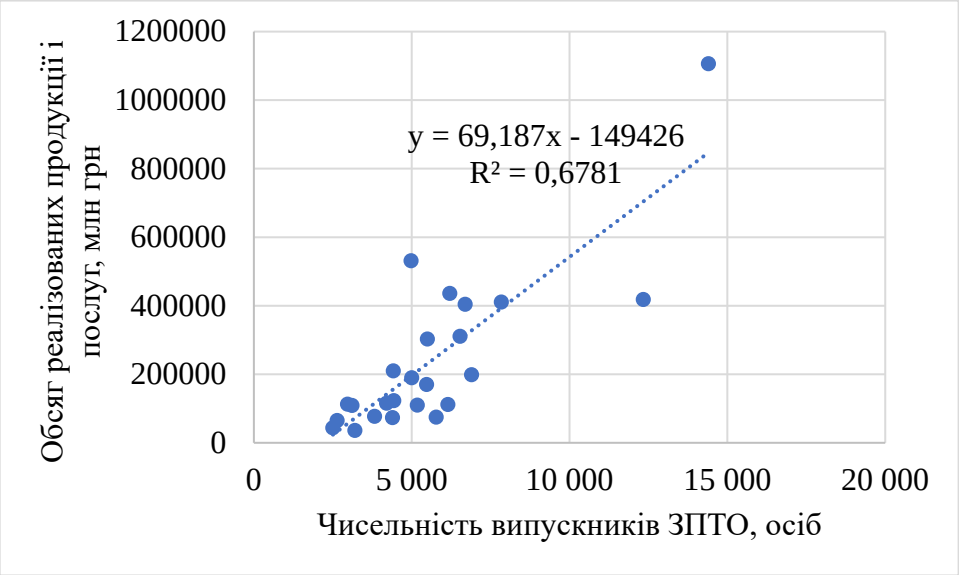

Рис. 2. Кореляційна залеж ність ь між чисельніст ю випускників у регіональних *ЗПТО та обсягами реалізованих продукції і послуг у регіонах*

Джерело: побудовано за даними рис. 1.

Науковці звертали увагу на доцільність визначення потреб у підготовці фахівців у ЗПТО відповідно до актуального та прогнозного стану ринку праці. Наприклад, для визначення такої потреби для сфери будівництва бралися до уваги прогнозні розрахунки змін в обсягах виробництва у цій галузі та у структурі робочої сили [17]. Можуть бути корисними також підходи щодо прогнозування кадрових потреб у фахівцях, які розкриті завідувачем сектору професійної освіти Інституту освітньої аналітики МОН України Мельником С.В. [18]. Зокрема для цього відповідна методика рекомендує опиратися на дані про середню чисельність випускників, чисельності безробітних і кількості вакансій у професійному розрізі. Попри те, що українська економіка є ринковою, все ще підготовка фахівців у ЗПТО регулюється і фінансується через публічне інвестування. Проте важливо слідкувати за змінами на ринку праці для їх вчасного врахування та коригування обсягів підготовки фахівців за потрібними спеціальностями. Це дасть змогу підвищити ефективність використання публічних коштів для фінансування професійної освіти.

Висновки. Описаний підхід опирається на дані про обсяги підготовки фахівців і фінансування професійної освіти та обсяги реалізації продукції і послуг в областях України у довоєнний і доковідний період. Це дає змогу уникнути використання економічних показників, значно змінених через пандемію та війну. Результати демонструють досить тісний зв'язок між чисельністю випускників ЗПТО та обсягами реалізованих продукції та послуг в областях України. Попри те, що очевидна доцільність публічного інвестування, але в сучасних умовах важливо враховувати потреби ринку і шукати способи фінансування підготовки фахівців із залученням приватних коштів, зокрема через механізм державно-приватного партнерства. Це буде напрямом подальших досліджень.

Література:

1. Закон України Про відкритість використання публічних коштів : від 11 лютого 2015 року №183-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19#Text

2. Єдиний проектний портфель здійснення публічних інвестицій. Міністерство фінансів України. https://mof.gov.ua/uk/unified_portfolio_of_public_investment_projects_list_of_ priority_ public_investment_projects-749

3. Положення про Стратегічну інвестиційну раду, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 14 травня 2024 року № 549. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-2024-%D0%BF#Text

4. Босак О. В., Рим Н. Н. Тенденції формування ринку послуг професійної освіти. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2008. 18.6. 294-298.

5. Фудорова О.М. Освіта як складова людського капіталу в умовах сучасного українського суспільства. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.* 2015. № 1148. 147-150.

6. Криворотько І.О. Проблеми та перспективи інвестування в людський капітал України. *Інноваційна економіка.* 2013. 1(39). 35-38.

7. Ящук Т.А. Фандрейзинг як елемент ефективного управління закладом вищої освіти. *Актуальні питання у сучасній науці.* 2024. 11(29). 267-277. http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/issue/archive

8. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2019 року) : статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 78 с.

9. Матвіїшин Є.Г., Журавель Ю.В. Урахування міграційних процесів на регіональному рівні в процесі державного регулювання сфери освіти. *Актуальні питання у сучасній науці.* 2025. 1(31). 305-315. http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/issue/archive

10. Про реалізацію пілотного проекту щодо фінансування професійної (професійно-технічної) освіти : розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 лютого 2020 року № 94-р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94-2020-%D1%80#Text

11. Інформація щодо передачі з державної власності у комунальну власність закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Міністерство освіти і науки України. 2021. https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/pto/informacia-mayno-po/2021/09/09/Inform.peredachi.komunal.vlasn.zagalna.09.09.21.pdf

12. Профтехосвіта на Полтавщині: перелік училищ, які планують оптимізувати у 2020 році. Інтернет-видання «Полтавщина». 4 лютого 2020 р. https://poltava.to/news/54236/

13. Оцінка працевлаштованості випускників закладів професійної(професійно-технічної) освіти через 6 місяців та через 1 рік після закінчення. Інститут освітньої аналітики. 2021. 30 с. https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/AZ2_Lesnikova.pdf

14. Освіта в Україні: виклики та перспективи : інформаційно-аналітичний збірник. Київ: Інститут освітньої аналітики, 2020. 292 с. https://iea.gov.ua/diyalnist/naukovo-analitichna-diyalnist/analitika/

15. Регіональна статистика. Діяльність підприємств. Державна служба статистики України, 2019. https://www.ukrstat.gov.ua/

16. Обсяг реалізованих послуг за регіонами за видами економічної діяльності. Архів. Державна служба статистики України, 2019. https://www.ukrstat.gov.ua/

17. Матвіїшин Є.Г., Матвіїшин В.Є. Прогнозування потреби будівельної галузі України у людських ресурсах. *Ефективність державного управління*. 2015. 44. 149-155.

18. Мельник С.В. *Методологічні підходи до оцінки кадрових потреб у фахівцях із вищою освітою зі спеціальностей.* Київ: Інститут освітньої аналітики МОН України, 2020. 292 с. https://iea.gov.ua/diyalnist/naukovo-analitichna-diyalnist/analitika/

References:

1. Zakon Ukrainy Pro vidkrytist vykorystannia publichnykh koshtiv : vid 11 liutoho 2015 roku №183-VIII. [Law of Ukraine on the transparency of the use of public funds: from February 11 2015, No. 183-VIII]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19#Text [in Ukrainian].

2. Yedynyi proektnyi portfel zdiisnennia publichnykh investytsii. Ministerstvo finansiv Ukrainy. [Unified portfolio of public investment. Ministry of Finance of Ukraine]. Retrieved from https://mof.gov.ua/uk/unified_portfolio_of_public_investment_projects_list_of_priority_public_investment_projects-749 [in Ukrainian].

3. Polozhennia pro Stratehichnu investytsiinu radu, zatverdzhene postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 travnia 2024 roku № 549. [Regulations on the Strategic Investment Council, approved by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine: from May 14 2024, No. 549]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-2024-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

4. Bosak, O. V., & Rym, N. N. (2008). Tendentsii formuvannia rynku posluh profesiinoi osvity [Trends in the formation of the professional education services market]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy – Scientific bulletin of UNFU]*. 18.6. 294-298. [in Ukrainian].

5. Fudorova, O.M. (2015). Osvita yak skladova liudskoho kapitalu v umovakh suchasnoho ukrainskoho suspilstva [Education as a component of human capital in the conditions of modern Ukrainian society]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina – The Journal of V.N.Karazin Kharkiv National University*. 1148. 147-150. [in Ukrainian].

6. Kryvorotko, I.O. (2013). Problemy ta perspektyvy investuvannia v liudskyi kapital Ukrainy [Problems and prospects of investing in human capital of Ukraine]. *Innovatsiina ekonomika – Innovative Economy.* 1(39). 35-38. [in Ukrainian].

7. Yashchuk, T.A. (2024). Fandreizynh yak element efektyvnoho upravlinnia zakladom vyshchoi osvity [Fundraising as an Element of Effective Management of a Higher Education Institution]. *Aktualni pytannia u suchasnii nautsi – Current issues in modern science.* 11(29). 267-277. Retrieved from http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/issue/archive [in Ukrainian].

8. Samootsinka domohospodarstvamy Ukrainy rivnia svoikh dokhodiv (za danymy vybirkovoho *opytuvannia domohospodarstv u sichni 2019 roku) : statystychnyi zbirnyk. [Self-assessment of the level of their income by households in Ukraine (according to the sample survey of households in January 2019): Statistical Yearbook].* (2019). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. [in Ukrainian].

9. Matviishyn, Ye.H., & Zhuravel, Yu.V. (2025). Urakhuvannia mihratsiinykh protsesiv na rehionalnomu rivni v protsesi derzhavnoho rehuliuvannia sfery osvity [Consideration of Migration Processes at the Regional Level in the State Regulation of the Education Sector]. *Aktualni pytannia u suchasnii nautsi – Current issues in modern science.* 1(31). 305-315. Retrieved from http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/issue/archive [in Ukrainian].

10. Pro realizatsiiu pilotnoho proektu shchodo finansuvannia profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5 liutoho 2020 roku № 94-p. [On the implementation of a pilot project on financing professional (vocational and technical) education: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine form February 5 2020, No. 94-r.]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94-2020-%D1%80#Text [in Ukrainian].

11. Informatsiia shchodo peredachi z derzhavnoi vlasnosti u komunalnu vlasnist zakladiv profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity [Information on the transfer of vocational (vocational and technical) education institutions from state ownership to municipal ownership]. (2021). *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy – Ministry of Education and Science of Ukraine*. Retrieved from https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/pto/informacia-mayno-po/2021/09/09/Inform.peredachi.komunal.vlasn.zagalna.09.09.21.pdf [in Ukrainian].

12. Proftekhosvita na Poltavshchyni: perelik uchylyshch, yaki planuiut optymizuvaty u 2020 rotsi [Vocational education in the Poltava region: a list of schools that plan to be optimized in 2020]. *Internet-vydannia «Poltavshchyna» – Online publication "Poltavshchyna"*. February 4, 2020. Retrieved from https://poltava.to/news/54236/ [in Ukrainian].

13. Otsinka pratsevlashtovanosti vypusknykiv zakladiv profesiinoi(profesiino-tekhnichnoi) osvity cherez 6 misiatsiv ta cherez 1 rik pislia zakinchennia [Assessment of the employability of graduates of vocational (vocational and technical) education institutions 6 months and 1 year after graduation]. (2021). *Instytut osvitnoi analityky – Institute of Educational Analytics.* Retrieved from https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/AZ2_Lesnikova.pdf [in Ukrainian].

14. *Osvita v Ukraini: vyklyky ta perspektyvy : informatsiino-analitychnyi zbirnyk [Education in Ukraine: challenges and prospects: information and analytical collection]*. (2020). Kyiv: Instytut osvitnoi analityky – Institute of Educational Analytics. Retrieved from https://iea.gov.ua/diyalnist/naukovo-analitichna-diyalnist/analitika/ [in Ukrainian].

15. Rehionalna statystyka. Diialnist pidpryiemstv [Regional statistics. Enterprise activities]. (2019). *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy - State Statistics Service of Ukraine.* Retrieved from https://www.ukrstat.gov.ua/ [in Ukrainian].

16. Obsiah realizovanykh posluh za rehionamy za vydamy ekonomichnoi diialnosti. Arkhiv [Volume of services sold by region and type of economic activity. Archive]. (2019). *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy - State Statistics Service of Ukraine.* Retrieved from https://www.ukrstat.gov.ua/ [in Ukrainian].

17. Matviishyn, Ye.H., & Matviishyn, V.Ye. (2015). Prohnozuvannia potreby budivelnoi haluzi Ukrainy u liudskykh resursakh [Forecasting the needs of the construction industry of Ukraine in human resources]. *Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia – Efficiency of Public Administration.* 44. 149-155. [in Ukrainian].

18. Melnyk, S.V. (2020). *Metodolohichni pidkhody do otsinky kadrovykh potreb u fakhivtsiakh iz vyshchoiu osvitoiu zi spetsialnostei [Methodological approaches to assessing personnel needs in specialists with higher education in specialties]*. Kyiv: Instytut osvitnoi analityky MON Ukrainy. Retrieved from https://iea.gov.ua/diyalnist/naukovo-analitichna-diyalnist/analitika/ [in Ukrainian].

УДК 351:005:003

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-259-270

Мельник Михайло Іванович аспірант кафедри державного управління, ННІ ПУДС Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, тел.: (044) 481-44-03, https://orcid.org/0009-0002-2716-2301

СИНЕРГЕТИЧНА КОНВЕРГЕНЦІЯ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ

Анотація. Аксіологічний імператив уніфікації управлінських парадигм детермінує необхідність глибокого епістемологічного аналізу взаємодії адміністративних інституцій та корпоративних структур. Поліфункціональна динаміка соціально-економічних трансформацій актуалізує інтерполювання теоретико-методологічних засад менеджменту в контекст державного адміністрування, що зумовлює необхідність еклектичного підходу до гармонізації відповідних регуляторних механізмів. Гетерогенність управлінських систем унеможливлює редукціоністське тлумачення їхньої симбіотичної інтеграції, натомість вимагає аналітичного осмислення дихотомії між адміністративною ригідністю державних інститутів та адаптивною пластичністю корпоративного менеджменту. Синергетична конвергенція інституційних структур розглядається крізь призму автопоетичної самореференції соціальних систем, що корелює із принципами комплексності та нелінійності регулятивних процесів.

Фрактальна природа сучасного державного управління та його стратегічне унісонування з корпоратизованими моделями менеджменту детермінують потребу у мультидисциплінарному підході, що синтезує елементи кібернетики, соціальної синергетики та когнітивного моделювання. Відтак, концептуальна екстраполяція бізнес-орієнтованих управлінських практик у державний сектор сприяє формуванню адаптивно-еволюційних механізмів політико-адміністративної діяльності. Метатеоретичний дискурс конвергентних процесів у системах управління потребує розгляду в координатах феноменологічної редукції, де поліцентричність та полілатеральність прийняття рішень постають як домінантні характеристики нової управлінської парадигми. Векторизація стратегічного менеджменту у сфері публічного адміністрування віддзеркалює парадигмальну зміну аксіологічних пріоритетів та переорієнтацію на інтегративну ефективність.

Відповідно, синергетична конвергенція менеджменту та державного адміністрування репрезентує собою не просто еволюційну тенденцію, а й фунда-

ментальний вектор розвитку управлінських наук. Динамічна інверсія традиційних управлінських моделей потребує концептуальної ревізії підходів до моделювання адміністративних процесів, що імпліцитно передбачає перехід до когнітивно-інтегративного менеджменту як базису для формування стійких управлінських парадигм майбутнього.

Ключові слова: менеджмент, державне управління, когнітивно-інтегративний менеджмент, рекурсивний підхід, адаптивно-еволюційні механізми.

Melnyk Mykhailo Ivanovych Ph.D. candidate at the Department of Public Administration, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, tel.: (044) 481-44-03, https://orcid.org/0009-0002-2716-2301

SYNERGETIC CONVERGENCE OF MANAGEMENT AND PUBLIC ADMINISTRATION IN CONTEMPORARY REALITIES

Abstract. The axiological imperative of unifying managerial paradigms necessitates a profound epistemological analysis of the interaction between administrative institutions and corporate structures. The polyfunctional dynamics of socio-economic transformations highlight the need to interpolate theoretical and methodological principles of management into the realm of public administration, thereby necessitating an eclectic approach to harmonizing the corresponding regulatory mechanisms. The heterogeneity of management systems precludes a reductionist interpretation of their symbiotic integration and instead requires an analytical understanding of the dichotomy between the administrative rigidity of state institutions and the adaptive plasticity of corporate management. The synergetic convergence of institutional structures is examined through the lens of the autopoietic self-referentiality of social systems, which aligns with the principles of complexity and nonlinearity in regulatory processes.

The fractal nature of modern public administration and its strategic unison with corporatized management models determine the necessity of a multidisciplinary approach that synthesizes elements of cybernetics, social synergetics, and cognitive modeling. Consequently, the conceptual extrapolation of business-oriented managerial practices into the public sector fosters the formation of adaptive-evolutionary mechanisms of politico-administrative activity. The metatheoretical discourse of convergent processes in management systems requires consideration within the coordinates of phenomenological reduction, where polycentricity and polylaterality in decision-making emerge as dominant characteristics of the new managerial paradigm. The vectorization of strategic management in public administration reflects a paradigmatic shift in axiological priorities and a reorientation towards integrative efficiency.

Accordingly, the synergetic convergence of management and public administration represents not merely an evolutionary trend but a fundamental vector in the development of management sciences. The dynamic inversion of traditional management models necessitates a conceptual revision of approaches to administrative process modeling, which implicitly presupposes a transition to cognitive-integrative management as the foundation for forming sustainable management paradigms of the future.

Keywords: management, public administration, cognitive-integrative management, recursive approach, adaptive-evolutionary mechanisms.

Постановка проблеми. Глобальні трансформаційні процеси, детерміновані феноменологічними парадигмами постіндустріального суспільства, актуалізують необхідність теоретико-методологічної рефлексії щодо інтегративних механізмів міждисциплінарного симбіозу менеджеріального дискурсу та державницької адміністративної парадигми. Евристична концептуалізація синергетичної конвергенції у межах когнітивного осмислення політико-економічних тенденцій постмодерну вимагає еклектичного підходу, який би гармонізував корпоративні імперативи управлінської стратифікації з нормативно-інституціональними детермінантами публічного адміністрування [1, с. 167]. Поліваріантність сучасного суспільно-політичного розвитку корелює з полісемантичністю механізмів адаптивного регулювання, що інтенсифікує необхідність реінтерпретації класичних концептів організаційної ефективності. Методологічний синтез неоінституціонального аналізу та кібернетичних засад управлінських моделей створює підґрунтя для формування адаптивної системи державно-управлінської координації, де фундаментальні парадигми стратегічного менеджменту трансформуються відповідно до флуктуацій глобалізованого макросередовища.

Гетерогенність інституційних структур у межах адміністративного апарату державності передбачає не лише вертикальну ієрархізацію владних компетенцій, а й горизонтальну кооперацію між приватним та публічним секторами. Динаміка суспільно-економічних трансформацій унеможливлює суто директивну модель регулювання, натомість актуалізуючи необхідність синергійної інтеграції управлінських практик з алгоритмами політико-економічного прогнозування, що опосередковують емерджентність адаптивних механізмів державно-управлінського конструювання [2, с. 7]. Трансгресія традиційних методів адміністрування в умовах технологічної сингулярності передбачає постулювання нового епістемологічного дискурсу, що включає у себе методи кросдисциплінарного аналізу, комплементарні інструменти стратегічного планування та евристичні алгоритми державного регулювання. Феноменологічний аспект синергетичної конвергенції передбачає коеволюцію управлінських концептів, що уможливлює розширення спектру управлінських

компетенцій за рахунок їхньої адаптивності до нелінійних імперативів глобального розвитку.

Імплікації когнітивного виміру управлінських процесів у контексті політико-адміністративного регулювання ускладнюються стохастичними характеристиками соціального макросередовища, що спричиняє детермінацію нових парадигм стратегічного менеджменту, які орієнтовані на амбівалентність детерміністичних та стохастичних підходів у моделюванні суспільно-політичних процесів [3, с. 1897]. Кореляція між управлінською ефективністю та рівнем когнітивної резонансності інституційних суб'єктів передбачає необхідність розширення методологічного інструментарію аналізу державно-управлінської політики.

Ретроспективний аналіз еволюційної динаміки державно-управлінських концептів свідчить про поступову інтеграцію менеджеріальних методик у нормативно-правовий дискурс, що відкриває нові перспективи для формування холістичної моделі управлінського регулювання, орієнтованої на баланс стратегічної стійкості та адаптивності. У такій парадигмі ключовим аспектом стає синтетичний підхід до гармонізації адміністративного контролю та децентралізованої управлінської креативності, що забезпечує гомеостатичний баланс між бюрократичною регуляторикою та гнучкими ринковими механізмами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний дискурс щодо синергетичної конвергенції менеджменту та державного управління зумовлений парадигмальним зрушенням у бік когнітивно-еволюційних підходів до регуляторно-адміністративних процесів. Методологічний еклектизм (Близнюк А., Халін А., Величко З., Ушакова Є. В., Лафіун Н., Пуар'є Е), що пронизує концептуальні конструкції стратегічного адміністрування, уможливлює формування поліфункціональних механізмів адаптивної інституціоналізації управлінських практик. Водночас плюралістичний характер управлінських інваріантів зумовлює континуальну флуктуацію між традиційними бюрократичними архетипами та неконвенційними векторами публічного адміністрування, що інтегрує трансдисциплінарні евристики у сфери гетерогенних владних диспозицій.

Корелятивна субординація нормотворчих імперативів і корпоративних управлінських аксіологем детермінує поліцентричну варіативність управлінських парадигм, у яких контамінуються елементи класичних і постмодерністських концепцій адміністрування (Лікарчук Н., Ленда Р., Люльов О., Данліві П., Ді Джуліо М., Сент-Жак М). Ендогенна гомеостатичність державних інституцій, що піддається мультифакторному впливу глокалізаційних тенденцій, продукує полілатеральні моделі прийняття рішень, у межах яких здійснюється континуальне балансування між інституційною ригідністю та організаційною пластичністю. Така поліморфна структурованість спричиняє феномен дифузного управлінського симбіозу, що, у свою чергу, рефлексує на гіперкомплексну динаміку соціально-економічних трансформацій.

Синергія між менеджеріальними та державними регуляторними стратегіями, з одного боку, артикулюється крізь призму когнітивного інжинірингу управлінських технологій, а з іншого – підпадає під вплив стохастичних атракторів глобальної політико-економічної сингулярності (Андерссон К., Айворі К., Лікарчук Д., Андрієєва О., Миненко С., Ніколіна І. І., Кульманн С.) Аксіоматична деконструкція традиційних управлінських наративів демонструє тенденцію до латентного конструювання поліфункціональних матриць адміністративної коеволюції, що репрезентують іманентні механізми нелінійної адаптації. У перспективі така конвергентна стратифікація управлінських конструкцій сприятиме формуванню новітніх прототипів інституційної модернізації, які гармонізують технократичний прагматизм із соціально орієнтованими векторами стратегічного розвитку.

Мета статті – дослідити процеси синергетичної конвергенції менеджменту та державного управління, визначити їхні особливості та вплив на ефективність управлінських рішень у сучасних реаліях.

Виклад основного матеріалу. У контексті еволюційного поступу суспільно-інституційних трансформацій імплементація синергетичних парадигм у дискурс адміністративного менеджменту набуває всеохоплюючої значущості. Конвергенція багатовекторних управлінських доктрин, корелюючи з гіпердинамікою політико-економічних детермінант, зумовлює потребу у формуванні гомогенізованих концептів ефективної державної регуляції. Взаємопроникнення методологічних імперативів корпоративного менеджменту й адміністративного регулювання створює передумови для формування холістичної архітектоніки управлінських процесів [4, с. 771]. Інституційний ландшафт державного управління зазнає перманентних модифікацій, що актуалізує необхідність квантифікації та адаптації глокальних управлінських стратегем. Універсалізація нормогенезу та мультивекторна екстраполяція приватно-управлінських методологій в екзогенне середовище адміністративної юрисдикції детермінує необхідність когнітивної інверсії традиційних управлінських парадигм. Поліваріантність моделей управлінської адаптації зумовлює формування мультидисциплінарних векторів стратегічного планування.

Дискурс синергетичного симбіозу публічного адміністрування та корпоративного менеджменту інтенсифікує інтеграцію полісистемних регуляторних механізмів, що передбачає їхню квантифікацію через призму адаптивно-рефлексивного підходу [5, с. 109]. В умовах зростаючої ентропії управлінських систем необхідним стає впровадження емерджентних стратегій, що ґрунтуються на інституційній комплементарності та когнітивній резонансності. Взаємодія державного управління з парадигмами приватного сектору стає фактором евристичного вдосконалення управлінських практик.

Метатеоретичний контекст управлінської конвергенції демонструє тенденцію до ендогенного саморозвитку адміністративних систем крізь призму

глокального взаємовпливу. Автопоезис державного управління, верифікований через призму нелінійної динаміки інституційних процесів, передбачає ресемантизацію класичних норм регуляторного впливу [6, с. 153]. У цьому контексті акцентується значущість структурно-функціональної реінтерпретації управлінських алгоритмів задля підвищення їхньої аксіологічної валентності. Трансформаційний потенціал синергетичної конвергенції полягає у її здатності виступати рушійним чинником комплексної поліструктурної еволюції управлінських систем. Оптимізація симбіотичних взаємодій між державними та приватними адміністративними суб'єктами передбачає когнітивну реконфігурацію традиційних інституційних архетипів. Індукція поліаспектного аналізу системних кореляцій дозволяє ідентифікувати адаптивні алгоритми управлінської синергії, що корелюють із глобальними викликами. Тому, екстраполяція концептуальних засад синергетичної конвергенції у сферу адміністративного управління ініціює процеси адаптивної еволюції, що ґрунтується на гіперболізації інноваційних регуляторних механізмів. Поліінституційна інтеграція, що спирається на комплементарність управлінських дискурсів, актуалізує необхідність глибокої рефлексії щодо ефективності адміністративних протоколів [7, с. 468]. Саме тому подальша траєкторія наукового пошуку у даній площині передбачає поглиблене дослідження когнітивно-евристичних аспектів трансформаційного управління.

На нашу думку, у сучасному дискурсі управлінських трансформацій спостерігається прогресуюча інтеграція парадигм менеджменту та державного адміністрування, що детермінується мультидисциплінарною еволюцією управлінської думки. Висхідна поліфункціональність організаційних моделей спричиняє комплементарне нашарування управлінських механізмів, унаслідок чого формується унікальний когнітивний ландшафт стратегічного адміністрування.

Дихотомія централізованого регуляторного дискурсу та адаптивних управлінських стратегій формує гіпертрофовану синергію, що, у свою чергу, сприяє полілатеральній оптимізації адміністративного простору. Інституційна рефлексія, спричинена невпинним ускладненням управлінських процесів, актуалізує необхідність когнітивної стратифікації регуляторних механізмів. Водночас методологічна трансверсальність державного адміністрування сприяє формуванню структурних взаємозв'язків із корпоративним управлінням, утворюючи гетерогенну систему стратегічних рішень [8, с. 153]. Концептуальна квантифікація взаємодії між державницькими та менеджеріальними структурами дозволяє екстраполювати ключові закономірності їхнього функціонування у макроекономічному просторі. Використання гіпотетико-дедуктивного аналізу сприяє ідентифікації латентних механізмів регуляторної емерджентності, що зумовлює необхідність детального дослідження поліфункціональної взаємодії

управлінських систем [9, с. 134]. Представлена таблиця є вичерпним відображенням синергетичних процесів у межах адміністративного континууму, забезпечуючи аналітичний інструментарій для подальшої оптимізації управлінських стратегій (Таблиця 1).

Таблиця 1.

Поліфункціональна стратифікація квазіінституційної конвергенції менеджеріальних та державницьких парадигм у контексті синергетичної трансгресії

Категоріальний імператив	**Дескриптивна парадигма**	**Системний екстраполяційний аналіз**
Полілатеральна інтеграція адміністративних векторів	Мультидименсійна стратифікація управлінських модальностей	Когнітивна апроксимація теорії складних систем
Аксіоматична детермінація інституційної синергії	Антропоцентрична дихотомія бюрократичного та адаптивного менеджменту	Гіпертрофована екстраполяція регуляторних механізмів
Імперативна конфігурація політичної гіперсистеми	Дискретна верифікація стратегічних алгоритмів управління	Інституційний резонанс корпоративного адміністрування
Емерджентна валентність державницького диспозитиву	Синхронізована артикуляція нормативно-правових феноменів	Гіпотетико-дедуктивна консолідація адміністративних парадигм
Кореляційна квантифікація управлінських синергій	Трансцендентальна кодифікація економіко-політичного спектру	Субстантивна репрезентація державного аутопоезису
Дивергентна модифікація організаційних кластерів	Гомеостатична адаптація у сфері публічного адміністрування	Евристична реінтерпретація глобального управлінського дискурсу
Стратифікована уніфікація когнітивних компонентів менеджменту	Епістемологічний дуалізм у структурі державної політики	Категоріальна гіперболізація адміністрування соціальних процесів
Регуляторна аутопоетика політико-адміністративного апарату	Трансверсальна реконфігурація державного дискурсу	Континуальна динаміка легітимаційного процесу
Рефлексивний комплекс когнітивної динаміки менеджменту	Імпліцитне структурування стратегічного прогнозування	Адитивна конструкція нормативної гіпертектоники

Таблиця 1.

Поліфункціональна стратифікація квазіінституційної конвергенції менеджеріальних та державницьких парадигм у контексті синергетичної трансгресії

Концептуальна когезія макроекономічного управління	Аксіологічна рефлективність державних інституцій	Екзистенційний консонанс міждисциплінарної глокалізації
Генеративна експлікація управлінської експансії	Семантична герменевтика адміністративного організму	Неоінституційна акселерація цифрової трансформації держави
Субстратна конвергенція технократичних ідей у державному управлінні	Еволюційна парадигма інтеграції менеджерських компетенцій	Дедуктивно-аналітичний симбіоз адміністративних технологій

Джерело: систематизовано автором на основі

Відповідно, глобалізаційні трансформації, динаміка соціополітичних дискурсів та поліваріантність економічних парадигм унеможливлюють збереження ізольованості управлінських доктрин у координатах класичних адміністративних підходів. Аксіологічна дихотомія публічного адміністрування та корпоративного менеджменту поступово нівелюється, поступаючись місцем інтегративним конструкціям, що ґрунтуються на парадигмах синергетичної конвергенції [10, с. 317]. Систематизація даного феномену вимагає глибокого методологічного обґрунтування із залученням поліструктурного аналізу, що дозволяє виявити латентні кореляційні зв'язки між інституційною архітектонікою державного управління та гнучкими адаптаційними механізмами менеджменту. Синергетична конвергенція управлінських парадигм детермінує необхідність багатовекторного аналізу ключових аспектів, що розкривають структурну взаємодію менеджеріальних та адміністративних практик у межах полікомпонентної системи регулятивного впливу, а саме:

— субстратна інтеграція менеджеріальних практик та управлінських матриць публічного адміністрування постає наслідком інституціональної еволюції, що обумовлюється поліфакторною взаємодією макроекономічних, соціокультурних та правових детермінант. В умовах гіперконкурентності та турбулентності політико-економічного ландшафту відбувається трансгресія традиційних адміністративних парадигм, що формує передумови для імплементації синергетичних алгоритмів у систему державного управління;

— менеджментова конструкція ґрунтується на динамічних принципах адаптивності, що забезпечують гнучкість інституційного реагування на стохастичні чинники екзогенного та ендогенного характеру. У той же час, державне управління оперує нормативно-правовими регуляторами, що передба-

чають жорстку процедурну фіксацію адміністративних процесів. Синергетична конвергенція полягає у розробці балансуючих механізмів, які поєднують стратегічну пластичність менеджментових методологій із нормативною жорсткістю державного адміністрування;

— аналітична рефлексія процесів управлінської інтеграції вимагає використання поліфункціональних евристичних моделей, що дозволяють формалізувати ефективність конвергентних механізмів. Важливим аспектом є стратифікація критеріальної бази оцінювання результативності управлінських трансформацій, що включає індикатори інституційної стійкості, рівень адаптивного потенціалу та ступінь когнітивної резонансності управлінських структур;

— інституціональна морфогенеза менеджменту та державного управління демонструє діалектичну динаміку, в якій формуються поліцентричні конфігурації організаційних структур. Вектор їхньої еволюції визначається процесами глокалізації, що стимулюють конструювання поліадичних моделей адміністративного менеджменту, в яких превалюють механізми континуальної комунікативності та децентралізованої субсидіарності;

— інкорпорація принципів горизонтальної ієрархії у державне управління супроводжується імплементацією мережевих моделей взаємодії, що є базисом ефективної менеджеризації бюрократичних процесів. В умовах поліфункціонального розгалуження суспільних запитів відбувається модифікація механізмів прийняття рішень, де ключовим аспектом стає інтелектуалізація адміністративного процесу та створення когнітивно-адаптивних структур регулятивного впливу [11, с. 11; 12, с. 13-15].

Синергетична конвергенція менеджменту та державного управління відображає складний багатофакторний процес, що зумовлений необхідністю інституційної адаптації до викликів глобалізованого середовища [13, с. 17]. Дана тенденція характеризується поліструктурною інтеграцією управлінських моделей, які спрямовані на формування поліфункціональних, когнітивно-адаптивних та резильєнтних організаційних систем. Універсальність концептуальних підходів менеджменту та державного адміністрування, реалізованих через призму синергетичних механізмів, визначає перспективність їхнього подальшого розвитку як інтегрованого управлінського феномену.

Висновки. Синергетична конвергенція управлінських парадигм, обумовлена поліфункціональною динамікою соціоекономічних трансформацій, детермінує необхідність реконфігурації концептуальних засад менеджменту та державного адміністрування. Мультидисциплінарна екстраполяція методологічного апарату зазначених дисциплін уможливлює формування адаптивно-рефлексивних механізмів прийняття рішень, що корелюють із гетерогенною природою суспільно-політичних процесів. У межах цього дискурсу спостерігається імпліцитна емерджентність управлінських підходів, що генерує нові вектори структурно-функціональної коеволюції.

Флуктуаційні характеристики постіндустріального середовища детермінують епістемологічний синтез категоріального апарату менеджменту та державного управління, що уможливлює їхню когнітивно-інституційну взаємопроникність. Ендогенна складність процесів публічного адміністрування та корпоративного менеджменту унеможливлює редукціоністське трактування їхніх концептуальних засад, натомість передбачає необхідність поліфазного аналізу адаптивно-регуляторних механізмів. Дихотомія централізованих і децентралізованих управлінських моделей у контексті глобалізаційної турбулентності ініціює формування гібридних структур, що акумулюють кросдисциплінарні евристики. Гіперболізація технологічного імперативу та акселерація інноваційних трендів провокують редефініцію управлінських стратегій, у межах яких відбувається континуумна трансмутація класичних моделей прийняття рішень. Транзитивність регуляторних режимів, спричинена асинхронною динамікою макроекономічних й соціополітичних процесів, корелює із наростаючою глокалізацією управлінських парадигм. Когнітивна адаптація суб'єктів адміністративного дискурсу до невизначеності поліцентричного порядку обумовлює виникнення синергетичних ефектів, що екстраполюються на гетерогенне поле управлінських практик.

Таким чином, синергетична конвергенція менеджменту та державного адміністрування у сучасних реаліях набуває рис нелінійної адаптивної системи, здатної до автопоетичної реорганізації. Системна інтеграція мультиваріантних підходів до управління формує передумови для розвитку глокально-орієнтованих стратегій, що мінімізують ентропійні ризики в умовах динамічної невизначеності. У цьому контексті необхідною передумовою постає інституційна рефлексивність та когнітивна гнучкість суб'єктів управлінської діяльності, що забезпечує формування ефективних адаптаційних механізмів у поліструктурному середовищі.

Література:

1. Blyznyuk A. et al. Formation the project maturity of public administration in implementation of digital transformation projects. *Journal of Information Technology Management. 2021. 13. Special Issue: Advanced Innovation Topics in Business and Management.* P. 163-187.

2. Andersson C., Hallin A. & Ivory C. Unpacking the digitalisation of public services: Configuring work during automation in local government. *Government Information Quarterly*. 2022. № 39.1. P. 101662. 1-10.

3. Mishchenko A., Shevel I., Likarchuk D. & Shevchenko M. The aspects of international communication: Strategic partnership of Ukraine and Turkey. *Linguistics and Culture Review*. 2021. № 5(S4). P. 1895–1913.

4. Likarchuk N., Velychko, Z., Andrieieva O., Lenda R. & Vusyk H. Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas.* 2023. № 41(76). P. 769-779.

5. Mynenko S., Lyulyov O. The impact of digitalization on the transparency of public authorities. *Business Ethics and Leadership*. 2022. № 6.2. P. 103-115.

6. Nikolina I. I. et al. Assessment of digitalization of public management and administration at the level of territorial communities. *Natsional'nyi Hirnychyi Universytet. Naukovyi Visnyk.* 2020. № 5. P. 150-156.

7. Dunleavy P. et al. New public management is dead—long live digital-era governance. *Journal of public administration research and theory.* 2006. № 16.3. P. 467-494.

8. Карасаєв С. У., Лікарчук Н. В. Міжнародні аспекти використання інформаційних технологій у державному управлінні. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти.* 2023. №12. С. 151–163.

9. Di Giulio M., Vecchi G. Implementing digitalization in the public sector. Technologies, agency, and governance. *Public Policy and Administration.* 2023. № 38.2. P. 133-158.

10. Kuhlmann S. & Marienfeldt J. Comparing local government systems and reforms in Europe: from New Public Management to Digital Era Governance? Handbook on Local and Regional Governance. *Edward Elgar Publishing.* 2023. P. 313-329.

11. Smeshko O. G., Ushakova E. V. & Borisova T. A. Quality management of public and municipal Services in the context of the digitalization of Society. *Economics and Management.* 2019. № 11. P. 4-13.

12. Likarchuk N., Andrieieva O., Likarchuk D. & Bernatskyi A. Impression marketing as a tool for building emotional connections in the public administration sphere. *Studies in Media and Communication.* 2022. № 10 (1). P. 9-16.

13. Lafioune N., Poirier E. & St-Jacques M. Managing urban infrastructure assets in the digital era: challenges of municipal digital transformation. *Digital Transformation and Society.* 2024. № 3.1. P. 3-22.

References:

1. Blyznyuk, A. et al. (2021). Formation the project maturity of public administration in implementation of digital transformation projects. *Journal of Information Technology Management, 13. Special Issue: Advanced Innovation Topics in Business and Management,* P. 163-187 [in English].

2. Andersson, C., Hallin, A. & Ivory, C. (2022). Unpacking the digitalisation of public services: Configuring work during automation in local government. *Government Information Quarterly,* № 39.1, P. 101662. 1-10 [in English].

3. Mishchenko, A., Shevel, I., Likarchuk, D. & Shevchenko, M. (2021). The aspects of international communication: Strategic partnership of Ukraine and Turkey. *Linguistics and Culture Review*, № 5(S4), P. 1895–1913 [in English].

4. Likarchuk, N., Velychko, Z., Andrieieva, O., Lenda, R. & Vusyk, H. (2023). Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas,* № 41(76), P. 769-779 [in English].

5. Mynenko, S., Lyulyov, O. (2022). The impact of digitalization on the transparency of public authorities. *Business Ethics and Leadership,* № 6.2, P. 103-115 [in English].

6. Nikolina, I. I. et al. (2020). Assessment of digitalization of public management and administration at the level of territorial communities. Natsional'nyi Hirnychyi Universytet. *Naukovyi Visnyk,* № 5, P. 150-156 [in English].

7. Dunleavy, P. et al. (2006). New public management is dead—long live digital-era governance. *Journal of Public Administration Research and Theory,* № 16.3, P. 467-494 [in English].

8. Karasaiev, S. U., Likarchuk, N. V. (2023). Mizhnarodni aspekty vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii u derzhavnomu upravlinni [International aspects of the use of information technologies in public administration]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty,* №12, P. 151–163 [in Ukrainian].

9. Di Giulio, M., Vecchi, G. (2023). Implementing digitalization in the public sector. Technologies, agency, and governance. *Public Policy and Administration,* № 38.2, P. 133-158 [in English].

10. Kuhlmann, S. & Marienfeldt, J. (2023). Comparing local government systems and reforms in Europe: from New Public Management to Digital Era Governance? Handbook on Local and Regional Governance. *Edward Elgar Publishing,* P. 313-329 [in English].

11. Smeshko, O. G., Ushakova, E. V. & Borisova, T. A. (2019). Quality management of public and municipal services in the context of the digitalization of society. *Economics and Management,* № 11, P. 4-13 [in English].

12. Likarchuk, N., Andrieieva, O., Likarchuk, D. & Bernatskyi, A. (2022). Impression marketing as a tool for building emotional connections in the public administration sphere. *Studies in Media and Communication,* № 10 (1), P. 9-16 [in English].

13. Lafioune, N., Poirier, E. & St-Jacques, M. (2024). Managing urban infrastructure assets in the digital era: challenges of municipal digital transformation. *Digital Transformation and Society,* № 3.1, P. 3-22 [in English].

УДК 35.08

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-271-281

Пархоменко-Куцевіл Оксана Ігорівна доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, https://orcid.org/0000-0002-0758-346X

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПРИ ПІДГОТОВЦІ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ ДОСЛІДЖЕНЬ В ГАЛУЗІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. У статті проаналізовані теоретичні аспекти використання технологій штучного інтелекту при підготовці наукових текстів досліджень у галузі публічного управління. Зазначено, що технологія штучного інтелекту - алгоритм, здатний генерувати тексти певної форми та стилю. Великий прорив написання текстів, здатних зробити революцію у феномені людської життєдіяльності, з розуміння що світ - це текст. Застосування цієї технології дуже різноманітне: від пропозиції нового рецепту піци до створення фабули для фільмів, серіалів, комп'ютерних ігор, написання текстів дисертацій. Однак необхідно зазначити, що існує окрема сфера, в якій застосування подібної технічної новинки поки що не впроваджено або як мінімум не інституціоналізоване. Це наукова праця. У зарубіжних країнах вже були прецеденти, коли використання нейромереж ставило наукову спільноту перед складними етичними проблемами та питаннями. Дослідження здійснює спробу виокремити сфери діяльності, де можливо використовувати штучний інтелект. Зазначено, що в науковій спільноті немає єдиної думки: де доцільно та виправдано використовувати штучний інтелект, а де штучний інтелект підміняє наукові дослідження і створює псевдознання або псевдонауку.

Крім того, коли ми говоримо про наукові тексти у системі публічного управління – то ми говоримо про розвиток та вплив науки на систему управління державою, її інституціями, розвиток цих інституцій, реформування системи публічного управління, тобто про реальне життя держави та суспільства. І тому, наукові ідеї, знання, концепції згенеровані технологією штучного інтелекту можуть нанести непоправної шкоди як країні в цілому, так і кожному окремому громадянину цієї країни.

Щоб припинити виникнення проблем використання штучного інтелекту як автора написання наукових досліджень, слід здійснювати методи боротьби з цим явищем. Можна позначити два теоретичні методи, які у майбутньому можуть бути реалізовані. По-перше, доцільно обмежити доступ штучному

інтелекту до інформації на законодавчому рівні. Цей метод надає можливість з юридичної точки зору впливати на штучний інтелект. І правомірно укласти цю комп'ютерну програму у певні рамки, регламентуючи особливості використання для звичайних користувачів. По-друге, можливе створення єдиної мережі наукових статей, наукових текстів, досліджень у галузі публічного управління. Цей варіант має передбачати такий підхід до формування бази наукових праць, у якому вплив штучного інтелекту на зчитування інформації наукових робіт буде обмежено. Це поєднання всіх наукових праць у єдину платформу, де буде представлено програмний захист від штучного інтелекту. Такий метод дозволить безпечно публікувати свої наукові праці без впливу та збору інформації чатом GPT.

Ключові слова: публічне управління, наукові дослідження, гуманітарні науки, технології штучного інтелекту, плагіат, авторство, наукові статті, наукові тексти.

Parkhomenko-Kutsevil Oksana Ihorivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, Head of the Department of Public Administration and Management of the Grigoriy Skovoroda University in Pereyaslav, https://orcid.org/0000-0002-0758-346X

THEORETICAL ASPECTS OF THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN THE PREPARATION OF SCIENTIFIC RESEARCH TEXTS IN THE FIELD OF PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. The article analyzes the theoretical aspects of using artificial intelligence technologies in the preparation of scientific research texts in the field of public administration. The author notes that artificial intelligence technology is an algorithm capable of generating texts of a certain form and style. A major breakthrough in writing texts that can revolutionize the phenomenon of human life, with the understanding that the world is a text. The application of this technology is very diverse: from proposing a new pizza recipe to creating a plot for films, TV series, computer games, writing dissertation texts. However, it should be noted that there is a separate area in which the use of such a technical novelty has not yet been implemented or at least not institutionalized. This is scientific work. There have already been precedents in foreign countries when the use of neural networks posed complex ethical problems and issues for the scientific community. The study attempts to identify areas of activity where it is possible to use artificial intelligence. There is no consensus in the scientific community: where it is appropriate and justified to use artificial intelligence, and where artificial intelligence replaces scientific research and creates pseudo-knowledge or pseudoscience.

In addition, when we talk about scientific texts in the public administration system, we are talking about the development and influence of science on the state management system, its institutions, the development of these institutions, the reform of the public administration system, that is, about the real life of the state and society. And therefore, scientific ideas, knowledge, concepts generated by artificial intelligence technology can cause irreparable harm to both the country as a whole and each individual citizen of this country.

In order to stop the emergence of problems with the use of artificial intelligence as an author of scientific research, methods should be implemented to combat this phenomenon. Two theoretical methods can be identified that can be implemented in the future. Firstly, it is advisable to limit artificial intelligence's access to information at the legislative level. This method provides an opportunity from a legal point of view to influence artificial intelligence. And legally place this computer program within certain limits, regulating the features of use for ordinary users. Secondly, it is possible to create a single network of scientific articles, scientific texts, and research in the field of public administration. This option should provide for such an approach to forming a database of scientific works in which the influence of artificial intelligence on reading information in scientific works will be limited. This is a combination of all scientific works into a single platform, where software protection against artificial intelligence will be presented. Such a method will allow you to safely publish your scientific works without the influence and collection of information by the GPT chat.

Keywords: public administration, scientific research, humanities, artificial intelligence technologies, plagiarism, authorship, scientific articles, scientific texts.

Постановка проблеми. Розвиток штучного інтелекту у світі відкриває нові горизонти у багатьох областях, зокрема у наукових дослідженнях. Однак, зі зростанням можливостей штучного інтелекту в написанні текстів, виникає низка питань щодо його використання в написанні наукових статей, наукових текстів, досліджень в галузі публічного управління.

Більшість користувачів сучасних можливостей виділяють ряд переваг використання штучного інтелекту, у тому числі при використанні його в написанні різних текстів, серед яких можна назвати такі:

1) прискорення процесу написання, безсумнівно, що штучний інтелект може допомогти у структуруванні тексту, доборі інформації, формулюванні висновків та грамотному оформленні;

2) підвищення якості тексту, це твердження вірне, оскільки штучний інтелект може перевірити граматику, стиль, логіку та посилання, що робить текст більш читабельним та якісним;

3) доступність для всіх користувачів мережі Інтернет, при цьому штучний інтелект може допомогти дослідникам з різним рівнем володіння мови та стилістики створювати наукові публікації.

Незважаючи на очевидні переваги, які штучний інтелект може запропонувати, його безконтрольне застосування може мати негативні наслідки для наукового світу. Зокрема, потрібно встановити межі між плагіатом та використанням у наукових роботах технологій штучного інтелекту. Адже, нормативно-правові документи не дають можливості або скасувати наукове дослідження як таке, що використовує технології штучного інтелекту, або прийняти його як наукову роботу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти використанні штучного інтелекту у системі написання наукових текстів вивчаються педагогами, філософами та юристами, в системі публічного управління ці питання аналізуються несистемно і фрагментарно. Так, проблеми застосування штучного інтелекту при написанні досліджень, етичні проблеми аналізую зокрема: С. Баумер, В. Биков, О. Глазунова, І. Громова, Х. Джанга, С. Думареск, І. Каніаваті, А. Карневал, М. Клименко, А. Коломієць, О. Коновал, П. Корбел, Т. Корбет, Т. Крамаренко, О. Лисенко, Н. Мартинюк, М. Мар'єнко, М Мелтон, Л. Полякова, Б. Седжат, С. Семеріков, Г. Сікманн, А. Солодков, В. Терещенко, М. Сонг, Х. Фірман, О. Фурман, Р. Халіков, А. Шевченко, М. Шишкіна та ін.

Мета статті – систематизувати наукові дослідження до етичних аспектів використання технологій штучного інтелекту при підготовці наукових текстів досліджень в системі публічного управління.

Виклад основного матеріалу.

На сучасному етапі розвитку суспільства можна зафіксувати появу нейромереж та алгоритмів, що виконують різноманітні процеси, які раніше вважалися прерогативою діяльності homo sapiens. Варто вказати на сучасний розвиток даних технологій та проблеми, які почали формуватися під впливом подібних нововведень.

Для того щоб приступити до розгляду явища оригінальності, слід зазначити, що важливим аспектом існування наукової спільноти є публікація результатів роботи у спеціалізованих періодичних виданнях. Існують і інші способи реалізації своєї праці - через соціальні мережі, підкасти, відеоролики, але для академічного наукового співтовариства головним принципом верифікації власної кваліфікації та колег є публікації. Теж саме стосується наукових кваліфікаційних робіт здобувачів.

Звернемося до тих вимог, які виставляють наукові видання та видавництва. Крім наукового ступеня авторів, розмірів роботи, застосовується основний критерій - оригінальність. Цей термін розкривається у легальному використанні запозичень (насамперед - цитування), які перевіряються рецензентами та програмами, у результаті виключається плагіат. Суть наукової оригінальності з позиції наукового видавництва полягає не в новаторстві будь-якого відкриття чи думки, але у збереженні та монолітності принципу чесності написання, яке можна розкрити поняттям «не плагіат».

Складно сказати, коли вимога до оригінальності власних наукових досліджень стала обов'язковим пунктом не лише публікації матеріалів, а й самої діяльності вченого. Можна було б припустити, що сама наука має на увазі незалежну рефлексію, яка визначає новаторство конкретного дослідника. Через введення комп'ютерних перевірок, наприклад, через систему «Unicheck» або інші програми, які перевіряють тексти на плагіат, відбувається падіння рівня якості публікацій, часто студентам, магістрантам, аспірантам, науковцям доводиться займатися компіляцією, щоб задовольнити вимоги перевірки оригінальності тексту. Оскільки програма, яка перевіряє текст наукових праць, вважає плагіатом офіційні джерела, такі як нормативно-правові акти, інструкції, теорії. Ряд фахівців виступає проти комп'ютерних перевірок. Суть такого підходу полягає не в бажанні влаштувати «розгул» некоректного цитування та породити покоління дослідників, які не здатні вести наукову діяльність за принципами «fair play», а, навпаки, дати більше творчих можливостей для власної реалізації науковцям. Використання чужих праць і матеріалів з подальшою видачею їх за власний продукт є плагіатом. З етичної точки зору таку операцію можна прирівняти до крадіжки, проте таке міркування пов'язане з юридичним дискурсом та проблемою існування авторських прав. Однак як пов'язати існуючу наукову мораль дослідника з появою нових технологій, здатних генерувати будь-які тексти залежно від написаного запиту?

В системі публічного управління всі наукові тексти носять описовий, концептуальний, методологічний характер і саме це робить їх вразливими для використання штучного інтелекту. Багато текстів наукових статей, доповідей, дисертацій, магістерських робіт оприлюднені на сайтах, що робить можливим технології штучного інтелекту написати наукову роботу з використанням цих матеріалів.

На даний момент застосування технологій штучного інтелекту вже має місце у науковій роботі, особливо в системі публічного управління. Завдання сучасної науки публічного управління полягає у вибудовуванні нових взаємовідносин до дослідження та пізнання, в якій людина не займатиме будь-яке привілейоване становище, а застосовуватиме нові методологічні принципи, що встановлюють «нетоксичні» взаємодії людини та технологій штучного інтелекту. Штучний інтелект та нейромережі вже отримали інструментальний вимір у науковій роботі, саме - в природничо-науковому знанні. Проте гуманітарне дослідження передбачає насамперед написання текстів. Як можна уявити можливу роботу вченого-гуманітарія, коли існує подібна машина. Необхідно зафіксувати проблемну ситуацію, пов'язану зі станом генеративних нейромереж, здатних якщо не замінити дослідника, то поставити нові умови для його діяльності. Розробка та створення нових рамок даної діяльності має стати однією з головних завдань для сучасних науковців.

Однак деякі сучасні дослідники штучного інтелекту ставлять під сумнів вплив нейромереж та програм, що генерують текстові матеріали. М. Хомскі висловив кілька тез щодо непридатності ChatGPT: «Які б корисними ці програми не були в деяких вузьких областях (наприклад, вони можуть бути корисні в комп'ютерному програмуванні або в підборі рим для легкого вірша), ми знаємо з науки лінгвістики та філософії знання, що вони глибоко відрізняються від того, як люди міркують та використовують мову» [1]. Основне положення Н. Хомскі полягає в тому, що штучний інтелект, з одного боку, володіючи величезною кількістю інформації, що знаходиться в Інтернеті, або обробляє велику кількість матеріалу, який може виявитися плагіатом, або генерує вкрай неетичні висловлювання, які неможливо використовувати в науковій роботі.

Складається двояке ставлення до використання штучного інтелекту у науковій роботі: з одного боку, ряд вчених-дослідників, наприклад фізики, вже стали застосовувати дану технологію, але з іншого - деякі представники в галузі публічного управління виражають скепсис щодо використання подібних технологічних нововведень. Можна зробити висновок, що сучасний стан технологій штучного інтелекту дає лише можливість впроваджувати їх як інструмент, як калькулятор для обчислень. Водночас, технології штучного інтелекту швидко вчаться і їх розвиток може ставити під сумнів діяльність науковців.

Головною проблемою освітніх закладів в даний час є використання штучного інтелекту здобувачами в галузі публічного управління. Це зумовлено тенденціями у розвитку сучасних цифрових технологій, які стають загальнодоступними для звичайних користувачів. У даній ситуації часто використовуваний інструмент для створення наукового тексту (реферату, кваліфікаційної роботи, тез доповіді тощо) є відомий чат GPT. Такий спосіб отримання інформації формує в людині споживче ставлення до готового результату без урахування власних поглядів та позицій. Це інтегрування у суспільство такої технології демонструє погіршення аналітичного мислення у людини та її нездатність самостійно визначати потрібну інформацію. Тому в програму, яка перевіряє тексти на плагіат, було введено функцію виявлення штучного інтелекту в наукових працях, особливо в гуманітарних науках. Разом з тим, застосування у наукових працях з публічного управління технологій штучного інтелекту не встановлені обмеження або юридична відповідальність. Водночас, першорядним завданням цієї теми є поглиблено вивчити основні причини та методи обмеження машинної програми для здобувачів.

Можна також говорити про негативний вплив штучного інтелекту на спосіб мислення людини. Причинами обмеження у цьому випадку варто інтерпретувати як комплекс взаємозалежних проблем в розвитку особистісних показників людини. Перша причина, відсутність оригінальних ідей та прояви

індивідуальності. Оскільки інформація формується не за допомогою пошуку та власної фільтрації, а вже через готовий результат, що несприятливо впливає на аналітичні навички людини. Друга причина, брак поглиблених знань в певній галузі. Чат GPT надає поверхневу інформацію, яка не розглядає інноваційні прогресивні ідеї та методи. Повною мірою не відображає нове бачення різних тематик. Третя причина, що руйнує модель побудови тексту стандартної практики освітньої системи. Чат GPT - це збірка різної інформації, зокрема загальноприйнятих фраз. Тому під час перевірки статті або наукового тексту на антиплагіат загальна фраза зараховується як плагіат.

Крім того, якщо ми говоримо про застосування технологій штучного інтелекту, то в науковій спільноті немає єдиної думки: де доцільно та виправдано використовувати штучний інтелект, а де штучний інтелект підміняє наукові дослідження і створює псевдознання або псевдонауку.

Як відзначають Ф. Елалі і Л. Рашид, фальсифікація дослідницьких робіт з використанням моделі, згенерованої штучним інтелектом, включає фальсифікацію неіснуючих даних і результатів, а також плагіат висновків з попередніх робіт для підтримки сфабрикованих первинних результатів. Створені штучним інтелектом, фальсифіковані роботи з використанням нових технологій можуть відповідати стандартам та очікуванням авторів та редакторів журналів [2]. Фальсифікацією в науковій роботі в галузі публічного управління з використанням нейромереж можна назвати не які-небудь некоректні запозичення, а просту вигадку, з подальшою видачею даної брехні як правдиві дані проведеної наукової роботи. Виходячи з таких критеріїв, збереження оригінальності в тому вигляді, яка є на даний момент, полягає в боротьбі з уявою нечесних дослідників.

Як зазначає К. Метц, нові чат-боти керуються технологією, яку вчені називають великою мовною моделлю, або L.L.M. Ці системи навчаються, аналізуючи величезну кількість цифрового тексту, відібраного з Інтернету, який включає обсяги неправдивого, упередженого та іншим чином токсичного матеріалу. Тексти, на яких чат-боти навчаються, також трохи застаріли, тому вони повинні витратити місяці на їх розробку, перш ніж публіка зможе їх використовувати [3]. Виходячи з цього, робота генеративного штучного інтелекту не зовсім підходить під проблему штучного інтелекту та свідомості, оскільки структура подібних програм поки будується на тотальній компіляції всього обсягу інформації, який можна знайти в мережі Інтернет. Можна припустити, і програмісти штучного інтелекту підтверджують, що розвиток подібних програм тільки попереду.

Зважаючи на це, низка дослідників вважають, що цю проблему можна вирішити. Як не парадоксально, але в цьому можуть допомогти безпосередньо самі нейромережі та ChatGPT. Один із розробників компанії, що створила текстовий генератор, зазначив, що компанія працює над системою протидії

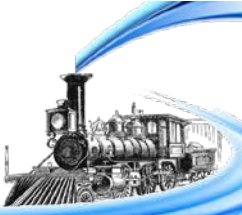
шахрайству шляхом “статистичного нанесення водяних знаків на вихідні дані” [4]. Подібне маркування зможе контролювати некоректні запозичення. Є й інший спосіб, який допоможе уникнути фальсифікації з боку штучного інтелекту - це прийняття чат-бота на рівні автора. У випадку з плагіатом ухвалення рішення про те, що дія штучного інтелекту прирівнюється до цього типу шахрайства, вимагає певної «суб'єктності» від штучного інтелекту або хоча б закріплення авторського права за генерацією тексту.

Водночас, це не вирішує важливої етичної дилеми: чи можна застосовувати технології штучного інтелекту у написанні наукових статей, досліджень, кваліфікаційних робіт тощо у галузі публічного управління. З моменту розвитку штучного інтелекту виникла нова парадигма існування як всіх текстів як таких, так і нове сприйняття реальності. Сучасний розвиток штучного інтелекту і пов'язаних з ними технологій поставив наукову спільноту перед становленням нового автора – чат-бота. Необхідно відзначити подібну подію з етичної точки зору, а саме з точки зору існування плагіату у науковому співтоваристві.

Так, у своїй роботі Ф. Рахімі та А. Абаді [5] зробили технологію штучного інтелекту співавтором свого дослідження. Етична комісія наукового видання заявила, що означати програму як співавтора некоректно і зажадала внести коригування до тексту статті. Подібний прецедент може показати, що наукова спільнота не може визнати ChatGPT як дослідника. Таке рішення можна вважати мотивованим, оскільки на даний момент технології штучного інтелекту визнані інструментами та помічниками для наукової роботи, які при цьому здатні до генерації матеріалу. Однак, подальше становлення технологій штучного інтелекту може поставити перед науковою спільнотою етичну проблему визнання подібного програмного забезпечення як суб'єкта наукової діяльності.

Якщо взяти текст наукової статті, частину якого згенеровано ChatGPT, то можна поставити питання «Де сам автор (людина-дослідник)?». Кінцевий продукт (стаття), хоч і була написана людиною, але вплив вже згенерованого матеріалу могли змінити його початкові задуми та план, що спричинило створення подібного тандему. Сам феномен оригінальності та справжності для наукового співтовариства можливо не такий актуальний. Проблема ставиться ширше: відхід від суб'єктно-об'єктних відносин сучасної науки та становлення парадигми таких акторів, як «людина-нейромережа».

Висновок робити вкрай рано, оскільки, наприклад, технології штучного інтелекту на даний момент - недосконала машина, здатна і на помилки, і на вигадки, але абсолютно точно можна сказати, що вже зараз штучний інтелект - це актор, з яким науковцям доведеться працювати і визначати його місце у науці. Модель «людина-нейромережа» здається привабливою, тому що вона не буде вирішувати етичну проблему, а просто перенесе її в іншу площину, де поставити

питання про здатність машини мислити не вийде. Етичні дилеми будуть поставлені в інший порядок. Розробка штучного інтелекту загрожує безліччю проблем, які стали предметом великих дискусій у науковій літературі. До таких проблем зазвичай відносять проблему цифрового безробіття, проблему збору та збереження персональних даних, що використовуються для навчання штучного інтелекту, проблему атрибуції відповідальності за дії систем штучного інтелекту, проблему «чорної скриньки» (відсутності транспарентності прийняття рішень), проблему штучної тупості (помилки, що здійснюються штучним інтелектом), проблему прав роботів та етичного ставлення до наукових робіт та ін. [6]. Список цей неповний, можна виділити ще безмежну кількість проблем, пов'язаних із технологіями штучного інтелекту у науці, але їхнє етичне рішення ще попереду.

Крім того, коли ми говоримо про наукові тексти у системі публічного управління – то ми говоримо про розвиток та вплив науки на систему управління державою, її інституціями, розвиток цих інституцій, реформування системи публічного управління, тобто про реальне життя держави та суспільства. І тому, наукові ідеї, знання, концепції згенеровані технологією штучного інтелекту можуть нанести непоправної шкоди як країні в цілому, так і кожному окремому громадянину цієї країни.

Щоб припинити виникнення проблем використання штучного інтелекту як автора написання наукових досліджень, слід здійснювати методи боротьби з цим явищем. Можна позначити два теоретичні методи, які у майбутньому можуть бути реалізовані.

По-перше, доцільно обмежити доступ штучному інтелекту до інформації на законодавчому рівні. Цей метод надає можливість з юридичної точки зору впливати на штучний інтелект. І правомірно укласти цю комп'ютерну програму у певні рамки, регламентуючи особливості використання для звичайних користувачів.

По-друге, можливе створення єдиної мережі наукових статей, наукових текстів, досліджень у галузі публічного управління. Цей варіант має передбачати такий підхід до формування бази наукових праць, у якому вплив штучного інтелекту на зчитування інформації наукових робіт буде обмежено. Це поєднання всіх наукових праць у єдину платформу, де буде представлено програмний захист від штучного інтелекту. Такий метод дозволить безпечно публікувати свої наукові праці без впливу та збору інформації чатом GPT.

Крім цього, виникають проблеми із функцією відображення штучного інтелекту у наукових текстах. Слід визначити основні аспекти структури побудови тексту штучним інтелектом, зокрема:

1. Часті повтори того самого сенсу. Штучний інтелект орієнтується на поверхневе викладення даних і за вузькоспрямованої тематики немає

можливості сформувати нову інформацію. Це визначено алгоритмами, які націлені на збирання та обробку необхідних даних без урахування систематизованої оцінки отриманого результату. Тому штучним інтелектом здійснюється повторення смислів, оскільки інші дані він надати не може.

2. Довгий текст. Відсутність короткого формулювання речень є наслідком збору великої кількості даних. Такий спосіб надає можливість припинити нерозуміння викладеного тексту для користувача. Тому встановлюється конкретизація та обґрунтованість інформації у складі довгих речень.

3. Відсутність аналізу поданої інформації. Оскільки штучний інтелект не здатний створювати взаємозв'язки різних елементів, то і не виникають шляхи розв'язання проблем. У такому випадку інформація систематизується і має послідовність, але не включає процес порівняння, аналогії, синтезу і культивування доступної інформації. Виходячи з цього, не створюються нові формулювання та інші точки зору на різні тематики, не виокремлюються проблеми та не систематизуються дані.

4. Відсутність конкретики у написаному тексті. Розмивчасті формулювання є наслідком поверхневого збору, наявних даних. Оскільки в даному випадку відсутній аналітичний метод дослідження поточного стану інформації.

Це сукупність всіх елементів, які дозволяють системі «Unicheck» або іншій програмі, яка перевіряє тексти на плагіат, визначити, що текст є згенерованим.

На нашу думку, для того, щоб використання штучного інтелекту було виправдане, автори повинні дотримуватись таких рекомендацій:

- дослідники повинні відкрито декларувати використання штучного інтелекту у своїх роботах;
- використовувати штучний інтелект доцільно як інструмент для прискорення та покращення процесу написання, але не як заміну творчому мисленню та оригінальним дослідженням;
- результати, отримані за допомогою штучного інтелекту, повинні перевірятися та аналізуватись дослідниками, щоб виключити помилки та неточності;
- необхідно розробити чіткі етичні норми та правила використання штучного інтелекту у написанні наукових статей, наукових досліджень, кваліфікаційних робіт та інших дослідницький робіт (особливо в галузі публічного управління).

Висновки. Таким чином, обмеження штучного інтелекту потрібне для спрощення життя в написанні наукових статей, наукових досліджень, кваліфікаційних робіт та інших дослідницький робіт в галузі публічного управління та розвитку власного мислення. Роль машини у світі має бути обмежена в галузі публічного управління для вдосконалення навичок людини, особливо майбутніх управлінців. Штучний інтелект лише інструмент у руках

людини для спрощення рутинних завдань. Тому він не повинен зазіхати на творчий бік діяльності людини як особистості та суспільства як єдиного соціального організму загалом. В іншому випадку, буде яскраво виражений занепад не лише освітнього процесу, а й наукової дослідної діяльності.

Обмеження використання штучного інтелекту у написанні наукових статей, наукових досліджень, кваліфікаційних робіт та інших дослідницький робіт в галузі публічного управління означає повну відмову від його застосування. Важливо знайти баланс між перевагами сучасних технологій та ризиками його безконтрольного застосування.

Література:

1. Chomsky N. The False Promise of ChatGPT. *The New York Times.* URL: https://www.nytimes.com/2023/03/08/opinion/noam-chomsky-chatgpt-ai.html
2. Elali F.R., Rachid L.N. AI-generated research paper fabrication and plagiarism in the scientific community. *Patterns (N Y).* 2023. Vol. 4 (3). 100706. DOI: 10.1016/j.patter.2023.100706.
3. Cade Metz. Why do A.I. Chatbots tell lies and act weird? Look in the mirror. *The New York Times.* URL: https://www.nytimes.com/2023/02/26/technology/ai-chatbot-information-truth.html
4. Al-assisted plagiarism? ChatGPT bot says it has an answer for that. *The Guardian*. URL: https://www.theguardian.com/technology/2022/dec/31/ai-assisted-plagiarism-chatgpt-bot-says-it-has-an-answer-for- that
5. Farid Rahimi, Amin Talebi Bezmin Abadi. ChatGPT and publication ethics. *Archives of Medical Research.* 2023. Vol. 54. Iss. 3. P. 272-274. DOI: https://doi.org/10.1016/j.arcmed.2023.03.004
6. Dave M. Plagiarism software now able to detect students using ChatGPT. *British Dental Journal.* 2023. № 234. DOI: https://doi.org/10.1038/s41415-023-5868-8

References

1. Chomsky, N. (2023), The False Promise of ChatGPT. *The New York Times*, available at https://www.nytimes.com/2023/03/08/opinion/noam-chomsky-chatgpt-ai.html [in English].
2. Elali, F.R. & Rachid, L.N. (2023), AI-generated research paper fabrication and plagiarism in the scientific community. *Patterns (N Y)*, Vol. 4 (3), 100706, DOI: 10.1016/j.patter.2023.100706 [in English].
3. Cade, Metz. (2023), Why do A.I. Chatbots tell lies and act weird? Look in the mirror. *The New York Times*, available at https://www.nytimes.com/2023/02/26/technology/ai-chatbot-information-truth.html
4. Al-assisted plagiarism? ChatGPT bot says it has an answer for that. *The Guardian*, available at https://www.theguardian.com/technology/2022/dec/31/ai-assisted-plagiarism-chatgpt-bot-says-it-has-an-answer-for- that [in English].
5. Farid Rahimi, & Amin Talebi Bezmin Abadi (2023), ChatGPT and publication ethics. *Archives of Medical Research*, Vol. 54, Iss. 3, P. 272-274, DOI: https://doi.org/10.1016/j.arcmed.2023.03.004 [in English].
6. Dave, M. (2023), Plagiarism software now able to detect students using ChatGPT. *British Dental Journal*, № 234, DOI: https://doi.org/10.1038/s41415-023-5868-8 [in English].

УДК 35.073.515.3

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-282-291

Перестюк Інга Миколаївна кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування, Державний університет "Київський авіаційний інститут", м. Київ, тел.: (068) 074-57-89, https://orcid.org/0000-0003-1692-9247

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСОВИХ ІНСТИТУЦІЙ У ДОПОМОЗІ УКРАЇНІ В УПРАВЛІННІ ДЕФОЛТОМ ТА СТАБІЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. Автором досліджено роль міжнародних фінансових інституцій у допомозі Україні в управлінні дефолтом та стабілізації економіки з початком повномасштабної війни. Визначені ключові аспекти співпраці з цими інституціями, зокрема фінансову підтримку, реформи та соціальний захист. Особлива увага приділяється прозорості, участі громадськості та розвитку соціального партнерства як важливим елементам ефективного управління економічною нестабільністю. Автором підкреслено, що спільні зусилля уряду та міжнародних партнерів спрямовані на досягнення тривалого та стійкого економічного розвитку в умовах викликів та можливого дефолту. Україна, знаходячись перед складними економічними викликами, визначає важливість співпраці з міжнародними фінансовими інституціями для ефективного управління ситуацією дефолту. Обґрунтовано не лише фінансову підтримку, а й необхідність впровадження реформ для сталого економічного відновлення. Зазначено, що ключові елементи успішного управління включають прозорість в прийнятті рішень, активну участь громадськості та розвиток соціального партнерства. Визначено, що залучення громадян до процесів управління, а також надання їм доступу до інформації, є необхідними для забезпечення легітимності та підтримки прийнятих рішень. Крім того, спільні зусилля уряду та міжнародних партнерів націлені на досягнення тривалого та стійкого економічного розвитку в умовах економічних труднощів та можливого дефолту. Досліджено комплексний підхід до управління економічною кризою та визначає ключові фактори, які сприяють стабільному економічному відновленню в умовах співпраці з міжнародними партнерами. Стратегічне впровадження реформ, орієнтованих на економічне відновлення та соціальний захист, визначається як ключовий елемент успішної співпраці. Прозорість у процесі управління, розширена участь громадськості та розвиток соціального партнерства стають фундаментальними складовими. Це допомагає забезпечити

легітимність прийнятих рішень та залучення громадян до спільних зусиль для виходу з кризи. Крім того, необхідність тісної координації та взаємодії всіх сторін – уряду, міжнародних партнерів та громадян – для досягнення тривалої стійкості та покращення економічної ситуації в Україні.

Ключові слова. Міжнародні фінансові інституції, дефолт, фінансова підтримка, реформи, соціальний захист, економічне відновлення, співпраця, прозорість, громадськість, стійкість, взаємодопомога.

Perestyuk Inga Mykolayivna PhD in Public Administration, Associate Professor, Department of Public Management and Administration, National Aviation University, tel.: (068) 074-57-89, https://orcid.org/0000-0003-1692-9247

THE ROLE OF INTERNATIONAL FINANCIAL INSTITUTIONS IN ASSISTING UKRAINE IN DEFAULT MANAGEMENT AND ECONOMIC STABILIZATION

Abstract. The author investigated the role of international financial institutions in helping Ukraine manage default and stabilize the economy with the outbreak of full-scale war. Key aspects of cooperation with these institutions are identified, including financial support, reforms and social protection. Special attention is paid to transparency, public participation and development of social partnership as important elements of effective management of economic instability. The author emphasized that the joint efforts of the government and international partners are aimed at achieving long-term and sustainable economic development in the face of challenges and possible default. Ukraine, facing complex economic challenges, determines the importance of cooperation with international financial institutions for effective management of the default situation. Not only financial support is justified, but also the need to implement reforms for sustainable economic recovery. It is noted that the key elements of successful management include transparency in decision-making, active public participation and the development of social partnership. It was determined that the involvement of citizens in management processes, as well as providing them with access to information, is necessary to ensure the legitimacy and support of the decisions made. In addition, the joint efforts of the government and international partners are aimed at achieving long-term and sustainable economic development in the face of economic difficulties and possible default. A comprehensive approach to the management of the economic crisis has been studied and the key factors that contribute to a stable economic recovery in the conditions of cooperation with international partners are determined. Strategic implementation of reforms focused on economic recovery and social protection is defined as a key element of successful cooperation. Transparency in the management process,

expanded public participation and the development of social partnership are becoming fundamental components. This helps ensure the legitimacy of the decisions made and the involvement of citizens in joint efforts to overcome the crisis. In addition, the need for close coordination and interaction of all parties - the government, international partners and citizens - to achieve long-term sustainability and improve the economic situation in Ukraine.

Keywords. International financial institutions, default, financial support, reforms, social protection, economic recovery, cooperation, transparency, public, sustainability, mutual aid.

Постановка проблеми. З початком повномасштабної війни Україна стикається зі складними економічними викликами, які можуть призвести до дефолту. Ключове питання полягає в тому, як ефективно управляти цією економічною нестабільністю та попередити можливий дефолт. Співпраця з міжнародними фінансовими інституціями виступає важливим елементом стратегії уряду для забезпечення фінансової стабільності та сталим економічним розвитком. Ця проблема вимагає комплексного підходу, що враховує фінансові, соціальні та економічні аспекти управління кризою та визначення стратегій для подолання викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми ролі міжнародних фінансових інституцій у допомозі Україні в управлінні дефолтом та стабілізації економіки досліджували такі науковці, як: М. Лагунін [2], Л. Маршук[3], А. Бабюк[3], Л. Страпачук [3], А. Мунько [4], А. Олійник[5], С. Сіденко[6], М. Кульбіда[6], В. Шинкар [7], Л. Яцко [7], Г. Яцко [7], Р.Луців [8], О.Кузьменко [8], О. Яценко [8] та інші.

Мета статті. Мета статті полягає в розгляді ролі міжнародних фінансових інституцій у допомозі Україні в управлінні дефолтом та стабілізації економіки з початком повномасштабної війни.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні фінансові інституції відіграють ключову роль у глобальних фінансових процесах, і їхні можливості та ресурси часто виявляються невід'ємними для країн, які стикаються з фінансовими труднощами та можливим дефолтом. Україна з початком повномасштабної війни потребує залучення значних ресурсів для стабілізації економіки. Співпраця з партнерами є ключовими заходами для збалансування державного бюджету та уникнення дефолту.

Варто зазначити, що джерела фінансування державного бюджету України з початку повномасштабної війни надані в відкритому доступі, так Міністерство фінансів України зазначає, що в 2024 році ключовим джерелами фінансування державного бюджету є військові облігації, кредити від Міжнародних фінансових організацій, а також двосторонні кредити та гранти. Так, загальний обсяг

фінансування зіставив 57,5 мільярдів доларів за 2024 рік. Так, в 2024 році залученні до фінансування загального фонду державного бюджету у вигляді грантів і позик були: ЄС, ОВДП (військові), США, МВФ, Японія, Світовий банк, Канада, Велика Британія, Норвегія, Південна Корея, БРРЄ, Іспанія.[9]

Варто зазначити, що Україна, як і багато інших країн, співпрацює з різними міжнародними фінансовими установами для забезпечення економічної стабільності та розвитку. Нижче представлено перелік кількох ключових міжнародних фінансових організацій, які надають фінансову підтримку та технічну допомогу Україні, а також їхні можливості. Ця співпраця спрямована на уникнення економічних труднощів та підтримку процесу сталого розвитку.

Таблиця 1.

Міжнародні фінансові партнери України: перелік та можливості

Міжнародні фінансові партнери	Можливості
Міжнародний валютний фонд (МВФ)	надає фінансову допомогу та технічну підтримку, сприяє уникненню економічних криз та реформам
Світовий банк	фінансує проекти в освіті, охороні здоров'я, інфраструктурі для розвитку та боротьби з бідністю
Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР)	активно діє в регіоні, фінансує проекти реформ та інфраструктури
Європейський інвестиційний банк (ЄІБ)	фінансує проєкти для підтримки сталого розвитку та конкурентоспроможності
Група країн G7 та G20	обговорює питання фінансової стабільності, може надавати підтримку в разі потреби
Європейський Союз (ЄС)	фінансування загального фонду державного бюджету України в вигляді гратів і позик
Міжнародна фінансова корпорація (IFC)	Надає інвестиції в приватний сектор

Складено та узагальнено на основі аналізу джерел [5,8,9].

Отже, ця таблиця відображає різноманітність міжнародних фінансових партнерів, які грають важливу роль у підтримці економічної стабільності та розвитку України. Співпраця з Міжнародним валютним фондом, Світовим банком, Європейським банком реконструкції та розвитку, Європейським інвестиційним банком та іншими міжнародними інституціями є ключовою для ефективного управління економічними викликами та забезпечення сталого розвитку країни. Такі партнерства сприяють уникненню дефолту та формуванню майбутнього економічного успіху України.

Доречно наголосити, що ці інституції можуть надавати фінансову допомогу для зменшення ризиків дефолту та стабілізації фінансової ситуації країни.

Суми та умови таких позик можуть визначатися в рамках програм фінансової допомоги, які розробляються спільно з країною-одержувачем [5].

Крім того, ці організації можуть використовувати свій вплив для настановлення ефективних реформ та політик, спрямованих на покращення фінансової усталеності та управління ризиками дефолту. Це може включати в себе рекомендації щодо бюджетної політики, фінансового нагляду та регулювання, а також соціально-економічних реформ.

Необхідно відмітити думку А. Мунько [4], що важливим елементом є участь в міжнародних форумах та конференціях, де Україна може обмінюватися досвідом з іншими країнами, де вже були ситуації дефолту. Це створює можливість вивчення кращих практик, уникнення помилок та прийняття ефективних стратегій управління фінансовими труднощами.

Такий обмін досвідом може охоплювати аспекти бюджетного планування, реформ в сфері фінансів, корпоративного управління та інших аспектів, які є важливими для підтримки стабільності економіки та управління ризиками дефолту.

Отже, співпраця з міжнародними фінансовими інституціями є важливим елементом стратегії управління дефолтом, забезпечуючи доступ до ресурсів та експертного допомоги для забезпечення фінансової стабільності та економічного розвитку країни.

Крім фінансової допомоги та рекомендацій, щодо реформ, міжнародні фінансові інституції можуть також здійснювати моніторинг фінансових та економічних показників країни, щоб вчасно виявляти можливі загрози дефолту та розробляти стратегії їхнього запобігання.

Варто розглянути погляди вчених Л. Маршук, А. Бабюк та Л. Страпачук [3], які вказують на важливість ефективного управління дефолтом. Також, варто приділити увагу ролі міжнародних фінансових інституцій у вирішенні питань щодо боргів. Вони можуть брати участь у переговорах, щодо реструктуризації боргу, встановленні нових умов позик, а також допомагати укладенню угод із кредиторами для зменшення фінансового тиску на країну.

Слід зазначити, що значущою є ініціатива з покращення прозорості та управління фінансами в Україні, щоб підвищити довіру міжнародних інвесторів та фінансових партнерів. Міжнародні фінансові інституції можуть виступати каталізаторами для впровадження антикорупційних заходів та політик, що сприяють сталому економічному зростанню. Уряд України повинен активно співпрацювати з цими інституціями, враховуючи їхні поради та рекомендації при розробці та реалізації ефективних стратегій управління економічною стабільністю та запобіганням дефолту.

Таким чином, розуміння та врахування ролі міжнародних фінансових інституцій управлінні дефолтом є важливим елементом для стабільності

економіки України та забезпечення її подальшого розвитку в умовах глобальних фінансових викликів.

Варто наголосити, що на практиці, укладання угод та співпраця з міжнародними фінансовими інституціями може включати низку етапів та заходів. На першому етапі, коли країна звертається до МВФ чи інших інституцій із проханням про фінансову допомогу, важливим є детальний аналіз фінансового стану країни. Це вимагає глибокого розуміння економічних та фінансових проблем, з якими країна стикається. По-друге, важливо розробити конкретний план дій для виправлення фінансових незбалансованості. Цей план повинен включати конкретні заходи та стратегії, спрямовані на поліпшення економічної ситуації та забезпечення сталого економічного зростання [7].

Отже, цей процес може бути важким і вимагати від уряду та економічних експертів великої відповідальності та прозорості у взаємодії з міжнародними партнерами. Це також може включати переговори та обговорення умов угоди, які задовольняють обидві сторони.

Крім того, можлива спільна розробка програми реформ між урядом країни та міжнародними інституціями, яка охоплюватиме широкий спектр заходів для удосконалення бюджетної дисципліни, стимулювання економічного зросту та підсилення фінансового сектору. Окрім економічних питань, ці реформи можуть враховувати соціальні аспекти з метою забезпечення справедливості та підтримки для населення. Це може включати заходи, спрямовані на соціальний захист, підвищення якості життя та створення умов для рівномірного розподілу суспільних благ серед громадян. Такий комплексний підхід дозволяє забезпечити економічну стійкість.

Слід наголосити, що одним із важливих кроків може бути переговорене, щодо умов фінансової допомоги та реструктуризації боргу. Це може включати обговорення графіку погашення боргу, процентних ставок, а також можливості реструктуризації боргових зобов'язань.

Усі ці етапи потребують активної взаємодії між урядом України та міжнародними фінансовими інституціями, а також можуть враховувати думку та рекомендації різних зацікавлених сторін, включаючи громадянське суспільство та бізнес-спільноту [1].

Також слід врахувати, що управління дефолтом є важливим і складним завданням, яке вимагає не лише технічної експертизи, але й великої рішучості та спільної роботи всіх зацікавлених сторін. Цей тривалий процес потребує від учасників готовності приймати необхідні заходи, спрямовані на вирішення проблем та відновлення фінансової стійкості.

Успішне управління дефолтом також передбачає взаємодію та відповідальність всіх сторін, включаючи уряд, міжнародні фінансові інституції, а також громадянське суспільство. Спільний зусилля та взаєморозуміння

можуть сприяти розробці та впровадженню ефективних стратегій, спрямованих на покращення фінансової стабільності та відновлення довіри національних та міжнародних фінансових ринків.

Після укладання угод та запуску програми реформ, важливим етапом стає реалізація запланованих заходів. Уряд України повинен виявити високий рівень відданості та виконавчої дисципліни для здійснення необхідних змін. Одночасно, міжнародні фінансові інституції надають технічну підтримку та моніторинг для впровадження реформ у відповідності з узгодженими умовами [3].

Необхідно звернути увагу, що на думку М. Лагуніна [2], що можливий етап взаємодії включає проведення регулярних аудитів та оцінок, щоб переконатися в ефективності реформ та вчасно виявляти проблеми. Крім того, міжнародні фінансові інституції можуть надавати експертну допомогу в управлінні ризиками, розвитку інфраструктури та підтримці сталого економічного зростання.

Значущою є також здатність країни будувати партнерство з міжнародними фінансовими інституціями на довгостроковій основі. Спільна робота в напрямку стабілізації фінансової ситуації та економічного відновлення має підґрунтя в довірі та спільному бажанні досягти позитивних результатів.

Варто підкреслити, що підтримка та співпраця з міжнародними фінансовими інституціями також може допомагати в Україні розвивати нові напрямки економіки та зміцнювати конкурентоспроможність. Інституції можуть сприяти розвитку стратегій для стимулювання інновацій, підтримки малих та середніх підприємств, а також забезпечення сталого використання природних ресурсів [6].

Важливо також враховувати соціальні аспекти управління дефолтом. Міжнародні фінансові інституції можуть сприяти розробці програм та заходів, спрямованих на забезпечення соціального захисту та прав людини. Це включає в себе програми підтримки найбільш вразливих верств населення, розвиток освіти та охорони здоров'я, щоб забезпечити соціальну стабільність.

Окрім того, управління дефолтом повинно враховувати потреби місцевого населення та сприяти розвитку регіональних галузей. Ініціативи, спрямовані на розвиток інфраструктури, підтримку місцевого бізнесу та розвиток сільських територій, можуть відігравати важливу роль у відновленні економіки та забезпеченні сталого розвитку [4].

Отже, управління дефолтом є складним процесом, що вимагає інтегрованого підходу та активної участі всіх зацікавлених сторін. Взаємодія з міжнародними фінансовими інституціями може стати важливим чинником у досягненні ефективного та стійкого управління економічною кризою та її наслідками.

Варто зазначити, що важливим аспектом управління дефолтом є залучення громадськості та активна комунікація з громадянами. Міжнародні інституції

можуть підтримувати уряд в реалізації програм економічної освіти та підвищення фінансової грамотності серед населення. Це допомагає створити умови для ефективної взаємодії між громадянами та владою в контексті управління економічними викликами [3].

Крім того, міжнародні фінансові інституції можуть активно підтримувати розвиток механізмів соціального партнерства, включаючи діалог з представниками бізнесу, громадянського суспільства та інших зацікавлених сторін. Такий підхід може сприяти ефективнішому розподілу ресурсів та забезпеченню узгоджених стратегій для подолання економічних труднощів.

Узгоджена діяльність із залученням всіх зацікавлених сторін може стати важливим фактором у створенні стійкого та взаємо допоміжного суспільства під час управління дефолтом. Вона дозволяє враховувати різні потреби та перспективи різних груп населення та забезпечує широкий легітимний підхід до управління економічними викликами.

Висновок. Отже, роль міжнародних фінансових інституцій та партнерів у допомозі Україні в управлінні дефолтом та стабілізації економіки з початком повномасштабної війни, включає в себе: фінансову підтримку, фінансування загального фонду державного бюджету України, сприяння забезпечення соціальному захисту [10]. Ці заходи міжнародних фінансових інституцій та партнерів дозволяють продовжувати Україні відстоювати свої національні інтереси. Співпраця з цими інституціями вимагає відповідальності, тісної взаємодії та врахування різних аспектів, включаючи соціальні та економічні. Прозорість, участь громадськості та розвиток соціального партнерства є ключовими елементами успішного управління економічною нестабільністю. Залучення громадян до процесів прийняття рішень та надання їм доступу до інформації допомагає забезпечити легітимність та підтримку вжитих заходів.

Отже, Україна може використовувати цю співпрацю для розвитку економічної стійкості, підвищення конкурентоспроможності та покращення якості життя свого населення. Уряд та міжнародні партнери спільно працюють над досягненням стійкого економічного розвитку в умовах економічних труднощів і потенційного дефолту. Ці спільні зусилля спрямовані на подолання економічних викликів та забезпечення тривалої стійкості.

Дана проблематика потребує подальшого комплексного дослідження з врахуванням майбутніх наслідків руйнувань і втрат внаслідок війни.

Література

1. Чим загрожує дефолт Україні та чому його не буде найближчим часом. [Електронний ресурс] URL: https://fakty.com.ua/ua/ukraine/ekonomika/20240815-chym-zagrozhuye-defolt-ukrayini-ta-chomu-jogo-ne-bude-najblyzhchym-chasom/

2. Лагунін М. Фінансові ресурси міжнародних фінансових інституції як рушійна сила економічного розвитку України. *Теоретичні та прикладні питання державотворення.* № 27, 2022 р. С. 36-43 URL: http://taais.oridu.odessa.ua/article/view/285243

3. Маршук Л. М., Бабюк А.В., Страпачук Л.В. Вплив міжнародних інституцій на фінансовий стан України в умовах воєнного часу. *Економіка та суспільство.* № 37, 2022 р. https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1193

4. Мунько А. Ю. Процедура дефолту органу місцевого самоврядування: досвід для України. *Ефективність державного управління.* № 1(62) ч.1, 2020 р. С.173-183 URL: https://epa.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/100/97

5. Олійник А. А. Міжнародні фінансові організації як складова фінансової глобалізації. *Ефективна економіка.* № 10, 2017 р. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5821

6. Сіденко С., Кульбіда М. Міжнародні фінансові організації у процесах економічної модернізації країн. *Міжнародна економічна політика*. № 1-2 (32-33), 2020 р. С.100-136 URL: http://iepjournal.com/journals/32-33/2020_5_Sidenko_Kulbida.pdf

7. Шинкар В. А., Яцко Л. Б., Яцко Г. В Міжнародний валютний фонд та його вплив на глобальну макроекономічну політику. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* № 6, 2016 р. С. 148-151 URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/6_3_2016ua/38.pdf

8. *Луців , Р., Кузьменко, О., Яценко, О.* Роль міжнародних фінансових інституцій в стабілізації національної економіки. *Цифрова економіка та економічна безпека, №(3(12)), 2024 р. С. 19-25 http://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/388*

9. *Сайт Міністерства Фінансів України. Фінансування державного бюджету України з початку повномасштабної війни 2024 р. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435*

10. Chuprun Y.I. Features of time management in IT companies. No. 12(43) (2024): Věda a perspektivy. URL https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-12(43)-9-16

References

1. Chym zahrozhuie defolt Ukraini ta chomu yoho ne bude naiblyzhchym chasom. [What threatens Ukraine with default and why it won't happen in the near future.] Retrieved from *https://fakty.com.ua/ua/ukraine/ekonomika/20240815-chym-zagrozhuye-defolt-ukrayini-ta-chomu-jogo-ne-bude-najblyzhchym-chasom/* [in Ukrainian].

2. Lahunin M.(2022) Finansovi resursy mizhnarodnykh finansovykh instytutsii yak rushiina syla ekonomichnoho rozvytku Ukrainy. [Financial resources of international financial institutions as a driving force of economic development of Ukraine.] *Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia- Theoretical and applied issues of state building.*. № 27, 36-43 Retrieved from: http://taais.oridu.odessa.ua/article/view/285243[in Ukrainian].

3. Marshuk L. M., Babiuk A.V., Strapachuk L.V. (2022) Vplyv mizhnarodnykh instytutsii na finansovyi stan Ukrainy v umovakh voiennoho chasu. [The influence of international institutions on the financial condition of Ukraine in wartime.] *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and Society*. № 37 Retrieved from: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1193 [in Ukrainian].

4. Munko A. Yu. (2020) Protsedura defoltu orhanu mistsevoho samovriaduvannia: dosvid dlia Ukrainy. [Default procedure of a local government body: experience for Ukraine.] *Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia- Effectiveness of public administration.* № 1(62) part 1, 173-183. Retrieved from: https://epa.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/100/97 [in Ukrainian].

5. Oliinyk A. A. (2017) Mizhnarodni finansovi orhanizatsii yak skladova finansovoi hlobalizatsii. [International financial organizations as a component of financial globalization.] *Efektyvna ekonomika- Efficient economy. № 10.* Retrieved from: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5821 [in Ukrainian].

6. Sidenko S., Kulbida M. (2020) Mizhnarodni finansovi orhanizatsii u protsesakh ekonomichnoi modernizatsii krain. [International financial organizations in the processes of economic modernization of countries.] *Mizhnarodna ekonomichna polityka - International economic policy.* № 1-2 (32-33), 100-136. Retrieved from: http://iepjournal.com/journals/32-33/2020_5_Sidenko_Kulbida.pdf [in Ukrainian].

7. Shynkar V. A., Yatsko L. B., Yatsko H. V (2016) Mizhnarodnyi valiutnyi fond ta yoho vplyv na hlobalnu makroekonomichnu polityku. [The International Monetary Fund and its impact on global macroeconomic policy.] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University* № 6, 148-151 Retrieved from: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/6_3_2016ua/38.pdf [in Ukrainian].

8. Lutsiv , R., Kuzmenko, O., Yatsenko, O. (2024) Rol mizhnarodnykh finansovykh instytutsii v stabilizatsii natsionalnoi ekonomiky. [The role of international financial institutions in stabilizing the national economy.] *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka - Digital economy and economic security*, № (3(12)), 19-25. Retrieved from: http://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/388 [in Ukrainian].

9. Sait Ministerstva Finansiv Ukrainy. Finansuvannia derzhavnoho biudzhetu Ukrainy z pochatku povnomasshtabnoi viiny dani za 2024 rik [Website of the Ministry of Finance of Ukraine. Financing of the state budget of Ukraine since the beginning of the full-scale war, data for 2024] *https://mof.gov.ua/uk/* Retrieved from: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435 [in Ukrainian].

10. Chuprun Y.I. Features of time management in IT companies. No. 12(43) (2024): Věda a perspektivy. URL https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-12(43)-9-16

УДК: 351.858:355.1(470+477)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-292-302

Підбережник Надія Петрівна кандидат наук з державного управління, старший викладач кафедри державної політики та врядування Навчально-наукового інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку, Національнsq університет «Львівська політехніка», м. Львів, тел.: (097) 982-85-65, https//orcid.org/0000-0002-2197-6139

Тютюнник Олег Ігорович аспірант кафедри публічного врядування Навчально-наукового інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, тел.: (099) 774-01-57, https://orcid.org/0009-0006-7881-6503

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. У статті розглянуто чинники, що впливають на формування національної ідентичності. Зокрема, доведено домінуючу роль культури та мови у встановленні нації. Адже у культурі зберігається національна пам’ять, почуття власної гідності та соціальної злагоди народу, містяться підвалини формування національної ідентичності. Мова є важливою ознакою етносу та проявом національної ментальності. У ній зберігається генетична пам’ять нації, її традиції та ритуали.

Доведено, що в умовах війни національна ідентичність є важливим консолідуючим фактором суспільства у протистоянні ворогу, інструментом впливу на масову свідомість. В процесі формування української національної ідентичності важливим елементом виступають етнокультурні особливості українського державотворчого етносу, зокрема, українська мова, культура, традиції.

Досліджено прояви національного ототожнення в українському суспільстві станом на 2024 р. Зокрема, на основі даних соціологічного дослідження встановлено, що 95% опитаних вважають себе етнічними українцями, а 46 % поділяє громадянське визначення української нації - як спільноти всіх громадян України, незалежно від їх етнічної належності, мови спілкування і традицій.

Визначено проблеми формування української національної ідентичності в умовах війни, серед яких: виклики російської антиукраїнської пропаганди щодо заперечення існування української національної ідентичності, неспівпадіння національної та мовної ідентичності в українському суспільстві, негативні

інформаційно-психологічні впливи росії на українське суспільство, слабкість мовно-інформаційного українського національного простору.

Доведено, що пріоритетами публічної політики у процесі формування національної ідентичності є: утвердження і розвиток української мови як державної; формування системи національно-патріотичного виховання та якісної системи освіти; створення конкурентоспроможних інноваційних культурних продуктів; відновлення українського контролю в інформаційному просторі на тимчасово окупованих територіях.

Ключові слова: ідентичність, українська національна ідентичність, мова, культура, інформаційний простір, публічна політика, російсько-українська війна, національна безпека.

Pidberezhnyk Nadiia Petrivna PhD of Public Administration, Senior Lecturer of Department of Public Policy and Governance, Public Administration, Governance and Professional Development Institute, Lviv Polytechnic National University, Lviv, tel.: (097) 982-85-65, https//orcid.org/0000-0002-2197-6139

Tiutiunnyk Oleh Igorovych graduate student of Department of Public Policy and Governance, Public Administration, Governance and Professional Development Institute, Lviv Polytechnic National University, Lviv, tel.: (099) 774-01-57, https://orcid.org/0009-0006-7881-6503

PROBLEMS OF FORMING UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Abstract. The article examines the factors that influence the formation of national identity. In particular, the author proves the dominant role of culture and language in the constitution of a nation. After all, culture preserves the national memory, the sense of self-esteem and social harmony of the people, and lays the foundations for the formation of national identity. Language is an important feature of an ethnic group and a manifestation of national mentality. It preserves the genetic memory of the nation, its traditions and rituals.

It is proved that in times of war, national identity is an important consolidating factor of society in confronting the enemy, an instrument of influence on the mass consciousness. In the process of forming the Ukrainian national identity, an important element is the ethno-cultural characteristics of the Ukrainian state-building ethnos, in particular, the Ukrainian language, culture, and traditions.

The manifestations of national identification in Ukrainian society as of 2024 are studied. In particular, based on the data of a sociological survey, it is found that 95% of respondents consider themselves ethnic Ukrainians, and 46% share the civil

definition of the Ukrainian nation as a community of all citizens of Ukraine, regardless of their ethnicity, language of communication and traditions.

The article identifies the problems of forming Ukrainian national identity in the context of war, including: the challenges of Russian anti-Ukrainian propaganda to deny the existence of Ukrainian national identity, the mismatch of national and linguistic identity in Ukrainian society, Russia's negative information and psychological influence on Ukrainian society, and the weakness of the Ukrainian national language and information space.

It is proved that the priorities of public policy in the process of forming national identity are: establishment and development of the Ukrainian language as the State language; formation of a system of national-patriotic education and a quality education system; creation of competitive innovative cultural products; restoration of Ukrainian control in the information space in the temporarily occupied territories.

Keywords: identity, Ukrainian national identity, language, culture, information space, public policy, Russian-Ukrainian war, national security.

Постановка проблеми. Одним із завдань повномасштабної війни РФ проти України є позбавити українців права на чітко виражену національну ідентичність. Воєнні дії загострили проблему національної самоідентичності та цивілізаційної єдності українців. Як показали результати соціологічних опитувань, зріс відсоток населення України, що почало ідентифікувати себе представниками української нації. Також після повномасштабного вторгнення громадяни України почали надавати вагомого значення українській мові та культурі у процесі збереження територіальної цілісності та державного суверенітету. Це актуалізує питання необхідності на державному рівні створити всі умови для утвердження української національної ідентичності як складової забезпечення національної безпеки України, зростання демографічного потенціалу української мови як державної, збереження національно-культурного потенціалу української нації, досягнення єдності в українському суспільстві шляхом подолання суперечностей соціокультурного та мовного характеру. Публічна політика щодо утвердження української національної ідентичності в умовах війни повинна бути спрямована на формування активної громадянської позиції на основі духовних цінностей та національної самобутності українського народу, патріотизму, поваги до державних символів та державної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження питання формування української національної ідентичності здійснили В. Євтух, М. Козловець, І. Кресіна, В. Крячко, Г. Луцишин, П.Надолішній, В. Наулко, О. Оржель, Н. Пелегаш, О. Рафальський, В.Трощинський, М. Шульга.

Мета статті передбачає дослідження особливостей та проблем процесу формування української національної ідентичності в умовах російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Категорія «нація» містить у собі як етнічно-культурну, так і політичну складові. Адже на сьогоднішній день існують нації, при утворенні яких ключову роль відіграли і надалі продовжують домінувати історична традиція та культура, відтак сутнісні ознаки етносу перенеслись на націю як історичну спільність людей. Це так звані етнічні нації. Поруч з тим, існують нації, при формуванні яких ключову роль відіграли політичні цінності та інституції. Їх члени володіють громадянськими якостями, цінують і практикують своє громадянство та мають спільну для усіх громадян надетнічну ідентичність, базовану на спільній соцієтальній культурі та політичних цінностях. У них домінують ліберальні ідеї рівності індивідів та етнокультурної нейтральності держави. У політичних національних спільнот постійною проблемою є підтримання культурно-символічного коду єдності, а для етнічних націй після здобуття державності не менш важливим є творення консолідованої політичної спільноти у межах усього суспільства, яка заради стійкості повинна також мати ознаки культурно-ціннісної спільноти [1].

Тож допоки нація не сформувала національної держави як легітимації свого права на самовизначення та організацію суспільства, вона не може бути геополітичною реальністю, суб'єктом та об'єктом міжнародних відносин. Нація формує життєздатне суспільство й державу, які гарантують його безпеку та життєві інтереси, виконує функцію носія мети розвитку суспільства в цілому.

Під національною ідентичністю розуміють почуття належності та спільності із конкретною нацією або етнічною групою. Національна ідентичність включає в себе сукупність політичних і культурних ідентидетів, які у свою чергу мають свої відповідні маркери. Маркерами політичних ідентидетів виступають: національна свідомість, національний інтерес, національна територія, національна ідея. Маркерами культурних ідентидетів є мова, культура, історія, спільність походження, релігія [2, с.106]. Тож національна ідентичність формується під впливом різних чинників, серед яких варто виокремити: спільність території проживання, спільність історії, мови, культури.

На законодавчому рівні поняття української національної ідентичності визначено як «стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями» [3].

Більшість націй творені відповідними культурами і саме «властива нації окрема культура вирізняє її з-поміж решти інших націй і править за її презентаційну картку в міжнародній спільноті» [4, с. 26]. Усвідомлення спільної

культури та історії, любов до своєї землі, міфи і символи, що здатні породжувати емоційні зв'язки – це «ядро національної ідентичності», «головні компоненти національної ідентичності», без яких немає соціальної солідарності та згуртованості [4, с.200].

У зв'язку з цим, в процесі формування української національної ідентичності важливим та об'ємним елементом виступають етнокультурні особливості українського державотворчого етносу. Тому важливим завданням Української держави у процесі формування української національної ідентичності є проведення публічної політики, спрямованої на збереження та розвиток етнокультурних особливостей української державотворчої нації, як основи соцієтальної культури. Адже як стверджує А. Сміт, культура пронизує систему національних цінностей держави, є одним із маркерів національної ідентичності. Саме в культурному началі - міфах, спогадах, цінностях, символах і характерних стилях особливих історичних конфігурацій міститься ядро етнічності, а культурна й мовна диференціація є однією із семи характерних рис, які детермінують націю, на рівні із такими як: територія і мобільність; великі розміри; зовнішні відносини; групові відчуття і лояльність; громадянські права, тобто ступінь політизації; економічна інтеграція [5, с. 97-98].

Культурний код динамічний по своїй суті, він здатний змінюватися залежно від конкретно-історичних умов розвитку тієї чи іншої соціокультурної системи. Динамічна природа культурного коду зумовлена функціями, які він виконує у соціумі, зокрема це:

- соціальне наслідування (культурний код визначає особливі системотвірні чинники, частина яких забезпечує відтворення генерацій, а також увідповіднення форм та способів їх життєдіяльності; іншим властива здатність змінюватися, що допомагає пристосуватися до змін умов середовища);
- формування ідентитету (отриманий як спадок культурний код передає чіткі засади та можливості для ідентифікації людини у своєму культурному середовищі);
- соціальне конструювання (інформаційно-семіотична специфіка культурного коду уможливлює у символічних формах за нових умов відтворення власної специфіки) [6].

Тож культура є вагомим чинником національної консолідації та формування національної ідентичності через створення єдиного соціокультурного простору держави, який можна трактувати як культурну діяльність соціальних суб'єктів щодо створення культурних цінностей, розвитку здібностей індивідів та обслуговування їх творчої діяльності, комунікації — поширення, збереження і громадського використання всіх видів культурних цінностей.

Тому забезпечення розвитку та стійкості культурної сфери України, формування єдиного українського соціокультурного простору та створення

інноваційного конкурентоспроможного українського культурного продукту, на нашу думку, має бути в переліку пріоритетних національних інтересів задля збереження та розвитку Української держави загалом, та української національної ідентичності зокрема.

Духовне начало, що виражається в мові, релігії, системі моральних та культурних цінностей є основою самоорганізації та самозбереження будь-якого етносу. Мовно-культурні чинники впливають на функціонування суспільної організації у будь-якій її формі, відображаються у суспільній свідомості, передаються з покоління в покоління та слугують платформою для формування національної ідентичності. Формування єдиного соціокультурного простору передбачає формування загальних інклюзивних національних культурних ідентичностей. Тому в межах єдиного соціокультурного простору формується соцієтальна культура нації — сукупність певних культурних символів, вірувань, норм і цінностей, якими послуговуються офіційні інституції і весь соціум, незалежно від його поділу на етнокультурні групи. Така культура є прийнятною для усієї нації та охоплює субкультури різних етнічних та соціальних груп і ґрунтується на єдиній державній мові. Адже мова - важлива ознака ідентифікації індивіда, групи, держави в цілому і слугує засобом вираження та формування національної самосвідомості, задовольняє культурні потреби народу, є однією із найважливіших консолідуючих ознак ідентичності.

Мова постає не лише як засіб комунікації та спосіб вираження неоднозначності змісту смислів культури, але є чи не найважливішою ознакою етносу та проявом національної ментальності. У мові зберігається генетична пам’ять нації, його традиції, ритуали.

Тому одним із інструментів сприяння формуванню української національної ідентичності є піднесення престижу і ролі української мови, яка в умовах війни відображає «комунікаційну революцію» в Україні, головними засобами якої є трансляція україномовних фільмів, серед яких особливо вирізняються фільми іноземного виробництва з гарним українським перекладом, що відображає місцевий колорит; радіо і телебачення; фонографічна музика; інтернет [7].

В Україні після проголошення незалежності відбулось формальне закріплення пріоритетного статусу української мови як державної, адже поруч фактично домінувала у ключових сферах суспільно-політичного життя російська мова. Повномасштабне вторгнення росії в Україну актуалізувало питання використання української мови як державної на всіх рівнях соціально-політичного, культурного, економічного життя українців. Крім того, в умовах війни Росія намагається на інформаційному рівні заперечити існування української мови, культури та нації загалом. На окупованих українських територіях відбувається знищення ворогом всього українського: українських

книг, національно-культурних пам'яток, україномовної освіти. Ведеться тотальне переслідування осіб, що мають проукраїнські погляди та розмовляють українською мовою. Цей негативний, на жаль, досвід ще раз підтверджує роль мови у збереженні національного суверенітету та територіальної цілісності держави.

Тому актуальним на рівні публічної політики є сприяння формування в Україні розвиненого інформаційного суспільства та національного інформаційного простору з домінуванням української мови як державної. Важливим у даному процесі, відповідно до нових суспільно-політичних реалій, є забезпечення прав громадян на отримання об'єктивної інформації державною мовою та формування якісного україномовного контенту.

Адже незважаючи на формування належного правового поля функціонування і зміцнення статусу української мови як державної, негативними тенденціями у процесі формування українського національного інформаційного простору надалі спостерігається слабкість України як суб'єкта глобального інформаційного ринку, недостатня розвиненість інформаційної інфраструктури.

Проте варто зазначити, що за останні роки відбулося суттєве зростання підтримки статусу української мови як єдиної державної і офіційної: якщо у травні 2014 року таку підтримку демонстрували третина респондентів (34%), то у травні 2019 року – більшість опитаних (65%), у 2022 р. - 76%. Відповідно, російська мова в Україні втратила статус рідної серед українських громадян з 42 % до 20% [8].

Станом на лютий 2024 року більшість українців (66%) виступають за усунення російської мови з офіційного спілкування. Українська мова як єдина державна мова виконує функції мови міжетнічного спілкування, є гарантією захисту прав людини для кожного українського громадянина незалежно від його етнічного походження, а також є фактором єдності і національної безпеки України.

Мовне питання набуває нових сенсів у контексті таких важливих складових культури, як наука та освіта. Адже ще донині зустрічаються непоодинокі випадки використання російської наукової літератури в роботах українських науковців. Також неприпустимим є рекомендація російськомовної літератури учням/здобувачам вищої освіти як обов'язкової. Адже такі дії повертають українців назад у російськомовний культурний простір, в якому деформовано реальні пропорції світового наукового розвитку й насаджується міф про одвічну й невідворотну першість росії в царині науки й освіти, хоча з реальністю це не має нічого спільного, а в учнів/студентів формує відчуття меншовартості українського контенту [9].

В даному контексті актуальним на сьогоднішній день залишається забезпечення формування та захисту національного інформаційного простору,

який постає як національна система засобів масової комунікації і вагомим чинником формування української національної ідентичності.

Доцільним також є формування безпечного мовного середовища в Україні та відповідної законодавчої бази для цього. Адже постійна плутанина з термінами, в які кожен вкладає своє розуміння, на практиці призводить до смислових різночитань і неможливості стандартизації необхідних технологічних процедур. Цю ідею обстоюють науковці Інституту мовознавства НАН України, яким доводиться постійно стикатися з необхідністю проводити лінгвістичні експертизи, зокрема, щодо вчинення мовних дій, які кваліфікуються Кримінальним кодексом України як кримінальні злочини (цим займається Українське бюро лінгвістичних експертиз НАН України). Створення такого безпечного мовного середовища сприяло б виявленню та нейтралізації комунікаційно-контентних агресій проти Української держави, захисту українського національного інформаційного простору від зовнішніх загроз [10].

В умовах війни національна ідентичність виступає важливим консолідуючим фактором суспільства у протистоянні ворогу і допомагає протиставляти себе йому. Почуття загрози активізує механізми самозахисту та самозбереження нації. На її формування впливає як характер, так і тривалість військового конфлікту, масштаби руйнувань, особливості ворожої пропаганди, культурної та мовної політики ворога на окупованих територіях.

В умовах війни основною логічною схемою національної ідентичності є біполярна система ідентифікації, яка пояснює процеси диференціації та сегрегації всередині соціуму. Біполярна система ідентифікації дозволяє сформувати низку антагоністичних механізмів протидії ворожій культурі, де протилежний полюс етнічного сприйняття заперечується у будь-якому прояві, наприклад, у мовному, релігійному чи ціннісному. В умовах війни Росії проти України прояви російської культури сприймаються менш вартісними за українську культуру, в особливих формах культурної сегрегації – знищуються та не допускаються для подальшого поширення [11].

Національна ідентичність в умовах війни є важливим інструментом впливу на масову свідомість. Збереження територіальної цілісності та захист національного простору в умовах війни посилює почуття національної ідентичності та патріотизму. В Україні на сьогоднішній день ці процеси об’єднані у протистоянні ворогу, який здійснює агресію проти представників українського етносу [12].

Свідченням цього є результати соціологічного дослідження, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова з 6 по 12 червня 2024 р. в рамках Програми сприяння громадській активності «Долучайся!». Опитування здійснювалось методом «face-to-face» у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській,

Кіровоградській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській, Чернівецькій областях та місті Києві. У Запорізькій, Миколаївській, Харківській, Херсонській областях — лише на тих територіях, що контролюються урядом України та на яких не ведуться бойові дії. Воно засвідчило про зниження рівня біетнічності серед українського населення, яка спостерігалась до війни. Так, 95% опитаних вважають себе етнічними українцями, 2% — етнічними росіянами, 2% віднесли себе до інших етносів, 1,5% не визначилися із своєю етнічною належністю.

У 2024р. зросла частка тих, хто відчуває свою приналежність лише до однієї національності (84%), частка тих, хто відносить себе одразу до двох або кількох національностей становить 7%, частка тих, хто не відчуває належності до жодної національності - 5%. Для порівняння, у 2017 р. свою приналежність до української етнічності визнавали 74% опитаних, 12% — одразу до двох або кількох національностей, 6% — не відчували належності до жодної національності, а 8% — не визначилися [13].

Тому пріоритетами публічної політики щодо формування національної ідентичності мають бути утвердження і розвиток української мови як державної - визначального чинника і головної ознаки ідентичності української нації; формування системи національно-патріотичного виховання; формування якісної практикоорієнтованої системи освіти; створення конкурентоспроможних інноваційних культурних продуктів, розширення участі України в європейському та світовому культурному співробітництві; відновлення українського контролю в інформаційному просторі на тимчасово окупованих територіях.

Публічна політика щодо формування національної ідентичності має здійснюватись через комплекс заходів з національно-патріотичного виховання, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти, залучення інститутів громадянського суспільства [14].

Вагома роль у процесі утвердження української національної ідентичності належить національно-патріотичному вихованню, яке повинно охоплювати всі сфери життєдіяльності суспільства, насамперед освіти і науки, молодіжну та соціальну сфери, культури і мистецтва, реклами, відновлення та збереження національної пам’яті, фізичної культури і спорту, безпеки і оборони України.

Національно-патріотичне виховання, спрямоване на формування соціальної активності та відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов’язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України, сприятиме утвердженню української національної та громадянської ідентичності.

Висновки. В умовах війни в Україні актуальними є процеси консолідації українського суспільства та формування української національної ідентичності,

які повинні ґрунтуватись на національних цінностях української державотворчої нації (державній українській мові, державній символіці, культурі, історичній пам'яті), національно-патріотичному вихованні, забезпеченні демократії, прав людини та верховенства права, збереженні культурної ідентичності корінних народів та національних меншин України. Українська мова, культурно-історичні цінності та традиції, мораль, релігія української державотворчої нації мають становити підвалини українського соціокультурного простору.

Література:

1. Колодій А. До питання про сутність, шляхи і стадії формування громадянської нації в Україні // Народознавчі зошити. — 2004. — № 5-6. — С. 12-25.

2. Костючок П. Культурні маркери національної ідентичності // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2012. Випуск 22. С. 106— 111.

3. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text

4. Гібернау М. Ідентичність націй. Київ: Темпора, 2012. 304 с.

5. Сміт Е. Д. Культурні основи націй: ієрархія, заповіт і республіка. Київ, 2010.

6. Суший О. Культурно-символічні засади національної ідентичності // Державне управління: теорія та практика, 2012. №. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_7

7. Бойко С. Формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни // Українознавчий альманах. 2022. Випуск 30. С. 17-22.

8. Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні (19 березня 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/language_issue_in_ukraine_march_19th_2022.html

9. Яремчук С., Дияк В., Тушко К. Проблеми формування української культурної ідентичності в умовах війни // Грані. Том 26. № 1. 2023. С. 105-111.

10. Підбережник Н. П. Формування українського національного інформаційного простору в умовах війни // Демократичне врядування. – 2023. – Вип. 2 (32). – С. 42–52

11. Кириченко В.В. Особистість у сучасному інформаційному суспільстві. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2020. 245 с.

12. Сардак А. Феномен національної ідентичності в умовах інформаційної війни // Журнал соціальної та практичної психології. 2024. № 3. С. 87-91.

13 Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024р.) URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r

14. Chuprun Y.I. Conceptual basis of project management in IT companies. No. 11(42) (2024): Věda a perspektivy. URL https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-11(42)-20-28

References

1. Kolodii A.(2004). Do pytannia pro sutnist, shliakhy i stadii formuvannia hromadianskoi natsii v Ukraini [On the question of the essence, ways and stages of the formation of a civil nation in Ukraine]. *Narodoznavchi zoshyty - Ethnographic notebooks*, 5-6. [in Ukrainian].

2. Kostiuchok P. (2012). Kulturni markery natsionalnoi identychnosti [Cultural markers of national identity]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istorii - Bulletin of the Precarpathian University . History, 22. [in Ukrainian].*

3. Zakon Ukrainy «Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti» [Law of Ukraine «On the basic principles of state policy in the field of strengthening Ukrainian national and civic identity»]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text [in Ukrainian].

4. Hibernau M. (2012). *Identychnist natsii [Identity of Nations]*. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].

5. Smit E. D. (2010). *Kulturni osnovy natsii: iierarkhiia, zapovit i respublika [Cultural foundations of nations: hierarchy, testament, and republic]*. Kyiv [in Ukrainian].

6. Sushyi O. (2012). Kulturno-symvolichni zasady natsionalnoi identychnosti [Cultural and symbolic foundations of national identity]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka - Public administration: theory and practice,* 2 Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_7 [in Ukrainian].

7. Boiko S. (2022). Formuvannia natsionalnoi identychnosti ukrainskoi molodi v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [Formation of the national identity of Ukrainian youth in the conditions of the Russian-Ukrainian war]. *Ukrainoznavchyi almanakh - Ukrainian Studies Almanac,30.* [in Ukrainian]

8. Shoste zahalnonatsionalne opytuvannia: movne pytannia v Ukraini (19 bereznia 2022) [Sixth nationwide survey: language issue in Ukraine (March 19, 2022)]. Retrieved from:https:// ratinggroup.ua/research/ukraine/language_issue_in_ukraine_march_19th_2022.html/ [in Ukrainian]

9. Yaremchuk S., Dyiak V. & Tushko K. (2023). Problemy formuvannia ukrainskoi kulturnoi identychnosti v umovakh viiny [Problems of forming Ukrainian cultural identity in wartime conditions]. *Hrani - Facets.*26. [in Ukrainian].

10. Pidberezhnyk N. P. (2023). Formuvannia ukrainskoho natsionalnoho informatsiinoho prostoru v umovakh viiny [Formation of the Ukrainian national information space in wartime]. *Demokratychne vriaduvannia - Democratic Governance.* 2 (32). [in Ukrainian].

11. Kyrychenko V.V. (2020). Osobystist u suchasnomu informatsiinomu suspilstvi [Personality in the modern information society]. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].

12. Sardak A. (2024). Fenomen natsionalnoi identychnosti v umovakh informatsiinoi viiny [The phenomenon of national identity in the context of information warfare]. *Zhurnal sotsialnoi ta praktychnoi psykholohii – Journal of Social and Practical Psychology.*3. [in Ukrainian].

13. Identychnist hromadian Ukrainy: tendentsii zmin (cherven 2024r.) [Identity of Ukrainian citizens: trends of change (June 2024)]. Retrieved from: https://razumkov.org.ua/napriamky/ sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r

14. Chuprun Y.I. Conceptual basis of project management in IT companies. No. 11(42) (2024): Věda a perspektivy. URL https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-11(42)-20-28

УДК 351.08:[355.01+004]

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-303-313

Пушкар Олег Анатолійович кандидат юридичних наук, адвокат, м. Київ, тел.: (066) 396-77-16, https://orcid.org/0000-0003-2660-0568

ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Анотація. Визначено, що державна інформаційна політика є системою цілеспрямованих заходів адміністративно-управлінського характеру зі збирання, отримання, аналізу, зберігання, поширення та використання інформації, спрямованих на реалізацію інтересів суспільства і держави. Найважливішими характеристиками, що розкривають сутність державної інформаційної політики, є її системність, цілеспрямованість, орієнтованість на адміністративно-управлінські механізми, територіальна обумовленість. У сучасних умовах формування та реалізація державної інформаційної політики припускають, поряд з опорою на загальносвітові тенденції та закономірності, облік специфічних внутрішньо- та зовнішньополітичних умов конкретної національної спільноти.

Встановлено, що контури нормативної моделі державної інформаційної політики включають такі основні напрями, як: створення та постійне вдосконалення нормативно-правової бази відносин в інформаційній сфері; забезпечення громадян суспільно значущою інформацією та вдосконалення системи інформування населення; формування та ефективне використання національних інформаційних ресурсів; розвиток національної інформаційно-комунікаційної інфраструктури; підвищення рівня інформаційної культури населення. У сучасній Україні особливості формування та реалізації інформаційної політики територіальних органів управління, що є частиною державної інформаційної політики, зумовлені, поряд із внутрішніми та зовнішніми факторами, специфікою організації українського політичного та інформаційного простору, а також чинним законодавством в інформаційній сфері.

Основним пріоритетом інформаційної політики територіальних органів управління в сучасній України визначені забезпечення прав громадян, юридичних осіб та держави на вільне отримання, поширення та використання інформації, захист конфіденційної інформації та інтелектуальної власності. Наукова новизна у статті визначається низкою особливостей, які були виявлені в існуючих дослідженнях з подібної тематики. Вони полягають у наступному: на основі комплексного аналізу основних підходів до поняття «державна інформа-

ційна політика» сформульовано його авторське визначення; конкретизовано сутнісні характеристики державної інформаційної політики; розглянуто особливості формування та реалізації державної інформаційної політики в умовах сучасного етапу суспільно-політичного розвитку; окреслено контури нормативної моделі державної інформаційної політики, виділено її основні напрямки та зміст.

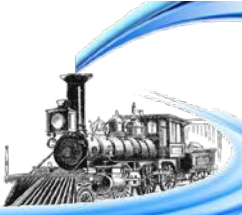
Ключові слова: державна інформаційна політика, інформаційна політика, територіальні органи управління.

Pushkar Oleg Anatoliyovych Candidate of Law, lawyer, Kyiv, tel.: (066) 396-77-16, https://orcid.org/0000-0003-2660-0568

INFORMATION POLICY OF TERRITORIAL GOVERNMENT BODIES IN THE SYSTEM OF STATE INFORMATION POLICY

Abstract. It is determined that state information policy is a system of targeted measures of an administrative and managerial nature for the collection, receipt, analysis, storage, dissemination and use of information aimed at realizing the interests of society and the state. The most important characteristics that reveal the essence of state information policy are its systematicity, purposefulness, orientation on administrative and managerial mechanisms, territorial conditionality. In modern conditions, the formation and implementation of state information policy assume, along with reliance on global trends and patterns, taking into account the specific internal and external political conditions of a particular national community.

It has been established that the contours of the normative model of state information policy include such main areas as: creation and constant improvement of the regulatory and legal framework of relations in the information sphere; providing citizens with socially significant information and improving the system of informing the population; formation and effective use of national information resources; development of national information and communication infrastructure; increasing the level of information culture of the population. In modern Ukraine, the features of the formation and implementation of the information policy of territorial government bodies, which is part of the state information policy, are determined, along with internal and external factors, by the specifics of the organization of the Ukrainian political and information space, as well as by the current legislation in the information sphere. The main priority of the information policy of territorial government bodies in modern Ukraine is to ensure the rights of citizens, legal entities and the state to freely receive, distribute and use information, protect confidential information and intellectual property. The scientific novelty of the article is determined by a number of features that were identified in existing studies on similar topics. They are as follows: based on a comprehensive

analysis of the main approaches to the concept of "state information policy", its author's definition is formulated; the essential characteristics of state information policy are specified; the features of the formation and implementation of state information policy in the conditions of the modern stage of socio-political development are considered; the contours of the normative model of state information policy are outlined, its main directions and content are highlighted.

Keywords: state information policy, information policy, territorial administrations.

Постановка проблеми. Функціонування справді демократичної політичної системи неможливе, з одного боку, без високого рівня розвиненості структур громадянського суспільства, з іншого боку, без ефективної, а головне - побудованої на принципах законності та відкритості для громадян роботи органів влади та управління не тільки в центрі, а й на місцях. Очевидно, що територіальний рівень здійснення політичної влади має важливе значення для життєздатності держави, яка тим вища, чим відпрацьовані базові напрями політики та механізми їх реалізації в даній сфері. Значення територіальних органів управління – найближчої до населення владної інстанції – полягає й у тому, що саме з їхньою допомогою надається більшість із життєво необхідних послуг громадського сектору. В умовах демократичного суспільства це передбачає здатність громадян впливати на сферу діяльності даних органів та спільноти принципи управління. Ця обставина є істотним фактором відносної автономії і, безумовно, впливає на логіку та динаміку регіональних та локальних політичних процесів.

Разом з тим, поряд із позитивними змінами останніх років, у низці сфер життя українського суспільства ще залишаються проблеми, які потребують свого якнайшвидшого вирішення. Так, наша країна, як і раніше, стоїть перед необхідністю серйозно видозмінити існуючу систему територіальних органів управління. І хоча підходи до цього питання кардинально відрізняються - від вимог забезпечити наступність у розвитку до радикальної трансформації місцевих владних інститутів - очевидно, що ні ті, ні інші задовільним поточне положення визнати не можуть. Останнім часом відзначається новий сплеск інтересу до владних структур на місцевому рівні у зв'язку з практичними спробами здійснення комплексної реформи системи управління.

Крім того, далеко не завжди діяльність територіальних органів управління відкрита для населення, цілісно та багатоаспектно висвітлюється у засобах масової інформації. Незважаючи на те, що за десятиліття перетворень у країні склалися відносно стійкі інформаційні простори та медіаринки, говорити про достатній рівень розвиненості даних інститутів, особливо в контексті відповідності критеріям справжнього громадянського суспільства та високого рівня політичної культури, поки що не доводиться.

Взагалі, питання, які так чи інакше стосуються інформаційної політики місцевих органів влади та управління, їх інформаційної взаємодії з населенням та структурами громадянського суспільства, стали обов'язковим пунктом порядку денного семінарів, науково-практичних конференцій, «круглих столів», симпозіумів тощо. До їхньої розробки та вивчення підключається дедалі більше українських учених: політологів, філософів, правознавців, соціологів. Проблеми, пов'язані з розробкою ефективної інформаційної політики територіальних органів управління, знаходять живий відгук серед діячів владної еліти та державного апарату, усередині партій та громадських рухів різної ідейно-політичної спрямованості, між лідерами та ідеологами беруть активну участь у поточному російському політичному процесі сил та структур. Свої погляди на інформаційну політику територіальних владних органів викладають і громадяни, які представляють різні соціальні верстви та групи та є прихильниками широкого спектра ідей, думок, теоретичних побудов та підходів.

Позитивним підсумком доповідей, статей і монографій, що публікуються, стала постановка найрізноманітніших проблем і питань як теоретико-методологічного, так і прикладного характеру: які сутність і зміст державної інформаційної політики; хто має формувати державну інформаційну політику, а хто – бути відповідальним за її реалізацію; чи можливо оптимізувати процес проведення базових принципів державної інформаційної політики тощо.

Разом з тим, за визнанням багатьох як вчених-дослідників, так і осіб, задіяних у сфері практичної політичної діяльності, навряд чи можна говорити про наявність більш-менш ясного розуміння того, що мається на увазі під державною інформаційною політикою взагалі та інформаційною політикою територіальних органів управління, зокрема, її зміст, основні напрями тощо. І хоча сьогодні на федеральному рівні процес формулювання та офіційного закріплення основних напрямів державної інформаційної політики йде досить активно, проте дієві методи здійснення такої політики на місцях ще не вироблені. Дискусії про інформаційну політику, що тривають не перший рік, що проводиться владними органами різних рівнів, як і раніше, характеризуються надзвичайним розкидом думок, небувалою різноманітністю ідейних підходів і ціннісних орієнтацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове осмислення феномена інформації, сутнісних характеристик інформаційних процесів, що відбуваються в суспільстві, ролі і ступеня участі в них центральних і місцевих органів влади, механізмів регулювання інформаційними потоками і контролю над інформаційним простором, стан і перспективи взаємин держави і ЗМІ - ці та багато інших питань дедалі частіше стають об'єктом. Найважливішим імпульсом до масштабних наукових розробок розглянутих проблем стала поява

у другій половині XX століття концепції інформаційного (постіндустріального) суспільства та пов'язаного з нею категоріального апарату. Починаючи з цього періоду, у західній літературі, представленій, зокрема, працями таких вчених, як Д.Белл, Дж.Гелбрейт, О.Тоффлер, К.Ясперс та деяких інших, вважалося, що основою формування інформаційного суспільства є розвиток обчислювальної та інформаційної техніки. Називалася і низка інших ознак: інформація набуває глобального характеру; на рух інформаційних потоків вже не істотно впливають державні кордони та різні бар'єри; спроби обмежити вільне поширення інформації завдають шкоди країні, яка їх робить; поглиблюється процес децентралізації суспільства тощо. Дещо пізніше контури майбутнього інформаційного суспільства та пов'язаних з його становленням суспільно-політичних трансформацій були конкретизовані. Так, Д. Белл, описуючи те, що відбувається телекомунікаційну революцію, виділяв три аспекти, важливих, на його думку, для розуміння постіндустріального суспільства: перехід від індустріального до сервісного товариства; вирішальне значення кодифікованого теоретичного знання реалізації технологічних інновацій; перетворення нової інтелектуальної технології на ключовий елемент системного аналізу та теорії прийняття рішень, у тому числі політичних. Т.Стоуньєр стверджував, що інформацію, подібно до капіталу, можна накопичувати і зберігати для майбутнього використання, а тому в постіндустріальному суспільстві національні інформаційні ресурси є найбільшим потенційним джерелом багатства. Ці та деякі інші ідеї, зокрема, про роль масових комунікацій у системі владних відносин, розвиток демократичних інститутів держави і структур громадянського суспільства в постіндустріальну епоху згодом були розвинені в роботах М. Кастельса, Д. Кіна, Г. Маклюена, У. Мартіна та інших сучасних зарубіжних дослідників.

Мета статті – дослідження особливостей інформаційної політики територіальних органів управління у системі державної інформаційної політики.

Виклад основного матеріалу.

Поняття «державна інформаційна політика» є одним із базових як у науковому, так і у суспільно-політичному лексиконі. З одного боку, воно досить широко використовується у різних галузях знання: філософії політики, теоретичної та порівняльної політології, соціальної та політичної психології, політичному менеджменті, комунікативістиці тощо. З іншого боку, поняття «державна інформаційна політика» дуже часто є у різних політичних деклараціях, концепціях тощо [1, 2, 3].

Разом з тим, незважаючи на порівняльну тривалість вживання терміна «державна інформаційна політика» у політичній теорії та практиці, в академічному та суспільно-політичному середовищі не припиняються дискусії

щодо змісту цього поняття. Сьогодні становище ускладнюється як конкуренцією між представниками різних наукових напрямів та дисциплін за право виняткового володіння «державною інформаційною політикою», так і наявністю надзвичайно широкого спектра думок та підходів до трактування цієї категорії. Так, одні автори визначають інформаційну політику як «сукупність постійно провідних проблемно-тематичних ліній, характер розробки яких визначається соціальною позицією цього ЗМІ та втілюється в сукупності прийнятих форм реалізації ідейно-творчого напрями видання або програми» [1], інші - як «систему заходу, що визначають інтенсивність і якість процесів формування, перетворення, зберігання, передачі та використання інформації» [2], треті - як «сукупність цілей, що відображають національні інтереси в інформаційній сфері, стратегії, тактиці, завданнях державного управління, управлінських рішень та методів їх реалізації, я у суспільно-політичному житті та соціально-економічній сферах життєдіяльності суспільства і держави, так і процесів забезпечення такої взаємодії» [3].

Залишаючи за рамками цього дослідження завдання детального вивчення досить строкатої палітри думок щодо змісту поняття «державна інформаційна політика», підкреслимо, що наука хоча і допускає заміну визначення описом, характеристикою, порівнянням та іншими процедурами, проте порушення елементарних правил логіки при їх здійсненні надає багатьом теоріям.

Для заповнення ж прикрих прогалин у справі категоріального осмислення державної інформаційної політики є цілком доцільним задіяння широкого спектра наукових прийомів, які б просунутися вперед у справі вироблення визначення поняття «державна інформаційна політика». Як показує досвід становлення та конституювання багатьох, що були раніше розпливчастими, нечіткими, семантично невизначеними та багатозначними, понять та категорій політичної науки, одним із найефективніших способів уточнення терміна «державна інформаційна політика» є об'єднання та узагальнення змісту понять, що входять до його складу, та «держава».

Такий підхід дозволяє розвинути розуміння державної інформаційної політики як системи цілеспрямованих заходів адміністративно-управлінського характеру зі збирання, отримання, аналізу, зберігання, поширення та використання інформації, спрямованих на реалізацію інтересів суспільства та держави.

З цього визначення випливають такі сутнісні характеристики державної інформаційної політики, як системність, цілеспрямованість, орієнтованість на адміністративно-управлінські механізми, національна обумовленість.

Процес формування та реалізації державної інформаційної політики на сучасному етапі суспільно-політичного розвитку світової спільноти, характерними рисами якої, на думку переважної більшості дослідників, виступають

формування інформаційного суспільства, глобалізація, демократичний транзит, втрата національної ідентичності, розширення спектру загроз національній безпеці, нестабільність міжнародних відносин, цивілізація. реалізації політики держави у інших сферах життя. Технологічний детермінізм як концептуальна основа для інформаційного суспільства, хоч і привабливий доступністю пояснення історичного процесу, водночас може породжувати ілюзії щодо вивіреності технологічних проектів. Закони та тенденції розвитку економіки, політики, соціуму вносять свої корективи до початкового бачення інформаційного суспільства як «технотронного». Те, що технічно реалізується, далеко не завжди економічно здійсненне, соціально прийнятне та політично виправдане. Цю особливість необхідно мати на увазі при окресленні контурів моделі державної інформаційної політики.

Перехід до інформаційного суспільства висуває першому плані соціальні проблеми, пов'язані з тим, як відбувається адаптація громадянського суспільства та державних структур до нових умов. Така постановка питання є виправданою, оскільки домінування технократичної позиції, що зводить основні засади та реалізацію державної інформаційної політики до повсюдного поширення інформаційних та телекомунікаційних технологій, не дозволяє побачити головну мету будь-якого політичного курсу держави – розширення прав, свобод, можливостей людини, підвищення якості її життя.

Пережиті суспільно-політичні трансформації аж ніяк не стихійні, їх результати багато в чому залежать від позиції держави як одного з головних суб'єктів політичного процесу. Безумовно, зміст та механізми реалізації державної інформаційної політики детерміновані багатьма факторами – рівнем розвитку національної інформаційної індустрії, ступенем розвиненості демократичних інститутів тощо. Однак держава в процесі формування та реалізації інформаційної політики може взяти на себе роль каталізатора змін та спрямовувати їх у бажаному для суспільства напрямі. При цьому абсолютно необхідно мати на увазі не тільки «плюси» становлення інформаційного суспільства, розвитку інформаційних технологій тощо, але й проблеми, що знову виникають. Втрата соціальної орієнтації політичного розвитку легко може призвести до зворотних, часом несподіваних ефектів, наприклад, до посилення контролю над особистістю, ще більшої маніпуляції індивідуальною та масовою свідомістю, додаткової соціальної диференціації на тих, хто має доступ до інформації, що володіють комп'ютерною грамотністю, які вміють працювати в новому інформаційному оточенні і не обізнані. З урахуванням даних факторів важливо не лише наголосити на місці та ролі людини у пріоритетах державної інформаційної політики, а й визначити механізми захисту вже завойованих громадянських прав і свобод, а також форми їх подальшого розвитку.

Нормативна модель державної інформаційної політики включає такі основні напрями, як: створення та постійне вдосконалення нормативно-правової бази відносин в інформаційній сфері; забезпечення громадян суспільно значущою інформацією та вдосконалення системи інформування населення; формування та ефективне використання національних інформаційних ресурсів; розвиток національної інформаційно-комунікаційної інфраструктури; підвищення рівня інформаційної культури населення.

Зміст державної інформаційної політики складає набір різноманітних заходів адміністративно-управлінського характеру. Поряд з цим, воно багато в чому визначається організаційно-технологічними умовами, якими володіє та чи інша держава для практичної реалізації своєї політики в інформаційній сфері. При цьому правила, умови та порядок формування та функціонування організаційно-технологічного забезпечення процесів державного регулювання інформаційної сфери також мають бути визначені на основі відповідних актів інформаційного законодавства. Інформацією та інформаційними технологіями необхідно керувати, як і будь-яким іншим ресурсом.

Основою формування організаційно-технологічного забезпечення проведення державної інформаційної політики є чіткий розподіл прав, обов'язків та відповідальності за реалізацію різних аспектів такої політики у системі органів державної влади. При цьому в системі владних органів держави, і насамперед, у її виконавчій гілці, має бути сформована підсистема, функціональним завданням якої є здійснення державної інформаційної політики. Така підсистема повинна включати як спеціалізовані органи влади, які забезпечують державне регулювання інформаційної сфери, так і підрозділи в інших органах влади, які відповідають за інформаційні аспекти діяльності у сфері компетенції цих органів. Необхідною умовою ефективного функціонування такої підсистеми, що включає органи державної влади різних гілок та рівнів, є чітка координація її діяльності як єдиної структури.

Інформаційна політика територіальних органів управління в сучасній Україні, так само як і в будь-якій іншій країні на певному етапі її історичного розвитку, залежить від низки факторів. Поряд із загальносвітовими суспільно-політичними явищами та процесами, специфіка інформаційної політики територіальних органів управління обумовлена суто національними характеристиками, обставинами внутрішньої якості. Це і особливості політичного досвіду, і рівень залежності від глибинних політичних традицій, і просторово-часові характеристики національного політичного процесу, і суспільно-політична динаміка, і рівень політичної культури населення.

Не заперечуючи впливу цих та багатьох інших факторів на формування та реалізацію інформаційної політики територіальних органів управління в сучасній Україні, хотілося б, водночас, підкреслити особливу роль таких

обставин, як специфіка організації політичного простору та – як наслідок – відмінні риси інформаційного простору, а також особливості чинного законодавства у інформаційній сфері. Як показує аналіз даних обставин, основним пріоритетом інформаційної політики територіальних органів управління в сучасній Україні є забезпечення прав громадян, юридичних осіб та держави на вільне отримання, поширення та використання інформації, захист конфіденційної інформації та інтелектуальної власності.

Із цього основного пріоритету інформаційної політики територіальних органів управління сучасної України, яка взяла курс на побудову інформаційного суспільства як «головної умови її політичного та соціально-економічного руху вперед та збереження статусу світової держави», безпосередньо випливають такі пріоритети, як:

1) відкритість інформаційної політики. Вона передбачає відкрите обговорення всіх основних заходів інформаційної політики територіальних органів управління. Останні мають враховувати громадську думку у ході формування та реалізації свого політичного курсу в інформаційній сфері;

2) рівність учасників інформаційної діяльності. Інформаційна політика має однаково враховувати законні інтереси всіх учасників інформаційної діяльності незалежно від їхнього соціального статусу, форми власності, державної власності тощо;

3) підтримка заходів інформаційної політики із боку держави. Інформаційна політика територіальних органів управління має переважно державні джерела фінансування своїх основних заходів. Це дозволить уникнути суб'єктивних трактувань суспільно значимих цілей інформаційної політики, залежності процесу її реалізації від поточної кон'юнктури, вузькокорпоративних інтересів тощо.

Що ж до основних принципів інформаційної політики територіальних органів управління, їх можна виділити, виходячи як із особливостей організації політичного простору і чинного законодавства.

Зокрема, реалізація такого напряму державної інформаційної політики, як створення та постійне вдосконалення нормативно-правової бази відносин в інформаційній сфері, неможлива без урахування територіальними органами управління таких основних принципів:

• правова рівність всіх учасників процесу інформаційної взаємодії незалежно від їхньої політичної, соціальної, економічної тощо;

• виключне право територіальних органів управління удосконалювати існуючу та розробляти нову нормативно-правову базу відносин в інформаційній сфері, а також здійснювати контроль за безумовним виконанням законодавства;

• персоніфікація відповідальності за збереження інформації, її засекречування та розсекречення;

• відповідальність територіальних органів за захист громадян та юридичних осіб від хибної, спотвореної, неповної та недостовірної інформації, що надходить через ЗМІ.

Основними принципами, якими мають керуватися територіальні органи управління при реалізації такого напряму державної інформаційної політики, як забезпечення громадян суспільно значущою інформацією та вдосконалення системи інформування населення, мають бути такі:

• право відкритого, своєчасного та безперешкодного доступу громадян до суспільно значущої інформації, що є у розпорядженні територіальних органів управління;

• забезпеченість права на суспільно значущу інформацію обов'язком територіальних органів управління у разі відмови від її надання мотивувати свою відмову у документальній формі з можливістю розгляду обґрунтованості та законності цієї відмови іншими органами (у тому числі у судовому порядку);

• надання територіальними органами управління широкого розмаїття джерел доступу до суспільно-значущої інформації;

• дотримання територіальними органами управління конфіденційності громадян, які користуються або запитують інформацію, а також невтручання у приватне життя осіб, інформація про які є у розпорядженні територіальних органів управління.

Висновки.

Формування та ефективне використання національних інформаційних ресурсів як один із базових напрямів державної інформаційної політики передбачає дотримання територіальними органами управління під час його здійснення наступних основних принципів:

• забезпечення плюралізму форм власності на територіальні інформаційні ресурси, регулювання рівня їхньої концентрації та монополізації;

• недопущення підпорядкування територіальних інформаційних ресурсів кон'юнктурним інтересам владних та бізнес-структур;

• невідворотність відповідальності за поширення територіальними інформаційними ресурсами неповної, невизначеної, спотвореної чи хибної інформації, а також дезінформації;

• недопущення використання інформаційних ресурсів для пропаганди ідей та видів діяльності, що суперечать закону, насильства і нетерпимості тощо.

Література:

1.Божкова, В. В. , Білан А. О. Сутність державної інформаційної політики в умовах розвитку інформаційного суспільства в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 11. С. 106–110.

2.Павлов М. М. Особливості процесу цифровізації публічного управління в розвинутих країнах. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 15. С. 140–144.

3. Панченко О., Сердюк І. Інформаційна державна політика на шляху Цифровізації. Аспекти публічного управління. 2020. Том 8. С. 107–109.

References:

1.Bozhkova, V. V. and Bilan, A. O. (2019). Sutnist′ derzhavnoyi informatsiynoyi polityky v umovakh rozvytku informatsiynoho suspil′stva v Ukrayini [The essence of state information policy in the context of the development of the information society in Ukraine]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience, 11*, 106-110 [in Ukrainian].

2. Pavlov, M. M. (2021). Osoblyvosti protsesu tsyfrovizatsiyi publichnoho upravlinnya v rozvynutykh krayinakh [Peculiarities of the process of digitalization of public administration in developed countries]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience, 15*, 140-144 [in Ukrainian].

3. Panchenko, O. and Serdyuk, I. (2020). Informatsiyna derzhavna polityka na shlyakhu Tsyfrovizatsiyi [Information State Policy on the Path to Digitalization]. *Aspekty publichnoho upravlinnya – Aspects of Public Administration, 8*, 107-109 [in Ukrainian].

УДК 37.03+351.85: 78.07(4-6+73)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-314-326

Радченко Олександр Віталійович доктор наук з державного управління, професор, заслужений працівник освіти України, професор кафедри публічного управління та адміністрування Навчально-наукового інституту прикладної економіки і менеджменту ім. Г. Е. Вейнштейна, Одеський національний технологічний університет, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-0437–6131

Дакал Алла Василівна доктор наук з державного управління, доцент кафедри публічного адміністрування Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та соціальних наук ПрАТ "Заклад вищої освіти "Міжрегіональна Академія управління персоналом", м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-3221-353X

МОДЕЛІ СУЧАСНОЇ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ В ПРОВІДНИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Анотація. У статті подаються результати проведення комплексного аналізу провідних моделей музичної освіти в Європі, визначення їхніх основних характеристик, а також виявлення ключових чинників, що впливають на ефективність цих систем. Дослідження спрямоване на систематизацію існуючих моделей та їхню оцінку з точки зору відповідності сучасним освітнім стандартам і викликам глобалізації. Охарактеризовано сучасні тенденції розвитку музичної освіти та детально досліджено системи музичної освіти в провідних європейських країнах, їхні історичні аспекти, організаційні підходи та механізми фінансування. Проаналізовано скандинавську, німецьку, французьку, польську та британську моделі, кожна з яких має унікальні особливості та власну логіку розвитку. Систематизовано спільні та відмінні риси кожної з обраних моделей. Так, скандинавська модель характеризується інтеграцією музики в загальну освітню програму та широким використанням цифрових технологій. Німецька система залишається прикладом академічної строгості, акцентуючи увагу на класичних традиціях консерваторської освіти. Французька модель поєднує інституційну підтримку з індивідуалізованим підходом до навчання. Польща демонструє динамічне реформування освітньої сфери, поєднуючи традиційні методи з сучасними інноваціями. Британська система є найбільш адаптивною, поєднуючи академічну підготовку з активною участю у неформальній освіті.

Зроблено висновок, що провідні європейські моделі музичної освіти характеризуються значною варіативністю підходів, що відображають культурні,

історичні та соціально-економічні особливості кожної держави й в той же час відповідають сучасним тенденціям цифровізації, розширення доступу до мистецької підготовки та використання міждисциплінарних підходів.

Ключові слова: музична освіта, публічне управління, культурна політика, порівняльний аналіз, Європейський Союз.

Radchenko Oleksandr Vitaliyovych D.Sc. of Public Administration, Professor, Honoured Education Worker of Ukraine, professor of the Department of Public Management and Administration of the Educational and Scientific Institute of Applied Economics and Management named after G. E. Weinstein, Odessa National Technological University, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-0437–6131

Dakal Alla Vasylivna D.Sc. of Public Administration, Associate Professor Department of Public Administration Educational-Scientific Institute of International Relations and Social Sciences Private higher education institution "Interregional Academy of Personnel Management", Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-3221-353X

MODELS OF CONTEMPORARY MUSIC EDUCATION IN LEADING EUROPEAN COUNTRIES

Abstract. This article presents the results of a comprehensive analysis of the leading models of music education in Europe, identifying their core characteristics and examining the key factors influencing the effectiveness of these systems. The study aims to systematize existing models and evaluate them in terms of their compliance with modern educational standards and the challenges of globalization. The research characterizes contemporary trends in music education development and provides an in-depth investigation of music education systems in major European countries, focusing on their historical aspects, organizational approaches, and funding mechanisms. The study analyzes the Scandinavian, German, French, Polish, and British models, each of which possesses unique features and a distinct developmental logic. The findings reveal commonalities and differences among the selected models. The Scandinavian model is characterized by the integration of music into the general education curriculum and extensive use of digital technologies. The German system remains an exemplar of academic rigor, emphasizing classical traditions in conservatory education. The French model combines institutional support with an individualized approach to learning. Poland demonstrates dynamic reforms in the educational sphere, blending traditional methods with contemporary innovations. The British system is the most adaptable, integrating academic training with active participation in informal education.

The study concludes that the leading European models of music education exhibit significant diversity in their approaches, reflecting the cultural, historical, and

socio-economic specificities of each country while simultaneously aligning with contemporary trends in digitalization, expanding access to artistic training, and employing interdisciplinary methodologies.

Keywords: music education, public administration, cultural policy, comparative analysis, European Union.

Постановка проблеми. Музична освіта є невід'ємною складовою культурного та соціального розвитку суспільства, відіграючи ключову роль у формуванні творчого потенціалу особистості, збереженні культурної спадщини та зміцненні міжкультурних зв'язків. І кожна держава з гордістю зберігає свої музичні шедеври, здійснює політику їх примноження, розвитку музичної культури, формує національні системи музичної освіти, як ключового інструменту передачі культурних цінностей, сприяє не лише розвитку творчого потенціалу особистості, але й зміцненню соціальної згуртованості, формуванню толерантності та поваги до культурного різноманіття. Відтак в різних країнах Європи склалися відповідні до їх менталітету, історичних та соціально-економічних особливостей та національної культури моделі музичної освіти. Науковий аналіз таких моделей є актуальним для розуміння особливостей формування та реалізації державної культурної політики, оскільки дозволяє оцінити ефективність існуючих підходів, виділити їхні сильні та слабкі сторони та адаптувати найкращі практики до сучасних викликів.

Значення музичної освіти для соціального розвитку важко переоцінити. Як зазначають с, "музична освіта є одним із головних факторів формування культурної залученості населення, сприяючи розвитку соціальної адаптації та емоційного інтелекту" [3, p. 145]. Це підтверджує важливість аналізу освітніх систем у різних країнах та визначення ключових елементів, що сприяють успішному розвитку музичної освіти.

Метою статті є проведення комплексного аналізу моделей музичної освіти в Європі, визначення їхніх основних характеристик, а також виявлення ключових чинників, що впливають на ефективність цих систем. Дослідження спрямоване на систематизацію існуючих моделей та їхню оцінку з точки зору відповідності сучасним освітнім стандартам і викликам глобалізації.

Методологія дослідження. Для досягнення поставленої мети було застосовано комплексний підхід, що включає порівняльний аналіз, який дозволяє виявити загальні тенденції та унікальні особливості підходів до музичної освіти в різних країнах Європи; контент-аналіз наукових джерел, який дозволяє здійснити оцінку та узагальнення актуальних досліджень у галузі музичної освіти, включаючи наукові статті, урядові звіти та міжнародні нормативні документи. Одним із ключових методологічних підходів, які використовуються у дослідженні, є метод case study, який дозволяє детально

вивчити конкретні приклади успішних програм музичної освіти в окремих країнах ЄС та оцінити ефективність освітніх ініціатив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні попередньо проаналізовані дослідження демонструють різноманітність підходів до музичної освіти в Європі, яка представляє собою нецілісну, складну та багаторівневу систему, що формується під впливом як загальноєвропейських ініціатив, так і національних освітніх традицій. Так само багатошаровим і різнобарвним є науковий публічний європейський дискурс проблематики організації музичної освіти в різних європейських країнах. Серед таких публікації можна виокремити наступні, що й стали підґрунтям даної наукової розвідки.

Зокрема, Гейді Вестерлунд та Гейді Партті аналізують модель музичної освіти у Фінляндії, підкреслюючи її "інклюзивний характер, інтеграцію цифрових технологій та орієнтацію на розвиток креативності" [10, p. 123] . Свій погляд на чинники високої ефективності німецької системи музичної освіти демонструє згідно з дослідженням Наталії Овчаренко, за свідченням якої ця система "зберігає багаторівневу структуру, що дозволяє поступово переходити від базової музичної підготовки до професійної освіти в консерваторіях і музичних академіях" [5, p. 37]). Автор вважає такий підхід ефективним, оскільки він створює чітку траєкторію розвитку музичної компетентності учнів.

Французька модель, на переконання Йана Солсбері, вирізняється чіткою ієрархією навчальних закладів, гнучкою адаптацією до нових викликів освітньої сфери та "поєднанням традиційних академічних підходів із сучасними методами навчання та підтримкою культурної інклюзії" [6, p. 280]. За свідченнями Войцеха Данилевича Польща активно реформує свою систему музичної освіти, що дозволяє адаптувати її до загальноєвропейських стандартів й у той самий час польська модель музичної освіти розглядається як "ключовий елемент національної політики, що спрямована на підтримку культурної самобутності та соціальної інтеграції" [2, p. 83]. Британську систему музичної освіти Емма Хардкасл, Стефані Піттс та Хосе Луїс Аростегі окреслюють "зразком гнучкого підходу, що поєднує академічну підготовку, неформальну освіту та підтримку творчого самовираження" [3, p. 148]. Ця модель підходить для розвитку індивідуальних творчих здібностей та підготовки музикантів для різних сфер діяльності.

Як свідчить попередній джерельній аналіз Європейський культурний простір характеризується відсутністю єдиної освітньої музичної політики, єдиних підходів й одночасним існуванням кількох ефективних в тих чи інших вимірах моделей музичної освіти, які можуть бути цікавими для інших держав з урахуванням їхніх культурних особливостей.

Виклад основного матеріалу.

Ми розглядаєм феномен музичної освіти як багатогранне явище, яке включає управлінські, педагогічні, культурологічні, соціальні та економічні

складові й становить собою процес передачі знань, навичок і цінностей, пов'язаних із музичною культурою, який здійснюється як у рамках формальних освітніх інституцій (школи, університети, консерваторії), так і через неформальні практики (гуртки, громадські ініціативи, онлайн-курси).

Значення музичної освіти розкриває концепція ЮНЕСКО, сформульовані у звіті "Резолюція про роль культури у сталому розвитку", де зазначено, що країни, які інтегрували музичну освіту у свої культурні політики, отримують довгострокові економічні вигоди через розвиток креативних індустрій. У рамках цієї концепції музична освіта розглядається не лише як спосіб передачі культурних цінностей, але й як інструмент формування інклюзивного суспільства, в якому кожна людина має можливість реалізувати свій творчий потенціал, оскільки "культура та освіта є ключовими факторами, які сприяють соціальній інтеграції, економічному зростанню та збереженню культурного різноманіття" [9].

На нашу думку, Європейський простір музичної освіти характеризується домінуванням п'яти основних моделей музичної освіти: британської, німецької, скандинавської, французької та польської, компаративний аналіз яких ми й представляємо в даній науковій розвідки. Так, історично найдавнішою та найбільш традиційною є модель музичної освіти Великої Британії.

Характерні особливості британської моделі.

Великобританія має одну з найбільш гнучких, динамічних та адаптивних систем музичної освіти у Європі, яка поєднує академічну підготовку, неформальну музичну освіту та підтримку творчого самовираження. Ця модель сприяє розвитку індивідуальних музичних здібностей учнів надає можливість розвивати власний музичний стиль, експериментувати з жанрами та інтегрувати музику у сучасний культурний контекст, що стимулює професійне зростання та конкурентоспроможність британських музикантів на глобальному музичному ринку.

Музична освіта у Великобританії починається зі шкільного курсу, де учні знайомляться з основами музики, вокалом та грою на інструментах. Для талановитих дітей діють спеціалізовані музичні школи, такі як Chetham's School of Music та Yehudi Menuhin School, які надають можливість здобути професійну підготовку з раннього віку. Британські музичні школи забезпечують високу якість освіти завдяки індивідуалізованому підходу та широкій фінансовій підтримці завдяки тому, що в країні склалася диверсифікаційна за своєю сутністю система фінансування музичної освіти, яка дозволяє залучати різноманітні джерела підтримки, включаючи благодійні організації, що розширює можливості навчання. При цьому Уряд реалізує програми підтримки музичних шкіл, зокрема "Music Hubs", які забезпечують регіональне фінансування та сприяють розвитку музичних ініціатив у школах та громадах, а

також підтримує програми для дітей із малозабезпечених сімей, що сприяє рівному доступу до музичної освіти.

Вищим рівнем в британській моделі музичної освіти є провідні музичні академії, такі як Королівський музичний коледж, Гілдхолська школа музики та драми та Королівська академія музики, що надають повноцінну підготовку в галузі музичного виконавства, диригування, композиторської діяльності та музикознавства. На цьому рівні значна увага приділяється розвитку виконавської майстерності: "британські музичні академії пропонують інноваційні підходи до навчання, поєднуючи класичні методи з сучасними технологіями та міждисциплінарними практиками"[3, p. 152].

Характерною рисою Великобританії є надзвичайно активний розвиток неформальної музичної освіти: тут функціонують численні молодіжні оркестри, хорові колективи, музичні фестивалі та літні школи, що сприяють практичному розвитку музичних навичок. Одним із найвідоміших проектів є "Music for Youth", який надає можливість молодим музикантам виступати на національному рівні.

В цілому британська модель музичної освіти сприяє формуванню творчих здібностей та дає можливість студентам експериментувати з різними жанрами музики, що робить британську систему однією з найбільш інноваційних у Європі.

Характерні особливості німецької моделі.

Однією з найбільш структурованих у Європі вважається німецька модель музичної освіти, яка базується на багаторівневій системі підготовки музикантів та включає загальноосвітні музичні школи, спеціалізовані навчальні заклади, консерваторії та університети. Ця система є трирівневою й передбачає чітке розмежування між аматорською та професійною освітою, що дозволяє учням проходити повний цикл підготовки від початкового рівня до вищої освіти та наукової діяльності.

Базовий рівень німецької системи музичної освіти складають музичні школи (Musikschulen), які відіграють важливу роль у розвитку початкових навичок учнів. Такі школи, зазначає Бернд Клаузен можуть бути як державні, так і приватні установи, їх головним завданням є навчання дітей та підлітків грі на інструментах, теоретичну підготовку, сольфеджіо та ансамблеве музикування [1]. Державна фінансова підтримка таких шкіл гарантує доступність освіти для широких верств населення.

Наступним є професійний рівень – навчання у консерваторіях (Musikhochschulen), де студенти здобувають професійні навички виконавців, композиторів, диригентів та музичних педагогів. Навчання у цих закладах передбачає поєднання інтенсивної виконавської практики, теоретичних дисциплін та педагогічної підготовки. До таких провідних установ належать

Hochschule für Musik und Tanz у Кельні, Universität der Künste Berlin та Hochschule für Musik und Darstellende Kunst у Франкфурті.

Найвищим в системі музичної освіти Німеччини є академічний рівень та наукова діяльність у галузі музики. У провідних університетах держави існують спеціалізовані навчальні курси та програми з музикознавства, що дозволяють студентам досліджувати історію музики, аналізувати її вплив на суспільство та працювати у сфері музичної журналістики та менеджменту. Докторантура передбачає поглиблені наукові дослідження, що сприяють розвитку музичної теорії та педагогіки.

Німецька музична освіта другого та третього рівнів фінансується державою через систему грантів, стипендій та державних програм підтримки мистецтва. Це забезпечує доступність навчання, особливо у державних консерваторіях. Приватні установи також відіграють важливу роль, пропонуючи альтернативні програми підготовки.

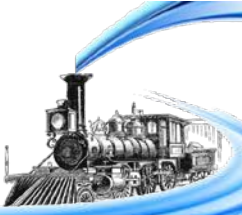
Таким чином, німецька модель музичної освіти є прикладом високоструктурованої системи, що поєднує традиції та сучасні методи викладання й є запорукою збереження високих стандартів виконавської майстерності, що підтримується спеціалізованими освітніми установами. Як зазначає Наталія Овчаренко, "німецька система музичної освіти залишається взірцем академічного підходу, що поєднує традиції консерваторської підготовки з інноваційними методами навчання" [5, p. 37].

Завдяки цим особливостям Німеччина залишається одним із світових центрів музичної освіти, забезпечуючи підготовку висококваліфікованих спеціалістів у сфері музичного мистецтва.

Характерні особливості скандинавської моделі.

Скандинавські країни, зокрема Фінляндія, Швеція, Норвегія та Данія, розробили унікальні системи музичної освіти, що ґрунтуються на принципах доступності, інклюзивності та широкої інтеграції музичних дисциплін у загальну освітню систему. На відміну від більш консервативних моделей, скандинавська музична освіта поєднує традиційні методи навчання з новітніми технологіями та розвиває музичні навички через творчість, імпровізацію, розвиток креативності та самовираження, що дозволяє учням не лише освоювати музичний інструмент, а й формувати власну музичну ідентичність.

Серед скандинавських держав вирізняється Фінляндія, яка є лідером у сфері музичної освіти завдяки інтеграції музики у всі рівні навчання. Музична освіта в цій країні починається вже в дитячих садках, де діти знайомляться з музикою через ігрові форми. У загальноосвітніх школах музика є обов'язковим предметом, а у старших класах існують поглиблені курси для зацікавлених учнів. Важливим аспектом є активне використання цифрових технологій у навчанні [8]. Наприклад, за свідченням Хоакіна Састре, Ани Мурільо та інших,

програма Soundcool дозволяє використовувати мобільні пристрої та програмне забезпечення для створення музичних композицій [7, p. 5976]. Це сприяє залученню учнів до сучасних форм музикування та розвитку їхніх творчих здібностей.

Швеція також розвинула систему інклюзивної музичної освіти, що враховує різноманітність музичних жанрів та культур. За твердженням Гуннара Хайлінга, у шведських школах існує можливість обирати курси з народної, класичної, джазової або популярної музики, активно використовуються онлайн-платформи для навчання музики, що дозволяє учням взаємодіяти з викладачами дистанційно [4, p. 44]. У навчальних програмах значна увага надається не лише виконавським навичкам, а й композиції, імпровізації та продюсуванню музики. Як підкреслюють Гейді Вертерлунг та Гейді Партті, "шведська модель вирізняється своєю відкритістю до музичних експериментів та адаптацією до сучасних технологічних реалій" [10, p. 130].

Відмінною рисою музичної освіти Данії та Норвегії є активна інтеграція музики з іншими мистецькими дисциплінами, такими як театр, танець і медіа-мистецтво. Це дозволяє розширити можливості для учнів, які хочуть поєднувати музику з іншими видами творчості. Водночас велика увага приділяється взаємодії між музичними школами та професійними музичними установами, що забезпечує плавний перехід від аматорського до професійного навчання.

Важливою особливістю норвезької системи є фінансування музичних шкіл з державного бюджету, що забезпечує доступність музичної освіти навіть у віддалених регіонах [10, p. 134].

Таким чином, скандинавська модель музичної освіти є прикладом системи, що поєднує інклюзивність, цифрові технології та міждисциплінарний підхід. На відміну від більш консервативних моделей, скандинавська музична освіта поєднує традиційні методи навчання з новітніми технологіями та розвиває музичні навички через творчість, імпровізацію та міждисциплінарний підхід.

Характерні особливості французької моделі.

Французька модель музичної освіти поєднує академічну строгість та доступність музичних навчальних закладів, вирізняючись чіткою централізованою системою навчання, яка регулюється Міністерством культури та Міністерством освіти Франції. Її структура включає систему державних консерваторій, музичних шкіл і університетських програм, які охоплюють широкий спектр напрямів підготовки: від класичного музичного виконавства до сучасної композиторської творчості. Як зазначає Йан Солсбері, "французька модель музичної освіти ґрунтується на принципі елітарності, але в останні десятиліття спрямована на розширення доступу через різноманітні культурні ініціативи"

[6, p. 280]. Це забезпечує баланс між традиційною академічною підготовкою та відкритістю для широких верств населення.

Французька музична освіта має сильну державну підтримку від міністерства культури, яке активно фінансує музичні школи та консерваторії, що робить їх доступними для більшості населення. Одним із ключових принципів фінансування є забезпечення рівного доступу до мистецької освіти, незалежно від соціального статусу студентів. Як зазначає Войцех Денелевич, "Франція має одну з найбільш розвинених систем фінансування музичної освіти в Європі, що включає гранти, стипендії та державне субсидування навчальних закладів" [2, p. 85]. Це дозволяє залучати талановитих студентів і підтримувати високий рівень викладання.

Структурно французька система музичної освіти розвивається через три рівні консерваторій: місцеві (Conservatoires à rayonnement communal), регіональні (Conservatoires à rayonnement régional) та національні (Conservatoire National Supérieur de Musique et de Danse). У цих навчальних закладах студенти проходять інтенсивну підготовку з інструментального виконання, теорії музики та сценічної практики. Консерваторії є основним осередком підготовки професійних музикантів у Франції, що "створюють висококонкурентне середовище, де найталановитіші студенти проходять жорсткий відбір і отримують всебічну підготовку у сфері виконавської майстерності" [6, p. 281].

Окрім консерваторій, Франція пропонує музичну освіту у межах університетських програм, де навчання більше орієнтоване на музикознавство, педагогіку та міждисциплінарні дослідження. Це дозволяє студентам поєднувати музику з гуманітарними та соціальними науками. Університети Франції також активно співпрацюють із культурними інституціями, що сприяє інтеграції студентів у професійну музичну діяльність. Як зазначають експерти музичної галузі "французькі музичні університетські програми дозволяють студентам отримувати практичний досвід через співпрацю з оркестрами, театрами та мистецькими фестивалями" [3, p. 150].

В цілому можна стверджувати, що французька модель музичної освіти є прикладом поєднання високих академічних стандартів і політики культурної доступності, ефективним прикладом балансу між традиціями класичної музичної освіти та її адаптацією до сучасних викликів. Її досвід може бути корисним для країн, що прагнуть підвищити рівень доступності музичної освіти, зберігаючи при цьому високі стандарти підготовки фахівців.

Характерні особливості польської моделі.

Польща має одну з найбільш динамічних систем музичної освіти в Європі, що поєднує традиційні підходи з модернізацією освітніх методик. За прикладом сусідньої Німеччини польська система музичної освіти поділяється на три

основні рівні: початковий, середній і вищий, що забезпечує поступовий розвиток учнів від базового музичного виховання до професійної підготовки.

Навчання музики в Польщі починається з музичних шкіл першого та другого ступеня (Szkoła muzyczna I i II stopnia), які є аналогами загальноосвітніх шкіл, але мають посилену музичну підготовку. Учні отримують можливість навчатися грі на інструментах, сольфеджіо, хоровому співу та музичній теорії.

Як зазначає Войцех Данелевич, "школи другого ступеня є критично важливими у формуванні майбутніх професійних музикантів, оскільки дають ґрунтовну музичну підготовку, яка дозволяє продовжити навчання у вищих навчальних закладах" Danielewicz [2, p. 85].

Наступним етапом є навчання у музичних академіях, що є еквівалентами консерваторій у Західній Європі. Відомими закладами є Академія музики імені Фридерика Шопена у Варшаві, Академія музики у Кракові та Академія музики у Познані, які надають як виконавську, так і педагогічну підготовку, готуючи майбутніх професійних музикантів, викладачів та дослідників у сфері музикознавства.

Польські музичні академії пропонують широкий вибір спеціалізацій, включаючи класичне виконавство, джаз, диригування, композиторську діяльність та музикознавство. При цьому "польські вищі музичні навчальні заклади підтримують традицію класичної музики, зберігаючи академічні стандарти викладання та включаючи сучасні підходи до навчання" [2, p. 88].

Держава активно фінансує музичну освіту, забезпечуючи доступність навчання для широких верств населення. Польська система музичної освіти поєднує державне та муніципальне фінансування, що дозволяє підтримувати розвиток музичних шкіл та академій на високому рівні. Також існує широка система стипендій для обдарованих студентів, що сприяє залученню молодих талантів до музичної сфери.

В цілому польська модель музичної освіти є прикладом ефективного поєднання традиційної академічної підготовки та сучасних педагогічних методик, демонструючи успішне поєднання збереження культурної спадщини через освітній процес з одночасним упровадженням сучасних підходів до викладання та підтримки молодих музичних талантів.

На нашу думку порівняння основних характеристик описаних моделей музичної освіти провідних країн Європи варто здійснити за такими критеріями як: рівень інтеграції в загальну освіту; доступність для широких верств населення; фінансування системи музичної освіти; академічність рівнів музичної освіти; гнучкість процесу навчання; ступінь використання сучасних цифрових технологій; міждисциплінарність. Результати такого порівняння представлено нами в Таблиці 1.

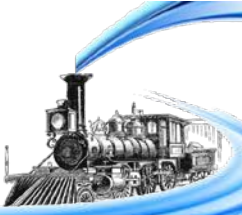
Таблиця 1.

Порівняння моделей музичної освіти провідних країн Європи

Британська модель	**Скандинавська модель**	**Німецька модель**	**Французька модель**	**Польська модель**
Критерій 1: Інтеграція в загальну освіту				
Гнучка інтеграція через різні програми	Висока, музика є обов'язковою у школах	Відокремлена від загальної освіти	Інтегрована через культурні програми	Часткова інтеграція у загальну освіту
Критерій 2: Доступність для широких верств населення				
Висока, підтримка обдарованих студентів	Державна підтримка гарантує рівний доступ	Обмежена через високу конкуренцію	Висока завдяки державній підтримці	Відносно доступна
Критерій 3: Фінансування системи музичної освіти				
Змішане фінансування (державне, приватне)	Переважно державне	Переважно державне, але частково приватне	Державне фінансування та субсидії	Комбінація державного і приватного
Критерій 4: Академічність рівнів музичної освіти				
Гнучкий академічний підхід	Помірний, акцент на творчості	Дуже високий, академічний підхід	Високий рівень з ієрархією консерваторій	Сильні традиційні академічні підходи
Критерій 5: Гнучкість процесу навчання				
Висока, орієнтація на творче самовираження	Гнучка система з цифровими платформами	Сувора структура з чіткими рівнями	Помірна, часткова адаптація до сучасних потреб	Динамічна система з реформуванням
Критерій 5: Ступінь використання сучасних цифрових технологій				
Активне використання цифрових платформ	Широке використання цифрових технологій	Використовується у дослідницькій сфері	Впроваджується в університетських програмах	Впроваджуються сучасні методики
Критерій 5: Міждисциплінарність				
Сильний міждисциплінарний характер	Поєднання музики з іншими мистецтвами	Низька, зосереджена на класичній музиці	Співпраця з театрами та художніми напрямками	Спрямована на національну ідентичність

Висновки.

Аналіз європейських моделей музичної освіти показує значну варіативність підходів, що відображають культурні, історичні та соціально-економічні особливості кожної держави. Скандинавська модель вирізняється високим рівнем інтеграції музики у загальну освітню систему, що робить її доступною та інноваційною. Німецька система залишається взірцем академічної підготовки, орієнтованої на професійний розвиток музикантів. Французька модель поєднує елітарний підхід із широким державним фінансуванням, що забезпечує високу

якість навчання. Польща демонструє ефективне поєднання традицій та модернізації, роблячи акцент на національну ідентичність та інклюзивність. Британська система вирізняється гнучкістю, підтримкою творчого самовираження та активним використанням неформальної освіти.

Загальноєвропейськими тенденціями розвитку музичної освіти є цифровізація, розширення доступу до мистецької підготовки та використання міждисциплінарних підходів. Державна підтримка залишається важливим чинником успішного функціонування систем музичної освіти, однак країни з різним рівнем економічного розвитку демонструють неоднакові підходи до фінансування. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на аналіз впливу глобалізації на музичну освіту та розробку рекомендацій щодо її адаптації до сучасних викликів.

Література:

1. Clausen, B. (2024). *Music in Germany's state education system*. The German Music Information Centre (miz). Retrieved from https://miz.org/en/articles/music-in-germanys-state-education-system

2. Danielewicz, W. J. (2022). Role of music education in social and cultural integration. *Pedagogika i Edukacja Społeczna*, *21*(1), 81-99. DOI: 10.18290/pepsi-2021-0004

3. Hardcastle, E., Pitts, S., & Arostegui, J. L. (2017). The impact of music education on cultural engagement: A longitudinal study. *British Journal of Music Education, 34*(2), 145-160. DOI: 10.1017/S0265051717000082

4. Heiling, G. (2010). Music teacher education in the Nordic countries. *Nordic Research in Music Education, 14*, 41-55. DOI: 10.30827/profesorado

5. Ovcharenko, N. (2017). Modern musical education of the Federal Republic of Germany. *International Journal of Music Studies*, 2(1), 37-43.

6. Salisbury, I. (1985). Music education in European Music Year – and beyond. *British Journal of Music Education*, 2, 279-284.

7. Sastre, J., Murillo, A., Carrascosa, E., García, R., Dannenberg, R., Lloret, N., Morant, R., Scarani, S., & Muñoz, A. (2015). SOUNDCOOL: New technologies for music education. *Educational Technology & Society*, 18(4), 5974-5982.

8. Tsymbal, B., Kriukov, O., Radchenko, O., Dakal, A., Kvasiuk, V. (2024). Personal Security as a Component of Sustainable Development of Society and the State. In: Shchokin, R., Iatsyshyn, A., Kovach, V., Zaporozhets, A. (eds) *Digital Technologies in Education. Studies in Systems, Decision and Control*, vol 529. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-57422-1_14

9. UNESCO. (2013). *Resolution on the role of culture in sustainable development*. *UNESCO General Conference*. [United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization]. Retrieved from https://unesdoc.unesco.org

10. Westerlund, H., & Partti, H. (2018). Music education in Finland: A model of excellence. In G. E. McPherson & G. F. Welch (Eds.), *Music and music education in people's lives* (pp. 123-136). Oxford University Press. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780190674441.003.0008

References:

1. Clausen, B. (2024). *Music in Germany's state education system*. The German Music Information Centre (miz). Retrieved from https://miz.org/en/articles/music-in-germanys-state-education-system

2. Danielewicz, W. J. (2022). Role of music education in social and cultural integration. *Pedagogika i Edukacja Społeczna*, *21*(1), 81-99. DOI: 10.18290/pepsi-2021-0004

3. Hardcastle, E., Pitts, S., & Arostegui, J. L. (2017). The impact of music education on cultural engagement: A longitudinal study. *British Journal of Music Education, 34*(2), 145-160. DOI: 10.1017/S0265051717000082

4. Heiling, G. (2010). Music teacher education in the Nordic countries. *Nordic Research in Music Education, 14*, 41-55. DOI: 10.30827/profesorado

5. Ovcharenko, N. (2017). Modern musical education of the Federal Republic of Germany. *International Journal of Music Studies*, 2(1), 37-43.

6. Salisbury, I. (1985). Music education in European Music Year – and beyond. *British Journal of Music Education*, 2, 279-284.

7. Sastre, J., Murillo, A., Carrascosa, E., García, R., Dannenberg, R., Lloret, N., Morant, R., Scarani, S., & Muñoz, A. (2015). SOUNDCOOL: New technologies for music education. *Educational Technology & Society*, 18(4), 5974-5982.

8. Tsymbal, B., Kriukov, O., Radchenko, O., Dakal, A., Kvasiuk, V. (2024). Personal Security as a Component of Sustainable Development of Society and the State. In: Shchokin, R., Iatsyshyn, A., Kovach, V., Zaporozhets, A. (eds) *Digital Technologies in Education. Studies in Systems, Decision and Control*, vol 529. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-57422-1_14

9. UNESCO. (2013). *Resolution on the role of culture in sustainable development. UNESCO General Conference*. [United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization]. Retrieved from https://unesdoc.unesco.org

10. Westerlund, H., & Partti, H. (2018). Music education in Finland: A model of excellence. In G. E. McPherson & G. F. Welch (Eds.), *Music and music education in people's lives* (pp. 123-136). Oxford University Press. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780190674441.003.0008

УДК 334

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-327-336

Романенко Катерина Михайлівна доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного управління та права, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», Навчально-науковий інститут управління, м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0003-3985-3791

РЕГУЛЮВАННЯ МАЛОГО БІЗНЕСУ: БАЛАНС МІЖ ДЕРЖАВНИМ КОНТРОЛЕМ І СВОБОДОЮ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Анотація. Реалізовуючи низку вагомих функцій, малий бізнес суттєво впливає на основні макроекономічні показники розвитку країни та рівень конкурентоспроможності. Це знаходить практичне вираження у впливі на динаміку ринку праці шляхом створення нових робочих місць, підвищенні рівня адаптованості та інноваційності економіки, збільшенні її інвестиційної складової. Метою статті є аналіз специфіки регулювання малого бізнесу в контексті забезпечення балансу між свободою підприємництва та державним контролем. У дослідженні розглянуто функціонал малого бізнесу щодо формування конкурентного середовища та стимулювання розвитку економіки. Проаналізовано теоретичні підходи до сутності державного регулювання малого бізнесу. Обґрунтовано складність державної регуляторної політики в контексті вирішення проблемних ситуацій розвитку області малого бізнесу та подолання негативних впливів. Особлива увага приділена регуляторній та юридичній основі процесу регулювання. Визначено основні напрямки оптимізації умов розвитку малого бізнесу в країні та підвищення його ефективності, серед яких – спрощення кредитування та розширення доступу до фінансування, оптимізація податкової політики, впровадження дієвої екосистеми підтримки бізнесу, оптимізація регуляторного середовища, сприяння розширенню доступу на нові ринки. Виокремлено низку проблем та викликів, що супроводжують процеси розвитку малого бізнесу. Виділено глобальні тенденції розвитку малого бізнесу, відображені у Національній економічній стратегії 2030, зокрема – «зелена» економіка, цифровізація, збалансований регіональний розвиток. Обґрунтовано, що одним із найважливіших завдань вбачається консолідація державного регулювання та стратегії вільного розвитку підприємництва. Доведено, що оптимізація державної регуляторної політики в аспекті сприяння розвитку малого бізнесу дасть змогу підвищити ефективність його діяльності навіть за умов негативного впливу сучасних кризових явищ.

Ключові слова: державне регулювання, малий бізнес, урядова політика, контроль, макроекономічні показники, економічний розвиток.

Romanenko Kateryna Mykhailivna Doctor of Sciences in Public Administration, Professor of the Public Administration and Law Department, Communal institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council», Educational and Research Institute of Management, Dnipro, https://orcid.org/0000-0003-3985-3791

REGULATION OF SMALL BUSINESS: THE BALANCE BETWEEN STATE CONTROL AND FREEDOM OF ENTREPRENEURSHIP

Abstracts. By performing a number of important functions, small businesses have a significant impact on the main macroeconomic indicators of the country's development and the level of competitiveness. This finds practical expression in the impact on the labor market dynamics by creating new jobs, increasing the level of adaptability and innovation of the economy, and increasing its investment component. The purpose of the article is to analyze the specifics of small business regulation in the context of ensuring a balance between freedom of entrepreneurship and state control. The study examines the functionality of small business in terms of creating a competitive environment and stimulating economic development. Theoretical approaches to the essence of state regulation of small business are analyzed. The complexity of the state regulatory policy in the context of solving problematic situations in the development of small business and overcoming negative impacts is substantiated. Particular attention is paid to the regulatory and legal basis of the regulatory process. The indicators of the business activity index in dynamics are analyzed. The author identifies the main areas for optimizing the conditions for small business development in the country and increasing its efficiency, including simplifying lending and expanding access to finance, optimizing tax policy, introducing an effective business support ecosystem, optimizing the regulatory environment, and facilitating access to new markets. A number of problems and challenges accompanying the development of small business are highlighted. Global trends in small business development reflected in the National Economic Strategy 2030 are highlighted, in particular, the “green” economy, digitalization, and balanced regional development. It is substantiated that one of the most important tasks is to consolidate state regulation and the strategy of free development of entrepreneurship. It is proved that optimization of the State regulatory policy in terms of promoting the development of small business will increase the efficiency of its activities even under the negative impact of the current crisis.

Keywords: state regulation, small business, government policy, control, macroeconomic indicators, economic development.

Постановка проблеми. Значущість малого бізнесу для розвитку національної економіки підкреслюється тим, що у країнах європейської спільноти зазначені суб'єкти займають в середньому 99,8%, формуючи близько 50% валового внутрішнього продукту (ВВП) та забезпечуючи більше 70% робочих місць у приватному секторі [1]. Для України дані показники значно менші – зайнятість в малому бізнесі у 2022 році ледь сягала 35%, займаючи у структурі ВВП лише 13–16 % [2]. Ефективний розвиток ринкової економіки володіє стратегічним значенням та включає комплекс дієвих регулювальних інструментів щодо підтримки та стимулювання малого бізнесу.

Враховуючи кризові економічні виклики для малого бізнесу в глобальному та національному масштабі, виникає низка викликів та нагальних питань, що потребують регулювання на державному рівні. Таким чином, актуалізується необхідність формування ефективної державної політики в галузі малого бізнесу, зосередженої на підтримці сталого розвитку підприємств малих форм господарювання. Це сприятиме своєчасному розв'язанню актуальних проблем у цій сфері, сформує додаткові умови для активізації економічної активності на внутрішньому ринку, сприятиме позитивним структурним економічним змінам. Зазначене обумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспекти формування державної управлінської політики у сфері підприємництва проаналізовано в роботах L. Meuleman [3], G. Noja [4], P. Esposito, S. Dicorato [5] та інших. Основні тенденції та загальноприйняті практики державного регулювання малого бізнесу в різних макроекономічних умовах досліджуються A. Mazalova [6], O. Khytra [7]. Ученою С. Лутковська [8] аналізуються сучасні інструменти, механізми і форми державної підтримки малого підприємництва, водночас, І. Петрова [9], О. Солодовнік [10] доводять потребу регулювання зазначених процесів, пропонуючи потенційні напрямки підтримки та стимулювання.

Окремі аспекти підтримки малого бізнесу затверджені на державному рівні, що у практичному вираженні знайшло відображення у низці нормативно-правових документів. Окремі сучасні науковці (J. Trondal [11], M. Magliacani [12]) акцентують увагу на динамічності соціально-економічних процесів у глобальному масштабі, що призводить до появи нових викликів та потребує додаткового дослідження питань регуляторної діяльності у даній сфері.

Свободу підприємництва пропагують дослідники M. Khvesyk та ін. [13]. Ученими позиціонується необхідність інтеграції ефективних систем стимулювання малих форм бізнесу за допомогою сучасного інструментарію фінансового стимулювання. Натомість, M. Bisongo [14], A. Massey [15] наголошують на

дієвості державного регулювання бізнес-процесів, що надає підприємництву структурованості та чіткості, прогностичності та векторності.

Зважаючи на полюсність бачення проблеми регулювання малого бізнесу, вбачається за необхідне розширення меж дослідження потенціалу поєднання державного контролю та свободи підприємництва.

Мета статті – аналіз специфіки регулювання малого бізнесу в контексті забезпечення балансу між свободою підприємництва та державним контролем.

Виклад основного матеріалу. Необхідно звернути увагу, що наразі існують різні підходи до процесу регулювання малого бізнесу. Зокрема, державна підтримка може позиціонуватись як складова системи державного регулювання розвитку малого бізнесу, як сукупність заходів впливу на розвиток соціально-економічного середовища, чи як спосіб впливу на суб'єкти господарювання з метою реалізації визначених завдань.

Загалом, система регулювання малого бізнесу характеризується комплексністю та передбачає реалізацію низки завдань в контексті розвитку даної сфери та нівелювання негативних впливів. Серед основних завдань:

- стимулювання інноваційного розвитку;
- удосконалення нормативно-правового підґрунтя;
- оптимізація процесів ресурсовикористання;
- мінімізація зовнішнього негативного впливу;
- екологізація економічних процесів;
- підвищення адаптаційних можливостей національної економіки;
- сприяння розвитку конкурентоспроможності;
- розв'язання проблеми зайнятості населення [14].

Підґрунтям забезпечення умов для успішної реалізації процесу сталого соціально-економічного розвитку вбачається сприяння взаємодії держави та бізнесу. Така форма співпраці спроможна мінімізувати витратну частину інфраструктурних проектів, оптимізувати результативність функціонування бізнесу з позиції комплементарності потребам соціально-економічного поступу, дасть змогу суттєво підвищити рівень ВВП [7]. Разом з тим, зазначена взаємодія позитивно впливає на управління ресурсним потенціалом, сприяє розвитку трудових відносин, експорту та оптимізації інвестиційної політики.

Аналітика європейського ринку державно-приватної взаємодії у аспектах вартості та кількості проектів за період 2016-2023 років приведена на рис.1, рис.2.

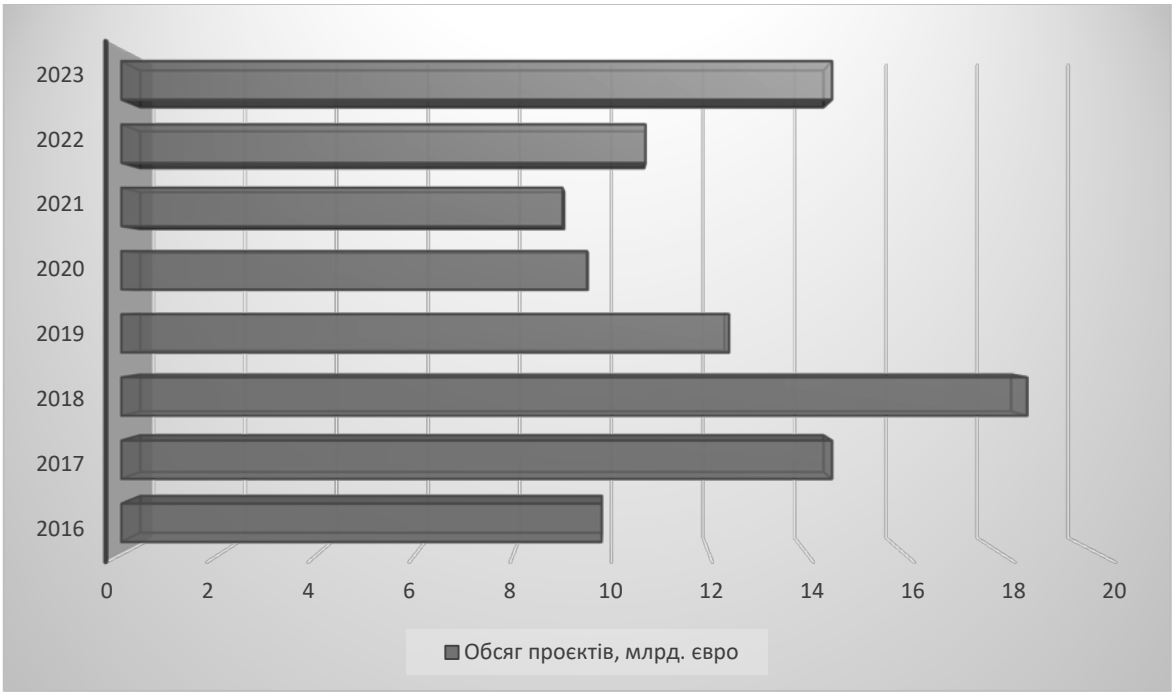

Рис. 1. Розвиток державно-приватного партнерства за 2016-2023 рр. у аспекті вартості проєктів

Джерело – [16].

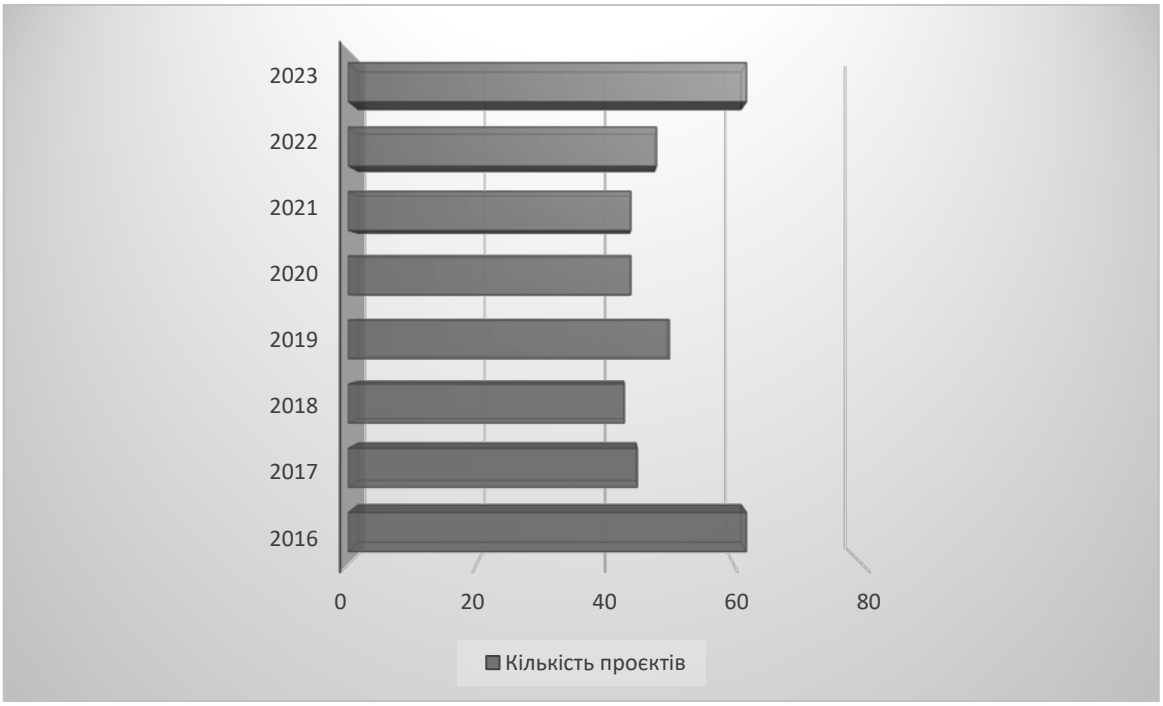

Рис.2. Розвиток державно-приватного партнерства за 2016-2023 рр. у аспекті кількості проєктів

Джерело – [16].

У глобальній спільноті розроблено різні підходи до класифікації моделей державно-приватного партнерства. Зокрема, у США основним критерієм виступає мета створення. У цій класифікації виділяють наступі моделі державно-приватного партнерства:

- Сервісний контракт – спеціальна форма угоди, що передбачає забезпечення приватною компанією експлуатації державних активів тривалістю невеликого часового відрізку;
- Контракт на експлуатацію та управління – спеціалізована угода щодо передачі приватному суб`єкту певної державної власності з метою управління і належної експлуатації на диференційованій чи фіксованій основі;
- Оренда;
- Будівництво «під ключ», за умовами якого приватний суб`єкт відповідальний за процеси проектування, будівництва і безпосередньої експлуатації інфраструктурного проекту;
- DBFO – модель публічно-приватного партнерства, за якої приватний суб`єкт проектує інфраструктурну формацію згідно з вимогами державних органів, належним чином фінансує його будівництво, а згодом переходить до фази експлуатації [8].

Щодо європейської спільноти, прийнятною є дещо відмінна диференціація. Зокрема, серед моделей публічно-приватного партнерства:

– будівництво під ключ;
- контракти управління та лізингу;
- сервісний контракт;
- комплекс із проектування, будівництва, фінансування і експлуатації (усі функції належать приватному партнеру, після завершення угоди об’єкти можуть повернутись державі) [12].

Аналізуючи специфіку державної регуляторної політики розвитку малого бізнесу, необхідно звернути особливу увагу на нормативно-правову основу взаємодії між суб’єктами бізнесу. Зокрема, важлива роль відводиться «Національній економічній стратегії 2030», котра передбачає розвиток сучасних глобальних тенденцій, як «зелена» економіка, цифровізація та збалансований регіональний розвиток. У межах Стратегії, серед основних напрямків розвитку малого бізнесу детерміновано: розвиток екосистеми підтримки бізнесу, спрощення регуляторного забезпечення та оподаткування, розширення доступу до фінансування, сприяння виходу на нові ринки.

Водночас, одним із найважливіших завдань вбачається консолідація державної національної інфраструктури підтримки та розвитку підприємництва. Серед основних напрямів оптимізації умов розвитку малого бізнесу в країні та підвищення його ефективності – спрощення кредитування та розширення доступу до фінансування, оптимізація податкової політики, впровадження дієвої

екосистеми підтримки бізнесу, оптимізація регуляторного середовища, сприяння розширенню доступу на нові ринки [8].

Необхідно зауважити, що зазначені «вузькі» місця зумовлюють певні проблеми та виклики, які стримують розвиток малого бізнесу:

- від'ємна динаміка макроекономічних показників, відповідних тенденціям соціально-економічного розвитку країни;
- сповільнене проведення реформ;
- інтенсифікація процесів міграції в крані;
- дефіцит інвестицій для ключових системних реформ;
- недосконаліть системи оподаткування;
- недосконаліть законодавчо-нормативного забезпечення, наявність значних адміністративних бар'єрів;
- недостатній рівень державної підтримки;
- недосконала фінансово-кредитна підтримка і страхування ризиків;
- обмежений доступ до інновацій [11].

Зважаючи на вищезазначене, вбачається за доцільне визначити пріоритетні напрями регуляторної політики, котрі дадуть змогу інтенсифікувати діяльність малого бізнесу та нівелювати негативний вплив кризових економічних явищ.

Зокрема, до них належать:

- здійснення заходів щодо забезпечення сталого розвитку людських ресурсів та зняття навантаження на соціальну сферу;
- активізація поступу підприємницької інфраструктури;
- розвиток сучасних моделей державно-приватного партнерства;
- розвиток інноваційної активності в сфері малого бізнесу, зокрема, за допомогою податкових стимулів;
- боротьба з тіньовою економікою та неформальною зайнятістю шляхом цілеспрямованих заходів;
- створення механізмів сприяння сприятливому інвестиційному клімату в країні;
- усунення прогалин у законодавстві, зниження податкового та кредитного тягаря, упорядкування ліцензійно-дозвільних процедур для такого бізнесу;
- реалізація різноманітних стратегій збільшення фінансової підтримки бізнесу, таких як надання грантів та залучення іноземних інвестицій, запровадження диверсифікації джерел, стимулювання участі фінансових установ у лізингових проектах;
- підтримка та стимулювання створення індустріальних парків, зростання інноваційних підприємств, просування стартапів, цифрової трансформації бізнесу та формування міжнародних партнерств;

- створення центрів підтримки бізнесу, інформаційна підтримка розвитку малого бізнесу, поширення кращих освітніх практик;

- формування програми розвитку спроможності бізнес-об'єднань.

Поєднання системи державного регулювання та свободи розвитку підприємництва дозволить ініціювати та реалізувати інноваційні моделі розвитку малого бізнесу, що передбачають успішне подолання таких бар'єрів розвитку малого підприємництва, як несформованість державного партнера, неефективність і суперечливість правових умов реалізації проектів, брак власного капіталу бізнес-організацій для участі в проектах, недоступність кредитних коштів для бізнесу.

Висновки. Малий бізнес чинить значущий вплив на рівні адаптованості та інноваційності економіки, збільшенні її інвестиційної складової, динаміку ринку праці шляхом створення нових робочих місць. Одним із найважливіших завдань на сьогодні вбачається консолідація державного регулювання та стратегії вільного розвитку підприємництва.

Серед основних напрямків оптимізації умов розвитку малого бізнесу в країні та підвищення його ефективності – спрощення кредитування та розширення доступу до фінансування, оптимізація податкової політики, впровадження дієвої екосистеми підтримки бізнесу, оптимізація регуляторного середовища, сприяння розширенню доступу на нові ринки. Водночас, глобальними тенденціями розвитку малого бізнесу, що відображені у Національній економічній стратегії 2030, визначено «зелену» економіку, цифровізацію, збалансований регіональний розвиток.

Очевидно, що залучення приватного бізнес-сектору наділяє проєкти необхідною ресурсною підтримкою, інноваційною ефективністю та технічним досвідом, що дає змогу результативно та швидко реалізовувати важливі публічні ініціативи. Необхідно зазначити, що моделі публічно-приватного партнерства характеризуються специфічними особливостями в кожній країні. Готовність української економіки до інтеграції в європейську систему цінностей детермінується наразі саме рівнем розвитку публічно-приватного партнерства.

Оптимізація державної регуляторної політики в аспекті сприяння розвитку малого бізнесу дасть змогу підвищити ефективність його діяльності навіть за умов негативного впливу сучасних кризових явищ.

Література

1. Бобровська О. Ю. Публічно-приватне партнерство як генератор економічного розвитку регіонів України. *Економіка та держава*. 2021. №8. С. 17-22. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.8.17

2. Дутко Н. Г. Державно-приватне партнерство: перспективи розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. №4. С. 109-114. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.4.109

3. Meuleman L. Public Administration and Governance for the SDGs: Navigating between Change and Stability. *Sustainability*. 2021. №13(11). https://doi.org/10.3390/su13115914

4. Noja G. Promoting Good Public Governance and Environmental Support for Sustainable Economic Development. *Int J Environ Res Public Health.* 2019. №16(24). doi: 10.3390/ijerph 16244940

5. Esposito P., Dicorato S. Sustainable Development, Governance and Performance Measurement in Public Private Partnerships (PPPs): A Methodological Proposal. *Sustainability*. 2020. №12. https://doi.org/10.3390/su12145696

6. Мазалова А. О. Публічно-приватне партнерство як форма спеціального режиму господарювання. *ISBN 978-966-02-9330-4© Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені ВК Мамутова*. 2020. №256. https://hozpravoreposit.kyiv.ua/bitstream/ handle/765432198/66/Mamutov%202%20Readings.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=256

7. Хитра О. Синергія публічно-приватного партнерства як запорука ефективного функціонування рекреаційно-туристичної сфери у контексті сталого розвитку регіонів. *Економіка та суспільство*. 2020. №43. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-43

8. Лутковська С. М. Публічно-приватне партнерство в сфері екологічної модернізації системи екологічної безпеки. In *Міжнар. наук.-прак. конф.«Актуальні проблеми менеджменту та права», 1-2 черв. 2020 р.-Вінниця: ВНАУ.* 2020. №2. http://socrates.vsau.org/ repository/getfile.php/25483.pdf

9. Петрова І. П. Еволюція концепції публічно-приватного партнерства у 1980-2020-х роках. *Економіка промисловості*. 2023. http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/196428

10. Солодовнік О. Фінансове забезпечення сталого розвитку підприємств. *Економіка та суспільство*. 2023. №49. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-17

11. Trondal J. Public administration sustainability and its organizational basis. *International Review of Administrative Sciences*. 2021. №87(2). Pp. 399–415. https://doi.org/10.1177/002085231 9869430

12. Magliacani M. How the sustainable development goals challenge public management. Action research on the cultural heritage of an Italian smart city. *J Manag Gov*. 2023. №27. Pp. 987–1015. https://doi.org/10.1007/s10997-022-09652-7

13. Khvesyk M., Bystriakov I., Klynovyi D. Публічно-приватне партнерство в забезпеченні сталого просторового розвитку. *Economy of Ukraine*. 2020. №*63*(1 (698)). Pp. 3-23. https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.01.003

14. Bisongo M. Sustainable development goals in public administrations: Enabling conditions in local governments International. Review of Administrative. *Sciences,* 2023. DOI: 10.1177/00208523221146458

15. Massey A. Sustainable Development Goals and their Fit with Good Governance. *Global Policy.* 2023. №13(S1). Pp. 79–85. https://doi.org/10.1111/1758-5899.13037

16. Market update. Review of the European public-private partnership market in 2023. *European Investment Bank,* 2024. https://www.ppplietuva.lt/uploads/documents/files/20240030_ epec_market_update_2023_en.pdf

References

1. Bobrovska, O. Yu. (2021). Publichno-pryvatne partnerstvo yak henerator ekonomichnoho rozvytku rehioniv Ukrainy [Public-private partnership as a generator of economic development of Ukrainian regions]. *Ekonomika ta derzhava*, (8), 17-22. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.8.17 [in Ukrainian]

2. Dutko, N. H. (2020). Derzhavno-pryvatne partnerstvo: perspektyvy rozvytku [Public-private partnership: prospects for development]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 4, 109-114. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.4.109 [in Ukrainian]

3. Meuleman, L. (2021). Public Administration and Governance for the SDGs: Navigating between Change and Stability. *Sustainability*, 13(11). Retrieved from: https://doi.org/10.3390/su13115914

4. Noja, G. (2019). Promoting Good Public Governance and Environmental Support for Sustainable Economic Development. *Int J Environ Res Public Health.* 16(24). doi: 10.3390/ijerph16244940

5. Esposito, P. & Dicorato, S. (2020). Sustainable Development, Governance and Performance Measurement in Public Private Partnerships (PPPs): A Methodological Proposal. *Sustainability*, 12. Retrieved from:https://doi.org/10.3390/su12145696

6. Mazalova, A. O. (2020). Publichno-pryvatne partnerstvo yak forma spetsialnoho rezhymu hospodariuvannia [Public-private partnership as a form of special economic regime]. *Derzhavna ustanova «Instytut ekonomiko-pravovykh doslidzhen imeni VK Mamutova*, 256. Retrieved from: https://hozpravoreposit.kyiv.ua/bitstream/handle/765432198/66/Mamutov%202%20Readings.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=256 [in Ukrainian]

7. Khytra, O. (2022). Synerhiia publichno-pryvatnoho partnerstva yak zaporuka efektyvnoho funktsionuvannia rekreatsiino-turystychnoi sfery u konteksti staloho rozvytku rehioniv [Synergy of public-private partnership as a guarantee of effective functioning of the recreational and tourist sphere in the context of sustainable development of regions]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 43. Retrieved from: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-43 [in Ukrainian]

8. Lutkovska, S. M. (2020). Publichno-pryvatne partnerstvo v sferi ekolohichnoi modernizatsii systemy ekolohichnoi bezpeky [Public-private partnership in the field of environmental modernization of the environmental safety system]. In *Mizhnar. nauk.-prak. konf.«Aktualni problemy menedzhmentu ta prava», 1-2 cherv. 2020 r.-Vinnytsia: VNAU, 2020.-2 s.* Retrieved from: http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/25483.pdf [in Ukrainian]

9. Petrova, I. P. (2023). Evoliutsiia kontseptsii publichno-pryvatnoho partnerstva u 1980-2020-kh rokakh [Evolution of the concept of public-private partnership in 1980-2020]. *Ekonomika promyslovosti*. Retrieved from: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/196428 [in Ukrainian]

10. Solodovnik, O. (2023). Finansove zabezpechennia staloho rozvytku pidpryiemstv [Financial support for sustainable development of enterprises]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 49. Retrieved from: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-17 [in Ukrainian]

11. Trondal, J. (2021). Public administration sustainability and its organizational basis. *International Review of Administrative Sciences*, 87(2). 399–415. Retrieved from: https://doi.org/10.1177/0020852319869430

12. Magliacani, M. (2023). How the sustainable development goals challenge public management. Action research on the cultural heritage of an Italian smart city. *J Manag Gov*, 27. 987–1015. Retrieved from: https://doi.org/10.1007/s10997-022-09652-7

13. Khvesyk, M., Bystriakov, I., & Klynovyi, D. (2020). Публічно-приватне партнерство в забезпеченні сталого просторового розвитку. *Economy of Ukraine, 63*(1 (698)), 3-23. Retrieved from: https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.01.003

14. Market update. Review of the European public-private partnership market in 2023. (2024). *European Investment Bank.* Retrieved from: https://www.ppplietuva.lt/uploads/documents/files/20240030_epec_market_update_2023_en.pdf

15. Bisongo, M. (2023). Sustainable development goals in public administrations: Enabling conditions in local governments International. Review of Administrative. *Sciences.* Retrieved from: DOI: 10.1177/00208523221146458

16. Massey, A. (2022). Sustainable Development Goals and their Fit with Good Governance. *Global Policy*, 13(S1). 79–85. Retrieved from: https://doi.org/10.1111/1758-5899.13037

УДК 35.08

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-337-347

Руднєв Сергій Ігорович аспірант кафедри публічного управління та адміністрування, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, https://orcid.org/0009-0002-5214-5482

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ

Анотація. У статті проаналізовані наукові підходи до питання діджиталізації системи охорони здоров'я як інструменту підвищення якості медичної допомоги. Зазначено, що діджиталізація системи охорони здоров'я – це складний, але необхідний процес, який потребує комплексного підходу. Збільшення фінансування, навчання персоналу, розробка єдиних стандартів та використання міжнародного досвіду є ключовими заходами, які допоможуть подолати існуючі бар'єри та прискорити впровадження цифрових технологій. Діджиталізація системи охорони здоров'я є ключовим фактором розвитку сучасного суспільства, оскільки дозволяє значно підвищити якість медичної допомоги за рахунок впровадження інноваційних технологій та оптимізації процесів діагностики та лікування. Впровадження цифрових рішень сприяє покращенню доступності медичних послуг для населення, особливо у віддалених регіонах та регіонах, де воєнні дії не дають можливості отримати якісну медичну допомогу у закладах охорони здоров’я, завдяки використанню телемедицини та електронних медичних карт. Таким чином, активний розвиток цифрових інструментів у системі охорони здоров'я стає невід'ємною частиною державної політики, спрямованої на підвищення ефективності роботи медичних установ та задоволеності пацієнтів.

У статті розглядаються основні напрями цифрової трансформації системи охорони здоров'я, включаючи електронні медичні карти, телемедицину, штучний інтелект, запровадження спеціальних додатків, а також аналізуються проблеми їх застосування.

Діджиталізація системи охорони здоров'я є найважливішим інструментом підвищення якості та доступності медичної допомоги, який сприяє оптимізації процесів діагностики, лікування та управління в медичних закладах. Однак, для успішної реалізації цифрових проектів необхідно подолати існуючі бар'єри. За грамотного підходу діджиталізація пройде швидше, що в рази покращить надання медичної допомоги населенню.

Зазначено, що впровадження електронних медичних карт, телемедицини, штучного інтелекту та мобільних додатків значно підвищує ефективність роботи

системи охорони здоров'я, покращує якість медичної допомоги та робить її доступнішою для населення.

Ключові слова: публічне управління, діджиталізація, охорона здоров’я, електронні медичні карти, телемедицина, штучний інтелект, запровадження спеціальних додатків.

Rudniev Serhii Ihorovych Postgraduate student of the Department of Public Management and Administration, Grigoriy Skovoroda University in Pereyaslav, https://orcid.org/0009-0002-5214-5482

DIGITALIZATION OF THE HEALTH CARE SYSTEM AS A TOOL FOR IMPROVING THE QUALITY OF MEDICAL CARE

Abstract. The article analyzes scientific approaches to the issue of digitalization of the health care system as a tool for improving the quality of medical care. Digitalization of the health care system is a complex but necessary process that requires an integrated approach. Increasing funding, training personnel, developing uniform standards and using international experience are key measures that will help overcome existing barriers and accelerate the implementation of digital technologies. Digitalization of the health care system is a key factor in the development of modern society, as it allows significantly improving the quality of medical care through the introduction of innovative technologies and optimizing diagnostic and treatment processes. The introduction of digital solutions contributes to improving the accessibility of medical services for the population, especially in remote regions and regions where military operations do not provide the opportunity to receive quality medical care in health care facilities, through the use of telemedicine and electronic medical records. Thus, the active development of digital tools in the health care system is becoming an integral part of state policy aimed at increasing the efficiency of medical institutions and patient satisfaction.

The article examines the main areas of digital transformation of the health care system, including electronic medical records, telemedicine, artificial intelligence, the introduction of special applications, and also analyzes the problems of their application.

The digitalization of the health care system is the most important tool for improving the quality and accessibility of medical care, which contributes to the optimization of diagnostic, treatment and management processes in medical facilities. However, for the successful implementation of digital projects, it is necessary to overcome existing barriers. With a competent approach, digitalization will proceed faster, which will significantly improve the provision of medical care to the population.

The introduction of electronic health records, telemedicine, artificial intelligence and mobile applications significantly increases the efficiency of the healthcare system, improves the quality of medical care and makes it more accessible to the population.

Keywords: public administration, digitalization, healthcare, electronic health records, telemedicine, artificial intelligence, introduction of special applications.

Постановка проблеми. Поява нових технологій і зростання індустрії здоров'я - глобальний виклик системі охорони здоров'я. Нові медичні та інформаційні технології (молекулярно-генетична діагностика, біоінформаційний аналіз геномних та біо-маркерних даних, генна терапія, регенеративна медицина, клітинна інженерія, створення біопрепаратів, генно-інженерних вакцин та таргетних лікарських засобів) створюють нові ринки товарів та послуг індустрії здоров'я. Одним із глобальних трендів у світовій охороні здоров'я є розгортання цифрових медичних технологій. В останнє десятиліття у низці розвинених країн, наприклад США, Німеччини, Великобританії, були прийняті закони та спеціальні програми, що забезпечили необхідну інституційну та технічну інфраструктуру для інформатизації охорони здоров'я в національному масштабі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання запровадження інноваційних технологій в галузь охорони здоров’я України, реалізація системи цифровізації охорони здоров’я, закордонний досвід цифровізації системи охорони здоров’я, проблеми запровадження цифровізації в національну систему охорони здоров’я, державне управління у сфері цифровізації охорони здоров’я аналізують, зокрема: М. Банчук, С. Бугайцов, М. Вальчук, С. Квітка, Н .Коробчинська, М. Макаренко, В. Москаленко, М. Музика, Н. Орлова, О. Пархоменко-Куцевіл, І. Рожков, Л. Самілик, І. Семенюк, Л. Соколенко, О. Черниш, М. Шутов та ін.

Метою статті є систематизація наукових підходів до питання діджиталізації системи охорони здоров'я як інструменту підвищення якості медичної допомоги.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи передумови діджиталізації охорони здоров'я, слід виділити чотири основні чинники, що впливають на її розвиток: розширення науково-технічного прогресу в цілому; світова глобальна інформатизація та забезпеченість мобільним доступом до мережі; пацієнто-центричність; датацентричність. Сукупність цих чинників дає великі переваги у розвитку цифрової медицини в Україні. Сюди ж слід додати великі відстані, велика кількість малих населених пунктів, а також воєнні дії, які спричиняють проблеми в отриманні термінової медичної допомоги в залках охорони здоров’я.

Першорядне значення для діджиталізації охорони здоров'я мають високотехнологічні управлінські підходи у створенні нової моделі охорони здоров'я, що дозволяють збирати і обробляти, в тому числі дистанційно, великі обсяги даних на популяційному рівні для прийняття обґрунтованих оптимальних стратегічних рішень, виявляти нові напрямки розвитку.

Діджиталізація системи охорони здоров'я є ключовим фактором розвитку сучасного суспільства, оскільки дозволяє значно підвищити якість медичної допомоги за рахунок впровадження інноваційних технологій та оптимізації процесів діагностики та лікування. Впровадження цифрових рішень сприяє покращенню доступності медичних послуг для населення, особливо у віддалених регіонах та регіонах, де воєнні дії не дають можливості отримати якісну медичну допомогу у закладах охорони здоров’я, завдяки використанню телемедицини та електронних медичних карт. Таким чином, активний розвиток цифрових інструментів у системі охорони здоров'я стає невід'ємною частиною державної політики, спрямованої на підвищення ефективності роботи медичних установ та задоволеності пацієнтів.

Сучасна система охорони здоров'я є складним механізмом, що вимагає постійної оптимізації та модернізації, де діджиталізація виступає ключовим драйвером змін, дозволяючи трансформувати традиційні підходи до надання медичної допомоги. В умовах стрімкого зростання обсягів медичних даних та підвищення вимог до якості послуг впровадження цифрових технологій стає не просто інновацією, а необхідністю для забезпечення ефективного функціонування галузі. У цій статті розглядаються основні напрями цифрової трансформації системи охорони здоров'я, включаючи електронні медичні карти, телемедицину, штучний інтелект, запровадження спеціальних додатків, а також аналізуються проблеми їх застосування. Для того, щоб зрозуміти, як взагалі діджиталізація сфери охорони здоров'я може покращити цю сферу, необхідно розглянути основні напрями даної діяльності.

Основні напрямки діджиталізації системи охорони здоров'я є наступні.

1. Електронні медичні картки. Електронні медичні карти дозволяють зберігати та обробляти дані про пацієнтів, що спрощує взаємодію між лікарями та пацієнтами. Вони забезпечують доступ до історії хвороби, результатів аналізів та призначень, що мінімізує помилки при діагностиці та лікуванні.

2. Телемедицина. Телемедицина забезпечує віддалену діагностику, консультації та моніторинг стану здоров'я пацієнтів. Це особливо важливо для мешканців віддалених регіонів та регіонів, де є проблеми з безпековою ситуацією, і доступ до медичних закладів обмежений.

Розглянемо низку проблем розвитку телемедичних технологій, ґрунтуючись переважно на огляді зарубіжного законодавства. Відповідно до Всесвітньої організації охорони здоров'я та низки зарубіжних експертів,

основними перешкодами для активного використання телемедичних технологій є правові та інші проблеми. Зокрема – це відсутність міжнародної нормативної бази, яка б сприяла наданню телемедичних послуг жителям інших країн, проблеми захисту персональних даних, обмін медичними даними між співробітниками різних медичних організацій, питання ідентифікації та аутентифікації, правова відповідальність медичних працівників при наданні ними телемедичних послуг, окупність витрат за телемедичні технології та інші. Багато з цих проблем характерні і для нашої країни. Розглянемо деякі з них докладніше. До однієї з ключових дискусійних проблем розвитку телемедичних технологій в Україні відноситься відсутність у лікаря права на постановку діагнозу в ході телемедичної консультації до очного відвідування. Така ситуація не є унікальною і для багатьох інших країн. Наприклад: в Угорщині встановлено обмеження на види послуг, які можуть бути надані дистанційно, лікарі, які вносять суттєві коригування в лікування або остаточний діагноз, повинні робити це в присутності пацієнта. У Японії телемедичні послуги, між лікарем та пацієнтом дозволені з 2018 року, але тільки після початкової очної консультації, та лікар несе відповідальність за визначення доцільності віддаленого медичного обслуговування з точки зору безпеки надання медичної допомоги. У деяких випадках не потрібно особистого візиту для встановлення діагнозу. У Законі Колорадо телемедична практика визначена як здатність фахівця діагностувати, лікувати, визначати або попереджати захворювання за допомогою телемедичних технологій, включаючи тлумачення зображень, таких як знімки [1].

У більшості країн обмеження в цій галузі не вважаються суттєвим фактором, що перешкоджає розвитку телемедичних технологій. Це пояснюється кількома причинами:

- У більшості випадків пацієнти звертаються до лікаря, через телемедичні канали вже з встановленим діагнозом, для повторної консультації щодо відомого захворювання або якщо вони вже знайомі з цим лікарем. Наприклад, законодавство Техасу встановлює, що телемедичні послуги мають бути надані пацієнту, який уже мав контакт із цим лікарем раніше. Рекомендації Американської медичної асоціації припускають, що ідеально стосунки між пацієнтом та лікарем мають бути встановлені до надання послуг з використанням телемедичних технологій. У деяких країнах допускається встановлення діагнозу за умови подальшого особистого відвідування пацієнтом лікаря. У штатах Джорджія та Техас у США потрібно, щоб пацієнти після телемедичної консультації відвідували лікарів особисто. У деяких штатах у США та інших країнах передбачається присутність теле-асистента, який може надавати допомогу лікарю під час телемедичної консультації, включаючи виконання фізикальних обстежень. У багатьох країнах існують поняття "попередній діагноз" та "заключний діагноз" [2].

Тому постановка попереднього діагнозу у межах телемедичної консультації є основою призначення необхідних досліджень, результати яких встановлюються у межах очного відвідування і визначають заключний діагноз.

Один із найважливіших факторів, що впливають на розвиток телемедичних технологій, - це ведення медичної документації в електронному вигляді та її доступність для лікаря, який проводить телемедичні консультації. У США потрібно, щоб бази даних медичних організацій, які надають телемедичні послуги, містили повні відомості про стан здоров'я кожного пацієнта. Це стосується електронних інформаційних баз, що дозволяє швидкий пошук даних про пацієнта. Драйвером розвитку телемедичних послуг у багатьох країнах, включаючи США, є страхові компанії. Вони розробляють програми страхування, де телемедичні послуги можуть доповнювати або замінювати звичайні засоби надання медичної допомоги [3; 4].

Однак у США система охорони здоров'я заснована на приватному добровільному страхуванні, де окрема оплата телемедичних послуг не передбачено. Надання медичної допомоги з використанням телемедичних технологій в амбулаторних умовах включається до нормативів фінансування амбулаторної медичної допомоги.

Очевидно, що телемедицина має бути доповненням, а не заміною особистого лікаря чи медичної організації. Багато страхових організацій створили окремі мережі для телемедичних послуг або вибрали постачальників телемедичних послуг, до яких входять обрані лікарі.

Проте деякі обмеження щодо допуску лікарів до телемедичних послуг мають виправданий характер. Наприклад, у штаті Флорида у США телемедичні послуги може надавати лише лікар, який не піддавався дисциплінарним стягненням протягом останніх п'яти років [2]. Це цікавий момент вибіркового допуску лікарів. Можливо, справді, не варто дозволяти початківцям без досвіду надавати телемедичні послуги або обмежити сферу дозволених ним телемедичних послуг. Однак у США ця проблема скоріше має організаційний та фінансовий характер. Відбувається розподіл витрат та доходів між звичайними постачальниками медичних послуг та постачальниками телемедичних послуг. Страхові програми з телемедицини часто стають програмами для обраних постачальників телемедицини, які спеціалізуються на телемедицині та не надають очні послуги. Це може зменшувати кількість пацієнтів у їхніх нинішніх лікарів, фрагментувати систему охорони здоров'я та порушувати безперервність надання медичної допомоги пацієнтам.

Офіційне визнання проблеми призвело до необхідності розроблення заходів протидії цьому. У штаті Техас лікар, який надає телемедичні послуги пацієнту, зобов'язаний надати інформацію про надану послугу, включаючи діагноз та інші відомості, лікарю первинної медичної допомоги (сімейному лікареві) протягом 72 годин [5].

Важливим аспектом розвитку телемедичних послуг є стимулювання процесу через ціни, тарифи та оплату праці лікарів, які надають телемедичні послуги. При вивченні зарубіжного досвіду з'являється парадоксальна ситуація. Американська медична асоціація висловлює побоювання щодо зниження вартості телемедичних послуг [2]. Вона визнає, що телемедицина має безліч переваг і потенційних можливостей для економії витрат, але вважає, що це не має призводити до скорочення оплати лікарів. Оплата має бути пропорційна наданим телемедичним послугам і еквівалентна особистому відвідуванню.

3. Штучний інтелект. Штучний інтелект став однією з обговорюваних тем в останні десятиліття. З моменту своєї появи штучний інтелект пройшов довгий шлях, від простих алгоритмів до складних систем, які можуть навчатися, приймати рішення та взаємодіяти з людьми. В даний час штучний інтелект активно використовується в різних галузях, таких як охорона здоров'я, фінанси, транспорт, а також в області розваг та мистецтва.

Одним із головних досягнень штучного інтелекту є його здатність аналізувати великі обсяги даних і робити прогнози з високою точністю. В охороні здоров'я штучний інтелект використовується для діагностики захворювань, таких як рак, і навіть для розробки персоналізованих методів лікування. Програми, які використовують машинне навчання, можуть обробляти медичні зображення, що допомагає лікарям точніше ставити діагнози та розробляти плани лікування.

Використання штучного інтелекту для аналізу медичних даних та прогнозування захворювань дозволяє підвищити точність діагностики. Впровадження штучного інтелекту також сприяє автоматизації рутинних процесів, таких як аналіз рентгенівських знімків чи обробка лабораторних даних.

Як штучний інтелект може допомогти у виявленні захворювання після проведення рентгенівського обстеження та МРТ. У такому випадку він використовується для виявлення найнебезпечніших стадій патології з метою приділення надалі пацієнтам першочергової уваги і забезпечення необхідним лікуванням або ж, як інша думка, так штучний інтелект може формувати додаткову думку щодо конкретного діагнозу.

Алгоритм машинного навчання може допомогти лікарям сфокусувати увагу на частині знімків, які викликають занепокоєння. Наприклад, коли на знімку рак частково або повністю прихований ключицею або його важко розглянути. Знімки з високою роздільною здатністю та великою кількістю зрізів є найбільш якісними, проте вимагають від лікаря-рентгенолога серйозних зусиль для коректного висновку про діагноз.

Людський зір іноді упускає з уваги крихітні ракові патології. Штучний інтелект аналізує величезну кількість знімків, ніколи не втомлюється і виконує аналіз у суворій відповідності до заданих алгоритмів.

Штучний інтелект не в змозі повністю замінити лікаря-рентгенолога, проте дана технологія, визначає та кваліфікує потенційне захворювання. При виявленні невеликих вузликів у тканинах легені необхідно максимально точна класифікація потенційно патологічних вузлів та їх розподіл на злоякісні чи доброякісні. Штучний інтелект вказує та підкреслює на знімку проблемні місця, на які повинен звернути увагу радіолог або рентгенолог, перш ніж поставити остаточний діагноз. Також штучний інтелект здатний визначити тенденції до зростання патології. Сучасні алгоритми штучного інтелекту можуть проаналізувати вхідні дані, щоб розрахувати достовірність діагнозу для ухвалення клінічного рішення. Напрацьовано практику, яка дозволяє штучному інтелекту збільшити можливості рентгенологів, що допомагає підвищити точність раннього виявлення патології. Штучний інтелект виділяє проблемні області на знімку для подальшого вивчення, що підвищує достовірність діагнозу пацієнта.

Інші тенденції, що визначають майбутній розвиток штучного інтелекту в охороні здоров'я:

• інновації у медичних інформаційно-комунікативних технологіях, які підтримують штучний інтелект;

• надання пацієнтам доступу до своєї медичної інформації, а також розробникам, які хочуть створювати нові цифрові медичні продукти та послуги;

• відділення закладів охорони здоров’я у майбутньому будуть інтегрувати цифровий інтерактивний досвід, заснований на штучному інтелекті, між особами, які здійснюють догляд за пацієнтами. Прикладом можуть бути інвестиції Penn Medicine у Філадельфію у розмірі 1,5 мільярда доларів. Установа, яка називається Pavilion, додана до кампуса HUP University City, розраховано на 500 ліжок, на стінах палати встановлено інтерактивні 75-футові монітори. Джон Донохью, віце-президент з надання фізичних медичних послуг, брав активну участь у технічній підтримці цього відділення. Він використав дизайн користувача інтерфейсу, натхненний Діснеєм, в рамках цього 6-річного проекту [6].

• аналіз за допомогою обладнання дистанційного моніторингу. Програми, керовані штучним інтелектом, можуть отримувати і аналізувати великі обсяги даних з домашніх пристроїв моніторингу та датчиків, що стане наступним етапом у розвитку сфери охорони здоров'я. У міру переходу охорони здоров'я з лікарень до будинків очікується, що в майбутньому будуть зроблено значні інвестиції в аналіз даних з віддалених датчиків та пристроїв моніторингу.

Важливим аспектом є запровадження штучного інтелекту у систему управління закладами охорони здоров’я.

Однією з основних переваг штучного інтелекту в області охорони здоров'я є те, що впровадження штучного інтелекту в функції управління відбувається

дуже швидко. Керівники закладів охорони здоров'я повинні активно розширювати сферу застосування цих додатків, щоб охопити нові сфери діяльності, включаючи візити та участь пацієнтів, для підвищення ефективності та якості роботи закладу.

Коли керівники закладів охорони здоров'я хочуть прискорити впровадження штучного інтелекту, вони також повинні ретельно зважити на витрати та вигоди, пов'язані з розробкою та впровадженням рішень для штучного інтелекту.

Загалом впровадження штучного інтелекту в охорону здоров'я може призвести до значних покращень медичної допомоги, але потребує ретельного обмірковування та регулювання, щоб мінімізувати ризики та максимізувати можливості.

Для цього важливо вживати заходів за всіма напрямками ризиків:

1) для усунення проблеми недостатньою точності при впровадженні штучного інтелекту в охорону здоров'я необхідно ретельно підготувати дані, на яких навчатиметься штучний інтелект, а також правильно сформувати алгоритми навчання. Крім того, необхідно проводити регулярну перевірку та оновлення алгоритмів, щоб забезпечити їх точність та актуальність;

2) додаткова підготовка медичних працівників щодо освоєння нових технологій, у тому числі і з використанням штучного інтелекту;

3) для запобігання порушенням конфіденційності при використанні штучного інтелекту в охороні здоров'я необхідно вживати наступних заходів безпеки:

• захист даних – дані пацієнтів мають бути захищені за допомогою сучасних методів шифрування та інших технологій безпеки;

• згода пацієнта – пацієнти повинні давати свою згоду на використання їх даних штучним інтелектом та на те, як ці дані використовуватимуться;

• навчання персоналу: персонал, який працює з штучним інтелектом, повинен мати знання щодо правильного використання даних пацієнтів та дотримання конфіденційності;

• регулярна перевірка – алгоритми штучного інтелекту повинні регулярно перевірятись на наявність помилок та порушень конфіденційності;

• дотримання законодавства – використання штучного інтелекту в охороні здоров'я має відповідати законодавству про захист даних та конфіденційності пацієнтів;

4) для врахування етичних аспектів при використанні штучного інтелекту в охороні здоров'я необхідно проводити регулярні обговорення та консультації з експертами в галузі етики та законодавства, а також з пацієнтами та іншими зацікавленими сторонами. Крім того, необхідно розробляти та дотримуватись відповідних етичних принципів та стандартів при розробці та впровадженні технологій штучного інтелекту в охороні здоров'я;

5) удосконалення правового поля. В Україні законодавство у сфері використання штучного інтелекту в сфері охорони здоров'я перебуває на стадії розробки та вдосконалення.

4. Мобільні програми. Мобільні програми допомагають пацієнтам записуватися на прийом, отримувати результати аналізів, стежити за своїм здоров'ям і отримувати рекомендації щодо профілактики захворювань. Такі мобільні програми вже активно застосовуються в України, разом з тим, на сьогодні стоїть питання захисту персональних даних пацієнта.

Для успішної реалізації процесу діджиталізації сфери охорони здоров'я необхідно враховувати існуючі проблеми та пропонувати конкретні заходи їх вирішення.

1) Збільшення фінансування. Необхідно виділяти відповідні кошти на закупівлю обладнання та розробку програмного забезпечення. Багато медичних закладів, особливо в регіонах, досі використовують застаріле обладнання, яке не відповідає сучасним вимогам. Також необхідні кошти на підтримку всієї цифрової інфраструктури.

2) Навчання персоналу. Регулярні тренінги та семінари для медичного персоналу допоможуть підвищити їхню цифрову грамотність. Важливо створити умови, за яких співробітники будуть зацікавлені в освоєнні нових технологій: можна запровадити бонуси або кар’єрне підвищення за успішне використання цифрових рішень. Наприклад, у Південній Кореї активно впроваджується система сертифікації медичного персоналу за рівнем цифрової грамотності. Співробітники, які пройшли навчання, набувають додаткових переваг при кар'єрному зростанні.

3) Розробка єдиних стандартів. Створення єдиних стандартів цифрових рішень дозволить забезпечити сумісність систем між різними медичними установами.

4) Використання міжнародного досвіду. Активне впровадження передових практик із країн із розвиненими системами охорони здоров'я, таких як США, Німеччина, Франція, Японія, Південна Корея, допоможе прискорити процес діджиталізації.

Діджиталізація системи охорони здоров'я – це складний, але необхідний процес, який потребує комплексного підходу. Збільшення фінансування, навчання персоналу, розробка єдиних стандартів та використання міжнародного досвіду є ключовими заходами, які допоможуть подолати існуючі бар'єри та прискорити впровадження цифрових технологій.

Висновки. Діджиталізація системи охорони здоров'я є найважливішим інструментом підвищення якості та доступності медичної допомоги, який сприяє оптимізації процесів діагностики, лікування та управління в медичних закладах. Однак, для успішної реалізації цифрових проектів необхідно подолати

існуючі бар'єри. За грамотного підходу діджиталізація пройде швидше, що в рази покращить надання медичної допомоги населенню.

Таким чином, впровадження електронних медичних карт, телемедицини, штучного інтелекту та мобільних додатків значно підвищує ефективність роботи системи охорони здоров'я, покращує якість медичної допомоги та робить її доступнішою для населення.

Література:

1. Roman D, Conlee K. The digital revolution comes to US healthcare: technology, incentives align to shake up the status quo. NY: Goldman Sachs, 2015. 41 p.
2. Mercy St. J. Health wearables: Early days. Dallas (Texas), 2014. 11 p.
3. Квітка С., Миргородська М. Цифрова трансформація системи охорони здоров'я: фактори впливу на якість життя населення. *Аспекти публічного управління*. 2024. №12(1). С. 14-21. https://doi.org/10.15421/152402
4. Коробчинська Н. Цифровізація моніторингу й контролю у сфері охорони здоров'я на місцевому рівні. *Public policy, governance and communications in the EU member states and candidate countries : post-conference monograph / [V. Burksiene et al. ; gen. ed. by G. Riabtsev and V. Tertychka] ; National University of Kyiv-Mohyla Academy [et al.]*. Kyiv : NaUKMA, 2023. С. 77-87.
5. Castro D. Thirty (plus) ways the Internet of things is changing the world; updated 2013.
6. Penn Medicine's new $1.5 billion tower is ready to accept patients. URL: https://billypenn.com/2020/04/28/penn-medicines-new-1-5-billion-tower-is-ready-to-accept-patients/

References

1. Roman, D. & Conlee, K. (2015), The digital revolution comes to US healthcare: technology, incentives align to shake up the status quo. NY: Goldman Sachs, 41 p. [in English].
2. Mercy, St. J. (2014), Health wearables: Early days. Dallas (Texas), 11 p. [in English].
3. Kvitka, S. & Myrhorodska, M. (2024), Tsyfrova transformatsiia systemy okhorony zdorovia: faktory vplyvu na yakist zhyttia naselennia [Digital transformation of the health system: factors influencing the quality of life of the population]. *Aspekty publichnoho upravlinnia - Aspects of public governance*, №12(1), pp. 14-21, https://doi.org/10.15421/152402 [in Ukrainian].
4. Korobchynska, N. (2023), Tsyfrovizatsiia monitorynhu y kontroliu u sferi okhorony zdorovia na mistsevomu rivni [Digitalization of monitoring and control in the health sector at the local level], *Public policy, governance and communications in the EU member states and candidate countries : post-conference monograph / [V. Burksiene et al. ; gen. ed. by G. Riabtsev and V. Tertychka] ; National University of Kyiv-Mohyla Academy [et al.]*. Kyiv : NaUKMA, pp. 77-87 [in Ukrainian].
5. Castro D. (2013), Thirty (plus) ways the Internet of things is changing the world; updated [in English].
6. Penn Medicine's new $1.5 billion tower is ready to accept patients, available at https://billypenn.com/2020/04/28/penn-medicines-new-1-5-billion-tower-is-ready-to-accept-patients/ [in English].

УДК 27-4:172:321.7

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-348-358

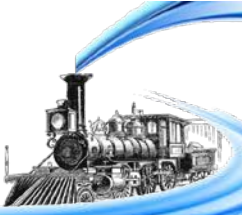
Терещук Олексій Анатолійович викладач, Таврійський християнський інститут, полковник Збройних сил України, https://orcid.org/0009-0002-7072-3485

Кореневич Валентин Михайлович викладач, Таврійський християнський інститут, директор «Пасторсько-капеланське керівництво» у Київській богословській семінарії, м.Київ, https://orcid.org/0009-0006-1898-2593

Поворознюк Василь Васильович викладач, Таврійський християнський інститут, https://orcid.org/0009-0004-1641-1792

ДЕРЖАВА І СИЛОВІ СТРУКТУРИ В ХРИСТИЯНСЬКОМУ СВІТОГЛЯДІ: ПРИСЯГА, ОБІТНИЦЯ, ОБІЦЯНКА ЯК МОРАЛЬНІ ОРІЄНТИРИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню моральних орієнтирів, які визначають відношення християн до присяг, обітниць та обіцянок в контексті державних та силових структур. Автор аналізує теологічні та етичні аспекти цих практик, досліджуючи вплив християнських принципів на поведінку віруючих у ситуаціях, коли вони дають присягу або обіцянку перед Богом або людиною. Центральною темою є розгляд текстів Євангелія від Матвія 5:34-37 та Послання Якова 5:12, які висвітлюють важливість чесності, відповідальності та духовної серйозності при виконанні обітниць. Вивчається, як ці тексти забороняють порожні клятви та зловживання іменем Бога, звертаючи увагу на необхідність правдивості у всіх словах і обіцянках. Автор також аналізує історичний контекст застосування клятв, зокрема в умовах державної служби, військової присяги та силових структур, підкреслюючи моральну відповідальність віруючих у таких випадках. Особливу увагу приділено питанню виконання обіцянок у державних установах та зобов’язаннях, що передбачають клятву, зокрема на прикладі служіння в армії та виконання обов’язків державних службовців. Стаття розглядає значення моральних орієнтирів християнського вчення в контексті формування етичних стандартів для силових структур, наголошуючи на важливості духовної серйозності та внутрішньої відповідальності при виконанні обов'язків, зокрема, у сферах, що пов’язані з безпекою та правопорядком. У контексті державної служби та силових структур присяга є не лише юридичним, а й моральним зобов’язанням, яке вимагає усвідомлення його значення та наслідків. Виконання таких обіцянок повинно ґрунтуватися на відповідальності,

чесності та повазі до моральних принципів. Таким чином, віруючі мають підходити до прийняття присяги чи обіцянки обережно і зважено, дбаючи про те, щоб їхнє слово завжди відповідало основам християнської етики та моралі.

Ключові слова: християнський світогляд, мораль, присяга, обітниця, обіцянка, військова присяга.

Tereshchuk Oleksii Anatoliyovych Lecturer at the Tavriski Christian Institute, Colonel of the Armed Forces of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0009-0002-7072-3485

Korenevych Valentyn Mykhailovych Lecturer at the Tavriski Christian Institute, Director of «Pastoral and Chaplaincy Leadership» at the Kyiv Theological Seminary, Kyiv, https://orcid.org/0009-0006-1898-2593.

Povoroznyuk Vasyl Vasylovich Lecturer at the Tavriski Christian Institute, Kyiv, https://orcid.org/0009-0004-1641-1792

STATE AND LAW ENFORCEMENT AGENCIES IN THE CHRISTIAN WORLDVIEW: OATH, VOW, AND PROMISE AS MORAL GUIDELINES

Abstract. The article examines the moral guidelines that shape the attitude of Christians toward oaths, vows, and promises in the context of state and law enforcement agencies. The author analyzes theological and ethical aspects of these practices, exploring the influence of Christian principles on the behavior of believers when they take an oath or make a promise before God or others. The central focus is on the examination of texts from Matthew 5:34–37 and James 5:12, which highlight the importance of honesty, responsibility, and spiritual seriousness in fulfilling vows. These texts prohibit empty oaths and the misuse of God's name, emphasizing the necessity of truthfulness in all words and promises. The author also examines the historical context of oath-taking, particularly in state service, military oaths, and law enforcement, underscoring the moral responsibility of believers in such circumstances. Special attention is given to the fulfillment of promises within state institutions and obligations requiring an oath, with examples from military service and the duties of civil servants. The article explores the significance of moral guidelines rooted in Christian teachings for shaping ethical standards in law enforcement agencies, emphasizing the importance of spiritual seriousness and internal accountability in fulfilling duties, particularly in areas related to security and public order. In the context of public service and law enforcement, an oath is not only a legal but also a moral obligation that requires an awareness of its significance and consequences. The fulfillment of such promises should be based on responsibility, honesty, and respect

for moral principles. Therefore, believers must approach the taking of an oath or promise carefully and thoughtfully, ensuring that their word always aligns with the foundations of Christian ethics and morality.

Keywords: Christian worldview, morality, oath, vow, promise, military oath.

Постановка проблеми. Актуальність теми статті про державу і силові структури в християнському світогляді, а саме складові: присяга, обітниця, обіцянка як моральні орієнтири зумовлена сучасними соціальними, політичними та моральними викликами, які постають перед християнською спільнотою у всьому світі. У контексті глобальних конфліктів, посилення ролі держави та її силових структур, особливо в умовах військових криз або внутрішніх потрясінь, виникає потреба в чіткому розумінні ролі релігійних принципів у відносинах між громадянами, державою та її інститутами. Християнський підхід до влади, зокрема питання присяги, обітниці та обіцянки, має важливе значення для розуміння меж і обов'язків, які лежать на індивіді в умовах політичного й соціального тиску. Християнські моральні орієнтири часто стають основою для розв'язання етичних дилем, пов'язаних із лояльністю до держави, виконанням службових обов'язків, а також застосуванням сили у випадках, що потребують захисту прав і свобод громадян [1].

Дослідження цієї теми є важливим для християнських інтелектуальних спільнот, духовенства та мирян, оскільки дозволяє розкрити глибину моральних вимог та їх практичне застосування у політичному житті. Оскільки поняття присяги, обітниці та обіцянки мають глибоке релігійне коріння, їх взаємозв'язок із принципами християнської етики допомагає сформувати обґрунтовану позицію щодо моральних меж у використанні державної сили. Зокрема, це дослідження є актуальним для осмислення не тільки історичних аспектів християнського розуміння влади, але й для сучасних етичних обговорень, зокрема у зв'язку з актуальними міжнародними й національними конфліктами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У рамках дослідження ролі держави і силових структур в християнському світогляді важливе значення мають моральні орієнтири, такі як присяга, обітниця та обіцянка. Останні наукові публікації дозволяють глибше зрозуміти, як ці моральні інститути взаємодіють із державною правовою системою, зокрема у контексті історичного розвитку релігійної толерантності, соціально-філософських пошуків середньовіччя, а також у процесах національної ідентифікації.

Однією з важливих праць є дисертація Ю. В. Цвєткової «Становлення правової традиції релігійної толерантності у федеративних державах Європи» (2020), в якій досліджується історичний розвиток правових основ релігійної толерантності в Європі. Ця робота висвітлює, як моральні орієнтири християнства, зокрема присяга та обітниця, ставали основою для формування

правових норм і соціальних інститутів у різних країнах. Присутність цих елементів у правовій системі підкреслює важливість їх впливу на державне управління та міждержавні стосунки, зокрема в умовах релігійного плюралізму.

Схожу тематику розкриває дослідження О. С. Туренка «Пошуки смислів сумісності індивідуального й колективного: соціально-філософський досвід Середньовіччя» (2016), яке зосереджене на взаємодії індивідуальних і колективних моральних орієнтирів у середньовічному суспільстві. У цьому контексті присяга та обітниця набувають особливого значення як форми моральної відповідальності, які сприяють створенню єдності між особистістю та суспільством. Середньовічна філософія часто ставила акцент на моральних обов'язках як до Бога, так і до держави, що відповідно позначалося на державному управлінні та взаємодії з силовими структурами.

Важливу роль у дослідженні українського контексту відіграє підручник В. Греченка «Історія та культура України» (2017), де аналізується розвиток культурних і релігійних інститутів на території України. В цьому дослідженні розкривається, як християнські моральні принципи, зокрема ідеї присяги і обітниці, були основою для формування державних і правових норм в Україні. Такі моральні орієнтири стали важливою частиною національної ідентичності, адже вони зміцнювали зв'язок між індивідом, суспільством і державою.

У збірнику «Україна–Цивілізація» (2015), що редагувався В. Бедем та Є. Гайданкою, підкреслюється значення моральних норм у контексті національного державотворення. Дослідження взаємодії держави та релігії показує, як християнські моральні орієнтири, серед яких обітниці та присяги, служать не лише духовною основою, але й допомагають формувати політичні та правові стосунки в державі. У цьому контексті ці моральні норми визначають межі й можливості застосування сили в рамках правового поля. Дослідження Романова та Іванюка щодо зарубіжного досвіду ресоціалізації засуджених (2022) також торкається теми моральних обов'язків та їх впливу на правову систему. Хоча фокус цього дослідження на ресоціалізації, ідеї присяги та обіцянки, як засобів моральної регенерації, можуть бути застосовані і до аналізу силових структур, які здійснюють контроль над порушниками права.

Таким чином, сучасні дослідження виявляють глибокий взаємозв'язок між християнськими моральними орієнтирами, такими як присяга, обітниця і обіцянка, і функціонуванням державних та силових структур. Ці моральні інститути не лише визначають поведінку індивідів у суспільстві, але й формують основи державного управління, правової системи та національної ідентичності, що має важливе значення для розуміння ролі релігії в політичному і правовому контексті.

Мета статті. Метою даної статті є аналіз ролі держави та силових структур в християнському світогляді через призму моральних орієнтирів, таких як присяга, обітниця та обіцянка.

Виклад основного матеріалу. Одним із важливих елементів взаємодії індивіда з державою є питання присяги, обітниці та обіцянки, особливо в контексті служби в армії та виконання обов'язків перед владою. Військова присяга є урочистим актом, у якому особа бере на себе зобов'язання перед державою та суспільством. Однак для християнського світогляду це питання є непростим, оскільки присяга та обітниці передбачають серйозну відповідальність перед Богом.

Слово «клятва» в християнському контексті, згідно з різними тлумаченнями, має кілька значень. Визначення з енциклопедії Никифора трактує клятву як урочисте звернення до Бога як Свідка істинності того, що стверджується або заперечується. Водночас, в контексті військової служби, клятва є не лише формальним обов'язком, але й моральним актом, який визначає готовність індивіда нести відповідальність за свої вчинки, зокрема за використання сили [2].

Згідно з біблійними текстами, клятва та обітниця можуть бути як благословенням, так і прокляттям, залежно від виконання або порушення обіцянок. Наприклад, у Старому Завіті слово «клятва» часто асоціюється із серйозними моральними наслідками для того, хто порушує зобов'язання, підтверджені клятвою, що призводить до прокляття. Водночас, християнське розуміння клятви й обітниці не обмежується лише зовнішнім актом; вони мають глибокий духовний вимір, пов'язаний із совістю і вірою особи.

Відповідно до біблійного вчення, присяга, обітниця і обіцянка є не лише юридичними актами, але й моральними орієнтирами, що визначають ставлення людини до Бога, держави та ближнього. У військовій службі, де присяга є обов'язковою для виконання обов'язків перед державою, християнський погляд підкреслює важливість відповідальності за застосування сили та насильства. Порушення цих моральних принципів, за вченням Святого Письма, є не лише злочином перед людьми, але й порушенням Божих заповідей.

У сучасному світі, де моральні дилеми часто переплітаються з політичними та соціальними обставинами, питання клятви та обітниці стає важливим для розуміння взаємин між особистістю, державою і релігійними переконаннями. Тому розгляд цього питання в контексті християнського світогляду є необхідним для осмислення моральних меж і обов'язків, які покладаються на людину в умовах служби в силових структурах.

Клятва у Біблії була важливим елементом як релігійного, так і соціального життя. Архімандрит Никифор зазначає, що клятви вимовлялись у різних контекстах, зокрема: при укладанні заповітів або договорів (Бут. 14:22; Дії 23:21), між царем і народом (1 Сам. 14:24–28; 1 Цар. 18:10), при виголошенні обітниць (Чис. 30:2), а також у випадку розкриття злочинів (Чис. 5:21). Клятва була актом публічного підтвердження серйозності зобов'язань, і порушення цієї клятви тягло за собою прокляття. Клятва в Біблії служила своєрідним

«підписом» або «печаткою» під важливими зобов'язаннями. Вона вимагала від людини усвідомлення своєї відповідальності за сказане і діяти відповідно до обіцяного. Порушення клятви тягло серйозні наслідки, зокрема прокляття.

У релігійному контексті клятва зазвичай була зверненням до Бога, як свідка обіцянки або твердження. Це поняття присутнє не лише в біблійних текстах, але й у багатьох релігійних традиціях. Клятва була формою сакралізації важливих рішень, підкреслюючи відповідальність перед вищою силою [3]. У Святому Письмі є численні приклади як людських, так і божественних клятв. Зокрема, Бог супроводжує свої обітниці клятвою, що підтверджує непорушність його обіцянок (Бут. 22:16; Пс. 88:4; Євр. 6:13). Протилежно цьому, деякі вважають, що Бог забороняє клятву, однак виявляється, що Бог сам присягається у численних випадках.

Біблійні герої, зокрема Авраам, Ісак, Мойсей, та інші, широко практикували клятву в справах, що вимагали особливої відповідальності. Наприклад, Авраам, заповідаючи своєму слузі вибір жінки для сина, присягав на Бога (Бут. 24:3). Також Ісак, укладаючи мирний договір з філістимлянами, присягав (Бут. 26:31). Важливо, що клятви служили не тільки як формальний акт, але і як інструмент для зміцнення довіри та збереження миру між людьми. Яків закликав свого сина Йосипа присягнути, щоб той поховав його в обіцяній землі, а Мойсей часто згадував клятву у своїх словах до Ізраїлю, підкреслюючи важливість виконання обітниць перед Богом (Повт. 10:20; 23:21,22). Таким чином, клятва в Біблії є не тільки моральним і соціальним зобов'язанням, але й важливим релігійним актом, що підтверджує серйозність обіцянок та забезпечує моральну відповідальність.

Засуджувалися ті клятви, які були пов'язані з іншими богами або виголошувалися без належної серйозності, часто заради порожніх слів, без наміру виконати обіцяне. Мойсей в книзі Повторення Закону (23:23) наголошує на важливості виконання обітниць, підтверджених іменем Бога, зазначаючи, що порушення такої клятви є даремним проголошенням імені Божого, що суворо забороняється. У книзі Левіт також міститься попередження: «Не будете присягати Моїм іменем на неправду, бо зневажиш Ім'я Бога свого» (Лев. 19:12). У Повторенні Закону (23:23) Господь наказує виконувати те, що виходить з уст людини, підкреслюючи відповідальність за слова, особливо коли в них згадується Його ім'я. Екклезіаст, у свою чергу, визначає людину, яка не виконує обіцяне, як дурну (Еккл. 5:3–5). У Новому Завіті Ісус, перед синедріоном, відповідає на запитання первосвященика, який закликає Його присягнути на живому Богові (Матв. 26:63-64). Апостол Павло неодноразово звертається до Бога як свідка у своїх важливих заявах (1 Фес. 2:5–10; 2 Кор. 1:23). Якщо б Ісус та апостоли вважали принесення клятви гріховним, вони б уникали її у своєму житті.

Історик Йосип Флавій зазначає, що в часи Ісуса існували два крайнощі щодо ставлення до клятви: есеї взагалі уникали клятв, вважаючи їх гіршими за злочини, а Філон Олександрійський дозволяв клятву лише у випадку серйозних справ. У той час як есеї повністю відмовлялися від клятви, інші релігійні течії в Ізраїлі не були настільки категоричними, але закликали ставитися до клятви з обережністю. Наприклад, в іудейському трактаті Мішна зазначено, що бажаючий увійти до братства «не повинен марнувати клятви» [4].

Серед простого народу поширеною була практика зловживання клятвами. Часто люди вдавалися до клятв іменем Божим задля досягнення особистих інтересів, що збільшувало ризик клятвозлочину. Так, Барклі зазначає, що стало звичним починати заяви словами: «Клянуся твоїм життям», «Клянуся моєю головою» чи «Не побачу я втіхи, якщо…». Ця практика не зникла й сьогодні: часто можна зустріти людей, які дають клятви бездумно, аби здобути чиюсь довіру. Така поведінка зустрічається не лише серед політиків, а й у широкому суспільстві. Тому заборона, яку висловлюють Ісус і Яків, спрямована саме проти безвідповідального використання клятви.

З огляду на те, що клятва була встановлена самим Господом і широко використовувалася у практиці життя, можна зробити висновок, що її застосування в суспільному житті може бути виправданим, якщо цього вимагає серйозність конкретної ситуації. У Новому Завіті є два тексти, що застосовуються проти складання присяги (клятви) та служби у силових структурах держави. Прихильники цього погляду стверджують, що в цих віршах Господь Ісус і апостол Яків забороняють клятву і будь-які її форми, включаючи військову присягу.

Перший погляд на клятву у християнському контексті стверджує її заборону в усіх проявах, включаючи військову присягу. Цей погляд трактує слова Ісуса та апостола Якова як заборону на будь-які клятви, адже вони ставлять військову службу поза Божим законом. Цю точку зору сповідують багато баптистських служителів та деякі церковні громади. Барклі, зокрема, зазначає, що квакери, навіть за умов загрози життю, відмовляються від складання клятви, обмежуючись висловленням слова «істинно». Засновник руху квакерів, Д. Фоке, зазначав, що найбільше, на що вони погоджуються, – це сказати слово «істинно» [5].

Прихильники цього погляду наводять кілька аргументів, щоб підтвердити свою позицію. Багато стародавніх християн інтерпретували слова Ісуса як заклик до повного утримання від клятви. Іустин Мученик у своїх Апологіях зазначає: «Він, Христос, наказав нам не присягатися зовсім, але завжди говорити правду, у словах: не присягайтеся зовсім і т.д.». Подібно до цього Євсевій у своєму описі розповідає випадок з Василидом, який відмовився присягати, стверджуючи, що як християнин він не має права на це. Спочатку його слова сприйняли як жарт, але після твердої відмови від клятви його ув'язнили, а згодом він був страчений.

Золотоуст рішуче відкидав клятву, вважаючи її пережитком минулого, атрибутом Старого Завіту, що більше не має місця в часи Нового Завіту. Відомі коментатори Святого Письма, такі як Феофілакт та Юхим Зігабен, також висловлювались проти клятви, вважаючи її необхідною лише за часів юдаїзму. Релігійна секта ессеїв часів Ісуса Христа взагалі уникала клятви, вважаючи її навіть більшою провиною, ніж клятвозлочинство, як зазначає Йосип Флавій. Деякі дослідники Біблії навіть припускають, що Ісус Христос був пов'язаний з цією сектою, відомою під назвою Учитель праведності, і що його ставлення до клятви було подібним до поглядів ессеїв.

Таким чином, цей погляд стверджує, що клятва, включаючи військову присягу, є порушенням принципів, закладених у Новому Завіті, і її заборона відображає прагнення до чесності, правдивості і моральної чистоти, без необхідності використовувати сакральні слова для підтвердження своїх зобов'язань.

Західні коментатори зазначають, що «тільки з п'ятого століття відмову від клятви почали вважати єретичною», як пише Толюк. Німецький коментатор Мейєр стверджує, що «Християнство, яким воно має бути за волею Христа, не повинно знати жодної клятви». Цю ж думку висловлює й Цан, який вказує на заборону присяг в словах Ісуса, записаних євангелістом Матвієм у 5:33–37, стверджуючи, що вони включають заборону не лише хибних, але й усіх присяг.

Проте поверхневе читання цих віршів може призвести до висновку, що вони дійсно вказують на повну відмову від використання присяг у житті учнів Христа. Може здатися, що Господь Ісус і Апостол Яків, повторюючи слова Христа, забороняють будь-які клятви. Однак, таке тлумачення є неповним і потребує додаткових роз’яснень. Необхідність врахування контексту Святого Письма. Згідно з правилами герменевтики, потрібно розглядати вчення про клятву в контексті всього Святого Письма. Це дає змогу зрозуміти, що заборона на клятву не є абсолютною, а має специфічне значення в конкретних обставинах.

Клятва була широко використовуваною практикою в історії Ізраїлю та за часів Нового Завіту. Не всі християни відкидали клятву або вважали її гріховною. Зокрема, Єронім зазначав: «Хто клянеться, той чи шанує, чи любить того, ким клянеться». Він додавав, що в Законі наказано клястися тільки Господом Богом, а не іншими предметами, як-от небом чи землею, що забороняє клятву в ім’я цих предметів.

Вчення Августина та інших отців Церкви. Августин писав, що Господь не хотів, щоб ми відступали від істини, не вимовляючи клятви, а щоб, при вимові клятви, ми не наближалися до клятвозлочину. Афанасій Олександрійський, захищаючи істину Господню у питаннях Трійці, присягався на постановах соборів, а мученик Аполлоній також вказував на важливість істинної клятви, що підтверджує вірність імператору, що не суперечить християнській моральності. Схожість між вченням Ісуса та есеїв. Хоча деякі дослідники вбачають у Ісусі

лідера секти есеїв, відомого як Учитель праведності, є суттєві відмінності між ними. Ісус не закликав до відокремленого життя, як це було притаманне есеям, але завжди знаходився серед людей, служачи їм. Це свідчить, що вчення Ісуса та есеїв щодо клятви, хоча й схожі, не є тотожними.

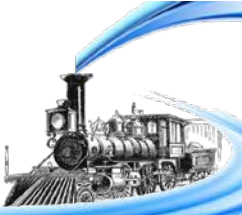
Багато західних коментаторів, зокрема Морісон, вважають, що негативне ставлення до клятви є наслідком неправильного тлумачення вірша 34, де Ісус не забороняє клятву абсолютно, а лише відносно перерахованих предметів, таких як небо, земля чи Єрусалим. Це вказує на те, що клятва може бути морально обґрунтованою, якщо вона вживається в істинному контексті. Таким чином, вчення про клятву, обітницю та присягу в християнському світогляді має складну природу. Воно включає як застереження від неправдивих та безглуздих клятв, так і визнання моральної цінності клятви, коли вона є необхідною для підтримки істини та правди [6].

Стверджується, що клятва суперечить християнському вченню, зазначає, що неправильне тлумачення віршів 33-37 Євангелія від Матвія призводить до висновку, нібито Христос заборонив клятву на вимогу громадянської влади, а також її використання в цивільному житті. Така інтерпретація суперечить загальній меті заповідей, що зазначені в 33 вірші. Метью Генрі в своєму коментарі до Євангелія від Матвія вказує, що заповідь забороняє хибні клятви та порушення клятв і обітниць. Нова Женевська Біблія зауважує, що йдеться про неприпустимість присягати на неживих об'єктах, що з біблійної точки зору є ідолопоклонством. Лише Бог має право бути свідком істинності клятви та обітниць людини.

Барклі звертає увагу на практику, коли люди клялися не ім'ям Божим, а іншими об'єктами, аби уникнути виконання своїх обіцянок. Таким чином, Христос у своїх словах підкреслює, що присяга, навіть на небі чи землі, пов'язана з Богом. Цей підхід до клятви, що забороняє лише хибну клятву, є найбільш переконливим у контексті Писання. Біблійне вчення засуджує порожні та нечесні обіцянки, що були поширені в часи Ісуса та Апостолів, і продовжують існувати сьогодні [7].

Згідно з Старим Завітом, клятва не заборонялася, а в деяких випадках навіть заохочувалася, особливо коли це стосувалося законної влади або судових процесів (Вих. 22:11; 2 Пар. 6:22). Господь Ісус не скасовував моральну частину закону, що містить принципи щодо клятви (Мт. 5:18). Христос не відкидав, а визнавав державну владу та авторитет суддів, як це видно з Його взаємодії з Пілатом і первосвящеником (Мк. 15:60–62, Іван 19:10). Тому твердження, що Ісус змінював державні закони, є непідтвердженим [8].

Вестмінстерський катехізис зазначає, що Писання (Мт. 5:34; Як. 5:12) осуджує мирські клятви у звичайних розмовах, але не законні клятви в суді. Ісус не лише не скасував клятву, а й сам відповідав на запитання, пов'язані з нею, як

це видно з Його відповіді первосвященикові (Мт. 26:63). Якщо б Христос відкидав будь-яку клятву, Він би або мовчав, або категорично осудив би вимогу первосвященика. Апостол Павло також часто використовував клятву як підтвердження правдивості своїх слів (1 Фес. 2:5–10; 2 Кор. 1:23). Якщо б він дотримувався вчення про неприпустимість клятви, то відмовився б від цього практичного методу [9].

Таким чином, відкидання клятви на основі лише двох віршів Писання, вирваних з контексту, є неповним та невірним. Як було показано, клятви мали широке застосування у Святому Письмі, і слова Ісуса не скасовували державних законів, а вказували на заборону безпідставних клятв. Отже, слова Ісуса про клятву не відносяться до клятв, які вимовляються у судових чи урочистих випадках, а лише до обіцянок, зроблених без реальної потреби.

Висновки. У текстах Євангелія від Матвія 5:34-37 та Послання Якова 5:12 не міститься заклику до відмови від обіцянок чи клятв, даних Богові або людині. Ісус наголошує на необхідності серйозності і відповідальності в кожному слові, яке промовляється, застерігаючи від порожніх, необдуманих клятв, особливо тих, що використовують ім’я Бога для досягнення особистих цілей чи маніпуляцій. Відповідно до цього, християнин повинен підходити до даних обіцянок, зокрема до присяг, з високою усвідомленістю відповідальності та моральної серйозності. Зокрема, в контексті державної служби та силових структур, важливо усвідомлювати, що кожна присяга є не лише юридичним, а й моральним зобов'язанням. Обіцянки, дані в таких випадках, повинні бути виконані з повним розумінням їхнього значення та наслідків. Таким чином, віруючі повинні бути особливо обережними і зваженими при прийнятті присяги чи обіцянки, щоб їхнє слово завжди було справжнім, відповідальним і чесним, адже це є основою християнської моралі та етики.

Література:

1. Цвєткова Ю. В. Становлення правової традиції релігійної толерантності у федеративних державах Європи (V ст. до н. е. – XVII ст.) : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2020. 511 с.

2. Туренко О. С. Пошуки смислів сумісності індивідуального й колективного: соціально-філософський досвід Середньовіччя : дис. … д-ра філос. наук : 09.00.03. Київ, 2016. 420 с.

3. Греченко В. Історія та культура України : підручник. Харків : ХНУВС, 2017. 440 с.

4. Четверті Бандерівські читання «Як завершити Українську національну революцію» : зб. матеріалів (2 лют. 2017 р., м. Київ) / упоряд.: Т. Бойко, Б. Галайко, Ю. Сиротюк. Київ : Вид-во «Промінь», 2017. 416 с.

5. Україна–Цивілізація / ред.: В. Бедь, Є. Гайданка. Ужгород : Вид. від. КаУ, 2015. Т. 1 : Україна на шляху до розбудови національної держави: історична спадщина, суспільно-політична реальність та соціокультурна перспектива. 434 с.

6. Романов М., Іванюк А. Щодо впровадження зарубіжного досвіду ресоціалізації. Засуджених до позбавлення волі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 331–333. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/78.

7. Мельник Я. Г. Пролегомени до українського дискурсу: етнокультурний, соці ально-політичний та лінгво-семіотичний аспекти. 2-ге вид. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. універ ситет ім. Василя Стефаника, 2023. 404 с.

8. Історія України : XIX – XXI ст : Практикум / ред. Р. В. Лаврецький. Львів : ЛДУ БЖД, 2014. 558 с.

9. Андрущакевич Ю. Сучасне розуміння правової ідеології крізь призму сприйняття та заперечення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 14–17. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-9/1.

References:

1. Tsvietkova, Yu. V. (2020). Stanovlennia pravovoi tradytsii relihiinoi tolerantnosti u federatyvnykh derzhavakh Yevropy (V st. do n. e. – XVII st.) [The formation of a legal tradition of religious tolerance in the federal states of Europe (5th century BC - 17th century)] *Doctor's thesis*. Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. [in Ukrainian].

2. Turenko, O. S. (2016). Poshuky smysliv sumisnosti indyvidualnoho y kolektyvnoho: sotsialno-filosofskyi dosvid Serednovichchia [Searching for the meanings of the compatibility of the individual and the collective: the socio-philosophical experience of the Middle Ages]. *Doctor's thesis.* Natsionalna akademiia nauk Ukrainy. [in Ukrainian].

3. Hrechenko, V. (2017). *Istoriia ta kultura Ukrainy [History and culture of Ukraine]*. Kharkiv: KhNUVS. [in Ukrainian].

4. Boiko, T., Halaiko, B., & Syrotiuk, Yu. (2017). *Chetverti Banderivski chytannia «Yak zavershyty Ukrainsku natsionalnu revoliutsiiu» [Fourth Bandera Readings "How to Complete the Ukrainian National Revolution"]*. Kyiv: Vydavnytstvo «Promin». [in Ukrainian].

5. Bed, V., & Haidanka, Ye. (Eds.). (2015). *Ukraina–Tsyvilizatsiia: T. 1. Ukraina na shliakhu do rozbudovy natsionalnoi derzhavy: istorychna spadshchyna, suspilno-politychna realnist ta sotsiokulturna perspektyva [Ukraine–Civilization. Vol. 1: Ukraine on the path to building a national state: historical heritage, socio-political reality and socio-cultural perspective]*. Uzhhorod: Vydavnychyi viddil KaU. [in Ukrainian].

6. Romanov, M., & Ivaniuk, A. (2022). Shchodo vprovadzhennia zarubizhnoho dosvidu resotsializatsiii. Zasudzhenykh do pozbavlennia voli [Regarding the implementation of foreign experience in resocialization. Convicted prisoners]. *Iurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, (4), 331–333. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/78 [in Ukrainian].

7. Melnyk, Ya. H. (2023). *Prolehomeny do ukrainskoho dyskursu: etnokulturnyi, sotsi alno-politychnyi ta linhvo-semiotychnyi aspekty [Prolegomena to Ukrainian discourse: ethnocultural, socio-political and linguistic-semiotic aspects]* (2-th ed.). Ivano-Frankivsk: Prykarpatskyi natsionalnyi univer sytet imeni Vasylia Stefanyka. [in Ukrainian].

8. Lavretskyi, R. V. (Ed.). (2014). *Istoriia Ukrainy : KhIKh – XXI st. [History of Ukraine: 19th – 21st centuries]* Lviv: LDU BZhD. [in Ukrainian].

9. Andrushchakevych, Yu. (2021). Suchasne rozuminnia pravovoi ideolohii kriz pryzmu spryiniattia ta zaperechennia [Modern understanding of legal ideology through the prism of perception and denial]. *Iurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, (9), 14–17. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-9/1 [in Ukrainian].

УДК 35.08

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-359-370

Шевченко Олександр Васильович аспірант кафедри публічного управління та адміністрування, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, https://orcid.org/0009-0003-6867-5506

ДЕРЖАВНА ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА ЯК СТРАТЕГІЯ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ РЕГІОНУ

Анотація. У статті проаналізовані наукові дослідження щодо формування та реалізації державної інформаційної політики як стратегії формування позитивного іміджу регіону.

Зазначено, що регіональна інформаційна політика є сукупністю основних цілей діяльності регіональних органів влади щодо розвитку інформаційних ресурсів, інфокомунікаційного середовища, інформаційних систем та технологій, удосконалення системи формування дієвої співпраці регіональних органів влади та громадськості. Регіональна інформаційна політика передбачає участь в управлінні регіоном його населення, і в цьому величезну роль відіграють інформаційні ресурси – електронні та друковані ЗМІ, інформаційні технології та системи телекомунікаційного середовища.

Зазначено, що актуальними проблемами державної інформаційної політики в регіонах є: освоєння сучасних цифрових технологій співробітниками структур, задіяних у реалізації регіональної інформаційної політики; вироблення у фахівців, які працюють у цих структурах, умінь та навичок сучасної та ефективної подачі інформаційних матеріалів, розрахованих на широке коло громадськості; підвищення залучення населення до суспільно-політичних та соціально-економічних процесів, що відбуваються в регіоні; формування у регіональної аудиторії звички до критичного аналізу інформації та пошуку її альтернативних джерел в інформаційному полі регіону, тобто формування навичок інформаційної гігієни.

Завдання цілеспрямованого формування іміджу регіону не може вирішуватися без створення позитивного іміджу регіональних органів влади в очах мешканців регіону. Проаналізовані основні аспекти формування іміджу регіональних органів влади, визначені принципи та пріоритети.

Інформаційна політика регіону в ідеалі має враховувати найважливіші принципи масової комунікації, щоб досягати своєї основної мети – ефективно використовувати основні раціональні моделі здійснення внутрішньої та зовнішньої політики регіону як джерела формування позитивного іміджу, який, у свою чергу, стане фундаментом для створення простих та привабливих брендів.

Розробка стратегії реалізації регіональної інформаційної політики має лежати в основі формування гармонійного медіапростору території як комунікативного поля, за допомогою якого будуть підніматися та знаходити своє рішення за спільних зусиль влади та суспільства важливі питання політичного та соціально-економічного характеру.

Ключові слова: публічне управління, державна інформаційна політика, формування іміджу регіональних органів влади, регіональна інформаційна політика, стратегії формування позитивного іміджу регіону.

Shevchenko Oleksandr Vasyl′ovych Postgraduate Student, Department of Public Management and Administration, Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav, https://orcid.org/0009-0003-6867-5506

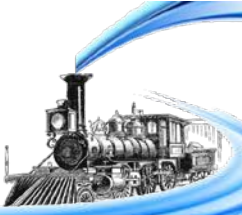
STATE INFORMATION POLICY AS A STRATEGY FOR FORMING A POSITIVE IMAGE OF THE REGION

Abstract. The article analyzes scientific research on the formation and implementation of state information policy as a strategy for forming a positive image of the region.

Regional information policy is a set of main goals of the activities of regional authorities in the development of information resources, infocommunication environment, information systems and technologies, and improving the system for forming effective cooperation between regional authorities and the public. Regional information policy involves the participation of its population in the management of the region, and information resources - electronic and print media, information technologies and telecommunication environment systems - play a huge role in this.

The current problems of state information policy in the regions are: mastering modern digital technologies by employees of structures involved in the implementation of regional information policy; developing among specialists working in these structures the skills and abilities of modern and effective presentation of information materials designed for a wide range of the public; increasing the involvement of the population in socio-political and socio-economic processes taking place in the region; forming in the regional audience the habit of critical analysis of information and searching for its alternative sources in the information field of the region, that is, the formation of information hygiene skills.

The task of purposeful formation of the image of the region cannot be solved without creating a positive image of regional authorities in the eyes of the residents of the region. The main aspects of forming the image of regional authorities are analyzed, principles and priorities are determined.

The information policy of the region should ideally take into account the most important principles of mass communication in order to achieve its main goal - to effectively use the main rational models of implementing the internal and external policy of the region as a source of forming a positive image, which, in turn, will become the foundation for creating simple and attractive brands.

The development of a strategy for the implementation of regional information policy should be the basis for the formation of a harmonious media space of the territory as a communicative field, through which important issues of a political and socio-economic nature will be raised and found their solution through the joint efforts of the authorities and society.

Keywords: public administration, state information policy, image formation of regional authorities, regional information policy, strategies for forming a positive image of the region.

Постановка проблеми. Сьогодні інформаційне поле, яке створюється навколо кожної людини, багато в чому функціонує за ринковим принципом: попит породжує пропозицію на певний контент. Тому в умовах стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та використання їх можливостей різними інструментами для впливу на суспільство у власних політичних, економічних та соціальних інтересах з особливою очевидністю постає проблема розробки стратегії формування позитивного іміджу регіону.

Ці процеси, у свою чергу, ведуть до необхідності функціонування в кожному регіоні ефективної структури, яка відповідає за створення та поетапну реалізацію державної інформаційної політики, спрямованої на вирівнювання інформаційного поля та протистояння деструктивним силам, здатним дестабілізувати суспільство через недостовірну та односторонню інформацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування та розвитку державної інформаційної політики, у тому числі державної інформаційної політики на регіональному рівні аналізують, зокрема: А. Арістова, І. Березовська, К. Захарченко, В. Іванов, С. Камінський, Є. Кобко, Н. Литвин, С. Макаренко, С. Москаленко, Ю. Мохова, Ю. Нестеряк, О. Панченко, О. Попроцький, Р. Прав, А. Савич, Я. Сиваківський, В. Степанов, О. Твердохліб, В. Торічний, А. Турчак, О. Шевчук та ін.

Мета статті є систематизація наукових досліджень щодо формування та реалізації державної інформаційної політики як стратегії формування позитивного іміджу регіону.

Виклад основного матеріалу. Успішність розвитку регіону та території знаходиться в прямо пропорційній залежності від наповнюваності бюджету регіону, людського потенціалу, обсягів експорту, у тому числі і за кордон, а значить і безпосередньо впливає на динаміку зростання внутрішнього валового

продукту, із чого складається запит на розвиток сприятливого регіонального іміджу, здатного залучити усі перелічені ресурси.

Основним засобом для вирішення цього завдання є державна інформаційна політика. Для розуміння проблеми та її вирішення є необхідним уточнення терміна «державна інформаційна політика».

Так, існує багато підходів до поняття «державна інформаційна політика», зокрема, державна інформаційна політика:

- це сукупність цілей, що відображають національні інтереси в інформаційній сфері, стратегії, тактики управлінських рішень і методів їх реалізації, що розробляються і реалізуються державною владою для регулювання і вдосконалення, як взаємодії процесів технологічного забезпечення такої взаємодії [1];

- здійснюється органами влади, спрямована на формування сприятливого середовища для загальногромадянського діалогу в інформаційному полі та досягнення суспільної згоди, для чого використовується комбінація тих чи інших методів, що підходять до конкретної ситуації та рівня соціально-політичного розвитку суспільства [2];

- відтворення та розповсюдження інформації, що задовольняє інтереси держави та громадянського суспільства, спрямованої на забезпечення творчого, конструктивного діалогу між ними та їх представниками, а також регулюючою діяльність державних органів, що визначає розвиток інформаційної сфери суспільства [3; 4].

Таким чином, основне завдання державної інформаційної політики може розглядатися як побудова такого медіапростору на регіональному рівні, де приймається та обговорюється будь-яка конструктивна думка чи питання до влади; де спільними зусиллями влади та суспільства через засоби масової інформації, які відіграють роль медіаторів, вирішуються будь-які суспільно значущі проблеми.

У результаті аналізу сутності феномену державної інформаційної політики можна виокремити кілька головних напрямів у галузі державної інформаційної політики: державне регулювання діяльності ЗМІ, у тому числі електронних; розвиток Інтернету як соціально-політичного ресурсу; нормативне регулювання інформаційних відносин та процесів; створення єдиного інформаційного простору; створення електронного урядування.

Спеціалісти різних галузей науки, які вивчають проблематику регіонального розвитку, все частіше схиляються до думки про необхідність управління регіональною інформаційною політикою з боку місцевої влади для формування сприятливого іміджу регіону.

На нашу думку, виходячи з проведеного аналізу підходів до визначення терміну та існуючих сьогодні в регіональних органах влади практичних методів

здійснення державної інформаційної політики, її можна трактувати як системний метод впливу влади на суспільство через цілеспрямоване поширення потрібної з політичної точки зору інформації, що забезпечує формування позитивного інформаційного порядку денного регіону. При цьому продуманий підхід до вирішення зазначених завдань передбачає необхідність визначення основних напрямів роботи, їх методологію та оціночні маркери на початок активних дій в інформаційному просторі регіону.

Крім того, державна інформаційна політика є механізмом соціального конструювання із застосуванням специфічних інформаційних технологій, основне завдання якого полягає у створенні збалансованого суспільства. При цьому конструктивна взаємодія регіональної влади та суспільства є найважливішою умовою соціально-економічного розвитку території, спільної роботи щодо її покращення для життя людей, створення її інвестиційної та демографічної привабливості.

У той же час методи та способи трансляції інформації на широку аудиторію у структур, які відповідають за регіональну інформаційну політику, можуть бути різними. У тому числі їх застосування допускає провокування суспільства або його конкретної групи на певний комплекс дій (участь у діяльності з благоустрою громадських територій, масових культурних та спортивних заходах, організація громадських обговорень важливих для регіону питань тощо). При цьому важливим аспектом ведення ефективної інформаційної політики є умова безперервної взаємодії в інформаційному полі влади з інститутами громадянського суспільства [5].

Одним із головних компонентів у сучасних умовах відкритого інформаційного поля стає успішна масова комунікація, яка неможлива без інформаційної прозорості регіональних владних структур, оскільки лише за умов інформаційної відкритості можуть бути забезпечені всебічність та чесність інформації. Ці імперативи в сучасному інформаційному суспільстві, без сумніву, є не лише основою сталого розвитку, а й є однією із засад орієнтованих на демократію державного управління, забезпечення національної безпеки.

Сьогодні регіональна влада не завжди усвідомлює важливість інформаційної відкритості, намагаючись швидше її імітувати. Водночас цифрова реальність та глобальний електронний інформаційний простір дуже швидко змінюють звичну дійсність у всіх сферах життя сучасного суспільства. Тому серед головних завдань регіональної інформаційної політики першочерговим є створення цілісного медіапростору та зміцнення правового поля щодо налагодження відносин усередині суспільства, у тому числі при виникненні питань отримання та поширення інформації.

У сучасних реаліях управління у сфері інформаційної політики є невід'ємною частиною функцій органів регіональної влади. У той же час найчастіше

керівництво територій не завжди має чітке уявлення про те, що статус служби зі зв'язків з громадськістю та ЗМІ - особливий. Представляючи владу та будучи її безпосереднім інструментом у справі формування іміджу регіону та його інформаційної політики, ця служба паралельно представляє мешканців регіону. Іншими словами, відіграє роль медіатора у взаєминах влади та суспільства, що вимагає від органів місцевого самоврядування особливого до неї ставлення.

У більшості випадків управлінню з інформаційної політики (яке в різних регіонах може називатися по-різному: «департамент зв'язків із громадськістю та ЗМІ», «прес-служба», «інформаційно-аналітичний відділ») ставиться завдання стати засобом одностороннього впливу на громадськість. Проте позитивний імідж регіону складно збудувати з такої позиції. Важливим є розуміння керівників органів місцевої влади, що управління з інформаційної політики (або його похідні) мають стати механізмом урахування інтересів суспільства та відгуку на них [6; 7].

Ще однією необхідною умовою для успішної комунікації між органами влади, ЗМІ та суспільством, на наш погляд, є соціальна значущість інформації, що транслюється, її затребуваність. Тобто інформація має насамперед відповідати запиту аудиторії, а не задоволенню певних інтересів владних структур та її окремих представників. У цьому слід зазначити, що успішна стратегія регіональної інформаційної політики неможлива без постійного врахування балансу інтересів влади та населення регіону. За нашими спостереженнями, саме зміна пріоритетів в певній бік є основною причиною дисфункціональності та неефективності регіональної інформаційної політики, що у свою чергу найчастіше веде до підвищення рівня соціальної напруги у суспільстві у першому випадку, чи до популізму – у другому. Важливим аспектом є те, що в умовах війни, саме органи місцевої влади відіграють важливу роль для функціонування регіону і тому довіра до органів влади у цьому випадку є важливим чинником у системі забезпечення національної безпеки.

Одним із значних компонентів у структурі інформаційної політики є моніторинг її реалізації. Він несе в собі функції забезпечення перманентної оцінки та коригування процесів і результатів, насамперед у ситуації, що змінюється в соціально-економічній сфері. При цьому регіональну інформаційну політику можна вважати успішною тільки тоді, коли під час її реалізації спостерігається стійка і об'єктивна широка громадська підтримка змін, що здійснюються владою, і дій, що вживаються.

В умовах воєнного часу регіональні органи влади мають формувати дієвий та відкритий діалог з суспільством, визначати пріоритети розвитку регіону, безпекового середовища з урахуванням думки інститутів громадянського суспільства, узгоджувати стратегічні зміни, щоб не було супротиву серед населення.

Можна виділити кілька великих напрямів роботи регіональних органів влади, відповідальних за інформаційну політику [8]:

- взаємодія з громадськими організаціями, що діють на території регіону (проводити зустрічі з їхніми представниками та керівництвом регіональних органів влади, де мають обговорюються проблеми, що хвилюють громадськість та можливості їх вирішення);

- цілеспрямована діяльність зі ЗМІ (проводити регулярні прес-конференції та брифінги; за підсумками заходів розсилати прес-релізи, а також анонси про перетворення, що плануються в певному регіоні, у всі регіональні ЗМІ, оприлюднення інформації на офіційному сайті);

- щоденний аналіз преси та контенту соціальних мереж з подальшим коригуванням роботи всіх PR-служб;

- координація роботи прес-служби з метою вибудовування єдиного інформаційного потоку та запобігання виникненню спотворених інформаційних повідомлень, фейків тощо;

- розробка та реалізація окремих PR-проектів, спрямованих на покращення іміджу регіону;

- моніторинг ефективності роботи з вибудовування позитивного іміджу регіону з подальшим коригуванням методів роботи.

Виходячи з вищесказаного, можна стверджувати, що актуальними проблемами державної інформаційної політики в регіонах є [9]:

1) освоєння сучасних цифрових технологій співробітниками структур, задіяних у реалізації регіональної інформаційної політики;

2) вироблення у фахівців, які працюють у цих структурах, умінь та навичок сучасної та ефективної подачі інформаційних матеріалів, розрахованих на широке коло громадськості;

3) підвищення залучення населення до суспільно-політичних та соціально-економічних процесів, що відбуваються в регіоні;

4) формування у регіональної аудиторії звички до критичного аналізу інформації та пошуку її альтернативних джерел в інформаційному полі регіону, тобто формування навичок інформаційної гігієни.

Завдання щодо вдосконалення реальних показників цих напрямів роботи мають стати першорядними, з їхньою регулярною оцінкою виходячи з конкретних маркерів.

І якщо перші два показники можна досягти ефективною кадровою політикою регіональних органів влади та проведенням регулярних курсів підвищення кваліфікації для фахівців, які працюють у сфері державної інформаційної політики, то третій показник потребує складнішої комплексної роботи, а його оцінка має базуватися насамперед на емпіричних дослідженнях. У тому числі широкомасштабних соціологічних опитуваннях жителів регіону та

його окремих територій, без чого різні галузі науки можуть дати лише загальні, а тому, можливо, хибні та не підходящі до конкретного випадку рекомендації.

Завдання цілеспрямованого формування іміджу регіону не може вирішуватися без створення позитивного іміджу регіональних органів влади в очах мешканців регіону. Інакше неможливо отримати їхню довіру та розраховувати на підтримку дій влади з управління територією та її розвитку, оскільки населення території не висловлюватиме бажання брати участь у реалізації самоврядування на місцях, проектах розвитку території через консолідацію в дусі негативного сприйняття місцевої бюрократії.

У сучасному світі доступних сьогодні соціальних мереж і месенджерів все більшого значення набувають прямі контакти представників регіональної влади з населенням: будь-яка необережна фраза може бути зафіксована за допомогою гаджетів, що є практично у кожної людини, і викликати справжню «бурю» у громадській думці, здатну винести інформацію у більш широке інформаційне поле. Тобто кожна індивідуальна взаємодія представників влади будь-якого рівня з населенням, професійними та соціальними об'єднаннями впливає, і іноді дуже суттєво, на підтримання іміджу регіональних органів влади. У зв'язку з цим здатність регіональної влади ефективно комунікувати з населенням не менш важлива, ніж професіоналізм службовців у виконанні своїх прямих обов'язків. Особливо в умовах воєнного часу будь-яка необережна та двозначна фраза посадовця може негативно вплинути на настрої населення, що може призвести до панічних та негативних настроїв жителів регіону.

Ще один важливий аспект, який необхідно врахувати при розробці стратегії регіональної інформаційної політики - унікальні характеристики території: кожен регіон має свої соціокультурні, ментальні особливості, історію, а також «бекграунд» з іміджу, що вже стихійно склався та формується з переплетення позитивних і негативних характеристик. Отже, важливим є завдання вивчення громадської думки для знаходження цієї «нульової точки» майбутньої стратегії формування конкурентоспроможного привабливого іміджу регіону.

Для об'єктивного аналізу можна запропонувати такі параметри дослідження, які є найточнішими, зручнішими та інформативними для оцінки актуальної ситуації: вивчення поточної стратегії розвитку регіону, аналіз його соціально-економічного потенціалу, об'єктивно наявних ресурсів, сильних та слабких сторін, а також сфер, де є серйозні іміджеві проблеми. Усі ці аспекти безпосередньо залежать від діяльності регіональної влади та влади на місцях, тому спочатку необхідно проаналізувати вплив їхньої політики на актуальний імідж регіонів та існуючу інформаційну політику.

При цьому, на нашу думку, повинні враховуватись такі інформативні показники, як: 1) співвідношення потенційної аудиторії ЗМІ різних рівнів

(державних, регіональних), різних видів (друк, телебачення, радіо, інформ-агентства, інтернет-ЗМІ, соціальні мережі); 2) кількість звернень до них мешканців регіону; ступінь довіри населення території до регіональної влади; 3) наявність інтересу жителів регіону до регіональних інформаційних приводів та їх характеру; рівень розвитку громадянського суспільства та якість суспільного діалогу в інформаційному полі; 4) наявність довіри до офіційної інформації. Щоб отримати достовірну картину того, що відбувається, і об'єктивну оцінку більшості з перерахованих нами критеріїв, необхідно проведення регулярних соціологічних опитувань.

Головними трансляторами інформації, що формують імідж території, є регіональні та місцеві ЗМІ, нові медіа, Інтернет, соціальні мережі [4]. Водночас слід розуміти, що при передачі інформації, яка йде від органів регіональної влади, вона може бути ефективною при формуванні громадської думки, надання певної інформації з важливих питань розвитку регіону, інформування про безпекові заходи, аналіз інформації з реформування певних сфер життєдіяльності громади тощо.

Що стосується «несистемних» ЗМІ (переважно новинних сайтів та інформагентств), то варто зазначити, що більшість із них стали популярними саме завдяки критиці влади різного рівня: матеріали такого роду завжди затребувані аудиторією. У той самий час способи вбудувати такі ЗМІ у систему управління інформаційними потоками лише на рівні регіону і навіть окремого регіону розроблено достатньо. Один з них, на наш погляд, найдієвіший: використовувати, схильність альтернативних ЗМІ до сенсацій, і дефіцит журналістських кадрів, який є присутнім у ЗМІ, що знаходяться на самозабезпеченні [6].

Для цього в штаті регіональних управлінь з інформаційної політики мають бути професійні журналісти, які здатні практично будь-яку офіційну інформацію подати у вигляді готової новини, написаної коротко, цікаво, ясно. Важливо супроводити таку новину, яка розрахована на певну сенсаційність, яскравим та цікавим заголовком.

У цьому контексті можна стверджувати, що умовою взаємовигідної співпраці з будь-якими ЗМІ є надання журналістам не лише інформації про напрями або підсумки роботи регіональної влади, а й про проблемні явища, їх причини, про можливі варіанти вирішення. Водночас слід пам'ятати, що журналісти та ЗМІ мають право представляти аудиторії власну точку зору. У цьому немає небезпеки для процесів формування позитивного іміджу регіону або його органів влади: готовність до дискусії, обговорення проблем – ознака сильного та зрілого рівня управління, а отже, додатковий «плюс» до створюваного іміджу.

Найбільший інтерес у широкого загалу незмінно викликають такі теми: відновлення регіону, якщо він постраждав від воєнних дій; забезпечення

житлом, осіб, які є внутрішньо переміщеними, або які втратили житло внаслідок війни; відновлення соціально-економічного та демографічного розвитку регіону, розбудова органів влади, безпекові умови життєдіяльності громади; ситуація у сфері зайнятості та реальних доходів населення; рівень цін на основні товари та послуги порівняно з попереднім періодом; інформація про пільги та умови їх отримання; проблеми охорони здоров'я, освіти; рівень корупції тощо.

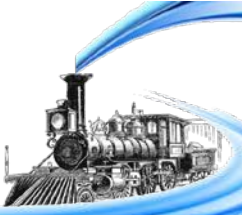
Як бачиться, звернення до цих тем, за наявності об'єктивного позитивного приводу, особливо на регіональному рівні, має стати частиною стратегії управління регіональною інформаційною політикою та побудови позитивного іміджу регіону.

Інформаційна політика регіону в ідеалі має враховувати всі перелічені нами найважливіші принципи масової комунікації, щоб досягати своєї основної мети – ефективно використовувати основні раціональні моделі здійснення внутрішньої та зовнішньої політики регіону як джерела формування позитивного іміджу, який, у свою чергу, стане фундаментом для створення простих та привабливих брендів.

Розробка стратегії реалізації регіональної інформаційної політики має лежати в основі формування гармонійного медіапростору території як комунікативного поля, за допомогою якого будуть підніматися та знаходити своє рішення за спільних зусиль влади та суспільства важливі питання політичного та соціально-економічного характеру.

Висновки. Інформаційна політика регіональної влади є одним із головних ресурсів формування іміджу регіону як у сприйнятті його мешканцями, так і за його межами. При цьому основною причиною її недостатньої ефективності у регіонах залишається її несамостійність та невідповідність повсякденним запитам суспільства на інформаційний контент. Багато в чому це зумовлено тим, що від розробки та реалізації стратегії регіональної інформаційної політики «відірвано» суспільство. Недостатнім залишається і аналіз зворотного зв'язку з кінцевим споживачем інформації - людиною, жителем регіону, на яку, зрештою, і спрямована регіональна інформаційна політика. Оцінка цього важливого параметра ведеться переважно за реакцією громадськості на той чи інший інформаційний привід у соціальних мережах, але це джерело складно вважати достовірним, оскільки воно відображає думку далеко не всіх соціальних груп, може піддаватися навмисному втручанню з метою спотворення реальної картини. Отже, для вирішення цієї проблеми необхідні регулярні соціологічні дослідження, що відображають реальне сприйняття жителями регіону образу регіональної влади та поточного іміджу регіону.

Небезпечною також є тенденція до технічного, а не змістовного аспекту реалізації інформаційної політики регіону, коли якість інформації, що розповсюджується, і глибина інформаційних приводів залишаються мінімальними, при

цьому їх кількість, як і кількість каналів трансляції, надмірна. Таке викривлення незмінно веде до втоми суспільства від офіційної інформації та недовіри до її джерел та трансляторів.

Література:

1. Апостолюк О. З. Державна інформаційна політика як стратегічна ціль України. *Інфраструктура ринку.* 2019. Вип. 33. С. 48–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ifrctr_2019_33_9

2. Негодченко В. Основні напрями державної інформаційної політики в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 4. С. 77–81.

3. Рябоконь О. Державна інформаційна політика формування інформаційного суспільства: зарубіжний досвід. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.* 2016. Вип. 43. С. 97–114.

4. Божкова В. В., Білан А. О. Сутність державної інформаційної політики в умовах розвитку інформаційного суспільства в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 11. С. 106–110.

5. Нестеряк Ю.В. Державна інформаційна політика України: теоретико-методологічні засади : монографія. Київ : НАДУ, 2014. 592 с.

6. Саврук М. Проблеми інформаційної політики України в контексті забезпечення інформаційної безпеки. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини.* 2017. Вип. 43. С. 172–184.

7. Панченко, О. А. Засоби масової комунікації як платформа державної інформаційної політики. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 7/8. С. 29-33.

8. Сиваківський Я., Імбіровська-Сиваківська І. Державна інформаційна політика як захисний бар'єр від ворожої пропаганди. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія: Журналістика*. 2020. Вип. 48. С. 207-213. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Jur_2020_48_25

9. Торічний В. О. Інформаційне забезпечення державної політики як найважливіший фактор безпеки держави. *Актуальні проблеми державного управління*. 2019. № 1. С. 77–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2019_1_12

References

1. Apostoliuk, O. Z. (2019), Derzhavna informatsiina polityka yak stratehichna tsil Ukrainy [State information policy as a strategic goal of Ukraine], *Infrastruktura rynku - Market infrastructure,* Vyp. 33, pp. 48–54. available at http://nbuv.gov.ua/UJRN/ifrctr_2019_33_9 [in Ukrainian].

2. Nehodchenko, V. (2016), Osnovni napriamy derzhavnoi informatsiinoi polityky v Ukraini [Main directions of state information policy in Ukraine], *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, № 4, pp. 77–81 [in Ukrainian].

3. Riabokon, O. (2016), Derzhavna informatsiina polityka formuvannia informatsiinoho suspilstva: zarubizhnyi dosvid [State information policy of forming an information society: foreign experience], *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho - Scientific works of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky*, Vyp. 43, pp. 97–114 [in Ukrainian].

4. Bozhkova, V. V. & Bilan A. O. (2019), Sutnist derzhavnoi informatsiinoi polityky v umovakh rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini [The essence of state information policy in the conditions of development of an information society in Ukraine], *Investytsii: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience*, № 11, pp. 106–110 [in Ukrainian].

5. Nesteriak, Yu.V. (2014), Derzhavna informatsiina polityka Ukrainy: teoretyko-metodolohichni zasady : monohrafiia [State information policy of Ukraine: theoretical and methodological foundations: monograph], Kyiv : NADU [in Ukrainian].

6. Savruk, M. (2017), Problemy informatsiinoi polityky Ukrainy v konteksti zabezpechennia informatsiinoi bezpeky [Problems of information policy of Ukraine in the context of ensuring information security], *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia mizhnarodni vidnosyny - Visnyk of Lviv University. International relations series*, Vyp. 43, pp. 172–184 [in Ukrainian].

7. Panchenko, O. A. (2020), Zasoby masovoi komunikatsii yak platforma derzhavnoi informatsiinoi polityky [Mass media as a platform for state information policy]. Investytsii: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience, № 7/8, pp. 29-33 [in Ukrainian].

8. Syvakivskyi, Ya.& Imbirovska-Syvakivska, I. (2020), Derzhavna informatsiina polityka yak zakhysnyi barier vid vorozhoi propahandy [State information policy as a protective barrier against hostile propaganda], Visn. Lviv. un-tu. Seriia: Zhurnalistyka - Visnyk. Lviv. Univ. Series: Journalism, Vyp. 48, pp. 207-213, available at http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Jur_2020_48_25 [in Ukrainian].

9. Torichnyi, V. O. (2019), Informatsiine zabezpechennia derzhavnoi polityky yak naivazhlyvishyi faktor bezpeky derzhavy [Information support of state policy as the most important factor of state security], *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia - Current problems of public administration*, № 1, pp. 77–85, available at http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2019_1_12 [in Ukrainian].

УДК 352.075

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-371-381

Шпак Юрій Валерійович доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри національної безпеки, публічного управління та адміністрування, Державний університет «Житомирська політехніка»**,** м. Житомир, тел.: (067) 703- 92-42, https://orcid.org/0000-0003-0922-2550

РОЛЬ СТАНДАРТИЗАЦІЇ В ЕФЕКТИВНОМУ ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

Анотація. У статті досліджується роль стандартизації в підвищенні ефективності публічного управління, зокрема її вплив на прозорість та підзвітність державних органів. Обґрунтовано, що стандарти є необхідним інструментом для оптимізації адміністративних процесів, підвищення якості державних послуг, запобігання корупції та забезпечення ефективного використання ресурсів.

Проаналізовано основні проблеми державного управління без чітких стандартів, серед яких відсутність єдиних правил і процедур, неефективність держустанов, високі корупційні ризики та низький рівень довіри громадян до влади. Визначено ключові функції стандартів, включаючи уніфікацію управлінських процесів, спрощення бюрократичних процедур, гармонізацію з міжнародними нормами та впровадження KPI (ключових показників ефективності).

Розглянуто міжнародний досвід застосування стандартів у державному управлінні, зокрема використання ISO 9001 для підвищення якості адміністративних послуг, ISO 37001 як механізму боротьби з корупцією, а також CAF (Common Assessment Framework) для оцінювання ефективності державних органів.

Окрему увагу приділено ролі стандартів у забезпеченні прозорості публічного управління, зокрема відкритому доступу до інформації, цифровізації державних послуг та впровадженню електронного врядування. Наведено приклади успішних реформ, таких як платформа "Дія" в Україні, "E-Government" в Естонії та система відкритих даних "Data.gov" у США.

Стандартизація також розглядається як дієвий інструмент боротьби з корупцією. Аналізуються антикорупційні практики, такі як система "ProZorro" для прозорих державних закупівель та механізми фінансового контролю у Фінляндії, Данії та Естонії.

У статті обґрунтовано, що запровадження стандартів у публічному управлінні є ключовим фактором підвищення підзвітності державних органів.

Розглянуто механізми оцінювання ефективності держслужбовців, включаючи KPI, щорічну звітність органів влади перед суспільством, а також аудит державних установ.

Зроблено висновок, що комплексна стандартизація державного управління сприяє зміцненню довіри громадян до влади, мінімізує корупційні ризики, забезпечує прозорість адміністративних процесів і покращує якість державних послуг. Використання міжнародного досвіду та впровадження сучасних цифрових технологій є важливими кроками на шляху до ефективного та підзвітного державного управління в Україні.

Ключові слова: стандартизація, публічне управління, прозорість, підзвітність, державні органи, ефективність управління, антикорупційні механізми, ISO 9001, ISO 37001, CAF, електронне врядування, цифровізація, KPI, ProZorro, державні послуги, міжнародний досвід, аудит, відкриті дані, державна політика, управління якістю.

Shpak Yurii Valeriyovych Doctor of Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of National Security, Public Administration and Administration, State University "Zhytomyr Polytechnic", Zhytomyr, tel.: (067) 703-92-42, https://orcid.org/0000-0003-0922-2550

THE ROLE OF STANDARDIZATION IN EFFECTIVE PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. The article examines the role of standardization in enhancing the efficiency of public administration, particularly its impact on the transparency and accountability of government agencies. It is substantiated that standards are a necessary tool for optimizing administrative processes, improving the quality of public services, preventing corruption, and ensuring the efficient use of resources.

The key problems of public administration without clear standards are analyzed, including the absence of unified rules and procedures, inefficiency of government institutions, high corruption risks, and low public trust in authorities. The main functions of standards are identified, including the unification of management processes, simplification of bureaucratic procedures, harmonization with international norms, and the implementation of KPI (Key Performance Indicators).

The article reviews international experience in the application of standards in public administration, particularly the use of ISO 9001 to improve the quality of administrative services, ISO 37001 as a mechanism for combating corruption, and CAF (Common Assessment Framework) for evaluating the effectiveness of government agencies.

Special attention is given to the role of standards in ensuring transparency in public administration, particularly access to information, digitalization of public

services, and the implementation of e-government. Examples of successful reforms such as the "Diia" platform in Ukraine, "E-Government" in Estonia, and the "Data.gov" open data system in the USA are provided.

Standardization is also considered an effective tool for combating corruption. Anti-corruption practices, such as the "ProZorro" system for transparent public procurement and financial control mechanisms in Finland, Denmark, and Estonia, are analyzed.

The article substantiates that the introduction of standards in public administration is a key factor in increasing the accountability of government agencies. Mechanisms for evaluating the efficiency of civil servants, including KPI, annual reporting by government bodies to society, and audits of public institutions, are considered.

It is concluded that comprehensive standardization of public administration contributes to strengthening public trust in the government, minimizing corruption risks, ensuring transparency in administrative processes, and improving the quality of public services. The use of international experience and the implementation of modern digital technologies are important steps toward effective and accountable public administration in Ukraine.

Keywords: Standardization, public administration, transparency, accountability, government agencies, management efficiency, anti-corruption mechanisms, ISO 9001, ISO 37001, CAF, e-government, digitalization, KPI, ProZorro, public services, international experience, audit, open data, public policy, quality management.

Постановка проблеми. Стандартизація є важливим інструментом підвищення ефективності публічного управління, оскільки забезпечує уніфікацію процесів, встановлення чітких правил та процедур, а також сприяє забезпеченню прозорості й підзвітності органів влади. У сучасному світі державні установи функціонують у складному правовому, економічному та соціальному середовищі, що вимагає дотримання певних стандартів для забезпечення стабільності, якості послуг та ефективного використання ресурсів.

Наведемо основні проблеми управління без чітких стандартів. Це передусім відсутність єдиних правил і процедур, що призводить до хаотичності у прийнятті рішень та дублювання функцій. Неефективність державних установ, що ускладнює координацію між різними рівнями управління. Високі корупційні ризики, які без прозорих процедур збільшується можливість зловживань та маніпуляцій. Низький рівень довіри громадян, породжує невизначеність у процедурах та їх непрозорість підривають авторитет державних інституцій. Тому, актуальність теми стандартизації для України зумовлена необхідністю підвищення ефективності державного управління, боротьби з корупцією, забезпечення прозорості й підзвітності органів влади, а також гармонізації

нормативно-правової бази з європейськими та міжнародними стандартами у контексті євроінтеграції. Запровадження чітких стандартів у публічному секторі сприятиме оптимізації державних процесів, покращенню якості надання адміністративних послуг, зниженню бюрократичного навантаження та посиленню довіри громадян до державних інституцій, що є надзвичайно важливим у період реформування державного управління та післявоєнного відновлення країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика стандартизації в публічному управлінні привертає увагу як українських, так і зарубіжних науковців. Дослідженнями у цій сфері займалися такі вітчизняні науковці, як Р. Замковий, О. Бардах, І. Драган, А. Дакал, Л. Антонова, а також зарубіжні дослідники, зокрема G. W. Dominguez, P. C. Jones, S. R. Scott та інші. У своїх працях вони аналізують міжнародний досвід стандартизації, її вплив на прозорість державного управління, ефективність роботи державних органів і боротьбу з корупцією. Зокрема, сучасний стан впровадження стандартів в Україні та необхідність їх вдосконалення.

Дослідження Р. Замкового, підкреслюють важливість впровадження стандартів у різних галузях державного управління, О. Бардаха аналізує концепції корпоратизму та плюралізму, що сприяють формуванню ефективного державно-приватного партнерства. Дослідження авторів І. Драган, А. Дакал, Л. Антонової, акцентує увагу на впливі стандартів на сталий розвиток "розумних міст" та "розумних спільнот".

Проте ступінь вивченості цієї проблематики залишається недостатньо повним, особливо в контексті її практичного застосування в Україні. Окрім того, питання імплементації міжнародних стандартів, таких як ISO 9001, ISO 37001, CAF, в систему державного управління потребує подальших досліджень. Враховуючи динамічний розвиток цифровізації, управління якістю та антикорупційної політики, актуальність вивчення цієї теми залишається незмінною.

Мета статті. Дослідити роль і значення стандартів у державному секторі. Визначити, як стандарти сприяють підвищенню прозорості та підзвітності державного управління.

Виклад основного матеріалу. Стандарти у державному управлінні – це комплекс нормативно визначених принципів, правил, регламентів і процедур, які встановлюють вимоги до діяльності органів влади, державних службовців, а також процесів надання адміністративних послуг.

Стандарти мають на меті уніфікувати управлінські процеси, підвищити якість публічних послуг, забезпечити прозорість та підзвітність діяльності державних установ, оптимізувати використання бюджетних коштів.

Залежно від сфери застосування, можна виділити три основні групи стандартів.

Перша група, адміністративні стандарти. Вони регулюють діяльність органів влади та встановлюють загальні принципи управлінських процесів. До адміністративних стандартів належать: регламенти роботи державних установ (наприклад, стандарти надання адміністративних послуг), стандарти документообігу та звітності. Правила взаємодії між державними органами, використання систем управління якістю в державному управлінні (наприклад, ISO 9001), тощо.

Друга – етичні стандарти. Спрямовані на формування етичної поведінки державних службовців і забезпечення високих моральних принципів у роботі публічних органів. До етичних стандартів слід віднести: кодекси етики для державних службовців (наприклад, "Кодекс доброчесності державних службовців України"), антикорупційні стандарти та політики запобігання конфлікту інтересів (ISO 37001 – система антикорупційного менеджменту), вимоги щодо публічного декларування доходів і майна посадовців.

Третя – технічні стандарти. Включають регламентацію процесів цифрового врядування, кібербезпеки, обробки інформації та надання державних послуг. До технічних стандартів відносяться: використання електронного документообігу та електронних підписів, державні платформи для надання послуг громадянам ("Дія" в Україні), захист персональних даних та стандарти кібербезпеки (ISO/IEC 27001 – управління інформаційною безпекою).

Стандартизація у державному управлінні виконує низку важливих функцій, які сприяють ефективному функціонуванню державного апарату, підвищенню якості державних послуг та зміцненню довіри громадян до органів влади.

Розглянемо основні функції та переваги стандартів у державному управлінні.

Основні функції стандартів у державному управлінні.

1. Формування єдиних правил і процедур. Уніфікація адміністративних процесів – стандарти дозволяють впорядкувати роботу державних органів, визначаючи чіткі алгоритми виконання управлінських функцій. Спрощення бюрократичних процедур – стандартизація допомагає скоротити зайві адміністративні етапи, що прискорює процес ухвалення рішень. Гармонізація з міжнародними нормами – запровадження міжнародних стандартів дозволяє інтегрувати державне управління України в європейський правовий простір. Так наприклад, в Україні діє Єдиний державний реєстр адміністративних послуг, що забезпечує уніфіковану базу послуг та регламентує їх надання.

2. Забезпечення ефективності роботи держустанов. Оптимізація державного менеджменту – чітке визначення функцій органів влади дозволяє уникнути дублювання повноважень та неефективного використання ресурсів. Моніторинг ефективності – завдяки використанню стандартів можна оцінювати ефективність роботи державних службовців та установ.

Автоматизація процесів – застосування цифрових технологій допомагає покращити ефективність управління та уникнути людського фактора. Приклад: у рамках реформи держслужби в Україні було запроваджено систему KPI (ключові показники ефективності) для державних службовців, що дозволяє об'єктивно оцінювати їхню продуктивність.

3. Поліпшення якості державних послуг. Запровадження стандартів обслуговування громадян – уніфікація процесів дозволяє громадянам отримувати державні послуги однакового рівня якості в усіх регіонах. Зменшення часу надання послуг – стандарти передбачають чіткі терміни розгляду заявок та запитів громадян. Зниження корупційних ризиків – стандартизація процедур мінімізує можливість незаконного втручання чиновників у процес надання послуг. Так, в Україні діє система "Дія", яка дозволяє громадянам отримувати адміністративні послуги в електронному вигляді без бюрократії та черг. Впровадження ISO 9001 у державних органах Польщі дало змогу значно скоротити час опрацювання заяв громадян та підвищити якість послуг.

Розглянемо міжнародний досвід стандартизації в публічному управлінні. Багато країн світу застосовують міжнародні стандарти для підвищення ефективності державного управління. Найпоширенішими є стандарт ISO 9001: Система управління якістю в державному секторі. ISO 9001 – міжнародний стандарт управління якістю, що визначає вимоги до ефективної організації робочих процесів та орієнтації на якість наданих послуг.

Алгоритм застосування у публічному управлінні:

1.Регламентація адміністративних процедур → чітке визначення порядку надання послуг громадянам.

2.Системний підхід до управління → держустанови працюють за однаковими принципами, що підвищує ефективність.

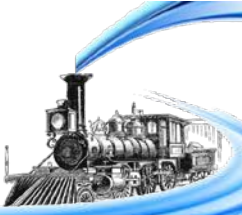
3.Орієнтація на громадян → покращення взаємодії між державними органами та громадянами.

Так в Німеччині, впровадження ISO 9001 у місцевих адміністраціях допомогло скоротити бюрократичні процедури та підвищити якість комунальних послуг. В Канаді використання стандарту у сфері міського управління забезпечило покращення рівня надання соціальних послуг. В Україні деякі ЦНАПи (Центри надання адміністративних послуг) сертифіковані за ISO 9001, що забезпечує стандартизоване обслуговування громадян.

Наступний стандарт - ISO 37001: Антикорупційний менеджмент. ISO 37001 – це міжнародний стандарт системи антикорупційного менеджменту, який допомагає організаціям та державним органам запобігати корупції та боротися з нею.

Порядок застосування у публічному управлінні:

1.Виявлення корупційних ризиків → проведення внутрішніх аудитів і моніторинг дотримання процедур.

2.Обов'язкове звітування про підозрілі фінансові операції → зменшення ризику незаконного використання державних коштів.

3. Запровадження антикорупційних політик та навчання держслужбовців → посилення контролю за діяльністю чиновників.

Так, зокрема, у Великій Британії впровадження ISO 37001 у міністерствах дозволило зменшити рівень корупції у сфері державних закупівель. Сінгапуру використання цього стандарту у державних органах допомогло стати одним із лідерів за рівнем доброчесності чиновників. В Україні система ProZorro частково відповідає стандартам ISO 37001, оскільки забезпечує прозорість державних закупівель.

Наступний варіант застосування стандартизації в публічному управлінні – це модель CAF (Common Assessment Framework) – європейська модель загального оцінювання якості управління державними органами, що застосовується в країнах ЄС.

Як працює CAF? 1.Самооцінка державних установ → можливість аналізу сильних і слабких сторін організації. 2. Порівняння результатів із міжнародними практиками → покращення стратегій управління. 3. Фокус на інновації та цифровізацію → сприяння модернізації державного управління.

Наприклад, у Франції використовуються моделі CAF у державних адміністраціях, що дозволило зменшити бюрократичне навантаження. У Бельгії впровадження CAF допомогло модернізувати систему соціального захисту населення. Наразі в Україні розглядається можливість запровадження CAF для оцінки ефективності державних органів у рамках реформи держслужби.

Стандарти в публічному управлінні сприяють підвищенню прозорості та підзвітності. Прозорість та підзвітність є ключовими принципами ефективного державного управління. Вони сприяють зміцненню довіри громадян до влади, запобігають корупції та забезпечують ефективне використання державних ресурсів.

Стандартизація у державному секторі дозволяє впроваджувати єдині правила та процедури, які гарантують відкритість ухвалення рішень, доступ громадян до інформації та контроль за діяльністю посадових осіб.

Прозорість у державному управлінні означає доступність інформації про діяльність державних органів, що дає громадянам змогу контролювати їхні рішення та впливати на процеси управління.

Основні механізми забезпечення прозорості:

Перше, стандарти відкритого доступу до інформації. Громадяни мають право отримувати інформацію про діяльність державних органів – стандарти визначають, які дані мають бути відкритими та доступними. Обов'язкове оприлюднення інформації про бюджети, витрати та державні закупівлі. Публічні реєстри – створення відкритих баз даних для громадян. Наприклад,

Закон України "Про доступ до публічної інформації" зобов'язує органи влади надавати громадянам відкритий доступ до інформації про їхню діяльність. Єдиний вебпортал використання публічних коштів (E-data) дозволяє кожному громадянину переглядати витрати державних установ. Відкриті реєстри нерухомості та бізнесу у багатьох країнах ЄС дають можливість перевіряти власників компаній і майна.

Друге, використання цифрових технологій для підвищення прозорості (електронне врядування). 1.Автоматизація адміністративних процесів → зменшення людського фактора та корупційних ризиків. 2. Цифрові сервіси для громадян → можливість отримувати послуги онлайн, без бюрократичної тяганини. 3. Єдині державні портали → централізований доступ до інформації про діяльність влади.

Так, платформа "Дія" (Україна) – громадяни можуть оформлювати документи, сплачувати податки та отримувати послуги без фізичних відвідувань держорганів. "E-Government" в Естонії – дозволяє громадянам отримувати практично всі адміністративні послуги онлайн. "Data.gov" (США) – портал відкритих даних уряду США, який містить тисячі наборів державної інформації.

Третє, регламентація процедур ухвалення рішень. 1. Законодавчо визначені процедури ухвалення рішень → чиновники не можуть діяти довільно, а мають дотримуватися встановлених регламентів. 2. Зобов'язання обґрунтовувати державні рішення → кожен нормативний акт або фінансове рішення повинне супроводжуватися аналізом наслідків. 3. Громадські консультації → залучення громадян до процесу ухвалення рішень.

В Україні діє обов'язкова процедура громадського обговорення законопроєктів перед їхнім ухваленням. ЄС запровадив систему оцінювання впливу регуляторних рішень – кожне нове законодавче рішення проходить детальний аналіз наслідків.

Корупція є одним із найбільших викликів для державного управління. Стандартизація відіграє ключову роль у запобіганні корупційним схемам, забезпечуючи прозорі процедури, контроль та підзвітність чиновників.

Основні механізми боротьби з корупцією:

1. Антикорупційні стандарти у державному секторі. ISO 37001 (Антикорупційний менеджмент) – міжнародний стандарт, який допомагає запобігати хабарництву та корупційним схемам. Чіткі правила державних закупівель – запровадження прозорих тендерних процедур. Обов'язкове декларування доходів посадовців → державні службовці мають публічно звітувати про свої доходи та майно.

Зокрема, система "ProZorro" (Україна) – платформа для відкритих державних закупівель, що мінімізує корупційні ризики. "Transparency International Integrity System" (ЄС) – система оцінювання антикорупційної стратегії держав.

2. Запобігання зловживанням через обов'язкові процедури контролю. Аудит державних установ – регулярні перевірки витрат бюджетних коштів. Незалежні антикорупційні органи – структури, що розслідують випадки корупції в держсекторі. Чітка система відповідальності чиновників за порушення.

Наприклад, Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК, Україна) – аналізує декларації держслужбовців і перевіряє конфлікти інтересів. Антикорупційний суд (Україна) – спеціалізований суд для розгляду справ про корупцію у вищих ешелонах влади.

3. Досвід країн ЄС у боротьбі з корупцією через стандартизацію: Фінляндія впровадила повну прозорість фінансових операцій державних органів, що зменшило корупційні ризики; Данія – усі державні контракти доступні онлайн для громадян, що унеможливлює зловживання; Естонія запровадила електронний документообіг, що мінімізувало особистий контакт чиновників із громадянами.

Державні установи мають бути підзвітними суспільству та проходити постійний контроль щодо виконання своїх функцій. Основні механізми забезпечення підзвітності:

1. Використання стандартів для оцінювання ефективності держслужбовців.

Застосування KPI (ключових показників ефективності) – чіткі критерії оцінки роботи чиновників. Щорічні звіти державних органів перед суспільством.

2. Впровадження KPI (ключових показників ефективності). KPI дозволяє оцінити продуктивність роботи державних службовців. Показники включають швидкість розгляду звернень, якість послуг, рівень задоволеності громадян.

В Естонії KPI держслужбовців прив'язано до їхніх премій. В Україні Міністерство цифрової трансформації оцінює ефективність своїх співробітників за KPI.

3. Аудит і контроль дотримання стандартів. Незалежні органи аудиту проводять перевірки використання бюджетних коштів. Звітування про результати перевірок у відкритому доступі.

Так, Європейський суд аудиторів перевіряє використання коштів ЄС. В Україні Рахункова палата здійснює контроль над бюджетними витратами.

Отже, стандартизація є дієвим механізмом забезпечення прозорості та підзвітності у державному секторі, що дозволяє громадянам ефективно контролювати владу. Запровадження адміністративних, етичних та технічних стандартів сприяє уніфікації управлінських процесів та впорядкуванню діяльності державних установ. Встановлення чітких регламентів роботи, документообігу та міжвідомчої взаємодії дозволяє зменшити хаотичність у прийнятті рішень та уникнути дублювання функцій.

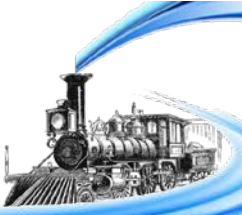
Використання таких стандартів, як ISO 37001 (антикорупційний менеджмент), сприяє запобіганню зловживанням у державному секторі. Запровадження прозорих тендерних процедур, таких як система ProZorro, незалежні антикорупційні органи та обов'язкове декларування доходів посадовців допомагають мінімізувати корупційні ризики.

Оцінювання ефективності роботи держслужбовців за допомогою KPI (ключових показників ефективності), проведення незалежного аудиту та контроль дотримання стандартів дозволяють об'єктивно оцінювати діяльність державних установ. Приклади міжнародних практик (Європейський суд аудиторів, система CAF у ЄС) свідчать про важливість системного підходу до оцінювання ефективності державного управління.

Аналіз міжнародних практик підтвердив ефективність стандартів, які використовуються в країнах ЄС, США та Азії. Використання ISO 9001 для оптимізації адміністративних процесів, CAF для оцінки ефективності держорганів та повна цифровізація державних послуг (як в Естонії) може стати основою для подальших реформ в Україні. Зокрема: посилення імплементації міжнародних стандартів – адаптація ISO 9001, ISO 37001 та CAF для українського державного управління; розширення цифровізації та електронного врядування – подальший розвиток системи "Дія", розширення електронного документообігу та автоматизації державних послуг; запровадження єдиних стандартів оцінювання ефективності держслужбовців – KPI, регулярний аудит та публічне звітування про діяльність органів влади; зміцнення антикорупційних механізмів – посилення контролю за державними закупівлями, забезпечення ефективної роботи антикорупційних органів.

Таким чином, впровадження стандартів у державному управлінні є важливим кроком для підвищення ефективності, прозорості та довіри громадян до органів влади. Використання міжнародного досвіду та сучасних технологій дозволить зробити державне управління більш відкритим, підзвітним і результативним.

Висновки. Стандартизація є ключовим інструментом підвищення ефективності, прозорості та підзвітності державного управління. Впровадження адміністративних, етичних та технічних стандартів сприяє уніфікації управлінських процесів, зменшенню корупційних ризиків і покращенню якості державних послуг. Використання міжнародних стандартів, таких як ISO 9001, ISO 37001 та CAF, а також цифровізація адміністративних процедур (наприклад, система "Дія") дозволяє громадянам отримувати послуги швидше та контролювати діяльність державних органів. Важливим завданням для України є подальша імплементація міжнародних стандартів, розширення цифрових сервісів та посилення механізмів оцінювання ефективності держслужбовців, що сприятиме підвищенню довіри громадян до влади та ефективному використанню державних ресурсів.

Література:

1. Замковий Р. Організаційно-правові механізми реалізації державної політики у сфері стандартизації України // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2017. – №12. – URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1378

2. Драган І., Дакал А., Антонова Л. Стандартизація як ключовий фактор реалізації напрямків державної політики // Публічне управління та регіональний розвиток. – 2021. – №3. – С. 31–37. – URL: https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/public/article/download/540/475/895.

3.Бардах О. Європейські стандарти публічного управління взаємодією публічної влади та бізнесу // Аспекти публічного управління. – 2022. – №10(1). – С. 46–51. – URL: https:// aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/952.

4. Закон України «Про стандартизацію» від 5 червня 2014 року № 1315-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 31, ст.1058 Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/1315-18/print

5. Фоміна О. О., Булгакова О. В. Електронні послуги та стандарти їх надання в системі публічного управління. Бізнес Інформ. 2021. №6. С. 114–119. https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-6-114-119

References:

1. Zamkovyi, R. (2017). Orhanizatsiino-pravovi mekhanizmy realizatsii derzhavnoi polityky u sferi standartyzatsii Ukrainy [Organizational and legal mechanisms for implementing state policy in the field of standardization of Ukraine]. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public Administration: Improvement and Development, (12). Retrieved from http://www.dy.nayka. com.ua/?op=1&z=1378 [in Ukrainian].

2. Dragan, I., Dakal, A., & Antonova, L. (2021). Standartyzatsiia yak kliuchovyi faktor realizatsii napriamkiv derzhavnoi polityky [Standardization as a key factor in the implementation of state policy directions]. Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok – Public Administration and Regional Development, (3), 31–37. Retrieved from https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/ public/article/download/540/475/895 [in Ukrainian].

3. Bardakh, O. (2022). Yevropeiski standarty publichnoho upravlinnia vzaiemodiiu publichnoi vlady ta biznesu [European standards of public administration in interaction between public authorities and business]. Aspekty publichnoho upravlinnia – Aspects of Public Administration, 10(1), 46–51. Retrieved from https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/952 [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy "Pro standartyzatsiiu" vid 5 chervnia 2014 roku № 1315-VII [Law of Ukraine "On Standardization" from June 5, 2014, № 1315-VII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18/print [in Ukrainian].

5. Fomina, O. O., & Bulhakova, O. V. (2021). Elektronni posluhy ta standarty yikh nadannia v systemi publichnoho upravlinnia [Electronic services and standards of their provision in the public administration system]. Biznes Inform – Business Inform, (6), 114–119. https://doi.org/10.32983/ 2222-4459-2021-6-114-119 [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Право»

UDC 343.98

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-382-393

Strelchenko Oksana Hryhorivna Head of the Department of Administrative and Legal Disciplines of the Educational and Scientific Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Doctor of Law, Professor, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-5965-9764

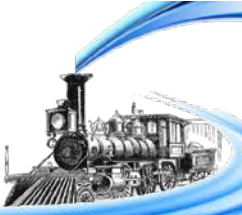
Dotsenko Oleksandr Serhiyovych Professor of the Department of Public Management and Administration of the National Academy of Internal Affairs, Doctor of Law, Professor, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-2074-5715

Strelchenko Kostyantyn Anatoliyovych postgraduate student of the Department of Industry Law and General Legal Disciplines of the Institute of Law and Public Relations of the Open International University for Human Development "Ukraine", Kyiv, https://orcid.org/0009-0004-9667-572X

Bukhtiiarova Iryna Gennadiivna Associate Professor of the Department of Administrative and Legal Disciplines of the Educational and Scientific Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Candidate of Law, Associate Professor, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-6348-9577

DIRECTIONS FOR IMPROVING FORENSIC EXPERT ACTIVITIES DURING MARTIAL ARTS AND IN THE POST-WAR PERIOD

Abstract. In the article, the authors have formed directions for the effectiveness of forensic expert activities, in particular: the first direction is efficiency and timeliness, which is manifested in a quick response at the scene. Experts should be dispatched promptly to mass graves, destruction sites, and crime scenes as soon as it becomes safe to record and collect evidence. Despite this, mobile laboratories should be formed. The use of mobile forensic and forensic laboratories to conduct primary research directly at the scene of the incident reduces the time for transporting and storing materials, which increases the efficiency of forensic examinations. The second direction is quality and objectivity, which is formed through the use of modern

research methods, through the use of the latest tech№logies, such as DNA analysis, 3D scanning, digital photo and video recording, to ensure high accuracy and reliability of the results of examinations. Also through the use of internationally recognized methods and standards for conducting examinations to ensure their quality and recognition in international courts. The third direction is identification and registration, which is manifested in the formation of national databases of DNA, fingerprint information, dental data and other identification features for the rapid and effective identification of the deceased. The fourth direction is coordination and interaction, which will include interagency coordination, international cooperation and information exchange. These components should be implemented by ensuring effective interaction between forensic institutions, law enforcement agencies, the military, local government bodies and other interested parties. The fifth direction is resource provision, which includes financing, logistical support and personnel support. The sixth direction is regulatory and legal support, which consists in improving legislation and harmonizing interdepartmental instructions. The seventh direction is psychological support, which is manifested in providing psychological assistance to experts. This direction provides psychological support and rehabilitation to experts who work in conditions of increased stress and contact with traumatic events.

Keywords: forensic medical examination, regulatory and legal support, public administration, legal support, administrative and legal support, martial law, justice, documentation of crimes, collection of evidence.

Стрельченко Оксана Григорівна завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та психології, Національна академія внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-5965-9764

Доценко Олександр Сергійович професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-2074-5715

Стрельченко Костянтин Анатолійович аспірант кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін Інституту права та суспільних відносин, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», м. Київ, https://orcid.org/0009-0004-9667-572X

Бухтіярова Ірина Геннадіївна доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та психології, Національна академія внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-6348-9577

НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ ТА У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Анотація. У статті авторами сформовано напрями ефективності здійснення судово-експертної діяльності, зокрема: перший напрям – це оперативність та своєчасність, що проявляється у швидкому реагуванні на місці події. Має здійснюватися оперативний виїзд експертів на місця масових поховань, руйнувань, місця скоєння злочинів, щойно це стає безпечним, для фіксації та збору доказів. Попри це мають формуватися мобільні лабораторії. Саме використання мобільних судово-медичних та криміналістичних лабораторій для проведення первинних досліджень безпосередньо на місці події скорочує час на транспортування та зберігання матеріалів, що підвищує ефективність судово-медичних експертиз. Другий напрям – це якість та об'єктивність, які формується за допомогою застосування сучасних методів дослідження, за допомогою використання новітніх технологій, таких як ДНК-аналіз, 3D-сканування, цифрова фото- та відеофіксація, для забезпечення високої точності та достовірності результатів експертиз. Також за допомогою застосування міжнародно визнаних методик та стандартів проведення експертиз для забезпечення їхньої якості та визнання в міжнародних судових інстанціях. Третій напрям - ідентифікація та облік, що проявляється у формуванні національних баз даних ДНК, дактилоскопічної інформації, стоматологічних даних та інших ідентифікаційних ознак для швидкої та ефективної ідентифікації загиблих. Четвертим напрямом є координація та взаємодія, що включатимуть в себе міжвідомчу координацію, міжнародну співпрацю та інформаційний обмін. Ці складові мають реалізовуватися через забезпечення ефективної взаємодії між судово-медичними установами, правоохоронними органами, військовими, органами місцевого самоврядування та іншими зацікавленими сторонами. П’ятим напрямом є ресурсне забезпечення, що включає в себе фінансування, матеріально-технічне забезпечення та кадрове забезпечення. Шостим напрямом є нормативно-правове забезпечення, яке полягає у удосконаленні законодавства та узгодженні міжвідомчих інструкцій. Сьомий напрям – це психологічна підтримка, яка проявляється у забезпеченні психологічної допомоги експертам. У цьому напрямку відбувається надання психологічної підтримки та реабілітації експертам, які працюють в умовах підвищеного стресу та контакту з травматичними подіями.

Ключові слова: судово-медична експертиза, нормативно-правове забезпечення, публічне адміністрування, правове забезпечення, адміністративно-правове забезпечення, воєнний стан, правосуддя, документування злочинів, збір доказів.

Problem statement. The relevance of the scientific article lies in the fact that conducting a forensic examination during martial law is to ensure fairness and justice in conditions of armed conflict, when the collection of evidence becomes more difficult, and the need for professional analysis increases. Forensic examinations play a key role in documenting war crimes, identifying perpetrators and restoring the rights of victims, which is critically important for international justice. Martial law forces us to review the methods and tools of expert research, adapting them to conditions of increased risk and instability. Effective conduct of forensic examination contributes to strengthening the rule of law and the protection of human rights, and also forms the basis for post-war recovery and reconciliation. Research on this topic is extremely important for ensuring the proper functioning of the legal system in conditions of martial law.

Analysis of recent research. Issues of administration in the field of health care have been studied by such scholars as M. Bilynska, O. Baeva, N. Gaidai, B. Hamalyuk, Z. Hbur, Z. Gladun, M. A. Hryga, O. Dotsenko, D. Karamyshev, V. Lyampel, N. Kolisnichenko, V. Lazoryshynets, V. Luhovy, V. Lobas, Z. Nadyuk, N. Nyzhnyk, A. Piltyai, O. Strelchenko, V. Marunych, M. Odaryuk, A. Tymchyshyn, V. Yaremchuk and I. Yatsenko M. Tkach, I. Furtak, R. Tsymbalista, O. Chernysh, V. Shafransky, N. Yarosh and others. Many scientific studies are devoted to the study of the history of the formation and development of the forensic medical service S. Bondar, I. Bukhtiyarova, K. Guz, B. Mykhailychenko, V. Shevchuk, O. Gladilina, E. Gusachenko, V. Fedchyshyna and others. Researchers №te that the reform of the public administration sphere by the sphere of forensic medical examination is formed due to modern directions of expert proceedings and the development of in№vative methods, as a result of which the system of forensic expert activity deepens its capabilities, which creates a need for state regulation and the formation of national policy in the sphere of institutional principles of the activity of forensic experts in Ukraine.

Khomutenko V. P. and Khomutenko A. V., studying the institutional and organizational support of forensic expert activity in Ukraine, emphasize that our country lacks a single structure of the forensic medical service, and the centralized organization and administrative support of forensic medical examination institutions are doubly subordinate to the Ministry of Health of Ukraine and territorial medical institutions [1, p. 71].

Olkhovskyi V. O., Markovskyi V. D., Kupriya№va L. S. highlight the issues of legal regulation of forensic medical examination in Ukraine [2].

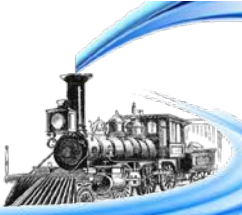
Klymenko O. S. highlights the features of reforming the system of forensic medical examination and emphasizes that reforming the system of forensic examinations in Ukraine is possible provided that the independence of forensic experts is ensured. Therefore, according to the scientist, it is necessary to isolate forensic

examination from the influence of local authorities; ensure optimal, reasonable and targeted distribution of funds; ensure timely implementation of achievements of science and tech№logy in the field of forensic research; distribute and optimize the workload between forensic expert bodies at the regional and subregional levels; develop and implement a unified approach to the development and approval of methodologies, optimization of the work of researchers and forensic scientists, as well as to the effective provision of professional services according to uniform standards [3, p. 26].

The purpose of the article is to form directions for improving the conduct of forensic activities in conditions of armed conflict and in the post-war period and to explore ways to optimize the organization of forensic activities in accordance with the requirements of wartime.

Presentation of the main material. Having conducted a study of statistical information in the context of the criminogenic situation, compared to previous years, the crime rate during the war period has significantly decreased, but there is a tendency towards qualitative changes in the direction of greater sophistication of crimes, an increase in the harm and amount of losses caused by unlawful actions, and the emergence of new types and manifestations of socially dangerous behavior, in particular with the use of the latest technologies to implement criminal intentions. When investigating such crimes, investigative units must have a high level of knowledge, skills and professionalism in finding and using the information necessary for the investigation, since they are the main subjects that identify and collect information that becomes the basis for the work of other subjects of criminal justice. In the field of forensic activity or process: the investigation, the prosecutor's office and the court must have extensive legal knowledge that allows them to independently, without external assistance, understand all legal issues of criminal cases and jurisprudence. All issues that require special knowledge and go beyond the professional and legal knowledge of the investigator, prosecutor or judge must be resolved with the help of relevant specialists through an examination, which is a study based on special knowledge in the field of science, technology, art, craft, etc. in order to provide conclusions on issues that are or will be the subject of judicial review [7, p. 228].

It should be noted that forensic examination as an object of administrative legal regulation is an organizational and legal activity of specialized entities, such as state specialized institutions, their territorial branches, expert institutions of municipal ownership, as well as forensic experts who are not employees of the specified institutions, and other specialists (experts) from relevant fields of knowledge who conduct relevant studies (forensic examinations) based on special knowledge. The boundaries of forensic examination as an object of administrative legal regulation include: the right of a forensic expert to conduct forensic examinations on the basis of domestic and international legislation; ensuring proper legal, organizational, financial

and material and technical support for forensic expertise of its subjects (including in relation to conducting expertise of international importance); ensuring international legal (expert) interaction during forensic expertise [12, p. 98].

The general provisions of forensic expertise are set out in the Law of Ukraine "On Forensic Expertise" of 1994. The law does not contain a terminological definition of this concept, but reveals its essence in the preamble and individual articles. The preamble of the said law formulates the legal, organizational and financial foundations of forensic expertise in order to ensure justice in the country through independent, qualified and objective expertise, focused on the maximum use of the achievements of science and technology [9].

Forensic examination is a procedural action in evidence with a specific form, during which the expert, using his special knowledge, skills and experience, independently, within the limits of his competence, reveals new facts that are important for establishing the objective truth in criminal proceedings. It is this specific form that distinguishes the examination from other procedural means of evidence, especially from the involvement of specialists to identify, record and extract evidence [10, p. 231].

It should be №ted that the scientific position on the concept in which forensic expert activity is carried out only within the framework of forensic examination is a rather narrow category. Of course, conducting research is an important component of forensic expert activity, but it is not limited to this. Performing forensic expert activity involves the implementation of the functions of a forensic expert, which include both conducting research and providing an objective and substantiated written opinion.

That is why the performance of functions related to the conduct of expertise is possible only if other areas of forensic expertise are implemented. These include: training, certification (recertification) and advanced training of forensic experts to ensure justice by qualified specialists; conducting scientific research and development to improve forensic expertise; developing a theoretical and methodological basis for forensic expertise; organizing scientific research on forensic expertise, as well as financial and organizational support for conducting expertise [3, p. 404].

It should be noted that forensic examination is the most important procedural form of using special knowledge in legal proceedings, due to which new information with evidentiary value appears at the disposal of the investigation and the court, which cannot be obtained by other procedural means. Forensic examinations are classified on various grounds. In particular, according to the specificity of the subject of special knowledge, they are divided into several classes: forensic, forensic medical, forensic psychiatric, forensic psychological, forensic pharmaceutical and pharmacological, physical and technical, chemical, commodity science, environmental and others [6, p. 83].

The Decree of the President of Ukraine "On Urgent Measures to Carry Out Reforms and Strengthen the State" [9] implemented an important stage of the reform

of the forensic legislation of Ukraine, in which the Cabinet of Ministers of Ukraine was obliged to take urgent measures in the areas of legal policy, ensuring the rights and freedoms of man and citizen, which included the development and submission for consideration by the Verkhovna Rada of Ukraine of a draft law on amendments to certain legislative acts of the country regarding the creation of a system of self-government of forensic experts, the introduction of review of forensic experts' opinions and the determination of deadlines for conducting forensic examinations.

At the same time, on February 4, 2022, the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Legal Policy proposed four conclusions on the inclusion of four draft laws on forensic expert activities on the agenda of the parliament. All proposed projects were included in the agenda of the eleventh session of the Verkhovna Rada of Ukraine by a corresponding resolution and prepared for consideration at plenary meetings [4, p. 86].

The active armed aggression of the Russian Federation and the introduction of martial law in Ukraine had a rather negative impact on the reform processes in the field of forensic activities. Such processes have become determining factors that negatively affect all processes and relations both inside the country and outside it. The number of registered crimes by the Russian Federation is constantly growing, as the enemy commits new criminal acts every day. However, even in these extremely difficult conditions, law enforcement agencies continue to work on documenting and investigating detected crimes [2, p. 60].

It is during wartime and active hostilities that the most common forensic examinations are the calculation of losses from military aggression. A large amount of work is performed by construction experts, eco№mists, and commodity experts on the assessment of destroyed property of citizens. Forensic experts working in state expert institutions are engaged in expert proceedings to determine the damage caused by the war, within the framework of open criminal cases and examinations to identify corruption [11, p. 328].

The process of investigating large-scale war crimes requires the study of many events and the conduct of a significant number of different types of forensic examinations. The challenges of wartime have shifted the emphasis on certain types of expert research. In particular, due to the large number of injured and deceased persons, the need for a significant amount of forensic medical research is increasing, among which three main types can be distinguished: forensic medical examination of a corpse to establish the causes and circumstances of its death; forensic medical examination of persons to determine the nature and severity of their injuries; forensic medical examination of physical evidence of biological origin [5, p. 76].

It is worth noting that in Ukraine, a review of the organizational system for ensuring the procedural direction, in particular the institute of forensic examination, is currently underway within the framework of reforming the judicial and law

enforcement system at the level of national legislation. As a result of the development of new areas of expert proceedings and the development of innovative methods, the system of forensic examination activities is expanding its capabilities and becoming an integral part №t only during pre-trial investigation and trial in Ukrainian and international courts, but is also used in many other areas of law enforcement, economic and international activity. Therefore, it requires state regulation and the formation of a national policy in the field of institutional principles for the implementation of forensic examination activities in the country [1, p. 62].

In conditions of martial law, there is a pressing need to provide forensic experts with modern technical means that allow them to work contactlessly with individual groups of objects under investigation, record their condition and location, regardless of their accessibility and scale, and safely remove and dispose of them. To calculate the amount of compensation for damaged (destroyed, destroyed) property, it is necessary to use modern 3-D modeling technologies (3-D scanners). The urgent need for such technical means is partially solved thanks to international assistance and the introduction of the production of domestic analogues. The effective use of these modern technical means in forensic activities requires that experts properly master the skills of using them. However, due to the high cost of such technical means, there is a "fear of using in№vations" in the everyday professional activities of forensic experts.

Conclusions. The effectiveness of forensic activities in wartime and the post-war period is critically important for establishing the truth, documenting war crimes, and ensuring justice. Given the specific challenges of military operations, the effectiveness of this activity depends on the implementation of a number of directions, which can be grouped as follows: the first direction is efficiency and timeliness, which is manifested in a quick response at the scene. Experts should be dispatched promptly to places of mass graves, destruction, and crime scenes as soon as it becomes safe to do so, to record and collect evidence. The processes of assigning and conducting examinations should also be optimized, bureaucratic procedures minimized, which will allow for quick receipt of research results. Despite this, mobile laboratories should be formed. It is the use of mobile forensic and criminalistic laboratories to conduct primary research directly at the scene that reduces the time for transporting and storing materials, which increases the efficiency of forensic examinations. The second direction is quality and objectivity, which is formed through the use of modern research methods, through the use of the latest technologies, such as DNA analysis, 3D scanning, digital photo and video recording, to ensure high accuracy and reliability of the results of examinations. Also through the use of internationally recognized methods and standards for conducting examinations to ensure their quality and recognition in international courts. An important point is ensuring the independence of experts, as experts must be properly protected from any external influence and pressure, guaranteeing their professional independence and impartiality. Quality

control will also be important, which will be reflected in the implementation of a quality control system for expert research, including review of conclusions and interlaboratory comparisons. The third direction is identification and accounting, which is reflected in the formation of national databases of DNA, fingerprint information, dental data and other identification features for the rapid and effective identification of the deceased. Mass identification methods should also be applied, using methods adapted to the conditions of mass disasters and military operations, such as anthropological research, comparison with photographs and personal belongings. This method will also include keeping records of missing persons, by creating and maintaining a register of missing persons, collecting information from relatives and witnesses, which will facilitate the search and identification. The fourth direction is coordination and interaction, which will include interagency coordination, international cooperation and information exchange. These components should be implemented by ensuring effective interaction between forensic medical institutions, law enforcement agencies, the military, local government bodies and other interested parties, as well as through active cooperation with international expert organizations, exchange of experience, involvement of international experts and technical assistance. An effective system of information exchange between various databases and agencies should also be created to accelerate the identification and investigation processes. The fifth direction is resource provision, which includes financing, material and technical support and personnel support. This direction should be implemented by ensuring sufficient funding for forensic activities to purchase the necessary equipment, reagents, materials and ensure decent remuneration for experts; providing experts with modern equipment, tools, vehicles and means of communication; training and retraining of qualified forensic and forensic experts, attracting young specialists and improving the skills of existing experts. The sixth direction is regulatory and legal support, which consists in improving legislation and harmonizing interdepartmental instructions. This direction should be implemented by adapting legislation to the conditions of martial law, taking into account international standards and best practices in the field of forensic activity, and ensuring clear regulation of interaction between various departments and services involved in the investigation of war crimes. The seventh direction is psychological support, which is manifested in providing psychological assistance to experts. This direction provides psychological support and rehabilitation to experts who work in conditions of increased stress and contact with traumatic events.

The implementation of these directions will significantly increase the effectiveness of forensic activity in wartime, ensure proper documentation of war crimes, and contribute to the establishment of justice. It is also important to constantly analyze the experience gained during military operations and improve the system of forensic activity, taking into account new challenges and needs.

Forensic expertise in martial law plays a critical role in ensuring justice and documenting war crimes. The challenges facing experts at this time require the adaptation and improvement of both technology and legal regulation. The need for prompt and accurate conduct of expertise to investigate crimes, determine the damage caused by war, and restore the rights of victims emphasizes the importance of improving the professional level of forensic experts, improving logistical support, and expanding international cooperation.

References

1. Hamaliuk, B.M. & Liampel, V.I. & Tsymbalista, R.H. (2023). Instytutsiini zasady formuvannia systemy sudovo-ekspertnoi diial№sti v Ukraini [Institutional principles of forming the system of forensic expertise in Ukraine]. *Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava – Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, and Law*, 2, 61–65. [in Ukraine].

2. Hryha, M. A. (2022). Ekspertni doslidzhennia, aktualni v umovakh voiennoho stanu [Expert research relevant in martial law conditions]. Proceedings from MIIM `22: Naukovo-teoretychna konferentsiia «*Problemy kvalifikatsii ta rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen v umovakh voiennoho stanu*» - *The scientific-theoretical conference* «*Problems of qualification and investigation of criminal offenses in martial law conditions*». *(pp.* 58–62). Kyiv. [in Ukraine].

3. Demydova, Ye.Ie. & Latysh, K.V. Kryminalistychni ekspertyzy v strukturi sudovo-ekspertnoi diialnosti: osoblyvosti normatyvno-pravovoho rehuliuvannia [Forensic examinations in the structure of forensic expertise: features of regulatory regulation]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 6, 403–406. [in Ukraine].

4. Kirin, R. & Podolkhova, O. (2024). Perspektyvy vdoskonalennia poniattia «sudova ekspertyza» [Prospects for improving the concept of "forensic expertise"]. Proceedings from MIIM `24: Naukovo-praktychna seminaru «Kryminalistyka ta sudova ekspertyza u KhKhI stolitti» - The scientific-*practical seminar «Forensic science and forensic expertise in the 21st century*». (pp. 85–88). Kyiv: DNDEKTs MVS Ukrainy. URL: http://ndekc.lviv.ua/pdf/18.06.2024. pdf#page=85. (data zvernennia: 16.01.2025). [in Ukraine].

5. Korniiko, S. (2022). Naibilsh zatrebuvani vydy sudovoi ekspertyzy pid chas viiny. [The most popular types of forensic examination during the war]. Proceedings from MIIM `22: *Naukovo-teoretychna konferentsiia «Aktualni pytannia kryminalistyky ta sudovoi ekspertyzy» - The scientific-practical conference «Current issues of forensic science and forensic examination*». Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav. (pp. 75–78). URL: https://www.naiau.kiev.ua/files/kafedru/ksm/2023/mater_ konf_251122.pdf#page=73. (data zvernennia: 22.01.2025). [in Ukraine].

6. Marunych, V. (2023). Sudova ekspertyza v Ukraini. Poniattia ta vydy. [Forensic examination in Ukraine. Concept and types]. *Molodyi vchenyi – Young scientist.* S. 82–84. URL: https://molodyivchenyi.ua/omp/index.php/conference/catalog/download/58/934/1945-1. (data zvernennia: 22.01.2025). [in Ukraine].

7. Odariuk, M. (2021). Sudova ekspertyza u kryminal№mu protsesi [Forensic expertise in criminal proceedings]. Proceedings from MIIM `21: *International scientific and practical conference* «European potential for the development of legal science, legislation and law enforcement practice» - I*nternational scientific and practical conference «European potential for the development of legal science, legislation and law enforcement practice*». (pp. 227–230). URL: http://baltijapublishing.lv/ omp/index.php/bp/catalog/download/121/3319/7045-1. (data zvernennia: 22.01.2025). [in Ukraine].

8. Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro nevidkladni zakhody z provedennia reform ta zmitsnennia derzhavy : vid 8 lystopada 2019 r. № 837/2019 [Decree of the President of Ukraine on urgent measures to implement reforms and strengthen the state: dated №vember 8, 2019. №. 837/2019.]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837/2019#Text. (data zvernennia: 22.01.2025). [in Ukraine].

9. Zakon Ukrainy Pro sudovu ekspertyzu: № 4038-XII vid 25.02.1994. Vidomosti Verkhovтщi Rady Ukrainy [Law of Ukraine on forensic examination: №. 4038-XII of February 25, 1994. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 1994. № 28. st. 232. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text. (data zvernennia: 22.01.2025). [in Ukraine].

10. Tymchyshyn, A. (2023). Sudova ekspertyza yak protsesualna forma vykorystannia spetsialnykh znan u kryminal№mu provadzhenni [Forensic expertise as a procedural form of using special knowledge in criminal proceedings.]. *Pivden№ukrainskyi pravnychyi chasopys – South Ukrainian Law Journal.* № 1. S. 228–235. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2023/1/1_ 2023.pdf#page=228. (data zvernennia: 22.01.2025). [in Ukraine].

11. Yaremchuk, V. (2023). Sudova ekspertyza i kryminalistyka: innovatsii u zakhysti sub`iektyvnykh prav liudyny za umov voiennoho stanu [Forensic examination and forensics: innovations in the protection of subjective human rights under martial law]. Proceedings from MIIM `21*: Vseukrainskai naukovo-praktych№i konferentsii «Teoriia ta praktyka pravozastosuvannia v suchasnykh umovakh derzhavotvorennia» : materialy – The All-Ukrainian scientific and practical conference «Theory and practice of law enforcement in modern conditions of state formation: materials of»* (pp. 328–329). Ivano-Frankivsk. Redaktsii№-vydavnychyi viddil ZVO «Universytet Korolia Danyla». URL: http://repository.ukd.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/510/%D0% B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D 0%B2%D0%BE%202023%20%282%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=329. (data zvernennia: 22.01.2025). [in Ukraine].

12. Yatsenko, I. (2020). Sudova ekspertyza yak obiekt administratyvno-pravovoho rehuliu- vannia mizhnarodnoho spivrobitnytstva [Forensic expertise as an object of administrative and legal regulation of international cooperation]. *Pravo i bezpeka – Law and security*, 3 (78), 96–102. URL: https://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/pb.2020.3.12/300. (data zvernennia: 22.01.2025). [in Ukraine].

Література:

1. Гамалюк Б.М., Лямпель В.І., Цимбаліста Р.Г. Інституційні засади формування системи судово-експертної діяльності в Україні. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* 2023. Вип. 2. С. 61–65.

2. Грига М. А. Експертні дослідження, актуальні в умовах воєнного стану. *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану*: матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 26 трав. 2022 р.) С. 58–62.

3. Демидова Є.Є., Латиш К.В. Криміналістичні експертизи в структурі судово-експертної діяльності: особливості нормативно-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 403–406.

4. Кірін Р., Подольхова О. Перспективи вдосконалення поняття «судова експертиза». *Криміналістика та судова експертиза у XXI столітті* : матеріали всеукр. наук.-практ. семінару (м. Київ, 30 травня 2024 р.) / відп. упоряд.: Ковальов К. М., Гуріна Д. П., Воробйова О. П., Житник Н. С., Чміленко О. П. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2024. С. 85–88. URL: http://ndekc. lviv.ua/pdf/18.06.2024. pdf#page=85. (дата звернення: 22.01.2025).

5. Корнійко С. Найбільш затребувані види судової експертизи під час війни. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи*: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2022 р.) / редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 75–78. URL: https://www.naiau.kiev.ua/files/kafedru/ksm/2023/mater_konf_251122.pdf#page=73. (дата звернення: 22.01.2025).

6. Марунич В. Судова експертиза в Україні. Поняття та види. *Молодий вчений*. 2023. С. 82–84. URL: https://molodyivchenyi.ua/omp/ index.php/conference/catalog/download/58/934/1945-1. (дата звернення: 22.01.2025).

7. Одарюк М. Судова експертиза у кримінальному процесі. *International scientific and practical conference «European potential for the development of legal science, legislation and law enforcement practice»* : conference proceedings, February 26–27, 2021. С. 227–230. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/121/3319/7045-1. (дата звернення: 22.01.2025).

8. Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави : Указ Президента України від 8 листопада 2019 р. № 837/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837/2019#Text. (дата звернення: 22.01.2025).

9. Про судову експертизу: Закон України № 4038-XII від 25.02.1994. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1994. № 28. ст. 232. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text. (дата звернення: 22.01.2025).

10. Тимчишин А. Судова експертиза як процесуальна форма використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 1. С. 228–235. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2023/1/1_2023.pdf#page=228. (дата звернення: 22.01.2025).

11. Яремчук В. Судова експертиза і криміналістика: інновації у захисті суб`єктивних прав людини за умов воєнного стану. *Теорія та практика правозастосування в сучасних умовах державотворення : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 05 травня 2023 року). Івано-Франківськ. Редакційно-видавничий відділ ЗВО «Університет Короля Данила». 2023. С. 328–329. URL: http://repository.ukd.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/510/%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%202023%20%282%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=329. (дата звернення:* 22.01.2025*).*

12. Яценко І. Судова експертиза як об’єкт адміністративно-правового регулювання міжнародного співробітництва. *Право і безпека*. 2020. № 3 (78). С. 96–102. URL: https://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/pb.2020.3.12/300. (дата звернення: 22.01.2025).

UDC 347.921.6:347.965.7

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-394-405

Vorobel Ulyana Bohdanivna PhD in Law, Senior Lecturer, Department of Civil Law Disciplines, Educational and Scientific Institute of Law and Law Enforcement Activities, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, https://orcid.org/0000-0003-0480-5394

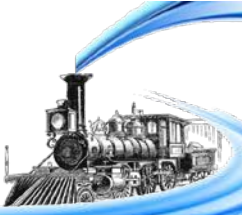
LEGAL FRAMEWORK FOR DETERMINING ATTORNEY'S FEES IN THE CONTEXT OF COURT COSTS ALLOCATION IN CIVIL PROCEEDINGS

Abstract. The article is devoted to the study of controversial issues related to the determination of an attorney's fee in the context of the distribution of court costs in civil proceedings. In particular, it analyzes the current legislation and judicial practice regarding the reimbursement of legal assistance costs, identifies problematic aspects of the legal regulation of this issue, and develops possible ways to improve it.

To comprehensively disclose the subject of the study, achieve the research objectives, and ensure the completeness, objectivity, reliability, and persuasiveness of the obtained results, the author employed a set of general scientific and specialized methods characteristic of legal science. The study was conducted using the dialectical method of legal reality cognition, which made it possible to analyze the multifaceted nature of the institution of attorney’s remuneration (fee) in the context of the mechanism of emergence and resolution of contradictions inherent in the modern stage of civil society development and the formation of the rule of law. The application of the system-structural method allowed for the determination of the overall structure of the study, which contributed to the proper disclosure of its research objectives.

The conclusion has been drawn that when deciding on the reimbursement of expenses for professional legal assistance, the court must be guided by the principles of fairness and the rule of law. It should also consider the criterion of reasonableness (both qualitatively and quantitatively) and the actual incurrence of an attorney's expenses, as well as ensure that such costs are justified and necessary for the case.

It has been established that since the general requirements of contract law apply to legal assistance agreements, an attorney's fee, although defined in Part 1 of Article 30 of the Law of Ukraine "On Advocacy and the Practice of Law" as a "form of attorney's remuneration", constitutes the price of such an agreement under the Civil Code of Ukraine. A fixed fee in this context means that when the conditions for payment specified in the contract occur, the specific actions taken by the attorney to fulfill the contract, which led to the occurrence of such conditions, are irrelevant for determining the amount of the attorney’s fee in a particular case.

Keywords: attorney, fee, remuneration, legal assistance costs, court costs, civil procedure.

Воробель Уляна Богданівна доктор філософії в галузі права, старший викладач, кафедра цивільно-правових дисциплін, навчально-науковий інститут права та правоохоронної діяльності, Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів, https://orcid.org/0000-0003-0480-5394

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ГОНОРАРУ АДВОКАТА В КОНТЕКСТІ РОЗПОДІЛУ СУДОВИХ ВИТРАТ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню дискусійних питань, пов’язаних із визначенням гонорару адвоката в контексті розподілу судових витрат у цивільному судочинстві, зокрема, аналізу чинного законодавства та судової практики щодо відшкодування витрат на правничу допомогу, виявленням проблемних аспектів правового регулювання цього питання та розробкою можливих шляхів його вдосконалення.

Для всебічного розкриття предмета дослідження, досягнення мети наукової роботи, а також забезпечення її повноти, об’єктивності, достовірності та переконливості отриманих результатів, автор застосував комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, характерних для правової науки. Дослідження проводилося із застосуванням діалектичного методу пізнання правової реальності, що дозволило проаналізувати багатогранну сутність інституту винагороди за правову допомогу адвоката (гонорару) у контексті механізму виникнення та вирішення суперечностей, характерних для сучасного етапу розвитку громадянського суспільства та становлення правової держави. Використання системно-структурного методу надало можливість визначити загальну структуру роботи, що сприяло належному розкриттю завдань дослідження.

Зроблено висновок про те, що приймаючи рішення про компенсацію витрат на професійну правничу допомогу суд повинен керуватися принципами справедливості та верховенством права, враховувати критерій розумності (в якісному і кількісному відношенні) та реальності витрат адвокат (фактичності їх понесення), а також виходити з того, що такі витрати повинні бути обґрунтованими і необхідними у справі

Встановлено, що оскільки до договору про надання правничої допомоги застосовують загальні вимоги договірного права, то гонорар адвоката, хоч і визначається ч. 1 ст. 30 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» як «форма винагороди адвоката», але в розумінні Цивільного кодексу України становить ціну такого договору. Фіксований розмір гонорару у цьому

контексті означає, що у разі настання визначених таким договором умов платежу – конкретний склад дій адвоката, що були вчинені на виконання цього договору й призвели до настання цих умов, не має жодного значення для визначення розміру адвокатського гонорару в конкретному випадку.

Ключові слова: адвокат, гонорар, винагорода, витрати на професійну правничу допомогу, судові витрати, цивільний процес.

Formulation of the problem. Pursuant to Article 59 of the Constitution of Ukraine, the state guarantees every individual the right to professional legal assistance [1], which constitutes a fundamental element in reinforcing the foundational principles of the Constitution of Ukraine, particularly the rule of law [2, p. 74]. According to Article 2 of the Law of Ukraine "On the Bar and Legal Practice", the legal profession serves as the institution responsible for ensuring defense, representation, and the provision of other types of legal assistance on a professional basis [3].

Lawyers are the primary subjects entrusted with the duty of providing such assistance, and their activity serves as an indicator of the level of democratic development within society, as well as a key measure of human rights protection. They are inherently regarded as professionals specifically trained to provide legal assistance, particularly through judicial protection of human rights and freedoms, which is carried out within constitutional, civil, commercial, administrative, and criminal proceedings [4, p. 220].

Analysis of recent research and publications. Issues related to determining the amount of expenses for professional legal assistance have been the subject of research by numerous contemporary scholars. Among the researchers who have examined various aspects of this issue, notable contributions have been made by V. V. Manzyuk, L. A. Ostafiichuk, A. V. Stoyka, T. O. Syomak, O. O. Shandula, V. V. Zaborovsky, and others. However, one of the most complex and problematic aspects of the institution of legal expenses remains the procedure for determining their amount, particularly in the context of establishing appropriate criteria to ensure proper compensation of such expenses as court costs incurred by a party to the proceedings.

The purpose of the article is to examine the contentious issues surrounding the determination of attorney’s fees in the context of court cost allocation in civil proceedings. Specifically, it focuses on analyzing the current legislation and judicial practice concerning the reimbursement of legal expenses, identifying problematic aspects of the legal regulation of this issue, and developing potential ways to improve the existing framework.

Presentation of the main research material. Expenses for professional legal assistance, in accordance with procedural legislation, constitute one of the types of court costs, specifically those related to the consideration of a case. Legal scholarship indicates that the primary purpose of expenses for professional legal assistance is to

reimburse the party in whose favor the court decision has been rendered for the costs incurred in engaging an attorney as a representative (defense counsel) or for obtaining other types of legal assistance. This position is reflected, in particular, in Recommendation No. R(81)7 of the Committee of Ministers of the Council of Europe on measures to facilitate access to justice, which stipulates that, except in special circumstances, the prevailing party should, in principle, receive reimbursement from the losing party for fees and expenses, including attorneys' fees, that were reasonably incurred in connection with the case proceedings (para. 14). Reimbursement of court costs to the party in whose favor the judgment has been issued is one of the fundamental principles of judicial proceedings (para. 12, part 3, Article 2 of the Civil Procedure Code of Ukraine). At the same time, as rightly noted by the Supreme Court, in addition to compensating the prevailing party for the expenses incurred, this legal institution also serves, to a certain extent, as a deterrent against filing baseless claims or complaints and encourages timely actions necessary to restore the violated rights and interests of individuals and legal entities.

According to V. V. Zaborovskyi, the specificity of expenses for professional legal assistance lies in the fact that they serve both compensatory and preventive functions. Therefore, when determining the amount of compensation for such expenses, it is necessary to maintain a balance that ensures, on the one hand, full and fair reimbursement to the prevailing party for the costs incurred and, on the other hand, general access to justice [8, p. 329].

A legal fee, pursuant to Article 30 of the Law of Ukraine “On the Bar and Legal Practice”, constitutes a form of remuneration for an attorney for providing defense, representation, and other types of legal assistance to a client. The procedure for calculating the fee (fixed amount or hourly rate), grounds for its adjustment, payment procedure, refund conditions, and other relevant aspects are determined in the legal assistance agreement. When setting the amount of the legal fee, factors such as the complexity of the case, the attorney’s qualifications and experience, the client’s financial situation, and other significant circumstances are taken into account. The fee must be reasonable and reflect the time spent by the attorney [3].

Article 30 of the Law of Ukraine “On the Bar and Legal Practice” provides for the possibility of calculating an attorney’s fee based on either a fixed amount or an hourly rate. At the same time, in practice, attorneys apply additional methods of fee calculation. For instance, O. O. Kiyashko notes that several pricing models for attorney services exist, including an hourly rate, a fixed fee, a retainer agreement, and a “success fee” [9, p. 166]. This variety stems from the principle of contractual freedom, under which the law allows attorneys and clients to independently determine the terms of their legal assistance agreements [10, p. 155], including those related to the calculation and payment of legal fees [11, p. 141].

A fixed fee implies the determination of a specific amount in the agreement that the client undertakes to pay the attorney. Under a retainer fee arrangement, the client – typically a legal entity – regularly, for example, on a monthly basis, pays a predetermined amount to the attorney. Hourly billing is also widely used in practice and requires the client to pay the attorney based on established hourly rates. The legislation stipulates that legal fees must be reasonable and take into account the time spent by the attorney. However, the concept of "reasonableness" is inherently evaluative and does not provide a precise standard for determining a justified fee for the legal services rendered [12, p. 468–469].

The Grand Chamber of the Supreme Court has stated that when a fixed amount is specified for the payment of an attorney's fee, the actual time spent by the attorney in providing services to the client is not calculated. Conversely, when the fee is determined on an hourly basis, the payment is based on the number of hours spent on the service, multiplied by the attorney's hourly rate, which depends on their qualifications, experience, case complexity, and other criteria. Since the general principles of contract law apply to legal assistance agreements, the attorney's fee – although defined in Part 1 of Article 30 of the Law of Ukraine "On the Bar and Legal Practice" as a form of remuneration – constitutes, within the meaning of the Civil Code of Ukraine, the price of such an agreement. In this context, a fixed fee means that, upon the occurrence of the conditions for payment stipulated in the agreement, the specific actions performed by the attorney to fulfill the agreement and leading to these conditions are irrelevant in determining the attorney's fee in that particular case.

Thus, when determining the amount to be reimbursed as an attorney's fee by the opposing party, courts should rely on the fee amount and/or the calculation method stipulated in the agreement, in accordance with Article 30 of the Law of Ukraine "On the Bar and Legal Practice", while also considering legislative provisions regarding the criteria for determining legal assistance costs [13].

The "success fee" is another method of remuneration between a client and an attorney, under which the client agrees to pay the attorney a fee in the form of a monetary sum or any other form if a decision is rendered in the client's favor.

Scholars generally support the view that the "success fee" can address several important issues related to attorney-client remuneration. For instance, O. O. Shandula and T. O. Syomak argue that this method is one of the most objective, as in the case of a positive financial outcome, the fee is determined as a percentage of the compensation awarded. If the result is non-monetary, the fee is set as a fixed amount agreed upon in advance, tailored to each case based on factors such as complexity, duration, urgency, and the attorney's reputation [12, p. 470].

The Grand Chamber of the Supreme Court, in examining the issue of whether the "success fee" qualifies as reimbursable court costs, considered the provisions of the Law of Ukraine "On the Bar and Legal Practice" and the Rules of Attorney Ethics

of June 9, 2017. It concluded that "agreements on the payment of legal fees are arrangements between the attorney and the client, and the validity of such an obligation should be assessed within the framework of their legal relationship". The Grand Chamber of the Supreme Court also noted that in cases involving agreements providing for a "success fee", the European Court of Human Rights applies the criteria of the reality of legal expenses and the reasonableness of their amount when awarding legal and other costs. Specifically, in its judgment of February 22, 2005, in *Pakdemirli v. Turkey* (Application No. 35839/97), despite the existence of an agreement between the parties stipulating a "success fee" of €6,672.9, the Court awarded €3,000 as compensation for both legal and other expenses (§ 70-72).

The Grand Chamber of the Supreme Court concluded that obligations arising between an attorney and a client, including those under agreements stipulating a "success fee", are not binding on the court in the context of determining the allocation of court costs. In resolving this issue, the court must assess the expenses subject to reimbursement by the opposing party, considering both whether they were actually incurred and whether they were necessary [14].

In this regard, according to V. V. Zaborovskyi, considering the principle of contractual freedom, an attorney and a client may include in their agreement a provision regarding the "success fee" as a method of calculating the attorney's remuneration. Under this approach, achieving a certain result should not be regarded as the subject matter of the contract but rather as a legal fact (a suspensive condition), upon the occurrence of which the parties agree on the necessity of paying the attorney the remuneration owed for attaining the agreed level of quality in their legal services [15, p. 54].

Article 137 of the Civil Procedure Code of Ukraine stipulates that, following the resolution of a case, expenses for legal assistance provided by an attorney are subject to allocation between the parties along with other court costs. For the purposes of cost allocation:

1) the amount of expenses for legal assistance, including attorney’s fees for representation in court and other legal services related to the case – such as case preparation, evidence collection, etc. – as well as the costs of an attorney's assistant, shall be determined in accordance with the terms of the legal assistance agreement and based on relevant evidence regarding the scope of services rendered, work performed, and the corresponding fees paid or payable by the respective party or a third party;

2) the e amount subject to reimbursement as attorney’s expenses necessary for providing legal assistance shall be determined in accordance with the legal assistance agreement and based on appropriate evidence confirming the incurrence of such expenses.

To establish the amount of legal expenses for the purpose of cost allocation, a party to the case must submit a detailed breakdown of the work (services) performed by the attorney and the expenses incurred in providing legal assistance.

The amount of attorney's fees must be proportionate to:

1) the complexity of the case and the work performed (services rendered) by the attorney;

2) the time spent by the attorney on performing the relevant work (providing services);

3) the volume of services rendered and work performed by the attorney;

4) the claim value and/or the significance of the case for the party, including its impact on the party's reputation or public interest in the case.

If these proportionality requirements are not met, the court may, upon request from the opposing party, reduce the amount of legal expenses subject to allocation. The burden of proving the disproportionate nature of the expenses rests with the party requesting a reduction in the attorney's fees to be allocated between the parties [6].

The Grand Chamber of the Supreme Court has emphasized that the amount of an attorney's fee is determined by agreement between the attorney and the client. The attorney has the right to set the fee within reasonable limits based on their own judgment. In determining the fee, factors such as the complexity of the case, the attorney's qualifications, experience, workload, and other relevant circumstances may be considered. The fee agreed upon between the attorney and the client and/or the person who entered into the agreement on behalf of the client may only be modified by mutual consent. In cases where the client assigns particularly complex tasks or where the attorney's workload and time commitment increase due to the actual execution of the assignment (including preparation), the fee may be increased by mutual agreement.

Agreements concerning the payment of legal fees are formed within the legal relationship between the attorney and the client, and the validity of such obligations should be assessed within that framework [14].

It should be noted that the Supreme Court has repeatedly emphasized that when determining the amount of compensation for legal assistance costs, courts must follow the principles of the reality of legal expenses and the proportionality of attorney's fees.

When determining the amount of compensation, the court must assess the reality of legal expenses (establishing their authenticity and necessity) and the reasonableness of their amount, taking into account the specific circumstances of the case and the financial standing of both parties. The same criteria are applied by the European Court of Human Rights when awarding costs under Article 41 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. In the case of "East/West Alliance Limited v. Ukraine" (application no. 19336/04), it was noted that the applicant is entitled to compensation for legal and other expenses only if it is proven that such costs were actual and unavoidable, and their amount was reasonable.

Furthermore, the Supreme Court emphasizes that merely reviewing a document in the case, which did not result in any procedural actions by the attorney, does not meet the criteria of inevitability and reality of legal expenses.

Thus, when determining the amount of compensation for legal assistance in each specific case, the court must be guided by the criterion of the reality of legal expenses (establishing their authenticity and necessity) and the reasonableness of their amount, considering the financial condition of both parties, their conduct during the proceedings, and other relevant factors [16].

Regarding the principle of proportionality of attorney's fees, it is important to note that proportionality is a category that depends on several factors (Part 4, Article 137 of the Civil Procedure Code of Ukraine). A detailed analysis shows that the legislator applies a number of evaluative concepts, such as "complexity of the case" and "importance of the case for the party". This indicates, on the one hand, the need for these factors to be interpreted by the court within its discretionary powers, and on the other hand, the decisive role of judicial practice in determining the amount of attorney's fees [8, p. 327].

The legal assistance agreement also allows for determining which specific types of legal assistance the attorney was supposed to provide, as expenses for services not stipulated by the terms of such an agreement are not subject to compensation [17].

In addition to the legal assistance agreement, other evidence used to determine the amount of compensation for professional legal assistance includes the invoice for the services rendered (with a description of the services provided, the cost of each service separately, and the number of hours spent on each service), as well as the receipt of payment for these services [18].

When addressing the issue of compensation for professional legal assistance, it is essential to recognize that the court is not obligated to award the winning party all of its attorney's fees. The court, guided by the principles of fairness and the rule of law, may determine that the fee set by the party and its attorney is excessive in relation to the opposing party, taking into account the complexity of the case, the time spent by the attorney, and the proportionality of the fee compared to market rates for legal services [19]. Therefore, the court may reduce the amount of compensation for legal assistance if such expenses do not meet the criteria of reality and reasonableness of their amount [20]. This approach is fully consistent with the case law of the European Court of Human Rights. In the cases of "Bottazzi v. Italy" (application no. 34884/97) [21] and "Iatridis v. Greece" (application no. 31107/96) [22], the European Court of Human Rights stated that only those expenses that were mandatory and actually incurred by the applicant, and whose amount was reasonable in proportion to their extent, are subject to compensation.

In examining the essence of the criterion of proportionality in the allocation of legal costs between the parties, as reflected in the practice of the Supreme Court, V. V. Zaborovsky concluded that if the amount of compensation for legal expenses claimed by a party is found to be disproportionate, the result is a reduction in the amount subject to compensation.

When making a decision on compensating legal expenses, the court primarily considers that such an amount must: be proven, documented, and substantiated; comply with the criterion of reasonable necessity for such expenses; adequately reflect the time spent preparing procedural documents (including the attorney's participation in prior instances) as well as direct participation in court hearings; correspond to the actual duration of legal assistance provided; reflect the complexity of the case and the extent of assistance provided by the attorney in court; and be based on the specific circumstances of the case [8, p. 327].

Conclusions. Since expenses for professional legal assistance, in accordance with procedural legislation, are a type of court costs, specifically those related to the case proceedings, the determination of attorney fee compensation is under court control. Therefore, the court, on its own initiative, examines whether such costs are unavoidable, real, reasonable, related to the case, actually incurred, and proportional.

In determining the amount of compensation for legal assistance, the court should be guided by the principles of the reality of legal expenses (establishing their validity and necessity), as well as the reasonableness of their amount, considering the specific circumstances of the case and the financial status of both parties.

Furthermore, it should be noted that since the legal assistance agreement is governed by general contractual law requirements, the attorney's fee, although defined in Part 1, Article 30 of the Law of Ukraine "On Advocacy and Legal Practice" as a "form of remuneration for the attorney", is, in the sense of the Civil Code of Ukraine, the price of such a contract. The fixed fee in this context means that when the payment conditions stipulated by the agreement arise – specific actions taken by the attorney to fulfill the contract, which led to these conditions – the exact nature of the attorney's actions does not affect the determination of the attorney's fee in the specific case.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine from June 28, 1996 No. 254k/96-VR]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

2. Krushnitska, O. V. (2018). Dohovir pro nadannia pravovoi dopomohy yak forma realizatsii konstytutsiinoho prava na profesiinu pravnychu dopomohu [The agreement on legal aid as a form of application of the constitutional right for professional legal aid]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia: Pravo – Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, Issue 49, Part 1, 74–78 [in Ukrainian].

3. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist : Zakon Ukrainy vid 05 lypnia 2012 № 5076-VI [On the Bar and Legal Practice: Law of Ukraine dated July 5, 2012, No. 5076-VI]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/5076-17#n3 [in Ukrainian].

4. Zaborovskyi, V. V. (2013). Problemni aspekty oformlennia povnovazhen advokata u tsyvilnomu protsesi Ukrainy [Problematic aspects design powers of attorney in a civil trial Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia Pravo – Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, Issue 21, Part 1, Volume 1, 220–222 [in Ukrainian].

5. Rekomendatsiia R(81)7 Komitetu ministriv derzhavam-chlenam stosovno shliakhiv polehshennia dostupu do pravosuddia vid 14 travnia 1981 roku [Recommendation R(81)7 of the Committee of Ministers to Member States on Measures Facilitating Access to Justice, dated May 14, 1981]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_133 [in Ukrainian].

6. Tsyvil′nyy protsesual′nyy kodeks Ukrayiny [Civil Procedural Code of Ukraine] 18.03.2004. № 1618-IV. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text [in Ukrainian].

7. Dodatkova postanova Kasatsiinoho administratyvnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 5 veresnia 2019 roku u spravi № 826/841/17 [Additional resolution of the Administrative Cassation Court within the Supreme Court dated September 5, 2019, in case No. 826/841/17]. Retrieved from reyestr.court.gov.ua/Review/84041003 [in Ukrainian].

8. Zaborovskyi, V. V. (2020). Deiaki problemni pytannia vyznachennia rozmiru vytrat na profesiinu pravnychu dopomohu [Some Problematic Issues in Determining the Amount of Professional Legal Assistance Expenses]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo – Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, Issue 62, 325–331 [in Ukrainian].

9. Kyiashko, O. O. (2019). Kontseptsiia “success fee” v mezhakh problematyky vidshkoduvannia vytrat na profesiinu pravnychu dopomohu v tsyvilnomu protsesi: sudova praktyka [The Concept of "Success Fee" within the Issue of Compensation for Professional Legal Assistance in Civil Proceedings: Judicial Practice]. *Novely tsyvilnoho protsesualnoho zakonodavstva. Predstavnytstvo – Novelties of Civil Procedural Legislation. Representation* : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 16 travnia 2019 roku). Odesa : Feniks, 165–168 [in Ukrainian].

10. Zaborovskyi, V. V. (2018). Pravova pryroda dohovoru pro nadannia pravovoi dopomohy yak dokumenta, shcho pidtverdzhuie povnovazhennia advokata v konteksti zmin do protsesualnykh kodeksiv [The Legal Nature of the Legal Assistance Agreement as a Document Confirming the Attorney's Authority in the Context of Amendments to Procedural Codes]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo – *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, Issue 48, Volume 2, 152–156 [in Ukrainian].

11. Zaborovskyi, V. V., Manziuk, V. V., Stoika, A. V. (2020). Pravova pryroda vynahorody za pravovu dopomohu (honoraru) advokata [The Legal Nature of Attorney's Fees (Remuneration for Legal Assistance)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia Pravo – Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, Issue 61, Volume 2, 138–142 [in Ukrainian].

12. Shandula, O. O., Somak, T. O. (2022). Do pytannia pro honorar uspikhu advokata [On the Issue of Attorney’s Success Fee]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*, No.6, 468–470. Retrieved from http://lsej.org.ua/6_2022/105.pdf [in Ukrainian].

13. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 16 lystopada 2022 roku u spravi № 922/1964/21 [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated November 16, 2022, in case No. 922/1964/21]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/107706741 [in Ukrainian].

14. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 12 travnia 2020 roku u spravi № 904/4507/18 [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated May 12, 2020, in case No. 904/4507/18]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/91572017 [in Ukrainian].

15. Zaborovskyy, V. (2020). «Success fee» as an important component of ensuring the constitutional right of a person to professional legal assistance. *Konstytutsiino-pravovi akademichni studii – Constitutional and Legal Academic Studies*, Issue 3, 49–58 [in English].

16. Dodatkova postanova Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 23 sichnia 2025 roku u spravi № 369/849/18 [Additional resolution of the Civil Cassation Court within the Supreme Court dated January 23, 2025, in case No. 369/849/18]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/124662779 [in Ukrainian].

17. Postanova Kasatsiinoho administratyvnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 22 hrudnia 2018 roku u spravi № 826/856/18 [Additional resolution of the Administrative Cassation Court within the Supreme Court dated December 22, 2018, in case No. 826/856/18]. Retrieved from reyestr.court.gov.ua/Review/78985598 [in Ukrainian].

18. Postanova Kasatsiinoho administratyvnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 16 travnia 2019 roku u spravi №823/2638/18 [Resolution of the Administrative Cassation Court within the Supreme Court date May 16, 2019, in case No. 823/2638/18d]. Retrieved from reyestr.court. gov.ua/Review/81795750 [in Ukrainian].

19. Postanova Kasatsiinoho hospodarskoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 01 serpnia 2019 roku u spravi № 915/237/18 [Resolution of the Commercial Cassation Court within the Supreme Court dated August 1, 2019, in case No. 915/237/18]. Retrieved from http://reyestr. court.gov.ua/Review/83412981 [in Ukrainian].

20. Dodatkova postanova Kasatsiinoho hospodarskoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 24 sichnia 2019 roku u spravi № 910/15944/17 [Additional resolution of the Cassation Commercial Court within the Supreme Court dated January 24, 2019, in case No. 910/15944/17]. Retrieved from http://reyestr.court.gov.ua/Review/79397805 [in Ukrainian].

21. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Bottazzi v. Italy» on July 28, 1999 (Application № 34884/97). Retrieved from http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58293 [in English].

22. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Iatridis v. Greece» on March 25, 1999 (Application № 31107/96). Retrieved from http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58227 [in English].

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 № 245к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 10.02.2025).

2. Крушніцька О. В. Договір про надання правової допомоги як форма реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право.* 2018. Випуск 49. Том 1. С. 74–78.

3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05 липня 2012 № 5076-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/5076-17#n3 (дата звернення: 10.02.2025).

4. Заборовський В. В. Проблемні аспекти оформлення повноважень адвоката у цивільному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2013. Випуск 21. Частина 1. Том. 1. С. 220–222.

5. Рекомендація R(81)7 Комітету міністрів державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14 травня 1981 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_133 (дата звернення: 10.02.2025).

6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 10.02.2025).

7. Додаткова постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 5 вересня 2019 року у справі № 826/841/17. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/84041003 (дата звернення: 10.02.2025).

8. Заборовський В. В. Деякі проблемні питання визначення розміру витрат на професійну правничу допомогу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. *Серія: Право.* 2020. Вип. 62. С. 325–331.

9. Кияшко О. О. Концепція “success fee” в межах проблематики відшкодування витрат на професійну правничу допомогу в цивільному процесі: судова практика. *Новели цивільного процесуального законодавства. Представництво :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 травня 2019 року). Одеса : Фенікс, 2019. С. 165–168.

10. Заборовський В. В. Правова природа договору про надання правової допомоги як документа, що підтверджує повноваження адвоката в контексті змін до процесуальних кодексів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2018. Вип. 48. Т. 2. С. 152–156.

11. Заборовський В. В., Манзюк В. В., Стойка А. В. Правова природа винагороди за правову допомогу (гонорару) адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2020. Випуск 61. Том. 2. С. 138–142.

12. Шандула О. О., Сьомак Т. О. До питання про гонорар успіху адвоката. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 468–470. URL: http://lsej.org.ua/6_2022/105.pdf (дата звернення: 10.02.2025).

13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 листопада 2022 року у справі № 922/1964/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107706741 (дата звернення: 10.02.2025).

14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 травня 2020 року у справі № 904/4507/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91572017 (дата звернення: 10.02.2025).

15. Zaborovskyy V. «Success fee» as an important component of ensuring the constitutional right of a person to professional legal assistance. *Конституційно-правові академічні студії*. 2020. Вип. 3. С. 49–58.

16. Додаткова постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 23 січня 2025 року у справі № 369/849/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124662779 (дата звернення: 10.02.2025).

17. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 22 грудня 2018 року у справі № 826/856/18. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/78985598 (дата звернення: 10.02.2025).

18. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 16 травня 2019 року у справі №823/2638/18. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/81795750 (дата звернення: 10.02.2025).

19. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 01 серпня 2019 року у справі № 915/237/18. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/83412981 (дата звернення: 10.02.2025).

20. Додаткова постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 24 січня 2019 року у справі № 910/15944/17. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/79397805 (дата звернення: 10.02.2025).

21. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Bottazzi v. Italy» on July 28, 1999 (Application № 34884/97). URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58293 (дата звернення: 10.02.2025).

22. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Iatridis v. Greece» on March 25, 1999 (Application № 31107/96). URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58227 (дата звернення: 10.02.2025).

УДК 351.74:331.45(477)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-406-415

Батраченко Тетяна Сергіївна кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правоохоронної діяльності, Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро, https://orcid.org/ 0000-0002-3985-0681

Сухацька Ірина Юріївна кандидат хімічних наук, доцент, доцент кафедри правоохоронної діяльності, Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро, https://orcid.org/0009-0004-7195-3615

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Анотація. Проблематика охорони праці та соціального захисту поліцейських в Україні набуває особливого значення в умовах воєнного стану, коли правоохоронці змушені виконувати свої обов'язки у підвищено небезпечних умовах, стикаючись із значними фізичними, психологічними та соціальними ризиками. У статті розглянуто основні аспекти забезпечення охорони праці поліцейських, аналізується сучасний стан нормативно-правового регулювання цієї сфери, а також визначаються ключові напрями удосконалення соціального захисту працівників правоохоронних органів.

Досліджено чинну систему матеріально-технічного забезпечення поліцейських, включаючи використання засобів індивідуального захисту, медичної підтримки та страхування життя і здоров'я. Виявлено недоліки в реалізації державної політики у сфері соціального забезпечення правоохоронців, зокрема щодо механізмів компенсаційних виплат, реабілітаційних заходів та психологічної підтримки. Аналізуючи світовий досвід, автори наголошують на необхідності впровадження сучасних стандартів професійної безпеки, зокрема інтеграції цифрових технологій моніторингу стану поліцейських, розширення страхових програм і вдосконалення підходів до психологічної реабілітації.

Окрему увагу приділено питанню професійного вигорання та розвитку посттравматичних стресових розладів серед поліцейських, що працюють у зонах бойових дій або зазнають регулярного стресового навантаження. Автори вказують на низький рівень доступу до психологічної допомоги серед українських правоохоронців, що потребує запровадження державної програми кризової підтримки та реабілітації, аналогічної моделям, що функціонують у країнах ЄС.

У результаті дослідження обґрунтовано необхідність комплексного підходу до забезпечення охорони праці та соціального захисту поліцейських в

Україні. Запропоновано вдосконалення державної політики у сфері професійної безпеки правоохоронців, включаючи реформування системи страхування, посилення психологічної реабілітації та впровадження новітніх технологій для мінімізації ризиків, пов'язаних із виконанням службових обов'язків. Авторами доведено, що лише інтеграція сучасних міжнародних стандартів, фінансове забезпечення та створення ефективної системи підтримки здатні забезпечити належний рівень охорони праці та соціального захисту поліцейських в умовах сучасних загроз.

Ключові слова: охорона праці, соціальний захист, правоохоронні органи, поліцейські, воєнний стан, професійна безпека, страхування, реабілітація, психологічна підтримка.

Batrachenko Tetiana Serhiivna PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department of Law Enforcement Activities, University of Customs and Finance, Dnipro, https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-3985-0681

Sukhatska Iryna Yuriyivna PhD in Chemistry, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law Enforcement Activities, University of Customs and Finance, Dnipro, https://orcid.org/0009-0004-7195-3615

CURRENT ISSUES OF OCCUPATIONAL SAFETY AND SOCIAL SECURITY OF POLICE OFFICERS

Abstract. The issue of occupational safety and social protection of police officers in Ukraine is of particular importance in the context of martial law, where law enforcement officers are forced to perform their duties in highly hazardous conditions, facing significant physical, psychological, and social risks. This article examines the key aspects of ensuring occupational safety for police officers, analyzes the current state of legal regulation in this area, and identifies the main directions for improving the social protection of law enforcement personnel.

The study explores the existing system of material and technical support for police officers, including the use of personal protective equipment, medical assistance, and life and health insurance. Deficiencies in the implementation of state policy in the field of social security for law enforcement officers have been identified, particularly in terms of compensation mechanisms, rehabilitation measures, and psychological support. Analyzing international experience, the authors emphasize the need to introduce modern professional safety standards, particularly the integration of digital monitoring technologies for police officers, the expansion of insurance programs, and the improvement of psychological rehabilitation approaches.

Special attention is given to the issue of professional burnout and the development of post-traumatic stress disorders among police officers working in

combat zones or experiencing regular stress exposure. The authors point to the limited access to psychological assistance among Ukrainian law enforcement officers, necessitating the implementation of a state crisis support and rehabilitation program similar to models operating in EU countries.

As a result of the study, the necessity of a comprehensive approach to ensuring occupational safety and social protection for police officers in Ukraine has been substantiated. The authors propose improvements to state policy in the field of professional security for law enforcement officers, including reforming the insurance system, strengthening psychological rehabilitation, and introducing new technologies to minimize risks associated with the performance of official duties. It has been proven that only the integration of modern international standards, financial support, and the creation of an effective support system can ensure an adequate level of occupational safety and social protection for police officers under contemporary threats.

Keywords: occupational safety, social protection, law enforcement agencies, police officers, martial law, professional security, insurance, rehabilitation, psychological support.

Постановка проблеми. Охорона праці та соціальний захист поліцейських є невід'ємними складовими забезпечення їхньої професійної діяльності, що в умовах воєнного стану в Україні набуває особливої актуальності. Поліцейські виконують надскладні завдання, спрямовані на підтримання правопорядку, захист громадян від злочинних посягань, боротьбу з диверсійними та терористичними загрозами, що вимагає від них не лише високого рівня фізичної та психологічної підготовки, а й наявності ефективних механізмів охорони праці та соціального захисту. Особливість їхньої служби полягає у постійному перебуванні в зоні підвищеного ризику, що передбачає безпосередній контакт із правопорушниками, можливість отримання фізичних ушкоджень, морального та емоційного виснаження, що в свою чергу впливає на їхню професійну ефективність та життєздатність [1].

Сучасні реалії, обумовлені воєнним станом, створюють додаткові ризики для поліцейських, які змушені виконувати службові завдання в умовах активних бойових дій, посиленої злочинної активності та критичної інфраструктурної нестабільності. Робота у прифронтових зонах, евакуація населення з небезпечних територій, розмінування місцевості, забезпечення правопорядку під час атак на цивільні об'єкти – усе це потребує не лише матеріально-технічного забезпечення, але й розширеного комплексу заходів з охорони праці, зокрема, адаптованих стандартів фізичного та психологічного захисту.

Ключовим викликом для системи охорони праці є відсутність належних умов для повноцінного відпочинку та відновлення сил правоохоронців,

особливо тих, хто працює у надзвичайно стресових ситуаціях. Брак безпечного службового транспорту, індивідуальних засобів захисту та недостатня кількість психологічних реабілітаційних програм – усе це серйозно впливає на морально-психологічний стан поліцейських і знижує рівень їхньої боєготовності та працездатності.

Соціальний захист поліцейських є ще однією критично важливою складовою забезпечення їхньої професійної діяльності. Гарантії стабільного фінансового забезпечення, страхові виплати у разі отримання поранень, надання компенсацій сім'ям загиблих правоохоронців – це необхідні елементи підтримки поліцейських, які діють у кризових ситуаціях. На жаль, в Україні досі існують прогалини у механізмах соціального забезпечення правоохоронців, що призводить до зниження рівня довіри до державних інституцій серед службовців. В умовах воєнного стану вкрай необхідним є перегляд державної політики у сфері соціального захисту поліцейських з урахуванням реальних ризиків їхньої діяльності, підвищення рівня страхових виплат, створення ефективної системи психологічної підтримки та реабілітації, адаптації міжнародного досвіду у сфері забезпечення безпеки правоохоронців [2, С. 124].

Отже, сучасна ситуація в країні, зокрема бойові дії, підвищена злочинна активність та екстремальні умови несення служби, створює додаткові виклики для системи охорони праці та соціального захисту поліцейських. Відповідно, необхідно розробити комплексну державну стратегію з охорони праці правоохоронців, яка включатиме не лише поліпшення матеріально-технічного забезпечення та умов несення служби, але й формування ефективних програм реабілітації та соціального захисту, які забезпечать належний рівень безпеки для поліцейських та їхніх родин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми охорони праці та соціального захисту поліцейських є предметом досліджень багатьох науковців та експертів у сфері трудового права, безпеки праці та соціального забезпечення. Зокрема, питання законодавчого врегулювання правових аспектів охорони праці в поліції розглядалися у працях Грибан В. Г.,[1] який аналізував ефективність нормативної бази України у сфері захисту прав поліцейських. До вивчення цих питань також долучалися такі науковці, як Козубовська І. В., [2] яка досліджувала вплив законодавчих змін на систему соціального захисту поліцейських, Дідик М. М., що аналізував підходи до страхування працівників правоохоронних органів, та Заікіна Д. П., яка розглядала перспективи модернізації охорони праці у контексті міжнародних стандартів [3], [4].

Актуальність цієї проблематики зумовлена тим, що рівень травматизму серед правоохоронців залишається високим, особливо у зонах підвищеної небезпеки, що потребує запровадження нових підходів до організації соціаль-

ного страхування та медичного забезпечення. Дослідження Wilkinson P. свідчать про ефективність інтеграції цифрових технологій у систему моніторингу стану здоров'я поліцейських, що дозволяє не лише вчасно виявляти професійні ризики, а й проводити комплексну профілактику професійних захворювань [5].

На нашу думку, вітчизняна система охорони праці правоохоронців потребує адаптації найкращих міжнародних практик, оскільки сучасні виклики, пов'язані з воєнним станом та зростанням рівня загроз для працівників поліції, вимагають посилення правових гарантій та удосконалення механізмів соціального захисту. У цьому контексті важливим є не лише вдосконалення чинного законодавства, але й розробка комплексних програм професійної реабілітації, що включатимуть психологічну підтримку, систему компенсаційних виплат та впровадження обов'язкового страхування життя та здоров'я правоохоронців.

Таким чином, аналіз сучасних наукових досліджень у сфері охорони праці та соціального забезпечення правоохоронців підтверджує необхідність розробки та впровадження цілісної політики державного регулювання, яка забезпечить ефективний захист поліцейських від ризиків, що супроводжують їхню професійну діяльність. З урахуванням вищезазначеного, подальші дослідження мають бути зосереджені на адаптації міжнародного досвіду до українських реалій та створенні нових інституційних механізмів забезпечення безпеки працівників поліції.

Мета статті – є всебічний аналіз сучасного стану охорони праці та соціального захисту поліцейських України в умовах воєнного стану, визначення основних проблем і викликів у цій сфері та розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення механізмів забезпечення безпеки та соціальних гарантій для працівників правоохоронних органів. Стаття також спрямована на порівняння вітчизняних підходів із міжнародними стандартами та виявлення перспективних напрямів адаптації передового досвіду для підвищення ефективності системи охорони праці та соціального захисту поліцейських України.

Виклад основного матеріалу. Система охорони праці в поліції України спрямована на створення умов, що забезпечують зниження ризиків під час виконання службових обов'язків. Враховуючи специфіку правоохоронної діяльності, поліцейські щоденно стикаються з фізичними загрозами, значними психологічними навантаженнями та професійними захворюваннями, що потребує чітко визначених механізмів безпеки. Важливим інструментом регулювання цих питань є нормативно-правова база, що охоплює Закон України "Про охорону праці", Закон України "Про Національну поліцію", Кодекс законів про працю України та низку підзаконних актів, які визначають порядок медичного забезпечення, використання засобів індивідуального захисту та підготовку кадрів [6].

Аналіз досліджень українських і міжнародних експертів [5] вказує на необхідність впровадження сучасних технологій у сфері захисту поліцейських. Зокрема, серед перспективних напрямів виділяються використання індивідуальних електронних систем моніторингу, інтеграція біометричних даних у систему безпеки та модернізація матеріально-технічної бази. В умовах воєнного стану ці аспекти набувають критичної значущості, адже поліцейські діють у підвищених ризикових умовах, де наявність якісного захисного спорядження та ефективних засобів комунікації є питанням збереження життя і здоров'я.

Разом із тим, використання сучасних бронежилетів, шоломів, протигазів, систем комунікації та броньованого транспорту є не лише технологічним вдосконаленням, а й ключовою передумовою ефективного виконання службових завдань. Проте на сьогодні залишається проблема недостатнього матеріального забезпечення правоохоронців відповідними засобами індивідуального та колективного захисту [7, С. 120]. Це вимагає перегляду державних програм фінансування та активного залучення міжнародної допомоги, яка може сприяти підвищенню рівня безпеки працівників поліції.

Як показують дослідження Інституту правоохоронної діяльності, понад 40% особового складу поліції потребують оновлення стандартів забезпечення безпеки. У цьому контексті важливим напрямом удосконалення охорони праці є запровадження цифрових систем спостереження та моніторингу фізичного й психологічного стану правоохоронців під час виконання службових завдань. Впровадження мобільних додатків для оперативної фіксації небезпечних ситуацій та автоматизованого зв'язку з центрами управління сприятиме підвищенню рівня координації дій та оперативного реагування на кризові інциденти [7, С. 146-148].

Таким чином, модернізація системи охорони праці поліцейських є невід'ємною складовою забезпечення ефективності їхньої діяльності. Для підвищення рівня безпеки необхідно не лише розширити державне фінансування відповідних програм, а й активно впроваджувати передові технологічні рішення, а також адаптувати найкращі міжнародні практики у сфері правоохоронної безпеки.

Водночас, поряд із питанням охорони праці, не менш важливою складовою діяльності правоохоронців є соціальний захист, що охоплює широкий спектр заходів, спрямованих на забезпечення матеріальної стабільності, страхового захисту, реабілітаційної допомоги та дотримання трудових прав співробітників поліції. Особливої ваги ці питання набувають в умовах воєнного стану, коли рівень ризиків для життя та здоров'я поліцейських значно зростає, що зумовлює необхідність розробки ефективних механізмів соціальної підтримки [7].

Погоджуємось із такими дослідниками як Козубовська І. В., Дідик М. М., та іншими які наголошують на критичній необхідності перегляду страхових

механізмів для правоохоронців, які повинні передбачати більш розширені програми компенсаційних виплат, покращення умов медичного страхування та надання додаткових соціальних гарантій для сімей загиблих співробітників [2], [3]. Світова практика, зокрема досвід США та ЄС, демонструє ефективність програм державного страхування, які гарантують довічне фінансове забезпечення родинам загиблих поліцейських, а також включають механізми надання службового житла або компенсацій за його оренду [5].

На жаль, в Україні система соціального захисту правоохоронців досі залишається фрагментарною та потребує суттєвого доопрацювання. Наприклад, процес отримання компенсаційних виплат у багатьох випадках є тривалим та ускладненим бюрократичними процедурами. Відповідно до офіційних звітів Міністерства внутрішніх справ України, у 2023 році лише 60% заявок на отримання страхових виплат були розглянуті та задоволені вчасно, що свідчить про необхідність реформування механізмів фінансової підтримки правоохоронців [4].

Окрім фінансового забезпечення, особливої уваги потребує питання психологічного захисту співробітників поліції. Сучасні умови виконання правоохоронних функцій, особливо в період воєнного стану, вимагають високого рівня психологічної стійкості, що безпосередньо впливає на ефективність виконання службових завдань. Постійна присутність у небезпечному середовищі, контакт із жертвами злочинів, спостереження наслідків воєнних злочинів, ризик отримання поранень або загибелі колег – усі ці фактори значно підвищують рівень стресового навантаження та сприяють формуванню стійких психоемоційних розладів.

Робота в умовах постійного стресу та загроз сприяє високому рівню професійного вигорання, що, у свою чергу, може призводити до розвитку посттравматичних стресових розладів (ПТСР). На нашу думку, одним із ключових викликів у забезпеченні психологічної безпеки є відсутність системної державної політики щодо профілактики та лікування психічних розладів серед працівників поліції. Це підтверджується даними Українського інституту психічного здоров'я, згідно з якими близько 30% поліцейських, які несуть службу в зонах бойових дій, демонструють ознаки ПТСР. Однак, реальні показники можуть бути навіть вищими, враховуючи проблему латентності психічних розладів через страх поліцейських втратити посаду або бути визнаними непридатними до служби [8, 205].

Зважаючи на вищезазначене, необхідним є впровадження комплексного підходу до психологічної підтримки правоохоронців, який повинен включати не лише кризову допомогу після стресових подій, але й системну профілактику, навчальні програми з управління стресом, регулярні психологічні тестування, реабілітаційні заходи та постійний моніторинг емоційного стану працівників. На

нашу думку, ефективним рішенням може стати створення спеціалізованих центрів психологічної реабілітації, які надаватимуть професійну допомогу без загрози для подальшої кар'єри поліцейського. Такий підхід широко застосовується у країнах ЄС, зокрема в Німеччині та Франції, де активно функціонують державні та приватні реабілітаційні заклади для правоохоронців. Результати досліджень у цих країнах свідчать, що своєчасна психологічна підтримка сприяє зниженню рівня ПТСР серед поліцейських щонайменше на 40%, що позитивно впливає на їхню загальну працездатність і рівень задоволеності службою [5].

Крім того, важливим напрямом профілактики психологічних розладів є створення програм соціально-психологічної адаптації, спрямованих на зменшення ризиків емоційного вигорання. Такі програми повинні включати не лише професійну психотерапію, а й розвиток механізмів саморегуляції, групові тренінги, командні заходи, спрямовані на покращення міжособистісних стосунків у колективі. Як показує світовий досвід, ефективні заходи психологічної підтримки не лише знижують рівень емоційного виснаження, а й сприяють підвищенню продуктивності праці та зменшенню рівня конфліктів у правоохоронних органах [8. С. 206-208].

Таким чином, на нашу думку, враховуючи складність і небезпечність професійної діяльності поліцейських, психологічний захист має стати одним із ключових напрямів реформування правоохоронної системи України. Важливо не лише запровадити ефективні механізми кризової психологічної допомоги, а й сформувати цілісну систему довгострокової підтримки, що забезпечить високий рівень психоемоційної стійкості серед співробітників поліції. Для цього необхідно адаптувати міжнародний досвід до українських реалій та розробити законодавчу базу, яка регламентуватиме процедури психологічної підтримки, реабілітації та профілактики психічних розладів серед працівників правоохоронних органів.

Отже, реформування системи соціального захисту поліцейських повинно включати розширення страхових програм, удосконалення механізмів фінансового забезпечення, впровадження сучасних реабілітаційних методик та зміцнення державних гарантій для співробітників поліції та їхніх сімей. Тільки комплексний підхід, що враховує матеріальні, медичні та психологічні аспекти захисту правоохоронців, дозволить створити ефективну систему соціальної підтримки, яка відповідатиме сучасним викликам та реаліям професійної діяльності поліції в умовах воєнного стану.

Висновки. Проблематика охорони праці та соціального захисту поліцейських є надзвичайно актуальною в умовах воєнного стану та посиленої злочинної активності. Виконання правоохоронцями своїх обов’язків пов’язане з високими фізичними, психологічними та соціальними ризиками, що потребує комплексного підходу до забезпечення їхнього захисту. Аналіз наукових

досліджень та міжнародного досвіду свідчить про необхідність удосконалення нормативно-правового регулювання охорони праці та соціального забезпечення правоохоронців із врахуванням сучасних загроз та викликів.

Одним із ключових аспектів охорони праці є модернізація матеріально-технічного забезпечення поліцейських, що включає використання сучасних засобів індивідуального захисту, впровадження електронних систем моніторингу фізичного та психологічного стану працівників, а також удосконалення стандартів службової підготовки. Дослідження свідчать, що застосування таких підходів у провідних країнах Європи сприяє значному зниженню рівня професійного травматизму та підвищенню ефективності правоохоронних органів. Тому важливим напрямом розвитку в Україні є адаптація цих напрацювань до вітчизняних реалій.

Не менш важливим є соціальний захист поліцейських, що охоплює фінансові гарантії, страхування життя та здоров'я, а також забезпечення належних умов реабілітації для працівників, які зазнали травм або психологічного виснаження. Високий рівень стресу та ризик розвитку посттравматичних розладів вимагає створення державних програм психологічної підтримки, що включатимуть кризове консультування, реабілітаційні заходи та систему моніторингу психоемоційного стану працівників. На нашу думку, впровадження таких програм є вкрай необхідним для забезпечення сталого функціонування правоохоронної системи.

Таким чином, результати дослідження свідчать про необхідність розробки та реалізації комплексної стратегії охорони праці та соціального захисту поліцейських України. Це включає вдосконалення законодавчої бази, адаптацію міжнародного досвіду, модернізацію засобів індивідуального захисту, запровадження технологій моніторингу стану працівників та створення ефективних механізмів соціальної підтримки. Подальші дослідження повинні бути зосереджені на розробці практичних механізмів реалізації цих заходів та оцінці їхньої ефективності у підвищенні безпеки та працездатності правоохоронців.

Література:

1. Грибан В. Г. Правові аспекти охорони праці правоохоронців: стан та перспективи. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2021. 256 с.

2. Козубовська І. В. Соціальне забезпечення працівників правоохоронних органів: теорія і практика. Ужгород: УжНУ, 2020. 312 с.

3. Дідик М. М. Страхування життя та здоров'я працівників правоохоронних органів: міжнародний досвід та українські реалії. Харків: Право, 2019. 218 с.

4. Заікіна Д. П. Перспективи модернізації охорони праці у правоохоронних органах. Науковий вісник Одеської юридичної академії. 2022. № 5. С. 45–62.

5. Wilkinson P. Occupational Safety and Psychological Protection in Law Enforcement: International Practices. London: Oxford University Press, 2021. 290 p.

6. Національна стратегія охорони праці в Україні на 2023-2030 роки. Офіційний вебпортал Кабінету Міністрів України. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-strategiyi-rozvitku-ohoroni-pratsi-v-ukrayini-na-2023-2030-roky.

7. Оцінка ризиків на робочому місці правоохоронців: методологія та практичне застосування / Глобальний інститут охорони праці. Київ: Інститут соціологічних досліджень, 2022. 176 с.

8. Кудар К. В. Посттравматичне зростання у поліцейських і військовослужбовців після виконання службових обов'язків у нетипових умовах // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України. Харків, 2020. С. 205–208.

References:

1. Hryban, V. H. (2021). *Pravovi aspekty okhorony pratsi pravookhorontsiv: stan ta perspektyvy* (*Legal Aspects of Occupational Safety of Law Enforcement Officers: State and Prospects*). Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav.

2. Kozubovska, I. V. (2020). *Sotsialne zabezpechennia pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv: teoriia i praktyka* (*Social Security of Law Enforcement Officers: Theory and Practice*). Uzhhorod: UzhNU.

3. Didyk, M. M. (2019). *Strakhuvannia zhyttia ta zdorovia pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv: mizhnarodnyi dosvid ta ukrainski realii* (*Life and Health Insurance of Law Enforcement Officers: International Experience and Ukrainian Realities*). Kharkiv: Pravo.

4. Zaikina, D. P. (2022). *Perspektyvy modernizatsii okhorony pratsi u pravookhoronnykh orhanakh* (*Prospects for the Modernization of Occupational Safety in Law Enforcement Agencies*). *Naukovyi visnyk Odeskoi yurydychnoi akademii – Scientific Bulletin of the Odesa Law Academy*, (5), 45–62.

5. Wilkinson, P. (2021). *Occupational Safety and Psychological Protection in Law Enforcement: International Practices*. London: Oxford University Press.

6. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2023). *Natsionalna stratehiia okhorony pratsi v Ukraini na 2023-2030 roky* (*National Labor Protection Strategy in Ukraine for 2023-2030*). Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-strategiyi-rozvitku-ohoroni-pratsi-v-ukrayini-na-2023-2030-roky.

7. Hlobalnyi instytut okhorony pratsi. (2022). *Otsinka ryzykiv na robochomu mistsi pravo-okhorontsiv: metodolohiia ta praktychne zastosuvannia* (*Risk Assessment in the Workplace of Law Enforcement Officers: Methodology and Practical Application*). Kyiv: Instytut sotsiolohichnykh doslidzhen.

8. Kudar, K. V. (2020). *Posttravmatychne zrostannia u politseiskykh i viiskovosluzhbovtsiv pislia vykonannia sluzhbovykh oboviazkiv u netypovykh umovakh* (*Post-Traumatic Growth in Police Officers and Military Personnel After Performing Duties in Atypical Conditions*). In *Psykholohichni ta pedahohichni problemy profesiinoi osvity ta patriotychnoho vykhovannia personalu systemy MVS Ukrainy – Psychological and Pedagogical Problems of Professional Education and Patriotic Education of Personnel of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine* (pp. 205–208). Kharkiv.

УДК 342.951:351.811

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-416-427

Бедриківський Олександр Володимирович аспірант кафедри адміністративного права та процесу, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, тел.: (067) 150-25-64, https://orcid.org/0009-0007-2496-8429

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ПІДГОТОВКИ ТА ДОПУСКУ ВОДІЇВ ДО КЕРУВАННЯ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ

Анотація. У статті досліджено питання запровадження адміністративної відповідальності у сфері підготовки та допуску водіїв до керування транспортними засобами. Автором проаналізовано зміни до КУпАП, внесені Законом України від 13 липня 2023 року № 3234-IX, що стосуються встановлення адміністративної відповідальності за порушення порядку підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів та порушення порядку державної акредитації закладів, що проводять підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів, атестації їх спеціалістів та порядку оформлення або видачі посвідчення водія.

Результати дослідження включають в себе аналіз статті 127^3 КУпАП, якою встановлено адміністративну відповідальність за порушення порядку організації та проведення підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів. Досліджено, що вона охоплює три основні види протиправних діянь: проведення підготовки або перепідготовки водіїв особою, яка не має належного документа, що підтверджує її кваліфікацію; допуск осіб до практичного навчання без попереднього успішного складання теоретичного іспиту; використання для практичного навчання транспортних засобів, які не відповідають встановленим вимогам безпеки, а також проведення такого навчання особою, яка позбавлена права керування транспортними засобами.

Також досліджено статтю 127^4 КУпАП, яка встановлює адміністративну відповідальність за порушення порядку державної акредитації закладів, які здійснюють підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів, а також за порушення процедур атестації спеціалістів, приймання іспитів та видачі водійських посвідчень. Досліджено, що вона охоплює три категорії правопорушень: порушення порядку державної акредитації закладів та процедур атестації спеціалістів; порушення порядку приймання іспитів або видачі водійських посвідчень; повторне порушення протягом року.

Недоліками даних норми є відсутність чіткого переліку конкретних правопорушень, за які передбачається адміністративна відповідальність; невідповідність нормам Конституції України; порушення принципу правової визначеності через нечіткість та незрозумілість правових норм; наявність корупціогенних факторів; дублювання існуючих контрольних механізмів, що створює правову невизначеність та сприяє додатковому адміністративному навантаженню на суб'єктів господарювання; невідповідність запропонованих санкцій принципу пропорційності адміністративного стягнення.

Для удосконалення законодавства у сфері адміністративної відповідальності за порушення порядку підготовки та допуску водіїв до керування транспортними засобами пропонується: визначити склади адміністративних правопорушень, конкретизувавши ознаки діянь, що тягнуть за собою адміністративну відповідальність, та встановити зрозумілі критерії для розмежування незначних і суттєвих порушень; обґрунтовано підійти до регулювання дискреційних повноважень Національної поліції; усунути дублювання функцій державного контролю; переглянути розмір штрафних санкцій, щоб вони відповідали реальним правопорушенням і не створювали зайвого адміністративного тиску на суб'єктів господарювання.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, підготовка водіїв, поліція, безпека дорожнього руху, корупційні ризики, дискреційні повноваження, правове регулювання.

Bedrykivskyi Oleksandr Volodymyrovych Postgraduate Student of the Department of Administrative Law and Procedure, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, tel.: (067) 150-25-64, https://orcid.org/0009-0007-2496-8429

THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR VIOLATIONS IN THE FIELD OF DRIVER TRAINING AND LICENSING

Abstract. The article explores the introduction of administrative responsibility in the field of driver training and licensing. The author analyses the amendments to the Code of Administrative Offences of Ukraine, introduced by the Law of Ukraine of 13 July 2023 № 3234-IX, which concern the establishment of administrative responsibility for violations of the procedure for training, retraining and advanced training of vehicle drivers and violations of the procedure for state accreditation of institutions that conduct training, retraining and advanced training of vehicle drivers, certification of their specialists and the procedure for issuing or issuing a driver's licence.

The results of the study include an analysis of Article 1273 of the Code of Administrative Offences of Ukraine, which establishes administrative responsibility

for violations of the procedure for the organisation and conduct of training, retraining and advanced training of vehicle drivers. It has been studied that it covers three main types of illegal acts: conducting training or retraining of drivers by a person who does not have the appropriate document confirming their qualification; admitting persons to practical training without prior successful completion of a theoretical exam; using vehicles for practical training that do not meet the established safety requirements, as well as conducting such training by a person who is deprived of the right to drive vehicles.

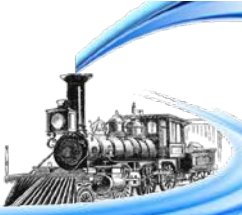
Article 1274 of the Code of Administrative Offences of Ukraine, which establishes administrative responsibility for violations of the procedure for state accreditation of institutions that conduct training, retraining and advanced training of vehicle drivers, as well as for violations of the procedures for certifying specialists, taking exams and issuing driving licences, has also been studied. It has been studied that it covers three categories of offences: violation of the procedure for state accreditation of institutions and procedures for certifying specialists; violation of the procedure for taking exams or issuing driving licences; repeated violation within a year.

The disadvantages of these norms are the lack of a clear list of specific offences for which administrative responsibility is provided; non-compliance with the norms of the Constitution of Ukraine; violation of the principle of legal certainty due to the vagueness and incomprehensibility of legal norms; the presence of corruption-generating factors; duplication of existing control mechanisms, which creates legal uncertainty and contributes to additional administrative burden on business entities; non-compliance of the proposed sanctions with the principle of proportionality of administrative punishment.

In order to improve the legislation in the field of administrative responsibility for violations of the procedure for training and licensing drivers, it is proposed to: define the elements of administrative offences, specifying the signs of acts that entail administrative responsibility, and establish clear criteria for distinguishing between minor and significant violations; take a reasonable approach to regulating the discretionary powers of the National Police; eliminate the duplication of state control functions; revise the amount of fines so that they correspond to real offences and do not create unnecessary administrative pressure on business entities.

Keywords: administrative responsibility, driver training, police, road safety, corruption risks, discretionary powers, legal regulation.

Постановка проблеми. З метою запровадження адміністративно-деліктних підстав притягнення до адміністративної відповідальності посадових осіб закладів, що здійснюють підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів, та посадових осіб, зокрема територіальних

сервісних центрів МВС, під час проведення державної акредитації таких закладів (автошкіл), атестації їх спеціалістів та допуску осіб до керування транспортними засобами (прийняття теоретичного та практичного іспитів, оформлення або видачі посвідчення водія), Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запровадження адміністративної відповідальності у сфері підготовки та допуску водіїв до керування транспортними засобами» від 13 липня 2023 року № 3234-IX [1].

У супровідних документах зазначалось, що головним завданням даного законопроекту є удосконалення державного контролю у сфері підготовки та допуску водіїв до керування транспортними засобами, зниження аварійності на автошляхах, зменшення корупційних ризиків під час підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації водіїв, проведення державної акредитації закладів (автошкіл), складання теоретичних та практичних іспитів тощо [2]. Тому даним законом було доповнено Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) двома новими статтями, що передбачають адміністративну відповідальність за:

- порушення порядку підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів (нова стаття 127^3 КУпАП);
- порушення порядку державної акредитації закладів, що проводять підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів, атестації їх спеціалістів та порядку оформлення або видачі посвідчення водія (нова стаття 127^4 КУпАП).

Проте існує низка проблемних аспектів, які необхідно дослідити з точки зору юридичної науки. Зокрема, слід зазначити про відсутність конкретних критеріїв оцінки порушень, відповідальність за які встановлюється статтями 127^3 та 127^4 КУпАП, зазначене ускладнює механізм їх виявлення та доведення, що може призводити до суб'єктивного трактування норми уповноваженими посадовими особами при реалізації адміністративної відповідальності. Крім того, суттєва різниця у розмірах штрафів за аналогічні порушення може спричиняти нерівномірність у застосуванні санкцій, що викликає сумніви щодо справедливості покарання. Також варто звернути увагу на відсутність механізмів саморегуляції та стимулювання закладів до сумлінного дотримання вимог, оскільки законодавство зосереджено переважно на покараннях, а не на заохоченні добросовісних суб'єктів надання відповідних освітніх послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безпека дорожнього руху та протидія адміністративним правопорушенням у зазначеній сфері є предметом наукових досліджень багатьох вітчизняних вчених, таких як М.І. Ануфрієв, О.М. Бандурка, М.Г. Вербенський, А.В. Гаркуша, Т.О. Гуржій, С.М. Гусаров, В.О. Заросило, А.Т. Комзюк, М.В. Корнієнко, М.Н. Курко, В.О. Курило,

В.Й. Развадовський, Ю.С. Салманов, М.М. Стоцька, В.К. Шкарлупа, Я.І. Хом'як, Х.П. Ярмакі та інші. Їхні праці складають ґрунтовну науково-теоретичну базу для регулювання цієї сфери. Проте, незважаючи на значний внесок у дослідження проблематики, низка питань, що стосуються запобігання та протидії адміністративним правопорушенням у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, залишаються дискусійними та потребують оновлення теоретичних засад, а також внесення відповідних змін до законодавства для забезпечення ефективного практичного застосування норм законодавства. У зв'язку з цим, актуальність обраної теми дослідження зумовлена необхідністю детальної розробки теоретичних питань та практичних рекомендацій щодо адміністративної відповідальності за порушення у сфері підготовки та допуску водіїв до керування транспортними засобами.

Мета статті полягає у комплексному аналізі теоретико-правових аспектів адміністративної відповідальності у сфері підготовки та допуску водіїв до керування транспортними засобами, виявленні проблемних питань правового регулювання та формулюванні пропозицій щодо удосконалення законодавства.

Виклад основного матеріалу. Так статтею 127^3 КУпАП було встановлено відповідальність за порушення порядку організації та проведення підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів. Ця норма фактично спрямована на забезпечення високого рівня професійної підготовки водіїв, що є важливим фактором у забезпеченні безпеки дорожнього руху.

Аналіз змісту статті 127^3 КУпАП дає можливість стверджувати, що вона охоплює три основні види протиправних діянь. По-перше, це проведення підготовки або перепідготовки водіїв особою, яка не має належного документа, що підтверджує її кваліфікацію як спеціаліста з підготовки водіїв транспортних засобів. По-друге, допуск осіб до практичного навчання без попереднього успішного складання теоретичного іспиту, що може призводити до недостатнього рівня знань щодо правил дорожнього руху. По-третє, використання для практичного навчання транспортних засобів, які не відповідають встановленим вимогам безпеки, а також проведення такого навчання особою, яка позбавлена права керування транспортними засобами. За вчинення цих порушень передбачено накладення адміністративного штрафу у розмірі від 500 до 800 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що у грошовому еквіваленті може складати суму від 8500 до 13600 грн [3].

Позитивними аспектами даної норми є те, що вона передбачає можливість здійснення контролю за якістю підготовки водіїв шляхом встановлення санкцій для осіб, які порушують порядок підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів, що у свою чергу, сприятиме підвищенню рівня якості з надання послуг у відповідній сфері. Також, дана

норма спрямована на посилення безпеки дорожнього руху через обов'язковість проходження теоретичного іспиту перед допуском до практичного навчання, що запобігає недбалому ставленню до організації освітнього процесу. Крім того, введення відповідальності за використання технічно несправних або неналежним чином обладнаних транспортних засобів для навчання дозволяє мінімізувати потенційні загрози під час підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів.

Разом з тим дана норма також не позбавлена деяких недоліків, що можуть викликати проблеми практичного характеру при її застосуванні. Зокрема, недостатньо деталізовано нормативні вимоги до механізму здійснення контролю за дотриманням відповідного порядку, що може негативно вплинути на ефективність виявлення порушень. Відсутні чіткі критерії диференціації відповідальності у залежності від тяжкості вчиненого правопорушення, що може викликати сумніви щодо пропорційності застосованих санкцій. Ці та інші аспекти потребують подальшого опрацювання та формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавчої бази для забезпечення більш ефективного функціонування механізму адміністративної відповідальності за дане правопорушення.

Стаття 127^4 КУпАП визначає питання адміністративної відповідальності за порушення порядку державної акредитації закладів, які здійснюють підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів, а також за порушення процедур атестації спеціалістів, приймання іспитів та видачі водійських посвідчень. Основна мета цієї норми полягає у забезпеченні належного рівня організації навчального процесу, підвищенні якості освітніх послуг у сфері підготовки водіїв та мінімізації корупційних ризиків, пов'язаних із видачею документів, що підтверджують кваліфікацію водіїв.

Аналізуючи зміст статті 127^4 КУпАП, слід зазначити, що вона охоплює три основні категорії правопорушень. По-перше, це порушення порядку державної акредитації закладів, які займаються підготовкою водіїв, а також процедур атестації їх спеціалістів. Такі дії передбачають відповідальність посадових осіб, які не дотримуються встановлених вимог, і караються штрафом у розмірі від 500 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що у грошовому еквіваленті може складати суму від 8500 до 17000 грн. По-друге, стаття передбачає відповідальність за порушення порядку приймання іспитів або видачі водійських посвідчень. Це стосується посадових осіб територіальних сервісних центрів Міністерства внутрішніх справ України, які порушують встановлені процедури, і карається штрафом у розмірі від 1000 до 2000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – від 17000 до 34000 грн. По-третє, у разі повторного порушення протягом року передбачено більш суворі

санкції, зокрема штраф у розмірі від 2000 до 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 34000 до 51000 грн.) із позбавленням права обіймати певні посади або займатися відповідною діяльністю строком на один рік [3].

В якості позитивних аспектів запровадження даної норми можливо зазначити про те, що її запровадження сприятиме підвищенню якості надання освітніх послуг у сфері підготовки водіїв шляхом встановлення відповідальності за порушення акредитаційних процедур. Що також сприятиме забезпеченню належного рівня професійної підготовки водіїв та зменшенню кількості недобросовісних навчальних закладів. Крім того, стаття спрямована на запобігання зловживанням у сфері видачі водійських посвідчень та недопущення порядку приймання відповідних іспитів, що має мінімізувати корупційні ризики. Також, встановлення відповідальності за порушення встановленого порядку атестації спеціалістів закладів, що проводять підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів, додатково гарантуватиме, що підготовкою водіїв займаються кваліфіковані фахівці.

Однак, окрім вказаних вище переваг, 127^4 КУпАП має певні слабкі сторони та потенційні проблеми у застосуванні. Перша частина цієї статті спрямована на встановлення адміністративної відповідальності за недотримання встановленого порядку проведення державної акредитації установ, які здійснюють навчання, перепідготовку та підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів, а також за порушення вимог, пов'язаних із атестацією їхніх фахівців. Друга частина статті передбачає відповідальність за порушення правил організації та проведення іспитів для отримання права на керування транспортними засобами або за порушення порядку видачі водійських посвідчень. Важливо відзначити, що запропонована редакція норми не містить чіткого переліку конкретних правопорушень, за які передбачається адміністративна відповідальність. Натомість дана норма відсилає до положень нормативних актів, зокрема до Порядку державної акредитації установ, що здійснюють підготовку водіїв, та атестації їхніх спеціалістів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 травня 2009 року № 490 [4], а також до Інструкції про порядок приймання іспитів для отримання права на керування транспортними засобами та видачі водійських посвідчень, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 7 грудня 2009 року № 515 [5].

Проте така законодавча конструкція викликає певні сумніви щодо її відповідності вимогам пункту 22 статті 92 Конституції України, яка встановлює, що адміністративні правопорушення та відповідальність за них мають визначатися виключно законами України [6]. Таким чином, формулювання адміністративного правопорушення має бути закріплене безпосередньо у законодавчому акті, прийнятому Верховною Радою України, що є необхідною умовою для забезпечення юридичної визначеності та правової стабільності.

Крім того, запропонований підхід порушує принцип правової визначеності, який є одним із ключових елементів верховенства права. Згідно з правовими позиціями Конституційного Суду України, викладеними у рішеннях від 20 грудня 2017 року № 2-рп/2017 [7] та від 27 лютого 2018 року № 1-рп/2018 [8], правові норми повинні бути чіткими, зрозумілими та передбачуваними для суб'єктів правовідносин. У разі відсутності таких якостей створюється ситуація, коли особи не можуть з упевненістю визначити, які саме дії або бездіяльність тягнуть за собою юридичну відповідальність, що суперечить принципам правової держави.

Також необхідно звернути увагу на те, що прийняття зазначеного вище Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запровадження адміністративної відповідальності у сфері підготовки та допуску водіїв до керування транспортними засобами», обумовило виникнення певних корупційних ризиків. Зокрема, зазначений Закон передбачає наділення Національної поліції значними дискреційними повноваженнями, які включають право самостійного визначення складу адміністративного правопорушення, прийняття рішень про притягнення або не притягнення до адміністративної відповідальності, а також встановлення штрафних санкцій за відсутності чітких законодавчих підстав. Такі повноваження створюють ризики зловживань та порушення принципу правової визначеності.

Також проблемним корупційним фактором є встановлення або розширення дискреційних повноважень органу державної влади без чіткого визначення підстав їх здійснення, механізмів контролю за їх реалізацією та відповідальності за можливі зловживання. Вказаний Закон України не визначає способи, якими Національна поліція здійснюватиме перевірку та встановлення фактів порушень у сфері підготовки водіїв. Відсутність чітко окреслених процедур створює ситуацію, коли посадові особи Національної поліції можуть діяти на власний розсуд, що підвищує ймовірність корупційних схем. З огляду на це, механізми контролю мають бути чітко врегульовані, щоб уникнути правової колізії, так у разі необхідності наділення Національної поліції відповідними повноваженнями, чітко визначити механізми їх реалізації шляхом внесення змін до Законів України «Про дорожній рух» [9], «Про Національну поліцію» [10] та інших нормативно-правових актів.

Також слід звернути увагу на те, що державний контроль у сфері підготовки водіїв уже здійснюється Міністерством внутрішніх справ (МВС) через систему акредитації закладів, що проводять відповідну підготовку. Наприклад, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 490, акредитація таких закладів відбувається на колегіальній основі із залученням представників освітніх та трудових органів [4]. Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запровадження адміністра-

тивної відповідальності у сфері підготовки та допуску водіїв до керування транспортними засобами», запроваджуючи адміністративну відповідальність за порушення порядку підготовки водіїв, фактично дублює існуючі контрольні механізми, що не тільки створює правову невизначеність, а й сприяє додатковому адміністративному навантаженню на суб'єктів господарювання.

Окрему увагу слід приділити проблемі невідповідності запропонованих санкцій принципу пропорційності адміністративного стягнення. Відповідно до норм статті 8 Конституції України, правове регулювання має відповідати принципу верховенства права, який включає пропорційність покарання відносно ступеня суспільної небезпеки правопорушення [6]. Проте встановлені штрафи та можливість позбавлення права займати певні посади або здійснювати діяльність у сфері підготовки водіїв строком на один рік можуть виявитися непропорційними, особливо в разі незначних порушень.

Тому на підставі викладеного можливо виділити основні корупціогенні фактори, які пов'язані з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запровадження адміністративної відповідальності у сфері підготовки та допуску водіїв до керування транспортними засобами», до них відносяться: надмірні дискреційні повноваження Національної поліції; відсутність чітко визначених критеріїв відповідальності; подвійний контроль та дублювання функцій; відсутність ефективних механізмів реалізації; невідповідність принципу пропорційності.

Висновки. Розглянуті положення КУпАП та Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запровадження адміністративної відповідальності у сфері підготовки та допуску водіїв до керування транспортними засобами» містять низку корупціогенних ризиків, які можуть спричинити зловживання з боку посадових осіб та порушення принципу правової визначеності. Для належного врегулювання ситуації він доопрацювання, що дозволить створити більш прозоре, ефективне та справедливе регулювання у сфері підготовки водіїв. Так, з урахуванням виявлених корупційних ризиків та правових недоліків пропонуються наступні заходи: по-перше, необхідно чітко визначити склади адміністративних правопорушень, конкретизувавши ознаки діянь, що тягнуть за собою адміністративну відповідальність, а також встановити зрозумілі критерії для розмежування незначних і суттєвих порушень; по-друге, слід обґрунтовано підійти до регулювання дискреційних повноважень Національної поліції, розробивши механізми перевірки та встановлення фактів порушень, що передбачатимуть належний контроль та відповідальність за можливі зловживання повноваженнями; по-третє, необхідно усунути дублювання функцій державного контролю, забезпечивши узгодженість проєкту Закону з чинним законодавством, зокрема із Законом України «Про дорожній рух» та нормативно-правовими актами, що

регулюють діяльність закладів з підготовки водіїв; по-четверте, варто переглянути розмір штрафних санкцій, щоб вони відповідали реальним правопорушенням і не створювали зайвого адміністративного тиску на суб'єктів господарювання; по-п'яте, у разі необхідності наділення Національної поліції додатковими повноваженнями слід внести відповідні зміни до Законів України «Про дорожній рух», «Про Національну поліцію» та інших нормативно-правових актів, що дозволить забезпечити комплексний та збалансований підхід до регулювання даної сфери.

Крім того, існуючі формулювання у ст. 127^3 КУпАП не дозволяють чітко визначити, які саме діяння, вчинені особою, можуть спричинити юридичну (адміністративну) відповідальність, оскільки Порядок підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20.05.2009 № 487, містить значну кількість норм, порушення яких мають різний ступінь суспільної шкідливості та не можуть автоматично тягнути за собою однакові санкції. Аналогічні зауваження стосуються і ст. 127^4 КУпАП. Також необхідно провести аналіз доцільності доповнення КУпАП новою ст. 127^3, оскільки більш доцільним вбачається встановлення адміністративної відповідальності за порушення відповідними суб'єктами господарювання умов видачі дозвільних документів шляхом внесення змін до ст. 164 КУпАП «Порушення порядку здійснення господарської діяльності».

Література:

1. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запровадження адміністративної відповідальності у сфері підготовки та допуску водіїв до керування транспортними засобами : Закон України від 13.07.2023 № 3234-IX. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3234-20#n6

2. Висновок комітету з питань транспорту та інфраструктури. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запровадження адміністративної відповідальності у сфері підготовки та допуску водіїв до керування транспортними засобами № 7354 від 06.05.2022. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1454404

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text

4. Про затвердження Порядку державної акредитації установ, що здійснюють підготовку водіїв, та атестації їхніх спеціалістів: постанова Кабінету Міністрів України від 20.05.2009 № 490. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/490-2009-%D0%BF#Text

5. Про затвердження деяких нормативно-правових актів, що регламентують порядок підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів у закладах, що проводять таку діяльність, їх державну акредитацію та атестацію спеціалістів, а також допуску громадян до керування транспортними засобами, видачі (обміну) посвідчень водія : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.12.2009 № 515. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0072-10#n9

6. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 7 частини другої статті 42 Закону України "Про вищу освіту" від 20.12.2017 № 2-рп/2017. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-17#Text

8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців тринадцятого, чотирнадцятого пункту 32 розділу I Закону України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи" та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу першого підпункту 164.2.19 пункту 164.2 статті 164 Податкового кодексу України (справа про оподаткування пенсій і щомісячного довічного грошового утримання від 27.02.2018 року № 1-рп/2018. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-18#Text

9. Про дорожній рух : Закон України від 30.06.1993 № № 3353-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text

10. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

References:

1. Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia shchodo zaprovadzhennia administratyvnoi vidpovidal'nosti u sferi pidhotovky ta dopusku vodiiv do keruvannia transportnymy zasobamy: Zakon Ukrainy vid 13.07.2023 № 3234-IX [On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses Regarding the Introduction of Administrative Liability in the Field of Training and Admission of Drivers to Driving Vehicles: Law of Ukraine dated July 13, 2023 No. 3234-IX]. *Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine]*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3234-20#n6 [in Ukrainian].

2. Vysnovok komitetu z pytan' transportu ta infrastruktury. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia shchodo zaprovadzhennia administratyvnoi vidpovidal'nosti u sferi pidhotovky ta dopusku vodiiv do keruvannia transportnymy zasobamy № 7354 vid 06.05.2022 [Conclusion of the Committee on Transport and Infrastructure. Draft Law on Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses Regarding the Introduction of Administrative Liability in the Field of Training and Admission of Drivers to Driving Vehicles No. 7354 dated May 6, 2022]. *Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine]*. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1454404 [in Ukrainian].

3. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on administrative offenses]. *Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine]*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text [in Ukrainian].

4. Pro zatverdzhennia Poriadku derzhavnoi akredytatsii ustanov, shcho zdiisniuiut' pidhotovku vodiiv, ta atestatsii yikhnikh spetsialistiv: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.05.2009 № 490 [On Approval of the Procedure for State Accreditation of Institutions that Train Drivers and Certification of their Specialists: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 20, 2009 No. 490]. *Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine]*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/490-2009-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia deiakykh normatyvno-pravovykh aktiv, shcho rehlamentuiut' poriadok pidhotovky, perepidhotovky i pidvyshchennia kvalifikatsii vodiiv transportnykh zasobiv u zakladakh, shcho provodiat' taku diial'nist', yikh derzhavnu akredytatsiiu ta atestatsiiu spetsialistiv, a takozh dopusku hromadian do keruvannia transportnymy zasobamy, vydachi (obminu) posvidchen' vodii: nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 07.12.2009 № 515 [On Approval of Certain Regulatory Legal Acts that Regulate the Procedure for Training, Retraining and Advanced Training of Drivers of Vehicles in Institutions that Conduct Such Activities, their State Accreditation and Certification of Specialists, as well as Admission of Citizens to Driving Vehicles, Issuance (Exchange) of Driver's Licenses: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated December 7, 2009 No. 515]. *Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine]*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0072-10#n9 [in Ukrainian].

6. Konstytutsiia Ukrainy pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku [The Constitution of Ukraine was adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine June 28, 1996]. *Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine]*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

7. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 49 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) punktu 7 chastyny druhoi statti 42 Zakonu Ukrainy "Pro vyshchu osvitu" vid 20.12.2017 № 2-rp/2017 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 49 people's deputies of Ukraine regarding the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) of paragraph 7 of the second part of Article 42 of the Law of Ukraine "On Higher Education" dated December 20, 2017 No. 2-rp/2017]. *Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine]*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-17#Text [in Ukrainian].

8. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinymy podanniamy 48 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen' abzatsiv trynadtsiatoho, chotyrnadtsiatoho punktu 32 rozdilu I Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo podatkovoi reformy" ta Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhennia abzatsu pershoho pidpunktu 164.2.19 punktu 164.2 statti 164 Podatkovoho kodeksu Ukrainy (sprava pro opodatkuvannia pensii i shchomisiachnoho dovichnoho hroshovoho utrymannia vid 27.02.2018 roku № 1-rp/2018 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on constitutional submissions of 48 people's deputies of Ukraine regarding the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of paragraphs thirteenth, fourteenth of paragraph 32 of section I of the Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and some legislative acts of Ukraine regarding tax reform" and the Supreme Court of Ukraine regarding the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provision of the first paragraph of subparagraph 164.2.19 of paragraph 164.2 of Article 164 of the Tax Code of Ukraine (case on taxation of pensions and monthly life-long monetary maintenance of February 27, 2018 No. 1-rp/2018]. *Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine]*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-18#Text [in Ukrainian].

9. Pro dorozhnii rukh: Zakon Ukrainy vid 30.06.1993 № № 3353-XII [On Road Traffic: Law of Ukraine dated June 30, 1993 No. 3353-XII]. *Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine]*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text [in Ukrainian].

10. Pro Natsional'nu politsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 580-VIII [On the National Police: Law of Ukraine dated July 2, 2015 No. 580-VIII]. *Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine]*. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text [in Ukrainian].

УДК 368

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-428-440

Бобик Максим Вадимович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти навчально-наукового інституту «Юридичний інститут, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», тел.: (097) 294-46-56, https//orcid.org/0009-0007-5704-0029

МОДЕЛЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СТРАХОВИКІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України ринок страхування змінив вектор свого розвитку. Національний банк України (далі – НБУ), який у 2019 році став регулятором ринку фінансових послуг, почав активно трансформувати страховий ринок відповідно до сучасних тенденцій та принципів європейської моделі страхового ринку.

Але, імплементація європейського законодавства є складним процесом, який повинен впроваджуватися поступово. Наразі страховий ринок не здатний в повному обсязі перейти на європейську модель страхування, оскільки на це потрібні не тільки значні фінансові ресурси, але й чітко побудоване та структуроване правове регулювання.

Регулятором ринку страхування в Україні є НБУ, який постійно оновлює та впроваджує законодавство відповідно до європейських стандартів. Нещодавно регулятор оновив вимоги щодо діяльності страхових посередників та умови здійснення діяльності з реалізації страхових та/або перестрахових продуктів з метою забезпечення впровадження вимог Директиви 2016/97/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 20 січня 2016 року про реалізацію страхових продуктів та Закону України «Про страхування».

Чи є доцільним прийняття подібних нормативно-правових актів? Ринок страхування перебуває в досить скрутному становищі порівняно з довоєнним періодом, тому правове регулювання діяльності страховиків має сприяти не тільки імплементації європейського страхового права, але й покращенню умов та механізмів для подальшої роботи страхового ринку.

Автором проаналізовано особливості моделі правового регулювання діяльності страховиків, систематизовано позитивні та негативні тенденції впровадження моделі правового регулювання діяльності страховиків та запропоновані шляхи вирішення проблем впровадження та розвитку сучасної моделі правового регулювання діяльності страховиків в Україні, яка будується відповідно до європейських стандартів.

У статті проведено аналіз нормативно-правового регулювання діяльності страховиків під час воєнного стану та висвітлено проблеми розвитку правового регулювання діяльності страховиків в цей період. Автором висвітлено проблеми правового регулювання діяльності страховиків під час воєнного стану та запропоновані шляхи та підходи до вирішення даних проблем.

Ключові слова: страхування, Національний банк України, регулятор, страховики.

Bobyk Maksym Vadimovych graduate of the third (educational and scientific) level of higher education of the educational and scientific institute «Law Institute of the Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman», tel.: (097) 294-46-56, https//orcid.org/0009-0007-5704-0029

MODEL OF LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES OF INSURERS DURING THE STATE OF MARTIAL

Abstract. The full-scale war unleashed by the Russian Federation against Ukraine radically changed the trajectory of the development of the insurance market. The National Bank of Ukraine, which has been acting as a regulator of the financial services market since 2019, is actively implementing the transformation of the insurance sector in accordance with current trends and European standards.

The process of adaptation to European legislation is quite complex and requires a gradual approach. At this stage, the Ukrainian insurance market does not have the opportunity to fully transition to the European insurance model due to the need for significant financial resources and a clear, structured legal framework.

The National Bank of Ukraine, as the regulator of the insurance market, is constantly working on updating and improving legislation in order to bring it into line with European standards. Recently, the requirements for the activity of insurance intermediaries and the conditions for carrying out activities for the sale of insurance and reinsurance products were updated. These changes are aimed at implementing the provisions of Directive 2016/97/EU of the European Parliament and the Council of January 20, 2016 on the sale of insurance products and the Law of Ukraine «On Insurance».

An urgent issue is the expediency of adopting similar legal acts. In the conditions of martial law, when the insurance market is experiencing significant difficulties compared to the pre-war period, the legal regulation of insurers' activities should not only contribute to the implementation of European insurance law, but also create favorable conditions and mechanisms for the further functioning and development of the market.

In this article, the author analyzed the features of the model of legal regulation of insurers' activities, systematized the positive and negative aspects of the

implementation of this model, and also proposed ways of solving problems arising in the process of implementation and development of the modern model of legal regulation of insurers' activities in Ukraine, which is based on European standards.

The article pays special attention to the analysis of regulatory and legal regulation of the activities of insurers under martial law and highlights the problems arising in connection with this. The author also suggested ways and approaches to solving these problems.

Keywords: insurance, National Bank of Ukraine, regulator, insurers.

Постановка проблеми. НБУ ініціював прийняття нової редакції Закону України «Про страхування» [1], яка була прийнята Верховною Радою України 18 листопада 2021 року, набрала чинності 19 грудня 2021 року та почала діяти з 1 січня 2024 року.

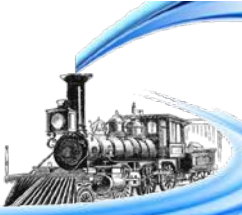
Ця редакція закону розроблялась відповідно до принципів та підходів Євродирективи Solvency II, норми якої Україна зобов'язалась імплементувати, але за той час коли в Україні розроблявся та набув чинності новий закон, в Європі Євродиректива Solvency II зазнала вагомої критики та її норми були змінені у сторону полегшення вимог до страховиків. Було змінено надмірну вимогу до платоспроможності європейського страхового ринку, що дало можливість забезпечувати стабільний захист для фізичних та юридичних осіб та підтримувати інвестиційну складову страхування, яка в Європі досягла рівня залучення інвестицій банківськими установами [2, с. 617].

Тому в процесі побудови та розвитку моделі правового регулювання діяльності страховиків та підготовки підзаконних нормативно-правових актів НБУ виникло ряд неузгодженостей між окремими нормами підзаконних нормативно-правових актів НБУ у сфері регулювання діяльності страховиків, а деякі норми взагалі складно реалізувати на практиці. Модель правового регулювання діяльності страховиків зазнає вагомої критики серед учасників страхової спільноти через надмірно високе навантаження на страховиків та складні умови роботи, що потребує аналізу та дослідження сучасних проблем впровадження та розвитку моделі правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Модель правового регулювання діяльності страховиків є недостатньо дослідженою та частково аналізуються у працях авторів: О. В. Жилякова та О. А. Николаєнко [3], В. В. Кадала [2], О. Левченко та О. Буткевич [5], В. І. Рудевська [4], А. Рудковський [6] тощо.

Мета статті – розгляд та аналіз моделі правового регулювання діяльності страховиків в Україні під час воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Функція щодо державного регулювання українського страхового ринку протягом тривалого періоду належала Національній комісії з регулювання ринків фінансових послуг України. Але, з

вересня 2019 року запустився процес зміни регулювання страхового ринку внаслідок чого відбулася ліквідація Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг та передача її повноважень НБУ. Таким чином, НБУ отримав не тільки функції регулятора страхового ринку, але і ринку небанківських фінансових послуг загалом [2, с. 617].

Ухвалення закону про так званий «спліт» стало важливим кроком для забезпечення розвитку фінансових ринків та також є одним із пунктів меморандуму співпраці з Міжнародним Валютним Фондом у рамках програми «stand-by». Таким чином, Україна погодилась на впровадження норм і стандартів європейського страхування заради подальшого розвитку та історичної реорганізації щодо регулювання та нагляду за страховим ринком з боку держави [6, с. 62].

Як зазначає В. І. Рудевська, створення єдиного регулятора страхового ринку було націлене на гарантії рівних конкурентних умов для всіх учасників ринку фінансових послуг, на спрощення процедурних моментів для фінансових інститутів, на підвищення взаємодії та ефективності на міжнародному рівні та на підвищення ефективності виконання функцій регулятора фінансового ринку за рахунок великого масиву повноважень та комплексного нагляду [4, с. 44].

НБУ відповідно до п. 8^1 ст. 7 Закону України «Про Національний банк України» наділений повноваженнями здійснювати державне регулювання та нагляд на індивідуальній і консолідованій основі на ринках небанківських фінансових послуг у межах, визначених Законом України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» та іншими законами України [7].

НБУ з моменту переходу повноважень почав активно трансформувати ринок фінансових послуг, зокрема і страховий ринок. В своїй ролі регулятора НБУ ініціював прийняття нової редакції Закону України «Про страхування» (далі - Закон) [1]. Закон був прийнятий Верховною Радою України 18 листопада 2021 року та набрав чинності 19 грудня 2021 року, але почав діяти з 1 січня 2024 року.

Новий Закон замінив попередню редакцію, яка була прийнята в 1996 році та норми якої не відповідали сучасним умовам та тенденціям страхового ринку. Регулювання порівняно зі старим законодавством було розширено, але треба відзначити, що багато аспектів було врегульовано саме підзаконними актами НБУ. Закон, в свою чергу, запровадив нові підходи до регулювання страхового ринку України відповідно до європейської практики регулювання [3, с. 34].

Наразі з введенням воєнного стану та поточною світовою кризою страховий ринок України зазнає складні часи. В такій ситуації суб'єкти страхової діяльності можуть далі працювати лише на основі спільних зусиль, тому всі державні механізми повинні бути спрямовані на позитивні умови підтримки ринку страхування.

Але, на початок 2020 року на страховому ринку працювало 225 страхових компаній, але вже на кінець першого півріччя 2023 року кількість зареєстрова-

них страховиків скоротилась більш ніж удвічі та складала 115 страховиків [8, с. 46]. Проаналізувавши підхід до побудови моделі правового регулювання діяльності страховиків, можна дійти висновку, що регулятор поставив перед собою ціль не створення позитивних умов для підтримки ринку страхування, а приближення українського страхового ринку до європейських стандартів та відсіювання «слабких» страховиків з ринку.

Про такий підхід зокрема свідчить офіційна інформація від НБУ, яка розкриває нову модель регулювання та нагляду діяльності страховиків. НБУ з метою підвищення ефективності виконання функцій регулятора страхового ринку при створенні цієї моделі ураховує основні вимоги законодавства Європейського Союзу та принципи «IAIS» - Міжнародна асоціація органів страхового нагляду. Зокрема, побудова нової моделі страхового ринку передбачає наступне:

1) посилення вимог та стандартів ліцензування страхового ринку, що включає в себе розкриття страховиками структури власності та кінцевих бенефіціарних власників та підвищення вимог до ділової репутації акціонерів та осіб, які виконують ключові функції у страховику, оцінювання професійної придатності ключових осіб;

2) встановлення вимог до системи внутрішнього контролю та корпоративного управління страховика;

3) встановлення вимог до системи управління ризиками;

4) формування системи вчасного реагування та раннього виявлення ризиків;

5) посилення вимог до прийнятності активів та оцінки їхньої якості, оцінки резервів, структури капіталу та рівня його достатності;

6) встановлення вимог щодо звітності та обліку відповідно до Міжнародних стандартів фінансової звітності;

7) налагодження комунікації між суб’єктами регулювання та регулятором у процесі здійснення нагляду за ринком страхування та формування регуляторної політики тощо [9].

Запровадження вищезазначених змін має здійснюватися поступово протягом перехідного періоду, який визначений на основі ґрунтовного аналізу стану страхового ринку.

Впровадження даної моделі сприятиме досягненню таких цілей як: підвищення рівня ліквідності, капіталізації та стійкості страхових компаній; посилення конкуренції та ринку страхових послуг диверсифікація страхових продуктів; забезпечення високого рівня стандартів захисту прав споживачів страхових послуг та власників полісів; підвищення привабливості страхового ринку для інвесторів та прозорість функціонування ринку страхування тощо [9].

Тобто, реформування державного регулювання страхового ринку буде продовжуватись. З набуттям чинності з початку 2024 р. нової редакції Закону

України «Про страхування» змінюється підхід до регулювання та нагляду за страховим ринком, що сприятиме його відновленню і розвитку. Але, працівники страхового ринку України вважають, що НБУ має змінити модель регулювання страхового ринку в умовах воєнного стану, вважаючи, що НБУ ускладнив їх роботу та безпідставно посилив тиск на страховиків.

Відповідно до джерел та практики найбільших страхових компаній України можна виділити наступні виклики для ринку страхування в Україні в умовах дії правового режиму воєнного стану:

- невизначеність щодо можливої компенсації збитків, пов'язаних із втратою або пошкодженням майна, що, в свою чергу, знижує довіру до страхових компаній та порушує стабільність їх роботи;
- суттєве зростання страхових випадків, що пов'язані з пошкодженням та руйнуванням інфраструктури та окремих об'єктів страхування, які складно опрацьовуються;
- фінансова нестабільність, яка виникла на тлі загальної економічної кризи в Україні що впливає на платоспроможність клієнтів;
- виключення воєнних ризиків із страхових продуктів (велика кількість страховиків включають такі ризики до винятків, що ставить питання щодо доцільності такого страхування, особливо на прифронтових територіях та зонах активних бойових дій [5, с. 649].

Щодо підзаконних нормативно-правових актів НБУ треба відзначити, що разом з Законом України «Про Страхування» набрала чинності Постанова Правління Національного банку України від 29 грудня 2023 року № 199 «Про затвердження Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг» (далі – Положення про авторизацію) [10].

Положенням про авторизацію було визначено численні зміни правового регулювання аспектів діяльності страховиків, зокрема порядок погодження на посаду керівника, ключової особи страховика, зміни статутного капіталу страховика, порядок та процедуру погодження та повідомлення про набуття або збільшення істотної участі в надавачах фінансових послуг тощо.

Проаналізувавши норми Положення про авторизацію, можна констатувати велику розбіжність у правовому регулюванні, наприклад, небанківських фінансових установ та страховиків.

Відповідно до п. 681 Положення про авторизацію надавач фінансових послуг зобов'язаний повідомити регулятора протягом п'яти робочих днів про призначення або припинення повноважень керівника, ключової особи, відповідального працівника надавача фінансових послуг, надавача обмежених платіжних послуг. Для кредитної спілки такий термін сягає до десяти робочих днів. Для повідомлення надавач фінансових послуг подає перелік документів, зазначений у п. 685 Положення про авторизацію.

Але така ж сама процедура щодо страховиків є ускладненою, оскільки відповідно до п. 691 Положення про авторизацію НБУ має погодити особу на посаду керівника чи ключової особи страховика шляхом подачі пакету документів відповідно до п. 696 Положення про авторизацію, що є набагато ширшим та об'ємнішим порівняно з надавачами фінансових послуг у п. 685 Положення про авторизацію.

Також процедура погодження вимагається щодо набуття або збільшення істотної участі в страховику, що визначено п. 318 Положення про авторизацію, зокрема НБУ перевіряє ділову репутацію фізичних чи юридичних осіб які набувають або збільшують істотну участь в страховику, оцінює їх майновий/фінансовий стан та НБУ має погодити таку процедуру, на відміну від фінансових компаній чи ломбардів які мають лише повідомити НБУ про набуття або збільшення істотної участі разом з відповідним пакетом документів. Треба також відзначити, що пакет документів для погодження набуття або збільшення істотної участі в страховику, відповідно п. 603 Положення про авторизацію є складнішим та процедурно обширнішим за пакет документів для інших учасників ринку фінансових послуг.

Така ж ситуація стосується процедури погодження збільшення статутного капіталу страховика, яка передбачена п. 773 Положення про авторизацію, тоді як відповідно до п. 763 цього Положення фінансова компанія, ломбард, оператор поштового зв'язку, що має право здійснювати діяльність з торгівлі валютними цінностями, має лише повідомити регулятора з відповідним пакетом документів один раз на рік. При цьому для страховиків передбачена процедура погодження збільшення статутного капіталу за рахунок прибутку, за рахунок додаткових внесків / вкладів та отримання попередньої згоди на збільшення статутного капіталу страховика за спрощеною процедурою за рахунок додаткових внесків / вкладів [10].

Отже, це свідчить про те, що рівень нагляду за страховим ринком та вимог щодо діяльності страховиків, визначених НБУ, є більшим за інших учасників ринку фінансових послуг. Виконання цих вимог є складним процесом та потребує залучення фінансових та інших ресурсів для стабільної роботи на ринку фінансових послуг.

01.01.2025 відбулося оновлення вимог щодо страхових посередників. Схвалене Правлінням НБУ Положення про авторизацію страхових посередників та умови здійснення діяльності з реалізації страхових та/або перестрахових продуктів [11] є черговим кроком до наближення нормативно-правових актів НБУ у сфері страхування до стандартів ЄС, що сприятиме підвищенню якості надання посередницьких послуг у сфері страхування.

Положення про авторизацію страхових посередників розроблене з метою забезпечення впровадження вимог Директиви 2016/97/ЄС Європейського

Парламенту та Ради від 20 січня 2016 року про реалізацію страхових продуктів і Закону України «Про страхування» та визначає широкий обсяг вимог до осіб, які здійснюють діяльність з реалізації страхових та/або перестрахових продуктів, включаючи працівників страховиків, порядок ведення Реєстру страхових посередників, процедуру та систему авторизації страхових посередників Національним банком та страховиком тощо [12].

Таким чином, НБУ хоче підвищити прозорість страхових премій, 85% яких здійснюється наразі через посередників, та контролювати статус та діяльність страхових посередників на страховому ринку, що з однієї сторони є правильним кроком до прозорої страхової діяльності на території України та приближення українського страхування до європейських стандартів, а з іншої сторони - це значно ускладнить роботу страховикам та страховим агентам.

Серед страхової спільноти діяльність НБУ сприймається по-різному. Наприклад, директор з роздрібного бізнесу страхової компанії «ІНГО» М. Матика зазначає, що це виклик для ринку і його основних гравців, оскільки страховики тепер повинні мати відповідний рівень ліквідності, виконувати вимоги прозорості структури власності, виконувати вимоги до системи управління компанією, що призведе до складного періоду для страхового ринку України і певна кількість страховиків назавжди покине страховий ринок, а їх зобов'язання можуть перекинутися на інших страховиків.

В. Махлай впевнений, що залишаться ті страхові компанії, які будуть готові працювати за новими стандартами. На його думку на ринку не повинні працювати компанії з шахрайськими намірами і саме тому впроваджується Solvensy II, внаслідок чого страховики будуть підтягнуті до певних світових стандартів по обслуговуванню клієнтів, по фінансовій стійкості і по розкриттю інформації [13].

У цілях удосконалення та збільшення прозорості діяльності страхових компаній НБУ прийняв Постанову від 27.12.2023 № 194 «Про затвердження Положення про вимоги до системи управління страховика» [14], згідно з якою, серед іншого, передбачається здійснення регулятором оцінки колективної придатності та ефективності управління ради страховика та виконавчого органу страховика за критеріями, зазначеними у цьому Положенні.

Відповідно до зазначеної вище Постанови страховики були зобов'язані до 30 червня 2024 року привести свою діяльність у відповідність до вимог цього Положення. Також НБУ не застосовуватиме штрафні санкції до страховиків, якщо вони не привели свою діяльність відповідно до вимог у певних аспектах: впровадження та функціонування компонентів системи внутрішнього контролю страховика (до 31 грудня 2024 року), впровадження заходів з контролю за інформаційними системами та технологіями, що використовуються у страховику, а також заходів з контролю за інформаційними потоками та

комунікаціями (до 30 червня 2025 року), впровадження та функціонування внутрішніх документів страховика щодо аутсорсингу, який є одним із компонентів впровадження системи внутрішнього контролю (до 31 грудня 2024 року) [14].

Таким чином, страховий ринок з 2021 року переживає трансформаційні зміни, в тому числі у зв'язку зі зміною регулятора та запровадження законодавчих змін. Однак, такі зміни обумовлені необхідністю формування стабільного, платоспроможного та надійного страхового ринку, учасникам якого довірятимуть клієнти та споживачі. Але через занадто швидкі темпи приближення українського законодавства у сфері страхування до європейських стандартів виникає низка проблема.

По-перше, через велику кількість додаткових вимог щодо платоспроможності, статутного капіталу, системи корпоративного управління тощо, велика кількість страховиків не здатна відповідати сучасним вимогам, встановленим НБУ на шляху до євроінтерграції. Страхування в Україні під час воєнного стану є важливим інструментом, який може забезпечити стабільність та впевненість фізичних та юридичних осіб. Але у випадку, якщо страховиків залишиться мінімальна кількість через посилення законодавчих вимог чи зможе страховий ринок України забезпечити цю стабільність?

По-друге, не дивлячись на великий об'єм змін в нормативно-правовому регулюванні НБУ залишається ряд питань, які станом на 2025 рік є недостатньо або взагалі неврегульованими. Особливо це стосується воєнних ризиків, які страховики все частіше почали використовувати в своїх страхових продуктах. Рівень нагляду НБУ за страховим ринком є значним, але досі не було врегульовано питання застосування воєнних ризиків у страхових продуктах. Наразі більшість страхових продуктів створені таким чином, що можливість страхової виплати за воєнними ризиками є мінімальною, оскільки це велике ймовірне фінансове навантаження на страховика. Зі сторони НБУ необхідним є впровадження окремого нормативно-правового акту щодо страхування воєнних ризиків, умов такого страхування та вимог щодо страхових полісів. Таким чином, страховики не здатні будуть зловживати такими продуктами. Але необхідним є підтримка зі сторони регулятора, оскільки страхування воєнних ризиків є дуже ризикованим для страховика та потребує певних гарантій, які можуть бути залучені через українські або європейські інструменти та фонди.

По-третє, доцільність такого вектору розвитку страхового ринку є спірною та дискусійною. Регулятор прагне приблизити українське страхування до європейської моделі, таким чином знизити кількість страховиків та «відсіяти» масив страховиків, які не здатні підтримувати європейський рівень страхування. Але країни Європейського Союзу не перебувають в стані війни чи воєнного стану. Українські страхові компанії зіткнулися із значним падінням попиту на свої послуги, внаслідок погіршенням загальноекономічної ситуації в

країні та зменшення доходів переважної більшості економічних суб'єктів. Стандартні страхові договори не покривають ризиків, пов'язаних з війною і наслідками військової агресії, а клієнти, у яких значно знизилася платоспроможність, доволі часто відмовляються від послуг страховиків на користь більш необхідних товарів і послуг. Чи є доцільним підняття вимог до страховиків та приближення українського законодавства до європейського під час воєнного стану? Можливо доцільним було б спрямувати сили на підтримку та гарантії страхового ринку, який за аналогом до європейського може принести великий обсяг зовнішніх інвестицій, що під час воєнного стану в Україні є пріоритетним.

Висновки. Наразі страховий ринок України перебуває в стані активної трансформації відповідно до моделі правового регулювання діяльності страховиків, створеної НБУ на основі принципів та норм європейського страхового ринку. Така трансформація передбачає великий обсяг роботи та інструментів як зі сторони НБУ, так і страховиків, які повинні відповідати чинним вимогам НБУ. Але внаслідок занадто високих стандартів страховий ринок України ризикує стати «монополістичним», оскільки велика кількість страховиків не здатна в повному обсязі під час воєнного стану дотримуватися регуляторних вимог.

Необхідним є не тільки підсилення вимог до страховиків, але й забезпечення їх підтримкою та гарантіями роботи, оскільки «монополізація» ринку не здатна буде забезпечити стабільність для фізичних та юридичних осіб, які прагнуть захисти себе та своє майно. НБУ у своїй моделі правового регулювання повинен поставити чіткі пріоритети розвитку страхового ринку, але наразі ми спостерігаємо, що чинне правове регулювання продовжує наближати нас до європейських стандартів, але кількість страховиків скорочується та все більше страховиків не здатні під час воєнного стану відповідати європейській моделі страхування.

Доцільним було б зниження та перегляд темпу наближення українського страхового ринку до європейського та зміна вектору правового регулювання у сторону підтримки та гарантування роботи страховиків, які навіть під час воєнного стану здатні залучати зовнішні та внутрішні інвестиції, акумулювати значні кошти, підтримувати стабільність та захист фізичних та юридичних осіб що на теперішний час відіграє важливу роль для економіки України та її розвитку.

Література:

1. Про страхування: Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text (дата звернення: 04.02.2025).

2. Кадала В. В. Проблеми та перспективи розвитку вітчизняного страхового ринку. *Актуальні проблеми, пріоритетні напрямки та стратегії розвитку України: тези доповідей І Міжнародної науково-практичної онлайн – конференції.* (15 березня 2021 р., м. Київ). Київський національний університет будівництва та архітектури. 2021. С. 616-618. URL: https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/d9ba0deb-874d-4a6b-ba20=39ee6103c2ec/content (дата звернення: 04.02.2025).

3. Жилякова О. В., Николаєнко О. А. Етапи оцінки платоспроможності страховика. *Механізми забезпечення сталого розвитку економіки: проблеми, перспективи, міжнародний досвід: матеріали V Міжнар. наук.-практ. Конф.* (01 листопада 2024 р., м. Харків). Державний біотехнологічний університет. 2024. С. 33-35.

4. Рудевська В. І. Особливості державного регулювання страхового ринку України у трансформаційних умовах. *Вісник університету банківської справи*. 2020. Вип. № 1 (37). С. 42-53.

5. Левченко О., Буткевич О. Особливості функціонування інституту страхування України в період дії правового режиму воєнного стану: фінансово-економічний аспект проблеми. *Суспільство та національні інтереси*. 2024. Вип. № 7(7). С. 643-656.

6. Рудковський А. Національний банк України як регулятор страхової діяльності. *Підприємництво, господарство і право : науково-практичний господарсько-правовий*. 2020. Вип. № 10. С. 61-66.

7. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text (дата звернення: 04.02.2025).

8. Марина, А., Пеценко, М. Страховий ринок України в умовах війни. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. Вип. № 5 (05). С. 44–51. DOI: https://doi.org/10.32782/dees.5-7.

9. Майбутнє регулювання ринку страхування в Україні: Біла книга. *Офіційний веб-сайт Національного банку України.* 16.04.2020. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/bila-kniga-maybutnye-regulyuvannya-rinku-strahuvannya (дата звернення: 04.02.2025).

10. Про затвердження Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг: Постанова Правління Національного банку України від 24.09.2015 № 635. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0199500-23#Text (дата звернення: 04.02.2025).

11. Про затвердження Положення про авторизацію страхових посередників та умови здійснення діяльності з реалізації страхових та/або перестрахових продуктів: Постанова Правління Національного банку України від 03.01.2025 № 2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002500-25#Text (дата звернення: 04.02.2025).

12. Оновлено вимоги до страхових посередників відповідно до норм ЄС. *Офіційний веб-сайт Національного банку України*. 06.01.2025. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/onovleno-vimogi-do-strahovih-poserednikiv-vidpovidno-do-norm-yes (дата звернення: 04.02.2025).

13. До 50% страховиків може піти з ринку. 18.07.2024. [Електронний ресурс]: https://finclub.net/news/do-50-strakhovikiv-mozhe-piti-z-rinku.html.

14. Про затвердження Положення про вимоги до системи управління страховика: Постанова Правління Національного банку України від 27.12.2023 № 194. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0194500-23#Text (дата звернення: 04.02.2025).

References:

1. Pro strakhuvannya: Zakon Ukrayiny vid 18.11.2021 № 1909-IX [On insurance: Law of Ukraine dated November 18, 2021 №. 1909-IX]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text [in Ukrainian].

2. Kadala V. V. (2021). Problemy ta perspektyvy rozvytku vitchyznyanoho strakhovoho rynku [Problems and prospects of the development of the domestic insurance market]. Proceedings from: *I Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi onlayn – konferentsiyi «Aktual'ni problemy, priorytetni napryamky ta stratehiyi rozvytku Ukrayiny» - I International scientific and practical online conference «Actual problems, priority directions and development strategies of Ukraine»* (pp. 616-618). Kyiv: Kyiv National University of Construction and Architecture. Retrieved from https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/d9ba0deb-874d-4a6b-ba20-39ee6103c2e c/content.

3. Zhylyakova O. V., & Nykolayenko O. A. (2024). Etapy otsinky platospromozhnosti strakhovyka [Stages of assessing the insurer's solvency]. Proceedings from: *V Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi Konferentsiyi «Mekhanizmy zabezpechennya staloho rozvytku ekonomiky: problemy, perspektyvy, mizhnarodnyy dosvid» - V International Scientific and Practical Conference «Mechanisms for ensuring sustainable development of the economy: problems, prospects, international experience»* (pp. 33-35). Kharkiv: State Biotechnological University [in Ukrainian].

4. Rudevs′ka V.I. (2020). Osoblyvosti derzhavnoho rehulyuvannya strakhovoho rynku Ukrayiny u transformatsiynykh umovakh [Peculiarities of state regulation of the insurance market of Ukraine in transformational conditions]. *Visnyk universytetu bankivs'koyi spravy - Bulletin of the University of Banking*, 1 (37), 42-53 [in Ukrainian].

5. Levchenko O., & Butkevich O. (2024). Osoblyvosti funktsionuvannya instytutu strakhuvannya Ukrayiny v period diyi pravovoho rezhymu voyennoho stanu: finansovo-ekonomichnyy aspekt problemy [Peculiarities of the functioning of the insurance institute of Ukraine during the legal regime of martial law: the financial and economic aspect of the problem]. *Suspil'stvo ta natsional'ni interesy - Society and national interests*, 7 (7), 643-655 [in Ukrainian].

6. Rudkovsky A. (2020). Natsional′nyy bank Ukrayiny yak rehulyator strakhovoyi diyal′nosti [The National Bank of Ukraine as a regulator of insurance activity]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo : naukovo-praktychnyy hospodars'ko-pravovyy - Entrepreneurship, economy and law: scientific and practical economic and legal*, 10, 61-66 [in Ukrainian].

7. Pro Natsional′nyy bank Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 20.05.1999 № 679-XIV. [About the National Bank of Ukraine: Law of Ukraine dated 05.20.1999 № 679-XIV]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text [in Ukrainian].

8. Maryna, A., & Petsenko, M. (2023). Strakhovyy rynok Ukrayiny v umovakh viyny [The insurance market of Ukraine in conditions of war]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka - Digital economy and economic security*, 5 (05), 44–51. DOI: https://doi.org/10.32782/dees.5-7 [in Ukrainian].

9. Maybutnye rehulyuvannya rynku strakhuvannya v Ukrayini: Bila knyha. [Future regulation of the insurance market in Ukraine: White paper]. Ofitsiynyy veb-sayt Natsional′noho banku Ukrayiny - Official website of the National Bank of Ukraine. *bank.gov.ua* Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/news/all/bila-kniga-maybutnye-regulyuvannya-rinku-strahuvannya [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro avtoryzatsiyu nadavachiv finansovykh posluh ta umovy zdiysnennya nymy diyal′nosti z nadannya finansovykh posluh: Postanova Pravlinnya Natsional′noho banku Ukrayiny vid 24.09.2015 № 635. [On the approval of the Regulation on the authorization of financial service providers and the conditions for their activities in the provision of financial services: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated September 24, 2015. № 635]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0199500-23#Text [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro avtoryzatsiyu strakhovykh poserednykiv ta umovy zdiysnennya diyal′nosti z realizatsiyi strakhovykh ta/abo perestrakhovykh produktiv: Postanova Pravlinnya Natsional′noho banku Ukrayiny vid 03.01.2025 № 2. [On the approval of the Regulation on the authorization of insurance intermediaries and the conditions for the implementation of activities for the sale of insurance and/or reinsurance products: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated January 3, 2025. № 2]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002500-25#Text [in Ukrainian].

12. Onovleno vymohy do strakhovykh poserednykiv vidpovidno do norm YES. [The requirements for insurance intermediaries have been updated in accordance with EU norms]. Ofitsiynyy veb-sayt Natsional′noho banku Ukrayiny - Official website of the National Bank of Ukraine. *bank.gov.ua* Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/news/all/onovleno-vimogi-do-strahovih-poserednikiv-vidpovidno-do-norm-yes [in Ukrainian].

13. Do 50% strakhovykiv mozhe pity z rynku. [Up to 50% of insurers may leave the market.]. Retrieved from https://finclub.net/news/do-50-strakhovikiv-mozhe-piti-z-rinku.html [in Ukrainian].

14. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro vymohy do systemy upravlinnya strakhovyka: Postanova Pravlinnya Natsional′noho banku Ukrayiny vid 27.12.2023 № 194 [On approval of the Regulation on requirements for the management system of the insurer: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated 27.12.2023 № 194]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0194500-23#Text [in Ukrainian].

УДК 354:328.185

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-441-452

Богдан Ігор Васильович аспірант, кафедра теорії, історії та філософії права, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0009-0001-3880-8967

ІСТОРІОГРАФІЯ ОБОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

Анотація. Оборонна функція держави є однією з ключових складових її суверенітету та національної безпеки. Вона постійно еволюціонує під впливом політичних, економічних і соціальних змін, що відбуваються як на національному, так і на міжнародному рівнях. У сучасних умовах глобалізації та технологічного прогресу виникають нові виклики у сфері безпеки, які змушують держави адаптувати свої оборонні стратегії. Серед таких викликів можна виділити гібридні війни, кіберзагрози, модернізацію збройних сил, інтеграцію штучного інтелекту в оборонну сферу та активізацію міжнародних безпекових інституцій. Важливим є не лише збереження військової переваги, а й комплексний підхід до управління ризиками та загрозами. Зазначені виклики у сфері оборони, такі як гібридні війни, кіберзагрози та технологічна модернізація збройних сил, вимагають ефективного правового регулювання на національному та міжнародному рівнях. Особливо важливими є міжнародні договори, законодавчі ініціативи, нормативно-правові акти, які визначають механізми забезпечення безпеки та правові аспекти військового співробітництва.

Роль міжнародних безпекових інституцій, таких як НАТО, ООН, ЄС, є ключовою у визначенні правових норм та стандартів оборонної політики. Адаптація національного законодавства до міжнародних норм є важливим етапом розвитку оборонної сфери держав, які прагнуть до інтеграції у світову систему безпеки. Для України це означає прийняття та імплементацію нормативно-правових актів, що узгоджуються зі стандартами НАТО, зокрема у сфері військових операцій, забезпечення правового захисту військовослужбовців та застосування міжнародного гуманітарного права. Російська агресія змусила Україну реформувати свою правову систему у сфері оборони, що відобразилося у прийнятті нових законодавчих ініціатив щодо територіальної оборони, військової мобілізації та посилення санкційної політики.

Для комплексного дослідження даної теми необхідно поєднати цілий комплекс методів: історико-порівняльний аналіз, системний підхід, методи статистичного аналізу та кейс-стаді. Важливо розглянути історичні етапи

розвитку оборонної функції держави у світовому контексті, включаючи ранні цивілізації, середньовіччя, новий час та сучасний етап. Окремо слід виділити особливості розвитку оборонної політики України, її адаптацію до стандартів НАТО та вплив російської агресії на правові механізми національної безпеки.

Результати дослідження підтверджують необхідність комплексного правового підходу до оборонної політики, що включає врахування міжнародних норм, ефективне національне законодавство та механізми правозастосування. Лише у такому випадку є можливість окреслити перспективи розвитку оборонної функції держави в умовах сучасних загроз і запропонувати рекомендації щодо підвищення ефективності оборонної політики.

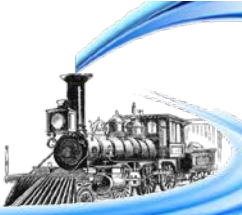
Ключові слова: оборонна функція держави, еволюція оборонної функції, гібридна війна, трансформація оборонної функції, етапи розвитку оборонної функції.

Bohdan Ihor Vasylovych Postgraduate student, Theories, Histories and Philosophies of LawNational Academy of Internal Affairs, Department of Theory, History and Philosophy of Law, https://orcid.org/0009-0001-3880-8967

HISTORIOGRAPHY OF THE DEFENSE FUNCTION OF THE STATE

Abstract. The defense function of the state is one of the key components of its sovereignty and national security. It constantly evolves under the influence of political, economic, and social changes occurring at both the national and international levels. In the modern context of globalization and technological progress, new security challenges arise, forcing states to adapt their defense strategies. Among these challenges are hybrid wars, cyber threats, military modernization, the integration of artificial intelligence into the defense sector, and the activation of international security institutions. It is crucial not only to maintain military superiority but also to adopt a comprehensive approach to risk and threat management. These defense challenges, such as hybrid wars, cyber threats, and technological modernization of the armed forces, require effective legal regulation at both national and international levels. Particularly important are international treaties, legislative initiatives, and regulatory acts that define security mechanisms and legal aspects of military cooperation.

The role of international security institutions, such as NATO, the UN, and the EU, is fundamental in defining legal norms and standards for defense policy. The adaptation of national legislation to international norms is a critical stage in the development of the defense sector for states seeking integration into the global security system. For Ukraine, this means adopting and implementing regulatory acts aligned with NATO standards, particularly in the field of military operations, legal protection

of military personnel, and the application of international humanitarian law. Russian aggression has forced Ukraine to reform its legal system in the defense sector, which has resulted in the adoption of new legislative initiatives regarding territorial defense, military mobilization, and the strengthening of sanction policies.

A comprehensive study of this topic requires the application of a wide range of methods, including historical-comparative analysis, a systematic approach, statistical analysis methods, and case studies. It is essential to examine the historical stages of the development of the state's defense function in a global context, including early civilizations, the Middle Ages, modern times, and the present stage. Special attention should be given to the development of Ukraine's defense policy, its adaptation to NATO standards, and the impact of Russian aggression on the legal mechanisms of national security.

The research findings confirm the necessity of a comprehensive legal approach to defense policy, which includes the consideration of international norms, effective national legislation, and law enforcement mechanisms. Only in this way is it possible to outline the prospects for the development of the state's defense function in the face of modern threats and to propose recommendations for improving the effectiveness of defense policy.

Keywords: defensive function of the state, evolution of the defensive function, hybrid war, transformation of the defensive function, stages of defensive function development.

Постановка проблеми. Оборонна функція держави завжди була важливою для захисту її території та суверенітету. У статті проведено аналіз еволюції оборонної функції під впливом політичних, економічних і соціальних умов.

Сучасний стан розглянутої проблеми свідчить про зростаючий інтерес наукової спільноти до багатофакторного аналізу оборонної функції держави в умовах нових викликів, таких як гібридні війни, кіберзагрози, технологічна модернізація армій та посилення ролі міжнародних безпекових інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правознавці в різні історичні періоди досліджували оборонну функцію держави, зосереджуючись на її юридичних, соціальних та політичних аспектах. У класичній правовій думці, ще з часів Гоббса та Локка, держава розглядалася як гарант безпеки громадян через примусове виконання законів та підтримку внутрішнього порядку.

У XX столітті правники аналізували роль держави в обороні через призму економічної ефективності, стверджуючи, що уряд повинен балансувати між військовими витратами та соціальними програмами. Водночас, у період Холодної війни оборону держави розглядали через призму міжнародного права та суверенітету, зазначаючи, що внутрішня безпека часто виправдовує обмеження громадянських прав.

Українські правознавці також активно досліджували оборонну функцію держави в історичному контексті, приділяючи увагу як правовим, так і адміністративним аспектам.

В.Й. Пашинський у своїй роботі аналізує методологічні засади адміністративно-правового забезпечення оборони держави, звертаючи увагу на історичну еволюцію правових норм, що регулюють безпекову діяльність державних органів [1].

В.А. Ліпкан досліджував питання національної безпеки та її складових. Ним розроблено науковий підхід до вивчення складових національної безпеки. Розглянуто питання недержавного управління національною безпекою [2].

Також у роботі Г.В. Єфімова та О.О. Музики аналізується становлення та розвиток системи територіальної оборони України, що є важливим етапом зміцнення національної безпеки у сучасних умовах [3].

Таким чином, українські правознавці підходять до аналізу оборонної функції держави комплексно, враховуючи як історичні передумови, так і сучасні виклики у сфері безпеки.

Мета статті. Проаналізувати еволюцію оборонної функції держави в історичному та сучасному контекстах, визначити ключові чинники, що впливають на її трансформацію, та окреслити перспективи ефективного функціонування оборонної політики в умовах сучасних викликів безпеки.

Виклад основного матеріалу. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу оборонної функції держави в умовах зростання кількості діючих воєнних конфліктів, великої кількості загроз безпеці фактично кожної держави і швидкої технологічної еволюції. Завдання дослідження включають аналіз історичних змін у структурі та механізмах реалізації оборонної функції, оцінку її сучасного стану та виявлення перспективних напрямів розвитку.

Наукова новизна роботи полягає в інтеграції історичного та сучасного підходів до аналізу оборонної функції держави, що дозволяє комплексно оцінити її еволюцію, враховуючи вплив глобалізаційних, технічних і геополітичних змін.

Використана методологія дозволяє повною мірою зрозуміти хід дослідження та забезпечує можливість його відтворення іншими науковцями.

Під час підготовки до написання статті було проведено аналіз попередніх досліджень з теми оборонної функції держави та формування теоретико-методологічної бази. Дослідження ґрунтувалося на міждисциплінарному підході, який передбачає синтез якісних та кількісних методів аналізу, що забезпечує комплексне вивчення оборонної функції держави в її історичному та сучасному вимірі. Історико-порівняльний метод застосовувався для аналізу генезису та трансформації оборонної функції держави протягом різних історичних періодів,

дозволяючи простежити закономірності її еволюції та вплив змін у міжнародному правопорядку на правове регулювання оборонної сфери. Системний підхід використовувався для розгляду оборонної функції держави як складної, багатофакторної системи, що знаходиться у постійній взаємодії з внутрішніми та зовнішніми політичними, економічними й соціальними чинниками. Це дозволило дослідити механізми формування оборонної політики та її адаптації до сучасних викликів. Для кількісного аналізу було застосовано метод статистичного аналізу, що передбачав обробку та інтерпретацію показників військових витрат, рівня обороноздатності, індексу військової сили та рівня зовнішніх загроз. Основні статистичні дані отримано зі звітів Стокгольмського міжнародного інституту досліджень миру (SIPRI), НАТО, Міністерства оборони України, а також інших авторитетних джерел.

Метод кейс-стаді був застосований для глибокого аналізу конкретних випадків трансформації оборонної політики в умовах гібридних загроз. У якості об'єктів аналізу розглядалися Україна, США, Китай, стародавні держави Шумер, Вавилон та Єгипет, що дозволило дослідити національні особливості реагування на агресію, адаптацію оборонного законодавства та впровадження стратегічних реформ.

Для оцінки правових аспектів оборонної політики використовувався метод контент-аналізу, що охоплював аналіз стратегічних оборонних документів, законодавчих актів України, міжнародних договорів та нормативних актів НАТО. Це дало змогу виявити основні тенденції правового регулювання оборонної сфери, ідентифікувати ключові прогалини та сформулювати рекомендації щодо їх усунення.

Таким чином, поєднання кількісних та якісних методів дослідження забезпечило комплексне розкриття теми, дозволило здійснити глибокий аналіз оборонної функції держави, її правового регулювання та практичного застосування в умовах сучасних викликів безпеки.

Експериментальна база дослідження ґрунтувалася на аналізі широкого спектра офіційних документів, статистичних даних і аналітичних матеріалів, що забезпечило комплексність і достовірність отриманих результатів.

У дослідженні використовувалися офіційні документи та звіти урядових і міжнародних організацій, серед яких: нормативно-правові акти, стратегії та доктринальні документи Міністерства оборони України [4], що регулюють оборонну політику та безпекові заходи; звіти та аналітичні матеріали НАТО, які містять дані про тенденції розвитку оборонного сектору в країнах-членах Альянсу та оцінку загроз міжнародній безпеці; документи Європейського Союзу, що регламентують співпрацю у сфері оборони, зокрема в межах Спільної політики безпеки та оборони (CSDP).

Залучення зазначених джерел дозволило забезпечити комплексний підхід до дослідження оборонної функції держави, її правового регулювання та впливу національних і міжнародних чинників на формування оборонної політики.

Оборонна функція держави розвивалася в тісному зв'язку з еволюцією самої державності, її механізму управління, а також політичних, економічних і соціальних умов. У процесі цього розвитку змінювалися методи, способи правового регулювання та нормативно-правові акти, які визначали функціонування оборонної системи.

У ранніх цивілізаціях, таких як Шумер, Єгипет, Вавилон та Китай, оборонна функція держави здійснювалася переважно через фізичний захист територій шляхом будівництва укріплень (фортець, стін) та організації військових формувань на основі родоплемінного ополчення. Водночас правове регулювання оборонної політики в цей період не набуло розвиненої форми, а базувалося переважно на нормах звичаєвого права, що відображали традиції, релігійні уявлення та військово-політичні потреби суспільства [5].

Верховна влада в питаннях оборони належала правителям – князям, фараонам або царям, які виконували роль головнокомандувачів і мали абсолютну дискрецію у прийнятті рішень щодо воєнної безпеки. Відсутність розвинених правових інститутів оборони компенсувалася сакралізацією влади правителя, що дозволяло забезпечувати мобілізацію ресурсів та людських резервів на основі релігійного чи соціального обов'язку.

Попри переважання звичаєвих норм, у деяких цивілізаціях з'являлися перші спроби формального закріплення воєнної повинності. Так, у «Законах Хаммурапі» (XVIII ст. до н.е.) зафіксовано правові норми, що визначали обов'язок громадян щодо військової служби [6]. Це свідчить про поступове становлення юридичних механізмів регулювання оборонної функції держави.

Особливо показовим прикладом правової та стратегічної концепції оборони є Китайська стіна, яка символізує інституціоналізацію оборонної політики через будівництво масштабних оборонних споруд та організацію військових гарнізонів уздовж кордонів. У Китаї вже в період династії Чжоу існували перші нормативні акти, що регулювали мобілізацію населення та оборонне будівництво.

Таким чином, ранні цивілізації характеризувалися відсутністю розвиненої правової системи оборонної політики, однак із розвитком державності поступово формувалися юридичні норми, що регулювали воєнну повинність, мобілізаційні заходи та організацію збройних сил. Це стало підґрунтям для подальшої еволюції оборонного законодавства в античних та середньовічних державах.

У середньовічний період оборонна політика держав ґрунтувалася на феодальній системі, яка визначала організацію військової служби та механізми

мобілізації. Відповідальність за оборону значною мірою покладалася на місцевих феодалів, які згідно з феодальними угодами були зобов'язані надавати військову підтримку монархам. Такі угоди мали юридичний характер і регламентували кількість та тип військових сил, які васал повинен був виставити на вимогу сюзерена.

Основний акцент у середньовічній оборонній політиці робився на регіональну оборону, оскільки централізовані державні армії в більшості європейських країн ще не існували. Це призводило до фрагментарного характеру військової організації, де оборонні функції здійснювалися на рівні феодальних володінь. Важливу роль відігравали замки та укріплення, які виступали стратегічними оборонними пунктами.

Правове регулювання оборонної сфери в цей період проявлялося переважно у вигляді феодальних контрактів, васальної присяги та статутів, що визначали права й обов'язки сторін у військовій сфері. Одним із ключових юридичних документів, який мав безпосередній вплив на правове забезпечення військових відносин, була «Велика хартія вольностей» (Magna Carta Libertatum, 1215 р.). Вона встановлювала правові обмеження для короля Англії у використанні військових ресурсів васалів, передбачаючи необхідність отримання згоди баронів на введення нових податків для фінансування військових кампаній [7]. Це стало одним із перших випадків формалізації контролю над королівськими військовими повноваженнями та поступового становлення правових основ для формування державного оборонного управління.

Таким чином, у середньовічну епоху оборонна політика мала яскраво виражений феодальний характер, а її правове регулювання базувалося на системі васальних угод, локальних норм і поступовому впровадженні правових механізмів обмеження королівської влади у військовій сфері. Це стало важливим етапом на шляху до формування централізованих державних військових інституцій у наступні періоди.

Період XVI–XVIII ст. характеризується зростанням централізації державного управління, що безпосередньо вплинуло на розвиток правового регулювання оборонної політики. Одним із ключових наслідків цього процесу стало формування «постійних армій», які фінансувалися державою, що сприяло їхній професіоналізації та підвищенню боєздатності.

У цей період поступово відходять від феодальної моделі васальної військової служби на користь системи загального військового обов'язку, що передбачала юридично закріплені норми щодо рекрутського набору, призову та проходження служби. У низці європейських держав приймаються спеціалізовані закони, які регламентували військову службу та встановлювали обов'язок громадян брати участь в обороні держави.

Одним із найяскравіших прикладів правового закріплення загальної військової повинності стала призовна система Пруссії. Саме тут у XVIII столітті

формуються концепції всеохоплюючого призову, що згодом стали основою для сучасних систем військової служби. Проведеними реформами було визначено порядок комплектування армії, права та обов'язки військовослужбовців, а також правові засади дисципліни та організації військової адміністрації.

Подібні реформи відбувалися і у Франції, де за правління Людовіка XIV було здійснено масштабну реформу військової служби, що включала створення регулярних військових підрозділів, уніфікацію законодавства у військовій сфері та закріплення принципу державного фінансування армії. Зокрема, було ухвалено низку нормативних актів, які регламентували порядок набору, підготовки та матеріального забезпечення військових.

Таким чином, у цей період відбувається поступове становлення правових засад централізованої військової системи, що відображалося в ухваленні спеціалізованих військових кодексів, запровадженні загального призову та закріпленні відповідальності держави за фінансування й управління армією. Це стало основою для формування сучасних правових інститутів оборонної політики.

Індустріалізація спричинила суттєві зміни у військовій сфері, зокрема завдяки можливості створювати великі армії та модернізувати озброєння. Це, у свою чергу, вплинуло на правове забезпечення оборонної політики, адже держава взяла на себе зобов'язання щодо регулювання загального військового обов'язку, мобілізації ресурсів і контролю за технологічним розвитком оборонної сфери.

У цей період закони про загальну військову повинність стали основою оборонного законодавства більшості держав. Наприклад, у США під час Першої світової війни було прийнято «Selective Service Act» (1917 р.) [8], який визначав процедуру призову та військової підготовки. На міжнародному рівні важливу роль відігравали міжнародні договори, що регулювали питання демілітаризації, обмеження озброєнь і гарантії безпеки. Зокрема, «Версальський договір (1919 р.)» юридично закріпив військові обмеження для Німеччини, а Статут ООН (1945 р.) встановив міжнародно-правові засади підтримання миру та безпеки, зокрема через систему колективної оборони.

Сучасний етап оборонної політики характеризується появою кіберзагроз, гібридних війн і глобалізацією безпекових процесів. Військові конфлікти поступово зміщуються в інформаційний простір, де ключову роль відіграють кібербезпека, дезінформація та високі технології, зокрема штучний інтелект.

У зв'язку з цими викликами держави адаптують своє оборонне законодавство, ухвалюючи національні стратегії кібербезпеки, що закріплюють правові механізми захисту критичної інфраструктури та запобігання кібератакам. Відбуваються військові реформи, спрямовані на підготовку збройних сил до нових форм ведення бойових дій та посилення міжнародного співробітництва у сфері оборони.

Прикладом нормативного забезпечення нових оборонних реалій є «Глобальна стратегія ЄС із зовнішньої політики та безпеки» (2016 р.), яка визначає ключові пріоритети Європейського Союзу у сфері оборони, кризового реагування та захисту кіберпростору. Також у США, Китаї та ЄС ухвалено низку законів про національну безпеку, що регламентують правові засади захисту державних інтересів у сфері оборони та боротьби з новітніми загрозами.

Таким чином, еволюція правового регулювання оборонної політики демонструє поступовий перехід від традиційної військової мобілізації до комплексної багаторівневої системи безпеки, яка охоплює як класичні військові аспекти, так і новітні технологічні виклики, зокрема кібербезпеку та інформаційні війни.

Еволюція оборонної функції України відображає загальні тенденції розвитку військово-правових інститутів у світі, проте має низку унікальних особливостей, зумовлених історичними та геополітичними факторами.

Наприклад, військова організація Київської Русі базувалася на поєднанні «князівських дружин» та «ополчення», що формувалося в разі зовнішньої загрози. Оборонна політика регулювалася нормами «Руської правди», яка юридично закріплювала зобов'язання влади щодо захисту держави. Окремі положення цього правового кодексу встановлювали відповідальність за ухилення від військового обов'язку та визначали покарання за зраду.

У період Козацької доби військова організація ґрунтувалася на демократичних принципах. Козацькі ради ухвалювали стратегічні рішення щодо оборони, а військова служба регулювалася як традиціями, так і нормативними актами, зокрема «Статутом Війська Запорозького». Це свідчило про перехід до більш формалізованого військового права, яке включало принципи військової дисципліни, організації війська та захисту територій.

У XX столітті Україна стала частиною централізованої радянської оборонної системи, що характеризувалася тотальною мобілізацією ресурсів і жорстким правовим регулюванням. Оборонна політика реалізовувалася через закони про загальну військову повинність, які встановлювали обов'язковий призов та військову службу для всіх громадян чоловічої статі.

Період «холодної війни» спричинив значне зростання військово-промислового комплексу, зокрема на території України, яка була ключовим регіоном у виробництві стратегічної зброї СРСР. Правове регулювання оборони базувалося на законодавчих актах, що визначали військові доктрини, мобілізаційні плани та зобов'язання союзних республік щодо постачання людських і матеріальних ресурсів для Збройних сил Радянського Союзу.

Після здобуття незалежності у 1991 році Україна отримала у спадок значний військово-промисловий комплекс, а також третій у світі ядерний потенціал. Відмова від ядерної зброї відповідно до «Будапештського

меморандуму (1994 р.)» змінила підходи до національної оборонної політики, зосередивши її на скороченні збройних сил та конверсії оборонного виробництва.

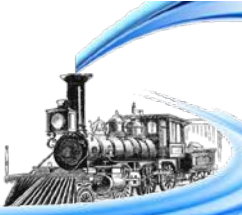
Ситуація кардинально змінилася після 2014 року, коли почалася російська агресія, що призвела до окупації Криму та частини Донецької і Луганської областей. Це спричинило глибоку трансформацію правових засад оборонної політики, включаючи:

- Реформування Збройних сил України (ЗСУ) відповідно до стандартів НАТО.
- Прийняття стратегічних документів, таких як Стратегія національної безпеки України.
- Ухвалення цілої низки законів, що закріплювали правові механізми територіальної оборони та резервної служби.

Україна активно працює над адаптацією свого військового законодавства до сучасних викликів, включаючи гібридні війни, кіберзагрози та інтеграцію у систему колективної безпеки НАТО.

Висновки. Еволюція оборонної функції держави демонструє її постійне вдосконалення у відповідь на зміну політичних, економічних та технологічних умов. Історичний розвиток оборонної політики свідчить про поступове ускладнення її механізмів, від примітивних систем самооборони у ранніх цивілізаціях до високотехнологічних та багаторівневих структур сучасності. Вплив глобалізації, поширення гібридних загроз, кібербезпеки та зростаюча роль міжнародних інституцій вимагають нових підходів до оборонної політики держави. З огляду на виклики сучасності, можна запропонувати кілька стратегічних напрямків для покращення оборонної функції держави:

- Технологічна модернізація – активне впровадження інноваційних технологій, штучного інтелекту, автоматизованих систем управління військами та роботизованих платформ у військовій сфері. Посилена увага до розвитку кібербезпеки та інформаційної безпеки.
- Зміцнення міжнародної співпраці – активізація партнерських відносин з міжнародними безпековими організаціями (НАТО, ООН, ЄС), розширення програм військового співробітництва, спільних навчань та обміну інформацією про загрози.
- Реформування системи територіальної оборони – покращення організаційних і правових засад територіальної оборони, посилення взаємодії з резервними формуваннями та розвиток концепції «тотальної оборони».
- Удосконалення законодавчої бази – гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами безпеки та оборони, перегляд правових норм у сфері військової служби, мобілізаційної готовності та кібербезпеки.

- Розвиток людського капіталу – підвищення рівня підготовки військових кадрів, впровадження сучасних освітніх програм, спрямованих на управління кризовими ситуаціями та ведення сучасних бойових дій.
- Стратегічне планування та аналітика – створення ефективних систем прогнозування загроз, впровадження методів стратегічного аналізу, що дозволяють оперативно реагувати на зміни у світовому безпековому середовищі.

Комплексний підхід до реформування оборонної функції держави дозволить підвищити її ефективність у контексті новітніх загроз, забезпечити національну безпеку та сприяти розвитку стабільної та адаптивної системи оборони.

Література:

1. Пашинський В. Методологічний інструментарій дослідження проблем адміністративно-правового забезпечення оборони держави. Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право. 2017. № 3/4 (35/36).

2. Ліпкан В. А. Національна безпека України: нормативно-правові аспекти забезпечення : Монографія. Київ : Текст, 2003. 180 с.

3. Єфімов Г. В., Музика О. О. Становлення та розвиток системи територіальної оборони України: історія та сучасність // Військово-науковий вісник. – 2016. – № 26. – С. 54–63. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/.../vnv_2016_26_6.pdf (дата звернення: 07.02.2025).

4. Стратегія воєнної безпеки України: затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 р. № 121/2021. – Режим доступу: https://www.president.gov.ua/documents/121202 1-37537 (дата звернення: 07.02.2025).

5. Бостан Л. М., Бостан С. К. Б 85 Історія держави і права зарубіжних країн. 2-е вид. перероб. й доп. : Навч. посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2008 — 730 с.

6. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн : Навч. посіб. / 5-те вид., перероб. і допов. — К. : Істина, 2005. - 768 с.

7. Howard A. E. Dick. Magna Carta: Text and Commentary. – Charlottesville: University Press of Virginia, 1964. – 128 с.

8. United States Statutes at Large/Volume 40/65th Congress/1st Session/Chapter 15 - Wikisource, the free online library. Wikisource, the free library. URL: https://en.wikisource.org/wiki/United_States_Statutes_at_Large/Volume_40/65th_Congress/1st_Session/Chapter_15 (date of access: 07.02.2025).

References:

1. Pashynskyi, V. (2017). Metodolohichnyi instrumentarii doslidzhennia problem administratyvno-pravovoho zabezpechennia oborony derzhavy [Methodological tools for studying the problems of administrative and legal support of state defense]. Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo, 3/4 (35/36).

2. Lipkan, V. A. (2003). Natsionalna bezpeka Ukrainy: normatyvno-pravovi aspekty zabezpechennia [National Security of Ukraine: Normative and Legal Aspects of Provision]. Kyiv: Tekst.

3. Yefimov, H. V., & Muzyka, O. O. (2016). Stanovlennia ta rozvytok systemy terytorialnoi oborony Ukrainy: istoriia ta suchasnist [Formation and Development of Ukraine's Territorial Defense System: History and Modernity]. Viiskovo-naukovyi visnyk, 26, 54–63. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/.../vnv_2016_26_6.pdf (Accessed: 07.02.2025).

4. Stratehiia voiennoi bezpeky Ukrainy: zatverdzheno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 25 bereznia 2021 r. № 121/2021 [Strategy of Military Security of Ukraine: Approved by the Decree of the President of Ukraine of March 25, 2021, No. 121/2021]. Retrieved from https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37537 (Accessed: 07.02.2025).

5. Bostan, L. M., & Bostan, S. K. (2008). Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain [History of the State and Law of Foreign Countries] (2nd ed., revised and supplemented). Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury.

6. Hlynianyi, V. P. (2005). Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain [History of the State and Law of Foreign Countries] (5th ed., revised and supplemented). Kyiv: Istyna.

7. Howard, A. E. Dick. (1964). Magna Carta: Text and Commentary. Charlottesville: University Press of Virginia.

8. United States Statutes at Large/Volume 40/65th Congress/1st Session/Chapter 15 - Wikisource, the free online library. Retrieved from https://en.wikisource.org/wiki/United_States_Statutes_at_Large/Volume_40/65th_Congress/1st_Session/Chapter_15 (Accessed: 07.02.2025).

УДК 341.456

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-453-462

Воронятніков Олександр Олександрович доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного та міжнародного права, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, тел.: (063) 935-69-36, https://orcid.org/0000-0002-3761-698X

ФОРМИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ З ІНТЕРПОЛОМ

Анотація. Актуальність дослідження форм міжнародного співробітництва України з Інтерполом значно зросла в контексті широкомасштабної збройної агресії російської федерації, яка розпочалася у лютому 2022 року. Активні бойові дії протягом останніх трьох років створили нові виклики у сфері забезпечення національної та міжнародної безпеки, а також загострила проблему транскордонної злочинності. З огляду на складні геополітичні обставини, правоохоронні органи України змушені були оперативно адаптувати свою діяльність до нових умов, підвищуючи ефективність співробітництва з міжнародними структурами, зокрема Міжнародною організацією кримінальної поліції – Інтерпол.

Інтерпол відіграє ключову роль у боротьбі з міжнародною злочинністю, включаючи торгівлю зброєю, наркотиками, кіберзлочинність, а також ідентифікацію злочинців та встановлення їх місцезнаходження. Починаючи з 2022 року спостерігається суттєве зростання запитів України через канали Інтерполу для встановлення осіб, розшуку військових злочинців та збору доказів порушень міжнародного гуманітарного права. Однією з особливостей цього періоду стало розширення аналітичної діяльності Інтерполу з українськими правоохоронними органами щодо моніторингу злочинної діяльності, яка набуває все більшого поширення внаслідок війни.

Формами міжнародного співробітництва у сфері боротьби з транснаціональною злочинністю є надсилання циркулярних оповіщень до Генерального секретаріату Інтерполу щодо розшуку злочинців, підозрюваних, обвинувачених, безвісти зниклих тощо, загрози публічній безпеці, особам чи майну, а також можливість надсилання повідомлення/запиту про міжнародну співпрацю безпосередньо до одного, декількох НЦБ Інтерполу або всіх держав-членів Інтерполу Крім цього важливим є участь у наповненні банків даних Інтерполу та обмін оперативною інформацією. Незважаючи на постійні активні бойові дії на території України, наша держава залишається однією з лідерів по внесенню

інформації до баз даних Інтерполу щодо втрачених/викрадених проїзних та адміністративних документів, викрадених транспортних засобів, викраденої зброї, ДНК профілів, відбитків пальців тощо.

Таким чином, міжнародне співробітництво України з Інтерполом набуло стратегічного значення в умовах сучасних викликів. Інтерпол виступає не лише як платформа для обміну інформацією, але й як інструмент координації зусиль правоохоронних органів різних держав у боротьбі з транскордонною злочинністю. Продовження інтеграції українських правоохоронних органів у глобальні механізми міжнародного співробітництва є запорукою ефективної протидії сучасним загрозам безпеці.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародне співробітництво, форми міжнародного співробітництва, міжнародна злочинність, боротьба зі злочинністю, транснаціональна організована злочинність, правоохоронні органи, Інтерпол, юридична відповідальність.

Voroniatnikov Oleksandr Oleksandrovych Doctor of Science of Law, Associate professor, Professor of the Department of Public and International Law, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, tel.: (063) 935-69-36, https://orcid.org/0000-0002-3761-698X

FORMS OF INTERNATIONAL COOPERATION OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES OF UKRAINE WITH INTERPOL

Abstract. The relevance of studying the forms of international cooperation between Ukraine and Interpol has significantly increased in the context of the large-scale armed aggression by the Russian Federation, which began in February 2022. Active hostilities over the past three years have created new challenges in the field of national and international security and have exacerbated the issue of transborder crime. Given the complex geopolitical circumstances, Ukrainian law enforcement agencies were forced to promptly adapt their activities to the new conditions, enhancing the effectiveness of cooperation with international structures, particularly the International Criminal Police Organization – Interpol.

Interpol plays a key role in combating international crime, including arms and drug trafficking, cybercrime, as well as identifying and locating criminals. Since 2022, there has been a significant increase in Ukraine's requests through Interpol channels for the identification of individuals, the search for war criminals, and the collection of evidence regarding violations of international humanitarian law. One of the distinctive features of this period has been the expansion of Interpol's analytical activities with Ukrainian law enforcement agencies to monitor criminal activities that have become more widespread due to the war.

Forms of international cooperation in combating transnational crime include sending circular alerts to the Interpol General Secretariat regarding the search for criminals, suspects, accused individuals, missing persons, threats to public safety, individuals, or property. Another important aspect is the ability to send cooperation messages or requests directly to one or multiple NCBs (National Central Bureaus) or to all Interpol member states. Furthermore, participation in filling Interpol's databases and exchanging operational information is crucial. Despite ongoing active hostilities on the territory of Ukraine, the country remains one of the leaders in contributing information to Interpol databases concerning lost or stolen travel and administrative documents, stolen vehicles, stolen weapons, DNA profiles, fingerprints, and more.

Thus, international cooperation between Ukraine and Interpol has acquired strategic importance in the face of current challenges. Interpol serves not only as a platform for information exchange but also as a tool for coordinating the efforts of law enforcement agencies from different countries in combating cross-border crime. The continued integration of Ukrainian law enforcement agencies into global mechanisms of international cooperation is essential for effectively countering modern security threats.

Keywords: international law, international cooperation, forms of international cooperation, international crime, fight against crime, transnational organized crime, law enforcement agencies, Interpol, legal responsibility.

Постановка проблеми. Україна стала самостійним незалежним державою-членом Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол у 1993 році. З того часу ми беремо активну участь у боротьбі з транснаціональною злочинністю, впевнено виборюючи лідируючи позиції за багатьма напрямами міжнародної правоохоронної співпраці.

Аналізуючи щорічні звіти про діяльність Національного центрального бюро Інтерполу в Україні (які відповідно до вимог національного законодавства подаються у січні місяці Міністрові внутрішніх справ України для подальшого інформування Кабінету Міністрів України) найбільша кількість контактів до лютого 2022 року була з російською федерацією та частково республікою білорусь. Однак, після повномасштабного вторгнення на територію нашої країни рішенням Генерального секретаріату Інтерполу (за заявою України) для запобігання будь-якому потенційному зловживанню каналами Інтерполу з метою переслідування осіб, які беруть участь у конфлікті в Україні або за його межами, запроваджені посилені заходи нагляду та моніторингу щодо росії. З того моменту НЦБ Інтерполу в Україні припинені будь-які контакти з росією та білоруссю, однак посилилось міжнародне співробітництво з іншими державами-членами Інтерполу.

Ураховуючи викладене є актуальним дослідження форм та методів міжнародної співпраці правоохоронних органів України з Міжнародною організації

кримінальної поліції – Інтерпол загалом та Національними центральними бюро Інтерполу держав-членів організації зокрема, в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням забезпечення діяльності Національних центральних бюро Інтерполу, а також взаємовідносин національних правоохоронних органів з Міжнародною організацією криманільної поліції в своїх наукових роботах досліджували В. Бабич, Я. Бельсон, С. Бородін, О. Виноградова, Л. Галенська, В. Зімін, Г. Ігнатенко, М. Корнієнко, В. Кудрявцев, В. Кузьмічов, Є. Ляхов, В. Овчинський, В. Панов, Г. Прокопенко, К. Родіонов, С. Чорний та інші.

Мета статті – дослідження основних форм та порядку міжнародного співробітництва між правоохоронними органами України та Міжнародною організацією кримінальної поліції – Інтерпол.

Виклад основного матеріалу.

Перші контакти українських правоохоронних органів з зарубіжними колегами в рамках Інтерполу почалися в 1990 році, але не безпосередньо, а через відповідні структури колишнього СРСР. Саме тоді Постановою Ради Міністрів СРСР № 338 від 7 квітня 1990 року створено Національне центральне бюро Інтерполу в СРСР. На початку 1991 року вже обговорювалася можливість самостійного членства України в Інтерполі, але через вертикальну залежність від МВС СРСР реалізувати це не вдалося.

Ситуація змінилася з набуттям України незалежності. Кабінет Міністрів України постановою від 30 вересня 1992 року № 555 прийняв пропозицію Міністерства внутрішніх справ, погоджену з Міністерством юстиції, Міністерством закордонних справ та Службою безпеки, про вступ України до Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол, та подав від імені Уряду заявку про вступ до цієї організації. У 1992 році на 61-й сесії Генеральної асамблеї Інтерполу заявку було успішно розглянуто і вже у 1993 році наша держава стала повноправним членом цієї організації після створення Національного центрального бюро Інтерполу [1].

У зв'язку з прийняттям України до Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерполу постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 1993 року № 220 установлено, що взаємодія правоохоронних органів України з компетентними органами зарубіжних держав щодо вирішення питань боротьби із злочинністю, що має транснаціональний характер або виходить за межі України, здійснюється лише через Національне центральне бюро Інтерполу, яким виступає Національна поліція України (з 2017 року). Крім того, Голові Національної поліції доручено подавати щороку у січні місяці Міністрові внутрішніх справ для подальшого інформування Кабінету Міністрів України звіт про результати діяльності Національного центрального бюро Інтерполу [2].

До правоохоронних органів України, які здійснюють співробітництво з компетентними органами зарубіжних держав та Генеральним секретаріатом Інтерполу можна віднести Національну поліцію України, Службу безпеки України, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, Державну прикордонну службу України, Державну міграційну службу України, Державну митну службу України, Державну фіскальну службу України, Державну кримінально-виконавчу службу України, органи прокуратури України тощо.

Міжнародне співробітництво країн-членів Інтерполу здійснюється в межах національного законодавства з метою ефективного сприяння попередженню та припиненню загальнокримінальних злочинів. Разом з цим, відповідно до статті 3 Статуту Інтерполу, організації суворо заборонено здійснювати будь-яке втручання або діяльність політичного, військового, релігійного або расового характеру [3].

Цілями міжнародного співробітництва з використанням інформаційної системи Інтерполу є:

установлення місцезнаходження осіб, які розшукуються, з метою їх затримання, арешту, обмеження свободи пересування та подальшої видачі (екстрадиції);

установлення місцезнаходження осіб чи об'єктів, що становлять інтерес для правоохоронних органів України чи інших держав-членів Інтерполу;

надання чи отримання інформації, що стосується розслідування злочинів, кримінального минулого або злочинної діяльності осіб;

надання чи отримання інформації з метою попередження про осіб, події, об'єкти, способи вчинення злочинів, що становлять реальну загрозу публічній безпеці та порядку й можуть завдати істотної шкоди майну чи громадянам;

ідентифікація осіб чи невпізнаних трупів;

проведення криміналістичних досліджень;

надання чи отримання інформації з питань публічної безпеки і порядку;

ідентифікація загроз, організованих груп та злочинних організацій, тенденцій розвитку злочинності;

обмін досвідом з питань боротьби із злочинністю та правоохоронної діяльності.

Формами звернення до НЦБ Інтерполу є запит/звернення або у формі прямого доступу до банку даних Інтерполу. Уповноважений підрозділ на підставі отриманого від правоохоронного органу запиту/звернення забезпечує використання інформаційної системи Інтерполу шляхом:

1) Надсилання запиту про публікацію Генеральним секретаріатом Інтерполу оповіщень (станом на січень 2025 року за ініціативи НЦБ Інтерполу в Україні в банках даних Генерального секретаріату Інтерполу перебуває 2047 осіб):

Червоного оповіщення (RED NOTICE) – розшук підозрюваного/ обвинуваченого/засудженого для екстрадиції (в банках даних Генерального секретаріату Інтерполу за ініціативи НЦБ Інтерполу в Україні опубліковано 990 Червоних оповіщень, з них у 2024 році опубліковано – 366. Загалом Україна посідає 13 місце у світі та 6 у Європі за кількістю опублікованих у 2024 році Червоних оповіщень);

Синього оповіщення (BLUE NOTICE) – збирання відомостей про особу, її місцезнаходження в інтересах кримінального провадження (в банках даних Генерального секретаріату Інтерполу за ініціативи НЦБ Інтерполу в Україні опубліковано 91 Синє оповіщення, з яких у 2024 році опубліковано 42);

Зеленого оповіщення (GREEN NOTICE) – потенційні злочинці, рецидивісти;

Жовтого оповіщення (YELLOW NOTICE) – розшук осіб, зниклих без вісти або осіб, які не можуть ідентифікувати себе самостійно (в банках даних Генерального секретаріату Інтерполу за ініціативи НЦБ Інтерполу в Україні опубліковано 961 Жовте оповіщення, з них 303 клопотання внесені відносно безвісно зниклих дітей, які були примусово вивезені (переміщені) з тимчасово окупованих територій України. У 2024 році опубліковано 416. Загалом Україна посідає 2 місце у світі та 1 у Європі за кількістю опублікованих у 2024 році Жовтих оповіщень.);

Чорного оповіщення (BLACK NOTICE) – неопізнані трупи;

Пурпурного оповіщення (PURPLE NOTICE) – злочинні схеми, знаряддя злочину і т.і.;

Помаранчевого оповіщення (ORANGE NOTICE) – попередження про серйозну загрозу власності або здоров'ю людей;

Окрема картка – особи, організації та компанії, що знаходяться під санкціями Ради безпеки ООН;

Оповіщення про викрадені культурні цінності (протягом 2024 року надіслано до Генерального секретаріату Інтерполу клопотання про публікацію в базі даних «Work of Arts» інформації про 250 одиниць культурних цінностей, внесених до складу державної частини Музейного фонду України. Ці цінності стали предметом розслідування у зв'язку з фактами розграбування музеїв та мистецьких колекцій військами рф під час тимчасової окупації частини території України. Клопотання було ініційоване з метою забезпечення міжнародного обліку та оперативного виявлення культурних цінностей, що були незаконно вивезені або викрадені, а також для забезпечення їх повернення на територію України);

2) надсилання циркулярного оповіщення (циркуляра);

3) надсилання повідомлення;

4) внесення інформації до банків даних Інтерполу, її коригування або видалення;

5) отримання інформації з банків даних Інтерполу.

Інформаційна система Інтерполу використовується для обміну відомостями про фізичних та юридичних осіб, об'єкти, події та факти лише в рамках відповідного кримінального провадження та/або оперативно-розшукової (розшукової) справи (за умови вжиття вичерпних заходів на національному рівні), а також заходів з питань публічної безпеки і порядку, запобігання перетинанню та недопущення перетинання державного кордону тощо. Інформація, отримана з використанням інформаційної системи Інтерполу, призначена виключно для використання правоохоронними органами та судами [4].

З банків даних Інтерполу з використанням інформаційної системи Інтерполу може бути отримано інформацію: про осіб; про транспортні засоби, які перебувають у розшуку; про плавзасоби, які перебувають у розшуку; про викрадені, втрачені, підроблені, недійсні документи, що підтверджують громадянство, посвідчують особу чи її спеціальний статус; про твори мистецтва/ культурні цінності; про вогнепальну зброю; сліди рук, вилучені з місць вчинення злочину; дактилоскопічну карту; ДНК-профілі; зображення дітей, які зазнали сексуальної експлуатації; інші дані (у разі створення в Генеральному секретаріаті Інтерполу банків даних інших категорій інформації) [5].

Протягом 2024 року за запитами правоохоронних органів України з використанням інструментів Інтерполу за кордоном затримано 215 розшукуваних осіб, в той же час на території України затримано 46 розшукуваних іноземними правоохоронними органами осіб. Крім того, за кордоном встановлено 55 безвісти зниклих осіб, які розшукувались правоохоронними органами України, а на території України встановлено 2 безвісти зниклі особи, які розшукувались правоохоронними органами іноземних країн.

За безпосередньої участі НЦБ Інтерполу в Україні у 2024 році з України видано (екстрадовано) 34 особи та здійснено видачу (екстрадицію) в Україну 75 осіб (цей показник у три рази перевищує аналогічний показник у 2023 році).

До України протягом 2024 року екстрадовано 75 осіб: з Польщі 44, з ФРН 17, з Румунії 3, з Болгарії 2, з Чехії 3, з Естонії 1, з Норвегії 1, з Італії 1, з Австрії 1, з Іспанії 1, з Литви 1. В той же час, з України на територію іноземних держав екстрадовано 34 особи: до Чехії 12, до ФРН 5, до Молдови 5, до Польщі 4, до США 2, до Туреччини 1, до Литви 1, до Казахстану 1, до Узбекистану 1, до Італії 1, до Австрії 1.

У сфері розшуку транспортних засобів із використанням інформаційної системи Інтерполу впродовж 2024 року опрацьовано 5772 запити, повідомлення від національних центральних бюро Інтерполу зарубіжних країн, дипломатичних установ та правоохоронних органів України, підготовлено 5165 вихідних документів (запити, повідомлення, відповіді). Виявлено 273 транспортні засоби у розшуку в банках даних Інтерполу, зокрема: 253 транспортних засобів, що розшукувалися правоохоронним органами іноземних країн, виявлено в

Україні; 8 транспортних засобів, що розшукувалися правоохоронними органами України, виявлено на території іноземних країн; 12 транспортних засобів, що розшукувалися правоохоронними органами України, виявлено в Україні (при спробі перетнути державний кордон). Виявлено 830 посвідчень водія, які містили ознаки підробки або недостовірну інформацію. За запитами іноземних колег перевірено більше 150 одиниць автотранспорту з українською реєстрацією, які фігурували у кримінальних розслідуваннях за кордоном щодо вчинення автоугонів, викрадення частин авто, нелегальної міграції, крадіжок з будинків, викрадення пального на АЗС, діяльності ОЗГ тощо.

У сфері супроводження розслідувань протягом 2024 року НЦБ Інтерполу в Україні у сфері супроводження розслідувань опрацьовано 19 791 запит від національних центральних бюро Інтерполу зарубіжних країн, дипломатичних установ та правоохоронних органів України. З загальної кількості запитів 10 674 надійшли від зарубіжних країн, а 9117 запитів було направлено за ініціативи правоохоронних органів України. Серед них найбільшу частину становлять запити щодо: вчинення шахрайства, зокрема у сфері Інтернет-шахрайства; підробки документів (паспорти, свідоцтва про народження, одруження та смерть, платіжні документи тощо); злочинів економічної спрямованості; встановлення місцезнаходження безвісти зниклих осіб, малолітніх осіб, ідентифікації невпізнаних трупів, зокрема встановлення та інформування родичів про факт виявлення їх за кордоном; легалізація грошових коштів, отриманих злочинним шляхом; організованої злочинності включаючи суб'єктів підвищеного злочинного впливу у кримінальному середовищі. Останнім часом спостерігається тенденція зростання кількості надходження запитів щодо ідентифікації та встановлення осіб, причетних до надсилання неправдивих повідомлень про замінування об'єктів на території України.

Упродовж 2024 року здійснено також низку вагомих заходів у боротьбі з транснаціональною злочинністю, серед яких варто зазначити внесення до бази даних «iArms» Генерального секретаріату Інтерполу 202 871 одиницю виявленої, викраденої та втраченої зброї та ідентифікацію з використанням матеріалів, що містяться в базі даних «ICSE» Генерального секретаріату Інтерполу, 84 осіб, які мали статус жертви або підозрюваного у справі сексуальної експлуатації неповнолітніх осіб та розповсюдження дитячої порнографії в мережі інтернет. У результаті проведених заходів було розпочато 13 нових розслідувань за участю Національної поліції України в рамках кримінальних проваджень, що мають міжнародний аспект, взято до роботи 41 розслідування, яке було розпочате іноземними колегами, що демонструє ефективну співпрацю з міжнародними правоохоронними органами.

Загалом протягом останніх років із використанням можливостей Інтерполу здійснювалась координація, організація та забезпечення співробітництва

органів та підрозділів поліції та інших органів державної влади України з компетентними органами іноземних держав у сфері боротьби зі злочинністю, яка має транснаціональний характер, за такими основними напрямами:

- установлення місцезнаходження осіб, які розшукуються, з метою їх затримання, арешту, обмеження свободи пересування та подальшої видачі (екстрадиції);
- установлення місцезнаходження осіб чи об'єктів, що становлять інтерес для правоохоронних органів України чи інших держав-членів Інтерполу;
- надання чи отримання інформації, що стосується розслідування злочинів, кримінального минулого або злочинної діяльності осіб;
- надання чи отримання інформації з метою попередження про осіб, події, об'єкти, способи вчинення злочинів, що становлять реальну загрозу публічній безпеці та порядку й можуть завдати істотної шкоди майну чи громадянам;
- проведення криміналістичних досліджень;
- надання чи отримання інформації з питань публічної безпеки і порядку;
- ідентифікація загроз, організованих груп та злочинних організацій, тенденцій розвитку злочинності;
- обмін досвідом з питань боротьби із злочинністю та правоохоронної діяльності [6].

Висновки.

Проаналізувавши міжнародне та національне законодавство, наукові роботи інших вчених та провівши власні дослідження можна зробити висновки, що міжнародне співробітництво правоохоронних органів України з Міжнародною організацією кримінальної поліції – Інтерполом має різні форми прояву. До них входить надсилання циркулярних оповіщень до Генерального секретаріату Інтерполу щодо розшуку злочинців, підозрюваних, обвинувачених, безвісти зниклих тощо, загрози публічній безпеці, особам чи майну, а також можливість надсилання повідомлення/запиту про міжнародну співпрацю безпосередньо до одного, декількох НЦБ Інтерполу або всіх держав-членів Інтерполу.

Крім контактів з Генеральним секретаріатом Інтерполу та НЦБ Інтерполу держав-членів, формами міжнародного співробітництва у сфері боротьби з транснаціональною злочинністю є наповнення банків даних Інтерполу та обмін оперативною інформацією. Незважаючи на постійні активні бойові дії на території України, наша держава залишається однією з лідерів по внесенню інформації до баз даних Інтерполу щодо втрачених/викрадених проїзних та адміністративних документів, викрадених транспортних засобів, викраденої зброї, ДНК профілів, відбитків пальців тощо.

Варто також зауважити, що крім зазначеного НЦБ Інтерполу в Україні забезпечує в межах компетенції організацію та координацію участі представ-

ників правоохоронних органів та інших органів державної влади України в навчальних програмах (тренінгах, курсах підвищення кваліфікації), та заходах з обміну досвідом, які проводяться компетентними органами інших держав та Інтерполом.

Література:

1. Міжнародна організація кримінальної поліції - Інтерпол: структура, управління та основні напрями діяльності. URL: https://univd.edu.ua/uk/post/1748

2. Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.1993 № 220 «Про Національне центральне бюро Інтерполу». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-93-%D0%BF#Text

3. Статут Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол від 13.06.1956. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_142#Text

4. Воронятніков О.О. Діяльність міжнародних установ та організацій у боротьбі зі злочинністю / *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* Випуск № 1, 2025, с. 848-853.

5. Наказ від 17.08.2020 № 613/380/93/228/414/510/2801/5 «Про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0849-20#Text

6. Результати діяльності Національного центрального бюро Інтерполу в Україні у 2024 році. URL: https://dostup.org.ua/request/141151/response/428727/attach/3/2024.pdf?cookie_passthrough=1

References:

1. Mizhnarodna orhanizatsiia kryminal′noii politsiii – Interpol: struktura, upravlinnia ta osnovni napryamy diial′nosti [International Criminal Police Organization - Interpol: structure, management and main areas of activity]. Retrieved from https://univd.edu.ua/uk/post/1748 [In Ukrainian].

2. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraiiny (1993) № 220 «Pro Natsional′ne tsentral′ne biuro Interpolu» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «About the National Central Bureau of Interpol»]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-93-%D0%BF#Text [In Ukrainian].

3. Statut Mizhnarodnoyi orhanizatsiyi kryminal′noyi politsiyi – Interpol (1956) [Statute of the International Criminal Police Organization – Interpol]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_142#Text [In Ukrainian].

4. Voroniatnikov O. (2025) Diial′nist mizhnarodnykh ustanov ta orhanizatsii u borot′bi zi zlochynnistiu [Activities of international institutions and organizations in the fight against crime]. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnyal'ne pravoznavstvo» [Electronic scientific publication «Analytical and Comparative Jurisprudence»]* Issue № 1, p. 848-853 [In Ukrainian].

5. Nakaz № 613/380/93/228/414/510/2801/5 «Pro zatverdzhennia Instruktsiii pro poriadok vykorystannia pravookhoronnymy orhanamy Ukraiiny informatsiynoii systemy Mizhnarodnoii orhanizatsiii kryminal′noii politsiii – Interpol» (2020) [Order «On approval of the Instructions on the procedure for using the information system of the International Criminal Police Organization – Interpol by law enforcement agencies of Ukraine»]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0849-20#Text [In Ukrainian].

6. Rezul′taty diial′nosti Natsional′noho tsentral′noho byuro Interpolu v Ukraiini u 2024 rotsi (2025) [Results of the activities of the National Central Bureau of Interpol in Ukraine in 2024]. Retrieved from https://dostup.org.ua/request/141151/response/428727/attach/3/2024.pdf?cookie_passthrough=1 [In Ukrainian].

УДК 005.932.2-028.27

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-463-470

Горінов Павло Валерійович кандидат юридичних наук, доцент, директор навчально-наукового інституту права та політології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, тел.: (067) 407-77-98, https://orcid.org/0000-0002-8294-2784

Андрусішин Богдан Іванович доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права навчально-наукового інституту права та політології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, тел.: (098)881-12-67, https://orcid.org/ 0000- 0002-5490-6874,

ОЗНАКИ САМОЧИННОГО БУДІВНИЦТВА

Анотація. Статтею 376 ЦК України, визначено, що Житловий будинок, будівля, споруда, інше нерухоме майно вважаються самочинним будівництвом, якщо вони збудовані або будуються на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети, або без відповідного документа, який дає право виконувати будівельні роботи чи належно затвердженого проекту, або з істотними порушеннями будівельних норм і правил.

Особа, яка здійснила або здійснює самочинне будівництво нерухомого майна, не набуває права власності на нього. Право власності на самочинно збудоване нерухоме майно може бути за рішенням суду визнане за особою, яка здійснила самочинне будівництво на земельній ділянці, що не була їй відведена для цієї мети, за умови надання земельної ділянки у встановленому порядку особі під уже збудоване нерухоме майно. Ознаками самочинного будівництва в Україні є:

1. Відсутність дозвільних документів – будівництво здійснене без отримання відповідного дозволу (для об'єктів, що його потребують).
2. Порушення містобудівних норм – об'єкт зведений з відхиленням від ДБН (Державних будівельних норм), без дотримання плану зонування або генерального плану території.
3. Відсутність прав на земельну ділянку – будівництво ведеться на земельній ділянці, яка не належить забудовнику або не має відповідного цільового призначення.
4. Самовільна реконструкція чи перепланування – зміна конструктивних елементів будівлі без узгодження з відповідними органами.

5. Порушення майнових прав інших осіб – будівництво завдає шкоди сусіднім будівлям, обмежує доступ до комунікацій або порушує права співвласників.

6. Відсутність введення в експлуатацію – об'єкт збудований, але не отримано сертифікат або декларацію про готовність до експлуатації.

Самочинне будівництво може бути визнане незаконним у судовому порядку, що може призвести до його знесення або необхідності оформлення дозвільних документів.

Ключові слова: самочинне будівництво, будівництво, ознаки самочинного будівництва, право власності, легалізація права власності, цивільний інтерес.

Gorinov Pavlo Valeriyovych Candidate of Law, Associate Professor, Director of the Educational and Scientific Institute of Law and Political Science, Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv, tel.: (067) 407-77-98, https://orcid.org/0000-0002-8294-2784

Andrusyshyn Bohdan Ivanovich Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Theory and History of State and Law of the Educational and Scientific Institute of Law and Political Science of Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University, tel.: (098)881-12-67, https://orcid.org/ 0000- 0002-5490-6874

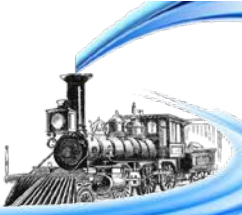
SIGNS OF AUTOMATIC CONSTRUCTION

Abstract. Article 376 of the Civil Code of Ukraine stipulates that a residential building, building, structure, other real estate are considered unauthorized construction if they are built or are being built on a land plot that was not allocated for this purpose, or without a corresponding document that gives the right to perform construction work or a duly approved project, or with significant violations of construction norms and rules.

A person who has carried out or is carrying out unauthorized construction of real estate does not acquire ownership of it. The right of ownership of unauthorizedly constructed real estate may be recognized by a court decision for a person who has carried out unauthorized construction on a land plot that was not allocated to him for this purpose, provided that the land plot is provided in the prescribed manner to a person for already constructed real estate. Signs of unauthorized construction in Ukraine are:

1. Lack of permits - construction is carried out without obtaining the appropriate permit (for objects that require it).

2. Violation of urban planning norms – the facility is built with a deviation from the State Building Code (DBN), without compliance with the zoning plan or the general plan of the territory.

3. Lack of rights to the land plot – construction is carried out on a land plot that does not belong to the developer or does not have an appropriate purpose.

4. Unauthorized reconstruction or redevelopment – changing the structural elements of the building without coordination with the relevant authorities.

5. Violation of the property rights of other persons – construction causes damage to neighboring buildings, restricts access to communications or violates the rights of co-owners.

6. Lack of commissioning – the facility is built, but a certificate or declaration of readiness for operation has not been received.

Unauthorized construction may be recognized as illegal in court, which may lead to its demolition or the need to issue permits.

Keywords: unauthorized construction, construction, signs of unauthorized construction, property rights, legalization of property rights, civil interest.

Постановка проблеми. Важливою проблемою в Україні, на сьогодні є самочинне будівництво. В даній статті вирішено дослідити ознаки самочинного будівництва.

Аналіз останніх публікацій. Проблемами цивільного законодавства та будівництва, займались такі вчені, як: Нікітенко В. В., Орзих М. П., Корецький В. Г., Гриценко І. М., та багато інших.

Метою статті є аналіз національного законодавства та виокремлення ознак самочинного будівництва.

Виклад основного матеріалу. Статтею 376 ЦК України, визначено, що Житловий будинок, будівля, споруда, інше нерухоме майно вважаються самочинним будівництвом, якщо вони збудовані або будуються на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети, або без відповідного документа, який дає право виконувати будівельні роботи чи належно затвердженого проекту, або з істотними порушеннями будівельних норм і правил.

Особа, яка здійснила або здійснює самочинне будівництво нерухомого майна, не набуває права власності на нього. Право власності на самочинно збудоване нерухоме майно може бути за рішенням суду визнане за особою, яка здійснила самочинне будівництво на земельній ділянці, що не була їй відведена для цієї мети, за умови надання земельної ділянки у встановленому порядку особі під уже збудоване нерухоме майно.

У випадку, якщо наявні докази того, що забудова є незаконною, заінтересована особа має право звернутися із заявою до органів Національної поліції, а також оскаржувати бездіяльність посадових осіб органів місцевого самоврядування та органів державної влади у суді.

В разі виявлення факту самочинного будівництва об'єкта, перебудова якого з метою усунення істотного відхилення від проекту або усунення порушень законних прав та інтересів інших осіб, істотного порушення

будівельних норм є неможливою, орган державного архітектурно-будівельного контролю уповноважений видати припис про усунення порушень. Цей припис є обов'язковою передумовою для можливості контролюючого органу звернутися до суду.

Знесення самочинного об'єкта нерухомості відповідно до статті 376 ЦК України, є крайнім заходом впливу на забудовника і можливе лише тоді, коли використано усі передбачені законодавством України заходи з метою усунення порушень щодо реагування та притягнення винної особи до відповідальності та коли неможлива перебудова об'єкта нерухомості чи особа відмовляється від здійснення такої перебудови.

Відповідно до п. 12 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 р. №6 «Про практику застосування судами ст. 376 Цивільного кодексу України (про правовий режим самочинного будівництва)» *роз'яснено*, що у справах, пов'язаних із самочинним будівництвом нерухомого майна, суди мають враховувати, що за загальним правилом особа, яка здійснила або здійснює таке будівництво, не набуває права власності на нього.

Право власності у порядку, передбаченому ч. 3 ст. 376 ЦК України, може бути визнано лише на новозбудоване нерухоме майно або нерухоме майно, яке створено у зв'язку зі знесенням попередньої будівлі та відповідно до будівельних норм і правил є завершеним будівництвом. *Визнання права власності на незавершений об'єкт самочинного будівництва не допускається.*

Положення статті 376 Цивільного Кодексу України поширюється на випадки самочинного будівництва житлових будинків, будівель, споруд, іншого нерухомого майна, як фізичними, так і юридичними особами.

Застосування зазначених нормативних актів має здійснюватися із дотриманням вимог про дію актів цивільного законодавства у часі.

Відповідно до статті 376 Цивільного Кодексу України суди розглядають спори щодо самочинного будівництва, зокрема:

- про визнання права власності на самочинно збудоване нерухоме майно власником земельної ділянки;

- про визнання права власності на самочинно збудоване майно на земельній ділянці, що не була відведена особі, яка здійснила самочинне будівництво;

- про відшкодування витрат на будівництво, здійснене на земельній ділянці, яку особі не було відведено;

- про знесення самочинно збудованого нерухомого майна;

- про зобов'язання особи, яка здійснила (здійснює) самочинне будівництво, провести відповідну перебудову;

- про стягнення витрат, пов'язаних із приведенням земельної ділянки до попереднього стану.

Право власності у порядку, передбаченому частиною третьою статті 376 Цивільного Кодексу, може бути визнано лише на новозбудоване нерухоме майно або нерухоме майно, яке створено у зв'язку зі знесенням попередньої будівлі та відповідно до будівельних норм і правил є завершеним будівництвом.

Визнання права власності на незавершений об'єкт самочинного будівництва не допускається, оскільки це суперечить змісту як частини третьої статті 376 Цивільного Кодексу України, так і статті 331 Цивільного Кодексу України.

При розгляді справ зазначеної категорії судам слід мати на увазі, що самочинним вважається будівництво житлового будинку, будівлі, споруди, іншого нерухомого майна, якщо вони збудовані (будуються) на земельній ділянці, що не була відведена особі, яка здійснює будівництво; або відведена не для цієї мети; або без відповідного документа, який дає право виконувати будівельні роботи, чи належно затвердженого проекту; або з істотним порушенням будівельних норм і правил.

Самочинним, також, вважається будівництво хоча і на підставі проекту, але за наявності істотних порушень зазначених норм та правил, як у самому проекті, так і при будівництві, за наявності рішень спеціально уповноважених органів про усунення порушень.

Будівництвом об'єкта нерухомості на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети, вважається спорудження таких об'єктів на земельній ділянці, що не віднесена до земель житлової й громадської забудови, зокрема, наданій для ведення городництва, сінокосіння, випасання худоби тощо, цільове призначення або вид використання якої не змінено в установленому законом порядку.

Не може бути застосовано правила статті 376 Цивільного Кодексу України при вирішенні справ за позовами:

- про визнання права власності на самочинно переобладнані квартири в багатоквартирних будинках різних житлових фондів, оскільки такі правовідносини врегульовано іншими нормами законодавства, зокрема статтею 383 ЦК України та відповідними нормами Житлового кодексу України щодо власників квартир;
- про визнання права власності на самочинно збудовані тимчасові споруди;
- про визнання права власності на самочинно збудовані приналежності до основної речі (ганок, веранда, мансарда тощо).

Право на будівництво нерухомого майна (забудову) мають власники земельних ділянок (стаття 90 ЗК), землекористувачі (стаття 95 ЗК), особи, які набули права користування чужою земельною ділянкою (суперфіцій) за договором із власником земельної ділянки (стаття 1021 ЗК) або з інших передбачених законом підстав.

Власником або землекористувачем земельної ділянки право на її забудову (будівництво) реалізується за умови використання земельної ділянки за її цільовим призначенням та видом відповідно до містобудівних умов і обмежень, встановлених законодавством.

Право на забудову виникає у особи, яка набула права на земельну ділянку на законних підставах, після здійснення нею дій, передбачених статтями 26 - 32 Закону України № 3038-VI.

При розгляді справ зазначеної категорії судам слід мати на увазі, що відповідно до статті 26 Закону України № 2780-XII спори з питань містобудування вирішуються радами, інспекціями державного будівельного архітектурного контролю у межах їх повноважень, а також судом відповідно до законодавства.

За загальним правилом кожна особа має право на захист свого цивільного права лише в разі його порушення, невизнання або оспорювання (частина перша статті 15 Цивільного Кодексу України, частина перша статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (далі - ЦПК). У зв'язку із цим звернення до суду з позовом про визнання права власності на самочинне будівництво має здійснюватися за наявності даних про те, що порушене питання було предметом розгляду компетентного державного органу, рішення якого чи його відсутність дають підстави вважати про наявність спору про право.

Самочинне будівництво, що здійснене з численними порушеннями державних будівельних норм, стандартів та правил посягає на встановлений порядок та основні засади регулювання містобудівної діяльності та забезпечення безпеки сторонніх осіб у процесі використання нерухомого майна за цільовим призначенням.

Відповідно до ч.1 ст.38 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» у разі виявлення факту самочинного будівництва об’єкта, перебудова якого з метою усунення істотного відхилення від проекту або усунення порушень законних прав та інтересів інших осіб, істотного порушення будівельних норм є неможливою, посадова особа органу державного архітектурно-будівельного контролю видає особі, яка здійснила (здійснює) таке будівництво, припис про усунення порушень вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, будівельних норм, державних стандартів і правил з визначенням строку для добровільного виконання припису.

За загальним правилом, закріпленим у частині другій статті 373 ЦК України, особа, яка здійснила самочинне будівництво нерухомого майна, не набуває права власності на нього.

Згідно з частиною першою статті 376 ЦК України самочинно збудованим вважається об'єкт нерухомості, якщо: 1) він збудований або будується на земельній ділянці, що не була відведена в установленому порядку для цієї мети; 2) об'єкт нерухомості збудовано без належного документа чи належно затвердженого проекту; 3) об'єкт нерухомості збудований з істотними порушеннями будівельних норм і правил.

Отже, наявність хоча б однієї із трьох зазначених у частині першій статті 376 ЦК України ознак свідчить про те, що об'єкт нерухомості є самочинним.

При цьому необхідно ураховувати положення частини першої статті 376 ЦК України, а саме: наявність в особи, яка здійснила будівництво, належного дозволу та належно затвердженого проекту, а також відсутність істотних порушень будівельних норм і правил під час будівництва об'єкта.

Знесення самочинного будівництва є крайньою мірою і можливе лише тоді, коли використано усі передбачені законодавством України заходи щодо реагування та притягнення винної особи до відповідальності.

Вимоги відповідного органу державної влади або органу місцевого самоврядування про зобов'язання особи, яка, маючи дозвіл на будівництво нерухомого майна, допустила при цьому істотне відхилення від проекту, що суперечить суспільним інтересам або порушує права інших осіб, чи істотне порушення будівельних норм і правил, провести відповідну перебудову можуть бути заявлені як у разі, коли ці відхилення були допущені при будівництві нерухомості, так і внаслідок перебудови під час її експлуатації (частина сьома статті 376 Цивільного кодексу України).

При вирішенні питання про те, чи є відхилення від проекту істотним і таким, що суперечить суспільним інтересам або порушує права інших осіб, суди повинні в кожному випадку з'ясовувати, зокрема, наскільки збудована будівля за розміром відповідає площі, поверховості, розміщенню та іншим умовам, передбаченим проектом; як впливає допущене порушення з урахуванням місцевих правил забудови, громадських і приватних інтересів на планування, забудову, благоустрій вулиці, на зручність утримання суміжних ділянок тощо.

Знесення нерухомості, збудованої з істотним відхиленням від проекту, що суперечить суспільним інтересам або порушує права інших осіб, істотним порушенням будівельних норм і правил (у тому числі за відсутності проекту), можливе лише за умови, що неможлива перебудова нерухомості відповідно до проекту або відповідно до норм і правил, визначених державними правилами та санітарними нормами, або якщо особа, яка здійснила (здійснює) будівництво, відмовляється від такої перебудови.

Таким чином, ознаками самочинного будівництва в Україні є:

7. Відсутність дозвільних документів – будівництво здійснене без отримання відповідного дозволу (для об'єктів, що його потребують).

8. Порушення містобудівних норм – об'єкт зведений з відхиленням від ДБН (Державних будівельних норм), без дотримання плану зонування або генерального плану території.

9. Відсутність прав на земельну ділянку – будівництво ведеться на земельній ділянці, яка не належить забудовнику або не має відповідного цільового призначення.

10. Самовільна реконструкція чи перепланування – зміна конструктивних елементів будівлі без узгодження з відповідними органами.

11. Порушення майнових прав інших осіб – будівництво завдає шкоди сусіднім будівлям, обмежує доступ до комунікацій або порушує права співвласників.

12. Відсутність введення в експлуатацію – об’єкт збудований, але не отримано сертифікат або декларацію про готовність до експлуатації.

Самочинне будівництво може бути визнане незаконним у судовому порядку, що може призвести до його знесення або необхідності оформлення дозвільних документів.

Висновки. Результаті дослідження юридичної літератури, національного законодавства, дійдено наступних висновків.

Ознаками самочинного будівництва в Україні є:

1. Відсутність дозвільних документів – будівництво здійснене без отримання відповідного дозволу (для об'єктів, що його потребують).

2. Порушення містобудівних норм – об'єкт зведений з відхиленням від ДБН (Державних будівельних норм), без дотримання плану зонування або генерального плану території.

3. Відсутність прав на земельну ділянку – будівництво ведеться на земельній ділянці, яка не належить забудовнику або не має відповідного цільового призначення.

4. Самовільна реконструкція чи перепланування – зміна конструктивних елементів будівлі без узгодження з відповідними органами.

5. Порушення майнових прав інших осіб – будівництво завдає шкоди сусіднім будівлям, обмежує доступ до комунікацій або порушує права співвласників.

6. Відсутність введення в експлуатацію – об’єкт збудований, але не отримано сертифікат або декларацію про готовність до експлуатації.

Самочинне будівництво може бути визнане незаконним у судовому порядку, що може призвести до його знесення або необхідності оформлення дозвільних документів.

Література:

1. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: [у 2 т. 6-те вид., перероб. і допов.]. За заг. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця. – Київ: Юрінком Інтер, 2019. – Т. 1. – 752 с.

2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. – 2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n2021.

References:

1. Dzera O.V., Kuznietsova N.S., Luts V.V. (Ed). (2019). *Naukovo-praktychnyi komentar Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Civil Code of Ukraine]. (Vols. 1-2). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

2. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 435-IV [Civil Code of Ukraine from January 16 2003, № 435-IV] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n2021 [in Ukrainian].

УДК 347.73

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-471-479

Діордіца Ігор Володимирович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри приватного та публічного права, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, тел.: (044) 256-29-98, https://orcid.org/0000-0001-7765-6591

Коваленко Інна Анатоліївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри приватного та публічного права, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, тел.: (044) 256-29-98, https://orcid.org/0000-0001-7595-777X

ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРУВАННЯ МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ

Анотація. У статті визначено принципи адміністрування митних платежів. Наголошено, що адміністрування митних платежів, як будь-який напрям діяльності держави, має свої цілі і завдання, успіх досягнення та виконання яких зумовлюється її правовими засадами, тобто принципами. Встановлено, що під час визначення принципів адміністрування митних платежів слід використовувати як положення митного, так і податкового законодавства. Зазначено, що у Митному кодексі України наведено принципи здійснення митної справи, а у Податковому кодексі України принципи податкового законодавства. Водночас в жодному з цих нормативно-правових актів не йдеться про принципи адміністрування митних платежів.

Зроблено висновок, що адміністрування митних платежів ґрунтується як на загальних принципах здійснення митної справи, так і на принципах, які стосуються безпосередньо адміністрування митних платежів. Запропоновано під принципами адміністрування митних платежів розуміти основоположні засади, на яких ґрунтується процес адміністрування митних платежів. Принципи адміністрування митних платежів класифіковано на загальні (принципи здійснення митної справи) та спеціальні (принципи, які стосуються безпосередньо адміністрування митних платежів). До загальних принципів адміністрування митних платежів віднесено такі: виключна юрисдикція України на її митній території; виключні повноваження митних органів України; законність та презумпція невинуватості; єдиний порядок переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України; спрощення законної торгівлі; рівність та правомірність інтересів усіх суб'єктів господарювання незалежно від форми власності; додержання прав та охоронюваних законом

інтересів осіб; доброчесність; гласність; прозорість; відповідальність всіх учасників відносин. До спеціальних принципів віднесено такі: систематичність, послідовність, обов'язковість, необхідність, плановість, вибірковість, своєчасність, доступність, об'єктивність, достовірність, добросовісність, раціональність, ефективність, превентивність. Зазначено, що дотримання цих принципів має важливе значення для забезпечення ефективного та стабільного процесу адміністрування митних платежів.

Ключові слова: адміністрування митних платежів, митні платежі, принципи, податкове законодавство, митне законодавство, митні органи, платники податків, фінансово-правове регулювання.

Diorditsa Ihor Volodimirovich doctor of legal sciences, professor, , professor of the Department of private and public law, Kyiv National University of Technologies and Design, Kyiv, tel.: (044) 256-29-98, https://orcid.org/0000-0001-7765-6591

Kovalenko Inna Anatoliivna candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the Department of private and public law, Kyiv National University of Technologies and Design, Kyiv, tel.: (044) 256-29-98, https://orcid.org/0000-0001-7595-777X

PRINCIPLES OF ADMINISTRATION OF CUSTOMS PAYMENTS

Abstract. The article defines the principles of customs administration. It is emphasized that the administration of customs payments, like any other area of state activity, has its own goals and objectives, the success of achieving and implementing which is determined by its legal foundations, i.e. principles. It is established that when determining the principles of customs administration, both the provisions of customs and tax legislation should be used. It is noted that the Customs Code of Ukraine provides the principles of customs business, and the Tax Code of Ukraine provides the principles of tax legislation. At the same time, none of these regulatory legal acts mention the principles of customs administration.

It is concluded that the administration of customs payments is based on both the general principles of customs business and the principles that directly relate to the administration of customs payments. It is proposed that the principles of customs administration should be understood as the fundamental principles on which the process of customs administration is based. The principles of customs administration are classified into general (principles of customs affairs) and special (principles that directly relate to the administration of customs payments). The general principles of customs administration include the following: exclusive jurisdiction of Ukraine in its customs territory; exclusive powers of the customs authorities of Ukraine; legality and

presumption of innocence; a single procedure for the movement of goods and vehicles across the customs border of Ukraine; simplification of legal trade; equality and legality of the interests of all business entities regardless of the form of ownership; observance of the rights and legally protected interests of persons; integrity; publicity; transparency; responsibility of all participants in the relationship. The special principles include the following: systematicity, consistency, obligation, necessity, planning, selectivity, timeliness, accessibility, objectivity, reliability, good faith, rationality, efficiency, and prevention. It is noted that compliance with these principles is essential for ensuring an effective and stable process of administering customs payments.

Keywords: customs payments administration, customs payments, principles, tax legislation, customs legislation, customs authorities, taxpayers, financial and legal regulation.

Постановка проблеми. Адміністрування митних платежів є важливим напрямком діяльності держави. Завдяки адмініструванню митних платежів забезпечується надходження митних платежів до Державного бюджету України. Правове регулювання адміністрування митних платежів має ґрунтуватися на конкретно визначених та закріплених у відповідних нормативно-правових актах основах, що знаходять своє вираження у принципах такої діяльності. Від чіткого розуміння принципів адміністрування митних платежів залежить реалізація норм законодавства України з питань митної справи у цьому напрямку діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим питанням правового адміністрування митних платежів присвячені праці таких вчених, як Н.В. Атаманчук, А.О. Беспалова, О.О. Добрянська, Л.О. Копцева, М.П. Кучерявенко, Ю.В. Оніщик, Н.Ю. Пришва, Т.О. Проценко, А.В. Салєнков, О.О. Семчик та ін. Однак проблема принципів адміністрування митних платежів залишилась поза увагою науковців, що й зумовлює актуальність її детального дослідження.

Метою статті є визначення принципів адміністрування митних платежів.

Виклад основного матеріалу. Адміністрування митних платежів, як будь-який напрям діяльності держави, має свої цілі і завдання, успіх досягнення та виконання яких зумовлюється її правовими засадами, тобто принципами. Принцип трактується як: основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напряму; засада; особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства і т. ін.; переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці, канон [1, с. 899]. У юридичній літературі під час визначення поняття принципів права вживаються такі категорії, як вихідні теоретичні положення, основні,

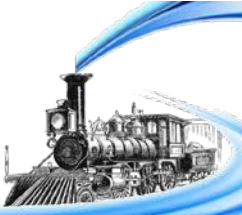
керівні засади (ідеї), загальні нормативно-керівні положення, провідні засади, закономірність, сутність, система координат тощо. Багато категорій є однорідними. Тому принципи – це загальні, керівні (основні, головні, відправні, вихідні теоретичні, загальні нормативно-керівні, спрямовуючі) положення [2, с. 40].

Важливим моментом, який слід враховувати при дослідженні принципів, є практичне втілення їх у життя. На жаль, у нас за традицією, що склалася ще у радянський період, принципи права сприймають не як керівні настанови, положення, а як щось суто декларативне та абстрактне. Знати принципи не досить, потрібно мати бажання та бути спроможними застосовувати їх у своїй діяльності, адже практична дія принципів залежить не від них самих, а від ставлення до них людей. Отже, принципи – це знання про загальні закономірності, закладені законодавцем у норми прав, які використовують у практичній діяльності виконавці цих норм [3, с. 94].

Необхідно відмітити, що згідно ч. 2 ст. 1 Митного кодексу України (далі – МК України відносини, пов'язані із справлянням митних платежів, регулюються МК України, Податковим кодексом України (далі – ПК України) та іншими законами України з питань оподаткування [4]. У МК України нічого не зазначено про поняття «адміністрування митних платежів». У ПК України застосовано конструкцію «адміністрування податків, зборів, митних платежів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та інших платежів відповідно до законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи». Відповідно до п.п. $14.1.1^1$ п. 14.1 ст. 14 ПК України адмініструванням податків, зборів, митних платежів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та інших платежів відповідно до законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи – це сукупність рішень та процедур контролюючих органів і дій їх посадових осіб, що визначають інституційну структуру податкових та митних відносин, організовують ідентифікацію, облік платників податків і платників єдиного внеску та об'єктів оподаткування, забезпечують сервісне обслуговування платників податків, організацію та контроль за сплатою податків, зборів, платежів відповідно до порядку, встановленого законом [5]. У зв'язку з цим під час визначення принципів адміністрування митних платежів слід використовувати як положення митного, так і податкового законодавства.

Як правило у наукових працях йдеться про принципи оподаткування, принципи податкового права, принципи податкового законодавства, принципи здійснення митної справи, принципи митного права, принципи митного законодавства.

Згідно ст. 4 ПК України податкове законодавство України ґрунтується на таких принципах: загальність оподаткування – кожна особа зобов'язана сплачувати встановлені ПК України, законами з питань митної справи податки

та збори, платником яких вона є згідно з положеннями ПК України; рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації – забезпечення однакового підходу до всіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної приналежності, форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу; невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства; презумпція правомірності рішень платника податку в разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу; фіскальна достатність – встановлення податків та зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями; соціальна справедливість – установлення податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків; економічність оподаткування – установлення податків та зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування; нейтральність оподаткування – установлення податків та зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоздатності платника податків; стабільність – зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніш як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року; рівномірність та зручність сплати – установлення строків сплати податків та зборів, виходячи із необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету та зручності їх сплати платниками; єдиний підхід до встановлення податків та зборів – визначення на законодавчому рівні усіх обов'язкових елементів податку [5].

Відповідно до ст. 8 МК України митна справа здійснюється на основі принципів: виключної юрисдикції України на її митній території; виключних повноважень митних органів України щодо здійснення митної справи; законності та презумпції невинуватості; єдиного порядку переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України; спрощення законної торгівлі; визнання рівності та правомірності інтересів усіх суб'єктів господарювання незалежно від форми власності; додержання прав та охоронюваних законом інтересів осіб; заохочення доброчесності; гласності та прозорості; відповідальності всіх учасників відносин, що регулюються МК України [4].

У літературі звертається увага на те, що лише на початку XXI ст. у вітчизняній науці здійснено спроби виокремити з принципів оподаткування саме

ті, що безпосередньо стосуються управлінського процесу в сфері оподаткування. Загальні принципи оподаткування умовно поділено на дві групи: принципи, що передують адмініструванню податків, та принципи, які відносять до самого процесу управління справлянням [6, с. 38].

На думку Г.В. Василевської до принципів адміністрування податків слід віднести: принцип єдиноначальності – всі рішення підпорядковуються конкретним вимогам керівника і виконуються відповідно до чітко сформульованих інструкцій; принцип плановості – рішення керівництва щодо організації виробничого процесу повинні бути чітко спланованими; принцип економічності – реалізація та виконання прийнятих рішень повинні забезпечуватись мінімальним обсягом витрат; принцип комплексності – комплексний підхід до управління процесом адміністрування [7, с. 77-78]. У літературі відмічається, що виділення таких принципів є спробою адаптувати загальні принципи управління процесами на виробничому об'єкті до адміністрування податків, неповною мірою врахувавши специфіку останнього. Принцип єдиноначальності може застосовуватися лише тоді, коли немає сумнівів у кореляції між рішеннями керівництва та вимогами чинного законодавства. Тому принцип єдиноначальності у наведеному трактуванні не тільки не можна вважати універсальним правилом, яке визначає засади процесу адміністрування податків, а й сприймати його власне як правило. Щодо другого з наведених принципів, то тут незрозуміла ні позиція автора, ні сутність декларованого ним правила: справляння податків ніяк не може бути виробничим процесом. Третій принцип, враховуючи його зміст, варто було б визначати як принцип економності або економічної ефективності [6, с. 41].

У свою чергу О.М. Воронкова до основних принципів адміністрування податків відносить: цілеспрямованість (управлінські рішення у сфері оподаткування, спрямовані на ефективне виконання завдань податкової політики); конкретизація повноважень учасників податкових відносин та адекватна цим повноваженням відповідальність; соціальна справедливість (єдиний підхід до всіх категорій платників податків); прозорість та доступність управлінських рішень у процесі управління оподаткуванням; економічність (мінімізація витрат на утримання адміністративного податкового апарату); стимулюючий характер впливу на економічні процеси [8, с. 12-13]. У літературі відмічається, що окремі правила є узагальнюючими, а їх коментар не розкриває специфіки процесу адміністрування податків, тому не може бути повноцінно сприйнятий і реалізований (наприклад, останнє – незрозуміло, які важелі стимулювання є у роботі податкових органів). Деякі ж із наведених положень взагалі не стосуються адміністрування податків. Зокрема, до таких слід віднести правило соціальної справедливості. Соціальна справедливість має бути апріорі закладена у податковому законодавстві. Будь-які його порушення (у тому числі державними службовцями) повинні сприйматися як неприпустимі [6, с. 42].

Натомість Р.Є. Волощук серед принципів адміністрування податків виділяє такі: законності – процес справляння податків має ґрунтуватися лише на законодавчих та нормативних актах; систематичності та послідовності – усі дії з управління процесом оподаткування мають певну послідовність виконання; плановості – усі заходи, що стосуються процесу справляння податків, мають бути чітко спланованими; узгодження інтересів контролюючого органу та платників податків – через адміністрування податків має забезпечуватися нагляд за дотриманням податкового законодавства й акумуляція необхідних державі коштів за якомога менш обтяжливих для платників умов; зручності – процес справляння податків має відбуватися швидко і просто як для адміністраторів, так і для платників податків; економічної ефективності – витрати на організацію процесу справляння податків повинні бути економічно обґрунтованими та мінімальними; превентивності – акцент в адміністративній роботі має спрямовуватися на заходи попереджувального характеру, що дасть змогу мінімізувати вартість контролюючого органу; прозорості та доступності – висвітлення процесів у сфері управління оподаткуванням через ЗМІ, доведення норм податкового законодавства до платників податків у зрозумілій, доступній формі; рівності – однаковий підхід податківців до суб'єктів господарювання – юридичних і фізичних осіб, незалежно від напрямів та масштабів діяльності суб'єктів господарювання; компетентності – створення системи податкових служб, укомплектованих високопрофесійними кадрами; контрольованості – створення комплексу заходів, спрямованих на перевірку ефективності функціонування системи адміністрування податків [6, с. 42-43].

На наш погляд, адміністрування митних платежів ґрунтується як на загальних принципах здійснення митної справи, так і на принципах, які стосуються безпосередньо адміністрування митних платежів. До загальних принципів адміністрування митних платежів необхідно відносити принципи, які визначені у ст. 8 МК України, а саме: виключна юрисдикція України на її митній території; виключні повноваження митних органів України; законність та презумпція невинуватості; єдиний порядок переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України; спрощення законної торгівлі; рівність та правомірність інтересів усіх суб'єктів господарювання незалежно від форми власності; додержання прав та охоронюваних законом інтересів осіб; доброчесність; гласність; прозорість; відповідальність всіх учасників відносин. До спеціальних принципів, тобто тих, що безпосередньо стосуються адміністрування митних платежів, доцільно віднести такі принципи: систематичність, послідовність, обов'язковість, необхідність, плановість, вибірковість, своєчасність, доступність, об'єктивність, достовірність, добросовісність, раціональність, ефективність, превентивність.

Висновки. Під принципами адміністрування митних платежів необхідно розуміти основоположні засади, на яких ґрунтується процес адміністрування митних платежів. Принципи адміністрування митних платежів доцільно поділяти на загальні (принципи здійснення митної справи) та спеціальні (принципи, які стосуються безпосередньо адміністрування митних платежів). До загальних принципів адміністрування митних платежів належать такі: виключна юрисдикція України на її митній території; виключні повноваження митних органів України; законність та презумпція невинуватості; єдиний порядок переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України; спрощення законної торгівлі; рівність та правомірність інтересів усіх суб'єктів господарювання незалежно від форми власності; додержання прав та охоронюваних законом інтересів осіб; доброчесність; гласність; прозорість; відповідальність всіх учасників відносин. До спеціальних принципів, тобто тих, що безпосередньо стосуються адміністрування митних платежів, належать такі: систематичність, послідовність, обов'язковість, необхідність, плановість, вибірковість, своєчасність, доступність, об'єктивність, достовірність, добросовісність, раціональність, ефективність, превентивність. Дотримання цих принципів має важливе значення для забезпечення ефективного та стабільного процесу адміністрування митних платежів.

Література:

1. Новий тлумачний словник української мови. У 4-х т. Т. 2. / В. Яременко, О. Сліпушко. К.: Вид. Аконіт, 1998. 910 с.

2. Старчук О.В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 40–43.

3. Дідик Н.І. Щодо питання класифікації принципів адміністративного права України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2011. Випуск 3. С. 92–101.

4. Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text.

5. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text.

6. Волощук Р.Є. Підходи до визначення сутності і принципів організації адміністрування податків. *Наукові праці НдФІ*. 2011. № 1 (54). С. 34-43.

7. Василевська Г.В. Економічні засади теорії податкового адміністрування в Україні. *Економічний аналіз*. 2008. Вип. 3 (19). С . 76–81.

8. Воронкова О.М. Основи податкового менеджменту: навч. посіб. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2008. 160 с.

References:

1. Yaremenko, V. (1998). Noviy tlumachniy slovnik ukrainskoi movi [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv [in Ukrainian].

2. Starchuk, O.V. (2012). Shodo ponatya principiv prava. [Regarding the concept of principles of law]. Chasopis Kyivskogo universitetu prava. № 2, 40–43 – Journal of the Kyiv University of Law. 2, 40–43 [in Ukrainian].

3. Didik, N.I. (2011). Shodo pitanya klasificacii principiv administativnogo prava. [Regarding the issue of classification of principles of administrative law of Ukraine]. Naukoviy visnik Lvivskogo dergavnogo universitetu vnutrishnih sprav. № 3, 92–101 – Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. 3, 92–101 [in Ukrainian].

4. Mitniy kodeks Ukraini: Zakon Ukraini vid 13 bereznya 2012 roku № 4495-VI. [Customs Code of Ukraine, 13, 2012] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text [in Ukrainian].

5. Podatkoviy kodeks Ukraini: Zakon Ukraini vid 02 grudnya 2010 roku № 2755-VI. [Tax Code of Ukraine, 02, 2010] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text [in Ukrainian].

6. Voloshuk, R.E. (2011). Pidhodi do viznacenya sutnosti i principiv organizacii administruvanya podatkiv. [Approaches to determining the essence and principles of tax administration organization]. Naukovi praci NdFI. № 1, 34-43 – Scientific works of the NdFI. 1, 34-43 [in Ukrainian].

7. Vasilevska, G.V. (2008). Ekonomichni zasadi teorii podatkovogo administuvanya v Ukraini. [Economic foundations of the theory of tax administration in Ukraine]. Economichniy analiz. № 3, 76–81 – Economic analysis. 3, 76–81 [in Ukrainian].

8. Voronkova, O.M. (2008). Osnovi podatkovogo menedgmentu [Basics of tax management]. Irpin [in Ukrainian].

УДК 342.1

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-480-493

Донченко Олена Іванівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса, тел.: (096) 942-76-76, https://orcid.org/0000-0001-9809-6319

Левенець Анжела Вікторівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та правосуддя, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса, тел.: (066) 147-50-58, https://orcid.org/0000-0002-1941-513X

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ М. ДРАГОМАНОВА У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

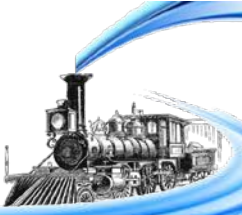
Анотація. Метою статті є проведення теоретико-правового аналізу політико-правових поглядів М. Драгоманова у сфері реалізації прав і свобод, визначення змісту, характерних особливостей прав людини і громадянина, а також умови їх забезпечення.

Доведено, що професійне вивчення М. Драгомановим всесвітньої історії, заглиблення в сутність тогочасних прогресивних політичних ідеологій, а також враховуючи здобутки позитивізму, юридичної науки, законодавчої практики європейських країн та поєднавши все це з українською національно-історичною традицією, він став автором власної концепції, яка стала стриженем програми політичного, економічного і культурного визволення та розвитку українського народу, і в центрі цієї концепції знаходиться ідея прав і свобод як критерій прогресу і основа існування і розвитку суспільства.

Виявлено, що М. Драгоманов теоретично довів, що права людини являють собою єдиний, взаємопов'язаний та складний комплекс, де домінування і пріоритетність якоїсь однієї групи прав і свобод не тільки не сприяє розширенню прав і свобод людини, а й порушує всю конструкцію, всі інші права та свободи.

Підкреслено, що в політико-правових поглядах М. Драгоманова можливим є виділення чотирьох груп прав: основні права і свободи; політичні права; громадянські права; економічні, соціальні, культурні права людини.

Зауважено, що у світоглядному сенсі концептуалістика М. Драгоманова сформувалася під впливом сучасних історичних умов, в тому числі ідей Кирило-Мефодіївського товариства як тимчасового політичного об'єднання, а також під впливом демократичних, соціалістичних, патріотичних, космополітичних,

слов'янофільських та західних елементів, але їх центром залишалася ліберальна ідея та федералізм як універсальний принцип.

Виявлено, що виходячи з ідей федералізму, який ґрунтується на широкому визнанні автономних прав політичних, соціальних та національних груп, М. Драгоманов наполягав на децентралізації, підтримці місцевого самоврядування, позаяк централізм для самого існування політичної свободи – це хибний і небезпечний шлях, а політична свобода є основою державно-правової організації українського суспільства та важливою складовою місцевого самоврядування.

Ключові слова: політико-правові ідеї, права і свободи.

Donchenko Olena Ivanivna Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, the Department of Civil Law Disciplines, Odesa I. I. Mechnikov National University, Odesa, tel.: (096) 942-76-76, https://orcid.org/0000-0001-9809-6319

Levenets Anzhela Viktorivna Candidate of Juridical Sciences, Odesa, tel.: (066) 147-50-58, https://orcid.org/0000-0002-1941-513X

POLITICAL AND LEGAL VIEWS OF M. DRAGOMANOV ON THE IMPLEMENTATION OF RIGHTS AND FREEDOMS: A THEORETICAL AND LEGAL ASPECT

Abstract. The purpose of the article is to conduct a theoretical and legal analysis of M. Dragomanov's political and legal views in the field of the implementation of rights and freedoms, to determine the content, characteristic features of human and civil rights, as well as the conditions for their provision.

The article proves that M. Dragomanov's professional study of world history, his immersion in the essence of the progressive political ideologies of that time, as well as his incorporation of the achievements of positivism, legal science, legislative practice of European countries, combined with the Ukrainian national-historical tradition, allowed him to develop his own concept. This concept became the core of a program for political, economic, and cultural liberation and development of the Ukrainian people. The center of this concept is the idea of rights and freedoms as a criterion of progress and basis of the existence and development of society.

The article also claims that M. Drahomanov theoretically proved that human rights represent a single, interconnected, and complex whole, where the dominance and priority of any one group of rights and freedoms not only does not contribute to the expansion of human rights and freedoms, but also violates the entire structure, all other rights and freedoms.

The author emphasizes that M. Dragomanov's political and legal views distinguish four groups of rights: fundamental rights and freedoms; political rights; civil rights; and economic, social, and cultural human rights.

It is also noted that in the ideological sense, M. Dragomanov's conceptualism was formed under the influence of modern historical conditions, including the ideas of the Cyril and Methodius Society as a temporary political association, as well as democratic, socialist, patriotic, cosmopolitan, Slavophile and Western elements. Despite this variety, his work consistently centered on the liberal idea and federalism as universal principles.

Finally, the author suggests that, based on the ideas of federalism, which emphasize the broad recognition of the autonomous rights of political, social, and national groups, M. Drahomanov insisted on decentralization and support for local self-government. He argued that centralism, for the very existence of political freedom, is a false and dangerous path, while political freedom is the basis of the state and legal organization of Ukrainian society and an important component of local self-government.

Keywords: political and legal ideas, rights and freedoms.

Постановка проблеми. Наукові та публіцистичні праці, політична й громадська діяльність М. Драгоманова припадають на другу половину XIX століття, коли політична думка збагачується новими національними ідеями, державницькими концепціями та демократичними проєктами. Його політико-правові погляди справили неоцінений вплив на подальший розвиток української правової думки, українського конституціоналізму, українського політичного руху та визрівання ідеї децентралізації в обох імперіях – Російської та Австрійської, між якими на той час були поділені українські землі.

В українській історіографії вже більше століття існує оформлений напрямок – драгоманознавство, проводяться драгоманознавчі студії [1, с. 198], а величезний творчий доробок, глибокий аналіз широкого діапазону наукових розвідок, оригінальність підходів до дослідження та активна громадська позиція дозволяють визнати М. Драгоманова дійсно знаковою і ключовою постаттю в історії вітчизняної суспільно-політичної думки, по-новому прочитуються його твори та тлумачаться його погляди на історичні та соціально-політичні процеси.

На рубежі XIX-XX століть федеральна ідея була популярною і ставала центральною в багатьох ідеологічних доктринах. Драгоманівський федералізм виступає як відхід від імперського правління, від державної централізації в обох імперіях (Росії та Австро-Угорщини) до європейських демократичних форм. Він розробив концепцію децентралізації «на началах федералізму з твердими гарантіями особистих права та самоврядування для регіонів» [2, с. 9], тобто національні інтереси мали забезпечитися через федералізацію обох імперій.

Крім того, популярною на той час була також соціалістична ідея, і він був прибічником концепції європейського соціалізму, в якому головним принципом була свобода особистості. Громадівський соціалізм М. Драгоманова визнає

індивіда основою соціального та міжнародного порядку, проте разом з тим, він «підкреслював генетичний зв'язок своїх ідей не тільки з західними демократично-ліберальними та соціалістичними рухами, а й з українськими національними традиціями» [3, с. 96].

Вихідним базовим положенням в суспільно-політичних та державно-правових поглядах М. Драгоманова є саме права людини – це «точка відліку» розбудови всієї системи державності, коли система державних органів влади відповідатиме інтересам громадянина, коли в саму основу державного будівництва закладені права та свободи людини, наявність і гарантованість яких є запорукою прогресивного розвитку суспільства.

Підтримаємо точку зору тих вітчизняних дослідників творчості М. Драгоманова, які зазначають, що теоретична розробка ним різних правових проблем, зокрема питання прав і свобод, конституціоналізму, політичної та національної свободи, місцевого самоврядування мали прикладний характер, позаяк вони представлені як варіанти вирішення тогочасних проблем, а зміна політичної ситуації обумовлювала зміну і його поглядів на шляхи і перспективи конкретних політичних реформ, чим зумовлені різні оцінки його політико-правових поглядів. Проте очевидним є те, що в основі його правових поглядів була ідея прав і свобод людини та рівності. Творчість М. Драгоманова «продовжує залишатися актуальною для все нових поколінь українського народу, створюючи потужну історико-теоретичну основу подальшого розвитку України як європейської правової національної держави» [4, с. 12]. В теоретичних працях М. Драгоманова достатньо повно реалізувалася проблема пріоритету свободи особистості через впровадження самоврядних принципів і децентралізації на всіх рівнях суспільного життя.

М. Драгоманов є автором понад двох тисяч праць, але серед головних політичних праць можна виділити такі: «Переднє слово до Громади», «Пропащий час – українці під Московським царством, 1654–1876», «Шевченко, українофіли й соціалізм», «Вільна спілка – Вольный союз», «Чудацькі думки про українську національну справу», «Листи на Наддніпрянську Україну» , «Про українських козаків, татар та турків». Майже в кожній праці він торкався проблеми прав і свобод людини як загальнолюдської цінності, яка є гарантією успішного розвитку будь-якої держави та в охороні якої має бути зацікавлений кожен в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх досліджень політико-правових поглядів М. Драгоманова є праці наступних вітчизняних науковців: О. Каленюк, І. Андрусяк, Є. Шарко, Л. Протосавіцька, О. Терзі, М. Лобода, Т. Андрусяк, Н. Дем'яненко, О. Поцюрко, І. Діптан, Я. Верменич, І. Бичук, А. Третьякова та багатьох інших.

Теоретико-правовий аналіз даного питання залишається фрагментарним, оскільки наукові розвідки проходять на межі кількох наукових галузей: політології, соціології, філософії, юриспруденції, педагогіки, історії тощо.

Мета статті. 1. Провести теоретико-правовий аналіз політико-правових поглядів М. Драгоманова в сфері реалізації прав і свобод людини та громадянина.

2.Визначити зміст, диференціацію, характерні особливості прав людини і громадянина, а також умови їх забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Становлення М. Драгоманова як політичного мислителя та формування політичного світогляду базувалося на професійному вивченні римської історії, чисельних праць античних авторів та всесвітньої літератури, критичних оцінок праць відомих європейських істориків і філософів від античності до другої половини XIX століття. Жодної думки він не подав, не обґрунтувавши її тлумачення цитатами античних мислителей та письменників, яких М. Драгоманов знав досконально [1, с. 207]. На його думку, всесвітня історія є сукупністю історій окремих народів під впливом географічних, соціальних, економічних, культурних, політичних, психологічних факторів та кліматичних умов. Заперечуючи марксистську методологію історії як однобічну, М. Драгоманов погоджувався, що соціально-економічні умови є найважливішою рушійною силою суспільного розвитку [5, с. 96].

Слід зазначити, що у світоглядному сенсі концептуалістика М. Драгоманова сформувалася під впливом сучасних історичних умов, в тому числі і ідей Кирило-Мефодіївського товариства як тимчасового політичного об'єднання, яке «дало поштовх до трансформації національно-державницьких ідей із своєрідного теоретичного рівня на якісно новий, практичний рівень реалізації, коли почали з'являтися національно-патріотичні рухи, об'єднання та організації» [6, с. 427]. Дійсно, «успадкувавши традиції Кирило-Мефодіївського товариства, М. Драгоманов істотно розвинув їх» [7, с. 58].

Світогляд М. Драгоманова сформувався під впливом демократичних, соціалістичних, патріотичних, космополітичних, слов'янофільських та західних елементів, але їх центром залишалася ліберальна ідея та федералізм як універсальний принцип [8, с. 282]. Істориком І. Лисяк-Рудницьким також зауважено на тому, що дисусіїї щодо того, до якої суспільно-політичної течії віднести інтелектуальну діяльність М. Драгоманова пояснюються поєднанням в його політичній позиції анархістських, соціалістичних, демократичних, ліберальних, федералістичних і українських патріотичних елементів, об'єднаних на базі філософії позитивізму [9, с. 167]. Проте в іншому дослідженні співвідношення драгоманівських філософсько-історичних ідей і позитивізму вітчизняного автора В. Артюха зазначено, що у М. Драгоманова спостерігається особливий інтерес до загальнофілософських побудов позитивізму і методоло-

гічних аспектів цієї доктрини, але назвати його позитивістом можна лише у найширшому розумінні цього слова [10, с. 176].

Чільне місце у державно-правових поглядах М. Драгоманова посідає проблема прав та свобод людини. Він вважав, що головним завданням соціально-політичних перетворень, національного визволення і прогресу людства пов'язані з розвитком прав та свобод людини, а у досягненні політичної свободи він вбачав можливість прогресивних змін в суспільстві та можливість боротьби за власну державність [11, с. 164].

Посилаючись на наукові розвідки вітчизняної авторки Л. Протосавіцької, можемо взяти за основу наступну класифікацію прав людини у політико-правових поглядах М. Драгоманова – це чотири групи: елементарні (основні) права і свободи, необхідні для реалізації інших прав і свобод людини; політичні права людини; громадянські права людини; економічні, соціальні, культурні права людини [12, с. 23].

До основних прав людини належать право на життя, свободу і особисту недоторканість, заборона тортур або жорстокого поводження і покарання, рівні права всіх незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи інших обставин, рівність усіх перед законом та право на рівний захист закону, рівне для чоловіків і жінок право користуватися всіма правами, захист від свавільного втручання в особисте життя та від посягань на честь і репутацію [12, с. 23-24]. При цьому, він зауважує, що особисті права є важливішими за політичні, зокрема права впливати на державні справи. «Безпека особи важливіша, ніж участь у творенні колективної політичної волі» [9, с. 167].

В науковому дослідженні І. П. Андрусяк щодо ідей ґендерної рівності у поглядах М. Драгоманова зазначено, що вперше в українській правовій думці окреслення цього поняття зустрічається в «Програмі» до женевського періодичного видання «Громада», започаткованого М. Драгомановим, М. Павликом та С. Подолинським. «Саме тут чітко вказано, що умовою всіх прогресивних політичних, соціальних та економічних змін у суспільстві є вимога «рівного права для всякої особи, як чоловіків і парубків, так і жінок і дівчат» [13, с. 11], тобто йдеться не про вимоги надання жінкам виборчих прав та проти їх дискримінації, що було основною вимогою популярних у XIX-XX ст. правозахисних рухів в Європі. Він не виокремлює будь-яких специфічних жіночих прав у політичній, економічній сферах чи в громадському житті, а підкреслює, що складовою політичної свободи є рівність всіх у громадянських правах і обов'язках, коли «політичні, громадянські, культурні та інші права особи жодним чином не можуть залежати від її статі» [13, с. 11]. Погоджуємося, що драгоманівська ідея «про рівність всіх незалежно від статі, є значно ближчою до ідеї ґендерної рівності, ніж поступове надання жінкам окремих політичних, культурних, громадянських прав, тобто «підтягування» правового статусу жінки до статусу чоловіків» [13, с. 12].

Політичні права і свободи були в центрі уваги М. Драгоманова. Під політичною свободою він розумів такі права людини та громадянина – це недоторканність тіла для особистих покарань і смертної кари; недоторканість особи і житла для поліції без судової постанови; недоторканість приватних листів і телеграм; свобода вибору місця проживання і занять; недоторканність національності (мови) в правовому і публічному листі; свобода совісті (віри і невір'я) і всякого публічного богослужіння і обрядів; свобода зібрань, прохань і заяв зовнішніми знаками (малюнками, знаками, програмами) без порушення зовнішнього порядку й безпеки в населених місцях; право цивільного і кримінального позову проти посадових осіб та установ за незаконне порушення інтересів особи; право опору незаконним діям чиновників; рівність всіх у громадянських правах і обов'язках [12, с. 23-24]. При цьому зауважував, що дані права не можуть бути обмеженими чи скасованими жодним законом, включаючи воєнний стан. Взагалі закон, який є загальнообов'язковим, перед яким всі рівні незалежно від статі, національності, соціального чи майнового статусу – це найбільш дієвий засіб захисту прав і свобод.

Обґрунтування ідеї політичної свободи, роз'яснення прав і свобод у рамках конституційного ладу майбутньої конфедеративної держави М. Драгоманов висвітив у конституційному проекті «Вольный Союз – Вільна Спілка. Проект заснування Статуту українського суспільства» [14, с. 119], зокрема тут відображено ідеї зміни політичного режиму, створення системи місцевого самоврядування, перехід із самодержавства на демократичний режим, унітарного устрою на децентралізований, а основним пріоритетом нової держави мали стати широкі права людини і громадянина та політична свобода, і тільки тоді Україна зможе рівноправно конкурувати з іншими вільними і демократичними націями Європи. Для забезпечення свободи, прав людини і громадянина необхідні «розвинуте громадянське суспільство, гарантії з боку судових органів, а також відповідні політичні звичаї, котрі виробляються довгими часами» [4, с. 12]

Як зазначено в науковому дослідженні драгоманівського трактування політичних прав і свобод вітчизняними авторами О.С. Терзі та О.О. Гудкова, ставлення М. Драгоманова до політичної свободи можна побачити в програмі товариства «Вільна спілка»: «Цілі загальногромадянські: а) права людини і громадянина, – як необхідна умова особистої гідності та розвитку; б) самоврядування, – як основа для руху до соціальної справедливості; в) мета окремонаціональна; г) політична свобода, – як засіб повернення української нації до родини націй культурних» [14, с.120]

Цікавим є обґрунтування М. Драгомановим свободи совісті в контексті його вчення про соціально-історичну обумовленість релігії, зокрема він «був одним з перших в Україні, хто науково довів глибинний, іманентний двобічний зв'язок між станом суспільної свідомості та її релігійними виявами» [15, с. 56].

В науковому дослідженні драгоманівського трактування свободи совісті М.П. Лободи зазначено, що він писав наступним чином: між людським розумінням про державні порядки та їхніми релігійними ідеями існує тісний зв'язок, тобто коли людина міркує про добро і зло, яке є в громаді, вона натикається на віру і церкву [15, с. 56]. М. Драгоманов обстоював рівноправне розмежування та інституціональну демаркацію державної влади і церкви, пояснюючи це тим, що з XIX століття ця ідея розмежування сфер держави і церкви стає домінуючою на всьому європейському континенті. Кращим гарантом свободи релігійно-церковного життя є держава, правова держава, в якій суспільство контролює хід державного розвитку і виключно особа визначає напрям своєї релігійної діяльності. Держава і церква розглядаються ним як рівноправні і незалежні правові суб'єкти, а об'єктивним критерієм їх діяльності одного по відношенню до іншого є права і свободи особи, які мають дотримуватися і державою, і церквою. «Серйозну небезпеку для суспільства становлять дві крайності: фундаменталістський ізоляціонізм релігії у відношенні світської держави та навпаки – експансія її у суто світські сфери державного управління (клерикалізм)» [15, с. 57].

В іншому науковому дослідженні драгоманівської свободи совісті, проведеному вітчизняним автором Є.А. Шарко підсумовано, що на думку М. Драгоманова з часів появи Християнства і до Реформації свобода совісті була тісно пов'язана з релігією, яка протягом тривалого часу займалася розробкою власного вчення, зосереджувалась виключно на важливості власного виокремлення і не брала до уваги принцип релігійної свободи. Проте з втратою принципу свободи нарощується протистояння й прагнення відновити рівність. «Будь-яке насадження обмеження свобод людини, навіть коли це відбувається жорстокими методами, веде до протилежного процесу пошуку відновлення волі, що яскраво проілюструвала Реформація» [16, с. 32-33].

Нарешті, громадянські права – включали свободу пересування і вибір місця проживання, право на політичний притулок, право вступати в шлюб та створювати сім'ю, право володіти майном.

Головною заслугою М. Драгоманова в сфері проблеми прав і свобод людини є теоретичне доведення, що права людини являють собою єдиний складний комплекс, де домінування якоїсь однієї групи прав і свобод не тільки не сприяє розширенню прав і свобод людини, а й порушує всю конструкцію, всі інші права та свободи. Він відкидає проблему пріоритетності прав людини над правами нації чи навпаки, і підкреслює їхній взаємозв'язок. Так, реально забезпечення права і свобод людини є гарантією успішного розвитку нації, свобода нації створює належні умови для успішного гарантування та захисту прав людини.

Отже, право народу на самовизначення є також важливою необхідною складовою в драгоманівському вченні про права. Проте «проповідуючи не лише

рівноправність осіб, але й рівноправність націй, він вважав, що останнє можна здійснити тільки за федерації народів» [11, с. 162-163], що виражалося в його виступах проти реакційної національної політики уряду, висуванні ідей політичної свободи та соціальних реформ і, зрештою, призвело до еміграції та заснування політичного товариства «Вільний союз».

М. Драгоманов вважав, що федералізація Російської імперії принесе свободу українському народу, а головною умовою на шляху до державно-правової організації українського суспільства є політична свобода. Проте механізм реалізації політичної свободи вбачав і як наділення всіх громадян гарантованими політичними правами й свободами, і як право народів на вільний національний розвиток через систему широкого місцевого самоуправління. Та все ж таки М. Драгоманов не абсолютизував значення політичної свободи – це не ідеальний стан суспільства, а найважливіша запорука розвитку людини, нації та держави на демократичних і гуманних засадах, найважливіша умова формування політичного, ідейного плюралізму та ефективної роботи державних інститутів [11, с. 166]

Виходячи з ідей федералізму, який ґрунтується на широкому визнанні автономних прав політичних, соціальних та національних груп, М. Драгоманов наполягав, щоб у Росії державне представництво було міцно пов'язане з місцевим представництвом, коли у вирішенні загальнодержавних питань було залучено місцеве самоврядування. Централізм для самого існування політичної свободи – це хибний і небезпечний шлях. Отже, політична свобода є основою державно-правової організації українського суспільства та важливою складовою місцевого самоврядування.

Багато писав М. Драгоманов про лібералізм як доцільну передумову соціалізму та розумів під цим боротьбу за особисту, суспільну, державну свободу. Така боротьба і є початковим моментом подальшої боротьби за соціалізм, тобто лібералізм як боротьба за політичні права має прокласти шлях до соціалізму, а далі «розв’язання економічних питань має здійснитись на основі вже розв’язаних політичних проблем» [14, с. 121]

В науковому дослідженні правових поглядів М. Драгоманова вітчизняним вченим Т. Андрусяком зазначено, що на початку громадської та політичної діяльності він «виступив з ідеєю необхідності розвитку початкової освіти на українських землях рідною мовою, що йшло врозріз із політикою денаціоналізації і русифікації» [4, с. 9]. Автором підкреслено, що на думку М. Драгоманова саме через народну творчість найбільш повно віддзеркалюються соціальні, етичні, правові ідеї народу, впливаючи на формування української правової думки; саме через народну творчість можлива єдність українського народу, його зближення та консолідація попри державні кордони та державне минуле. Він був першим, хто опублікував критичну емоційну статтю щодо Емського указу, яка

була спрямована до світової спільноти. М. Драгоманов, як демократ і федераліст, перший з українських діячів XIX ст. почав політичну боротьбу проти політики централізації та русифікації, яку проводила влада Російської імперії, «і перший серед прогресивних діячів загальноімперського масштабу підкреслив роль і значення національного фактора в боротьбі за демократичні та соціальні перетворення» [4, с. 10]. Крім того, він «рішуче виступив і проти польського політичного руху, який, не зважаючи на те, що польський народ потерпав від національного гніту, мав яскраво виражений імперський і шовіністичний характер, відстоюючи ідею «історичної Польщі», претендуючи на білоруські, литовські та українські землі й заперечуючи будь-які національні права цих народів» [4, с. 10].

Усвідомлюючи необхідність формування модерної української правової думки та намагання створення основи для загальноукраїнського політичного руху, змусили М. Драгоманова рішуче виступити проти різних суспільних течій, які існували у тодішньому українському суспільстві – це аполітичне україно-фільство з протиставленням політики і культури; односторонній некритичний націоналізм з протиставленням національних та загальнолюдських цінностей. Основою всієї його наукової, громадської та політичної діяльності було «формування єдиного українського інтелектуального простору, який би давав можливість для цілісного розвитку української культури, літератури та науки, розвиток почуття національної єдності, усвідомлення спільності національних завдань всіх українців на всіх українських етнічних землях» [4, с. 11]. М. Драгоманов вважав, що українська мова та література є найголовнішою ознакою національності українців і має бути обов'язковою для вивчення, а від цього залежить швидке досягнення української вільності та автономії [17, с. 91].

Варто також звернути увагу на дослідження О. Каленюк щодо впливу М. Драгоманова на формування української правничої термінології наприкінці XIX – початку XX століття. Так, авторкою зазначено, що М. Драгоманов один з перших зрозумів, що запровадження наукової термінології задля доступності для широких мас потрібно робити через науково-популярні твори, і тоді масовий читач зміг би засвоювати нові терміни, назви нових понять і явищ. В його працях «спостерігається тенденція до обов'язкової заміни іншомовних за походженням термінів українськими відповідниками», при цьому у більшості випадків українські варіанти термінів він «наводив першими, як основні, а їх іншомовні відповідники подавав як другорядні, переважно після слів, але траплялося, що терміни подавалися також у зворотному порядку» [18, с. 138]. Далі авторка наводить приклади термінів, які не знаходили відгук серед населення і не стали популярними, зокрема «безначальство (анархія), громадівство, громадівець (соціалізм, соціаліст), державна єднота (державна єдність), націнальство (націоналізм), націнальник (націоналіст), порода (раса, національність),

всенародство (інтернаціоналізм), вільна спілка (федерація), самовправа (автономія), уставне панство (у значенні – конституційна монархія)» [18, с. 138], але все одно творчий доробок М. Драгоманова для розвитку правничої термінології є безцінним. Погоджуємося з українською вченою Л. Козуб, що пріоритетні напрямки теоретичної спадщини М. Драгоманова, зокрема дослідження історії українського народу, публікації усної народної творчості є прагненням «активізувати національну свідомість, цілеспрямувати соціальну і політичну активність українського народу» [19, с. 97].

Висновки. Таким чином проведений аналіз наукових досліджень вітчизняних вчених щодо змісту і сутності політико-правових ідей М. Драгоманова в сфері реалізації прав і свобод людини, дозволяє зробити певні висновки та узагальнення.

1.Професійне вивчення всесвітньої історії, заглиблення в сутність тогочасних прогресивних політичних ідеологій, враховуючи здобутки позитивізму, юридичної науки, законодавчої практики європейських країн та поєднавши все це з українською національно-історичною традицією, М. Драгоманов став автором власної концепції, яка стала стриженем програми політичного, економічного і культурного визволення та розвитку українського народу. В центрі цієї концепції знаходиться ідея прав і свобод як критерій прогресу і основа існування і розвитку суспільства.

2. В політико-правових поглядах М. Драгоманова можливим є виділення чотирьох груп прав: елементарні (основні) права і свободи, необхідні для реалізації інших прав і свобод людини; політичні права людини; громадянські права людини; економічні, соціальні, культурні права людини. Він теоретично довів, що права людини являють собою єдиний, взаємопов’язаний та складний комплекс, де домінування і пріоритетність якоїсь однієї групи прав і свобод не тільки не сприяє розширенню прав і свобод людини, а й порушує всю конструкцію, всі інші права та свободи.

Література

1. Куценко Ю. Невідоме дослідження про Михайла Драгоманов. *Південний архів. Сер: Історичні науки.* 2009. Вип. 30. С. 198-210. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pain_2009_30_27

2. Верменич Я. Ідеї Михайла Драгоманова у вітчизняній інтелектуальній думці на рубежі XIX–XX століть. Народна творчість та етнологія. 2021. № 4. С. 7-16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NTE_2021_4_4

3. Дем'яненко Н. "Громадівський соціалізм" М. П. Драгоманова: витоки, сутність, еволюція змісту. *Педагогічні науки.* 2013. Вип. 1. С. 96-102. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/pena_2013_1_16

4. Андрусяк Т. Г. Михайло Драгоманов – ключова постать української правової думки XIX ст. *Часопис Київського університету права.* 2017. № 1. С. 8-13. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2017_1_3

5. Гарнага В. П. Концепція всесвітньої історії у творчій спадщині М. П. Драгоманова *Чорноморський літопис*. 2011. Вип. 3. С. 93-98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chl_2011_3_20

6. Донченко О.І. Політична програма Кирило-Мефодіївського товариства. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія: Право.* 2024. №2 (20). С. 417-429. URL: http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/37634

7. Бичук І. О. Автономістсько-федералістська концепція М. Драгоманова *Мультиверсум. Філософський альманах.* 2014. Вип. 8-9. С. 57-66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Multi_2014_8-9_8

8. Іваницька С. Г. Постать та ідеї Михайла Драгоманова у рефлексіях Петра Стебницького (1905–1919 рр.). *Українська біографістика.* 2012. Вип. 9. С. 275-293. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2012_9_14

9. Діптан І. Суспільно-політичні погляди М. П. Драгоманова: візія І. П. Лисяка-Рудницького. *Рідний край*. 2013. № 1. С. 165-186. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Almpolt_2013_1_34

10. Артюх В'ячеслав. Філософсько-історичні ідеї Михайла Драгоманова і позитивізм. *Людинознавчі студії. Сер. : Філософія*. 2012. Вип. 26. С. 166-179. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lstudf_2012_26_14

11. Третьякова А. С. Політична свобода як першопочаток державно-правової організації українського суспільства у поглядах М. П. Драгоманова. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 6 : Історичні науки.* 2014. Вип. 12. С. 161-168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_6_2014_12_19

12. Протосавіцька Л. С. Права людини в політичних і правових поглядах М.П.Драгоманова, концепція федералізму. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Право*. 2014. Вип. 197(2). С. 22-28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_prav_2014_197(2)__5

13. Андрусяк І. П.Ідея гендерної рівності у поглядах Михайла Драгоманова. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 5-15.: URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2014_1_3

14. Терзі О. С. Розвиток політичних прав і свобод у роботах М. Драгоманова. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2013. № 1. С. 119-123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrs_2013_1_20

15. Лобода М. М. П. Драгоманов про свободу совісті і суспільну функціональність релігії. *Українське релігієзнавство*. 1999. № 9. С. 55-59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrr_1999_9_11

16. Шарко Є. А. Релігійна свобода і воля віри як основа філософсько-релігійної концепції свободи совісті працях М. П. Драгоманова. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 7 : Релігієзнавство. Культурологія. Філософія*. 2019. Вип. 40. С. 27-33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_7_2019_40_6

17. Поцюрко О. Ю. Концепт нації та її ознак у творчості М. Драгоманова. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. Вип. 9. С. 90-92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc_2016_9_25

18. Каленюк О. Вплив М. Драгоманова на формування української правничої термінології наприкінці XIX – на початку XX століття. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 137-139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_4_29

19. Козуб Л. Погляди М.П.Драгоманова на розвиток українського національного руху в першій половині XIX століття. *Етнічна історія народів Європи.* 2001. Вип. 10. С. 95–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2001_10_23

References:

1. Kutsenko, Yu. (2009). Nevidome doslidzhennia pro Mykhaila Drahomanov [Unknown research about Mykhailo Drahomanov]. Pivdennyi arkhiv. Ser: Istorychni nauky – Southern archive. Sir: Historical Sciences,30, 198-210 [in Ukrainian].

2. Vermenych, Ya. (2021). Idei Mykhaila Drahomanova u vitchyznianii intelektualnii dumtsi na rubezhi XIX–XX stolit [Mykhailo Drahomanov's ideas in domestic intellectual thought at the turn of the 19th-20th centuries]. Narodna tvorchist ta etnolohiia – Folk creativity and ethnology, 4, 7-16 [in Ukrainian].

3. Demianenko, N. (2013). "Hromadivskyi sotsializm" M. P. Drahomanova: vytoky, sutnist, evoliutsiia zmistu ["Social socialism" by M. P. Drahomanova: origins, essence, evolution of content]. Pedahohichni nauky – Pedagogical sciences,1, 96-102 [in Ukrainian].

4. Andrusyak, T. H. (2017). Mykhaylo Drahomanov – klyuchova postat′ ukrayins′koyi pravovoyi dumky XIX st.[Mykhailo Drahomanov - a key figure of Ukrainian legal thought of the 19th century]. Chasopys Kyyivs′koho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law, 1, 8-13 [in Ukrainian].

5. Harnaha, V. P. (2012). Kontseptsiya vsesvitn′oyi istoriyi u tvorchiy spadshchyni M. P. Drahomanova [The concept of world history in the creative heritage of M. P. Drahomanova]. Chornomors′kyy litopys – Black Sea Chronicle, 3, 93-98 [in Ukrainian].

6. Donchenko, O.I. (2024). Politychna prohrama Kyrylo-Mefodiyivs′koho tovarystva [Political program of the Cyril and Methodius Society]. Aktual′ni pytannya u suchasniy nautsi – Current issues in modern science, 2(20), 417-429 [in Ukrainian].

7. Bychuk, I. O. (2014). Avtonomist·s′ko-federalist·s′ka kontseptsiya M. Drahomanova [The autonomous-federalist concept of M. Drahomanova]. Mul′tyversum. Filosofs′kyy al′manakh – Multiversum. Philosophical almanac, 8-9, 57-66 [in Ukrainian].

8. Ivanyts′ka, S. H. (2012). Postat′ ta ideyi Mykhayla Drahomanova u refleksiyakh Petra Stebnyts′koho (1905–1919 rr.) [The figure and ideas of Mykhailo Drahomanov in the reflections of Pyotr Stebnytskyi (1905–1919)]. Ukrayins′ka biohrafistyka – Ukrainian biography, 9, 275-293 [in Ukrainian].

9. Diptan, I. (2013). Suspil′no-politychni pohlyady M. P. Drahomanova: viziya I. P. Lysyaka-Rudnyts′koho [Socio-political views of M. P. Drahomanov: the vision of I. P. Lysiak-Rudnytskyi]. Ridnyy kray – Native land, 1, 165-186 [in Ukrainian].

10. Artyukh, V. (2012). Filosofs′ko-istorychni ideyi Mykhayla Drahomanova i pozytyvizm [Philosophical and historical ideas of Mykhailo Drahomanov and positivism]. Lyudynoznavchi studiyi – Humanities studies, 26, 166-179 [in Ukrainian].

11. Tret′yakova, A. S. (2014). Politychna svoboda yak pershopochatok derzhavno-pravovoyi orhanizatsiyi ukrayins′koho suspil′stva u pohlyadakh M. P. Drahomanova [Political freedom as the beginning of the state-legal organization of Ukrainian society in the views of M. P. Drahomanova]. Naukovyy chasopys imeni M. P. Drahomanova– Scientific journal of the M.P. Drahomanov, 12, 161-168 [in Ukrainian].

12. Protosavits′ka, L. S. (2014). Prava lyudyny v politychnykh i pravovykh pohlyadakh M.P.Drahomanova, kontseptsiya federalizmu [Human rights in the political and legal views of M.P. Dragomanov, the concept of federalism]. Naukovyy visnyk Natsional′noho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrayiny – Scientific Bulletin of the National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine, 197(2), 22-28 [in Ukrainian].

13. Andrusyak, I. P. (2014). Ideya gendernoyi rivnosti u pohlyadakh Mykhayla Drahomanova [The idea of gender equality in the views of Mykhailo Drahomanov]. Visnyk Kharkivs′koho natsional′noho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs, 1, 5-15 [in Ukrainian].

14. Terzi, O. S. (2013). Rozvytok politychnykh prav i svobod u robotakh M. Drahomanova [he development of political rights and freedoms in the works of M. Drahomanova]. Nauka. Relihiya. Suspil′stvo – Science. Religion. Society, 1, 119-123 [in Ukrainian].

15. Loboda, M. M. (1999). P. Drahomanov pro svobodu sovisti i suspil′nu funktsional′nist′ relihiyi [M. P. Drahomanov on freedom of conscience and social functionality of religion]. Ukrayins′ke relihiyeznavstvo – Ukrainian religious studies, 9, 55-59 [in Ukrainian].

16. Sharko, YE. A. (2019). Relihiyna svoboda i volya viry yak osnova filosofs′ko-relihiynoyi kontseptsiyi svobody sovisti pratsyakh M. P. Drahomanova [Religious freedom and the will to believe as the basis of the philosophical and religious concept of freedom of conscience in the works of M. P. Drahomanova]. Naukovyy chasopys Natsional′noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanova, 40, 27-33 [in Ukrainian].

17. Potsyurko, O. YU. (2016). Kontsept natsiyi ta yiyi oznak u tvorchosti M. Drahomanova [The concept of the nation and its features in the work of M. Drahomanova]. Aktual′ni problemy filosofiyi ta sotsiolohiyi – Actual problems of philosophy and sociology, 9, 90-92 [in Ukrainian].

18. Kalenyuk, O. (2017). Vplyv M. Drahomanova na formuvannya ukrayins′koyi pravnychoyi terminolohiyi naprykintsi XIX – na pochatku XX stolittya [The influence of M. Drahomanov on the formation of Ukrainian legal terminology at the end of the 19th - at the beginning of the 20th century]. Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law, 4, 137-139 [in Ukrainian].

19. Kozub, L.(2001). Pohlyady M.P.Drahomanova na rozvytok ukrayins′koho natsional′noho rukhu v pershiy polovyni XIX stolittya [Views of M. P. Dragomanov on the development of the Ukrainian national movement in the first half of the 19th century]. Etnichna istoriya narodiv Yevropy – Ethnic history of the peoples of Europe, 10, 95-98 [in Ukrainian].

УДК 343.98+351.74

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-494-506

Зіневич Алла Миколаївна старший викладач, кафедра оперативно-технічних заходів, Національна академія Служби безпеки України, м. Київ, тел.: (067) 244–34–90, https://orcid.org/0009-0002-3598-2254

ОСОБЛИВОСТІ КОНСПІРАТИВНИХ ЗАХОДІВ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті розглянуто особливості конспіративних заходів в оперативно-розшуковій діяльності. З'ясовано, що принцип конспірації забезпечує приховання чи утаювання від об'єктів оперативно-розшукових дій та іншого оточення фактичних цілей, завдань, заходів і засобів проведеної оперативно-розшукових та негласних розшукових слідчих дій, організаційних і тактичних аспектів її здійснення. Конспірація передбачає дотримання таких правил поведінки, застосування таких методів, прийомів, способів, за допомогою яких забезпечуються скритність проведених оперативно-розшукових та негласних розшукових слідчих дій, дій їхніх суб'єктів, зашифровка цілей і об'єктів оперативно-розшукових та негласних розшукових слідчих дій, збереження в таємниці відносин конфіденційного співробітництва та інформації (відомостей, фактичних даних), що є результатом (продуктом) такого співробітництва. Необхідність дотримання принципу конспірації зумовлена тим, що проведення оперативно-розшукових та негласних розшукових слідчих дій, дії їхніх учасників неможливо зробити абсолютно прихованими від сторонніх осіб, усі вони відбуваються в умовах реального часу, місця, здійснюються конкретними особами. Зокрема, оперативним підрозділам для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності надано право використовувати за згодою адміністрації службові приміщення, транспортні засоби і майно, яке їм належить. При цьому, використання за згодою адміністрації службових приміщень, транспортних засобів та іншого майна підприємств, установ, організацій, а так само за згодою фізичних осіб їхнього майна оперативними підрозділами може відбуватись на довгостроковій основі і короткочасно, певний термін, коли таке використання необхідне для виконання конкретного, разового оперативно-розшукового заходу, наприклад, проведення візуального спостереження в будинку чи затримання злочинця. З метою конспірації оперативно-розшукових заходів оперативні підрозділи можуть використовувати реєстраційні, товарні та інші відрізняючі знаки, бланки документів та формалізовані зразки відомостей, обліків, звітності підприємств,

організацій, установ, а також здійснювати інші дії по конспірації своєї діяльності, особового складу, майна. Оперативні працівники вправі користуватись при проведенні оперативно-розшукових заходів повноваженнями працівників інших підрозділів правоохоронного органу, до складу якого вони належать, а також правами, передбаченими нормативними актами, що визначають правовий статут таких органів.

Ключові слова: конспірація, конспіративні заходи, оперативно-розшукова діяльність, правоохоронні органи, конспіративні квартири, явочні квартири, конспіративні приміщення.

Zinevych Alla Mykolaivna Senior Lecturer, Department of operational and technical measures, National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv, tel.: (067) 244–34–90, https://orcid.org/0009-0002-3598-2254

THE FEATURES OF CONSPIRACY MEASURES IN OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES

Abstract. The article examines the features of conspiratorial measures in operational and investigative activities. It is found that the principle of conspiracy ensures the concealment or concealment from the objects of operational and investigative activities and other surroundings of the actual goals, tasks, measures and means of the conducted operational and investigative and covert investigative actions, organizational and tactical aspects of its implementation. Conspiracy involves compliance with such rules of conduct, the use of such methods, techniques, and means that ensure the secrecy of the conducted operational and investigative and covert investigative actions, the actions of their subjects, the encryption of the goals and objects of operational and investigative and covert investigative actions, the preservation of the secret of confidential cooperation relations and information (information, factual data) that is the result (product) of such cooperation. The need to adhere to the principle of conspiracy is due to the fact that the conduct of operational-search and covert investigative actions, the actions of their participants cannot be made completely hidden from outsiders, they all take place in real time, place, and are carried out by specific individuals. In particular, operational units are granted the right to use, with the consent of the administration, office premises, vehicles and property belonging to them to perform operational-search tasks. At the same time, the use, with the consent of the administration, of office premises, vehicles and other property of enterprises, institutions, organizations, as well as with the consent of individuals of their property by operational units can take place on a long-term basis and for a short period of time, for a certain period, when such use is necessary to perform a specific, one-time operational-search measure, for example, conducting visual surveillance in a

house or detaining a criminal. For the purpose of concealing operational and investigative measures, operational units may use registration, trade and other distinguishing marks, document forms and formalized samples of information, records, reporting of enterprises, organizations, institutions, as well as carry out other actions to conceal their activities, personnel, property. Operational employees have the right to use, when conducting operational and investigative measures, the powers of employees of other units of the law enforcement agency to which they belong, as well as the rights provided for by regulatory acts that determine the legal status of such bodies.

Keywords: concealment, covert measures, operational and investigative activities, law enforcement agencies, covert apartments, covert apartments, covert premises.

Постановка проблеми. Сьогодення українського суспільства переповнене різноманітними термінами, які увійшли у повсякденний вжиток як серед пересічних громадян, так і представників правоохоронних органів. Поміж багатьох слів досить часто можна почути слова іншомовного походження, сленгові та жаргонові терміни. Нерідко значення термінів можуть повністю або частково втрачати своєрідність свого оригінального змісту, адаптуючись до особливостей цільової сфери термінологічного вжитку. Одним із таких термінів є «конспірація», який за тисячоліття свого існування зазнав трансформацію значення через призму мов, соціально-політичної парадигми та сфери уживання, зберігаючи водночас ядро своєї оригінальної сутності. Зокрема, активного використання зазнає принцип конспірації у діяльності правоохоронних органів шляхом популяризації застосування конспіративних заходів в оперативно-розшуковій діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що питання конспіративних заходів в оперативно-розшуковій діяльності неодноразово привертало увагу дослідників, серед яких: О. Бандурка [1; 2], М. Грібов [3], О. Сухачов [4; 5] та ін. Разом з тим, розкриття особливостей конспіративних заходів в оперативно-розшуковій діяльності у наявних доробках українських дослідників має фрагментарний характер.

Мета статті – розглянути особливості конспіративних заходів в оперативно-розшуковій діяльності.

Виклад основного матеріалу. У професійній діяльності правоохоронних органів термін «конспірація» уживається для позначення втаємничення інформації, яка містить державну таємницю. Етимологія цього терміна ілюструє «конспірацію» як угоду, яка укладається таємно. Слово «конспірація» запозичене з західноєвропейських мов: (німецької – konspiration, англійської та французької – conspiration), що означає «таємно змовлятися, змова, угода».

Похідними словами є: конспіратор (лат. cōnspīrātor – змовник; той, хто вдається до конспірації), конспіративний (лат. cōnspīrātus – таємний; пов'язаний з конспірацією, підпільний, наприклад: квартира, організація), конспіраційний (той, що забезпечує таємність) та конспірувати (утаємничувати) [4, с. 74].

В сучасній українській мові семантика слова «конспірація» тлумачиться наступним чином:

1) суворе додержання та збереження таємниці;

2) система й методи, що їх застосовує нелегальна організація для збереження в таємниці своєї діяльності;

3) методи, які застосовуються нелегальною, підпільною організацією для збереження в таємниці її діяльності;

4) збереження в таємниці (перенесене значення);

5) заходи, яких уживає нелегальна організація для збереження у таємниці своєї діяльності;

6) таємний намір, змова [4, с. 75].

Дослідники генезису конспірації в історії людства зауважують, що у двадцятому столітті слово «конспірація» як загальний термін зазнав суттєвої трансформації. В результаті семантичного та семіотичного перетворення значення та символізм цього терміна перестали бути атрибутами суто нелегальних організацій. Так, за часів існування СРСР «конспірація» як одна з засад діяльності оперативних підрозділів міліції та контррозвідки була закріплена на законодавчому рівні як елемент роботи державних (цілком легальних) органів [4, с. 78–79]. У період Великої вітчизняної війни та деякий час після неї до негласного апарату міліції входили агенти, інформатори, резиденти, утримувачі явочних квартир, а також довірені особи. Агенти поділялися на внутрішніх, маршрутних, внутрішньокамерних, квартирних, зв'язкових, вербу-вальних і консультативних. У повоєнний час до 1956 р. до негласного апарату теж входили агенти, інформатори, резиденти, а також утримувачі конспіративних і явочних квартир [6, с. 61].

У сучасному українському законодавстві та підзаконних нормативно-правових актах термін «конспірація» також вживається як елемент діяльності державних підрозділів, уповноважених на здійснення оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності [4, с. 78–79].

Зміст організації конспірації діяльності оперативних підрозділів має три основні компоненти. Перший (стратегічний) – організація конспірації функ-ціонування негласних сил і засобів. Другий – організація конспірації провад-ження у конкретній справі (оперативного пошуку, оперативно-розшуковій; оперативно-розшукового супроводження кримінального провадження). Третій – організація конспірації конкретних ОРЗ та НСРД. На кожному з цих рівнів організації підлягає: охорона відповідних відомостей; маскування; легендоване

спілкування (легендування та використання засобів доведення легенд до адресата); оперативне прикриття [3, с. 40].

М. Грібов та О. Сухачов вважають, що засоби конспірації діяльності оперативних підрозділів у вузькому розумінні – це сукупність знаряддя (матеріального інструментарію) та науково обґрунтованих прийомів його правомірного застосування, що використовуються цими підрозділами для забезпечення негласності проведення ОРЗ та НСРД. У широкому розумінні засобами забезпечення конспірації, на думку дослідників, є все те, за допомогою чого досягається негласність ОРЗ та НСРД) [3, с. 41]. Мета конспірації діяльності оперативних підрозділів – збереження в таємниці відомостей про факти, час, місця, коло об'єктів і суб'єктів проведення ОРЗ та НСРД, належність їх суб'єктів та використовуваних ними засобів (приміщень, транспорту, обладнання тощо) до правоохоронних органів. Завдання конспірації діяльності оперативних підрозділів – створення в об'єктів ОРЗ та НСРД, їх зв'язків й інших осіб хибних переконань про відсутність задуму та будь-яких дій з пошуку та фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачена КК України, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень і в інтересах кримінального судочинства [5, с. 83].

Принцип конспірації забезпечує приховання чи утаювання від об'єктів ОРД та іншого оточення фактичних цілей, завдань, заходів і засобів проведеної ОРД, організаційних і тактичних аспектів її здійснення. Конспірація передбачає дотримання таких правил поведінки, застосування таких методів, прийомів, способів, за допомогою яких забезпечуються скритність проведених ОРЗ, дій їхніх суб'єктів, зашифровка цілей і об'єктів ОРЗ, збереження в таємниці відносин конфіденційного співробітництва та інформації (відомостей, фактичних даних), що є результатом (продуктом) такого співробітництва. Необхідність дотримання принципу конспірації зумовлена тим, що проведення ОРЗ, дії їхніх учасників неможливо зробити абсолютно прихованими від сторонніх осіб, усі вони відбуваються в умовах реального часу, місця, здійснюються конкретними особами. Водночас можливо, необхідно й доцільно представити ОРЗ так, щоб навколишніми вони сприймаються як повсякденні, що не мають стосунку до діяльності ОРО. Це може досягатися шляхом застосування комуфлючих засобів (предметів одягу, транспортних засобів тощо), деяких прийомів поводження (поводитися згідно з обстановкою, не залучаючи уваги навколишніх, бути «як усі»), використання спеціальних приміщень, легендованих підприємств, документів прикриття, укриттів, схованок, паролів, правил діловодства тощо [12, с. 117].

Так, наприклад, оперативним підрозділам для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності надано право використовувати за згодою

адміністрації службові приміщення, транспортні засоби і майно, яке їм належить. При цьому, бажано щоб приміщення чи майно, які використовуються оперативним підрозділом за згодою власників чи розпорядників за своїми технічними умовами відповідали цілям і завданням, які оперативний підрозділ має виконати. Також бажано аби явочна або конспіративна квартира мала прохідний двір і другий вихід, що дозволяє непомітно залишити її на випадок небезпеки. Наявність «чорних сходів» і вікон, через які були б видні підходи до дому, дозволяють своєчасно виявити небезпеку і залишити квартиру. При виборі приміщень для явочної або конспіративної квартири необхідно звернути увагу на наявність там транспортної розв'язки, яка буде мати значення при необхідності уникнути спостереження за оперативним працівником [2].

Зауважимо, що всю сукупність джерел оперативної інформації (агенти, оперативні контакти, утримувачі конспіративних квартир, осіб з якими встановлено конфіденційне співробітництво під час здійснення досудового слідства) та які виконують завдання оперативного підрозділу на певній території або об'єкті обслуговування щодо пошуку інформації про осіб та події, що мають значення для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності та в інтересах кримінального судочинства прийнято об'єднувати в єдину агентурну мережу, яка і є частиною негласного (агентурного) апарату [9].

Важливо відзначити також, що конспіративна квартира не може розміщатись в таких місцях, де за нею може бути встановлено спостереження з боку кримінального контингенту (сусідство ресторанів, барів, стоянок таксі, громадські заклади і інше). Вона повинна мати обов'язково два виходи, якщо дозволяють обставини-не знаходитись у дворі, бути в такій частині міста, де живе менше підконтрольного елемента, бути ближче до розміщення оперативного підрозділу. Під конспіративні квартири можна використовувати дачі, індивідуальні будинки, інший жилий фонд. Належати вони можуть підставним особам. Режим їх використання і «репутація» не повинні викликати підвищеної зацікавленості як у правоохоронних органів, так і в сусідів. Бажано також щоб приміщення явочної або конспіративної квартири знаходилось на першому поверсі [2].

Використання за згодою адміністрації службових приміщень, транспортних засобів та іншого майна підприємств, установ, організацій, а так само за згодою фізичних осіб їхнього майна оперативними підрозділами може відбуватись на довгостроковій основі і короткочасно, певний термін, коли таке використання необхідне для виконання конкретного, разового оперативно-розшукового заходу, наприклад, проведення візуального спостереження в будинку чи затримання злочинця. Довгострокове використання мас місце тоді, коли службові приміщення, транспортні засоби чи інше майно підприємств установ, організацій чи фізичної особи, необхідні для забезпечення постійної

діяльності оперативного підрозділу, чи для проведення таких оперативно-розшукових заходів, на виконання яких потрібний тривалий час і спеціальні умови [2].

Зауважимо, що, інколи, інформація про конспіративні квартири потрапляє до ЗМІ та стає загальновідомою. Так, у 2017 році у ГПУ заявили про викритий у приватному будинку «таємний офіс» Національного антикорупційного бюро України, де незаконно зберігалася документація із грифом «таємно». У прокуратурі повідомили про обшуки «в одному з приватних будинків Києва, що служив таємним офісом другого підрозділу НАБУ, та приватному будинку одного з агентів у с. Козин, де незаконно зберігалися та в подальшому були вилучені у великій кількості документи із грифом «таємно» та «цілком таємно», «обмеження доступу», спеціальні технічні засоби для зняття інформації, паспорти громадян іноземних держав, а також матеріали проведених негласних слідчих (розшукових) дій, які обробляли за відсутності в агента допуску до державної таємниці [8].

Негласна (агентурна) робота по протидії вбивствам громадян включає в себе залучення громадян, осіб без громадянства, іноземців у якості агентів, оперативних контактів, утримувачів конспіративних квартир та має свої унікальні відмінності. В першу чергу це стосується формування так званого «спеціалізованого» негласного апарату, це особи, що входять до складу терористичних або екстремістських груп, течій, організацій; є членами радикальних, неонацистських, релігійних угрупувань; є учасниками організованих груп або злочинних організацій, членами незаконних збройних формувань, а також мають відношення, наприклад, до незаконного розповсюдження вогнепальної зброї [11, с. 510].

Цікаво, що законодавство дозволяє оперативним підрозділам створювати з метою конспірації підприємства, організації, використовувати документи, які зашифровують особу чи відомчу належність працівника, приміщень, транспортних засобів оперативних підрозділів. Для розміщення таких юридичних осіб оперативні підрозділи можуть укладати договори оренди або купівлі майна. Здійснюючи заходи по забезпеченню безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, оперативні підрозділи можуть орендувати приміщення чи домовлятись про поселення безкоштовно осіб, безпека яких вимагає певної конспірації [2].

Оперативним працівникам, які задіяні в діяльності «підставної» організації дозволяється в процесі здійснення оперативно-розшукових заходів з метою конспірації застосовувати таку модель поведінки, що імітує злочину. Посадові особи оперативних підрозділів у відповідності зі своєю компетенцією можуть не тільки створювати конспіративні підприємства і організації, які можуть мати гласних і негласних штатних працівників, але й виготовляти та

використовувати документи, що легендують особистість та відомчу приналежність оперативних працівників, громадян, які співпрацюють з оперативним підрозділом на конфіденційній основі, а також «підставних» підприємств, їх приміщень, транспортних засобів [1, с. 220]. При цьому, при виборі легенди оперативної комбінації слід уникати банальностей і слідувати відомим порадам: не грайся з вогнем, не перегравай; у великій грі дрібниць не буває. Здійснення заходів, які підкріплюються легендою з впровадження провалюються в більшості випадків через дрібниці. Талановито грати непросто. Найголовніше в «легенді» – врахування малозначущих деталей. Формування легенди оперативної комбінації полягає дезінформації розроблюваних осіб або штучного створення умов, які змінюють оперативно-розшукову ситуацію, шляхом легендування. Легенда дає можливість ввести в оману розроблюваних осіб щодо розвитку подій, спонукати їх до дій згідно з задумом і планом оперативної комбінації [12, с. 97].

З метою конспірації оперативно-розшукових заходів оперативні підрозділи можуть використовувати реєстраційні, товарні та інші відрізняючі знаки, бланки документів та формалізовані зразки відомостей, обліків, звітності підприємств, організацій, установ, а також здійснювати інші дії по конспірації своєї діяльності, особового складу, майна. Оперативні працівники вправі користуватись при проведенні оперативно-розшукових заходів повноваженнями працівників інших підрозділів правоохоронного органу, до складу якого вони належать, а також правами, передбаченими нормативними актами, що визначають правовий статут таких органів. Так, оперативні працівники спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю можуть скористатись повноваженнями і правами працівника державної автомобільної інспекції, пожежного нагляду чи державної служби охорони і т. ін. [1, с. 220–221]. Використання майна підприємств, установ, організацій та фізичних осіб за згодою адміністрації та власників для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності може бути плановим, заздалегідь підготовленим і продуманим, а може здійснюватися і у таких випадках, коли їх виконання не терпить зволікання.

Оперативні підрозділи можуть використовувати службові приміщення, транспортні засоби та інше майно юридичних осіб та за згодою фізичних осіб – житло, інші приміщення, транспортні засоби і майно, яке їм належить – у невідкладних випадках для попередження кримінальних злочинів, переслідування і затримання осіб, підозрюваних у вчинені, або вчинивших кримінальні злочини, для відвернення тяжких наслідків злочину.

До випадків, які потребують невідкладного проведення оперативно-розшукових заходів відносяться:

- коли особа захоплена на місці вчинення злочину чи безпосередньо після вчинення і намагається ховатись від правоохоронних органів;

- коли свідки чи очевидці прямо вкажуть на конкретну особу, вчинивши кримінальний злочин і яка намагається ухилитись від слідства і дізнання;

- коли на підозрюваному чи його одежі, при ньому або в його житлі, інших приміщеннях, або в його транспортному засобі можуть бути виявлені сліди злочину, які можуть бути ним знищені;

- коли працівнику оперативного підрозділу чиниться фізичний опір у виконанні ним покладених на нього обов'язків [2].

Терміновість реагування оперативного підрозділу на вказані випадки вимагає одночасного використання функцій переслідування і затримання, охорони місця події, огляду і фіксації слідів злочину, транспортування злочинців і речових доказів, оперативного зв'язку і передачі інформації. При відсутності власних можливостей для виконання таких заходів, оперативні підрозділи вправі на законних підставах користуватись такими можливостями інших юридичних осіб [2].

Суворе дотримання конспірації в роботі з негласними працівниками є однією з обов'язкових умов забезпечення ефективності функціонування оперативно-розшукової діяльності. Для цього використовуються спеціально підібрані оперативними підрозділами житло та службові приміщення, які в літературі називають як конспіративні квартири та явочні квартири. Вони призначені для забезпечення таємного характеру зустрічей оперативних працівників з особами залучених до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності. Підбір конспіративних та явочних квартир може здійснюватися як безпосередньо оперативними працівниками, так і негласними співробітниками по їх завданню. У всіх випадках такі приміщення є засекреченими і залегендованими [1, с. 220].

Унаслідок реалізації матеріалів, отриманих службою із застосуванням конспіративних засобів та методів: виявляються, попереджаються, припиняються і розкриваються тяжкі та особливо тяжкі злочини, а також виявляються та встановлюються особи, які їх вчиняють; здійснюється розшук осіб, які переховуються від органів розслідування та суду; виявляються міжнародні злочинні організації та ін. [7, с. 252–253].

Однак правове регулювання питань конспірації діяльності оперативних підрозділів є неповним, безсистемним. На законодавчому рівні воно представлено кількома нормами, що не лише не урегульовують основи вирішення вказаних питань, а й завдають шкоди, обмежуючи можливості реалізації потужного потенціалу оперативних підрозділів у боротьбі зі злочинністю. Розробники підзаконних нормативно-правових актів, спираючись на своє суб'єктивне розуміння змісту конспірації, намагаються пристосувати недолугі новації законодавця до практики. Як наслідок, підзаконні нормативно-правові акти переповнені нечіткими, суперечливими нормами щодо забезпе-

чення конспірації, дотримання її правил і відповідальності за їх порушення. При цьому, таких правил не сформульовано у жодній з відомчих інструкцій, а наявні методичні рекомендації здебільшого застарілі, не мають наукового обґрунтування та торкаються лише певних аспектів конспірації. Відсутність належного правового регулювання та методичного забезпечення питань конспірації спричиняє проблеми її організації. Усе це призводить до грубих помилок у роботі, відповідно до відсутності результатів тривалих оперативних розробок, провалу конкретних ОРЗ і НСРД, значних невиправданих затрат людської праці та матеріальних ресурсів, а головне – до травмування й загибелі оперативних працівників, негласних співробітників, а в окремих випадках їх родичів і пересічних громадян [3, с. 35].

Висновки. Таким чином, підсумовуючи можна зазначити, що зміст організації конспірації діяльності оперативних підрозділів має три основні компоненти: 1) організація конспірації функціонування негласних сил і засобів; 2) організація конспірації провадження у конкретній справі (оперативного пошуку, оперативно-розшуковій; оперативно-розшукового супроводження кримінального провадження); 3) третій – організація конспірації конкретних оперативно-розшукових та негласних розшукових слідчих дій.

Мета конспірації діяльності оперативних підрозділів – збереження в таємниці відомостей про факти, час, місця, коло об’єктів і суб’єктів проведення оперативно-розшукових та негласних розшукових слідчих дій, належність їх суб’єктів та використовуваних ними засобів (приміщень, транспорту, обладнання тощо) до правоохоронних органів.

Принцип конспірації забезпечує приховання чи утаювання від об’єктів оперативно-розшукових дій та іншого оточення фактичних цілей, завдань, заходів і засобів проведеної оперативно-розшукових та негласних розшукових слідчих дій, організаційних і тактичних аспектів її здійснення. Конспірація передбачає дотримання таких правил поведінки, застосування таких методів, прийомів, способів, за допомогою яких забезпечуються скритність проведених оперативно-розшукових та негласних розшукових слідчих дій, дій їхніх суб’єктів, зашифровка цілей і об’єктів оперативно-розшукових та негласних розшукових слідчих дій, збереження в таємниці відносин конфіденційного співробітництва та інформації (відомостей, фактичних даних), що є результатом (продуктом) такого співробітництва. Необхідність дотримання принципу конспірації зумовлена тим, що проведення оперативно-розшукових та негласних розшукових слідчих дій, дії їхніх учасників неможливо зробити абсолютно прихованими від сторонніх осіб, усі вони відбуваються в умовах реального часу, місця, здійснюються конкретними особами. Зокрема, оперативним підрозділам для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності надано право використовувати за згодою адміністрації службові приміщення, транспортні

засоби і майно, яке їм належить. При цьому, використання за згодою адміністрації службових приміщень, транспортних засобів та іншого майна підприємств, установ, організацій, а так само за згодою фізичних осіб їхнього майна оперативними підрозділами може відбуватись на довгостроковій основі і короткочасно, певний термін, коли таке використання необхідне для виконання конкретного, разового оперативно-розшукового заходу, наприклад, проведення візуального спостереження в будинку чи затримання злочинця. З метою конспірації оперативно-розшукових заходів оперативні підрозділи можуть використовувати реєстраційні, товарні та інші відрізняючі знаки, бланки документів та формалізовані зразки відомостей, обліків, звітності підприємств, організацій, установ, а також здійснювати інші дії по конспірації своєї діяльності, особового складу, майна. Оперативні працівники вправі користуватись при проведенні оперативно-розшукових заходів повноваженнями працівників інших підрозділів правоохоронного органу, до складу якого вони належать, а також правами, передбаченими нормативними актами, що визначають правовий статут таких органів.

Література:

1. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина І: Підручник. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 336 с.

2. Бандурка О. М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності: монографія. Харків: Золота миля, 2012. 620 с.

3. Грібов М. Л., Сухачов О. О. Конспірація як система заходів забезпечення негласності кримінально-процесуальної та оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. №4. С. 33–44.

4. Сухачов О. О. Використання терміна «конспірація» у правовому регулюванні правоохоронної діяльності: компаративний аналіз. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. №1. С. 72–83.

5. Сухачов О. О. Роль конспірації у діяльності оперативних підрозділів із забезпечення кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. №4. С. 81–86.

6. Давидюк М. В. Окремі аспекти розвитку інституту конфіденційного співробітництва на території України в радянський період. *Право і безпека*. 2019. № 1 (72). С. 58–64.

7. Копан О. В. Роль Служби зовнішньої розвідки України у боротьбі з організованою злочинністю. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 25. С. 247–255.

8. НАБУ володіє інформацією про конспіративні приміщення інших правоохоронних органів – Ситник. *5 канал*: веб-сайт. URL: https://www.5.ua/amp/ukrayina/nabu-volodiie-informatsiiu-pro-konspiratyvni-prymishchennia-inshykh-pravookhoronnykh-orhaniv-sytnyk–160439.html (дата звернення: 05.02.2025).

9. Про затвердження Інструкції про організацію оперативно-розшукової діяльності та негласної роботи оперативними підрозділами Національної поліції України: наказ МВС України від 05 травня 2017 № 07. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900–12#Text (дата звернення: 05.02.2025).

10. Фомін С. Б. До питання щодо системи принципів оперативно-розшукової діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2015. № 17. Том 2. С. 115–118.

11. Хижняк Є. С. Тактичні особливості використання негласних позаштатних працівників під час оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації щодо умисних вбивств підрозділами кримінальної поліції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 510–513.

12. Ценов В. М. Деякі аспекти організації проведення оперативної комбінації органами Національної поліції України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. №1. С. 95–99.

References:

1. Bandurka, O. M. (2002). Operatyvno-rozshukova diialnist. Chastyna I: Pidruchnyk [Operational-search activity. Part I: Textbook]. Kharkiv: Vyd-vo Nats. un-tu vnutr. sprav [In Ukrainian].

2. Bandurka, O. M. (2012). Teoriia i praktyka operatyvno-rozshukovoi diialnosti: Monohrafiia [Theory and practice of operational-search activity: Monograph]. Kharkiv: Zolota mylia [In Ukrainian].

3. Hribov, M. L., & Sukhachov, O. O. (2019). Konspiratsiia yak systema zakhodiv zabezpechennia nehlasnosti kryminalno-protsesualnoi ta operatyvno-rozshukovoi diialnosti operatyvnykh pidrozdiliv pravookhoronnykh orhaniv [Conspiracy as a system of measures ensuring secrecy in criminal procedure and operational-search activities of law enforcement operational units]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva* – Bulletin of Criminal Proceedings, (4), 33–44 [In Ukrainian].

4. Sukhachov, O. O. (2019). Vykorystannia termina «konspiratsiia» u pravovomu rehuliuvanni pravookhoronnoi diialnosti: Komparatyvnyi analiz [Use of the term «conspiracy» in the legal regulation of law enforcement activities: A comparative analysis]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva* – Bulletin of Criminal Proceedings, (1), 72–83 [In Ukrainian].

5. Sukhachov, O. O. (2015). Rol konspiratsii u diialnosti operatyvnykh pidrozdiliv iz zabezpechennia kryminalno-protsesualnoho dokazuvannia [The role of conspiracy in the activities of operational units in ensuring criminal procedural proof]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva* – Bulletin of Criminal Proceedings, (4), 81–86 [In Ukrainian].

6. Davydiuk, M. V. (2019). Okremi aspekty rozvytku instytutu konfidentsiinoho spivrobitnytstva na terytorii Ukrainy v radianskyi period [Certain aspects of the development of the institution of confidential cooperation in Ukraine during the Soviet period]. *Pravo i bezpeka* – Law and Security, 1 (72), 58–64 [In Ukrainian].

7. Kopan, O. V. (2011). Rol Sluzhby zovnishnoi rozvidky Ukrainy u borotbi z orhanizovanoiu zlochynnistiu [The role of the Foreign Intelligence Service of Ukraine in combating organized crime]. *Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka)* – Combating Organized Crime and Corruption (Theory and Practice), (25), 247–255 [In Ukrainian].

8. NABU volodiie informatsiieiu pro konspiratyvni prymishchennia inshykh pravookhoronnykh orhaniv – Sytnyk [NABU possesses information about covert premises of other law enforcement agencies – Sytnyk]. (2025, February 5). *5 kanal* – 5 Channel. Retrieved from https://www.5.ua/amp/ukrayina/nabu-volodiie-informatsiiu-pro-konspiratyvni-prymishchennia-inshykh-pravookhoronnykh-orhaniv-sytnyk–160439.html [In Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Instruktsii pro orhanizatsiiu operatyvno-rozshukovoi diialnosti ta nehlasnoi roboty operatyvnymy pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy: Nakaz MVS Ukrainy vid 05 travnia 2017 № 07 [On the approval of the Instruction on the organization of operational-search activities and covert work by operational units of the National Police of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated May 5, 2017 No. 07]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900–12#Text [In Ukrainian].

10. Fomin, S. B. (2015). Do pytannia shchodo systemy pryntsypiv operatyvno-rozshukovoi diialnosti [On the issue of the system of principles of operational-search activity]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia* – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence, 17 (2), 115–118 [In Ukrainian].

11. Khyzhnak, Ye. S. (2023). Taktychni osoblyvosti vykorystannia nehlasnykh pozashtatnykh pratsivnykiv pid chas operatyvnoho poshuku pervynnoi operatyvno-rozshukovoi informatsii shchodo umysnykh vbyvstv pidrozdilamy kryminalnoi politsii [Tactical features of using covert freelance employees in operational search for primary intelligence on intentional homicides by criminal police units]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal* – Legal Scientific Electronic Journal, (11), 510–513 [In Ukrainian].

12. Tsenov, V. M. (2017). Deiaki aspekty orhanizatsii provedennia operatyvnoi kombinatsii orhanamy Natsionalnoi politsii Ukrainy [Some aspects of organizing operational combinations by the National Police of Ukraine]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys* – Southern Ukrainian Legal Journal, (1), 95–99 [In Ukrainian].

УДК 342.25:347.9:341.232.7

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-507-519

Котвицька Наталія Миколаївна доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, фінансів та обліку, Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет», м. Київ, тел.: (044) 334-53-04, https//orcid.org/0000-0003-0864-1470

Гончарук Роман Анатолійович аспірант кафедри права, Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет», м.Київ, тел.: (044) 334-53-04, https//orcid.org/0009-0006-3619-2544

Підгорний Ярослав Юрійович аспірант кафедри економіки, фінансів та обліку, Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет», м. Київ, тел.: (044) 334-53-04, https//orcid.org/0009-0005-9804-9295

РЕФОРМА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ДЛЯ ПРИМИРЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Анотація. Сучасна Україна стоїть перед низкою викликів, пов’язаних із реформуванням державного управління та вдосконаленням механізмів вирішення суспільних конфліктів. Одним із ключових аспектів цього процесу є реформа місцевого самоврядування, яка має на меті не лише децентралізацію влади, але й створення ефективних інструментів для примирення сторін у цивільному процесі. У статті досліджуються основні аспекти реформи місцевого самоврядування в контексті її впливу на забезпечення громадського спокою та зменшення конфліктності в суспільстві. Також досліджується реформа місцевого самоврядування в Україні як важливий інструмент для сприяння примиренню у цивільному процесі. Аналізується взаємозв’язок між удосконаленням місцевого управління та підвищенням ефективності судочинства, зокрема у питаннях мирного врегулювання спорів. Окрему увагу приділено механізмам медіації та альтернативного вирішення конфліктів на рівні громад, що стає можливим завдяки децентралізації та зміцненню правового статусу органів місцевого самоврядування. У роботі розглядаються ключові законодавчі ініціативи, спрямовані на реформування місцевої влади, та їхній вплив на розвиток правової системи України. Також акцентується на важливості врахування міжнародного досвіду для створення ефективних інституцій, здатних забезпечити соціальну стабільність і правопорядок. Реформа місцевого самоврядування, спрямована на збільшення фінансової та управлінської

автономії місцевих громад, створює передумови для розвитку цих інструментів, що дозволяє ефективніше вирішувати суперечки на місцевому рівні, уникаючи зайвого навантаження на судову систему. Окрема увага приділена ролі місцевого самоврядування у впровадженні інституту медіації як альтернативного способу вирішення цивільних спорів. Аналізується законодавча базу, що регулює медіацію в Україні, та пропонують рекомендації щодо її вдосконалення. Зокрема, підкреслюється необхідність розвитку інфраструктури для підготовки медіаторів, підвищення обізнаності громадян про переваги медіації та залучення місцевих органів влади до популяризації цього інструменту.

Ключові слова: реформи, місцеве самоврядування, цивільний процес, примирення, громада, інституції, конфлікти.

Kotvytska Nataliya Mykolaivna Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics, Finance and Accounting, Private Higher Education Establishment "European University", Kyiv, tel.: (044) 334-53-04, https//orcid.org/0000-0003-0864-1470

Honcharuk Roman Anatoliyovych Postgraduate student of the Department of Law, Private Higher Education Establishment "European University", Kyiv, tel.: (044) 334-53-04, https//orcid.org/0009-0006-3619-2544

Pidgornyi Iaroslav Yuriyovych Postgraduate student of the Department of Economics, Finance and Accounting, Private Higher Education Establishment "European University", Kyiv, tel.: (044) 334-53-04, https//orcid.org/0009-0005-9804-9295

LOCAL SELF-GOVERNMENT REFORM FOR RECONCILIATION IN THE CIVIL PROCESS OF UKRAINE

Abstract. The article examines the reform of local self-government in Ukraine as an important tool for promoting reconciliation in civil proceedings. The relationship between improving local governance and increasing the efficiency of the judiciary, in particular in matters of peaceful dispute resolution, is analyzed. Special attention is paid to mechanisms of mediation and alternative conflict resolution at the community level, which is made possible by decentralization and strengthening the legal status of local self-government bodies. The paper examines key legislative initiatives aimed at reforming local government and their impact on the development of the legal system of Ukraine. It also emphasizes the importance of taking into account international experience to create effective institutions capable of ensuring social stability and law and order. Given the current stage of public authority reform in Ukraine, the author considers decentralization as a key tool for creating an effective system of dispute

resolution at the local level. Special attention is paid to the regulatory and legal aspects of this reform, which are aimed at increasing the functional capacity of local governments and their participation in mediation and peaceful conflict resolution processes. The reform of local government in Ukraine is considered through the prism of its impact on law enforcement practice in civil cases. In particular, the author analyzes how strengthening the legal status of local governments contributes to ensuring access to justice, developing alternative methods of dispute resolution (mediation, arbitration, negotiations) and reducing social tension. The article substantiates that the active involvement of local communities in the peaceful settlement of disputes contributes to reducing the burden on the judicial system and increasing citizens' trust in the legal system. The relationship between local government reform and international experience in the field of conflict resolution is also studied. The author emphasizes the need to take into account the best practices of European countries that have successfully integrated reconciliation mechanisms into the public administration system. Specific recommendations are proposed for adapting such mechanisms to national conditions, in particular, taking into account the specifics of Ukrainian legal culture and socio-economic realities. The article presents the results of a comprehensive analysis of the regulatory framework, the current state of decentralization and the introduction of mediation procedures in the civil process of Ukraine. The main problems and challenges that accompany the reform process are identified, in particular, the insufficient level of financial and personnel support for local government bodies, as well as limited access of citizens to peaceful dispute resolution procedures.

Keywords: reforms, local self-government, civil process, reconciliation, community, institutions, conflicts

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем сучасної України є вдосконалення механізмів врегулювання спорів у цивільному процесі. Існуюча судова система часто характеризується перевантаженістю, тривалістю розгляду справ та обмеженим доступом громадян до правосуддя. У цьому контексті реформа місцевого самоврядування, яка реалізується в рамках децентралізації, відкриває нові можливості для підвищення ефективності правового захисту шляхом залучення місцевих громад до процесів примирення та вирішення спорів. Проблема полягає у недостатньому розвитку інституційних та правових механізмів, які б дозволили органам місцевого самоврядування активно сприяти медіації та альтернативним способам врегулювання конфліктів. Сьогодні органи місцевого самоврядування не мають належних повноважень, фінансових та кадрових ресурсів для участі у примиренні сторін, що є однією з перешкод для зниження навантаження на судову систему та забезпечення доступності правосуддя. Додатковим викликом є потреба у впровадженні кращих практик

європейських країн, де місцеве самоврядування ефективно залучається до вирішення конфліктів. В Україні ці підходи поки що не знайшли достатнього застосування через відсутність нормативної бази, недосконаліть правозастосовної практики та низький рівень правової культури населення. Таким чином, постає проблема розробки і впровадження реформ, які б дозволили органам місцевого самоврядування стати важливим елементом системи мирного врегулювання спорів. Це вимагає не лише змін у законодавстві, а й створення інституційних умов для взаємодії громад, судів та громадян у питаннях примирення. Попри певний прогрес у розвитку законодавства про місцеве самоврядування, нормативна база не забезпечує чіткого регламенту участі місцевих органів у процесах мирного врегулювання спорів. Відсутність конкретних механізмів і процедур, які б інтегрували медіацію та альтернативні способи вирішення спорів у діяльність місцевого самоврядування, гальмує ефективне впровадження цієї практики. Органи місцевого самоврядування стикаються з проблемою недостатньої кількості фахівців, які мають компетенції у сфері медіації та врегулювання конфліктів. Відсутність навчальних програм і систематичної підготовки таких фахівців є серйозним бар'єром для реалізації цієї ініціативи. Невирішеним залишається питання ефективної координації між судовими органами та органами місцевого самоврядування у процесах мирного врегулювання спорів. Відсутність чітких рамок співпраці створює правову невизначеність і ускладнює інтеграцію цих систем. Не розроблено інструментів для оцінювання результативності реформи місцевого самоврядування в контексті її впливу на цивільний процес. Відсутність таких механізмів ускладнює аналіз успішності заходів та їхнє коригування.

Ці аспекти потребують подальшого дослідження та розробки конкретних рекомендацій для забезпечення успішного впровадження реформи місцевого самоврядування у систему примирення сторін у цивільному процесі України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реформа місцевого самоврядування та її вплив на цивільний процес є актуальною темою для дослідження як серед українських, так і зарубіжних науковців. Зокрема, у контексті децентралізації, питання посилення ролі місцевих громад у вирішенні конфліктів та забезпеченні доступу до правосуддя привертають значну увагу. Українські науковці, такі як О. Батанова, Р. Войтовича, П. Ворони, М. Гірняк, І. Дробота, І. Дробуш, В. Карпенка, І. Ковалевич, досліджують правові аспекти децентралізації та її вплив на функціонування місцевого самоврядування. Їх роботи акцентують увагу на необхідності розширення повноважень органів місцевого самоврядування, включаючи участь у медіації та вирішенні конфліктів. Вагомий внесок у розвиток теми зробили науковці, які досліджують медіацію як складову цивільного процесу такі, як В. Кравченка, А. Неділько, О. Петришин, М. Пухтинського, А. Ткачук аналізують механізми медіації, зокрема їхню адаптацію до українських реалій у рамках реформи судової системи.

Таким чином, аналіз останніх досліджень свідчить про значний інтерес до теми реформи місцевого самоврядування та її впливу на цивільний процес. Однак багато аспектів, зокрема інтеграція медіації у діяльність місцевих органів, залишаються недостатньо дослідженими, що вказує на необхідність подальших наукових розвідок.

Мета статті – є аналіз впливу реформи місцевого самоврядування на вдосконалення механізмів примирення у цивільному процесі України, обґрунтування необхідності інтеграції альтернативних способів вирішення спорів на рівні місцевих громад, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правової бази та інституційного забезпечення цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Взаємозв'язок між удосконаленням місцевого управління та підвищенням ефективності судочинства є важливим аспектом розвитку демократичного суспільства. Особливе значення в цьому контексті має мирне врегулювання спорів, яке є основою для забезпечення правопорядку та соціальної стабільності. Ефективне місцеве управління створює сприятливі умови для зменшення навантаження на судову систему, пропонуючи альтернативні механізми вирішення конфліктів, такі як медіація, арбітраж та інші форми позасудового розв'язання спорів. Однією з ключових переваг вдосконаленого місцевого управління є його здатність враховувати специфіку регіонів і потреби громад. В умовах децентралізації місцеві органи влади отримують більше повноважень, що дозволяє їм оперативніше реагувати на конфлікти та сприяти їх вирішенню на ранніх етапах. Наприклад, створення центрів медіації на місцевому рівні сприяє не тільки зниженню судових витрат, але й скороченню часу, необхідного для врегулювання спору. Такі центри можуть надавати консультації, проводити переговори та забезпечувати прозорий процес вирішення конфліктів, що підвищує довіру громадян до системи управління.

Підвищення ефективності судочинства, зокрема у питаннях мирного врегулювання спорів, також залежить від належного фінансування та координації з місцевими органами. Удосконалене місцеве управління здатне забезпечити належну підготовку кадрів, які працюють у системі мирного врегулювання, а також популяризувати серед громадян ідею позасудового вирішення спорів. Це може включати навчання місцевих лідерів, юристів і представників громадських організацій навичкам медіації та вирішення конфліктів. Важливу роль відіграє й просвітницька діяльність. Скоординовані зусилля місцевих адміністрацій та судових органів дозволяють підвищити рівень обізнаності населення про альтернативні методи вирішення спорів. Наприклад, організація семінарів, інформаційних кампаній та залучення медіа сприяють формуванню культури мирного врегулювання конфліктів. Крім того, успішна співпраця між судовими органами та місцевою владою дозволяє зменшити кількість затяжних судових процесів. Ефективне використання ресурсів, спрощення бюрократичних процедур та впровадження цифрових

технологій для реєстрації та обліку спорів сприяють якості судочинства та покращують доступ громадян до правосуддя.

Отже, вдосконалення місцевого управління та підвищення ефективності судочинства є взаємопов'язаними процесами, що мають значний вплив на загальний рівень правопорядку. Завдяки спільним зусиллям у впровадженні інноваційних підходів та розвитку культури мирного вирішення спорів можна досягти гармонійного функціонування системи управління та правосуддя. Включаючи різні аспекти можна визначити очікувані результати та перешкоди з якими можуть стикатися реформи (табл.1).

Таблиця 1.

Ключові аспекти дослідження та визначення напрямів реформ місцевого самоврядування

№	Аспект реформи	Опис	Очікувані результати	Перешкоди та виклики	Рекомендації
1	**Децентралізація**	Передача повноважень від центральної влади до місцевого самоврядування	Підвищення ефективності управління на місцевому рівні	Недостатнє фінансування, кадровий дефіцит	Збільшити фінансування та забезпечити підготовку кадрів
2	**Інтеграція медіації**	Впровадження процедур медіації у діяльність органів місцевого самоврядування	Зниження навантаження на суди, розвиток культури мирного врегулювання спорів	Відсутність законодавчої бази, низька обізнаність громадян	Розробити закони та проводити інформаційні кампанії
3	**Участь громад у вирішенні конфліктів**	Створення місцевих платформ для вирішення конфліктів за участю громад	Підвищення довіри до правової системи	Слабка активність громад, недостатній рівень правової культури	Стимулювати громадські ініціативи та навчати громадян
4	**Взаємодія із судовою системою**	Координація діяльності органів місцевого самоврядування з судами	Ефективніше вирішення цивільних спорів	Відсутність чітких механізмів співпраці	Розробити протоколи взаємодії між місцевими органами та судами
5	**Використання міжнародного досвіду**	Адаптація кращих практик європейських країн до українських умов	Ефективна інтеграція альтернативних способів вирішення спорів	Соціально-економічна та правова специфіка України	Створити пілотні проєкти для апробації міжнародного досвіду
6	**Оцінювання ефективності реформ**	Розробка систем моніторингу та оцінки результатів впровадження реформ	Можливість коригування заходів та визначення успішності реформи	Відсутність методології оцінювання	Розробити стандартизовані критерії для аналізу впливу реформ

Джерело: побудовано авторами

Механізми медіації та альтернативного вирішення конфліктів на рівні громад набувають особливої актуальності в умовах децентралізації та посилення правового статусу органів місцевого самоврядування. Завдяки реформам децентралізації громади отримують більше повноважень і ресурсів для самостійного вирішення локальних питань, що створює сприятливий ґрунт для розвитку практик мирного врегулювання спорів. Зокрема, медіація як одна з ключових технологій альтернативного вирішення конфліктів дозволяє сторонам конфлікту досягти взаємоприйнятного рішення за допомогою нейтрального посередника, що сприяє збереженню соціального миру та налагодженню довгострокової співпраці між учасниками процесу.

На рівні громад такі механізми допомагають зменшити навантаження на судову систему, адже багато спорів можна вирішити без звернення до суду. Впровадження медіаційних центрів у місцевих громадах, навчання медіаторів із числа місцевих жителів та підвищення обізнаності громадян про переваги медіації сприяють формуванню культури діалогу. Крім того, важливою є роль органів місцевого самоврядування у створенні інституційної підтримки таких механізмів, зокрема через ухвалення відповідних програм, забезпечення фінансування та координацію зусиль із громадськими організаціями.

Таким чином, альтернативне вирішення конфліктів через медіацію стає важливим інструментом соціальної інтеграції, запобігання ескалації конфліктів і зміцнення довіри між громадами та владою. У цьому контексті децентралізація виступає не лише як адміністративна реформа, а й як платформа для розвитку механізмів забезпечення соціальної стабільності.

Реформування місцевої влади в Україні стало одним із ключових напрямків розбудови держави, особливо в контексті євроінтеграційних прагнень. Законодавчі ініціативи в цій сфері спрямовані на децентралізацію влади, зміцнення правового статусу місцевого самоврядування та створення умов для ефективного управління на рівні громад. Ці зміни не лише посилюють спроможність місцевих органів влади, але й впливають на розвиток правової системи України в цілому.

Ухвалення змін до Конституції України щодо децентралізації є фундаментальним кроком, що визначає нову архітектуру державного управління. Запропоновані зміни закріплюють принципи субсидіарності, повсюдності місцевого самоврядування та фінансової самостійності громад. Особливе значення має введення інституту префектів, які замінюють місцеві державні адміністрації, виконуючи лише наглядові функції. Реформи місцевої влади суттєво змінюють правову систему України, впроваджуючи принципи децентралізації, які відповідають європейським стандартам. Закони про децентралізацію створили правове підґрунтя для розвитку місцевого самоврядування. Громади отримали можливість самостійно ухвалювати рішення з питань управління

ресурсами, місцевого розвитку, освіти, медицини та соціального захисту. Законодавчі ініціативи стимулюють участь громадян у місцевому управлінні через громадські слухання, місцеві ініціативи, референдуми та інші механізми. Це сприяє зміцненню демократичних принципів та прозорості.

Однією з ключових ініціатив є реформа децентралізації, яка передбачає передачу повноважень та ресурсів від центральної влади до місцевих органів самоврядування. Законодавчою основою для цього стали зміни до Конституції України, а також прийняття низки законів, зокрема Закону "Про добровільне об'єднання територіальних громад", яка була схвалена у 2015 рік. Ця ініціатива сприяла створенню потужніших та більш самостійних громад, здатних ефективно вирішувати місцеві проблеми. Важливим кроком стало забезпечення фінансової самостійності місцевих органів влади. Зокрема, було внесено зміни до Бюджетного кодексу України, що дозволило громадам отримувати більше коштів від податків та інших джерел доходів. Це створило умови для розвитку інфраструктури, соціальних послуг та економіки на місцевому рівні.

У 2020 році було прийнято Закон "Про повноваження органів місцевого самоврядування щодо організації виконання ними повноважень органів виконавчої влади". Цей закон спрямований на оптимізацію адміністративно-територіального устрою, зокрема через створення районів та об’єднання громад. Це дозволило покращити якість надання адміністративних послуг населенню. Законодавчі ініціативи, такі як Закон "Про доступ до публічної інформації" та впровадження електронних систем управління (наприклад, електронні петиції, електронні аукціони), сприяли підвищенню прозорості діяльності місцевих органів влади. Це дозволило громадянам більше впливати на прийняття рішень та контролювати використання бюджетних коштів.

Реформування місцевої влади має значний вплив на правову систему України, формуючи нові підходи до регулювання суспільних відносин. По-перше, децентралізація влади призвела до зміни розподілу повноважень між центральними та місцевими органами влади, що вимагає удосконалення законодавчої бази. По-друге, фінансова самостійність громад стимулює розвиток місцевого самоврядування як інституту, що сприяє демократизації суспільства. Крім того, реформи сприяють розвитку нових правових інститутів, таких як публічні слухання, громадський контроль та електронне врядування. Це не лише підвищує рівень довіри громадян до влади, але й формує нові стандарти правової культури. Важливим аспектом є також вплив реформ на забезпечення прав людини. Децентралізація дозволяє місцевим органам влади більш ефективно реагувати на потреби громадян, забезпечуючи доступ до якісних послуг у сферах освіти, охорони здоров’я, житлово-комунального господарства тощо.

Реформа місцевого самоврядування впливає і на правову сферу, підвищуючи доступність правосуддя. Наприклад, адміністративні спори щодо

рішень місцевих органів влади розглядаються швидше завдяки спрощенню процедур. Всі законодавчі ініціативи у сфері децентралізації відповідають Європейській хартії місцевого самоврядування. Це не лише підвищує правову культуру громадян, а й зміцнює міжнародний імідж України.

Примирення як інститут цивільного процесу в Україні набуває все більшого значення у світлі сучасних тенденцій до альтернативного вирішення спорів. Цей механізм дозволяє сторонам конфлікту досягти компромісу без тривалого та затратного судового розгляду, що сприяє ефективному функціонуванню правової системи та розвантаженню судів. Примирення дозволяє сторонам уникнути тривалих судових процесів, які часто супроводжуються значними витратами часу, коштів та емоційних ресурсів. Це особливо важливо для малого та середнього бізнесу, а також для громадян, які не мають можливості довго чекати на вирішення спору. Примирення ґрунтується на принципах добровільності та конфіденційності. Сторони самостійно вирішують, чи звертатися до цієї процедури, а всі деталі переговорів залишаються конфіденційними. Це забезпечує комфорт для учасників процесу та зберігає їхню репутацію[5].

Незважаючи на очевидні переваги, інститут примирення в Україні ще не досяг свого повного потенціалу. Серед основних проблем можна назвати:

- недостатню обізнаність громадян та бізнесу про можливості примирення;
- недовіру до процедур медіації через недостатню кількість кваліфікованих медіаторів;
- відсутність чітких механізмів стимулювання сторін до використання примирення.

Примирення у цивільному процесі України є важливим інструментом для ефективного та швидкого вирішення спорів[6]. Воно сприяє економії часу та ресурсів, збереженню стосунків між сторонами та розвантаженню судової системи. Проте для повної реалізації потенціалу цього інституту необхідні подальші зусилля з популяризації, розвитку інфраструктури та удосконалення законодавчої бази. У довгостроковій перспективі примирення може стати одним із ключових елементів сучасної правової системи України, що забезпечить доступність та якість правосуддя для всіх громадян.

Врахування міжнародного досвіду у цьому процесі набуває особливого значення, адже дозволяє уникнути повторення помилок, запозичити найкращі практики та адаптувати їх до національних реалій. Досвід успішних держав, які зуміли побудувати стабільні політичні, правові та соціальні системи, стає джерелом натхнення і водночас інструментом для модернізації державного управління. Наприклад, європейські країни надають численні приклади успішної децентралізації, яка сприяє розвитку місцевого самоврядування і залученню

громад до управління. США демонструють переваги сильної судової системи та прозорих процедур правозастосування. Країни Скандинавії відомі своїми моделями соціального захисту, які базуються на принципах солідарності та справедливості.

Україна, як держава, що перебуває на шляху трансформацій, активно враховує міжнародний досвід у реформуванні своїх інституцій. Одним із яскравих прикладів є судова реформа, що базується на рекомендаціях Венеціанської комісії. Ухвалення закону про антикорупційний суд стало важливим кроком у побудові прозорої і справедливої правової системи.

Ще одним прикладом є децентралізація, у рамках якої використано досвід Польщі. Передача повноважень і ресурсів місцевим громадам дозволила підвищити ефективність управління та забезпечити доступність послуг для населення. Також врахування міжнародного досвіду стало ключовим у впровадженні національної поліції. Реформа правоохоронних органів здійснювалася за підтримки міжнародних експертів, що дозволило запозичити сучасні підходи до забезпечення правопорядку. Водночас адаптація міжнародного досвіду стикається з низкою викликів. По-перше, кожна країна має унікальний соціокультурний і правовий контекст, що ускладнює пряме впровадження зарубіжних моделей. Наприклад, успішні моделі децентралізації, які працюють у Європі, можуть потребувати значної адаптації через різні економічні і демографічні умови.

По-друге, слабкість інституцій у перехідних державах часто стає перешкодою для імплементації реформ. Відсутність політичної волі або корупція можуть нівелювати зусилля щодо впровадження найкращих міжнародних практик[7].

Врахування міжнародного досвіду є необхідною умовою для створення ефективних інституцій, здатних забезпечити соціальну стабільність і правопорядок. Україна, перебуваючи у процесі трансформацій, має унікальну можливість скористатися напрацюваннями інших країн для модернізації своєї державної системи. Однак цей процес вимагає ретельного аналізу, адаптації та активної участі всіх зацікавлених сторін. Успішна імплементація міжнародного досвіду стане запорукою побудови стабільної та правової держави.

Удосконалення місцевого управління створює передумови для розвитку альтернативних методів вирішення конфліктів, що дозволяє розвантажити судову систему та забезпечити швидше та справедливіше вирішення спорів. Місцеве самоврядування, як найближчий до громадянина рівень влади, має унікальний потенціал для вирішення локальних конфліктів. Децентралізація влади, яка є основним елементом реформи, передбачає передачу повноважень та ресурсів на місцевий рівень. Це дозволяє органам місцевого самоврядування оперативніше реагувати на потреби громадян та ефективніше вирішувати суперечки, що виникають на місцевому рівні. Крім того, збільшення фінансової

та управлінської автономії місцевих громад сприяє створенню інфраструктури для впровадження альтернативних методів вирішення конфліктів, таких як медіація, переговори та консультації. Медіація, як один із найефективніших інструментів мирного врегулювання спорів, набуває все більшого значення в умовах перевантаженості судової системи. Органи місцевого самоврядування можуть відігравати ключову роль у популяризації та впровадженні медіації, створюючи відповідні умови для її розвитку. Наприклад, місцеві влади можуть організовувати навчальні програми для медіаторів, інформувати громадян про переваги цього методу та забезпечувати доступ до послуг медіації через створення спеціальних центрів чи кабінетів. Це дозволяє не лише зменшити кількість справ, які надходять до судів, але й забезпечити більш швидке та зручне вирішення конфліктів для громадян. Крім того, удосконалення місцевого управління сприяє активізації участі громадян у процесах прийняття рішень, що є важливим фактором для запобігання конфліктам. Коли громадяни мають можливість безпосередньо впливати на рішення, які стосуються їхнього життя, це зменшує ймовірність виникнення суперечок та підвищує рівень довіри до органів влади. Місцеві органи самоврядування, які діють прозоро та відкрито, можуть стати платформою для діалогу між різними групами населення, що сприяє досягненню консенсусу та уникненню ескалації конфліктів.

Важливим аспектом взаємозв'язку місцевого управління та судочинства є також розвиток інфраструктури для альтернативного вирішення спорів. Наприклад, створення центрів з медіації чи примирення на базі місцевих громад дозволяє забезпечити доступність цих послуг для всіх верств населення. Це особливо актуально для сільських районів, де доступ до судових установ може бути обмеженим. Крім того, місцеві органи влади можуть співпрацювати з громадськими організаціями та експертами для розробки та впровадження програм, спрямованих на підвищення правової обізнаності громадян та навчання їх навичкам мирного вирішення конфліктів. Міжнародний досвід свідчить, що ефективне місцеве управління є важливим чинником у забезпеченні стабільності та згуртованості суспільства. Країни, які успішно впровадили децентралізацію та розвинули інститути місцевого самоврядування, демонструють вищий рівень довіри до влади та меншу конфліктність у суспільстві. Цей досвід може бути корисним для України в контексті подальшого вдосконалення національної політики у сфері місцевого управління та судочинства[8].

Висновки. Попри значний прогрес, реформи місцевої влади стикаються з викликами. Серед них можна виділити недостатню правову обізнаність громадян, нерівномірний розвиток територій, а також потребу в подальшому вдосконаленні законодавства для забезпечення сталого розвитку громад. Законодавчі ініціативи у сфері місцевого самоврядування створили нову якість

управління в Україні, значно підвищивши ефективність, прозорість і підзвітність місцевої влади. Водночас ці реформи стали важливим стимулом для модернізації правової системи та інтеграції європейських стандартів у правове поле країни. Подальший успіх реформи залежатиме від здатності держави забезпечити якісну імплементацію ухвалених норм та активної участі громадян у процесі управління. У сучасному світі створення ефективних інституцій, які здатні забезпечити соціальну стабільність і правопорядок, є однією з ключових умов для сталого розвитку держави. Децентралізація влади, розвиток інфраструктури для альтернативного вирішення конфліктів та активізація участі громадян у процесах прийняття рішень створюють передумови для створення стабільного та згуртованого суспільства. Успішна реалізація цих заходів дозволить не лише розвантажити судову систему, але й забезпечити більш швидке та справедливе вирішення спорів, що є важливим кроком на шляху до побудови правової держави.

Література:

1. Батанов О. В. Місцеве самоврядування. Київ, 2007. 902 с.
2. Демченко І.С. Система джерел європейських правових стандартів місцевого самоврядування. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право». 2011. № 988. С. 386–390.
3. Лелеченко А. П. Зарубіжний досвід організації функціонування місцевого самоврядування: імплементація в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2011. № 3. С. 266–268.
4. Неділько А. І. Зарубіжний досвід публічного управління на місцевому рівні. Інвестиції: практика та досвід. Київ, 2016. № 1. С. 82–86.
5. Орел А.М., Дяченко В.В. Особливості фінансової системи в економічних процесах країни. Управління змінами та інновації. 2023. № 6. С. 25-33. http://cmi.politehnica.zp.ua/index.php/journal/article/view/75
6. Орел В.М. Фінансова система як невід'ємна складова економічного процесу країни. Український журнал прикладної економіки. №1. 2016. С. 141-153.
7. Malakhova, Y., Lozhachevska, O, Ilchenko, V., Smagin, V., Reznik, N.P.: Financial opportunities management of ensuring enterprise investment costs. Int. Trans. J. Eng. Manage. Appl. Sci. Technol. 13(2), 13A2I, 1–10 (2022). Орел В.М., Афанасьєв І.П. Роль інновацій в системі трансформації економіки. Вісник Сумського національного університету. Серія «Економіка і менеджмент». – Науковий журнал. – 2020.– №3(85). – С. 105-110.
8. Anna Orel, Volodymyr Orel, Viktor Diachenko, Iryna Perevozova, Mainka Marcel Kurt & Khrystyna Kirshak. Enhancing Sustainability and Smart Living: Adoption of IoT-Driven Automation of Vertical Gardens in Urban Spaces. AI in Business: Opportunities and Limitations. Volume 1. 2024. Pages 99-112. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-48479-7_10

References:

1. Batanov, O. V. (2007), *Mistseve samovryaduvannya* [Local self-government], Kyiv, [in Ukrainian].
2. Demchenko, I.S. (2011), Systema dzherel yevropeys'kykh pravovykh standartiv mistsevoho samovryaduvannya [System of sources of European legal standards of local self-government]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu im. V.N. Karazina-Bulletin of the V. N. Karazin Kharkiv National University.* No. 988, pp. 386–390 [in Ukrainian].

3. Lelechenko, A.P. (2011), Zarubizhnyy dosvid orhanizatsiyi funktsionuvannya mistsevoho samovryaduvannya: implementatsiya v Ukrayini [Foreign experience of organizing the functioning of local self-government: implementation in Ukraine], *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok-Public administration: improvement and development*, No. 3, pp. 266–268 [in Ukrainian].

4. Nedilko, A. I. (2016), Zarubizhnyy dosvid publichnoho upravlinnya na mistsevomu rivni [Foreign experience of public management at the local level], *Investments: practice and experience-Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, No. 1, pp. 82–86 [in Ukrainian].

5. Orel, A.M. and Dyachenko, V.V. (2023), Osoblyvosti finansovoyi systemy v ekonomichnykh protsesakh krayiny [Peculiarities of the financial system in the country's economic processes], *Upravlinnya zminamy ta innovatsiyi-Change Management and Innovation*, No. 6, pp. 25-33 http://cmi.politehnica.zp.ua/index.php/journal/article/view/75 [in Ukrainian].

6. Orel, V.M. (2016), Rolʹ innovatsiy v systemi transformatsiyi ekonomiky [The financial system as an integral component of the country's economic process], *Ukrayins'kyy zhurnal prykladnoyi ekonomiky-Ukrainian Journal of Applied Economics*, No. 1, pp. 141-153 [in Ukrainian].

7. Malakhova, Y. Lozhachevska, O. Ilchenko, V. Smagin, V. and Reznik, N. (2022), “Financial opportunities management of ensuring enterprise investment costs”, Int. Trans. J. Eng. Manage. Appl. Sci. Technol. vol.13(2), 13A2I, 1–10.

8. Anna Orel, Volodymyr Orel, Viktor Diachenko, Iryna Perevozova, Mainka Marcel Kurt & Khrystyna Kirshak (2024). Enhancing Sustainability and Smart Living: Adoption of IoT-Driven Automation of Vertical Gardens in Urban Spaces. AI in Business: Opportunities and Limitations. Volume 1. Pages 99-112. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-48479-7_10

УДК 347.9:341.9:332.2

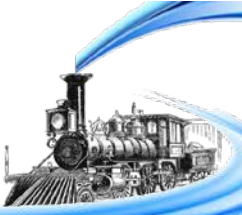
https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-520-530

Ленгер Яна Іванівна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, тел.: (050) 549-42-13, https://orcid.org/0000-0003-2666-9709

Фідря Юлія Олександрівна кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, тел.: (095) 380-50-98, https://orcid.org/0000-0001-9703-9494

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ МЕДІАЦІЇ У ВИРІШЕННІ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сучасного стану та перспектив використання медіації у врегулюванні земельних спорів в Україні. Мета дослідження – проаналізувати сучасний стан медіації, її потенціал та виклики, які стоять на шляху її ефективного впровадження для врегулювання земельних спорів. У ході наукового дослідження використовувалися загальнонаукові методи пізнання, такі як аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та системний підхід. Результати дослідження показують, що медіація як механізм вирішення конфліктів у земельній сфері в Україні залишається недооціненою, хоча має значний потенціал для зменшення навантаження на судову систему та ефективного розв'язання спорів. Прийняття Закону України «Про медіацію» у 2021 році та внесення змін до Господарсько-процесуального кодексу створили необхідну правову базу для ширшого впровадження медіаційних процедур. Однак, на практиці залишаються суттєві перешкоди, серед яких виділяються недостатній рівень обізнаності населення про переваги медіації, дефіцит кваліфікованих медіаторів, а також відсутність чітких стандартів їхньої підготовки та акредитації. Крім того, недостатність інформаційної підтримки та інституційних механізмів у судовій системі значно знижує довіру до медіаційного процесу з боку громадян та юридичної спільноти. Дослідження показало, що перспективи розвитку медіації у врегулюванні земельних спорів в Україні є досить обнадійливими. Інституціоналізація медіаційної практики, створення матеріально-технічної бази та розвиток необхідної інфраструктури сприятимуть підвищенню рівня довіри населення до цієї процедури. Важливими кроками є активне залучення держави до нормативного регулювання,

акредитації та стандартизації діяльності медіаторів. Інтеграція медіаційних процедур у судову систему може суттєво підвищити її ефективність, зменшити навантаження на суди та забезпечити більш оперативне й взаємовигідне вирішення спорів. Практичне значення дослідження полягає у визначенні ключових напрямів вдосконалення впровадження медіації, що сприятиме ефективнішому вирішенню земельних конфліктів та зменшенню судового навантаження.

Ключові слова: медіація, конфлікти, земельні спори, правове регулювання, воєнні виклики, судова система, судова практика, правосуддя.

Lehner Yana Ivanivna Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Constitutional, Administrative and International Law, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, tel.: (050) 549-42-13, https://orcid.org/0000-0003-2666-9709

Fidrya Yuliia Oleksandrivna Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Criminal Justice and Law Enforcement, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, tel.: (095) 380-50-98, https://orcid.org/0000-0001-9703-9494

PROSPECTS FOR THE USE OF MEDIATION IN RESOLVING LAND DISPUTES IN UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the study of the current state and prospects of using mediation in the settlement of land disputes in Ukraine. The purpose of the study is to analyze the current state of mediation, its potential and the challenges that stand in the way of its effective implementation for the settlement of land disputes. The research used general scientific methods of cognition, such as analysis, synthesis, comparison, generalization and a systematic approach. The results of the study show that mediation as a mechanism for resolving conflicts in the land sector in Ukraine remains underestimated, although it has significant potential to reduce the burden on the judicial system and effectively resolve disputes. The adoption of the Law of Ukraine “On Mediation” in 2021 and amendments to the Commercial Procedure Code created the necessary legal framework for the wider implementation of mediation procedures. However, in practice, significant obstacles remain, including insufficient public awareness of the benefits of mediation, a shortage of qualified mediators, and a lack of clear standards for their training and accreditation. In addition, the lack of information support and institutional mechanisms in the judicial system significantly reduces the trust in the mediation process on the part of citizens and the legal community. The study has shown that the prospects for the development of mediation in the settlement of land disputes in Ukraine are quite encouraging.

Institutionalization of mediation practice, creation of a material and technical base and development of the necessary infrastructure will help to increase the level of public confidence in this procedure. Important steps include the active involvement of the state in regulating, accrediting and standardizing the activities of mediators. Integration of mediation procedures into the judicial system can significantly increase its efficiency, reduce the workload of the courts and ensure more prompt and mutually beneficial dispute resolution. The practical significance of the study is to identify key areas for improving the implementation of mediation, which will contribute to a more efficient resolution of land conflicts and reduce the judicial burden.

Keywords: mediation, conflicts, land disputes, legal regulation, military challenges, judicial system, judicial practice, justice.

Постановка проблеми. Медіація як альтернативний спосіб вирішення конфліктів здобуває все більшу популярність у світовій практиці, особливо в регулюванні земельних відносин. Цей метод дозволяє сторонам знаходити взаємоприйнятні рішення через діалог та співпрацю, що знижує соціальну напруженість та забезпечує більш стабільні та тривалі угоди. Застосування медіації у країнах з розвиненою правовою системою, таких як Сполучені Штати, Канада та країни Європейського Союзу, підтверджує її ефективність у різноманітних сферах, включаючи земельні спори, де вона сприяє швидкому та менш вартісному вирішенню проблем.

В Україні, з огляду на тривалу військову кризу та соціально-економічні виклики, зростає потреба у вирішенні земельних спорів шляхом медіації. Війна спричинила збільшення кількості звернень щодо земельних питань, від відновлення прав на знищені або втрачені через бойові дії ділянки до вирішення нових спорів, що виникають через переміщення населення та відновлення інфраструктури. У таких умовах медіація може відіграти ключову роль у забезпеченні прав та інтересів учасників, мінімізуючи додатковий судовий тиск та сприяючи більш швидкому вирішенню спорів.

Проте, для ефективного використання медіації в Україні потрібно вирішити ряд існуючих проблем, зокрема розробити чіткі процедури, стандарти та забезпечити наявність кваліфікованих спеціалістів. Необхідність стандартизації процесу медіації та встановлення якісних критеріїв для підготовки медіаторів вимагає активного втручання держави та професійних асоціацій. Також важливим є інформування населення та юридичної спільноти про переваги медіації як ефективного засобу вирішення земельних спорів, що дозволить зменшити навантаження на судову систему та сприятиме більшій соціальній стабільності.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Питання сучасного стану та перспектив використання медіації у вирішенні земельних спорів в Україні є достатньо дослідженим у вітчизняній науковій літературі. Значний

внесок у вивчення цієї теми зробила Т. Кисельова [3], яка проаналізувала механізми саморегулювання діяльності медіаторів, зокрема їхнє застосування в умовах України. Авторка наголошує на важливості впровадження кращих міжнародних практик для вдосконалення медіаційних процесів. Ю. Шмаленко, М. Єнін і Л. Мельник [9] звернули увагу на інституціоналізацію медіації в Україні, охарактеризувавши ключові етапи її розвитку та виокремивши актуальні виклики, що стоять перед системою. Їхні дослідження особливо важливі для розуміння сучасного стану нормативно-правового регулювання медіації. Л. Нестеренко [6] розглядає, як медіація може бути корисною для врегулювання земельних спорів, особливо в контексті післявоєнної відбудови. Авторка підкреслює, що цей інструмент сприяє швидшому та менш конфліктному вирішенню проблем у порівнянні зі стандартними судовими процедурами. Д. Груба [1] також досліджує роль медіації у земельних відносинах, аналізуючи сучасні виклики та перспективи впровадження цієї практики в юридичну практику України. Водночас колектив авторів із публікації «Медіація в Україні: на порозі нового етапу розвитку» [4] зазначає, що для ефективного функціонування медіації необхідні систематичні зміни у законодавстві та популяризація цього методу серед населення. Це перекликається з висновками В. Юркевича [10], який описує європейський досвід медіації у врегулюванні земельних спорів і можливості його адаптації до українських реалій.

Дослідженням актуальних питань розвитку медіації присвячені публікації у сучасних інтернет-виданнях, до прикладу, «Юридична практика» [8], «Юридична газета онлайн» [1], «Український центр медіації і переговорів» [7] та ін., автори яких підкреслюють потребу в активізації співпраці між фахівцями в галузі права, громадськими організаціями та державними структурами для ефективної інтеграції медіаційних процедур у правове поле України.

Попри велику кількість наукових досліджень з даної теми, відчувається нестача систематизованого матеріалу з питань медіації у сфері земельних відносин.

Метою статті є аналіз сучасного стану медіації та оцінка її потенціалу для покращення вирішення земельних спорів в Україні.

Виклад основного матеріалу. У світлі перевантаженості судової системи України, яка стикається з майже 3,5 мільйонами невирішених справ щороку актуальність медіації посилюється [5]. Значна тривалість судового процесу не лише затягує вирішення конфліктів, але й порушує фундаментальні права осіб на своєчасний доступ до правосуддя. Введення медіації як обов'язкової досудової процедури може сприяти зменшенню навантаження на суди та підвищенню ефективності вирішення спорів.

Медіація як процедура вирішення конфліктів набуває популярності в Україні та країнах Європейського Союзу, де її використання залежить від

специфіки виникаючих спорів. В Україні медіація ефективна у сфері сімейних відносин, особливо в контексті емоційно-заряджених конфліктів і вирішенні питань, пов’язаних з дітьми, де важливо уникнути додаткового стресу. Також вона стає затребуваною в бізнес-середовищі, де допомагає підтримувати комерційні зв'язки і знаходити взаємовигідні рішення без залучення суду. Зі збільшенням міжнародних і внутрішніх конфліктів, пов'язаних із військовими діями та мобілізацією, в Україні зросла потреба в медіації для вирішення транскордонних спорів і спорів, пов'язаних з військовою службою, де важливо зменшити емоційне навантаження учасників [4].

Зростання кількості звернень, які стосуються відновлення правовстановлюючих документів на землю, знищених через військові дії, спричиняє земельні спори. Ці спори включають питання власності, використання та розпорядження земельними ділянками, які належать громадянам та юридичним особам. Також виникають конфлікти між орендарями та орендодавцями земель, що використовуються для сільськогосподарського виробництва, межові спори у територіях громад та конфлікти через обмеження у використанні земель та земельних сервітутів. Конфлікти через правила добросусідства також зросли через значні переміщення населення всередині України, зміни сусідів та сусідських відносин. Окрім того, існує велика кількість спорів, пов'язаних із безоплатною передачею земельних ділянок у власність. Зокрема, можна очікувати значну кількість звернень щодо оформлення права власності на земельні частки (паї), які громадяни не змогли оформити до початку 2025 року через законодавчу заборону передачі земель у приватну власність під час воєнного стану [6].

Окрім того, українська оборонна індустрія активізувала свої потужності, нарощуючи виробництво та ремонт військового обладнання. Розширення співпраці з іноземними компаніями з виробництва озброєнь на українській території призводить до необхідності вирішення питань, пов'язаних з використанням земель, будівництвом та розміщенням нових виробничих потужностей [1]. Актуальними залишаються питання приватизації. Процес малої приватизації триває, і у 2023 році було приватизовано приблизно 400 об’єктів нерухомості, що дозволило залучити до держбюджету близько 4 мільярдів гривень [1].

Закон «Про медіацію», ухвалений в 2021 році, надав значний поштовх для розвитку медіації загалом та, зокрема, у вирішенні земельних спорів. Вагомою на сьогодні є та обставина, що законодавство України активно заохочує використання медіації, зокрема у бізнес-спорах. Так, Закон вніс відповідні зміни до Господарсько-процесуального кодексу України, який регулює судовий процес вирішення економічних спорів. Серед таких нововведень можна зокрема згадати: а) обов’язок господарського суду призупинити процедуру, коли обидві сторони (позивач та відповідач) просять це у зв’язку з медіацією;

б) відшкодування 60 відсотків судового збору, сплаченого за подачу апеляційної або касаційної скарги позивачу (заявнику) у разі досягнення угоди, про укладення угоди про врегулювання або при відмові позивача від позову або визнанні позову відповідачем в результаті медіації [10].

Також варто зазначити, що ще до ухвалення Закону в Україні була сформована спільнота медіаторів. Вони об'єднуються в асоціації, проводять підготовку нових спеціалістів з медіації, однак цього недостатньо. Потрібна широка освіта щодо функцій та переваг медіації як у юридичній спільноті (судді, прокурори, адвокати тощо), так і серед громадян [10]. Підготовка медіаторів організується акредитованими освітніми установами, які встановлюють високі стандарти для тренерів і навчальних програм. Тренери мають бути сертифікованими медіаторами з мінімум трьох років досвіду та відсутністю конфлікту інтересів зі студентами, забезпечуючи об'єктивність навчання. Екзамени засновані на детальних симуляціях медіацій, оцінюваних незалежними асесорами, які використовують чіткі критерії для оцінки знань, навичок та етичних принципів. Для забезпечення постійного розвитку тренерів, акредитаційні системи часто вимагають регулярного підвищення кваліфікації, включаючи участь у спеціалізованих курсах та семінарах. Це дозволяє тренерам залишатися на передньому краї новітніх практик та методик у галузі медіації [3].

Тому можна зробити висновок, що на сьогодні медіація є недостатньо використовуваною процедурою для вирішення земельних спорів в Україні і має значний потенціал для врегулювання спорів у сфері земельних відносин [10].

Не зважаючи на той факт, що Закон України «Про медіацію» було прийнято понад три роки тому, в Україні досі залишаються значні проблеми, які ускладнюють ефективне впровадження медіації. Однією з сучасних проблем правозастосування в Україні є надмірна кількість земельних спорів у судах. Зокрема, ці спори пов'язані з постійною реформою сфери земельних відносин та нестабільністю земельного законодавства, а також відсутністю прозорих адміністративних процедур, які дозволили б вирішувати земельні спори не тільки у судовому порядку.

Земельні спори в Україні розглядаються в економічній, цивільній та адміністративній процедурі в залежності від об'єкта і суб'єкта критеріїв, що на жаль, призводить до розбіжностей у судовій практиці. Можна сказати, що існує суперечливе вирішення земельних спорів навіть на рівні касаційного перегляду. Водночас Верховний Суд докладає значних зусиль для забезпечення єдності та стабільності судової практики в цілому та при вирішенні земельних спорів зокрема [10].

Систематизуємо ключові проблеми медіації у вирішенні земельних спорів у таблиці 1.

Таблиця 1.

Проблеми практичного використання медіації у земельних спорах

Проблема	Опис
Законодавча база	Закон «Про медіацію» визначає основні принципи і процедури, але відсутність підзаконних актів та державного регулювання перешкоджає ефективному застосуванню.
Недостатня гармонізація	Потрібна гармонізація процесуального та матеріального права України з нормами про медіацію.
Регулювання підготовки медіаторів	Необхідно розробити нормативні документи для регулювання процесу підготовки, акредитації медіаторів та контролю за якістю їхніх послуг. Незважаючи на існування деяких методичних рекомендацій, систематичного включення медіації як дисципліни в освітні програми з метою формування культури діалогу з дитинства не відбувається.
Відсутність інформації про медіацію	Необхідно забезпечити інформування громадян, юристів та суддів для підвищення довіри та мотивації до використання медіації.
Недостатня кількість медіаторів	В Україні є потреба в більшій кількості кваліфікованих медіаторів, які відповідають міжнародним стандартам.
Відсутність регуляції ролі судів	Суди не інтегрували медіацію у свою діяльність, існує відсутність процесуальних механізмів та стимулів для використання медіації.
Відсутність державної підтримки та регулювання	Неіснуюча або недостатня державна підтримка у формуванні політики розвитку медіації, включно з фінансуванням підготовки медіаторів та сприяння їхній діяльності
Відсутність стандартизації та системної акредитації медіаторів	Існує гостра потреба в створенні чітких стандартів для підготовки та акредитації медіаторів, а також регулярного оновлення їхніх знань та навичок, що відповідало б міжнародним вимогам.
Недостатність інституціональних механізмів у судочинстві	Відсутність формалізованих процедур для використання медіації у судовій практиці обмежує її застосування суддями, які часто стикаються з невизначеністю щодо ініціації медіаційного процесу

Примітка: систематизовано автором на основі [8,9]

Серед основних викликів варто відзначити відсутність підзаконних актів і чітких стандартів, що негативно впливає на регулювання медіації. Також необхідна гармонізація процесуального та матеріального права з медіаційними нормами та розробка нормативів для підготовки і акредитації медіаторів. Брак інформації про медіацію серед громадян, юристів, і суддів знижує довіру та мотивацію до застосування цього методу. Крім того, існує дефіцит кваліфікованих медіаторів та неінтегрована роль судів у процес медіації. Ці проблеми

вимагають невідкладних дій на державному рівні для створення сприятливих умов для розвитку медіації в країні.

Розглянемо перспективи використання процедури медіації в позасудовому вирішенні земельних спорів, які виникають між суб'єктами господарювання в Україні [10].

Наразі в Україні відбувається активна інституціоналізація медіації, що охоплює створення матеріально-технічної бази та розвиток інфраструктури медіації в різних сферах суспільства. Цей процес має на меті не тільки вирішення існуючих конфліктів, але й попередження майбутніх. Значні кроки вже зроблено у створенні медіаційних центрів, підготовці фахівців і популяризації медіації. Наприклад, в Україні засновано ряд громадських організацій, таких як Національна асоціація медіаторів України та інші, які співпрацюють із широким спектром організацій для розвитку медіації, включно із реалізацією проєктів, підготовкою освітніх програм, наданням медіаційних послуг, зокрема безоплатної правової допомоги соціально вразливим верствам населення. Ця міжсекторна співпраця зміцнює здатність професійної спільноти просувати медіацію і культивувати культуру мирного вирішення конфліктів в країні [9].

Для розвитку медіації в Україні, як зазначають експерти, необхідно зосередитись на декількох ключових аспектах:

1. Інформаційно-просвітницькі кампанії: ефективне інформування громадськості про переваги медіації в порівнянні з судовим процесом вимагає активної участі державних органів та громадських організацій. Необхідно розширювати знання про медіацію через засоби масової інформації та освітні програми, щоб збільшити довіру та впізнаваність цієї процедури серед населення.

2. Навчання основам медіації: включення курсів медіації в освітні програми, як дошкільних, так і університетських, для формування культури діалогу та вміння вирішувати конфлікти мирним шляхом. Міністерство освіти України вже розробило методичні рекомендації щодо діяльності шкільних служб порозуміння, що є важливим кроком у цьому напрямку.

3. Регулювання статусу і кваліфікації медіаторів: підтримка з боку держави у формі акредитації та стандартизації навчання медіаторів. Це включає створення системи оцінки якості навчальних програм і сертифікації медіаторів, аналогічно до існуючих стандартів для професій, таких як адвокатура.

4. Запровадження медіації в судочинство: важливість формалізації процедур використання медіації у судах. Це включає розробку чітких правил та рекомендацій на рівні судової системи, що дозволить суддям активніше використовувати медіацію в своїй практиці. Відсутність системних механізмів спрямування в медіацію часто зумовлена не недовірою чи незнанням, а скоріше відсутністю чітких процедур [9].

Важливо сформувати стандарти медіації у вирішенні земельних спорів за прикладом такого, який використовуються з соціальних послуг. Цей стандарт охоплює процесуальні аспекти медіації, включаючи формування індивідуального плану надання послуги, проведення інформаційно-оціночної зустрічі з медіатором, згоду на медіацію, а також критерії оцінювання медіабельності конфліктів або спорів.

Такий стандарт є важливим кроком у структурованому та систематичному підході до медіації, що спрямований на підтримку вразливих категорій населення. З огляду на успіхи соціальної медіації, подібний стандарт потрібен також для земельної медіації, зокрема в контексті значної кількості спорів, пов'язаних з використанням та розподілом земельних ресурсів в Україні. Такий стандарт міг би визначити процедурні основи, забезпечити прозорість і збільшити довіру до медіації як ефективного засобу вирішення земельних спорів, сприяючи тим самим більш сталому управлінню земельними ресурсами і зменшенню конфліктності у цій сфері [2].

Підготовка медіаторів та їх професійне вдосконалення не повинні бути обмежені лише рамками вищих освітніх закладів. Програми тренінгів для медіаторів зазвичай зосереджені на практичному відточуванні навичок, тоді як університети традиційно займаються наданням теоретичних знань про медіацію. Також існує дискусія стосовно потреби в законодавчому врегулюванні процесу створення спільнот медіаторів і їх об’єднання в самоврядні організації. Вважається, що для цього вже є спеціальне законодавство, а сам процес об’єднання має ґрунтуватися на добровільному рішенні учасників [7].

Висновки. На сьогоднішній день медіація в Україні ще не використовується на повну міру в контексті земельних спорів, незважаючи на її значний потенціал для врегулювання таких конфліктів. Закон «Про медіацію», ухвалений у 2021 році, та відповідні зміни до Господарсько-процесуального кодексу створили правову основу для ширшого впровадження цієї процедури, однак актуальною залишається проблема нестачі кваліфікованих медіаторів та недостатньої обізнаності громадян та юридичної спільноти про переваги медіації. Основними проблемами, які ускладнюють впровадження медіації в Україні, є недостатня регуляція та відсутність чітких стандартів для підготовки та акредитації медіаторів, а також брак інформації та недостатність інституціональних механізмів у судочинстві, що знижує довіру та мотивацію до застосування медіації серед громадян та юридичної спільноти. Перспективи розвитку медіації в позасудовому вирішенні земельних спорів в Україні обнадійливі, особливо з огляду на інституціоналізацію цієї практики. Створення матеріально-технічної бази та розвиток інфраструктури сприятимуть підвищенню обізнаності та довіри до медіації серед населення. Важливим є залучення держави до нормативного регулювання, акредитації та стандартизації

медіаторів, а також інтеграція медіаційних процедур у судову систему, що може суттєво зменшити судове навантаження та забезпечити більш ефективне та швидке вирішення земельних спорів.

Література

1. Груба Д. Земля та нерухомість: стан справ та перспективи 2024 року. *Юридична газета онлайн*, 22 січня 2024. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/zemlya-ta-neruhomist-stan-sprav-ta-perspektivi-2024-roku.html

2. Державний стандарт соціальної послуги медіації. Мінсоцполітики України; Наказ, Стандарт, Форма типового документа [...] від 03.06.2024 № 269-Н. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1160-24#Text

3. Кисельова Т. Механізми саморегулювання діяльності медіаторів: кращі практики і уроки для України. *SSRN Electronic Journal*, 2018. URL: https://doi.org/10.2139/ssrn.3199954

4. Медіація в Україні: на порозі нового етапу розвитку. *Право Justice,* 2024. URL: https://lb.ua/blog/pravo_justice/573234_mediatsiya_ukraini_porozi_novogo.html

5. Медіація: модний тренд чи нагальна потреба? *Вісник НААУ*, 2024. URL: https://unba.org.ua/publications/8689-mediaciya-modnij-trend-chi-nagal-na-potreba.html

6. Нестеренко Л. Земельні відносини: що нас очікує після завершення війни та чим може бути корисна медіація? *Chernivtsi Law School*, 2023. URL: https://law.chnu.edu.ua/zemelni-vidnosyny-chym-mozhe-buty-korysna-mediatsiia/

7. Перспективи розвитку медіації в Україні. *Український центр медіації і переговорів,* 2024. URL: https://ukrmediation.com.ua/ua/korysna-informatsiia/statti/1593-Перспективи%20розвитку%20медіації%20в%20Україні

8. Усатюк Л. Реалії та перспективи розвитку медіації в Україні. *Юридична практика,* 2024. URL: https://pravo.ua/realii-ta-perspektyvy-rozvytku-mediatsii-v-ukraini/

9. Шмаленко Ю., Єнін М., Мельник Л. Інституціоналізація медіації в Україні: ключові етапи, сучасний стан та перспективи. *Соціологічні студії*, 2023, № 2 (23), 6–17. DOI: https://doi.org/10.29038/2306-3971-2023-02-11-11

10. Urkevych V. Mediation as a Tool of Land Disputes Resolution in Ukraine. *Mediation from the Perspective of Ukraine and European Union*, 2023, с. 32. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/220601_The_Mediation_Edition_II_2023_ePaper_230412_201508.pdf

References:

1. Hruba, D. (2024). Zemlia ta nerukhomist: stan sprav ta perspektyvy 2024 roku [Land and real estate: The current state and prospects for 2024]. *Yurydychna hazeta onlain*, 22 sichnia 2024. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/zemlya-ta-neruhomist-stan-sprav-ta-perspektivi-2024-roku.html [in Ukrainian].

2. Derzhavnyi standart sotsialnoi posluhy mediatsii. (2024). Minsotspolityky Ukrainy; Nakaz, Standart, Forma typovoho dokumenta [...] vid 03.06.2024 № 269-H [State standard of mediation social service. Ministry of Social Policy of Ukraine; Order, Standard, Template Document [...] of 03.06.2024 No. 269-H]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1160-24#Text [in Ukrainian].

3. Kyseliova, T. (2018). Mekhanizmy samorehuliuvannia diialnosti mediatoriv: krashchi praktyky i uroky dlia Ukrainy [Mechanisms of self-regulation in mediators' activities: Best practices and lessons for Ukraine]. *SSRN Electronic Journal*. URL: https://doi.org/10.2139/ssrn.3199954 [in Ukrainian].

4. Mediatsiia v Ukraini: na porozi novoho etapu rozvytku. (2024). *Pravo Justice*. URL: https://lb.ua/blog/pravo_justice/573234_mediatsiya_ukraini_porozi_novogo.html [in Ukrainian].

5. Mediatsiia: modnyi trend chy nahalna potreba? [Mediation: A fashionable trend or an urgent necessity?]. (2024). *Visnyk NAAU*. URL: https://unba.org.ua/publications/8689-mediaciya-modnij-trend-chi-nagal-na-potreba.html [in Ukrainian]

6. Nesterenko, L. (2023). Zemelni vidnosyny: shcho nas ochikuie pislia zavershennia viiny ta chym mozhe buty korysna mediatsiia? [Land relations: What awaits us after the war and how can mediation be useful?]. *Chernivtsi Law School*. URL: https://law.chnu.edu.ua/zemelni-vidnosyny-chym-mozhe-buty-korysna-mediatsiia/ [in Ukrainian].

7. Perspektyvy rozvytku mediatsii v Ukraini. (2024). Ukrainskyi tsentr mediatsii i perehovoriv [Perspectives on the development of mediation in Ukraine]. URL: https://ukrmediation.com.ua/ ua/ korysna-informatsiia/statti/1593-Перспективи%20розвитку%20медіації%20в%20Україні [in Ukrainian].

8. Usatiuk, L. (2024). Realii ta perspektyvy rozvytku mediatsii v Ukraini [Realities and prospects for the development of mediation in Ukraine]. *Yurydychna praktyka*. URL: https://pravo.ua/ realii-ta-perspektyvy-rozvytku-mediatsii-v-ukraini/ [in Ukrainian].

9. Shmalenko, Yu., Yenin, M., & Melnyk, L. (2023). Instytutsionalizatsiia mediatsii v Ukraini: kliuchovi etapy, suchasnyi stan ta perspektyvy [Institutionalization of mediation in Ukraine: Key stages, current state, and prospects]. *Sotsiolohichni studii*, № 2 (23), 6–17. DOI: https://doi.org/ 10.29038/2306-3971-2023-02-11-11 [in Ukrainian].

10. Urkevych, V. (2023). Mediation as a tool of land disputes resolution in Ukraine. *Mediation from the Perspective of Ukraine and European Union*, 32. URL: https://supreme.court.gov.ua/ userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/220601_The_Mediation_Edition_II_2023_ ePaper_230412_201508.pdf [in English].

УДК 351.74:623.4

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-531-539

Луценко Ірина Миколаївна кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент, завідувач кафедри фізичного виховання та спеціальної підготовки, Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0001-9259-8203

ВОГНЕПАЛЬНА ЗБРОЯ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО: ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПІДГОТОВКИ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Анотація. Стаття присвячена аналізу тактико-спеціальної підготовки працівників Національної поліції України в контексті застосування вогнепальної зброї. Визначено основні проблеми, з якими стикаються поліцейські при виконанні службових завдань у ситуаціях, що потребують застосування зброї, та обґрунтовано необхідність удосконалення системи їхньої професійної підготовки. Досліджено сучасні методи навчання, що включають фізичну, правову та психологічну підготовку, а також особливості інтеграції вогневої та тактико-спеціальної складових у єдиний комплекс тренувань. У статті розглядаються новітні підходи до підготовки правоохоронців, які передбачають використання симуляційних технологій, моделювання бойових ситуацій та впровадження інноваційних навчальних програм.

Особлива увага приділяється впливу психологічних факторів на прийняття рішень під час застосування вогнепальної зброї, зокрема стресостійкості, когнітивного контролю та рівня професійної впевненості поліцейських. Проведено аналіз міжнародного досвіду, що демонструє ефективність поєднання традиційної вогневої підготовки з тактичним тренінгом, який включає стресові умови, імітацію загрозливих ситуацій та оперативну взаємодію між службовцями. Визначено, що такі підходи дозволяють підвищити рівень оперативної готовності особового складу та зменшити кількість помилкових рішень при застосуванні сили. Запропоновано адаптацію цих практик до українських реалій з метою підвищення безпеки правоохоронців та ефективності їхньої роботи.

У статті також проаналізовано питання оснащення поліцейських сучасними засобами індивідуального захисту, включаючи бронежилети, інтегровані системи зв’язку, датчики фізичного стану та пристрої екстреного виклику підкріплення. Досліджено їхню роль у забезпеченні особистої безпеки правоохоронців та підвищенні ефективності оперативних дій. Враховано досвід країн Європейського Союзу та США, де активно впроваджуються інноваційні

технології, що покращують рівень захисту та комунікації під час виконання службових завдань.

На основі аналізу сучасної наукової літератури та нормативної бази сформульовано комплексні пропозиції щодо вдосконалення системи підготовки поліцейських. Визначено необхідність розширення матеріально-технічної бази, запровадження віртуальних тренажерів, розробки єдиної стратегії підготовки та впровадження системи оцінювання рівня готовності правоохоронців до виконання завдань, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї. Підкреслено значення правової підготовки поліцейських для забезпечення відповідності їхніх дій міжнародним стандартам та національному законодавству.

Ключові слова: Національна поліція України, вогнева підготовка, тактико-спеціальна підготовка, вогнепальна зброя, індивідуальний захист, психологічна підготовка, правове регулювання, навчальні технології.

Lutsenko Iryna Mykolayivna PhD in Physical Education and Sports, Associate Professor, Head of the Department of Physical Education and Special Training, University of Customs and Finance, Dnipro, https://orcid.org/0000-0001-9259-8203

FIREARMS AS A MEANS OF ENSURING POLICE SAFETY: TACTICAL-SPECIAL APPROACHES TO TRAINING AND USE

Abstract. The article analyzes the tactical-special training of the National Police of Ukraine officers in the context of firearm use. The main challenges faced by police officers in situations requiring the use of firearms are identified, and the need to improve the system of their professional training is substantiated. Modern training methods, including physical, legal, and psychological preparation, as well as the integration of firearm and tactical-special components into a single training complex, are examined. The article discusses innovative approaches to police training that involve the use of simulation technologies, modeling of combat situations, and the introduction of advanced training programs.

Particular attention is paid to the influence of psychological factors on decision-making during firearm use, including stress resilience, cognitive control, and the professional confidence of police officers. An analysis of international experience demonstrates the effectiveness of combining traditional firearms training with tactical training, incorporating stress conditions, threat simulation, and operational interaction among officers. It is determined that such approaches improve the operational readiness of personnel and reduce the number of erroneous decisions when using force. The adaptation of these practices to Ukrainian realities is proposed to enhance police safety and operational efficiency.

The article also examines the issue of equipping police officers with modern personal protective equipment, including bulletproof vests, integrated communication systems, physiological condition sensors, and emergency backup call devices. Their role in ensuring personal safety and improving the effectiveness of operational actions is analyzed. The experience of the European Union and the United States, where innovative technologies are actively implemented to enhance protection and communication during service tasks, is considered.

Based on an analysis of modern scientific literature and regulatory frameworks, comprehensive proposals for improving the police training system have been formulated. The necessity of expanding the material and technical base, introducing virtual simulators, developing a unified training strategy, and implementing a system for assessing the readiness of police officers to perform tasks involving the use of firearms has been identified. The importance of legal training for police officers to ensure compliance with international standards and national legislation is emphasized.

Keywords: National Police of Ukraine, firearms training, tactical-special training, firearms, personal protection, psychological training, legal regulation, training technologies.

Постановка проблеми. Правоохоронна діяльність передбачає необхідність ефективного та безпечного застосування вогнепальної зброї працівниками Національної поліції України. В умовах зростання рівня злочинності, ризику збройного опору правопорушників та збільшення кількості випадків нападу на поліцейських особливого значення набуває підготовка правоохоронців до дій у критичних ситуаціях. У зв'язку з цим підготовка має включати не лише вдосконалення стрілецьких навичок, а й розвиток тактичного мислення, що дозволяє приймати зважені рішення в умовах обмеженого часу. Комплексний підхід до підготовки передбачає інтеграцію фізичної, правової та психологічної складової, що дозволяє підвищити рівень готовності поліцейських до реагування на потенційні загрози.

Тактико-спеціальна підготовка поліцейських має забезпечувати ефективне використання вогнепальної зброї як засобу самозахисту та нейтралізації загроз, що потребує впровадження спеціалізованих тренувальних програм із моделюванням реальних оперативних ситуацій. Також важливим аспектом є дотримання міжнародних стандартів застосування сили та збереження прав людини в процесі виконання службових обов'язків. Зокрема, досвід іноземних правоохоронних структур свідчить про ефективність поєднання традиційної вогневої підготовки із тактично-спеціальними сценаріями, що імітують конфліктні ситуації на місцях подій. Враховуючи ці аспекти, актуальним є перегляд підходів до підготовки працівників Національної поліції України з метою вдосконалення їхньої професійної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як Гіденко Є.С., Зеленський Є.С., Логачев М.Г. вказують на необхідність інтеграції тактико-спеціальної підготовки та вогневої підготовки в єдину систему професійного навчання поліцейських [1], [2], [3]. М.Г. Логачев звертає увагу на психологічні аспекти застосування вогнепальної зброї, зокрема на стресові фактори, що впливають на прийняття рішень у критичних ситуаціях [1, С. 245]. Зеленський акцентує увагу на важливості вивчення матеріальної частини зброї, тактики стрільби та заходів безпеки при її використанні [2, С. 220].

Разом з тим, недостатньо дослідженими залишаються питання адаптації навчальних програм до сучасних викликів, таких як ведення бойових дій у міських умовах, підвищення рівня терористичних загроз та необхідність забезпечення особистої безпеки поліцейських у складних оперативних ситуаціях.

Мета статті – є аналіз тактико-спеціальних підходів до підготовки працівників Національної поліції щодо застосування вогнепальної зброї, виявлення проблемних аспектів у системі підготовки та формулювання пропозицій щодо їх усунення. Особлива увага приділяється питанням вогневої підготовки як фундаментальної складової професійного навчання правоохоронців. Дослідження спрямоване на оцінку ефективності існуючих методик навчання, їх відповідності сучасним викликам та можливості удосконалення підходів до відпрацювання практичних навичок володіння вогнепальною зброєю. Також розглядається питання впровадження новітніх технологій, таких як віртуальні тренажери та симуляційні сценарії, для підвищення рівня підготовки поліцейських.

Виклад основного матеріалу. Тактико-спеціальна підготовка поліцейських охоплює широкий спектр навичок, серед яких особливе місце займає психологічна стійкість та здатність приймати рішення у стресових ситуаціях. Погоджуємось з думкою Логачева В.А., який зазначає, що швидкість і правильність оцінки оперативної обстановки є ключовими для збереження життя як самих правоохоронців, так і цивільного населення. Ця здатність формується завдяки комплексним тренуванням, що імітують реальні екстремальні умови, і включають психологічну адаптацію до раптових загроз. Водночас важливою складовою є тактика дій у бойових умовах, що передбачає розробку і впровадження ефективних прийомів застосування вогнепальної зброї під час затримання озброєного правопорушника, ведення переговорів у критичних ситуаціях чи проведення операцій із звільнення заручників [1, С. 245-246]. Вважаємо влучну думку Гіденком Є.С., який наголошує на необхідності стандартизації таких тактичних алгоритмів, що дозволить забезпечити ефективність роботи поліцейських під час виконання службових завдань. У сучасних умовах підвищеної загрози терористичних актів, зростання рівня

організованої злочинності та посилення озброєного опору злочинців така підготовка є критично важливою [3, С. 99].

Дані офіційної статистики Міністерства внутрішніх справ України за останні роки свідчать, що кількість випадків застосування вогнепальної зброї правоохоронцями під час виконання службових обов'язків зросла на 15%, що вказує на необхідність удосконалення професійної підготовки [5]. Це зростання може бути пов'язане зі збільшенням рівня злочинності, активізацією організованих злочинних угруповань, зростанням кількості терористичних загроз, а також зростанням рівня агресії під час проведення поліцейських операцій. Крім того, сучасні тенденції розвитку суспільних відносин, зокрема поширення незаконного обігу зброї та зростання кількості випадків нападу на працівників правоохоронних органів, потребують підвищення рівня професійної компетентності правоохоронців у питаннях застосування вогнепальної зброї.

Закон України «Про Національну поліцію» чітко визначає правові підстави застосування вогнепальної зброї та обґрунтовує необхідність використання поліцейськими спеціальних знань і навичок для мінімізації загроз як для самих правоохоронців, так і для цивільного населення [4]. Це законодавче регулювання передбачає суворий контроль за використанням сили та вимагає від поліцейських не лише вміти технічно правильно поводитися зі зброєю, а й діяти відповідно до правових норм і принципів пропорційності, необхідності та законності. Особливої актуальності набуває навчання правоохоронців стратегіям деескалації конфліктних ситуацій, альтернативним методам впливу на правопорушників та використанню нестандартних тактичних рішень у критичних ситуаціях. Таким чином, професійна підготовка поліцейських має включати не лише вдосконалення стрілецьких навичок, але й глибоке розуміння юридичних аспектів застосування вогнепальної зброї, що забезпечить дотримання прав громадян та підвищить ефективність роботи правоохоронних органів.

Окрему роль відіграє техніка поводження зі зброєю, яка включає не лише навички точного та швидкого ведення вогню, а й знання матеріальної частини зброї, правильне використання тактичних прийомів ведення стрільби в умовах обмеженого простору, а також швидку перезарядку у стресових умовах. На нашу думку, вогнева підготовка повинна бути інтегрованою у загальну систему навчання поліцейських та містити регулярні практичні відпрацювання у складних умовах, наближених до реальних оперативних завдань. Погоджуємось із Є.С. Зеленським, який зазначає, що ефективне використання вогнепальної зброї неможливе без чіткого розуміння юридичних аспектів її застосування [2, С. 280]. Важливим є правове регулювання, що включає аналіз ситуацій, у яких застосування зброї є виправданим, оцінку наслідків її використання та дотримання принципу необхідності й пропорційності дій правоохоронців.

Одним із ключових викликів сучасної системи підготовки є недостатня кількість тренувань, які б передбачали моделювання реальних оперативних ситуацій. Обмежений доступ до сучасних тренажерних комплексів, недостатнє використання симуляторів та відсутність єдиної концепції інтеграції вогневої та тактико-спеціальної підготовки створюють прогалини у професійній підготовці [3, С. 100]. Доцільно враховувати, що традиційні методи навчання, засновані переважно на теоретичних аспектах та обмеженому числі практичних занять, не відповідають сучасним викликам оперативної діяльності поліції. На нашу думку, необхідним є вдосконалення навчальних методик, що включають створення навчальних полігонів з використанням реалістичних сценаріїв, розширення матеріально-технічної бази шляхом закупівлі сучасних інтерактивних тренажерів, таких як віртуальні полігони та симулятори бойових ситуацій, що дозволять правоохоронцям відпрацьовувати навички ведення бою в контрольованих умовах, наближених до реальних. Також важливо залучати до навчання міжнародних експертів, які мають досвід роботи у кризових умовах, що дозволить перейняти найкращі світові практики. Поряд з цим необхідно розробити чітку методику оцінювання ефективності таких тренувань, що дасть можливість своєчасно коригувати навчальний процес відповідно до актуальних загроз та змін у тактичних підходах злочинців. Удосконалення системи підготовки не лише підвищить професіоналізм працівників поліції, а й сприятиме зниженню рівня загроз для самих правоохоронців та цивільного населення під час виконання оперативно-службових завдань.

Крім того, важливим аспектом є забезпечення поліцейських сучасними засобами індивідуального захисту, що дозволить мінімізувати ризики при виконанні службових завдань у небезпечних умовах.

Поліцейські під час виконання своїх обов’язків часто стикаються з підвищеними загрозами, включаючи збройний опір злочинців, вибухонебезпечні ситуації та напад із застосуванням холодної або вогнепальної зброї. Тому оснащення їх сучасними засобами захисту є критично важливим для зниження ризику отримання поранень або загибелі. До таких засобів належать бронежилети різних рівнів захисту, кевларові каски, тактичні щити, спеціальні рукавиці та інші засоби, що забезпечують безпеку в умовах вуличних сутичок або спецоперацій. Важливим є не лише наявність таких засобів, а й їх відповідність сучасним стандартам безпеки, регулярне оновлення та навчання поліцейських ефективному використанню захисного спорядження. Впровадження нових технологій, зокрема легких, але міцних матеріалів, може суттєво покращити рівень захисту, зменшити втому при тривалому носінні та підвищити мобільність особового складу [3, С. 110].

У країнах Європейського Союзу та США активно використовуються персональні захисні комплекси, що включають інтегровані системи зв’язку,

датчики фізичного стану та пристрої екстреного виклику підкріплення. Застосування таких інновацій в Україні сприятиме підвищенню рівня захищеності правоохоронців та ефективності їхньої роботи у складних умовах [1, С. 246-247].

На нашу думку, одним із ключових елементів сучасного захисту правоохоронців є розробка та використання високотехнологічних бронежилетів із матеріалів нового покоління, таких як графен або надміцні полімери, що забезпечують максимальний рівень захисту при мінімальній вазі. Зменшення маси спорядження дозволяє поліцейським залишатися більш мобільними, що є критично важливим у динамічних операціях із затримання озброєних злочинців або у випадках збройного нападу. Крім того, сучасні бронежилети можуть бути обладнані електронними сенсорами, що фіксують фізіологічні показники бійця в реальному часі, передаючи дані командному центру для негайного реагування у разі отримання поранення або втрати свідомості.

Використання інтегрованих систем зв'язку в шоломах та бронежилетах дозволяє офіцерам поліції підтримувати безперервний контакт із командуванням і колегами, що значно покращує координацію дій у кризових ситуаціях. Окрім цього, у деяких країнах вже впроваджуються шоломи з вбудованими дисплеями доповненої реальності, що дозволяють оперативно отримувати інформацію про місцезнаходження підозрюваних, наявність загроз чи тактичну ситуацію на місці події. Вважаємо, що впровадження таких технологій у підготовку українських поліцейських сприятиме не лише їхній безпеці, а й підвищенню ефективності правоохоронних заходів загалом [6].

Одним із ключових аспектів професійної підготовки правоохоронців є психологічна стійкість, яка визначає здатність поліцейського швидко приймати рішення в екстремальних умовах та ефективно діяти під час загрозливих ситуацій. Погоджуємось із М.Г. Логачевим, який зазначає, що стресові фактори, пов'язані із застосуванням вогнепальної зброї, можуть суттєво впливати на реакцію правоохоронців, підвищуючи ризик помилкових рішень. У зв'язку з цим психологічна підготовка має базуватися на навчанні стресостійкості, розвитку когнітивного контролю та відпрацюванні сценаріїв дій у критичних ситуаціях [1, С. 259].

На нашу думку, важливим елементом підготовки є впровадження методик когнітивно-поведінкової терапії, які дозволяють формувати стійкість до стресу, а також регулярні психологічні тренування із моделюванням конфліктних ситуацій. Досвід міжнародних правоохоронних структур свідчить, що комплексна психологічна підготовка, яка включає практичні тренування з імітацією бойових ситуацій, дозволяє значно зменшити рівень тривожності та підвищити рівень впевненості поліцейських у власних діях.

Крім того, надзвичайно важливою є післяоперативна психологічна підтримка, яка допомагає мінімізувати негативні наслідки психоемоційного

навантаження після застосування вогнепальної зброї. Регулярні психологічні консультації, програми підтримки для співробітників поліції та розробка індивідуальних стратегій подолання стресу є необхідними складовими ефективної системи підготовки [6].

Висновки. Ефективність застосування вогнепальної зброї працівниками правоохоронних органів значною мірою залежить від рівня їхньої тактико-спеціальної, вогневої та психологічної підготовки. Аналіз сучасних підходів до підготовки поліцейських вказує на необхідність комплексного підходу, що поєднує фізичну витривалість, навички оперативного реагування, знання матеріальної частини зброї, а також психологічну стійкість до стресових ситуацій. На нашу думку, однією з ключових проблем є недостатня інтеграція вогневої підготовки з тактико-спеціальною та правовою складовою, що потребує перегляду існуючих методичних підходів та розробки єдиної стратегії підготовки.

Особливого значення набуває використання сучасних технологій у процесі підготовки правоохоронців. Використання віртуальних симуляторів, інтерактивних тренажерів та реалістичних полігонів дозволить моделювати реальні бойові ситуації, що сприятиме підвищенню рівня професійної готовності працівників поліції. Вважаємо, що впровадження таких підходів дозволить значно знизити рівень ризиків під час виконання службових обов'язків та сприятиме дотриманню принципу необхідності і пропорційності застосування сили.

Крім того, важливою складовою є розширення програм психологічної підготовки та постоперативної підтримки. Використання методик когнітивно-поведінкової терапії, групових тренінгів та індивідуальних консультацій сприятиме зміцненню психоемоційної стійкості правоохоронців та допоможе зменшити негативні наслідки стресових ситуацій, пов'язаних із застосуванням зброї.

Перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз ефективності різних моделей підготовки поліцейських у міжнародному контексті та їх адаптація до українських реалій. Вважаємо, що вдосконалення системи навчання та забезпечення поліцейських сучасними засобами індивідуального захисту сприятиме підвищенню рівня безпеки як правоохоронців, так і громадян, а також зміцненню довіри суспільства до поліції.

Література:

1. Логачев М.Г. Психологічні аспекти застосування вогнепальної зброї в критичних ситуаціях. Юридичний вісник. 2017. № 5. С. 245-259.

2. Зеленський Є.С. Основи вогневої підготовки правоохоронців: теорія і практика. Харків: Право, 2019. 320 с.

3. Гіденко Є.С. Стандартизація тактико-спеціальної підготовки працівників поліції. Вісник криміналістики. 2022. № 4. С. 98-113.

4. Закон України "Про Національну поліцію" від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення: 01.02.2025).

5. Офіційна статистика Міністерства внутрішніх справ України. Річний звіт за 2023 рік. URL: https://mvs.gov.ua/statistics (дата звернення: 01.02.2025).

6. Психологічна підготовка правоохоронців до екстремальних ситуацій: міжнародний досвід / за ред. В.І. Корсунова. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2021. 240 с.

References:

1. Lohachev, M. H. (2017). *Psykholohichni aspekty zastosuvannia vohnepalnoi zbroyi v krytychnykh sytuatsiiakh* (*Psychological Aspects of the Use of Firearms in Critical Situations*). *Yurydychnyi visnyk – Legal Bulletin*, (5), 245–259.

2. Zelenskyi, Ye. S. (2019). *Osnovy vohnevoi pidhotovky pravookhorontsiv: teoriia i praktyka* (*Fundamentals of Firearms Training for Law Enforcement Officers: Theory and Practice*). Kharkiv: Pravo.

3. Hidenko, Ye. S. (2022). *Standartyzatsiia taktyko-spetsialnoi pidhotovky pratsivnykiv politsii* (*Standardization of Tactical-Special Training of Police Officers*). *Visnyk kryminalistyky – Bulletin of Criminalistics*, (4), 98–113.

4. Verkhovna Rada Ukrainy. (2015). *Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiiu» vid 02.07.2015 № 580-VIII* (*Law of Ukraine "On the National Police" dated 02.07.2015 No. 580-VIII*). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (Accessed: 01.02.2025).

5. Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy. (2023). *Ofitsiina statystyka Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy: Richnyi zvit za 2023 rik* (*Official Statistics of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: Annual Report for 2023*). Retrieved from https://mvs.gov.ua/statistics (Accessed: 01.02.2025).

6. Korsunov, V. I. (Ed.). (2021). *Psykholohichna pidhotovka pravookhorontsiv do ekstremalnykh sytuatsii: mizhnarodnyi dosvid* (*Psychological Training of Law Enforcement Officers for Extreme Situations: International Experience*). Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav.

УДК 343.9

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-540-547

Любавіна Вікторія Петрівна кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу, Державний податковий університет, м. Ірпінь, тел.. (097) -98-56-104 https://orcid.org/0000-0003-4715-1749

Кабачна Оксана Василівна здобувач ступеня доктора філософії 2021 року вступу, Державний податковий університет, м. Ірпінь, тел. (097)-467-33-04 https://orcid.org/0009-0002-2336-2410

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ У ДІЯЛЬНОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ ІНСПЕКЦІЙ

Анотація. На даний час в Україні корупція охопила численні сфери діяльності держави, що підтверджується дослідженнями, проведеними вченими-соціологами та кримінологами. Корупція є великою загрозою національній безпеці України, що перешкоджає її подальшому нормальному розвитку.

На тлі соціально-економічних проблем, що зберігаються в Україні, зростає потреба суспільства в підвищенні ефективності державного управління, забезпеченні соціальної справедливості, посиленні боротьби з корупцією і нецільовим використанням бюджетних коштів і державного майна. У системі правоохоронних органів корупційна злочинність перешкоджає роботі функцій щодо забезпечення законності, правопорядку та боротьби злочинністю, підриває авторитет та довіру до правоохоронних органів. Злочинність у сфері корупції також має місце у кримінально-виконавчій системі.

Цілями забезпечення державної та громадської безпеки є захист конституційного ладу України, забезпечення її суверенітету, незалежності, державної та територіальної цілісності, захист основних прав і свобод людини та громадянина, зміцнення громадянського миру та злагоди, політичної та соціальної стабільності у суспільстві, удосконалення механізмів взаємодії держави та громадянського суспільства, зміцнення законності та правопорядку, викорінення корупції, захист громадян та всіх форм власності.

На цьому фоні особлива суспільна небезпека походить від корупції в лавах правоохоронних органів, покликаних здійснювати боротьбу зі злочинністю та забезпечувати правопорядок.

У зв'язку з цим вивчення кримінологічної характеристики корупційних ризиків, що виникають у діяльності кримінально-виконавчих інспекцій, дозволить визначити основні засади протидії корупції, правові та організаційні

засади запобігання корупції та боротьбі з нею, мінімізації та ліквідації наслідків корупційних правопорушень.

Ключові слова:корупція, суспільна небезпека, кримінально-виконавчі інспекції, корупційні ризики, суспільні відносини, антикорупційні ризики, хабарництво, протидія, антикорупційне законодавство.

Lyubavina Viktoriia Petrovna Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure, State Tax University, Irpin, tel. (097) -98-56-104, https://orcid.org/0000-0003-4715-1749

Kabachna Oksana Vasylivna Candidate of Doctor of Philosophy, 2021 year of entry, State Tax University, Irpin, tel. (097)-467-33-04, https://orcid.org/0009-0002-2336-2410

GENERAL CHARACTERISTICS OF CORRUPTION RISKS IN THE ACTIVITIES OF CRIMINAL EXECUTIVE INSPECTIONS

Abstract. Currently, corruption in Ukraine has covered numerous areas of state activity, which is confirmed by studies conducted by sociologists and criminologists. Corruption is a major threat to the national security of Ukraine, which prevents its further normal development.

Against the background of socio-economic problems that persist in Ukraine, society's need to increase the efficiency of public administration, ensure social justice, strengthen the fight against corruption and misuse of budget funds and state property is growing. In the system of law enforcement agencies, corruption crime hinders the work of functions to ensure legality, law and order and combat crime, undermines the authority and trust in law enforcement agencies. Crime in the field of corruption also takes place in the criminal executive system.

The goals of ensuring state and public security are to protect the constitutional order of Ukraine, ensure its sovereignty, independence, state and territorial integrity, protect the fundamental rights and freedoms of man and citizen, strengthen civil peace and harmony, political and social stability in society, improve mechanisms for interaction between the state and civil society, strengthen the rule of law and order, eradicate corruption, protect citizens and all forms of property. Against this background, a particular public danger arises from corruption in the ranks of law enforcement agencies, which are called upon to fight crime and ensure law and order.

In this regard, the study of the criminological characteristics of corruption risks arising in the activities of criminal enforcement inspections will allow us to determine the basic principles of combating corruption, legal and organizational principles for preventing and combating corruption, minimizing and eliminating the consequences of corruption offenses.

Keywords: corruption, public danger, criminal enforcement inspections, corruption risks, public relations, anti-corruption risks, bribery, counteraction, anti-corruption legislation.

Постановка проблеми. Якщо порівнювати кількість корупційних ризиків, які можуть виникнути в діяльності співробітників виправних установ, які виконують покарання у вигляді позбавлення волі, то корупційні прояви в діяльності кримінально-виконавчих інспекцій не високі, проте вони існують. Цей факт підтверджується розглянутими кримінальними справами стосовно співробітників кримінально-виконавчих інспекцій, що свідчить про те, що за винагороду засудженим можуть надавати привілеї.

Корупційними ризиками у пенітенціарній системі є виникнення корупційної поведінки, яка виражена, наприклад, у недотриманні обов'язків, заборон та обмежень, встановлених законодавством про протидію корупції для співробітників кримінально-виконавчих інспекцій, а також у здійсненні службових обов'язків під час несення служби.

Метою статті є комплексний аналіз кримінологічної характеристики корупційних ризиків.

Справжня мета зумовлена постановкою та вирішенням наступних завдань:

- визначити поняття, причини корупційних ризиків у кримінально-виконавчих інспекціях;
- розглянути форми корупційних ризиків у виконавчих інспекціях, їх виявлення;
- виявити особливості особистості працівників кримінально-виконавчих інспекцій, схильних до корупційних ризиків;
- дослідити правові засади антикорупційної діяльності кримінально-виконавчих інспекцій;
- вивчити профілактику корупційних ризиків у виконавчих інспекціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним проблемам протидії корупції значну увагу приділяли у своїх роботах О.А. Банчук, К.Л. Бугайчук, В.М. Гаращук, В.А. Завгородній, А.В. Линник, В.М. Мартиненко, М.І. Мельник, О.П. Мусієнко, М.І. Хавронюк, І.І. Яцків та інші.

Виклад основного матеріалу. Корупція є суспільно-небезпечним явищем, яке включає такі злочини як хабарництво, а також інші різновиди злочинного наміру, що вчиняються в корисливих цілях. У сучасній науці концепція і теорія правових (юридичних) ризиків мало відбито у юридичній літературі.

Поняття корупційного ризику у різних джерелах тлумачиться по-різному:

- «корупційні ризики - це закладені в системі державного та муніципального управління можливості для дії (бездіяльності) посадових осіб та рядових

співробітників з метою незаконного отримання матеріальної та іншої вигоди при виконанні своїх посадових повноважень»;

- корупційний ризик - «високий рівень ймовірності при незаконному отриманні матеріальної вигоди в особистих цілях, бути притягнутим до юридичної відповідальності, спійманим правоохоронними органами з подальшим притягненням до юридичної відповідальності та іншими негативними наслідками, передбаченими чинним законодавством».

- «корупційні ризики – це ризики прояву корупційних явищ та/або виникнення корупційних ситуацій» тощо [3, с. 193–194].

Існують різні причини корупційних ризиків. До категорій таких причин відносяться: економічні незадоволеність встановленим рівнем забезпечення грошовим забезпеченням, соціальні нестимулюючий характер пільг і гарантій, що надаються, технічні - наприклад, незалежність і закритість прийняття рішень співробітником кримінально-виконавчих інспекцій.

Під оцінкою корупційних ризиків слід розуміти загальний процес ідентифікації, аналізу корупційних ризиків.

Одним із ключових аспектів вивчення ризиків є класифікація їх форм та видів, які можуть змінюватись в залежності від джерел виникнення. Наприклад, інституційні ризики можуть виникати через прогалини у правовій системі чи змін у законодавстві, тоді як поведінкові ризики можуть бути пов'язані з протиправними діями.

Особливу увагу слід приділити протидії корупції, зокрема законності, особистому прикладу керівництва, залучення співробітників, пропорційності антикорупційних заходів до рівня ризику та ефективності процедур. Так, у методичних рекомендаціях щодо організації роботи щодо запобігання корупційним правопорушенням розроблено основні принципи протидії корупції.

Більш ретельне і точне вивчення понять, ознак і принципів, пов'язаних з корупційними ризиками, сприяє більш ефективним заходам щодо їх запобігання та боротьби з ними, що безсумнівно є необхідною умовою для ефективного функціонування будь-якої організації та забезпечення справедливості у суспільстві.

Щодо діяльності кримінально-виконавчих інспекцій можна виділити такі корупційні ризики, як:

- неправомірний дозвіл засудженому не з'являтися на реєстрацію;
- нездійснення контролю за виконанням засудженим вироку суду та встановлених обмежень;
- прийняття рішення про незастосування до особи, яка перебуває на обліку, аудіовізуальних, електронних та інших технічних засобів нагляду та контролю замість «винагороди»;
- неповідомлення відповідним суб'єктам про факт відсутності особи, щодо якої обрано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, за місцем виконання запобіжного заходу [4, с. 37–38].

Оцінка корупційних ризиків проводиться у таких випадках:

1) Перед впровадженням системи заходів, спрямованих на запобігання корупції, слід провести повну оцінку корупційних ризиків. Це дозволить ідентифікувати існуючі вразливі місця, визначити причини корупційних проявів та розробити відповідні заходи щодо зменшення ризику.

2) Далі слід проводити моніторинг на регулярній основі. Для малих та середніх організацій відповідною формою буде повна оцінка корупційних ризиків через певні часові відтинки дозволить відстежувати ефективність впроваджених заходів та оперативно коригувати їх у разі потреби [5, с. 117].

Для великих організацій рекомендується використовувати більш тривалі цикли моніторингу, які можуть охоплювати як внутрішні, так і зовнішні аудити.

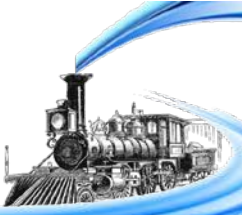
При цьому необхідно враховувати сучасні тенденції в галузі боротьби з корупцією та вносити відповідні зміни до системи заходів, щоб вона залишалася ефективною в умовах постійного середовища.

Наприклад, щороку оцінка корупційних ризиків проводиться стосовно кількох напрямів діяльності (процесів) організації. Після завершення оцінки всіх напрямів діяльності (процесів) цикл повторюється (така форма переважно підходить для великих організацій);

3) при зміні істотних обставин, таких як: масштабні зміни цілей та завдань організації або її організаційно-штатної структури; корупційних правопорушень; виявлення випадків вчинення суттєвої зміни антикорупційного законодавства; зміна процесів управління.

В установах виправної системи регулярно проводиться робота з особовим складом з метою запобігання корупційним правопорушенням. Кадрові підрозділи, що є у кожній колонії, займаються цим питанням. У той же час, в Установі Виправної Інспекції головному начальнику доцільно очолювати цю діяльність. Зазвичай, у територіальному органі знаходиться кадровий підрозділ, але робота щодо боротьби з корупцією проводиться при призначенні співробітника на посаду або переміщенні його за посадою. Це дозволяє ефективно контролювати діяльність персоналу Установи та запобігати можливим правопорушенням. Для забезпечення ефективної роботи у цій сфері потрібно налагодити не лише контроль за призначенням на посаду, але також забезпечити контроль за роботою працівників під час їхньої служби, а також використання ресурсів установи. Тільки таким чином можна забезпечити чесну роботу та запобігти корупційним порушенням у виправних установах.

Однак у більшості випадків, коли відомості з повідомлень були підтверджені, було порушено кримінальні справи стосовно працівників виправних установ та засуджених. У цих випадках була інформація про корупційну діяльність. Питання про заохочення осіб, які звернули увагу на відміну до корупції, зустрічало негативний відгук у 99% випадків.

Вважаємо, що застосування заохочувального заходу щодо співробітників або засуджених, які повідомляють про факти відміни їх до скоєння корупційних правопорушень, які в результаті перевірочних заходів знаходять своє підтвердження, сприяли б збільшенню кількості звернень. Це ж у свою чергу призведе до позитивної динаміки щодо розкриття кількості вчинених корупційних правопорушень, які залишаються невідомими до певного часу.

Особливої уваги вимагають ознаки корупційної поведінки, до яких належать:

1) необґрунтоване затягування вирішення питання понад встановлені терміни (тяганина) при прийнятті рішень, пов'язаних з реалізацією прав громадян або юридичних осіб; вирішення питання у позачерговому порядку щодо окремої фізичної чи юридичної особи за наявності значної кількості чергових звернень;

2) використання своїх службових повноважень при вирішенні особистих питань, пов'язаних із задоволенням матеріальних потреб посадової особи або її родичів;

3) надання не передбачених законом переваг (протекціонізм, сімейність) для вступу на державну службу;

4) надання переваги фізичним особам, індивідуальним підприємцям, юридичним особам у наданні публічних послуг, а також сприяння здійсненню підприємницької діяльності;

5) використання в особистих чи групових інтересах інформації, отриманої під час виконання службових обов'язків, якщо така інформація не підлягає офіційному розповсюдженню;

6) вимога від фізичних та юридичних осіб інформації, надання якої не передбачено законодавством України.

Крім того, серйозної уваги заслуговують:

1) порушення посадовими особами вимог нормативних правових, відомчих актів, що регламентують питання організації, планування та проведення заходів, передбачених посадовими обов'язками;

2) спотворення, приховування або подання свідомо неправдивих відомостей у службових облікових та звітних документах, які є суттєвим елементом службової діяльності;

3) спроби несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів;

4) дії розпорядчого характеру, що перевищують або не належать до посадових повноважень;

5) бездіяльність у випадках, що вимагають прийняття рішень відповідно до службових обов'язків;

Під корупційними ризиками розуміється ймовірність виникнення корупційної поведінки, яка може бути викликана: недотриманням обов'язків, заборон

та обмежень, встановлених для працівників у зв'язку з проходженням служби; реалізацією повноважень під час здійснення службової діяльності. До причин корупційних ризиків належать прогалини в законодавстві, відсутність у нормативних актах конкретних умов для вжиття органами влади заходів, а також причини кадрового характеру: наявність близьких зв'язків серед осіб, які обіймають державні посади. Також ці причини закріплені в ККУ як підстави виникнення відповідальності [2, с. 88–89].

Щодо форм корупційних ризиків, то вони різняться залежно від джерел виникнення: інституційні ризики, що виникають внаслідок прогалин у праві, змін права; поведінкові ризики, що виходять із протиправної поведінки.

Так у дослідженні нами виділено такі форми як:

- неправомірний дозвіл засудженому не з'являтися на реєстрацію;
- нездійснення контролю за виконанням засудженим вироку суду та встановлених обмежень;
- прийняття рішення про незастосування до особи, яка перебуває на обліку, аудіовізуальних, електронних та інших технічних засобів нагляду та контролю замість «винагороди»;
- неповідомлення відповідним суб'єктам про факт відсутності особи, щодо якої обрано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, за місцем виконання запобіжного заходу [1].

Висновок. Таким чином, ми бачимо, що протидія корупції це один із напрямів у кримінально-виконавчих інспекціях, який вимагає подальшого вдосконалення нормативно-правових актів щодо виконання покарань та заходів кримінально-правового характеру без ізоляції засудженого від суспільства шляхом виключення з них корупціогенних факторів. , які можуть сприяти виявленню корупційної діяльності серед працівників інспекції Необхідно приділяти особливу увагу вивченню особи співробітника, якого планується призначити посаду, пов'язану з виконанням покарань без ізоляції засудженого від суспільства. Ці заходи, звичайно, не викорінять повністю корупційні прояви.

Література:

1. Бойко Х. Р. Корупція серед державних службовців: реалії, шляхи подолання // Мостинське районне управління офіц. сайт. 18.02.2015. URL:http://mostiskeruju.at.ua/news/korupcija_sered_derzhavnikh_sluzhbovciv_realiji_shljakhi_podolannja/20150218686 05.02.2017).

2. Боротьба з корупцією: елементи системи державної непідкупності [Текст] / Джемі Поуп; [пер. з англ. Ю. ведмідь]; всеукр. молодіж. орг.»Молодь проти корупції». — Рівне : Планета-друк, 2011. — 488 с.

3. Дмитрик Ю. І. Протидія корупційній злочинності в Україні: навч. посіб. / Ю. І. Дмитрик, Д. І. йосифович, І. в. Красницький, С. І. Мельник, Є. в. Пряхін, С. в. Якимова; Львів. держ. ун-т внутр. справ. — Л., 2010. — 307 с.

4. Івасенко С. М. Запобігання та протидія корупції у правоохоронних органах: організаційно-управлінський аспект: дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. Київ, 2015. 199 с.

5. Чернявський С.С. Криміналістичні аспекти розкриття економічних злочинів // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. Бюлетень Київського Інституту внутрішніх справ МВС України, 2001. – № 6. – С. 166.

References

1. Boyko, Kh. (2015). Corruption among civil servants: realities, ways to overcome. *Mostyn district administration official website*. URL: http://mostiskeruju.at.ua/news/korupcija_sered_ derzhavnikh_sluzhbovciv_realiji_shlakhi_podolannja/20150218686 02/05/2017) [in Ukrainian].

2. Pope, J. (2011). *Fighting corruption: elements of the system of state incorruptibility*. [All-Ukrainian youth organization "Youth against corruption". Planeta-druk]. [in Ukrainian].

3. Dmytryk, Yu. (2010). *Counteraction to corruption crime in Ukraine: a manual.* [State University of Internal Affairs]. [in Ukrainian].

4. Ivasenko, S. (2015). *Prevention and Counteraction to Corruption in Law Enforcement Agencies: Organizational and Administrative Aspec*t [Dissertation for Candidate of Sciences in Public Administration]. [in Ukrainian].

5. Chernyavskyi, S. (2001). *Forensic aspects of solving economic crimes // Problems of penitentiary theory and practice. [Bulletin of the Kyiv Institute of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]*. [in Ukrainian].

УДК 343.9

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-548-555

Любавіна Вікторія Петрівна кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу, Державний податковий університет, м. Ірпінь, тел.. (097) -98-56-104 https://orcid.org/0000-0003-4715-1749

Чекараміт Катерина Сергіївна здобувач ступеня доктора філософії 2022 року вступу, Державний податковий університет, м. Ірпінь, тел. (067)-88-47-822 https://orcid.org/0000-0002-0180-230X

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Анотація. У даній статті розглядаються питання щодо тенденції розвитку ювенальної юстиції та альтернативних методів правосуддя щодо неповнолітніх правопорушників у низці зарубіжних країн. Проведено аналіз роботи ювенальних органів за кордоном, до чиєї компетенції входить надання допомоги та реалізація прав та інтересів неповнолітніх.

Слід зазначити, що немає одноманітного підходу до ювенальної юстиції, а також цілісної концепції імплементації міжнародних стандартів у галузі правосуддя у справах неповнолітніх у російське законодавство та формування правозастосовної практики з використанням позитивного зарубіжного досвіду у розробці теоретико - практичної моделі ювенальної системи в Україні.

Ювенальна юстиція є найкращою формою забезпечення прав дитини, що включає ювенальну превенцію, правосуддя щодо неповнолітніх, соціальну підтримку та реабілітацію дітей, які перебувають у конфлікті із законом. Висувається гіпотеза, що у світі існує кілька умовних моделей (форматів) правового регулювання особливостей забезпечення прав дитини на рамках реалізації ювенальної юстиції. Проведення порівняльного аналізу дозволить відмітити найбільш сприятливі шляхи для подальшого реформування національного законодавства.

Розглянуто особливості законодавчого регулювання основних аспектів ювенальної юстиції на прикладах Великобританії, Франції, Австрії, Хорватії, Польщі, Литви, України, США, Канади, Індії, Нової Зеландії, Китаю, Киргизстану, Грузії. Проведений порівняльно-правовий аналіз дозволили виділити вісім варіантів транснаціональних форматів законодавчого регулювання питань ювенальної юстиції. В основу такого поділу покладено такі критерії, як: наявність у країні закону, що встановлює загальні принципи судового та позасудо-

вого, адміністративно-правового забезпечення прав дітей; наявність окремого закону про ювенальну юстицію, що кодифікує усі норми права, що визначають особливості здійснення кримінального провадження щодо дітей; наявність окремого закону про ювенальну юстицію, однак, який закріплює загальні принципи функціонування ювенальної юстиції, публічного адміністрування у цій сфері, профілактики правопорушень тощо.

Ключові слова: ювенальне законодавство, ювенальне право, ювенальне правосуддя, міжнародне право, законодавство; правове регулювання; неповнолітній, дитина, ювенальна юстиція.

Lyubavina Viktoriia Petrivna Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure, State Tax University, Irpin, tel. (097) -98-56-104 https://orcid.org/0000-0003-4715-1749

Chekaramit Katerina Sergiyevna Candidate of Doctor of Philosophy, 2022 year of entry, State Tax University, Irpin, tel. (067)-88-47-822 https://orcid.org/0000-0002-0180-230X

DEVELOPMENT TRENDS OF JUVENILE JUSTICE IN FOREIGN COUNTRIES

Abstract. This article examines issues related to the development trends of juvenile justice and alternative methods of justice for juvenile offenders in a number of foreign countries. An analysis of the work of juvenile bodies abroad, whose competence includes providing assistance and implementing the rights and interests of minors, is conducted.

It should be noted that there is no uniform approach to juvenile justice, as well as a holistic concept of implementing international standards in the field of juvenile justice in Russian legislation and the formation of law enforcement practice using positive foreign experience in developing a theoretical and practical model of the juvenile system in Ukraine.

In the modern view, juvenile justice is the best form of ensuring the rights of the child, which includes juvenile prevention, juvenile justice, social support and rehabilitation of children in conflict with the law. The hypothesis is put forward that in the world there are several conditional models (formats) of legal regulation of the features of ensuring the rights of the child within the framework of the implementation of juvenile justice. Conducting a comparative analysis will allow to outline the most favorable ways for further reforming national legislation.

The features of legislative regulation of the main aspects of juvenile justice are considered using the examples of Great Britain, France, Austria, Croatia, Poland,

Lithuania, Ukraine, Belarus, the USA, Canada, India, New Zealand, China, Kyrgyzstan, Georgia. The comparative legal analysis conducted allowed us to identify eight options for transnational formats of legislative regulation of juvenile justice issues. The basis for this division is the following criteria: the presence in the country of a law that establishes general principles of judicial and extrajudicial, administrative and legal protection of children's rights; the presence of a separate law on juvenile justice that codifies all legal norms that determine the features of criminal proceedings against children; the presence of a separate law on juvenile justice, however, which establishes general principles of the functioning of juvenile justice, public administration in this area, prevention of offenses, etc.

Key words: juvenile legislation, juvenile law, juvenile justice, international law, legislation; legal regulation; minor, child, juvenile justice.

Постановка проблеми. Сьогодні норми щодо забезпечення прав дітей в Україні хаотично розкидані за різними законодавчими актами, що суттєво ускладнює їх застосування, обумовлює наявність прогалин у правовому регулюванні низки важливих питань та вимагає реформування ювенального права Для розробки ефективної правової платформи для функціонування цього інституту в якійсь державі доцільно ознайомитися з іноземним досвідом правового забезпечення аналогічних відносин.

Метою статті є вивчення тенденцій розвитку ювенальної юстиції у зарубіжних країнах та отримати уявлення про типові формати законодавчого регулювання ювенальної юстиції у різних країнах світу в контексті забезпечення прав дітей та систематизувати їх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порівняльним аналізом правового регулювання питань ювенальної юстиції (окремих її напрямів) в Україні та зарубіжних країнах займалися такі вчені, як В. Левченко, Є. Максименко, М. Лесько, І. Іщенко, В. Томіленко та інші.

Виклад основного матеріалу. Розвиток ювенальної юстиції як невід'ємної складової соціальної політики щодо неповнолітніх є основним завданням для зосередження сил та можливостей законодавчих, виконавчих та судових органів, органів місцевого самоврядування, а також безліч різних інститутів громадянського суспільства в усьому світі.

Ювенальна юстиція - правосуддя у справах неповнолітніх. Поняття ювенальної юстиції включає особливий порядок судочинства, окрему систему судів для неповнолітніх, а також сукупність ідей, концепцій соціального захисту та реабілітації неповнолітніх правопорушників [2, с. 33 - 34].

У сучасному світі наявність спеціалізованих правових засобів захисту неповнолітніх від різних несприятливих факторів є невід'ємною частиною правової системи кожної держави. Вчинення злочину – це серйозне девіантне відхилення, через яке людина намагається реалізувати свої потреби, пору-

шуючи, а часом зовсім не помічаючи, права інших людей. Здійснюючи злочини, людина не тільки порушує загальновизнані цінності, але водночас з цим повідомляє решту про нездатність реалізовувати свої потреби в рамках існуючої правового середовища. Це ставить перед державою та суспільством важливе завдання щодо надання правопорушнику своєчасної допомоги, що сприяє декриміналізації особистості. Особливо гостро це питання стоїть щодо неповнолітніх, чия особистість до кінця ще не встигла сформуватися.

Отже, захист неповнолітніх пов'язують виключно з наявністю спеціалізованих судів у справах неповнолітніх Проте ефективність таких судів пов'язані з комплексом різних чинників, які, залежно від ситуації, можуть у ситуації знизити схильність неповнолітніх до девіантної поведінки, а в іншій, навпаки, посилити її. Прикладом виступає досвід США, саме тут з'явилися перші суди у справах про неповнолітніх у 1899 р., але, незважаючи на довгу історію свого існування, до 80-х років 20 століття ювенальна система США почала давати серйозні збої. Причиною цього став той факт, що американська злочинність усі більше йшла в тінь, а на перший план виходили виконавці у вигляді неповнолітніх, покарання для яких були значно м'якшими, ніж для дорослих. До того ж, психологія неповнолітніх досить нестійка, що дозволяло кримінальному середовищу залучити та використовувати їх для реалізації злочинної діяльності. Підсумком ювенального експерименту в США стало скасування, у більшості її штатів, судів у справах неповнолітніх, що уможливило залучення до відповідальності неповнолітніх, обвинувачених у скоєнні тяжких злочинів нарівні з дорослими. Однак скоєння злочину неповнолітнім ще не є приводом для передачі його справи на розгляд суду. Накопичений США досвід призвів до появи захисного механізму у вигляді попереднього рішення судді та служби пробації: відпустити у зв'язку з незначністю провина, призначити та провести корекційну роботу або відправити справу до суду для подальшого розгляду. Такий механізм покликаний знизити можливі негативні фактори та ризики під час реалізації правосуддя стосовно неповнолітніх, які вчинили злочин невеликої та середньої тяжкості [4, с. 493 - 494].

Слід зазначити, що подібний механізм, але працюючий виключно з неповнолітніми, існує в Шотландії. По відношенню до неповнолітніх віком від 8 до 16 років, які вчинили злочин, виключаючи тяжкі злочини, застосовуються заходи не судового, а адміністративного характеру. Слухання проходить у закритому режимі у присутності самої дитини, батьків, трьох членів комісії з педагогічною освітою. Представники від судових та слідчих органів та потерпіла сторона відсутні. Потрібно уточнити, що згідно із законом Шотландії 8-річна особа може вже виступати суб'єктом кримінального права та підлягати кримінальній відповідальності. Звідси стає очевидним є необхідність наявності такого адміністративно-ювенального фільтра в Шотландії, який дозволяє

виявити неповнолітніх з суспільно небезпечною поведінкою вже в ранньому віці, встановивши заходи спрямовані на їх виправлення, гарантувати невідворотність покарання неповнолітніх вчинили тяжкі злочини.

Англія має багатий правовий досвід роботи з неповнолітніми, які порушили закон. Основними актами є: закон «Про кримінальну юстицію» 1991 р., закон «Про правосуддя у справах молоді та кримінальні докази» 1999 р., закон «Про дітей» 2004 р. Закон «Про дітей» у редакції 1989 р. проголошує необхідним застосовувати до неповнолітніх переважно заходи виховного впливу, поміщаючи їх під нагляд спеціалізованих державних, муніципальних та громадських організацій. Слід зазначити, що раніше «Про кримінальну юстицію» у редакції 1982 р. встановив свою систему покарань для неповнолітніх злочинців. До цієї системи належать: трудове перевиховання молоді як надання безкоштовних послуг товариству (застосовується по відношенню до осіб, які досягли 16-річного віку); обмеження можливості залишати місце проживання з шостої вечора до шостої ранку; штрафні санкції стосовно батьків, чиї діти порушили кримінальний закон.

Вік притягнення до кримінальної відповідальності для неповнолітніх злочинців Англії досить низький - 10 років. Закон «Про кримінальну юстицію» 1991 р. встановив, що з 10 і до 18 років особа, яка порушила закон, має постати перед спеціалізованим судом «у справах молоді», але як виняток, як у випадку зі США та Шотландією, неповнолітні вчинили тяжкий злочин, втрачають це право і проходять судовий розгляд нарівні з дорослими в судах загальної юрисдикції [5, с. 41 - 42].

Правова система Нової Зеландії побудована за зразком англійської моделі права, однак у галузі ювенальної юстиції має свій власний правовий досвід. Особливістю ювенальної системи Нової Зеландії є те, що, крім наявності спеціалізованого суду «у справах молоді», існує альтернативний захід, покликаний вирішити ситуацію, пов'язану зі злочинною поведінкою неповнолітнього, не доводячи її до судового розгляду. Такою мірою є «сімейна конференція», в якій беруть участь сам неповнолітній правопорушник, його родичі, представники постраждалої сторони, соціальні працівники, поліцейські та фахівці, чия присутність необхідна для вирішення справи.

Під час «сімейної конференції» неповнолітній, який вчинив правопорушення, зобов'язаний визнати свою провину, примиритися з потерпілою стороною, погодитися на надання компенсації завданих збитків, брати участь у громадських роботах, дотримуватися комендантської години та інші заходи виховного впливу.

Закон Канади «Про молодих правопорушників» 1982 р. встановлює основні засади ювенальної юстиції, спрямовані на:

1) попередження злочинності шляхом створення ювенальних органів та кадрів, які сприяють виявленню та попередженню девіантної поведінки у неповнолітніх;

2) більш гуманне ставлення з боку держави та суспільства до неповнолітніх, при якому неповнолітній, з урахуванням його вікових особливостей, зобов'язаний відповідати за свої протиправні дії;

3) пошук альтернативних заходів впливу на неповнолітніх;

4) захист суспільства від неповнолітніх зловмисників шляхом залучення останніх до кримінальної відповідальності в судовому порядку, у разі потреби [6, с. 207–208].

Для ефективної реалізації цього завдання в рамках Канадської ювенальної системи повноваження після прийняття рішення про застосування альтернативних заходів перебувають у руках поліцейського, який проводить розслідування, потім помічника прокурора, якому передається справа, і в результаті - судді, який також має це право.

Обов'язок посадових осіб під час проведення розслідування, прокурорської перевірки та судового засідання - орієнтуватись на можливості перевиховання неповнолітнього, а не лише на реалізацію правосуддя, що дозволяє знизити ризик скоєння помилки під час ухвалення рішення про долю неповнолітнього правопорушника у Канаді.

Для неповнолітніх правопорушників у Франції існує 2-рівнева ювенальна судова система. Ювенальний суд працює з підлітками віком від 13 до 16 років, а з 16 до 18, а також вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини, ювенальний суд присяжних. Ювенальний суд складається із самого судді, прокурора та слідчого. Ювенальний суд присяжних має складніший склад: голова, двоє засідателів (набираються із досвідчених ювенальних суддів), а також журі присяжних [1, с. 210 - 211].

У ювенальному суді у Франції суддя має зворотний зв'язок із неповнолітніми особами, потрапили під його юрисдикцію. Після винесення судового рішення неповнолітній має знову і знову приходити до свого судді, розповідаючи як проходить його перевиховання. Цікавим видається той факт, що неповнолітній може порушувати встановлені для нього приписи, що у свою чергу передбачає для судді пошук нових способів надання допомоги неповнолітньому правопорушнику, без призначення за це додаткових санкцій.

Основною концепцією французької ювенальної системи є усвідомлення неповнолітньою особою, яка вчинила злочин, свого вчинку як вкрай негативного та формування бажання діяти надалі виключно в рамках права. А тому ювенальними суддями їхніми помічниками та прокурорами у справах про неповнолітніх у Франції, як правило, працюють жінки, чия роль у першу черга зводиться до надання психологічної допомоги підлітку, що заплутався. Потрібно помітити, що як покарання суддя може призначити і тюремне ув'язнення, тому неповнолітній, який вчинив тяжкий чи особливо тяжкий злочин, не зможе розраховувати лише на альтернативні заходи впливу. Однак

термін тюремного покарання неповнолітньому не може бути більше половини від тюремного строку за аналогічний злочин повнолітньої особи.

Для ефективної реабілітації за рішенням ювенального суду неповнолітні можуть бути розміщені у спеціалізованих виховно-дозвільних центрах, де їм буде надано все необхідне, зокрема окремі кімнати для проживання. Зрозуміло, така складна ювенальна система вимагає достатньої фінансової бази, з якою державі допомагають впоратися самі батьки неповнолітніх правопорушників, змушені оплачувати судові витрати, пов'язані з роботою перевиховання їхніх дітей.

Проведений аналіз виявив такі тенденції розвитку ювенальної юстиції там: наявності спеціалізованих органів та посадових осіб у справах неповнолітніх; застосування альтернативних заходів позасудового характеру щодо неповнолітніх правопорушників; застосування покарань, розроблених з урахуванням вікових та особистісних особливостей неповнолітнього правопорушника; жорсткої позиції стосовно неповнолітніх осіб, які вчинили тяжкі злочини, аж до проведення судового розгляду на рівних умовах.

Висновок. Таким чином, проведений порівняльно-правовий аналіз дозволяє побачити деякі закономірності правового регулювання відносин у сфері ювенальної юстиції: по-перше, витоки такого регулювання беруть початок із законодавства про права дитини та їх забезпечення (що є частиною адміністративного права); по-друге, окремі (спеціальні) закони про ювенальну юстицію мають неоднакову правову природу: в одних випадках вони є спеціальним кодифікованим правовим актом суто кримінального та кримінально-процесуального законодавства, але реалізація їх положень багато в чому вимагає адміністративно-правового врегулювання підзаконному рівні; в інших - такі закони є комбінованим поєднанням норм адміністративного та кримінального права; по-третє - регулюють відносини виключно у сфері громадського адміністрування. Результати дослідження мають теоретично-прикладне значення, оскільки допомагають намітити оптимальний варіант удосконалення законодавчого регулювання забезпечення прав дітей у сфері ювенальної юстиції у комплексі з іншими правовими актами.

Література:

1. Дмитришина Т. Ювенальна юстиція: міжнародний досвід та перспективи його впровадження в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 1. С. 210–219.

2. Зеленецький В.С. Ювенальна юстиція в Україні. Коментар та аналіз діючого законодавства; Конвенція про права дитини (з постатейним матеріалом); Словник-довідник з ювенальної юстиції. – Х., 2006 р. – 78 с.

3. Концепція розвитку ювенальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, схвалена Указом Президента України від 24.05.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/597/2011.

4. Романюк А. Організація захисту неповнолітніх у кримінальному судочинстві США. Вісник Львівського університету ім. Івана Франка. Львів, 2003. С. 493-523.

5. Ювенальна юстиція : міжнародний досвід та перспективи України / [упоряд. : Т. Ф. Баєва, О. В. Рохов] ; Хмельниц. р-на асоц. «Світанок». — Хмельницький : Хмельниц. р-наасоц.«Світанок»;Кам'янець., 2008.—91 с.

6. Ювенальна юстиція : навчальний посібник / А.І. Гусєв, Ю.Б. Костова, Н.М. Крестовська, Т.Є. Семікоп, В.І. Шмеріга, І.Г. Терещенко; за ред. Н.М. Крестовської. Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2006. 243 с.

References:

1. Dmytryshyna, T. (2021). *Juvenile justice: international experience and prospects for its implementation in Ukraine.* [Entrepreneurship, economy and law]. [in Ukrainian].

2. Zelenetsky, V. (2006*). Juvenile justice in Ukraine. Commentary and analysis of current legislation; Convention on the Rights of the Child (with article-by-article material);* [Dictionary-reference book on juvenile justice]. [in Ukrainian].

3. *Concept of the development of juvenile justice in relation to minors in Ukraine, approved by the Decree of the President of Ukraine dated* 05/24/2011 [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/597/2011.

4. Romanyuk, A. (2003). *Organization of the protection of minors in criminal proceedings in the USA.* [Bulletin of the Ivan Franko University of Lviv]. [in Ukrainian].

5. Baeva, T. Rokhov, O. (2008). *Juvenile justice: international experience and prospects of Ukraine* [Khmelnytskyi district assoc. "Svitanok"]. [in Ukrainian].

6. Gusev, A. Kostova, Yu. Krestovska, N. Semikop, T. Shmeriga, V. Tereshchenko, I. *Juvenile justice: textbook edited by N.M. Krestovska*. [OYUI KhNUVS]. [in Ukrainian].

УДК 369:347.73

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-556-568

Моргун Надія Сергіївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності та національної безпеки, Національна академія внутрішніх справ, м.Київ, тел.: (067) 158-48-26, https://orcid.org/0000-0002-2997-9975

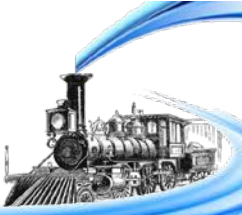
Шевчук Олександр Олександрович кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності та національної безпеки , Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, тел.: (067) 506-45-04, https://orcid.org0000-0002-5513-6517

Марчевський Сергій Валерійович кандидат юридичних наук , заступник директора навчально-наукового експертно-криміналістичного інституту, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, тел.: (093) 885-80-00, https://orcid.org/0000-0002-3623-4461

СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ УКРАЇНИ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

Анотація. У статті розглядається правове регулювання системи соціального страхування в Україні, її роль у фінансовій системі держави та напрями подальшого розвитку. Акцентовано увагу на необхідності вдосконалення існуючої моделі соціального страхування шляхом розширення вибору для застрахованих осіб та залучення державних і недержавних структур до надання соціальних гарантій. З огляду на зростання соціальних ризиків, викликаних економічними перетвореннями, у статті обґрунтовується важливість модернізації соціального страхування за трьома основними напрямами: впровадження страхового принципу, удосконалення публічного управління та створення нових страхових інститутів. Зазначено, що в Україні відсутня єдина національна доктрина соціального страхування, яка б враховувала соціально-економічні фактори, зокрема систему оплати праці, податкову політику та демографічні прогнози.

Досліджується нормативно-правова база соціального страхування, яка ґрунтується на міжнародних стандартах та аналізуються основні поняття у контексті законодавства України. Відзначається невизначеність термінології та недосконаліть правового регулювання, що ускладнює застосування відповідних норм. Особлива увага приділена фінансуванню соціального страхування,

основними джерелами якого є страхові внески, штрафні санкції, благодійні надходження та бюджетні асигнування. Наголошено на необхідності реформування механізму розподілу фінансових ресурсів, оскільки існуюча система призводить до надмірного навантаження на суб'єктів господарювання. Водночас зазначається важливість диференційованого підходу до оплати праці та зниження рівня тіньової зайнятості. Також висвітлено ключові етапи реформування соціального страхування в Україні, окремо розглядається вплив реформ, які передбачали зниження ставки єдиного соціального внеску та спрощення системи адміністрування страхових фондів.

У висновках зазначається, що ефективне реформування системи соціального страхування можливе лише за умов удосконалення законодавчої бази, запровадження прозорих механізмів фінансування та створення дієвої системи контролю. Пропонуються рекомендації щодо підвищення ефективності управління страховими фондами, посилення відповідальності роботодавців за використання нелегальної зайнятості та розширення можливостей для добровільного страхування. Також підкреслюється значущість соціального страхування як інструменту соціальної стабільності та економічного розвитку держави.

Ключові слова: соціальне страхування, страхова діяльність, державні фінанси, фінансовий контроль, державний бюджет, правове регулювання, законодавство.

Morgun Nadiia Serhiivna PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Operational and Investigative Activities and National Security, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, tel: (067) 158-48-26, https://orcid.org/0000-0002-2997-9975

Shevchuk Oleksandr Oleksandrovich PhD in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Operational and Investigative Activity and National Security, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, tel: (067) 506-45-04, https://orcid.org/0000-0002-5513-6517

Marchevskyi Serhii Valeriiovych PhD in Law, Deputy Director of the Educational and Scientific Forensic Institute, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, tel: (093) 885-80-00, https://orcid.org/0000-0002-3623-4461

SOCIAL INSURANCE IN THE SYSTEM OF PUBLIC FINANCES OF UKRAINE: LEGAL REGULATION AND DEVELOPMENT DIRECTIONS

Abstract. The article examines the legal regulation of the social insurance system in Ukraine, its role in the state's financial system, and directions for further

development. Attention is focused on the necessity of improving the existing social insurance model by expanding choices for insured individuals and engaging both public and private entities in providing social guarantees. Given the increasing social risks caused by economic transformations, the article substantiates the importance of modernising social insurance in three key directions: implementing the insurance principle, improving public governance, and establishing new insurance institutions. It is noted that Ukraine lacks a unified national doctrine of social insurance that would take into account socio-economic factors, including the remuneration system, tax policy, and demographic forecasts.

The study analyses the regulatory and legal framework for social insurance, which is based on international standards, and explores the concepts of 'social risk' and 'insured event' within the context of Ukrainian legislation. The article highlights the ambiguity of terminology and the imperfections in legal regulation, which complicate the application of relevant norms. Special attention is given to the financing of social insurance, whose primary sources include insurance contributions, penalty sanctions, charitable donations, and budget allocations. The necessity of reforming the financial resource distribution mechanism is emphasised, as the current system leads to excessive financial burdens on business entities. At the same time, the importance of a differentiated approach to remuneration and reducing the level of informal employment is underscored. The key stages of social insurance reform in Ukraine are also outlined, with a particular focus on the impact of reforms aimed at reducing the unified social contribution rate and simplifying the administration of insurance funds.

The conclusions state that effective reform of the social insurance system is possible only under conditions of improving the legislative framework, introducing transparent financing mechanisms, and establishing an efficient control system. Recommendations are proposed to enhance the efficiency of insurance fund management, strengthen employer accountability for the use of illegal employment, and expand opportunities for voluntary insurance. The significance of social insurance as a tool for social stability and economic development is also highlighted.

Keywords: social insurance, insurance activities, public finances, financial control, state budget, legal regulation, legislation.

Постановка проблеми. Зміна системи соціального страхування вимагає розширення вибору для застрахованих осіб щодо способів реалізації своїх прав, а також активного залучення державних та недержавних організацій до надання соціальних гарантій у цій сфері. Важливим є також використання різноманітних фінансових механізмів для забезпечення цих послуг, що дозволить зробити соціальні зобов'язання більш залежними від реальних можливостей для їх фінансування. Створення нової моделі соціального страхування має на меті не лише забезпечення послідовності в реалізації соціальної політики, а й

дотримання основних принципів солідарності та соціальної справедливості. Експерти мають різні погляди на те, як саме вдосконалювати систему, варіанти змін відрізняються від внесення точкових коригувань до радикальних перетворень основних принципів, а деякі з них пропонують взагалі відмовитися від соціального страхування. Водночас в Україні відсутня єдина національна доктрина соціального страхування, яка б враховувала вплив таких факторів, як система оплати праці, податкова політика, стан ринку праці, демографічні процеси та прогнози розвитку.

Розробка нових рекомендацій та управлінських рішень у сфері соціального страхування повинна виходити з розуміння того, що ця система є потужним інструментом, здатним змінити основи суспільного устрою. Ці зміни можуть мати як позитивні, так і непередбачувані наслідки. Модернізація цієї системи повинна відбуватись за трьома основними напрямами, які є критично важливими для її подальшого розвитку та ефективності. Перший напрямок модернізації полягає у розширенні і глибшому впровадженні страхового принципу в систему соціального страхування. Другий напрямок модернізації зосереджується на вдосконаленні публічного управління поточною системою соціального страхування, особливо з огляду на необхідність підвищення її ефективності та прозорості. Це включає в себе усунення існуючих недоліків в управлінській структурі та розробку нових механізмів, які дозволять забезпечити більш високий рівень обслуговування застрахованих осіб і зменшити можливості для корупції. Нарешті, третій напрямок пов'язаний із запровадженням нових інститутів соціального страхування, які передбачені в чинному законодавстві, але ще не реалізовані в Україні.

На сьогоднішній день існуючі проблеми на українському ринку страхових послуг зумовлені, перш за все, відсутністю належного правового регулювання та низькою ефективністю контролюючих та наглядових органів. Недостатня урегульованість цієї сфери ускладнює створення надійного та стабільного страхового ринку, що, в свою чергу, потребує комплексної реформи. Успішна трансформація сфери соціального страхування можлива лише за умови тісної співпраці між регуляторами, суб’єктами страхової діяльності та іншими зацікавленими сторонами, що дозволить створити ефективну систему надання страхових послуг для громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікаці. Проблематика соціального страхування в контексті державної фінансової та соціальної політики залишається однією з найбільш дискусійних у сучасному науковому дискурсі як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Значний науковий інтерес до цієї сфери обумовлений її ключовим значенням для забезпечення соціальної стабільності, економічного розвитку та фінансової стійкості держави. У зв’язку з цим проблематику соціального страхування досліджували такі вчені, як:

В.О. Безугла, Н.М.Внукова, А.О. Вольська, О.П. Кириленко, С.Л. Коваль, Г.І. Козак, М.В. Кравченко, Л.А. Мельник, Ю.В. Пасічник, В.М. Русін, А.А. Сидорчук, В.І. Стоян, О.І. Тулай, Л. П. Шаповал та інші.

Попри значну кількість наукових досліджень, ряд ключових аспектів соціального страхування залишаються недостатньо вивченими та потребують подальшого теоретичного та прикладного аналізу. Однією з найбільш суперечливих проблем є визначення впливу соціального страхування на фінансову систему держави загалом та державний бюджет зокрема. Відсутність єдиного концептуального підходу до оцінки цього впливу ускладнює розробку ефективної політики у сфері соціального захисту. Крім того, потребує поглибленого аналізу питання модернізації чинної системи соціального страхування в контексті євроінтеграційних прагнень України, зокрема в аспекті імплементації європейських стандартів соціального забезпечення. Додатковим фактором, що зумовлює необхідність наукового осмислення, є вплив кризових явищ, які в останні роки мали істотний вплив на економічну ситуацію в Україні, у тому числі на стабільність та ефективність функціонування системи соціального страхування.

Метою статті є аналіз ролі соціального страхування в системі державних фінансів України, дослідження його правового регулювання та виявлення основних напрямів розвитку. Стаття спрямована на виявлення ключових проблем, що існують в існуючій системі соціального страхування, оцінку її взаємозв'язку з іншими складовими фінансової системи, а також на формулювання рекомендацій щодо вдосконалення законодавства та політики в сфері соціального страхування.

Виклад основного матеріалу. Зростання соціальних ризиків внаслідок економічних перетворень є закономірним явищем. Важливу роль у зменшенні впливу таких ризиків відіграють програми соціального страхування, що в умовах ринкової економіки є основною формою соціального забезпечення. Українське законодавство базується на «традиційних» соціальних ризиках, до яких належать хвороба, безробіття, старість, інвалідність та інші, визначені Конвенцією Міжнародної організації праці «Про мінімальні норми соціального забезпечення» від 28червня 1952 року № 102 [1] і Європейським кодексом соціального забезпечення від 16 квітня 1964 року [2]. У результаті цих ризиків люди можуть втратити чи зменшити свої доходи, тому держава надає їм соціальну підтримку через систему страхування, у фінансуванні якої беруть участь самі застраховані особи.

З часом в Україні визнано нові «нетрадиційні» соціальні ризики, що включають обставини, які порушують нормальну життєдіяльність людини, зокрема народження та виховання дітей. Це призвело до того, що вагітність, пологи, догляд за дітьми та інші фактори стали підставами для надання

соціальних допомог. Водночас, соціальне страхування в Україні передбачає два основні терміни – страховий ризик та страховий випадок. Перший є ймовірним і випадковим, тоді як другий означає конкретну подію, при настанні якої людина має право на соціальні виплати. Однак, попри наявність законодавчої бази, термінологія у сфері соціального страхування залишається неповною та не зовсім точною, що ускладнює правове регулювання цієї сфери.

Згідно з законодавством України, соціальне страхування забезпечує матеріальну підтримку в разі хвороби, втрати працездатності, безробіття, старості та інших випадків, передбачених законом. Однак визначення соціального страхування, яке надається у законодавстві, не є повним і точним, оскільки ототожнює його з соціальним забезпеченням, не виділяючи ключові ознаки, які характерні саме для страхування. Важливими аспектами є поняття страхових внесків, а також принцип загальнообов'язковості. Проте не завжди обов'язковість є унікальною рисою соціального страхування, оскільки існують й добровільні форми страхування, які також можуть забезпечувати соціальний захист.

Принципами соціального страхування є платність, солідарність та еквівалентність виплат. Однак інші риси, такі як обов'язковість участі, роль держави та участь соціальних партнерів в управлінні, не є необхідними для визначення соціального страхування як інституту. Вони є важливими для адміністративного застосування цього інституту, але не є обов'язковими для його функціонування в загальному сенсі. Тому для визначення соціального страхування, як організаційно-економічного інституту, треба звертатися до основних ознак страхового принципу.

Соціальне страхування відіграє ключову роль у формуванні розвиненої системи соціального захисту громадян, забезпечуючи їм необхідний рівень матеріального добробуту в разі настання страхових випадків. Його основним завданням є гарантування стабільності у соціально-економічній сфері шляхом зменшення ризиків, пов'язаних із втратою працездатності, тимчасовим або постійним безробіттям, професійними захворюваннями та старістю. У межах цієї системи можна виокремити два ключові напрями: профілактичні заходи, спрямовані на підтримку здоров'я працівників та їхню професійну адаптацію, а також безпосередній матеріальний захист осіб, які з певних причин втратили або обмежили можливість здійснювати трудову діяльність.

Державне соціальне страхування ґрунтується на принципах обов'язковості та солідарності, що забезпечує громадянам гарантований рівень доходів у випадку соціальних ризиків. Основним джерелом його фінансування є страхові внески, що сплачуються як працівниками, так і роботодавцями, що дозволяє рівномірно розподіляти навантаження між учасниками системи. В Україні соціальне страхування функціонує на засадах солідарності, що означає

перерозподіл коштів у межах суспільства для підтримки найбільш вразливих категорій населення. Водночас, у деяких сегментах, зокрема у сфері пенсійного забезпечення, розмір виплат корелює з рівнем та тривалістю здійснених внесків, що стимулює зацікавленість громадян у довгостроковому страхуванні.

Важливим аспектом соціального страхування є його вплив на економічну поведінку населення та формування соціально-ринкової ментальності громадян. Поєднуючи індивідуальні та колективні інтереси, цей інститут відіграє значну роль у забезпеченні соціальної згуртованості та економічного розвитку. З історичної перспективи соціальне страхування є результатом еволюції громадянського суспільства, що відображає зростаючу відповідальність держави за добробут своїх громадян. Відтак, рівень розвиненості цієї системи є не лише показником соціальної захищеності населення, а й індикатором економічної спроможності та демократичного розвитку держави загалом.

У процесі функціонування системи соціального страхування формується комплекс економіко-правових відносин між різними суб'єктами, які беруть участь у його реалізації: економічні відносини між державними фондами соціального страхування, суб'єктами господарювання і працівниками, які сплачують внески до них; між державними фондами соціального страхування і бюджетами різних рівнів (включно з державним бюджетом) щодо перерозподілу залучених коштів; між державними фондами соціального страхування та розпорядниками бюджетних коштів у процесі реалізації покладених на них функцій; між регіональними відділеннями державних фондів соціального страхування задля забезпечення здійснення соціальних виплат; між державними фондами соціального страхування всіх рівнів та окремими групами громадян, які мають визначене законодавством право отримувати виплати; між державними фондами соціального страхування та іншими відомствами, міністерствами, органами контролю; між державними фондами соціального страхування та іншими суб'єктами господарювання, які надають певні послуги соціального характеру (перепідготовка, додаткова освіта для без-робітних тощо) [3, с. 45]. З огляду на вищезазначене, можна стверджувати, що соціальне страхування не лише виконує функцію матеріального забезпечення громадян у разі настання страхових випадків, а й виступає важливим механізмом економічного перерозподілу ресурсів у суспільстві. Від якості управління цією системою залежить рівень соціального захисту населення, що, своєю чергою, впливає на соціально-економічну стабільність та довіру громадян до державних інституцій.

Реформування системи соціального страхування в Україні є невід'ємною складовою фінансової політики держави та безпосередньо впливає на функціонування державних фінансів і фінансової системи в цілому. Основними джерелами наповнення фондів соціального страхування виступають обов'язкові внески суб'єктів системи соціального страхування (юридичних та фізичних

осіб), штрафні санкції, благодійні надходження, бюджетні асигнування та інші доходи. Варто зазначити, що переважна частка цих коштів формується за рахунок обов'язкових внесків, що сплачуються роботодавцями та найманими працівниками.

В Україні, як і в багатьох інших країнах, основний тягар фінансування системи соціального страхування покладено на суб'єктів господарювання. Проте рівень відповідних відрахувань суттєво відрізняється між країнами. Довгий час Україна залишалася серед європейських країн із найвищими ставками внесків на соціальне страхування, що зумовлювало необхідність реформування системи. До основних напрямів подолання виявлених проблем було віднесено підвищення відповідальності роботодавців, які використовують нелегальну зайнятість, запровадження диференційованої системи оплати праці, зміну підходів до розподілу навантаження між працівниками та роботодавцями щодо сплати внесків, а також лібералізацію нормативно-правового регулювання трудових відносин.

Перші кроки щодо спрощення системи соціального страхування були здійснені в 2010 році з ухваленням Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» № 2464-VI [4]. Відповідно до цього нормативно-правового акту було запроваджено єдиний соціальний внесок, що підлягає обов'язковій сплаті всіма застрахованими особами. Подальші зміни в законодавстві, зокрема ухвалення у 2013 році Закону України «Про внесення змін до статті 8 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»» [5], дозволили вдосконалити механізм сплати єдиного соціального внеску та спростити відповідні процедури для суб'єктів господарювання.

Наступний етап реформування відбувся у 2014 році із прийняттям Закону України № 77-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці». Цим законом було створено Фонд соціального страхування України шляхом об'єднання Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань і Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності [6]. Одночасно Постановою Кабінету Міністрів України № 675 від 26.11.2014 було встановлено новий механізм розподілу суми єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [7].

Варто зазначити, що розподіл коштів єдиного соціального внеску є динамічним та зазнавав змін упродовж останніх років. Зокрема, спостерігається тенденція до збільшення частки, спрямованої на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, що свідчить про високі витрати на фінансування пенсійної системи. Це, у свою чергу, потребує залучення додаткових фінансових ресурсів.

Останній етап реформування соціального страхування пов'язаний із Законом України від 06.12.2016 № 1774-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» [8], а також відповідними постановами Кабінету Міністрів України (№ 1015 від 28.12.2016, № 145 [9] від 16.03.2017, № 530 [10] від 19.07.2017 [11]). Зазначені зміни передбачали зниження ставки єдиного соціального внеску до 22% та обов'язковість його сплати для всіх суб'єктів підприємництва, незалежно від отримання доходу. Основною метою цих заходів було спрощення системи соціального страхування, зниження рівня тіньової зайнятості, оптимізація витрат на адміністрування фондів соціального страхування та мінімізація корупційних ризиків.

Найбільший вплив на функціонування соціального страхування в Україні мають державні цільові фонди соціального страхування. Ухвалення Закону України № 77-VIII [6] спричинило істотні зміни у їхній структурі, що найбільше позначилося на діяльності Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України і Фонду загальнообов'язкового соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності (пізніше – Фонду соціального страхування України). Однак, відповідно до Закону України від 1 вересня 2022 року № 2620-IX «Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» та Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»» [12], Фонд соціального страхування України було ліквідовано з 1 січня 2023 року, а його функції передані Пенсійному фонду України.

Слід констатувати, що процес реформування системи соціального страхування в Україні залишається незавершеним. Зміни, що стосуються порядку перерозподілу надходжень до Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України у структурі єдиного соціального внеску, мають позитивний характер, проте їх ефективність потребує подальшого оцінювання. Важливим елементом соціального страхування є загальнообов'язкове державне пенсійне забезпечення, яке продовжує відігравати ключову роль у фінансовій системі держави.

Проблематика пенсійного забезпечення залишається однією з найбільш актуальних не лише для України, а й для більшості країн світу. У той час як у розвинених державах значна частка пенсійних виплат здійснюється через механізми недержавного пенсійного страхування, в Україні основний тягар пенсійного забезпечення покладається на державу. За даними міжнародних досліджень, активи недержавних пенсійних фондів у Данії перевищують рівень ВВП на 209,2%, у Нідерландах – на 159,3%, Ісландії – на 154,8%, Канаді – на 144,6%, США – на 139,5%, Швейцарії – на 120,3%, Австралії – на 112,9% [13]. Така практика забезпечує стабільність пенсійних виплат та сприяє зменшенню бюджетного навантаження на державні фінанси.

В Україні реформування системи соціального страхування, зокрема пенсійного забезпечення, досі не призвело до очікуваних позитивних результатів, таких як зростання власних ресурсів Пенсійного фонду та зменшення дотацій з державного бюджету. Загальнообов'язкове пенсійне страхування має значний вплив на систему державних фінансів, що підтверджується високими показниками співвідношення видатків Пенсійного фонду до ВВП. Враховуючи складну соціально-економічну ситуацію в країні, швидке вирішення цієї проблеми є малоймовірним через низку негативних факторів. Зокрема, уповільнені темпи економічного зростання стримують підвищення рівня заробітних плат, а отже, і обсягів відрахувань до фонду оплати праці. Додатковими факторами є зменшення відсотка відрахувань з фонду оплати праці для всіх категорій підприємців, збільшення частки осіб пенсійного віку та скорочення кількості працюючих через зростання рівня трудової міграції.

Наведені обставини вказують на нагальну необхідність подальшого реформування державної системи соціального страхування, зокрема її пенсійної складової. Одним із ключових напрямів змін має стати удосконалення механізму відрахувань до фондів соціального страхування, включаючи зміну підходів до визначення відсоткових ставок. Водночас важливим є запровадження комплексних заходів, спрямованих на розширення практики недержавного пенсійного забезпечення, що базуватиметься на успішному міжнародному досвіді.

Підсумовуючи, слід зазначити, що процес реформування системи соціального страхування, ініційований ще у 2011 році, залишається незавершеним. Хоча спрощення порядку відрахувань та зниження ставки єдиного соціального внеску мало на меті зменшення рівня тінізації ринку праці, наразі ці зміни не дали очікуваного ефекту. Водночас вони негативно вплинули на обсяг власних надходжень Пенсійного фонду України. У цьому контексті подальші кроки реформування мають бути спрямовані не лише на вдоскона-лення механізмів соціального страхування, а й на посилення відповідальності роботодавців за офіційне працевлаштування працівників та ліквідацію тіньових схем оплати праці. Крім цього, перспективним напрямом є впровадження державного медичного страхування. Втім, з огляду на те, що відповідні фонди соціального страхування перебувають на етапі реорганізації, запуск цієї реформи у найближчій перспективі видається малоймовірним.

Висновки. Згідно з аналізом термінології та принципів соціального страхування в Україні, важливим є чітке розмежування основних понять, таких як соціальне страхування, страховий ризик і страховий випадок. Проблеми, що виникають через недосконалість термінологічної бази, впливають на ефективність функціонування системи соціального захисту. Правова невизначеність у визначенні таких термінів може призвести до плутанини та ускладнити практичне застосування законодавства. Крім того, зважаючи на розширення

кола соціальних ризиків, слід оновлювати систему соціального страхування для забезпечення більш широкого охоплення різноманітних життєвих ситуацій, що впливають на благополуччя громадян. Принципи платності, солідарності та еквівалентності виплат є основою системи соціального страхування, і їхній строгий дотримання забезпечує справедливий захист від соціальних ризиків. Водночас, інші аспекти, як обов'язковість участі або роль держави в управлінні фондами, не є універсальними для всіх видів соціального страхування і можуть варіюватися залежно від конкретних обставин. Тому для побудови ефективної системи соціального страхування важливо забезпечити чітке законодавче визначення термінів і принципів, а також адаптувати механізми страхового захисту до змінюваних соціально-економічних реалій.

Аналіз нормативно-правового регулювання соціального страхування в Україні свідчить про його постійний розвиток та трансформацію у напрямку спрощення адміністративних процедур, зниження податкового навантаження на суб'єктів господарювання та підвищення прозорості фінансових потоків. Однак, незважаючи на прогрес у реформуванні, подальше вдосконалення механізму соціального страхування вимагає забезпечення балансу між інтересами держави, роботодавців і застрахованих осіб, що сприятиме підвищенню ефективності функціонування соціальної політики в Україні.

Дослідження сучасного стану соціального страхування в Україні підтверджує, що ця сфера залишається однією з ключових складових державних фінансів. Однак її реформування триває вже понад десятиліття і поки що не дало чітких позитивних результатів. Незважаючи на зміни у підходах до розподілу фінансових ресурсів, система соціального страхування потребує кардинальних реформ. Одним із найважливіших аспектів удосконалення має стати поступовий перехід до моделі, що поєднує державне і недержавне пенсійне забезпечення, а також формування стійких механізмів соціального захисту населення відповідно до світових стандартів. Враховуючи досвід розвинених країн, Україні необхідно зосередитися на заходах із стимулювання розвитку приватних пенсійних фондів, підвищення відповідальності роботодавців та детінізації економіки, що сприятиме стабільності фінансової системи країни в довгостроковій перспективі.

Література:

1. Про мінімальні норми соціального забезпечення : Конвенція Міжнародної організації праці від 28.06.1952 № 102. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/993_011

2. Європейський кодекс соціального забезпечення від 16 квітня 1964 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_329#Text

3. Соціальне страхування : підручник / за ред. О. П. Кириленко та В. С. Толуб'яка. – Тернопіль : Економіч-на думка ТНЕУ, 2016. – 516 с.

4. Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 № 2464-VI. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2464-17/page

5. Закон України «Про внесення змін до статті 8 Закону України “Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування”» від 16.10.2012 № 5455-VI . URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5455-17

6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов’язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» від 28.12.2014 № 77-VIII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/77-19

7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження пропорцій розподілу єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування» від 26.11.2014 № 675. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/675-2014-%D0%BF

8. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 06.12.2016 № 1774-VIII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1774-19.

9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до пункту 1 Додатка до постанови Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 675» від 28.12.2016 № 1015. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1015-2016-%D0%BF/paran6#n6

10. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання соціального захисту застрахованих осіб» від 16.03.2017 № 145. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/145-2017-%D0%BF/paran7#n7

11. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до пункту 1 Додатка до постанови Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 675» від 19.07.2017 № 530. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/530-2017-%D0%BF/paran6#n6

12. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування» та Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування»» від 1 вересня 2022 року № 2620-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2620-20#Text

13. Stéphanie Payet. OECD Private Pension Systems in the Context of Protracted Low Interest Rates. *The Journal AARP International*. URL: http://journal.aarpinternational.org/a/b/2016/04/savingandplanning-oecd.

References:

1. Pro minimalni normy sotsialnoho zabezpechennia : Konventsiia Mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi vid 28.06.1952 № 102 [On minimum standards of social security: ILO Convention № 102 of 28.06.1952]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/993_011

2. Yevropeiskyi kodeks sotsialnoho zabezpechennia vid 16 kvitnia 1964 roku [European Social Security Code of April 16, 1964]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_329#Text

3. Kyrylenko, O. P., & Tolub’iak, V. S. (Eds.). (2016). Sotsialne strakhuvannia [Social insurance]. Ternopil : Ekon. dumka TNEU. 516 p. [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy «Pro zbir ta oblik yedynoho vnesku na zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia» vid 08.07.2010 № 2464-VI [The Law of Ukraine «On the Collection and Registration of the Single Contribution to the Mandatory State Social Insurance» from July 08, 2010,№ 2464-VI]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2464-17/page [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do statti 8 Zakonu Ukrainy «Pro zbir ta oblik yedynoho vnesku na zahalnoobov’iazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia» vid 16.10.2012 № 5455-VI [The Law of Ukraine «On Amendments to Article 8 of the Law of Ukraine» On the Collection and Accounting of the Single Contribution to the Mandatory State Social Insurance» from October 16, 2012, № 5455-VI]. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5455-17 [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo reformuvannia zahalnoobov’iazkovoho derzhavnoho sotsialnoho strakhuvannia ta lehalizatsii fondu oplaty pratsi» vid 28.12.2014 № 77-VIII [The Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Reform of Mandatory State Social Insurance and Legalization of the Labor Fund» from December 28, 2014, № 77-VIII]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/77-19 [in Ukrainian].

7. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia proportsii rozpodilu yedynoho vnesku na zahalnoobov'iazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia» vid 26.11.2014 № 675 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the distribution of the single contribution to compulsory state social insurance» from November 26, 2014, № 675]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/675-2014-%D0%BF[in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy» vid 06.12.2016 № 1774-VIII [The Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine» from December 6, 2016, № 1774-VIII]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1774-19 [in Ukrainian].

9. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro vnesennia zmin do punktu 1 Dodatka do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 lystopada 2014 r. № 675» vid 28.12.2016 № 1015 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Amendments to Item 1 of the Annex to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine» from November 26, 2014, № 675 from December 28, 2016, № 1015]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1015-2016-%D0%BF/paran6#n6 [in Ukrainian].

10. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Deiaki pytannia sotsialnoho zakhystu zastrakhovanykh osib» vid 16.03.2017 r. № 145 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Some issues of social protection of insured persons» from March 16, 2017, № 145]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/145-2017-%D0%BF/paran7#n7 [in Ukrainian].

11. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro vnesennia zmin do punktu 1 Dodatka do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 lystopada 2014 r. № 675» vid 19.07.2017 № 530 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Amendments to Item 1 of the Annex to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from November 26, 2014, № 675» from July 19, 2017, № 530]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/530-2017-%D0%BF/paran6#n6 [in Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia» ta Zakonu Ukrainy «Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia»» vid 1 veresnia 2022 roku № 2620-IX [The Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On Compulsory State Social Insurance" and the Law of Ukraine "On Compulsory State Pension Insurance" of September 1, 2022, №. 2620-IX]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2620-20#Text [in Ukrainian].

13. Stéphanie Payet. OECD Private Pension Systems in the Context of Protracted Low Interest Rates. *The Journal AARP International*. URL: http://journal.aarpinternational.org/a/b/2016/04/savingandplanning-oecd.

УДК: 351.74:005.334:004.9

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-569-584

Моргунова Тетяна Іванівна кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри кримінального аналізу та інформаційних технологій, Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-3512-2425

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Анотація. У статті досліджено процес цифрової трансформації правоохоронних органів та її роль у підвищенні ефективності управління ризиками в умовах сучасних викликів. Розглянуто ключові технології, які сприяють цифровізації правоохоронної діяльності, зокрема штучний інтелект, великі дані, блокчейн, біометричні системи, автоматизовані бази даних та Інтернет речей. Проаналізовано, як ці технології змінюють підходи до управління безпекою, дозволяючи правоохоронним органам ефективніше здійснювати моніторинг злочинності, ідентифікувати загрози та забезпечувати оперативне реагування на надзвичайні ситуації.

Висвітлено основні ризики, пов'язані з цифровою трансформацією у сфері безпеки, включаючи кіберзагрози, потенційні витоки конфіденційної інформації, етичні дилеми та проблеми правового регулювання. Підкреслено важливість розробки комплексної стратегії управління ризиками, що передбачає зміцнення кібербезпеки, адаптацію міжнародних стандартів цифрової безпеки, а також розробку правових механізмів регулювання використання цифрових технологій у правоохоронній діяльності.

Акцентовано увагу на необхідності забезпечення балансу між технологічним прогресом та дотриманням прав людини.

Стаття містить рекомендації щодо мінімізації загроз цифрової трансформації правоохоронних органів: впровадження системи незалежного аудиту цифрових технологій, посилення державного та громадського контролю за використанням інновацій, а також розробка механізмів прозорості у використанні штучного інтелекту. Розглянуто перспективи міжнародного співробітництва у сфері кібербезпеки, стандартизації цифрових рішень та спільної розробки ефективних моделей управління цифровими ризиками.

Показано, що цифрова трансформація у правоохоронній діяльності є невідворотним процесом, який має значний потенціал для покращення рівня громадської безпеки, але водночас вимагає чітко продуманих механізмів регулювання. Тільки комплексний підхід, що поєднує технологічні, правові та

етичні аспекти, може гарантувати ефективне та безпечне впровадження цифрових рішень у сфері правопорядку.

Ключові слова: цифрова трансформація, штучний інтелект, кібербезпека, правоохоронні органи, управління ризиками, великі дані, блокчейн, автоматизовані системи, етичні аспекти, правове регулювання.

Morhunova Tetiana Ivanivna Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Analysis and Information Technologies, Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-3512-2425

RISK MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES

Abstract. The article examines the process of digital transformation in law enforcement agencies and its role in improving risk management efficiency in the face of contemporary challenges. It explores key technologies driving the digitalization of law enforcement activities, including artificial intelligence, big data, blockchain, biometric systems, automated databases, and the Internet of Things. The study analyzes how these technologies reshape security management approaches, enabling law enforcement agencies to more effectively monitor crime, identify threats, and ensure rapid responses to emergencies.

The primary risks associated with digital transformation in the security sector are highlighted, including cyber threats, potential leaks of confidential information, ethical dilemmas, and regulatory challenges. The importance of developing a comprehensive risk management strategy is emphasized, encompassing the strengthening of cybersecurity, the adaptation of international digital security standards, and the establishment of legal frameworks for regulating the use of digital technologies in law enforcement.

Particular attention is given to the necessity of maintaining a balance between technological progress and the protection of human rights. The article provides recommendations for mitigating threats associated with the digital transformation of law enforcement agencies, such as implementing independent auditing systems for digital technologies, enhancing governmental and public oversight of innovation deployment, and developing transparency mechanisms for the use of artificial intelligence. The prospects for international cooperation in cybersecurity, the standardization of digital solutions, and the joint development of effective digital risk management models are also examined.

The study demonstrates that digital transformation in law enforcement is an irreversible process with significant potential to enhance public safety. However, it

also necessitates well-defined regulatory mechanisms. Only a comprehensive approach that integrates technological, legal, and ethical aspects can ensure the effective and secure implementation of digital solutions in the law enforcement sector.

Keywords: digital transformation, artificial intelligence, cybersecurity, law enforcement agencies, risk management, big data, blockchain, automated systems, ethical aspects, legal regulation.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобальної цифровізації правоохоронні органи стикаються з необхідністю адаптації до швидких технологічних змін, які впливають на всі аспекти їхньої діяльності. З одного боку, цифрова трансформація відкриває нові можливості для оперативного реагування на злочини, збору та аналізу великих обсягів даних, прогнозування загроз та покращення комунікації між державними структурами. З іншого боку, використання інноваційних технологій породжує низку викликів, пов'язаних із забезпеченням кібербезпеки, захистом персональних даних громадян, етичними дилемами застосування алгоритмів штучного інтелекту та правовими аспектами використання цифрових рішень у сфері правопорядку.

Зокрема, правоохоронні органи все частіше використовують прогнозну аналітику (Predictive Policing), що базується на аналізі історичних даних та алгоритмах машинного навчання. Однак такі методи можуть містити приховані упередження, що ставить під загрозу рівноправний підхід до громадян. Крім того, інтеграція біометричних систем і технологій розпізнавання облич викликає занепокоєння щодо масового нагляду та порушення права на приватність.

Тому постає нагальна потреба у комплексному підході до управління ризиками цифрової трансформації правоохоронної системи, який включає розробку ефективних механізмів кіберзахисту, адаптацію міжнародних стандартів цифрової безпеки, створення прозорих алгоритмів штучного інтелекту, а також гармонізацію нормативно-правового регулювання з урахуванням прав і свобод громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми теорії та практики управління ризиками в умовах цифрової трансформації вітчизняних інституцій, зокрема правоохоронних органів розглянуто в багатьох наукових працях [1…14]. Наукова спільнота активно досліджує проблематику цифрової трансформації у сфері безпеки, зокрема її вплив на діяльність правоохоронних органів. Багато досліджень присвячено питанням застосування штучного інтелекту у сфері боротьби зі злочинністю, автоматизації поліцейських процесів та впровадженню великих даних для аналізу криміногенних загроз.

Зокрема, автори багатьох публікацій акцентують увагу на перевагах використання цифрових технологій для підвищення ефективності розслідувань, ідентифікації підозрюваних, моніторингу громадських місць та аналізу фінансо-

вих операцій, пов'язаних із відмиванням коштів та фінансуванням тероризму. Дослідження також вказують на ключові ризики цифрової трансформації, серед яких: недостатній рівень захисту персональних даних, можливість хакерських атак на державні інформаційні системи, використання технологій прогнозного аналізу без належного правового регулювання та ризики дискримінаційного профілювання осіб на основі алгоритмічних розрахунків.

Однак, попри активні наукові розвідки, залишається недостатньо дослідженим питання розробки комплексних стратегій управління ризиками цифрової трансформації правоохоронної системи. Особливої уваги потребують аспекти міжнародного співробітництва у сфері кібербезпеки, адаптації стандартів цифрового правозастосування та забезпечення прозорості використання штучного інтелекту у правоохоронних органах.

Метою статті є аналіз основних ризиків цифрової трансформації правоохоронних органів, дослідження можливих шляхів їхнього мінімізації та розробка рекомендацій для забезпечення ефективного та безпечного використання цифрових технологій у сфері безпеки.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація правоохоронної діяльності є однією з головних тенденцій сучасного розвитку системи безпеки, що змінює підходи до забезпечення правопорядку, розслідування злочинів і профілактики правопорушень.

Сучасний розвиток цифрових технологій впливає на всі аспекти суспільного життя, зокрема й на боротьбу зі злочинністю. Традиційні підходи правоохоронних органів поступово стають менш ефективними, адже злочинці активно використовують новітні технології для організації та приховування своєї діяльності. Це змушує правоохоронні структури впроваджувати цифрові рішення, адаптуючи свої методи роботи до нових реалій.

Використання сучасних цифрових технологій дозволяє значно покращити ефективність роботи правоохоронних органів. Зокрема, впровадження аналітичних систем на основі штучного інтелекту, аналіз великих обсягів даних, автоматизований моніторинг та вдосконалене відеоспостереження сприяють оперативнішому розслідуванню правопорушень і мінімізують вплив людського фактора. Водночас цифровізація породжує низку нових викликів, серед яких питання кібербезпеки, ризики витоку конфіденційної інформації та необхідність правового регулювання застосування інноваційних технологій.

Процес впровадження цифрових інструментів у сферу правоохоронної діяльності є складним і комплексним. Він охоплює не лише інтеграцію новітніх технологій, а й зміну методології аналізу кримінальних даних, прогнозування загроз, модернізацію систем відеоспостереження та створення міжнародних цифрових платформ для координації правоохоронних органів. Важливим залишається питання дотримання прав і свобод громадян під час використання

цифрових рішень, що вимагає чіткої регламентації та збалансованого підходу до правового регулювання.

Основними технологіями цифровізації у правоохоронній сфері є:

1. Штучний інтелект (укр. ШІ, англ. AI) – використовується для аналізу величезних масивів інформації, автоматизації процесу оцінки доказів, розпізнавання осіб та прогнозування потенційних злочинів.
2. Великі дані (Big Data) – дозволяють ефективно обробляти й аналізувати кримінальну статистику, визначати закономірності злочинної активності та оптимізувати стратегії боротьби з правопорушеннями.
3. Блокчейн – застосовується для захисту кримінальних доказів та реєстрації транзакцій, що унеможливлює підробку або несанкціоноване редагування даних.
4. Біометричні системи – забезпечують швидку ідентифікацію осіб на основі відбитків пальців, голосу, структури обличчя чи сітківки ока, що значно підвищує ефективність оперативних заходів.
5. Автоматизовані бази даних – дозволяють швидко обмінюватися інформацією між правоохоронними органами різних рівнів, підвищуючи оперативність реагування на загрози.
6. Інтернет речей (IoT) – інтегрується у системи розумного моніторингу міського простору, що дозволяє в режимі реального часу фіксувати порушення та забезпечувати безпеку громадян.

Впровадження цих технологій змінює формат роботи правоохоронних структур, підвищує їхню ефективність та сприяє запобіганню злочинам ще до їхнього вчинення.

У сучасних умовах правоохоронні органи активно використовують новітні технології для забезпечення безпеки та боротьби зі злочинністю. Одним із ключових напрямів є впровадження автоматизованих аналітичних систем, що допомагають прискорювати процеси розслідування, моніторингу та оцінки ризиків.

Серед найбільш поширених цифрових рішень можна виділити:

– автоматизацію оперативно-розшукових заходів. Використання штучного інтелекту для обробки великої кількості кримінальних даних, відстеження цифрових слідів та формування профілів потенційних злочинців;

– аналітику великих даних у боротьбі зі злочинністю. Використання алгоритмів для виявлення нелегальних фінансових схем, кіберзлочинності та ідентифікації злочинних угруповань;

– прогнозне поліцейське управління (Predictive Policing). Застосування алгоритмів прогнозного аналізу для визначення потенційних місць та часу вчинення злочинів, що дозволяє правоохоронцям діяти на випередження;

– цифрові системи відеоспостереження та розпізнавання облич. Використання інтелектуальних камер, які ідентифікують осіб у натовпі та передають інформацію в оперативні центри.

– штучний інтелект у правоохоронній діяльності. Використання чат-ботів для збору інформації, аналізу свідчень і автоматизації процесу взаємодії між громадянами та поліцією.

Застосування цих технологій дозволяє значно скоротити час розслідування, підвищити точність ухвалення рішень та мінімізувати можливі помилки, пов'язані з людським фактором.

Запровадження цифрових технологій у правоохоронну діяльність дає змогу суттєво підвищити ефективність роботи, забезпечити швидке реагування на загрози та покращити координацію між різними структурами безпеки.

До ключових переваг цифрової трансформації належать:

– підвищення швидкості розслідувань та аналізу доказів. Використання автоматизованих систем дозволяє оперативно обробляти велику кількість відеозаписів, текстових документів та цифрових слідів;

– оптимізація використання людських ресурсів. Автоматизація рутинних процесів звільняє правоохоронців від виконання технічних завдань, дозволяючи їм зосередитися на аналітичній роботі та стратегічному плануванні;

– зниження корупційних ризиків. Використання блокчейн-технологій та автоматизованих алгоритмів у фінансових та адміністративних процесах мінімізує можливість маніпуляцій та зловживань;

– посилення міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю. Використання цифрових платформ для обміну даними між правоохоронними органами різних країн дозволяє швидко реагувати на міжнародні загрози та злочинні мережі.

Цифрова трансформація правоохоронних органів сприяє підвищенню ефективності їхньої роботи, безпеки громадян і правопорядку. Проте її успіх залежить від комплексного підходу: правового регулювання, підготовки кадрів, кібербезпеки та етичного використання технологій.

Використання цифрових технологій, таких як штучний інтелект, аналітичні платформи, великі дані та блокчейн, покращує розслідування та запобігання злочинам. Однак цифровізація створює ризики – загрози кібербезпеці, порушення конфіденційності, алгоритмічні упередження. Дані правоохоронців можуть стати об'єктом атак, а технології прогнозування злочинів – маніпуляцій.

Особливо небезпечним є злом баз даних, що містять інформацію про розслідування, докази й підозрюваних. Викрадені дані можуть використовуватися для підробок, шантажу або спотворення слідства. Штучний інтелект також має вразливості – хакери можуть маніпулювати алгоритмами, спрямовуючи увагу правоохоронців у хибному напрямку.

Для безпечної цифровізації необхідно розвивати правові механізми, засоби кіберзахисту, громадський контроль та міжнародну співпрацю. Лише комплексний підхід дозволить реалізувати переваги цифрової трансформації без шкоди для безпеки та прав громадян.

Цифрова трансформація стає ключовим елементом діяльності правоохоронних органів, сприяючи покращенню ефективності розслідувань, запобіганню злочинам і швидкому реагуванню на загрози. Вона передбачає широке використання цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту, аналітичних платформ, великих даних, блокчейн-систем та біометричних рішень. Проте, поряд із перевагами, цифровізація створює низку викликів, пов'язаних із захистом даних, правовими аспектами та етичними питаннями застосування технологій у правоохоронній діяльності.

Додатково варто враховувати, що самі злочинці активно використовують цифрові технології для ухилення від відповідальності. Шифрування комунікацій, анонімні мережі DarkNet, криптовалюти, deepfake-технології та інші засоби дозволяють злочинним угрупованням приховувати свою діяльність та ускладнюють їхнє переслідування правоохоронцями.

Таким чином, кібербезпека повинна стати пріоритетом у цифровій трансформації правоохоронних органів. Це передбачає впровадження сучасних систем шифрування даних, регулярний моніторинг кіберзагроз, багаторівневий захист баз даних і розвиток спеціалізованих підрозділів з кібербезпеки.

Один із найважливіших викликів цифрової трансформації правоохоронної сфери – забезпечення надійного захисту конфіденційної інформації. Оскільки правоохоронні органи обробляють великі обсяги персональних даних громадян, необхідно гарантувати, що вони не будуть використані зловмисниками чи потраплять у відкритий доступ.

Загроза витоку інформації може виникати як через зовнішні атаки, так і через внутрішні недоліки в управлінні даними. Недостатньо захищені сервери, слабкі паролі, відсутність системи моніторингу доступу – усе це створює передумови для витоку чутливих даних.

Окремою проблемою є використання технологій стеження без належного контролю. Системи розпізнавання облич, GPS-трекери, інтернет речей та біометричні дані можуть бути використані не лише для боротьби зі злочинністю, а й для незаконного стеження за громадянами, журналістами чи політичними опонентами.

Щоб мінімізувати ці ризики, необхідно впроваджувати жорсткі заходи контролю за доступом до даних, встановлювати незалежні механізми аудиту цифрових систем, а також розробляти міжнародні стандарти захисту персональних даних у правоохоронній сфері.

Цифровізація правоохоронних органів ставить перед суспільством не лише технічні, а й серйозні етичні та правові питання. Використання штучного інтелекту, великих даних та автоматизованих рішень може покращити боротьбу зі злочинністю, але водночас потребує чітких меж правового регулювання.

У сучасних умовах кіберзагрози залишаються однією з найбільших небезпек для цифрових правоохоронних систем. Кількість атак на урядові сервери, бази даних та інформаційні системи правоохоронних органів щороку зростає, що вимагає підвищеної уваги до питань інформаційної безпеки та ефективного впровадження засобів кіберзахисту.

Один із головних викликів – відсутність єдиних міжнародних стандартів щодо використання цифрових технологій у правоохоронних органах. Наприклад, у деяких країнах уже активно використовуються системи Predictive Policing, що передбачають прогнозування ймовірних місць скоєння злочинів. Проте дослідження показують, що такі алгоритми можуть бути упередженими, оскільки ґрунтуються на історичних даних, що містять соціальні або етнічні диспропорції.

Іншою серйозною проблемою є масове використання систем розпізнавання облич без згоди громадян. У багатьох містах світу вже діють подібні системи, проте правозахисники висловлюють занепокоєння щодо можливого зловживання цими технологіями, що може призвести до незаконного стеження та порушення права на приватність.

Важливо також враховувати ризики автоматизованого ухвалення рішень. Якщо алгоритми штучного інтелекту будуть застосовуватися без належного людського контролю, це може призвести до помилкових звинувачень, дискримінації або навіть до переслідувань невинних осіб.

Таким чином, цифрова трансформація повинна супроводжуватися розробкою чітких правових норм, що регулюватимуть використання цифрових технологій у правоохоронній діяльності. Впровадження міжнародних стандартів, етичних кодексів та незалежного контролю допоможе забезпечити баланс між ефективністю цифрових технологій і дотриманням прав людини.

Цифрова трансформація правоохоронних органів є необхідним кроком для підвищення ефективності правозастосування, однак вона супроводжується серйозними викликами. Кібербезпека, захист персональних даних, правові та етичні аспекти впровадження цифрових технологій потребують ретельного регулювання.

Для зменшення ризиків необхідно розробити комплексні заходи захисту цифрових систем, впроваджувати міжнародні стандарти та посилювати громадський контроль. Лише в умовах прозорості та підзвітності цифровізація правоохоронних органів може стати ефективним інструментом у боротьбі зі злочинністю без загрози для прав і свобод громадян.

Швидке впровадження цифрових технологій у правоохоронну діяльність створює не лише нові можливості для забезпечення громадської безпеки, але й викликає численні ризики, пов'язані з кіберзагрозами, витоком даних, дискримінацією та етичними викликами. Ці виклики вимагають комплексного підходу до управління ризиками, оскільки технологічний прогрес супроводжується зростанням нових загроз, які потребують ретельного аналізу та ефективних контрзаходів.

Один із ключових аспектів управління ризиками – це забезпечення балансу між інноваціями та правами громадян [15]. Використання штучного інтелекту, великих даних та автоматизованих систем повинно бути регламентоване на законодавчому рівні, аби уникнути потенційних загроз, таких як зловживання технологіями або надмірне втручання у приватне життя.

При цьому важливо враховувати, що боротьба з цифровими загрозами є не лише внутрішньою проблемою окремої країни, а й глобальним викликом, який вимагає міжнародного співробітництва та обміну досвідом між правоохоронними органами різних держав.

Однією з найсерйозніших загроз цифровізації є кіберзлочинність, яка постійно еволюціонує, стаючи дедалі складнішою та небезпечнішою. Для ефективного захисту цифрових систем правоохоронних органів необхідно впроваджувати передові методи кібербезпеки, які дозволять не лише запобігати атакам, але й своєчасно виявляти та нейтралізувати потенційні загрози.

Серед найбільш перспективних підходів – використання технологій штучного інтелекту для кіберзахисту. Алгоритми машинного навчання здатні аналізувати великі обсяги трафіку, виявляти аномалії та реагувати на підозрілі дії в реальному часі. Наприклад, системи раннього попередження можуть автоматично блокувати шкідливі спроби входу до баз даних або відслідковувати підозрілі з'єднання.

Захист правоохоронних баз даних від кібератак є одним із ключових завдань сучасної безпеки. Витік або компрометація інформації може спричинити серйозні правові та безпекові ризики. Саме тому важливо впроваджувати передові технології шифрування, застосовувати багаторівневу аутентифікацію, контролювати доступ до конфіденційних даних і здійснювати постійний моніторинг інформаційних систем.

Дотримання міжнародних стандартів кібербезпеки сприяє зміцненню захисту цифрових ресурсів і полегшує міжнародну співпрацю у сфері протидії кіберзлочинності. Використання напрацьованих методик таких організацій, як Європол, Інтерпол та ENISA, допомагає уніфікувати підходи до захисту правоохоронних систем і підвищує їхню стійкість до загроз.

Оцифрування правоохоронної діяльності вимагає чіткого правового регулювання, яке визначатиме межі застосування цифрових технологій та

запобігатиме можливим зловживанням. Якщо не встановити належний контроль над використанням штучного інтелекту, Predictive Policing та інших інноваційних рішень, це може створити ризики для прав і свобод громадян.

Пріоритетним напрямком державної політики має стати розробка нормативно-правових актів щодо застосування штучного інтелекту та аналітики великих даних у правоохоронній сфері. Законодавчі норми повинні чітко регулювати процеси збору, збереження та обробки інформації, забезпечувати прозорість цих дій і передбачати відповідальність за неправомірне використання цифрових технологій.

Також необхідно впровадити механізми контролю за використанням цифрових технологій. Зокрема, важливим інструментом є незалежний аудит алгоритмів, які використовуються у правоохоронній діяльності, а також створення комісій, які здійснюватимуть моніторинг їхнього застосування.

Громадський нагляд та аудит цифрових систем безпеки сприятимуть підвищенню довіри до цифрової трансформації. Участь незалежних правозахисних організацій у перевірці цифрових правоохоронних рішень забезпечить об’єктивну оцінку їхньої ефективності та відповідності стандартам захисту прав людини.

Окрім технічних і правових аспектів, важливою складовою управління ризиками є вирішення етичних питань, пов’язаних із використанням штучного інтелекту та аналітичних алгоритмів у правоохоронній діяльності.

Штучний інтелект, який використовується у Predictive Policing, може містити приховані упередження, що призводить до дискримінації певних соціальних груп. Тому необхідно розробити етичні кодекси застосування ШІ у правоохоронній діяльності, які регламентуватимуть відповідальність за ухвалення автоматизованих рішень та гарантуватимуть дотримання прав людини.

Механізми прозорості у Predictive Policing повинні передбачати відкритість алгоритмів для незалежного аудиту. Це дозволить уникнути ситуацій, коли цифрові системи приймають рішення на основі упереджених даних або необґрунтовано спрямовують правоохоронні ресурси на певні категорії населення.

Важливо також забезпечити належну підготовку правоохоронців щодо етичного використання сучасних цифрових технологій. Поліцейські та слідчі повинні розуміти принципи функціонування штучного інтелекту, щоб приймати виважені рішення та уникати помилок, які можуть вплинути на об'єктивність їхньої роботи.

Розвиток цифрових технологій у правоохоронній сфері неможливий без міжнародної співпраці, оскільки кіберзлочинність не знає державних кордонів. Об'єднання зусиль на міжнародному рівні сприяє ефективнішій протидії цифровим загрозам та формуванню уніфікованих стандартів безпеки.

Спільні ініціативи у сфері кібербезпеки між правоохоронними структурами різних країн допоможуть швидше виявляти та нейтралізувати глобальні загрози. Наприклад, міжнародні центри аналітики, які застосовують алгоритми штучного інтелекту для моніторингу кіберзлочинності, здатні ідентифікувати потенційні загрози ще на ранніх стадіях їхнього розвитку.

Запровадження єдиних стандартів цифрового правозастосування значно спростить координацію між державами та сприятиме оперативному обміну важливою інформацією.

Досвід міжнародного співробітництва у сфері цифрового правосуддя дозволить впроваджувати ефективні практики боротьби з кіберзлочинністю та адаптувати сучасні технології до специфіки кожної країни.

Забезпечення ефективного управління ризиками, пов'язаними з цифровою трансформацією правоохоронної системи, є одним із ключових аспектів її успішної модернізації. Це вимагає комплексного підходу, що включає зміцнення заходів кібербезпеки, створення належного правового регулювання, запобігання дискримінації та розширення міжнародного співробітництва.

Лише комплексний підхід, що поєднує технічні, правові та етичні аспекти, дозволить ефективно використовувати цифрові інструменти, забезпечуючи при цьому захист основних прав людини та суспільної безпеки.

Цифрова трансформація правоохоронних органів кардинально змінює методи забезпечення правопорядку, відкриваючи нові можливості для аналізу великих масивів даних, підвищення оперативної ефективності та боротьби зі злочинністю. Проте, поряд із цими перевагами, виникають нові виклики, пов’язані з кіберзагрозами, правовими колізіями, порушенням конфіденційності та можливістю зловживань технологічними засобами. У таких умовах стратегічне управління цифровими ризиками стає необхідним елементом успішної цифровізації правоохоронних структур.

Інтеграція передових технологій у боротьбу з кіберзлочинністю має супроводжуватися розробкою ефективних правових механізмів регулювання та систем захисту персональних даних. Без належного законодавчого врегулювання та міжнародної співпраці навіть найпрогресивніші технології можуть стати інструментом зловживань або порушення прав людини. Тому питання безпечного використання цифрових інструментів у глобальній системі безпеки є ключовим аспектом сучасного правозастосування.

Забезпечення інформаційної безпеки та протидія кіберзагрозам мають стати пріоритетними напрямами цифрової трансформації правоохоронних органів. Зі зростанням рівня цифрової злочинності виникає необхідність у впровадженні інноваційних рішень, які допоможуть ефективно нейтралізувати загрози та захистити критично важливі дані.

Одним із найбільш перспективних підходів є використання блокчейн-технологій для захисту баз даних. Завдяки своїй децентралізованій структурі блокчейн забезпечує неможливість несанкціонованого доступу, зміни чи видалення інформації, що робить його ефективним інструментом для зберігання доказової бази, інформації про підозрюваних та інших важливих матеріалів. Це дозволяє мінімізувати ризик фальсифікацій і підвищити прозорість у правозастосуванні.

Також перспективним напрямом є розробка автоматизованих алгоритмів для виявлення підозрілої поведінки. Штучний інтелект у системах відеоспостереження, кримінальній аналітиці та моніторингу може виявляти потенційні загрози ще до їхнього переростання у реальні злочини. Наприклад, алгоритми аналізу поведінкових моделей здатні визначати аномальні дії, що можуть свідчити про небезпеку.

Ще одним важливим вектором є інтеграція технологій Інтернету речей (IoT) у правоохоронну діяльність. Використання мережі розумних пристроїв, сенсорів і камер дозволяє створити ефективну систему моніторингу в реальному часі. Це дає змогу не лише виявляти, а й запобігати злочинам на ранніх етапах. Наприклад, сучасні камери спостереження можуть автоматично аналізувати підозрілі ситуації та передавати дані до аналітичних центрів.

Попри значний потенціал цих технологій, їхнє ефективне впровадження потребує розробки відповідного правового регулювання. Створення чітких законодавчих норм щодо використання штучного інтелекту, автоматизованого аналізу та цифрових баз даних допоможе уникнути ризиків зловживання та забезпечить баланс між безпекою і дотриманням прав людини.

Цифровізація правоохоронної діяльності не може відбуватися без належного правового регулювання. Відсутність чітких законодавчих норм може призвести до зловживань, неправомірного застосування технологій або порушення прав людини. Саме тому одним із головних напрямів подальшого розвитку має стати вдосконалення законодавства про штучний інтелект у сфері безпеки**.**

Розробка нормативно-правових актів, які чітко регулюють використання ШІ у правоохоронних органах, дозволить уникнути правових колізій, що можуть виникати при автоматичному ухваленні рішень. Наприклад, алгоритми прогнозного аналізу злочинності мають бути прозорими, щоб уникнути можливих дискримінаційних упереджень.

Ще одним важливим напрямом є співпраця міжнародних організацій у розробці цифрових стандартів. Координація між державами у сфері цифрової безпеки сприятиме уніфікації підходів до використання технологій у правоохоронній діяльності. Єдині міжнародні стандарти щодо застосування цифрових технологій у сфері правопорядку дозволять запобігти ситуаціям, коли одна країна використовує недопустимі методи цифрового стеження чи аналізу.

Окрему увагу слід приділити захисту персональних даних у правоохоронних системах. Використання технологій розпізнавання облич, біометричних систем та великих даних повинно супроводжуватися строгими заходами безпеки, щоб запобігти несанкціонованому доступу та використанню конфіденційної інформації.

Штучний інтелект відкриває нові можливості у боротьбі з міжнародною злочинністю, тероризмом та кіберзагрозами. Завдяки здатності швидко аналізувати великі масиви даних та виявляти приховані закономірності, він може суттєво покращити міжнародну співпрацю у сфері безпеки.

Фундаментальні технології ШІ покликані сприяти трансформації економіки, ринку праці, державних інституцій та суспільства в цілому [16].

Одним із ключових напрямів є розширення міжнародного моніторингу кримінальних загроз. Впровадження глобальних платформ для обміну аналітичною інформацією дозволить правоохоронним органам різних країн краще координувати свої дії та ефективніше протидіяти організованій злочинності.

Окрім цього, цифрові технології можуть бути дієвим інструментом у боротьбі з такими загрозами, як тероризм та фінансова злочинність. Автоматизовані системи моніторингу фінансових потоків здатні виявляти підозрілі операції, що можуть свідчити про відмивання коштів або незаконне фінансування.

Водночас важливо дотримуватися балансу між технологічним прогресом і захистом прав людини. Використання сучасних цифрових рішень не повинно призводити до надмірного контролю над громадянами або порушення демократичних принципів.

Оцифрування правоохоронної діяльності відкриває широкі можливості для підвищення рівня безпеки, проте потребує ретельного управління ризиками. Серед основних пріоритетів – розробка інноваційних технологій, створення чіткої правової бази та посилення міжнародної координації у сфері цифрового правозастосування.

Впровадження блокчейн-рішень, штучного інтелекту та Інтернету речей у діяльність правоохоронних органів може значно підвищити ефективність їхньої роботи. Проте водночас необхідно забезпечити надійний захист персональних даних, контроль за використанням прогнозної аналітики та розробку єдиних міжнародних стандартів безпеки.

Створення ефективної та безпечної цифрової екосистеми для правоохоронних органів майбутнього можливе лише за умови комплексного підходу, що поєднує технологічні інновації, правове регулювання та міжнародну співпрацю.

Висновки. Цифрова трансформація правоохоронних органів є ключовим елементом сучасної безпеки, що змінює методи боротьби зі злочинністю та громадського порядку. Використання штучного інтелекту, аналітики даних,

блокчейн-технологій і біометричних систем підвищує ефективність роботи, але водночас створює ризики, пов'язані з кібербезпекою, захистом даних, правовими та етичними викликами.

Основні загрози цифровізації включають необхідність посилення кіберзахисту, запобігання витоку персональних даних та регулювання штучного інтелекту. Кіберзлочинці також використовують цифрові технології для ухилення від відповідальності, що вимагає нових стратегій боротьби. Алгоритмічні упередження у ШІ можуть призводити до дискримінації.

Ефективне управління цифровими ризиками потребує комплексного підходу: сучасних систем кібербезпеки, правового регулювання, громадського контролю та міжнародної співпраці. Важливими є алгоритми раннього виявлення загроз, прозорість технологій та етичні кодекси для роботи зі ШІ.

Подальший розвиток цифровізації включає інтеграцію блокчейну для захисту баз даних, Інтернету речей для моніторингу та автоматизованих систем виявлення загроз. Водночас необхідно вдосконалювати законодавство, міжнародну співпрацю та єдині стандарти цифрової безпеки.

Цифрова трансформація значно підвищує ефективність правоохоронних органів, але її реалізація має збалансовувати технологічний прогрес із захистом прав громадян. Лише комплексний підхід дозволить створити безпечну цифрову екосистему для правоохоронної діяльності.

***Література*:**

1.Гуржій С.В. Особливості використання штучного інтелекту у питаннях забезпечення кібербезпеки. *Інформація і право.* 2023. № 4 (47). С. 207-216.

2.Данченко О.Б., Занора В.О. Проєктний менеджмент: управління ризиками та змінами в процесах прийняття управлінських рішень. Черкаси: ПП Чабаненко Ю. А., 2019. 278 с.

3.Зварич Р., Дудник Ю., Гомотюк В., Боднар С. Ризик-менеджмент цифрової трансформації в умовах пандемії. *Науковий вісник Західноукраїнського національного університету.* 2023. № 4 (87). С. 56-72.

4.Корчак Н., Рачинський А., Ларіна Н. Цифрова трансформація та електронне врядування: наукові підходи дослідження в сфері публічного управління та адміністрування. *Аспекти публічного управління. Науковий журнал.* 2023. Т. 11, № 3. С. 43-49.

5.Луценко В.Р., Пікуля Т.О. Правове забезпечення цифрової трансформації в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Т. 1, № 81. С. 61-67.

6.Малашко О.Є., Ковалів М.В. Теоретична конструкція поняття «інформаційна безпека». *Інтернаука. Серія: «Юридичні науки».* 2020. № 10. С. 20-33.

7.Онопрієнко С. Класифікація видів інформаційної безпеки як правової категорії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: «Військово-спеціальні науки».* 2022. № 1 (49). С. 60-62.

8.Остапенко О., Баїк О. Адміністративно-правова природа інформаційної безпеки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки».* 2021. № 3 (31). С. 167-179.

9. Перевозова І.В., Шайбан В.М., Деделюк О.В. До питання ролі ризик-менеджменту в цифровій трансформації промислового підприємства: сутність та інноваційний потенціал. *Науковий журнал "Науковий збірник Луцького національного технічного університету".* 2023. № 2 (58). С. 120-135.

10. Пустоваров А.І. Інституційне забезпечення процесу цифрової трансформації управління розвитком національної економіки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство.* 2019. Вип. 24, ч. 1. С. 164-169.

11. Сидоренко В.В. Вплив розвитку правового регулювання цифрової трансформації на економіку в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 1. С. 214-217.

12. Сироватченко М. Правові аспекти забезпечення кібербезпеки в Україні: сучасні виклики та роль національного законодавства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки».* 2024. № 1 (41). С. 314-320.

13. Шопіна І.М. Інформаційна безпека цифрової трансформації. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2023. № 1. С. 28-35.

14. Храпенко О.О., Меденцев А.М., Сперанський В.О. Цифровізація правоохоронної діяльності: використання штучного інтелекту для боротьби з кіберзлочинністю. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 11. С. 505-508.

15. Інноваційна економіка: теоретичні та практичні аспекти: монографія / за ред. д.е.н., доц. Є.І. Масленнікова. Херсон: Грінь Д.С., 2016. 854 с.

16. Чукурна О.П., Тардаскіна Т.М. Менеджмент в цифровій економіці: навч. посіб. Одеса: Астропринт, 2024. 376 с.

References:

1.Hurzhii, S.V. (2023). Osoblyvosti vykorystannia shtuchnoho intelektu u pytanniakh zabezpechennia kiberbezpeky [Features of using artificial intelligence in cybersecurity]. Informatsiia i pravo – Information and Law, 4(47), 207-216. [in Ukrainian].

2.Danchenko, O.B., & Zanora, V.O. (2019). Proiektnyi menedzhment: upravlinnia ryzykamy ta zminamy v protsesakh pryiniattia upravlinskykh rishen [Project management: risk and change management in decision-making processes]. Cherkasy: PP Chabanenko Yu. A. [in Ukrainian].

3.Zvarych, R., Dudnyk, Yu., Homotiuk, V., & Bodnar, S. (2023). Ryzyk-menedzhment tsyfrovoi transformatsii v umovakh pandemii [Risk management of digital transformation in pandemic conditions]. Naukovyi visnyk Zakhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Western Ukrainian National University, 4(87), 56-72. [in Ukrainian].

4.Korchak, N., Rachynskyi, A., & Larina, N. (2023). Tsyfrova transformatsiia ta elektronne vriaduvannia: naukovi pidkhody doslidzhennia v sferi publichnoho upravlinnia ta administruvannia [Digital transformation and e-governance: scientific approaches in public administration and management]. Aspekty publichnoho upravlinnia – Aspects of Public Administration, 11(3), 43-49. [in Ukrainian].

5.Lutsenko, V.R., & Pikulia, T.O. (2024). Pravove zabezpechennia tsyfrovoi transformatsii v Ukraini [Legal support of digital transformation in Ukraine]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law, 1(81), 61-67. [in Ukrainian].

6.Malashko, O.Ye., & Kovaliv, M.V. (2020). Teoretychna konstruktsiia poniattia "informatsiina bezpeka" [Theoretical construction of the concept "information security"]. Internauka. Seriia: Yurydychni nauky – Internauka. Series: Legal Sciences, 10, 20-33. [in Ukrainian].

7.Onopriienko, S. (2022). Klasyfikatsiia vydiv informatsiinoi bezpeky yak pravovoi katehorii [Classification of types of information security as a legal category]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriia: Viiskovo-spetsialni nauky – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series: Military-Special Sciences, 1(49), 60-62. [in Ukrainian].

8.Ostapenko, O., & Baik, O. (2021). Administratyvno-pravova pryroda informatsiinoi bezpeky [Administrative and legal nature of information security]. Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriia: Yurydychni nauky – Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences, 3(31), 167-179. [in Ukrainian].

9.Perevozova, I.V., Shaiban, V.M., & Dedeliuk, O.V. (2023). Do pytannia roli ryzyk-menedzhmentu v tsyfrovoi transformatsii promyslovoho pidpryiemstva: sutnist ta innovatsiinyi potentsial [On the role of risk management in digital transformation of an industrial enterprise: essence and innovative potential]. Naukovyi zbirnyk Lutskogo natsionalnogo tekhnichnogo universytetu – Scientific Collection of Lutsk National Technical University, 2(58), 120-135. [in Ukrainian].

10. Pustovarov, A.I. (2019). Instytutsiine zabezpechennia protsesu tsyfrovoi transformatsii upravlinnia rozvytkom natsionalnoi ekonomiky [Institutional support for the process of digital transformation in managing the development of the national economy]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and World Economy, 24(1), 164-169. [in Ukrainian].

11. Sydorenko, V.V. (2024). Vplyv rozvytku pravovoho rehuliuvannia tsyfrovoi transformatsii na ekonomiku v Ukraini [Impact of legal regulation of digital transformation on the economy in Ukraine]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal, 1, 214-217. [in Ukrainian].

12. Syrovatchenko, M. (2024). Pravovi aspekty zabezpechennia kiberbezpeky v Ukraini: suchasni vyklyky ta rol natsionalnoho zakonodavstva [Legal aspects of cybersecurity in Ukraine: current challenges and the role of national legislation]. Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriia: Yurydychni nauky – Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences, 1(41), 314-320. [in Ukrainian].

13. Shopina, I.M. (2023). Informatsiina bezpeka tsyfrovoi transformatsii [Information security of digital transformation]. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia: Yurydychna – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Series: Legal, 1, 28-35. [in Ukrainian].

14. Khrapenko, O.O., Medentsev, A.M., & Speranskyi, V.O. (2024). Tsyfrovyzatsiia pravookhoronnoi diialnosti: vykorystannia shtuchnoho intelektu dlia borotby z kiberzlochynnistiu [Digitalization of law enforcement: using artificial intelligence to combat cybercrime]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal, 11, 505-508. [in Ukrainian].

15. Maslennikov, Ye.I. (Ed.). (2016). Innovatsiina ekonomika: teoretychni ta praktychni aspekty: monohrafiia [Innovative economy: theoretical and practical aspects: monograph]. Kherson: Hrin D.S. [in Ukrainian].

16. Chukurna, O.P., & Tardaskina, T.M. (2024). Menedzhment v tsyfrovi ekonomitsi [Management in the digital economy]. Odesa: Astroprynt. [in Ukrainian].

УДК 004.8

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-585-595

Найченко Альона Михайлівна доктор філософії, помічник судді, Північний апеляційний господарський суд, м. Київ, тел.: (099) 386-78-47, https://orcid.org/0000-0001-7768-7013

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ «CHATGPT» В СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Анотація. З 50-х років XX століття інформаційні технології, зокрема штучний інтелект (ШІ), почали активно розвиватись.

Швидкий прогрес у сфері генеративного штучного інтелекту розширює можливості, зокрема у судочинстві, але водночас породжує як нові виклики, так і ризики.

Штучний інтелект (ШІ) – це сукупність наук і методів, що дозволяють обробляти дані для вирішення складних комп'ютерних завдань. Він володіє властивістю навчання та може виконувати завдання, які традиційно асоціюються з людським інтелектом. ШІ моделює роботу мозку за допомогою нейронних мереж, структура і функціонування яких базуються на принципах діяльності біологічних нейронних клітин живого організму.

Використання штучного інтелекту (ШІ), зокрема ChatGPT, у судовій практиці України має свої переваги та перспективним, але водночас викликає певні юридичні та дискусійні питання.

Варто зазначити, що штучний інтелект (ШІ) не може замінити суддів, однак, ніщо не забороняє оптимізувати роботу судді та суду шляхом залучення ШІ.

У міжнародному праві, так само як і праві України відсутнє чітке регулювання правового статусу відповідей ШІ як доказів у судовій справі.

Враховуючи реформування, яке на даний час здійснюється в Україні, можна дійти висновку, що використання ChatGPT у судовій практиці України має значний потенціал для підвищення ефективності правосуддя. Водночас його впровадження потребує чіткого правового регулювання, етичного контролю та відповідних технологічних гарантій.

На сьогодні ШІ може бути корисним як допоміжний інструмент для суддів та юристів, однак не як самостійний доказ чи учасник судового розгляду.

Ключові слова: цифрові технології, цифрові докази, суд, судочинство, право, реформи, інформаційні технології, інформатизація, принципи, права і свободи, завдання та функції, судова система, правове регулювання, законодавство, Штучний інтелект ChatGPT.

Naichenko Alona Mykhaylivna Doctor of Philosophy, assistant judge, Northern Commercial Court of Appeal, Kyiv, tel.: (099) 386-78-47, https://orcid.org/0000-0001-7768-7013

USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE "CHATGPT" IN THE JUDICIARY OF UKRAINE

Abstract. Since the 1950s, information technologies, including artificial intelligence (AI), have been actively developing.

Rapid progress in the field of generative artificial intelligence expands opportunities, including in judicial proceedings, but at the same time creates both new challenges and risks.

Artificial intelligence (AI) is a set of sciences and methods that allow data processing to solve complex computer tasks. It has the property of learning and can perform tasks traditionally associated with human intelligence. AI models the brain using neural networks, the structure and functioning of which are based on the principles of biological neuronal cells of a living organism.

The use of artificial intelligence (AI), including ChatGPT, in the judicial practice of Ukraine has its advantages and is promising, but at the same time raises certain legal and debatable issues.

It is worth noting that artificial intelligence (AI) cannot replace judges, however, nothing prevents optimizing the work of a judge and the court by involving AI.

In international law, as well as in Ukrainian law, there is no clear regulation of the legal status of AI responses as evidence in a court case.

Given the reforms currently underway in Ukraine, we can conclude that the use of ChatGPT in Ukrainian judicial practice has significant potential for increasing the efficiency of justice. At the same time, its implementation requires clear legal regulation, ethical control and appropriate technological guarantees.

Today, AI can be useful as an auxiliary tool for judges and lawyers, but not as an independent piece of evidence or a participant in court proceedings.

Keywords: digital technologies, digital evidence, court, judicial proceedings, law, reforms, information technologies, informatization, principles, rights and freedoms, tasks and functions, judicial system, legal regulation, legislation, Artificial Intelligence ChatGPT.

Постановка проблеми. Швидкий прогрес у сфері генеративного штучного інтелекту розширює можливості, зокрема у судочинстві, але водночас породжує нові виклики та ризики.

Дійсно, штучний інтелект (ШІ) не може замінити суддів, однак, ніщо не забороняє оптимізувати роботу судді та суду шляхом залучення ШІ.

Штучний інтелект (ШІ) – це сукупність наук і методів, що дозволяють обробляти дані для вирішення складних комп'ютерних завдань. Він володіє властивістю навчання та може виконувати завдання, які традиційно асоціюються з людським інтелектом. ШІ моделює роботу мозку за допомогою нейронних мереж, структура і функціонування яких базуються на принципах діяльності біологічних нейронних клітин живого організму.

Статтею 6 Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ЄКПЛ) передбачено право розгляду справ незалежним і безстороннім судом [1].

Варто зазначити, що ні в статті 6, ні в коментарях до неї немає прямої заборони використання ШІ, як і відсутня заборона здійснення правосуддя лише суддею-людиною.

Використання штучного інтелекту (ШІ), зокрема ChatGPT, у судовій практиці України має свої переваги та перспективним, але водночас викликає певні юридичні та дискусійні питання.

В українському та міжнародному праві відсутнє чітке регулювання щодо правового статусу відповідей ШІ як доказів під час судового розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські науковці не активно займаються дослідженням використання штучного інтелекту в судочинстві. Однак серед останніх дослідників можна виділити таких науковців як Голубовський І., Крат В., Петрів О., Чабан В. та ін.

Метою статті є дослідження процесу використання (застосування) штучного інтелекту зокрема ChatGPT, у судочинстві, в т.ч. і в судовій практиці України.

Виклад основного матеріалу. Термін «штучний інтелект» ще в 1956 році ввів професор Дартмутського коледжу Джон МакКарті, коли очолив невелику команду вчених, аби визначити чи можуть машини вчитися, як діти, методом спроб та помилок, врешті розвинувши формальне мислення.

Простими словами, штучний інтелект– це велика галузь комп'ютерних наук, яка фокусується на створенні машин, здатних імітувати людський інтелект.

Штучний інтелект поділяється на кілька рівнів залежно від складності та можливостей:

1. Наскрізний (вузький) ШІ (ANI – Artificial Narrow Intelligence) – виконує конкретні завдання, такі як розпізнавання мовлення, аналіз зображень або прогнозування даних. Приклади: голосові асистенти (Siri, Google Assistant), системи рекомендацій (Netflix, YouTube), автономні авто.

2. Загальний ШІ (AGI – Artificial General Intelligence) – гіпотетичний рівень ШІ, що може мислити, навчатися та вирішувати завдання так само, як людина, застосовуючи знання до різних сфер без додаткового програмування.

3. Суперінтелект (ASI – Artificial Superintelligence) – уявний рівень ШІ, що значно перевершує людський інтелект у всіх аспектах, включаючи творчість, соціальні навички та наукові відкриття.

У грудні 2018 року Європейська комісія з ефективності правосуддя Ради Європи прийняла вагомий міжнародний акт – Етичну хартію з використання штучного інтелекту у судовій системі та її середовищі (European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment). Основною метою Хартії є підвищення ефективності та якості здійснення правосуддя шляхом опрацювання алгоритмами судових рішень і даних при дотриманні основних прав і свобод, які гарантуються, зокрема, ЄКПЛ й Конвенцією Ради Європи про захист персональних даних [3].

Прийняття Етичної хартії стало першим кроком до сприяння відповідальному використанню ШІ у судовій системі європейських країн відповідно до цінностей Ради Європи.

Європейська комісія, зокрема, вказує на те, що застосування ШІ у сфері правосуддя сприятиме підвищенню ефективності та якості судочинства, але повинно здійснюватися відповідально, з дотриманням основних прав, гарантованих Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та Конвенцією Ради Європи про захист персональних даних.

Згідно з усталеною практикою Європейського суду з прав людини дотримання формалізованих правил цивільного судочинства, за допомогою яких сторони забезпечують вирішення цивільного спору, є цінним і важливим, оскільки воно здатне обмежити свободу розсуду, забезпечити рівність сторін, запобігти свавілля, забезпечити ефективне вирішення спору і винесення судового рішення в розумні терміни, а також забезпечити правову визначеність і повагу до суду.

Згодом Парламентською асамблеєю було розроблено Резолюцію про необхідність демократичного управління ШІ № 2341 (2020), підготовлено Звіт щодо здійснення правосуддя за алгоритмом - роль ШІ у поліцейській діяльності та системах кримінального правосуддя (2020).

У жовтні 2019 року Україна приєдналася до Рекомендацій Організації економічного співробітництва і розвитку з питань ШІ (Organisation for Economic Co-operation and Development, Recommendation of the Council on Artificial Intelligence, OECD/LEGAL/0449) [4].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02 грудня 2020 року № 1556-р схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні, що визначає пріоритетні сфери, у яких реалізуються завдання державної політики розвитку галузі штучного інтелекту. Вказаною Концепцією погоджено, що «Пріоритетними напрямами реалізації Концепції є:

зайняття Україною значного сегмента світового ринку технологій штучного інтелекту та провідних позицій у міжнародних рейтингах (AI Readiness Index by Oxford Insights, AI Index by Stanford University тощо);

створення умов для участі у діяльності міжнародних організацій та реалізації ініціатив щодо формування стратегій розвитку, регулювання та стандартизації штучного інтелекту;

впровадження технологій штучного інтелекту у сфері освіти, економіки, публічного управління, кібербезпеки, оборони та інших сферах для забезпечення довгострокової конкурентоспроможності України на міжнародному ринку;

забезпечення доступу до інформації (баз даних, електронних реєстрів тощо), її використання під час розроблення технологій штучного інтелекту для виробництва товарів та надання послуг;

сприяння поширенню результатів досліджень у галузі штучного інтелекту та підвищенню їх якості;

підвищення рівня професійної підготовки спеціалістів для забезпечення сфери технологій штучного інтелекту кваліфікованими кадрами;

захист інформаційного простору від несанкціонованого втручання, забезпечення безпечного функціонування інформаційно-телекомунікаційних систем;

підвищення рівня безпеки суспільства шляхом застосування технологій штучного інтелекту під час розроблення заходів ресоціалізації засуджених осіб та ризику скоєння повторного правопорушення;

приведення законодавства у галузі використання технологій штучного інтелекту у відповідність із міжнародними нормативно-правовими актами.

Реалізація Концепції передбачена на період до 2030 року.

Пріоритетними сферами, в яких реалізуються завдання державної політики розвитку галузі штучного інтелекту, є: освіта і професійне навчання, наука, економіка, кібербезпека, інформаційна безпека, оборона, публічне управління, правове регулювання та етика, правосуддя.

Для досягнення мети Концепції у сфері правосуддя слід забезпечити виконання таких завдань:

подальший розвиток вже існуючих технології у сфері правосуддя (Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, Електронний суд, Єдиний реєстр досудових розслідувань тощо);

впровадження консультативних програм на основі штучного інтелекту, які відкриють доступ до юридичної консультації широким верствам населення;

попередження суспільно небезпечних явищ шляхом аналізу наявних даних за допомогою штучного інтелекту;

визначення необхідних заходів ресоціалізації засуджених шляхом проведення аналізу наявних даних за допомогою технологій штучного інтелекту;

винесення судових рішень у справах незначної складності (за взаємною згодою сторін) на основі результатів аналізу, здійсненого з використанням технологій штучного інтелекту, стану дотримання законодавства та судової практики.

Розвиток та впровадження технологій штучного інтелекту у судові системи провідних країн світу сприяли виникненню необхідності виробити єдині принципи і правила їх використання. У грудні 2018 року Європейська комісія з питань ефективності правосуддя прийняла Етичну хартію про використання штучного інтелекту в судових системах та їх середовищі, що стало першим кроком Європейської комісії з питань ефективності правосуддя до сприяння відповідальному використанню штучного інтелекту в Європейській судові системи відповідно до цінностей Ради Європи.» [5].

Наприкінці 2023 року Консультативною радою європейських суддів (КРЄС) було підготовлено висновок від 01.12.2023 № 26 (2023) «Рухаючись вперед: використання асистивних технологій у судочинстві», з викладенням переваг та недоліків використання асистивних технологій під час здійснення правосуддя, в тому числі ШІ [6].

Надалі 13 березня 2024 року Європейський парламент прийняв історичний документ – Закон про штучний інтелект (Artificial Intelligence Act). Підтриманий більшістю голосів – 523 за, 46 проти і 49 утрималися – це перший законодавчий акт у світі, що регулює використання штучного інтелекту. Його метою є «поліпшення функціонування внутрішнього ринку та сприяння впровадженню людино-центрованого та надійного штучного інтелекту, забезпечуючи при цьому високий рівень захисту здоров'я, безпеки та основних прав, закріплених у Хартії основних прав, зокрема демократії, правової держави та охорони навколишнього середовища від шкідливих наслідків систем штучного інтелекту в Європейському Союзі, а також підтримка інновацій. Пріоритетом є забезпечення того, що системи штучного інтелекту будуть безпечними, прозорими, можуть бути відслідковуваними, не дискримінаторними та екологічно безпечними. Зокрема Регламент встановлює:

- гармонізовані правила щодо введення на ринок, введення в експлуатацію та використання систем штучного інтелекту;
- заборони деяких практик у сфері штучного інтелекту;
- конкретні вимоги до систем штучного інтелекту високого ризику та обов'язки операторів таких систем;
- гармонізовані правила щодо прозорості для певних систем штучного інтелекту;
- правила моніторингу ринку, управління моніторингом ринку та забезпечення виконання;
- заходи щодо підтримки інновацій, включаючи стартапи.

Загалом, закон про штучний інтелект встановлює пріоритет вимог щодо безпеки, прозорості та контролю за системами штучного інтелекту. Ці заходи спрямовані на забезпечення безпечного та етичного розвитку штучного інтелекту у майбутньому, з метою захисту прав та добробуту громадян.» [7].

Процес доказування з використанням штучного інтелекту (ШІ) в судочинстві полягає у застосуванні технологій ШІ для збору, аналізу та оцінки доказів у судових справах.

ШІ може допомогти суддям і адвокатам у ряді етапів доказового процесу, зокрема на етапах підготовки, аналізу та подання доказів.

Чинне господарське процесуальне законодавство не містить заборони використання технологій ШІ під час здійснення господарського судочинства.

Приписи статті 16 Кодексу судової етики, що передбачають використання суддею технологій штучного інтелекту є допустимим, якщо це не впливає на незалежність та неупередженість судді, не стосується оцінки доказів і процесу ухвалення рішень та не порушує вимог законодавства [2].

Варто зазначити, що суспільна довіра та повага до судової влади є гарантіями ефективності системи правосуддя.

Використання технологій повинно, перш за все, поважати природу судового процесу. По-перше, багато судових рішень є дискреційними рішеннями, заснованими на конкретних фактах окремої справи. По-друге, судді відіграють суттєву роль у розвитку права. Вони не просто застосовують фіксовані та незмінні правила. Судді повинні мати можливість виправляти або доповнювати закон, якщо він не відповідає вимогам або загрожує зашкодити його застосуванню в певних справах. Технології не повинні втручатися у сферу справедливості. Технології не повинні знеохочувати або перешкоджати критичному мисленню суддів, оскільки це може призвести до стагнації правового розвитку та ерозії системи правового захисту. Тому технологічні інструменти повинні поважати процес ухвалення судових рішень і автономію суддів (пункт 90 висновку КРЄС № 26 (2023) від 1 грудня 2023 року «Рухаючись вперед: використання асистивних технологій у судочинстві») [6].

Так, дійсно в українському та міжнародному праві відсутнє чітке регулювання щодо правового статусу відповідей ШІ як доказів.

Дослідивши наявність в Єдиному державному реєстрі судових рішень за 2024 рік судових рішень зі згадкою «ChatGPT», встановлено, що за господарською формою судочинства знайдено 3 процесуальних документи; за адміністративною формою судочинства – 0; за кримінальною формою судочинства – 2; за цивільною формою судочинства – 0; справи про адміністративні правопорушення – 1.

Так, Верховний Суд у складі суддів судової палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів Касаційного господарського суду під час розгляду заяви про роз'яснення постанови Верховного Суду від 11.12.2023 у справі № 925/200/22 зазначив, що «технологію слід використовувати лише для підтримки та посилення верховенства права. Технологія може використовуватися лише для підтримки та допомоги судам і

суддям у належному управлінні та визначенні проваджень. Ухвалення рішень має, явно чи неявно, здійснюватися лише суддями. Це не можна делегувати або виконувати за допомогою технології. Судова автономія повинна поважатися шляхом використання технологій (підпункти (i), (iii) пункту 92 висновку).

Натомість у справі, що розглядається, учасник використовує технологію штучного інтелекту не як засіб сприяння здійсненню належного правосуддя, а навпаки - з метою заперечення (ставлення під сумнів, оскарження) вже зроблених судом висновків.

Протиставлення учасником судового процесу у процесуальній заяві висновків судової палати Верховного Суду з правового питання та штучного інтелекту, що немає нормативного регулювання та науково доведеного підґрунтя для використання, як підстава для роз`яснення рішення суду неминуче спричиняє проблеми з точки зору впливу на авторитет Верховного Суду, його судової практики та довіри до судової влади в цілому.

Звертаючись із заявою про роз'яснення судового рішення заявник цитував норми статей 509, 510, 526 ЦК України, положення підручнику «Цивільне право» (том 2. За редакцією професорів В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького), а також зміст поняття «добровільне зобов`язання», що надав штучний інтелект «ChatGPT».

Скаржник звертав увагу, що штучний інтелект «ChatGPT» ідентифікував дану правову конструкцію як зобов`язання (у теоретичному розумінні), до якого сторони дійшли добровільно (за власним волевиявленням), без втручання в зміст поняття. Тому, на думку заявника, враховуючи теоретичне визначення поняття «зобов`язання», підлягає роз`ясненню поняття «добровільне зобов`язання», яке вжите судом - визначення суб`єктів, об`єкту та змісту такого поняття, та визначення його відмінності від теоретичного визначення «зобов`язання» (суб`єкту, об`єкту, змісту даного поняття).

На переконання Верховного Суду заявник фактично просить спростувати чи підтвердити те, що з окресленого питання згенерував штучний інтелект «ChatGPT», який не визнається як джерело достовірної науково доведеної інформації, на противагу висновкам, що були зроблені судом в судовому рішенні. У такий спосіб заявник поставив під сумнів суддівський розсуд та судове тлумачення цього питання у рішенні, що набуло статусу остаточного, чим знехтував авторитет судової влади.

Розглянувши заяву про роз'яснення судового рішення Верховний Суд вважав, що дії заявника у сукупності (подання завідомо безпідставної заяви на роз`яснення постанови касаційної інстанції, право на роз`яснення якої не передбачено статтею 245 ГПК України, апелювання до «позиції» штучного інтелекту «ChatGPT», згенерованого ним у відповідях з окремого питання, що вже розглянув суд) є виявом неповаги до суддів Верховного Суду, не спрямовані

на ефективний захист прав, свобод та інтересів позивача від імовірних порушень з боку відповідача. Заява є явно необґрунтована та завідомо безпідставна (фактично зводиться до незгоди з рішенням суду, повторного перегляду висновків суду з наданням іншого судового тлумачення та наданні відповіді на питання, що взагалі не були предметом спору), не відповідає завданню господарського судочинства та є зловживанням правом на подання заяви, тому Верховний Суд вважає її неприйнятною згідно зі статтею 43 ГПК України.

Верховний Суд дійшов висновку, що звернення заявника з проханням спростувати чи підтвердити те, що з відповідного питання згенерував штучний інтелект «ChatGPT», який не визнається як джерело достовірної науково доведеної інформації, на противагу висновкам, що були зроблені судом у судовому рішенні, ставить під сумнів суддівський розсуд та судове тлумачення цього питання у рішенні, що набуло статусу остаточного. Цим Заявник знехтував авторитет судової влади.» [8].

В окремій думці оголошеній по цій же справі № 925/200/22 суддя Верховного Суду Вронська Г.О. вважала, що «послався на відповіді, згенеровані ШІ «ChatGPT», з метою обґрунтування своєї позиції, зважаючи зміст заяви, наведені в ній доводи та аргументи, заявник не виявив неповагу до Суду та не поставив під сумнів його висновки, навпаки - прагнув з`ясувати та уточнити окремі висновки з питань, щодо яких висловився Верховний Суд. У заяві відсутні будь-які принизливі, образливі чи інші негативні висловлювання, відверта демонстрація неповаги до Суду тощо.

Саме по собі посилання на інформацію, що була згенерована за допомогою технологій ШІ, за відсутності інших обґрунтованих обставин, які б свідчили про недобросовісні процесуальні дії особи, не може визнаватися зловживанням процесуальними правами.» [9].

З постанови Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 17.12.2024 у справі № 334/8944/24 вбачається, що суд не взяв до уваги письмові пояснення адвоката в яких він посилався на висновки штучного інтелекту «ChatGPT». З даного приводу суд звернувся до висновку Касаційно господарського суду Верховного Суду України у справі № 925/200/22 від 08.02.2024 та вказав, що надання суду, в якості доказу розрахунків здійснених штучним інтелектом «ChatGPT», на підставі якого суд має встановити відсутність події і складу адміністративного правопорушення, замість надання належного доказі висновку експерта, який буде складений особою, яка має відповідний фах та попереджена про кримінальну відповідальність, за відсутності будь яких інших доказів, суд сприймає як неповагу [10].

Отже наразі будь-яка інформація отримана з використанням ШІ «ChatGPT» та надана учасниками судового розгляду сприймається судом як неповага чи зловживання процесуальними правами.

Так, дійсно ChatGPT та інші ШІ-системи офіційно не застосовуються у судочинстві України, проте судова реформа передбачає цифровізацію процесів.

ШІ може бути корисним інструментом для суддів, однак такий не здатен замінити їхню роль, оскільки судочинство передбачає не лише механічний аналіз законів та фактів, а й складні етичні, моральні та соціальні аспекти, які потребують людської оцінки.

Крім того необхідно враховувати, що інформація надана ШІ ChatGPT не може бути доказами в суді у зв'язку з можливою недостовірністю та можливими помилками (ChatGPT може створювати помилкову або неперевірену інформацію, що ставить під сумнів його надійність як джерела доказів); відсутність авторства та відповідальності (на відміну від експертних висновків, відповіді ШІ не мають конкретного автора, який несе за складене юридичну відповідальність); маніпуляції та підробки (відповіді ШІ можуть бути легко змінені або використані у маніпулятивний спосіб).

Варто зазначити, що експертами активно обговорюється можливість використання ШІ для аналітики судової практики, однак питання законодавчого врегулювання використання ШІ ще відкрите.

Висновки. Використання ШІ у судочинстві може значно підвищити ефективність та доступність правосуддя, мінімізувати ризики людських помилок.

Разом з тим, на даний момент інформація надана ШІ ChatGPT не може бути безпосереднім доказом в суді через відсутність авторства, можливість помилок та відсутність правового регулювання. Проте ШІ може бути корисним інструментом для збору інформації та її опрацювання.

Використання ШІ в процесі доказування може значно підвищити ефективність судового розгляду, зокрема в аспектах автоматизації, аналізу та перевірки доказів. Однак для забезпечення справедливості та надійності судочинства потрібно ретельно регулювати використання цих технологій, щоб уникнути упередженості та помилок у процесі прийняття рішень.

ШІ може бути потужним інструментом підтримки, але кінцеве рішення повинно залишатися за суддею, який має враховувати як факти, так і соціально-етичні аспекти справи.

Література:

1. Protocol No. 16 to the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (2013). European Court of Human Rights. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Protocol_16_ENG.pdf .

2. Кодекс судової етики: З'їзд суддів України; Рішення від 22.02.2013. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13.

3. European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment. Council of Europe. URL: https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c.

4. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence, OECD/LEGAL/0449. OECD Legal Instruments. URL: https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449.

5. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text.

6. Висновок № 26 (2023) Консультативної ради європейських судів: Рухаючись вперед: використання асистивних технологій у судочинстві (Страсбург, 01.12.2023). Вища рада правосуддя. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/vysnovok_kryes_no_26_neoficiynyy_pereklad.pdf.

7. Artificial Intelligence Act. EU Artificial Intelligence Act. URL: https://artificialintelligenceact.eu/.

8. Ухвала Верховного Суду від 08.02.2024 у справі № 925/200/22 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116984639.

9. Окрема думка судді Верховного Суду Вронської Г.О. у справі № 925/200/22 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117074064.

10. Постанова Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 17.12.2024 у справі № 334/8944/24 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123895750.

References:

1. Protocol No. 16 to the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (2013) [Protocol No. 16 to the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. (2013). Retrieved from https://www.echr.coe.int/Documents/Protocol_16_ENG.pdf [in France].

2. Kodeks sudovoi etyky: Zizd suddiv Ukrainy; Rishennia vid 22.02.2013 [Code of Judicial Ethics: Congress of Judges of Ukraine]. (2013). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13 [in Ukrainian].

3. European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment [European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment]/ Retrieved from https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c [in France].

4. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence, OECD/LEGAL/0449 / [Recommendation of the Council on Artificial Intelligence, OECD/LEGAL/0449]. Retrieved from https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449 [in France].

5. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini [On approval of the Concept of the Development of Artificial Intelligence in Ukraine]. (2020)._ Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text [in Ukrainian].

6. Vysnovok № 26 (2023) Konsultatyvnoi rady yevropeiskykh sudiv: Rukhaiuchys vpered: vykorystannia asystyvnykh tekhnolohii u sudochynstvi (Strasburh, 01.12.2023) [Opinion No. 26 (2023) of the Consultative Council of European Courts: Moving forward: the use of assistive technologies in judicial proceedings]. (2023). Retrieved from https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/vysnovok_kryes_no_26_neoficiynyy_pereklad.pdf [in Ukrainian].

7. Artificial Intelligence Act [Artificial Intelligence Act]. Retrieved from https://artificialintelligenceact.eu/ [in France].

8. Ukhvala Verkhovnoho Sudu vid 08.02.2024 u spravi № 925/200/22 [Resolution of the Supreme Court of 02/08/2024 in case No. 925/200/22]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/116984639 [in Ukrainian].

9. Okrema dumka suddi Verkhovnoho Sudu Vronskoi H.O. u spravi № 925/200/22 [Separate opinion of the judge of the Supreme Court of Vronska G.O. in case No. 925/200/22]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/117074064 [in Ukrainian].

10. Postanova Leninskoho raionnoho sudu m. Zaporizhzhia vid 17.12.2024 u spravi № 334/8944/24 [Resolution of the Leninsky District Court of Zaporizhzhia dated 17.12.2024 in case No. 334/8944/24]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/123895750 [in Ukrainian].

УДК 340.1.

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-596-606

Новіцький Владислав Валерійович докторант, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, м. Київ, https//orcid.org/0000-0002-8929-4468

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ДИСКРЕЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

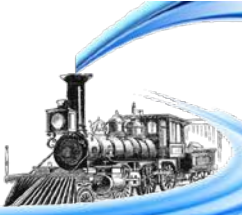
Анотація. В статті було досліджено значну кількість різноманітних критеріїв видового поділу юридичної дискреції. Зроблено спробу системного узагальнення даних критеріїв від нормативного до судового розсуду, від суб'єктного до адміністративної дискреції. Приділено увагу видовому поділу юридичної дискреції з точки зору доктрини права та практичного її втілення. Проаналізовано класифікації за відповідною галузевою приналежністю, з концентрованим акцентом на ключових елементах теорії права.

Автор статті з даної проблематики дослідив дисертації з теорії права таких правників, як: М. Рісний, П. Куфтирєв, Т. Мартьянова, а також, дисертаційні та статейні праці інших науковців, а саме: О. Жильцов, Н. Бааджи, А. Барікова, І. Желтобрюх та інші. Крім того, з точки зору практично-прикладного прояву юридичної дискреції, досліджено відповідні норми права наступних законодавчих актів: Закону України «Про судоустрій і статус суддів»; ч.2, ст. 92 Закону України «Про Конституційний Суд України»; ст. 44, 45 та 46 Закону України «Про Національну поліцію»; ч. 1. ст. 148 Кримінального процесуального кодексу України.

В статті запропоновано власний авторський підхід до класифікації юридичної дискреції за орієнтирами правозастосувального розсуду та через призму принципа верховенства права. Мова йде про дискреційну класифікацію за критерієм суб'єктності на такі види: а) розсуд у законопроектній діяльності суб'єктів владних повноважень; б) нормативно-законодавчий розсуд; в) адміністративно-управлінський розсуд; г) судовий розсуд.

Ключові слова: верховенство права, норма права, теорія права, галузь права, критерії класифікації юридичної дискреції, юридична дискреція, розсуд, правозастосування, дискреційні повноваження, види юридичної дискреції.

Novitskyi Vladyslav Valereyovych is a doctoral student at the Institute of State and Rights named after V.M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-8929-4468

CURRENT ISSUES CLASSIFICATION OF LEGAL DISCRETION: PROBLEMS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Abstract. In the article, a significant number of various criteria for the specific division of legal discretion were investigated. An attempt was made to systematically generalize these criteria from regulatory to judicial discretion, from subject to administrative discretion. Attention is paid to the specific division of legal discretion from the point of view of the doctrine of law and its practical implementation. The classifications according to the relevant industry affiliation are analyzed, with a concentrated emphasis on the key points of the theory of law.

The author of the article on this issue studied the dissertations on the theory of law of such lawyers as: M. Risny, P. Kuftyrev, T. Martyanov, as well as dissertations and articles by other scientists, namely: O. Zhiltsov, N. Baadzhi, A. Barikova, I. Yellowbelly and others. In addition, from the point of view of the practical and applied manifestation of legal discretion, the relevant legal norms of the following legislative acts were investigated: the Law of Ukraine "On the Judicial System and the Status of Judges"; Part 2, Art. 92 of the Law of Ukraine "On the Constitutional Court of Ukraine"; Art. 44, 45 and 46 of the Law of Ukraine "On the National Police"; h 1. Art. 148 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

The article offers its own author's approach to the classification of legal discretion based on the guidelines of law enforcement discretion and through the prism of the principle of the rule of law. We are talking about discretionary classification according to the criterion of subjectivity into the following types: a) discretion in the legislative activity of subjects of power; b) regulatory and legislative discretion; c) administrative and managerial discretion; d) judicial discretion.

Keywords: rule of law, rule of law, theory of law, branch of law, criteria for classification of legal discretion, legal discretion, discretion, law enforcement, discretionary powers, types of legal discretion.

Постановка проблеми. Проблематика класифікації юридичної дискреції достатньо складна та багатовекторна, оскільки предмет її дії, фактично, має своє розповсюдження по відношенню до кожної сфери суспільних відносин. Потрібно підкреслити наступне, правники, які досліджують інститут юридичної дискреції рухаються за даною мотивацією в межах своїх наукових інтересів та обраній юридичній спеціалізації. Вивчаючи класифікаційний аспект юридичної дискреції, як окремий об’єкт наукового пошуку, потрібно структурно згенерувати його теоретико-доктринальне знання за максимально об’ємним вектором прикладного пізнання та запропонувати систематизовану схему представленого дослідження. Крім того, такий підхід матиме свій максимальний реалізаційний ефект, за умови наявності чітко сформульованих критеріїв

розподілення окремих видів юридичної дискреції. Саме відсутність комплексно-аналітичного підходу до класифікаційної тематики інституту юридичної дискреції, як самостійного об'єкта дослідження, є основоположною проблемою представленого наукового пошуку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні, проблемні та дискусійні питання видової класифікації інституту юридичної дискреції, проблематику виокремлення відповідних критеріїв поділу дискреційних повноважень на окремі види досліджували такі правники, як: М. Рісний, П. Куфтирєв, А. Барак, Т. Мартьянова, Д. Хорошковська, О. Жильцов, Н. Бааджи, А. Барікова, Д. Тимошенко, Р. Дворкін, І. Желтобрюх, В. Чорна, Н. Блажівська, К. Петрушина тощо.

Мета статті – дослідити існуючі класифікації та види інституту юридичної дискреції, як окремого об'єкта дослідження і системно опрацювати отримані результати. Запропонувати та сформувати авторську класифікацію юридичної дискреції за її окремими критеріями.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи актуальні та своєчасні питання видової класифікації інституту юридичної дискреції, було проаналізовано достатньо об'ємний масив юридико-прикладної доктрини права. Виходячи із проведеної аналітики, було приділено увагу юридичній дискреції за різними напрямами її пізнавального буття. На нашу думку, для того щоб згенерувати власну системну модель даної інституційної класифікації, потрібно методологічно з'ясувати змістовну сутність існуючих підходів до даної проблематики.

На думку М. Рісного, класифікацію правозастосувального розсуду можемо здійснити за такими критеріями: залежно від суб'єкта, якому делегується розсуд: розсуд судових органів, розсуд адміністративних органів, прокурорський розсуд, розсуд слідчих органів тощо[1]. Фактично цей перелік можемо продовжувати та доповнювати його достатньо об'ємним компонентом інших посадових і службових осіб.

Прикладом реалізації розсуду судових органів влади може слугувати ч.3, ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», «у відкритому судовому засіданні мають право бути присутні будь-які особи. У разі вчинення особою дій, що свідчать про неповагу до суду або учасників судового процесу, така особа за вмотивованим судовим рішенням може бути видалена із зали судового засідання»[2]. В даному випадку продемонстровано типову форму прояву дискреційних повноважень судді через призму процедурних правил гласності і відкритості судового процесу.

Продовжуючи класифікаційну типологію нашого об'єкта дослідження М. Рісний, звернув увагу на такий її критерій видового поділу - залежно від сфери правозастосувальної діяльності в якій реалізується розсуд: судовий,

конституційно-судовий, адміністративний тощо[1]. Викладено в повній мірі цілісну тріаду застосувально-прикладного втілення правового розсуду, яка об'єднала судовий та позасудовий спосіб вирішення конкретного проблемного питання за вирішенням якого звернувся суб'єкт судового та/або адміністративного звернення.

Конституційно-судовий розсуд чітко прослідковується за посередництвом ч.2, ст. 92 Закону України «Про Конституційний Суд України», «Конституційний Суд може розвивати і конкретизувати юридичну позицію Суду у своїх наступних актах, змінювати юридичну позицію Суду в разі суттєвої зміни нормативного регулювання, яким керувався Суд при висловленні такої позиції, або за наявності об'єктивних підстав необхідності покращення захисту конституційних прав і свобод з урахуванням міжнародних зобов'язань України та за умови обгрунтування такої зміни в акті Суду»[3]. Представлена норма права аналогічно та у відповідності до вищезгаданого нормативного показника розсуду судових органів влади, також виконує функцію прикладного правозастосування, оскільки пов'язана з умовами і порядком реалізації юридичної позиції Конституційного Суду України.

Досліджуючи види правозастосувального розсуду М. Рісний крім вже проаналізованих, виокремлює інші класифікаційні критерії, які потребують уваги, а саме: залежно від місця суб'єкта у правовій системі виділяємо: остаточний розсуд (наприклад, розсуд Пленуму Верховного Суду України) і розсуд, який може бути переглянуто (розсуд всіх інших судових органів, розсуд будь-яких адміністративних органів тощо); залежно від підстав розсуду: розсуд, який існує через відносну визначеність змісту правової норми, прогалину у праві чи колізію правових норм; належність правової норми до матеріальної чи процесуальної галузі права: матеріальний (при застосуванні матеріальної норми) і процесуальний (при застосуванні процесуальної норми) розсуд; за критерієм кількості можливих варіантів рішення, серед яких суб'єкт правозастосування здійснює свій вибір, можна виділити вузький (лише два можливих варіанти рішень) і широкий (більше ніж два варіанти рішень) розсуд; залежно від галузі права, норми якої підлягають застосуванню, правозастосувальний розсуд є можливість поділити на розсуд у галузі цивільного, кримінального, адміністративного права тощо; залежно від стадії застосування правової норми виділяємо розсуд, який делегується на стадії встановлення юридично значущих фактіві пошуку правової норми, котра підлягає застосуванню до них, розсуд на стадії з'ясування змісту (тлумачення) правової норми, розсуд на стадії прийняття рішення у справі і розсуд на стадії оформлення рішення в акті застосування правової норми.

Найбільш поширеними науковими підходами до визначення видової класифікації дискреційних повноважень (розсуду) є: за видами правозастосовної

діяльності органу (відносно визначені дискреційні повноваження та правомочні); за кількістю можливих варіантів рішення (вузькі й широкі дискреційні повноваження); за зв'язаністю суб'єкта нормою права (дискреційні повноваження обмежені та абсолютні); за інтелектуально-вольовою ознакою (оптимальні; безпосередні; інтуїтивні; довільні); за належністю правової норми до матеріальної чи процесуальної галузі права: матеріальні (у разі застосування матеріальної норми) та процесуальні (у разі застосування процесуальної норми); залежно від суб'єкта правозастосовного розсуду (дискреційні повноваження правоохоронних, судових та слідчих органів, органів виконавчої влади); залежно від підстав дискреційні повноваження поділяються на ті, що існують через відносну визначеність змісту правової норми, прогалини у праві чи колізії правових норм; за ступенем свободи щодо застосування правових норм: альтернативні, (коли орган обирає один із декількох дозволених законом варіантів рішення); рамкові, коли орган обмежений чіткими межами (верхньою та нижньою); змішані; рамкові без верхньої межі[4]. Подібний, комплексно-класифікаційний підхід для нашого об'єкта дослідження корисний своїми узагальненими, системоутворюючими якостями, які максимально розкривають рамки класифікаційного та видового поділу інституту юридичної дискреції і дискреційних повноважень.

Свого часу П. Куфтирєв виділяв такі критерії та підстави класифікації суддівського розсуду, як: за ступенем свободи суддівського розсуду: а) вільний суддівський розсуд; б) обмежено-вільний; в) суворо-обмежений розсуд. Проте така класифікація є досить умовною і узагальненою і може мати певну поліваріантність залежно від типу правової системи країни, ступеня незалежності та свободи суддівського корпусу; за передумовами дискреції: розсуд здійснений на підставі норми права; розсуд у межах оціночних понять права; розсуд на підставі колізійних норм права; розсуд в умовах невизначеності юрислексики правової норми; за змістом суддівського судження: атрибутивний суддівський розсуд (в основі якого закладено судження - властивість); релятивний (в основі якого закладено судження - відношення); екзистенційний суддівський розсуд (в основі якого закладено судження - існування)[5]. Техніко-юридичні конструкції подібного змісту, акцентують нашу увагу на тому, що свобода дискреційного розсуду не означає тотожність у відсутності відповідальності та контролю за процесом прийняття управлінських рішень суб'єктами владних повноважень. В даному випадку, таким механізмом стримування та противаг є межі дискреційних повноважень, які виконують роль одного із ключових складових дискреційної норми права.

Науково-цільовий пошук нашого об'єкта дослідження пропонуємо продовжити за такими орієнтирами:

І) З метою безпосереднього, наглядного та практичного аналізу нормативного прояву юридичної дискреції, необхідно розглянути законодавчо закріплені

приклади дискреційних повноважень та їх видову класифікацію за критерієм суб'єктності з використанням посилання на конкретну норму права, зокрема:

а) дискреційність повноважень правоохоронних органів чітко прослідковується через призму статті 44 (розсуд у застосуванні правоохоронцями фізичної сили залежно від конкретної ситуації), 45, 46 (дискреційні повноваження співробітників правоохоронних органів у застосуванні спеціальних засобів або вогнепальної зброї) Закону України «Про Національну поліцію»[6]. Законодавець прямо зазначає ситуаційні умови, порядок та підстави використання працівниками правоохоронних органів перерахованих засобів впливу відносно осіб, які посягають на правопорядок в державі;

б) для прикладу відповідного розсуду у діяльності слідчого та прокурора можемо згадати ч. 1. ст. 148 Кримінального процесуального кодексу України. Представлена законодавча норма має відношення до випадків коли за умови наявності достатніх підстав вважати, що для припинення кримінального правопорушення, забезпечення відшкодування завданої ним шкоди, необхідно тимчасово обмежити підозрюваного у користуванні спеціальним правом, слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа мають право тимчасово вилучити документи, які посвідчують користування спеціальним правом, у законно затриманої ними особи в порядку, передбаченому статтею 208 цього Кодексу[7]. На нашу думку, підкреслені формулювання наділені характеризуючими складовими оціночних понять. Такий наглядний показник чітко фіксує наявність ще однієї доктринально-нормативної проблематики, в контексті обраного об'єкта дослідження, а саме, співвідношення оціночних понять та меж дискреційної свободи в процесі прийняття компетентними особами управлінських рішень. В даному випадку, ми пропонуємо такий підхід, у відповідності до якого, необхідно працювати над тим, щоб конкретизувати оціночні поняття та зменшувати їх нормативну вагу, а як наслідок такого процесу, межі дискреційних повноважень будуть набувати ознак пропорційної чіткості та окресленості. Наприклад, зазначити в нормі права часові рамки у відповідності до яких б уде визначено діапазон строків, які процедурно потрібні для процесу обмеження підозрюваного у користуванні спеціальним правом та/або тимчасового вилучення певного документа, який його підтверджує.

II) Видову класифікацію реалізації **адміністративного розсуду** органами публічної адміністрації, слід поділити за кількістю суб'єктів – учасників юридичної діяльності. Таким чином можна виділити одноособовий і колегіальний види реалізації адміністративного розсуду, а саме:

а) одноособова (індивідуальна) реалізація адміністративного розсуду полягає в одноособовому (посадовою особою) виборі варіанта рішення. Адміністративний розсуд одноособової форми реалізації проявляється у постановах посадових осіб органів адміністративної юрисдикції за результатами

розгляду ними справ про адміністративні правопорушення; у розпорядженнях голів місцевих державних адміністрацій; у розпорядженнях сільських, селищних та міських голів, а також голів об'єднаних територіальних громад; у наказах керівників структурних підрозділів органів виконавчої влади тощо[8]. В даному випадку, мова йде про персоналізовані дискреційні повноваження, які компетентно здійснює відповідна уповноважена особа;

б) колегіальна (колективна) реалізація адміністративного розсуду, яка полягає в прийнятті рішень колегіальним суб'єктом публічної адміністрації – організаційно та юридично об'єднаних груп осіб, яким належить пріоритет у прийнятті рішень у всіх питаннях їхньої компетенції. Адміністративний розсуд колегіальної реалізації проявляється в рішеннях колегіальних органів публічної адміністрації: постановах Кабінету Міністрів України, рішеннях Ради національної безпеки та оборони, рішеннях Національного агентства з питань запобігання корупції, рішеннях сільських, селищних та міських рад тощо[8]. Тобто, дискреційні повноваження мають чітко виражений організаційно-адміністративний характер діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Крім того, концептуально можемо сказати, що згаданий суб'єктивний критерій класифікації видів дискреції, фактично однаково притаманний також для фінансового та процесуального права [9], а також, є одним із найрозповсюджених критеріальних розподільників в теорії права.

ІІІ) Барікова А.А., досліджуючи проблематику видів дискреції в застосуванні норм фінансового права за посередництвом методологічних джерел та наукових підходів правників за авторством: Рісний М.Б. Грінь А.А., Панова Г.В., також використала вище зазначений суб'єктно-кількісний критерій для поділу нашого об'єкта аналізу на такі видові складники:

1) законодавча дискреція;

2) адміністративна дискреція. Вона своєю чергою поділяється: а) за ієрархічним критерієм – на дискрецію центрального (Кабінету Міністрів України, профільного міністерства, інших центральних органів виконавчої влади, зокрема агентств, служб, інспекцій, органів зі спеціальним статусом), регіонального (територіальних органів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади), місцевого рівня (місцевих державних адміністрацій, місцевих рад); б) за етапами адміністративної процедури – під час ухвалення рішення про початок процедури, прийняття/повернення документів, необхідних для ухвалення адміністративного акта на користь заявника, зупинення процедури (зупинення провадження у справі), прийняття адміністративного акта;

3) судова:

а) за пов'язаністю та впливом на вирішення адміністративної справи на: - процесуальну дискрецію адміністративного суду щодо розгляду та вирішення цим судом адміністративної справи; - непроцесуальну (позасудову – для участі

в адміністративно-правових відносинах залежно від мети та спрямованості розсуду); б) за інстанційним критерієм – на «організаційну» процесуальну, «правозахисну» («правопоновлювальну») і «подвійну» дискрецію суду першої інстанції, «організаційну» процесуальну та «подвійну» дискрецію судів апеляційної та касаційної інстанцій, а також як аналогічної дискреції судів попередньої інстанції [9];

4) дискреція суб'єктів приватного права, зокрема платників податків [9]. В межах даної класифікації було згруповано дискрецію в публічно-правових та приватно-правових суспільних взаємовідносинах. Такий підхід допоміг максимально об'ємно та багатовекторно розкрити суб'єктивний критерій видової класифікації інституту юридичної дискреції.

IV) Желтобрюх І.Л., досліджуючи проблематику застосування розсуду в податково-правовому регулюванні визначив декілька можливих сфер його прояву, а саме:

1. Розсуд на стадії законотворчості. У цій ситуації подібна ініціатива закріплюється виключно за суб'єктом, який готує проект відповідного акта та закріплює саме ту редакцію, яку вважає найбільш слушною та своєчасною;

2. Розсуд платників податків. Вихідними засадами цього виду розсуду є правова свідомість та правова культура користувачів норм податкового законодавства. Йдеться про правозастосування особами, щодо поведінки яких безпосередньо і спрямовані податково-правові норми;

3. Розсуд контролюючих органів має подвійний характер: з одного боку, він передбачає оцінку, розуміння правової поведінки зобов'язаних осіб; з другого – стосується розуміння меж та можливостей реалізації власних контролюючих повноважень;

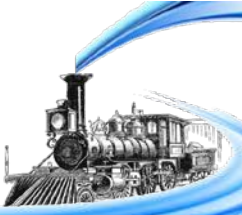
4. Розсуд на рівні судового вирішення податкових спорів обумовлюється появою особи, яка має бути незалежною та незаінтересованою в протистоянні інтересів власника коштів та особи, за рахунок якої такі кошти утворюються[10]. Представлена класифікація має вагомий і практичний ефект, оскільки, поетапно об'єднала весь цілісний процес податкового регулювання суспільних відносин від безпосередньої законопроектної діяльності нашого законодавця до судового вирішення податкових конфліктів. Крім того, системно вибудовано суб'єктний складник дискреційних повноважень в рамках податкових правовідносин за критерієм посадового функціоналу та кількісного складу. На нашу думку, запропонований алгоритм дискреційного дослідження, відносно предметного поділу розсуду у податковому регулюванні, за аналогією можемо застосовувати також для інших сфер суспільних відносин;

V) Види дискреції в адміністративному судочинстві: а) дискреція щодо рішення/дії. Адміністративний орган має право самостійно вирішити, чи буде або не буде він приймати рішення/діяти; б) дискреція щодо одного з варіантів

рішення/дії. Адміністративному органу надається можливість прийняти одне з юридично допустимих рішень або вчинити одну із юридично допустимих дій; в) дискреція щодо способу дії. Адміністративному органу надається можливість самостійно вирішити, яким чином він буде діяти у конкретній ситуації[11]. В даному випадку, запропоновано дискреційно-функціональну тріаду компетенційної діяльності адміністративного органу, в рамках процесу прийняття управлінських рішень, яка має свої характеризуючі ознаки за обсягом його повноважень та обраного варіанту реалізації затверджених рішень. Призначення даного формату полягає у тому, що за адміністративними органами влади закріплено покрокову дискреційну схему прийняття управлінських рішень.

Досліджені видові класифікації юридичної дискреції виконують роль фундаментальної основи для формування індивідуально-авторського погляду на представлену проблематику. Звичайно, кожний науковець, який вивчав класифікаційну тематику підходив до цього питання виходячи з власних наукових інтересів, спонукань та мотиваційних завдань. Досвід наукової спільноти дає нам можливість зробити спробу класифікаційного узагальнення нашого об'єкта наукового пошуку з позицій принципу верховенства права. На нашу думку, за такими основоположними засадами ключовим орієнтиром є практика правозастосувального розсуду М. Рісного. Проте, запропонуємо свій підхід до класифікації юридичної дискреції через призму суб'єктно-цільового функціоналу на такі види, як: а) розсуд у законопроектній діяльності суб'єктів владних повноважень; б) нормативно-законодавчий розсуд; в) адміністративно-управлінський розсуд; г) судовий розсуд. Таким чином, запропонована класифікація допомагає прослідкувати чіткий та послідовний зв'язок від безпосереднього процесу техніко-юридичного проектування норми права до її практичного застосування суддями в процесі розгляду конкретної справи.

Висновки. Актуальність тематики видової класифікації юридичної дискреції має свою очевидну значущість з точки зору доктрини права та практичної імплементації. Кожна дискреційна типологізація має внутрішню і зовнішню системоутворюючу якість, яка прослідковується в межах конкретної класифікаційної системності та слугує теоретико-прикладним знанням для інших систем, стратегій поділу юридичної дискреції на окремі види. Проаналізовано достатньо об'ємний діапазон багатовекторних критеріїв та видів юридичної дискреції, який демонструє всю внутрішню сутність даного об'єкта дослідження. Запропонована автором власна дискреційна класифікація за орієнтирами принципу верховенства права, має своєю метою продемонструвати ще один підхід до нашого питання, з точки зору позицій теорії права. Звичайно, вищенаведені критерії дискреційного поділу не є вичерпними та остаточними. Проблематика даного гатунку, потребує подальших узагальнень та системоутворюючих напрацювань.

Література:

1. Рісний М.Б. Правозастосувальний розсуд (загальнотеоретичні аспекти) : дис. …канд. юрид. наук : 12.00.01 / Рісний Мирослав Богданович; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2006. с. 67-75.

2. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 за № 1402-VIII Режим доспупу [Електронний ресурс]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text

3. Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 за № 2136 –VIII. Режим доступу [Електронний ресурс]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text

4. Жильцов О.Л. Класифікація правозастосовного розсуду. Юридичний бюлетень. Випуск 9. 2019 С. 28.

5. Куфтирєв П.В. Суддівський розсуд у теорії права : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Київ, 2009. 209 с. (с.50, 51).

6. Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року. Режим доступу [Електронний ресурс]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. Режим доступу [Електронний ресурс]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

8. Бааджи Н.А. Адміністративний розсуд в діяльності органів публічної адміністрації: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 ; Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2020. 246 с.

9. Барікова А.А. ВИДИ ДИСКРЕЦІЇ В ЗАСТОСУВАННІ НОРМ ФІНАНСОВОГО ПРАВА. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 32 (71) № 3 2021. С. 14, 20-21.

10. Желтобрюх І.Л. Розсуд в податковому правозастосуванні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 / Держ. ВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». Київ, 2016. 199 с.

11. Наталія Блажівська. Дискреція в адміністративному судочинстві. Режим доступу [Електронний ресурс] https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezent_diskrecia.pdf

References:

1. Risnij, M.B. (2006). Pravozastosuval'nij rozsud (zagal'noteoretichni aspekti) [Law enforcement discretion (general theoretical aspects)]. *Candidate's thesis.* L.: L'vivs'kij nacional'nij un-t im. Ivana Franka [in Ukrainian].

2. Zakon Ukraïni «Pro sudoustrij i status suddiv» [The Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text [in Ukrainian].

3. Zakon Ukraïni «Pro Konstitucijnij Cud Ukraïni» [The Law of Ukraine "On the Constitutional Court of Ukraine"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text [in Ukrainian].

4. Zhil'cov, O.L. (2019). Klasifikacija pravozastosovnogo rozsudu [Classification of law enforcement discretion]. *Juridichnij bjuleten' – Legal Bulletin* , 9, 28 [in Ukrainian].

5. Kuftirєv, P.V. (2009). Suddivs'kij rozsud u teorії prava []. *Candidate's thesis.* Kiïv [in Ukrainian].

6. Zakon Ukraïni «Pro Nacional'nu policiju» [The Law of Ukraine "On the National Police"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text [in Ukrainian].

7. Kriminal'nij procesual'nij kodeks Ukraïni [The Criminal Procedure Code of Ukraine]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text [in Ukrainian].

8. Baadzhi, N.A. (2020). Administrativnij rozsud v dijal'nosti organiv publichnoï administraciï [Administrative discretion in the activities of public administration bodies]. *Candidate's thesis.* O.: Odes'kij derzhavnij universitet vnutrishnih sprav [in Ukrainian].

9. Barikova, A.A. (2021). VIDI DISKRECIЇ V ZASTOSUVANNI NORM FINANSOVOGO PRAVA [TYPES OF DISCRETION IN THE APPLICATION OF FINANCIAL LAW NORMS]. *Vcheni zapiski TNU imeni V.I. Vernads'kogo. Serija: juridichni nauki - Academic notes of the V.I. Vernadsky TNU. Series: legal sciences*, 32 (71), 3 2021, 14, 20-21 [in Ukrainian].

10. Zheltobrjuh, I.L. (2016). Rozsud v podatkovomu pravozastosuvanni [Discretion in tax law enforcement]. *Candidate's thesis.* K.: Derzh. VNZ «Kiïv. nac. ekon. un-t im. Vadima Get'mana» [in Ukrainian].

11. Natalija Blazhivs'ka, N. Diskrecija v administrativnomu sudochinstvi [Discretion in administrative proceedings]. *supreme.court.gov.ua* Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezent_diskrecia.pdf [in Ukrainian].

УДК 342.9:349.6:351.86(477)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-607-618

Островський Сергій Олександрович кандидат юридичних наук, доцент**,** старший викладач кафедри державної безпеки, Київський інститут Національной гвардії України**,** https://orcid.org/0000-0001-9520-4732

Зима Вікторія Миколаївна старший викладач кафедри іноземних мов**,** Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана**,** https://orcid.org/0009-0005-3283-3570

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Використання природних ресурсів є основою функціонування економіки будь-якої держави, забезпечуючи енергетичну, продовольчу та екологічну стабільність. В умовах глобальних екологічних викликів раціональне природокористування стає ключовим фактором для збереження державного суверенітету та запобігання кризовим ситуаціям. Україна, маючи значний природний потенціал, стикається з проблемами нераціонального використання ресурсів, що посилює екологічні та економічні загрози. Нелегальний видобуток корисних копалин, деградація ґрунтів та забруднення водних об'єктів створюють ризики для стратегічного розвитку країни. Важливим є не лише запобігання цим процесам, але й формування системи сталого управління природними ресурсами. Це вимагає аналізу правових механізмів і їх вдосконалення.

Природні ресурси є не лише економічним капіталом, а й важливим інструментом забезпечення національної безпеки, особливо у воєнний час. Окупація частини територій України значно ускладнила доступ до стратегічно важливих ресурсів, що зумовлює необхідність перегляду підходів до їх використання. Проблема раціонального розподілу та захисту природних багатств стає критичною для підтримки обороноздатності держави. Водночас зростає ризик екологічного тероризму, зокрема, через навмисне забруднення довкілля внаслідок військових дій. Адміністративно-правове регулювання природокористування потребує комплексного переосмислення у контексті забезпечення безпеки. Це ставить нові виклики перед державними інститутами та органами управління.

Міжнародний досвід демонструє, що ефективна система правового регулювання природних ресурсів є основою екологічної та національної

безпеки. У країнах Європейського Союзу впроваджено стандарти, що базуються на принципах сталого розвитку, екологічної відповідальності та міжвідомчої координації. Водночас Україна має адаптувати власне законодавство до цих стандартів, враховуючи особливості своєї економічної та екологічної ситуації. Недостатній рівень контролю за використанням ресурсів та відсутність ефективних механізмів відповідальності значно ускладнюють ситуацію. Важливо також впроваджувати інноваційні методи моніторингу, які б сприяли вчасному реагуванню на екологічні загрози. Таким чином, міжнародний досвід є цінним орієнтиром для України у вдосконаленні відповідного законодавства.

Внутрішні проблеми, пов'язані із правовим регулюванням використання природних ресурсів, часто обумовлені недосконалістю адміністративних процедур. Застарілі підходи до управління ресурсами не враховують сучасних викликів, таких як кліматичні зміни та технологічний прогрес. Значна частина природокористування перебуває у тіні, що призводить до втрати державного контролю та зниження доходів бюджету. Крім того, наявні законодавчі прогалини створюють можливості для зловживань, особливо в контексті видобутку та експорту стратегічних ресурсів. Удосконалення адміністративно-правових механізмів має стати основою для забезпечення прозорості, раціональності та відповідальності у використанні природних багатств. Це сприятиме економічному зростанню та зміцненню державного управління.

У сучасних умовах особливої актуальності набуває інтеграція екологічної політики з іншими напрямами державної безпеки. Використання природних ресурсів повинно відбуватися з урахуванням довгострокових наслідків для екосистем та суспільства. Відсутність системного підходу до регулювання може призвести до незворотних втрат для довкілля, що поставить під загрозу не лише екологічну, а й економічну стабільність. Важливим є створення механізмів стратегічного планування, які б забезпечували баланс між економічними інтересами та екологічною безпекою. Цей напрям потребує ретельного аналізу, оскільки від нього залежить збереження природного потенціалу країни для майбутніх поколінь. Саме тому дана тема потребує детального вивчення.

Ключові слова: природні ресурси, адміністративно-правове регулювання, державна безпека, екологічна безпека, раціональне природокористування, законодавство, екологічний контроль, сталий розвиток, стратегічні ресурси, моніторинг, екологічні загрози, національна безпека, міжнародний досвід, державне управління, правовий захист.

Ostrovskyi Serhii Oleksadrovych Candidate of Law, Associate Professor, Senior Lecturer, Department of State Security, Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine, https://orcid.org/0000-0001-9520-4732

Zyma Viktoriia Mykolaivna Senior Lecturer, Department of Foreign Languages, Vadym Hetman Kyiv National University of Economics, https://orcid.org/0009-0005-3283-3570

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE USE OF NATURAL RESOURCES IN THE CONTEXT OF ENSURING STATE SECURITY

Abstract. Use of natural resources is the foundation of the economy of any state, ensuring energy, food, and environmental stability. In the face of global environmental challenges, rational use of natural resources becomes a key factor in preserving state sovereignty and preventing crises. Ukraine, with its significant natural potential, faces problems of irrational resource utilization, exacerbating environmental and economic threats. Illegal extraction of minerals, soil degradation, and water pollution pose risks to the strategic development of the country. It is essential not only to prevent these processes but also to form a system of sustainable resource management. This requires an analysis of legal mechanisms and their improvement.

Natural resources are not only an economic asset but also an important tool for ensuring national security, especially during wartime. The occupation of part of Ukraine's territory has significantly complicated access to strategically important resources, necessitating a review of approaches to their use. The problem of rational distribution and protection of natural wealth becomes critical for maintaining the country's defense capability. At the same time, the risk of ecological terrorism increases, particularly through deliberate environmental pollution as a result of military actions. Administrative and legal regulation of natural resource use requires a comprehensive rethinking in the context of ensuring security. This presents new challenges for state institutions and governance bodies.

International experience demonstrates that an effective system of legal regulation of natural resources is the foundation of environmental and national security. In the countries of the European Union, standards based on the principles of sustainable development, environmental responsibility, and interagency coordination have been implemented. Meanwhile, Ukraine needs to adapt its legislation to these standards, considering the peculiarities of its economic and environmental situation. Insufficient control over resource use and the lack of effective accountability mechanisms significantly complicate the situation. It is also important to implement innovative monitoring methods that would facilitate timely responses to environmental threats. Thus, international experience serves as a valuable guide for Ukraine in improving its legislation.

Internal problems related to the legal regulation of natural resource use are often caused by the imperfection of administrative procedures. Outdated approaches to

resource management do not consider modern challenges, such as climate change and technological progress. A significant portion of natural resource use remains in the shadow economy, leading to a loss of state control and reduced budget revenues. In addition, existing legislative gaps create opportunities for abuses, especially in the context of the extraction and export of strategic resources. Improving administrative and legal mechanisms should become the basis for ensuring transparency, rationality, and accountability in the use of natural wealth. This will contribute to economic growth and strengthen state governance.

In modern conditions, the integration of environmental policy with other areas of national security is becoming particularly relevant. The use of natural resources should take into account the long-term consequences for ecosystems and society. The lack of a systematic approach to regulation may lead to irreversible environmental losses, jeopardizing not only ecological but also economic stability. It is important to create mechanisms for strategic planning that ensure a balance between economic interests and environmental security. This area requires thorough analysis, as it determines the preservation of the country's natural potential for future generations. This is why the topic requires detailed study.

Keywords: natural resources, administrative and legal regulation, national security, environmental security, rational use of natural resources, legislation, environmental control, sustainable development, strategic resources, monitoring, environmental threats, international experience, state governance, legal protection, national safety.

Постановка проблеми. Адміністративно-правове регулювання використання природних ресурсів в Україні стикається з низкою викликів, пов'язаних із нераціональним природокористуванням, екологічними загрозами та слабкістю контролюючих механізмів. Нелегальний видобуток, деградація екосистем і корупція у цій сфері створюють ризики для національної безпеки та економічної стабільності. Воєнна агресія загострила проблему, ускладнивши доступ до стратегічних ресурсів і спричинивши значні екологічні втрати. Відсутність інтеграції міжнародних стандартів сталого розвитку у національне законодавство ускладнює вирішення цих питань. Це обумовлює необхідність вдосконалення правових механізмів та посилення державного контролю у сфері природокористування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання екологічного права як юридичної форми регулювання екологічних відносин досліджували такі науковці, як О. Артеменко, В. Андрейцев, Л. Бондар, А. Гетьман, Н. Ільків, Р. Кірін, Н. Кобецька, Ю. Краснова, В. Курзова, Л. Мілімко, К. Резворович, М. Шульга, О. Юнін та інші. Їхні роботи спрямовані на аналіз теоретичних засад екологічного права, формування ефективних механізмів правового регулювання природокористування та охорони довкілля.

Окремої уваги заслуговують дослідження проблем правової охорони довкілля в умовах збройних конфліктів та у постконфліктних зонах. У цьому напрямі значний внесок зробили Г. Балюк, А. Дмитрієв, А. Грубінко, О. Задорожній, А. Кучер, М. Медведєва, О. Шомпол та інші. Їхні роботи охоплюють питання впливу воєнних дій на екосистеми, аналіз міжнародного досвіду у сфері екологічної безпеки та правові механізми відновлення довкілля.

Метою статті є аналіз адміністративно-правового регулювання використання природних ресурсів в Україні у контексті забезпечення державної безпеки. Також визначено напрями вдосконалення правових механізмів для раціонального природокористування та подолання сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. Природні ресурси - це природні компоненти та сили природи, що використовуються або можуть бути використані як засоби виробництва та предмети споживання для задоволення матеріальних і духовних потреб суспільства, підвищення якості життя людей[1]. Ці ресурси включають землю, воду, мінеральні ресурси, ліси, біорізноманіття, енергію Сонця, вітру та інші елементи природи, які мають економічну та екологічну цінність.

Природні ресурси відіграють фундаментальну роль у забезпеченні сталого розвитку суспільства та економіки, будучи основою життєдіяльності людини та джерелом матеріальних і духовних благ. Їх значення охоплює кілька ключових напрямів, що тісно пов’язані з економічним, екологічним, соціальним та безпековим аспектами розвитку держави.

У контексті економічного розвитку природні ресурси є базою для функціонування ключових галузей економіки, зокрема промисловості, будівництва, енергетики та сільського господарства. Вони забезпечують сировиною виробничі процеси, сприяють створенню робочих місць та формуванню національного доходу. Наприклад, корисні копалини, такі як нафта, газ і вугілля, є основою енергетичного сектора, а родючі ґрунти й водні ресурси забезпечують розвиток сільського господарства. Раціональне використання цих ресурсів сприяє зростанню економіки, зміцненню її конкурентоспроможності та підвищенню рівня життя населення.

Екологічна стабільність також значною мірою залежить від природних ресурсів. Вони виконують критично важливі функції у підтриманні екосистемного балансу та біорізноманіття. Ліси, водойми та інші природні компоненти сприяють регулюванню клімату, очищенню повітря, запобіганню ерозії ґрунтів та збереженню середовища існування для багатьох видів флори і фауни. Порушення цього балансу, викликане надмірним використанням ресурсів або забрудненням довкілля, призводить до деградації екосистем, змін клімату та інших серйозних екологічних проблем, що впливають на життя людей і стабільність природи.

Соціальне благополуччя населення також нерозривно пов'язане з раціональним використанням природних ресурсів. Чиста вода, якісна їжа, можливості для відпочинку та здорове довкілля є основою для забезпечення гідного рівня життя. Збереження природних багатств створює умови для фізичного й психічного здоров'я людей, зменшує ризик соціальних конфліктів, пов'язаних із дефіцитом ресурсів, та сприяє розвитку рекреаційних зон, які стають місцем для відновлення сил і спілкування з природою.

Національна безпека безпосередньо залежить від наявності та збереження стратегічного запасу природних ресурсів. Вони забезпечують енергетичну, продовольчу та економічну незалежність держави, що є особливо важливим у контексті сучасних глобальних викликів. Контроль над природними багатствами дозволяє державі підтримувати стабільність внутрішнього ринку, зберігати стійкість перед зовнішніми загрозами та забезпечувати потреби оборонного сектора. У сучасних умовах природні ресурси стали не лише економічним, але й геополітичним фактором, що визначає стратегічний потенціал країни та її здатність протистояти кризам і викликам.

Використання природних ресурсів є невід'ємною частиною життєдіяльності суспільства та базою для функціонування економіки. Вони забезпечують сировинну основу для промисловості, сільського господарства, енергетики, будівництва та інших галузей. Економічна діяльність значною мірою залежить від раціонального та ефективного використання ресурсів, таких як вода, мінерали, ґрунти, ліси та енергія Сонця чи вітру. Проте, поряд із безумовними перевагами, неправильне використання ресурсів може призводити до їх виснаження, погіршення екологічної ситуації та економічних втрат.

Раціональне використання природних ресурсів полягає у збереженні їх потенціалу для майбутніх поколінь шляхом оптимізації технологічних процесів, зменшення відходів та запровадження ресурсозберігаючих технологій. Важливим аспектом є також перехід до відновлюваних джерел енергії, таких як гідро-, сонячна та вітрова енергетика, що дозволяє знизити залежність від невідновлюваних ресурсів.

На жаль, у багатьох країнах, зокрема в Україні, існують проблеми, пов'язані з нераціональним використанням природних багатств. Масове вирубування лісів, забруднення водних ресурсів, деградація ґрунтів через надмірне використання пестицидів та хімічних добрив створюють серйозні екологічні загрози, що ускладнюють сталий розвиток суспільства. Дефіцит природних ресурсів і їхня нераціональна експлуатація призводять до зміни кліматичних умов, що негативно впливає на сільське господарство та біорізноманіття. Крім того, значна частина водних ресурсів зазнає критичних рівнів забруднення через викиди промислових підприємств, використання токсичних речовин у сільському господарстві та недостатньо ефективну систему очищення стічних вод.

Додатковим викликом є нелегальний видобуток корисних копалин, що не лише завдає серйозної шкоди довкіллю, але й спричиняє втрати значних коштів для державного бюджету. Незаконний видобуток бурштину, неконтрольоване використання природного газу, нелегальні кар'єри для видобутку піску та щебеню завдають значної шкоди екосистемам. Через відсутність належного моніторингу та покарання за екологічні злочини ситуація з незаконною експлуатацією природних ресурсів набуває загрозливих масштабів.

Військові конфлікти ще більше ускладнюють ситуацію: бойові дії спричиняють катастрофічне забруднення води та ґрунтів через руйнування інфраструктури, витік токсичних речовин та пошкодження нафтосховищ. Руйнування промислових підприємств, електростанцій, хімічних заводів та нафтобаз спричиняє масові викиди важких металів, радіоактивних частинок і отруйних речовин у довкілля, що має довготривалі наслідки для екосистеми та здоров'я населення. Забруднена вода стає непридатною для вживання, а родючі ґрунти втрачають свою продуктивність, що призводить до продовольчої кризи та міграції населення з уражених регіонів [2, с. 19;3].

Слід зауважити, що війна спричинила масштабну екологічну катастрофу в Україні, наслідки якої матимуть довготривалий вплив на природне середовище, економіку та здоров'я населення. Зафіксовано близько 4000 випадків екоциду, що свідчить про систематичне знищення природних ресурсів та біорізноманіття. Щоденні довкіллєві збитки оцінюються у 3 мільярди гривень, що свідчить про критичний рівень руйнування екосистем та неможливість їхнього швидкого відновлення.

Внаслідок бойових дій окуповано 40% екологічно цінних територій України, що ставить під загрозу унікальні природні ландшафти, заповідники та національні парки. Знищення екосистем на цих територіях може мати незворотні наслідки для флори та фауни, спричиняючи втрату багатьох видів рослин і тварин. Третина українських лісів зазнала руйнівного впливу війни: значна частина територій окопана, спалена або перебуває під постійною загрозою нових пожеж. Це призводить до порушення природного балансу, загострення проблеми опустелювання та зменшення площі лісових масивів, що відіграють ключову роль у підтримці кліматичної рівноваги.

Окрім того, військові дії спричинили понад 150 мільйонів тонн викидів у атмосферу, які в мирний час не були б зафіксовані. Масштабні вибухи, ракетні та артилерійські удари, руйнування промислових об'єктів та нафтобаз призвели до забруднення повітря токсичними речовинами та важкими металами. Це негативно позначається не лише на якості повітря, але й на здоров'ї людей, спричиняючи респіраторні та онкологічні захворювання.

Окремо варто згадати катастрофічні наслідки підриву Каховської гідроелектростанції, який спричинив екологічну кризу на величезній території.

Під водою опинилися значні площі сільськогосподарських земель, постраждали екосистеми нижньої течії Дніпра, а наслідки цього злочину ще довго позначатимуться на екологічному стані регіону.

Масовані ракетні та артилерійські обстріли знищують інфраструктуру, забруднюють водойми та ґрунти, ускладнюючи подальше відновлення природного середовища. Також критичним залишається рівень замінованих територій, який наразі перевищує 156 000 км². Забруднення землі вибухонебезпечними предметами не лише унеможливлює сільськогосподарську діяльність, а й створює смертельні ризики для населення, дикої природи та тваринництва.

Крім безпосередньої шкоди довкіллю, війна провокує масштабні пожежі, деградацію земель та їх опустелювання. Україна втратила можливість ефективно реалізовувати заходи з боротьби з кліматичними змінами, а руйнування лісових та водних екосистем загрожує загостренням екологічних криз у найближчі десятиліття. Важливо підкреслити, що жоден регіон країни не залишився осторонь цієї катастрофи – війна завдала удару по всіх природних зонах, змінюючи їхній стан та створюючи серйозні виклики для екологічного відновлення [4].

Окрім безпосередньої шкоди, військові дії загострюють проблему безконтрольного використання природних ресурсів на окупованих територіях. Нелегальний видобуток корисних копалин та незаконна експлуатація лісових масивів у зонах бойових дій не лише призводять до руйнування природного середовища, але й створюють тіньові економічні потоки, що ускладнюють контроль держави над своїми ресурсами. Уражені війною території потребують значного фінансування та тривалого часу для екологічної реабілітації, а відсутність належного контролю та механізмів міжнародного екологічного права лише загострює проблему військових конфліктів та шляхи їх подолання [5, с. 7].

Зазначені проблеми потребують пильної уваги держави та масштабних проєктів щодо відновлення після воєнних дій. Для мінімізації екологічних наслідків необхідно розробити довгострокову державну стратегію екологічного відновлення, яка включатиме моніторинг забруднених територій, очищення водних ресурсів, рекультивацію земель та відновлення лісових масивів. Особливої уваги потребує демілітаризація замінованих територій, оскільки понад 156 000 км² українських земель залишаються небезпечними для використання, що унеможливлює розвиток аграрного сектору та загрожує життю населення.

Державна політика має бути спрямована на впровадження сучасних екотехнологій, що дозволять ефективно усувати наслідки промислового забруднення, зменшувати викиди небезпечних речовин у повітря та проводити

заходи з біоремедіації ґрунтів. Зокрема, необхідно активізувати міжнародну співпрацю для залучення екологічних фондів і ресурсів на реалізацію програм з відновлення навколишнього середовища, а також створити дієві механізми контролю за використанням природних ресурсів у післявоєнний період.

Відновлення довкілля має стати пріоритетом державної політики, адже екологічна безпека є важливою складовою національної безпеки. Масштабні ракетні та артилерійські обстріли спричинили руйнування промислових підприємств, хімічних складів та нафтопереробних заводів, внаслідок чого в повітря, воду і ґрунт потрапили мільйони тонн шкідливих речовин. Тому першочерговими заходами має стати екологічна експертиза найбільш забруднених регіонів та впровадження системи державного контролю за процесами їхнього очищення.

Важливим є також створення комплексної нормативно-правової бази для запровадження відповідальності за екологічні злочини, скоєні під час війни. Воєнні дії спричинили масштабні екологічні руйнування, які мають довготривалий вплив на стан природних екосистем, водних ресурсів, ґрунтів та біорізноманіття України. У зв'язку з цим нагальною є необхідність розробки спеціальних законодавчих актів, які б не лише встановлювали чіткі критерії екологічних злочинів, а й визначали ефективні механізми притягнення до відповідальності осіб, винних у знищенні довкілля.

Значна увага має бути приділена інтеграції українського законодавства у сфері екологічного права до міжнародних правових норм. Екоцид, як особливо тяжкий злочин проти навколишнього середовища, повинен отримати чітке правове визначення відповідно до положень міжнародного права, зокрема, Римського статуту Міжнародного кримінального суду [6]. Україна має ініціювати міжнародне розслідування фактів навмисного знищення довкілля внаслідок бойових дій та домагатися відповідальності агресора у міжнародних судових інстанціях.

Окрім міжнародних механізмів правового реагування, важливим аспектом є розробка внутрішнього законодавства, яке передбачатиме дієві заходи з документування екологічних злочинів, оцінки заподіяної шкоди та визначення заходів щодо її компенсації. Зокрема, необхідно створити спеціалізовані органи та експертні групи, які займатимуться моніторингом екологічних порушень та забезпечуватимуть їх правову кваліфікацію. Також варто впровадити механізм міжнародних екологічних позовів, який дозволить залучати фінансування на відновлення довкілля через компенсаційні виплати з боку винуватців.

Ключову роль у цьому процесі має відігравати система екологічного контролю та аудиту, яка дозволить оперативно реагувати на випадки порушень екологічного законодавства. Важливим інструментом також стане створення екологічних фондів, кошти яких спрямовуватимуться на реабілітацію

постраждалих територій, очищення водних ресурсів, відновлення лісів та сільськогосподарських угідь.

Запровадження екологічних стандартів у процесах відбудови є також критично важливим чинником для мінімізації негативних наслідків війни та формування фундаменту сталого розвитку України. Екологічні стандарти охоплюють широкий спектр регуляторних та управлінських механізмів, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки, ефективне використання природних ресурсів, збереження біорізноманіття та відновлення деградованих екосистем. Враховуючи масштаби завданої шкоди природному середовищу, впровадження таких стандартів має стати невід'ємною частиною післявоєнної відбудови та економічного планування держави.

Наукові дослідження у сфері екологічного права свідчать, що відновлення після воєнних конфліктів потребує комплексного підходу, який включає декілька ключових напрямів.

По-перше, це екологічна оцінка наслідків війни, що передбачає проведення масштабного моніторингу забруднених територій із залученням сучасних методів дистанційного зондування, супутникових технологій та хімічного аналізу забруднених ґрунтів, водних об'єктів та повітря. Така оцінка дозволить визначити першочергові завдання у сфері ліквідації екологічних ризиків і стане основою для формування програм реабілітації довкілля.

По-друге, важливим аспектом є реабілітація та рекультивація деградованих земель. Воєнні дії спричинили серйозні зміни у ґрунтовому покриві: руйнування структурних шарів ґрунту через важку техніку, масове забруднення вибуховими речовинами, нафтохімікатами, важкими металами та токсичними сполуками. Для відновлення таких територій необхідно запроваджувати біоремедіаційні технології, зокрема використання фіторемедіації (очищення забруднених територій за допомогою рослин), біодеградації (використання мікроорганізмів для руйнування токсичних речовин) та механічної рекультивації із застосуванням екологічно безпечних методів очищення ґрунтів.

По-третє, відновлення лісових екосистем має стати одним із пріоритетних напрямів екологічної політики. За оцінками екологів, війна спричинила значні втрати лісових масивів через масові пожежі, бомбардування та використання лісів як оборонних укріплень. Запровадження екологічних стандартів передбачає використання комплексних підходів до відновлення лісів, таких як впровадження системи адаптивного лісового менеджменту, створення генетично стійких лісонасаджень та активне залучення технологій аерокосмічного моніторингу для оцінки стану лісових екосистем.

По-четверте, відбудова інфраструктури має відповідати принципам екологічної безпеки. У процесі реконструкції промислових об'єктів, міст та транспортної інфраструктури необхідно дотримуватися міжнародних стандартів

енергоефективності, застосовувати технології «зеленого будівництва» та інтегрувати принципи циркулярної економіки. Відновлення електроенергетичного сектору має ґрунтуватися на диверсифікації енергетичних джерел із пріоритетом на відновлювані ресурси, такі як сонячна, вітрова та гідроенергетика, що дозволить не лише зменшити техногенне навантаження на довкілля, а й забезпечити енергетичну незалежність країни.

По-п’яте, створення ефективної системи правового регулювання та міжнародної співпраці є важливим етапом реалізації екологічних стандартів у післявоєнній відбудові. Необхідно розробити нові нормативно-правові акти, які б регулювали питання екологічної відповідальності за завдані війною збитки, а також забезпечити інтеграцію екологічних стандартів України до європейського законодавчого простору. Важливу роль у цьому процесі відіграють міжнародні організації, такі як Всесвітній банк, Європейський Союз, а також Програма ООН з навколишнього середовища (UNEP) [7], яка сприяє розробці та впровадженню екологічних ініціатив і надає фінансову та технічну допомогу для їх реалізації

Висновки. Забезпечення раціонального використання природних ресурсів та ліквідація наслідків воєнних екологічних злочинів є одним із ключових аспектів державної безпеки України. Війна не лише спричинила значні руйнування довкілля, але й створила серйозні загрози для стратегічних ресурсів держави, зокрема водних, земельних та енергетичних. Екологічна деградація безпосередньо впливає на продовольчу, енергетичну та економічну стабільність країни, а також на здоров'я населення. У цьому контексті екологічна політика має розглядатися не як другорядний аспект післявоєнного відновлення, а як стратегічний напрям державної безпеки, що вимагає чітких правових, економічних та адміністративних рішень.

Для гарантування довготривалої стабільності необхідно посилити державний контроль за використанням природних ресурсів, інтегрувати екологічні стандарти у військові та оборонні стратегії, а також створити ефективні механізми притягнення до відповідальності за екологічні злочини. Запровадження сучасних систем моніторингу, міжнародної правової співпраці та залучення інвестицій у відновлення зруйнованого довкілля має стати невід’ємною частиною державної політики. Формування комплексного підходу до екологічної безпеки в умовах воєнного та поствоєнного відновлення сприятиме не лише захисту навколишнього середовища, а й зміцненню суверенітету та економічної незалежності України.

Література:

1. Екологія. Підручник / С.І. Дорогунцов, К.Ф. Коценко, М.А. Хвесик та ін. К.: КНЕУ, 2005. 371 с. URL: https://buklib.net/books/21910/

2. Екологія, природокористування та охорона навколишнього середовища: прикладні аспекти: матер. VII Всеукр. наук.-практ. заоч. конф., м. Київ, 17 травня 2024 р. / за заг. ред. Х.С. Мітюшкіної. Київ: МДУ, 2024. 105 с.

3. Кузьміч І. С. Екологічні наслідки війни та проблематика екологічного туризму в контексті повномасштабного вторгнення рф. https://conf.ztu.edu.ua/wpcontent/uploads/2022/11/89. pdf.

4. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля: офіційний сайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів. [Website]. 2024. URL: https://ecozagroza.gov.ua/news/142

5. Екологічні наслідки військових дій. Матеріали науково-практичної конференції, 17-18 квітня 2018 року. Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2018. 96 с.

6. Римський статут Міжнародного кримінального суду: міжнародний договір, прийнятий 17 липня 1998 року на Дипломатичній конференції повноважних представників ООН у Римі, чинний з 1 липня 2002 року. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf

7. Програма ООН з навколишнього середовища (UNEP): спеціальна програма ООН, створена у 1972 році для координації екологічної діяльності та сприяння міжнародному співробітництву в галузі захисту довкілля. URL: https://www.unep.org

References:

1. Dorohuntsov, S.I., Kotsenko. K.F., Khvesyk, M.A. (2005) Ekolohiia [Ecology]. Pidruchnyk - Textbook / ta in. K.: KNEU. 371 s. Retrieved from https://buklib.net/books/21910/ [in Ukrainian]

2. Ekolohiia, pryrodokorystuvannia ta okhorona navkolyshnoho seredovyshcha: prykladni aspekty [Ecology, natural resources management and environmental protection: applied aspects]: mater. VII Vseukr. nauk.-prakt. zaoch. konf., m. Kyiv, 17 travnia 2024 r. / za zah. red. Kh.S. Mitiushkinoi. Kyiv: MDU, 2024. 105 s. [in Ukrainian]

3. Kuzmich, I. S. (2022) Ekolohichni naslidky viiny ta problematyka ekolohichnoho turyzmu v konteksti povnomasshtabnoho vtorhnennia rf. [Environmental consequences of war and the problem of ecological tourism in the context of a full-scale invasion of Russia] Retrieved from https://conf. ztu. edu. ua/wpcontent/uploads/2022/11/89. pdf. [in Ukrainian]

4. Daidzhest kliuchovykh naslidkiv rosiiskoi ahresii dlia ukrainskoho dovkillia: ofitsiinyi sait Ministerstva zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv [Digest of the key consequences of Russian aggression for the Ukrainian environment: official website of the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources]. [Website]. 2024. Retrieved from https://ecozagroza.gov.ua/news/142 [in Ukrainian]

5. Ekolohichni naslidky viiskovykh dii [Environmental consequences of military operations]: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii, 17-18 kvitnia 2018 roku. Kyiv: Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M.P. Drahomanova - Drahomanov National Pedagogical University, 2018. 96 s. [in Ukrainian]

6. Rymskyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu: mizhnarodnyi dohovir, pryiniatyi 17 lypnia 1998 roku na Dyplomatychnii konferentsii povnovazhnykh predstavnykiv OON u Rymi, chynnyi z 1 lypnia 2002 roku [Rome Statute of the International Criminal Court: an international treaty adopted on 17 July 1998 at the Diplomatic Conference of Plenipotentiaries of the United Nations in Rome, in force since 1 July 2002] Retrieved from https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf [in Ukrainian]

7. Prohrama OON z navkolyshnoho seredovyshcha (UNEP): spetsialna prohrama OON, stvorena u 1972 rotsi dlia koordynatsii ekolohichnoi diialnosti ta spryiannia mizhnarodnomu spivrobitnytstvu v haluzi zakhystu dovkillia [United Nations Environment Programme (UNEP): A special UN programme established in 1972 to coordinate environmental activities and promote international cooperation in the field of environmental protection] Retrieved from https://www.unep.org [in Ukrainian]

УДК 342.33

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-619-625

Пархуць Владислав Дмитрович аспірант кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро: (099) 777-050 58

Науковий керівник: Заворотченко Тетяна Миколаївна кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро, тел.: (099) 612-61-61, https://orcid.org/0000-0003-2004-2788

РОЛЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ У МЕХАНІЗМІ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. Стаття аналізує доктрину поділу влади, запропоновану Монтеск'є, та її реалізацію в Україні, зокрема роль Конституційного Суду у механізмі системи стримувань і противаг. Автор наголошує, що поділ на законодавчу, виконавчу та судову гілки залишається ключовим механізмом запобігання концентрації влади, проте на практиці їх повна ізоляція неможлива. Особливу увагу приділено судовій владі, зокрема Конституційному суду України, який, будучи частиною судової системи, має унікальний статус: він виконує функції «негативного законодавця» (скасування норм) та «позитивного законодавця» (тлумачення Конституції), що наближає його до політичних інститутів.

Структура Конституційного Суду України, де призначення суддів здійснюють Президент України, Верховна Рада України і З'їзд суддів України, підкреслює політичний характер формування цього органу на законодавчому рівні. Це створює ризики впливу на його незалежність, особливо через відсутність зовнішнього контролю та механізмів оскарження його рішень. Важливою проблемою є значні затримки у розгляді справ. Незважаючи на конституційні гарантії обов'язковості рішень Конституційного Суду України, відсутність механізмів політичної відповідальності суддів і тривалі строки розгляду справ роблять його вразливим до політизації та знижують довіру до інституту.

Автор робить висновок, що доктрина поділу влади в Україні потребує реформ для посилення ефективності. Серед ключових напрямів – оптимізація процедур Конституційного Суду України, скорочення термінів проваджень, запровадження додаткових гарантій незалежності суддів та зменшення політич-

ного тиску. Це дозволить посилити механізм стримувань і противаг, забезпечити захист конституційних прав громадян і стабільність державного управління.

Стаття підсумовує важливість Конституційного Суду як ключового елементу системи стримувань і противаг в Україні, а також вказує на необхідність вдосконалення його роботи для зміцнення правової держави.

Ключові слова: Конституційний Суд України, система стримувань і противаг, поділ влади, державна влада, судова влада

Parkhuts Vladyslav Dmytrovych Postgraduate Student of the Department of Theory of State and Law, Constitutional Law and Public Administration, Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, tel.: (099) 777-050 58

Scientific supervisor: Zavorotchenko Tetyana Mykolayivna Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Theory of State and Law, Constitutional Law and Public Administration. Oles Honchar Dnipro National University, city Dnipro, (099) 612-61-61, https://orcid.org/0000-0003-2004-2788

THE ROLE OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE IN THE MECHANISM OF CHECKS AND BALANCES: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Abstract. The article analyzes the doctrine of separation of powers proposed by Montesquieu and its implementation in Ukraine, in particular the role of the Constitutional Court in the mechanism of the system of checks and balances. The author emphasizes that the division into legislative, executive and judicial branches remains a key mechanism for preventing the concentration of power, but in practice their complete isolation is impossible. Particular attention is paid to the judiciary, in particular the Constitutional Court of Ukraine, which, being part of the judicial system, has a unique status: it performs the functions of a “negative legislator” (abolition of norms) and a “positive legislator” (interpretation of the Constitution), which brings it closer to political institutions. The structure of the Constitutional Court of Ukraine, where judges are appointed by the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine and the Congress of Judges of Ukraine, emphasizes the political nature of the formation of this body at the legislative level. This creates risks of influence on its independence, especially due to the lack of external control and mechanisms for appealing its decisions. An important problem is significant delays in considering cases. Despite the constitutional guarantees of binding decisions of the Constitutional Court of Ukraine, the lack of mechanisms for political accountability of judges and the long terms of consideration of cases make it vulnerable to politicization and reduce trust in the institution.

The author concludes that the doctrine of separation of powers in Ukraine requires reforms to increase efficiency. Among the key areas are optimization of the procedures of the Constitutional Court of Ukraine, reduction of the terms of proceedings, introduction of additional guarantees of independence of judges and reduction of political pressure. This will allow to strengthen the mechanism of checks and balances, ensure the protection of the constitutional rights of citizens and the stability of public administration.

The article summarizes the importance of the Constitutional Court as a key element of the system of checks and balances in Ukraine, and also indicates the need to improve its work to strengthen the rule of law.

Keywords: the Constitutional Court of Ukraine, system of checks and balances, separation of powers, public authority, judiciary

Постановка проблеми. Предметом нашого розгляду будуть деякі питання щодо місця Конституційного суду України в механізмі системи стримувань і противага державної влади України.

Актуальність дослідження обумовлена недостатнім обсягом наукових робіт, присвячених даній проблематиці. Отже, потреба у системному науковому дослідженні зазначеного питання на сучасному етапі є очевидною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні підходи осмислення місця Конституційного суду України в системі стримувань і противаг можна знайти в працях українських вчених: Ю. Барабаш, О. Водянніков, О. Мироненко, П. Стецюк, С. Шевчук, В. Шаповал та інші.

Мета статті – визначити місце Конституційного суду України в механзмі стримувань і противаг та визначити основні напрями його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Одним з найбільш відомих і важливих методів запобігання концентрації влади є застосування доктрини поділу влади. Згідно з цією доктриною, автором якої Монтеск'є («Дух закону»), державна влада поділяється на законодавчу, виконавчу та судову [1]. Йдеться про те, що орган, відповідальний за закони, не повинен також відповідати за їх виконання або за винесення рішень щодо них. Аналогічно, виконавча влада не повинна приймати закони або здійснювати правосуддя, а судова влада не повинна створювати або виконувати закони [2].

Вважалося, що основні інститути повинні бути розділені і залежати один від одного, щоб одна влада не могла перевищувати повноваження двох інших [2].

На практиці між різними гілками влади може існувати більший чи менший ступінь дублювання. Не існує жодної системи, в якій можна було б знайти повний або абсолютний поділ влади, або в якій урядові «органи» діяли б абсолютно ізольовано. Сьогодні поділ влади частіше пропонується як спосіб сприяння системі стримувань і противаг, необхідних для ефективного управління державою.

Особлива роль у системі поділу влади належить суду як публічній інституції. Суд є природним опонентом усіх інших можливих інститутів, оскільки він покликаний незалежно і справедливо вирішувати на основі чинного законодавства різноманітні суспільні конфлікти, в тому числі й ті, в яких беруть участь самі інститути.

Згідно до частини 1 статті 6 Конституції України державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову [3].

Статус та засади діяльності Конституційного Суду України визначені в розділі XII Конституції України, що підкреслює його особливе місце в системі органів державної влади як єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні (частина перша статті 147 Конституції України) [3]. Водночас Конституційний Суд України є органом судової влади: відповідно до частини третьої статті 124 Конституції України судочинство в Україні здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Конституційний Суд України є органом судової влади за основними принципами та формами своєї діяльності, які збігаються з основними рисами функціонування судів загальної юрисдикції [3].

Згідно з частинами першою, другою статті 148 Конституції України Конституційний Суд складається з вісімнадцяти суддів. Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів до Конституційного Суду України [1].

Роль та функції Конституційного Суду України в правовій системі України було розглянуто Великою Палатою Верховного Суду України у постанові від 14 березня 2018 року у справі № П/800/120/14. Верховний Суд наголосив на тому, що характер формування Конституційного Суду України є політичним, а статус цього суду є відрізняється від судів загальної юрисдикції:

«Зазначене вказує на політичний характер формування цього органу конституційної юрисдикції.

Крім того, Конституційний Суд України не розглядає конкретні юридичні справи у спорах між певними суб'єктами права, а може визнавати неконституційними нормативні акти (тобто діяти як негативний законодавець) та здійснювати обов'язкові для застосування тлумачення Основного Закону і за чинною на той час редакцією Конституції України тлумачення законів (тобто діяти як позитивний законодавець).

Ці обставини суттєво відрізняють Конституційний Суд України від судів загальної юрисдикції, оскільки зазначене вище свідчить про те, що цей орган є більшою мірою політичним, ніж судовим.

Те, що Конституційний Суд України не є судом у розумінні статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року, випливає також із рішень Європейського суду з прав людини у справах «Фішер проти Австрії» та «Цумтобель проти Австрії».

За таких обставин цілком виправданим є висновок, що суб'єкт призначення судді Конституційного Суду України має право застосувати до призначеного ним судді заходи політичної відповідальності в разі встановлення цим суб'єктом призначення ознак невідповідності поведінки такого судді високим вимогам, які пред'являються суспільством до судді Конституційного Суду України [4].

Відповідно до статті 151-2 Конституції України рішення Конституційного Суду України є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені [3].

Оскільки рішення Конституційного Суду України не підлягають скасуванню чи оскарженню, а зовнішній контроль за діяльністю суддів та гарантії їхньої неупередженості відсутні, Суд стає вразливим до політичного тиску і часто опинявся в центрі політичних скандалів.

20 серпня 2023 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України», який уточнив процедуру відбору суддів Конституційного суду України шляхом проведення конкурсу на основі оцінки доброчесності та професійних навичок кандидатів. Вказаний закон був прийняти на основі рекомендації Венеційської комісії. Запровадження ефективної системи відбору суддів до Конституційного Суду України сприятиме підвищенню якості його рішень, що, у свою чергу, зміцнить довіру громадян до інститутів правосуддя.

Проте, у січні 2025 року постала нова проблема. 27 січня 2025 року Конституційний Суд України втратив кворум і не може проводити засідання Великої Палати суду і Другого сенату після відставки одразу трьох суддів.

Тому, вкрай важливим є удосконалення конкурсного відбору суддів Конституційного суду України з точки зору часових рамок проведення такого відбору.

Переривання роботи єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні через відсутність кворуму є недопустимим і становить загрозу для правового порядку держави, особливо під час режиму воєнного стану.

Однією із проблем в діяльності Конституційного Суду України є тривалі строки конституційного провадження.

Відповідно до ч. 2 статті 75 Закону України «Про Конституційний Суд України» строк конституційного провадження не повинен перевищувати шість місяців, якщо інше не встановлено цим Законом [5].

Проте, середня тривалість провадження у справах за конституційними поданнями, які завершилися ухваленням рішення, за період 2020-2023 становила 879 днів (2 роки і 5 місяців) [7].

Таким чином, переважна більшість конституційних подань та скарг, поданих до Конституційного суду України, розглядаються протягом тривалого

часу, а також питання про відкриття провадження на підставі подання чи конституційної скарги часто виноситься на розгляд Конституційного суду України. У 2024 році основна частина ухвал КСУ стосувалася подовження строків постановлення ухвали про відкриття або про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційними скаргами [8].

Затримка в розгляді конституційних проваджень перешкоджає своєчасній реакції Конституційного Суду України на інституційні конфлікти, що має негативний вплив на ефективність механізму стримувань і противаг, а також на забезпечення конституційних прав і свобод громадян.

Висновки. Доктрина поділу влади, запропонована Монтеск'є, залишається фундаментальною основою демократичних правових систем, забезпечуючи баланс між гілками влади через механізми стримувань і противаг. В Україні цей принцип конституційно закріплений, а Конституційний Суд України відіграє ключову роль у підтриманні цього балансу, виконуючи функції єдиного органу конституційної юрисдикції. Специфіка формування Конституційного Суд України, де судді призначаються політичними суб'єктами, обумовлювала його «гібридний» статус, що поєднувало судові та політичні риси. Це підкреслювалось у рішеннях Верховного Суду України, який визнавав особливий характер Конституційного Суду України.

Реформи, спрямовані на вдосконалення процедури відбору суддів КСУ (зокрема в 2023 році), стали кроком до зміцнення професійних стандартів та доброчесності, що має позитивно вплинути на якість рішень і довіру до інституту. Проте криза 2025 року, пов'язана з втратою кворуму через припинення повноважень суддів, виявила системні слабкості: недостатню узгодженість процедур призначення та відсутність механізмів швидкого відновлення роботи Суду. Це становить загрозу конституційному порядку, особливо в умовах воєнного стану, коли необхідна оперативність у вирішенні правових конфліктів.

Окремої уваги потребують хронічні проблеми тривалості конституційних проваджень. Фактичні строки розгляду справ у Конституційному Суді України суттєво перевищують законодавчі норми, що підриває ефективність конституційного контролю і послаблює захист конституційних прав громадян і функціонування державної влади.

Література:

1. Монтеск'є Ш.Л. Про дух законів : хрестоматія / Монтеск'є Ш.Л. – К.: 2008. 406 с.

2. Теорія держави і права: навчальний посібник / В.М. Суботін, О.В. Філонов, Л.М. Князькова, І.Я. Тодоров. – Київ : Знання, 2005. 140 с.

3. Конституція України. URL: http://zakon2.rada. gov.ua/laws/show/254к/96-вр. (дата звернення: 09.02.2025).

4. Постанова Великої Палати Верховного суду України у справі № П/800/120/14 від 14 березня 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/73195164.

5. Закон України «Про Конституційний Суд України» № 2136-VIII від 13.07.2017р. (поточна ред. від 20.08.2023). Відомості Верховної Ради. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text.

6. Ухвали Конституційного Суду України від 2024 року. URL: https://ccu.gov.ua/docs/6491.

7. Венгер В., Любченко Н., Кресіна О. Як забезпечити незалежність і доброчесність Конституційного Суду України: пропозиції для поліпшення процедури призначення суддів [Електронний ресурс] / В. Венгер, Н. Любченко, О. Кресіна. – Право Justice, 2023. – 59 с. – Режим доступу:https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/658/57c/3a0/65857c3a09c6c517310751.pdf.

References:

1. Montesquieu, Ch.L. (2008). *Pro dukh zakoniv [The Spirit of Law]*. Kyiv. [in Ukrainian].

2. Subotin V.M., Filonov O.V., Kniazkova L.M., & Todorov I.I. (2005). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of State and Law]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

3. Konstytutsiia Ukrainy (1996) [Constitution of Ukraine]. (n.d). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

4. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho sudu Ukrainy u spravi № P/800/120/14 vid 14 bereznia 2018 roku [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of Ukraine in case No. P/800/120/14 of 14 March 2018]. *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/73195164 [in Ukrainian].

5. Law of Ukraine “On the Constitutional Court of Ukraine” No. 2136-VIII dated 13.07.2017 (current edition as of 20.08.2023). Verkhovna Rada Bulletin. Access mode: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text [in Ukrainian].

6. Ukhvaly Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 2024 roku [Rulings of the Constitutional Court of Ukraine of 2024]. *ccu.gov.ua*. Retrieved from: https://ccu.gov.ua/docs/6491 [in Ukrainian].

7. Venher V., Liubchenko N. & Kresina O. (2023). Yak zabezpechyty nezalezhnist i dobrochesnist Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy: propozytsii dlia polipshennia protsedury pryznachennia suddiv [How to ensure the independence and integrity of the Constitutional Court of Ukraine: proposals for improving the procedure for appointing judges]. – *Pravo Justice*, 59. Retrieved from:https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/658/57c/3a0/65857c3a09c6c517310751.pdf [in Ukrainian].

УДК 347.9

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-626-638

Пасайлюк Ірина Василівна кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності, Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів, https//orcid.org/0000-0002-0986-9998

ТЕХНОЛОГІЇ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Зазначено, що впровадження цифрових технологій, як і раніше, є одним із пріоритетних напрямів правової політики в Україні. Водночас наразі немає спеціального законодавчого регулювання, яке враховувало б особливості застосування ШІ під час вчинення юридично значущих дій, зокрема й у сфері цивільного процесу. Наголошено, що для оптимізації судочинства видається доречним використання ШІ в таких його напрямах: автоматизація юридичного перекладу; автоматизація діловодства (класифікація й розподіл судових документів, формування і ведення справ); інтелектуальний моніторинг судових помилок і розрахунку варіантів ухвалення судових рішень (на основі моніторингу аналогічної або схожої судової практики за зазначеними суддею вихідними даними, наприклад, у формі ключових фраз, слів, обставин справи тощо). Ідея визнання за штучним інтелектом правосуб'єктності фізичної або юридичної особи всупереч використанню принципів, аналогічних роботі головного мозку людини, наразі видається передчасною. За умови вдосконалення технологій штучного інтелекту і максимального наближення до розумово-пізнавальної діяльності людини в майбутньому можливе їх наділення правовим статусом квазісуб'єкта або особливого суб'єкта права. На сучасному етапі штучний інтелект у системі цивільних правовідносин справедливо зараховувати до об'єктів цивільного права, оскільки він являє собою не що інше, як результат інтелектуальної діяльності (програма, програмне забезпечення), створений для виконання допоміжної функції при здійсненні цивільних правовідносин. цифрові технології створюють правову основу й гарантії об'єктивізації правозастосовної діяльності, однак подібні перетворення змушують замислитися про подальше існування в цивільному законодавстві морально-етичних категорій. Упровадження технологій ШІ неминуче позначиться на стабільності принципів цивільного судочинства як відправних засад правосуддя у цивільних справах, що вимагатиме не лише їх перегляду, а й

можливої відмови від деяких із них. У межах самого судового розгляду сторонам у справі доведеться зіткнутися з обмеженням дії принципу змагальності сторін (необхідність у реалізації права бути заслуханим і почутим при переході на «електронне правосуддя» просто відпаде). Істотно знизиться в такому разі й роль суду в керуванні власне судовим процесом, зокрема при наданні сприяння в реалізації прав особами, які беруть участь у справі (наприклад, у примиренні сторін, медіації), у створенні умов для повного і всебічного дослідження доказів. Зроблено висновок про доцільність електронного забезпечення правосуддя через упровадження штучного інтелекту в судову систему України саме як помічника судді. Це своєю чергою може слугувати додатковою гарантією реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні.

Ключові слова: цивільний процес, цивільне правосуддя, цивільні правовідносини, судові рішення, електронне правосуддя, штучний інтелект, цифровізація.

Pasailiuk Iryna Vasylivna PhD in Law, Associate Professor at the Department of Civil Law Disciplines of the Educational and Scientific Institute of Law and Law Enforcement, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, https//orcid.org/0000-0002-0986-9998

ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN CIVIL PROCEDURE: CURRENT STATE AND PROSPECTS OF APPLICATION IN UKRAINE

Abstract. Introducing digital technologies is still one of the priority areas of legal policy in Ukraine. At the same time, no special legislative regulation would consider the peculiarities of artificial intelligence (AI) applications during the performance of legally significant actions, including in civil procedures. The author emphasises that to optimise legal proceedings, it seems appropriate to use AI in the following areas: automation of legal translation; automation of office work (classification and distribution of court documents, formation and management of cases); intelligent monitoring of judicial errors and calculating of options for making court decisions (based on tracking of analogical or similar case law with the initial data specified by the judge, for example, in the form of key phrases, words, circumstances of the case, etc.) The idea of recognising artificial intelligence as a legal personality of an individual or legal entity, contrary to the use of principles similar to the human brain, seems premature now. Given the improvement of artificial intelligence technologies and their maximum approximation to human cognitive activity, they may be granted the legal status of a quasi-subject or a special subject of law. At the current stage, artificial intelligence in the system of civil relations is classified as an object of

civil law since it is nothing more than the result of intellectual activity (program, software) created to perform an auxiliary function in the implementation of civil relations. Digital technologies create a legal basis and guarantee for the objectification of law enforcement activities. Still, such transformations make us consider the further existence of moral and ethical categories in civil law. The introduction of AI technologies will inevitably affect the stability of the principles of civil proceedings as the starting points of justice in civil cases, requiring their revision and the possible abandonment of some. Within the court proceedings, the parties to the case will have to face a limitation of the adversarial principle (the necessity of exercising the right to be heard and listened to will disappear in the transition to "electronic justice"). In this case, the role of the court in managing the trial will also be significantly reduced, in particular, in assisting in the exercise of rights by the persons involved in the case (e.g., in reconciliation of the parties, mediation) and in creating conditions for a complete and comprehensive examination of evidence. The author concludes that it is expedient to provide electronic justice by introducing artificial intelligence into the judicial system of Ukraine as a judge's assistant. It, in turn, may serve as an additional guarantee of implementing constitutional rights and freedoms for men and citizens in Ukraine.

Keywords: civil procedure, civil justice, civil relations, court decisions, electronic justice, artificial intelligence, digitalisation.

Постановка проблеми. У сучасних умовах побудови в Україні правової держави цифровізація розглядається як важливий елемент сталого розвитку економіки й суспільства, а такі технології, як інтернет речей, хмарні технології, електронна ідентифікація і штучний інтелект, можуть сприяти досягненню Глобальних цілей сталого розвитку Організації Об’єднаних Націй до 2030 року [1]. Цифрові технології широко застосовують у багатьох сферах людської життєдіяльності, серед них й у сфері права. Водночас активне впровадження інформаційних технологій у юридичну діяльність зумовлює виклики, які потребують перегляду наукових підходів до правового регулювання суспільних відносин в умовах цифрової економіки. Процеси автоматизації й роботизації являють собою об’єктивну реальність, що набула не лише теоретичного обґрунтування, а й практичного застосування. Яскравими її прикладами є послуги робота-юриста, здатного здійснювати перевірку правоздатності юридичних осіб, автоматизація процедури ухвалення судових рішень тощо.

На цей час уже відомо про успішний досвід зарубіжних держав щодо інтеграції штучного інтелекту (далі – ШІ) у правову дійсність. Наприклад, у США діє платформа аналітики суддів і судів «Legal Analytics Platform», у країнах Європи – програма «передбачуваного правосуддя». Нещодавно стало відомо, що в Естонії проходить тестування робот-судді для вирішення спорів,

що випливають із договірних відносин. Аналогічні програми також використовують у Сінгапурі і Франції [2, с. 9]. У Китаї з березня 2019 року в додатку WeChat запроваджено функціонування цифрового суду, що доступний у 12 із 33 провінцій Китаю та який через відеочат, модерований аватаром судді, під китайським гербом здійснює вирішення суперечок між сторонами. За нього говорить штучний інтелект, який оцінює аргументи обох сторін і на їхній основі вирішує спір. При цьому рішення такого судді визнається на державному рівні [3].

У юридичній доктрині активно обговорюється питання цифровізації судочинства та розроблення так званого «машинозчитуваного права» для оптимізації процедури захисту прав і законних інтересів громадян України і юридичних осіб. Деякі кроки в цьому напрямку вже робляться. Зокрема, регламентовано й реалізовано на практиці інструменти відеоконференцзв'язку та онлайн-засідань, функціонує єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС) – «Електронний суд» [4]. Дедалі частіше на різноманітних наукових майданчиках обговорюються перспективи використання штучного інтелекту безпосередньо під час здійснення правосуддя, зокрема світовими суддями при підготовці і винесенні судових рішень. В Україні Вища рада правосуддя схвалила проєкт-розпорядження Кабміну щодо реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні та запропонувала запустити пілотний проєкт із застосуванням ШІ на базі одного із судів першої інстанції щодо розгляду адміністративних правопорушень [5].

На думку Т. Подорожної і О. Котухи, на сучасному етапі розвитку України як правової держави спостерігається процес цифровізації основних регуляторів правовідносин за допомогою застосування низки технічних засобів. Адже в сучасній правовій дійсності розвитку всіх сфер людського життя простежується інтеграція інформаційних і технічних процесів. Життєдіяльність людини дедалі більше підпорядковується «букві цифри» (за аналогією з «буквою закону»). Дедалі більше процесів не потребують особистої присутності людини, готівкові гроші дедалі рідше є засобом тієї чи іншої цивільної угоди [6, с. 155]. Цивільно-правове регулювання цифрових прав передбачає їхній майновий характер і комерційне призначення [7]. Такі права засвідчують належність інших об'єктів цивільних правовідносин, які мають безпосередній зв'язок з матеріальним світом. Цифрові права, маючи правову форму, на відміну від інформації, перебувають у цивільному обороті, надаючи власникам таких прав можливість повноцінної участі в цивільно-правових правовідносинах.

З огляду на це, впровадження цифрових технологій, як і раніше, є одним із пріоритетних напрямів правової політики в Україні. Водночас наразі немає спеціального законодавчого регулювання, яке враховувало б особливості застосування ШІ під час вчинення юридично значущих дій, зокрема й у сфері цивільного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню поняття «штучний інтелект» присвятили свої наукові праці О. Барабаш, Д. Бєлов, Ю. Бисага, С. Булеца, В. Вовк, О. Котуха, Т. Подорожна, М. Стефанчук, Р. Стефанчук, О. Харитонова та інші. Проте оскільки досі немає достатньої нормативно-правової регламентації штучного інтелекту в Україні, зокрема й на рівні цивільного законодавства, питання застосування його в цивільному процесі є актуальним.

Мета статті. Метою статті є аналіз застосування штучного інтелекту в цивільному процесі України, окреслення сучасного стану та перспектив даного процесу.

Виклад основного матеріалу. Події останніх років, війна з боку рф серед них, сприяли вдосконаленню механізму опрацювання великого обсягу інформації і, як наслідок, трансформації системи вітчизняного правосуддя. Результатом цих перетворень стала часткова цифровізація й цивільного процесу шляхом створення так званого «віртуального судового простору» (наприклад, запровадження онлайн-засідань). У зв'язку із цим дедалі частіше постає питання правової регламентації ШІ і в матеріальному, і в процесуальному праві України.

Варто зауважити, що 13 березня 2024 року переважною більшістю голосів Європейський парламент ухвалив Закон про штучний інтелект, який наразі очікує на читання в Раді Європейського Союзу [8]. Принагідно зазначимо, що ШІ являє собою «машинний розум», створений на кшталт людського, проте такий, що не володіє аналогічними когнітивними й розумовими здібностями [9]. Сучасні дослідники розглядають ШІ у широкому і вузькому розумінні. Так, розрізняють «слабкий» штучний інтелект, здатний «вирішувати вузькоспеціалізовані завдання», і «сильний» (універсальний), призначений для використання у різних сферах наукового знання [10].

Щодо цивільного процесу, на наш погляд, релевантним є розуміння технологій штучного інтелекту у вузькому значенні, згідно з яким цифровізацію судочинства розглядають як спосіб оптимізації здійснення правосуддя, а ШІ – як допоміжний інструмент для її реалізації. Так, М. Стефанчук виділяє три основні підходи до визначення правового становища роботів у цивільному праві: 1) підхід щодо сприйняття роботів зі штучним інтелектом лише як об'єктів цивільних правовідносин, за яким на них повинен поширюватись правовий режим речей; 2) підхід щодо сприйняття роботів зі штучним інтелектом тільки як суб'єктів цивільних правовідносин, за яким роботи зі штучним інтелектом вважаються носіями суб'єктивних прав і обов'язків, що здатні діяти самостійно й усвідомлювати та оцінювати значення своїх дій і дій інших осіб; 3) підхід щодо диференційованого визначення місця роботів у структурі цивільних відносин, за яким роботи зі штучним інтелектом можуть бути і суб'єктами цивільних правовідносин, і об'єктами [11, с. 6].

Разом із визначенням юридичного поняття штучного інтелекту не менш дискусійним є питання визначення його місця в системі правовідносин – суб'єкт права чи об'єкт права. Нині сформувалося кілька концепцій правосуб'єктності штучного інтелекту: 1) застосування положень законодавства за аналогією з фізичними особами; 2) ідея рівнозначності правовому режиму тварин; 3) аналогія юридичної особи (роботи-агенти); 4) теза «суб'єкт – річ»; 5) концепція «електронної особи». Водночас кожна із запропонованих концепцій має свої недоліки. Наведемо кілька аргументів.

По-перше, штучний інтелект не володіє властивостями людської свідомості (воля, інтерес, самосвідомість, автономія мислення й ухвалення рішень). Насправді важко говорити про наявність у нього повної правосуб'єктності (право-, дієздатності, деліктоздатності) і здатності бути повноправним учасником цивільних правовідносин. Бо це свідчило б, наприклад, про визнання за штучним інтелектом можливості вступати в шлюб, нести цивільно-правову відповідальність, брати участь у діяльності корпорацій, відправленні правосуддя тощо.

По-друге, на відміну від тварин, штучний інтелект створюється не самою природою в її природних умовах, а завдяки творчій і розумовій праці людини. Крім того, вважається, що ШІ здатний зчитувати емоції й самостійно моделювати поведінкову ситуацію. Водночас тварини не мають такої здатності, вони не наділені схильністю до самоаналізу і критичного мислення, їхні дії або бездіяльність зумовлені інстинктом.

По-третє, у правовій доктрині стали активно висуватися пропозиції щодо розгляду штучного інтелекту як «електронної особи» (робота-агента) [12]. Також варто зазначити, що цивільно-правовою специфікою цифрових прав є те, що за змістом ст. 177 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), будучи майновими правами, вони пов'язані з майном, що має цінність, яке перебуває або буде перебувати в комерційному обороті. Нагадаємо, що Верховна Рада прийняла Закон «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо розширення кола об'єктів цивільних прав» [13]. Новою редакцією ст. 177 ЦК України передбачено, що об'єктами цивільних прав є речі, гроші, цінні папери, *цифрові речі*, майнові права, роботи і послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага [14]. Об'єкти цивільних прав можуть існувати в матеріальному світі та/або цифровому середовищі, що зумовлює форму об'єктів, особливості набуття, здійснення і припинення цивільних прав й обов'язків щодо них.

Згідно з новою редакцією ч. 2 ст. 178 ЦК України види об'єктів цивільних прав, перебування яких у цивільному обороті не допускається (об'єкти, вилучені із цивільного обороту) або перебування яких у цивільному обороті допускається за спеціальним дозволом (об'єкти, обмежено оборотоздатні), а також види

об'єктів цивільних прав, що можуть належати лише певним учасникам обороту, встановлюються законом [14].

Визначення цифрових прав, закріплене в ЦК, є спеціальним для цивільно-правових відносин. Так, новою ст. 179-1 ЦК України встановлено, що *цифровою річчю є благо, що створюється та існує виключно у цифровому середовищі та має майнову цінність [14]*. Цифровою річчю є віртуальні активи, цифровий контент та інші блага, щодо яких застосовуються положення частини першої цієї статті. За своєю суттю подібне трактування цифрового права є способом фіксації суб'єктивного права. Ці права в такій інтерпретації виступають способом оформлення майнових прав різної природи, зокрема способами їх фіксації й переходу. До цифрових речей застосовуються положення ЦК України про речі, якщо інше не встановлено цим кодексом, законом або не випливає із сутності цифрової речі. Крім того, Верховна Рада прийняла Закон «Про цифровий контент та цифрові послуги», який *регулює відносини між виконавцем і споживачем щодо надання цифрового контенту та/або цифрової послуги [15]*.

Особливістю концепції «суб'єкт – річ» є її дуалістичний характер визначення правової природи штучного інтелекту: з одного боку, він виступає об'єктом (річчю), оскільки в нього є власник, а з іншого – штучний інтелект є річчю, наділеною волею і свідомістю, що, до речі, близько до ідеї робота-агента. Безумовно, наведений підхід суперечить усталеній класичній теорії речей у цивільному праві, відомій ще з часів римського права. Так, річ (res) у римському праві – це предмет матеріального світу, не здатний бути суб'єктом права, що виступає як цінність, благо або комплекс прав та обов'язків і має правову цілісність. Інакше кажучи, під річчю традиційно розуміється неживий предмет.

Правовий статус штучного інтелекту, близького до юридичної особи, також викликає сумніви. У певному сенсі штучний інтелект виступає як фікція, оскільки передумовою дій, що здійснюються роботизованою технікою, слугує програмне забезпечення, алгоритми й система кодів, розроблених і впроваджених людиною, а не воля самої машини на їх вчинення. З огляду на зазначене питання кваліфікації штучного інтелекту за ознаками юридичної особи (майнова спроможність, організаційна єдність, самостійна майнова відповідальність, виступ у цивільному обороті від свого імені, автономія волі при здійсненні діяльності) і класифікаційної належності (за організаційно-правовою формою, метою діяльності, наявністю чи відсутністю системи корпоративних прав та обов'язків тощо) породжує ще більшу впевненість у неспроможності цієї концепції стосовно штучного інтелекту.

Отже, ідея визнання за штучним інтелектом правосуб'єктності фізичної або юридичної особи всупереч використанню принципів, аналогічних роботі головного мозку людини, наразі видається передчасною. За умови вдосконалення технологій штучного інтелекту і максимального наближення до розумово-

пізнавальної діяльності людини в майбутньому можливе їх наділення правовим статусом квазісуб'єкта або особливого суб'єкта права. Окрім того, на переконання Н. Шишки, запровадження ШІ в судову систему України в умовах цифровізації та збільшення майнового обороту здатне вирішити проблему зі зростаючою кількістю судових процесів, що пов'язані з покупками та здійсненням оплати через мережу Інтернет; матиме позитивний вплив на розвиток економіки й бізнесу у державі; мінімізує людський чинник саме в контексті судового свавілля [3].

Отже, на сучасному етапі штучний інтелект у системі цивільних правовідносин справедливо зараховувати до об'єктів цивільного права, оскільки він являє собою не що інше, як результат інтелектуальної діяльності (програма, програмне забезпечення), створений для виконання допоміжної функції при здійсненні цивільних правовідносин.

Цифровізація судочинства стала одним із ключових векторів оптимізації і вдосконалення цивільного процесу. Зважаючи на систему методів, що становлять основу цивільних процесуальних правовідносин, питання щодо правового становища ШІ в судово-правовій діяльності треба розглядати ще більш категорично. Так, одним з усталених процесуальних постулатів у світлі цифровізації є збереження незалежності судді при використанні інформаційних технологій. Останні мають слугувати суто як допоміжний механізм під час здійснення правосуддя, не впливаючи на сутність і зміст рішення суду, ухвалюваного за підсумком розгляду справи. У зв'язку із цим, можна вести мову про інструментальний підхід до використання цифрових технологій і досягнень у судочинстві.

На противагу цим висновкам у науковій літературі наводиться теза про те, що використання у правосудді ШІ дало б змогу максимально об'єктивно, неупереджено і, найголовніше, справедливо ухвалювати рішення, суворо дотримуючись норм закону. Проте тут також варто вказати деякі зауваги.

По-перше, будучи об'єктом цивільних правовідносин, ШІ апріорі за своєю природою і змістом не може трансформуватися в суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин. За відсутності вольового і свідомого компонента видається сумнівною участь ШІ в судовому процесі. Наприклад, суддя як центральна фігура у здійсненні правосуддя призначається у встановленому законом порядку, має владні юрисдикційні повноваження, а під час вирішення справи й оцінення поданих доказів керується своїм внутрішнім переконанням.

Взагалі специфіка суддівської роботи, пов'язана з умінням не тільки застосовувати і розуміти закон, вивчати і визначати роль різноманітних чинників при ухваленні рішення, а й враховувати в деяких випадках психологічні і навіть етичні аспекти, робить таку роботу непосильною для штучного інтелекту. Звернемо також увагу на закріплений у Європейській етичній хартії про

використання штучного інтелекту в судових системах принцип користувацького контролю, відповідно до якого: суддя має право не погодитися з рішенням, яке пропонує штучний інтелект, а винести своє власне у справі, що розглядається; будь-якій особі надано право звертатися до суду без використання штучного інтелекту, а так само право на оскарження рішень, винесених штучним інтелектом [16].

Безумовно, цифрові технології створюють правову основу й гарантії об'єктивізації правозастосовної діяльності, однак подібні перетворення змушують замислитися про подальше існування в цивільному законодавстві морально-етичних категорій, які використовуються з урахуванням обставин конкретної справи (зокрема, такі як «добросовісність», «зловживання правом», «компенсація моральної шкоди», «розумний строк»).

По-друге, упровадження технологій ШІ неминуче позначиться на стабільності принципів цивільного судочинства як відправних засад правосуддя у цивільних справах, що вимагатиме не лише їх перегляду, а й можливої відмови від деяких із них. Насамперед, у контексті принципу доступу до правосуддя тотальна технологізація обмежить право особи на звернення до суду і зробить неможливим подання документів на власний розсуд особи (на паперовому носії чи в електронному вигляді). У межах самого судового розгляду сторонам у справі доведеться зіткнутися з обмеженням дії принципу змагальності сторін (необхідність у реалізації права бути заслуханим і почутим при переході на «електронне правосуддя» просто відпаде). Істотно знизиться в такому разі й роль суду в керуванні власне судовим процесом, зокрема при наданні сприяння в реалізації прав особами, які беруть участь у справі (наприклад, у примиренні сторін, медіації), у створенні умов для повного і всебічного дослідження доказів.

До того ж принципи гласності й усності втратять свою значущість через незатребуваність. Зміниться й оцінка поданих у справі доказів на предмет їхньої належності, достовірності, допустимості й достатності, оскільки наразі процедура доказування зумовлюється тісною комунікацією між судом й учасниками процесу, а також суддівським розсудом у кожному конкретному випадку. Ухвалення таких юридично значущих рішень (як відомо, судові акти ухвалюються іменем України), по суті, поставить під сумнів актуальність принципів здійснення правосуддя тільки судом, одноосібного (або колегіального) розгляду цивільних справ, а також незалежності суддів.

По-третє, як відомо, при здійсненні правосуддя суддя керується не тільки буквою, а й духом закону, оскільки мета вирішення цивільної справи полягає не лише у правильному застосуванні норм матеріального і процесуального права з подальшим застосуванням їх щодо сторін, а й відновлення справедливості. Адже ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантує кожному, хто звернувся до суду, насамперед «право на справедливий судовий розгляд» [17].

Саме тому, на нашу думку, повна заміна людини на ШІ в судовому процесі порушить цілісність цього процесу в його класичному розумінні. Правозастосовна діяльність здійснюється не тільки за допомогою особливої процесуальної форми, а й суддівського розсуду, що передбачає наявність свободи дій і вибору в межах правових норм. При цьому сам суддівський розсуд формується через правосвідомість, ідеологічні норми-принципи, які є основою законного вибору судді і не можуть бути переведені на мову інформаційних технологій.

Нині науково-технічні досягнення обмежуються їх використанням у суді, як правило, для вирішення завдань технічного характеру (наприклад, автоматичний розподіл справ між суддями). Водночас для оптимізації судочинства видається доречним використання ШІ в таких його напрямах: автоматизація юридичного перекладу; автоматизація діловодства (класифікація й розподіл судових документів, формування і ведення справ); інтелектуальний моніторинг судових помилок і розрахунку варіантів ухвалення судових рішень (на основі моніторингу аналогічної або схожої судової практики за зазначеними суддею вихідними даними, наприклад, у формі ключових фраз, слів, обставин справи тощо). З огляду на це, доречно сформулювати проміжний висновок про доцільність електронного забезпечення правосуддя через упровадження штучного інтелекту в судову систему України саме як помічника судді. Це своєю чергою може слугувати додатковою гарантією реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні.

Не менший науково-практичний інтерес викликає проблема використання ШІ при розгляді окремих категорій справ. Програмне забезпечення, побудоване на моделі ШІ, дасть змогу судді оптимізувати діяльність з ухвалення судових рішень, зокрема це стосується підготовки їхніх проєктів.

Висновки. Цифрові технології охоплюють майже всі галузі вітчизняного права, зокрема й сферу цивільного права і процесу. Одним з невід'ємних елементів цифрової трансформації цієї галузі є штучний інтелект. На сучасному етапі одним з ефективних і доцільних напрямів підвищення рівня доступності й підвищення якісних характеристик вітчизняного правосуддя виступає інформатизація судових систем завдяки впровадженню інформаційно-комунікаційних технологій. Упровадження електронних сервісів правосуддя прискорює процеси судочинства, оскільки знижується рівень навантаження на апарат суду, підвищується рівень відкритості судової системи. Ключовим моментом виступає полегшення доступу громадян України до судових процедур через зниження рівня витрат, пов'язаних із потребою в фізичній присутності сторін. Утім, цифровізація цивільного правосуддя не повинна стати виключно засобом об'єктивного вирішення цивільних спорів. Упровадження штучного інтелекту в цивільний процес не повинно нівелювати місце й роль людини в ньому, а також знецінювати основоположні принципи права (справедливість, гуманізм, ефективність, незалежність тощо).

Література:

1. 17 Цілей сталого розвитку. *Global Compact Network Ukraine*. URL: https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/ (дата звернення: 10.12.2024).

2. Кобко-Одарій В. С. Роль штучного інтелекту в судовій інтерпретації права. *Київський часопис права*. 2023. № 3. С. 7–13. URL: https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/343/330 (дата звернення: 10.12.2024).

3. Шишка Н. В. Штучний інтелект в українському правосудді: правові передумови запровадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 143–145. URL: http://lsej.org.ua/3_2021/37.pdf (дата звернення: 10.12.2024).

4. Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затвердж. Рішенням Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text (дата звернення: 10.12.2024).

5. В українських судах використовуватимуть штучний інтелект. *Громадська медіа-платформа ТМЦ.ІНФО.* 2024. 14 лют. URL: https://tmcinfo.com.ua/publications/2021/02/14/v-ukrajinskyh-sudah-vykorystovuvatymut-shtuchnyj-intel (дата звернення: 10.12.2024).

6. Подорожна Т. С., Котуха О. С. Цифровізація нормотворчої діяльності: сучасний стан та перспективи розвитку. *Альманах права. Правові засади нормотворчої діяльності: національний і зарубіжний досвід: До 75-річчя Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 1949–2024*. Київ, 2024. Вип. 15.

7. Концепція оновлення Цивільного кодексу України / А. С. Довгерт та ін. Київ : Вид. дім «АртЕК», 2020. 128 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1ExwdnngsmvpAZJtWi836Rr6-x1quaZJQ/view (дата звернення: 10.12.2024).

8. Report A9-0188/2023 European Parliament. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0188_EN.html (viewed on 10.12.2024).

9. Баранов О. А. Визначення терміну «штучний інтелект». *Інформація і право*. 2023. Вип. 1 (44). С. 32–49. URL: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.1(44).287537 (дата звернення: 10.12.2024).

10. Черненко О. Проблеми правового регулювання технологій штучного інтелекту. *Приватне право і підприємництво*. 2024. Вип. 24. С. 106–112. DOI: https://doi.org/10.32849/2409-9201.2024.24.14.

11. Стефанчук М. О. Теоретичні засади цивільної правосуб'єктності фізичних осіб та особливості її здійснення : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2020.

12. Кармаза О., Грабовська О. Електронна особа (особистість) як суб'єкт правовідносин у цивілістичному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 5–10. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/2/2.pdf (дата звернення: 10.12.2024).

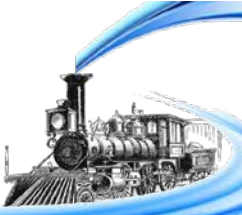
13. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо розширення кола об'єктів цивільних прав : Закон України від 10.08.2023 № 3320-IX. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3320-20#Text (дата звернення: 10.12.2024).

14. Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.2003 № 435-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 10.12.2024).

15. Про цифровий контент та цифрові послуги : Закон України від 10.08.2023 № 3321-IX. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321-20#Text (дата звернення: 10.12.2024).

16. European Commission for the Efficiency of Justice (2019). European Ethical Charter on the use of AI in the judicial systems and their environment. Adopted at the 31st plenary meetingof the CEPEJ (Strasbourg, 3–4 December 2018). URL: https://rm.coe.int/ethical-charter-en-forpublication-4-december-2018/16808f699c (viewed on 10.12.2024).

17. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 04.11.1950. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.12.2024).

References:

1. 17 Tsilei staloho rozvytku [*17 Sustainable Development Goals]. Global Compact Network Ukraine.* Retrieved from https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/ [in Ukrainian].

2. Kobko-Odarii, V. S. (2023). Rol shtuchnoho intelektu v sudovii interpretatsii prava [Role of artificial intelligence in judicial interpretation of law]. *Kyivskyi chasopys prava – Kyiv Law Journal, 3*, 7–13. Retrieved from https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/343/330 [in Ukrainian].

3. Shyshka, N. V. (2021). Shtuchnyi intelekt v ukrainskomu pravosuddi: pravovi peredumovy zaprovadzhennia [Artificial intelligence in Ukrainian justice: Legal preconditions for implementation]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal, 3*, 143–145. Retrieved from http://lsej.org.ua/3_2021/37.pdf [in Ukrainian].

4. Polozhennia pro poriadok funktsionuvannia okremykh pidsystem (moduliv) Yedynoi sudovoi informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy, zatverdzh. Rishenniam Vyshchoi rady pravosuddia vid 17.08.2021 № 1845/0/15-21 [*Regulation on the functioning of certain subsystems (modules) of the Unified Judicial Information and Telecommunication System*, approved by the decision of the High Council of Justice on August 17, 2021, No. 1845/0/15-21]. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy – Database 'Legislation of Ukraine' / Verkhovna Rada of Ukraine.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text [in Ukrainian].

5. V ukrainskykh sudakh vykorystovuvatymut shtuchnyi intelekt [*Artificial intelligence will be used in Ukrainian courts]*. (2024, February 14). *Hromadska media-platforma TMT.INFO – TMC.INFO Public Media Platform.* Retrieved from https://tmcinfo.com.ua/publications/2021/02/14/v-ukrajinskyh-sudah-vykorystovuvatymut-shtuchnyj-intel [in Ukrainian].

6. Podorozhna, T. S., & Kotukha, O. S. (2024). Tsyfrovizatsiia normotvorchoi diialnosti: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Digitalization of normative-legal activity: Current state and prospects for development]. *Almanakh prava. Pravovi zasady normotvorchoi diialnosti: natsionalnyi i zarubizhnyi dosvid: Do 75-richchia Instytutu derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 1949–2024 – Almanac of Law: Legal Foundations of Normative Activity: National and Foreign Experience: To the 75th Anniversary of the V. M. Koretskyi Institute of State and Law, NAS of Ukraine, 1949–2024*, 15 [in Ukrainian].

7. Dovhert, A. S., et al. (2020). Kontseptsiia onovlennia Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy [*Concept of updating the Civil Code of Ukraine]*. Kyiv: Vyd. dim «ArtEK», 128 p. Retrieved from https://drive.google.com/file/d/1ExwdnngsmvpAZJtWi836Rr6-x1quaZJQ/view [in Ukrainian].

8. Report A9-0188/2023 European Parliament. Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0188_EN.html

9. Baranov, O. A. (2023). Vyznachennia terminu «shtuchnyi intelekt» [Definition of the term "artificial intelligence"]. *Informatsiia i pravo – Information and Law, 1*(44), 32–49. Retrieved from https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.1(44).287537 [in Ukrainian].

10. Chernenko, O. (2024). Problemy pravovoho rehuliuvannia tekhnolohii shtuchnoho intelektu [Problems of legal regulation of artificial intelligence technologies]. Pryvatne pravo i pidpryiemnytstvo – *Private Law and Entrepreneurship, 24*, 106–112. Retrieved from https://doi.org/10.32849/2409-9201.2024.24.14 [in Ukrainian].

11. Stefanchuk, M. O. (2020). Teoretychni zasady tsyvilnoi pravosubiektnosti fizychnykh osib ta osoblyvosti yii zdiisnennia [*Theoretical foundations of civil legal capacity of individuals and features of its exercise]*: *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

12. Karmaza, O., & Hrabovska, O. (2021). Elektronna osoba (osobystist) yak subiekt pravovidnosyn u tsyvilistychnomu protsesi [Electronic person (personality) as a subject of legal relations in civil procedure]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law, 2*, 5–10. Retrieved from http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/2/2.pdf (in Ukrainian].

13. Pro vnesennia zmin do Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy shchodo rozshyrennia kola obiektiv tsyvilnykh prav: Zakon Ukrainy vid 10.08.2023 № 3320-IX [*On amendments to the Civil Code of Ukraine regarding the expansion of the scope of objects of civil rights*, Law of Ukraine No. 3320-IX of August 10, 2023]. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy – Database 'Legislation of Ukraine' / Verkhovna Rada of Ukraine.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3320-20#Text [in Ukrainian].

14. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon vid 16.01.2003 № 435-IV [*Civil Code of Ukraine*, Law No. 435-IV of January 16, 2003]. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy – Database 'Legislation of Ukraine' / Verkhovna Rada of Ukraine.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text [in Ukrainian].

15. Pro tsyfrovyi kontent ta tsyfrovi posluhy: Zakon Ukrainy vid 10.08.2023 № 3321-IX [*On digital content and digital services,* Law of Ukraine No. 3321-IX of August 10, 2023]. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy – Database 'Legislation of Ukraine' / Verkhovna Rada of Ukraine.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321-20#Text [in Ukrainian].

16. European Commission for the Efficiency of Justice (2019). European Ethical Charter on the use of AI in the judicial systems and their environment. Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3–4 December 2018). Retrieved from https://rm.coe.int/ethical-charter-en-forpublication-4-december-2018/16808f699c

17. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: mizhnar. dok. vid 04.11.1950 [Convention *for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms,* Council of Europe (1950, November 4)]. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy – Database 'Legislation of Ukraine' / Verkhovna Rada of Ukraine.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].

УДК 35.07

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-639-648

Пєшков Володимир Володимирович аспірант, Науково-дослідний інститут публічного права, https://orcid.org/0009-0007-7286-6259

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Діяльність публічної адміністрації в умовах воєнного стану зазнає суттєвих трансформацій, зумовлених необхідністю оперативного реагування на кризові ситуації та забезпечення життєдіяльності держави. Війна створює нові виклики для системи державного управління, змушуючи адаптувати її до змінених обставин. Впровадження ефективних управлінських механізмів стає критично важливим для підтримання правопорядку, забезпечення громадської безпеки та функціонування економіки. У цьому контексті особливої актуальності набуває оптимізація діяльності державних інституцій та розробка стратегічних заходів для покращення їхньої роботи. Публічне адміністрування в умовах воєнного стану має враховувати як внутрішні, так і зовнішні фактори, що впливають на ефективність ухвалення рішень та їх реалізацію.

Реалії воєнного стану вимагають від публічної адміністрації підвищеної оперативності, адаптивності та здатності до ефективного кризового управління. Водночас постає проблема забезпечення балансу між централізацією управління та автономією місцевих органів влади, які безпосередньо працюють з громадянами. Під час військових конфліктів важливо забезпечити чітку координацію між різними рівнями державного управління, що дозволяє уникнути дублювання функцій та оперативно вирішувати проблеми населення. Державні органи повинні не лише реагувати на безпекові виклики, а й забезпечувати стабільне функціонування критичної інфраструктури та надання соціальних послуг. Впровадження цифрових технологій та інструментів електронного управління може суттєво покращити ефективність діяльності адміністративних органів у кризових умовах.

Законодавча база, що регулює діяльність публічної адміністрації у період воєнного стану, потребує постійного вдосконалення з урахуванням змін у безпековій ситуації та викликів, що постають перед державою. Правові механізми повинні не лише забезпечувати належне функціонування адміністративної системи, а й гарантувати захист прав громадян навіть у надзвичайних умовах.

Фінансування публічної адміністрації в умовах війни також є важливим фактором, що впливає на їхню спроможність виконувати покладені завдання.

Значна частина бюджетних ресурсів спрямовується на оборонні потреби, що зумовлює необхідність оптимізації фінансового менеджменту у сфері публічного адміністрування. Використання міжнародної допомоги, грантових програм та гуманітарного фінансування стає одним із ключових механізмів підтримки адміністративних органів. Ефективне управління фінансовими ресурсами дозволяє не лише забезпечити поточне функціонування державних установ, а й реалізовувати програми відновлення уражених регіонів.

Саме тому на сьогодні є важливим дослідження шляхів удосконалення діяльності публічної адміністрації в умовах воєнного стану, з урахуванням змін у законодавчій, фінансовій та управлінській сферах. Відсутність ефективних механізмів координації, недостатнє фінансування та потреба в адаптації правових норм до нових викликів вимагають комплексного підходу.

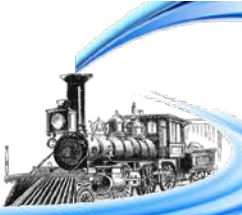
Ключові слова: публічне адміністрування, воєнний стан, державне управління, кризове управління, законодавче регулювання, фінансування, координація, безпека, цифрові технології, ефективність.

Peshkov Volodymyr Volodymyrovych Postgraduate student of the Research Institute of Public Law, https://orcid.org/0009-0007-7286-6259

WAYS TO IMPROVE PUBLIC ADMINISTRATION ACTIVITIES IN MARTIAL ARTS CONDITIONS

Abstract. The functioning of public administration bodies under martial law undergoes significant transformations due to the necessity for prompt responses to crisis situations and the maintenance of state operations. War introduces new challenges to the system of public governance, compelling it to adapt to rapidly changing circumstances. The implementation of efficient administrative mechanisms becomes critically important for upholding the rule of law, ensuring public security, and maintaining economic stability. In this context, optimizing the activities of state institutions and developing strategic measures for their enhancement gain particular relevance. Public administration in wartime conditions must account for both internal and external factors that influence decision-making effectiveness and policy implementation.

The realities of martial law require public administration bodies to demonstrate heightened responsiveness, adaptability, and crisis management capabilities. At the same time, maintaining a balance between centralized governance and the autonomy of local authorities, which directly engage with citizens, remains a significant challenge. During military conflicts, ensuring clear coordination between different levels of public administration is crucial to avoid duplication of functions and to swiftly address the needs of the population. Government agencies must not only

respond to security threats but also ensure the continued functioning of critical infrastructure and the delivery of essential social services. The introduction of digital technologies and electronic governance tools can significantly improve the efficiency of administrative bodies in crisis conditions.

The legal framework governing public administration during martial law requires continuous refinement to account for shifts in the security environment and emerging challenges faced by the state. The harmonization of national legislation with international crisis governance standards is particularly relevant. The experience of other countries highlights the importance of legal flexibility, which enables administrative bodies to respond effectively to new threats. At the same time, the effectiveness of public administration largely depends on a clear distribution of responsibilities between central and local authorities, preventing operational disorder and uncoordinated actions. Legal mechanisms should not only ensure the proper functioning of the administrative system but also guarantee the protection of citizens' rights even under emergency conditions.

The financing of public administration under wartime conditions is another crucial factor influencing its ability to fulfill its designated functions. A significant portion of budgetary resources is allocated to defense needs, necessitating the optimization of financial management within the public administration sector. The utilization of international assistance, grant programs, and humanitarian funding has become one of the key mechanisms for supporting administrative bodies. Effective financial resource management not only ensures the uninterrupted operation of government institutions but also facilitates the implementation of recovery programs in affected regions. Transparency and accountability in the allocation of financial resources are critical conditions for maintaining public trust in state authorities. The rational use of funds, combined with anti-corruption measures, will contribute to enhancing the effectiveness of public administration.

For this reason, research on improving the activities of public administration bodies under martial law is particularly relevant today, given the evolving legislative, financial, and administrative challenges. The absence of effective coordination mechanisms, inadequate financing, and the need for the adaptation of legal norms to new threats require a comprehensive approach.

Keywords: public administration, martial law, state governance, crisis management, legislative regulation, financing, coordination, security, digital technologies, efficiency.

Постановка проблеми. Функціонування публічного адміністрування в умовах воєнного стану створює складні виклики, що вимагають негайної адаптації до кризових умов. Необхідність ефективної координації, фінансового забезпечення та нормативно-правового регулювання набуває критичного

значення для забезпечення стабільності, безпеки та безперервності функціонування держави. Обмеженість ресурсів, зростаючі гуманітарні потреби та загрози національній безпеці вимагають нових підходів до управління. Відсутність ефективних механізмів швидкого реагування та правової адаптації може призвести до адміністративного хаосу. Саме тому дослідження шляхів удосконалення діяльності органів публічного адміністрування в умовах воєнного стану є актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження діяльності публічної адміністрації в Україні є предметом наукових праць багатьох учених, які аналізують її теоретико-методологічні основи, механізми функціонування та особливості правового регулювання. Значний внесок у вивчення цього питання зробили В. Авер'янов, О. Бандурка, К. Бугайчук, С. Вировий, А. Волков, Н. Гавкалова, В. Галунько, А. Гоголєв, Т. Коломоєць, В. Колпаков, А. Комзюк, В. Корженко, А. Куліш, Р. Миронюк, Р. Мельник та інші дослідники. Вони досліджували концептуальні підходи до організації діяльності публічної адміністрації, механізми забезпечення ефективності адміністративних процедур та нормативно-правові засади функціонування системи публічного адміністрування.

Окремі аспекти діяльності публічної адміністрації в умовах воєнного стану досліджували В. Галунько, Т. Коломоєць, В. Колпаков,О. Кузьменко, В. Чорна, А. Комзюк, Р. Миронюк, Р. Мельник. Вони аналізували особливості управлінських процесів у кризових умовах, механізми координації дій між органами державної влади, а також правові аспекти функціонування адміністративної системи під час воєнного стану. Незважаючи на вагомий внесок дослідників у вивчення зазначених аспектів, діяльність публічної адміністрації в умовах воєнного стану залишається недостатньо дослідженою. Необхідним є подальший аналіз правових, фінансових та організаційних механізмів адаптації адміністративних процесів до надзвичайних обставин, що потребує міждисциплінарного підходу та комплексного бачення шляхів розв'язання існуючих проблем**.**

Метою статті є аналіз особливостей функціонування органів публічного адміністрування в умовах воєнного стану та визначення шляхів їх удосконалення. Дослідження спрямоване на виявлення проблем у сфері координації, фінансування та нормативно-правового регулювання адміністративної діяльності в кризових умовах. Особлива увага приділяється впровадженню сучасних управлінських механізмів та цифрових технологій для підвищення ефективності державного управління. Запропоновані рекомендації сприятимуть розробці стратегічних рішень для забезпечення стабільного функціонування адміністративної системи в період воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Публічне адміністрування є складною, багаторівневою системою організації та здійснення публічної влади, що

відображає європейську адміністративно-правову концепцію public administration. Воно охоплює діяльність органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, а також суб'єктів, яким делеговані певні владні повноваження, щодо надання адміністративних послуг, забезпечення належного управління суспільними процесами та реалізації державної політики. Його основна мета полягає у створенні ефективних механізмів взаємодії між державою, громадянами та приватним сектором, що гарантує правовий порядок, дотримання прав і свобод людини та оптимальне використання ресурсів. У сучасних умовах публічне адміністрування є невід'ємною складовою сталого розвитку держави та суспільства, оскільки воно забезпечує стабільність, прозорість та результативність державного управління[1, с. 90].

Характерною рисою публічного адміністрування є його правове підґрунтя, оскільки воно реалізується через норми адміністративного права, які визначають компетенцію та функції суб'єктів публічного адміністрування. Зазначені суб'єкти мають правовий статус, що передбачає володіння адміністративною компетенцією та відповідальність за виконання публічних завдань. У широкому розумінні публічне адміністрування охоплює як виконавчо-розпорядчі, так і регуляторні функції, спрямовані на підтримання правопорядку, надання адміністративних послуг та здійснення контролю за дотриманням норм права. Таким чином, воно має комплексний характер, поєднуючи як правові, так і управлінські аспекти діяльності державних інституцій та органів місцевого самоврядування.

Основними ознаками публічного адміністрування є публічний характер діяльності, нормативно-правове регулювання, організаційна та функціональна диференціація, підконтрольність і підзвітність, орієнтація на суспільний інтерес. Публічний характер діяльності полягає у виконанні завдань, що мають загальносуспільне значення, забезпечують належне функціонування держави та задовольняють потреби громадян. Нормативно-правове регулювання передбачає, що діяльність органів публічного адміністрування здійснюється на підставі, в межах і у спосіб, визначений законом, що гарантує правову визначеність і передбачуваність управлінських рішень. Організаційна та функціональна диференціація виявляється у поділі повноважень між різними рівнями та гілками публічного адміністрування, що забезпечує його ефективність та збалансованість. Підконтрольність і підзвітність гарантують демократичний характер управління, забезпечують ефективний громадський контроль та відповідальність органів влади перед суспільством. Орієнтація на суспільний інтерес передбачає, що рішення та дії суб'єктів публічного адміністрування спрямовані на досягнення загального блага та враховують потреби всіх соціальних груп[2, с. 234].

Система публічного адміністрування ґрунтується на фундаментальних принципах збалансованості, субординації, координації та децентралізації, які

визначають ефективність функціонування державного апарату та взаємодію між його складовими. Вона є складним організаційно-правовим механізмом, що поєднує інституційні та управлінські елементи, спрямовані на забезпечення стабільного розвитку держави та надання якісних публічних послуг. Публічне адміністрування передбачає створення ефективної системи, в якій кожен рівень влади та окремі інституції мають чітко визначені повноваження та зони відповідальності. Його головною метою є забезпечення максимальної ефективності, прозорості та підзвітності в діяльності органів влади, що, у свою чергу, сприяє розвитку демократичних інститутів та зміцненню правової держави.

Принцип збалансованості в системі публічного адміністрування передбачає оптимальний розподіл функцій та обов'язків між центральними, регіональними та місцевими органами влади, що унеможливлює надмірну концентрацію повноважень в одних руках. Такий підхід гарантує ефективне виконання завдань управління на всіх рівнях, дозволяючи кожному суб'єкту публічної влади діяти в межах своєї компетенції без порушення принципів правової держави. Баланс між центральною владою та місцевим самоврядуванням сприяє ефективному розподілу ресурсів, дозволяючи оперативно реагувати на виклики в різних сферах суспільного життя. У сучасних умовах важливим є забезпечення такого балансу, який дозволяє поєднувати стратегічне планування на рівні держави із тактичними рішеннями на регіональному та місцевому рівнях.

Принцип субординації проявляється у чіткій вертикальній структурі органів влади, що забезпечує ефективне ухвалення та виконання управлінських рішень. У рамках цієї ієрархії кожен суб'єкт публічного адміністрування має визначений рівень підпорядкованості, що унеможливлює хаос у процесі управління та сприяє належному контролю за реалізацією державної політики. Водночас субординація забезпечує чіткий розподіл відповідальності між органами виконавчої влади, що дає змогу знижувати рівень бюрократизації та підвищувати рівень організаційної дисципліни. Важливою складовою цього принципу є механізми контролю за дотриманням рішень вищих органів влади, що гарантує їхню реалізацію на всіх рівнях адміністративної системи.

Принцип координації передбачає узгодженість дій між різними органами публічного адміністрування, що дає змогу уникнути дублювання функцій, запобігти конфліктам компетенції та забезпечити злагоджену діяльність усіх управлінських структур. У цьому контексті важливу роль відіграє міжвідомча взаємодія, що дозволяє різним державним інституціям працювати в єдиному правовому полі, обмінюватися інформацією та ефективно розподіляти ресурси. Координація також включає налагодження партнерських відносин між державним і приватним секторами, що може значно підвищити ефективність реалізації державних програм та проєктів. В умовах глобальних викликів і

кризових ситуацій чітка координація між органами влади є критично важливою для забезпечення стійкості державного управління та виконання соціально значущих функцій.

Принцип децентралізації спрямований на розширення повноважень органів місцевого самоврядування, що сприяє оперативному прийняттю рішень на рівні територіальних громад, врахуванню регіональних особливостей та підвищенню рівня якості надання публічних послуг. Децентралізація дозволяє делегувати частину владних повноважень від центральних органів до місцевих адміністрацій, що забезпечує більш ефективне управління ресурсами та сприяє підвищенню відповідальності місцевої влади за соціально-економічний розвиток регіонів. Це особливо важливо у сучасних умовах, коли місцеві громади повинні мати достатній рівень автономії для ефективного реагування на нагальні потреби населення. Успішна децентралізація передбачає не лише передачу повноважень, а й фінансове забезпечення місцевих органів влади, що дозволяє їм реалізовувати власні управлінські ініціативи та підтримувати життєдіяльність територіальних громад[3, с.244].

В умовах воєнного стану механізми децентралізації зазнали значних трансформацій, що зумовлено необхідністю оперативного ухвалення рішень у сфері безпеки, мобілізаційної підготовки та управління критичною інфраструктурою. Одним із ключових елементів цієї трансформації стало утворення військових адміністрацій, які виконують функції органів державної влади в районах, де місцеве самоврядування або тимчасово не може здійснювати свої повноваження, або їх реалізація потребує централізованого управління. Військові адміністрації забезпечують координацію дій правоохоронних органів, сил оборони та цивільних структур, що дозволяє ефективно управляти територіями в умовах бойових дій або після їх звільнення. Вони також виконують низку функцій, спрямованих на відновлення зруйнованої інфраструктури, забезпечення безпеки громадян та реалізацію соціальних програм у зонах підвищеного ризику.

Збалансоване поєднання механізмів децентралізації та діяльності військових адміністрацій є необхідною умовою для забезпечення стабільності державного управління у кризових умовах. Це вимагає чіткого розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та військовими адміністраціями, що дозволить ефективно реагувати на виклики воєнного часу, зберігаючи при цьому автономію громад у питаннях, що не належать до компетенції силових структур[4, с. 34].

До системи суб’єктів публічної адміністрації відносяться:

– органи державної влади[5; 6; 7];

– органи місцевого самоврядування, їх посадові особи та їх посадові особи[8], та

– інші органи, що здійснюють адміністративні функції відповідно до закону, у тому числі в рамках реалізації делегованих повноважень [9].

В умовах воєнного стану органи публічної адміністрації виконують критично важливі функції щодо забезпечення обороноздатності країни, підтримання правопорядку, координації дій у сфері цивільного захисту та гарантування стабільного функціонування державних інституцій. Разом з тим, діяльність органів публічної адміністрації в умовах воєнного стану сьогодні потребує ґрунтовного реформування, спрямованого на суттєве підвищення ефективності управлінських процесів, приведення їх у відповідність до сучасних викликів та загроз, а також формування адаптивної системи публічного управління, здатної оперативно реагувати на виклики, що виникають у період збройної агресії.

Насамперед реформування має бути зосереджене на цифровій трансформації адміністративних процедур, що дозволить зменшити навантаження на державні органи, мінімізувати корупційні ризики, підвищити оперативність надання адміністративних послуг і забезпечити прозорість прийняття управлінських рішень. У цьому контексті актуальним є запровадження комплексних інформаційно-аналітичних систем, які б дозволяли синхронізувати дані між різними рівнями органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, а також забезпечували б ефективний моніторинг та прогнозування адміністративних процесів.

Окремий акцент має бути зроблений на посиленні антикорупційних механізмів у системі публічного адміністрування, зокрема шляхом удосконалення механізмів внутрішнього та зовнішнього контролю за діяльністю органів публічної влади, запровадження дієвих процедур прозорого кадрового добору, підвищення рівня персональної відповідальності посадових осіб за прийняті рішення, а також зміцнення правових механізмів притягнення до відповідальності за зловживання владою або службовим становищем. Необхідно забезпечити належне функціонування системи електронного декларування, посилити контроль за витрачанням бюджетних коштів, удосконалити механізми аудиту та фінансового моніторингу, що дозволить знизити ризики нецільового використання державних ресурсів.

Реформування також повинно охоплювати структурну оптимізацію органів публічної адміністрації, яка передбачає раціоналізацію їх функціонального навантаження, усунення дублювання повноважень, перерозподіл компетенцій між центральними та місцевими органами виконавчої влади, а також підвищення рівня децентралізації управлінських рішень, що дозволить забезпечити оперативніше та ефективніше реагування на потреби громадян і територіальних громад. У цьому аспекті особливої уваги потребує питання взаємодії між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, яке має бути врегульоване на законодавчому рівні шляхом розробки чітких механізмів координації їх діяльності, встановлення процедур інформаційного обміну, а також запровадження єдиних стандартів адміністративного менеджменту.

Необхідно розширити правові засади діяльності органів державної влади у сфері військово-цивільного управління, що включає вдосконалення механізмів функціонування військових адміністрацій, розширення їх компетенції в питаннях забезпечення життєдіяльності регіонів, координації дій силових структур, ухвалення рішень щодо евакуації населення, відновлення критичної інфраструктури та підтримки громадян, які постраждали внаслідок воєнних дій. Важливо також запровадити нові підходи до кадрової політики в органах публічної адміністрації, спрямовані на підготовку державних службовців до роботи в екстремальних умовах, що включає спеціалізовані навчальні програми, тренінги з кризового управління, оперативного планування та безпекових питань.

Окремий напрям реформи стосується удосконалення процедур ухвалення управлінських рішень в умовах кризових ситуацій. Зокрема, необхідним є спрощення регуляторних процедур, оптимізація механізмів державного реагування на надзвичайні ситуації, забезпечення ефективного кризового менеджменту, що включає формування оперативних штабів, координаційних центрів та спеціалізованих антикризових структур, які могли б забезпечувати ефективне управління державними ресурсами та організовувати взаємодію між різними рівнями влади в екстрених ситуаціях.

Не менш важливим завданням є підвищення рівня довіри громадян до державних інституцій, що потребує запровадження механізмів громадського контролю, відкритого доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади, залучення громадянського суспільства до процесів прийняття рішень, посилення ролі незалежних аналітичних центрів та експертних груп у процесі оцінки ефективності адміністративних реформ. Важливо також розвивати правову культуру та підвищувати рівень правової свідомості як громадян, так і посадових осіб, що сприятиме формуванню відповідального ставлення до виконання функцій публічного управління.

Висновки. Реформування органів публічної адміністрації в умовах воєнного стану повинно базуватися на принципах адаптивності, мобільності, ефективності та правової визначеності, що дозволить створити стійку, оперативну та дієву систему управління, яка зможе не лише ефективно реагувати на виклики війни, але й забезпечувати належний рівень публічного адміністрування, сприяти соціально-економічній стабільності та підтримувати процеси повоєнного відновлення країни.

Література:

1. Терещук В. В. Поняття, ознаки та структура суб'єктів публічного адміністрування України. *Право і суспільство*. 2020. № 1, ч. 2. С. 89–94.

2. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України. Академічний курс: підр. у двох томах. Том 1: Загальна частина. Київ: Юридична думка, 2007. 592 с.

3. Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Адміністративне право України. Повний курс: підручник. Херсон : ОЛДІПЛЮС, 2018. 446 с.

4. Дулгер В. В. Військові адміністрації як тимчасові державні органи з елементами військової організації управління у складі сектору безпеки й оборони України. *Південно-український правничий часопис*. 2018. № 4, ч. 2. С. 33–39. URL: https://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2018/4/part_2/10.pdf

5. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/794-18

6. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 року № 3166-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3166-17

7. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20-21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/586-14

8. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/280/97-вр

9. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право : навчальний посібник. Київ : Ваіте, 2014. 376 с.

References:

1. Tereshchuk, V. V. (2020) Poniattia, oznaky ta struktura subiektiv publichnoho administruvannia Ukrainy [Concepts, features and structure of subjects of public administration of Ukraine]. Pravo i suspilstvo. - Law and society. № 1, ch. 2. S. 89–94. [in Ukrainian]

2. Averianov, V. B. (2007) Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs: pidr. u dvokh tomakh [Administrative law of Ukraine. Academic course: textbook in two volumes]. Tom 1: Zahalna chastyna. Kyiv: Yurydychna dumka, 2007. 592 s. [in Ukrainian]

3. Halunko, V., Dikhtiievskyi, P., Kuzmenko, O., Stetsenko, S. ta in. (2018) Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]. Povnyi kurs: pidruchnyk. Kherson : OLDIPLIuS, 2018. 446 s. [in Ukrainian]

4. Dulher, V. V. (2018) Viiskovi administratsii yak tymchasovi derzhavni orhany z elementamy viiskovoi orhanizatsii upravlinnia u skladi sektoru bezpeky y oborony Ukrainy [Military administrations as temporary state bodies with elements of military management organization as part of the security and defense sector of Ukraine]. Pivdenoukrainskyi pravnychyi chasopys - South Ukrainian Legal Journal. № 4, ch. 2. S. 33–39. https://zakon.rada.gov.ua Retrieved from https://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2018/4/part_2/10.pdf [in Ukrainian]

5. Zakon Ukrainy Pro Kabinet Ministriv Ukrainy [Law of Ukraine On the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 27.02.2014 № 794-VII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2014. № 13. https://zakon.rada.gov.ua Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/794-18 [in Ukrainian]

6. Zakon Ukrainy Pro tsentralni orhany vykonavchoi vlady [Law of Ukraine On central executive bodies] vid 17 bereznia 2011 roku № 3166-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2011. № 38. https://zakon.rada.gov.ua Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/3166-17 [in Ukrainian]

7. Zakon Ukrainy Pro mistsevi derzhavni administratsii [Law of Ukraine On local state administrations] vid 09.04.1999 № 586-XIV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1999. № 20-21. https://zakon.rada.gov.ua Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/586-14 [in Ukrainian]

8. Zakon Ukrainy Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini [Law of Ukraine On local self-government in Ukraine] vid 21.05.1997 № 280/97-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1997. № 24. https://zakon.rada.gov.ua Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/280/97-вр [in Ukrainian]

9. Melnyk, R. S., Bevzenko, V. M. (2014) Zahalne administratyvne pravo [General administrative law]: navchalnyi posibnyk. Kyiv : Vaite, 2014. 376 s. [in Ukrainian]

УДК 342.7

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-649-671

Сергієнко Наталія Артурівна доктор юридичних наук, професор кафедри загальноправових дисциплін Навчально-наукового гуманітарного інституту Національної академії Служби безпеки України, Національна академія Служби безпеки України, м. Київ, тел.: (066) 800-80-67, https://orcid.org/0000-0002-6681-5961

Бабяк Максим Олегович юрист практики адміністративного права адвокатського об'єднання «ОРДИНАТ ЦИМБАЛЮК СКУБА», м. Київ, тел.: (095) 431-91-14, https://orcid.org/0000-0002-4246-9734

Старченко Артем Арсенович юрист практики адміністративного права адвокатського об'єднання «ОРДИНАТ ЦИМБАЛЮК СКУБА», м. Київ, тел.: (095) 519-10-90, https://orcid.org/0009-0002-2320-3882

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ВИЇЗД ЗА МЕЖІ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. Після початку повномасштабного вторгнення 24.02.2022 в Україні було запроваджено правовий режим воєнного стану, що обумовило обмеження певних конституційних прав і свобод громадян. Поміж російської збройної агресії проти України, одним із найбільш обговорюваних питань стало обмеження права на свободу пересування, вибір місця проживання та права вільно залишати територію України, зокрема для громадян України чоловічої статі віком від 18 до 60 років. У цій статті аналізуються підстави для запровадження таких обмежень, їх відповідність Конституції України, міжнародним стандартам прав людини та принципу верховенства права.

Дослідження спирається на приписи Конституції України, міжнародного права, рішення Конституційного Суду України, практику Верховного Суду та інших судів України, Європейського суду з прав людини. У статті розглянуто приписи спеціальних законів України, які встановлюють обмеження таких прав. Окрему увагу приділено аналізу постанови Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 р. № 57, якою регулюється реалізація права на перетин кордону різній категорії осіб під час дії воєнного стану.

У ході дослідження автори доходять висновку, що чинне законодавство України не містить норм (на рівні закону України), які б прямо забороняли виїзд

за кордон певним категоріям громадян, зокрема громадянам України чоловічої статі віком від 18 до 60 років.

У статті наголошується, що навіть за наявності легітимної мети в обмеженні прав і свобод громадян у період дії воєнного стану, дотримання фундаментальних конституційних гарантій залишається невід'ємною вимогою функціонування правової держави.

Ключові слова: воєнний стан, право на виїзд за межі України, обмеження конституційних прав і свобод, міжнародні стандарти прав людини, верховенство права.

Sergiienko Nataliia Arturivna Doctor of Law Science, Professor at the Department of General Legal Disciplines Educational and Scientific Humanitarian Institute National Academy of the Security Service of Ukraine, National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv, tel.: (066) 800-80-67, https://orcid.org/0000-0002-6681-5961

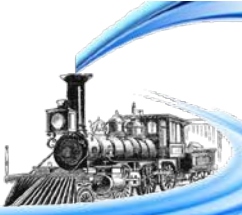
Babiak Maksym Olehovych lawyer of Administrative Law Practice Attorneys' Assosiation «ORDYNAT TSYMBALUK SKUBA», Kyiv, tel.: (095) 431-91-14, https://orcid.org/0000-0002-4246-9734

Starchenko Artem Arsenovych lawyer of Administrative Law Practice Attorneys' Assosiation «ORDYNAT TSYMBALUK SKUBA», Kyiv, tel.: (095) 519-10-90, https://orcid.org/0009-0002-2320-3882

RESTRICTIONS ON THE RIGHT TO LEAVE UKRAINE UNDER THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW: SELECTED ISSUES OF LEGAL REGULATION

Abstract. Following the full-scale invasion on February 24, 2022, Ukraine introduced the legal regime of martial law, which led to restrictions on certain constitutional rights and freedoms of citizens. Amid the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, one of the most debated issues has been the restriction of the right to freedom of movement, free choice of place of residence, and the right to freely leave the territory of Ukraine, particularly for male citizens of Ukraine aged 18 to 60. This article analyzes the grounds for imposing such restrictions, their compliance with the Constitution of Ukraine, international human rights standards, and the principle of the rule of law.

The research is based on the provisions of the Constitution of Ukraine, international law, decisions of the Constitutional Court of Ukraine, the case law of the Supreme Court and other Ukrainian courts, as well as the European Court of Human

Rights. The article examines the provisions of special laws of Ukraine that establish such restrictions. Particular attention is paid to the analysis of Resolution No. 57 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 27, 1995, which regulates the exercise of the right to cross the border for different categories of persons during the period of martial law.

The study concludes that the current legislation of Ukraine does not contain provisions at the level of a law of Ukraine that explicitly prohibit certain categories of citizens, including male citizens of Ukraine aged 18 to 60, from leaving the country.

The article emphasizes that even when there is a legitimate aim in restricting citizens' rights and freedoms during martial law, adherence to fundamental constitutional guarantees remains an essential requirement for the functioning of a rule-of-law state.

Keywords: martial law, right to leave Ukraine, restriction of constitutional rights and freedoms, international human rights standards, rule of law.

Постановка проблеми. З початком повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року держава зіткнулась з необхідністю введення особливого правового режиму для забезпечення національної безпеки та охорони правопорядку – правового режиму воєнного стану. Одним із ключових аспектів, що потребує детального розгляду, є обмеження конституційних прав і свобод громадян в умовах воєнного стану.

Зокрема, обмеження прав, таких як свобода пересування, вільний вибір місця проживання та права вільно залишати територію України, становлять важливу юридичну проблему, яка пов’язана з визначенням юридичних підстав для обмежень таких прав та повноваженнями суб’єктів публічної адміністрації на запровадження таких обмежень.

Питання правомірності та легітимності таких обмежень потребує глибокого аналізу, адже ці обмеження стосуються основних прав людини, що є фундаментальними для правової держави.

Зокрема, постає питання: як узгоджуються ці обмеження з положеннями Конституцією України, міжнародними стандартами прав людини, і чи є правові підстави для обмеження виїзду певної категорії громадян України в умовах воєнного стану. Вирішення цієї проблеми має важливе значення, як для правової теорії, так і для практичного застосування законодавства, адже воно безпосередньо впливає на баланс між національною безпекою та фундаментальними правами людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану неодноразово була об’єктом дослідження юристів-науковців. Зокрема, питання обмеження свободи пересування та вибору місця проживання в Україні у період дії воєнного стану

досліджував Поляруш С. І. [1]. Марущак А. В. досліджувала встановлення обмеження виїзду за межі України громадян України чоловічої статі віком від 18 до 60 років на період дії правового режиму воєнного стану [2]. У свою чергу, Кузніченко О. В. та Менсо І. В. в своєму науковому дослідженні приділили увагу дотриманню конституційних прав у разі перетину митного кордону України чоловіками-студентами під час дії воєнного стану [3]. Особливості перетину державного кордону України в період дії воєнного стану досліджували Авзалова Д. О. та Кушнір Я. О. [4]. Фулей Т. І. розглядала питання обмеження права вільно залишати територію України в умовах воєнного стану зі сторони гендерного аспекту [5]. Натомість Коваленко М. В. розглядав питання виїзду дітей та студентів за кордон в умовах воєнного стану [6]. Водночас, питання обмеження права на вільне залишення території України для певної категорії громадян України в умовах дії правового режиму воєнного стану залишаються недостатньо дослідженими і потребують більш детального правового аналізу.

Метою статті є аналіз проблематики правового регулювання обмеження свободи пересування та права вільно залишати територію України в умовах воєнного стану та судової практики в наведеній сфері.

Виклад основного матеріалу. Частина 1. Конституційні засади обмеження прав і свобод людини і громадянина під час дії правового режиму воєнного стану. Приписи частини другої статті 3 Конституції України передбачають, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Статтею 8 Основного Закону України визнається і діє принцип верховенства права [7]. Поміж цього, Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Існують ситуації, за яких певні права в окремих (виключних, особливих, неординарних) випадках можуть бути обмежені законом. Так, частина 1 статті 33 Конституції встановлює, що обмеження щодо свободи пересування (1), вільного вибору місця проживання (2), права вільно залишати територію України (3) встановлюються законом. Наведене кореспондується з приписами пункту 1 частини 1 статті 92 Конституції України.

У рамках нашої статті ми розглянемо правове регулювання обмеження права на виїзд за межі України під час дії правового режиму воєнного стану. Приписи статті 64 Основного Закону України передбачають можливість встановлення окремих обмежень прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень в умовах воєнного або надзвичайного стану, а також визначають, які права та свободи обмежені бути не можуть навіть в умовах вищезазначених особливих правових режимів. Права, передбачені статтею 33 Конституції

України, не визначені в переліку прав, які не можуть бути обмежені в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 2 ст. 64 Конституції). Таким чином, в умовах воєнного стану обмеження щодо свободи пересування (1), вільного вибору місця проживання (2), права вільно залишати територію України (3) може бути встановлено із зазначенням строку дії таких обмежень.

Звернімось до положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, рішень Конституційного Суду України, Верховного Суду, інших судів України, Європейського суду з прав людини, щоб дослідити питання балансу між обмеженнями прав громадян, які можуть встановлюватись законодавством України, враховуючи міжнародні зобов'язання України, та легітимну мету, задля якої ці обмеження можуть встановлюватись.

Протоколом 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [8] встановлено, що обмеження щодо пересування (1), вільного вибору місця проживання (2), права залишати будь-яку країну не може бути обмежено, крім випадків, передбачених законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної чи громадської безпеки, для підтримання публічного порядку, запобігання злочину, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб (пп. 1-3 ст. 2). Аналогічне встановлено статтею 12 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [9].

У Рішенні Конституційного Суду України від 15 червня 2022 року № 4-р(II)/2022 вказано, що у низці приписів Основного Закону України йдеться про „інтереси національної безпеки", „економічну безпеку", „громадський порядок" та інші явища, потреба захисту яких є правомірною (легітимною) метою застосування обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина» [10]. Зокрема Конституційний Суд України, виходячи з приписів статті 8 Конституції України у їх взаємозв'язку з приписами частини першої статті 64 Конституції України вкотре констатує, що верховенство права (правовладдя) вимагає, щоб утручання в конституційні права і свободи людини завжди було домірним» [11], а також указує, що обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, їх установлюють виключно Конституція і закони України, вони мають відповідати правомірній меті, бути обумовлені суспільною потребою досягнення цієї мети, домірними; у разі обмеження конституційного права (свободи) законодавець зобов'язаний запровадити таке нормативне регулювання, яке уможливить оптимальне досягнення правомірної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права (свободи) і не порушуватиме сутності такого права" [12].

Зі змісту п. 37 Доповіді Венеціанської комісії № 512/2009 «Про верховенство права» (the Rule of Law) [13], яка прийнята на 86-й пленарній сесії 25-26 березня 2011 року, вбачається 8 «інгредієнтів» правовладдя, деякими з яких є: (1) доступність закону (в тому значенні, що закон має бути зрозумілим, чітким

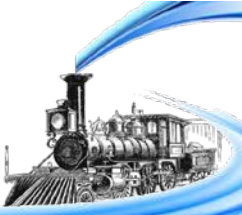
та передбачуваним); (2) питання юридичних прав мають бути вирішені нормами права, а не на основі дискреції; (3) дотримання державою як її міжнародно правових обов'язків, так і тих, що обумовлені національним правом

У пункті 45 рішення ЄСПЛ у справі «Al-dulimi and Montana management INC. Switzerland» [14] ЄСПЛ наголосив, що однією з фундаментальних складових європейського громадського порядку є принцип верховенства права, а свавілля (arbitrariness) є запереченням цього принципу. Навіть у контексті тлумачення та застосування національного законодавства, коли Суд залишає національним органам влади дуже широкі повноваження, він завжди робить це, прямо чи неявно, з урахуванням заборони свавілля (prohibition of arbitrariness) (подібні рішення у справах «Garcna Ruiz v. Spain», заява № 30544/96, пункти 28-29; «Storck v Germany», заява № 61603/00, пункт 98).

Поміж цього, у постанові Верховного Суду від 16.05.2023 по справі № 380/3195/22 [15] міститься правовий висновок, що законодавчо закріплена процедура прийняття рішень суб'єктами публічного права має на меті створення гарантій для суб'єкта приватного права та встановлення меж реалізації повноважень органами публічного права і, в разі її неналежного дотримання, дає підстави для оскарження до суду таких рішень (дій) особою, чиї інтереси вони зачіпають. Установлена законом процедура є важливою гарантією недопущення зловживань з боку суб'єктів владних повноважень під час прийняття рішень та вчинення дій, яка повинна забезпечувати, передусім, справедливе ставлення до особи, а також дотримання загального принципу юридичної визначеності, складовою якого є принцип легітимних очікувань. Аналогічні висновки містяться у постановах Верховного Суду від 25 січня 2019 року у справі № 826/382/18; від 13 березня 2019 року у справі № 826/11708/17; від 8 липня 2021 року у справі № 160/674/19; від 20 травня 2022 року у справі № 340/370/21.

Так, у зв'язку з російською військовою агресією проти України Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженим Законом України від 24.02.2022 № 2102-IX, на всій території України введено воєнний стан. Одночасно із введенням воєнного стану Указом Президента України від 24.02.2022 № 65/2022 «Про загальну мобілізацію», затвердженим Законом України від 03.03.2022 № 2105-IX, оголошено про проведення загальної мобілізації. Як воєнний стан, так і загальна мобілізація тривають і по сьогоднішній день.

Також на вимогу статті 24 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» Україна проінформувала нотою [16] через Генерального секретаря ООН держави, які беруть участь у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, про обмеження прав і свобод людини і громадянина, що є відхиленням від зобов'язань за Міжнародним пактом, та про межу цих відхилень і причини прийняття такого рішення. Зокрема, але не виключно, у вказаній ноті йшлося

про обмеження прав, передбачених ст. 33 Конституції України, відмову (відступ) від зобов'язань відповідно до статей 12 - 13 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права і статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

В цьому контексті цікавою є Окрема думка судді Верховного Суду Уханенка С.А. від 12.11.2024 у справі № 380/11916/22 стосовно того, що домінування публічного інтересу при здійсненні втручання держави у визначену сферу свобод особи обумовлене безпрецедентним масштабом загрози для суверенітету і територіальної цілісності України, тому обмеження щодо реалізації конституційного права вільно залишати територію України відповідає легітимній меті, є обумовленим суспільною необхідністю досягнення цієї мети та є виправданим інтересами держави та суспільства. Таке обмеження забезпечує реалізацію громадянами конституційного обов'язку захисту Вітчизни та є справедливим балансом/компромісом між захистом національної безпеки та потребою забезпечити індивідуальні права особи [17]. Отже, введення в дію обмежень у відповідності до закону є правомірним у екстраординарній ситуації, коли йде питання щодо захисту національної безпеки.

Частина 2. Нормативно-правове регулювання свободи пересування та виїзду за кордон під час воєнного стану. Звернімо увагу на процедуру введення воєнного стану в Україні. Згідно зі статтею 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [18] Президент України видав указ про введення в Україні правового режиму воєнного стану, а Верховна Рада України його затвердила відповідно до своїх повноважень. Повноваження вказаних суб'єктів – Президентом України (п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України) та Верховною Радою України (п. 31 ч. 1 ст. 85 Конституції України) – були здійснені на підставі та у спосіб, передбачений Основним Законом України та Законом України «Про правовий режим воєнного стану» (надалі також – Закон про воєнний стан).

Вищенаведеним Указом Президента України встановлено, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 – 34, 38, 39, 41 – 44, 53 Конституції України, а також вводитися тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (п. 3).

Статтею 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» встановлено 29 заходів правового режиму воєнного стану, зокрема, щодо:

- запровадження у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [19], комендантської години (заборони перебування у певний період доби на вулицях

та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень (п. 5 ч. 1 ст. 8);

- встановлення у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [20], особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства (п. 6 ч. 1 ст. 8);
- встановлення у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [21], заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан (п. 10 ч. 1 ст. 8).

З вищенаведеного можливо зробити висновок, що законодавець встановив обмежувальні заходи та надав повноваження Уряду України реалізувати ці обмеження свободи пересування та вільного вибору місця проживання (пп. 5, 6, 10). Водночас обмеження права вільно залишати територію України в цьому Законі України відсутні. Виникає ґрунтовне питання: можливо, такі обмеження містяться в іншому Законі України.

Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [22] визначає порядок реалізації свободи пересування та вільного вибору місця проживання і встановлює випадки їх обмеження. Необхідно звернути увагу на дефініції, що вживаються в статті 3 цього Закону України:

- свобода пересування - право громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, вільно та безперешкодно за своїм бажанням переміщатися по території України у будь-якому напрямку, у будь-який спосіб, у будь-який час, за винятком обмежень, які встановлюються законом;
- вільний вибір місця проживання чи перебування - право громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, на вибір адміністративно-територіальної одиниці, де вони хочуть проживати чи перебувати.

Тобто, свобода пересування стосується меж всієї території України, а вільний вибір місця проживання чи перебування – адміністративно-територіальної одиниці в межах території України.

У статтях 12, 13 вказаний вище Закон України встановлює обмеження щодо свободи пересування в певних випадках. Зазначаємо, що у період з листопада 2021 року по березень 2024 року в наведений вище Закон України активно вносились зміни.

Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» [23] регулює порядок здійснення права громадян України на виїзд з України і в'їзд в Україну. Так, громадянин України має право виїхати з України, крім випадків, передбачених цим Законом, та в'їхати в Україну (ч. 1 ст. 1). Також вказаний вище Закон України встановлює перелік документів що дають право громадянину України на виїзд з України і в'їзд в Україну.

З аналізу статті 6 цього Закону України встановлено підстави для тимчасового обмеження права громадян України на виїзд з України:

(1) обізнаність з відомостями, що становлять державну таємницю;

(2) застосування запобіжного заходу в кримінальному процесуальному порядку у вигляді заборони виїзду за кордон;

(3) засудження за вчинення кримінального правопорушення;

(4) ухилення від виконання зобов'язань за судовим рішенням чи інших органів (посадових осіб) в порядку примусового виконання, встановленого законом;

(5) перебування під адміністративним наглядом Національної поліції;

(6) особа є керівником юридичної особи або постійного представництва нерезидента, що не виконує встановленого Податковим кодексом України податкового обов'язку щодо сплати грошових зобов'язань у певній сумі щодо певного строку.

Варто наголосити, що в кожному випадку для застосування тимчасового обмеження права громадян на виїзд з України міститься строк, до якого таке обмеження застосовується.

Відповідно до Конституції України, захист суверенітету і територіальної цілісності України є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу (ч. 1 ст. 17); захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком громадян України (ч. 1 ст. 65); громадяни відбувають військову службу відповідно до закону (ч. 2 ст. 65).

Відповідно до Закону України «Про оборону України» [24] (ч.ч. 1, 2 ст. 17), захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України. Громадяни України чоловічої статі, придатні до проходження військової служби за станом здоров'я і віком, а жіночої статі – також за відповідною фаховою підготовкою, повинні виконувати військовий обов'язок згідно із законодавством. Закони України «Про військовий обов'язок і військову службу» (напр., ч. 10 ст. 1) [25]; «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» (напр., ст. 22) [26] передбачають обов'язки громадян України (осіб чоловічої статі віком від 18 до 60 років, для жінок – в певних окремих випадках) щодо різних питань, пов'язаних з виконанням військового обов'язку.

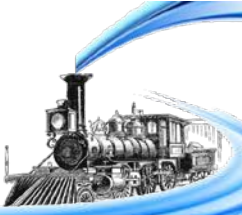
В цьому ракурсі заслуговує уваги окрема думка судді Верховного Суду Уханенка С.А. від 12.11.2024 у справі № 380/11916/22 щодо того, що виконання громадянами України, придатними до проходження військової служби за станом здоров'я і віком, військового обов'язку під час мобілізації, складові якого визначені Законами України «Про військовий обов'язок і військову службу» та «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», безумовно вимагає від них знаходження на території України та готовності в будь-який час з'явитися за

викликом до територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки з метою підготовки до захисту Вітчизни, забезпечення особовим складом Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави [17].

Частина 3. Проблемні аспекти реалізації обмежень права виїзду за межі України під час дії правового режиму воєнного стану. Аналізуючи проблематику реалізації обмежень виїзду за межі України під час дії правового режиму воєнного стану варто звернути увагу на постанову КАС ВС від 17.08.2023 у справі № 380/7792/22 [27], зокрема на наступні формулювання, наведені в цій постанові:

- громадянам, які перебувають на військовому обліку, з моменту оголошення мобілізації забороняється зміна місця проживання без дозволу посадової особи, визначеної у частині третій цієї статті (частина шоста статті 22 Закону № 3543-XII) *(мова йде про Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» - курсив авторський)*. Тож на підставі наведеної норми обмеження свободи пересування для військовозобов'язаних осіб, які підлягають призову на військову службу під час мобілізації або можуть бути залучені в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт, пов'язане саме із оголошенням загальної мобілізації у період правового режиму воєнного стану (п. 74-75 вказаної постанови);
- той факт, що Закон № 3857-XII *(мова йде про Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» - курсив авторський)* не містить обмежень права вільно залишати територію України в умовах правового режиму воєнного стану, не означає, що такі обмеження до вищевказаної категорії осіб не можуть застосовуватися на підставі Закону № 389-VIII *(мова йде про Закон України «Про правовий режим воєнного стану» - курсив авторський)* та Закону № 3543-XII (*мова йде про Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» - курсив авторський*), які є спеціальними для цього періоду (п. 76 вказаної постанови);
- за приписами частини другої статті 3 Закону № 3857-XII *(мова йде про Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» - курсив авторський)* правила перетинання державного кордону України громадянами України встановлюються Кабінетом Міністрів України відповідно до цього Закону та *інших законів* України, що надає підстави Кабінету Міністрів України враховувати при встановленні зазначених правил заходи воєнного стану, запроваджені Законами № 389-VIII (*мова йде про Закон України «Про правовий режим воєнного стану» - курсив авторський*) та № 3543-XII (*мова йде про Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» - курсив авторський*).

31.08.2023 Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду у справі № 380/572/23 [28] виклав такі висновки щодо виїзду за кордон:

«… Україна відповідно до статті 24 Закону № 389-VIII поінформувала Генерального секретаря ООН та іноземні держави нотою № 4132/28-110-17626 від 28 лютого 2022 року щодо обсягу застосування тимчасового відступу України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод. Зокрема, Україна відмовлялась від виконання вимог статті 33 Конституції України, а обмеження цього права вимагало відмови від зобов'язань за статями 12-13 Пакту, статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції…» (п. 86 вказаної постанови).

З аналізу цих позицій Верховного Суду вбачається те, що на думку суду касаційної інстанції: обмеження свободи пересування для військовозобов'язаних осіб пов'язане саме із оголошенням загальної мобілізації у період правового режиму воєнного стану; ці особи можуть бути потенційно залучені до суспільно корисних робіт; - обмеження права вільно залишати територію України у період дії воєнного стану можуть встановлюватись Законами України «Про правовий режим воєнного стану» та «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»; - Україна відмовилась від виконання вимог ст. 33 Конституції України; - Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» надає право Кабінету Міністрів України встановлювати правила перетинання державного кордону України громадянами України, враховуючи інші закони, зокрема, Закони України «Про правовий режим воєнного стану» та «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію».

Подібні висновки (окрім відмови від виконання Україною статті 33 Конституції України) викладені в постановах Верховного Суду від 09 березня 2023 року у справі № 600/2520/22; від 27 вересня 2023 року у справі № 380/16876/22; від 26 жовтня 2023 року у справі № 260/3428/22; від 26 жовтня 2023 року у справа № 260/3951/22; від 19 вересня 2023 року у справі № 160/14641/22.

З приводу вищевказаного варто зауважити наступне. По-перше, не викликає сумнівів, що можливість обмеження свободи пересування (як і вільного вибору місця проживання) у період дії воєнного стану чітко встановлені Законами України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» (ст.ст. 12, 13), «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» (ст. 22); «Про правовий режим воєнного стану» (п.п. 5, 6, 10 ч. 1 ст. 8).

По-друге, варто погодитись, що обмеження права вільно залишати територію України у період дії воєнного стану можуть встановлюватись як Законами України «Про правовий режим воєнного стану» та «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», так і іншими законами. Проте жодні обмеження на виїзд за межі території України під час дії воєнного стану громадянами України

чоловічої статі віком від 18 до 60 років не встановлено жодним із законів України.

По-третє, в Ноті № 4132/28-110-17626 [16] йдеться про обмеження певних конституційних прав та відмову (відступ) від певних міжнародних зобов'язань Україною у зв'язку з введенням воєнного стану. В п. 2.4. п. 2 Ноти йдеться про обмеження прав, передбачених ст. 33 Конституції України, відмову (відступ) від зобов'язань відповідно до статей 12 - 13 Пакту *(мова про Міжнародний пакт про громадянські і політичні права – курсив авторський)* і статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції *(мова про Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод – курсив авторський).* Формулювання п. 2.4. п. 2 Ноти наступні (наводимо англійською мовою: «2.4. Article 33 of the Constitution. Everyone who stays lawfully on the territory of Ukraine is guaranteed freedom of movement, free choice of residence, the right to leave the territory of Ukraine freely, except for restrictions established by law. A citizen of Ukraine may not be deprived of the right to return to Ukraine at any time. **The restriction of this right** necessitates a waiver of obligations under articles 12 to 13 of the Covenant and Article 2 of Protocol No. 4 to the Convention»). Тобто, про відмову Україною від виконання вимог статті 33 Конституції України в Ноті не йдеться.

По-четверте, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» (ст. 8) надає повноваження Кабінету Міністрів України регулювати порядок встановлення обмежень лише щодо свободи пересування та вільного вибору місця проживання (виключно в рамках встановленого обмеження законом на підставі Конституції України).

Наразі в Україні питання щодо обмеження на виїзд за межі території України під час дії воєнного стану громадянам України чоловічої статі віком від 18 до 60 років врегульовано підзаконним нормативно-правовим актом – постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 року № 57 «Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України» (надалі також – постанова КМУ № 57) [29]. А норми статті 33 Конституції України у взаємозв'язку зі статтею 92 Конституції України передбачають, що будь-яке обмеження, як прав і свобод людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, так і визначення основних обов'язків громадян має здійснюватись виключно законами України, а не підзаконними нормативно-правовими актами.

Так, у Рішенні від 11.07.1997 № 3-зп/1997 [30] Конституційний Суд України зазначив, що аналіз тексту Конституції України свідчить про те, що термін «закон» вживається в ній як у широкому, так і вузькому значеннях. У широкому значенні (яке охоплює також Конституцію України) термін «закон» вживається, наприклад, у статтях 13, 24, 35, 58, 68 Конституції України, які закріплюють загальновизнані правові принципи - рівність громадян перед законом, недопустимість відмови від виконання законів з мотивів релігійних

переконань, незворотність дії законів у часі, незвільнення від юридичної відповідальності через незнання законів тощо. В основному ж у тексті Конституції України термін "закон" вживається у вузькому значенні, охоплюючи лише закони України, зокрема, він часто вживається у словосполученні "Конституція України і (та) закони України" (статті 10, 15, 36, 79, 126, 150 та ін.).

Необхідно наголосити на висновку Конституційного Суду України, наведеному в Рішенні від 01.06.2016 № 2-рп/2016 [31] про те, що обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України.

Суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду Уханенко С.А. [17], проаналізувавши приписи законодавства на предмет законодавчого обмеження права на виїзд громадян України за кордон, висловив таку окрему думку: «…Україна як правова держава має своїм пріоритетом гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина, вважаю, що реалізація цих прав і свобод може обмежуватися у виняткових випадках, які повинні встановлюватися Основним Законом України або законами України як актами вищої юридичної сили, а тому можна констатувати, що у статті 33 Конституції України термін «закон» уживається у вузькому значенні».

Наголошуємо, що Основний Закон України закріплює визнання і дію верховенства права. У Рішенні від 20 червня 2019 року № 6-р/2019 Конституційний Суд України вказує, що верховенство права як нормативний ідеал, до якого має прагнути кожна система права, і як універсальний та інтегральний принцип права необхідно розглядати, зокрема, в контексті таких основоположних його складових: принцип законності, принцип поділу державної влади, принцип народного суверенітету, принцип демократії, принцип юридичної визначеності, принцип справедливого суду. Таким чином, верховенство права означає, що органи державної влади обмежені у своїх діях заздалегідь регламентованими та оголошеними правилами, які дають можливість передбачити заходи, що будуть застосовані в конкретних правовідносинах, і, відповідно, суб'єкт правозастосування може передбачати й планувати свої дії та розраховувати на очікуваний результат» [32].

Верховна Рада України не встановила на законодавчому рівні (тобто, на рівні закону України), як цього вимагає Конституція України, обмеження на виїзд за межі території України під час дії воєнного стану громадянам України чоловічої статі віком від 18 до 60 років.

Фулей Т.І. вважає, що невдалі формулювання Правил *(маються на увазі Правила перетинання державного кордону громадянами України, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 р. № 57 – курсив авторський)*, які є наслідком пост-радянського мислення (і відповідного

нормотворчого стилю) на кшталт «Перетинання громадянами України державного кордону здійснюється […] за одним з таких документів, що дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну» не лише спотворюють зміст конституційного права («вільно залишати територію України») шляхом його переформулювання (на «право на виїзд»), але й цілком хибно пов'язують його реалізацію з наявністю документа/пакету документів [5, с. 198]. Вказана думка варта уваги, оскільки не є зрозумілим, яким чином цим підзаконним нормативно-правовим актом може набуватись право на виїзд за межі території України громадянам України, якщо таке право встановлено Конституцією України, передбачено міжнародними актами, що ратифіковані в установленому законом порядку законодавчим органом, та може обмежуватись виключно законами України.

Юридична визначеність вимагає, щоб юридичні норми були зрозумілими й точними, а також, щоб їхньою метою було забезпечення передбачуваності ситуацій та правовідносин (п. 46) [33]. Передбачуваність (визначеність) означає не лише те, що приписи акта права мають бути (де можливо) проголошеними ще до їх імплементації, а й що вони мають бути передбачуваними за своїми наслідками: їх має бути сформульовано з достатньою чіткістю та зрозумілістю, аби суб'єкти права мали змогу впорядкувати свою поведінку згідно з ними (п. 58) [33].

За тлумаченням Суду конституційної юрисдикції, складовою принципу верховенства права є принцип правової визначеності. У Рішенні Конституційного Суду України від 23 грудня 2022 року № 3-р/2022 [35] міститься висновок, що юридичну визначеність в аспекті поняття правомірних (легітимних) очікувань слід розуміти не лише як право особи розраховувати на розумну та передбачувану стабільність приписів актів права, чітке розуміння юридичних наслідків застосування таких приписів, а також як право особи на розумні очікування щодо послідовності та цілісності законотворчої діяльності Верховної Ради України як єдиного органу законодавчої влади в Україні».

У Рішенні Конституційного Суду України від 06.06.2019 № 3-р/2019 [36] зазначено, що принцип юридичної визначеності як складова конституційного принципу верховенства права є сукупністю вимог до організації та функціонування системи права, процесів правотворчості та правозастосування у спосіб, який забезпечував би стабільність юридичного становища індивіда. Зазначеного можна досягти лише шляхом законодавчого закріплення якісних, зрозумілих норм.

Правила перетинання державного кордону не містять будь-якого переліку осіб, кому робити це заборонено. Тобто встановлену Законом України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» формулу виїзду громадян з України - «дозволено всім, крім тих, кому заборонено законом» -

кардинально змінено Правилами перетинання державного кордону, зі змінами, внесеними після введення воєнного стану, на - «заборонено всім, крім тих, кому дозволено» [17]. Про це зазначено в окремій думці судді Верховного Суду Уханенка С.А. від 12.11.2024 у справі № 380/11916/22, і ми згодні з вказаною точкою зору.

Заслуговують уваги умовиводи, наведені в п. 35 рішення Львівського окружного адміністративного суду від 21.06.2024 у справі № 380/26659/23: «Отже, після введення 24.02.2022 воєнного стану та запровадження загальної мобілізації для внормування питання обмеження виїзду громадян України за кордон для забезпечення виконання ними військового обов'язку держава пішла шляхом внесення змін в підзаконний нормативно-правовий акт (Правила № 57) та видання роз'яснень голови Держприкордонслужби України, в яких визначала конкретні категорії осіб (напр. «громадяни України чоловічої статі віком від 18 до 60 років», «інші військовозобов'язані особи» тощо), котрі *мають право перетинати державний кордон,* - за умови пред'явлення певних документів, передбачених згаданими Правилами № 57. Суд вважає цей спосіб нормативно-правового регулювання таким, що суперечить Конституції України 1996 року та зобов'язанням держави за Конвенцією, оскільки за своєю суттю такий підхід є поверненням до «дозвільного» порядку реалізації прав людини, що є частиною радянської парадигми. Суд враховує, що до такого підходу держава вдається не вперше, і у минулому судам доводилося розглядати категорії спорів щодо оскарження обмежень конституційних прав і свобод. Найяскравіше його помилковість ілюструє практика розгляду адміністративних справ щодо обмеження свободи мирних зібрань в 2000х роках, за якої державні органи та суди надалі застосовували підхід про необхідність отримання організатором масової акції дозволу на її проведення з покликанням на нормативні акти радянської епохи. Лише після кількох рішень ЄСПЛ про визнання порушення Україною своїх зобов`язань за статтею 11 Конвенції (напр., пп. 54, 55 рішення у справі «Вєренцов проти України», заява № 20372/11; https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945#Text) держава змінила описаний підхід, а адміністративна практика почала враховувати конституційні стандарти, суть яких можна коротко сформулювати так: - гарантовані Конституцією України права та свободи громадяни реалізують за власним бажанням та без необхідності отримання окремого «дозволу» від держави; - держава не має повноважень «дозволяти» громадянам реалізовувати їх конституційні права та свободи, проте може обмежувати їх реалізацію лише у випадку, що такі обмеження встановлюються законом.» [37].

Варто зазначити, що до Європейського суду з прав людини громадянам України подано скарги щодо порушення Державою Україна Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що стосуються, зокрема, права

на вільний виїзд з межі території України (ст. 2 Протоколу № 4 до вказаної Конвенції). У цих справах суд підіймає питання до сторін щодо дотримання таких конвенційних принципів як «якість закону», «згідно із законом», «необхідності в демократичному суспільстві» [38, 39].

Сталою є судова практика ЄСПЛ щодо принципу «згідно із законом». Формулювання «згідно із законом» вимагає, по-перше, щоб оскаржуваний захід мав певне підґрунтя в національному законодавстві. По-друге, воно стосується якості закону, вимагаючи, щоб закон був доступним для відповідної особи, яка повинна мати можливість передбачити його наслідки, та був сумісним із верховенством права. Це формулювання передбачає, що національний закон повинен бути достатньо передбачуваним у своїх формулюваннях для надання особам необхідної інформації щодо обставин та умов, за яких органи влади можуть вдатись до заходів, які впливають на їх права, гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод [40].

Висновки. Враховуючи вказане, можна узагальнити наступне. Свобода пересування, вільного вибору місця проживання, права вільно залишати територію України можуть бути обмежені в умовах надзвичайного чи воєнного стану із зазначенням строку дії таких обмежень. Такі обмеження мають бути встановлені виключно законами України відповідно до ст. ст. 33, 92 Конституції України, а не на рівні підзаконних нормативно-правових актів. Чинне законодавство України наразі не містить закону України, норми якого забороняють виїзд громадянам України чоловічої статі віком від 18 до 60 років у період дії надзвичайного або воєнного стану. Відсутність належного законодавчого регулювання відповідної сфери правовідносин може мати негативні наслідки для держави у вигляді скарг її громадян до міжнародних судових інституцій, зокрема ЄСПЛ.

Література:

1. Поляруш С.І. обмеження свободи пересування та вибору місця проживання в Україні у період воєнного стану / Поляруш С.І. // Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права : матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 22–23 грудня 2023 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 47-50.

2. Марущак А.В. Обмеження права на пересування в умовах військового стану: практика України / А.В. Марущак // Юридичний вісник. 2022. № 3. С. 58–63.

3. Кузніченко О.В., Менсо І.В. Дотримання конституційних прав у разі перетину митного кордону України чоловіками-студентами під час дії воєнного стану / О.В. Кузніченко, І.В. Менсо // Правова система: теорія і практика. 2022. № 4. С. 123-128.

4. Авзалова Д.О., Кушнір Я.О. Особливості перетинання державного кордону України в умовах правового режиму воєнного стану / Д.О. Авзалова, Я.О. Кушнір // Міжнародний науковий журнал «Грааль науки». 2022. № 21. С. 65-67.

5. Фулей Т. І. Обмеження права вільно залишати територію україни в умовах воєнного стану: гендерні аспекти / Фулей Т. І. // Гендерна політика в умовах воєнного стану: правовий вимір : збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції 15 червня 2023 р. Науково-дослідний інститут публічного права. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. С. 193-203.

6. Коваленко М.В. Виїзд дітей та студентів за кордон в умовах воєнного стану. Науковий вісник ХДУ. Серія Юридичні науки. № 1 (2023). С. 10-15.

7. Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.

8. Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059#Text.

9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

10. Рішення Конституційного Суду України від 15 червня 2022 року № 4-р(II)/2022 у справі за конституційними скаргами Барсегяна Геворка Сенекеримовича та Ліненко Наталії Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 485 Митного кодексу України (щодо індивідуалізації юридичної відповідальності). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-22#Text.

11. Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2023 року № 4-р(II) у справі за конституційними скаргами Сиротенка Сергія Євгеновича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів пункту 2 частини дев'ятої статті 171, пункту 4 частини п'ятої статті 246 Кодексу адміністративного судочинства України (щодо особових даних у судовому рішенні). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-23#Text.

12. Рішення Конституційного Суду України від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023 справі за конституційною скаргою Лазуренка Ігоря Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів абзаців четвертого, п'ятого частини другої статті 70 Закону України „Про виконавче провадження", абзаців третього, четвертого частини другої статті 50 Закону України „Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" (щодо гарантованості пенсії, що є основним джерелом існування, не нижче прожиткового мінімуму). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-23#Text.

13. Європейська комісія за демократію через право (Венеційська комісія). Доповідь про правовладдя. Дослідження № 512/2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr.

14. Рішення Європейського суду з прав людини від 21.06.2016 у справі «Al-dulimi and Montana management INC. Switzerland» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-164515%22]}.

15. Постанова Верховного Суду від 16.05.2023 у справі № 380/3195/22 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110893446.

16. Нота про відступ від зобов'язань № 4132/28-110-17626 від 01.03.2022 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2022/CN.65.2022-Eng.pdf.

17. Окрема думка. судді Верховного Суду Уханенка С.А. від 12.11.2024 у справі № 380/11916/22 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123060407

18. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст.250. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

19. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 липня 2020 року № 573 «Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану» Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-%D0%BF#n8.

20. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1455 «Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан». Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1455-2021-%D0%BF#n8.

21. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1450 «Про затвердження Порядку встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан». Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1450-2021-%D0%BF#n10.

22. Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні». Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text.

23. Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України». Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text.

24. Закон України «Про оборону України». Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text

25. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу». Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text.

26. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text.

27. Постанова Верховного Суду від 17.08.2023 у справі № 380/7792/22. Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112879350.

28. Постанова Верховного Суду від 31.08.2023 у справі № 380/572/23. Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113156082.

29. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 року № 57 «Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України». Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF#Text.

30. Рішення Конституційного Суду України від 11.07.1997 №3-зп/1997 у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України Постанови Верховної Ради України від 1 жовтня 1996 року "Про тлумачення статті 98 Конституції України" (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-97#Text.

31. Рішення Конституційного Суду України від 01.06.2016 № 2-рп/2016 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України "Про психіатричну допомогу" (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text.

32. Рішення Конституційного Суду України від 20.06.2019 № 6-р/2019 у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України „Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів“. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text.

33. Європейська комісія за демократію через право (Венеційська комісія). Доповідь про правовладдя. Дослідження № 512/2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:https:// www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr.

34. Європейська комісія за демократію через право (Венеційська комісія). Мірило правовладдя. Дослідження № 711/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://www. venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-ukr.

35. Рішення Конституційного Суду України від 23.12.2022 № 3-р/2022 у справі за конституційною скаргою Мосюрчака Василя Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту 1 пункту 2 розділу XI „Прикінцеві та перехідні положення“ Закону України „Про державну службу“ від 10 грудня 2015 року № 889-VIII (щодо гарантій соціального захисту державних службовців). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-22#Text.

36. Рішення Конституційного Суду України від 06.06.2019 № 3-р/2019 у справі за конституційними поданнями Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та 65 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 5 частини першої статті 3, абзацу третього частини третьої статті 45 Закону України „Про запобігання корупції“, пункту 2 розділу II „Прикінцеві положення“ Закону України „Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей фінансового контролю окремих категорій посадових осіб“. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-19#Text.

37. Рішення Львівського окружного адміністративного суду від 21.06.2024 у справі № 380/26659/23. Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119908368.

38. Офіційний сайт Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-230040%22]}.

39. Офіційний сайт Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-229070%22]}.

40. Огляд практики Європейського суду з прав людини щодо застосування принципу юридичної визначеності: окремі аспекти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://rm. coe.int/17-10-web-overview-of-the-practice-of-the-european-court-of-human-righ/1680ad380c?fbc lid=IwAR1xYlsgbmQcaN1dcwDD9I17HqOo3B9s3EN_k9FohwkUJREoyDDb2sBYgIU_aem_AX psIw7sCYwuoiWNZdCaEUPWdU1dipq-bjWmNk1K31RLvcYklasH9rBxg9MMzec_QV4.

References:

1. Poliarush S.I. (2023). Obmezhennia svobody peresuvannia ta vyboru mistsia prozhyvannia v Ukraini u period voiennoho stanu [Restrictions on Freedom of Movement and Choice of Residence in Ukraine During Martial Law]. In Teoretychni ta praktychni problemy realizatsii norm prava: materialy IX Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Kremenchuk, 22–23 hrudnia 2023 r. Lviv – Torun: Liha-Pres, pp. 47-50.

2. Marushchak A.V. (2022). Obmezhennia prava na peresuvannia v umovakh viiskovoho stanu: praktyka Ukrainy [Restrictions on the Right to Movement Under Martial Law: Ukrainian Practice]. Yurydychnyi Visnyk, No. 3, pp. 58–63.

3. Kuznichenko O.V., Menso I.V. (2022). Dotrymannia konstytutsiinykh prav u razi peretynu mytnoho kordonu Ukrainy cholovikamy-studentamy pid chas dii voiennoho stanu [Observance of Constitutional Rights When Crossing the Customs Border of Ukraine by Male Students During Martial Law]. Pravova Systema: Teoriia i Praktyka, No. 4, pp. 123–128.

4. Avzalova D.O., Kushnir Ya.O. (2022). Osoblyvosti peretynannia derzhavnoho kordonu Ukrainy v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu [Peculiarities of Crossing the State Border of Ukraine Under the Legal Regime of Martial Law]. Mizhnarodnyi Naukovyi Zhurnal "Graal Nauky", No. 21, pp. 65–67.

5. Fulei T.I. (2023). Obmezhennia prava vilno zalyshaty terytoriiu Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: henderni aspekty [Restrictions on the Right to Freely Leave the Territory of Ukraine Under Martial Law: Gender Aspects]. In Henderna polityka v umovakh voiennoho stanu: pravovyi vymir: zbirnyk tez dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii 15 chervnia 2023 r. Odesa: Vydavnytstvo "Yurydyka", pp. 193-203.

6. Kovalenko M.V. (2023). Vyizd ditei ta studentiv za kordon v umovakh voiennoho stanu [Departure of Children and Students Abroad During Martial Law]. Naukovyi Visnyk KhDU. Seriia Yurydychni Nauky, No. 1, pp. 10-15.

7. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku [Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1996, No. 30, Art. 141. Verkhovna Rada Ukrainy. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text [in Ukrainian].

8. Protokol No. 4 do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Protocol No. 4 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Verkhovna Rada Ukrainy. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059#Text [in Ukrainian].

9. Mizhnarodnyi Pakt pro hromadianski i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights]. Verkhovna Rada Ukrainy. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian].

10. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 15 chervnia 2022 roku No. 4-r(II)/2022 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated June 15, 2022, No. 4-r(II)/2022]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-22#Text [in Ukrainian].

11. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 19 kvitnia 2023 roku No. 4-r(II)/2023 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated April 19, 2023, No. 4-r(II)/2023]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-23#Text [in Ukrainian].

12. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 22 bereznia 2023 roku No. 3-r(II)/2023 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated March 22, 2023, No. 3-r(II)/2023]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-23#Text [in Ukrainian].

13. Yevropeiska Komisija za Demokratiiu cherez Pravo (Venetsiiska Komisija) [European Commission for Democracy through Law (Venice Commission)]. Dopovid pro pravovladdia [Report on the Rule of Law]. Retrieved from https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr [in Ukrainian].

14. Rishennia Yevropeiskoho Sudu z Prav Liudyny vid 21.06.2016 u spravi "Al-dulimi and Montana Management INC. Switzerland" [European Court of Human Rights Decision of June 21, 2016, in the case "Al-dulimi and Montana Management INC. Switzerland"]. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22): [%22001-164515%22\ [in Ukrainian].

15. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 16.05.2023 u spravi No. 380/3195/22 [Supreme Court Resolution dated May 16, 2023, in case No. 380/3195/22]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/110893446 [in Ukrainian].

16. Nota pro vidstup vid zobov'yazan' № 4132/28-110-17626 vid 01.03.2022 [Note on Departure from Commitments No. 4132/28-110-17626 dated March 1, 2022]. Elektronnyy resurs. – Rezhym dostupy: https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2022/CN.65.2022-Eng.pdf.

17. Okrema dumka suddi Verkhovnoho Sudu Ukhanenka S.A. vid 12.11.2024 u spravi № 380/11916/22 [Separate Opinion of the Supreme Court Judge Ukhanenko S.A. dated November 12, 2024, in case No. 380/11916/22]. Yedynyy derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. Ofitsiynyy veb-portal. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/123060407 [in Ukrainian].

18. 20. Zakon Ukrainy "Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu" vid 12 travnia 2015 roku № 389-VIII [Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" dated May 12, 2015, No. 389-VIII]. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2015, No. 28, Art. 250. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text [in Ukrainian].

19. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 8 lyptnia 2020 roku № 573 "Pytannia zaprovadzhennia ta zdiisnennia deiakykh zakhodiv pravovoho rezhymu voiennoho stanu" [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of July 8, 2020, No. 573 "On the Introduction and Implementation of Certain Measures of the Legal Regime of Martial Law"]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-%D0%BF#n8 [in Ukrainian].

20. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 hrudnia 2021 roku № 1455 "Pro zatverdzhennia Poriadku vstanovlennia osoblyvoho rezhymu v'izdu i vy'izdu, obmezhennia svobody peresuvannia hromadian, inoziemtsiv ta osib bez hromadianstva, a takozh rukh transportnykh zasobiv v Ukrajini abo v okremykh yiyi mistsevos-tiach, de vvedeno voiennyj stan" [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 29, 2021, No. 1455 "On the Approval of the Procedure for Establishing the Special Regime of Entry and Exit, Restricting the Freedom of Movement of Citizens, Foreigners, and Stateless Persons, as well as the Movement of Vehicles in Ukraine or in Specific Areas where Martial Law Has Been Imposed"]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1455-2021-%D0%BF#n8 [in Ukrainian].

21. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 hrudnia 2021 roku № 1450 "Pro zatverdzhennia Poriadku vstanovlennia zaborony abo obmezhennia na vybir mistse perebuvannia chy mistse prozhyvannia osib na terytorii, na yakij diie voiennyj stan" [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 29, 2021, No. 1450 "On the Approval of the Procedure for Establishing a Ban or Restriction on the Choice of the Place of Residence or Stay of Persons in Territories where Martial Law Is in Effect"]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1450-2021-%D0%BF#n10 [in Ukrainian].

22. Zakon Ukrainy "Pro svobodu peresuvannia ta vil'nyj vybir mistse prozhyvannia v Ukrajini" [Law of Ukraine "On Freedom of Movement and Free Choice of Place of Residence in Ukraine"]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text [in Ukrainian].

23. Zakon Ukrainy "Pro poryadok vy'izdu z Ukrajiny i v'izdu v Ukrajinu hromadian Ukrajiny" [Law of Ukraine "On the Procedure for Exit from Ukraine and Entry into Ukraine of Ukrainian Citizens"]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text [in Ukrainian].

24. Zakon Ukrainy "Pro oboronu Ukrajiny" [Law of Ukraine "On the Defense of Ukraine"]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text [in Ukrainian].

25. Zakon Ukrainy "Pro viiskovyi obovyazok i viiskovu sluzhbu" [Law of Ukraine "On Military Duty and Military Service"]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text [in Ukrainian].

26. Zakon Ukrainy "Pro mobilizatsiynu pidhotovku ta mobilizatsiyu" [Law of Ukraine "On Mobilization Training and Mobilization"]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text [in Ukrainian].

27. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 17.08.2023 u spravi № 380/7792/22 [Resolution of the Supreme Court of Ukraine dated August 17, 2023, in case No. 380/7792/22]. Yedynyy derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. Ofitsiynyy veb-portal. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/112879350 [in Ukrainian].

28. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 31.08.2023 u spravi № 380/572/23 [Resolution of the Supreme Court of Ukraine dated August 31, 2023, in case No. 380/572/23]. Yedynyy derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. Ofitsiynyy veb-portal. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/113156082 [in Ukrainian].

30. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 11 lyutogo 1997 roku № 3-zp/1997 u spravi za konstitutsiynym podanniam Prezydenta Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy Postanovy Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 1 zhovtnia 1996 roku "Pro tlumachennia statti 98 Konstytutsii Ukrainy" (sprava shchodo konstitutsiynosti tlumachennia Verkhovnoi Rady Ukrainy statti 98 Konstytutsii Ukrainy) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated July 11, 1997, No. 3-zp/1997 in the case of the constitutional submission of the President of Ukraine regarding the compliance of the Verkhovna Rada of Ukraine's Resolution of October 1, 1996, with Article 98 of the Constitution of Ukraine]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-97#Text [in Ukrainian].

31. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 1 chervnia 2016 roku № 2-rp/2016 u spravi za konstitutsiynym podanniam Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav lyudyny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstitutsiynosti) polozhennia tretoho rechenia chasti pershoi statti 13 Zakonu Ukrainy "Pro psykhiatrichnu dopomohu" (sprava pro sudovyi kontrol za hospitalyzatsiieiu nediezdatnykh osib do psykhiatrychnoho zakladu) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated June 1, 2016, No. 2-rp/2016 in the case of the constitutional submission of the Ombudsman of the Verkhovna Rada of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the third sentence of part one of Article 13 of the Law of Ukraine "On Psychiatric Assistance"]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text [in Ukrainian].

32. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 20 chervnia 2019 roku № 6-r/2019 u spravi za konstitutsiynym podanniam 62 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstitutsiynosti) Ukazu Prezydenta Ukrainy "Pro dostrokove prypynennia povnovazhen Verkhovnoi Rady Ukrainy ta pryznachennia pozacherhovykh vyboriv" [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated June 20, 2019, No. 6-r/2019 in the case of the constitutional submission of 62 members of the Verkhovna Rada of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Decree of the President of Ukraine "On the Early Termination of the Powers of the Verkhovna Rada of Ukraine and the Appointment of Extraordinary Elections"]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text [in Ukrainian].

33. Yevropeiska komisiia za demokratiiu cherez pravo (Veneziiska komisiia). Dopovid' pro pravovladdia. Doslidzhennia № 512/2009 [European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Report on the Rule of Law. Study No. 512/2009]. Elektronnyy resurs. – Rezhym dostupy: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr.

34. Yevropeiska komisiia za demokratiiu cherez pravo (Veneziiska komisiia). Mirilo pravovladdia. Doslidzhennia № 711/2013 [European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Rule of Law Index. Study No. 711/2013]. Elektronnyy resurs. – Rezhym dostupy: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-ukr.

35. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 23 grudnia 2022 roku № 3-r/2022 u spravi za konstitutsiynoiu skarhoyu Mosiurchaka Vasylia Ivanovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstitutsiynosti) pidpunkty 1 punkty 2 rozdilu XI "Prykintsevi ta perekhidni polozhennia" Zakonu Ukrainy "Pro derzhavnu sluzhbu" vid 10 hrudnia 2015 roku № 889-VIII (shchodo harantii sotsialnoho zakhystu derzhavnykh sluzhbovtsiv) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated December 23, 2022, No. 3-r/2022 in the case of the constitutional complaint of Vasyl Mosiurchak regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of subparagraph 1 of paragraph 2 of Section XI "Final and Transitional Provisions" of the Law of Ukraine "On Civil Service" dated December 10, 2015, No. 889-VIII (on the guarantees of social protection for civil servants)]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-22#Text [in Ukrainian].

36. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 6 chervnia 2019 roku № 3-r/2019 u spravi za konstitutsiynymy podanniamy Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav lyudyny ta 65 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstitutsiynosti) polozhennia punktu 5 chasti pershoi statti 3, abza-tsu tretoho chasti tretoi statti 45 Zakonu Ukrainy "Pro zapobihannia koruptsii", punktu 2 rozdilu II "Prykintsevi polozhennia" Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo osoblyvostei finansovogo kontroliu okremykh kategorii posadovykh osib" [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated June 6, 2019, No. 3-r/2019 in the case of the constitutional submissions of the Ombudsman of the Verkhovna Rada of Ukraine on human rights and 65 members of the Verkhovna Rada of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of paragraph 5 of part one of Article 3, the third subparagraph of part three of Article 45 of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption", paragraph 2 of Section II "Final Provisions" of the Law of Ukraine "On Amendments to Some Laws of Ukraine on Special Features of Financial Control of Certain Categories of Public Officials"]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-19#Text [in Ukrainian].

37. Rishennia L'vivs'koho okruzhnoho administratyvnoho sudu vid 21 chervnia 2024 roku u spravi № 380/26659/23 [Decision of the Lviv District Administrative Court dated June 21, 2024, in case No. 380/26659/23]. reyestr.court.gov.ua. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/119908368 [in Ukrainian].

38. Ofitsiynyy sait Yevropeiskogo sudu z prav lyudyny [Official Website of the European Court of Human Rights]. Elektronnyy resurs. – Rezhym dostupy: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-230040%22]}.

39. Ofitsiynyy sait Yevropeiskogo sudu z prav lyudyny [Official Website of the European Court of Human Rights]. Elektronnyy resurs. – Rezhym dostupy: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-229070%22]}.

40. Ohliad praktyky Yevropeiskogo sudu z prav lyudyny shchodo zastosuvannia pryntsypu yuridychnoyi vyznachenosti: okremi aspekty [Overview of the European Court of Human Rights Practice on the Application of the Principle of Legal Certainty: Selected Aspects]. Elektronnyy resurs. – Rezhym dostupy: https://rm.coe.int/17-10-web-overview-of-the-practice-of-the-european-court-of-human-righ/1680ad380c?fbclid=IwAR1xYlsgbmQcaN1dcwDD9I17HqOo3B9s3EN_k9FohwkUJREoyDDb2sBYgIU_aem_AXpsIw7sCYwuoiWNZdCaEUPWdU1dipq-bjWmNk1K31RLvcYklasH9rBxg9MMzec_QV4.

УДК 342.9

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-672-682

Федчишин Сергій Анатолійович доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, тел.: (057) 704-92-92, https://orcid.org/0000-0003-3096-3214

ДО ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СУДІ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. Стаття присвячена визначенню специфічних складових адміністративно-правового статусу Міністерства юстиції України, котрі характеризують його статус як суб'єкта забезпечення захисту інтересів України в Європейському суді з прав людини. У статті розкриваються відповідні основні специфічні складові в межах цільового, структурно-організаційного та компетенційного блоку адміністративно-правового статусу Міністерства юстиції України. Підкреслюється, що особливістю Міністерства юстиції України як суб'єкта забезпечення захисту інтересів України в Європейському суді з прав людини є те, що реалізація його повноважень у цій сфері покладається на окрему посадову особу – Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини. Законодавством України на цю посадову особу покладено повноваження щодо здійснення представництва України в Європейському суді з прав людини під час розгляду справ про порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, координації виконання його рішень, а також інформування Комітету міністрів Ради Європи про хід виконання рішень Європейського суду з прав людини. Зазначається, що посаді Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини властиві ознаки як політичних, так і адміністративних посад. Завдання Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини класифіковані на представницькі, координаційно-виконавчі та інформаційні. Відзначено, що інституційна система Міністерства юстиції України у відповідній сфері, крім Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини, доповнюється також Секретаріатом Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини (на правах департаменту) Міністерства юстиції України, а також регіональними структурами – представниками Уповноваженого у справах Європейському суді з прав людини, що функціонують у складі міжрегіональних територіальних органів Міністерства юстиції України.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, правовий статус, Міністерство юстиції України, Уповноважений у справах ЄСПЛ, нормотворчість, державна правова політика, функції.

Fedchyshyn Serhii Anatoliiovych Doctor of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative Law, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, tel.: (057) 704-92-92, https://orcid.org/0000-0003-3096-3214

ON THE ADMINISTRATIVE-LEGAL STATUS OF THE MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE AS A SUBJECT OF ENSURING THE PROTECTION OF UKRAINE'S INTERESTS IN THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

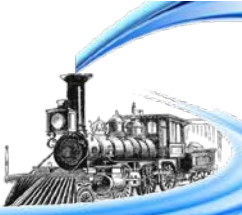
Abstract. The article is dedicated to defining the main specific components of the administrative-legal status of the Ministry of Justice of Ukraine, which characterize its role as a subject ensuring the protection of Ukraine's interests in the European Court of Human Rights. The article reveals these key specific components within the targeted, structural-organizational, and competence blocks of the administrative and legal status of the Ministry of Justice of Ukraine. It emphasizes that the distinctive feature of the Ministry of Justice of Ukraine as a subject responsible for ensuring the protection of Ukraine's interests in the European Court of Human Rights is that the exercise of the Ministry's powers in this area is entrusted to a separate official – the Commissioner for the European Court of Human Rights. This official is responsible for representing Ukraine in the European Court of Human Rights in cases concerning violations of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, coordinating the implementation of its decisions, and informing the Committee of Ministers of the Council of Europe about the progress in implementing the decisions of the European Court of Human Rights. It is noted that the position of the Commissioner for the European Court of Human Rights has characteristics of both political and administrative positions. The tasks of the Commissioner for the European Court of Human Rights are classified into representative, coordination-executive, and informational tasks. It is highlighted that the institutional system of the Ministry of Justice of Ukraine in this area, in addition to the Commissioner for the European Court of Human Rights, is supplemented by the Secretariat of the Commissioner for the European Court of Human Rights as a department of the Ministry of Justice of Ukraine, as well as regional structures – representatives of the Commissioner for the European Court of Human Rights, functioning within the interregional territorial bodies of the Ministry of Justice of Ukraine.

Keywords: administrative-legal status, legal status, Ministry of Justice of Ukraine, Commissioner for the European Court of Human Rights, lawmaking, state legal policy, functions.

Постановка проблеми. В умовах реалізації завдань стосовно забезпечення інтеграції України до європейського та євроатлантичного політико-правового простору важливого значення набуває дослідження системи суб'єктів публічного управління, уповноважених у цій сфері, їх видів, правового статусу тощо. Безпосередньо це стосується й аналізу складових адміністративно-правового статусу Міністерства юстиції України як головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, що поряд з іншим забезпечує захист інтересів України в Європейському суді з прав людини (далі – ЄСПЛ) під час розгляду справ про порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, координації виконання його рішень, а також інформування Комітету міністрів Ради Європи про стан виконання рішень Європейського суду з прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового статусу Міністерства юстиції України неодноразово привертали увагу вчених-адміністративістів, зокрема О.В. Агапової, Ю.П. Битяка, Р.В. Будецького, Є.С. Герасименка, В.О. Гуцула, Н.В. Добрянської, Н.А. Железняк, Р.В. Ігоніна, Т.Є. Кагановської, С.В. Ківалова, Х.І. Кобацької, М.С. Ковтун, Т.О. Коломоєць, Н.П. Матюхіної, О.А. Марущака, О.В. Марченко, О.І. Мерзи, І.І. Микульця, М.М. Прийдака, В.О. Спасенко та ін. Враховуючи широкий перелік завдань та функцій Міністерства юстиції України вітчизняні науковці присвячували свої праці як загалом теоретичним аспектам правового статусу цього Міністерства, так і окремим напрямкам його виконавчо-розпорядчої діяльності, як-то адміністративно-правовому забезпеченню нотаріальної діяльності Міністерством юстиції України (С. С. Розсоха [15]), нормотворчій діяльності Міністерства юстиції України (Н.В. Добрянська, В.О. Гуцул [11]), повноваженням Міністерства юстиції України у сфері експертного забезпечення правосуддя (А.Ю. Брода, А.Г. Присяжнюк [8]) тощо. Однак, доводиться констатувати, що такий напрямок діяльності Міністерства юстиції України як забезпечення захисту інтересів України в ЄСПЛ ще не отримав належного наукового аналізу та потребує окремої уваги. Ці обставини і зумовлюють постановку **завдань цієї наукової статті**, що полягає у визначенні та розкритті основних специфічних складових адміністративно-правового статусу Міністерства юстиції України, які характеризують його статус як суб'єкта забезпечення захисту інтересів України в ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу. Міністерство юстиції України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує

формування та реалізує державну правову політику, державну політику з питань банкрутства та державну політику у сфері запобігання неплатоспроможності боржників, у сфері нотаріату, організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), державної реєстрації актів цивільного стану, державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державної реєстрації обтяжень рухомого майна, державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, фізичних осіб - підприємців та відокремлених підрозділів юридичної особи, утвореної відповідно до законодавства іноземної держави, реєстрації статуту територіальної громади м. Києва, реєстрації статутів Національної академії наук та національних галузевих академій наук, у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, з питань утримання військовополонених, у сфері правової освіти населення; забезпечує формування державної політики у сфері архівної справи і діловодства та створення і функціонування державної системи страхового фонду документації; забезпечує реалізацію державної політики у сфері стягнення в дохід держави активів осіб, щодо яких застосовано санкції [2].

Однак, перш ніж визначити та охарактеризувати складові адміністративно-правового статусу Міністерства юстиції України як суб'єкта забезпечення захисту інтересів України в ЄСПЛ слід наголосити, що за сучасних умов все ще не існує узгодженого наукового підходу стосовно розуміння змісту категорії «адміністративно-правовий статус» («адміністративно-правовий статус міністерства» тощо) та виокремлення його складових. Зокрема, Є.І. Білокур та М.І. Сідор розглядають адміністративно-правовий статус міністерства як сукупність суб'єктивних прав та обов'язків, які закріплюються за відповідним суб'єктом визначеними нормативно-правовими актами та гарантуються державою. Зазначають, що структура адміністративно-правового статусу міністерства містить такі структурні елементи, як: 1) нормативно-правова основа діяльності; 2) принципи функціонування; 3) мета та завдання; 4) компетенція; 5) порядок формування; 6) порядок прийняття рішень [7, с.62]. З позиції О.А. Марущака, адміністративно-правовий статус міністерств визначає їх місце та роль у системі органів виконавчої влади та у якості елементів включає такі: а) правову основу діяльності міністерств; б) структуру та функції міністерств; в) компетенцію та повноваження міністерств; г) керівництво міністерств та їх підпорядкованість; ґ) відповідальність та звітність; д) взаємодію міністерств з іншими органами влади, громадськими організаціями та міжнародними інституціями [12, с.28-33].

Слідом, подібним чином дискусійним лишається й розуміння адміністративно-правового статусу окремих міністерств, у тому числі Міністерства юстиції України. Наприклад, відзначимо позицію Р.В. Будецького, котрий до складових адміністративно-правового статусу Міністерства юстиції України відносить мету, завдання та функції, порядок його утворення, реорганізації та

ліквідації, визначення структури, лінійної та функціональної підпорядкованості та компетенція [9, с.32]. О.В. Марченко, аналізуючи адміністративно-правовий статус Міністерства юстиції України, характеризує адміністративно-правовий статус органів виконавчої влади як взаємопов'язаний комплекс завдань, прав і обов'язків покладених на них у сфері виконавчо-розпорядчої діяльності на надання адміністративних послуг та підстав адміністративної відповідальності основною метою якого є формування належних умов для забезпечення прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб [13, с.261].

В умовах теоретичної неусталеності наукових позицій варто обрати вірну методологічну основу, котрою, на нашу думку, є підхід, що розділяє у своїх працях А.І. Берлач. Зокрема, вчений у результаті аналізу правового статусу Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України робить такі висновки: 1) правовий статус Міністерства включає цільовий, структурно-організаційний і компетенційний блоки; 2) до цільового блоку доцільно включити призначення (основна мета діяльності), завдання та функції Міністерства; 3) структурно-організаційний блок може включати два елементи – структурний та організаційний. До структурного елемента доцільно віднести структуру органу; схему організаційного підпорядкування структурних одиниць; схему розподілу завдань, функцій кожного структурного підрозділу, до організаційного – порядок взаємодії між структурними підрозділами міністерства, а також порядок взаємодії з іншими органами (як державними, так і недержавними) та громадськістю; 4) компетенційний блок включає права та обов'язки [6, с.102]. Наведений підхід є універсальним та дозволяє охопити всі елементи, чітко структурувавши їх по відповідним групам.

Правове регулювання організації та діяльності Міністерства юстиції України як суб'єкта забезпечення захисту інтересів України в ЄСПЛ здійснюється значною кількістю законодавчих актів різної юридичної сили, включаючи Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. [1], постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України» від 02.07.2014 р. [2], «Про організаційні заходи, пов'язані із забезпеченням представництва України під час розгляду справ у Європейському суді з прав людини» від 29.04.2004 р. [4], «Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 31.05.2006 р. [3] та низка інших.

Враховуючи теоретичні напрацювання відносно адміністративно-правового статусу міністерств та положення законодавчих актів України, з-поміж загального переліку складових адміністративно-правового статусу Міністерства юстиції України можна відзначити ті специфічні складові, що характеризують

статус цього Міністерства як суб'єкта забезпечення захисту інтересів України в ЄСПЛ:

– ***цільовий блок***. З-поміж основних завдань Міністерства юстиції України є: а) здійснення захисту інтересів України у ЄСПЛ, під час урегулювання спорів і розгляду в закордонних юрисдикційних органах справ за участю іноземних суб'єктів та України; б) забезпечення захисту інтересів України в ЄСПЛ під час розгляду справ про порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, координації виконання його рішень, а також інформування Комітету міністрів Ради Європи про стан виконання рішень ЄСПЛ. На виконання наведених завдань Міністерство юстиції України: а) забезпечує підготовку документів та представництво України в ЄСПЛ під час розгляду справ про порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; б) забезпечує координацію виконання рішень ЄСПЛ у справах проти України та звітує перед Комітетом міністрів Ради Європи про стан їх виконання; в) звертається до суду з позовами та бере участь у справах про відшкодування збитків, завданих Державному бюджету України внаслідок виплати відшкодування за рішеннями ЄСПЛ, зокрема через територіальні органи Міністерства; г) залучає юридичних радників, зокрема іноземних, для захисту прав та інтересів держави в закордонних юрисдикційних органах під час урегулювання спорів, розгляду в закордонних юрисдикційних органах справ за участю іноземного суб'єкта та України, а також забезпечення представництва України в ЄСПЛ [2];

– ***структурно-організаційний блок.*** З метою забезпечення реалізації визначених завдань та функцій у структурі Міністерства юстиції України утворено: а) посаду Уповноваженого у справах ЄСПЛ – посадова особа Міністерства юстиції України, на яку покладено повноваження щодо здійснення представництва України в ЄСПЛ під час розгляду справ про порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, координації виконання його рішень, а також інформування Комітету міністрів Ради Європи про хід виконання рішень ЄСПЛ; б) Секретаріат Уповноваженого у справах ЄСПЛ, котрий наділений правами департаменту Міністерства юстиції України та на який покладається забезпечення діяльності Уповноваженого у справах ЄСПЛ (включає такі підрозділи, як Управління представництва держави в міжнародних справах, Управління координації виконання рішень ЄСПЛ та інформування Комітету міністрів Ради Європи, Експертно-методичний відділ, Управління представництва держави в цивільних та кримінальних справах [10]).

Аналіз особливостей посади Уповноваженого у справах ЄСПЛ дозволяє стверджувати, що їй одночасно властиві ознаки як політичних, так і адміністративних посад. Як справедливо відзначає Є.С. Герасименко, Уповноважений у справах ЄСПЛ у межах його компетенції, що встановлена положеннями законодавства, самостійно виконує владні управлінські функції, пов'язані із

реалізацією вимог Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» та інших нормативно-правових актів, якими Уповноважений у справах ЄСПЛ керується у своїй діяльності [10, с.163]. При цьому, основні завдання Уповноваженого у справах ЄСПЛ можуть бути класифіковані на: *а) представницькі* (вивчення фактів та обставин справи про порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенції) відповідно до запитів ЄСПЛ; надання відповідей в установленому порядку на запити ЄСПЛ, надання доказів, надсилання повідомлень та додаткових письмових зауважень, а також іншої інформації у справах про порушення Конвенції; вжиття за необхідності заходів для залучення в установленому порядку представників державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, юридичних радників, примирювачів, фахівців, експертів, зокрема іноземних, для здійснення представництва України в ЄСПЛ; координація роботи з підготовки пропозицій з організаційно-правових, процедурних та інших питань щодо представництва України в ЄСПЛ та ін.). З метою вирішення питання доцільності залучення юридичних радників, примирювачів, фахівців, експертів, зокрема іноземних, для забезпечення представництва України в ЄСПЛ або укладення угоди про дружнє врегулювання спору, надіслання односторонньої декларації тощо Уповноважений у справах ЄСПЛ ініціює утворення міжвідомчої робочої групи, до складу якої включаються представники відповідних державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій; *б) координаційно-виконавчі* – координація виконання рішень ЄСПЛ, а також надіслання до державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій запитів із пропозиціями щодо вжиття заходів для розв'язання проблем, констатованих ЄСПЛ; *в) інформаційні* – підготовка і подання Комітету міністрів Ради Європи в установленому ним порядку інформації та звітів про хід виконання рішень ЄСПЛ у справах, в яких Україна є стороною, та ін. [16, с.212].

Діяльність Уповноваженого у справах ЄСПЛ на регіональному рівні забезпечують *представники такого Уповноваженого*, що працюють у складі міжрегіональних територіальних органів Міністерства юстиції України і очолюють регіональні відділення Секретаріату Уповноваженого у справах ЄСПЛ. Регіональне відділення Секретаріату Уповноваженого у справах ЄСПЛ утворюється при міжрегіональних управліннях Міністерства юстиції України. Завданнями регіональних відділень є: виконання доручень Уповноваженого у справах ЄСПЛ стосовно збору доказів, матеріалів та інформації у справах про порушення Україною Конвенції, справах за заявами України стосовно порушення Конвенції іншими Договірними Сторонами, а також під час розгляду справ за заявами громадян України або юридичних осіб – резидентів України проти інших Договірних Сторін, у яких Україна залучена як третя сторона;

інформування населення про положення Конвенції, практику ЄСПЛ, діяльність та порядок звернення до ЄСПЛ; надання роз'яснень посадовим особам державних органів, органів місцевого самоврядування щодо застосування Конвенції та практики ЄСПЛ як джерела права. До його складу залучаються державні службовці міжрегіональних управлінь, а також на безоплатній основі можуть входити представники державних органів, зокрема місцевих державних адміністрацій, судових органів, територіальних органів прокуратури, Міністерства внутрішніх справ України тощо, представники громадських організацій (за погодженням з їх керівниками) [5];

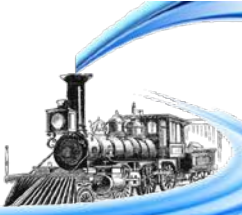
– ***компетенційний блок*** основним елементом включає повноваження Міністерства юстиції України, що охоплює, у тому числі: а) право видавати накази у межах повноважень, передбачених законом, на основі і на виконання Конституції та законів України, актів Президента та постанов Верховної Ради України, прийнятих відповідно до Конституції та законів України, актів Кабінету Міністрів України, та які стосуються сфери забезпечення захисту інтересів України в ЄСПЛ (наприклад, наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Положення про представника Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини і регіональне відділення Секретаріату Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини» від 21.01.2020 р. [5]); б) право координувати діяльність міністерств та інших органів державної влади, залучених до виконання рішень ЄСПЛ, організовувати наради, консультації та робочі групи для забезпечення узгодженості дій; в) право звертатися до суду з позовами щодо відшкодування збитків, завданих Державному бюджету України внаслідок виплати компенсацій за рішеннями ЄСПЛ та ряд інших.

Висновки. Підсумовуючи, слід підкреслити, що Міністерство юстиції України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику. При цьому, Міністерство юстиції України вирізняється низкою специфічних складових адміністративно-правового статусу, які характеризують його як суб'єкта забезпечення захисту інтересів України в ЄСПЛ (окремі елементи виділяються в межах цільового, структурно-організаційного та компетенційного блоку адміністративно-правового статусу). Особливістю Міністерства юстиції України як суб'єкта забезпечення захисту інтересів України в ЄСПЛ є те, що реалізація повноважень цього Міністерства у відповідній сфері покладається на окрему посадову особу – Уповноваженого у справах ЄСПЛ, на якого покладено повноваження щодо здійснення представництва України в ЄСПЛ під час розгляду справ про порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, координації виконання його рішень, а також інформування Комітету міністрів Ради Європи про хід виконання рішень ЄСПЛ. Водночас, інституційна система Міністерства юстиції України у відповідній сфері, крім Уповнова-

женого у справах ЄСПЛ, доповнюється також Секретаріатом Уповноваженого у справах ЄСПЛ на правах департаменту Міністерства юстиції України, а також регіональними структурами – представниками Уповноваженого у справах ЄСПЛ, котрі функціонують у складі міжрегіональних територіальних органів Міністерства юстиції України.

Література:

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV зі змін. та доп. *Офіц. вісн. України*. 2006. № 12. Ст. 792.
2. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 228, зі змін. та доп. *Офіц. вісн. України*. 2014. № 54. Ст. 1455.
3. Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»: постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2006 р. № 784, зі змін. та доп. *Офіц. вісн. України*. 2006. № 22. Ст. 1655.
4. Про організаційні заходи, пов'язані із забезпеченням представництва України під час розгляду справ у Європейському суді з прав людини: постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2004 р. № 553, зі змін. та доп. *Офіц. вісн. України*. 2004. № 17. Ст. 1183.
5. Про затвердження Положення про представника Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини і регіональне відділення Секретаріату Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини: наказ Міністерства юстиції України від 21.01.2020 р., № 198/5. URL: https://pzmrujust.gov.ua/images/2022/position.pdf (дата звернення: 25.07.2024)
6. Берлач А. І. Теоретичні основи адміністративно-правового статусу Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. *Адміністративне право і процес*. 2014. № 3(9). С. 95-103.
7. Білокур Є. І., Сідор М. І. Адміністративно-правовий статус міністерств як центральних органів виконавчої влади. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2020. № 47. Т. 1. С. 59-62.
8. Брода А. Ю., Присяжнюк А. Г. Правовий статус міністерства юстиції України у сфері експертного забезпечення правосуддя. *Проблеми сучасних трансформацій.* Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2023. № 8. С.
9. Будецький Р. В. Міністерство юстиції України: до проблеми визначення адміністративно-правового статусу. *Юрист України*. 2014. № 3 (28). С. 29-36.
10. Герасименко Є. С. Правова природа посади Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2024. Вип. 86. Т. 1. С. 160-164.
11. Добрянська Н. В., Гуцул В. О. Міністерство юстиції України, як суб'єкт нормотворчої діяльності: стан, проблеми, перспективи. *Наукові перспективи*. 2023. № 1(31).
12. Марущак О. А. Адміністративно-правовий статус міністерств в системі центральних органів виконавчої влади. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 3(88). С. 29-33.
13. Марченко О. В. Поняття та зміст адміністративно-правового статусу Міністерства юстиції України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2016. № 32. С. 259-268.
14. Офіційний веб-портал Міністерства юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/ (дата звернення: 02.02.2025)
15. Розсоха С. С. Правовий статус Міністерства юстиції України як суб'єкта адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні. *Юридична наука*. 2020. № 4(106). Т. 1. С. 159-166.
16. Федчишин С. А. Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини в системі публічного адміністрування у сфері юстиції в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2024. Вип. 84. Т. 3. С. 210-215.

References:

1. Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav lyudyny: Zakon Ukrainy vid 23.02.2006 r. № 3477-IV zi zmin. ta dop. Ofits. visn. Ukrainy. 2006. № 12. St. 792 [Law of Ukraine on the Execution of Decisions and the Application of the European Court of Human Rights Case Law, dated 23.02.2006, No. 3477-IV, as amended, Official Gazette of Ukraine, 2006, No. 12, p. 792] [in Ukrainian].

2. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo iustytsii Ukrainy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.07.2014 r. № 228, zi zmin. ta dop. Ofits. visn. Ukrainy. 2014. № 54. St. 1455 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Approval of the Regulation on the Ministry of Justice of Ukraine, dated 02.07.2014, No. 228, as amended, Official Gazette of Ukraine, 2014, No. 54, p. 1455] [in Ukrainian].

3. Pro zakhody shchodo realizatsii Zakonu Ukrainy "Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav lyudyny": postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31.05.2006 r. № 784, zi zmin. ta dop. Ofits. visn. Ukrainy. 2006. № 22. St. 1655 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Measures for the Implementation of the Law of Ukraine “On the Execution of Decisions and the Application of the European Court of Human Rights Case Law,” dated 31.05.2006, No. 784, as amended, Official Gazette of Ukraine, 2006, No. 22, p. 1655] [in Ukrainian].

4. Pro orhanizatsiini zakhody, pov'iazani iz zabezpechennyam predstavnytstva Ukrainy pid chas rozkliadu sprav u Yevropeiskomu sudi z prav lyudyny: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.04.2004 r. № 553, zi zmin. ta dop. Ofits. visn. Ukrainy. 2004. № 17. St. 1183 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Organizational Measures Related to Ensuring Ukraine's Representation During the Consideration of Cases in the European Court of Human Rights, dated 29.04.2004, No. 553, as amended, Official Gazette of Ukraine, 2004, No. 17, p. 1183] [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro predstavnyka Upovnovazhenoho u spravakh Yevropeiskoho sudu z prav lyudyny i rehional'ne viddilennia Sekretariatu Upovnovazhenoho u spravakh Yevropeiskoho sudu z prav lyudyny: nakaz Ministerstva iustytsii Ukrainy vid 21.01.2020 r., № 198/5. URL: https://pzmrujust.gov.ua/images/2022/position.pdf (data zvernennia: 25.07.2024) [Order of the Ministry of Justice of Ukraine on Approval of the Regulation on the Representative of the Commissioner in Cases before the European Court of Human Rights and the Regional Branch of the Secretariat of the Commissioner in Cases before the European Court of Human Rights, dated 21.01.2020, No. 198/5. URL: https://pzmrujust.gov.ua/images/2022/position.pdf (accessed: 25.07.2024)] [in Ukrainian].

6. Berlach, A.I. (2014). Teoretychni osnovy administratyvno-pravovoho statusu Ministerstva rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhitlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy [Theoretical Foundations of the Administrative and Legal Status of the Ministry of Regional Development, Construction, and Housing and Communal Services of Ukraine]. Administratyvne pravo i protses – Administrative Law and Process, 3(9), 95-103 [in Ukrainian].

7. Bilokur, Y.I., & Sidor, M.I. (2020). Administratyvno-pravovyi status ministerstv yak tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady [Administrative and Legal Status of Ministries as Central Executive Bodies]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: "Yurysprudentsiya" – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: "Jurisprudence," 47(1), 59-62 [in Ukrainian].

8. Broda, A.Yu., & Prisyazhniuk, A.H. (2023). Pravovyi status ministerstva iustytsii Ukrainy u sferi ekspertnoho zabezpechennia pravosuddia [Legal Status of the Ministry of Justice of Ukraine in the Field of Expert Support for Justice]. Problemy suchasnykh transformatsii. Seriya: prawo, publichne upravlinnia ta administruvannia – Problems of Modern Transformations. Series: Law, Public Administration, and Governance, 8, 85-95 [in Ukrainian].

9. Budetskyi, R.V. (2014). Ministerstvo iustytsii Ukrainy: do problemy vyznachennia administratyvno-pravovoho statusu [Ministry of Justice of Ukraine: To the Issue of Defining the Administrative and Legal Status]. Yuryst Ukrainy – Lawyer of Ukraine, 3(28), 29-36 [in Ukrainian].

10. Herasymenko, Y.S. (2024). Pravova pryroda posady Upovnovazhenoho u spravakh Yevropeiskoho sudu z prav lyudyny [Legal Nature of the Position of the Commissioner in European Court of Human Rights Matters]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya "Pravo" – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Law," 86(1), 160-164 [in Ukrainian].

11. Dobrianska, N.V., & Hutsul, V.O. (2023). Ministerstvo iustytsii Ukrainy, yak sub'iekt normotvorchoi diial'nosti: stan, problemy, perspektyvy [Ministry of Justice of Ukraine as a Subject of Normative Activity: State, Problems, Prospects]. Naukovyi perspektyvy – Scientific Prospects, 1(31), 123-131 [in Ukrainian].

12. Marushchak, O.A. (2024). Administratyvno-pravovyi status ministerstv v systemi tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady [Administrative and Legal Status of Ministries in the System of Central Executive Bodies]. Pravovyi chasopys Donbasu – Legal Journal of Donbas, 3(88), 29-33 [in Ukrainian].

13. Marchenko, O.V. (2016). Ponniattia ta zmist administratyvno-pravovoho statusu Ministerstva iustytsii Ukrainy [Concept and Content of the Administrative and Legal Status of the Ministry of Justice of Ukraine]. Aktual'ni problemy prava: teoriia i praktyka – Current Issues of Law: Theory and Practice, 32, 259-268 [in Ukrainian].

14. Official Website of the Ministry of Justice of Ukraine. URL: https://minjust.gov.ua/ (accessed: 02.02.2025) [in Ukrainian].

15. Rozsoha, S.S. (2020). Pravovyi status Ministerstva iustytsii Ukrainy yak sub'iekt administratyvno-pravovoho zabezpechennia notarial'noi diial'nosti v Ukraini [Legal Status of the Ministry of Justice of Ukraine as a Subject of Administrative and Legal Support for Notarial Activity in Ukraine]. Yurydychna nauka – Legal Science, 4(106), 159-166 [in Ukrainian].

16. Fedchyshyn, S.A. (2024). Upovnovazhenyi u spravakh Yevropeiskoho sudu z prav lyudyny v systemi publichnoho administruvannia u sferi iustytsii v Ukraini [The Commissioner in European Court of Human Rights Matters in the System of Public Administration in the Field of Justice in Ukraine]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya "Pravo" – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Law," 84(3), 210-215 [in Ukrainian].

УДК 343.9

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-683-695

Христова Юлія Вікторівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології, Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0001-5175-9242

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАХОДІВ ПРОТИДІЇ КРИМІНОГЕННИМ ВПЛИВАМ НА БЕЗПЕКУ ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті досліджено актуальні питання щодо формування системи заходів протидії криміногенним впливам на безпеку правосуддя в Україні в умовах воєнного стану. Констатовано, що з огляду на сучасні ризики роботи судів в умовах воєнного стану, а також стрімке збільшення кількості судових процесів у справах про воєнні злочини забезпечення безпеки правосуддя в Україні потребує впровадження якісно нових підходів, а також стратегічного планування заходів щодо протидії криміногенним впливам на зазначений об'єкт кримінологічного захисту. Запропоновано під протидією криміногенним впливам на правосуддя розуміти заходи щодо виявлення, профілактики, запобігання та припинення можливих загроз безпеці правосуддя, впроваджені з урахуванням результатів аналізу криміногенних чинників і ризиків у цій сфері. Констатовано, що у питанні визначення поняття та формування системи протидії криміногенним впливам на безпеку правосуддя в Україні необхідно виходити з того, що вона включає як загально-кримінологічні, так і спеціально-кримінологічні заходи. Запропоновано ряд загально-кримінологічних (визначити забезпечення безпеки правосуддя стратегічним напрямом у новій Концепції розвитку системи правосуддя; впровадити на національному рівні міжнародні стандарти та кращі зарубіжні практики у сфері забезпечення безпеки правосуддя; сприяти розвитку електронного правосуддя; удосконалити механізми забезпечення незалежності суддів зменшивши рівень впливу наявних корупційних ризиків; забезпечити належне фінансування та матеріально-технічну базу для організації роботи судів України в воєнний та після воєнний період; розробити ефективні програми захисту для осіб (викривачів), які повідомляють про неправомірні дії в системі правосуддя; усунути недоліки нормативно-правової регламентації діяльності Служби судової охорони України для забезпечення її функціональної спроможності протистояти сучасним викликам і загрозам безпеці правосуддя та ін.) та спеціально-кримінологічних заходів протидії криміногенним впливам на

безпеку правосуддя в Україні в умовах воєнного стану (забезпечити стратегічне планування діяльності щодо забезпечення захисту правосуддя в Україні від кримінологічних загроз, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, знижують рівень довіри до системи правосуддя та в цілому не дають якісно здійснювати правосуддя; на національному рівні сформувати єдину систему суб'єктів забезпечення кримінологічного захисту правосуддя; міністерству внутрішніх справ України розробити Концепцію протидії кримінальним правопорушенням проти правосуддя, головним виконавцем якої визначити Національну поліцію України; створити інформаційно-аналітичну систему моніторингу й оцінювання криміногенних впливів на безпеку правосуддя, загроз, аналізу подій і прогнозування можливих ризиків у сфері забезпечення громадської безпеки та громадського порядку в судових установах та ін.).

Ключові слова: криміногенний вплив, кримінологічний захист, безпека правосуддя, Національна поліція.

Khrystova Yuliia Viktorivna PhD in Law, Associate Professor, a doctoral student at the Department of Criminal Law and Criminology of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, https://orcid.org/0000-0001-5175-9242.

ON THE ISSUE OF FORMING A SYSTEM OF MEASURES TO COMBAT CRIMINOGENIC INFLUENCES ON THE SECURITY OF JUSTICE IN CONDITIONS OF MARTIAL STATE

Abstract. The article examines current issues related to the formation of a system of measures to counter criminogenic influences on the security of justice in Ukraine under martial law. It is stated that, given the current risks of the work of courts under martial law, as well as the rapid increase in the number of trials in war crimes cases, ensuring the security of justice in Ukraine requires the implementation of qualitatively new approaches, as well as strategic planning of measures to counter criminogenic influences on the specified object of criminological protection. It is proposed that countering criminogenic influences on justice means measures to identify, prevent, prevent and terminate possible threats to the security of justice, implemented taking into account the results of the analysis of criminogenic factors and risks in this area. It is stated that in the issue of defining the concept and forming a system of countering criminogenic influences on the security of justice in Ukraine, it is necessary to proceed from the fact that it includes both general criminological and special criminological measures. A number of general criminological (to define ensuring the security of justice as a strategic direction in the new Concept for the Development of the Justice System; to implement international standards and best foreign practices in the field of ensuring the security of justice at the national level; to

promote the development of e-justice; to improve mechanisms for ensuring the independence of judges by reducing the level of influence of existing corruption risks; to ensure adequate funding and a material and technical base for organizing the work of the courts of Ukraine in the war and post-war period; to develop effective protection programs for persons (whistleblowers) who report illegal actions in the justice system; to eliminate shortcomings in the regulatory and legal regulation of the activities of the Judicial Protection Service of Ukraine to ensure its functional ability to withstand modern challenges and threats to the security of justice, etc.) and special criminological measures to counter criminogenic influences on the security of justice in Ukraine under martial law (to ensure strategic planning of activities to ensure the protection of justice in Ukraine from criminological threats that contribute to the commission of criminal offenses, reduce the level of trust in the justice system and generally prevent the quality of justice; at the national level, form a unified system of entities ensuring criminological protection of justice; the Ministry of Internal Affairs of Ukraine should develop a Concept for Counteracting Criminal Offenses Against Justice, with the National Police of Ukraine as the main executor; create an information and analytical system for monitoring and assessing criminogenic impacts on the security of justice, threats, event analysis and forecasting possible risks in the field of ensuring public safety and public order in judicial institutions, etc.).

Keywords: criminogenic influence, defence of criminology, safety of justice, National police.

Постановка проблеми. Наявність безпечного, незалежного та неупередженого правосуддя є важливим чинником розбудови правової держави в Україні. На сьогодні з огляду на сучасні ризики роботи судів в умовах воєнного стану, а також стрімке збільшення кількості судових процесів у справах про воєнні злочини забезпечення безпеки правосуддя в Україні потребує впровадження якісно нових підходів, а також стратегічного планування заходів щодо протидії криміногенним впливам на зазначений об’єкт кримінологічного захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти результатів дослідження системи протидії злочинності, а також питань забезпечення кримінологічної безпеки та захисту знайшли відображення у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких: У. Бек [1], М. Ван дер Мерве [2], Колін [3], О. Костенко [4], Купер [5], О. Литвинов [6], Т. Мельничук [7], С. Мозоль [8], М. Пахнін [9], Д. Прокоф’єва-Янчиленко [10], О. Титаренко [11] Я. Фрестад, К. Ширінг [2] та ін. У свою чергу, дослідженню питань щодо забезпечення безпеки в судах, а також протидії кримінальним правопорушенням проти правосуддя присвятили свої праці такі вчені, як В. Ахмедов [12], Д. Блекман, Е. Воллес [13], А. Вернон [14] В. Кончаковська [15],

Н. Квасневська [16], О. Котович [17], С. Мірошниченко [18], Л. Палюх [19], Т. Пренцлер і Р. Сарре [20] М. Шепітько [21] та ін. Водночас специфічні риси системи протидії криміногенним впливам на безпеку правосуддя в Україні в умовах воєнного стану не отримали належної уваги, що обумовлює актуальність цього дослідження.

Мета статті – визначити особливості формування системи заходів протидії криміногенним впливам на безпеку правосуддя в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Досягнення зазначеної дослідницької мети потребує звернення до аналізу родового поняття «протидія злочинності», сформованого у сучасній вітчизняній кримінологічній науці. У широкому розумінні це система форм і методів впливу суспільства й держави на її (злочинності) детермінанти; сукупність заходів, що здійснюються спеціалізованими та іншими суб'єктами правоохоронної системи, яка, своєю чергою, входить уже як підсистема в систему забезпечення безпеки, й через неї реалізується соціальна функція охорони та забезпечення законності й правопорядку [22, С. 384]

З технологічного боку протидія злочинності охоплює: позитивний вплив на осіб, яким загрожує небезпека втягнення у злочинну діяльність; позитивний вплив на осіб, які вже вчинили протиправні діяння, із застосуванням кримінально-правового чи іншого правового примусу або без нього; втручання в ситуативну сферу злочинності та окремих злочинів з метою усунення або блокування криміногенно-детермінантних чинників; це втручання поширюється і на чинники, які не мають безпосередньо криміногенного характеру, але опосередковано проявляються в криміногенних механізмах [22, С. 384].

У свою чергу, оскільки для багатьох країн світу пріоритетом стало управління безпекою, то в сучасній кримінологічній науці відбулася зміна усталеної інтенції вчених зі злочинності та ретроспективного управління шкодою на аналіз ризиків та проактивне управління ними. Так, наприклад, на думку Яна Фрестада, Кліффорда Ширінга та Мелані Ван дер Мерве, значний вплив на зміну кримінологічних уявлень про безпеку за Т. Гоббсом, як про міжособистісну безпеку, – з вбудованим наслідком свободи від страху міжособистісної шкоди – і мирне співіснування, справила публікація Ульріха Бека «Суспільство ризику» (1992), у якій автор стверджував, що управління шкодою після того, як вона сталася, поступилося місцем управлінню ризиками, тобто управлінню імовірністю шкоди до того, як вони будуть реалізовані (Beck, 1992) [2; 1].

Зміст концепту «безпека суду» також зазнав змін. Зокрема, від фізичного захисту приміщення суду та осіб, які у ньому перебувають (70-80-ті роки XX ст.) до фундаментального захисту «усіх елементів судових операцій» для забезпечення безперервності та незалежності правосуддя як необхідної умови для

досягнення верховенства права (XXI ст.) [5]. Це широкий спектр питань, який включає в себе і фізичний захист суддів, і їх підготовку, і захист даних, і архітектуру будівлі суду тощо [3]. У цьому контексті характер і масштаби діяльності та ресурсів, необхідних для забезпечення належного захисту правосуддя, значно розширилися, як і заходи, що використовуються для протидії криміногенним впливам на безпеку правосуддя, а також коло суб'єктів, які необхідно залучити до його забезпечення. Так, наприклад, одним із стратегічних пріоритетів розвитку Служби судової охорони України на 2024–2026 рр. було визначено цифровий розвиток та кібербезпеку, для досягнення яких здійснюватиметься інтегрування в національну інфраструктуру електронного врядування за напрямами забезпечення безпеки судового процесу, електронного врядування за напрямами покращення доступу до правосуддя та забезпечення безпеки судового процесу та ін. [23].

Наступною вихідною категорією досліджуваної проблематики є криміногенний вплив, з'ясування змістовного наповнення якого передбачає розкриття значення слів, в результаті поєднання яких вона утворилася («криміногенний» і «вплив»), а також зв'язків між ними.

Так, етимологічний аспект юридичного терміна «криміногенний» був досліджений В.В. Голіною, котрий дійшов висновку про те, що це слово означає «сприяючий учиненню злочину, злочинності». Науковець зауважив, що цим поняттям підкреслюється близька спорідненість і тісна взаємозалежність явища, процесу, особистості або суспільства зі злочинністю (для порівняння: «психогенний», «патогенний», «техногенний») [24, С. 168]. Схожим чином це слово визначено у словнику-довіднику юридичної лексики (етимологічні нотатки), а саме: криміногенний (від лат. criminalis «злочинний» < crimen «злочин» + грец. genos «рід, походження») – той, що призводить до злочину; здатний викликати злочин [25, С. 87].

У свою чергу, слово «вплив» у Новому тлумачному словнику української мови визначено як «дія, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета» [26, С. 382].

З урахуванням викладеного, а також результатів аналізу останніх кримінологічних досліджень можна зробити висновок про те, що під криміногенним впливом на безпеку правосуддя доцільно розуміти сукупність криміногенних чинників, які впливають на зниження її рівня [27, С. 551].

Таким чином, протидія криміногенним впливам на правосуддя – це заходи щодо виявлення, профілактики, запобігання та припинення можливих загроз безпеці правосуддя, впроваджені з урахуванням результатів аналізу криміногенних чинників і ризиків у цій сфері.

У питанні визначення поняття системи протидії криміногенним впливам на безпеку правосуддя в Україні необхідно виходити з того, що вона включає як загально-кримінологічні, так і спеціально-кримінологічні заходи.

Зокрема, на основі результатів проведеного нами дослідження видів, форм і наслідків криміногенних впливів на безпеку правосуддя в Україні в умовах воєнного стану [28; 29], актуальних питань її нормативно-правового забезпечення [30], а також головних пріоритетів державної політики у сфері правосуддя можна виділити, наприклад, такі загально-кримінологічні заходи протидії криміногенним впливам на безпеку правосуддя в Україні:

− визначити забезпечення безпеки правосуддя стратегічним напрямом у новій Концепції розвитку системи правосуддя (проєкт розробляє Офіс Президента України);

− впровадити на національному рівні міжнародні стандарти та кращі зарубіжні практики у сфері забезпечення безпеки правосуддя;

− сприяти розвитку електронного правосуддя;

− удосконалити механізми забезпечення незалежності суддів зменшивши рівень впливу наявних корупційних ризиків;

− забезпечити належне фінансування та матеріально-технічну базу для організації роботи судів України в воєнний та після воєнний період;

− розробити ефективні програми захисту для осіб (викривачів), які повідомляють про неправомірні дії в системі правосуддя;

− створити у структурі Комітету Верховної Ради України з питань правової політики, який розглядає питання судоустрою, окремого підкомітету з питань правосуддя та забезпечення безпеки діяльності судів для здійснення моніторингу змін у безпековій ситуації та оперативного реагування на них (на місцевому, регіональному, загальнодержавному рівнях);

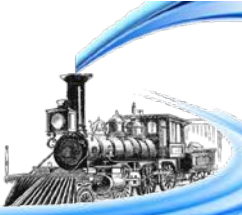
− усунути недоліки нормативно-правової регламентації діяльності Служби судової охорони України для забезпечення її функціональної спроможності протистояти сучасним викликам і загрозам безпеці правосуддя;

− долучити Службу судової охорони України до роботи Міжвідомчої робочої групи з координації запровадження в діяльність центральних органів виконавчої влади системи оцінки SOCTA Україна в якості заінтересованого органу державної влади (за згодою), запропонувавши свого представника;

− забезпечити кримінально-правовий захист суддів на тимчасово окупованих територіях від зміни окупаційною державою їх статусу або застосування до них будь-яких заходів примусу, якщо вони утримуватимуться від виконання своїх обов'язків з міркувань совісті, а також професійної діяльності, життя, здоров’я та майна співробітників Служби судової охорони України;

− посилити відповідальність за кримінальні правопорушення проти правосуддя в умовах воєнного стану;

− посилити відповідальність за державну зраду, колаборацію діяльність і корупційні кримінальні правопорушення, вчинені суддями;

− визначити порядок делегування повноважень співробітників Служби судової охорони України співробітникам Національної поліції України та Національної гвардії України в особливий період під час дії воєнного стану (за потреби), а також залучення приватних охоронних структур до забезпечення безпеки приміщень суду у разі неможливості державними правоохоронними органами забезпечити безпеку правосуддя в особливий період під час дії в Україні воєнного стану (за потреби) та ін.

У свою чергу, до числа спеціально-кримінологічних заходів протидії криміногенним впливам на безпеку правосуддя в Україні доцільно віднести наступні:

− забезпечити стратегічне планування діяльності щодо забезпечення захисту правосуддя в Україні від кримінологічних загроз, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, знижують рівень довіри до системи правосуддя та в цілому не дають якісно здійснювати правосуддя;

− на національному рівні сформувати єдину систему суб'єктів забезпечення кримінологічного захисту правосуддя;

− міністерству внутрішніх справ України розробити Концепцію протидії кримінальним правопорушенням проти правосуддя, головним виконавцем якої визначити Національну поліцію України;

− створити інформаційно-аналітичну систему моніторингу й оцінювання криміногенних впливів на безпеку правосуддя, загроз, аналізу подій і прогнозування можливих ризиків у сфері забезпечення громадської безпеки та громадського порядку в судових установах;

− створити на рівні управлінь Служби судової охорони підрозділ інформаційно-аналітичної роботи та підрозділ організації охорони та підтримання громадського порядку для здійснення моніторингу й оцінювання криміногенних впливів на безпеку правосуддя, загроз, аналізу подій і прогнозування можливих ризиків у сфері забезпечення громадської безпеки та громадського порядку в судових установах;

− впровадити внутрішньовідомчий, незалежний та зовнішній державний моніторинг стану забезпечення безпеки правосуддя декількома суб'єктами. Зокрема, Службою судової охорони, приватними соціологічними службами, а також науковими лабораторіями Академії правових наук України шляхом опитування суддів, співробітників служби Судової охорони, поліцейських, учасників судових засідань, відвідувачів суду тощо, проведення внутрішнього аудиту фізичної безпеки судів та суддів, інформація за результатами проведення яких має бути надана Службі судової охорони України, Вищій раді правосуддя та Державній судовій адміністрації для узагальнення та подальшого опрацювання з метою удосконалення заходів щодо забезпечення безпеки правосуддя;

− удосконалити нормативно-правове забезпечення взаємодії Національної поліції зі Службою судової охорони, Національною гвардією України, Державною службою України з надзвичайних ситуацій, Службою безпеки України під час виконання завдань і функцій Службою судової охорони відповідно до сучасних напрямів кримінологічної діяльності щодо захисту правосуддя шляхом внесення змін і доповнень до Порядку взаємодії Служби судової охорони з Національною поліцією України, Національною гвардією України, Державною службою України з надзвичайних ситуацій, Службою безпеки України під час виконання завдань і функцій Службою судової охорони, затвердженому наказом Державної судової адміністрації України, Служби судової охорони, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України від 27.02.2020 р. № 96/112/194/60;

− розробити (оновити) спільні плани реагування спеціальних суб'єктів забезпечення безпеки правосуддя на надзвичайні ситуації для кожного суду країни;

− забезпечити проведення на плановій основі тактико-спеціальних навчань для забезпечення належного реагування на надзвичайні ситуації (Службі судової охорони України) та терористичні загрози (Службі безпеки України) на об'єктах та установах системи правосуддя;

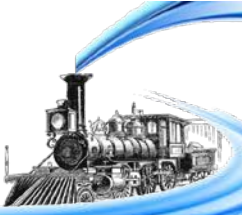
− розробити типологію для проєктування безпечного середовища для розміщення будівлі суду з подальшим плануванням всіх її приміщень на основі результатів аналізу сучасних потреб безпеки працівників і відвідувачів суду. Зокрема, визначити мінімальні стандарти безпеки для конструкції будівель судів, забезпечення в них різних рівнів безпеки, в тому числі систем сигналізації, безпеки і захисту систем даних та організаційних систем, у тому числі електронного правосуддя, а також зональних заходів безпеки; забезпечити обладнання всіх будівель судів бомбосховищами;

− забезпечити будівлі судів безперебійним електроживленням та підключенням до мережі Інтернет. Зокрема, шляхом включення судів до об'єктів критичної інфраструктури та/або забезпечення судів пристроями для виробництва електроенергії та достатніми ресурсами для їхньої роботи, забезпечення системами StarLink;

− забезпечити належний рівень інформаційної та кібернетичної безпеки в судах;

− забезпечити суддів належною матеріально-технічною базою, в тому числі для роботи новопризначених суддів, суддів, що відряджені для здійснення правосуддя в умовах воєнного стану до інших судів, а також судів, яким змінено територіальну підсудність;

− через Державну судову адміністрацію України забезпечити заходи, щодо впровадження новітніх технічних засобів в будівлях судових органів і

установ для виявлення заборонених речей, а також систем (засобів) технічної, інженерно-технічної та пожежної охорони;

− здійснювати просвітницьку та профілактичну діяльність, спрямовану на підвищення обізнаності населення (відвідувачів суду) про роботу Служби судової охорони над зниженням загроз для безпеки у судах;

− забезпечити доукомплектування штатної чисельності управлінь Служби судової охорони, а також відділень особистої безпеки суддів у всіх територіальних управліннях Служби судової охорони;

− вжити заходи щодо підвищення якості досудового розслідування у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення проти правосуддя та ін.

Висновки. Підводячи підсумок, слід зауважити, що реалізація вище перерахованих загально-кримінологічних та спеціально-кримінологічних заходів щодо виявлення, профілактики, запобігання та припинення можливих загроз безпеці правосуддя, запропонованих з урахуванням результатів аналізу криміногенних чинників і ризиків у цій сфері, сприятиме протидії криміногенним впливам на правосуддя в Україні в умовах воєнного стану.

Література:

1. Beck U. Risk Society: Towards a New Modernity. London. Newbury Park. New Delhi: Sage Publications, 1992. 260 p. URL: http://www.riversimulator.org/Resources/Anthropology/RiskSociety/RiskSocietyTowardsAnewModernity1992Beck.pdf

2. Froestad, Jan and Shearing, Clifford D and Van der Merwe, Melani, Criminology: Re-Imagining Security and Risk (April 1, 2015). In: Bourbeau, P. Ed. Security: Dialogue across Disciplines. Cambridge: Cambridge University Press 177-195. URL: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2757633

3. Colin, C. F., Reinkensmeyer, M. W. (2007). The Court Security Challenge: A Judicial Leadership Perspective. Justice System Journal, 28 (1), 49–54

4. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу : монографія. Київ: Атіка, 2008. 352 с.

5. Cooper, C. S. (2007). The Evolving Concept of „Court Security”. Justice System Journal, 28 (1), 40–45

6. Литвинов О.М. Злочинність в контексті національних безпекових орієнтирів. *Публічне право.* 2018. №1 (29). С.9–16

7. Мельничук Т. В. Кримінологічна безпека: сутність та концептуальне обґрунтування. Актуальні проблеми держави і права. Одеса : Одеська юридична академія, національний університет. 2011. № 60. С. 132–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_60_21

8. Мозоль С. А. Кримінологічна безпека в Україні : феномен та наукові засади забезпечення : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 34 с.

9. Пахнін М. Л. Кримінологічний захист засобів масової інформації: феноменологія та механізм забезпечення : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. ; 081 – Право. / Пахнін Микола Леонідович; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2023. 452 с.

10. Прокоф'єва-Янчиленко Д. М. Кримінологічна безпека як інтегративна складова національної безпеки України. *Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія"* : зб. наук. праць / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін] ; відп. за вип. В. М. Дрьомін ; МОН України, НУ "ОЮА". Одеса : Юрид. л-ра, 2014. Т. 14. С. 395–401.

11. Титаренко О. О. Державне програмування протидії злочинності в Україні: монографія. Харків : Промарт, 2019. 698с.

12. Ахмедов В. А. Протидія злочинам проти правосуддя за кримінальним законодавством Азербайджанської Республіки та України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2021. 450 с.

13. Wallace, A. & Blackman, D. & Rowden, E. 2013. Reconceptualising security strategies for courts: developing a typology for safer court environments. International Journal for Court Adminstration. 5 (2). P. 3-9. URL: http://www.iacajournal.org. 10.18352/ijca.13

14. Sarre, R., Vernon, A. 2013. Access to safe justice in Australian courts: some reflections upon intelligence, design and process. International Journal for Crime, Justice and Social Democrac. Vol. 2 No. 2. P. 33–147. URL: https://www.crimejusticejournal.com/article/view/697

15. Кончаковська В. В. Примушування давати показання: кримінально-правові та кримінологічні аспекти: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 18 с.

16. Квасневська Н. Д. Відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. 212 с.

17. Котович О. Л. Охорона права на справедливий суд в Україні (кримінально-правовий та кримінологічний аналіз) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 Київ, 2013. 19 с.

18. Мірошниченко С. С. Злочини проти правосуддя: теоретичні і прикладні проблеми запобігання та протидії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2012. 40 с.

19. Палюх Л. М. Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення проти правосуддя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2021. 39 с.

20. Sarre, R. and Prenzler, T. 2012. Issues in courtroom security: A key role for the private sector in Australia and New Zealand. Security Journal. 25. P. 25–37. URL: https://doi.org/10.1057/sj.2011.3

21. Шепітько М. В. Теоретико-методологічні засади формування системи протидії злочинам у сфері правосуддя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.08, 12.00.09. Харків, 2018. 43 с.

22. Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М-Я / редкол.: В.В. Сокуренко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків: Факт, 2021. 870 с.

23. Стратегія розвитку Служби судової охорони на 2024–2026 роки. *Судова влада України :* веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/sso/0904/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83%20%D0%A1%D0%A1%D0%9E%202024-2026.pdf

24. Голіна В. В. Криміногенний потенціал суспільства: поняття, зміст, форми реалізації. *Проблеми законності*. 2012. №119. С. 166–176.

25. Крашеніннікова Т.В., Нагорна Ю.А., Подворчан А.З. Словник-довідник юридичної лексики (етимологічні нотатки). Дніпро, 2018. Ч. 1. 94 с.

26. Новий тлумачний словник української мови: в 3-х т. / укл. В. Яременко. О. Сліпушко. Київ: Аконіт. 2004. Т. 1. /А-К/. 926 с.

27. Христова Ю. В. До питання про наслідки криміногенних впливів на безпеку правосуддя в Україні в умовах воєнного стану. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.) ; у 2-х ч. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Ч. І. С. 551-554.

28. Христова Ю. В. Форми криміногенних впливів на правосуддя в Україні: сучасні виклики. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. №10. С. 597–599. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/150.pdf;

29. Христова Ю. В. До питання про наслідки криміногенних впливів на безпеку правосуддя в Україні в умовах воєнного стану*Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.) ; у 2-х ч. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Ч. І. С. 551-554

30. Христова Ю. В. Шляхи нормативно-правового забезпечення безпеки правосуддя в умовах воєнного стану. *Наукові інновації та передові технології.* 2024. №5 (33). С. 651–660. URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/11335/11394

References:

1. Beck U. (1992) Risk Society: Towards a New Modernity. London. Newbury Park. New Delhi: Sage Publications, 1992. 260 p. URL: http://www.riversimulator.org/Resources/Anthropology/RiskSociety/RiskSocietyTowardsAnewModernity1992Beck.pdf [in English].

2. Froestad, Jan and Shearing, Clifford D and Van der Merwe, Melani, Criminology: Re-Imagining Security and Risk (2015): Bourbeau, P. Ed. Security: Dialogue across Disciplines. Cambridge: Cambridge University Press 177-195. URL: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2757633 [in English].

3. Colin, C. F., Reinkensmeyer, M. W. (2007). The Court Security Challenge: A Judicial Leadership Perspective. Justice System Journal, 28 (1), 49–54 [in English].

4. Kostenko O. M. (2008). Kul′tura i zakon – u protydiyi zlu [Culture and law - in the fight against evil] : monohrafiya. Kyyiv: Atika, 2008. 352 s. [in Ukrainian].

5. Cooper, C. S. (2007). The Evolving Concept of „Court Security”. Justice System Journal, 28 (1), 40–45 [in English].

6. Lytvynov O.M. (2018). Zlochynnist′ v konteksti natsional′nykh bezpekovykh oriyentyriv [Crime in the context of national security guidelines]. *Publichne pravo*. 2018. №1 (29). S.9–16. [in Ukrainian].

7. Mel′nychuk T. V. (2011). Kryminolohichna bezpeka: sutnist′ ta kontseptual′ne obgruntuvannya [Criminological security: essence and conceptual justification]. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*. Odesa : Odes′ka yurydychna akademiya, natsional′nyy universytet. 2011. № 60. S. 132–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_60_21. [in Ukrainian].

8. Mozol′ S. A. (2018). Kryminolohichna bezpeka v Ukrayini : fenomen ta naukovi zasady zabezpechennya [Criminological security in Ukraine: phenomenon and scientific principles of security] : avtoref. dys. … d-ra yuryd. nauk : 12.00.08. Kharkiv, 2018. 34 s. [in Ukrainian].

9. Pakhnin M. L. (2023). Kryminolohichnyy zakhyst zasobiv masovoyi informatsiyi: fenomenolohiya ta mekhanizm zabezpechennya [Criminological protection of mass media: phenomenology and mechanism of protection] : dys. … d-ra yuryd. nauk : 12.00.08. ; 081 – Pravo./ Pakhnin Mykola Leonidovych; MVS Ukrayiny, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2023. 452 s. [in Ukrainian].

10. Prokof'yeva-Yanchylenko D. M. Kryminolohichna bezpeka yak intehratyvna skladova natsional′noyi bezpeky Ukrayiny / D. M. Prokof'yeva-Yanchylenko. Naukovi pratsi Natsional′noho universytetu "Odes′ka yurydychna akademiya" : zb. nauk. prats′ / redkol.: S. V. Kivalov (holov. red.), V. M. Dr′omin (zast. holov. red.), YU. P. Alenin [ta in] ; vidp. za vyp. V. M. Dr′omin ; MON Ukrayiny, NU "OYUA". Odesa : Yuryd. l-ra, 2014. T. 14. S. 395–401. [in Ukrainian].

11.Tytarenko O. O. (2021) Sluzhba sudovoyi okhoronyv systemi sub″yektiv zabezpechennya natsional′noyi bezpeky (pytannya vidnesennya ta vyznachennya kompetentsiyi). *Mizhnarodna ta natsional'na bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty* : mater. V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. DDUVS. (m. Dnipro, 12 berez. 2021 r.). S. 135–137. URL: https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/6259. [in Ukrainian]

12. Akhmedov, V. A. (2019). Kryminolohichna kharakterystyka zlochyniv yak peredumova rozrobky stratehiyi protydiyi zlochynnosti u sferi pravosuddya [Criminological characterization of crimes as a prerequisite for the development of a crime prevention strategy in the sphere of justice]. *Sudova apelyatsiya*. 2019. № 1. S. 51–58. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suap_2019_1_8 [in Ukrainian]. [in Ukrainian].

13. Wallace, A. & Blackman, D. & Rowden, E. (2013). Reconceptualising security strategies for courts: developing a typology for safer court environments. International Journal for Court Adminstration. 5 (2). P. 3-9. URL: http://www.iacajournal.org. 10.18352/ijca.13 [in English].

14. Sarre, R., Vernon, A. 2013. Access to safe justice in Australian courts: some reflections upon intelligence, design and process. International Journal for Crime, Justice and Social Democrac. Vol. 2 No. 2. P. 33–147. URL: https://www.crimejusticejournal.com/article/view/697 [in English].

15. Konchakovs′ka V. V. (2010). Prymushuvannya davaty pokazannya: kryminal′no-pravovi ta kryminolohichni aspekty [Compulsion to testify: criminal law and criminological aspects]: avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kyyiv, 2010. 18 s. [in Ukrainian].

16. Kvasnevs′ka N. D. (2009). Vidpovidal′nist′ za postanovlennya suddeyu (suddyamy) zavidomo nepravosudnoho vyroku, rishennya, ukhvaly abo postanovy v Ukrayini (kryminal′no-pravove ta kryminolohichne doslidzhennya) [Responsibility for a judge (judges) rendering a knowingly unjust verdict, decision, resolution or resolution in Ukraine (criminal legal and criminological research)] : dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kyyiv, 2009. 212 s. [in Ukrainian].

17. Kotovych O. L. (2013). Okhorona prava na spravedlyvyy sud v Ukrayini (kryminal′no-pravovyy ta kryminolohichnyy analiz) [Protection of the right to a fair trial in Ukraine (criminal legal and criminological analysis)] : avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.08 Kyyiv, 2013. 19 s. [in Ukrainian].

18. Miroshnychenko, S. S. (2012). Zlochyny proty pravosuddya: teoretychni i prykladni problemy zapobihannya ta protydiyi [Crimes against justice: theoretical and applied problems of prevention and countermeasures] : avtoref. dys. … d-ra yuryd. nauk : 12.00.08 / Nats. akad. prokuratury Ukrayiny. Kyyiv, 2012. 40 s. [in Ukrainian].

19. Palyukh, L. M. (2021). Kryminal′na vidpovidal′nist′ za kryminal′ni pravoporushennya proty pravosuddya [Criminal liability for criminal offenses against justice]: avtoref. dys. … d-ra yuryd. nauk : 12.00.08 / Kharkivs′kyy natsional′nyy universytet vnutrishnikh sprav. Kharkiv, 2021. 39 s. Retrieved from https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/df61bc4b-45a6-4b13-b68e-c0cc0f41b640/content [in Ukrainian].

20. Sarre, R. and Prenzler, T. (2012). Issues in courtroom security: A key role for the private sector in Australia and New Zealand. *Security Journal.* Vol. 25. P. 25–37. URL: https://doi.org/10.1057/sj.2011.3 [in English].

21. Shepit′ko M. V. (2018). Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannya systemy protydiyi zlochynam u sferi pravosuddya [Theoretical and methodological principles of the formation of a system of combating crimes in the sphere of justice] : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya d-ra yuryd. nauk : 12.00.08, 12.00.09. Kharkiv, 2018. 43 s. [in Ukrainian].

22. Velyka ukrayins′ka kryminolohichna entsyklopediya [Great Ukrainian criminological encyclopedia]. U 2 t. T. 2: M-YA / redkol.: V.V. Sokurenko (holova), O. M. Bandurka (spivholova) ta in. ; nauk. red. O. M. Lytvynov. Kharkiv : Fakt, 2021. 870 s. [in Ukrainian].

23. Stratehiya rozvytku Sluzhby sudovoyi okhorony na 2024–2026 roky [Strategy for the development of the Court Security Service for 2024–2026]. *Sudova vlada Ukrayiny* : veb-sayt. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/sso/0904/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83%20%D0%A1%D0%A1%D0%9E%202024-2026.pdf [in Ukrainian].

24. Holina V. V. (2012) Kryminohennyy potentsial suspil′stva: ponyattya, zmist, formy realizatsiyi [Criminogenic potential of society: concept, content, forms of implementation]. *Problemy zakonnosti*. 2012. №119. S. 166–176. [in Ukrainian].

25. Krasheninnikova T.V., Nahorna YU.A., Podvorchan A.Z. Slovnyk-dovidnyk yurydychnoyi leksyky (etymolohichni notatky) [Dictionary-handbook of legal vocabulary (etymological notes)]. Dnipro, 2018. CH. 1. 94 s. [in Ukrainian].

26. Novyy tlumachnyy slovnyk ukrayins′koyi movy [New explanatory dictionary of the Ukrainian language]: v 3-kh t. / ukl. V. Yaremenko. O. Slipushko. Kyyiv: Akonit. 2004. T. 1. /A-K/. 926 s. [in Ukrainian].

27. Khrystova YU. V. (2024) Do pytannya pro naslidky kryminohennykh vplyviv na bezpeku pravosuddya v Ukrayini v umovakh voyennoho stanu. *Mizhnarodna ta natsional'na bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty* : materialy VIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro, 15 ber. 2024 r.) ; u 2-kh ch. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2024. CH. I. S. 551-554. [in Ukrainian].

28. Hristova Yu. (2022). Forms of criminogenic influences on justice in Ukraine: modern challenges [Forms of criminogenic influences on justice in Ukraine: modern challenges]. *Legal scientific electronic journal*. 2022. No. 10. WITH. 597–599. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/150.pdf [in Ukrainian].

29. Khrystova YU. V. (2024) Do pytannya pro naslidky kryminohennykh vplyviv na bezpeku pravosuddya v Ukrayini v umovakh voyennoho stanu [To the question of the consequences of criminogenic influences on the security of justice in Ukraine under martial law.]. *Mizhnarodna ta natsional'na bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty* : materialy VIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro, 15 ber. 2024 r.) ; u 2-kh ch. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2024. CH. I. S. 551-554 [in Ukrainian].

30. Khrystova YU. V. (2024) Shlyakhy normatyvno-pravovoho zabezpechennya bezpeky pravosuddya v umovakh voyennoho stanu [Ways of regulatory and legal provision of security of justice in conditions of martial law]. *Naukovi innovatsiyi ta peredovi tekhnolohiyi.* 2024. №5 (33). S. 651–660. URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/11335/11394 [in Ukrainian].

УДК 341.6

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-696-706

Чорний Вадим Андрійович аспірант 2 курсу навчання спеціальності 081 Право, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», м. Київ, тел.: (068)812-2571, https://orcid.org/0009-0009-6237-6517

МЕХАНІЗМИ КОНФІСКАЦІЇ АКТИВІВ АГРЕСОРА ДЛЯ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ

Анотація. Стаття присвячена вивченню механізмів конфіскації активів держави-агресора як ефективного інструменту компенсації збитків, завданих Україні внаслідок воєнної агресії Російської Федерації. У роботі детально аналізуються правові основи, що регулюють конфіскацію активів за кордоном, зокрема національне законодавство України та норми міжнародного права.

Розглянуто ключові положення таких актів, як закони України «Про санкції», «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» та міжнародні документи про юрисдикційні імунітети держав. Вивчаються законодавчі ініціативи країн-партнерів, наприклад, США, Канада, що дозволяють конфіскувати активи підсанкційних осіб та використовувати їх на користь України.

Особливу увагу приділено питанням використання конфіскованих активів для фінансування оборони та відновлення інфраструктури України. Наведено конкретні приклади реалізації конфіскованих ресурсів, зокрема ініціативи в межах діяльності Національного агентства з розшуку та управління активами (АРМА). Висвітлено проблеми, пов'язані з політико-правовими бар'єрами та побоюваннями міжнародної спільноти щодо прецедентів порушення суверенного імунітету, які можуть мати довгострокові наслідки для фінансової стабільності.

У статті також проаналізовано ефективність санкційної політики як способу економічного тиску на агресора. Розглянуто механізми блокування активів фізичних та юридичних осіб, що сприяють агресії, та їхній потенціал як джерела компенсації.

Зроблено висновок про важливість політичної волі та міжнародної координації для створення ефективної правової бази, що дозволить конфісковувати як державні, так і приватні активи для відшкодування завданих збитків. Підкреслено необхідність прозорого управління конфіскованими активами, аби забезпечити довіру суспільства та дотримання міжнародних стандартів.

Ключові слова: відновлення України, держава-агресор, компенсація збитків, конфіскація приватних активів, механізми конфіскації активів, міжна-

родне право, санкції G7, санкційна політика, суверенний імунітет, юридична база.

Chornyi Vadym Andriiovych 2d year postgraduate student, specialty 081 Law, The Open International University of Human Development «Ukraine», Kyiv, tel.: (068) 812-2571, https://orcid.org/0009-0009-6237-6517

MECHANISMS OF CONFISCATION OF THE AGGRESSOR'S ASSETS FOR COMPENSATION OF DAMAGES

Abstract. The article investigates mechanisms for confiscating assets of the aggressor state as an effective tool for compensating damages caused by the Russian Federation's military aggression against Ukraine. It provides an in-depth analysis of the legal foundations governing the confiscation of assets abroad, including Ukraine's national legislation and international legal norms.

The key provisions of such acts as the laws of Ukraine «On Sanctions», «On the Basic Principles of Forced Expropriation in Ukraine of Objects of Property of the Russian Federation and Its Residents» and international documents on the jurisdictional immunities of states are considered. Legislative initiatives of partner countries, for example, the USA, Canada, which allow the seizure of assets of sanctioned persons and their use for the benefit of Ukraine are studied.

Special focus is placed on the utilization of confiscated assets for defense and the reconstruction of Ukraine’s infrastructure. Specific examples include initiatives within the framework of the National Agency for Asset Management (ARMA). The article highlights challenges related to political and legal barriers and the international community's concerns over precedents for breaching sovereign immunity, which may have long-term implications for global financial stability.

The effectiveness of sanctions policy as a means of economic pressure on the aggressor is also analyzed. Mechanisms for freezing the assets of individuals and entities supporting aggression and their potential as a source of compensation are discussed.

The conclusion emphasizes the importance of political will and international coordination in developing a robust legal framework enabling the confiscation of both state and private assets to compensate for damages. The need for transparent management of confiscated assets to ensure public trust and adherence to international standards is underscored.

Keywords: aggressor state, asset confiscation mechanisms, compensation for damages, G7 sanctions, international law, legal framework, private asset confiscation, recovery of Ukraine, sanctions policy, sovereign immunity.

Постановка проблеми. Агресія Російської Федерації проти України спричинила значні людські, економічні та екологічні втрати. Міжнародна спільнота зіткнулася з необхідністю не лише зупинити агресора, але й забезпечити відшкодування збитків, завданих українському народу. У цьому контексті особливу увагу приділяють конфіскації активів російських державних і приватних осіб за кордоном. Цей механізм стає важливим елементом як компенсації шкоди, так і стримування майбутніх актів агресії. Однак реалізація таких заходів вимагає чіткої правової бази, міжнародної координації та комплексного підходу.

Міжнародні санкції проти Росії стали важливим інструментом політичного та економічного тиску. Проте ефективність цих заходів залежить від можливості застосовувати їх на практиці. Конфіскація активів, зокрема фінансових ресурсів і майна, є юридично складним процесом, який передбачає дотримання національного та міжнародного права [1]. Використання конфіскованих ресурсів для відновлення України викликає численні дискусії щодо законності та справедливості такого підходу.

Складність проблеми посилюється необхідністю уникнення правового вакууму та ризику зловживання санкційними механізмами. Забезпечення прозорості, обґрунтованості й цільового використання конфіскованих активів є ключовим викликом для міжнародної спільноти. Крім того, необхідно враховувати різноманітні економічні та політичні інтереси держав, залучених до санкційної коаліції, а також протидіяти ризикам корупції.

Іншою стороною проблеми є юридичні бар'єри, які ускладнюють процес конфіскації. Наприклад, у багатьох країнах потрібні суттєві законодавчі зміни для створення правового механізму передачі заморожених активів на потреби України. Відсутність єдиного міжнародного регулювання в цій сфері створює додаткові труднощі для реалізації цих ініціатив [2].

Таким чином, проблема конфіскації активів агресора вимагає системного підходу. Вирішення цього питання може стати прецедентом для міжнародного права та стимулом для розробки нових правових інструментів, спрямованих на боротьбу з агресією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження та публікації вказують на зростаючу актуальність вивчення механізмів конфіскації активів агресора. У працях українських авторів, зокрема В. Давидюк [1], Д. Іваненко [2], С. Церковник [3], В. Ковернзева [4] розглядаються юридичні аспекти конфіскації активів, включаючи міжнародне право, принципи суверенітету та прав людини. Особливий акцент зроблено на використанні санкційних механізмів як ефективного інструменту примусу. Дослідники наголошують на необхідності прозорих процедур та дотримання принципів верховенства права, водночас пропонуючи нові законодавчі ініціативи, що

сприяють передачі конфіскованих активів на користь постраждалих від російської агресії. Проте дане питання все ще потребує наукових напрацювань, оскільки війна в Україні ще триває.

Мета статті – дослідження механізмів конфіскації активів агресора з метою забезпечення компенсації збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України. Особливу увагу буде приділено аналізу юридичної бази для конфіскації активів, можливостям використання цих ресурсів для відновлення зруйнованої інфраструктури України та оцінці ефективності санкційної політики як інструменту компенсації.

Виклад основного матеріалу. Юридична база для конфіскації російських активів за кордоном формується на основі норм міжнародного та національного права, що передбачають можливість застосування примусових заходів до активів, пов'язаних з державами-агресорами. Конституція України закріплює принцип захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, що слугує фундаментом для відповідних законодавчих ініціатив [5]. Вона встановлює, що міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, є частиною національного законодавства, а отже, Україна може використовувати положення міжнародного права для обґрунтування конфіскації.

Закон України «Про санкції» визначає правовий механізм застосування обмежувальних заходів проти держав, юридичних та фізичних осіб, дії яких створюють загрозу національним інтересам України. Цей закон дозволяє замороження активів, заборону на їх відчуження чи передачу, а також використання цих активів для відшкодування збитків [6]. Санкційний механізм ускладнюється необхідністю міжнародної координації та гармонізації підходів між державами.

Закон України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» конкретизує підстави та порядок вилучення активів на території України. Він передбачає, що вилучення здійснюється в умовах воєнного стану або загрози національній безпеці [7]. Цей підхід забезпечує юридичну основу для передачі вилучених активів на користь державних потреб, зокрема для відновлення постраждалих регіонів.

Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об’єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» спрямований на встановлення механізмів обліку та відшкодування збитків, завданих внаслідок збройної агресії. Важливу

роль відіграє створення Державного реєстру пошкодженого майна, який слугує інструментом для документування втрат та подальшої компенсації. Цей закон також передбачає можливість фінансування відшкодування за рахунок конфіскованих активів [8].

На міжнародному рівні Закон США «Про міжнародні надзвичайні економічні повноваження» (IEEPA) (50 U.S.C. §§ 1701-1706) надає Президенту повноваження вводити економічні санкції, заморожувати активи та забороняти фінансові операції для захисту національної безпеки. Він дозволяє заморожувати активи іноземних осіб, які підтримують агресивні дії, і використовувати їх у подальшому для компенсації збитків [9].

Акт США «Про конфіскацію активів корупціонерів» (H.R. 6930, 2022) надає додаткові механізми для конфіскації активів, пов'язаних із корупційними практиками або незаконним збагаченням. Цей закон передбачає можливість передачі заморожених активів, пов’язаних із корупційними діями або порушенням міжнародного права, на користь третіх сторін, зокрема України [10]. Це важливий прецедент для використання конфіскованих активів у відновленні після війни.

Регламент ЄС № 269/2014 встановлює санкційні механізми проти фізичних і юридичних осіб, що сприяють порушенню суверенітету України. Він передбачає заморожування активів, обмеження на фінансові операції та інші заходи [11]. ЄС також працює над удосконаленням правової бази для використання заморожених активів на відновлення України.

Таким чином, правова база для конфіскації активів поєднує національні закони, міжнародні договори та санкційні інструменти. Важливим є забезпечення юридичної прозорості, співпраці між країнами та ефективного використання конфіскованих активів для компенсації збитків та відновлення України.

Слід зазначити, що використання конфіскованих активів для відновлення України є ключовим елементом міжнародних і національних зусиль щодо компенсації збитків, завданих війною. На лютий 2024 року Росія завдала інфраструктурі України збитків на понад 155 мільярдів доларів [12].

Уряд України ухвалив рішення про конфіскацію 903 об'єктів, що належать Російській державі та її резидентам, включаючи корпоративні права, нерухомість та інші активи. Це рішення передбачає спрямування конфіскованих ресурсів на потреби оборони, гуманітарної допомоги та відновлення зруйнованої інфраструктури [13].

На міжнародному рівні були заморожені активи Центрального банку Росії на суму близько 260 млрд євро, зокрема 191 млрд євро перебуває в управлінні бельгійської компанії Euroclear. У 2023 році ця компанія заробила 4,4 млрд євро доходу від управління замороженими активами. Представники ЄС і США

активно обговорюють юридичну можливість передачі як прибутків від цих активів, так і самих активів на користь України. У березні 2024 року ЄС ухвалив політичне рішення про використання доходів із заморожених активів, проте механізми такого кроку ще не впроваджені через політичні перешкоди, зокрема позицію Угорщини [14].

Першими реальну конфіскацію активів можуть здійснити США. Законодавство США, зокрема «Про міжнародні надзвичайні економічні повноваження», дає президенту повноваження використовувати заморожені активи для міжнародної безпеки та допомоги Україні [9]. Згідно з оцінками, США можуть передати Україні 5-6 млрд доларів конфіскованих коштів [15]. Водночас закон про конфіскацію активів корупціонерів також надає додаткові можливості для розширення цього процесу.

В Україні вже активно використовуються арештовані активи. Національне агентство з управління активами (АРМА) керує портфелем, що становить 12 млрд гривень, із яких 8 млрд вкладено у військові облігації. Доходи від цих активів спрямовуються на оборону та допомогу військовим. Наприклад, тільки за 2024 рік агентство забезпечило 2 млрд гривень доходу від управління цими активами, зокрема 700 млн гривень отримано через облігації внутрішньої державної позики [15].

Основним викликом залишається узгодження міжнародного підходу до використання конфіскованих активів. ЄС поки що віддає перевагу використанню прибутків від заморожених російських активів, виділяючи Україні 3-5 млрд євро на рік. Водночас потреба в значних ресурсах для відновлення зруйнованої інфраструктури, будівництва житла та підтримки економіки вимагає розширення механізмів доступу до самих заморожених активів [15].

Політичні перешкоди, такі як позиція Угорщини в ЄС, уповільнюють процес розробки конкретних планів використання активів на потреби України. Проте триває активна робота з обґрунтування правомірності такого кроку, зокрема з урахуванням міжнародного права та національних інтересів. Українські юристи та дипломати активно працюють над імплементацією судових рішень для забезпечення реалізації заморожених активів за кордоном.

Важливим аспектом є обґрунтоване розподілення ресурсів. Представники українського уряду наголошують на необхідності спрямування значної частини конфіскованих активів на забезпечення обороноздатності країни до завершення війни. Це рішення є пріоритетним, оскільки без перемоги відновлення інфраструктури та соціальної сфери буде неможливим. Таким чином, 300 млрд заморожених активів G7 можуть стати вирішальним джерелом підтримки військових потреб [15].

Процес використання конфіскованих активів також потребує прозорого управління для уникнення корупційних ризиків і зловживань. Україна посту-

пово створює механізми контролю за цільовим використанням цих ресурсів, залучаючи міжнародних експертів і донорів. Це сприяє підвищенню довіри до подібних заходів і їхньої ефективності.

Таким чином, конфісковані активи стають важливим ресурсом як для підтримки обороноздатності України, так і для подальшого відновлення після війни. Проте цей процес залишається юридично і політично складним, що вимагає злагодженої роботи міжнародної спільноти та національних інституцій України.

Ефективність санкційної політики як способу компенсації оцінюється через її вплив на економіку агресора, стримуючий потенціал і здатність сприяти відшкодуванню збитків. Попри замороження російських державних активів на суму понад 640 мільярдів доларів у різних країнах світу, пряме вилучення цих коштів ускладнюється доктриною суверенного імунітету [16]. Вона захищає майно іноземних держав від конфіскації на території іншої країни, що закріплено, зокрема, в Конвенції ООН [17].

Санкційні режими створюють значний економічний тиск на Росію. Наприклад, блокування активів 14 тисяч фізичних та юридичних осіб впливає на еліти, які підтримують агресивну політику Кремля. Однак санкції за своєю природою є тимчасовим заходом і не завжди дозволяють перейти до конфіскації майна без належного правового підґрунтя [16]. Канадське законодавство, зокрема Закон Канади «Про спеціальні економічні заходи», стало одним із перших, яке дозволило конфіскацію санкційних активів для передачі їх Україні, але ці механізми ще не повністю реалізовані [18].

В Україні санкційна політика отримала новий імпульс через прийняття закону, що дозволяє конфіскацію активів підсанкційних осіб у разі їхньої причетності до військової агресії. Це стало основою для рішень Вищого антикорупційного суду, які забезпечили передачу конфіскованого майна державі. Однак міжнародні стандарти, такі як Європейська конвенція з прав людини [19], вимагають дотримання критеріїв пропорційності, законності та суспільної мети під час обмеження прав власності.

Вплив санкційного тиску можна оцінити через економічні показники Росії. Замороження валютних резервів призвело до девальвації рубля та значного обмеження доступу Росії до міжнародних фінансових ринків. Однак політична воля для реалізації конфіскації суверенних активів залишається обмеженою через побоювання щодо прецеденту, який може підірвати довіру до світової фінансової системи [16].

Іншим аспектом санкційної політики є зусилля з криміналізації ухилення від санкцій. Наприклад, у США було конфісковано активи російського бізнесмена Костянтина Малофєєва за спроби обійти обмеження. Ці кошти планується використати для відновлення України. Водночас в ЄС розробляють

законодавчі ініціативи щодо уніфікації підходів до повернення активів, що дозволить посилити ефективність санкцій [16].

Країни Балтії демонструють інноваційні підходи до реалізації санкцій. Конфіскація автомобілів з російськими номерами стала одним із символічних кроків, які підкреслюють незмінну позицію цих держав щодо агресора. Такі дії сприяють підвищенню суспільної підтримки санкцій і водночас забезпечують Україну додатковими ресурсами [16].

Проблеми, пов'язані з впровадженням санкцій, часто стосуються довготривалості юридичних процедур. Наприклад, кримінальні справи про конфіскацію активів можуть тривати роками, тоді як Україна потребує негайних фінансових вливань для підтримки оборони та відновлення. Тому механізми санкцій необхідно адаптувати до реалій війни.

Розширення підходів до конфіскації приватних активів є перспективним напрямом. У Канаді законодавство дозволяє вилучати активи навіть у разі їхнього законного походження, якщо їхні власники пов'язані з агресором [18]. Це новаторське рішення може стати прикладом для інших країн, які розглядають санкції як інструмент компенсації.

Ризики санкційної політики включають не лише юридичні труднощі, а й геополітичні наслідки. Європейський центральний банк застерігає, що конфіскація заморожених активів може підірвати довіру до євро та інших резервних валют. Це питання потребує уважного аналізу і балансування між нагальними потребами України та довгостроковими інтересами світової фінансової системи.

Слід зазначити, що ефективність санкцій значною мірою залежить від міжнародної координації. ЄС, США, Велика Британія, Канада та інші союзники України мають спільно працювати над створенням єдиного правового підходу до конфіскації активів, який враховуватиме як питання національної безпеки, так і міжнародного права. Це дозволить зменшити розбіжності у правозастосуванні та підвищити результативність санкційної політики.

Таким чином, санкції є важливим інструментом у боротьбі з агресором, але їх ефективність як способу компенсації залежить від політичної волі, юридичної прозорості та міжнародної співпраці. Попри всі обмеження, вони залишаються основним інструментом економічного тиску, який доповнює дипломатичні та військові зусилля у відновленні справедливості для України.

Висновки. Конфіскація російських активів за кордоном є важливим інструментом міжнародного права та санкційної політики, спрямованим на компенсацію збитків від агресії Росії проти України. Юридична база для таких дій, зокрема в Україні, розвивається, але потребує гармонізації з міжнародними стандартами. Конфісковані активи можуть слугувати джерелом фінансування оборони та відновлення, але їх ефективне використання вимагає прозорості й

координації. Санкції, хоча і є дієвими, стикаються з юридичними та політичними бар'єрами, які гальмують реалізацію компенсаційних заходів.

Перспективи подальших досліджень полягають у вдосконаленні правового механізму конфіскації з акцентом на дотримання прав людини та пропорційність заходів. Необхідно також дослідити інноваційні підходи до використання активів, зокрема доходів від заморожених фондів, для забезпечення обороноздатності та економічного відновлення України. Подальше співробітництво міжнародної спільноти щодо розробки єдиних стандартів конфіскації стане ключем до ефективної боротьби з агресором і відновлення справедливості.

Література:

1. Давидюк В. М. Проблематика застосування норм міжнародного права під час конфіскації російських закордонних активів, в контексті відшкодування Україні завданих війною збитків. Наукові інновації та передові технології. Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка». 2024. № 5 (33). С. 504–518.

2. Іваненко Д. Д. Міжнародний компенсаційний механізм відшкодування збитків, завданих агресією Російської Федерації. Правовий часопис Донбасу. 2024. №1 (86). С. 116–120.

3. Церковник С. І., Маслова Н. Г., Литовченко В. П. Правове регулювання конфіскації активів російських підприємств на території України. Академічні візії. 2023. Вип. 22. С. 14 с.

4. Коверзнев В., Пономарьов С. Джерела відшкодування збитків, завданих збройною агресією Російської Федерації. Розвиток України в умовах мілітарного впливу: соціально-правові, економічні та екологічні аспекти: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 28 березня 2023 р.). У 2-х томах. Том 1. За заг. ред. Устименка В.А.; ред.-упоряд.: Градобоєва Є.С., Ілларіонов О.Ю., Санченко А.Є. Київ: ВАІТЕ, 2023. С. 93–97.

5. Конституція України : Основний Закон України №254к/96-ВР від 28.06.1996. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 30.11.2024)

6. Про санкції : Закон України №1644-VII від 14.08.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text (дата звернення: 03.12.2024)

7. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів : Закон України №2116-IX від 03.03.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text (дата звернення: 04.12.2024)

8. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об’єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України №2923-IX від 23.02.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text (дата звернення: 02.12.2024)

9. Закон США «Про міжнародні надзвичайні економічні повноваження» (IEEPA) (50 U.S.C. §§ 1701-1706). URL:https://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title50/chapter35&edition=prelim (дата звернення: 02.12.2024)

10. Акт США «Про конфіскацію активів корупціонерів» (H.R. 6930, 2022). URL: https://www.congress.gov/ (дата звернення: 03.12.2024)

11. Регламент ЄС № 269/2014. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014R0269 (дата звернення: 04.12.2024)

12. Боярчук. Т. Росія завдала збитків інфраструктурі України на майже 155 мільярдів доларів. LB.ua. URL: https://lb.ua/society/2024/02/12/598044_rosiya_zavdala_zbitkiv.html (дата звернення: 06.12.2024)

13. Кабмін хоче конфісковувати російські активи, які знаходяться в Україні. Економічна правда. URL: https://izi.institute/news/news_confiscation_16/ (дата звернення: 06.12.2024)

14. Свиридюк Ю. Блінкен: США конфіскують російські активи для фінансування відновлення України. 2024. URL: https://suspilne.media/745961-blinken-ssa-konfiskuut-rosijski-aktivi-dla-finansuvanna-vidnovlenna-ukraini/ (дата звернення: 08.12.2024)

15. Всі конфісковані російські активи Україна має витрачати на оборону, а не відновлення. 2024. URL: https://finclub.net/news/vsi-konfiskovani-rosiiski-aktyvy-ukraina-maie-vytrachaty-na-oboronu-a-ne-vidnovlennia.html (дата звернення: 09.12.2024)

16. Риженко К., Січевлюк Н., Демчук П. Конфіскація російських активів: юридичні, правозахисні та політичні обмеження. 2024. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3858752-konfiskacia-rosijskih-aktiviv-uridicni-pravozahisni-ta-politicni-obmezenna.html (дата звернення: 07.12.2024)

17. Конвенція ООН. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/4_1_2004.pdf (дата звернення: 08.12.2024)

18. Закон Канади «Про спеціальні економічні заходи». URL: https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/s-14.5/FullText.html (дата звернення: 08.12.2024)

19. Європейська конвенція з прав людини: міжнародний документ від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 08.12.2024)

References:

1. Davydyuk, V. M. (2024). Problematyka zastosuvannia norm mizhnarodnoho prava pid chas konfiskatsii rosiiskykh zakordonnykh aktyviv, v konteksti vidshkoduvannia Ukraini zavdanykh viinoiu zbytkiv [The problem of applying the norms of international law during the confiscation of Russian foreign assets, in the context of compensating Ukraine for losses caused by the war]. Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific Innovations and Advanced Technologies, Seria "Upravlinnia ta Administruvannia", 5(33), 504–518.

2. Ivanenko, D. D. (2024). Mizhnarodnyi kompensatsiinyi mekhanizm vidshkoduvannia zbytkiv, zavdanykh ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii [International compensation mechanism for compensation for losses caused by the aggression of the Russian Federation]. Pravovyi chasopys Donbasu – Legal Journal of Donbass, 1(86), 116–120.

3. Tserkovnyk, S. I., Maslova, N. H., & Lytovchenko, V. P. (2023). Pravove rehuliuvannia konfiskatsii aktyviv rosiiskykh pidpryiemstv na terytorii Ukrainy [Legal regulation of the confiscation of assets of Russian enterprises on the territory of Ukraine]. Akademichni vizii – Academic Visions, (22), 14.

4. Koverznev, V., & Ponomarev, S. (2023). Dzherela vidshkoduvannia zbytkiv, zavdanykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii [Sources of compensation for damages caused by the armed aggression of the Russian Federation]. Rozvytok Ukrainy v umovakh militarnoho vplyvu: sotsialno-pravovi, ekonomichni ta ekolohichni aspekty – Development of Ukraine under Military Influence: Socio-Legal, Economic and Environmental Aspects, Vol. 1, 93–97. Kyiv: VAITE.

5. Konstytutsiia Ukrainy: Osnovnyi Zakon Ukrainy №254k/96-VR vid 28.06.1996 [Constitution of Ukraine: Fundamental Law of Ukraine No. 254k/96-VR of 06/28/1996]. Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

6. Pro sanktsii: Zakon Ukrainy №1644-VII vid 14.08.2014 [On sanctions: Law of Ukraine No. 1644-VII of 08/14/2014]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text.

7. Pro osnovni zasady prymusovoho vyluchennia v Ukraini obiektiv prava vlasnosti Rosiiskoi Federatsii ta yii rezidentiv: Zakon Ukrainy №2116-IX vid 03.03.2022 [On the basic principles of forced seizure in Ukraine of objects of property of the Russian Federation and its residents: Law of Ukraine No. 2116-IX of 03/03/2022]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text.

8. Pro kompensatsiiu za poshkodzhennia ta znyshchennia okremykh katehorii obiektiv nerukhomosti vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy, ta Derzhavnyi reiestr maina, poshkodzhenoho ta znyshchenoho vnaslidok boiovykh dii: Zakon Ukrainy №2923-IX vid 23.02.2023 [On compensation for damage and destruction of certain categories of real estate objects as a result of hostilities, terrorist acts, sabotage caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text.

9. US International Emergency Economic Powers Act (IEEPA) (50 U.S.C. §§ 1701-1706). Retrieved from https://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title50/chapter35&edition=prelim.

10. US Criminal Asset Forfeiture Act (H.R. 6930, 2022). Retrieved from https://www.congress.gov/.

11. EU Regulation No. 269/2014. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014R0269.

12. Boyarchuk, T. (2024). Rosiia zavdala zbytkiv infrastrukturi Ukrainy na maishe 155 miliardiv dolariv [Russia caused damage to Ukraine's infrastructure for almost 155 billion dollars]. LB.ua. Retrieved from https://lb.ua/society/2024/02/12/598044_rosiya_zavdala_zbitkiv.html.

13. Kabmin khoche konfiskovuvaty rosiiski aktyvy, yaki znakhodiatsia v Ukraini [The Cabinet wants to confiscate Russian assets located in Ukraine]. Ekonomichna pravda – Economic Truth. Retrieved from https://izi.institute/news/news_confiscation_16/.

14. Svyrydyuk, Yu. (2024). Blinken: USA konfiskuiut rosiiski aktyvy dlia finansuvannia vidnovlennia Ukrainy [Blinken: US seizes Russian assets to finance Ukraine's reconstruction]. Retrieved from https://suspilne.media/745961-blinken-ssa-konfiskuut-rosijski-aktivi-dla-finansuvanna-vidnovlenna-ukraini/.

15. Vsi konfiskovani rosiiski aktyvy Ukraina maie vytrachaty na oboronu, a ne vidnovlennia [Ukraine should spend all confiscated Russian assets on defense, not reconstruction]. (2024). Retrieved from https://finclub.net/news/vsi-konfiskovani-rosiiski-aktyvy-ukraina-maie-vytrachaty-na-oboronu-a-ne-vidnovlennia.html.

16. Ryzhenko, K., Sichevlyuk, N., & Demchuk, P. (2024). Konfiskatsiia rosiiskykh aktyviv: yurydychni, pravozakhysni ta politychni obmezhennia [Confiscation of Russian assets: legal, human rights and political restrictions]. Retrieved from https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3858752-konfiskacia-rosijskih-aktiviv-uridicni-pravozahisni-ta-politicni-obmezenna.html.

17. UN Convention. Retrieved from https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/4_1_2004.pdf.

18. Canada's Special Economic Measures Act. Retrieved from https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/s-14.5/FullText.html.

19. European Convention on Human Rights: International Document of 04.11.1950. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

УДК 341.16:341.23: 338.33

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-707-716

Юринець Юлія Леонідівна професор кафедри конституційного та адміністративного права, Державний університет «Київський авіаційний інститут», м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-0281-3251

Бєлкін Марк Леонідович доцент кафедри адміністративного, фінансового та банківського права, Міжрегіональна Академія управління персоналом, м.Київ, адвокат, https://orcid.org/0000-0003-0805-9923

ОБЛІГАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РИЗИКІВ: ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті розглядаються особливості правового регулювання в Україні використання облігацій міжнародних фінансових організацій як інструменту диверсифікації інвестиційних ризиків. При цьому такі облігації розглядаються законодавцем як високоякісні та високонадійні цінні папери, які допускаються до включення в активи публічних фондів. Останнє пов’язано із тим, що інвестори зазвичай очікують вищого доходу від більш ризикованих інвестицій. У разі здійснення інвестицій з низьким рівнем ризику дохідність також, як правило, низька. Аналогічно, високий ризик супроводжується ймовірністю великих втрат. Тому державні регулятори у сфері інвестування задля досягнення прийнятних прибутковості і ризику прагнуть добитися оптимальної диверсифікації портфелю інвестицій. Диверсифікація має статистичний ефект зниження загального ризику. При прийнятті Закону України від 19.06.2020 року № 738-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» були внесені зміни у низку законів, що дозволили розміщувати кошти, зокрема, недержавних пенсійних фондів, інститутів спільного інвестування, у тому числі диверсифікованих, кредитних спілок, фінансового резерву забезпечення ядерної безпеки, централізованих страхових резервних фондів, створених при Моторному (транспортному) страховому бюро України (МТСБУ), тощо. Зокрема, суттєві зміни щодо інвестування в облігації МФО запроваджені у Закон України «Про інститути спільного інвестування». Варто також зазначити, що вимоги до складу і структури активів інституту спільного інвестування конкретизуються також підзаконним відомчим актом – Положенням про склад та структуру активів інституту спільного інвестування,

затвердженим Рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 10.09.2013 № 1753, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 01 жовтня 2013 р. за № 1689/24221. Однак незважаючи на те, що Закон від 19.06.2020 року № 738-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» набрав чинності 16.08.2020 року (окремі норми – з 01.07.2021 року), Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку досі не внесла у Положення про склад та структуру активів інституту спільного інвестування відповідних змін.

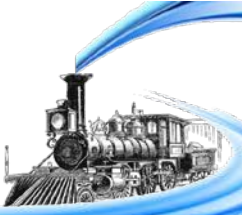
Ключові слова: Міжнародні фінансові організації, міжнародні організації, емітент, фінансовий ринок, облігації, диверсифікація, фінансове право, суб'єкти фінансового права, публічно-правове регулювання, емісія

Iurynets Juliya Leonidovna Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law, State University «Kyiv Aviation Institute», Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-0281-3251

Belkin Mark Leonidovych Associate Professor of the Department of Administrative, Financial and Banking Law, Interregional Academy of Personnel Management (MAUP), Kyiv, lawyer, https://orcid.org/0000-0003-0805-9923

BONDS OF INTERNATIONAL FINANCIAL ORGANIZATIONS AS AN INSTRUMENT FOR DIVERSIFICATION OF INVESTMENT RISKS: PUBLIC LEGAL ASPECT

Abstract. The article examines the features of legal regulation in Ukraine of the use of bonds of international financial organizations as a tool for diversifying investment risks. At the same time, such bonds are considered by the legislator as high-quality and highly reliable securities that are allowed to be included in the assets of public funds. The latter is due to the fact that investors usually expect higher returns from riskier investments. In the case of low-risk investments, the return is also usually low. Similarly, high risk is accompanied by the probability of large losses. Therefore, state regulators in the field of investment, in order to achieve acceptable profitability and risk, strive to achieve optimal diversification of the investment portfolio. Diversification has a statistical effect of reducing overall risk. When adopting the Law of Ukraine No. 738-IX of June 19, 2020 "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Simplifying Investment Attraction and Introducing New Financial Instruments", amendments were made to a number of laws that allowed the placement of funds, in particular, non-state pension funds, collective investment institutions, including diversified ones, credit unions, the financial reserve for ensuring nuclear

safety, centralized insurance reserve funds created at the Motor (Transport) Insurance Bureau of Ukraine (MTIBU), etc. In particular, significant changes regarding investment in MFI bonds were introduced into the Law of Ukraine "On Collective Investment Institutions". It is also worth noting that the requirements for the composition and structure of the assets of a collective investment institution are also specified by a subordinate departmental act - the Regulation on the composition and structure of the assets of a collective investment institution, approved by the Decision of the National Securities and Stock Market Commission of September 10, 2013 No. 1753, registered with the Ministry of Justice of Ukraine on October 1, 2013 under No. 1689/24221. However, despite the fact that the Law of 06/19/2020 No. 738-IX «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Simplifying Investment Attraction and Introducing New Financial Instruments» entered into force on 08/16/2020 (separate norms – from 07/01/2021), the National Securities and Stock Market Commission has not yet made any relevant changes to the Regulations on the Composition and Structure of Assets of a Collective Investment Institution.

Keywords: International financial organizations, international organizations, issuer, financial market, bonds, diversification, financial law, financial law entities, public law regulation, issue

Постановка проблеми. Україна як держава є активним учасником міжнародних відносин і міжнародних валютних відносин зокрема. Так, наша країна досить активно співпрацює з низкою міжнародних фінансових організацій (далі – МФО), зокрема з Міжнародним валютним фондом, Світовим банком, Європейським банком реконструкції та розвитку, Європейським інвестиційним банком та ін., а також з міжнародними неурядовими фінансовими організаціями, такими як Паризький та Лондонський клуби [1]. При цьому низка авторів, з огляду на те, що за останні роки значно розширилися міждержавні фінансові, кредитні і валютні відносини, вважають, що МФО стають складовою частиною фінансової системи країн, з якими МФО співпрацюють, зокрема, України [2-5 та ін.]. Зокрема, у статті [5, с. 346] констатовано, що з прийняттям Закону України від 04.07.2013 року № 400-VII «Про внесення змін до Закону України "Про цінні папери та фондовий ринок" щодо емісії облігацій міжнародних фінансових організацій» (останній – від 23.02.2006 року № 3480-IV) облігації МФО як цінні папери стали системно визнаватися напрямками фінансових інвестицій в Україні. В подальшому Законом України від 19.06.2020 року № 738-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» був викладений у новій редакції (Закон отримав нову назву «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»), у якій в цілому відтворені положення про облігації МФО. При

цьому такі облігації розглядаються законодавцем як високоякісні та високонадійні цінні папери, які допускаються до включення в активи публічних фондів [5, с. 346]. Останнє пов'язано із тим, що інвестори зазвичай очікують вищого доходу від більш ризикованих інвестицій. У разі здійснення інвестицій з низьким рівнем ризику дохідність також, як правило, низька. Аналогічно, високий ризик супроводжується ймовірністю великих втрат [6]. Тому державні регулятори у сфері інвестування задля досягнення прийнятних прибутковості і ризику прагнуть добитися оптимальної диверсифікації портфелю інвестицій [7-9 та ін.]. Диверсифікація має статистичний ефект зниження загального ризику [6].

Отже, дослідження підходів правового регулювання використання облігацій МФО як інструменту диверсифікації інвестиційних ризиків є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний момент в Україні виконана відносно невелика кількість наукових робіт у сфері дослідження діяльності МФО. Крім згаданих вище робіт [1-5], огляд яких наведений у статті [5, с. 352-353]. Однак у зв'язку із новизною правового регулювання окремих досліджень емісійної діяльності МФО на ринку капіталу (фондовому ринку) практично не проводилося.

Отже, дослідження питань особливостей діяльності МФО як емітентів емісійних цінних паперів, зокрема, правового регулювання використання облігацій МФО як інструменту диверсифікації інвестиційних ризиків є актуальною.

Мета статті – проаналізувати окремі особливості правового регулювання використання облігацій МФО як інструменту диверсифікації інвестиційних ризиків.

Виклад основного матеріалу. Інвестиція, капітальні вкладення (від лат. *invest*, вкладення коштів) – господарська операція, яка передбачає придбання основних фондів, нематеріальних активів, корпоративних прав та **цінних паперів** в обмін на кошти або майно. У фінансах метою інвестування є отримання доходу від інвестованого активу [6].

На сьогоднішній день диверсифікація інвестицій є одним з найбільш актуальних напрямів досліджень у сфері інвестування [7, с. 40]. Це обумовлено тим, що інвестиції є важливою складовою основи господарської діяльності та визначають процес економічного зростання в цілому. Найважливішою проблемою для інвестора є складання портфеля, в якому максимізація прибутку досягається з найменшим рівнем ризику.

Існує три основних рівня диверсифікації: диверсифікація всередині одного класу (цей рівень диверсифікації допомагає застрахуватися від проблем певної компанії); диверсифікація між різними класами; це портфельні пропорції [8]. Отже, для забезпечення достатнього рівня надійності і безризиковості портфеля

інвестицій у публічних фондах державний регулятор прагне добитися розумного рівня диверсифікації портфеля інвестицій [9, с. 27]: придбання у портфелі фондів надійних цінних паперів, обмеження кількості цінних паперів у фонді у розрізі частки емісії даного емітента, обмеження обсягу вкладань у цінні папери даного емітенту у розрізі частки активів самого фонду. Відповідні регуляторні норми, як правило, закладаються у профільні закони.

Так, при прийнятті Закону України від 19.06.2020 року № 738-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» у частині правового регулювання обігу облігацій МФО була викладені у новій редакції ціла низка профільних законів, які дозволили найбільш широке використання облігацій МФО в активах публічних фондів. Розглянемо відповідні запропоновані норми.

Так, стаття 4-1 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» викладена у наступній редакції: «Визначення рейтингової оцінки, якщо інше не встановлено законом, потребують усі види боргових та іпотечних емісійних цінних паперів, які не розподіляються між засновниками або серед заздалегідь визначеного кола осіб і можуть розповсюджуватися шляхом публічної пропозиції, купуватися та продаватися на регульованому фондовому ринку, крім облігацій міжнародних фінансових організацій, державних цінних паперів та цінних паперів, емітованих Державною іпотечною установою».

Таким чином, облігації МФО визнані надійними на рівні державних цінних паперів України і не потребують окремої рейтингової оцінки.

У статтях 4, 21 Закону України «Про кредитні спілки» передбачена можливість вкладання власних коштів кредитної спілки і коштів члені кредитної спілки у облігації МФО, що розміщуються на території України**.**

Підпунктом 3-1 ч. 2 ст. 47 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» передбачене право включати у склад пенсійних активів облігації МФО, що розміщуються на території України. Встановлено, що особа, що здійснює управління активами пенсійного фонду, під час провадження нею такої діяльності не має права, зокрема: придбавати або додатково інвестувати в облігації МФО, що розміщуються на території України, більш як 50 % загальної вартості пенсійних активів (п. 6-1 ч. 1 ст. 49 Закону), у тому числі в облігації однієї МФО – не більше 20 % загальної вартості пенсійних активів (п. 20-1 ч. 1 ст. 49 Закону),у той час, як для цінних паперів інших емітентів встановлено обмеження на рівні 5 % загальної вартості пенсійних активів (п. 5 ч. 1 ст. 49 Закону), для цінних паперів іноземних емітентів (крім МФО) – 20 % загальної вартості пенсійних активів (п. 10 ч. 1 ст. 49 Закону).

Підпунктом 3-1 ч. 3 ст. 80 Закону України «Про загальнообов‘язкове державне пенсійне страхування» передбачене право включати у склад пенсійних

активів облігації МФО, що розміщуються на території України (не більше 50 % загальної вартості пенсійних активів (п. 6-1 ч. 1 ст. 88 Закону).

Згідно ст. 1 Закону України «Про впорядкування питань, пов‘язаних із забезпеченням ядерної безпеки», формується так званий фінансовий резерв – це кошти… які використовуються з метою фінансування розробки проекту зняття з експлуатації відповідної ядерної установки та заходів, передбачених цим проектом. Згідно ст. 9 цього Закону, з метою захисту коштів фінансового резерву від інфляції та отримання додаткового джерела його формування ці кошти можуть розміщуватися у цінні папери, які емітуються державою, та облігації МФО, що розміщуються на території України, у порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України.

Згідно пункту 43.4 ст. 43 Закону України «Про обов‘язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», кошти централізованих страхових резервних фондів, створених при МТСБУ[1], розміщуються з урахуванням безпечності, прибутковості та ліквідності і мають бути представлені активами таких категорій: грошові кошти на банківських рахунках, банківські депозити (вклади), цінні папери, що емітуються державою**,** облігації МФО, що розміщуються на території України.

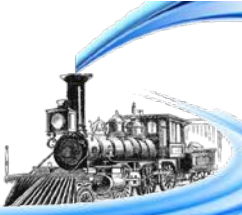
Згідно пункту 1 ч. 4 ст. 14 Закону України «Про іпотечні облігації», у разі якщо емітент не має у своєму розпорядженні нових іпотечних активів, які мають бути включені до складу іпотечного покриття звичайних іпотечних облігацій відповідно до вимог цієї статті, емітент має право включити до складу іпотечного покриття, зокрема, облігації МФО, що розміщуються на території України, державні цінні папери або цінні папери, повністю гарантовані державою.

Таким чином, і уданому законі облігації МФО до рівня надійності прирівнюються до держаних цінних паперів.

У статтях 4, 19, 20 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» дозволено інвестувати кошти Фонду, поряд інвестування в державні цінні папери України, також в облігації МФО, що розміщуються на території України.

Суттєві зміни щодо інвестування в облігації МФО запроваджені у Закон України «Про інститути спільного інвестування». Згідно преамбули, цей Закон визначає правові та організаційні основи створення, діяльності, припинення суб’єктів спільного інвестування, особливості управління активами зазначених суб’єктів, встановлює вимоги до складу, структури та зберігання таких активів, особливості емісії, обігу, обліку та викупу цінних паперів інститутів спільного інвестування, а також порядок розкриття інформації про їх діяльність.

[1] Моторне (транспортне) страхове бюро України

Згідно ч. 3 ст. 7 цього Закону, інститути спільного інвестування можуть бути диверсифікованого, недиверсифікованого, спеціалізованого або кваліфікаційного виду.

До активів диверсифікованих інвестиційних фондів висуваються найбільш жорсткі вимоги щодо диверсифікації вкладень [10]. Згідно ч. 4 ст. 7 цього Закону, інститут спільного інвестування вважається диверсифікованим, якщо він одночасно відповідає таким вимогам:

1) сумарна вартість цінних паперів одного емітента в активах інституту спільного інвестування не перевищує 10 відсотків загального обсягу цінних паперів відповідного випуску цінних паперів такого емітента;

2) сумарна вартість цінних паперів, які становлять активи інституту спільного інвестування в обсязі, що перевищує 5 відсотків загального обсягу випуску цінних паперів, на момент їх придбання не перевищує 40 відсотків вартості чистих активів;

3) не менш як 70 відсотків загальної вартості активів інституту спільного інвестування становлять кошти, у тому числі на банківських депозитних рахунках, ощадні сертифікати банку, депозитні сертифікати банку, банківські метали, корпоративні облігації та облігації місцевих позик, державні цінні папери, облігації МФО, що розміщуються на території України, а також цінні папери, що допущені до торгів на регульованому фондовому ринку.

Таким чином, законодавець дозволив інвестування у цінні папери МФО активи диверсифікованих інвестиційних фондів, до яких висуваються найбільш жорсткі вимоги щодо диверсифікації вкладень.

При цьому, згідно ч. 3 ст. 48 Закону України «Про інститути спільного інвестування» (в редакції Закону України від 19.06.2020 року № 738-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів»), інституту спільного інвестування диверсифікованого виду забороняється:

1) розміщувати в цінні папери банків та банківські метали більше ніж 20 відсотків загальної вартості активів інституту спільного інвестування. При цьому забороняється інвестувати понад 10 відсотків загальної вартості активів інституту спільного інвестування в цінні папери та зобов’язання одного банку;

2) придбавати або додатково інвестувати в цінні папери та зобов’язання однієї юридичної особи (крім банку, міжнародної фінансової організації, що розміщує облігації на території України) більше ніж 5 відсотків загальної вартості активів інституту спільного інвестування;

3) придбавати або додатково інвестувати у державні цінні папери, цінні папери, забезпечені державною гарантією, більше ніж 50 відсотків загальної вартості активів інституту спільного інвестування. При цьому забороняється інвестувати понад 10 відсотків загальної вартості активів інституту спільного інвестування у цінні папери одного випуску;

3-1) придбавати або додатково інвестувати в облігації МФО, що розміщуються на території України, більше ніж 50 відсотків загальної вартості активів інституту спільного інвестування. При цьому забороняється інвестувати понад 10 відсотків загальної вартості активів інституту спільного інвестування в облігації міжнародних фінансових організацій одного випуску, що розміщуються на території України;

4) придбавати або додатково інвестувати в цінні папери органів місцевого самоврядування більше ніж 40 відсотків загальної вартості активів інституту спільного інвестування. При цьому забороняється інвестувати понад 10 відсотків загальної вартості активів інституту спільного інвестування у цінні папери органів місцевого самоврядування одного випуску;

5) придбавати або додатково інвестувати в цінні папери, доходи за якими гарантовано урядами іноземних держав, більше ніж 20 відсотків загальної вартості активів інституту спільного інвестування. При цьому забороняється придбавати або додатково інвестувати в цінні папери, доходи за якими гарантовано урядом однієї іноземної держави, більше ніж 10 відсотків загальної вартості активів інституту спільного інвестування…

Таким чином, в облігації МФО, поряд з державними цінними паперами, дозволяється інвестувати найбільшу питому вагу активів диверсифікованого інвестиційного фонду.

Згідно ч.ч. 5, 7, 9, 10, 11, 19 ст. 48 Закону України «Про інститути спільного інвестування» (в редакції Закону України від 19.06.2020 року № 738-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів»), в облігації МФО, що розміщуються на території України, дозволено інвестувати активи: спеціалізованого фонду грошового ринку, спеціалізованого фонду державних цінних паперів, спеціалізованого фонду облігацій, спеціалізованого фонду банківських металів.

Слід також зазначити, що згідно пункту 3 ч. 24 ст. 48 Закону України «Про інститути спільного інвестування» (в редакції Закону України від 19.06.2020 року № 738-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів»), активи інституту спільного інвестування не можуть включати: цінні папери іноземних держав та іноземних юридичних осіб, не допущені до торгів на жодній з провідних іноземних бірж, перелік яких визначається Комісією, однак за винятком облігацій МФО, що розміщуються на території України.

Варто також зазначити, що вимоги до складу і структури активів інституту спільного інвестування конкретизуються також підзаконним відомчим актом – Положенням про склад та структуру активів інституту спільного інвестування, затвердженим Рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового

ринку від 10.09.2013 № 1753, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 01 жовтня 2013 р. за № 1689/24221. Однак незважаючи на те, що Закон від 19.06.2020 року № 738-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» набрав чинності 16.08.2020 року (окремі норми – з 01.07.2021 року), Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку досі не внесла у Положення про склад та структуру активів інституту спільного інвестування відповідних змін.

Висновки. Результати описаних досліджень свідчать про наступне. Законодавець розглядає цінні папери – облігації Міжнародних фінансових організацій які надійні та ліквідні цінні папери, які доцільно допустити до формування активів публічних фондів з високим рівнем диверсифікації. При прийнятті Закону України від 19.06.2020 року № 738-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» були внесені зміни у низку законів, що дозволили розміщувати кошти, зокрема, недержавних пенсійних фондів, інститутів спільного інвестування, у тому числі диверсифікованих, кредитних спілок, фінансового резерву забезпечення ядерної безпеки, централізованих страхових резервних фондів, створених при МТСБУ тощо. Зокрема, суттєві зміни щодо інвестування в облігації МФО запроваджені у Закон України «Про інститути спільного інвестування». Узагальнені відповідні законодавчі норми. Зокрема, вказано на необхідність внесення змін у Положення про склад та структуру активів інституту спільного інвестування, затверджене Рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 10.09.2013 № 1753, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 01 жовтня 2013 р. за № 1689/24221

Література:

1. Шереметьева О. *Поняття міжнародної фінансової організації. Юридична Україна*. 2017. № 2-3. С. 58-64.

2. Миргород-Карпова В.В. Міжнародні фінансові організації як суб’єкти фінансової системи України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 2. С. 53-58.

3. Устинова І.П., Демченко Ю.О. Міжнародні фінансові організації як суб'єкти здійснення державної фінансової діяльності в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 59. С. 92-98.

4. Колосова В.П. Європейські міжнародні фінансові організації – інвестори реального сектору економіки України. *Фінанси України*. 2021. № 11. С. 74-87.

5. Юринець Ю.Л., Бєлкін М.Л. Міжнародні фінансові організації як емітенти цінних паперів в Україні: публічно-правовий аспект. *Національні інтереси України*. 2025. № 1 (6). С. 343-353.

6. Інвестиція. *Вікіпедія – вільна енциклопедія*. Станом на 01.02.2025. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%96%D1%8F

7. Богуславський Є.І., Опаріна О.В. Диверсифікація інвестицій. *Інвестиції: практика та досвід*. № 21/2016. С. 40-48.

8. Богуславський Є.І., Мироненко М.В. Роль диверсифікації при формуванні інвестиційного портфеля. Ефективна економіка. 2015. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4496

9. Державне регулювання інвестиційної діяльності. Навч. посібник. Укл. М.А. Слатвінський. Умань. ВПЦ «Візаві» (Видавець «Сочінський»), 2014. 198 с.

10. Диверсифіковані та недиверсифіковані інвестиційні фонди. *Національний резерв*. URL: http://www.reserve-am.com.ua/uk/diversifikacija-isi

***References**:*

1. Sheremeteva O. (2017). Poniattia mizhnarodnoi finansovoi orhanizatsii [The concept of an international financial organization]. *Yurydychna Ukraina*. № 2-3. S. 58-64 [in Ukrainian].

2. Myrhorod-Karpova V.V. (2018). Mizhnarodni finansovi orhanizatsii yak subiekty finansovoi systemy Ukrainy [International financial organizations as entities of the financial system of Ukraine]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. Vyp. 2. S. 53-58 [in Ukrainian].

3. Ustynova I.P., Demchenko Yu.O. (2019). Mizhnarodni finansovi orhanizatsii yak subiekty zdiisnennia derzhavnoi finansovoi diialnosti v Ukraini [International financial organizations as subjects of state financial activities in Ukraine]. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava*. № 59. S. 92-98 [in Ukrainian].

4. Kolosova V.P. (2021). Yevropeiski mizhnarodni finansovi orhanizatsii – investory realnoho sektoru ekonomiky Ukrainy [European international financial organizations are investors in the real sector of the Ukrainian economy]. *Finansy Ukrainy*. № 11. S. 74-87 [in Ukrainian].

5. Yurynets Yu.L., Bielkin M.L. (2025). Mizhnarodni finansovi orhanizatsii yak emitenty tsinnykh paperiv v Ukraini: publichno-pravovyi aspekt [International financial organizations as issuers of securities in Ukraine: public law aspect]. *Natsionalni interesy Ukrainy*. № 1 (6). S. 343-353. [in Ukrainian].

6. Investytsiia [Investment]. *Vikipediia – vilna entsyklopediia*. As of 01.02.2025. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%96%D1%8F [in Ukrainian].

7. Bohuslavskyi Ye.I., Oparina O.V. (2016). Dyversyfikatsiia investytsii [Diversification of investments]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 21/2016. S. 40-48. [in Ukrainian].

8. Bohuslavskyi Ye.I., Myronenko M.V. (2015). Rol dyversyfikatsii pry formuvanni investytsiinoho portfelia [The role of diversification in the formation of investment portfolio]. *Efektyvna ekonomika*. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4496 [in Ukrainian].

9. Derzhavne rehuliuvannia investytsiinoi diialnosti [State regulation of investment activities]. Navch. posibnyk. Ukl. M.A. Slatvinskyi. Uman. VPTs «Vizavi» (Vydavets «Sochinskyi»), 2014. 198 s. [in Ukrainian].

10. Dyversyfikovani ta nedyversyfikovani investytsiini fondy [Diversified and non-diversified investment funds]. *Natsionalnyi rezerv*. URL: http://www.reserve-am.com.ua/uk/diversifikacija-isi [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Педагогіка»

UDC 37.016.2:81’243

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-717-728

Nahorna Olha Oleksandrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Linguistics, Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0000-0003-1848-4368

Nahornyi Yaroslav Volodymyrovych PhD in Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Linguistics, Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0000-0003-2381-2194

POLITICAL NEOLOGISMS IN MODERN ENGLISH: PEDAGOGICAL APPROACHES TO CONTEMPORARY WORD FORMATION IN ESL/EFL CLASSROOMS

Abstract. This research investigates pedagogical strategies for teaching political neologisms in English language classrooms, focusing on innovative approaches to help students understand and analyse modern word-formation processes. The study examines the challenges and opportunities in incorporating contemporary political vocabulary into language instruction, particularly in ESL/EFL contexts. The study reveals effective methodologies for introducing political neologisms in language acquisition through analysis of current teaching practices, linguistic research, and student engagement patterns. The research identifies significant pedagogical implications of teaching political neologisms, including developing students’ linguistic awareness, critical thinking skills, and cultural competence. Key findings demonstrate that understanding word-formation processes like affixation, telescoping, and semantic changes enhances students’ vocabulary acquisition strategies and improves their ability to comprehend contemporary political discourse. The study highlights the importance of incorporating authentic materials from media sources, social platforms, and political communications to create engaging learning experiences. The analysis shows that teaching political neologisms requires a multifaceted approach combining traditional linguistic instruction with contemporary teaching methods. Special attention is given to the role of digital tools and media

resources in facilitating student understanding of new political vocabulary. The research reveals that exposing students to the dynamic nature of language evolution through political neologisms enhances their motivation and develops their autonomous learning skills. The study examines how teaching political neologisms contributes to developing students' sociolinguistic competence and cultural awareness. The findings indicate that understanding the context and processes of neologism formation helps students better comprehend contemporary political discourse and improves their overall language proficiency. The research also addresses practical teaching strategies, including corpus linguistics, media analysis, and interactive activities to facilitate learning new political vocabulary. This research contributes to the field of language pedagogy by providing insights into effective methods for teaching contemporary political vocabulary and word-formation processes. The findings offer practical recommendations for language teachers and curriculum developers, helping them integrate the study of political neologisms into their teaching practice while fostering students' linguistic and analytical skills.

Keywords: political neologisms, ESL/EFL pedagogy, word-formation processes, language acquisition, teaching methodologies, vocabulary instruction, linguistic competence, authentic materials, pedagogical strategies, sociolinguistic competence.

Нагорна Ольга Олександрівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри мовознавства, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, м. Хмельницький, https://orcid.org/0000-0003-1848-4368

Нагорний Ярослав Володимирович кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри мовознавства, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, м. Хмельницький, https://orcid.org/0000-0003-2381-2194

ПОЛІТИЧНІ НЕОЛОГІЗМИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: ПЕДАГОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО СУЧАСНОГО СЛОВОТВОРУ НА ЗАНЯТТЯХ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

Анотація. Дослідження вивчає педагогічні стратегії викладання політичних неологізмів на заняттях з англійської мови, зосереджуючись на інноваційних підходах, які допомагають студентам зрозуміти та проаналізувати сучасні словотвірні процеси. У дослідженні розглядаються виклики та можливості включення сучасної політичної лексики у викладання мови, особливо в контексті викладання англійської мови як другої іноземної (ESL/EFL). Дослідження виявляє ефективні методики введення політичних

неологізмів у процес вивчення мови через аналіз сучасної практики викладання, лінгвістичних досліджень та моделей залучення студентів. Дослідження виявляє значні педагогічні наслідки викладання політичних неологізмів, розвиток лінгвістичної обізнаності студентів, навичок критичного мислення та культурної компетенції. Основні висновки демонструють, що розуміння словотвірних процесів, таких як афіксація, телескопія та семантичні зміни, покращує стратегії засвоєння студентами словникового запасу та покращує їхню здатність розуміти сучасний політичний дискурс. Дослідження підкреслює важливість включення автентичних матеріалів з медіа-джерел, соціальних платформ і політичних комунікацій для створення цікавого навчального контенту. Аналіз показує, що викладання політичних неологізмів вимагає багатогранного підходу, що поєднує традиційні лінгвістичні методи навчання з сучасними методами викладання. Особлива увага приділяється ролі цифрових інструментів та медіа-ресурсів у полегшенні розуміння студентами нової політичної лексики. Дослідження показує, що ознайомлення студентів з динамічною природою мовної еволюції на прикладі політичних неологізмів підвищує їхню мотивацію та розвиває навички самостійного навчання. Дослідження досліджує, як викладання політичних неологізмів сприяє розвитку соціолінгвістичної компетенції та культурної обізнаності студентів. Результати свідчать, що розуміння контексту і процесів утворення неологізмів допомагає студентам краще розуміти сучасний політичний дискурс і покращує загальний рівень володіння мовою. У дослідженні також розглядаються практичні стратегії викладання, включаючи корпусну лінгвістику, аналіз ЗМІ та інтерактивні вправи для полегшення засвоєння нової політичної лексики. Це дослідження робить внесок у педагогічну сферу, досліджуючи ефективні методи викладання сучасної політичної лексики та словотвірних процесів. Результати дослідження містять практичні рекомендації для викладачів іноземної мови та розробників навчальних програм, які допоможуть їм імплементувати вивчення політичних неологізмів у педагогічну практику, що сприятиме розвитку лінгвістичних та аналітичних навичок студентів.

Ключові слова: політичні неологізми, викладання англійської мови за професійними спрямуванням, словотвірні процеси, оволодіння мовою, методика викладання, навчання лексики, лінгвістична компетенція, автентичні матеріали, педагогічні стратегії, соціолінгвістична компетенція.

The relevance of the research. The research's relevance stems from several key factors. First, the rapid evolution of political vocabulary, with over 12,000 neologisms appearing annually, creates a significant challenge for language educators in keeping their teaching materials and methods current. Second, there is a growing need to prepare students for engaging with contemporary political discourse in

English, which requires understanding new vocabulary formation patterns. Third, traditional approaches to vocabulary teaching often fail to address the dynamic nature of political neologisms, necessitating new pedagogical strategies. Additionally, the increasing role of digital media in both political communication and education demands innovative approaches to teaching new political vocabulary. The research addresses these challenges by systematically analysing effective teaching methods for political neologisms.

The aim of the research is to develop and analyse effective pedagogical approaches for teaching political neologisms in ESL/EFL contexts, focusing on enhancing students' understanding of word-formation processes and contemporary political vocabulary.

The object of the research is the process of teaching political neologisms in English language classrooms.

The subject of the research is pedagogical strategies and methodological approaches for teaching political neologisms to ESL/EFL students.

The objectives of the research: to analyse current challenges in teaching political neologisms in language classrooms, to investigate effective methodologies for introducing and explaining word-formation processes, to examine the role of authentic materials and digital resources in teaching political vocabulary, to develop practical teaching strategies for enhancing students' understanding of neologisms, to assess the impact of teaching political neologisms on students' linguistic and cultural competence; to create recommendations for integrating political neologism study into the language curriculum.

Literature Review. The study of political neologisms has attracted significant scholarly attention, with various researchers examining different aspects of their formation and usage:

1. Classification and Typology: Louis Gilbert (1979) developed a fundamental classification of neologisms into phonological, semantic, syntactic, and borrowings; Cook (2010) proposed a three-part classification based on form and content relationships;

2. Word-Formation Processes: Yankov (2004) highlighted the continued importance of traditional affixation; Zatsnyi (2009, 2014) investigated the activation of previously unproductive affixes;

3. Semantic Changes and Borrowings: Skopiuk (2005) examined secondary nomination processes in neologism formation;

4. Contemporary Trends: Cook (2010) documented the annual addition of over 500 words to English vocabulary; Multiple researchers (Zatsnyi, Yankov, Nikolenko) confirmed the high productivity of syntactic neologisms.

Presentation of the main material of the research. Neologisms appear in various spheres of our life. Recently, many new vocabulary related to technology, the

information environment, tourism, and many new words have been recorded in the political space, etc.

Scholar Cook says that every year, the English language adds more than 500 words to its vocabulary. As for the neologisms that appear in magazines, blogs, etc., it is more than 12,000 words a year. Thus, linguistics has a problem of classifying neologisms [13, p. 3].

The division of neologisms can occur according to the processes of creation, the degree of their use, the sphere of distribution, the level of novelty, certain structural and stylistic features of words, etc. According to Louis Gilbert's classification, neologisms can be divided into [15, p. 190]: phonological, semantic, syntactic, and borrowings.

Political events play an important role in the creation of new English vocabulary. Political phenomena such as international terrorism in the twentieth and twenty-first centuries in the United States or racial discrimination have had a great influence on the formation of new English words. Since the United States has a dominant influence worldwide, the English language is changing to some extent due to the American variant [10]. The events in the United States at the turn of these centuries have given the English language many neologisms. The fight against terrorism has given many names to various organisations. Thus, such innovations as *cyberterrorists* and *jihadists* entered the English language.

Racial discrimination is also a significant factor influencing the creation of new political words. The growth in the number of neologisms depends, in general, on all events, especially new ones, that take place in English-speaking society. New words often appear due to changes in government, international events and natural disasters.

At the present stage, external factors have a significant influence on the creation of political neologisms. Their role is to intensify the process of creating certain new words and change the very ways of neologising the language. Borrowing as a source of neologisms represents a new stage in linguistics, as traditional languages such as Spanish, Italian, and French are giving way to languages of the Middle East ("oriental"). It is also interesting that foreign language elements are being borrowed today. For example, the word *hackerazzi* contains a foreign language element, so the new suffix *-azzi* appears in English [5, p. 165].

Political vocabulary also arises due to borrowings from other variants of the English language itself, namely American, Australian, and Canadian [4]. New trends are also found in other processes of word formation. First of all, morphological neologisms have undergone and continue to change. Many linguists hold different views on which morphological means of word formation are the most active today. Some put word formation in the leading place, others – traditional affixation, etc. However, there is no doubt that innovative forms and models are emerging.

According to researchers, base formation is the most common process of creating English political neologisms. Complex neologisms are often two-component, although they can also be three-component. Many words are formed with the interfix *-o* (i*slamofascism*). Political neologisms created according to the models N+N, A+N->N, V+N are widespread. The creation of compound words with the person component is active, replacing more and more often the words man/woman and allowing us to talk about the "emancipation of women" and the impact of social events on the neologisation of the English language [11, p. 10].

The growth of women's rights also gives rise to other feminist terms. In addition to phrases with a person, compound words with the element *lib-* are also becoming popular. Moreover, modern English is increasing its composition with words derived from various subcultures, namely vocabulary related to sexual minorities, fans of the latest technology, etc. [6].

Morphological neologisms are formed by another word formation means – affixation. Affixation in English follows the patterns of the word-formation tradition, i.e. it is either prefixation or suffixation. The creation of political neologisms in English through suffixation is predominant over those created with the help of prefixes. Productive suffixes are *-ism (Europeanism), -er (hizzoner), -ing (stonewalling), -tion (Iraqisation).* Among the productive prefixes, scholars identify *anti-, bio-, de-, neo-, eco-, hyper-, counter-, pro-, euro-, cyber-.* With the activation of the Internet, political words with the semi-prefix *e- (e-voting, e-shopping)* have appeared.

Zatsnyi's research also shows that in recent years, many unproductive affixes have taken an active part in creating neologisms. Such suffixes as *-dom, -able or -hood*. Important in affixation are borrowed suffixes or prefixes (hijabista) [5, p. 169].

Equally important is the emergence of new political vocabulary formed by abbreviations. Abbreviations include acronyms, shortened words and mergers. The abbreviation of political words may include both the initial and final parts. However, shortening the final element is more typical for political neologisms. For example, *pol* is formed by truncating the final part of the word politician. The peculiarity of abbreviated words is that they can be attributed only to colloquial speech because the stylistic colouring of apocopes or aphorisms is low.

The abbreviation has also become widespread in recent decades and occupies a significant place among political neologisms. However, unlike abbreviations, words formed by acronyms can be used everywhere, primarily because they denote newly formed organisations and movements and therefore do not have any understated stylistic connotation.

Acronyms in the political sphere are numerous, as many new parties, movements, and organisations appear (AIF, PFW) [2, p. 359]. Acronyms differ from abbreviations primarily in pronunciation. They are read as ordinary words and are

relatively less numerous in the political lexicon. However, the most numerous are words formed by telescoping. Such vocabulary is often used in the media. Political language is quite expressive because the emotional impact in politics is extremely important, and many neologisms enter the language vocabulary through the media, and it is often journalists who adopt new language forms. Since new words appear primarily in magazines, newspapers, and television, they must be memorable.

Today, there is a tendency to use words that confuse their meaning and attract attention. These are primarily telescopes. The scientist Zatsnyi puts telescopy in the first place to create neologisms. This is probably because telescopy is a rather convenient way to create neologisms. Separate words that merge into one have meanings that motivate the emergence of a new one. Thus, neologisms appear based on already available material.

The splicing of two parts of existing words forms so-called telescopes. And, if once telescoping covered only nouns, today other parts of speech are actively created (*ageism (age+racism); computicate – (computer+communicate*)) [5, p. 164].

As a result of the creation of at least one telescopism, derivatives, i.e. telescopic units with the same fragment, often arise. Thus, the neologism *Nixonomics* became a source for forming the political *ocasio-ologisms Reaganomics, Putinomics*. As a result, *-nomics* has become a productive suffixal element. Thus, many political words were formed based on analogy. There is a certain model word in the language, and then, thanks to telescoping, certain parts are replaced and merged with an existing productive element in word formation [16, p. 165].

Conversion is also a special way of creating political neologisms of our time, although there are not many such words. The linguist Yankov gives an example of conversion – the neologism *Watergate,* which served as the basis for further new formations [11, p. 15].

Lexical changes in the vocabulary of a language occur not only due to an increase in the number of new words but also due to changes in the meanings of existing words or expressions. Such innovations are called semantic. That is, there are metaphorical or metonymic transfers of meaning, narrowing or, on the contrary, expanding the meanings of words.

T. Skopiuk's research on the formation of neologisms through secondary nomination deserves special attention. According to Skopiuk, new words in English and any language, in general, arise as a result of the process of growth and change. Analysing Skopiuk's research, it should be paid attention to political neologisms that arise based on proper names or surnames, such as the political words "Annabel" and "Jimmy". Such neologisms create some associations, and new words with the same root basis appear later. Elliptical abbreviations (non-profit organisation – non-profit) also give new meanings to words [9, 64].

In addition to the traditional ways of word formation, it is necessary to single out one important factor in the creation of neologisms, which is becoming a central issue for many linguists today, that is analogy. Today, analogy is becoming an interesting problem because it arises whether analogy can be put alongside other word formations and can be considered a separate way of creating new words.The end of the 20-th century was particularly marked by interest in analogy. Analogy can be called another word for creativity. New words are formed according to existing models, with the same root bases, but by changing the affixes.

Thus, analogy creates productive affixes and is a fundamental method of word formation. It can both follow and ignore the rules, but it is a unique mechanism for forming words in different ways. It is worth mentioning that a newly formed word has certain characteristics of a model word. The majority of new words formed by analogy are those formed by derivation. Examples of stem formation can also be found in modern English. Therefore, model words and newly formed words include similarities in phonological, semantic and morpho-syntactic factors.

Many new political neologisms that have appeared in the language due to analogy are words formed due to taxonomy – *Obamanomics-Nixonomics, Wasian-Chrasian-Fasian-Blasian,* as well as due to affixation – *Clintonism-Bushism, Nircozy-Sarcozy* [17, p. 120].

It is obvious that neologisms can be formed in different ways, but it is essential not only for the emergence of neologisms but also for innovations in the creation process and the search for new models and forms [1].

Results and Discussion.

Teaching political neologisms in English language classrooms presents unique challenges and opportunities for language educators. This research examines the complex interplay between linguistic evolution, pedagogical methodology, and practical classroom implementation in teaching contemporary political vocabulary.

Contemporary approaches to teaching political neologisms must address the rapid evolution of political discourse and the increasing influence of digital media on language development. Current analysis reveals that traditional vocabulary instruction methods, while foundational, require significant adaptation to accommodate the dynamic nature of political neologisms. The research demonstrates that effective teaching strategies must combine linguistic analysis with cultural context, enabling students to understand the formation of new words and their sociopolitical implications.

The integration of authentic materials proves to be crucial in teaching political neologisms effectively. News media, political speeches, and social media content provide rich contexts for examining how new political terms emerge and evolve. These materials offer students exposure to real-world language use while developing their critical analysis skills. Research findings indicate that students demonstrate

significantly higher engagement and retention when working with authentic political discourse rather than simplified textbook materials. Digital tools and resources have emerged as essential components in teaching political neologisms. Corpus linguistics tools, online dictionaries, and social media platforms enable students to track the emergence and evolution of new political terms in real-time. This technological integration supports autonomous learning while providing immediate access to contemporary language use. However, the research emphasises that digital resources must be carefully curated and integrated within a broader pedagogical framework to ensure effective learning outcomes.

Developing student competence in understanding and using political neologisms requires a multi-faceted approach. The research indicates that successful learning outcomes depend on combining explicit vocabulary instruction with independent discovery and analysis opportunities. Students who are engaged in project-based learning, such as tracking the evolution of specific political terms or analysing word-formation patterns in current news coverage, demonstrate more profound understanding and longer-term retention of new vocabulary. Assessment of student learning in this context requires innovative approaches beyond traditional vocabulary testing. The research supports the use of portfolio-based assessment, including analysis projects, presentations, and regular reflection on vocabulary acquisition. These assessment methods better reflect the complex nature of political vocabulary learning and provide more accurate measures of student progress.

Cultural awareness emerges as a critical component in teaching political neologisms. The research demonstrates that students' understanding of new political vocabulary significantly improves when they comprehend the cultural and political contexts that generate these terms. This finding emphasises the importance of incorporating cross-cultural perspectives and contemporary political discourse analysis into language instruction.

Teacher preparation plays a crucial role in the successful implementation of these teaching approaches. Professional development must address not only linguistic aspects of political neologisms but also methodology for incorporating digital tools and authentic materials effectively. The research indicates that teachers require ongoing support in staying current with political vocabulary evolution and teaching methodologies. Curriculum development for teaching political neologisms should reflect the dynamic nature of political language. The findings of the research support an integrated approach that embeds neologism study within broader language learning objectives while maintaining flexibility to accommodate emerging vocabulary and changing political contexts. This approach ensures that students develop both immediate vocabulary knowledge and long-term strategies for understanding new political terms.

The effectiveness of teaching political neologisms correlates strongly with student engagement levels. Interactive teaching methods, particularly those

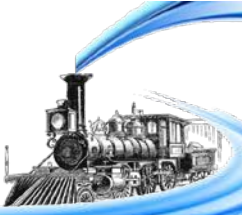
incorporating current events and digital media, show consistently higher student participation and learning outcomes. However, the research also emphasises the importance of scaffolding these activities to accommodate varying levels of political awareness and language proficiency among students.

Future research directions should explore the long-term impact of these teaching approaches on students' overall language proficiency and political discourse comprehension. Additionally, investigation into the role of artificial intelligence and emerging technologies in teaching political neologisms may provide valuable insights for pedagogical development.

This research contributes to understanding effective approaches to teaching political neologisms in ESL/EFL contexts. The findings support a comprehensive pedagogical framework that combines traditional linguistic instruction with contemporary teaching methods while emphasising the importance of cultural awareness and digital literacy. These insights provide valuable guidance for language educators seeking to enhance their teaching of political vocabulary in increasingly dynamic linguistic and political landscapes.

Conclusion. The research demonstrates that teaching political neologisms requires a comprehensive pedagogical approach that combines traditional linguistic instruction with modern teaching methods. The findings reveal that incorporating authentic materials and digital resources significantly enhances students' engagement and understanding of new political vocabulary. The study establishes that teaching political neologisms improves students' vocabulary and develops their critical thinking skills and cultural awareness. The research contributes several important insights into language pedagogy. First, it provides practical frameworks for teaching contemporary political vocabulary in ESL/EFL contexts. Second, it demonstrates the effectiveness of combining linguistic analysis with real-world political discourse in language instruction. Third, it offers concrete recommendations for curriculum development and classroom activities. The study highlights the importance of developing students' autonomous learning skills through exposure to neologism formation processes. The findings suggest that understanding political neologisms enhances students' overall language proficiency and ability to engage with contemporary political discourse.

The research concludes that successfully teaching political neologisms requires adapting pedagogical approaches to reflect the dynamic nature of language evolution. It recommends further investigation into the long-term impact of these teaching methods on students' language acquisition and suggests directions for future research in this field. This study provides valuable insights for language educators, curriculum designers, and researchers, offering both theoretical frameworks and practical solutions for teaching political neologisms in modern language classrooms.

References:

1. Harmash, O. L. (2005). Systemnist slovotvoru anhliiskoi movy ta innovatsiini protsesy [Systematicity of English word formation and innovation processes]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.04 "Hermanski movy" Zaporizk. nats. un-t. Zaporizhzhia. [in Ukrainian].

2. Hromovenko, V. V. (2016). Osoblyvosti slovotvorennia neolohizmiv v anhliiskomu politychnomu dyskursi [Features of word formation of neologisms in English political discourse]. *Molodyi vchenyi, 4*(31). S.358–361. [in Ukrainian].

3. Dziubina, O. I. (2018). Typolohichni pryntsypy klasyfikatsii neolohizmiv u suchasnii anhliiskii movi [Typological principles of neologisms classification in modern English]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho Humanitarnoho universytetu, 33*, tom 2. S.38–40. [in Ukrainian].

4. Zatsnyi, Yu. A. (2009). Do problemy intervariantnykh zapozychen yak dzherela zbahachen rozmovnoi leksyky i frazeolohii suchasnoi anhliiskoi movy [To the problem of intervallic borrowings as a source of enrichment of colloquial vocabulary and phraseology of modern English]. *Filolohichni traktaty,1*, №2. S.88–94. [in Ukrainian].

5. Zatsnyi, Yu. A. (2014). Pro deiaki tendentsii v slovotvirnykh protsesakh suchasnoi anhliiskoi movy [On some trends in the word-formation processes of the modern English language]. *Nova Filolohiia, 64*. S.162–170. [in Ukrainian].

6. Klymenko, O. L. (2005). Subkultury amerykanskoho suspilstva ta rozvytok slovnykovoho skladu suchasnoi anhliiskoi movy [Subcultures of the American society and the development of the vocabulary of the modern English language]. *Visnyk SumDu, 6*(78). [in Ukrainian].

7. Mosiievych, L. V. (2015). Vplyv stereotypu na aranzhuvannia evfemizmiv,dysfemizmiv v anhlomovnomu politychnomu dyskursi [Subcultures of the American society and the development of the vocabulary of the modern English language]. *Visnyk KhNU imeni V.N.Karazina*, 81. S.75–80. [in Ukrainian].

8. Nikolenko, O. V. (2016). Teleskopichni modeli utvorennia anhliiskykh antroponimiv [Telescopic models of English anthroponyms formation*]. Kyivskyi natsionalnyi linhvistychnyi universytet, 36*. S. 97–103. [in Ukrainian].

9. Skopiuk, T. (2005). Semantychnyi rozvytok leksyky suchasnoi anhliiskoi movy [Semantic development of the lexicon of modern English]. Kyiv: *Leksykohrafichnyi biuleten*, S.59–67. [in Ukrainian].

10. Fomenko, O. S. (1998). Linhvistychnyi analiz suchasnoho politychnoho dyskursu USA [Linguistic analysis of the modern political discourse of the USA]: avtoref. dys…kand.filol.nauk. Kyiv, 21 s. [in Ukrainian].

11. Iankov, A. V. (2004). Sotsialno-politychni neolohizmy ta okazionalizmy v amerykanskomu varianti anhliiskoi movy [Socio-political neologisms and occasionalisms in the American version of English]: struktura – semantyka – funktsionuvannia: avtoref. dys.. …d-ra filol. nauk. Lviv, 22 s. [in Ukrainian].

12. April M. S. Understanding language change. Cambridge University Press. 1994. 365 p.

13. Cook P. Exploiting linguistic knowledge to infer properties of neologisms. University of Toronto. 2010. 154 p.

14. Gilbert, P. 1979. Comportement des néologismes scientifiques et techniques dans le temps. In Harvey, R. et al. (ed.), *Actes du 6ème Colloque International de Terminologie*, Pointe-au-Pic, Québec, 2-6 octobre 1977. Québec: Office de la Langue

15. Gilbert P. Comportement des néologismes scientifiques et techniques dans le temps. In Harvey, R. et al. (ed.), *Actes du 6ème Colloque International de Terminologie*, Pointe-au-Pic, Québec, 2-6 octobre 1977. Québec: Office de la Langue Française, 1979, P. 161–188.

16. Lehrer A. Understanding trendy neologisms. *Rivista di Linguistica*, 15.2 . 2003. P. 371–384.

17. Mattiello E. Analogical neologisms in English. *Italian Journal of Linguistics*, 28. 2. 2016. P. 103–142.

Література:

1. Гармаш О. Л. Системність словотвору англійської мови та інноваційні процеси : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” Запорізьк. нац. ун-т. Запоріжжя, 2005. 43с.

2. Громовенко В. В. Особливості словотворення неологізмів в англійському політичному дискурсі. *Молодий вчений*. 2016. №4(31). С.358–361.

3. Дзюбіна О. І. Типологічні принципи класифікації неологізмів у сучасній англійській мові. *Науковий вісник Міжнародного Гуманітарного університету*. 2018. №33, том 2. С.38–40.

4. Зацний Ю. А. До проблеми інтерваріантних запозичень як джерела збагачень розмовної лексики і фразеології сучасної англійської мови. *Філологічні трактати*. 2009. Том 1, №2. С.88–94

5. Зацний Ю. А. Про деякі тенденції в словотвірних процесах сучасної англійської мови. *Нова Філологія*. 2014. №64. С.162–170.

6. Клименко О. Л. Субкультури американського суспільства та розвиток словникового складу сучасної англійської мови. *Вісник СумДу*. 2005. №6(78).

7. Мосієвич Л. В. Вплив стереотипу на аранжування евфемізмів,дисфемізмів в англомовному політичному дискурсі. *Вісник ХНУ імені В.Н.Каразіна*. 2015. №81. С.75–80.

8. Ніколенко О. В. Телескопічні моделі утворення англійських антропонімів. *Київський національний лінгвістичний університет. 2*016. №36. С. 97–103.

9. Скопюк Т. Семантичний розвиток лексики сучасної англійської мови. Київ: *Лексикографічний бюлетень*. 2005. С.59–67.

10. Фоменко О. С. Лінгвістичний аналіз сучасного політичного дискурсу США: автореф. дис…канд.філол.наук. Київ: 1998. 21 с.

11. Янков А. В. Соціально-політичні неологізми та оказіоналізми в американському варіанті англійської мови: структура – семантика – функціонування: автореф. дис.. …д-ра філол. наук. Львів, 2004. 22 с.

12. April M. S. Understanding language change. Cambridge University Press. 1994. 365 p.

13. Cook P. Exploiting linguistic knowledge to infer properties of neologisms. University of Toronto. 2010. 154 p.

14. Gilbert, P. 1979. Comportement des néologismes scientifiques et techniques dans le temps. In Harvey, R. et al. (ed.), *Actes du 6ème Colloque International de Terminologie*, Pointe-au-Pic, Québec, 2-6 octobre 1977. Québec: Office de la Langue

15. Gilbert P. Comportement des néologismes scientifiques et techniques dans le temps. In Harvey, R. et al. (ed.), *Actes du 6ème Colloque International de Terminologie*, Pointe-au-Pic, Québec, 2-6 octobre 1977. Québec: Office de la Langue Française, 1979, P. 161–188.

16. Lehrer A. Understanding trendy neologisms. *Rivista di Linguistica*, 15.2 . 2003. P. 371–384.

17. Mattiello E. Analogical neologisms in English. *Italian Journal of Linguistics*, 28. 2. 2016. P. 103–142.

UDC: 792 / 796.4

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-729-743

Sharykov Denys Ihorovych PhD of Art Criticism, Associate Professor, Professor of the Department of Circus Genres of the Faculty of Performing Arts The Kyiv Municipal Academy of Circus and Performing Arts, Kyiv, tel.: (099) 293-04-65, http://orcid.org/0009-0007-9364-3767

Kuts Stepan Ivanovych Bachelor of Performing Arts, independent researcher, Truskavets, http://orcid.org/0009-0007-9364-3767

Kuts Vasyl Ivanovych Bachelor of Performing Arts**,** independent researcher, Truskavets, http://orcid.org/0009-0005-9547-4747

JUGGLING AS A TYPE OF PERFORMANCE OF A CIRCUS ARTIST: METHODS AND ALGORITHMS FOR THE DEVELOPMENT OF ARTISTIC SKILLS

Abstract. Performance, with all its peculiarity, of the types of Art culture has important methodological factors of training and preparation. Namely, a direct relation to Pedagogy and pedagogical sciences – training, education and methodology. For high-quality performance of any circus genre, namely juggling, it is important to understand the following aspects. Analyze the components in aggregate – training, performance, methodology and algorithm for constructing the discovery of new knowledge.

Juggling is not only a spectacular type of circus art, but also a powerful tool for developing cognitive functions, motor skills, spatial thinking and coordination of movements. Due to its unique combination of physical activity and mental work, juggling is used both in professional sports and performing arts, and for therapeutic and educational purposes.

This article examines various methods, approaches and algorithms that help effectively master and improve juggling skills, regardless of the level of training, in particular, the fundamental principles of juggling are analyzed, including the kinematics of objects, the distribution of attention and the rhythmic features of patterns, as well as methods of visual analysis of movements, training approaches for non-standard conditions, for example, juggling in motion or on unstable surfaces, algorithms for mastering complex tricks, including dividing movements into micro-stages, the method of isolated components and the use of slow practice, as well as the role of juggling in cognitive development, in particular its impact on neuroplasticity, speed of decision-making and interaction.

Particular emphasis is placed on the psychological aspects of juggling training, namely methods for overcoming fear of public speaking, including breathing techniques, gradual increase in stress levels and visualization, as well as psychological models for effective acquisition of new skills based on the theory of learning through play, principles of neuro-associative programming and the use of positive reinforcement.

Keywords: learning algorithms, circus genres, circus pedagogy, juggling, coordination, methodology, motor skills, neuroplasticity, psychology of juggling, pedagogical approaches to teaching, training methods.

Шариков Денис Ігорович кандидат мистецтвознавства, доцент професор кафедри циркових жанрів факультету сценічного мистецтва Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтв, м. Київ, тел.: (099) 293-04-65, http://orcid.org/0009-0007-9364-3767

Куц Степан Іванович бакалавр сценічного мистецтва, незалежний дослідник, м. Трускавець, http://orcid.org/0009-0007-9364-3767

Куц Василь Іванович бакалавр сценічного мистецтва, незалежний дослідник, м. Трускавець, http://orcid.org/0009-0005-9547-4747

ЖОНГЛЮВАННЯ ЯК ВИД ВИКОНАННЯ ЦИРКОВОГО АРТИСТА: МЕТОДИКА ТА АЛГОРИТМИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Анотація. Виконання при всій своїй особливості типів Арт культури, має важливі методичні фактори навчання та підготовки. А саме, пряме ставлення до Педагогіки та педагогічних наук – навчання, освіти та методики. Для якісного виконання будь-якого циркового жанру, а саме жонглювання важливо розуміти такі аспекти. Аналізувати в сукупності складові частини – навчання, виконання, методика та алгоритм побудови знаходження нових знань.

Жонглювання є не лише ефектним видом циркового мистецтва, а й потужним інструментом для розвитку когнітивних функцій, моторики, просторового мислення та координації рухів. Завдяки своїй унікальній комбінації фізичної активності та розумової роботи, жонглювання застосовується як у професійному спорті та сценічному мистецтві, так і в терапевтичних та освітніх цілях.

У цій статті розглянуто різні методи, підходи та алгоритми, що допомагають ефективно освоювати та вдосконалювати жонглерські навички, незалежно від рівня підготовки, зокрема аналізуються фундаментальні принципи

жонглювання, включаючи кінематику об'єктів, розподіл уваги та ритмічні особливості патернів а також методи візуального аналізу рухів, тренувальні підходи, такі як поступове ускладнення навичок, модульне тренування, тренування з адаптацією до різних типів предметів та нестандартних умов, наприклад, жонглювання в русі або на нестійких поверхнях, алгоритми засвоєння складних трюків, які включають розбиття рухів на мікроетапи, методику ізольованих складових та використання уповільненої практики, а також роль жонглювання в когнітивному розвитку, зокрема його вплив на нейропластичність, швидкість прийняття рішень та взаємодію між півкулями мозку.

Особливий акцент зроблено на психологічних аспектах навчання жонглюванню, а саме методах подолання страху перед публічними виступами, включаючи дихальні техніки, поступове збільшення рівня стресового навантаження та візуалізацію, а також психологічних моделях ефективного засвоєння нових навичок, що базуються на теорії навчання через гру, принципах нейроасоціативного програмування та використанні позитивного підкріплення.

Ключові слова: алгоритми засвоєння, жонглювання, координація, методика, моторика, нейропластичність, психологія жонглювання, педагогічні підходи навчання, тренувальні методики, циркові жанри, циркова педагогіка.

Statement of the problem: Circus pedagogy is not well studied today, but it requires great efforts for its development and creation of scientific research at the intersection of sciences – Pedagogy and Art Culture. Juggling is a dynamic process that combines physical activity, mobility, coordination, clear representation of oneself in space, cognitive load and creativity.

Mastering juggling requires not only coordination and endurance, but also developed spatial thinking, attention to detail and the ability to adapt to changing conditions. From the first attempts to keep three balls in the air to performing complex patterns with several objects, the juggler goes through a path that develops not only his body, but also his mind. From a practical point of view, juggling is an effective tool for developing motor skills, concentration and reaction.

Training begins with basic exercises, such as throwing with one hand, gradually increasing the number of objects and mastering the correct rhythm. At this stage, control over the trajectory of throws and synchronization of movements are especially important. Next comes mastering more complex patterns, such as cascades or columns, as well as working on tricks that require flexibility and quick adaptation to unsuccessful throws.

In addition to technical improvement, the juggler works on endurance, finger and wrist strength, reaction speed and overall body balance. Exercises for stability and muscle control help prevent fatigue and ensure precision of movements even during

long performances or difficult training sessions. An important part of training is also working on focusing attention, since juggling requires simultaneous control over several objects and quick decision-making in case of deviation from the planned trajectory.

Juggling is also the art of improvisation. Unlike mechanical repetition of movements, real mastery lies in the ability to quickly adapt to the situation, use unconventional solutions and experiment with new techniques. Jugglers study not only traditional patterns, but also look for their own style, combining movements with music, theatrical elements or interactive performances. Learning can be challenging at first, but it is through regular practice, analyzing mistakes, and working on technique that a juggler develops his or her skills. This article will cover key methods for improving technique, effective training approaches, and algorithms that help you master new elements faster. Juggling is a constant process of development, and each new throw opens up opportunities for new experiments and improvements in skill.

Research Analysis. Such topics were practically not raised in contemporary science, but there were isolated mentions from such scientific representatives – Ernest Albrecht, 2006 [3], Lvova I., 2020 [6], Malykhina M., 2012; 2016 [7]; Orel D., 2019[10]; 2022, Pozharska O., 2020 [11], Romanenkova Yu., 2020 [12], Sharykov D., 2023 [14], Shevchenko L., 2023 [15], Schmidt R., 2019 [19].

The **purpose of the article** is based on a comprehensive approach, including literature analysis, experimental methods, surveys and observations. Contemporary studies, textbooks and manuals on juggling were studied, which made it possible to systematize existing teaching methods, determine key aspects of motor learning and identify effective training strategies. A series of experimental training sessions with jugglers of different levels of training were conducted, during which the effectiveness of various methods for mastering techniques and tricks was analyzed, including modular training, the method of isolated components, algorithmic learning and adaptation to changed conditions.

Feedback was received from students and teachers involved in juggling in sports and circus schools, which made it possible to evaluate the effectiveness of approaches from a practical point of view and take into account psychological factors influencing the learning process. The performances of professional jugglers were observed to analyze technical features, approaches to improvisation and stage expressiveness, and the role of related disciplines such as acrobatics, dance, martial arts and acting in improving juggling skills was studied.

Particular attention was paid to the study of cognitive processes that contribute to the development of coordination, spatial thinking and neuroplasticity, as well as psychological aspects, in particular, stress management, concentration and motivation. The results obtained allow us to determine the most effective juggling training strategies that contribute to the rapid and high-quality acquisition of techniques, as well as improving skills regardless of the performer's level of training.

Summary of the main material: Stages of the juggling training methodology. At the initial stage of juggling training, the main focus is on developing basic coordination skills, understanding the basic principles of throwing and catching, developing spatial thinking and rhythmic sense. The first step is familiarization with the correct body position, relaxed arms and shoulders, as well as learning to control the height and trajectory of throws.

Training begins with one object, allowing the beginner to master the feeling of the trajectory and flight time. Then a second object is introduced, helping to adapt to the synchronization of the movements of both hands. When the student confidently juggles two objects, a third is added and there is a transition to the classic three-object cascade – the basic pattern with which the development of most juggling techniques begins.

To speed up the learning process, methods of gradual complication are used, in particular simplified exercises, such as throws in a limited space (for example, over a bed or in front of a wall to minimize the chaotic scattering of objects). Using slow practice, where the juggler focuses on slow and precise movements, helps develop pattern stability and avoid typical mistakes.

Working with attention plays a special role – beginners often make mistakes due to focusing on only one object instead of perceiving the pattern as a whole. Using peripheral vision techniques helps to form a wider field of vision and improves control over the trajectory of all objects at the same time. Psychological preparation is also important – beginners often face frustration due to failures. Using positive reinforcement, breaking the learning process into achievable goals and gradually increasing the difficulty help maintain motivation. In addition, integrating game elements, such as training in pairs or a competition for the duration of juggling, makes the process more exciting.

At this stage, it is also important to experiment with different types of objects – balls, rings, clubs – to form a basic sense of the dynamics of each of them. Mastering the basic techniques creates a solid foundation for further complicating juggling patterns and moving on to an intermediate level of skill [3].

Intermediate level. At this stage of training, the juggler moves from basic techniques to more complex patterns, master's new types of throws and begins to work with different rhythms and tempos. The main goal of the intermediate level is to strengthen coordination, improve the stability of juggling and expand the technical arsenal. The juggler begins to experiment with variations of the basic cascade, including a reverse cascade, alternating hands, high and low throws.

It is important to learn to control the tempo of juggling, adjusting the speed of throws in accordance with the complexity of the pattern. More complex schemes are introduced, such as sideswap (Siteswap) – a mathematical system that allows you to create and analyze various combinations of movements. Mastering sideswap helps the

juggler consciously build their patterns, improving their understanding of the rhythm and dynamics of the movement of objects.

One of the key aspects of this level is working on isolated elements of juggling. This may include practicing individual components of complex tricks, such as throws with an increased trajectory, changing the amplitude of movements or introducing rotation of objects. A modular training method is used: each trick is broken down into smaller parts, which are practiced separately and then integrated into a single movement.

At the intermediate level, it is important to master juggling in non-standard conditions: while walking, spinning, jumping or changing the height level. This increases the juggler's adaptability and helps to better integrate the movements of the whole body into the performance process. In addition, active work with different types of objects begins: rings, clubs, non-standard objects (for example, hats or sticks).

Particular attention is also paid to interaction with space and improvisation. The juggler learns to quickly respond to changing conditions, integrating unexpected situations that may arise during a performance into their practice. Developing peripheral vision and the ability to adapt to non-standard trajectories significantly improves the stability of performance.

Psychological preparation at this stage includes overcoming the fear of mistakes and building confidence in one's own skills. Visualization techniques, concentration and training in conditions close to the performance are used to reduce the impact of stress. Gaining confidence in intermediate juggling opens the door to more complex techniques, including multi-object juggling, dynamic pattern transitions, and the integration of acrobatic elements needed to advance to the professional level [15, p. 46–49].

Professional level. At the advanced level, the juggler works with high technical complexity, master’s non-standard patterns, expands the repertoire of tricks and integrates elements of acrobatics, improvisation and stage expressiveness into their technique. The main goal of this stage is to achieve maximum precision, stability and smoothness of execution, as well as the development of their own style.

One of the key aspects of the advanced level is working with multi-object juggling. This involves increasing the number of objects (5 or more), which requires perfect coordination, endurance and the ability to work with a high frequency of throws. The juggler improves control over each trajectory, avoiding even minimal deviations that can lead to errors.

Particular attention is paid to the Multiplex technique – the simultaneous throw of several objects with one hand. This technique opens up new possibilities in creating complex patterns and allows you to vary the rhythm of juggling. Mastering the multiplex requires high precision of the throw and well-developed peripheral vision, since several objects are simultaneously in the air and moving along different trajectories.

Another important element is juggling in non-standard conditions and positions: lying down, moving or combined with spins and jumps. This allows not only to improve overall coordination, but also to integrate juggling into more dynamic stage numbers.

At this level, the juggler learns complex side-swapping and their combinations, which allows creating unique juggling variations. A deeper understanding of the rhythm of patterns occurs, which helps to confidently switch between different techniques and maintain balance even in fast and complex combinations.

Improvisation becomes key. The juggler not only performs prepared numbers, but also learns to adapt to changing conditions, freely combine different patterns and create new techniques. Developing acting skills and experimenting with music and tempo rhythm allow juggling to be transformed into a full-fledged stage performance. Psychological preparation at this level includes working with emotional fortitude, the ability to quickly recover from mistakes and maintain concentration during a long performance.

Methods of mental rehearsal, deep visualization and expanding the boundaries of conscious control over movements are used. The advanced level opens up opportunities for creative experimentation, integrating juggling with other disciplines such as acrobatics, gymnastics, dance and pantomime. Mastering complex techniques allows not only to achieve high performing skills, but also to expand the boundaries of traditional juggling, turning it into a unique means of expression and innovative Stage Art [2].

Multiplex is a juggling technique that involves throwing several objects at once with one hand, each with a different trajectory. One object can fly high, the other low, or they can move in parallel, creating unique patterns.

The basic principle of performing multiplex is the correct positioning of the objects in the hand: one is held closer to the fingers, the other – to the palm. This allows you to control the moment of release and the force of each throw. To avoid collisions in the air, it is important to vary the force of the throw and the angle of the throw, creating different levels of trajectories.

Learning multiplex begins with working with two objects in one hand. First, synchronous releases with different heights are practiced, after which the movement is integrated into a standard cascade. Adding a third object complicates the pattern and allows for more complex combinations.

Multiplex is used not only to create visually impressive tricks, but also as a strategic element in multi-object juggling. It allows you to effectively manage the flow of objects, providing short pauses between throws or preparing a smooth transition to other techniques. Mastering this technique opens up new possibilities for improvisation, adding dynamics and variability to performances [16].

Partner juggling tricks. Partner juggling adds a new level of complexity and dynamics, as it requires synchronicity, cooperation and a precise sense of rhythm. One

of the most common elements of partner juggling is passing objects between performers, which allows for the creation of visually striking patterns and expansion of the performance's capabilities.

For example, consider passing 6 balls between two jugglers. Each holds three balls: two in one hand and one in the other. The performers are positioned opposite each other at a distance of 2–3 meters. After the start command, they synchronously throw the first ball from the hand with two objects. One ball is always thrown to oneself in a «cascade» pattern, and the other to the partner. The object received from the partner is integrated into one's own pattern, maintaining the rhythm and height of the throws. It is important to maintain a clear trajectory and consistency to avoid collisions and confusion.

One of the most common formats is passing, when jugglers pass objects to each other in a certain rhythm. This can be a classic pass on a straight, diagonal or cross throw, which are complicated by changing the height, speed and direction. The most popular basic pattern is a 6-spindle feed, where each juggler simultaneously controls three clubs, passing them to a partner in a certain rhythm.

In more complex schemes, tricks with a change of roles are added: one juggler continues the classic pattern, and the other performs acrobatic elements, turns or catches objects in non-standard ways (for example, with a foot or head). A popular element is a one-sided approach, when one of the partners juggles independently, and the other only adds or intercepts objects, creating visually interesting effects.

A separate category is tricks with simultaneous juggling, when several jugglers contain one common pattern, for example, a cascade or a chess pattern. This requires synchronicity and clear interaction, since even a small error can upset the balance of the entire composition. More advanced variations include integrating paired juggling elements with unconventional movements, such as spinning around a partner, jumping over juggled objects, or using different planes of movement. Partner tricks have an important social aspect: they promote communication, trust, and teamwork. Performances with synchronized juggling or complex approach patterns create an impressive visual effect and demonstrate not only technical mastery, but also the harmonious interaction between jugglers. [9, p. 121−126].

The combination of juggling and acrobatics has deep historical roots. Even in ancient times, gladiators of Ancient Rome entertained the public by juggling swords after fights, and medieval European jesters amazed the crowd with acrobatic jumps while simultaneously throwing objects.

Nowadays, this symbiosis has turned into a high-tech art thanks to projects such as «Cirque du Soleil», where artists perform somersaults while juggling lit torches, or balance on aerial silks with several objects in their hands. Performing juggling during a somersault or a tumble requires separate improvement of each of these elements.

First, you should master the technique of a somersault or tumble without objects, paying attention to the accuracy of rotation and a stable landing. After that, start

training with one object, throwing it along a high trajectory before the rotation, and catching it after completing the movement. Once this skill becomes stable, gradually move on to three objects, integrating them into the juggling rhythm during the acrobatic element.

The main thing is to maintain control and stability at each stage. Another option is to combine juggling with balance on unstable surfaces, such as juggling with a tightrope walker on reels – rolls (rolla-bolo); juggling with a tightrope walker on a unicycle or a gyroscooter. This forces the juggler to control not only the movement of objects, but also the position of his own body, which significantly increases the complexity of the performance.

It is important to gradually adapt to new conditions, starting with a slow tempo and simple patterns. In even and group performances, acrobatics adds even more opportunities to complicate the numbers. For example, one performer can throw an object during a partner's flip or pass balls in the air during his rotation. Such built-in tricks require special synchronicity and coordination of movements between partners. [4].

Juggling and gymnastics are two seemingly different disciplines that combine in exciting performances, sports training and scientific research. They develop not only physical skills, but also cognitive abilities, demonstrating a unique symbiosis of art and science.

The physical benefits of these disciplines lie in the harmonious combination of strength, flexibility and endurance. Gymnastics develops muscle strength and body control, while juggling improves fine motor skills and coordination. For example, juggling on a balance board trains not only muscles, but also the vestibular system. For the mind, juggling becomes a powerful workout: research in the Journal of Neurophysiology confirms that it increases the volume of gray matter in the brain, improving spatial imagination and concentration. Gymnastics, in turn, requires instant decisions when performing complex elements, which develops cognitive flexibility and reaction speed.

The technical nuances of these disciplines are based on precise synchronization of movements, control of physical laws and adaptation of equipment. When combining somersaults with juggling, the timing of the throws is critical – the objects must fly along a parabolic trajectory with a peak at the top of the body rotation, which provides enough time to perform the element. Control of angular momentum in gymnastics is achieved by grouping the body (hands pressed to the knees), and juggling adds a load to the vestibular apparatus, forcing the brain to simultaneously track the movement of objects and their position in space.

Examples of the combination of these arts are striking in their diversity – from rhythmic gymnastics, where athletes juggle hoops and ribbons to extreme shows with knives on stilts or free flights on aerial silks. Circus artists from Cirque du Soleil bring this symbiosis to perfection, performing acrobatic somersaults with simultaneous

control of several objects. The scientific approach to training includes video analysis of movements to correct technique, sensory training devices (like balance platforms) to develop stability, and neurobiological research confirming that combined exercises increase synapse density in the cerebellum and prefrontal cortex, improving cognitive flexibility. Juggling and gymnastics have become not only art, but also a tool for developing neuroplasticity, athletic skill, and creative expression. They remind us that the limits of human capabilities are only a starting point for new experiments [17].

Juggling and dance are intertwined in the art of movement, where technical precision meets emotional depth, and each throw of a ball or club becomes part of a dance story. The basis of this symbiosis is rhythm, combining the cyclicality of juggling patterns with the plasticity of the body, creating a language that is understandable without words. The classic cascade with three balls can serve as a metaphor for repetition as a choreographic leitmotif, while the circular shower visualizes infinity, emphasizing the cyclicality of movement.

Contemporary dance adds to this the geometry of space: the trajectories of the flight of objects intersect with the lines of the body – for example, a ball thrown diagonally accompanies a sharp turn or an extended jeté, and slow throws contrast with pulsed pauses, like musical fermatas. Group numbers are transformed into dialogues: the transfer of objects between artists is synchronized with choreographic transitions, creating a sense of conversation in which words replace movements.

This artistic tradition has deep roots: in the Chinese dio show, foot juggling is combined with almost meditative movements, reminiscent of martial arts, and modern theater projects like Gandini Juggling reinterpret ballet poses through juggling, where clubs become an extension of the arms. At Cirque du Soleil, balls and rings are transformed into emotional accents – from joyful spirals to dramatic pauses that emphasize the story told by the body.

Technical challenges here become part of the creativity: controlling the angular momentum of somersaults, synchronizing throws with musical accents, working with peripheral vision, when the artist simultaneously follows objects and his own body in the air. Training intertwines improvisation with discipline – from rhythmic exercises to electronic music to mirror movements, where partners repeat dance vocabulary, as if reflecting each other with balls in their hands. Today, juggling and dance are not just a spectacle, but a language where objects become symbols and movements become sentences. It reminds us that even in technical complexity, grace can be found, and in repetition, uniqueness, where each throw, each step is part of something greater than the sum of the movements [6, с. 255–260].

Algorithms Mastering complex tricks. Mastering complex juggling tricks requires clear step-by-step work, where each movement is analyzed, honed and integrated into the overall scheme. The main principle is to disassemble a complex element into micro-stages, allowing you to gradually master the technique without

overload. At first, the trick is studied in a simplified form: key movements, throw trajectory, speed and body position are practiced separately. Then the "isolated components" method is used, where each component of the movement is improved separately before combining it into a single sequence. An important tool is slow practice - performing movements at a slow pace to control trajectories and detect errors. In addition, the reverse learning method is used, when the trick is mastered from the final phase to the initial one, which helps to better understand the final position and control points. Visualization also plays an important role: mental repetition of movements helps to form motor memory and improve coordination. Integrating new elements into familiar patterns allows you to gradually increase the complexity without losing rhythm. The key factor is adaptation to your style - the juggler must feel how best to adjust the movements to their physical characteristics, balance and tempo.

Acting in juggling plays an important role, because a successful performance is not only the technical execution of tricks, but also the creation of an emotional connection with the audience. The juggler becomes not just a performer, but a full-fledged character, conveying the mood, story or concept through movements, facial expressions and gestures.

Key aspects of acting are working with the audience's attention, body control and emotional expressiveness. Eye contact helps to engage the audience, and the introduction of pauses between tricks creates a dramatic effect, allowing the audience to feel the rhythm of the performance more deeply. An important element is the dynamics of movements: changes in tempo, unexpected accents or slowdowns can make the number more expressive [18, p. 270–271].

The style of the performance should also be taken into account. In comedy acts, the juggler uses exaggerated gestures and expressive facial expressions, while in lyrical or dramatic performances, the movements can be more restrained and smooth. An additional effect is created with the help of intonation control of breathing, which enhances the emotional background and rhythm of the act.

One of the important tools is improvisation. The juggler must be ready to adapt to unpredictable situations, such as a falling object, technical failures or the reaction of the audience. The ability to naturally integrate these moments into the performance demonstrates professionalism and gives a lively interaction with the audience.

So, acting in juggling allows you to turn a technical demonstration of skills into an exciting stage performance. It enhances the effect of tricks, makes the act clearer and more emotionally intense, and also helps the juggler stand out among other performers.

Psychological aspects. One of the most important factors is concentration, since the juggler must simultaneously control the trajectories of objects, body position and rhythm of movement. Developing peripheral vision allows you to track objects more

effectively without having to focus on each of them separately, which significantly improves reaction speed.

Learning to juggle is also associated with the development of patience and endurance: complex tricks require multiple repetitions and overcoming failures becomes part of progress. The ability to control emotions is critical during performances, since even a slight uncertainty can affect the accuracy of movements.

Visualization techniques help jugglers improve the execution of tricks, imagining their ideal implementation before practice. To overcome the fear of public speaking, gradual habituation to audience gathering, conscious breathing techniques and mental rituals are used, helping to tune in to a calm and confident state.

Overcoming stage fright and developing stress resistance are interrelated aspects of a juggler's psychological preparation, which provide confidence during performances and effectively respond to unexpected situations. Gradually increasing the level of stress load, starting with training in front of a mirror, a camera or a small group of people, allows you to adapt to the audience and minimize anxiety. Visualizing a successful performance programs, the brain for a positive scenario and helps control emotions.

Performing juggling exercises in difficult conditions, for example, with loud music, with changed lighting or on an unstable surface, increases adaptability and allows you to better focus on the process. Breathing techniques and physical warm-up help reduce tension, stabilize the nervous system and maintain balance even in stressful situations. Creating rituals before a performance, such as repeating familiar movements or positive affirmations, creates a sense of control over the situation.

Focusing on the process itself, and not on the audience's reaction, helps to avoid the fear of evaluation and focus on high-quality performance. It is also important to change the attitude to mistakes, viewing them not as failures, but as a natural part of the learning process, which contributes to long-term improvement of skills and increased stress resistance. An environment that encourages progress includes mentors, peers and spectators who provide constructive feedback and encourage improvement. Positive reinforcement, particularly celebrating achievements, even small ones, builds self-confidence and encourages further training.

Variation in training, changing training approaches and experimenting with new techniques help to avoid monotony and maintain interest. It is also important to have clear but flexible goals that allow you to adapt to circumstances and at the same time maintain motivation through gradual difficulty of tasks.

Self-motivation largely depends on awareness of your own progress, so keeping a training diary or video recordings of your training allows you to objectively assess your development. Social interaction, participation in festivals, competitions or even informal performances help to maintain interest and create a sense of belonging to a community. Intrinsic motivation is also an important factor, based not only on

achieving a result, but also on the pleasure of the process of juggling itself, its meditative and creative aspect [17, p. 56–78].

Conclusions: Juggling is not only a performing art, but also a complex process that combines physical, cognitive and psychological aspects. The study systematized key teaching methods that allow for the effective acquisition and improvement of juggling skills at different levels of training. The initial level is based on the formation of motor coordination, rhythm and attention distribution, the intermediate level is focused on complicating patterns, adapting to new objects and spatial orientation, and the advanced level includes working with many objects, complex techniques such as multiplex and experimental approaches.

The proposed algorithms for mastering complex tricks are based on the principles of gradual complication, isolation of component movements and the use of feedback methods. Particular attention is paid to the combination of juggling with acrobatics, which allows for a significant expansion of the performer's capabilities and the role of related disciplines, such as choreography, which adds plasticity to movements and helps integrate juggling into the performing arts.

Acting plays an important role in creating a juggler's stage image. Working with the audience's attention, using facial expressions, gestures and intonation pauses make the performance not only technically complex, but also emotionally expressive. Improvisation and flexibility in responding to unexpected situations allow performers to effectively interact with the audience and maintain a high quality of the number.

The psychological aspects that play an important role in the development of a juggler are considered separately. Overcoming stage fright, developing stress resistance and motivation are key factors for a successful performance and long-term practice. Methods of working with emotional stress, in particular, visualization techniques, a gradual increase in the level of complexity and attracting community support, contribute to the confidence and stability of the performer.

Thus, juggling is a multifaceted discipline that develops not only physical skills, but also cognitive abilities, creative thinking and emotional endurance. The proposed methods and approaches can be used by both beginners and professional artists to improve their skill level, create unique numbers and improve their performance technique.

References:

1. Cirque du Soleil. (n.d.). Official website. Retrieved from https://www.cirquedusoleil.com [in English].

2. Draganski, B., Gaser, C., Busch, V., Schuierer, G., Bogdahn, U., & May, A. (2004). Neuroplasticity: Changes in grey matter induced by training. Nature, 427(6972), 311–312. https://doi.org/10.1038/427311a [in English].

3. Ernest Albrecht. (2006). The Contemporary Circus: Art of the Spectacular. The Scarecrow Press. USA. 168 [in English].

4. Juggling Edge. (n.d.). Juggling community and event database. Retrieved from https://jugglingedge.com [in English].

5. Juggling Lab. (n.d.). Open-source juggling simulator. Retrieved from https://jugglinglab. org [in English].

6. Lvova I. (2020). Rol rezhysera ta prodiusera tsyrkovoho produktu v suchasnomu ukrainskomu kulturnomu prostori [The role of the director and producer of the circus product in the current Ukrainian cultural space] Aktualni tendentsii suchasnykh naukovykh doslidzhen: zb. nauk. pr, 255–260 [in Ukrainian].

7. Malykhina M. (2012). Profesiina tsyrkova osvita v Ukraini [Professional circus education in Ukraine]. Culture and reality, 1, 174–179 [in Ukrainian].

8. Malykhina M. (2016). Problema stvorennia manezhnoho obrazu [Проблема створення манежного образу]. Cultural and artistic horizons, 1, 57–59 [in Ukrainian].

9. Orel D. (2022). Tsyrkovi aparaty ta rekvizyt v konteksti profesiinoi pidhotovky studentiv bakalavratu OPP Tsyrkovi zhanry [Circus apparatus and props in the context of professional training of EP Bachelor students Circus genres] Mystetstvo ta mystetska osvita v suchasnomu sotsiokulturnomu prostori: zb. nauk. pr, 121−126 [in Ukrainian].

10. Orel D. (2019). Features of the Circus genre of Aerial Gymnastics (forms of synthesis on the example of a duet corde-de-péril). Innovative solutionsin modern science. Dubai, UAE, 6 (33), 134−141 [in English].

11. Pozharska O. Zmist ta funktsii tsyrkovoho vydovyshcha [Contents and functions of a circus spectacle]. URL: https://knowledge.allbest.ru/culture/ 3c0a65625a3a c68a5c43a99521316 d27_ 0.html [in Ukrainian].

12. Romanenkova Yu. (2020). Suchasna ukrainska tsyrkova shkola yak instrument prezentuvannia krainy u svitovomu kulturnomu prostori [Contemporary Ukrainian circus school as a tool for presenting the country in the global cultural space] Molodyi vchenyi: zb. nauk. pr, 69–73 [in Ukrainian].

13. Sharykov D. (2023). Circological analysis of the show "OVO" Of The Cirque Du Soleil: comparative characteristics of circus performance and its stage demonstration (scenario, decorations, music, circus genres and characters). ART-platFORM, 8, 385–401 [in English].

14. Sharykov D. (2023). Canadian Cirque du Soleil in the context of circology research. Science and technology: problems, prospects and innovations. Osaka, Japan, 335–341 [in English].

15. Shevchenko L. (2023). Current status of circus direction and its adaptation in the educational process of a Higher Educational Institution in the field of Culture and Art. Modern methods of applying scientific theories. Lisbon, Portugal, 46–49 [in English].

16. Scholz, J., Klein, M. C., Behrens, T. E., & Johansen-Berg, H. (2009). Trainin induces changes in white-matter architecture. Nature Neuroscience, 12(11), 1370–1371. https://doi.org/ 10.1038/nn.2412 [in English].

17. Siteswap Notation Research Group. (2021). *Mathematical Models of Juggling Patterns*. Journal of Recreational Mathematics, 34(2), 56–78 [in English].

18. Schmidt, R. A., & Lee, T. D. (2019). *Motor Learning and Performance: From Principles to Application*. Human Kinetics 270–271. [in English].

Література:

1. Cirque du Soleil. (n.d.). Official website. Retrieved from https://www.cirquedusoleil.com.

2. Draganski, B., Gaser, C., Busch, V., Schuierer, G., Bogdahn, U., & May, A. (2004). Neuroplasticity: Changes in grey matter induced by training. Nature, 427(6972), 311–312. https://doi.org/10.1038/427311a.

3. Ernest Albrecht. The Contemporary Circus: Art of the Spectacular. USA. 2006. The Scarecrow Press. p. 261.

4. Juggling Edge. (n.d.). Juggling community and event database. Retrieved from https:// jugglingedge.com.

5. Juggling Lab. (n.d.). Open-source juggling simulator. Retrieved from https://jugglinglab.org.

6. Львова, І. Роль режисера та продюсера циркового продукту в сучасному українському культурному просторі. Актуальні тенденції сучасних наукових досліджень: зб. наук. пр. Мюнхен, Німеччина, 2020. С. 255–260.

7. Малихіна М. Професійна циркова освіта в Україні. Культура і сучасність. 2012. №. 1. С. 174–179.

8. Малихіна М. Проблема створення манежного образу. Культурно-мистецькі обрії. Частина І. Київ, 2016. С. 57–59.

9. Орел Д. Циркові апарати та реквізит в контексті професійної підготовки студентів бакалаврату ОПП Циркові жанри. Мистецтво та мистецька освіта в сучасному соціокультурному просторі. Бердянськ, 2022. С. 121−126.

10. Orel D. Features of the Circus genre of Aerial Gymnastics (forms of synthesis on the example of a duet corde-de-péril). Dubai, UAE**.** Innovative solutionsin modern science. 2019. № 6 (33). P. 134−141.

11. Пожарська О. Зміст та функції циркового видовища. URL: https://knowledge. allbest.ru/culture/3c0a65625a3a c68a5c43a99521316d27_ 0.html.

12. Романенкова Ю. Сучасна українська циркова школа як інструмент презентування країни у світовому культурному просторі. Молодий вчений: зб. наук. пр. Київ. 2020, С. 69–73.

13. Sharykov D. Circological analysis of the show "OVO" Of The Cirque Du Soleil: comparative characteristics of circus performance and its stage demonstration (scenario, decorations, music, circus genres and characters). Арт-Платформа, 2023. № 8. P. 385–401.

14. Sharykov D. Canadian Cirque du Soleil in the context of circology research. Science and technology: problems, prospects and innovations. Osaka, Japan. 2023. P. 335–341.

15. Shevchenko L. Current status of circus direction and its adaptation in the educational process of a Higher Educational Institution in the field of Culture and Art. Modern methods of applying scientific theories. Lisbon, Portugal. 2023. P. 46–49.

16. Scholz, J., Klein, M. C., Behrens, T. E., & Johansen-Berg, H. (2009). Trainin induces changes in white-matter architecture. Nature Neuroscience, 12(11), 1370–1371. https://doi.org/ 10.1038/nn.2412.

17. Siteswap Notation Research Group. (2021). Mathematical Models of Juggling Patterns. Journal of Recreational Mathematics, 34(2). P. 56–78.

18. Schmidt, R. A., & Lee, T. D. (2019). Motor Learning and Performance: From Principles to Application. Human Kinetics. P. 270–271.

UDC: 339.138:339.92

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-744-760

Stanislavyk Olena Viacheslavivna Doctor of Economics, Professor, Professor of Department of Management and Marketing, State University of Intellectual Technologies and Communications, Odesa, tel.: (067) 133-18-17, https://orcid.org/0000-0003-2481-9961.

Kovalenko Oleksandr Mykhailovych Doctor of Economics, Professor, Professor of Department of International Management and Innovations, Odesa Polytechnic National University, Odesa, tel.: (097) 598-89-06, https://orcid.org/0000-0001-9702-2772.

Qiao Shuaishuai applicant of high education at the second (master's) level of Department of International Management and Innovation, Odesa Polytechnic National University, Odesa, tel.: (099) 710-61-50

APPLICATION OF MARKETING STRATEGIES IN INTERNATIONAL BUSINESS TO ENHANCE THE EXPORT POTENTIAL OF THE ENTERPRISE

Abstract. The article examines the role of marketing strategies in enhancing the export potential of enterprises in the modern context of globalization, characterized by increasing competition, rapid changes in the economic environment, and the development of digital technologies. The significance of a marketing approach as a key element for the successful entry of enterprises into international markets is identified, as the effective use of marketing strategies not only attracts potential customers but also helps establish long-term competitive advantages. The main types of marketing strategies applied in foreign economic activities are considered, including global, adaptive, and diversified strategies, as well as their direct impact on the competitiveness of enterprises.

The study explores the possibilities of applying modern digital technologies in marketing activities, which is particularly relevant due to the active growth of e-commerce and the digitalization of business processes. Contemporary digital marketing tools that play a crucial role in promoting goods and services in international markets are analyzed. The importance of integrating modern technologies into marketing activities is emphasized to optimize campaigns, enhance brand recognition, and improve communication between companies and consumers.

Special attention is given to analyzing the key challenges enterprises face when implementing marketing strategies in international business. Political and economic

risks that may affect the stability of foreign economic activities, cultural and legal differences between countries that complicate the adaptation of marketing strategies, and market entry barriers caused by intense competition, local regulatory requirements, and the need for substantial financial investments in the development and implementation of marketing initiatives are highlighted.

The necessity of developing a comprehensive approach to utilizing marketing strategies in international business is emphasized. This approach should be based on a detailed market analysis, the appropriate selection of marketing tools, investment in digital technologies, and the establishment of long-term partnerships. Recommendations are proposed for improving marketing strategies, taking into account current trends in international business development.

Keywords: international business, marketing strategies, export potential, digital marketing, digital technologies, competitiveness, foreign economic activity, globalization, content marketing.

Станіславик Олена В'ячеславівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту та маркетингу, Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку, м. Одеса, тел.: (067) 133-18-17, https://orcid.org/0000-0003-2481-9961.

Коваленко Олександр Михайлович доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародного менеджменту та інновацій, Національний університет «Одеська політехніка», м. Одеса, тел. (097) 598-89-06, https://orcid.org/0000-0001-9702-2772.

Цяо Шуайшуай здобувач вищої освіти за другим (магістерським) рівнем кафедри міжнародного менеджменту та інновацій, Національний університет «Одеська політехніка», м. Одеса, тел. (099) 710-61-50

ВИКОРИСТАННЯ МАРКЕТИНГОВИХ СТРАТЕГІЙ У МІЖНАРОДНОМУ БІЗНЕСІ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У статті досліджено роль маркетингових стратегій у підвищенні експортного потенціалу підприємств у сучасних умовах глобалізації, що супроводжується зростанням конкуренції, швидкими змінами в економічному середовищі та розвитком цифрових технологій. Визначено значення маркетингового підходу як ключового елемента успішного виходу підприємств на міжнародні ринки, оскільки ефективне використання маркетингових стратегій дозволяє не лише привертати увагу потенційних клієнтів, а й формувати

довгострокові конкурентні переваги. Розглянуто основні види маркетингових стратегій, що застосовуються у зовнішньоекономічній діяльності, включаючи глобальну, адаптивну та диверсифіковану стратегії, а також їхній безпосередній вплив на рівень конкурентоспроможності підприємств.

Досліджено можливості застосування сучасних цифрових технологій у маркетинговій діяльності, що є особливо актуальним у зв'язку з активним розвитком електронної комерції та діджиталізації бізнес-процесів. Проаналізовано сучасні маркетингові діджитал інструменти, які відіграють важливу роль у просуванні товарів і послуг на міжнародних ринках. Підкреслено важливість інтеграції сучасних технологій у маркетингову діяльність для оптимізації кампаній, підвищення впізнаваності бренду та вдосконалення процесу комунікації між компаніями та споживачами.

Окрему увагу приділено аналізу основних викликів, з якими стикаються підприємства при впровадженні маркетингових стратегій у міжнародному бізнесі. Виокремлено політичні та економічні ризики, які можуть впливати на стабільність зовнішньоекономічної діяльності, культурні та правові відмінності між країнами, що ускладнюють адаптацію маркетингових стратегій, а також бар'єри входу на нові ринки, які зумовлені жорсткою конкуренцією, особливостями місцевого регулювання та необхідністю значних фінансових вкладень у розробку та реалізацію маркетингових заходів.

Акцентовано увагу на необхідності розробки комплексного підходу до використання маркетингових стратегій у міжнародному бізнесі, який має базуватися на детальному аналізі ринку, правильному виборі маркетингових інструментів, інвестуванні в цифрові технології та формуванні довгострокових партнерських відносин. Запропоновано рекомендації щодо вдосконалення маркетингових стратегій, які враховують сучасні тенденції розвитку міжнародного бізнесу.

Ключові слова: міжнародний бізнес, маркетингові стратегії, експортний потенціал, цифровий маркетинг, цифрові технології, конкурентоспроможність, зовнішньоекономічна діяльність, глобалізація, контент-маркетинг.

Formation of the problem. In the modern context of globalization and increasing competition, enterprises are compelled to continuously adapt their business models and seek new approaches for effective development in international markets. A company's success in foreign markets largely depends on the correct choice of a marketing strategy, which not only attracts consumer attention but also helps establish long-term competitive advantages. Marketing strategies serve as a fundamental tool in the competition for customers, as they facilitate proper product positioning, optimize pricing policies, enhance the efficiency of advertising campaigns, and improve brand recognition.

However, despite the evident importance of marketing strategies in international business, many enterprises encounter significant difficulties in their implementation. First and foremost, the high level of competition in global markets requires companies to move beyond standard approaches and develop differentiated strategies that consider the specific characteristics of each individual market. The need to adapt marketing campaigns to the peculiarities of local markets presents another challenge, as marketing tools effective in one country may prove inefficient in another due to differences in consumer preferences, customer behavior, regulatory frameworks, and cultural traditions. As a result, enterprises must not only modify their marketing strategies but also incur additional costs for their adaptation, which can impact business profitability.

One of the key challenges businesses face today is incorporating advanced digital technologies into their strategies for entering international markets. Digital marketing, social media platforms, data analytics, artificial intelligence, and Big Data provide new avenues for strengthening customer engagement and improving the efficiency of targeted advertising. Despite these advantages, many companies struggle with adopting these innovations due to a shortage of skilled professionals, the complexity of configuring advertising campaigns, and the significant financial resources required for digital transformation.

Moreover, various external factors, including political, economic, and cultural barriers, can greatly influence the success of marketing efforts. Legal restrictions, trade regulations, and political instability often create additional obstacles for businesses looking to expand globally. These challenges make it crucial for companies to develop well-structured marketing strategies that not only boost their export potential but also allow them to maximize the benefits of digital tools in promoting their products and services worldwide.

Additionally, it is crucial to devise mechanisms that help minimize risks associated with entering new markets, including political, economic, and competitive threats. Addressing this issue is particularly relevant, as the effective use of marketing strategies in international business enables enterprises to ensure sustainable development, strengthen their market positions, and achieve long-term competitive advantages.

Analysis of recent research and publications. The issue of using marketing strategies in international business has been examined in numerous publications [1…10]. The topic of marketing strategies in international business remains a subject of active academic research in the fields of management and foreign economic activity. Many scholars emphasize the importance of applying adaptive marketing approaches to ensure the effective entry of enterprises into foreign markets. Researchers highlight that marketing in international business must consider the specific characteristics of local markets, consumer behavior, competitive environments, and regulatory constraints.

Contemporary scientific research also focuses on analyzing the implementation of digital technologies in the marketing activities of international companies. In particular, studies explore the role of Big Data, artificial intelligence, SEO, CRM systems, social media, and other digital tools in enhancing the effectiveness of international marketing. Scholars stress the necessity of using personalized content marketing and automated solutions for targeted product promotion across different countries.

At the same time, although research on digital marketing and its impact on enterprises' export potential is extensive, certain aspects remain insufficiently explored. These include the integration of marketing strategies into the overall strategy of international business, the assessment of their effectiveness in different economic sectors, and the development of practical recommendations for their application in a dynamic business environment.

Therefore, given the above considerations, there is a pressing need for a study that consolidates scientific approaches to marketing strategies in international business, assesses their impact on enterprises' export potential, and identifies effective methods for adapting them to the modern global economic landscape.

The purpose of this article is to examine the impact of marketing strategies on enhancing the export potential of enterprises, analyze modern approaches to the use of marketing tools in international business, and develop recommendations for optimizing marketing strategies for entering foreign markets.

Presenting main material. In today’s globalized world, international business requires effective marketing strategies that help enterprises successfully operate in foreign markets. A marketing strategy in the international context is a set of measures aimed at attracting consumers, strengthening a company’s market position, increasing brand recognition, and creating long-term competitive advantages. It defines the main approaches to conducting business beyond the domestic market and adapting products and services to meet the needs of foreign consumers.

An effective marketing strategy is one of the key success factors for a company in international business. A well-planned strategy allows enterprises to establish long-term partnerships, enhance their reputation, build a strong brand image, and ensure stable sales levels in new markets. Depending on the company’s goals and business specifics, a marketing strategy may focus on broad audience coverage or a narrowly segmented approach targeting specific consumer groups.

Marketing strategies play a crucial role in helping businesses navigate changes in the external environment by integrating market trend analysis, consumer behavior insights, competitive landscape assessments, and the establishment of effective communication channels with customers. These strategies form the backbone of sustainable growth and strong market positioning, allowing companies to remain relevant and competitive.

Without a clearly defined marketing strategy, businesses risk losing their competitive advantage, mismanaging resources, and struggling to achieve their goals in international markets. A strategic approach not only enables enterprises to stay attuned to market demands but also helps them streamline their operations and improve their long-term prospects in an increasingly competitive global landscape.

Marketing strategies in international business can be classified based on their level of adaptation to foreign markets, product orientation, promotional features, and other factors. The most common approaches include:

1. Global Marketing Strategy.

This approach focuses on standardizing products and marketing activities across all markets. The core idea is to use a single marketing concept for all countries. This strategy helps companies reduce adaptation costs, simplify international operations management, and maintain brand consistency. However, it may fail to consider cultural, social, and economic differences in individual markets, which in some cases can reduce the effectiveness of marketing efforts.

2. Adaptive Marketing Strategy.

This approach involves flexible adaptation of marketing decisions depending on the specifics of each market. It takes into account local characteristics, including consumer preferences, legal requirements, cultural aspects, and competition levels. For example, the same company may produce products with different features for different countries or use different communication channels depending on market specifics.

3. Diversified Marketing Strategy.

This strategy implies flexible management of the product portfolio based on the needs of specific markets. It enables companies to quickly respond to changing consumer preferences, expand their product range, and compete effectively in a dynamic market environment. Diversification can apply not only to products but also to marketing tools – for instance, using different advertising strategies for different customer segments.

Contemporary international marketing is undergoing rapid transformation driven by technological progress, evolving consumer preferences, and the expansion of digital platforms. These factors are reshaping how businesses approach global markets, necessitating innovative and adaptive marketing strategies [11].

Several significant trends are shaping contemporary international marketing strategies. The rapid expansion of digital platforms has transformed how businesses engage with global audiences. E-commerce, online sales, and social media have become indispensable tools, enabling companies to reach consumers worldwide without requiring a physical presence in foreign markets. By leveraging digital technologies, businesses can expand their market access, enhance brand recognition, and foster long-term customer relationships in an increasingly interconnected world.

A driving force behind this evolution is the integration of artificial intelligence (AI) and big data into marketing strategies. Companies are increasingly relying on data analytics to anticipate consumer behavior, personalize their offerings, and optimize their advertising campaigns. AI-powered solutions improve market research, automate customer segmentation, and enhance consumer engagement, leading to more accurate and data-driven decision-making. The ability to process vast amounts of data in real time allows businesses to remain agile and refine their strategies based on dynamic market conditions.

Among the most influential digital tools in international marketing is social media. These platforms provide businesses with a direct channel to engage with customers, quickly respond to shifting consumer preferences, and adapt to emerging market trends. By maintaining an active and interactive online presence, companies can build stronger connections with their audience and improve their competitive positioning in the global marketplace.

Through targeted advertising and interactive content, companies can effectively reach diverse audiences and strengthen their presence in different regions. Additionally, social media serves as a valuable platform for brand storytelling, helping businesses cultivate customer loyalty and expand their footprint in the global marketplace.

As digital marketing continues to advance, personalization has become a crucial factor in enhancing consumer engagement. Modern customers expect customized experiences and content that align with their preferences. To meet these expectations, businesses utilize data-driven insights to craft highly personalized marketing messages, exclusive promotions, and tailored customer journeys. This high level of personalization fosters brand trust, enhances customer loyalty, and significantly improves the overall impact of marketing campaigns.

Beyond digital transformation, sustainability has become a critical factor in international business. Consumers are increasingly conscious of environmental and ethical considerations when choosing brands, favoring companies that demonstrate a commitment to social and environmental responsibility. Businesses that integrate sustainability into their operations not only enhance their corporate image but also attract and retain customers who prioritize ethical practices. As a result, green marketing has emerged as a key strategy, allowing companies to align with evolving consumer expectations while maintaining a strong competitive edge in the global marketplace.

The ongoing evolution of marketing strategies is shaped by technological advancements, shifts in consumer behavior, and global economic trends. By leveraging digital tools, AI-driven analytics, and sustainable business practices, companies can strengthen their market position, improve customer engagement, and maximize their international growth potential. In an era defined by digital

globalization, businesses must remain adaptable and forward-thinking to navigate the complexities of international marketing successfully.

Embracing innovation and sustainability will be essential for long-term success in an increasingly dynamic and competitive global environment [11].

In the modern era of globalization and intense international competition, enterprises face the necessity of increasing their export potential to expand sales markets, strengthen their position on the global stage, and ensure long-term financial stability. One of the most effective tools for achieving these goals is the strategic application of marketing strategies, which not only contribute to building a positive brand image abroad but also allow businesses to consider the specific consumer preferences of different market segments. By integrating marketing tools into foreign economic activities, enterprises can minimize risks associated with entering new markets, ensure high efficiency in export operations, and create long-term competitive advantages.

The concept of export potential represents a company's capacity to participate in international trade, formulate effective market entry strategies, and tailor its products to meet the needs of foreign consumers. Several key factors determine the level of export potential, including technological advancements, innovation capabilities, financial stability, efficient logistics management, and the ability to adapt to dynamic market conditions. By strengthening these aspects, businesses can enhance their global competitiveness and successfully expand into international markets.

However, entering foreign markets always comes with several challenges: high competition, differences in consumer preferences, regulatory constraints, and the need for significant financial investments in marketing activities. Marketing strategies enable enterprises to effectively leverage their potential, adapt products to external market demands, develop unique value propositions, and establish competitive advantages. Marketing support for export activities not only increases sales in foreign markets but also helps build long-term relationships with partners and consumers, which is crucial for sustainable business growth.

One of the most critical aspects of export activities is the proper selection of target markets and a deep understanding of the target audience. The alignment of a product or service with consumer expectations is a key factor in the successful development of international business. To achieve this, companies conduct thorough market analysis, considering macroeconomic indicators, cultural characteristics, regulatory requirements, purchasing power levels, and the competitive environment.

A fundamental tool for marketing analysis is SWOT analysis, which enables businesses to evaluate their internal strengths and weaknesses while identifying potential threats and opportunities in new markets. Additionally, companies implement segmentation strategies based on geographic, demographic, psychographic, and behavioral factors, allowing them to create personalized marketing approaches tailored

to specific consumer groups. The integration of advanced analytical technologies, such as Big Data, AI-driven analytics, and machine learning, further enhances marketing precision by enabling businesses to predict demand, analyze consumer behavior, and assess the potential effectiveness of future marketing campaigns.

Another crucial element of segmentation is determining the most effective communication channels for each market. While digital advertising prevails in some regions, traditional marketing methods remain more effective in others. By conducting a thorough analysis of their target audience, businesses can optimize advertising expenditures and improve consumer engagement, ensuring that their marketing efforts yield the highest possible returns.

To successfully promote products in international markets, companies leverage a variety of marketing tools designed to enhance brand recognition, attract new customers, and streamline business operations. Among the most impactful strategies is digital marketing, which encompasses social media engagement, search engine optimization (SEO), content marketing, and targeted advertising. These approaches not only expand audience reach but also significantly improve customer conversion rates, making digital marketing an essential component of global business success.

CRM Systems. Customer relationship management enables companies to personalize offers, enhance customer loyalty, and improve service quality.

Logistics Solutions. Optimizing supply chain and delivery processes reduces costs and improves the speed of international order fulfillment.

Branding and PR. Establishing a strong brand presence in international markets increases consumer trust and provides long-term competitive advantages.

Furthermore, the active use of marketing analytics and automation of marketing processes allows companies to minimize risks and improve the efficiency of their advertising campaigns. These approaches contribute to sustainable business growth and enhance the overall effectiveness of international marketing strategies.

Marketing communications play a crucial role in the process of entering new markets. They help establish interaction with consumers, build brand trust, and increase sales. Modern companies use multichannel communication strategies, which include:

1. Digital Communications. Social media, content marketing, video advertising, and email marketing are effective tools for customer engagement.

2. Traditional Advertising Methods. In some countries, television advertising, outdoor advertising, and print media remain essential communication channels.

3. Collaboration with Opinion Leaders. Influencer marketing is a powerful tool for increasing brand recognition at the international level.

One of the key aspects of effective international communication is content localization. Adapting marketing materials to the cultural, linguistic, and social characteristics of the target market improves brand perception and enhances consumer trust.

The application of marketing strategies in international business is a crucial factor in enhancing a company's export potential. By utilizing modern marketing tools, businesses can conduct in-depth market analysis, develop targeted promotional strategies, and establish sustainable competitive advantages. The seamless integration of marketing strategies into the expansion process allows enterprises to boost sales, streamline business operations, and achieve stable growth in the global marketplace.

Effectively implementing marketing strategies in international business is essential for strengthening a company's export potential and reinforcing its competitive position worldwide. As globalization intensifies, digital technologies advance, and consumer behavior evolves, businesses must continuously adapt their approaches to entering foreign markets. Modern marketing strategies should account for not only the economic, cultural, and legal specifics of a given market but also shifting consumer preferences, emerging local trends, and technological developments that can shape business opportunities.

In this context, the key aspects of successful marketing management include:

1. Analyzing the experience of international companies
2. Assessing risks and barriers to market entry
3. Developing effective product promotion mechanisms
4. Utilizing modern marketing tools

A deep understanding of these factors allows enterprises not only to expand their presence in the international market but also to develop long-term competitive advantages.

Global companies demonstrate a high level of adaptability in their use of marketing strategies for expanding into foreign markets. Their experience serves as an essential benchmark for other enterprises seeking to strengthen their position in international business. Well-known brands such as Coca-Cola, McDonald's, Apple, Samsung, and Tesla prove that the effective implementation of marketing strategies enables not only market share expansion but also the development of strong customer loyalty across different countries.

For instance, Coca-Cola employs a global marketing strategy, focusing on unified branding and an emotional connection with consumers. The product remains almost identical worldwide, while marketing campaigns create a consistent brand image, making it recognizable in every country. In contrast, McDonald's implements an adaptive marketing strategy, tailoring its product assortment to local cultural and taste preferences.

Another striking example is Tesla, which effectively utilizes innovative marketing methods based on digital technologies, direct sales, and high levels of consumer engagement through social media. The company invests in electric vehicle infrastructure and shapes new market trends, contributing to its growing global influence.

The experience of these companies demonstrates that the choice between standardization and adaptation in marketing strategies depends on market characteristics, competition levels, consumer behavior, and enterprise resources.

Expanding into international markets comes with various challenges that can significantly affect the effectiveness of marketing strategies. The main risks include political, economic, cultural, legal, and technological factors, all of which can drastically alter business conditions.

One of the most critical challenges is political and economic risks. Sudden changes in foreign policies, trade wars, sanctions, and exchange rate volatility can create significant obstacles for international business development. For example, economic sanctions between the U.S. and China have impacted many multinational companies, forcing them to reconsider their export and investment strategies.

By understanding and addressing these risks, companies can better navigate the complexities of international market entry, enhance their strategic flexibility, and secure long-term competitive advantages in the global marketplace.

Cultural differences pose a significant challenge in international marketing, as they strongly influence how consumers perceive and respond to marketing messages. What resonates with audiences in one country may fail to connect in another due to variations in traditions, social norms, and values [12]. For example, advertising campaigns that perform well in the United States may be ineffective in Middle Eastern countries, where cultural expectations and consumer behaviors differ substantially. To build a strong global presence, businesses must recognize and respect these cultural distinctions, tailoring their messaging to align with local values and preferences.

Another major obstacle for export-oriented companies is the complexity of adapting marketing strategies to local conditions. Neglecting market-specific factors can lead to missed opportunities, customer disengagement, and potential reputational harm. A successful marketing approach requires a deep understanding of the target audience, a comprehensive analysis of the local market, and a flexible decision-making process. Companies that emphasize cultural adaptation and localization can foster stronger connections with international consumers, ultimately enhancing brand loyalty and trust.

The success of global marketing initiatives largely depends on a company’s ability to adjust its promotional tactics based on the unique characteristics of each market. Choosing the most effective marketing channels is crucial, as communication platforms vary widely across regions. While traditional media, such as television and print advertising, remain dominant in some markets, others rely more on digital channels, including social media, search engines, and influencer marketing. Identifying the right mix of communication platforms enables businesses to maximize their reach and engagement, ensuring their marketing efforts resonate with diverse international audiences.

To stay competitive, modern enterprises adopt a multimedia marketing approach, blending traditional advertising methods with digital innovations. Social media marketing, content creation, video advertising, and search engine optimization (SEO) have become indispensable tools for enhancing brand visibility and capturing the attention of global audiences. By integrating these diverse marketing techniques, businesses can create cohesive campaigns that resonate with various consumer segments, strengthening their presence across different cultural and geographic markets.

Pricing strategy is another critical element in achieving international marketing success. Flexible pricing policies allow companies to adapt to market fluctuations and align with the purchasing power of consumers in different regions. For instance, a geographic pricing strategy enables businesses to set different price points based on local income levels and economic conditions, ensuring competitiveness across various markets. A well-structured pricing approach not only facilitates smoother market penetration but also fosters customer trust and brand loyalty by demonstrating sensitivity to local economic realities.

Efficient marketing expenditure management is essential for companies seeking to optimize their export operations. Strategic investments in customer relationship management (CRM) systems, marketing automation, and big data analytics help businesses reduce customer acquisition costs while increasing the precision and effectiveness of their marketing campaigns. By leveraging data-driven insights, companies can refine their strategies, allocate resources more effectively, and achieve sustainable growth in international markets.

The use of modern marketing tools and effective market adaptation allows businesses to strengthen their global presence, enhance brand perception, and secure long-term success in international markets. Another vital element is establishing strong communication with customers. Personalized marketing strategies and a tailored approach to individual clients foster brand trust and significantly contribute to expanding a company’s export potential.

Marketing strategies play a fundamental role in increasing an enterprise's export potential and ensuring its competitiveness in the global marketplace. Analyzing the practices of leading international companies reveals that the successful implementation of marketing strategies depends on a flexible approach to selecting communication channels, adapting content to local market conditions, and embracing innovative marketing technologies.

It should be noted that to minimize risks, companies must consider target market specifics, segment their audience effectively, utilize modern digital platforms, and optimize promotional costs. Enterprises that successfully integrate marketing strategies into their export activities have a higher chance of success in international business and securing sustainable competitive advantages.

In today's highly competitive global market, enterprises seeking international expansion must effectively leverage marketing strategies to strengthen their presence in foreign markets. A marketing strategy is not merely a set of tactical measures but rather a comprehensive mechanism that enables enterprises to position themselves internationally, adapt to macroeconomic changes, and develop long-term competitive advantages.

By implementing strategic marketing approaches, businesses can enhance their brand presence, optimize customer engagement, and achieve sustainable growth in the global economy.

To maximize export opportunities, businesses need to implement a holistic international marketing strategy that integrates strategic planning, the use of digital technologies, and efficient collaboration with global partners. Furthermore, adaptability and responsiveness are crucial, as international markets differ in terms of legal frameworks, consumer preferences, and market dynamics, all of which must be carefully evaluated when expanding into new regions.

Entering foreign markets is a complex, multi-phase process that demands a thorough examination of external factors, an assessment of competitive strengths, and the formulation of an effective marketing approach [12]. Before launching in a new market, companies should conduct a comprehensive evaluation using PESTEL analysis, which considers Political, Economic, Social, Technological, Environmental, and Legal aspects. Additionally, businesses must examine the competitive landscape, market demand patterns, consumer behavior, and logistical challenges that could impact operational efficiency.

Competition in global markets is significantly more intense, making it essential to identify and leverage competitive advantages. These can include product innovation, sustainability, unique production technologies, high-quality customer service, or adaptation to regional consumer preferences. Enterprises can choose among different international market entry strategies, such as a global strategy, which utilizes a standardized marketing policy across all countries without significant adaptation (e.g., Apple, Tesla). Alternatively, a localized strategy allows for the adaptation of marketing decisions to the cultural and economic characteristics of each market (e.g., McDonald's adjusting its menu for different countries). Some companies opt for a multibrand strategy, creating different brands for different regions, as seen with Procter & Gamble.

Companies also need to identify the most effective distribution and marketing communication channels. These may include online sales, partnerships with local distributors, franchising, or opening company-owned offices in foreign markets. Continuous performance monitoring allows businesses to respond quickly to changes in demand, competitor behavior, and emerging market trends, ensuring that marketing strategies remain effective over time.

Digital transformation plays a critical role in international marketing, expanding the possibilities for global business operations. It significantly reduces promotional costs, improves consumer communication, and enhances market analytics. High-quality content marketing and SEO optimization improve search engine visibility on platforms like Google, Yandex, and Bing. Social media and digital advertising on platforms such as Facebook, Instagram, LinkedIn, TikTok, and Twitter enable companies to engage audiences through targeted advertising and interactive content.

The use of Big Data and artificial intelligence (AI) provides enterprises with tools to collect consumer data, predict demand, and adjust marketing campaigns in real time. CRM systems and marketing automation solutions, such as HubSpot, Salesforce, and Zoho CRM, help businesses personalize customer interactions, manage sales funnels, and improve customer retention.

By leveraging modern marketing tools and adopting a flexible, data-driven approach, enterprises can enhance their international presence, optimize business operations, and secure long-term success in global markets.

Investing in digital technologies allows companies to significantly enhance the efficiency of their export activities, reduce costs, and gain a sustainable competitive advantage. Digital tools streamline marketing operations, improve customer engagement, and provide valuable insights through data-driven decision-making.

In addition to digital transformation, strategic partnerships in international business serve as a powerful tool for reducing marketing expenses, expanding sales geography, and increasing brand recognition. Establishing and maintaining strong partnerships enables businesses to leverage local expertise, share resources, and enhance market credibility.

It has to be said that one of the most effective ways to build strong partnerships is through joint marketing campaigns. Partner programs and collaborations with local companies allow businesses to co-promote products, increasing brand awareness and consumer trust. By leveraging the reputation and customer base of local partners, companies can penetrate new markets more effectively.

Another essential strategy is participation in international exhibitions and forums. Events such as Hannover Messe, Web Summit, CES, and CIIE provide businesses with opportunities to establish international connections, showcase innovations, and find reliable distributors. These platforms serve as global networking hubs where companies can explore new partnerships and gain insights into emerging market trends.

Business localization is another crucial aspect of international success. Opening local offices and adapting marketing campaigns to regional markets strengthens consumer trust and enhances the effectiveness of product distribution. Businesses that successfully integrate local cultural, economic, and regulatory aspects into their operations are more likely to build strong relationships with their target audiences.

Expanding a distribution network is also a vital component of international marketing success. Working with local intermediaries simplifies logistics, financial transactions, and the adaptation of marketing strategies to specific market needs. A well-established distribution network enables companies to reach customers more efficiently and navigate the complexities of cross-border commerce.

Finally, we note, that the effective use of marketing strategies enables enterprises to expand their global presence, increase export potential, and establish long-term competitive advantages. Combining strategic planning, digital technologies, and international partnerships creates a solid foundation for sustainable business growth in the global market.

Companies that actively invest in innovation, market analytics, and personalized marketing are more likely to succeed in international markets. These investments enhance adaptability, improve customer targeting, and drive sustainable growth, ensuring long-term success in an increasingly competitive global economy.

Conclusions. The modern global business environment is characterized by rapid changes, intensifying competition, and the digitalization of marketing processes. Under such conditions, effective marketing strategies serve as a key factor in enhancing the export potential of enterprises and ensuring their growth.

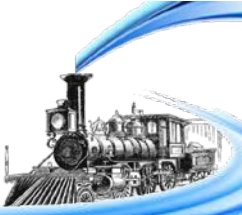
The study confirms that the choice of the appropriate marketing strategy (global, adaptive, or diversification) determines the success of a company's entry into the international market. A global strategy reduces costs through standardization, an adaptive strategy considers the specifics of local markets, and a diversification strategy allows for flexible responses to consumer demands.

The digital transformation of marketing processes is a crucial factor in strengthening competitiveness. The use of Big Data, AI, SEO optimization, and CRM systems facilitates efficient market analysis, personalized communication, and the forecasting of consumer trends, thereby increasing the effectiveness of marketing campaigns and customer loyalty.

The formation of partnerships and business localization play a significant role in promoting companies in international markets. Joint marketing campaigns, participation in industry events, and product adaptation to local conditions contribute to building consumer trust.

At the same time, international business activities involve various risks – political, economic, legal, and sociocultural. Therefore, enterprises must thoroughly analyze markets, assess risks, and implement multichannel marketing strategies to mitigate these risks.

Thus, marketing strategies are a fundamental tool for increasing the export potential of enterprises. The combination of a strategic approach, innovative technologies, and effective communication ensures sustainable growth and success in international markets.

***References*:**

1. Losheniuk, O.V., Halan, L.V., Posokhov, I.M. (2022). Suchasni stratehii v mizhnarodnomu marketynhu [Modern strategies in international marketing]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK» – Scientific Notes of KROK University*, 2(66), 123-131 [in Ukrainian].
2. Kendiukhov, O.V., Bolhov, V.Ye., Zalizniuk, V.P. (2017). Chynnyky efektyvnosti marketynhovoi stratehii eksportnoi diialnosti pidpryiemstva [Factors of efficiency of the marketing strategy of enterprise export activity]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia – Economics and Management Organization*, 1(25), 38-51 [in Ukrainian].
3. Sarychev, V.I., Sapehina, A.V. (2018). Stratehii marketynhu ta menedzhmentu u mizhnarodnomu biznesi [Marketing and management strategies in international business]. *Ekonomichni studii – Economic Studies*, 1, 37-42 [in Ukrainian].
4. Shlapak, A.V., Ivashchenko, O.A., Nikoniuk, K.O. (2024). Marketynhovi stratehii mizhnarodnykh kompanii na ukrainskomu rynku tovariv povsiakdennoho popytu [Marketing strategies of international companies in the Ukrainian consumer goods market]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 60. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-72 [in Ukrainian].
5. Shportko, H.Yu., Kaut, O.V., Shatkovskyi, O.V. (2019). Formuvannia marketynhovoi stratehii eksportnoi diialnosti pidpryiemstva [Formation of the marketing strategy of enterprise export activity]. *Infrastruktura rynku – Market Infrastructure*, 37, 454-463 [in Ukrainian].
6. Zalizniuk, V.P. (2014). Prohnozuvannia efektyvnosti marketynhovoi stratehii eksportnoi diialnosti pidpryiemstva [Forecasting the effectiveness of the marketing strategy of enterprise export activity]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia – Economics and Management Organization*, 3-4, 95-99 [in Ukrainian].
7. Larina, Ya., Dichenko, A., Sydorov, M. (2024). Marketynhovi stratehii u protsesi vykhodu pidpryiemstv na zovnishni rynky: osoblyvosti ta pidkhody do vprovadzhennia [Marketing strategies in the process of enterprises entering foreign markets: features and approaches to implementation]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Khmelnytskyi National University*, 4, 101-108 [in Ukrainian].
8. Pronko, L.M., Tokar, K.S. (2022). Marketynhova stratehiia u formuvanni konkurento-spromozhnosti pidpryiemstva [Marketing strategy in the formation of enterprise competitiveness]. *Efektyvna ekonomika – Effective Economy*, 4. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2022/75.pdf [in Ukrainian].
9. Reshetnia, O.I., Khaustov, M.M., Yurchenko, O.K. (2023). Stratehiia mizhnarodnoho marketynhu vysokotekhnolohichnoho startapu: vydy ta pidkhody do obgruntuvannia [International marketing strategy of a high-tech startup: types and justification approaches]. *Efektyvna ekonomika – Effective Economy*, 10. URL: https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/2303 [in Ukrainian].
10. Chukhrai, N.I., Moroz, L.A. (1999). Marketynh [Marketing]. Lviv: DULP [in Ukrainian].
11. Voloshchuk, L.O., Maslennikov, Ye.I. (Eds). (2019). Innovatsiina ekonomika: teoretychni ta praktychni aspekty. Vyp. 3 [Innovative economy: theoretical and practical aspects. Iss. 3]. Kherson: OLDI-PLIUS [In Ukrainian].
12. Kovtunenko, K.V. (Ed.). (2018). Menedzhment zovnishnoekonomichnoi ta innovatsiinoi diialnosti [Management of foreign economic and innovative activities]. Kyiv: CUL [In Ukrainian].

***Література*:**

1. Лошенюк О.В., Галан Л.В., Посохов І.М. Сучасні стратегії в міжнародному маркетингу. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2022. №2 (66). С. 123-131.
2. Кендюхов О.В., Болгов В.Є., Залізнюк В.П. Чинники ефективності маркетингової стратегії експортної діяльності підприємства. *Економіка і організація управління*. 2017. № 1 (25) С. 38-51.

3. Саричев В.І., Сапегіна А.В. Стратегії маркетингу та менеджменту у міжнародному бізнесі. *Економічні студії*. 2018. Вип. 1. С. 37-42.

4. Шлапак А.В., Іващенко О.А., Никонюк К.О. Маркетингові стратегії міжнародних компаній на українському ринку товарів повсякденного попиту. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 60. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-72.

5. Шпортько Г.Ю, Кают О.В., Шатковський О.В. Формування маркетингової стратегії експортної діяльності підприємства. *Інфраструктура ринку*. *Електронний науково-практичний журнал*. 2019. Вип. 37. С. 454-463.

6. Залізнюк В.П. Прогнозування ефективності маркетингової стратегії експортної діяльності підприємства. *Економіка і організація управління*. 2014. Вип. 3-4. С. 95-99.

7. Ларіна Я., Діченко А., Сидоров М. Маркетингові стратегії у процесі виходу підприємств на зовнішні ринки: особливості та підходи до впровадження. *Вісник Хмельницького національного університету.* 2024. № 4. С.101-108.

8. Пронько Л.М., Токар К.С. Маркетингова стратегія у формуванні конкурентоспроможності підприємства. *Ефективна економіка*. 2022. № 4. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2022/75.pdf.

9. Решетня О.І., Хаустов М.М., Юрченко О.К. Стратегія міжнародного маркетингу високотехнологічного стартапу: види та підходи до обґрунтування. *Ефективна економіка*. 2023. №10. URL: https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/2303.

10. Чухрай Н. І., Мороз Л. А. Маркетинг: навч. посіб. Львів: Державний університет Львівська політехніка, 1999. 244 с.

11. Інноваційна економіка: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Вип. 4 / за ред. д.е.н., доц. Л.О. Волощук, д.е.н., проф. Є.І. Масленнікова. Херсон: Грінь Д.С., 2019. 524 с.

12. Менеджмент зовнішньоекономічної та інноваційної діяльності / За ред. К.В. Ковтуненко. Київ: ЦУЛ, 2018. 505 с.

УДК 378

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-761-769

Атаманчук Юрій Миколайович доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри освіти та управління навчальним закладом, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя тел.: (093) 644-77-10, https://orcid.org/0000-0003-1337-8013

ВПЛИВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ЯКІСТЬ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ЗВО УКРАЇНИ

Анотація. У сучасному світі одним із основних напрямків модернізації управління освітнім процесом у закладах вищої освіти є його цифровізація, а саме швидкий розвиток інформаційних технологій, а також використання штучного інтелекту який є одним із ключових трендів у світі. Це пов'язано як із загальносвітовою тенденцією розвитку вищої освіти в інформаційному суспільстві, так і з необхідністю функціонування української системи вищої освіти в умовах воєнного стану в країні. Вона передбачає використання цифрових технологій для оптимізації освітнього процесу, покращення якості освіти та подальшого вдосконалення діяльності електронних освітніх ресурсів.

Використання різноманітних цифрових технологій призвело до процесу соціальної трансформації, а саме інформатизації суспільних відносин, що проявляється у використанні цифрових технологій у різних сферах життєдіяльності людини та громадянина в Україні, що, в свою чергу, відкриває людству пізнання нових можливостей за допомогою штучного інтелекту.

Штучний інтелект дедалі активніше інтегрується в освітній процес, змінюючи підходи до навчання та підготовки студентів. Ці нововведення відкрили нові можливості та виклики, вказуючи на майбутнє, де інструменти на базі штучного інтелекту можуть докорінно змінити методи навчання студентів, методики викладання предметів і, в цілому, функціонування як закладів вищої освіти та і інших освітніх установ. Зі зростанням можливостей штучного інтелекту стає вкрай важливо критично оцінювати наслідки його інтеграції як у вищу освіту так і в освіту в цілому.

У цій статті розглядаються основні аспекти його впливу на освітню сферу, його переваги та виклики, а також надається аналіз сучасних досліджень щодо ефективності його застосування у вищій освіті. Окремо акцентується увага на адаптивних навчальних системах, автоматизованих помічниках та етичних аспектах використання штучного інтелекту у вищій освіті.

Переваги та ризики використання штучного інтелекту підкреслюють важливість збалансованого підходу до інтеграції штучного інтелекту в освітній процес.

Ключові слова: модернізація, управління освітнім процесом, якість підготовки, цифрові технології, штучний інтелект, вища освіта, інформаційні технології.

Atamanchuk Yuriy Mykolayovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Education and Educational Institution Management, Classical Private University, Zaporizhzhia, tel.: (093) 644-77-10, https://orcid.org/0000-0003-1337-8013

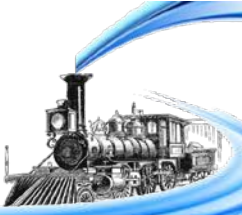
THE INFLUENCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON THE QUALITY OF TRAINING OF STUDENTS OF UNIVERSITY OF UKRAINE

Abstract. In the modern world, one of the main directions of modernization of educational process management in higher education institutions is its digitalization, namely the rapid development of information technologies, as well as the use of artificial intelligence, which is one of the key trends in the world. This is due both to the global trend of higher education development in the information society, and to the need for the functioning of the Ukrainian higher education system in the conditions of martial law in the country. It involves the use of digital technologies to optimize the educational process, improve the quality of education and further improve the activities of electronic educational resources.

The use of various digital technologies has led to the process of social transformation, namely the informatization of social relations, which is manifested in the use of digital technologies in various spheres of human and citizen life in Ukraine, which, in turn, opens up new opportunities for humanity to learn through artificial intelligence.

Artificial intelligence is increasingly integrated into the educational process, changing approaches to teaching and training students. These innovations have opened up new opportunities and challenges, pointing to a future where AI-based tools can radically change the methods of teaching students, teaching methods and in general, the functioning of both higher education institutions and other educational institutions. As the capabilities of artificial intelligence grow, it becomes extremely important to critically assess the consequences of its integration into both higher education and education in general.

This article examines the main aspects of its impact on the educational sphere, its benefits and challenges, and provides an analysis of current research on the effectiveness of its application in higher education. Special attention is paid to adaptive learning systems, automated assistants, and ethical aspects of the use of artificial intelligence in higher education. The benefits and risks of using artificial intelligence

emphasize the importance of a balanced approach to integrating artificial intelligence into the educational process.

Keywords: modernization, educational process management, quality of training, digital technologies, artificial intelligence, higher education, information technologies.

Постановка проблеми. Сучасна система вищої освіти та освіти в цілому має задовольняти вимогам сьогодення, де є Інтернет, смартфони, штучний інтелект. Так, з моменту появи Інтернету та смартфонів, роль викладача (педагога) суттєво змінилася у бік наставництва, адже сьогодні викладач (педагог) не є основним джерелом знань, будь-яка його фраза може бути за секунду перевірена за допомогою Інтернет-ресурсів. Саме тому основним завданням викладача (педагога) сьогодні є надання студентам грамотної освітньої траєкторії, в результаті опанування якої він спроможний отримати нові знання та набути відповідні професійні навички.

Задача організаційного управління освітніми системами та процесами передбачає такі визначальні завдання, як: поточне та перспективне планування освітньої діяльності; розробка документації, що підтримує здійснення планів освітньої діяльності; організація виконання завдань, пов’язаних із реалізацією планів освітньої діяльності; контроль за виконанням планів освітньої діяльності; вхідний, поточний і підсумковий контроль якості результатів освітньої діяльності. У ході розв’язування задачі організаційного управління освітніми системами та процесами, системи та технології штучного інтелекту можуть бути найбільш продуктивно використані в форматі експертних систем інформаційно-рекомендаційного типу. Незважаючи на численні безсумнівні переваги, існує також низка серйозних проблем, пов’язаних із використанням систем і технологій штучного інтелекту в сфері вищої освіти. Дуже гострою є проблема неприпустимої підміни засобами штучного інтелекту тієї творчої діяльності людини, що є обов’язковою складовою її становлення як особистості та фахівця [1, с. 46].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що питанням проблем інформатизації та цифровізації системи освіти присвячені роботи Ю. Атаманчука, В. Бикова, А. Гуржія, М. Жалдака, В. Кравченко, А. Кузьмінського, М. Лещенка, Г. Луценка, М. Морзе, О. Овчарука, Ю. Рамського, А. Співаковського та інші. Дослідженням впровадження штучного інтелекту в різні сфери людської діяльності займалися такі вчені: І. Варвара, С. Кравчук, Ю. Кривицький, М. Стефанчук, Ю. Тюра, Н. Шишка та інші. Але не дивлячись на інтерес до такої теми, питання використання та правового регулювання впровадження штучного інтелекту в систему вищої освіти та практику залишається відкритим та дискусійним. Таке стрімке розповсюдження штучного інтелекту пов’язане з

тим, що він створює комфорт з надання певних послуг та пришвидшує деякі процеси при врегулюванні суспільних відносин. Але аналізуючи ситуацію вбачаємо, що він і породжує низку проблем як загального, так і спеціального характеру, що вимагає їх вирішення.

Як стверджує Панухник О. «Штучний інтелект – це революційний спосіб допомоги студентам у навчанні та наукових дослідженнях, який змінює процес отримання ними знань, доступу до інформації та допомагає раціонально використовувати час і долати простір, дозволяє навчатися у власному темпі, надає можливість отримання зауважень щодо слабких сторін [2, с. 207].

Коломієць А. та Кушнір О. констатують про те, що важливим аспектом використання штучного інтелекту має бути створення віртуальних симуляторів, що дозволяють студентам у віртуальних середовищах практикувати свої навички та надає можливість отримати практичний досвід без необхідності відвідувати реальні середовища [3].

Кабінетом міністрів України було схвалено розроблену Міністерством освіти і науки України разом із Міністерством цифрової трансформації України Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні.

У цій Концепції терміни використовуються в такому значенні:

- штучний інтелект - організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань;

- галузь штучного інтелекту - напрям діяльності у сфері інформаційних технологій, який забезпечує створення, впровадження та використання технологій штучного інтелекту [4].

Проте, незважаючи на значний доробок дослідників з означеної проблематики, більш детального розгляду потребує теоретичне осмислення проблеми використання штучного інтелекту у системі вищої освіти України.

Мета статті. Метою даної статті є розгляд змін у системі вищої освіти України під впливом штучного інтелекту, а також як інновації вплинули на трансформацію освітнього процесу в закладах вищої освіти та які перспективи їх подальшого застосування для забезпечення якісної підготовки студентів (майбутніх фахівців).

Виклад основного матеріалу. Метою Концепції є визначення пріоритетних напрямів і основних завдань розвитку технологій штучного інтелекту для задоволення прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, побудови конкурентоспроможної національної економіки, вдосконалення системи публічного управління.

Україна, яка є членом Спеціального комітету із штучного інтелекту при Раді Європи, у жовтні 2019 року приєдналася до Рекомендацій Організації економічного співробітництва і розвитку з питань штучного інтелекту (Organisation for Economic Co-operation and Development, Recommendation of the Council on Artificial Intelligence, OECD/LEGAL/0449).

Принципами розвитку та використання технологій штучного інтелекту, дотримання яких повністю відповідає принципам Організації економічного співробітництва і розвитку з питань штучного інтелекту, є:

- сприяння інклюзивному зростанню, сталому розвитку та добробуту;
- розроблення та використання систем штучного інтелекту лише за умови дотримання верховенства права, основоположних прав і свобод людини і громадянина, демократичних цінностей, а також забезпечення відповідних гарантій під час використання таких технологій;
- відповідність діяльності та алгоритму рішень систем штучного інтелекту вимогам законодавства про захист персональних даних, а також додержання конституційного права кожного на невтручання в особисте і сімейне життя у зв'язку з обробкою персональних даних;
- забезпечення прозорості та відповідального розкриття інформації про системи штучного інтелекту;
- надійне та безпечне функціонування систем штучного інтелекту протягом усього їх життєвого циклу та здійснення на постійній основі їх оцінки та управління потенційними ризиками;
- покладення на організації та осіб, які розробляють, впроваджують або використовують системи штучного інтелекту, відповідальності за їх належне функціонування відповідно до зазначених принципів [4].

Для досягнення мети Концепції у сфері вищої освіти слід забезпечити виконання таких завдань:

- створення спеціалізованих освітніх програм штучного інтелекту в межах галузі "Інформаційні технології", включення питань штучного інтелекту до інших освітніх програм з різних спеціальностей, створення міждисциплінарних, у тому числі спільних, магістерських і докторських програм;
- залучення спеціалістів ІТ-індустрії та інших галузей до формування кваліфікаційних вимог для фахівців із штучного інтелекту, розроблення і виконання освітніх програм, атестації здобувачів вищої освіти;
- інтеграція провідних он-лайн курсів за тематикою штучного інтелекту до освітніх програм;
- організація та забезпечення проходження стажування для викладачів ІТ-напрямів в ІТ-компаніях, ІТ-підрозділах підприємств та установ, а також громадських організаціях, що розробляють та застосовують технології штучного інтелекту;

- налагодження міжнародної співпраці та програм подвійних і спільних дипломів у галузі штучного інтелекту, у тому числі із закордонними партнерами;

Для досягнення мети Концепції у сфері науки слід забезпечити виконання таких завдань:

- сприяння залученню грантового фінансування наукової діяльності у галузі штучного інтелекту з метою стимулювання переходу українських науковців до ефективних моделей, стандартів та форматів співпраці, зокрема через Національний фонд досліджень;

- стимулювання наукових досліджень у галузі штучного інтелекту шляхом часткової компенсації витрат наукових працівників на участь у міжнародних конференціях із переліку конференцій Core A/A*;

- підтримка/стимулювання наукової співпраці з міжнародними дослідницькими центрами та організація заходів з обміну професійним досвідом;

- сприяння застосуванню технологій штучного інтелекту за напрямами науки, а також міждисциплінарні дослідження на перетині галузі штучного інтелекту та інших галузей науки [4].

Одним із потенційних напрямів використання штучного інтелекту як помічника викладача є відбір навчального матеріалу, оптимального до відповідної аудиторії, навчальної програми курсу. Актуальності набувають мобільні додатки, що використовуються: як помічники у вивченні навчального матеріалу та його закріпленні; як аналітик у процесі збирання інформації під час виконання вправ у вирішенні питань, що викликають певні труднощі, помилки та значні витрати часу. На підставі одержаної інформації штучний інтелект може надавати звіт викладачу, а він, у свою чергу, має змогу коригувати свій курс [5].

Перевагою штучного інтелекту в освіті є також:

1) застосування «розумного кампусу», який відповідає на будь-які запитання студентів, що пов’язані з їхнім навчанням і життям: як знайти лекційну аудиторію, зареєструватися на обраний курс, одержати завдання, зв’язатися з викладачем та ін.;

2) онлайн-репозиторій досліджень, який дозволяє ділитися, публікувати та архівувати дані дослідника. Це водночас платформа для керування даними дослідника та установи, і ефективна глобальна стратегія архівування та обміну даними;

3) окрім того, штучний інтелект допомагає усунути проблему списування, аналізуючи зображення з відеокамер і активність користувачів у браузері.

Разом із цими перевагами є й інші серйозні проблеми. Одним із основних і важливих питань є конфіденційність, а саме як ці навчальні інструменти захищають персональні дані користувачів? Також можуть знизитись когнітивні

здібності як науково-педагогічних працівників, так і студентів. Занадто сильна залежність від технологій також матиме негативні наслідки. Слід зробити штучний інтелект доповненням до навчальних матеріалів, а також не слід нав'язувати надмірне використання штучного інтелекту. Зазначають недоліками використання контенту, створеного штучним інтелектом: можлива низька якість зображень; служба штучного інтелекту, яка їх створює, може мати на них авторські права; деякі зображення, створені для певних текстів, можуть не відповідати текстам [6, с. 90-91].

Так, широке застосування штучного інтелекту здобувачами вищої освіти в свою чергу призвело до збільшення навантаження на викладачів, які на додачу до «традиційних форм» педагогічного навантаження були змушені додатково здійснювати виявлення фактів використання штучного інтелекту під час написання письмових творчих робіт; з боку закладів вищої освіти, проводити адаптацію навчальних програм під нові реалії, запроваджувати «нові методи оцінювання» і при цьому «самостійно залучати ChatGPT до вирішення навчальних завдань» [7, с. 28]. У свою чергу це сприяло тому, що заклади вищої освіти почали адаптацію своїх підходів до навчання, викладання та оцінювання так, щоб штучний інтелект використовувався ефективно та належним чином, в межах академічної доброчесності. Для ефективного напрацювання дієвих правил регулювання та механізмів використання штучного інтелекту в освітньому просторові необхідно якнайбільше «запускати активну дискусію щодо застосування ШІ в освітньому процесі». Це в кінцевому результаті «дасть змогу сформувати в університетській спільноті етичні й громадянські компетенції, які допоможуть зменшити негативні й збільшити позитивні наслідки від використання технологій та інструментів ШІ» [7, с. 28].

Висновки. Штучний інтелект відіграє ключову роль у підвищенні якості підготовки студентів, забезпечуючи персоналізоване навчання, ефективне оцінювання знань і розширення доступу до освітніх ресурсів. Проте необхідно враховувати виклики, пов'язані з його впровадженням, щоб забезпечити гармонійний баланс між технологічними можливостями та традиційними методами навчання. Оскільки інструменти виявлення текстів, згенерованих штучним інтелектом, не є надійними, підхід, орієнтований на запобігання, має бути пріоритетнішим за підхід, орієнтований на виявлення. Слід зосередитися на превентивних педагогічних стратегіях щодо етичного використання генеративних інструментів штучного інтелекту, включно з обговоренням переваг та обмежень таких інструментів.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на розвиток безпечних та ефективних навчальних технологій, що враховують особливості різних категорій студентів та адаптуються до їхніх потреб.

Література:

1. Веселовська Г.В. Дослідження доцільних напрямків і проблемних аспектів застосування технологій і систем штучного інтелекту в сфері вищої освіти / Штучний інтелект у вищій освіті: ризики та перспективи інтеграції: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 1 липня – 11 серпня 2024 року. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С.46 ISBN 978-966-397-412-5 https://cuesc.org.ua/images/informlist/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82%20advanced_training_OLA.pdf

2. Панухник О. Штучний інтелект в освітньому процесі та наукових дослідженнях здобувачів вищої освіти: відповідальні межі вмісту ШІ. *Галицький економічний вісник*. 2023. Том 84. № 4. С. 202-211. URL: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.04

3. Коломієць А.М., Кушнір О.І. Використання штучного інтелекту в освітній та науковій діяльності: можливості та виклики / *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми:* збірник наукових праць. Вінниця: ТОВ «Друк плюс». 2023. Вип. 70. С. 45-57. https://vspu.net/sit/index.php/sit/issue/view/196/196

4. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні затверджена Розпорядженням КМУ від 02.12.2020 р. № 1556-р (із змінами, внесеними згідно з Розпорядженням КМУ № 1787-р від 29.12.2021 р.) (дата звернення 28.01.2025)
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text

5. Візнюк І. М., Буглай Н. М., Куцак Л. В., Поліщук А. С., Киливник В. В. Використання штучного інтелекту в освіті. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* 2021. Випуск 59. С. 14–22 https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/3031/2458

6. Дутко А.О. Переваги та недоліки використання штучного інтелекту в закладах вищої освіти / Штучний інтелект у вищій освіті: ризики та перспективи інтеграції: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 1 липня – 11 серпня 2024 року. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 90-91 ISBN 978-966-397-412-5
https://cuesc.org.ua/images/informlist/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82%20advanced_training_OLA.pdf

7. Андрощук Аліна Геннадіївна, Малюга Олександр Сергійович. Використання штучного інтелекту у вищій освіті: стан і тенденції. *International Science Journal of Education and Linguistics.* Vol. 3, No. 2, 2024, pp. 27-35. doi: 10.46299/j.isjel.20240302.04.
https://www.researchgate.net/publication/379491231_Vikoristanna_stucnogo_intelektu_u_visij_osviti_stan_i_tendencii

References:

1. Veselovska H.V. (2024) Doslidzhennia dotsilnykh napriamkiv I problemnykh aspektiv zastosuvannia tekhnolohii I system shtuchnoho intelektu v sferi vyshchoi osvity [Research on appropriate directions and problematic aspects of the application of artificial intelligence technologies and systems in the field of higher education] *Shtuchnyi intelekt u vyshchii osviti: ryzyky ta perspektyvy intehratsii: materialy vseukrainskoho naukovo-pedahohichnoho pidvyshchennia kvalifikatsii,* Lviv – Torun : Liha-Pres, 2024. C.46 [in Ukrainian].

2. Panukhnyk O. (2023) Shtuchnyi intelekt v osvitnomu protsesi ta naukovykh doslidzhenniakh zdobuvachiv vyshchoi osvity: vidpovidalni mezhi vmistu ShI [Artificial intelligence in the educational process and scientific research of higher education students: responsible boundaries of AI content] *Halytskyi ekonomichnyi visnyk.* Tom 84. № 4. S. 202-211 [in Ukrainian].

3. Kolomiiets A.M., Kushnir O.I. (2023) Vykorystannia shtuchnoho intelektu v osvitnii ta naukovii diialnosti: mozhlyvosti ta vyklyky [Using artificial intelligence in educational and scientific activities: opportunities and challenges] *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy: zbirnyk naukovykh prats.* Vinnytsia: TOV «Druk plius».Vyp. 70. S. 45-57 [in Ukrainian].

4. Kontseptsiia rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini zatverdzhena Rozporiadzhenniam KMU vid 02.12.2020 r. № 1556-r (iz zminamy, vnesenymy zghidno z Rozporiadzhenniam KMU № 1787-r vid 29.12.2021 r.) [The Concept of Artificial Intelligence Development in Ukraine was approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1556-r dated December 2, 2020 (as amended by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1787-r dated December 29, 2021)] (data zvernennia 28.01.2025) *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text [in Ukrainian].

5. Vizniuk I. M., Buhlai N. M., Kutsak L. V., Polishchuk A. S., Kylyvnyk V. V. (2021) Vykorystannia shtuchnoho intelektu v osviti [Using artificial intelligence in education] *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy.* Vypusk 59. S. 14–22 [in Ukrainian].

6. Dutko A.O. (2024) Perevahy ta nedoliky vykorystannia shtuchnoho intelektu v zakladakh vyshchoi osvity [Advantages and disadvantages of using artificial intelligence in higher education institutions] *Shtuchnyi intelekt u vyshchii osviti: ryzyky ta perspektyvy intehratsii: materialy vseukrainskoho naukovo-pedahohichnoho pidvyshchennia kvalifikatsii*, Lviv – Torun:Liha-Pres, S. 90-91[in Ukrainian].

7. Androshchuk Alina Hennadiivna, Maliuha Oleksandr Serhiiovych (2024) Vykorystannia shtuchnoho intelektu u vyshchii osviti: stan i tendentsii [The use of artificial intelligence in higher education: status and trends] *International Science Journal of Education and Linguistics.* Vol. 3, No. 2, pp. 27-35. [in Ukrainian].

УДК 37.01+37.09

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-770-786

Болдарєва Ольга Миколаївна кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри вищої математики і статистики, Навчально-науковий інститут природничо-математичних наук, інформатики та менеджменту, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-1047-4184

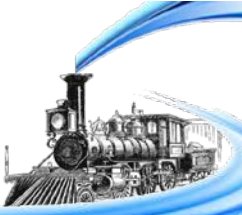
Олефір Олена Іванівна кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри вищої математики і статистики, Навчально-науковий інститут природничо-математичних наук, інформатики та менеджменту, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-4629-3668

Урум Галина Дмитрівна кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри вищої математики і статистики, Навчально-науковий інститут природничо-математичних наук, інформатики та менеджменту, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0003-3054-3893

ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДХОДІВ ДО ІНТЕГРАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ У ЗМІСТ БАЗОВОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Фінансова грамотність у поєднанні з підприємницькою діяльністю сьогодні є однією з базових компетентностей сучасної особистості, успішне формування якої починається вже у початковій школі. Математика – не єдиний начальний предмет, який відповідає за формування вказаної компетентності у процесі навчання. Бажано для досягнення повного результату формувати дану компетентність також і у межах інтегрованих курсів «Я досліджую світ» та «Інформатика», англійської мови. Такий підхід нині реалізовано у початковій школі, зокрема учнів знайомляться з грошовими валютами країн-сусідів, їхнім курсом відповідно до гривні, особливостями номіналу.

Основна частина матеріалу, який можна використовувати для формування фінансових знань та навичок учнів, зосереджується у базовій школі. У зв'язку з цим для цієї ланки освіти створено значну кількість факультативних курсів та дисциплін за вибором, які, у поєднанні з математикою, сприяють формуванню фінансової грамотності особистості. З метою ефективнішого вдосконалення і формування сталих фінансових навичок учнів, з 2025 року у закладах загальної

середньої освіти передбачено протягом двох років вивчення нового окремого предмету «Підприємництво і фінансова грамотність», починаючи з 8 класу.

У статті буде розглянуто інтеграцію фінансової грамотності у підручники з математики для 5-9 класів, реалізацію принципів фінансової грамотності у 2025 році відповідно до концепції Нової української школи, роль факультативів і навчальних програм курсів за вибором у підвищенні рівня фінансової грамотності учнів.

Ключові слова: математика, підприємливість і фінансова грамотність, підготовка вчителів, факультативи або дисципліни за вибором, відсотки, діаграми, функції.

Boldarieva Olga Mykolaivna Ph. D. degree in Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Higher Mathematics and Statistics, Educational and Scientific Institute of Natural and Mathematical Sciences, Informatics and Management, State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-1047-4184

Olefir Olena Ivanivna Ph. D. degree in Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Higher Mathematics and Statistics, Educational and Scientific Institute of Natural and Mathematical Sciences, Informatics and Management, State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-4629-3668

Urum Halyna Dmytrivna Ph. D. degree in Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Higher Mathematics and Statistics, Educational and Scientific Institute of Natural and Mathematical Sciences, Informatics and Management, State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”, Odesa, https://orcid.org/0000-0003-3054-3893

STUDY OF APPROACHES TO THE INTEGRATION OF FINANCIAL LITERACY IN THE CONTENT OF BASIC SCHOOL EDUCATION

Abstract. Financial literacy in combination with entrepreneurial activity is one of the basic competencies of a modern individual today, the successful formation of which begins already in elementary school. Mathematics is not the only elementary subject that is responsible for the formation of the specified competence in the learning process. To achieve the full result, it is desirable to form this competence also within

the framework of the integrated courses “I explore the world” and “Informatics”, English language. This approach is currently implemented in elementary school, in particular, students are introduced to the currencies of neighboring countries, their rate in accordance with the hryvnia, and the features of the denomination.

The main part of the material that can be used to build students’ financial knowledge and skills is concentrated in basic school. In this regard, a significant number of optional courses and optional disciplines have been created for this link of education, which, in combination with mathematics, contribute to the formation of personal financial literacy.

With the aim of more effective improvement and formation of permanent financial skills of students, from 2025 in general secondary education institutions, a new separate subject “Entrepreneurship and financial literacy” will be studied for two years, starting from the 8th grade.

The article will consider the integration of financial literacy in mathematics textbooks for grades 5-9, the implementation of the principles of financial literacy in 2025 in accordance with the concept of the New Ukrainian School, the role of electives and elective courses in increasing the level of financial literacy of students.

Keywords: math, entrepreneurship and financial literacy, teacher training, electives, interest, graphs, functions.

Постановка проблеми. Навчальна наскрізна лінія «Підприємливість і фінансова грамотність» є однією з чотирьох напрямів, які є ключовими для формування сучасної особистості учня у процесі навчання у закладах середньої освіти. Вона спрямована на покращення практичного розуміння учнями фінансових питань та розвиток навичок ефективного функціонування в умовах стрімкого індустріально-технологічного прогресу. Це охоплює такі аспекти, як накопичення заощаджень, здійснення інвестицій, отримання позик, оформлення страхування та використання кредитів.

Ця лінія пов’язана з розв’язанням реальних задач, пов’язаних із плануванням економічної діяльності, аналізом власних можливостей, складанням сімейного бюджету та формуванням бережливого ставлення до природних ресурсів. Головна роль для реалізації цієї навчальної наскрізної лінії відводиться нині математиці. Її зміст включається у процес навчання під час вивчення обчислень відсотків, рівнянь і функцій. У цей перелік можна додати й діаграми. Вони є альтернативним способом подачі інформації, що частіше використовують при формуванні компететнтностей у природничих науках і технологіях, інформаційно-цифрової компетентності, для самовираження.

З 2025 року у закладах середньої освіти буде введено окремий предмет присвячений фінансовій грамотності та підприємництву, що відкриває широке поле для дискусій. Такий крок прийнятий відповідно до затвердженої у липні

2024 року Національної стратегії розвитку фінансової грамотності, що розроблена Національним банком України сумісно з Міністерством цифрової трансформації та МОН України. Відповідно постає питання підготовки педагогічних кадрів для викладання даної дисципліни та забезпечення технічної бази (доступ до інтернету, мультимедійні засоби) для вчителів ново дисципліни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впровадження фінансової освіченості у заклади загальної середньої освіти на уроках математики досліджували Д. Васильєва (на уроках базової школи), Д. Возносименко, Д. Радзішевська, А. Кокойло (у курсі алагебри і початків аналізу при перетворенні виразів) Ю. Кучерова, Л. Захаркіна, М. Катериніна, Л. Хохлова, О. Овчар, А. Стьопкін (за допомогою задач фінансового та економічного змісту), Т. Турка, Т. Смовженко, І. Беспалько та ін.

Окремим аспектам дослідження фінансово освіченості у закладах загальної середньо освіти присвячені роботи М. Бурди, де було приділено увагу дидактичним та методичним критеріям відбору змісту підручників з математики, дотримання яких сприятиме ефективнішому розвитку ключових компетентностей.

Упровадження уроків з підприємницьким характером розглянуто у роботах Е. Бобінської, М. Товкало, Р. Шияна. Реалізація наскрізної лінії «Підприємливість і фінансова грамотність» під час вивчення функцій розглянуто у статтях Н. Кугай.

Мета статті – проаналізувати актуальні стандарти, навчальні програм, підручники з математики з точки зору реалізації фінансової грамотності учнів базової школи та виділити основні математичні об'єкти, що впливають на формування відповідної компетентності учнів.

Виклад основного матеріалу. З 2017 року в Україні триває реформа шкільної освіти, відповідно до якої шкільна освіта має бути спрямована на формування умінь застосувати отримані знанні під час практичної діяльності. Такий напрям отримав назву Нової української школи, відповідно тоді виділили провідні навички, які мають бути сформовані в учнів під час засвоєння більшості навчальних дисциплін, які отримали назву наскрізних ліній. Серед них окремо виділили підприємництво та фінансову грамотність як пріоритетну. Формування цієї групи провідних навичок розпочинається у початковій школі та продовжується у базовій, про що відповідно свідчать модельні навчальні програми освітніх дисциплін та відповідні результати апробації та втілення цих програм.

Математиці відводиться основна роль у формуванні цієї групи компетентностей, і відповідно до чого можна виділити теми курсу математики, де, у більшій мірі, відбувається розвиток фінансової обізнаності та грамотності. Левова частка таких тем перепадає на базову школу. Саме тому для неї

розроблено чимало факультативних курсів та дисциплін за вибором, які у комплексі з математикою формують фінансову грамотність особистості.

Орієнтовний перелік навчальних тем за класами такий: відсотки, відношення і пропорції, раціональні числа та дії над ними, цілі вирази, функції, раціональні вирази, нерівності, прогресії, похідна, границя функції, елементи теорії ймовірностей і математичної статистики.

Ми розглядаємо у межах дослідження тільки теми базової школи. Усі підручники з математики або алгебри містять завдання, що формують фінансову обізнаність учнів у різних степенях залучення. Основні математичні поняття, що використовуються для утілення фінансових навичок – *відсотки, діаграми, рівняння, функції*.

Поняття відсотка розкривається в курсі математики 5 класу. У підручнику для 5-го класу, створеному Ніною Тарасенковою та співавторами, введення поняття «відсоток» побудоване на основі візуального сприйняття. Малюнки, на яких ілюструється цей термін, допомагають школярам краще засвоювати нову інформацію. Усе подається з використанням наочності: визначення й правила розміщені в кольорових рамках, що сприяє їх легкому запам'ятовуванню. Для полегшення розуміння розв'язок задач ілюструється на фоні сторінки зошита, подібної до тієї, якою користуються учні. Крім того, підручник насичений прикладними задачами та вправами, що розвивають компетентності учнів.

Підручник Олександра Істера та його колег для 5 класу вирізняється чіткістю й конкретністю викладення. У ньому відсутні зайві ілюстрації, які могли б відволікати увагу школярів. Правила привертають увагу завдяки використанню виразного кольору й позначки у вигляді знака оклику. Матеріал супроводжується завданнями для роботи з таблицями, а приклади розташовані відповідно до зростання рівня складності, що полегшує поступове засвоєння теми.

Цікавим є підручник з математики для 5 класу Дж. Біоса. Тут тема відсотки вивчається після звичайних і десяткових дробів та викладена достатньо цікаво. Автори позиціонують спіральний підхід у вивченні математики як такий, що охоплює усі основні теми з математики зрозумілою мовою, що будуть розкриті у старших класах. Матеріал, що стосується відсотків чітко структурований, містить багато побутових завдань.

Автори підручника, очолювані Аркадієм Мерзляком, обрали строгий стиль викладення матеріалу. Визначення та правила виділені лише жирним шрифтом, що робить їх менш яскравими, але більш стриманими. Особливістю є розв'язок задач різними способами, щоб уникнути формування у школярів шаблонного мислення. У підручнику також передбачено задачі на розвиток логічного мислення з несподіваними відповідями, а кількість завдань значно більша, ніж у інших підручниках, що сприяє розкриттю потенціалу учнів.

Цікаво, що спочатку вивчається поняття середнього арифметичного, а вже після цього учні знайомляться з відсотками. У підручниках інших авторів послідовність не така.

Отже, підручник Тарасенкової Н. А. найбільш гармонійно адаптований до особливостей сприйняття учнів 5-го класу, завдяки чому новий матеріал засвоюється легко та ефективно. Однак, підручник Дж. Біоса також заслуговує на окрему увагу.

У дев'ятому класі, коли справа доходить до вивчення процентів, підручники колективів Олександра Істера і Аркадія Мерзляка містять завдання, що стосуються складних відсотків. Натомість у підручнику з алгебри для 9 класу Ніни Тарасенкової подібного матеріалу нема.

Якщо звернутися до змісту, то складні відсотки в обох виданнях пояснюються через приклади, пов'язані з банківськими операціями — розрахунками доходу від вкладених коштів. Утім, у підручнику А. Мерзляка теоретичній частині приділено мінімум уваги, а на додачу наведено лише кілька задач для практики. Формула ж, що стосується цієї теми, згадується в розділі про геометричну прогресію і не є ключовою.

На відміну від цього, підручник О. Істера подає складні відсотки як окрему тему в параграфі. Тут на учнів чекає багатий арсенал задач, розвязки яких демонструються на різних рівнях складності — від базового до високого. Кількість завдань також суттєво більша, що дає можливість краще закріпити матеріал і глибше його опанувати.

Таким чином, різниця між підходами авторів очевидна: одні подають тему стиснуто і побіжно, а інші — детально та системно.

Діаграми відіграють важливу роль у навчанні математики, оскільки вони є універсальним інструментом для візуалізації даних, формування логічного мислення та покращення розуміння складних математичних концепцій. Навчальна програма з математики для базової школи та модельні освітні і навчальні програми згідно з концепцією НУШ наголошують на використанні різних типів діаграм: стовпчасті, кругові та графіків залежностей, для розвитку в учнів вміння аналізувати дані, робити висновки та ухвалювати обґрунтовані рішення. Робота з діаграмами поєднує у собі інтеграцію геометричного, арифметичного та алгебраїчного матеріалу. Навчання аналізу діаграм також сприяє розвитку ключових компетентностей, таких як інформаційно-цифрова грамотність, екологічна грамотність, фінансова грамотність. Остання передбачає оцінювання економічних показників через діаграми, що формує підприємливість.

Діаграми допомагають підвищити наочність матеріалу, зокрема під час вивчення залежностей між величинами, формувати математичну грамотність через практичне застосування знань у реальних життєвих ситуаціях, як-от аналіз статистичних даних, економічних показників чи природних процесів.

З діаграмами учні працюють ще з початкової школи. Однак систематичне їх вивчення починається вже з 5 класу. Лінійні і стовпчасті діаграми використовуються у 5 класі. Кругові діаграми використовуються у 6-му класі під час теми «Відношення і пропорції» як способи наочного зображення частин цілого або для зображення співвідношень величин. Учні аналізують співвідношення між величинами, наприклад, порівняння витрат енергії або оцінювання бюджету родини. Кругові діаграми допомагають ілюструвати розподіл об'єктів за категоріями. Наприклад, під час вивчення відсоткових розрахунків, учні можуть оцінювати розподіл часу, витрат або результатів опитувань. Кругові діаграми є логічним продовженням теми про коло і круг, які вивчаються перед круговими діаграмами.

Зауважимо, що технічні засоби навчання для побудови діаграм учнями вивчаються у старших класах на уроках інформатики, однак за бажанням учнів можна їм показати інструменти табличного редактора для побудови усіх видів діаграм на основі табличних даних.

Підручники для 5-6 класів передбачають численну кількість завдань на побудову відповідних видів діаграм, у тому числі й для формування фінансової свідомості учнів. Підручники авторських колективів Н. М. Тарасенкової, О. Істера, В. Кравчука, С. Скворцової, Дж. Біоса містять окремі параграми про діаграми. У підручнику для 6 класу О. Істера є завдання фінансового плану на використання діаграм у темі «Пропорції».

Діаграми є й у підручнику Дж. Біоса (див. рис.1). У посібнику вони є складовою розділу про дані та ймовірність, посібник містить декілька завдань про фінанси.

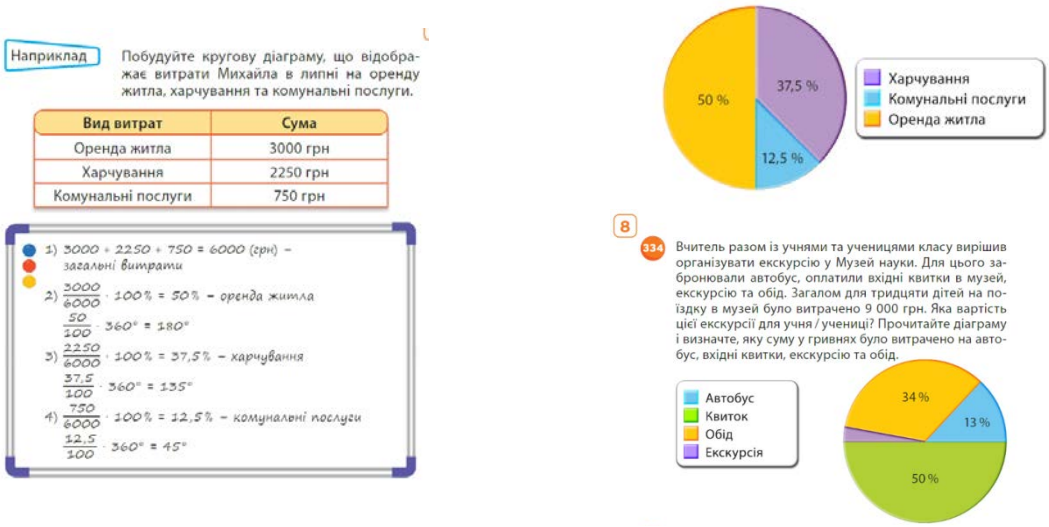

Рис. 1. Приклади завдань на складання діаграм у підручнику з математики для 6 класу Дж. Біоса

Підручник Н. М. Тарасенкової містить багато завдань на кругові та стовпчасті діаграми, однак завдань фінансового характеру ми не знайшли.

У підручниках А. Мерзляка окремий параграф про діаграми у 6 класі відсутній.

Таким чином, діаграми є невід'ємною частиною сучасної математичної освіти, які навчають учнів не лише математичним знанням, а й умінням застосовувати їх у реальному житті. У сфері бізнесу та фінансів діаграми можна також використовувати для аналізу продажів (діаграми використовуються для порівняння обсягів продажів у різні періоди чи в різних регіонах), бюджетування (для візуалізації доходів, витрат та економічних трендів), прогнозування (для ілюстрації динаміки ринків чи аналізу прибутковості)

Рівняння є одним із найпотужніших інструментів для розв'язування задач у математиці, фізиці, хімії та інших науках. Вони дозволяють математично формалізувати залежності між різними фізичними, хімічними чи математичними величинами (описувати числові залежності, закони природи. Рівняння дозволяють створювати математичні моделі реальних ситуацій і систем (задачі на швидкість, рух, роботу; ціна, кількість, вартість тощо). Вони систематизують процес розв'язання задач, перетворюючи текстову умову в чіткий математичний алгоритм. Рівняння дають змогу проводити оптимізацію та аналіз, знаходячи найкращі рішення – задачі лінійного програмування чи мінімізації.

У початковій школі діти вперше стикаються із задачами, що можна записати у вигляді рівнянь. На цьому етапі невідоме число знаходять шляхом підбору, ніби шукають ключ до замка, а згодом – за допомогою простих правил знаходження невідомих компонентів.

У 5 класі діти закріплюють свої знання про рівняння. Тут вводяться такі терміни, як «рівняння» і «корінь рівняння». Під час вивчення теми учні знайомляться з основними поняттями і вчаться розв'язувати рівняння, використовуючи спрощення виразів, наприклад: за три зошити і ручку заплатили 50 гривень. Ручка коштує 20 гривень. Скільки коштує один зошит? Складемо рівняння: $3x + 20 = 50$, звідки $x = 10$.

У 6 класі відбувається значний стрибок: учні вивчають основні властивості рівнянь, зокрема перенесення доданків з однієї частини рівняння в іншу зі зміною знака. Це дозволяє систематизувати процес розв'язування, роблячи його чітким і зрозумілим.

У 7 класі учні поглиблюють свої знання про рівняння. На цьому етапі акцент робиться на лінійних рівняннях із одним невідомим, їхньому систематичному розв'язуванні за загальною схемою: дві бригади виконали роботу за один день.

У 8 класі на учнів чекає новий рівень складності – квадратні рівняння. Вивчається формула коренів квадратного рівняння та її виведення через виділення квадрата двочлена: прямокутник має площу 48 см², а його довжина на 4 см більша за ширину. Знайдіть розміри прямокутника. Рівняння: $x(x + 4) = 48x(x + 4) = 48$, звідки $x = 6$

Рівняння – це універсальний математичний інструмент, який поступово ускладнюється зі зростанням рівня навчання. Від простого підбору в початковій школі до розв'язання квадратних рівнянь в 8 класі, учні вчаться формулювати й аналізувати задачі, що відображають як реальні життєві ситуації, так і математичні моделі.

Поняття функції виділено у окрему змістову лінію, отже є одним з ключових понять шкільного курсу математики, в тому числі і для реалізації усіх чотирьох ключових ліній навчання.

У сьомому класі школярі знайомляться з одним із ключових понять математики — функцією. Вони дізнаються, що таке аргумент, область визначення й область значень функцій, вивчають різні способи задання функцій і наводять приклади функціональних залежностей. У цьому ж класі розглядається лінійна функція та методи побудови її графіка.

На уроках учні опановують навички створювати графіки лінійної функції, а також розв'язувати задачі, пов'язані з визначенням значень функції за заданими значеннями аргументу й навпаки. Вони аналізують області визначення й значення функції, а також її особливості, як-от нулі, додатні та від'ємні значення. У рамках теми діти розвивають уміння складати задачі на пряму пропорційність, базуючись на повсякденному досвіді, і моделювати реальні явища за допомогою графіків лінійної функції.

У восьмому класі учнів знайомлять із функцією оберненої пропорційності, а також з одним із випадків квадратичної функції. Вони досліджують графіки та властивості цих функцій, вчаться аналізувати їхні характеристики, орієнтуючись на зображення.

У дев'ятому класі до вивчення додаються нові властивості функцій: проміжки знакосталості, зростання та спадання, нулі, а також найбільші й найменші значення. Учні опановують квадратичну функцію загального вигляду, розглядають її графік та основні особливості. Вони навчаються обчислювати значення функції в заданій точці, будувати графіки, аналізувати їх і пояснювати їх елементарні перетворення. Здобуті знання школярі застосовують для розв'язання квадратних нерівностей.

Таким чином, поняття функції проходить через увесь курс алгебри базової школи. Учні поступово опановують дедалі більше її властивостей: від простого зчитування інформації з графіків до аналітичного обґрунтування окремих характеристик. Під час опрацювання теми акцент робиться на формуванні вмінь будувати графіки, аналізувати їх і розуміти процеси, які вони описують. У підсумку діти сприймають функціональну залежність як інструмент математичного моделювання реального світу.

Задачі на тему функцій, які пропонуються у 7–9 класах, активно сприяють формуванню фінансової грамотності. Вони можуть бути поділені на такі

категорії: читання графіків (визначення окремих властивостей), обчислення, дослідження, а також конструктивні завдання (складання формул залежностей чи побудова графіків). У дослідженні Наталії Кугай і Анни Володько проаналізовано підручники Аркадія Мерзляка, Григорія Бевза та Ніни Тарасенкової за типами задач. Автори зазначають, що у 7 класі представлені численні конструктивні задачі, проте мало завдань на дослідження й аналіз графіків. У 8 і 9 класах кількість завдань, які підсилюють цю міжпредметну лінію, залишається недостатньою.

Формування фінансової культури учнів на сьогодні ще є можливим у межах окремої дисципліни за рахунок програми курсів за вибором або факультативу. Для цього можна використовувати для базової школи 10 рекомендованих навчальних програм, серед них по 1 – для 5-7 класів та 7 – для 8, 9 або 10 класів. Реалізація таких начальних програм у 5 – 7 класах передбачає наступність та логічність викладення матеріалу. Починаючи з 8 класу учитель має можливість вибору програми відповідно до попередньої глибини засвоєння знань учнів.

Програми для 5-9 класів з фінансової грамотності розроблені авторським колективом Університету банківської справи Національного банку України на чолі з професором Тамарою Смовженко у межах програми USAID/FINREP-II та перші результати її апробації були оприлюднені у 2015 році. У межах програм передбачено виконання практичних робіт, моделюючих вправ, навчальних проєктів, тематичних ігор. Кожна з них розрахована на 17 або 35 годин в рік. Альтернатив програмам з фінансової грамотності для учнів 5 – 7 класів нема. Але вони формують у них загальне уявлення про фінанси та їх принципи на основі їх досвіду та побутового сприйняття.

У процесі реалізації програми для 5 класу «Родинні фінанси» будуть засвоєні так поняття як фінансові послуги, родинний та власний бюджети, гроші в житті родини, запозичення та заощадження родини, отримання доходів сімей у міській та сільській місцевості, податки як обов'язкові платежі родинного бюджету, фінансова допомога родині від держави та недержавних організацій. Програма містить багато рекомендованих навчально-методичних посібників і електронних матеріалів для підготовки вчителя до занять, більшість з них у загальному стосуються основ економіки.

Програма для 6 класу «Фінансово-грамотний споживач» передбачає оперування поняттями грошей та їх роль в суспільстві, товару та послуги і правил їх ціноутворення, фінансового суверенітету споживача; розуміння правил купівлі товарів в магазині, на ринку та в мережі Інтернет; знання обов'язків та відповідальності споживача і захист його прав

Програма для 7 класу «Фінансова культура» присвячена відповідному поняттю та розвитку товарно-грошових відносин. Передбачається знайомство з

принципами та прикладами біржової торгівлі, історією зародження банківської системи, розглядається еволюція податкової системи країн світу та зародження страхування. Значно часу у курсі присвячено формуванню та розвитку фінансових відносин в Україні з часів Київської Русі до сучасності. У програмі, на відміну від програм попередніх років, передбачено методичне забезпечення курсу у формі підручника та робочого зошита «Фінансова культура»,

Курс «Прикладні фінанси» для учнів 8 класу розкриває суть поняття фінансова грамотність та роль грошей в житті людини, правила планування власного бюджету і принципів роботи сучасного банку та їх функції у накопиченні грошей. Програма передбачає виконання практичних робіт, що мають безпосереднє відношення до актуальних навичок з фінансової грамотності, наприклад вибір вигідного варіанту банківського вклад, відвідування банку

Курс «Економіка і фінанси» для учнів 9 класу передбачає формування економічного способу мислення через розуміння стратегії прийняття фінансових рішень, ролі людини в економіці та шляхи підвищення фінансової грамотності населення. Учень 9 класу має чітке уявлення про банківську систему: поняття центрального та комерційних банків, і основних банківських операцій, розуміння «порожніх грошей» тощо. У процесі засвоєння курсу учень має розуміння про сучасну систему страхування та поняття біржової діяльності і цінних паперів. Для розуміння останніх учителю рекомендовано організовувати екскурсії до страхових компаній чи банків, переглядати навчальні фільми та провадити ділові ігри, зокрема «Обираємо вид страхової послуги» чи «Операції на фондовій біржі». Для дослідження принципів функціонування податкової системи, зокрема й в Україні, рекомендовано виконувати учням практичні роботи з метою заповнення податкової декларації та дослідження ролі місцевих бюджетів в економіці власного регіону. Курс також розглядає грошові відносини в сучасному світі з метою формування вмінь розрахунку валютного курсу, відомі фінансові установи світу, топ-10 з яких учні мають виокремити самостійно. Завершується курс дослідженням сталого розвитку як концепції виживання людства. Програми не містять інтерактивних завдань для учнів, що відповідало реаліям, коли вона була створена.

Усі інші діючі програми можна розділити на дві групи – ті, які направлені на формування економічної культури та ті, у яких фінансова компетентність є не провідною, а доповняльною до інших компетентностей..

У переліку діючих навчальних програм вказана програма «Економіка використання водних ресурсів» авторства Яценко В. С. від Інституту педагогіки, що розрахована для 8 учнів або 9 класів. Однак у самій програмі відмічено, що вона складена для учнів 10 класів з метою формування їхньої екологічної свідомості, проте розрахована на учнів від 15 років. Фінансова грамотність у

повсякденному житті за програмою «Економіка використання водних ресурсів» реалізується через розрахунок витрат на водопостачання, обґрунтування економії коштів через ефективне використання води та ознайомлення з сучасними технологіями (наприклад, системами моніторингу витрат води), які допомагають раціоналізувати фінансові рішення. Програма системно включає елементи фінансової грамотності та підприємництва через практичні завдання, аналітичні навички та розробку проєктів.

Програма «Соціальне шкільне підприємництво» від колективу на чолі з С. Дятленко від міжнародної благодійної організації «Фонд Східна Європа» направлена на формування підприємницької культури та навичок учнів і набуття знань та практичних навичок у сфері соціального підприємництва. Програма охоплює основні аспекти фінансової грамотності, такі як планування бюджету, заощадження, кредити, інвестиції, податки, страхування, банківські послуги тощо. Програма враховує сучасні економічні реалії, такі як цифрові гроші, онлайн-платежі, мобільні застосунки для управління фінансами тощо. Програма містить реалістичні практичні завдання, такі як розв'язання фінансових ситуацій, складання сімейного бюджету, розрахунок податків тощо. Учні повинні набути навичок управління особистими фінансами, розуміння фінансових інструментів, вміння приймати обґрунтовані фінансові рішення, розвинути підприємницьке мислення тощо.

У грудні 2023 року Міністерством освіти і науки України оголосило, що з 2025 року у закладах загальної середньої освіти передбачено вивчення нового предмету «Підприємництво та фінансова грамотність» у 8 класі, а у 9 класі – з 2026 року. Відповідно до чого було створено модельну навчальну програму з підприємництва та фінансової грамотності для учнів 8 і 9 класів авторського колективу Беспалко І. В., Войтицької Л. В., Тригуб О. В., Ролік В. А. Методичну підтримку для педагогів відповідно до освітньої програми створив Національний банк України у формі центру фінансової грамотності як окремої платформи «Талан».

Основною метою програми є формування у школярів фінансово-підприємницької культури, що базується на знаннях і практичних навичках управління особистими фінансами та реалізації підприємницьких ідей.

Програма спрямована на розвиток ключової компетентності підприємливості та фінансової грамотності, що необхідна для соціальної адаптації та працевлаштування. У ній враховано актуальну статистику про низький рівень фінансової грамотності серед української молоді, що робить програму соціально значущою. Програма передбачає інтеграцію з іншими ключовими компетенціями та предметами, такими як математика, економіка, соціальні науки тощо.

Логічна структура програми передбачає дві частини - 8-й і 9-й класи, поділених на розділи з чітко сформульованими цілями та очікуваними

результатами. Тематика охоплює фінансове планування, захист прав споживачів фінансових послуг, підприємницькі навички, а також благодійність. Тривалість вивчення програми – 17 годин для 8 класу та 35 годин для 9 класу.

Програма є практично орієнтованою. У ній передбачені різноманітні види діяльності: групову роботу, кейс-методи, ігротренінги, проектну діяльність. Особливу увагу приділено практичним кейсам, наприклад, створення шкільного підприємства чи роботи з онлайн-калькуляторами.

Згідно з програмою, новий навчальний предмет передбачає інтеграцію актуальних цифрових ресурсів: використовуються сучасні навчальні платформи (Prometheus, EdEra), інструменти Національного банку України (наприклад, «Талан – центр фінансових знань»). У програмі передбачено виховання цінностей у процесі засвоєння нових знань, зроблено акцент на культурі благодійності, ощадливості, довірі до фінансової системи.

Ефективність такої програми на сучасному етапі важко оцінити, однак вже зараз потрібно передбачити можливі об'єктивні чинники, які матимуть у подальшому великий вплив на результат засвоєння такого предмету учнями. Для ефективної реалізації програми потрібна технічна база (доступ до інтернету, мультимедійних засобів), що може бути недоступним у деяких закладах, враховуючи тривалий період пандемії, активну фазу великого вторгнення і актуальні енергетичні проблеми.

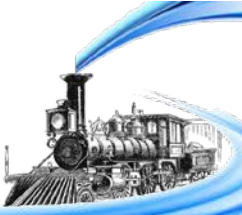
Програма передбачає широкий набір навичок для вчителів, зокрема знання фінансових інструментів і сучасних методів навчання, що може стати викликом.У деякому сенсі програма може бути обмежено гнучкою. Учителям пропонується вибір діяльностей, певні рекомендації (наприклад, запрошення фахівців) можуть бути складними для реалізації.

Відсутність ґрунтовної оцінки ефективності також може стати на заваді. Не надано механізмів оцінки, які дозволяють зрозуміти, як курс впливає на рівень фінансової грамотності учнів у довгостроковій перспективі.

«Підприємство і фінансова грамотність» у 8 – 9 класах враховує сучасні економічні реалії: цифрові гроші, онлайн-платежі, мобільні застосунки для управління фінансами тощо, однак у ній немає практично нічого про кібергроші. Однак у такому випадку має бути передбачено питання цифрової безпеки та захисту даних в Інтернеті, що вже зараз є питанням інформатики як навчальної дисципліни. Фінансова грамотність має бути поєднана з цифровою і медіаграмотною складовою сучасного життя.

Програма має значний потенціал для формування необхідних компетентностей у школярів, але її ефективність залежить від якісної реалізації та підтримки з боку закладів освіти і держави.

Також залишається відкритим питання підготовки педагогічних кадрів для викладання даної дисципліни: чи зможе вчитель математики чи економіки

донести усі ключові меседжі до учнів чи краще запросити практикуючого банкіра чи фінансиста, який зможе правильно (з методичної точки зору) і цікаво донести потрібну інформацію до учнів? Знову постають питання про дуальну освіту студентів та відсутність діючого апарату педагогічного наставництва у школі. Не останнім є питання й оплати праці для учителя чи банкіра у такому випадку.

Відповідно до Національної стратегії розвитку фінансової грамотності влітку 2024 року розпочався пілотний проєкт для учителів з опанування курсу фінансової грамотності. Учителі пілотних шкіл протягом чотирьох тижнів дистанційно підвищували кваліфікацію з підприємливості і фінансової грамотності (8 клас) та у разі успішного складання фінального тестування отримували сертифікат, який дозволяє викладати відповідну дисципліну у відповідному класі. Більшість з учителів пілотних шкіл – це вчителі математики, економічної географії, заступники керівників закладів освіти. Для педагогів непілотних шкіл цей курс під назвою «Фінансова грамотність для освітян» нині можна пройти на навчальній платформі Prometheus, який складається з 5 модулів та 23 відеолекцій, проміжного і фінального тестування. Для того аби отримати сертифікат потрібно набрати близько 80% правильних відповідей у фінальному тестуванні з однієї спроби. При цьому проміжні результати тестування не враховуються й повторне складання фінального тесту є можливим не менше ніж через тиждень. Але доступ до фінального тестування відкривається лише за умови проходження усього проміжного тестування й засвоєння матеріалу не нижче рівня 80%

Чотири з п’яти модулів курсу розкривають зміст основних понять, що мають відношення до фінансової грамотності, останній – п’ятий – присвячений модельній навчальній програмі з фінансової грамотності від 2023 року та інструментарію до нього.

Звичайно, як курс підвищення кваліфікації, що можна пройти в асинхронному форматі, основним його недоліком є питання дотримання академічної доброчесності, у цьому випадку воно є достатньо актуальним бо воно зважує майбутнє учнів у подальшому. Тільки тестові питання закритого типу у курсі повністю не зможуть проконтролювати рівень засвоєних знань. Також, з особистого досвіду використання навчальної платформи Prometheus дещо незручним є відсутність конспекту відеолекції, оскільки не кожному є комфортним засвоювати начальний матеріал лише візуально. Однак складання власних записів під час прослуховування лекції усуває цей недолік.

З іншого боку, курс має і ряд переваг. Відповідно до сьогоднішніх реалій є можливість проходження курсу дистанційно: у зручний час, у власному комфортному темпі засвоєння й опрацювання знань. Матеріали курсу підготовлені висококваліфікованими практиками у сфері фінансів та підкріплені

багатьма практичним прикладами й посиланнями на сучасні актуальні цифрові ресурси та застосунки.

Слід зауважити, що даний курс не єдиний, де можна підвищити свою фінансову компетентність у процесі підготовки до викладання фінансової грамотності у школі. Існує віртуальний тур «Історія грошового обігу України» у форматі годинної конференції засобами Zoom, регулярно проходять численні освітні кампанії у формі інформаційних марафонів (наприклад з платіжної безпеки чи з кібербезпеки).

Висновки. Системне формування фінансових навичок має починатися з раннього віку для створення міцного фундаменту знань. Для цього програма навчальних дисциплін початкової школи з математики, інтегративного курсу «Я досліджую світ» має містити завдання для формування фінансової грамотності учнів.

У статті розглянуто підручники для 5-9 класів, які відповідають вимогам щодо формування фінансових компетентностей. Цілеспрямовано фінансову грамотність можна формувати і на окремому факультативі, починаючи з 6 класу.

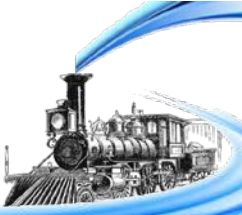
Перспективна реалізація фінансової грамотності в 2025 році відповідно до Нової української школи (НУШ) передбачає оновлення стандартів та підходів до реалізації фінансової грамотності у школі шляхом введення нової окремої дисципліни. Питання підготовки педагогічних кадрів, які будуть викладати таку дисципліну у школі, залишається відкритим і актуальним. Сертифікат на Prometheus про підвищення кваліфікації з фінансової грамотності дає таку можливість вчителю довільної спеціалізації.

Розширення вибору навчальних курсів для розвитку фінансової грамотності належить факультативам і курсам за вибором. Такі програми дають можливість глибшого вивчення теми для зацікавлених учнів, проте потрібна їх популяризація та підтримка з боку освітньої системи. Їх можна вже викладати з 5 класу.

Для ефективної реалізації фінансової грамотності потрібна цілісна стратегія, що охоплює всі рівні освіти, починаючи з початкової школи. Фінансова грамотність має бути інтегрована не тільки у базові предмети, такі як математика, але й у вибіркові факультативи для поглибленого вивчення. Концепція НУШ є перспективною, однак її реалізація вимагає ретельної підготовки вчителів і забезпечення відповідними ресурсами.

Література:

1. Бібікова І., Турка Т., Стьопкін А. Реалізація наскрізної змістової лінії «підприємливість і фінансова грамотність» на уроках математики в умовах нової української школи. *Збірник наукових праць фізико-математичного факультету Донбаського державного педагогічного університету*. 2022. № 12. С. 95–99. URL: https://doi.org/10.31865/2413-26672415-3079122022261540

2. Васильєва Д., Василюк Н. Розвиток фінансової грамотності учнів на уроках математики. *Математика в рідній школі*. 2017. № 6. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/714625/1/Математика%20№6_2017%20с.%202-7%20(1).pdf.

3. Возносименко Д., Поперечна Н. Формування ключової компетентності учнів «підприємливість і фінансова грамотність» у процесі навчання математики. *Наукові інновації та передові технології.* 2024. № 3(31). URL: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-906-915

4. Використання матеріалів з фінансової грамотності при вивченні математики у загальноосвітній школі, рекомендації МОН України, *Google Docs* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bit.ly/4at4jwA

5. Затверджено Національну стратегію розвитку фінансової грамотності до 2030 року. *Міністерство цифрової трансформації України*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bit.ly/3Wz89hZ

6. Захаркіна Л. С., Катериніна М. П. Підвищення рівня фінансової грамотності населення України. *Економічний форум*. 2014. № 4. – С. 200-207. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2014_4_34

7. Курс із підвищення кваліфікації «Фінансова грамотність для освітян» від Національного банку України. *Prometheus – найбільша онлайн-платформа професійного розвитку в Україні*. URL: https://apps.prometheus.org.ua/learning/course/course-v1:Prometheus+NBU101+2024_T1/home

8. Кучерова Г. Ю. Шляхи розвитку фінансової культури населення. *Вісник Східно-європейського університету економіки і менеджменту. Сер. : Економіка і менеджмент*. 2013. № 2. С. 125 – 131. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/Vsuem_2013_2_18.pdf

9. Kuhai N., Volodko A. Implementation of the cross-cutting line “entrepreneurship and financial literacy” during the study of functions in primary school. Collection of scientific papers of uman state pedagogical university. 2022. No. 3. P. 49–58. URL: https://doi.org/10.31499/2307-4906.3.2022.265916

References:

1. Bibikova I., Turka T., & Stopkin A. (2022). Realizatsiia naskriznoi zmistovoi linii «pidpryiemlyvist i finansova hramotnist» na urokakh matematyky v umovakh novoi ukrainskoi shkoly. [Implementation of the cross-cutting content line “Entrepreneurship and financial literacy” in mathematics lessons in the conditions of the New Ukrainian school]. *Zbirnyk naukovykh prats fizyko-matematychnoho fakultetu Donbaskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu - Collection of scientific works of the Faculty of Physics and Mathematics of the Donbas State Pedagogical University*, 12, 92-99. Retrieved from https://doi.org/10.31865/2413-26672415-3079122022261540 [in Ukrainian].

2. Vasylieva D. & Vasyliuk N. (2017). Rozvytok finansovoi hramotnosti uchniv na urokakh matematyky. [Development of students' financial literacy in mathematics lessons]. *Matematyka v ridnii shkoli - Mathematics in native school*, 6. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/714625/1/Математика%20№6_2017%20с.%202-7%20(1).pdf [in Ukrainian].

3. Voznosymenko D. & Poperechna N. (2024) Formuvannia kliuchovoi kompetentnosti uchniv «pidpryiemlyvist i finansova hramotnist» u protsesi navchannia matematyky [Formation of the key competence of students “entrepreneurship and financial literacy” in the process of learning mathematics]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii - Scientific innovations and advanced technologies*, 3(31). Retrieved from https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-906-915 [in Ukrainian].

4. Vykorystannia materialiv z finansovoi hramotnosti pry vyvchenni matematyky u zahalnoosvitnii shkoli, rekomendatsii MON Ukrainy [Use of materials on financial literacy when studying mathematics in a secondary school, recommendations of the Ministry of Education and Culture of Ukraine], *bit.ly/4at4jwA*. Retrieved from https://bit.ly/4at4jwA [in Ukrainian].

5. Zatverdzheno Natsionalnu stratehiiu rozvytku finansovoi hramotnosti do 2030 roku. Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy [The National Strategy for the Development of Financial Literacy until 2030 was approved. Ministry of Digital Transformation of Ukraine], *bit.ly/3Wz89hZ*. Retrieved from https://bit.ly/3Wz89hZ [in Ukrainian].

6. Zakharkina L. S. & Katerynina M. P. (2014). Pidvyshchennia rivnia finansovoi hramotnosti naselennia Ukrainy [Increasing the level of financial literacy of the population of Ukraine]. *Ekonomichnyi forum - Economic Forum*, 4, 200-207. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/ UJRN/ecfor_2014_4_34 [in Ukrainian].

7. Kurs iz pidvyshchennia kvalifikatsii «Finansova hramotnist dlia osvitian» vid Natsionalnoho banku Ukrainy [Advanced training course "Financial Literacy for Educators" from the National Bank of Ukraine. Prometheus is the largest online platform for professional development in Ukraine], *prometheus.org.ua*. Retrieved from https://apps.prometheus.org.ua/learning/course/course-v1: Prometheus+NBU101+2024_T1/home [in Ukrainian].

8. Kucherova H. Yu. (2013). Shliakhy rozvytku finansovoi kultury naselennia [Ways of developing the financial culture of the population]. *Visnyk Skhidnoievropeiskoho universytetu ekonomiky i menedzhmentu. Seriia : Ekonomika i menedzhment - Bulletin of the East European University of Economics and Management. Series: Economics and management*,2, 125-131. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/jpdf/Vsuem_2013_2_18.pdf [in Ukrainian].

9. Kuhai N. &Volodko A. (2022). Implementation of the cross-cutting line "entrepreneurship and financial literacy" during the study of functions in primary school. Collection of scientific papers of uman state pedagogical university, 3. 49–58. Retrieved from https://doi.org/10.31499/2307-4906.3.2022.265916 [in Ukrainian].

УДК 378.6.018.43

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-787-795

Бутенко Ніна Семенівна старший викладач кафедри вищої математики, Харківський Національний Університет Радіоелектроніки, м. Харків, тел.: (057) 702-13-72, https://orcid.org/0000-0001-7850-9358

ПРОПОЗИЦІЇ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В ТЕХНІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті проаналізовані умови, в яких відбувається дистанційне навчання в Україні на прикладі Харківського Національного університету радіоелектроніки (ХНУРЕ) під час воєнного стану, описані відмінності такого навчання від навчання під час довготривалих карантинів, зумовлених COVID-19. Автором запропоновано розглядати дистанційне навчання в контексті вивчення вищої математики як технологію, що поєднує кращі традиційні та інноваційні форми навчання з метою забезпечення майбутніх інженерів можливостями для формування самоосвітньої та математичної компетентностей, розвитку цифрової грамотності.

Наведено структурну схему використання технологій дистанційного навчання в процесі вивчення вищої математики. Розглянуто форми викладання дисципліни вища математика та оцінювання результатів навчання здобувачів під час дистанційного навчання у воєнний час. У дослідженні викладено особистий досвід впровадження інноваційних інформаційних технологій в організацію навчання здобувачів під час онлайн лекційних і практичних занять у процесі викладання розділів вищої математики.

Звернуто увагу на проблеми, які виникають у різних груп здобувачів в залежності від їхнього місця знаходження. Наведено аналіз виявлених проблем і можливі способи їх усунення. Дослідження показали, що головною проблемою є організація самостійної роботи здобувачів, особливо першокурсників. Самостійна робота здобувача в технічному університеті при вивченні вищої математики у вигляді індивідуальних домашніх завдань – один із напрямків, на який потрібно звернути увагу.

Акцентовано, що запропонована структура навчального процесу дає можливість організувати ефективну навчально-пізнавальну діяльність здобувачів в умовах воєнного стану (або карантину). Наголошено, що наведена система онлайн-навчання суттєво розвиває особистісний потенціал здобувачів, підвищує їхню конкурентоспроможність, забезпечує формування загальних і професійних компетентностей.

Попри посилений інтерес науковців до інноваційних технологій в навчальному процесі, автор вважає, що ця тема й досі лишається актуальною і криє в собі все нові та нові грані для дослідження.

Ключові слова: дистанційна освіта, вища математика, інноваційні технології, синхронні заняття.

Butenko Nina Semenivna a senior lecturer of department of Higher Mathematics, Kharkiv National University of Radio Electronics, Kharkiv, tel. (057) 702-13-72, https://orcid.org/0000-0001-7850-9358

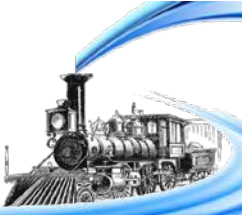
PROPOSALS FOR THE ORGANIZATION OF DISTANCE EDUCATION IN TECHNICAL UNIVERSITIES DURING THE WAR IN UKRAINE

Abstract. The paper analyzes the conditions under which distance learning is carried out in Ukraine using the example of the Kharkiv National University of Radio Electronics (KHNURE) during martial law, and describes the differences between such learning and learning during long-term quarantines caused by COVID-19. The author proposes to consider distance learning in the context of higher mathematics as a technology that combines the best traditional and innovative forms of education in order to provide future engineers with opportunities for self-education and mathematical competences, development of digital literacy.

A structural diagram of the use of distance learning technologies in the process of studying higher mathematics is given. The forms of teaching the discipline of higher mathematics and evaluating the results of students' training during distance learning in wartime are considered. The study describes the personal experience of introducing innovative information technologies into the organization of students' training during online lectures and practical classes in the process of teaching sections of higher mathematics.

Attention is drawn to the problems that arise in different groups of students depending on their location. An analysis of the identified problems and possible ways to eliminate them are presented. Studies have shown that the main problem is the organization of independent work of applicants, especially first-year students. Independent work of a student at a technical university when studying higher mathematics in the form of individual homework is one of the directions to which you need to pay attention.

It is emphasized that the proposed structure of the educational process makes it possible to organize effective educational and cognitive activities of applicants in the conditions of martial law (or quarantine). It is emphasized that the given online education system significantly develops the personal potential of the students,

increases their competitiveness, and ensures the formation of general and professional competencies.

Despite the increased interest of scientists in innovative technologies in the educational process, the author believes that this topic still remains relevant and contains more and more new facets for research.

Keywords: distance education, higher mathematics, innovative technologies, synchronous classes.

Постановка проблеми. 24.02.2022 року Російська федерація розпочала широкомасштабне вторгнення на територію України, унаслідок чого навчання в закладах вищої і середньої освіти Україні перейшло в багатьох областях країни у дистанційний формат. На цей момент у викладачів уже був певний досвід організації дистанційного навчання у зв'язку із поширенням COVID-19. Але навчання під час війни має свої особливості, що, звісно, ускладнює його організацію.

Кардинальні зміни в сьогоднішньому українському суспільстві призвели до формування нової науково-освітньої картини світу. Змінюється зміст та методи надання освіти, корелюється система виховання, знання вимагають відповідного стилю мислення, що передбачає технологічну грамотність. Все це вимагає постійної праці над засобами організації освітнього процесу, методами трансляції знань, технологіями побудови освітніх програм. Нині питання щодо змісту та технологій підготовки майбутнього фахівця є одним із важливих завдань, що стоять перед системою освіти. Педагогічні засади організації освітнього процесу в умовах війни стали предметомдосліджень багатьох провідних науковців, включаючи автора статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Передумовою для виникнення дистанційного навчання була ідея використовувати комп'ютер в якості «електронного вчителя». Генезис «дистанційного навчання» бере свій початок з кінця 60-70-их років минулого століття, коли спочатку мав місце термін «викладання на відстані» (teaching at a distance), який згодом трансформується у термін «дистанційна освіта» і «дистанційне навчання» (distance education, distance learning).

Концептуальні положення, змістовна та процесуальна частини дистанційного навчання наразі досить активно розробляються та успішно використовуються в провідних університетах Європи, Канади та США. Загальні ідеї та сучасні тенденції у сфері дистанційної освіти проаналізовані також українськими авторами [1–4]. Проте, не дивлячись на наявні дослідження, проблема підвищення ефективності у навчанні вищої математики в дистанційній формі залишається актуальною в зв'язку як з особливостями динаміки мислення сучасного покоління, так і з триваючим активним розвитком цифрової техніки,

швидким старінням ресурсів і, як наслідок, постійної потреби в зміні засобів навчання.

Метою статті є розкрити основні проблеми, що виникають під час дистанційного викладання вищої математики в технічному університеті в умовах війни; визначити етапи організації навчального процесу; навести власний досвід використання інноваційних інформаційних технологій у процесі впровадження онлайн-навчання; визначити перспективи подальшого розвитку дистанційного навчання.

Виклад основного матеріалу. У запропонованому дослідженні автор ділиться інноваційними пропозиціями в організації навчання з дисципліни "Вища математика" під час воєнного стану в Харківському Національному університеті радіоелектроніки (ХНУРЕ), при цьому акцентує увагу на специфічних для цього періоду питаннях упровадження синхронних занять, особливостях засобів моніторингу, можливостях комунікації тощо.

У ХНУРЕ викладання кожної дисципліни супроводжується відповідним електронним курсом на програмно-інструментальній платформі Moodle (DL NURE). Без перебільшення можна сказати, що навчальний процес базується на цьому ресурсі. По-перше, це головний інформаційний ресурс, а по-друге, це платформа для виконання й оцінювання великої кількості робіт. На сторінці курсу розміщуються такі матеріали:

– документація (робоча програма, силабус навчальної дисципліни, робочий план тощо);

– навчально-методичний комплекс дисципліни, що включає конспект лекцій, презентації, довідкові та ілюстративні матеріали, практичні завдання й методичні вказівки до їх розв'язання, питання для самоперевірки тощо;

– ресурси для моніторингу та самомоніторингу знань здобувачів.

Найважливішою складовою частиною дистанційного навчання в умовах воєнного стану є організація синхронних занять. Онлайн уроки (особливо синхронні) під час війни відіграють важливу роль, бо можуть слугувати місточком між стабільним минулим здобувачів і мінливим теперішнім. Після порівняння можливостей різних систем у контексті поставлених завдань в ХНУРЕ зупинили свій вибір на сервісі Google Meet. Його привабливими рисами виявилися висока якість відео- й аудіозв'язку, достатня кількість учасників конференції, зручний багатофункціональний інтерфейс, широкий спектр можливостей для демонстрації та коментарів матеріалів ведучим та учасниками, наявність зворотного зв'язку у вигляді чату, налаштування з підвищення безпеки тощо. Запрошення на заняття у вигляді посилання на конференцію публікуються на сторінці курсу Moodle. Викладачі використовують регулярні конференції для потокових лекцій та окремі регулярні конференції для практичних занять у кожній студентській групі. У процесі підготовки презентації, на переконання автора, необхідно дотримуватися певних правил, зокрема:

– варто чітко розрахувати час, що буде витрачений на окремі компоненти лекції, та розробити декілька сценаріїв перерозподілу часу в разі неочікуваних затримок;

– презентація з математики не повинна бути перевантаженою текстовим форматом, який важко сприймається слухачами. Якщо можливо, треба віддати перевагу викладу матеріалу у вигляді таблиць і блок-схемалгоритмів розв'язання задач, бажано супроводжувати теорію геометричними інтерпретаціями та оглядом практичних застосувань;

– під час розповіді бажано використовувати засоби коментування зображення, щоб звернути увагу на конкретну формулу, підкреслити певний факт, виділити чи, навпаки, приховати фрагмент слайду тощо.

Після проведення онлайн-лекції викладач викладає презентацію на відповідний тиждень електронного курсу з урахуванням перебігу заняття (наприклад, додати висвітлення моментів, що викликали запитання, перелічити посилання на ресурси, які розглядалися під час лекції тощо). Сервіс Google Meet також дає можливість робити відеозапис конференції, який за бажання можна також викласти на платформі Moodle.

Під час проведення практичних занять від розбору готових прикладів автор пропонує відмовитися. Використання графічного планшету надає викладачеві багато можливостей та взагалі справляє на аудиторію гарне враження, оскільки відповідає духу часу. До практичного заняття автор робить заготовку у вигляді файлу у форматі документа Word, у якому на кожній сторінці вказано тему заняття, наведено формули, які знадобляться для розв'язання поточного завдання, записано умову цього завдання та залишено місце для його розв'язання. Цей своєрідний робочий зошит викладач і здобувачі заповнюють впродовж практичного заняття: викладач – за допомогою графічного планшету на екрані, а здобувачі в цей час – у зошитах. Внесені в реальному часі розв'язання завдань викладачі записують та згодом викладають цей файл на поточному тижні електронного курсу Moodle. Завдяки цьому здобувачі мають можливість знову переглянути практичне заняття, опрацювати за необхідностіскладні моменти. Після кожного практичного заняття здобувачі виконують домашні завдання. Виконані роботи здобувачі завантажують на платформу Moodle. Після перевірки і оцінювання домашньої роботи викладач надсилає її здобувачу на його почту.

Слід зазначити, що в останні роки, в зв'язку з переходом на чотирирічне навчання на базі бакалаврату в технічних університетах були введені нові навчальні плани, де відбулося значне скорочення годин з вищої математики, з навчальних планів були виключені лабораторні заняття. Раніше для досягнення цілей наочного практичного застосування математичного апарату у рішенні технічних завдань в навчальному процесі використовувалися лабораторні

роботи, де кожен здобувач отримував і вирішував індивідуальне завдання з його подальшим захистом. До того ж значно знизився рівень підготовки з математики в середній школі. Тому напрацювання в напрямі переформатування навчального процесу не просто необхідні в умовах воєнного стану, а навіть перспективні з позиції загальних світових освітніх тенденцій. Одним із шляхів у вирішенні цієї проблеми є розвиток самоосвітньої компетентності здобувачів, де самостійна робота є ключовою складовою. Ні лекції, ні практичні заняття не навчать здобувача так, як самостійна робота. Питання організації самостійної роботи здобувачів висвітлено в дослідженнях автора [5–6] і як і раніше є актуальним в сучасних умовах.

У технічному університеті вища математика є «обслуговуючою дисципліною» для вивчення спеціальних дисциплін. В силу цього, здобувач повинен не тільки добре володіти теоретичними знаннями, але і вміти їх застосовувати для вирішення конкретних прикладних завдань. Тому разом з випускаючими кафедрами виокремлюються ті розділи вищої математики, які особливо потрібні для даної спеціальності і які повинні добре знати здобувачі. Для досягнення цілей наочного практичного застосування математичного апарату у рішенні технічних завдань в навчальному процесі кожен здобувач отримує і вирішує індивідуальне завдання прикладного характеру з його подальшим захистом. На виконання індивідуального завдання та на оформлення звіту здобувачі мають час. Звіти про індивідуальні домашні завдання здобувачі завантажують у відповідну інтерактивну теку в Moodle, де роботу потім оцінює викладач.

Упродовж виконання завдань здобувачі часто стикаються з різними труднощами. Тому передбачені консультації, на яких відбувається обговорення розв’язання проблемних задач. У цьому контексті дуже зручною виявляється функція демонстрації екрана не лише організатором конференції, а й її учасниками. У такий спосіб вдається дуже швидко виявити помилку та виправити її.

Контроль – невід’ємний елемент освітнього процесу, який під час дистанційного навчання набуває неабиякого значення. У ХНУРЕ робочою програмою навчальної дисципліни “Вища математика” передбачені поточні та підсумкові контрольні роботи, під час виконання яких здобувач показує, як він засвоїв ту чи іншу тему. Контрольні роботи виконуються в онлайн режимі з обов’язковим відеозв’язком. Крім того, засвоєння кожної теми здобувачі підтверджують проходженням поточного тестового контролю, який для об’єктивної оцінки викладачі пропонують пройти в зазначений обмежений час. Аналізуючи результати проходження тестового контролю здобувчів, викладачі можуть скорегувати вивчення тієї чи іншої теми дисципліни. Короткий тестовий контроль за темами організовує здобувачів на системну роботу.

На платформі DL NURE є електронний журнал, в якому викладачі здійснюють оцінювання здобувачів за результатами написання контрольних

робіт, колоквіумів, виконання індивідуальних домашніх робіт, проходження тестів. Це також мотивує здобувачів до регулярної роботи.

Розглянута модель організації онлайн-навчання пройшла апробацію протягом декількох семестрів і довела свою ефективність. Досвід застосування зазначених інноваційних пропозицій дає можливість стверджувати, що за умови повномасштабного впровадження синхронних занять із дисципліни, наявності якісного електронного курсу Moodle, ретельного розроблення методичного супроводу та засобів комунікації із здобувачами онлайн-навчання є не менш результативним, ніж традиційне денне навчання. Більше того, непрості умови воєнного стану приводять до формування свідомого ставлення до навчання, значно підвищується здатність здобувачів до самостійного оволодіння знаннями, їх уміння брати на себе ініціативу, приймати рішення та відповідати за результат.

Подальші дослідження в цьому напрямі можуть бути присвячені вдосконаленню різних аспектів методики викладання під час воєнного стану (карантину), розробленню нових форм навчання завдяки розвитку інформаційних комп'ютерних технологій, залученню сучасних smart-технологій, використанню мобільних додатків тощо.

Важливим аспектом є емоційний стан здобувачів. Маємо значуще зниження мотивації здобувачів з 24 лютого 2022 року, яке відносимо до об'єктивних умов війни. Крім того, спостерігаються значні відмінності у можливостях дистанційного навчання вищої математики під час війни:

– відсутність дистанційного навчання на усіх учасників навчального процесу, що зумовлює певну специфіку організації певних територіях;

– періодична або постійна відсутність деяких учасників навчального процесу;

– у значно більшої кількості учасників навчального процесу є технічні проблеми (відсутність світла, відсутність або недостатність ґаджетів чи інтернету);

– відсутність звичних засобів навчання (друковані підручники, робочі зошити, відповідні канцтовари тощо);

– погане самопочуття учасників навчального процесу (недостатньо їжі, води, свіжого повітря, руху, сонця, важкий емоційний стан тощо);

– значно знижена мотивація, самоорганізованість та самоефективність усіх учасників навчального процесу;

– обмежені часові можливості викладачів щодо створення контенту для заняття та для здобувачів щодо виконання домашніх завдань;

– різні умови, в яких перебувають здобувачі (перебувають удома, внутрішньо переміщенні, виїхали з України), що зумовлює різне відчуття безпеки і можливості для навчання;

– стрес, у якому перебуваютьздобувачі, негативно позначається на когнітивних процесах, а, отже, ускладнює процес навчання;

– класи є не статичними, а динамічними групами, здобувачі часто пропускають уроки або їхні частини.

Висновки

1. Досліджено стан дистанційного навчання вищої математики в Україні в технічному університеті на прикладі Харківського Національного університету радіоелектроніки (ХНУРЕ) під час воєнного стану. Зазначено, що розглянута система онлайн-навчання суттєво розвиває особистісний потенціал здобувачів, підвищує їх конкурентоспроможність, забезпечує формування загальних і професійних компетентностей. Надано пропозиції та методичні рекомендації щодо підвищення якості такого навчання.

2. Залучення в освітній процес запропонованих інноваційних технологій дистанційного навчання (платформа Moodle, Сервіс Google Meet) дозволяє: адаптувати освітній процес під кожного здобувча в залежності від його індивідуальних освітніх можливостей, швидкості засвоєння матеріалу; реалізувати мобільність та гнучкість освітнього процесу завдяки вибору різних навчальних середовищ; підвищити навчальну мотивацію, соціальну активність під час засвоєння нового матеріалу; конструювати здобувачу власну навчальну траєкторію, що передбачає заміну парадигми знань на інтерактивну взаємодію викладача та здобувача.

3. Існує запит на синхронні онлайн уроки від більшості здобувачів, бо такі уроки допомагають відволіктись від подій, що відбуваються на території України, а також дають змогу поспілкуватися з одногрупниками і викладачами. Саме синхронні онлайн заняття дозволяють стабілізувати емоційний стан усіх учасників навчального процесу.

4. Підкреслено, що в умовах дистанційного навчання значно знижується рівень мотивації здобувачів. Тобто, залишається відкритим питання, як підвищувати мотивацію здобувачів до навчання під час війни. У наступних дослідженнях планується розробити методичні рекомендації, що сприятимуть підвищенню якості дистанційного навчання вищої математики під час війни та слугуватимуть зростанню мотивації здобувачів до навчання.

Літератури:

1. Бурда, М.,Васильєва, Д. Стан дистанційного навчання математики у 2020-21 роках. Математика в рідній школі. 2021.4. 2–6. https://lib.iitta.gov.ua/727923/1/Matematika_4_2021.

2. Кухаренко, В., Бондаренко, В. (2020). Дистанційне навчання в Україні: Монографія. Харків, Україна:. Вид-во КП «Міська друкарня». http://library.kpi.kharkov.ua/files/new_postupleniya/ekdina.pdf.

3. Павелків О. Навчальна дисципліна «Інноваційні підходи до навчання математики» у структурі підготовки магістрів. Інноватика у вихованні. 2023. Випуск 17.

4. Чернишев В. Г., Шинкаренко В. М., Окара Д. В., Шинкаренко Л. В.Інноваційна методика викладання вищої математики майбутнім економістам. 2020. URL:http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/

5. Бутенко Н.С.Організація самостійної роботи студентів з курсу вищої математики. – Київ: Наукові інновації та передові технології. . Випуск №3(31) 2024. С. 897 – 906.

6. Бутенко Н.С. Алгоритмічний підхід до вивчення вищої математики. – Київ: Наука ітехніка сьогодні. Випуск №2(30) 2024. С. 499 – 506.

References

1. Burda, M., Vasylieva, D. (2021). Stan dystantsiinoho navchannia matematyky u 2020-2021 rokakh. [The status of distance education in mathematics in 2020-2021]. Matematyka v ridnii shkoli. 4. 2–6. https://lib.iitta.gov.ua/727923/1/Matematika_4_2021 [in Ukrainian].

2. Kukharenko, V., Bondarenko, V. (2020). Dystantsiine navchannia v Ukraini: Monohrafiia. [Distance learning in Ukraine: Monograph]. Kharkiv, Ukraina: Vyd-vo KP «Miska drukarnia». http://library.kpi.kharkov.ua/files/new_postupleniya/ekdina.pdf [in Ukrainian].

3. Pavekkov, O. (2023). Navchalna dystsyplina «Innovatsiini pidkhody do navchannia matematyky» u strukturi pidhotovky mahistriv [Educational discipline “ Innovative going near the studies of mathematics” in the structure of preparation of master's degrees]. Innovatyka u vykhovanni. Vypusk 17. [in Ukrainian].

4. Chernishev, V . G., Shinkarenko V.M., Okara D.V., Shinkarenko L.V. (2020). Innovatsiina metodyka vykladannia vyshchoi matematyky maibutnim ekonomistam [Innovative methodology of teaching of higher mathematics to the future economists]. URL:http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/ [in Ukrainian].

5. Butenko, N. S. (2024). Orhanizatsiia samostiinoi roboty studentiv z kursu vyshchoi matematyky. [Organization of independent work of students from the course of higher mathematics]. Kyiv: Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. Vypusk №3(31), 897– 905 [in Ukrainian].

6. Butenko N. S. (2024). Alhorytmichnyi pidkhid do vyvchennia vyshchoi matematyky. [Algorithmic approach to learning higher mathematics]. – Kyiv: Nauka i tekhnika sohodni. Vypusk №2(30), 499 – 506 [in Ukrainian].

УДК 37.015:343.811(076)

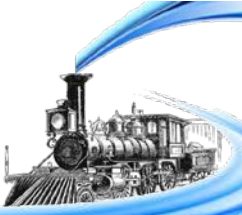
https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-796-808

Галів Микола Дмитрович доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, тел.: (067) 37-35-535, https://orcid.org/0000-0001-7068-3124

Невмержицька Олена Василівна докторка педагогічних наук, професорка, професорка кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, тел.: (098) 57-77-102, https://orcid.org/0000-0002-9911-9735

ОСВІТА УВ'ЯЗНЕНИХ ОСІБ У ПОЛЬЩІ (кінець XX – початок XXI ст.): ОГЛЯД СУЧАСНИХ СТУДІЙ

Анотація. У статті подано результати історіографічного аналізу досліджень польських учених з питань освіти ув'язнених у пенітенціарній системі Польщі, виокремлено здобутки та вказано перспективи подальших студій. Дослідження проведено на основі принципів історизму та об'єктивності із застосуванням загальнонаукових (аналіз, синтез, класифікація) та спеціально-історичних (історико-системного, історико-типологічного, історіографічного аналізу) методів. У результаті дослідження виокремлено чотири групи праць. До першої групи належать студії (Л. Боґуня, Д. Відалек, І. Нєвядомська, Н. Пєтрушка, А. Нимс-Гурна, П. Кулік), в яких окреслено стан прив'язничного шкільництва у Польщі на початку XXI ст., наведено статистичні показники щодо зміни чисельності типів шкіл, курсів, залучення ув'язнених до здобуття освіти початкового, базового, середнього, професійного і вищого рівнів. До другої групи слід зарахувати праці (А. Коядинська і Ю. Галендек, Б. Торонь-Фурманек, Д. Відалек), присвячені питанням ресоціалізації ув'язнених, автори яких виокремлювали й аспекти, пов'язані з освітою. До третьої групи належать дослідження (Д. Бецкер-Пестка, А. Врубель-Хмель, І. Нєвядомська), об'єктом яких є різні форми, спрямування, проблеми та ефективність професійної освіти ув'язнених, здобуття ними професій, необхідних на ринку праці. До четвертої групи зараховуємо публікації (О. Бетлінська, Д. Канарек-Лізік та В. Станковський), присвячені діяльності окремих освітніх центрів при в'язницях Польщі (наприклад, у Вроцлавецькій в'язниці). У своїх дослідженнях польські науковці часто присвячували увагу історичним аспектам розвитку освітніх прив'язничних установ, окреслювали юридичні засади функціонування системи

освіти в'язнів, аналізували здобутки і труднощі ресоціалізації засуджених осіб. Відзначаємо, що проблема освіти, виховання й загалом досвід ресоціалізації ув'язнених в Польщі можу стати предметом дисертаційного дослідження для українських науковців.

Ключові слова: освіта ув'язнених, пенітенціарна система Польщі, ресоціалізація ув'язнених, виховання, професійні курси, програми ресоціалізації.

Haliv Mykola Dmytrovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine and Law, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, tel.: (067) 37-35-535, https://orcid.org/0000-0001-7068-3124

Nevmerzhytska Olena Vasylivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of General Pedagogy and Preschool Education, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, tel.: (098) 57-77-102, https://orcid.org/0000-0002-9911-9735

EDUCATION OF PRISONERS IN POLAND (LATE 20TH – EARLY 20TH CENTURIES): A REVIEW OF MODERN STUDIES

Abstract. The article presents the results of a historiographical analysis of research by Polish scholars on the education of prisoners in the penitentiary system of Poland, highlights achievements and indicates prospects for further studies. The research was conducted on the basis of the principles of historicism and objectivity using general scientific (analysis, synthesis, classification) and special historical (historical-systemic, historical-typological, historiographical analysis) methods. As a result of the study, four groups of works were identified. The first group includes studies (L. Bogunia, D. Widalek, I. Niewiadomska, N. Pietruszka, A. Nymś-Górna, P. Kulik), which outline the state of prison schooling in Poland at the beginning of the 21st century, provide statistical indicators on changes in the number of types of schools, courses, and the involvement of prisoners in obtaining education at the primary, basic, secondary, vocational and higher levels. The second group includes works (A. Kojadyńska and J. Gałędek, B. Toroń-Fórmanek, D. Widalek), devoted to the issues of resocialization of prisoners, the authors of which also highlighted aspects related to education. The third group includes studies (D. Becker-Pestka, A. Wróbel-Chmiel, I. Niewiadomska, A. Nawój-Śleszyński), the object of which is various forms, directions, problems and effectiveness of professional education of prisoners, their acquisition of professions needed in the labor market. The fourth group includes publications (O. Betlińska, D. Kanarek-Lizik and W. Stankowski), devoted to the activities of individual educational centers in Polish prisons (for example, in Wrocław

Prison). In their studies, Polish scientists often paid attention to the historical aspects of the development of educational prison institutions, outlined the legal principles of the functioning of the system of education of prisoners, analyzed the achievements and difficulties of resocialization of convicted persons. We note that the problem of education, upbringing and in general the experience of resocialization of prisoners in Poland can become the subject of a dissertation research for Ukrainian scientists.

Keywords: education of prisoners, Polish penitentiary system, resocialization of prisoners, upbringing, professional courses, resocialization programs.

Постановка проблеми. На початку XXI ст. активізувалися дослідження польськими науковцями (педагогами, психологами, соціологами) системи освіти ув'язнених осіб у Польщі. Зазвичай їхні студії здійснюються у річищі теорії ресоціалізації, яка набула особливого поширення наприкінці XX ст. Численні праці польських науковців дають чітке уявлення про сучасні тенденції у дослідженнях проблеми ресоціалізації ув'язнених, а їхня кількість і проблемно-тематична спрямованість потребують історіографічного осмислення. Наголосимо на тому, що вивчення напрацювань польських колег викликає зацікавлення українських дослідників освітніх аспектів ресоціалізації ув'язнених з огляду на запровадження у пенітенціарній системі Польщі нових й ефективних програм такого спрямування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання освіти, виховання, ресоціалізації засуджених були предметом досліджень В. Дрижака, О. Карамана, О. Купця, С. Лучко, О. Невмержицької, А. Степанюк, Т. Пантюк, І. Яковець. У своїй працях вони давали певний огляд наукової літератури предмету. Історичний досвід освітньої діяльності в рамках пенітенціарної системи Польщі потрапляли в поле зору українських істориків, зокрема О. Разиграєва [1]. Порівняльні аспекти післявоєнної історії пенітенціарної системи України та Польщі окреслені у праці Л. Крупник [9]. Однак у науковій літературі наразі відсутні студії щодо результатів напрацювань польських науковців початку XXI ст. з питань освіти ув'язнених.

Мета статті – проаналізувати сучасні дослідження і публікації польських учених з питань освіти ув'язнених.

Виклад основного матеріалу. З огляду на проблемно-тематичну спрямованість, праці польських учених, присвячені питанням освіти ув'язнених, можна поділити на декілька груп.

Низка авторів окреслили *стан прив'язничного шкільництва у Польщі на початку XXI ст.* Детальну статистичну інформацію з цього приводу навів Лєшек Богуня [5]. Він охопив часовий проміжок від 2000 до 2007 рр., показавши збільшення кількості прив'язничних шкіл з 3651 до 3919, а кількість випускників – з 1036 до 1165 (з них матуристів – з 37 до 145). Кількість

професійних курсів за цей час зросла з 67 до 707, а чисельність охоплених курсантів-в'язнів – з 1185 до 8400 осіб [5, s. 211–212]. Згідно з даними Даріуша Відалека, у 2005/2006 н.р. мережа прив'язничних шкіл охоплювала: 3 початкові школи, 10 гімназій, 27 основних професійних шкіл, 11 технічних шкіл, 10 загальноосвітніх ліцеїв і 1 післяліцейна школа. Освіта ув'язнених відбувається на 5 рівня освіти: початковому, гімназійному, основному, середньому і післяліцейному. Щороку навчанням охоплено приблизно 4 тисячі засуджених. Найбільшої ваги має професійна освіта, якою щороку користується 2100 в'язнів. Серед професійних напрямів переважають ті, що стосуються сфери послуг (кухар, штукатур, маляр, укладач підлоги, плиточник) та промисловості (механік, електромеханік, монтер, слюсар, швець). У доповнювальних технічних школах засуджені можуть продовжувати професійну освіту, з чого щорічно користується приблизно 500 осіб. Серед професій обирають такі: технік будівництва, технік харчування, технік з обробки дерева, технік-поліграф. Особлива увага у професійній освіті в'язнів присвячується практиці, яку перевіряють екзаменаційні комісії [17, s. 157].

Дослідниця з Католицького університету Івана Павла II у Любліні Івона Нєвядомська вказала на те, що у пенітенціарній системі створюються умови для збільшення кількості учнів шкіл серед засуджених [13]. Існуючі правила дають змогу ув'язненим навчатися у різних типах шкіл, у тому числі поза межами пенітенціарних установ. Для засуджених, які не мають початкової освіти або професії, навчання є обов'язковим. Крім того, на рівні початкової школи, гімназії, основної і середньої школи навчання є безкоштовним. Проте курси професійної підготовки можуть бути повністю або частково оплачуваними. Свідоцтво про закінчення школи або курсу видається відповідно до загальноприйнятих стандартів. За згодою начальника пенітенціарної установи засуджений може шляхом самоосвіти готуватися та складати іспити зі спеціальності, підготовка з якої не проводиться в цьому закладі (наприклад, вивчення та складання іспитів з іноземних мов). Крім того, засудженим, звільненим від відбування покарання до закінчення навчального року, надається можливість складати випускні іспити в місцях позбавлення волі. Ув'язненим, які навчаються, надаються додаткові права, насамперед можливість скорочення робочого часу, отримання щомісячної одноразової оплати за виробничу роботу в шкільній майстерні та пріоритет при працевлаштуванні після закінчення професійних курсів [13, s. 108].

Відзначимо, що широке впровадження професійних курсів у систему освіти в'язнів деякі вчені оцінювали критично. Так, Наталія Пєтрушка визнала, що курсове навчання позитивно впливає на збільшення можливостей працевлаштування після звільнення із в'язниці [15]. Однак, на її думку, професійні курси не можуть замінити шкільну освіту. «Уся освіта, в тому числі

й шкільна, складається з двох сегментів: навчання і виховання. Обидва вони необхідні для нормального функціонування кожної людини. Цього неможливо досягти, обмежуючись лише короткостроковим навчання у сфері конкретного знання. Така пенітенціарна політика призводить до витіснення шкільної освіти професійними курсами як більш привабливою формою освіти. Наслідком цього буде чергове закриття шкіл» [15, s. 115], – зауважила дослідниця.

Згідно з твердженням Н. Пєтрушки, у 2010 р. при пенітенціарних установах Польщі функціонували 3 початкові школи, 9 гімназій, 19 основних професійних шкіл, 9 технічних шкіл (зокрема, доповнювальних), 9 загальноосвітніх ліцеїв (зокрема, доповнювальних) та 2 післяліцейні заклади освіти. Крім того, діяли 16 початкових і допоміжних гімназій. Вони створювалися при тюрмах, які мали слідчі відділення. Законодавець уможливив і системно врегулював освіту на всіх рівнях освіти, крім одного – вищого [15, s. 118].

Однак дослідниця навела цікавий приклад співпраці закладу вищої освіти і пенітенціарної установи щодо надання вищого рівня освіти. У 2011 р. Радомський технологічний університет і Радомський слідчий ізолятор підписали угоду, згідно з якою було організовано перші денні форми навчання для засуджених. Це перший проект такого типу в Польщі. На прохання окружної інспекції Центральна Управа Пенітенціарної Служби погодилася розпочати перший навчальний рік за стінами в'язниці. У Радомському технологічному університеті на факультеті машинобудування було створено напрямок навчання «Автомобільна логістика». Процес набору дав змогу прийняти 29 в'язнів, формальні умови яких дозволяли їм здобувати освіту. Важливо було мати атестат про закінчення середньої школи, хороший кримінологічний і соціальний прогноз й прийнятну тривалість покарання, що дозволяло ув'язненому завершити навчання під час відбування покарання. Ініціатором проєкту був проф. Кшиштоф Кравчик з факультету механіки Радомської політехніки, який переконав як адміністрацію в'язниці, так і ректора університету підтримати цю ідею. Обрана система навчання передбачає 3,5 роки інженерного навчання на рівні бакалавра. Спочатку, протягом двох років, викладачі відвідували карний заклад, який надавав приміщення для навчання. Протягом наступних півтора року засуджені мали проходити стажування в університеті [15, s. 120]. Н. Пєтрушка схвально оцінювала такий досвід, вказувала перспективи для суспільства, однак не описала результати завершення експерименту, оскільки опублікувала свою статтю тоді, коли він ще тривав.

У 2017 р. Агнєшка Нимс-Гурна навела нові статистичні дані про мережу прив'язничних освітніх установ та професійні курси [14]. На 2015/2016 р. у Польщі налічувалося 2 початкові школи (9 учнів), 8 гімназій (246 учнів), 6 технічних шкіл (86 учнів), 1 післяліцейна школи (78 учнів), 18 загальноосвітніх ліцеїв (1407 учнів). На професійних курсах здобували фах 2399 осіб. Загалом

навчалися 4187 ув'язнених [14, s. 162]. Важливо, що авторка подала статистичну інформацію про чисельність випускників шкіл і курсів. Так, у загаданому році початкові школи закінчили 3 особи, гімназію – 71, післяліцейні школи – 25, загальноосвітні ліцеї – 284 (загалом – 383 особи, без врахування випускників основних професійних шкіл і технічних шкіл, щодо яких не було даних). Професійні курси охопили 6352 ув'язнених, з яких 6195 осіб завершили навчання [14, s. 163]. Водночас у статті констатувалися певні проблеми в системі в'язничної освіти, пов'язані з невеликим впливом засуджених на напрям навчання, наявність великої конкуренції на ринку праці, недостатні можливості продовження освіти після звільнення з місць позбавлення волі. Спрацьовували й особисті чинники, оскільки через занижену самооцінку ув'язнені втрачали інтерес до здобуття знань і умінь [14, s. 164]. Згідно з дослідженням Агнєшки Врубель-Хмель, у 2017 р. кількість учасників курсів зросла удвічі порівняно з попереднім роком і сягнула 13304 особи [18]. Статистику прив'язничного шкільництва у 2019–2021 рр. навів Пьотр Кулік [10]. Цей же автор охарактеризував правові засади освіти в'язнів з погляду Карного виконавчого кодексу Польщі [11].

Значну увагу польські дослідники присвячували питанням *ресоціалізації ув'язнених*, виокремлюючи в цьому питанні й аспекти, пов'язані з освітою. Оминаючи аналіз наукових і методичних праць Адама Шецувки, Чеслава Чапува, Станіслава Єдлевського, Станіслава Гурського, які побачили світ наприкінці XX ст. і у перші роки XXI ст., зосередимо увагу на більш сучасних студіях.

Нещодавно з'явилася стаття Александри Коядинської і Юстини Галендек, в якій окреслено загальнотеоретичні аспекти ресоціалізації в'язнів у пенітенціарній системі Польщі [8]. Авторки передусім визначили критерії, відповідно до яких карні заклади можна вважати виховними інституціями, відтак розкрили поняття і зміст ресоціалізації. Згідно з ними, ресоціалізація – це процес зміни особистості індивіда, метою якого є усунення або послаблення соціальної дезадаптації. Ресоціалізація, яка є корекційним процесом, виправляє неправильно проведений процес соціалізації. Вона може бути спрямована на дітей віком до 13 років, неповнолітніх 14–17 років, молодь вікової групи 18–24 років та дорослих [8, s. 86]. На жаль, доволі поверховими видалися міркування зазначених авторок щодо методів ресоціалізації ув'язнених, оскільки вони просто перелічили напрями праці (культурний, освітній, спортивний, релігійний тощо), а відтак вели мову про термінологічні означення. Водночас слід погодитися з висновками А. Коядинської та Ю. Галендек, що компоненти процесу ресоціалізації потребують повної сумісності, а це ставить високі вимоги до підготовки персоналу в'язниць [8, s. 90].

Складній проблемі ресоціалізації засуджених віком понад 60 років присвятила увагу Барбара Торонь-Фурманек [16]. Вона з'ясувала, що старшого

віку в'язні живуть ізольовано та дискримінуються через те, що держава не в змозі надати їм спеціалізоване медико-соціальне обслуговування й забезпечити належну господарську діяльність з метою ресоціалізації. Одну з важливих проблем складає відсутність підготовлених кадрів у в'язницях для роботи з такими людьми. Зрештою, у Польщі немає професії «геролог», лише викладачі освіти для дорослих та едукатори [16, s. 269].

Не менше складе питання розглянув Даріуш Відалек, який присвятив увагу освіті та ресоціалізації ув'язнених жінок, передусім жінок-матерів [17]. Дослідник констатував, що засуджені жінки (а їх на серпень 2007 р. у Польщі налічувалося 2743 особи) часто не мають фахової освіти, що в умовах ринкової конкуренції призводить до їх певної суспільної маргіналізації [17, s. 150]. Він розглянув правові засади освіти ув'язнених, склав характеристику засуджених жінок, які відвідували тюремні школи. Щоправда, зробив це на доволі вузькій джерельній базі, а саме на матерілах в'язниці у Грудзьондці, де діяла єдина в Польщі школа для жінок, що відбували покарання у вигляді позбавлення волі. У зазначеній школі на 2013 р. здобували освіту приблизно 40 жінок у віці від 19 до 50 років. Вони відрізнялися своїм інтелектуальним рівнем і цілеспрямованістю у роботі над собою, а також ступенем деморалізації і життєвим досвідом. Залежно від потреб засуджених жінок школа модифікувала освітні послуги: частина ув'язнених навчалися в основній швейній школі, інші – в основній професійній школі, середній школі для дорослих і початковій школі для дорослих. Засудженні набували практичних умінь в швейній і гастрономічній майстернях, користувалися бібліотекою. Крім опанування шкільної програми та здобуття фахових компетентностей, учениці редагували шкільну газету, розвивали свої мистецькі здібності, брали участь в танцювальних конкурсах, вивчали англійську мову, займалися релігійними практиками, шили одяг для дітей, які виховувалися в місцевому Будинку матері і дитини [17, s. 155–156].

Як слушно зауважив Д. Відалек, ефективність ресоціалізаційного впливу на ув'язнених жінок залежить від багатьох взаємопов'язаних чинників. Серед них він велике значення відводив особистісним рисам і професійності педагогів, виховному середовищу, готовності учениць співпрацювати з учителями. Він відзначав, що школа при в'язниці у Грудзьондці націлена на формування таких рис як товариськість і активність, що досягається спільними поїздками, кемпінгом, переглядом театральних вистав, відвідуванням спеціальних заходів та організацією паломництв, спільного святкування Великодня та Різдва [17, s. 156]. На відміну від Д. Відалека інші вчені більш ґрунтовно описали проблеми ресоціалізації в'язнів у польських тюрмах [6].

У контексті аналізу ресоціалізаційних практик польські вчені присвячували увагу передовсім *фаховій освіті ув'язнених*. Зокрема, Дарія Бецкер-Пестка висвітлила форми професійної активізації ув'язнених в Польщі [2]. Дослідниця

назвала такі форми професійної активізації, які використовуються в пенітенціарних підрозділах Польщі: праця засуджених (оплачувана і неоплачувана) на території карного закладу; освіта (навчання в шкільних інституціях та професійні курси. Інструментами пенітенціарної служби для професійної активізації засуджених є: державна програма «Робота для засуджених»; робочі місця пенітенціарних установ; програма POWER; проєкти в рамках Норвезького фінансового механізму 2009; авторські програми, які впроваджує та виконує пенітенціарна служба в установах виконання покарань; навчання засуджених; профорієнтаційні консультації [2, s. 166]. Особливу увагу дослідниця присвятила урядовій програмі «Робота для в'язнів», яка реалізовується в Польщі з 2016 р. Її мета – підтримати широко зрозумілу соціальну реадаптацію людей, які перебувають у в'язницях і слідчих ізоляторах, приділяючи особливу увагу їх професійній активізації. Програма базується на трьох складових: 1) будівництво виробничих цехів у місцях позбавлення волі; 2) розширення можливостей неоплачуваної роботи для засуджених в органах місцевого самоврядування; 3) надання пільг для підприємців, які наймають ув'язнених. Протягом перших 18 місяців реалізації програми працевлаштування засуджених зросло на 11 тис. осіб, а їх рівень зайнятості збільшився і перевищив раніше нечуване значення в 52,8%. Проєкт мав позитивний вплив щодо зменшення витрати на утримання засуджених [2, s. 167].

З приводу програми POWER дослідниця відзначила, що її мета полягає у підвищенні професійної та соціальної активності засуджених та зростанні їх працевлаштування, надання можливостей ув'язненим отримати нові професійні навички. За кошти цієї програми, для прикладу, пенітенціарна служба в Гданську запланувала, серед іншого, курси та навчання за професіями: бруківник, плиточник, перукар, робітник загального профілю, технолог, фахівець оздоблювальних робіт у будівництві, зварювальник, доглядальниця за людьми похилого віку, хронічно хворими та інвалідами [2, s. 168]. Д. Бецкер-Пестка коротко розповіла й про інші програми та проєкти професійної активізації ув'язнених у Польщі, запропонувавши створити інформаційну інтегровану систему, яка б уможливила обмін досвідом між суб'єктами, залученими до професійної діяльності щодо активізація ув'язнених.

Програма POWER стала об'єктом дослідження Агнєшки Врубель-Хмель [18]. Участь засуджених у цій програмі ґрунтується на принципі добровільності, а також необхідності відповідати декільком додатковим критеріям: наявність близького, максимум 2-річного терміну закінчення відбування покарання або отримання права подавати клопотання про умовно-дострокове звільнення; наявність позитивного висновку комісії виконання покарань (комісія є внутрішнім колегіальним органом установи, що відповідає, в тому числі, за кваліфікацію залучення засуджених до навчання в школах і на курсах) [18, s. 291].

Уже згадана Д. Бецкер-Пестка в наступній статті окреслила зміст авторських програм щодо освіти в'язнів [3]. Зокрема, вела мову про програму «Тюремний Університет – шлях до свободи», яка була започаткована у 2004 р. Він охоплює як виховну, так і корекційну сферу, й реалізується вихователем відділення, керівниками відділень, начальником пенітенціарної частини в Білостоку. Заходи, які проводяться в рамках програми, включають освіту у сфері профілактики залежностей та протидії насильству, професійну активізацію, сприяння здоров'ю та здоровому способу життя, фізичну рекреацію та релігійну освіту [3, s. 18].

З приводу культурно-просвітницької роботи як засобу ресоціалізації І. Нєвядомська зазначила, що попри численні переваги цього виду діяльності, він усе ж недостатньо ефективний. В основному це пов'язано з тим, що лише невелика частина ув'язнених залучена до такого роду діяльності. Найчастіше це люди, які демонструють певні інтереси або володіють певними талантами. Переважна більшість засуджених бере участь у культурних заходах пасивно, погоджуючись на пропозиції з боку в'язничної адміністрації. У культурно-просвітницькій діяльності переважають заходи, які мало впливають на ув'язнених. Йдеться про читання газет і книг із тюремної бібліотеки, слухання радіопрограм, перегляд телевізійних програм, відео та заходів у кімнаті-світлиці [13, s. 110]. Ресоціалізацію в'язнів за допомогою участі у в'язничному самоврядуванні окреслила Альдона Навуй-Слежинська [12], щоправда її праця мала здебільшого історико-ретроспективний характер.

Низка публікацій були присвячені *діяльності окремих освітніх центрів при в'язницях Польщі*. Певну увагу дослідників привертає досвід ресоціалізації в'язнів через освітні ініціативи у Вроцлавецькій в'язниці. Так, у 2018 р. Олександра Бетлінська окреслила практики і результати ресоціалізації в'язнів у зазначеному закладі [4]. Авторка виокремила такі заходи щодо ресоціалізації ув'язнених: 1) освітньо-терапевтична програма щодо осіб, які потребують допомоги в родині (включає групову або індивідуальну терапію, націлену на модифікацію відносин у родині); 2) освітньо-терапевтична програма для ув'язнених, які залежні від алкоголю, наркотиків, психотропних засобів; 3) програма інформаційної активізації, спрямованої на пробудження інформаційно-комунікаційних зацікавлень; 4) програма творчої активізації, яка спрямована на залучення в'язнів до творчих конкурсів, святкових врочистостей, культурних заходів; 5) освітня програма, котра передбачає профорієнтацію ув'язнених і забезпечення їм професійної підготовки в рамках Клубу праці; 6) програма спортивно-рекреаційної активності, зорієнтована на заохочення ув'язнених до фізичної активності, участі в командних іграх; 7) програма активної участі в Міжнародному Дні Землі, спрямована на поширення екологічних цінностей [4, s. 15–16]. О. Бетлінська окреслила й шкільні структури

при в'язниці (загальноосвітній ліцей для дорослих, основна професійна школа для дорослих, гімназія для дорослих і початкова школа для неповнолітніх), а також можливості виробничої практики у слюсарській, механічній та будівельній майстерні. Розповіла й про участь в'язнів у виробничих процесах, які діють у в'язниці. Відзначила, що карний заклад співпрацює з бібліотеками, університетами, вищими професійними школами, будинками культури, музеями, галереями. Проте дослідниця охарактеризувала ефективність ресоціалізації у Вроцлавецькій в'язниці лише на підставі бесіди з одним із в'язнів [4, s. 19], що, безумовно, не можна вважати репрезентативним показником.

У 2022 р. побачила світ монографія Дороти Канарек-Лізік та Вітольда Станковського «Навчання засуджених в пенітенціарній системі Польщі. Справа про в'язницю у Влоцлавеку» [7]. Автори розкрили історію цієї пенітенціарної інституції, яка еволюціонувала від трудового (виправно-трудового) табору у Мєленціні, закладений у роки Другої світової війни, до в'язницю у Влоцлавеку. Важливе значення має третій розділ книги, в якому показано систему освіти засуджених у закладі як інструмент їх ресоціалізації, описано освіту засуджених у польському та європейському контекстах, охарактеризовано законодавчі підстави діяльності освітніх закладів при в'язницях.

Відтак Д. Канарек-Лізік та В. Станковський детально проаналізували діяльність Центру безперервної освіти № 2 у Влоцлавецькій в'язниці, в якому діє гімназія для дорослих, загальноосвітній ліцей для дорослих та базова професійна школа для дорослих. Крім того, було створено три навчальні майстерні за професіями: бетоняр, муляр-штукатур та слюсар. Завдяки коштам Європейського Союзу у 2005 р. було обладнано дві лабораторії (комп'ютерну та мультимедійну), а також започатковано один клас основної професійної школи для дорослих (спеціальність: муляр-штукатур), додаткового загальноосвітнього ліцею для дорослих та «післяліцейної школи» (спеціальність: технік-будівельник та технік-інформатик). У 2013 р. в рамках професійних курсів запроваджено новий напрям освіти – слюсар монтажно-оздоблювальних робіт у будівництві. З лютого 2015 р. розпочався набір на спеціальність електрика. У зв'язку з цим було створено цех сухого будівництва та дві електротехнічні лабораторії з екзаменаційними пунктами [7, s. 108–109].

У 2014/2015 н.р. при Центрі безперервної освіти (ЦБО) відкрито підготовчі курси до іспиту з польської мови, математики та англійської мови та курс професійної кваліфікації для слюсаря і техніка з оздоблювальних робіт у будівництві. У 2018/2019 н.р. розпочато курси підвищення кваліфікації для перукарів і кухарів. Разом з ними було створено дві сучасні майстерні: перукарську та громадського харчування. У 2019/2020 н.р. ЦБО № 2 у Вроцлавеку запропонував засудженим загальну середню освіту та професійно-кваліфікаційні курси за напрямами: монтажні та оздоблювальні роботи в

будівництві, муляр-штукатур, бетоняр-кріпильник, електрик, перукар та кухар. У 2020/2021 н.р. курс «Електромонтер» було вилучено з освітньої пропозиції ЦБО та запроваджено новий курс – «Кондитер» [7, s. 109–110]. Автори книги констатували, що за минулі декілька років спостерігається несприятливе явище щодо набору учнів на навчання у школах при в'язниці. Тож на сьогодні основною формою навчання залишаються професійні курси. У книзі наведено статистичну інформацію щодо кількості здобувачів освіти у школах та курсах ЦБО № 2 від 2006 до 2020 рр. [7, s. 112]. Надалі дослідники дали соціально-демографічну характеристику засуджених, які здобували освіту у ЦБО впродовж 2020/2021 н.р., а також констатували: на сьогодні домінуючим типом освіти у польських в'язницях є професійна освіта.

Висновки. Отже, беручи до увагу проблемно-тематичну спрямованість праць польських вчених, присвячених освіті ув'язнених, їх можна поділити на декілька груп. До першої групи належать студії, в яких окреслено стан прив'язничного шкільництва у Польщі на початку XXI ст., наведено статистичні показники щодо зміни чисельності типів шкіл, курсів, залучення ув'язнених до здобуття освіти початкового, базового, середнього, професійного і вищого рівнів. До другої групи слід зарахувати праці, присвячені питанням ресоціалізації ув'язнених, автори яких виокремлювали й аспекти, пов'язані з освітою. До третьої групи належать дослідження, об'єктом яких є різні форми, спрямування, проблеми та ефективність професійної освіти ув'язнених, здобуття ними професій, необхідних на ринку праці. До четвертої групи зараховуємо публікації, присвячені діяльності окремих освітніх центрів при в'язницях Польщі (наприклад, у Вроцлавецькій в'язниці). У своїх дослідженнях польські науковці часто присвячували увагу історичним аспектам розвитку освітніх прив'язничних установ, окреслювали юридичні засади функціонування системи освіти в'язнів, аналізували здобутки і труднощі ресоціалізації засуджених осіб. Відзначаємо, що проблема освіти, виховання й загалом досвід ресоціалізації ув'язнених в Польщі можу стати предметом дисертаційного дослідження для українських науковців.

Література:

1. Разиграєв О. Генезис пенітенціарної системи міжвоєнної Польщі (1918–1922 рр.). *Український історичний збірник*. 2015. Вип. 18. С. 164–173.

2. Becker-Pestka D. Formy aktywizacji zawodowej osadzonych w Polsce. Przegląd stosowanych rozwiązań. *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*. 2018. T. 21. Numer specjalny. S. 161–174.

3. Becker-Pestka D. Organizacja systemu edukacji skazanych w Polsce. *E-mentor*. 2019. Nr. 4 (81). S. 14–21.

4. Betlińska A. Funkcja resocjalizacyjna w świetle włocławskiego Zakładu Karnego *Wyzwania gospodarcze, społeczne i polityczne w globalnej gospodarce*, red. M. Wiśniewska, K. Kalińska. Włocławek, 2018. S. 10–20.

5. Bogunia L. Edukacja skazanych w szkołach przywięziennych, pozawięziennych i w formach pozaszkolnych w latach 2000–2007. *Nowa kodyfikacja prawa karnego,* 2009, T. XXIV, S. 201–212.

6. Kalinowska A. Bariery polskiej resocjalizacji penitencjarnej. *Rocznik Naukowy Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy. Transdyscyplinarne Studia o Kulturze i Edukacji.* 2020. Nr 15. S. 79–89.

7. Kanarek-Lizik D., Stankowski W. Nauczanie skazanych w polskim systemie penitencjarnym. Casus Zakładu Karnego we Włocławku. Warszawa: Instytut Społecznych Podstaw Penitencjarystyki, 2022. 163 s.

8. Kojadyńska A., Gałędek J. Resocjalizacja osadzonych przebywających w zakładzie karnym. *Kortowski Przegląd Prawniczy*. 2017. Nr 2. S. 84–90.

9. Krupnyk L. Więziennictwo w Polsce i Ukrainie: od dziedzictwa totalitarnego do współczesnego europejskiego systemu penitencjarnego. *Resocjalizacja Polska*. 2018. Nr 15. S. 107–135.

10. Kulik P. Edukacja osadzonych w polskich zakładach karnych i aresztach śledczych. *Krakowskie Studia Małopolskie*. 2022. Nr. 4(36). S. 107–121.

11. Kulik P. Edukacja osadzonych w polskich zakładach karnych i aresztach śledczych w perspektywie Kodeksu Karnego Wykonawczego. *Policja*. 2022. Nr 4. S. 34–39.

12. Nawój-Śleszyński A. Aktywność samorządowa więźniów w polskim systemie penitencjarnym. Podstawy prawne i praktyka. *Przegląd Więziennictwa Polskiego, Warszawa*. 2017. Nr 94. S. 5–34.

13. Niewiadomska I. Polski model resocjalizacji penitencjarnej. *Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie*. 2016. T. IX. S. 100–122,

14. Nymś-Górna A. Edukacyjne pogranicze izolacji penitencjarnej. *Podstawy edukacji: Graniczność, pogranicze, transgresja*. 2017. Nr 10. S. 159–167.

15. Pietruszka N. Kształcenie na poziomie wyższym w polskim więziennictwie – cel do osiągnięcia czy perspektywiczne wyzwanie? *Pedagogika Szkoły Wyższej*. 2013. Nr 2. S. 111–124.

16. Toroń-Fórmanek B. Geragogika resocjalizacyjna w jednostkach penitencjarnych. Starość, długowieczność więzienna. *Studia Edukacyjne*. 2018. Nr 50. S. 257–273.

17. Widelak D. Pomiędzy edukacja a resocjalizacją – ontologiczny drogowskaz demarginalizacji. *Cieszyński Almanach Pedagogiczny*. 2013. Nr 2. S. 150–159.

18. Wróbel-Chmiel A. Edukacja zawodowa skazanych szansą na lepszą przyszłość dla kobiet i mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności – Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój POWER. *Edukacja – Technika – Informatyka*. 2018. Nr 4/26. S. 288–293.

References:

1. Razyhraiev, O. (2015). Henezys penitentsiarnoi systemy mizhvoiennoi Polshchi (1918–1922 rr.) [Genesis of the penitentiary system of interwar Poland (1918–1922).]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk – Ukrainian Historical Collection,* 18, 164–173. [in Ukrainian].

2. Becker-Pestka, D. (2018). Formy aktywizacji zawodowej osadzonych w Polsce. Przegląd stosowanych rozwiązań [Forms of professional activation of prisoners in Poland. Review of applied solutions]. *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, 21 (Special issue), 161–174. [in Polish].

3. Becker-Pestka, D. (2019). Organizacja systemu edukacji skazanych w Polsce [Organization of the education system of prisoners in Poland]. *E-mentor,* 4 (81), 14–21. [in Polish].

4. Betlińska, A. (2018). Funkcja resocjalizacyjna w świetle włocławskiego Zakładu Karnego [Resocialization function in the light of the Włocławek Prison]. *Wyzwania gospodarcze, społeczne i polityczne w globalnej gospodarce*, red. M. Wiśniewska, K. Kalińska. Włocławek, 10–20. [in Polish].

5. Bogunia, L. (2009) Edukacja skazanych w szkołach przywięziennych, pozawięziennych i w formach pozaszkolnych w latach 2000–2007 [Education of prisoners in prison schools, non-prison schools and in extracurricular forms in the years 2000–2007]. *Nowa kodyfikacja prawa karnego,* XXIV, 201–212. [in Polish].

6. Kalinowska, A. (2020). Bariery polskiej resocjalizacji penitencjarnej [Barriers to Polish penitentiary resocialization]. *Rocznik Naukowy Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy. Transdyscyplinarne Studia o Kulturze i Edukacji,* 15, 79–89. [in Polish].

7. Kanarek-Lizik, D., Stankowski, W. (2022). Nauczanie skazanych w polskim systemie penitencjarnym. Casus Zakładu Karnego we Włocławku [Teaching convicts in the Polish penitentiary system. The case of the Prison in Włocławek]. Warszawa: Instytut Społecznych Podstaw Penitencjarystyki. [in Polish].

8. Kojadyńska, A., Gałędek, J. (2017). Resocjalizacja osadzonych przebywających w zakładzie karnym [Resocialization of inmates staying in a penitentiary]. *Kortowski Przegląd Prawniczy*, 2, 84–90. [in Polish].

9. Krupnyk, L. (2018). Więziennictwo w Polsce i Ukrainie: od dziedzictwa totalitarnego do współczesnego europejskiego systemu penitencjarnego [Prison system in Poland and Ukraine: from totalitarian legacy to contemporary European penitentiary system]. *Resocjalizacja Polska*, 15, 107–135. [in Polish].

10. Kulik, P. (2022). Edukacja osadzonych w polskich zakładach karnych i aresztach śledczych [Education of prisoners in Polish prisons and detention centers]. *Krakowskie Studia Małopolski,* 4(36), 107–121. [in Polish].

11. Kulik, P. (2022). Edukacja osadzonych w polskich zakładach karnych i aresztach śledczych w perspektywie Kodeksu Karnego Wykonawczego [Education of prisoners in Polish prisons and detention centers in the perspective of the Penal Code]. *Policja*, 4, 34–39. [in Polish].

12. Nawój-Śleszyński, A. (2017). Aktywność samorządowa więźniów w polskim systemie penitencjarnym. Podstawy prawne i praktyka [Self-government activity of prisoners in the Polish penitentiary system. Legal basis and practice]. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*, 94, 5–34. [in Polish].

13. Niewiadomska, I. (2016). Polski model resocjalizacji penitencjarnej [Polish model of penitentiary resocialization]. *Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie*, IX, 100–122. [in Polish].

14. Nymś-Górna, A. (2017). Edukacyjne pogranicze izolacji penitencjarnej [Educational borderline of penitentiary isolation]. *Podstawy edukacji: Graniczność, pogranicze, transgresja*, 10, 159–167. [in Polish].

15. Pietruszka, N. (2013). Kształcenie na poziomie wyższym w polskim więziennictwie – cel do osiągnięcia czy perspektywiczne wyzwanie? [Higher education in the Polish prison system – a goal to achieve or a prospective challenge?]. *Pedagogika Szkoły Wyższej*, 2, 111–124. [in Polish].

16. Toroń-Fórmanek, B. (2018). Geragogika resocjalizacyjna w jednostkach penitencjarnych. Starość, długowieczność więzienna [Social Rehabilitation Geragogy in Penitentiary Institutions. Prison Old-ageand Longevity]. *Studia Edukacyjne*, 50, 257–273. [in Polish].

17. Widelak, D. (2013). Pomiędzy edukacja a resocjalizacją – ontologiczny drogowskaz demarginalizacji [Between education and resocialization – ontological signpost of demarginalization]. *Cieszyński Almanach Pedagogiczny*, 2, 150–159. [in Polish].

18. Wróbel-Chmiel, A. (2018). Edukacja zawodowa skazanych szansą na lepszą przyszłość dla kobiet i mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności – Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój POWER [Vocational education of convicts as a chance for a better future for women and men serving prison sentences – Operational Program Knowledge Education Development POWER]. *Edukacja – Technika – Informatyka*, 4/26, 288–293. [in Polish].

УДК: 371.3+ 51:37

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-809-819

Городецька Нателла директор, Neuro Mental Math LLC та провідний експерт з Ментальної арифметики,7411 West 144 TH Street Savage 55378, Minnesota, USA, https://orcid.org/0009-0009-0973-5832

МЕНТАЛЬНА АРИФМЕТИКА ТА НЕЙРОПЛАСТИЧНІСТЬ: ЯК ВПРАВИ НА АБАКУС ВПЛИВАЮТЬ НА РОЗВИТОК МОЗКУ

Анотація. Ментальна арифметика є унікальною методикою розвитку когнітивних здібностей, заснованою на роботі з абакусом. Вона активно застосовується в освіті для стимулювання пам'яті, уваги, аналітичного мислення та швидкості обробки інформації. У статті проведено аналіз впливу вправ на абакус на розвиток мозку з точки зору нейропластичності, яка відіграє ключову роль у здатності мозку адаптуватися до нових завдань і ситуацій. Зокрема, розглядається, як вправи на абакус сприяють створенню нових нейронних зв'язків та посиленню функціональної активності мозку, особливо в тім'яній і лобовій ділянках.

У роботі наведено аналіз сучасних досліджень щодо використання ментальної арифметики в освітніх програмах різних країн. Автори обговорюють педагогічний потенціал методики, її вплив на академічну успішність учнів, а також можливості інтеграції ментальної арифметики в навчальний процес для підвищення ефективності засвоєння матеріалу. Особливу увагу приділено ролі вправ на абакус у розвитку аналітичного мислення, здатності до багатозадачності та просторової уяви.

Особливий акцент зроблено на здатності ментальної арифметики стимулювати когнітивну гнучкість, що є важливим для сучасних освітніх систем. Наведено приклади ефективного використання методики у навчанні молодших школярів, а також її адаптацію до вікових та індивідуальних потреб учнів. Це дозволяє формувати базові навчальні навички, необхідні для подальшого розвитку учнів у старших класах і поза школою.

Практична значущість дослідження полягає у формуванні методичних рекомендацій для педагогів щодо застосування ментальної арифметики в навчальному процесі. Окрім цього, стаття пропонує можливі шляхи подальшого впровадження методики у позашкільну освіту, що дозволить розширити спектр її застосування. Висновки акцентують увагу на необхідності подальших досліджень, спрямованих на оптимізацію інтеграції цієї методики в сучасну освітню систему, а також на її довгостроковий вплив на формування когнітивного потенціалу дітей.

Ключові слова: ментальна арифметика, нейропластичність, абакус, когнітивні здібності, освітні програми, аналітичне мислення, багатозадачність, розвиток мозку, навчальний процес, когнітивна гнучкість, методика навчання.

Horodetska Natella Director, Neuro Mental Math LLC and a leading expert in Mental arithmetic,7411 West 144 TH Street Savage 55378 Minnesota, USAb, https://orcid.org/0009-0009-0973-5832

MENTAL ARITHMETIC AND NEUROPLASTICITY: HOW ABACUS EXERCISES AFFECT BRAIN DEVELOPMENT

Abstract. Mental arithmetic is a unique method of developing cognitive abilities based on working with an abacus. It is actively used in education to stimulate memory, attention, analytical thinking, and speed of information processing. The article analyzes the impact of abacus exercises on brain development from the point of view of neuroplasticity, which plays a key role in the brain's ability to adapt to new tasks and situations. In particular, it examines how abacus exercises contribute to the creation of new neural connections and the enhancement of functional activity of the brain, especially in the parietal and frontal regions.

The paper analyzes modern research on the use of mental arithmetic in educational programs in different countries. The authors discuss the pedagogical potential of the method, its impact on students' academic performance, as well as the possibilities of integrating mental arithmetic into the educational process to increase the efficiency of learning the material. Special attention is paid to the role of abacus exercises in the development of analytical thinking, the ability to multitask and spatial imagination.

Special emphasis is placed on the ability of mental arithmetic to stimulate cognitive flexibility, which is important for modern educational systems. Examples of the effective use of the method in teaching younger students are given, as well as its adaptation to the age and individual needs of students. This allows you to form basic educational skills necessary for the further development of students in senior grades and outside of school.

The practical significance of the study lies in the formation of methodological recommendations for teachers on the use of mental arithmetic in the educational process. In addition, the article suggests possible ways to further implement the method in extracurricular education, which will allow expanding the range of its application. The conclusions emphasize the need for further research aimed at optimizing the integration of this methodology into the modern educational system, as well as its long-term impact on the formation of children's cognitive potential.

Keywords: mental arithmetic, neuroplasticity, abacus, cognitive abilities, educational programs, analytical thinking, multitasking, brain development, educational process, cognitive flexibility, teaching methodology.

Постановка проблеми. Ментальна арифметика, як освітня методика, здобула популярність у багатьох країнах завдяки своїй здатності розвивати когнітивні здібності дітей. Одним із ключових інструментів, які використовуються у цій методиці, є абакус – стародавній інструмент для обчислень. Однак інтерес науковців зосереджується не лише на практичних навичках обчислень, а й на впливі цих вправ на нейропластичність мозку. У сучасній педагогіці дедалі більше уваги приділяється інтеграції методик, які не лише сприяють засвоєнню знань, але й стимулюють розвиток мозку в цілому.

Актуальність дослідження ментальної арифметики в контексті педагогіки обумовлена зростаючою потребою в розробці інноваційних підходів до навчання. У той час як традиційні методи здебільшого спрямовані на передавання знань, вправи на абакус сприяють розвитку ключових навичок, таких як аналітичне мислення, концентрація, пам'ять і здатність до багатозадачності. Це відкриває нові перспективи для модернізації освітніх систем і дає змогу враховувати індивідуальні особливості розвитку учнів.

Наукова проблема полягає у необхідності глибшого розуміння взаємозв'язку між практикою ментальної арифметики та механізмами нейропластичності. Хоча існує чимало досліджень, які підтверджують ефективність вправ на абакус, відсутність цілісного аналізу впливу цієї методики на розвиток мозку та когнітивних здібностей дітей створює прогалини у сучасних педагогічних підходах. Зокрема, важливим є дослідження того, як регулярне використання абакуса може бути адаптоване для забезпечення більш ефективного навчального процесу в контексті різних освітніх систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В основу написання даної статті покладено аналіз праць вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема: Наомі П. Фрідман, Тревор В. Роббінс, Тунг-Хсін Ву, Чіа-Лінь Чень, Чунцзі Ван, Рен-Шянь Ліу, Джен-Чуен Хсіх, Джейсон Дж. С. Лі, Амін Норузі, Мар'ям Раван, Бабак Разаві, Роберт С. Фішер, Їн-Їн Лоу, Мохаммад С. Хасан, Марина Григор’єва.

Метою статті є аналіз впливу вправ на абакус на розвиток мозку з точки зору нейропластичності та оцінка можливостей інтеграції ментальної арифметики в освітні програми з метою підвищення ефективності навчання. Вивчення цієї теми має практичне значення для педагогів, оскільки дозволяє оптимізувати навчальні підходи, що сприяють розвитку когнітивних здібностей учнів, а також формуванню в них здатності до самостійного й критичного мислення. Для досягнення поставленої мети передбачається вирішення таких *дослідницьких*

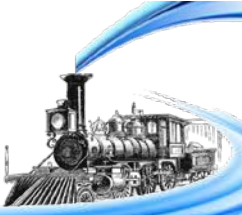
завдань: вивчити наукові підходи до визначення нейропластичності та з'ясувати її роль у розвитку когнітивних функцій дітей; проаналізувати досвід використання ментальної арифметики в освітніх системах різних країн для виявлення найкращих практ; розробити практичні рекомендації щодо впровадження ментальної арифметики в навчальний процес початкових і середніх шкіл з урахуванням індивідуальних особливостей учнів.

Виклад основного матеріалу. Ментальна арифметика є унікальним підходом до розвитку когнітивних здібностей дітей, що базується на візуалізації математичних дій із використанням абакуса. Цей метод, який зародився у стародавньому Китаї, сьогодні набув популярності в усьому світі. Основний принцип ментальної арифметики полягає у маніпуляціях із числами за допомогою уявного абакуса, що активує роботу обох півкуль мозку. Впровадження цієї методики в освітню практику показало значне покращення навичок обчислення, концентрації та логічного мислення в учнів. Окрім цього, ментальна арифметика, зокрема використання абакуса, є ефективним засобом тренування пам'яті та концентрації уваги. Практика обчислень на абакусі навіть найактивнішим дітям зосередитися на завданнях. Це сприяє розвитку дрібної моторики та формуванню міцних нейронних зв'язків у мозку. Крім того, якщо дитина не використовує розумові напрацювання в майбутньому, отримані навички позитивно впливають на загальні когнітивні здібності.

Дослідження, проведене ще в 2011 році Колумбійським університетом, показало, що сучасні люди все більше розміщуються в Інтернеті замість власної пам'яті та мислення. Це відбувається до того, що з часом ми можемо забувати значну кількість інформації. Особливо це стосується дітей, які тримають основну частину знань про світ через телевізор і гаджети. Однак великий обсяг інформації, яка не завжди є актуальною для навчання, може ускладнювати її засвоєння та впливати на здатність концентруватися [1].

Сучасні дослідження показують, що люди дедалі більше містяться у зовнішніх джерелах інформації, таких як Інтернет, замість власної пам’яті, що може призвести до її послаблення. У цьому контексті ментальна арифметика виступає як ефективний інструмент для підтримки та розвитку когнітивних функцій [2]. Експериментальні дослідження підтверджують, що регулярні вправи з використанням абакуса значно покращують когнітивні показники учнів, зокрема здатність до багатозадачності та робочої пам'яті. Більше того, результати дослідження вказують на те, що використання абакуса розвиває здатність до обробки просторової інформації, що є важливим компонентом математичних здібностей [3-4].

Сучасний виклик для дітей – це вміння зосередитися, особливо у процесі навчання. Психологи та неврологи відзначають, що половину сучасних вихованців дитячих садків складають діти з підвищеною активністю. У цьому

контексті ментальна арифметика є чудовим інструментом для тренування пам’яті та концентрації. Практика роботи з абакусом навіть найактивнішим дітям зосередитися на виконанні завдань.

Передній відділ мозку – лобнополярна кора – відповідає здатності прогнозувати майбутнє на основі минулого досвіду. Це дозволяє мозку робити короткострокові прогнози та мислити стратегічно, виявляючи закономірності подій. Регулярне тренування нейронних зв’язків із раннього віку сприяє збереженню цих здібностей навіть через десятки років, підвищуючи загальну ефективність роботи мозку.

Ментальна арифметика – це не тільки вправи з усного обчислення, а й тренування клітин мозку. Практика роботи з абакусом та його подальша візуалізація в уяві розвивають дрібну моторику та сприяють формуванню потужних зв’язків між нейронами. Крім того, якщо дитина у майбутньому не зміниться, усні обчислення на практиці, здобуті навички позитивно впливають на її когнітивні здібності в цілому.

Дослідження показали, що регулярна практика обчислень із використанням абакуса сприяє покращенню кількох важливих когнітивних функцій, серед яких:

- **Робоча пам'ять**: виконання обчислень за допомогою уявного абакуса вимагає утримання та обробки інформації в короткочасній пам'яті. Це підсилює здатність до багатозадачності.
- **Увага**: практика ментальних обчислень покращує здатність до концентрації, що є важливим не лише для математичних задач, але й для інших видів розумової діяльності.
- **Виконавчі функції**: тренування з абакусом впливають на здатність планувати, організовувати та виконувати складні завдання.

Інший важливий аспект, який ми б хотіли розкрити у рамках нашого дослідження – педагогічний вимір нейропластичності.

Нейропластичність мозку – це його здатність змінювати свою структуру та функції під впливом досвіду, навчання чи зовнішніх стимулів. У контексті освіти це означає, що мозок дитини здатен адаптуватися до нових видів діяльності, створюючи нові нейронні зв'язки та зміцнюючи вже існуючі. Ментальна арифметика, яка вимагає інтенсивної концентрації та швидких обчислень, стимулює розвиток нейропластичності, забезпечуючи підвищення когнітивної гнучкості та продуктивності мозку.

Згідно з даними дослідження, проведеного європейськими спеціалістами, вправи, що вимагають складних розрахунків, сприяють підвищенню активності в лобовій корі мозку, яка відповідає за аналітичне мислення та прийняття рішень. Результати дослідження свідчать, що у дітей, які займалися ментальною арифметикою протягом одного року, значно збільшилась кількість нейронних зв'язків у тім'яній області мозку [5].

Результати численних досліджень демонструють, що когнітивні тренування, зокрема ментальна арифметика, мають значний вплив на розвиток мозку. Дослідження за допомогою методики eLORETA підтвердило, що вправи на основі складних математичних обчислень активують ділянки мозку, відповідальні за аналітичне мислення та просторову орієнтацію [6].

Дослідження, проведене в Україні, показало, що заняття з ментальної арифметики сприяють покращенню концентрації уваги, швидкості сприйняття та обробки інформації, а також розвитку аналітичного та логічного мислення у дітей віком від 5 до 14 років [7]. Серед інших висновків цього дослідження доцільно виокремити такі:

Покращення когнітивних функцій: заняття ментальною арифметикою позитивно впливають на розвиток пам'яті, уваги та аналітичного мислення. Діти, які регулярно практикують ментальну арифметику, демонструють підвищення швидкості обробки інформації та концентрації.

Стимуляція обох півкуль мозку: методика ментальної арифметики стимулює синхронну роботу лівої (логіка та аналітичне мислення) та правої (візуалізація та уява) півкуль мозку. Це забезпечує кращу когнітивну гнучкість, що дозволяє дітям краще адаптуватися до різних завдань і ситуацій.

Підвищення мотивації до навчання: інтерактивний підхід, який включає використання абакуса, формує у дітей інтерес до навчання, процес розглядається як гра. Діти починають краще сприймати математичні дисципліни, після чого вигляд виглядають доступними і зрозумілими.

Соціальний та емоційний розвиток: дослідження також підкреслюють, що тренування у групах ускладнень соціалізації дітей, покращення їх комунікативних навичок та впевненості у власних силах.

Покращення зв'язків у мозку: збільшується функціональна взаємодія між різними ділянками мозку, особливо в тім'яній і лобній корі.

Зміцнення числових і просторових здібностей: ці процеси підтримуються активацією нейронів, що відповідають за обробку числової та просторової інформації.

Функціональні зміни: спостерігається підвищена активність у тім'яній корі мозку, яка відповідає за візуалізацію чисел та обчислювальні операції.

Довгостроковий ефект: навички, здобуті під час заняття ментальною арифметикою, мають тривалий вплив, навіть якщо дитина продовжує активно займатися цією методикою. Залишається розвиненим стратегічне мислення, пам'ять та здатність вирішувати проблеми.

Все вищенаведене свідчить про доцільність впровадження ментальної арифметики в освітній процес, основними перевагами якої є:

1. **Покращення пам'яті.** Виконання обчислень у пам'яті тренує короткострокову та довгострокову пам'ять.

2. **Розвиток концентрації.** Процеси маніпулювання абакусом вимагають глибокої концентрації на завданні.

3. **Підвищення когнітивної гнучкості.** Постійне переключення між задачами сприяє покращенню здатності адаптуватися до нових умов.

Результати досліджень свідчать про широкий потенціал використання абакуса як інструменту для розвитку когнітивних здібностей у дітей. Зокрема:

- **Освітні програми**: інтеграція тренувань з абакусом у шкільні курси сприяє покращенню академічної успішності.
- **Когнітивна реабілітація**: абакус можна використовувати для відновлення когнітивних функцій у людей із неврологічними розладами.

Наукові дані свідчать, що тренування з абакусом є ефективним засобом покращення когнітивних функцій та стимуляції нейропластичності. Інтеграція цієї методики в освітні програми може суттєво підвищити якість навчання та сприяти гармонійному розвитку мозку [8].

Окрім вже зазначеного, вправи на абакус стимулюють різні види нейропластичності головного мозку, оскільки вони задіюють комплексні когнітивні процеси. Наукові дослідження показують, що регулярне тренування з абакусом сприяє формуванню нових нейронних зв'язків та зміцненню існуючих. Поняття з ментальної арифметики не тільки розвивають інтелектуальну здатність у дітей, але й сприяють відновленню моторики рук та підвищенню нейропластичності мозку у дорослих.

Нейропластичність — це здатність мозку змінювати свою структуру і функції у відповідь на зовнішні стимули. Цей процес включає:

- **Синаптичну пластичність,** тобто зміни у синапсах, які полегшують передачу інформації;
- **Нейрогенез,** утворення нових нейронів, особливо у гіпокампі;
- **Реорганізацію нейронних мереж** у відповідь на навчання чи ушкодження.

Як вправи на абакус впливають на мозок

Дослідження у галузі нейронауки підтверджують позитивний вплив ментальної арифметики на розвиток мозку. Основні аспекти впливу:

1. **Активація обох півкуль мозку.** Виконання вправ на абакус стимулює активність лівої півкулі, відповідальної за логіку та аналітичне мислення, і правої півкулі, яка відповідає за уяву та просторове мислення.

2. **Збільшення щільності сірої речовини.** Регулярні заняття призводять до збільшення сірої речовини у ділянках, пов'язаних із пам'яттю, увагою та моторними функціями.

3. **Покращення зв'язків між нейронами.** Ментальні вправи підсилюють функціональні зв'язки між нейронами, сприяючи ефективнішій передачі інформації.

4. **Розвиток робочої пам'яті.** Постійна потреба утримувати в пам'яті проміжні результати обчислень покращує обсяг і швидкість обробки інформації.

Практичні приклади та дослідження

Дослідження, проведені в Азії, демонструють, що учні, які регулярно практикують ментальну арифметику, мають вищі показники IQ та когнітивної гнучкості порівняно з тими, хто не використовує цю методику. Наприклад, у Японії тривале навчання за допомогою абакуса корелює з покращенням академічних досягнень.

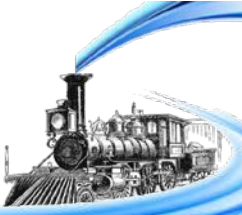
Ще одним підтвердженням є дослідження з використанням функціональної МРТ, яке показало підвищену активність у тім'яній корі мозку у дітей, які займаються ментальною арифметикою.

Висновки. Ментальна арифметика, заснована на вправах із використанням абакуса, є потужним інструментом для стимуляції нейропластичності мозку. Регулярне використання цієї методики сприяє розвитку когнітивних здібностей, пам'яті, концентрації та аналітичного мислення. Подальші дослідження у цій сфері можуть розкрити нові можливості для використання ментальної арифметики як засобу когнітивної реабілітації та оптимізації навчальних процесів.

Ментальна арифметика є ефективним інструментом для всебічного розвитку когнітивних функцій дитини. Його регулярне використання не тільки покращує академічні досягнення, але й стимулює соціальний і емоційний розвиток. Вона може бути корисною як складова сучасних освітніх програм, спрямованих на гармонійний розвиток учнів. Таким чином, інтеграція ментальної арифметики в освітні програми може стати великим кроком у розвитку когнітивних здібностей учнів та підтримці їхньої нейропластичності. Серед інших висновків нашого дослідження, окремо слід акцентувати увагу на наступному:

1. **Розвиток когнітивних здібностей через інтерактивне навчання:** ментальна арифметика, заснована на роботі з абакусом, довела свою ефективність у стимулюванні когнітивного розвитку у дітей. Використання абакуса активує обидві півкулі мозку, що сприяє розвитку таких навичок, як аналітичне мислення, просторове уявлення та здатність до багатозадачності. Завдяки інтерактивному підходу діти отримують можливість краще засвоювати навчальний матеріал, що в свою чергу впливає на загальну успішність у навчанні.

2. **Педагогічна значущість методу:** інтеграція ментальної арифметики у навчальні програми є важливим кроком до модернізації освітнього процесу. Методика дозволяє розвивати у дітей здатність до концентрації, поліпшувати робочу пам'ять та розвивати логічне мислення. Це створює умови для формування у учнів ключових компетенцій, необхідних для успішної адаптації

в сучасному світі, включаючи здатність до самостійного вирішення завдань і критичного мислення.

3. **Індивідуальний підхід до учнів:** методика ментальної арифметики дозволяє враховувати індивідуальні особливості учнів. Завдяки адаптації завдань під їхні когнітивні можливості, вдається досягти високого рівня залученості дітей до навчального процесу. Це особливо важливо для учнів, які мають труднощі із засвоєнням традиційних методик навчання, адже вони можуть знайти в ментальній арифметиці зручний інструмент для розвитку власного потенціалу.

4. **Потенціал для нейропластичності:** вправи на абакус не лише зміцнюють існуючі нейронні зв'язки, але й сприяють формуванню нових. Це забезпечує розвиток нейропластичності, що є важливим для довгострокового когнітивного розвитку. Регулярні тренування позитивно впливають на функціонування мозку, підтримуючи його гнучкість і здатність до адаптації. Це особливо актуально у віці, коли мозок дітей найбільш сприйнятливий до навчання.

5. **Практична цінність для педагогів:** використання ментальної арифметики як додаткового інструменту у навчальному процесі є ефективним засобом підвищення навчальних результатів учнів. Методика може бути успішно інтегрована у шкільні програми, особливо в початкових класах. Завдяки цьому учні отримують не лише покращені математичні навички, але й можливість розвивати м'які навички, такі як наполегливість, системність і здатність працювати в команді.

6. **Рекомендації для педагогічного застосування:**

- **Впровадження в початковій школі:** використання методики ментальної арифметики у навчанні дітей віком 6-10 років може стати основою для формування базових когнітивних здібностей.
- **Поєднання з іншими тренуваннями:** рекомендується комбінувати вправи з абакусом із іншими когнітивними практиками, що сприятиме всебічному розвитку учнів.
- **Групові заняття:** проведення занять у групах стимулює соціальні навички дітей, включаючи комунікацію, співпрацю та взаємопідтримку.
- **Інтеграція у позакласні програми:** ментальна арифметика може стати частиною позакласної роботи, спрямованої на розвиток інтересу до математики та інших навчальних дисциплін.

7. **Довгостроковий ефект:** навички, здобуті під час навчання ментальній арифметиці, зберігають свій вплив навіть через багато років після завершення практики. Розвиток стратегічного мислення, пам'яті та аналітичних здібностей забезпечує учням переваги в подальшому навчанні та професійній діяльності.

Література:

1. Study Finds That Memory Works Differently in the Age of Google. Columbia News. July 14, 2011 URL: https://news.columbia.edu/news/study-finds-memory-works-differently-age-google?utm_source=chatgpt.com

2. Why mental arithmetic is the best exercise for a brain? ISMA. International School. URL: https://isma.bz/en/articles/why-mental-arithmetic-is-the-best-exercise-for-a-brain/

3. Tung-Hsin Wu, Chia-Lin Chen, Yung-Hui Huang, Ren-Shyan Liu, Jen-Chuen Hsieh, Jason J S Lee Effects of long-term practice and task complexity on brain activities when performing abacus-based mental calculations: a PET study. Eur J Nucl Med Mol Imaging2009 Mar;36(3):436-45 URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/18985348/

4. Hui Zhou, Fengji Geng, Tengfei Wang, Chunjie Wang, Ye Xie, Yuzheng Hu, Feiyan Chen, Training on Abacus-based Mental Calculation Enhances Resting State Functional Connectivity of Bilateral Superior Parietal Lobules, Neuroscience, Volume 432, 2020, Pages 115-125 URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0306452220301263

5. Naomi P Friedman, Trevor W Robbins The role of prefrontal cortex in cognitive control and executive function. Neuropsychopharmacology. 2021 Aug 18;47(1):72–89 URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8617292/?utm_source=chatgpt.com

6. Amin Noroozi, Maryam Ravan, Babak Razavi, Robert S Fisher, Ying-Ying Law, Mohammad S Hasan. A Robust eLORETA Technique for Localization of Brain Sources in the Presence of Forward Model Uncertainties. IEEE Trans Biomed Eng 2023 Mar;70(3):800-811 URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/36136923/

7. Григор'єва М.І. Аналіз впливу ментальної арифметики на розвиток цілісної особистості учнів молодшого шкільного віку. SWorldJournal. Issue 6 / Part 7. URL: https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj06-07-142

8. Chunjie Wang A Review of the Effects of Abacus Training on Cognitive Functions and Neural Systems in Humans. Front. Neurosci., 02 September 2020 Sec. Decision Neuroscience Volume 14 – 2020 URL: https://www.frontiersin.org/journals/neuroscience/articles/10.3389/fnins.2020.00913/full

References:

1. Study Finds That Memory Works Differently in the Age of Google. Columbia News. July 14, 2011. Retrieved from https://news.columbia.edu/news/study-finds-memory-works-differently-age-google?utm_source=chatgpt.com [in English].

2. Why mental arithmetic is the best exercise for a brain? ISMA. International School. Retrieved from https://isma.bz/en/articles/why-mental-arithmetic-is-the-best-exercise-for-a-brain/ [in English].

3. Tung-Hsin Wu, Chia-Lin Chen, Yung-Hui Huang, Ren-Shyan Liu, Jen-Chuen Hsieh, Jason J S Lee Effects of long-term practice and task complexity on brain activities when performing abacus-based mental calculations: a PET study. Eur J Nucl Med Mol Imaging2009 Mar;36(3):436-45 Retrieved from https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/18985348/ [in English].

4. Hui Zhou, Fengji Geng, Tengfei Wang, Chunjie Wang, Ye Xie, Yuzheng Hu, Feiyan Chen, Training on Abacus-based Mental Calculation Enhances Resting State Functional Connectivity of Bilateral Superior Parietal Lobules, Neuroscience, Volume 432, 2020, Pages 115-125 Retrieved from https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0306452220301263 [in English].

5. Naomi P Friedman, Trevor W Robbins The role of prefrontal cortex in cognitive control and executive function. Neuropsychopharmacology. 2021 Aug 18;47(1):72–89 Retrieved from https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8617292/?utm_source=chatgpt.com [in English].

6. Amin Noroozi, Maryam Ravan, Babak Razavi, Robert S Fisher, Ying-Ying Law, Mohammad S Hasan. A Robust eLORETA Technique for Localization of Brain Sources in the Presence of Forward Model Uncertainties. IEEE Trans Biomed Eng 2023 Mar;70(3):800-811 Retrieved from https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/36136923/ [in English].

7. Григор'єва М.І. Аналіз впливу ментальної арифметики на розвиток цілісної особистості учнів молодшого шкільного віку. SWorldJournal. Issue 6 / Part 7. Retrieved from https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj06-07-142

8. Chunjie Wang A Review of the Effects of Abacus Training on Cognitive Functions and Neural Systems in Humans. Front. Neurosci., 02 September 2020 Sec. Decision Neuroscience Volume 14 – 2020 Retrieved from https://www.frontiersin.org/journals/neuroscience/articles/10.3389/fnins.2020.00913/full [in English].

УДК 378:351.814-057.21]37.035:008(043.2)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-820-829

Дворська Альона Олегівна аспірантка, Українська державна льотна академія, https://orcid.org/0000-0002-9920-8738

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ АВІАЦІЙНИХ ФАХІВЦІВ ЗАСОБАМИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ

Анотація. У статті досліджено проблему формування громадянської культури майбутніх авіаційних фахівців через розвиток їхніх ціннісних орієнтацій. Обґрунтовано значущість громадянської культури як інтегральної особистісно-професійної характеристики, що визначає морально-етичний фундамент майбутнього фахівця, його соціальну відповідальність, патріотизм, толерантність, патріотизм і професійну етику. Розглянуто ключові компоненти громадянської культури, серед яких: правосвідомість, патріотична свідомість, соціальна відповідальність, морально-етична самосвідомість та культура професійної взаємодії. Проаналізовано вплив ціннісних орієнтацій на професійне становлення майбутніх фахівців авіаційної галузі, їхню здатність приймати відповідальні рішення, діяти етично та ефективно в умовах глобалізованого суспільства.

Обґрунтовано методологічні підходи до формування ціннісних орієнтацій у процесі професійної підготовки авіаційних фахівців: компетентнісний підхід, який забезпечує інтеграцію громадянських і професійних компетентностей у навчальний процес; аксіологічний підхід, що акцентує увагу на значенні загальнолюдських та професійних цінностей у розвитку особистості; діяльнісний підхід, який сприяє практичному закріпленню громадянських якостей через волонтерські проєкти, навчальні симуляції та громадські ініціативи; особистісно-орієнтований підхід, спрямований на розкриття індивідуального потенціалу майбутніх фахівців через наставництво, індивідуальні консультації та самостійну проєктну діяльність.

Зроблено висновки про те, що ефективне формування громадянської культури майбутніх авіаційних фахівців можливе лише за умови комплексного підходу до виховання ціннісних орієнтацій, що поєднує навчальні, виховні та соціокультурні аспекти професійної підготовки. Запропоновано конкретні методичні рекомендації щодо інтеграції громадянської культури в систему авіаційної освіти, зокрема через впровадження спеціальних дисциплін, залучення майбутніх фахівців до соціально значущої діяльності та використання інноваційних освітніх технологій.

Ключові слова: громадянська культура, майбутні авіаційні фахівці, етика, соціальна відповідальність, ціннісні орієнтації.

Dvorska Alona Olehivna PhD student, Ukrainian State Flight Academy, https://orcid.org/0000-0002-9920-8738

FORMATION OF CIVIC CULTURE IN FUTURE AVIATION SPECIALISTS BY MEANS OF VALUE ORIENTATIONS

Abstract. The article examines the problem of forming the civic culture of future aviation specialists through the development of their value orientations. The significance of civic culture as an integral personal and professional characteristic that determines the moral and ethical foundation of a future specialist, his social responsibility, patriotism, tolerance, patriotism and professional ethics is substantiated. The key components of civic culture are considered, including: legal awareness, patriotic consciousness, social responsibility, moral and ethical self-awareness, and the culture of professional interaction. The influence of value orientations on the professional development of future aviation industry specialists, their ability to make responsible decisions, act ethically and effectively in a globalized society is analyzed.

Methodological approaches to the formation of value orientations in the process of professional training of aviation specialists are substantiated: a competency-based approach that ensures the integration of civic and professional competencies into the educational process; an axiological approach that focuses on the importance of universal human and professional values in the development of the individual; an activity-based approach that promotes the practical consolidation of civic qualities through volunteer projects, educational simulations, and community initiatives; a personality-oriented approach aimed at revealing the individual potential of future specialists through mentoring, individual consultations, and independent project activities.

The conclusions are drawn that the effective formation of civic culture of future aviation specialists is possible only under the condition of a comprehensive approach to the upbringing of value orientations, which combines educational, educational and socio-cultural aspects of professional training. Specific methodological recommendations are proposed for the integration of civic culture into the aviation education system, in particular through the introduction of special disciplines, the involvement of future specialists in socially significant activities and the use of innovative educational technologies.

Keywords: civic culture, future aviation specialists, ethics, social responsibility, value orientations.

Постановка проблеми. Сучасні вимоги до підготовки фахівців авіаційної галузі передбачають не лише оволодіння професійними знаннями, вміннями та

навичками, але й формування високих морально-етичних стандартів, патріотичної свідомості та громадянської культури. У швидкозмінному глобалізованому середовищі авіаційні фахівці мають діяти відповідально, демонструючи толерантність, професійну етику, а також готовність приймати рішення, що базуються на громадянських і ціннісних орієнтаціях. Разом із тим, аналіз освітньої практики свідчить про недостатній рівень інтеграції елементів громадянської культури в освітній процес підготовки майбутніх авіаційних фахівців. Існує потреба в оновленні педагогічних підходів і методів, спрямованих на виховання громадянської відповідальності, професійної етики та патріотизму. Зокрема, виникає питання, як ефективно розвивати ціннісні орієнтації студентів авіаційних спеціальностей, враховуючи специфіку їхньої майбутньої професійної діяльності.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю пошуку методів, що сприяють формуванню ціннісних орієнтацій через розвиток громадянської культури. Це особливо важливо в умовах викликів сьогодення, зокрема посилення ролі громадянської свідомості у забезпеченні соціальної стабільності та національної безпеки. Тобто постає проблема розробки методів, які дозволяють інтегрувати громадянську культуру в професійну підготовку, забезпечуючи гармонійний розвиток особистості майбутнього авіаційного фахівця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика ціннісних орієнтацій привертала багатьох дослідників. Зокрема, внесок у її вивчення зробили такі науковці: В. Андрущенко, М. Головатий, Г. Дубчак, М. Савчин, П. Таланчук, В. Хмелько, Я. Щепанський та І. Зязюн, які аналізували сутність, механізми формування та вплив ціннісних орієнтацій на особистісний і професійний розвиток людини. Також досліджували дане питання вчені, які висвітлюють теоретичні та практичні аспекти виховання морально-етичних та громадянських якостей у професійній освіті. Так, І. Бех у своїх дослідженнях підкреслює, що ціннісні орієнтації формують внутрішній стрижень особистості, який забезпечує суб'єктивне сприйняття життєвих ситуацій і визначає поведінкові моделі людини [2]. В. Біруля трактує ціннісні орієнтації як систему, що формується у процесі соціальної взаємодії проявляється в усіх аспектах життєдіяльності особистості [1].

О. Камінська зазначає, що становлення професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців відбувається під впливом комплексу факторів, серед яких виокремлено суспільно-економічні умови, освітньо-професійний вплив та індивідуальні особливості фахівців [6]. О. Сухомлинська висвітлює важливість аксіологічного підходу у формування ціннісних орієнтацій [9].

Мета статті. Теоретичне обґрунтування та практичне визначення основних методологічних підходів до формування громадянської культури майбутніх авіаційних фахівців через розвиток ціннісних орієнтацій. Дослідження спрямо-

ване на виявлення зв'язку між громадянською культурою як складовою професійного становлення та ціннісними орієнтаціями, які забезпечують високий рівень морально-етичної відповідальності, професійної етики та патріотизму. Реалізація поставленої мети спрямована на вдосконалення професійної підготовки майбутніх авіаційних фахівців, їхньої морально-етичної самосвідомості та громадянської відповідальності, необхідних для успішної професійної діяльності в умовах сучасного глобалізованого суспільства.

Виклад основного матеріалу. Сучасна авіаційна галузь вимагає від своїх фахівців не лише високого рівня професійних знань і технічних навичок, а й здатності діяти відповідально, етично та ефективно в умовах глобалізованого світу. Майбутній авіаційний фахівець, працюючи у мультикультурному середовищі, має бути носієм таких якостей, як: професійна етика, патріотизм, громадянська відповідальність, толерантність та морально-етична самосвідомість. Формування цих якостей є одним із ключових завдань сучасної освіти, яке може бути досягнуто через розвиток громадянської культури, що є основою для формування ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців.

Громадянська культура визначається як сукупність цінностей, норм і моделей поведінки, що забезпечують конструктивну взаємодію особистості із суспільством, державою та професійним середовищем. Вона є невід'ємною складовою морального і громадянського становлення особистості. Громадянська культура майбутніх авіаційних фахівців являє собою інтегральну особистісно-професійну характеристику, яка охоплює, мотивацію, ціннісні орієнтації, громадянську свідомість, морально-етичні якості, а також систему переконань і поглядів. Вона включає етичність та культуру взаємодії у професійному середовищі, зокрема в повітряному просторі, і спрямована на формування відповідальності перед суспільством, патріотичної свідомості та соціальної відповідальності. Ця характеристика покликана забезпечувати не лише ефективність професійної діяльності, а й високий рівень морально-етичного самовизначення в авіаційній галузі [4]. Ключовими компонентами громадянської культури є: 1) патріотизм – усвідомлення своєї приналежності до країни, готовність сприяти її розвитку; 2) правосвідомість – знання законів і дотримання норм поведінки, регламентованих професійною етикою; 3) толерантність – здатність взаємодіяти з представниками різних культур, враховуючи їхні традиції, особливості та цінності; 4) соціальна відповідальність – усвідомлення впливу професійної діяльності на суспільство, зокрема в контексті безпеки польотів та екологічних аспектів авіації.

У контексті дослідження ціннісних орієнтацій майбутніх авіаційних фахівців можна врахувати думку І. Беха, який зазначає, що особистісні цінності формують внутрішній стрижень особистості. Цей стрижень можна трактувати як етичну ціннісну орієнтацію, яка не лише забезпечує цілісне суб'єктивне

сприйняття окремих проявів поведінки людини, але й слугує основою для прогнозування її дій у різноманітних професійних та життєвих ситуаціях. У професійній підготовці авіаційних фахівців така орієнтація сприяє формуванню відповідального ставлення до діяльності, моральної самосвідомості та здатності діяти етично у складних ситуаціях, характерних для авіаційної галузі [2].

О. Камінська у своїх дослідженнях трактує ціннісні орієнтації як ставлення студентів до матеріальних і духовних аспектів, які формують їхній світогляд, визначають життєві пріоритети та професійні перспективи. На її думку, становлення професійно-ціннісних орієнтацій залежить від низки чинників, серед них виокремлено: суспільно-економічні умови, що включають соціальну та політичну стабільність, культурний розвиток, звернення до історичних традицій і національних цінностей; освітньо-професійний вплив, який передбачає інтеграцію інновацій у навчальний процес, впровадження сучасних технологій, формування культурно-освітнього середовища; особистісні фактори, що залежать від рівня культурного розвитку майбутніх фахівців, засвоєння ними індивідуальних цінностей та гуманістичних ідеалів. Дані чинники відіграють важливу роль у формуванні світоглядної та професійної системи координат майбутніх фахівців [6].

У науковому дослідженні В. Бірулі ціннісні орієнтації можуть бути охарактеризовані як вибіркова, відносно стійка система, яка визначає спрямованість особистості на ключові соціальні цінності. Ця система формується у процесі соціальної взаємодії та виявляється у кожному аспекті життєдіяльності людини. Вона охоплює такі складові, як потреби, інтереси, мотиви, установки, життєві цілі та рівень самосвідомості. Ціннісні орієнтації відіграють фундаментальну роль у визначенні поведінкових моделей, впливаючи на прийняття рішень і реалізацію професійної діяльності. У професійному становленні студентів вони стають основою для розвитку їхньої соціальної відповідальності, етичної свідомості та орієнтації на досягнення суспільно значущих цілей, що є критично важливим у контексті формування сучасних фахівців [1].

У сучасному освітньому процесі надзвичайно важливою є інтеграція ціннісного підходу, який ґрунтується на гуманістичних засадах виховання. Як зазначає О. Сухомлинська, ефективність такого підходу полягає у концентрації аксіологічних цінностей навколо ідеї гуманістичного виховання, що сприяє формуванню освітнього середовища, орієнтованого на розвиток особистості. Важливим аспектом є систематизація, педагогізація та ієрархізація основних цінностей, які забезпечують послідовність і цілісність виховного процесу. Крім того, увага має бути зосереджена на загальнолюдських цінностях (людина, сім’я, Батьківщина, знання, праця), адже саме ці категорії формують фундамент світогляду й моральних переконань особистості. Впровадження гуманістичних ідей у систему освіти сприяє вихованню не лише освічених, але й морально

відповідальних громадян, здатних приймати етичні рішення і проявляти соціальну відповідальність. Такий підхід особливо актуальний у підготовці майбутніх авіаційних фахівців, адже він забезпечує формуванню професійної етики, відповідального ставлення до своєї діяльності та усвідомлення важливості своєї ролі в суспільстві. Орієнтація освітнього процесу на загальнолюдські цінності дозволяє майбутнім фахівцям осягнути глибину своєї професійної місії, зміцнити громадянську позицію та підвищити рівень моральної культури [9].

Духовність є важливим компонентом структури цінностей особистості, оскільки вона виконує регулятивну функцію у поведінці людини та формує гуманістичну спрямованість її діяльності. У контексті професійної підготовки майбутніх авіаційних фахівців духовність набуває особливого значення, адже вона слугує базою для прийняття етичних рішень, усвідомлення прийняття етичних рішень, усвідомлення професійної відповідальності та формування моральних орієнтирів [7]. Гуманістичні концепції, орієнтовані на виховання як ключовий елемент освітнього процесу, створюють оптимальні умови для розвитку потенціалу особистості. Вони сприяють гармонійному поєднанню професійної та громадянської складових підготовки, що є важливим для формування високоморальних, соціально відповідальних і професійно компетентних фахівців авіаційної галузі. Орієнтація на гуманістичні цінності дозволяє майбутнім фахівцям не лише опановувати професійні знання та навички, але й усвідомлювати важливість етичних аспектів у своїй діяльності, забезпечуючи таким чином інтеграцію духовних і практичних елементів у їхньому професійному становленні.

Відповідно до визначення, поданого в українському педагогічному словнику «ціннісні орієнтації – це вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, орієнтована на певний аспект соціальних цінностей, що формуються в процесі соціального розвитку індивіда, його участі в трудовому житті. Виховання людини можна розглядати як керування становленням або або зміною її ціннісних орієнтацій» [3].

Ціннісні орієнтації – це стійкі внутрішні утворення, які визначають пріоритети особистості, її ставлення до професійної діяльності та суспільства. Для авіаційних фахівців особливо важливими є: етичні орієнтації (дотримання високих моральних стандартів у професійній діяльності); професійні орієнтації (якість виконання обов’язків, орієнтація на безпеку польотів, відповідальність перед пасажирами); соціальні орієнтації (готовність працювати у команді, взаємодіяти з колегами з різних країн). Формування ціннісних орієнтацій у майбутніх фахівців можливе лише за умови поєднання громадянського виховання з професійною підготовкою, що забезпечує гармонійний розвиток особистості.

І. Турчик та Н. Мацола у своїх дослідженнях виокремлюють стадії формування цінностей та ціннісних орієнтацій у індивіда, тому побачити

розвиток цих стадій ми можемо і на наших майбутніх фахівців авіації, що включає кілька ключових стадій. На першій стадії відбувається формування уявлень про себе, що є основою для подальшого самовизначення. На другій стадії індивід намагається зрозуміти та оцінити навколишній світ, розвиваючи здатність до критичного мислення та аналізу соціальної дійсності. Третя стадія передбачає самоусвідомлення себе у контексті цього світу, що є важливим для формування внутрішніх ціннісних орієнтирів. П'ята стадія спрямована на оцінювання власних досягнень і можливостей, що дозволяє студентам сформувати об'єктивну самооцінку. Шоста стадія – пошук відповідей на запитання «Що робити?», сприяє розвитку у майбутніх фахівців здатності приймати відповідальні рішення, орієнтуючись на морально-етичні принципи. Остання, сьома стадія, включає корекцію сформованих ціннісних орієнтацій відповідно до нових життєвих викликів та професійних умов. У контексті підготовки авіаційних фахівців цей процес є надзвичайно важливим, адже саме ціннісні орієнтації визначають етику, громадянську відповідальність та соціальну адаптивність. Усвідомлення власної ролі у суспільстві, осмислення мети своєї професійної діяльності та здатність до самокорекції забезпечують гармонійний розвиток особистості, здатної ефективно діяти в умовах сучасного глобалізованого світу [8].

Ефективне формування громадянської культури та ціннісних орієнтацій можливе через використання різних методологічних підходів:

1) Компетентнісний підхід передбачає інтеграцію професійних і громадянських компетенцій. У цьому контексті пропонується включити дисципліни із громадянської освіти в навчальні програми авіаційних спеціальностей та використання модулів, які акцентують увагу на патріотизмі, правосвідомості та соціальній відповідальності.

2) Аксіологічний підхід ґрунтується на формуванні цінностей через освітній процес, що охоплює використання кейс-методів для аналізу моральних дилем у професійній діяльності, проведення дискусій на теми, пов'язані з відповідальністю перед суспільством. Важливим інструментом також є проєктна діяльність, спрямована на розвиток гуманістичних цінностей у майбутніх фахівців.

3) Діяльнісний підхід забезпечує формування ціннісних орієнтацій через практичну діяльність, наприклад: залучення майбутніх фахівців до волонтерських проєктів та громадських ініціатив; організація навчальних симуляцій, спрямованих на прийняття етичних рішень у реальних професійних ситуаціях. Практична діяльність дозволяє майбутнім фахівцям закріплювати морально-етичні цінності в реальних умовах, формуючи відповідальність перед суспільством і професійною спільнотою.

4) Особистісно-орієнтований підхід акцентує увагу на індивідуальних особливостях кожного майбутнього фахівця. Основні методи застосування:

наставництво та індивідуальні консультації, які допомагають сформувати цінності; заохочення до самостійної роботи над проєктами, що розкривають громадянську відповідальність [5].

На основі зазначених методологічних підходів пропонується інтегрувати курси з громадянської освіти (наприклад, «Етика авіаційної діяльності», «Міжнародне авіаційне право») до навчальних планів авіаційних спеціальностей, запровадити проєкти, що стимулюють громадянську активність (організація волонтерських ініціатив або участь у національних акціях) та застосування цифрової технології для моделювання професійних ситуацій, що вимагають прийняття морально-етичних рішень.

Ціннісні орієнтації є основою для формування морально-етичних стандартів і професійної відповідальності. Вони охоплюють потреби, інтереси, мотиви, установки, життєві цілі та рівень самосвідомості. Для авіаційних фахівців ці орієнтації є фундаментом для прийняття рішень у професійній діяльності та впливу на суспільство.

Формування громадянської культури майбутніх авіаційних фахівців через розвиток ціннісних орієнтацій є важливим аспектом сучасної професійної підготовки. У сучасних умовах глобалізації та мультикультурного професійного середовища авіаційної галузі особливого значення набуває розвиток громадянської культури, яка охоплює патріотизм, професійну етику, толерантність, громадянську відповідальність та соціальну свідомість. Ці якості визначають морально-етичний фундамент майбутнього фахівця, сприяють підвищенню рівня професійної компетентності та забезпечують ефективність діяльності в умовах професійної багатозадачності. Аналіз теоретичних досліджень і практичних підходів до формування ціннісних орієнтацій дозволив зробити такі висновки:

1) Громадянська культура виступає важливим інструментом формування ціннісних орієнтацій і являє собою інтегральну особистісно-професійну характеристику. Вона охоплює систему цінностей, норм і моделей поведінки, які сприяють гармонійній взаємодії особистотсі із суспільством, державою та професійним середовищем.

2) Основу громадянської культури складають загальнолюдські цінності такі, як: людина, сім’я, Батьківщина, знання, праця – забезпечують формування моральної стійкості, соціальної відповідальності та етичної свідомості майбутніх фахівців.

3) Методологічні підходи до формування ціннісних орієнтацій є ефективним інструментом для інтеграції елементів громадянської культури в професійну підготовку. Компетентнісний підхід забезпечує поєднання громадянських і професійних компетентностей, аксіологічний підхід акцентує увагу на значенні цінностей у життєдіяльності особистості, а діяльнісний підхід

створює умови для практичного закріплення громадянських якостей через участь у волонтерських і соціальних проєктах.

4) Особистісно-орієнтований підхід спрямований на розкриття індивідуального потенціалу кожного майбутнього фахівця через наставництво, індивідуальні консультації та заохочення самостійної роботи над проєктами, орієнтованими на громадянську відповідальність. Це дозволяє майбутнім фахівцям осягнути глибину своєї професійної місії, зміцнити морально-етичну свідомість і підвищити рівень соціальної відповідальності.

5) Практична значущість формування ціннісних орієнтацій полягає у підготовці морально відповідальних, професійно компетентних і соціально свідомих фахівців, здатних ефективно працювати в умовах багатозадачності й мультикультурного середовища авіаційної галузі.

Таким чином, розвиток громадянської культури як базового компонента професійної підготовки дозволяє не лише сформувати високоетичну особистість, а й забезпечити її готовність до вирішення складних морально-етичних дилем, характерних для професійної діяльності в авіації. Інтеграція загальнолюдських цінностей у освітній процес сприяє гармонійному розвитку особистості, яка усвідомлює свою відповідальність перед суспільством і професійною спільнотою, діє у відповідності до норм етики та моралі й готова до ефективної роботи в умовах глобалізованого світу.

Література:

1. Біруля В. В. Формування у підлітків ціннісних орієнтацій засобами художньої літератури у позанавчальний час : автореф. дис. ... канд. пед. 189 наук : спец : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / В. В. Біруля. – Херсон, 2005. – 33 с.

2. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн.1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: навч.-метод.видання / І.Д.Бех. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.

3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ, 1997. С. 336.

4. Дворська А. О. Методологічні підходи до формування громадянської культури майбутніх фахівців авіаційної галузі. Наука і техніка сьогодні. Наукові перспективи. No4 (32). 2024. С. 588.

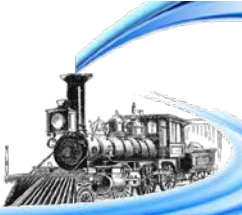
5. Золотухіна С.Т., Башкір О.І. Наукові підходи в педагогічних дослідженнях: методичні рекомендації. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди. 2016. 33 с

6. Камінська, О. М. (2011). Чинники впливу на розвиток ціннісних орієнтацій студентів архітектурного профілю. Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. Ушинського, 5-6, 21-28 (Kaminska, O. M. (2011). Impact factors of values orientation development of architecture students. Scientific Bulletin of South Ukrainian National Pedagogical university named after Ushynsky, 5-6, 21-28).

7. Маковецький А.М. Ціннісні орієнтації української молоді та їхня трансформація: досвід соціологічного аналізу. Вісник Львівського ун-ту. Серія «Соціологічна». Львів, 2008. Вип. 2. С. 330–337

8. Турчик І. Х., Мацола Н. П. Особливості формування ціннісних орієнтацій студентів – майбутніх учителів. Інноваційна педагогіка. 2019. Вип. 11. Т. 3. С. 12 - 15.

9. Сухомлинська О. Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи // О. Сухомлинська // Шлях освіти. – К., 1996. – С. 24-26.

References:

1. Birulja, V. V. (2005). Formuvannja u pidlitkiv cinnisnih orientacij zasobami hudozhn'oï literaturi u pozanavchal'nij chas [Formation of value orientations in adolescents by means of fiction in extracurricular time]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Herson [in Ukrainian].
2. Beh, I.D. (2003). *Vihovannja osobistosti [Education of the individual]*. (vol. 1-2). K.: Libid' [in Ukrainian].
3. Goncharenko, S. U. (1997). *Ukraïns'kij pedagogichnij slovnik [Ukrainian pedagogical dictionary*]. Kiïv [in Ukrainian].
4. Dvors'ka, A. O. (2024). Metodologichni pidhodi do formuvannja gromadjans'koï kul'turi majbutnih fahivciv aviacijnoï galuzi [Methodological approaches to the formation of civic culture of future aviation industry specialists]. *Nauka i tehnika s'ogodni - Science and technology today*, 4 (32). 2024, 588 [in Ukrainian].
5. Zolotuhina, S.T., Bashkir, O.I. (2016). *Naukovi pidhodi v pedagogichnih doslidzhennjah [Scientific approaches in pedagogical research*]. Harkiv: HNPU imeni G.S. Skovorodi [in Ukrainian].
6. Kamins'ka, O. M. (2011). Chinniki vplivu na rozvitok cinnisnih orientacij studentiv arhitekturnogo profilju [Impact factors of values orientation development of architecture students]. Naukovij visnik Pivdennoukraïns'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universitetu im. Ushins'kogo - *Scientific Bulletin of South Ukrainian National Pedagogical university named after Ushynsky*, 5-6, 21-28 [in Ukrainian].
7. Makovec'kij, A.M. (2008). Cinnisni orientaciï ukraïns'koï molodi ta ïhnja transformacija: dosvid sociologichnogo analizu [Value orientations of Ukrainian youth and their transformation: experience of sociological analysis]. *Visnik L'vivs'kogo un-tu. Serija «Sociologichna» - Bulletin of Lviv University. Series "Sociological"*, 2, 330–337 [in Ukrainian].
8. Turchik, I. H., Macola, N. P. (2019). Osoblivosti formuvannja cinnisnih orientacij studentiv – majbutnih uchiteliv [Peculiarities of the formation of value orientations of students - future teachers]. *Innovacijna pedagogika – Innovative pedagogy,* 11, 3, 12 – 15 [in Ukrainian].
9. Suhomlins'ka, O. (1996). Suchasni cinnosti u vihovanni: problemi, perspektivi [Modern values in education: problems, prospects]. *Shljah osviti - The path of education,* 24-26 [in Ukrainian].

УДК 37.091.33:577.1+576.3+575.8

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-830-840

Казанішена Наталія Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри біології та екології, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, тел.: (097) 217-47-35, https://orcid.org/0000-0002-0837-6905

Григорчук Інна Дмитрівна кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри біології та екології, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, тел.: (097) 695-59-46, https://orcid.org/0000-0002-2260-998X

РЕАЛІЗАЦІЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ЕВОЛЮЦІЙНОГО ВЧЕННЯ, ЦИТОЛОГІЇ ТА МОЛЕКУЛЯРНОЇ БІОЛОГІЇ

Анотація. У статті розглядається актуальна проблема реалізації міжпредметних зв'язків при викладанні біологічних навчальних дисциплін. Потреба в інтеграції знань та використанні міжпредметних зв'язків обумовлена тим, що різні галузі біологічних наук у своєму розвитку використовують напрацювання інших галузей біології та суміжних наук. Водночас, для усвідомлення суті біологічних процесів та явищ важливо розуміти відповідні базові поняття, зв'язки між ними, взаємозв'язки організмів та процесів різних рівнів організації тощо. Проблема реалізації міжпредметних зв'язків потребує ґрунтовного системного підходу і є актуальною для викладання у закладах загальної середньої та закладах вищої освіти.

Здійснено порівняльний аналіз змісту понять «інтеграція» та «міжпредметні зв'язки» у контексті їх реалізації в освітньому процесі під час вивчення еволюції органічного світу. Акцентуємо увагу на застосуванні міжпредметних зв'язків. Використання міжпредметних зв'язків на заняттях має за мету узгодження вивченого раніше із новими знаннями, застосування попередньо здобутої інформації для формування нової системи знань та вимагає використання інформації з інших навчальних дисциплін, галузей науки для обґрунтування, пояснення сутності досліджуваного явища, процесу, об'єкта.

Аналіз курсу «Еволюційне вчення» демонструє його тісний зв'язок з іншими галузями біологічної науки та начальними предметами. Це ботаніка, зоологія, цитологія, гістологія та ембріологія, фізіологія, біогеографія, молекулярна біологія, анатомія та фізіологія людини, генетика та ін. Характеризуємо види міжпредметних зв'язків еволюційного вчення: змістові, логічні, діяльнісні.

Детально аналізуємо міжпредметні зв'язки курсу «Еволюційне вчення» із курсами «Цитологія та гістологія з основами ембріології», «Молекулярна біологія». Наводимо приклади тем з еволюційного вчення, де використання міжпредметних зв'язків продемонструвало ефективність та високі результати.

Ключові слова: еволюційне вчення, молекулярна біологія, цитологія, міжпредметні зв'язки, інтеграція знань, підготовка учителя біології.

Kazanishena Nataliia Viktorivna Candidate of pedagogical sciences, Associate Professor of Department of Biology and Ecology, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, Kamianets-Podilskyi, tel.: (097) 217-47-35, https://orcid.org/0000-0002-0837-6905

Hryhorchuk Inna Dmytrivna Candidate of Biological Sciences, Associate Professor of Department of Biology and Ecology, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, Kamianets-Podilskyi, tel.: (097) 695-59-46, https://orcid.org/0000-0002-2260-998X

IMPLEMENTATION OF INTERDISCIPLINARY CONNECTIONS IN EVOLUTIONARY THEORY, CYTOLOGY, AND MOLECULAR BIOLOGY

Abstract. The article examines the pressing issue of implementing interdisciplinary connections in the teaching of biological disciplines. The need for knowledge integration and the use of interdisciplinary connections arises from the fact that various fields of biological sciences rely on the developments of other branches of biology and related sciences. At the same time, understanding biological processes and phenomena requires comprehension of fundamental concepts, their interrelations, the interactions of organisms, and processes at different levels of organization. The issue of implementing interdisciplinary connections requires a thorough systemic approach and is relevant for teaching in both secondary and higher education institutions.

A comparative analysis of the concepts of "integration" and "interdisciplinary connections" is conducted in the context of their application in the educational process while studying the evolution of the organic world. Emphasis is placed on the application of interdisciplinary connections. The use of interdisciplinary connections in lessons aims to align previously studied material with new knowledge, apply previously acquired information to form a new system of knowledge, and necessitates the incorporation of information from other disciplines and scientific fields to substantiate and explain the essence of the studied phenomenon, process, or object.

An analysis of the «Evolutionary Theory» course demonstrates its close relationship with other fields of biological science and academic subjects, including

botany, zoology, cytology, histology and embryology, physiology, biogeography, molecular biology, human anatomy and physiology, genetics, and others. The types of interdisciplinary connections in evolutionary theory are characterized as content-based, logical, and activity-based. A detailed analysis of interdisciplinary connections between the «Evolutionary Theory» course and the courses «Cytology and Histology with Fundamentals of Embryology» and «Molecular Biology» is provided. Examples of topics in evolutionary theory are presented, where the application of interdisciplinary connections has demonstrated effectiveness and high results.

Keywords: evolutionary theory, molecular biology, cytology, interdisciplinary connections, knowledge integration, biology teacher training.

Постановка проблеми. Сучасна біологія – складна система наук про живі організми, їх будову та функції на різних рівнях організації, про систематику, походження, зв'язки між живими організмами та з середовищем існування тощо. Величезна кількість та різноманіття живих організмів нашої планети, з одного боку, та активізація й удосконалення наукових досліджень у сфері біології та суміжних наук, з іншого, зумовлюють постійне збагачення наукової інформації в галузі біології. При трансляції великого обсягу наукової інформації здобувачам освіти виникає проблема із перевантаженням здобувачів інформацією з різних предметів. Тому виникає потреба у пошуку оптимальних підходів, при яких можна ефективно організовувати освітній процес, охоплювати зміст найновіших наукових досягнень та при цьому не перевантажувати здобувачів освіти.

У контексті означеного, вважаємо найбільш ефективним застосування інтеграції знань з різних галузей біології та природничих наук та упровадження міжпредметних зв'язків при викладанні.

Однією із найскладніших для усвідомлення навчальних тематик для здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти під час вивчення курсу біології та здобувачів вищої освіти, зокрема, спеціальностей 014.05 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини), 091 Біологія та біохімія, є тематика еволюції органічного світу. Навчальні теми з еволюційного вчення тісно пов'язані з низкою біологічних наук – з цитологією, ембріологією, ботанікою та зоологією, фізіологією рослин та тварин, з мікробіологією, біологією людини, генетикою, молекулярною біологією тощо.

Вважаємо, що активне використання міжпредметних зв'язків при викладанні еволюційного вчення суттєво підвищить усвідомлення здобувачами освіти сутності еволюційного процесу, його значення для живої природи, розуміння механізмів, напрямів, масштабів та наслідків еволюції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реалізації міжпредметних зв'язків досліджували В. Р. Ільченко, І.Я.Пастирська, А. В. Степанюк,

Т. М. Третьякова та ін. учені. Як продемонстрував аналіз освітнього процесу з біології у закладах загальної середньої освіти та у закладах вищої освіти під час викладання біологічних навчальних дисциплін, викладачі недостатньо активно використовують у своїй практиці міжпредметні зв'язки галузей біології при поясненні матеріалу. Водночас, як засвідчив проведений аналіз наукових праць з тематики дослідження, науковці досить чітко вказують на ефективність застосування міжпредметних зв'язків в освітньому процесі та інтеграції знань.

Отже, проблема реалізації міжпредметних зв'язків при викладанні природничих дисциплін в цілому та при викладанні еволюційного вчення є актуальною та потребує ретельного вивчення.

Мета статті – аналіз міжпредметних зв'язків еволюційного вчення, цитології, молекулярної біології та інших біологічних дисциплін при вивченні еволюції органічного світу.

Виклад основного матеріалу. На вихідному етапі дослідження уточнимо сутність понять «міжпредметні зв'язки» та «інтеграція знань». Міжпредметні зв'язки, як зазначає І.Я.Пастирська, вимагають встановлення взаємопов'язаної інформації, фактів з різних предметів про досліджувані процеси, явища з метою їх узагальнення, координування [1].

Використання міжпредметних зв'язків забезпечує оптимізацію роботи викладача, раціональність розподілу навчального часу, запобігає дублюванню навчального матеріалу, зменшує навантаження здобувачів освіти, полегшує розуміння нового матеріалу [2].

Відповідно до принципу міжпредметності вивчення нового навчального матеріалу має відбуватися із врахуванням інформації про досліджуваний об'єкт, яку здобувачі освіти могли засвоїти з інших джерел, навчальних дисциплін. Міжпредметні зв'язки вимагають інтеграції та координації знань.

Зауважимо, що принцип міжпредметності у навчанні пов'язаний з інтеграцією знань, проте, має суттєву відмінність. Інтеграція в освітньому процесі має за мету сформувати єдиний цілісний освітній продукт на основі навчального контенту близьких, споріднених навчальних дисциплін, інформація з яких взаємопроникає одна в одну та веде до синтезу нового освітнього продукту [3]. Водночас міжпредметність вимагає використання інформації з інших навчальних дисциплін, галузей науки для обґрунтування, пояснення сутності досліджуваного явища, процесу, об'єкта.

Отже, міжпредметність та інтеграція знань в освітньому процесі – поняття пов'язані. В обох випадках спостерігаємо використання інформації з різних навчальних дисциплін для вивчення нових понять. Проте, використання міжпредметних зв'язків має за мету узгодження вивченого раніше із новими знаннями, застосування попередньо здобутої інформації для формування нової системи знань. При цьому попередньо вивчені дисципліни не втрачають своєї

цілісності. Тоді як інтеграція знань – це об'єднання інформації з різних галузей, предметів у єдиний продукт – нову інформацію, нові знання.

Вважаємо, що при викладанні навчальної дисципліни «Еволюційне вчення» важливе значення має застосування міжпредметних зв'язків. Актуалізація раніше вивченого матеріалу демонструє логічність у формуванні нових знань, обгрунтованість нових положень, висновків. Це обумовлює міцність та грунтовність сформованих знань, вміння їх практичного застосування у подальшій професійній діяльності.

Еволюційне вчення як галузь біологічної науки досліджує еволюцію органічного світу: походження життя на Землі, його передумови, фактори та рушійні сили еволюції, механізми та закономірності історичного розвитку органічного світу, а також принципи організації та функціонування живої матерії [4].

Проаналізуємо тематику курсу «Еволюційне вчення» для здобувачів вищої освіти спеціальності 014.05 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини) та визначимо основні теми й питання, які ми включаємо у робочу програму навчальної дисципліни [5]:

- Загальні засади еволюційного вчення (сутність, мета й завдання, значення, історичний розвиток знань про еволюцію органічного світу, методи).
- Органічна еволюція як об'єктивний процес (життя як біологічне явище, гіпотези походження життя на Землі, історичний розвиток живих організмів на планеті, еволюція біосфери, сучасні докази еволюції органічного світу).
- Мікроеволюція (популяція як одиниця еволюції, елементарні фактори еволюції: мінливість, мутації, динаміка чисельності популяцій, ізоляція, боротьба за існування, природний добір, адаптогенез та форми адаптацій, вид та видоутворення).
- Макроеволюція (еволюція онтогенезу, філогенез, еволюція органів і функцій, еволюція філогенетичних груп, коадаптивна еволюція, еволюційний прогрес та регрес).
- Антропогенез (розвиток уявлень про походження людини, основні етапи антропогенезу, рушійні сили антропогенезу).

Отже, вивчення еволюційного вчення розпочинаємо із з'ясування сутності та змісту поняття «еволюція органічного світу», вивчення етапів еволюції та формування загальних уявлень здобувачів освіти про еволюцію як біологічне явище. Основні теми, що висвітлюються у курсі «Еволюційне вчення» мають тісний зв'язок з іншими галузями біологічної науки та начальними предметами, що викладаються у ЗВО під час підготовки майбутніх біологів, вчителів біології. Актуальними є знання, які здобувачі попередньо отримують під час вивчення ботаніки, зоології, цитології, гістології та ембріології, молекулярної біології, хімії, генетики, біогеографії, анатомії та фізіології людини тощо.

При викладанні еволюційного вчення ми акцентуємо увагу на використанні міжпредметних зв'язків з іншими навчальними дисциплінами та їх значенні для формування глибоких, усвідомлених та систематизованих знань здобувачів вищої освіти про еволюцію органічного світу.

У контексті останнього можна визначити декілька видів міжпредметних зв'язків: змістові міжпредметні зв'язки, логічні міжпредметні зв'язки, діяльнісні міжпредметні зв'язки.

Змістові міжпредметні зв'язки базуються на спільних поняттях та темах у різних навчальних дисциплінах.

Наприклад, вид як біологічна та еволюційна одиниця вивчається також у ботаніці та зоології, у систематиці рослин та тварин, тому під час вивчення еволюційного вчення лише актуалізуємо базові знання про визначення виду, критерії виду. На основі цих знань аналізуємо сутність виду як еволюційної одиниці, вивчаємо процес видоутворення.

Генетична єдність живих організмів є спільною темою для генетики, молекулярної біології та еволюційного вчення. Тому у курсі еволюційного вчення оперуємо раніше засвоєними поняттями «ген», «генетичний код», «біосинтез білка», «мутації», «модифікації», «дрейф генів» та ін. На основі змістових міжпредметних зв'язків вивчаємо біологічні основи мікроеволюційних процесів, фактори еволюції, докази еволюції органічного світу на основі даних генетики, молекулярної біології тощо.

Перехід організмів до автотрофного живлення – спільна тема у еволюційному вченні, цитології, біохімії, фізіології рослин тощо. Тому, розглядаючи питання походження та розвитку життя на Землі, з'ясовуючи передумови формування автотрофних організмів та їх вплив на склад атмосфери та біосферу Землі. Використовуємо як базові знання з цитології: про клітину, її будову, функції клітини та клітинних органоїдів, відмінності рослинної, тваринної клітин тощо. На основі використання міжпредметних зв'язків робимо висновок про відмінності гетеротрофних та автотрофних організмів, з'ясовуємо передумови переходу до автотрофного живлення тощо.

Логічні міжпредметні зв'язки вимагають використання причинно-наслідкових зв'язків у процесах та явищах.

Наприклад, логічні міжпредметні зв'язки використовуємо, коли аналізуємо сучасні докази еволюції органічного світу на основі даних різних наук. Так, розглядаючи докази еволюції органічного світу на основі даних порівняльної анатомії та морфології, спочатку актуалізуємо знання, отримані раніше з ботаніки, зоології, анатомії та фізіології людини. Демонструємо здобувачам освіти приклади гомологічних та аналогічних органів у живих організмів, пригадуємо відмінність між голомогією та аналогією органів, зазначаємо, що лише спільність походження органів ми можемо трактувати як

доказ еволюційної спорідненості та спільності походження окремих видів та надвидових структур.

При поясненні доказів еволюції органічного світу на основі даних ембріології ми спочатку актуалізуємо знання з курсу «Цитологія та гістологія з основами ембріології», пригадуємо етапи ембріонального розвитку організмів. Далі демонструємо як приклади етапи ембріонального розвитку різних видів живих організмів: людини, кролика, риби, вівці, курки та ін. Аналізуємо їх подібність та відмінність на різних етапах ембріонального розвитку. Відзначаємо, на яких етапах ембріони набувають відмінних ознак, властивих їхньому виду. З'ясовуємо, які ембріони найдовше зберігають схожість між собою. На основі цього здобувачі вищої освіти роблять висновок про еволюційну спорідненість або ж еволюційну віддаленість систематичних груп.

Діяльнісні міжпредметні зв'язки еволюційного вчення з іншими біологічними науками обумовлені застосуванням однакових методів наукового дослідження. Еволюційне вчення як системоутворююча галузь біологічної науки активно послуговується науковими методами анатомії та морфології, ембріології, біогеографії, палеонтології, систематики, генетики тощо.

Розглянемо детальніше *міжпредметні зв'язки еволюційного вчення та цитології [5; 6-12]*. Еволюційне вчення та цитологія тісно пов'язані, оскільки клітинний рівень організації живого є основою для розуміння механізмів еволюції. Розглянемо декілька прикладів тем та питань курсу Еволюційного вчення, під час вивчення яких викладач має застосовувати міжпредметні зв'язки із курсом Цитології та гістологія з основами ембріології.

Еволюція клітин та клітинних структур. Це питання є базовим для подальшого вивчення еволюції органічних форм в цілому. Тому на етапі вивчення еволюції клітин доцільно використовувати знання, які здобувачі освіти отримали раніше під час вивчення Цитології, гістології та основ ембріології. Базовим поняттям для цього курсу є «клітина». Тому у здобувачів вищої освіти формуються поняття про клітину як елементарну структурну та функціональну одиницю живого, про особливості клітин прокаріотичних та еукаріотичних організмів, автотрофних та гетеротрофних організмів. Здобувачі освіти детально вивчають будову клітини, органели та їх функції, відмінності у будові рослинних та тваринних клітин. Значна увага приділяється вивченню функцій клітинних структур тощо. Ці знання із цитології дають змогу усвідомити та зрозуміти сутність еволюційних процесів на рівні клітин та клітинних структур.

Докази єдності живої природи та спільного походження живих організмів. Для вивчення цього питання курсу Еволюційного вчення доцільно використати знання клітинної теорії та основні її положення:

- клітина – елементарна одиниця живого, основа будови, функціонування, розмноження та розвитку усіх живих організмів;

- клітини усіх одно- та багатоклітинних організмів мають спільне походження і подібність за своєю будовою, хімічним складом, проявами життєдіяльності, обміну речовин;
- розмножуються клітини шляхом поділу попередніх клітин;
- у багатоклітинних організмів різні типи клітин формуються з однієї клітини упродовж індивідуального розвитку завдяки їх спеціалізації та утворюють тканини;
- із тканини формуються тісно взаємопов'язані між собою органи.

Усвідомлення сутності клітинної теорії, вміння пояснити її основні положення допомагає зрозуміти сутність процесу еволюції органічного світу, обгрунтувати можливості формування багатоклітинних організмів та формування сучасного різноманіття органічних форм. Розуміння подібноісті у будові клітин різних організмів, спільності їх основних властивостей підтверджують спільність їх походження і дозволяють зробити висновок про єдність органічного світу.

Ендосимбіотична теорія пояснення походження еукаріотичних клітин. Для її розуміння базовими є знання про мітохондрії та хлоропласти, їх будову, функції, походження.

Мутації як джерело генетичної варіабельності – ключовий механізм еволюції, що забезпечує природний добір. Базовими для усвідомлення еволюційної ролі мутацій є знання з генетики, молекулярної біології, цитології про генні, хромосомні, геномні мутації, їх механізми та наслідки для окремих організмів та видів. Еволюційний відбір клітин із вигідними мутаціями забезпечує адаптацію організмів та подальшу еволюції виду.

Роль мутацій та генетичної мінливості в еволюційному процесі. Основою для розуміння ролі мутацій та мінливості у еволюції органічних форм є знання механізмів поділу клітин – мітозу, мейозу, амітозу. Важливе розуміння сутності та біологічних результатів кожного поділу. Особливо актуальним для розуміння еволюційних процесів є чіткість знань про формування статевих клітин, розподіл хромосом, генів при мейозі тощо. Міжпредметні зв'язки допомагають усвідомити, що мутації є джерелом спадкової мінливості, яка, у свою чергу, є основою природного добору

Єдність генетичного коду підтверджує спільне походження всіх живих організмів. Для пояснення цього питання використовуємо міжпредметні знання з цитології, молекулярної біології, генетики про генетичний код та його біологічне значення у збереженні, передачі та відтворенні спадкової інформації та власне механізми реалізації генетичного коду. Базовими для розуміння еволюційної ролі генетичного коду є знання про структуру ДНК та РНК, їх біологічне значення, комплементарність, процес біосинтезу білка та роль нуклеїнових кислот, білків у процесах відтворення генетичної інформації, відтворення ознак та властивостей організмів.

Незмінність основних молекулярних механізмів у всіх живих істот підтверджує їхню еволюційну спорідненість. Базовими для розуміння незмінності молекулярних механізмів є знання про реплікацію, транскрипцію, трансляцію, їх біологічне значення для поділу клітин, відтворення генетичної інформації, ознак та властивостей організмів.

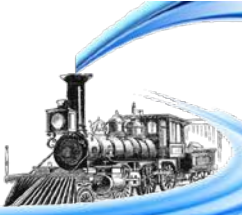
Наведемо ще декілька прикладів питань з еволюційного вчення, для пояснення яких важливо використовувати міжпредметні зв'язки із цитологією, ембріологією, гістологією та молекулярною біологією:

- комбінативна мінливість, її механізми та роль для формування різноманіття нащадків (схрещування, кросинговер, рекомбінація);
- порівняння послідовностей ДНК дозволяє встановити еволюційні зв'язки між видами та надвидовими структурами (ДНК, РНК, генетичний код);
- подібність у структурі білків (наприклад, цитохрому С) підтверджує спільне походження організмів (полімери, молекули білків, фуннкції та будова білків, біосинтез білка);
- подібність ДНК різних видів підтверджує спільність походження, наприклад, високий відсоток подібності ДНК у людини та шимпанзе можна трактувати як підтвердження наявності спільного предка;
- консервативність генетичного коду та факт використання усіма живими організмами однакового механізму передачі спадкової інформації можна трактувати як підтвердження спільності походження усіх живих організмів та роль еволюційного процесу у їх становленні;
- свідчення сучасної дії еволюційного процесу є факти мутації вірусів, наприклад, COVID-19 Такі факти демонструють природний добір у реальному часі.

Отже, наведені приклади доводять, що цитологія та молекулярна біологія дають розуміння молекулярних та клітинних доказів еволюції органічних форм, є базою для усвідомлення значення клітин, їх структур, функцій у еволюції життя на різних рівнях організації. Знання молекулярного рівня організації життя дозволяє досліджувати механізми еволюції через зміни в ДНК, білках і інших біомолекулах.

Висновки. Отже, значення використання міжпредметних зв'язків під час вивчення еволюції органічного світу полягає у наступному:

- сприяє глибшому розумінню та усвідомленню навчального матеріалу,
- розвиває логічне мислення, вміння аналізувати, порівнювати,
- формує вміння інтегрувати інформацію, робити узагальнення, обгрунтовувати висновки,
- мотивує до пізнання сутності досліджуваних предметів, процесів та до навчання в цілому.

Література:

1. Пастирська І.Я. Міжпредметні зв'язки як пропедевтичний етап розвитку інтеграції змісту освіти. Загальна педагогіка та історія педагогіки. Вип. 12. Т. 2. 2019. С. 17-20.

2. Третьякова Т.М. Реалізація міжпредметних зв'язків на уроках біології в основній школі. Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. к. пед.н. / спец.13.00.02 - теорія та методика навчання (біологія). Київ. НПУ ім. М.ПДрагоманова. 2012. 21 с.

3. Григорчук І.Д., Казанішена Н.В. Інноваційні підходи до інтеграції молекулярної біології, цитології та еволюційного вчення при вивченні еволюції еукаріотів у закладах вищої освіти. *Перспективи та інновації науки*. 2025. 1 (47). С. 397-409.

4. Бровдій В.М. Еволюційне вчення : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2013. 336 с.

5. Казанішена Н. В. Еволюційне вчення: навчально-методичний посібник.. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021.

6. Загальна цитологія : підручник / М. Е. Дзержинський, Н. В. Скрипник, А. С. Пустовалов та ін. ; упорядкування Н. В. Скрипник. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2020. 640 с.

7. Новак В.П. Цитологія, гістологія, ембріологія : підручник. 2-ге вид., змінене і доповнене. Київ : ДАКОР, 2008. 512 с.

8. Григорчук І.Д. Молекулярна біологія (курс лекцій). Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2019. 133 с.

9. Сиволоб А.В. Молекулярна біологія : підручник / А.В. Сиволоб. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 384 с.

10. Воронова Н.В., Горбань В.В. Сарабєєв В.Л.. Теорія еволюції : навчально-методичний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавр спеціальностей 091 Біологія та освітньо-професійних програм "Біологія", "Генетика", "Біологія та здоров'я людини". Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2022. 93 с.

11. Гомля Л. М. Еволюційне вчення. Навчальний посібник для студентів біологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Полтава: АСМІ, 2011. 136 с.

12. Огінова І.О., Пахомов О. Є. Теорія еволюції (системний розвиток життя на Землі): підручник. Д. : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2011. 540 с.

References:

1. Pastyrska, I.Ia. (2019) Mizhpredmetni zviazky yak propedevtychnyi etap rozvytku intehratsii zmistu osvity [Intersubject connections as a propaedeutic stage of development of integration of educational content]. *Zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky* – General pedagogy and history of pedagogy. Vyp. 12. T. 2. [in Ukrainian].

2. Tretiakova, T.M. (2012) Realizatsiia mizhpredmetnykh zviazkiv na urokakh biolohii v osnovnii shkoli [Implementation of intersubject connections in biology lessons in primary school]. Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stup. k. ped.n. / spets.13.00.02 - teoriia ta metodyka navchannia (biolohiia). Kyiv. NPU im. M. P. Drahomanov. [in Ukrainian].

3. Hryhorchuk, I.D. &, Kazanishena, N.V. (2025) Innovatsiini pidkhody do intehratsii molekuliarnoi biolohii, tsytolohii ta evoliutsiinoho vchennia pry vyvchenni evoliutsii eukariotiv u zakladakh vyshchoi osvity [Innovative approaches to the integration of molecular biology, cytology and evolutionary teaching in the study of eukaryotic evolution in higher education institutions]. Perspektyvy ta innovatsii nauky – Prospects and innovations of science, 1 (47). [in Ukrainian].

4. Brovdii, V.M. (2013) Evoliutsiine vchennia [Evolutionary doctrine] : pidruchnyk. Kyiv: VTs «Akademiia». [in Ukrainian].

5. Kazanishena, N. V. (2021) Evoliutsiine vchennia: navchalno-metodychnyi posibnyk [Evolutionary doctrine: teaching and methodical manual]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiienka. [in Ukrainian].

6. Dzerzhynskyi, M. E., Skrypnyk, N. V., Pustovalov, A. S. ta in. ; uporiadkuvannia Skrypnyk, N. V. Zahalna tsytolohiia [General cytology] : pidruchnyk. Kyiv: VPTs "Kyivskyi universytet". [in Ukrainian].

7. Novak, V.P. (2008) Tsytolohiia, histolohiia, embriolohiia : pidruchnyk [Cytology, histology, embryology: textbook]. 2-he vyd., zminene i dopovnene. Kyiv : DAKOR. [in Ukrainian].

8. Hryhorchuk I.D. (2019). Molekuliarna biolohiia (kurs lektsii) [Molecular biology (lecture course)]. Kamianets-Podilskyi : TOV «Drukarnia «Ruta». [in Ukrainian].

9. Syvolob A.V. (2008). Molekuliarna biolohiia : pidruchnyk [Molecular biology: textbook] Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskyi universytet». [in Ukrainian].

10. Voronova N.V., Horban V.V. Sarabieiev V.L. (2022). Teoriia evoliutsii : navchalno-metodychnyi posibnyk dlia zdobuvachiv stupenia vyshchoi osvity bakalavr spetsialnostei 091 Biolohiia ta osvitno-profesiinykh prohram “Biolohiia”, “Henetyka”, “Biolohiia ta zdorovia liudyny” [Theory of evolution: a teaching and methodological manual for applicants for a bachelor's degree in higher education in specialties 091 Biology and educational and professional programs “Biology”, “Genetics”, “Biology and human health”.]. Zaporizhzhia : Zaporizkyi natsionalnyi universytet. [in Ukrainian].

11. Homlia L. M. (2011). Evoliutsiine vchennia. Navchalnyi posibnyk dlia studentiv biolohichnykh spetsialnostei vyshchykh navchalnykh zakladiv. [Evolutionary doctrine. A textbook for students of biological specialties of higher educational institutions]. Poltava: ASMI. [in Ukrainian].

12. Ohinova I.O., Pakhomov O. Ye. (2011). Teoriia evoliutsii (systemnyi rozvytok zhyttia na Zemli) : pidruchnyk [Theory of evolution (systemic development of life on Earth): a textbook]. D. : Vyd-vo Dnipropetr. un-tu. [in Ukrainian].

УДК 378.014.

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-841-851

Карп Роман Васильович аспірант кафедри педагогіки та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0009-0006-0305-2035

ПРОЦЕС ОРГАНІЗУВАННЯ ПІДГОТОВКИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей формування безпечного освітнього середовища в закладах вищої освіти через організування підготовки науково-педагогічних працівників. Об'єктом дослідження виступає система заклади вищої освіти на науково-педагогічні працівники. Основне завдання статті являє собою розкрити найбільш вагомі засади процесу організування підготовки науково-педагогічних працівників в контексті формування безпечного освітнього середовища в закладах вищої освіти. У статті розглянуто важливість і актуальність процесу організування підготовки науково-педагогічних працівників до формування безпечного освітнього середовища в закладах вищої освіти, що набуває особливого значення в умовах воєнного стану. Звернуто увагу на комплексний підхід, який охоплює міждисциплінарні знання, розвиток особистісних якостей фахівців та упровадження практичних тренінгів. Підкреслено, що забезпечення безпеки є не лише формальним завданням, а складовою сучасного освітнього процесу, яка вимагає ретельного планування та належного ресурсного забезпечення. У роботі проаналізовано сутнісні засади підготовки, серед яких міждисциплінарність, практична спрямованість, розвиток особистісних якостей та адаптивність. Вони сприяють формуванню в науково-педагогічного працівника необхідних компетентностей для ефективної взаємодії зі здобувачами вищої освіти в період різноманітних загроз і викликів. Запропоновано виділити етапи процесу організування підготовки, що охоплюють аналіз потреб, розробку змісту, реалізацію освітніх заходів і систематичний моніторинг результатів. Виявлено також чотири основні перешкоди, які ускладнюють створення безпечного освітнього середовища: недооцінка ризиків, опір змінам, дефіцит фінансування й відсутність ефективної системи зворотного зв'язку. Результати дослідження свідчать, що належна підготовка науково-педагогічних працівників має вирішальне значення не лише для підтримання стабільного й захищеного

простору, де кожен здобувач вищої освіти може реалізувати власний потенціал, а й для довгострокового безпекового розвитку всього суспільства.

Ключові слова: безпечне освітнє середовище, заклад вищої освіти, науково-педагогічний працівник, здобувач вищої освіти, освітній процес

Karp Roman Vasyl′ovych graduate student of the Department of Pedagogy and Innovative Education, Institute of Law, Psychology and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/0009-0006-0305-2035

PROCESS OF ORGANIZING TRAINING OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL WORKERS TO FORM A SAFE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. The purpose of the study is to characterize the features of the formation of a safe educational environment in higher education institutions through the organization of training of scientific and pedagogical workers. The object of the study is the system of higher education institutions for scientific and pedagogical workers. The main task of the article is to reveal the most important principles of the process of organizing the training of scientific and pedagogical workers in the context of the formation of a safe educational environment in higher education institutions. The article considers the importance and relevance of the process of organizing the training of scientific and pedagogical workers to form a safe educational environment in higher education institutions, which is of particular importance in conditions of martial law. Attention is drawn to a comprehensive approach that encompasses interdisciplinary knowledge, the development of personal qualities of specialists, and the implementation of practical training. It is emphasized that ensuring safety is not only a formal task, but also a component of the modern educational process, which requires careful planning and proper resource provision. The paper analyzes the essential principles of training, including interdisciplinarity, practical orientation, development of personal qualities, and adaptability. They contribute to the formation of the necessary competencies in a scientific and pedagogical worker for effective interaction with higher education applicants during a period of various threats and challenges. It is proposed to distinguish the stages of the training organization process, which include needs analysis, content development, implementation of educational activities, and systematic monitoring of results. Four main obstacles that complicate the creation of a safe educational environment are also identified: underestimation of risks, resistance to change, lack of funding, and the lack of an effective feedback system. The results of the study indicate that proper training of academic staff is crucial not only for maintaining a stable and secure space where each higher education student can realize their potential, but also for the long-term safe development of the entire society.

Keywords: safe educational environment, higher education institution, academic staff, higher education student, educational process

Постановка проблеми. Формування безпечного освітнього середовища у закладах вищої освіти набуває надзвичайної ваги в сучасних умовах, особливо з огляду на воєнний стан та виклики, з якими стикається українське суспільство. Кожен здобувач вищої освіти має право на захищений простір, у якому він може безпечно розвиватися та реалізовувати свій потенціал. Саме тому значну роль у гарантуванні такої безпеки відіграє науково-педагогічний працівник, який не лише здійснює освітній процес, а й бере участь у створенні комфортної атмосфери. Забезпечення захисту учасників освітнього процесу, їх емоційного та фізичного благополуччя є важливою передумовою для подальшого безпекового розвитку всієї країни. Таким чином, процес організування підготовки науково-педагогічних працівників до формування безпечного освітнього середовища має беззаперечну актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що поглиблений огляд науково-практичної літератури показує, що важливі аспекти проблем організування підготовки науково-педагогічних працівників, розкривалися в роботах таких вчених, О. Ареф'єва, Т. Васильців, В. Геєць, З. Герасимчук, Л. Гнилицька, В. Духов, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, З. Живко, В. Засанський, О. Захаров, О. Іляш, М. Камлик, Г. Козаченко, С. Криштанович, М. Криштанович, О. Куриліна, О. Ляшенко, В. Мартинюк, С. Мельник, І. Мойсеєнко, Т. Момот, В. Мунтіян, Г. Пастернак-Таранушенко, Н. ПойдаНосик, В. Пономаренко, І. Руда, М. Швець, Л. Шемаєва та інші. До прикладу наукові дослідження М. Горпиненка [1] підкреслюють значення вищої освіти у формуванні інформаційного суспільства, де освітній процес повинен відповідати сучасним технологічним вимогам. В. Ю. Биков [3] розглядає мобільні та інтернет-орієнтовані середовища, які є важливими для забезпечення доступності та безпеки освітнього середовища. А. Б. Кочарян [2] аналізує розвиток інформаційно-комунікаційної компетентності, яка є важливою для ефективної роботи у сучасному освітньому середовищі, особливо в умовах воєнного стану. Ці навички дозволяють науково-педагогічному працівнику забезпечувати не тільки передачу знань, але й формування безпечного освітнього простору. Проблеми екологічної безпеки, які розкривають С. В. Совгіра та Г. Є. Гончаренко [5], стають фундаментом для розуміння важливості створення безпечного освітнього середовища. О. С. Сироватко [7] додає, що здоров'язберігаючі підходи в освітніх установах повинні бути інтегровані у повсякденні практики, сприяючи формуванню фізично та психологічно безпечних умов для здобувачів вищої освіти. Г. Калінічева [4] обговорює вплив сучасних цивіліза-ційних змін на вищу освіту, наголошуючи на необхідності адаптації освітнього середовища

до глобальних викликів, включаючи соціальні та культурні трансформації, які впливають на освітній процес. Л. Антошкіна [8] відмічає, що економіка вищої освіти потребує реформ, які б враховували зміни в соціально-економічному розвитку країни. О. В. Красільник [6] розширює цю тему, акцентуючи на особливостях фінансування закладів вищої освіти, що безпосередньо впливає на якість освітнього процесу та безпековий розвиток.

Віддаючи належне науковому внеску провідних вчених, зазначимо, що низка теорій і концепцій в контексті проведення організування підготовки науково-педагогічних працівників саме в контексті формування безпечного освітнього середовища в закладах вищої освіти, досі не розкрито в повному обсязі, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою дослідження є характеристика особливостей формування безпечного освітнього середовища в закладах вищої освіти через організування підготовки науково-педагогічних працівників. Об'єктом дослідження виступає система заклади вищої освіти на науково-педагогічні працівники. Методологія статті представлена на табл.1.

Таблиця 1

Методологія дослідження

Методи	Характеристика
Метод синтезу і аналізу	доведення важливості формування безпечного освітнього середовища в закладах вищої освіти
Метод морфологічного аналізу	групування системних засад щодо сутності процесу організування підготовки науково-педагогічних працівників
Графічний й табличний методи	для якісного подання результатів дослідження
Абстрактно-логічний метод	для формування теоретичних узагальнень і висновків

Джерело: сформовано автором

Основне завдання статті являє собою розкрити найбільш вагомі засади процесу організування підготовки науково-педагогічних працівників в контексті формування безпечного освітнього середовища в закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Сучасний заклад вищої освіти функціонує в умовах швидких змін та нестабільності, що потребує від усіх учасників освітнього процесу здатності швидко адаптуватися [9-10]. У період воєнного стану ці вимоги посилюються: необхідно враховувати як можливі фізичні загрози, так і психологічні чинники стресу. Науково-педагогічний працівник стає центральною фігурою в плануванні та реалізації заходів, спрямованих на забезпечення безпеки здобувачів вищої освіти. Від уміння таких фахівців вчасно і професійно реагувати на виклики залежить не лише якість освітнього процесу,

а й збереження життя і здоров'я молоді. Саме тому актуальність підготовки кадрів, здатних систематично вибудовувати безпечне освітнє середовище, є критично високою. Такі фахівці також сприяють довірі з боку здобувачів вищої освіти та формують підґрунтя для сталого безпекового розвитку усього суспільства (табл.2).

Таблиця 2

Сутнісні засади процесу підготовки науково-педагогічних працівників

Засади	Характеристика
Міждисциплінарність	Адже реалізація безпеки в освітньому процесі потребує не лише педагогічних знань, а й умінь з психології, права, інформаційної безпеки та менеджменту ризиків. Завдяки такому підходу науково-педагогічний працівник бачить проблему комплексно, що дозволяє ефективніше запобігати загрозам і оперативно реагувати на виклики, пов'язані з воєнним станом
Практична спрямованість	Вона передбачає систематичне залучення інтерактивних методів, тренінгів та симуляцій, які дають змогу закріпити теоретичні знання й виробити конкретні навички дії в надзвичайних ситуаціях
Розвиток особистісних якостей	Йдеться про емоційну стійкість, емпатію та відповідальність. У ситуаціях ризику здобувач вищої освіти орієнтується на фахівця, тож надзвичайно важливо, щоб той був здатен зберігати спокій, надавати психологічну підтримку та ухвалювати швидкі рішення, беручи до уваги інтереси всіх учасників освітнього процесу
Гнучкість та адаптивність	Оскільки умови можуть швидко змінюватися, особливо в умовах воєнного стану, науково-педагогічний працівник повинен уміти переорієнтовувати стратегії безпеки, враховуючи нові загрози й рекомендації. Такий підхід передбачає регулярне оновлення компетентностей, моніторинг ситуації та готовність переглядати методи організації освітнього процесу відповідно до реальних потреб

Джерело: сформовано автором

Важливим аспектом процесу організування підготовки науково-педагогічних працівників є міждисциплінарний підхід, який об'єднує знання з психології, права, менеджменту і, власне, дидактики. Здобувач вищої освіти має відчувати, що усі аспекти його перебування у закладі вищої освіти ретельно продумані, а ризики – мінімізовані [11-12]. У межах воєнного стану обов'язковим є вироблення чітких протоколів реагування на різноманітні небезпечні ситуації, від раптових евакуацій до надання першої психологічної

допомоги. Науково-педагогічний працівник повинен володіти не тільки теоретичними знаннями про сутність загроз, а й практичними навичками безпекового розвитку, щоб упевнено діяти під час позаштатних обставин. Саме така комплексність і визначає актуальність системної підготовки кадрів. Без системного підходу неможливо досягти високого рівня захисту усіх учасників освітнього процесу (табл.3).

Таблиця 3

Основні етапи процеси організування підготовки науково-педагогічних працівників в контексті формування безпечного освітнього середовища в закладах вищої освіти

Етапи	Характеристика
Діагностика та аналіз потреб	На цьому етапі визначаються основні ризики, які загрожують освітньому середовищу в конкретному закладі вищої освіти, а також рівень готовності персоналу до реагування. Результати такого аналізу стають основою для формування програми підготовки, що враховує особливості воєнного стану та конкретні вимоги освітнього процесу
Розробка змісту та методів підготовки	Визначаються конкретні теми, які охоплюють юридичні аспекти безпеки, психологічну підтримку, практичні тренінги та моделювання ситуацій. Методи навчання підбираються таким чином, щоб науково-педагогічний працівник мав змогу не лише засвоїти теорію, а й відпрацювати алгоритми дій у реальних або максимально наближених до реальності умовах
Проведення підготовки та інтеграція знань у освітній процес	Це може включати семінари, майстер-класи, групові обговорення та практичні вправи, які формують комплексні навички. Особлива увага приділяється взаємодії між учасниками, аби кожен здобувач вищої освіти та фахівець відчував себе частиною єдиної системи безпеки, здатної спільно протистояти сучасним викликам
Оцінювання результатів та коригування	Після завершення основних заходів аналізується ефективність набутого досвіду, виявляються сильні та слабкі сторони, формулюються рекомендації щодо поліпшення. Науково-педагогічний працівник отримує зворотний зв’язок, що дозволяє постійно вдосконалювати свої компетентності

Джерело: сформовано автором

Окрім практичних навичок безпеки, науково-педагогічний працівник має розвивати етичний і професійний світогляд, що сприяє довірі між усіма учасниками освітнього процесу [13-14]. У ситуаціях ризику здобувач вищої

освіти покладається саме на фахівця, який має володіти як спеціалізованими знаннями, так і моральними якостями лідера. Особливо важливо це в умовах воєнного стану, коли суспільні цінності стають випробуваними, а психологічні травми можуть негативно впливати на атмосферу в закладі вищої освіти. Відповідно, процес підготовки науково-педагогічних працівників має містити елементи формування емоційної стійкості, емпатії та відповідальності за життя і здоров'я людей. Таким чином, актуальність цього напряму підготовки полягає у комплексному підході до безпеки (табл.4).

Таблиця 4

Основні перешкоди щодо здійснення організування підготовки науково-педагогічних працівників в контексті формування безпечного освітнього середовища в закладах вищої освіти

Недооцінка загроз	Опір змінам і стереотипи
Першою перешкодою є недооцінка загроз з боку керівництва або самих науково-педагогічних працівників. Часто безпекові заходи сприймаються як формальна процедура, а не як важливий компонент освітнього процесу	Другою перешкодою виступає опір змінам і переконання, що формування безпечного освітнього середовища – це додаткове навантаження, яке відвертає від основної діяльності
Нестача фінансування та ресурсів	Відсутність чіткої системи моніторингу та зворотного зв'язку
Третьою перешкодою може стати нестача фінансування та ресурсного забезпечення. Якісне оснащення аудиторій, проведення тренінгів і залучення експертів потребують значних вкладень	Без регулярного аналізу досягнень і помилок стає важко визначити, які аспекти підготовки працюють належно, а які слід переглянути.

Джерело: сформовано автором

Зі зростанням кількості загроз, пов'язаних із терористичними актами, кібератаками та іншими формами небезпеки, підготовка науково-педагогічних працівників до захисту учасників освітнього процесу стає ще більш нагальною. Поєднання традиційних форм навчання з інтерактивними технологіями дозволяє надати майбутнім і чинним спеціалістам реалістичне уявлення про можливі надзвичайні ситуації. Прикладом можуть бути моделювання евакуації, дистанційні симуляції дій під час загрози, а також розробка індивідуальних планів реагування. В умовах воєнного стану такі підходи набувають особливої актуальності, оскільки допомагають створювати міцний фундамент безпеки у закладах вищої освіти. Таким чином, важливо розробляти й упроваджувати ефективні методи професійної підготовки, що відповідають реаліям сьогодення. Це є надважливо, адже найменші прогалини у безпеці можуть призвести до трагічних наслідків.

Необхідність формування безпечного освітнього середовища також пов'язана з глобалізацією та поширенням різноманітних форм насильства в інформаційному просторі. Науково-педагогічний працівник, який працює в закладі вищої освіти, має бути готовим до виявлення та нейтралізації потенційних загроз у соціальних мережах, навчальних онлайн-платформах і навіть у безпосередній взаємодії зі здобувачами вищої освіти. Зважаючи на воєнний стан, особливого значення набуває вміння відстежувати та запобігати ворожій пропаганді, яка може порушувати цілісність українського суспільства. Без належної підготовки фахівці не зможуть оперативно реагувати на новітні виклики та підтримувати стабільність освітнього процесу [17]. Отже, організування підготовки таких працівників стає невід'ємною умовою успішної діяльності закладу вищої освіти. Тільки так можна забезпечити довгостроковий безпековий розвиток у мінливому середовищі.

Ще одним важливим фактором у формуванні безпечного освітнього середовища є розвиток психологічної культури і грамотності у науково-педагогічних працівників. Освітній процес може супроводжуватися стресами, тиском дедлайнів і змагальною атмосферою, що посилюється під час воєнного стану. Якщо фахівець не має достатнього рівня психологічної підготовки, він може не помітити ознаки емоційного вигорання або тривожних станів у здобувачів вищої освіти, що може призвести до погіршення загального клімату. Тому підготовка має включати тренінги з психологічної підтримки, навички роботи в команді та стратегії вирішення складних ситуацій. Це сприяє більшій згуртованості та формуванню культури безпеки серед учасників освітнього процесу. Зрештою, саме така атмосфера допомагає зміцнити довіру і стимулює безпековий розвиток у всій системі. Особлива увага в організуванні підготовки має приділятися практичній складовій: проведення тренінгів, семінарів, майстер-класів, створення робочих груп з питань безпеки. Такий формат дає змогу науково-педагогічним працівникам не лише засвоювати теоретичний матеріал, а й закріплювати його на практиці. Здобувач вищої освіти очікує, що фахівець діятиме впевнено і злагоджено в будь-якій критичній ситуації, тож симуляційні вправи є одним із найдієвіших способів наблизити процес підготовки до реальних умов [15-16]. У період воєнного стану ці активності можуть охоплювати сценарії, пов'язані з евакуацією, медичною допомогою та реагуванням на дезінформацію. Це формує професіоналізм і навички швидкого реагування, які є базою для безпечного освітнього середовища.

Висновки. Отже, важливість й актуальність процесу організування підготовки науково-педагогічних працівників до формування безпечного освітнього середовища в закладах вищої освіти не викликає сумніву. Сучасні виклики, зокрема воєнний стан, глобалізація та стрімкий розвиток технологій, вимагають від фахівців високого рівня компетентностей та готовності

оперативно діяти за будь-яких умов. Така підготовка охоплює широкий спектр питань: від основ психологічної підтримки і правового регулювання до спеціальних тренінгів з реагування на екстремальні ситуації. Крім того, вона формує культуру безпеки, у якій кожен здобувач вищої освіти відчуває себе захищеним, а науково-педагогічний працівник є авторитетною постаттю, яка здатна ефективно підтримувати та координувати освітній процес. Забезпечення відповідного рівня знань, навичок і ціннісних орієнтирів дає змогу закладу вищої освіти відповідати вимогам часу і сприяти безпековому розвитку держави.

Література:

1. Горпиненко М. Роль вищої освіти в інформаційному суспільстві. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2012. Вип. 22. С. 178–184

2. Кочарян А. Б. Розвиток інформаційно-комунікаційної компетентності науково-педагогічних працівників гуманітарних спеціальностей класичних університетів : дис. … канд. пед. наук : 13.00.10 / Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 2016. 280 арк.

3. Биков В. Ю. Мобільний простір і мобільно орієнтоване середовище Інтернет-користувача: особливості модельного подання та освітнього застосування. Інформаційні технології в освіті. 2013. № 17. С. 9-37.

4. Калінічева Г. Вища освіта України в контексті сучасних цивілізаційних змін. Українознавчий альманах. 2017. No 17. С. 146–149.

5. Совгіра С. В., Гончаренко Г. Є. Проблеми екологічної безпеки як основа життєдіяльності особистості в освітньому середовищі / Совгіра С. В., Гончаренко Г. Є. IV Всеукраїнські наукові читання пам'яті Сергія Терещука: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю. Миколаїв, 2015. С. 205 – 208.

6. Красільник О. В. Особливості фінансування вищої освіти в Україні.Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2014. No 2. С. 58–64.

7. Сироватко О. С. Підходи до формування здоров'язберігаючого середовища в закладі освіти. Директор школи. 2009. № 38 (566). С. 19–25.

8. Антошкіна Л. І. Економіка вищої освіти: тенденції та перспективи реформування. Київ : Видавничий дім "Корпорація", 2005. 368 с.

9. Алієв Х.М. Зарубіжний досвід упровадження дистанційного навчання в університетах. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. : Педагогічні науки. 2017. Вип. 3. С. 11–17.

10. Лук'янченко М. І. Педагогіка здоров'я : теорія і практика : монографія. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. 348 с.

11. Лапінський В. В. Навчальне середовище нового покоління та його складові. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 2, Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання / НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2008. № 6. С. 26–32.

12. Атаманчук Ю.М. Державне управління освітою в умовах інформаційного суспільства. Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки. 2009. No 157. С. 9–13.

13. Лопушняк Г. С., Рибчанська Х. В. Вища освіта України: державне регулювання та перспективи розвитку : монографія. Львів : Ліга Прес», 2018. 283 с.

14. Кладченко М. В. Напрями розвитку системи фінансового забезпечення державних ЗВО України. Інвес-тиції: практика та досвід. 2019. No 12. С. 88–93.

15. Криштанович М.Ф., Гродзь Н.М. (2022). Аналіз основних аспектів впливу Covid-19 на професійну підготовку майбутніх вчителів: міжнародний досвід. Журнал «Наукові інновації та передові технології» № 1(3). С. 257-264.

16. Криштанович М.Ф. Криштанович С.В., (2020). Особливості формування професійно-педагогічної компетентності викладача закладу вищої освіти у провідних країнах Європи. «Освітні обрії». 1 (50). С. 18-21.

17. Штангрет А., Силкін О. Безпекові аспекти управління персоналом в умовах гіпердинамічного зовнішнього середовища. № 9(37), 2024. Наукові інновації та передові технології. С. 227-237.

References:

1. Horpinenko, M. (2012). Rol vyshchoi osvity v informatsiinomu suspilstvi [The role of higher education in the information society]. Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky, 22, 178-184. [in Ukrainian].

2. Kocharyan, A. B. (2016). Rozvytok informatsiino-komunikatsiinoi kompetentnosti naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv humanitarnykh spetsialnostei klasychnykh universytetiv [Development of information-communication competence of scientific-pedagogical workers of humanitarian specialties of classical universities] (Candidate's thesis). Kyiv University named after Borys Hrinchenko, Kyiv. [in Ukrainian].

3. Bykov, V. Yu. (2013). Mobilnyi prostir i mobilno oriyentovane seredovyshche Internet-korystuvacha: osoblyvosti modelnoho podannia ta osvitnoho zastosuvannia [Mobile space and mobile-oriented environment of an Internet user: features of model presentation and educational application]. Informatsiini tekhnolohii v osviti, 17, 9-37. [in Ukrainian].

4. Kalinicheva, G. (2017). Vyshcha osvita Ukrainy v konteksti suchasnykh tsyvilizatsiinykh zmin [Higher education in Ukraine in the context of modern civilizational changes]. Ukrayinoznavchyi almanakh, 17, 146-149. [in Ukrainian].

5. Sovgyra, S. V., & Honcharenko, G. Ye. (2015). Problemy ekolohichnoi bezpeky yak osnova zhyttiediialnosti osobystosti v osvitnomu seredovyshchi [Problems of ecological safety as the basis of personal life in the educational environment]. In IV Vseukrainski naukovi chytannia pamiati Serhiia Tereshchuka: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uchastiu (pp. 205-208). Mykolaiv. [in Ukrainian].

6. Krasilnik, O. V. (2014). Osoblyvosti finansuvannia vyshchoi osvity v Ukraini [Features of financing higher education in Ukraine]. Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy, 2, 58-64. [in Ukrainian].

7. Syrovatko, O. S. (2009). Pidkhody do formuvannia zdorov'iazberezhnoho seredovyshcha v zakladi osvity [Approaches to creating a health-preserving environment in educational institutions]. Director shkoly, 38(566), 19-25. [in Ukrainian].

8. Antoshkina, L. I. (2005). Ekonomika vyshchoi osvity: tendentsii ta perspektyvy reformuvannia [Economics of higher education: trends and perspectives of reforming]. Kyiv: Publishing house "Corporation", 368 p. [in Ukrainian].

9. Aliyev, Kh. M. (2017). Zarubizhnyi dosvid uprovadzhennia dystantsiinoho navchannia v universytetakh [Foreign experience in implementing distance learning in universities]. Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Ser.: Pedahohichni nauky, 3, 11-17. [in Ukrainian].

10. Lukianchenko, M. I. (2012). Pedahohika zdorov'ia: teoriia i praktyka [Health pedagogy: theory and practice]. Drohobych: Editorial and Publishing Department of Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko, 348 p. [in Ukrainian].

11. Lapinskyi, V. V. (2008). Navchalne seredovyshche novoho pokolinnia ta yoho skladovi [The educational environment of the new generation and its components]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Dragomanova. Series 2, Computer-oriented systems of learning, 6, 26-32. [in Ukrainian].

12. Atamanchuk, Yu. M. (2009). Derzhavne upravlinnia osvitoiu v umovakh informatsiinoho suspilstva [State management of education in the conditions of the information society]. Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia Pedahohichni nauky, 157, 9-13. [in Ukrainian].

13. Lopushniak, G. S., & Rybchanska, Kh. V. (2018). Vyshcha osvita Ukrainy: derzhavne rehuliuvannia ta perspektyvy rozvytku [Higher education in Ukraine: state regulation and development prospects]. Lviv: Liha Press, 283 p. [in Ukrainian].

14. Kladychenko, M. V. (2019). Napriamy rozvytku systemy finansovoho zabezpechennia derzhavnykh ZVO Ukrainy [Directions of development of the financial support system of state HEIs of Ukraine]. Investytsii: praktyka ta dosvid, 12, 88-93. [in Ukrainian].

15. Kryshtanovych M.F., Hrodz′ N.M. (2022). Analiz osnovnykh aspektiv vplyvu Covid-19 na profesiynu pidhotovku maybutnikh vchyteliv: mizhnarodnyy dosvid. [Analysis of the main aspects of the impact of Covid-19 on the professional training of future teachers: international experience]. Zhurnal «Naukovi innovatsiyi ta peredovi tekhnolohiyi» № 1(3). S. 257-264. [in Ukrainian].

16. Kryshtanovych M.F. Kryshtanovych S.V., (2020). Osoblyvosti formuvannya profesiyno-pedahohichnoyi kompetentnosti vykladacha zakladu vyshchoyi osvity u providnykh krayinakh Yevropy. [Peculiarities of the formation of professional and pedagogical competence of a teacher of a higher education institution in the leading countries of Europe]. «Osvitni obriyi». 1 (50). S. 18-21. [in Ukrainian].

17. Shtangret, A., Silkin, O. (2024). Bezpekovi aspekty upravlinnia personalom v umovakh hyperdynamichnoho zovnishnoho seredovyshcha [Security aspects of personnel management in the conditions of a hyperdynamic external environment]. Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii, 9(37), 227-237. [in Ukrainian].

УДК 378.147:159.953:615.8

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-852-861

Ковальова Алла Андріївна доктор філософії, доцент кафедри фізичної терапії та ерготерапії, Національний університет «Запорізька політехніка», м. Запоріжжя, тел.: (050) 421-54-52, https://orcid.org/0000-0001-8072-1374

Ковальова Олександра Володимирівна кандидат біологічних наук, доцент кафедри фізичної терапії та ерготерапії, Національний університет «Запорізька політехніка», м. Запоріжжя, тел.: (050) 453-64-61, https://orcid.org/0000-0002-7065-6393

Сметанін Сергій Валентинович старший викладач кафедри управління фізичною культурою та спортом, Національний університет «Запорізька політехніка», м. Запоріжжя, тел.: (099)002-85-52, https://orcid.org/0000-0003-3635-9210

ОБҐРУНТУВАННЯ НЕОБХІДНОСТІ АДАПТАЦІЇ НАВЧАЛЬНИХ МЕТОДІВ ДО ТИПІВ СПРИЙНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЇ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ «ФІЗИЧНА ТЕРАПІЯ»

Анотація. У статті розглядається проблема адаптації навчальних методів до індивідуальних типів сприйняття інформації студентами спеціальності «Терапія та реабілітація» в контексті сучасних вимог до підготовки фахівців спеціалізації «Фізична терапія». Визначено чотири основні типи сприйняття інформації: зоровий, слуховий, кінестетичний та дискретний, кожен з яких вимагає специфічних підходів до організації навчального процесу. Дослідження охоплює 52 студенти, серед яких 30 бакалаврів та 22 магістри. Вивчено ефективність застосування адаптованих методів навчання, зокрема мультимедійних презентацій, аудіолекцій, практичних занять та структурованих матеріалів, залежно від домінуючого типу сприйняття.

Результати дослідження показали, що використання методів, що відповідають індивідуальним особливостям сприйняття, сприяє значному підвищенню успішності навчання. Зокрема, студенти з зоровим типом сприйняття демонструють високі результати при використанні наочних матеріалів та мультимедійних презентацій, тоді як студенти слухового типу досягають кращих результатів через активне слухання та обговорення. Кінестетики, які сприймають інформацію через практичну діяльність, показують високі результати в практич-

них заняттях, а дискрети ефективно засвоюють матеріал через чітко структуровані інструкції та аналіз клінічних випадків.

Статистичний аналіз підтвердив наявність значущих відмінностей у успішності навчання залежно від типу сприйняття, що вказує на необхідність індивідуалізованого підходу до навчання. Рекомендовано комбінувати різні методи навчання для кожного типу сприйняття, що дозволяє не лише оптимізувати процес засвоєння теоретичних знань, а й підвищити рівень практичної підготовки студентів, необхідної для професійної діяльності в галузі фізичної терапії.

Таким чином, результати дослідження підтверджують важливість адаптації навчальних методів до індивідуальних особливостей студентів, що сприяє підвищенню ефективності навчального процесу та забезпечує підготовку висококваліфікованих фахівців у сфері фізичної терапії.

Ключові слова: фізичний терапевт, типи сприйняття інформації, аудіали, візуали, кінестетики, дискрети, методи навчання, тестування.

Kovalova Alla Andriivna Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the Physical Therapy and Occupational Therapy Department, National University "Zaporizhzhia Polytechnic", Zaporizhzhia, tel.: (050) 421-54-52, https://orcid.org/0000-0001-8072-1374

Kovalyova Oleksandra Volodymyrivna Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the Physical Therapy and Occupational Therapy Department, National University "Zaporizhzhia Polytechnic", Zaporizhzhia, tel.: (050) 453-64-61, https://orcid.org/0000-0002-7065-6393

Sergiy Smetanin Valentynovych Senior Lecturer of the Physical Culture and Sports Management Department, National University "Zaporizhzhia Polytechnic", Zaporizhzhia, tel.: (099) 002-85-52, https://orcid.org/0000-0003-3635-9210

JUSTIFICATION OF THE NEED TO ADAPT TEACHING METHODS TO INFORMATION PERCEPTION TYPES TO IMPROVE ACADEMIC PERFORMANCE OF "PHYSICAL THERAPY" SPECIALIZATION STUDENTS

Abstract. This article addresses the issue of adapting teaching methods to the individual information perception types of "Therapy and Rehabilitation" speciality students within the framework of modern requirements for training "Physical Therapy" specialization professionals. Four main types of information perception are

identified: visual, auditory, kinesthetic, and discrete, each requiring specific approaches to organizing the educational process. The study includes 52 students, comprising 30 undergraduate and 22 master's students. The effectiveness of adapted teaching methods, such as multimedia presentations, audio lectures, practical sessions, and structured materials, was examined depending on the dominant perception type.

The research results demonstrate that using methods tailored to individual perception characteristics significantly enhances academic performance. Specifically, students with a visual perception type achieve high results when using visual materials and multimedia presentations, whereas auditory learners perform better through active listening and discussions. Kinesthetic learners, who absorb information through practical activities, excel in hands-on training sessions, while discrete learners effectively assimilate material through clearly structured instructions and clinical case analysis.

Statistical analysis confirmed significant differences in academic performance depending on the perception type, highlighting the need for an individualized approach to teaching. It is recommended to combine different teaching methods for each perception type, optimizing the assimilation of theoretical knowledge and improving the practical training level necessary for professional activities in physical therapy.

Thus, the research findings confirm the importance of adapting teaching methods to students' individual characteristics, contributing to the effectiveness of the educational process and ensuring the training of highly qualified professionals in physical therapy.

Keywords: physical therapist, information perception types, auditory learners, visual learners, kinesthetic learners, discrete learners, teaching methods, testing.

Постановка проблеми. У сучасній системі підготовки фізичних терапевтів одним із найважливіших викликів є забезпечення ефективного та результативного навчального процесу, який враховує індивідуальні особливості студентів. Цей аспект є критичним, оскільки успішність засвоєння матеріалу та формування професійних компетенцій майбутніх фахівців значною мірою залежить від того, наскільки навчальний процес відповідає різним стилям сприйняття інформації, притаманним студентам. Залежно від переважного способу сприйняття інформації, студенти можуть бути поділені на кілька категорій, серед яких виділяють візуалів, аудіалів, кінестетиків і дискретів [1, 2]. Кожен з цих типів має свої особливості у сприйнятті та обробці навчального матеріалу, що вимагає застосування специфічних методів і підходів до організації навчального процесу.

Професійна діяльність фізичних терапевтів передбачає необхідність одночасного оволодіння як теоретичними знаннями, так і практичними навичками, що суттєво ускладнює вибір універсальних підходів до навчання. У

зв'язку з цим, традиційні методи навчання, орієнтовані на одноманітний підхід до всіх студентів, можуть виявитися недостатньо ефективними для забезпечення високого рівня підготовки фахівців. Врахування індивідуальних особливостей студентів, таких як їхні типи сприйняття інформації, є ключовим аспектом для оптимізації навчального процесу. Відсутність індивідуалізації може призвести до зниження рівня засвоєння матеріалу та недостатньої підготовленості студентів до професійної діяльності.

Особливо важливим є врахування різноманітності стилів навчання в контексті сучасних стандартів вищої освіти, що набрали чинності в 2024 році [5, 6]. Ці стандарти роблять акцент на значущості практичної складової освітнього процесу, що, в свою чергу, вимагає застосування індивідуалізованих підходів до навчання. Підготовка фізичних терапевтів вимагає інтеграції теоретичних знань з практичними навичками, що підвищує вимоги до гнучкості та адаптивності навчальних методів. Тому важливо розробляти моделі навчання, які враховують особливості сприйняття інформації студентами, що дозволить значно покращити якість підготовки майбутніх фахівців у цій галузі.

Ця проблема потребує наукового обґрунтування та розробки ефективних моделей навчання, що дозволять оптимізувати процес підготовки фахівців у сфері фізичної терапії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній педагогіці та методиці викладання активно досліджуються питання адаптації навчальних методів до різних типів сприйняття інформації [1, 2, 3, 4]. Роботи таких авторів, як Hughey J. [7] та Jia-Hua Zhang у співавт. [9], підтверджують, що врахування індивідуальних особливостей студентів сприяє покращенню засвоєння матеріалу. У контексті фізичної терапії, де важливі як теоретичні знання, так і практичні навички, адаптивний підхід є особливо актуальним.

Дослідження також показують, що комбіновані методи навчання, які враховують візуальні, аудіальні, кінестетичні та дискретні стилі, забезпечують кращі результати [8]. Проте кількісні оцінки ефективності цих методів залишаються недостатньо вивченими, що створює потребу в адаптації та оптимізації навчального процесу до індивідуальних особливостей сприйняття інформації здобувачів вищої освіти.

Мета дослідження полягає в оцінці ефективності адаптації навчальних методів відповідно до індивідуальних типів сприйняття інформації студентами спеціалізації «Фізична терапія» для покращення навчального процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті навчання фізичних терапевтів важливо враховувати різноманітні стилі сприйняття інформації, оскільки цей професійний напрямок передбачає високий рівень практичної підготовки та глибокі теоретичні знання, які передбачені компетентностями та результатами навчання Стандартів вищої освіти для

першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти [5, 6]. Відповідно до типу сприйняття інформації студентів, методи навчання можуть бути адаптовані для оптимізації навчального процесу та підвищення ефективності засвоєння матеріалу [1, 2].

У дослідженні взяли участь 52 студенти, які навчаються за спеціальністю «Терапія та реабілітація», спеціалізацією «Фізична терапія» в Національному університеті «Запорізька політехніка». Серед них 30 осіб є здобувачами бакалаврського рівня вищої освіти, а 22 – магістерського.

Для досягнення мети дослідження були використані наступні методи:

- анкетування студентів для визначення їх домінуючих типів сприйняття інформації (візуали, аудіали, кінестетики, дискрети);
- методи навчання, що включали використання різних методів викладання: наочних матеріалів, лекцій, практичних занять і рольових ігор;
- тестування знань і практичних навичок після навчання для оцінки рівня засвоєння матеріалу (були обрані показники успішності за різними предметами, які оцінювалися, відповідно до їх силабусів, за виконанням тестових завдань, за виконанням практичних робіт, за написанням звіту);
- статистичні методи дослідження.

За результатами анкетування було визначено типи сприйняття інформації студентами (рис. 1). Серед них 18 студентів (34,6%) виявили перевагу до зорового типу сприйняття, 14 студентів (26,9%) – до слухового, 12 студентів (23,1%) – до кінестетичного типу, і 8 студентів (15,4%) – до дискретного типу.

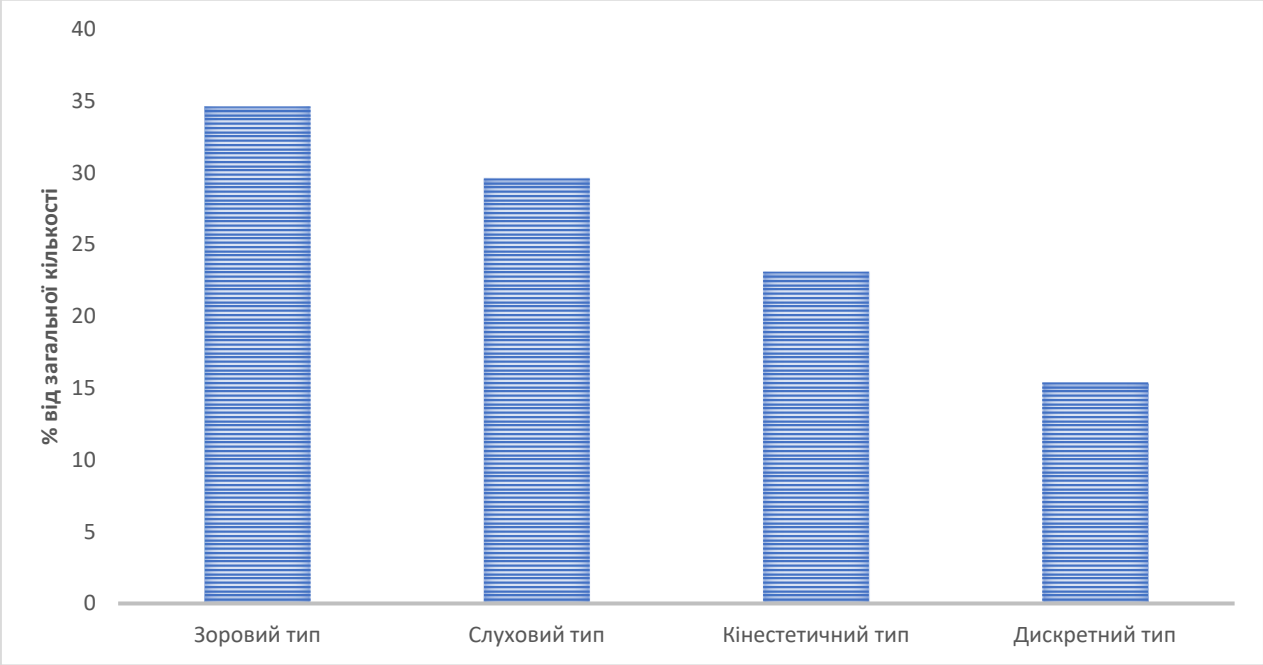

Рис. 1. Розподіл студентів за типами сприйняття інформації (n=52)

Розподіл студентів за методами навчання виглядав наступним чином (рис. 2). Студенти з зоровим типом (18 осіб) найкраще сприймали інформацію через мультимедійні презентації. Середній бал за тестами серед цієї групи становив 85 балів, за практичними завданнями – 88 балів, а за письмовими звітами – 82 бали. Студенти слухового типу (14 осіб), для яких найбільш ефективними були аудіолекції, отримали середній бал за тестами 78 балів, за практичними завданнями – 80 балів, а за письмовими звітами – 75 балів. Студенти кінестетичного типу (12 осіб) найкраще засвоювали матеріал через практичні заняття, з середнім балом за тестами 82 бали, за практичними завданнями – 90 балів, а за письмовими звітами – 80 балів. Студенти дискретного типу (8 осіб), які переважно працювали з структурованими матеріалами, отримали середній бал за тестами 80 балів, за практичними завданнями – 78 балів, а за письмовими звітами – 85 балів.

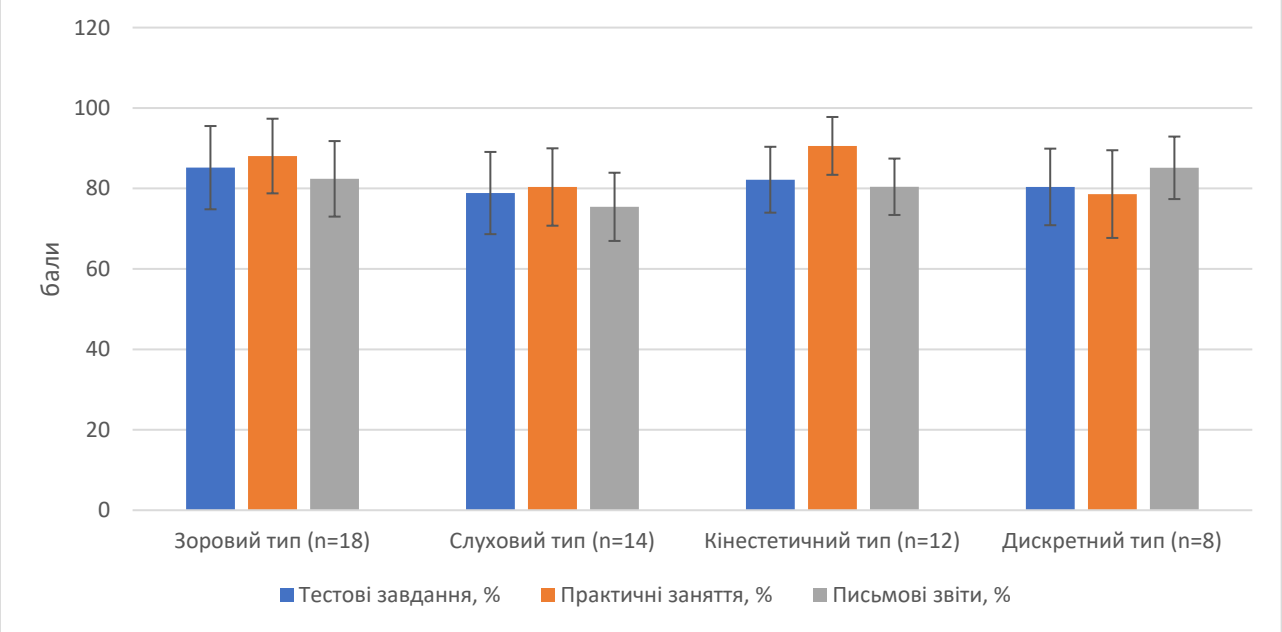
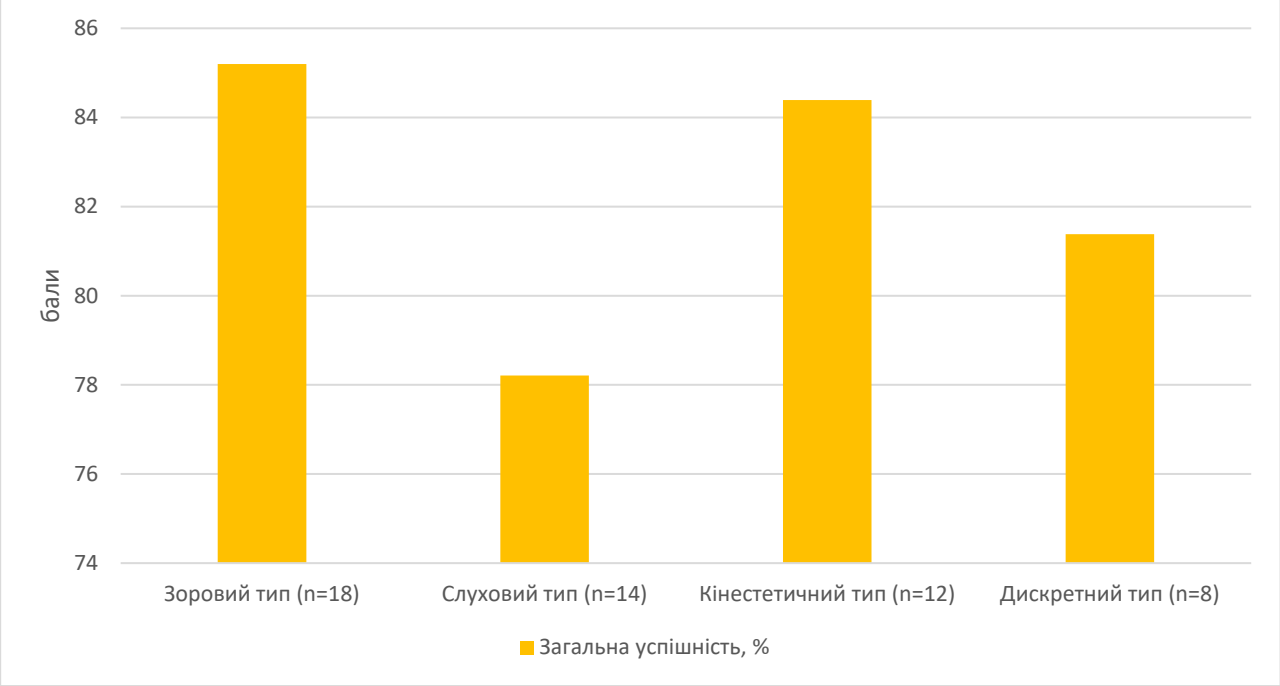

Рис. 2. Розподіл результатів успішності студентів за методами навчання відповідно до типу сприйняття інформації (n=52)

Загальна успішність студентів залежно від типу сприйняття була такою: зоровий тип – 85 балів, слуховий тип – 77 балів, кінестетичний тип – 84 бали, дискретний тип – 81 бал (рис. 3).

Таким чином, студенти-візуали найкраще сприймають інформацію через зорові канали, тому для них доцільним є використання наочних матеріалів, таких як діаграми, схеми, ілюстрації, а також відео та анімації для демонстрації технік мануальної терапії чи реабілітаційних вправ. Мультимедійні презентації, що відображають послідовність дій при виконанні терапевтичних процедур, також є ефективними для цієї категорії студентів, оскільки вони сприяють кращому розумінню деталей технік та правильності їх виконання.

Студенти-аудіали більш схильні до сприйняття інформації через слухові канали, тому для них важливим є створення умов для активного слухання та обговорення. Лекції, семінари, аудіоматеріали, такі як, наприклад, записи лекцій, сприяють кращому запам'ятовуванню теоретичних аспектів фізичної терапії. Групові обговорення, під час яких студенти можуть ставити запитання, аналізувати практичні випадки та отримувати зворотний зв'язок, також є важливими для цієї групи. Крім того, розвиток комунікативних навичок, необхідних для ефективної взаємодії з пацієнтами, є невід’ємною частиною підготовки аудіалів.

Кінестетики, які становлять значну частину студентів фізичної терапії, найкраще засвоюють матеріал через практичну діяльність. Для них доцільним є проведення лабораторних занять, практичних тренувань, імітаційних вправ та рольових ігор, які дозволяють відпрацьовувати реальні сценарії взаємодії з пацієнтами. Постійний зворотний зв'язок з боку викладача, який може коригувати техніку та демонструвати правильність рухів, сприяє ефективному засвоєнню рухових навичок, необхідних для професійної діяльності.

Дискрети орієнтовані на точність, логіку та структурованість інформації, тому для них важливими є чіткі інструкції, структуровані матеріали та детальний аналіз клінічних випадків. Вони краще засвоюють матеріал через виконання письмових звітів, контрольних робіт та аналіз конкретних терапевтичних завдань, що дозволяє застосувати логічне мислення для вирішення практичних проблем.

Фізична терапія вимагає одночасного розвитку теоретичних і практичних знань, тому комбінування методів навчання для різних типів сприйняття інформації є надзвичайно ефективним. Наприклад, викладач може розпочати з теоретичного викладу через лекції (для аудіалів), ілюструючи матеріал графіками та схемами (для візуалів), а потім перейти до практичних занять, де студенти виконуватимуть терапевтичні вправи під наглядом викладача (для кінестетиків). Для дискретів важливо надавати чіткі інструкції та аналізувати конкретні випадки, що дозволяє їм застосувати логічне мислення для вирішення практичних завдань.

Такий багатоканальний підхід забезпечує ефективне засвоєння матеріалу, підвищує рівень професійної підготовки та сприяє формуванню кваліфікованих фахівців у галузі фізичної терапії.

Висновки. Таким чином, результати дослідження підтверджують важливість адаптації навчальних методів до індивідуальних потреб студентів, зокрема їхніх переваг у типах сприйняття інформації. Використання методів, які відповідають домінуючим типам сприйняття, сприяє підвищенню успішності навчання, що демонструється значними відмінностями в успішності студентів залежно від типу сприйняття. Отже, для оптимізації навчального процесу в галузі фізичної терапії доцільно впроваджувати індивідуалізовані підходи, орієнтуючись на переваги студентів у типах сприйняття інформації, що дозволить підвищити ефективність навчання та краще підготувати студентів до професійної діяльності.

Література:

1. Височанська О.М. Вплив особливостей сприйняття та передачі інформації при формуванні цільових виробничих груп персоналу. *Економічний аналіз*: зб. наук. праць. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2015. Том 19. № 2. С. 41-46. URL: https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/download/735/541

2. Єхалов В.В., Кравець О.В., Сединкін В.А., Пилипенко О.В. Типи сприйняття інформації суб'єктами навчання за спеціальністю «анестезіологія та інтенсивна терапія». *Медицина невідкладних станів*. 2023. №19(3). С. 156-161. DOI: http://dx.doi.org/10.22141/2224-0586.19.3.2023.1575

3. Кисельов В.О., Кулик Н.А., Бикова М.М. Адаптація студентів-першокурсників до навчального процесу засобами цифрових технологій. *Олімпійський та параолімпійський спорт*. 2023. №3. С. 18-22. DOI: https://doi.org/10.32782/olimpspu/2023.3.4

4. Назаренко Н.М., Магден О.Г. Адаптація навчальних матеріалів, як засіб подолання труднощів у вивченні іноземної мови професійного спрямування. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2023. №86. С. 213-217. DOI: https://doi.org/10.32840/1992-5786.2023.86.38

5. Стандарт вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 22 – Охорона здоров'я, спеціальності 227 Терапія та реабілітація, спеціалізації 227.01 Фізична терапія, 227.02 Ерготерапія, 227.03 Терапія мови і мовлення. Затверджений і введений в дію наказом Міністерства освіти і науки України 05.09.2022 №791 (в редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 30.10.2024 №1549). Вид. офіц. Київ: МОН України, 2024. 86 с. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2024/30-10-2024/227-terapiya-ta-reabilitatsiya-mahistr-1549-vid-30-10-2024.pdf

6. Стандарт вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 22 – Охорона здоров'я, спеціальності 227 Терапія та реабілітація, спеціалізації 227.01 Фізична терапія, 227.02 Ерготерапія. Затверджений і введений в дію наказом Міністерства освіти і науки України 19.12.2018 №1419 (в редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 29.10.2024 №1541). Вид. офіц. Київ: МОН України, 2024. 62 с. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2024/30-10-2024/227-terapiya-ta-reabilitatsiya-bakalavr-1541-vid-29-10-2024.pdf

7. Hughey J. Individual Personalized Learning. *Educational Considerations*. 2020. Vol. 46, № 2. P. 1-8. DOI: https://doi.org/10.4148/0146-9282.2237

8. Mcdaniel M.A., Rohrer D., Bjork R.A. Learning Styles: Concepts and Evidence. *Psychological Science in the Public Interest*. 2008. №9(3). P. 105-119. DOI: http://dx.doi.org/10.1111/j.1539-6053.2009.01038.x

9. Zhang J.-H. An individualized intervention approach to improving university students' learning performance and interactive behaviors in a blended learning environment. *Interactive Learning Environments.* 2020. Vol. 28, Issue 2. P. 231-245. DOI: https://doi.org/10.1080/10494820.2019.1636078

References:

1. Vysochanska, O.M. (2015). Vplyv osoblyvostey spryynyattya ta peredachi informatsiyi pry formuvanni tsil′ovykh vyrobnychykh hrup personalu [Influence peculiarities of information perception and transmission to the formation of target production group staff]. *Ekonomichnyy analiz*: zb. nauk. prats′. Ternopil′: Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr Ternopil′s′koho natsional′noho ekonomichnoho universytetu "Ekonomichna dumka", 2, 41-46. [in Ukrainian].

2. Yekhalov, V.V., Kravets′, O.V., Sedinkin, V.A., & Pylypenko, O.V. (2023). Typy spryynyattya informatsiyi sub″yektamy navchannya za spetsial′nistyu «anesteziolohiya ta intensyvna terapiya» [Types of information perception by learners in the specialty "Anesthesiology and Intensive Care"]. *Medytsyna nevidkladnykh staniv*, 19(3), 156-161. doi: http://dx.doi.org/10.22141/2224-0586.19.3.2023.1575 [in Ukrainian].

3. Kysel′ov, V.O., Kulyk, N.A., & Bykova, M.M. (2023) Adaptatsiya studentiv-pershokursnykiv do navchal′noho protsesu zasobamy tsyfrovykh tekhnolohiy [Adaptation of fresh-year students to the educational process using the means of the electronic educational environment]. *Olimpiys'kyy ta paraalimpiys'kyy sport*, 3, 18-22. doi: https://doi.org/10.32782/olimpspu/2023.3.4 [in Ukrainian].

4. Nazarenko, N.M., & Mahden, O.H. (2023)Adaptatsiya navchal′nykh materialiv, yak zasib podolannya trudnoshchiv u vyvchenni inozemnoyi movy profesiynoho spryamuvannya [Adapting teaching materials as a means of overcoming difficulties in learning a foreign language for specific professional purposes]. *Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchiy i zahal'noosvitniy shkolakh*, 86, 213-217. doi: https://doi.org/10.32840/1992-5786.2023.86.38 [in Ukrainian].

5. Standart vyshchoyi osvity druhoho (mahisters′koho) rivnya vyshchoyi osvity haluzi znan′ 22 – Okhorona zdorov″ya, spetsial′nosti 227 Terapiya ta reabilitatsiya, spetsializatsiyi 227.01 Fizychna terapiya, 227.02 Erhoterapiya, 227.03 Terapiya movy i movlennya [Standard of higher education for the second (master's) level in the field of knowledge 22 – Healthcare, specialty 227 Therapy and Rehabilitation, specializations 227.01 Physical Therapy, 227.02 Ergotherapy, 227.03 Speech and Language Therapy.]. Zatverdzhenyy i vvedenyy v diyu nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny 05.09.2022 №791 (v redaktsiyi nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny vid 30.10.2024 №1549). Vyd. ofits. Kyyiv: MON Ukrayiny, 86. [in Ukrainian].

6. Standart vyshchoyi osvity pershoho (bakalavrs′koho) rivnya vyshchoyi osvity haluzi znan′ 22 – Okhorona zdorov″ya, spetsial′nosti 227 Terapiya ta reabilitatsiya, spetsializatsiyi 227.01 Fizychna terapiya, 227.02 Erhoterapiya [Standard of higher education for the first (bachelor's) level in the field of knowledge 22 – Healthcare, specialty 227 Therapy and Rehabilitation, specializations 227.01 Physical Therapy, 227.02 Ergotherapy.]. Zatverdzhenyy i vvedenyy v diyu nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny 19.12.2018 №1419 (v redaktsiyi nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny vid 29.10.2024 №1541). Vyd. ofits. Kyyiv: MON Ukrayiny, 2024, 62. [in Ukrainian].

7. Hughey, J. (2020). Individual Personalized Learning. *Educational Considerations*, 46, 2, 1-8. doi: https://doi.org/10.4148/0146-9282.2237

8. Mcdaniel, M.A., Rohrer, D., & Bjork, R.A. (2008). Learning Styles: Concepts and Evidence. *Psychological Science in the Public Interest*, 9(3). 105-119. doi: http://dx.doi.org/10.1111/j.1539-6053.2009.01038.x

9. Zhang, J.-H. (2020). An individualized intervention approach to improving university students' learning performance and interactive behaviors in a blended learning environment. *Interactive Learning Environments*, 28, 2, 231-245. doi: https://doi.org/10.1080/10494820.2019.1636078

УДК 343

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-862-869

Лесько Ігор Зеновійович викладач Автомобільно-дорожнього фахового коледжу, Національний університет «Львівська політехніка», https://orcid.org/0009-0002-5865-6128

Стець Марія Богданівна викладач вищої категорії Автомобільно-дорожнього фахового коледжу, Національний університет «Львівська політехніка», https://orcid.org/0009-0007-4467-5682

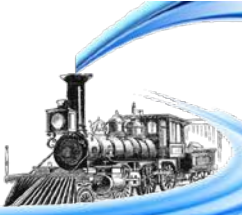
ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ НАСИЛЬСТВА В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. У статті здійснено історичний аналіз поняття насильства в освітньому середовищі, висвітлено його еволюцію та трансформацію від давніх часів до сучасності. Розглянуто основні форми насильства, зокрема фізичне, психологічне, соціальне та цифрове, а також поширеність насильства у різні історичні періоди.

На основі аналізу сучасних досліджень визначено актуальні виклики, зокрема проблему кібербулінгу, та окреслено ефективні стратегії профілактики, серед яких впровадження освітніх програм, розвиток медіації та формування культури ненасильницької поведінки.

Підкреслено, що у XXI столітті насильство в освіті залишається актуальною проблемою, але його форми змінилися. З поширенням технологій виник кібербулінг – новий вид насильства, що охоплює приниження, переслідування та погрози через інтернет. Сьогодні булінг є однією з найпоширеніших форм насильства серед учнів. Держави, освітні установи та міжнародні організації активно працюють над профілактикою та боротьбою з цим явищем. Сучасні законодавчі норми у багатьох країнах забороняють будь-які форми насильства в освітньому середовищі, забезпечуючи права учнів і педагогів. Освітнє середовище завжди відігравало ключову роль у формуванні особистості, культури поведінки та соціалізації індивіда. Вивчення поняття насильства в освітньому середовищі з погляду його історичного розвитку дозволяє краще зрозуміти природу цього явища, його причини, форми та еволюцію.

Зауважено, що історичний аналіз поняття насильства в освіті демонструє поступовий відхід від жорстких методів виховання до гуманістичних підходів, заснованих на правах дитини. Водночас сучасні виклики, такі як цифрове

насильство та булінг, вимагають подальшого вивчення та розробки ефективних превентивних заходів. Розуміння історичного розвитку цього явища сприяє формуванню сучасної педагогіки, яка прагне створити безпечне та толерантне освітнє середовище.

Ключові слова: насильство, освітнє середовище, булінг, кібербулінг, профілактика, історичний аналіз.

Lesko Ihor Zenoviyovych lecturer of the Automobile and Road Professional College of the National University "Lviv Polytechnic", https://orcid.org/0009-0002-5865-6128

Stets Maria Bogdanivna lecturer of the highest category of the Automobile and Road Professional College of the National University "Lviv Polytechnic", https://orcid.org/0009-0007-4467-5682

HISTORICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF VIOLENCE IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Abstract. The article provides a historical analysis of the concept of violence in the educational environment, highlighting its evolution and transformation from ancient times to the present day. The main forms of violence are considered, including physical, psychological, social and digital, as well as the prevalence of violence in different historical periods.

Based on the analysis of modern research, current challenges are identified, in particular the problem of cyberbullying, and effective prevention strategies are outlined, including the implementation of educational programs, the development of mediation and the formation of a culture of non-violent behavior.

It is emphasized that in the 21st century, violence in education remains a relevant problem, but its forms have changed. With the spread of technology, cyberbullying has emerged - a new type of violence that includes humiliation, harassment and threats via the Internet. Today, bullying is one of the most common forms of violence among students. States, educational institutions and international organizations are actively working to prevent and combat this phenomenon. Modern legislative norms in many countries prohibit any forms of violence in the educational environment, ensuring the rights of students and teachers. The educational environment has always played a key role in shaping the personality, culture of behavior and socialization of the individual. Studying the concept of violence in the educational environment from the point of view of its historical development allows us to better understand the nature of this phenomenon, its causes, forms and evolution.

It is noted that the historical analysis of the concept of violence in education demonstrates a gradual shift from harsh methods of upbringing to humanistic

approaches based on the rights of the child. At the same time, modern challenges, such as digital violence and bullying, require further study and development of effective preventive measures. Understanding the historical development of this phenomenon contributes to the formation of modern pedagogy, which seeks to create a safe and tolerant educational environment.

Keywords: violence, educational environment, bullying, cyberbullying, prevention, historical analysis.

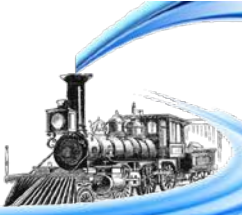
Постановка проблеми. Освітнє середовище завжди відігравало ключову роль у формуванні особистості, культури поведінки та соціалізації індивіда. Вивчення поняття насильства в освітньому середовищі з погляду його історичного розвитку дозволяє краще зрозуміти природу цього явища, його причини, форми та еволюцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження явища насильства в освіті набули широкого розголосу у XXI столітті через його вплив на психічне та фізичне здоров'я дітей, формування соціальних стосунків та якість освіти. Сучасні наукові праці висвітлюють різні аспекти цієї проблеми: від типології насильства до методів його профілактики. Питання насильства в освіті були предметом наукових досліджень фахівців з різних галузей, зокрема, А. Ведернікова, І. Лубенець, К. Плутницька, О. Шуміло, А. Поляничко, Т. Миронюк, А. Губка. Проте, складність цієї проблематики потребує комплексного дослідження.

Метою статті є аналіз історичного становлення та трансформації поняття «насильство» в освітньому контексті, починаючи з давніх часів до сучасності.

Виклад основного матеріалу. Перші наукові визначення щодо розуміння насильства над дітьми з'явилися на початку 1960-х років. Саме тоді група американських дослідників ввела в наукову літературу термін «синдром побитої дитини» [1]. Цей момент вважається початком наукового осмислення феномену насильства над дітьми, хоча в медичній та соціальній літературі ці проблеми обговорювалися набагато раніше, наприкінці XIX ст. [2]. У результаті різноманітних досліджень явища насильства над дітьми, які розвивалися у другій половині 20-го століття, його розуміння змінилося, оскільки ці дослідження виявили не лише широке поширення явища, його наслідки та детермінанти, а й виявили шкідливі значення різних форм поведінки, ситуацій і ставлення батьків і вихователів до дітей. Поступово це поняття охоплювало дедалі ширший спектр різних поведінок і ситуацій, які переживають діти.

Століттями бити дітей було незаперечним правом і навіть обов'язком батьків, учителів і вихователів. Побиття було найпоширенішим методом виховання дітей, як вдома, так і в школах та інших місцях, де дорослі наглядали за дітьми. Тілесні покарання рекомендували громадські та моральні авторитети в стародавні та новітні часи.

У наступні століття, у 16-му та 17-му століттях, побиття дітей, включаючи бичування, залишалося звичайною практикою як в Європі, так і в колоніальній Америці.

Отже, протягом багатьох століть вважалося, що зіпсована природа дитини потребує роботи над її вдосконаленням і що ця робота не може виконуватися без покарання. Як підкреслюють деякі дослідники, августинівська думка про дитину надовго затьмарила розуміння виховання та природи педагогіки. Постійно вважалося, що виховання дитини повинно полягати в «придушенні дитячих пороків» і навчанні дітей дисципліни.

Слід зауважити, що заклики до послаблення тілесних покарань дітей лунали з давніх часів. Аристотель, наприклад, хоч і визнавав тілесні покарання як такі, навчав, що діти повинні бути оточені з дитинства гармонією, красою, добротою та повагою. Він вважав, що виховання силою, покаранням і репресіями, палицею і батогом створює душу раба. У середні віки також можна зустріти – хоча й небагато – голоси, які виступають проти суворих фізичних покарань і пропагують інші способи формування характеру дитини. Вже в ранньому Середньовіччі Іоанн Златоуст, формулюючи поради батькам, застерігав, що саме своїм прикладом слід показувати дитині і вказувати на цінності та мотиви дій, якими вона керуватиметься. її життя. Він зазначив, що для формування дитини батьки мають у своєму розпорядженні насамперед власним добрим прикладом, а також терплячим і безперервним навчанням і повчанням, подання привабливих прикладів для наслідування, пробудження здорового прагнення та змагання, прищеплення культури виховання. мова та інші методи. Златоуст писав про фізичне покарання як засіб проти дитини: «Коли бачиш, що він порушує порядок, то карай його то суворим поглядом, то суворим доганою, то гострою доганою, заохочуй його честолюбство, дай йому надія на винагороду». Не карайте їх часто побоями і не привчайте до такого способу виховання. Дитина, яку постійно б’ють, вчиться зневажати побиття, а коли це заходить занадто далеко, все буде марним. Дитину треба боятися, але не треба її бити; можна погрожувати ременем, але не треба бити ним і погрозу не виконувати» [3] .

У XVI столітті, наприклад, вихователів застерігали не карати дітей без шкоди для їхнього фізичного здоров’я. Більше того, у цьому питанні існують формальні заборони, наприклад, було введено заборону бити дітей по голові кулаками [4] але заперечувалося не стільки саме фізичне покарання, скільки непоміркованість у цьому питанні та жорстокість.

Епоха Просвітництва стала основоположним періодом формування образу дитинства та виховного ставлення до дітей, у тому числі й до тілесних покарань. Особливе значення мали погляди Ж.-Ж.Руссо, який вимагав любові до дитини, наголошував на необхідності пізнання вихователя, наголошував на праві дитини

на свободу. Епоха Просвітництва, незважаючи на прогресивні думки про дитину та її природу, у виховній практиці трактувала тілесні покарання як невід'ємну частину виховання, а дискусії та критика стосувалися лише масштабів їх застосування та детальної методики застосування покарань. Так, наприклад, вказувалося, як і коли бити дітей і робити це лише за згодою дітей, а також здійснювати фізичні покарання лише вдома, без сторонніх [5].

Думки, які закликали до пом'якшення методів виховання, інтенсивніше з'явилися в другій половині XIX ст., коли люди закликали до відходу від надмірної суворості і навіть погрожували карою Божою за побиття дітей. Науковці того періоду порівняно одностайно висловлювали негативні думки щодо побоїв та інших фізичних покарань, а також жорстоких психологічних покарань як заходів виховання, вбачаючи в їх застосуванні вихователі та батьки більше шкоди, ніж користі.

Перші десятиліття XX століття можна охарактеризувати як момент, коли відбулася радикальна зміна підходу до дітей і методів їх виховання, в тому числі із застосуванням фізичних покарань. Відбулася конверсія педагогічної позиції щодо поширених у виховній практиці рекомендацій педагогіки XIX століття – педагогіки суворої дисципліни, педагогіки фізичних покарань, «чорної педагогіки». Нові педагогічні течії XX століття визнавали шкідливість фізичних покарань для здоров'я і розвитку дітей, а також їх згубний вплив на особистість і виховну антиефективність і закликали виключити їх з виховної практики.

У результаті розвитку позиції щодо застосування фізичних покарань до дітей як порушення їхніх прав і, в більш загальному плані, як порушення прав людини, почали з'являтися положення, нормативні акти, рекомендації та різноманітні документи, які виражають необхідність запровадити повну заборону всіх форм насильства над дітьми, включаючи офіційну заборону фізичних покарань. Питання формального виключення тілесних покарань із виховання дітей почали фігурувати в різних документах ще на початку 1980-х рр. [6] і необхідність повної заборони в цьому відношенні була чітко виражена в Конвенції про права дитини 1989 року. Конвенція містить статті, які безпосередньо стосуються заборони насильства над дітьми та жорстокого покарання дітей. Стаття 19, серед іншого, зобов'язує держави вживати заходів у законодавчій, адміністративній, соціальній та освітній сферах, які захищатимуть дітей від усіх форм фізичного та психічного насильства, жорстокого поводження та зневаги чи жорстокого поводження, а також експлуатації, в т.ч. сексуальна експлуатація.

Насильство – одне з явищ, з яким важко не зіткнутися в сучасному світі . Воно має не лише загальнонаціональний, глобальний чи людський характер, а й історичний, бо його витоки важко знайти в сучасних явищах. Сьогодні насильство відоме нам із повсякденного життя, з повідомлень у ЗМІ та з художньої літератури, якою наповнені культура та мистецтво [7].

Насильство над дітьми - це соціальне та психологічне явище, яке має численні детермінанти, пов'язані з силами, притаманними людині, сім'ї, а також середовищу та культурі, до яких залучені як особа, так і сім'я. Переживання насильства, безсумнівно, є однією з найбільших загроз для розвитку та безпеки дітей. Наслідки насильства над дітьми є тривалими та серйозними, як фізичними, так і психологічними. Насильство з боку близьких, тобто батьків, порушує зв'язок між ними. Це, у свою чергу, впливає на почуття безпеки, точніше на його відсутність, і проявляється у труднощах у встановленні належних стосунків з іншими людьми.

Лише у другій половині XX століття почали вживатися раціональні та більш системні дії, спрямовані на обмеження різноманітних явищ жорстокого поводження з дітьми, тобто фізичного насильства, економічної експлуатації, комерційної та сексуальної експлуатації, психологічної - логічна деградація та неприйняття, а також різні форми нехтування чи недостатньої уваги до забезпечення належних умов розвитку. В останні десятиліття пропагується образ дитини як суб'єкта виховання, як повноправного громадянина, права якого необхідно поважати та захищати.

Отже, історично освітній процес нерідко супроводжувався різними формами насильства. У різні епохи це явище набувало різного змісту та форм, що залежало від соціальних, культурних та правових умов. У давніх цивілізаціях (Єгипет, Месопотамія, Греція, Рим) насильство часто вважалося природним елементом виховання. Фізичні покарання були поширеною практикою, особливо в спартанській системі виховання, де дисципліна і жорсткість були ключовими цінностями. У Римі патріархальна система дозволяла вчителям застосовувати силу до учнів як метод виховання. Середньовіччя принесло значний вплив церкви на освіту. Хоча школи були місцем навчання, вчителі та священнослужителі нерідко застосовували жорстокі методи дисциплінування, аргументуючи це боротьбою з гріховністю учнів. Фізичне покарання залишалося нормою, а психологічне насильство (приниження, погрози) стало частиною виховної практики.

Епоха Просвітництва (XVII–XVIII ст.) принесла ідеї гуманізму, які поступово вплинули на освітні процеси. Філософи, такі як Жан-Жак Руссо та Джон Локк, виступали проти насильства в освіті, закликаючи до виховання, заснованого на повазі до дитини. Незважаючи на це, жорстокі практики залишалися поширеними в багатьох країнах.

У XIX столітті почалася активна боротьба за права дітей, що вплинуло на ставлення до насильства в освітньому середовищі. Попри зниження рівня фізичного насильства, зросла увага до психологічних аспектів: принижень, дискримінації та булінгу. У XX столітті розроблялися методи профілактики таких форм насильства через гуманістичні підходи до виховання. Після Другої

світової війни з прийняттям Загальної декларації прав людини (1948) та Конвенції ООН про права дитини (1989) у центрі уваги опинилися права дітей, включаючи їхній захист від усіх форм насильства.

Висновки. У XXI столітті насильство в освіті залишається актуальною проблемою, але його форми змінилися. З поширенням технологій виник кібербулінг – новий вид насильства, що охоплює приниження, переслідування та погрози через інтернет. Сьогодні булінг є однією з найпоширеніших форм насильства серед учнів. Держави, освітні установи та міжнародні організації активно працюють над профілактикою та боротьбою з цим явищем. Сучасні законодавчі норми у багатьох країнах забороняють будь-які форми насильства в освітньому середовищі, забезпечуючи права учнів і педагогів.

Історичний аналіз поняття насильства в освіті демонструє поступовий відхід від жорстких методів виховання до гуманістичних підходів, заснованих на правах дитини. Водночас сучасні виклики, такі як цифрове насильство та булінг, вимагають подальшого вивчення та розробки ефективних превентивних заходів. Розуміння історичного розвитку цього явища сприяє формуванню сучасної педагогіки, яка прагне створити безпечне та толерантне освітнє середовище.

Література:

1. Kempe C.H., Silverman N.F., Steele B.F., Droegemuller W., Silver H.K., The battered child syndrome. *Journal of American Medical Association*; przedruk w „Dziecko Krzywdzone" 2005, nr 11.

2. Zob. E. Jarosz, Rozwój problematyki dziecka krzywdzonego w nauce. *Pedagogika Społeczna*. 2011, nr 2 (40), s. 51–56

3. Stanula E., Rodzina kształtująca system wartości w ujęciu św. Jana Chryzostoma, w: Wychowanie w rodzinie od starożytności po wiek XX, red. J. Jundziłł, Bydgoszcz 1994, s. 81–94

4. Za J. Tazbir, Okrucieństwo w nowożytnej Europie, Warszawa 1993, s. 131.

5. PRZEMOC W WYCHOWANIU MIĘDZY PRAWNYM ZAKAZEM A SPOtECZNA AKCEPTAJ Monitoring Rzecznika Praw Dziecka Ewa Jarosz WARSZAWA 2015 https://brpd.gov.pl/sites/default/files/przemoc_w_wychowaniu_raport_ewa_jarosz_2014_0.pdf

6. Newell P., Stosowanie kar Ÿizycznych wobec dzieci a ochrona praw człowieka – regulacje międzynarodowe i legislacje państw europejskich, Dziecko Krzywdzone 2003, nr 3. Regulacje europejskie zob. na stronie Rady Europy i Unii Europejskiej np. www.coe.int/t/E/Committee_of_Ministers/Home/Documents/

7. Zob. K. Dojwa, Przemoc wśród nieletnich, [w:] R. Szczepanik, J. Wawrzyniak (red.), Różne spojrzenia na przemoc, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź 2008, s. 65

References:

1. Kempe C.H., Silverman N.F., Steele B.F., Droegemuller W., Silver H.K., The battered child syndrome. *Journal of American Medical Association*; przedruk w „Dziecko Krzywdzone" 2005, nr 11.

2. Zob. E. Jarosz, Rozwój problematyki dziecka krzywdzonego w nauce. *Pedagogika Społeczna*. 2011, nr 2 (40), s. 51–56

3. Stanula E., Rodzina kształtująca system wartości w ujęciu św. Jana Chryzostoma, w: Wychowanie w rodzinie od starożytności po wiek XX, red. J. Jundziłł, Bydgoszcz 1994, s. 81–94

4. Za J. Tazbir, Okrucieństwo w nowożytnej Europie, Warszawa 1993, s. 131.

5. PRZEMOC W WYCHOWANIU MIĆDZY PRAWNYM ZAKAZEM A SPOtECZNA AKCEPTAJ Monitoring Rzecznika Praw Dziecka Ewa Jarosz WARSZAWA 2015 https://brpd.gov.pl/sites/default/files/przemoc_w_wychowaniu_raport_ewa_jarosz_2014_0.pdf

6. Newell P., Stosowanie kar Ÿizycznych wobec dzieci a ochrona praw człowieka – regulacje międzynarodowe i legislacje państw europejskich, Dziecko Krzywdzone 2003, nr 3. Regulacje europejskie zob. na stronie Rady Europy i Unii Europejskiej np. www.coe.int/t/E/Committee_of_Ministers/Home/Documents/

7. Zob. K. Dojwa, Przemoc wśród nieletnich, [w:] R. Szczepanik, J. Wawrzyniak (red.), Różne spojrzenia na przemoc, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź 2008, s. 65

УДК: 378.4:33:37

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-870-881

Мамон Сергій Ігорович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти ПЗВО «Київський міжнародний університет», м.Київ, тел.: (044) 507-07-30, https://orcid.org/0009-0005-9293-8550

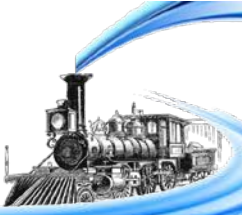
МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ІНТЕГРАЦІЯ В ПІДГОТОВЦІ ВИКЛАДАЧІВ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті досліджується проблема міждисциплінарної інтеграції у підготовці викладачів економічних дисциплін, що набуває особливої актуальності в умовах глобалізаційних та цифрових змін. Аналізуються теоретико-методологічні засади міждисциплінарного підходу, його концептуальні особливості та ключові принципи, які забезпечують ефективність інтеграції знань у вищій економічній освіті. Визначено, що традиційна предметно-орієнтована модель підготовки викладачів не повною мірою відповідає сучасним вимогам ринку праці, оскільки обмежує можливості для формування комплексних компетенцій, необхідних для викладання економічних дисциплін у взаємозв'язку з іншими галузями знань.

У дослідженні розглянуто сучасні тенденції міждисциплінарної інтеграції у підготовці викладачів економічних дисциплін, включаючи впровадження освітніх стратегій, що поєднують економіку, фінанси, менеджмент, соціологію та цифрові технології. Зосереджено увагу на значенні цифровізації та використанні онлайн-платформ, симуляцій, інтерактивних моделей і рольових ігор, які сприяють формуванню системного мислення та навичок комплексного аналізу економічних процесів.

Здійснено аналіз основних бар'єрів впровадження міждисциплінарного підходу, серед яких виділено інституційні, методичні та організаційні труднощі. Обґрунтовано необхідність удосконалення методичних матеріалів, підготовки викладачів до міждисциплінарного викладання, а також реформування освітньої політики у вищій економічній освіті.

Перспективи розвитку міждисциплінарної інтеграції розглянуто через призму впровадження інноваційних підходів, зокрема проблемно-орієнтованого та проектного навчання, використання цифрових ресурсів та зміцнення міжнародної академічної співпраці. Зазначено, що міждисциплінарна підготовка викладачів має стратегічне значення для підвищення якості економічної освіти, оскільки сприяє глибшому розумінню взаємозв'язків між економічними процесами, технологічними змінами та суспільними факторами.

Результати дослідження свідчать про необхідність розробки нових освітніх програм, які інтегруватимуть економічні дисципліни з іншими сферами знань, удосконалення методичних підходів та створення гнучких навчальних моделей, що забезпечуватимуть якісну підготовку викладачів до викладання у міждисциплінарному підході. Використання інноваційних технологій, адаптація до цифрових змін та розвиток міжнародного співробітництва є ключовими напрямами удосконалення вищої економічної освіти.

Ключові слова: міждисциплінарна інтеграція, економічна освіта, освітні стратегії, цифрові технології, міждисциплінарні компетенції, проблемно-орієнтоване навчання, проектне навчання.

Mamon Sergii Ihorovych PhD candidate at the Private Higher Educational Institution "Kyiv International University,", Kyiv, tel.: (044)507-07-30, https://orcid.org/0009-0005-9293-8550

INTERDISCIPLINARY INTEGRATION IN THE TRAINING OF ECONOMICS TEACHERS: PROBLEMS AND PROSPECTS

Abstract. This article explores the problem of interdisciplinary integration in the training of economics teachers, which is becoming particularly relevant in the context of globalization and digital transformation. The theoretical and methodological foundations of the interdisciplinary approach, its conceptual features, and key principles that ensure the effective integration of knowledge in higher economic education are analyzed. It is determined that the traditional subject-oriented model of teacher training does not fully meet the modern labor market requirements, as it limits the formation of complex competencies necessary for teaching economic disciplines in connection with other fields of knowledge.

The study examines modern trends in interdisciplinary integration in the training of economics teachers, including the implementation of educational strategies that combine economics, finance, management, sociology, and digital technologies. Particular attention is paid to the role of digitalization and the use of online platforms, simulations, interactive models, and role-playing games that contribute to the development of systemic thinking and skills for complex economic analysis.

An analysis of the main barriers to the implementation of the interdisciplinary approach is conducted, highlighting institutional, methodological, and organizational difficulties. The necessity of improving methodological materials, preparing teachers for interdisciplinary teaching, and reforming educational policies in higher economic education is substantiated.

The prospects for the development of interdisciplinary integration are considered through the lens of innovative approaches, particularly problem-based and

project-based learning, the use of digital resources, and the strengthening of international academic cooperation. It is noted that interdisciplinary teacher training is of strategic importance for improving the quality of economic education, as it promotes a deeper understanding of the interconnections between economic processes, technological changes, and social factors.

The research results indicate the need to develop new educational programs that integrate economic disciplines with other fields of knowledge, enhance methodological approaches, and create flexible learning models that ensure high-quality teacher training for interdisciplinary teaching. The use of innovative technologies, adaptation to digital changes, and the development of international cooperation are key directions for improving higher economic education.

Keywords: interdisciplinary integration, economic education, educational strategies, digital technologies, interdisciplinary competencies, problem-based learning, project-based learning.

Постановка проблеми. Сучасна економічна освіта потребує інноваційних підходів у підготовці викладачів, зумовлених трансформацією економіки, розвитком цифрових технологій та зростанням попиту на міждисциплінарні компетенції. Традиційні освітні моделі втрачають ефективність, оскільки не формують у майбутніх викладачів системного мислення та навичок комплексного аналізу. Відсутність цілісного методологічного підходу до міждисциплінарної інтеграції обмежує якість навчання та адаптивність викладачів до змін у професійному середовищі.

Необхідність інтеграції економічних дисциплін із менеджментом, фінансами, соціологією, математичним моделюванням та інформаційними технологіями залишається невирішеною. Існуючі методики не забезпечують належної взаємодії між дисциплінами, що ускладнює підготовку фахівців до викладання в умовах сучасної економічної динаміки. Визначення бар'єрів міждисциплінарної інтеграції та розробка ефективних освітніх стратегій є необхідними для забезпечення конкурентоспроможності викладачів економічних дисциплін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема міждисциплінарної інтеграції у підготовці викладачів економічних дисциплін привертає увагу науковців у зв'язку зі зростаючою необхідністю формування комплексного підходу до викладання економічних дисциплін. Дослідження в цій галузі фокусуються на розробці методологічних засад міждисциплінарного навчання, впливі інтегративного підходу на професійну підготовку фахівців та аналізі інноваційних освітніх технологій.

Основи міждисциплінарної інтеграції в професійній освіті були закладені в дослідженнях С. Гончаренка [3]. У сучасних працях ця проблема розглядається

крізь призму адаптації освітнього процесу до вимог цифрової економіки та глобалізованого ринку праці. Так, А. Колот аналізує модернізацію економічної освіти з урахуванням міждисциплінарного підходу, наголошуючи на необхідності інтеграції економічних дисциплін із фінансами, менеджментом та інформаційними технологіями [9].

Дослідження О. Мартиніва підтверджує, що міждисциплінарна інтеграція сприяє формуванню системного мислення у майбутніх фахівців, дозволяючи викладачам ефективніше адаптувати освітній процес до змін у професійному середовищі [11]. Водночас С. Дембіцька, І. Кобилянська та С. Пугач акцентують увагу на інтеграції безпекових аспектів, зокрема управління ризиками та інформаційної безпеки, в економічні дисципліни [5].

Цифровізація освітнього процесу відкриває нові можливості для міждисциплінарної інтеграції, що знайшло відображення в публікаціях S. Dembitska, O. Kuzmenko, I. Savchenko, V. Demianenko, S. Hanna, де аналізується використання цифрових платформ та аналітичних інструментів у викладанні економічних дисциплін [1]. Дослідження O. Kobylianskyi, N. Stavnycha, S. Dembitska, I. Kobylianska, M. Miastkovska підкреслює значущість інтеграції економічної теорії з сучасними технологічними рішеннями, що сприяє покращенню якості викладання та підготовки майбутніх викладачів [2].

Таким чином, аналіз останніх досліджень демонструє, що міждисциплінарний підхід є важливим чинником підвищення ефективності підготовки викладачів економічних дисциплін. Він сприяє розвитку системного мислення, адаптивності до змін у професійній сфері та інтеграції сучасних технологій у освітній процес.

Мета статті – науково обґрунтувати значущість міждисциплінарної інтеграції у підготовці викладачів економічних дисциплін та здійснити аналіз основних проблем та перспектив розвитку.

Виклад основного матеріалу. Міждисциплінарна інтеграція в освіті передбачає поєднання знань, методів і підходів з різних дисциплін для створення цілісного та системного розуміння навчального матеріалу. Такий підхід сприяє формуванню у студентів здатності до комплексного аналізу та вирішення складних проблем, що виходять за межі однієї галузі знань. Згідно з дослідженням Н. Гуменної, міждисциплінарна інтеграція є провідним аспектом у професійній підготовці майбутніх фахівців, оскільки вона сприяє підвищенню якості освіти та формуванню цілісного уявлення про професійну діяльність [4].

Основні концепції міждисциплінарної інтеграції включають мультидисциплінарність, інтердисциплінарність та трансдисциплінарність. *Мультидисциплінарність* передбачає паралельне вивчення декількох дисциплін без їх тісного інтегрування. *Інтердисциплінарність* характеризується інтеграцією методів і знань різних дисциплін для вирішення спільних завдань. *Трансдис-*

циплінарність виходить за межі окремих дисциплін, створюючи нові концептуальні ідеї для розуміння комплексних явищ. Як зазначає Т. В. Коршевнюк [10], теоретичні засади інтеграції міждисциплінарних підходів в освіті акцентують увагу на важливості поєднання знань з різних дисциплін для забезпечення цілісного розуміння складних питань.

У викладанні економічних дисциплін міждисциплінарний підхід реалізується через інтеграцію економіки з такими галузями, як математика, соціологія, інформаційні технології та екологія. Це дозволяє студентам розуміти економічні процеси в ширшому контексті та застосовувати набуті знання з метою вирішення реальних проблем. За словами Г. М. Мінєнко [12], міждисциплінарний підхід є передумовою розвитку економічної науки та освіти, оскільки він забезпечує формування системного мислення та здатності до комплексного аналізу.

Методологічні принципи застосування міждисциплінарного підходу у викладанні економічних дисциплін включають:

– *принцип цілісності* – передбачає вивчення економічних явищ у взаємозв'язку з іншими сферами суспільного життя;

– *принцип системності* – розглядає економічні процеси у взаємозв'язку з іншими елементами та рівнями економічної системи;

– *принцип проблемності* – акцентує увагу на вирішенні реальних проблем шляхом залучення знань з різних дисциплін;

– *принцип інтегративності* – сприяє поєднанню методів і підходів різних наук для досягнення навчальних цілей.

Застосування визначених принципів у освітньому середовищі сприяє підготовці фахівців, здатних адаптуватися до швидких змін у сучасному світі та ефективно вирішувати комплексні завдання. Як зазначає А. Іщенко, міждисциплінарний підхід вирішує протиріччя між розрізненим засвоєнням знань і необхідністю їх синтезу, забезпечуючи цілісне та комплексне застосування на практиці [7].

Сучасні освітні стратегії спрямовані на об'єднання знань з різних галузей для формування цілісного розуміння економічних процесів та їх взаємозв'язків із соціальними, технологічними й управлінськими аспектами. Інтегративний підхід у підготовці викладачів економічних дисциплін дозволяє розширити межі традиційного навчання, забезпечуючи майбутнім фахівцям здатність аналізувати складні економічні явища в міждисциплінарному підході.

Дослідження науковців у даній сфері підтверджують, що поєднання економічних знань із суміжними дисциплінами сприяє розвитку аналітичного мислення та здатності до адаптації у динамічному освітньому та професійному середовищі. Використання міждисциплінарних підходів у навчальних програмах дозволяє не лише поглибити знання, але й забезпечити здатність

застосовувати їх у різних сферах, що є важливим чинником підготовки компетентних викладачів економічних дисциплін.

Ефективна підготовка фахівців економічних дисциплін потребує синтезу економічних знань із ключовими суміжними галузями, такими як фінанси, менеджмент, соціологія та цифрові технології. Інтеграція фінансової грамотності та управлінських підходів у викладання економічних дисциплін сприяє формуванню у студентів здатності приймати стратегічні рішення та прогнозувати економічні тенденції.

На нашу думку, актуальним є також поєднання економічних теорій із соціологічними дослідженнями, що дозволяє краще зрозуміти поведінкові аспекти ринкових відносин та адаптувати економічні стратегії до змін у суспільстві. Крім того, впровадження інформаційних технологій у викладання економічних дисциплін не лише покращує якість освітнього процесу, а й розширює можливості для моделювання та аналізу складних економічних процесів у реальному часі.

Цифровізація освітнього процесу створює нові можливості для міждисциплінарної взаємодії у підготовці викладачів економічних дисциплін. Використання онлайн-платформ, інтерактивних навчальних середовищ та аналітичних інструментів сприяє інтеграції знань з різних дисциплін, дозволяючи студентам працювати з великими масивами економічних даних, прогнозувати ринкові тенденції та застосовувати інструменти моделювання економічних процесів.

Впровадження цифрових технологій у освітній простір підсилює можливості викладачів щодо інтеграції міждисциплінарного підходу. Вони стають не лише носіями знань, а й фасилітаторами навчання, що сприяє розвитку самостійності студентів, критичного мислення та здатності до вирішення комплексних проблем, які потребують міждисциплінарного підходу.

Вважаємо, що впровадження міждисциплінарних освітніх стратегій, синтез економічних знань із суміжними дисциплінами та використання цифрових технологій у вищій школі є ключовими чинниками підготовки сучасних викладачів економічних дисциплін. Адже, такий підхід забезпечує їх здатність адаптувати навчання студентів до нових викликів економічного розвитку, цифровізації та глобалізації.

Впровадження міждисциплінарного підходу у підготовці науково-педагогічних працівників економічних дисциплін супроводжується численними труднощами, що охоплюють інституційні, методичні, організаційні аспекти, а також психологічний опір з боку академічної спільноти. Відсутність цілісної стратегії інтеграції знань, недостатня розробка відповідних освітніх програм та консервативність традиційних моделей навчання ускладнюють ефективне поєднання економічних дисциплін із суміжними галузями.

Варто зазначити, що реалізація міждисциплінарного підходу у підготовці викладачів стикається з низкою бар'єрів, які впливають на ефективність інтеграції знань. Основними серед них є інституційні, методичні та організаційні труднощі, які визначають можливості закладів вищої освіти у створенні цілісного, синтетичного підходу до викладання економічних дисциплін у взаємозв'язку з іншими галузями науки.

Інституційні бар'єри. Сучасна система вищої освіти орієнтована на традиційну дисциплінарну структуру, що передбачає окремий розвиток спеціальностей без інтеграції знань. Галузева підготовка викладачів у межах індивідуальних дисциплін обмежує можливості впровадження міждисциплінарних навчальних програм [6].

Однією з проблем є недостатня інституційна підтримка, яка проявляється у відсутності чітких нормативних актів та стандартів, що регламентують міждисциплінарну підготовку. Законодавча база багатьох країн, включно з Україною, не передбачає спеціальних вимог до програм із міждисциплінарної освіти, що ускладнює їх офіційну розробку та впровадження [5].

Крім того, інституційна структура університетів часто є розмежованою, що ускладнює створення міждисциплінарних курсів. Кафедри економічних дисциплін, менеджменту, фінансів, інформаційних технологій та соціології функціонують автономно, маючи різні методологічні підходи, що унеможливлює ефективну координацію навчальних планів.

Фінансова складова також є чинником для розвитку міждисциплінарних програм. Відсутність цільового фінансування на створення та підтримку інтегративних курсів призводить до того, що університети зосереджуються на традиційних освітніх програмах, не вдаючись до експериментальних підходів [9].

Методичні бар'єри. Міждисциплінарна інтеграція вимагає відповідного методичного забезпечення, однак у багатьох закладах вищої освіти бракує навчальних матеріалів, які поєднували б економічні знання з іншими дисциплінами. Розробка нових підручників, навчальних посібників та інтерактивних ресурсів є необхідною умовою для реалізації міждисциплінарного підходу, але цей процес залишається недостатньо розвиненим [11].

Однією з методичних проблем є складність у розробці єдиних критеріїв оцінювання знань студентів, які навчаються за інтегрованими програмами. Традиційні підходи до оцінювання здебільшого орієнтовані на окремі дисципліни, що не дозволяє об'єктивно визначати рівень сформованих міждисциплінарних компетентностей. Відсутність узгоджених методик викладання та оцінювання спричиняє труднощі у впровадженні комплексних курсів, які передбачають залучення знань з різних дисциплін [12].

Ще однією проблемою є недостатня підготовка фахівців до реалізації міждисциплінарного підходу. Викладачі, які спеціалізуються на окремих

економічних дисциплінах, часто не мають достатніх знань у суміжних галузях, що ускладнює ефективне викладання інтегрованих курсів. Це вимагає впровадження спеціальних програм підвищення кваліфікації для науково-педагогічних працівників, орієнтованих на розвиток міждисциплінарних компетентностей [4].

Організаційні бар'єри. Організаційні труднощі впровадження міждисциплінарного підходу насамперед пов'язані з проблемами координації між різними кафедрами та факультетами. Оскільки викладання економічних дисциплін часто здійснюється незалежно від інших напрямів, інтеграція потребує суттєвих змін у навчальних планах та структуруванні освітнього процесу [8].

Відсутність ефективної комунікації між кафедрами унеможливлює спільну розробку навчальних модулів. Викладачі економічних дисциплін, менеджменту, інформаційних технологій та соціальних наук працюють у відокремлених структурах, що призводить до комплексних підходів та відсутності спільного бачення освітнього процесу.

Ще однією проблемою є розподіл навчального навантаження під час впровадження міждисциплінарних курсів. Оскільки такі курси передбачають залучення фахівців із різних галузей, виникає необхідність у координації їх навантаження та методичних підходів, що вимагає додаткових організаційних зусиль [13].

Також варто враховувати адміністративну складову: впровадження нових освітніх програм вимагає значної адміністративної діяльності, зокрема погодження змін у навчальних планах, оновлення акредитаційних вимог та отримання відповідних дозволів від міністерств освіти та наукових установ. Це може уповільнювати процес реформування економічної освіти та відтермінувати впровадження інноваційних підходів.

Таким чином, інституційні, методичні та організаційні бар'єри суттєво впливають на можливість впровадження міждисциплінарного підходу у підготовці викладачів економічних дисциплін. Відсутність нормативного забезпечення, недостатнє фінансування, методологічні труднощі та організаційні розбіжності між кафедрами значно ускладнюють інтеграцію різних галузей знань в освітній процес. Подолання зазначених бар'єрів потребує системного підходу, який включає розробку нових навчальних програм, оновлення методичного забезпечення, підвищення кваліфікації фахівців та налагодження ефективної комунікації між різними академічними напрямами.

Розвиток міждисциплінарної інтеграції у підготовці викладачів економічних дисциплін є важливим напрямом вдосконалення сучасної вищої освіти. Це зумовлено потребою адаптації освітнього процесу до динамічних змін у світовій економіці, впровадженням цифрових технологій та зростаючими вимогами до компетентностей викладачів. Сучасні підходи передбачають не

лише оновлення методів викладання, але й розробку нових освітніх програм, які базуються на міждисциплінарному синтезі знань та навичок.

Інноваційні освітні методи дозволяють майбутнім викладачам формувати комплексне бачення економічних процесів, інтегруючи знання з різних дисциплін. Одним із ефективних підходів є *проблемно-орієнтоване навчання*, яке стимулює студентів аналізувати реальні ситуації, залучаючи знання з економіки, менеджменту, фінансів та соціології [8].

Ще одним перспективним методом є *проектне навчання*, що передбачає роботу над міждисциплінарними кейсами та реальними бізнес-проєктами. Це сприяє розвитку аналітичних та управлінських навичок, необхідних для ефективної професійної діяльності [4].

Використання інтерактивних технологій, зокрема симуляцій та рольових ігор, допомагає студентам моделювати економічні ситуації, аналізувати їх та ухвалювати рішення на основі комплексного підходу. Даний метод підвищує якість професійної підготовки та сприяє формуванню системного мислення [13].

Створення освітніх програм на основі міждисциплінарного підходу є одним із провідних завдань модернізації вищої економічної освіти. Інтеграція економічних знань із фінансами, інформаційними технологіями, правом і соціологією дозволяє майбутнім викладачам отримати ґрунтовне розуміння економічних процесів у взаємозв'язку з іншими сферами [12].

Застосування модульного підходу в структурі навчальних програм дозволяє студентам обирати дисципліни відповідно до їх майбутньої професійної діяльності, забезпечуючи персоналізоване навчання та формування гнучких компетенцій [9].

Важливим аспектом є також залучення провідних фахівців із різних галузей для розробки інтегрованих курсів. Такий підхід сприяє формуванню широкого наукового бачення, що є необхідним для якісної підготовки викладачів економічних дисциплін [11].

Глобалізація та цифровізація суттєво впливають на економічну освіту, спонукаючи заклади вищої освіти адаптувати свої навчальні плани до сучасних викликів. Універсальність економічних знань та їх застосування у міжнародному контексті потребує інтеграції у навчальні програми курсів з глобальної економіки, цифрового маркетингу, управління ризиками та фінансової аналітики [6].

Цифрові технології значно розширюють можливості міждисциплінарної підготовки, дозволяючи застосовувати інтерактивні освітні платформи, онлайн-курси та аналітичні програми для дослідження економічних явищ у реальному часі. Використання віртуальних симуляцій дозволяє студентам аналізувати складні економічні сценарії та прогнозувати їх розвиток на основі великих обсягів даних [5].

Розширення міжнародного співробітництва та інтеграція університетів у глобальні наукові та освітні мережі сприяють обміну знаннями та досвідом, що покращує якість підготовки викладачів та дозволяє впроваджувати сучасні освітні стандарти.

На нашу думку, міждисциплінарна інтеграція у підготовці викладачів економічних дисциплін є необхідною умовою модернізації вищої освіти. Використання інноваційних методів навчання, розробка інтегрованих навчальних програм та впровадження цифрових технологій сприяють формуванню висококваліфікованих науково-педагогічних працівників, здатних адаптуватися до динамічних змін у сфері економічної науки та освіти. Для подальшого розвитку представленого напряму необхідно активізувати міждисциплінарне співробітництво між університетами, удосконалювати навчальні методики та сприяти інтеграції глобальних освітніх практик.

Висновки. Таким чином, міждисциплінарна інтеграція у підготовці викладачів економічних дисциплін є ключовим напрямом модернізації сучасної освіти. В умовах швидких економічних, соціальних і технологічних змін традиційні підходи до викладання стають менш ефективними, що вимагає перегляду методологічних основ підготовки кадрів.

Аналіз теоретико-методологічних засад міждисциплінарного підходу показав, що ефективна інтеграція знань із різних галузей сприяє розвитку системного мислення, аналітичних здібностей та здатності до адаптації у професійному середовищі. Важливим є розробка освітніх стратегій, які б дозволили поєднувати економічні дисципліни з фінансами, менеджментом, соціологією, інформаційними технологіями та іншими суміжними галузями.

Впровадження міждисциплінарного підходу у вищій економічній освіті стикається з низкою бар'єрів, зокрема інституційними, методичними та організаційними труднощами. Відсутність узгоджених освітніх програм, недостатній рівень підготовки викладачів та обмежена міжкафедральна взаємодія суттєво ускладнюють ефективну реалізацію цього підходу. Подолання визначених проблем потребує системного реформування освітньої політики, розробки нових навчальних модулів та удосконалення методичної бази.

Перспективи розвитку міждисциплінарної інтеграції пов'язані з використанням інноваційних методів навчання, цифрових технологій та міжнародної академічної співпраці. Використання проектного навчання, симуляцій, інтерактивних платформ і цифрових інструментів дозволяє студентам глибше розуміти економічні процеси та формувати практичні компетентності. Глобалізаційні процеси та цифрова трансформація вимагають від викладачів не лише глибокого знання економічної теорії, але й здатності інтегрувати її з іншими науками, адаптуючись до нових викликів.

Отже, подальший розвиток міждисциплінарної інтеграції у підготовці викладачів економічних дисциплін вимагає комплексного підходу, що включає вдосконалення навчальних програм, впровадження сучасних освітніх технологій та посилення міждисциплінарної співпраці у вищій школі. Це дозволить підготувати висококваліфікованих викладачів, здатних ефективно навчати майбутніх фахівців в умовах динамічних змін сучасного світу.

Література:

1. Dembitska S., Kuzmenko O., Savchenko I., Demianenko V., Hanna S. Digital technologies in interdisciplinary integration of economic education. Journal of Modern Educational Research, 2024, Vol. 10, No. 1, pp. 112–127.

2. Kobylianskyi O., Stavnycha N., Dembitska S., Kobylianska I., Miastkovska M. Integration of economic theory with modern technologies in higher education. Economic Education Review, 2023, Vol. 15, No. 4, pp. 203–218.

3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1999. 376 с.

4. Гуменна Н. Інноваційні підходи до міждисциплінарної підготовки фахівців у вищій освіті. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2019, № 7, с. 56–63.

5. Дембіцька С., Кобилянська І., Пугач С. Інтеграція безпекових аспектів в економічну освіту: концептуальні підходи. Освітній простір XXI століття, 2020, № 3, с. 45–53.

6. Іванченко В. Глобалізаційні виклики вищої економічної освіти та їх подолання. Економіка і прогнозування, 2020, № 4, с. 75–82.

7. Іщенко А. Міждисциплінарний підхід у формуванні компетенцій сучасного викладача. Науковий вісник педагогіки та психології, 2021, № 5, с. 97–105.

8. Кобилянський О. Сучасні тенденції міждисциплінарної інтеграції у підготовці економістів. Освітній простір XXI століття, 2022, № 6, с. 123–132.

9. Колот А. М. Модернізація економічної освіти: виклики та перспективи. Економіка України, 2014, № 5, с. 32–41.

10. Коршевнюк Т. В. Теоретичні засади інтеграції міждисциплінарних підходів в освіті. Проблеми освіти в умовах глобалізації, 2019, № 4, с. 32–41.

11. Мартинів О. Міждисциплінарна інтеграція у підготовці фахівців: теоретичні засади та освітня практика. Вища освіта України, 2016, № 2, с. 88–95.

12. Мінєнко Г. М. Міждисциплінарний підхід як основа формування сучасної економічної освіти. Вісник Київського національного економічного університету, 2019, № 2, с. 98–107.

13. Ставнича Н. Використання інтерактивних технологій у викладанні економічних дисциплін. Вісник економічної освіти, 2023, № 1, с. 65–74.

References:

1. Dembitska S., & Kuzmenko O., & Savchenko I., & Demianenko V., & Hanna S. (2024). [Digital technologies in interdisciplinary integration of economic education]. Journal of Modern Educational Research. Vol. 10, No. 1, pp. 112–127.

2. Kobylianskyi O., & Stavnycha N., & Dembitska S., & Kobylianska I., & Miastkovska M. (2023). [Integration of economic theory with modern technologies in higher education]. Economic Education Review, Vol. 15, No. 4, pp. 203–218.

3. Goncharenko S. (1999). *Ukrayins'kyy pedahohichnyy slovnyk [Ukrainian Pedagogical Dictionary]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

4. Humenna N. (2019). Innovatsiyni pidkhody do mizhdystsyplinarnoyi pidhotovky fakhivtsiv u vyshchiy osviti [Innovative approaches to interdisciplinary training of specialists in higher education] – *Pedagogical Sciences: Theory, History, Innovative Technologies, No. 7, pp. 56–63* [in Ukrainian].

5. Dembitska S., & Kobylyanska I., & Pugach S. (2020). Intehratsiya bezpekovykh aspektiv v ekonomichnu osvitu: kontseptual′ni pidkhody [Integration of security aspects into economic education: conceptual approaches] – *Educational Space of the 21st Century, No. 3, pp. 45–53.* [in Ukrainian].

6. Ivanchenko V. (2020). Hlobalizatsiyni vyklyky vyshchoyi ekonomichnoyi osvity ta yikh podolannya [Globalization challenges of higher economic education and their overcoming] – *Economics and Forecasting, No. 4, pp. 75–82.* [in Ukrainian].

7. Ishchenko A. (2021) Mizhdystsyplinarnyy pidkhid u formuvanni kompetentsiy suchasnoho vykladacha [Interdisciplinary approach in the formation of competencies of a modern teacher] – *Scientific Bulletin of Pedagogy and Psychology, No. 5, pp. 97–105.* [in Ukrainian].

8. Kobylyanskyi O. (2022) Suchasni tendentsiyi mizhdystsyplinarnoyi intehratsiyi u pidhotovtsi ekonomistiv [Modern trends in interdisciplinary integration in the training of economists] – *Educational Space of the XXI Century, No. 6, pp. 123–132.* [in Ukrainian].

9. Kolot A. (2014) Modernizatsiya ekonomichnoyi osvity: vyklyky ta perspektyvy [Modernization of economic education: challenges and prospects] – Economy of Ukraine, No. 5, pp. 32–41. [in Ukrainian].

10. Korshevnyuk T. V. (2019) Teoretychni zasady intehratsiyi mizhdystsyplinarnykh pidkhodiv v osviti [Theoretical foundations of the integration of interdisciplinary approaches in education] – *Problems of education in the context of globalization, No. 4, pp. 32–41.* [in Ukrainian].

11. Martyniv O. (2016) Mizhdystsyplinarna intehratsiya u pidhotovtsi fakhivtsiv: teoretychni zasady ta osvitnya praktyka [Interdisciplinary integration in specialist training: theoretical foundations and educational practice] – *Higher Education of Ukraine, No. 2, pp. 88–95.* [in Ukrainian].

12. Minenko G. (2019) Mizhdystsyplinarnyy pidkhid yak osnova formuvannya suchasnoyi ekonomichnoyi osvity [Interdisciplinary approach as the basis for the formation of modern economic education] – *Bulletin of the Kyiv National University of Economics, No. 2, pp. 98–107.* [in Ukrainian].

13. Stavnycha N. (2023) Vykorystannya interaktyvnykh tekhnolohiy u vykladanni ekonomichnykh dystsyplin [The use of interactive technologies in teaching economic disciplines] – *Bulletin of Economic Education, No. 1, pp. 65–74.* [in Ukrainian].

УДК 611.71

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-882-890

Мироненко Світлана Георгіївна кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри медико-біологічних дисциплін і фізичного виховання, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0002-0778-4835

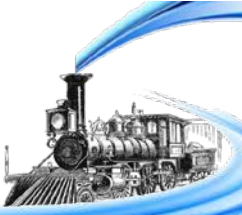
Дерев'янко Тетяна Василівна кандидат біологічних наук, доцент, завідувач кафедри біології, здоров'я людини та фізичної реабілітації, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0002-5097-8299

Власенко Наталія Олександрівна кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0002-3811-6493

Шапаренко Інна Євгенівна кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри медико-біологічних дисциплін і фізичного виховання, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0002-0960-8894

ВПЛИВ ФІЗИЧНИХ НАВАНТАЖЕНЬ НА БУДОВУ ТА ФУНКЦІЇ КІСТКОВОЇ ТКАНИНИ

Анотація. У статті досліджується вплив фізичних навантажень на будову та функції кісткової тканини. Визначено, що кісткова тканина виконує важливі функції в організмі, включаючи опору, захист внутрішніх органів та участь в мінеральному обміні. Її структура та функції підтримуються постійним процесом ремоделювання, що включає резорбцію (руйнування) та остеогенез (утворення) кісткової тканини. Проаналізовано наукові підходи щодо дослідження зазначеної проблематики. Зазначено, що фізичні навантаження мають значний та багатогранний вплив на будову та функції кісткової тканини. Цей вплив залежить від типу, інтенсивності та тривалості навантажень. Загалом, адекватні фізичні навантаження позитивно впливають на кісткову систему, тоді як їхня відсутність або надмірність можуть бути шкідливими. Обґрунтовано, що вплив фізичних навантажень на будову та функції кісткової тканини може бути як позитивним так і негативним. До позитивного впливу відносяться: збільшення кісткової маси та щільності; покращення мікроархітектури кістки;

збільшення кісткової міцності; зменшення ризику остеопорозу та переломів; стимуляція кровопостачання кісток. До негативного впливу відносяться: стресові переломи; затримка росту кісток у дітей та підлітків; пошкодження суглобів та м'язів. Звернуто увагу на те, що фізичні навантаження мають значний вплив на будову та функції кісткової тканини, регулюючи баланс між кістковою резорбцією (руйнуванням кісткової тканини) та остеогенезом (утворенням нової кісткової тканини). Доведено, що між резорбцією та остеогенезом існує певний взаємозв'язок, адже резорбція та остеогенез – це два взаємопов'язаних процеси, що забезпечують постійне оновлення кісткової тканини. Фізичні навантаження впливають на баланс між цими процесами, сприяючи «перебудові» кісткової тканини, роблячи її міцнішою та адаптованою до навантажень. При недостатніх навантаженнях баланс зміщується в бік резорбції, що призводить до остеопорозу та інших кісткових захворювань. Зроблено висновок, що фізичні навантаження є важливим фактором, що впливає на будову та функції кісткової тканини. Регулярні та адекватні фізичні навантаження сприяють збільшенню мінеральної щільності кісткової тканини, підвищують її міцність та знижують ризик переломів. Однак, надмірні навантаження можуть мати негативний вплив. Тому важливо підбирати рівень фізичної активності індивідуально, враховуючи вік, стать, рівень фізичної підготовки та інші фактори. Подальші дослідження повинні бути спрямовані на більш детальне вивчення механізмів механотрансдукції та розробку оптимізованих програм фізичних вправ для профілактики та лікування кісткових захворювань.

Ключові слова: фізичні навантаження, кісткова тканина, ремоделювання, резорбція, остеогенез.

Myronenko Svitlana Heorhiivna Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Medical and Biological Disciplines and Physical Education, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, https://orcid.org/0000-0002-0778-4835

Derevianko Tetiana Vasylivna Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Biology, Human Health and Physical Rehabilitation, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, https://orcid.org/0000-0002-5097-8299

Vlasenko Nataliia Oleksandrivna Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department Primary Education, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, https://orcid.org/0000-0002-3811-6493

Shaparenko Inna Yevhenivna Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Medical and Biological Disciplines and Physical Education, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, https://orcid.org/0000-0002-0960-8894

THE IMPACT OF PHYSICAL ACTIVITY ON THE STRUCTURE AND FUNCTION OF BONE TISSUE

Abstract. The article examines the impact of physical activity on the structure and function of bone tissue. It has been determined that bone tissue performs important functions in the body, including support, protection of internal organs and participation in mineral metabolism. Its structure and functions are maintained by a constant process of remodeling, including resorption (destruction) and osteogenesis (formation) of bone tissue. The scientific approaches to the study of this issue are analyzed. It is noted that physical activity has a significant and multifaceted effect on the structure and function of bone tissue. This impact depends on the type, intensity, and duration of exercise. In general, adequate physical activity has a positive effect on the skeletal system, while its absence or excess can be harmful. It is substantiated that the effect of physical activity on the structure and function of bone tissue can be both positive and negative. Positive effects include: increased bone mass and density; improved bone microarchitecture; increased bone strength; reduced risk of osteoporosis and fractures; stimulation of bone blood supply. Negative effects include stress fractures; delayed bone growth in children and adolescents; joint and muscle damage. It is emphasized that physical activity has a significant impact on the structure and function of bone tissue, regulating the balance between bone resorption (destruction of bone tissue) and osteogenesis (formation of new bone tissue). It has been proven that there is a certain relationship between resorption and osteogenesis, as resorption and osteogenesis are two interrelated processes that ensure the constant renewal of bone tissue. Physical activity affects the balance between these processes, contributing to the “rebuilding” of bone tissue, making it stronger and more adapted to stress. With insufficient exercise, the balance shifts toward resorption, leading to osteoporosis and other bone diseases. It is concluded that physical activity is an important factor affecting the structure and function of bone tissue. Regular and adequate physical activity helps to increase bone mineral density, increases bone strength, and reduces the risk of fractures. However, excessive exercise can have a negative impact. Therefore, it is important to choose the level of physical activity individually, taking into account age, gender, fitness level, and other factors. Further research should be aimed at a more detailed study of the mechanisms of mechanotransduction and the development of optimized exercise programs for the prevention and treatment of bone disease.

Keywords: physical activity, bone tissue, remodeling, resorption, osteogenesis.

Постановка проблеми. Кісткова тканина виконує важливі функції в організмі, включаючи опору, захист внутрішніх органів та участь в мінеральному обміні. Її структура та функції підтримуються постійним процесом ремоделювання, що включає резорбцію (руйнування) та остеогенез (утворення) кісткової тканини. Фізичні навантаження є одним з найважливіших регуляторів цього процесу. Кісткова тканина – це динамічна структура, що постійно ремоделюється під впливом різних факторів, серед яких ключову роль відіграють фізичні навантаження. Саме тому актуальним є дослідження механізмів впливу фізичних навантажень на будову та функції кісткової тканини, зокрема, процесів кісткової резорбції та остеогенезу, а також визначення наслідків недостатньої та надмірної фізичної активності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволив визначити, що проблематика впливу фізичних навантажень на кісткову систему в останні роки набула неабиякої популярності.

Так колектив авторів під керівництвом Н. Свінцицької у своєму дослідженні доводили, що адаптаційні зміни у кістковій системі у спортсменів відбуваються на різних рівнях її організації. Морфологічні зміни кісткової системи у спортсменів спостерігаються в ділянці: окістя, щільної (компактної) та губчастої речовини, кістково-мозкової порожнини. Дослідники також визначили, що форма кісток значно змінюється у зв'язку з підвищеною м'язовою діяльністю [1].

І. Боймиструк у дисертаційному дослідженні вивчав закономірності морфогенезу довгих кісток скелету в умовах дії різних режимів рухової активності в залежності від вихідного функціонального стану вегетативної нервової системи [2].

А. Шепелєв з'ясовував закономірності структурно-метаболічних перетворень у кістковій системі за різних режимів рухової активності в умовах комбінованої дії іонізуючого випромінювання і солей важких металів [3].

З. Фабрі та В. Чернов написали навчальний посібник «Біохімічні основи фізичної культури і спорту» в якому описали основні біохімічні процеси, які лежать в основі процесів життєдіяльності, процесі адаптації організму до фізичних навантажень м'язової діяльності, підвищення працездатності, витривалості, фізичної реабілітації, процесів стомлення тощо [4].

І. Будченко визначала особливості розвитку та функціонування опорно-рухового апарату людини в різні вікові періоди [5].

Мета статті полягає у дослідженні механізмів впливу фізичних навантажень на будову та функції кісткової тканини, зокрема, процесів кісткової резорбції та остеогенезу; визначенні наслідків недостатньої та надмірної фізичної активності.

Виклад основного матеріалу. Фізичні навантаження мають значний та багатогранний вплив на будову та функції кісткової тканини. Цей вплив

залежить від типу, інтенсивності та тривалості навантажень. Загалом, адекватні фізичні навантаження позитивно впливають на кісткову систему, тоді як їхня відсутність або надмірність можуть бути шкідливими. На нашу думку, вплив фізичних навантажень на будову та функції кісткової тканини може бути як позитивним так і негативним. Детальне обґрунтування відображено в таблиці 1.

Таблиця 1

Позитивний та негативний вплив фізичних навантажень на будову та функції кісткової тканини

Позитивний вплив	Негативний вплив
Збільшення кісткової маси та щільності. Це основний позитивний ефект. Навантаження стимулює остеобласти (клітини, що утворюють кісткову тканину), збільшуючи синтез кісткового матриксу та його мінералізацію. Це призводить до збільшення кількості та товщини кісткових трабекул (балок) у губчастій кістці та збільшення кіркової товщини в компактній кістці.	*Стресові переломи.* Надмірне навантаження, особливо без адекватної підготовки, може призвести до мікротравм кістки, що накопичуються та викликають стресові переломи – дрібні тріщини в кістці.
Покращення мікроархітектури кістки. Навантаження зміцнює кісткову структуру, роблячи її більш стійкою до переломів. Це відбувається завдяки оптимізації розташування та орієнтації кісткових трабекул відповідно до напрямку навантаження.	*Затримка росту кісток у дітей та підлітків.* Надмірні фізичні навантаження у віці інтенсивного росту можуть перешкоджати нормальному розвитку кісткової тканини.
Збільшення кісткової міцності. Комбінація збільшення кісткової маси та покращення мікроархітектури призводить до значного зростання загальної міцності кісток.	*Пошкодження суглобів та м'язів.* Надмірні навантаження можуть призвести не тільки до пошкодження кісток, а й до травм суглобів та м'язів, що опосередковано впливає на функцію кісткової системи.
Зменшення ризику остеопорозу та переломів. Регулярні фізичні навантаження є одним з найефективніших способів профілактики остеопорозу, знижуючи ризик переломів хребців, стегна та передпліччя.	
Стимуляція кровопостачання кісток. Фізична активність покращує кровообіг у кістках, забезпечуючи їх достатньою кількістю поживних речовин та кисню, необхідних для процесів ремоделювання кісткової тканини.	

Також потрібно звернути увагу на те, що фізичні навантаження мають значний вплив на будову та функції кісткової тканини, регулюючи баланс між

кістковою резорбцією (руйнуванням кісткової тканини) та остеогенезом (утворенням нової кісткової тканини). Механізми цього впливу багатогранні та взаємопов'язані [6]. Розглянемо *вплив фізичних навантажень на кісткову резорбцію (руйнуванням кісткової тканини):*

1. Механічна стимуляція. Навантаження на кістки створює механічні стимули, які сприймаються остеоцитами (кістковими клітинами). Остеоцити, як сенсори механічного навантаження, реагують на ці стимули, модулюючи активність остеокластів (клітин, що руйнують кісткову тканину). При недостатньому навантаженні активність остеокластів переважає, що призводить до резорбції кісткової тканини.

2. Зменшення активності остеокластів. Достатня механічна стимуляція, навпаки, може пригнічувати активність остеокластів, запобігаючи надмірній резорбції. Це відбувається завдяки складним сигнальним шляхам, що включають різні фактори росту та цитокіни.

3. Зміни в мікроархітектурі кістки. Під впливом фізичних навантажень змінюється мікроархітектура кістки, що впливає на її механічну міцність та здатність протистояти резорбції. Зміцнення кістки робить її менш схильною до руйнування.

Вплив фізичних навантажень на остеогенез (утворенням нової кісткової тканини) [7; 8]:

1. Стимуляція остеобластів. Механічні стимули, сприйняті остеоцитами, активують сигнальні шляхи, які стимулюють активність остеобластів (клітин, що утворюють кісткову тканину). Це призводить до збільшення синтезу кісткового матриксу та мінералізації.

2. Збільшення факторів росту. Фізичні навантаження призводять до підвищення рівня різних факторів росту, таких як IGF-1 (інсуліноподібний фактор росту 1) та TGF-β (трансформуючий фактор росту β), які стимулюють остеогенез.

3. Поліпшення кровопостачання. Фізичні навантаження покращують кровопостачання кісткової тканини, забезпечуючи доставку поживних речовин та кисню, необхідних для процесів остеогенезу.

4. Збільшення кісткової маси та щільності. Регулярні фізичні навантаження, особливо силові тренування, призводять до збільшення кісткової маси та щільності, що є прямим наслідком переважання остеогенезу над резорбцією.

Між резорбцією та остеогенезом існує певний взаємозв'язок, адже резорбція та остеогенез – це два взаємопов'язаних процеси, що забезпечують постійне оновлення кісткової тканини. Фізичні навантаження впливають на баланс між цими процесами, сприяючи «перебудові» кісткової тканини, роблячи її міцнішою та адаптованою до навантажень. При недостатніх навантаженнях баланс зміщується в бік резорбції, що призводить до остеопорозу та інших кісткових захворювань.

Що стосується недостатньої або надмірної фізичної активності для будови та функцій кісткової тканини, то вони є протилежними за характером, але обидві призводять до негативних наслідків для здоров'я кісток.

Розглянемо наслідки недостатньої фізичної активності [9]:

- Зниження кісткової маси та щільності (остеопенія та остеопороз). Це найважливіший наслідок. Без достатнього механічного навантаження остеобласти менш активні, синтез нового кісткового матриксу знижується, а резорбція (руйнування кісткової тканини) переважає. В результаті кістки стають більш тонкими, пористими та крихкими, збільшуючи ризик переломів.

- Погіршення мікроархітектури кістки. Кісткова структура стає менш організованою, трабекули (балки) у губчастій кістці стають тоншими та рідшими, знижуючи загальну міцність кістки.

- Зниження кісткової міцності. Комбінація зниження кісткової маси та погіршення мікроархітектури призводить до значного зниження загальної кісткової міцності, що збільшує схильність до переломів.

- Збільшення ризику переломів. Остеопенія та остеопороз значно збільшують ризик переломів хребців, стегна, передпліччя та інших кісток. Ці переломи можуть призвести до значної інвалідності та зниження якості життя.

- Зниження м'язової маси та сили. Недостатня фізична активність впливає не лише на кісткову тканину, але й на м'язи, що також знижує загальну опорно-рухову функцію та збільшує ризик падінь, які є причиною багатьох переломів у людей старшого віку.

Наслідками надмірної фізичної активності є [10]:

- Стресові переломи. Надмірне навантаження, особливо без належної підготовки та поступового збільшення інтенсивності тренувань, може призвести до мікротравм у кістковій тканині, які накопичуються і спричиняють стресові переломи, тобто невеликі тріщини в кістці. Це явище особливо часто зустрічається у спортсменів, які займаються ударними видами спорту (біг, стрибки).

- Затримка росту кісток. Надмірна фізична активність у період інтенсивного росту може перешкоджати нормальному розвитку кісток, що призводить до затримки росту і навіть деформації кісток.

- Запалення кісток та суглобів. Постійне, інтенсивне навантаження може спровокувати запалення кісткової тканини та суглобів, викликаючи біль та дискомфорт, що може обмежити фізичну активність.

- Пошкодження хряща та зв'язок. Надмірне навантаження на суглоби може призвести до передчасного зношування хряща та пошкодження зв'язок, що опосередковано впливає на функцію кісток та суглобів.

- Зменшення кісткової міцності (в окремих випадках). Хоча адекватні навантаження зміцнюють кістки, надмірні можуть призвести до мікропошкоджень, що перешкоджають процесам ремоделювання кісткової тканини та в результаті – до зниження її міцності.

Висновки. Таким чином, резюмуючи наше дослідження хочемо зазначити, що фізичні навантаження є важливим фактором, що впливає на будову та функції кісткової тканини. Регулярні та адекватні фізичні навантаження сприяють збільшенню мінеральної щільності кісткової тканини, підвищують її міцність та знижують ризик переломів. Однак, надмірні навантаження можуть мати негативний вплив. Тому важливо підбирати рівень фізичної активності індивідуально, враховуючи вік, стать, рівень фізичної підготовки та інші фактори. Подальші дослідження повинні бути спрямовані на більш детальне вивчення механізмів механотрансдукції та розробку оптимізованих програм фізичних вправ для профілактики та лікування кісткових захворювань.

Література:

1. Свінцицька Н. Л., Лобода М. О., Омеляненко Д. Д., Устенко Р. Л., Пілюгін А. В. Структурні зміни в кістковій системі під дією фізичних навантажень. URL: https://core.ac.uk/download/ pdf/326752108.pdf
2. Боймиструк І. І. Ріст та формоутворення кісток скелету при фізичних навантаженнях в залежності від вихідного стану вегетативної нервової системи: дис. … канд. мед. наук: 14.03.01. Тернопіль, 2004. 175 с.
3. Шепелєв А. Є. Вплив фізичних навантажень на будову та формування довгих кісток в умовах іонізуючого випромінювання і солей важких металів (анатомо-експериментальне дослідження): дис. … канд біол. наук: 14.03.01. Суми, 2008. 182 с.
4. Фабрі З. Й., Чернов В. Д. Біохімічні основи фізичної культури і спорту: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів фізичної культури і спорту. Ужгород: Ужгородський національний університет; Вид-во СП «ПоліПрінт», 2014. 91 с.
5. Будченко І. Особливості розвитку та функціонування опорно-рухового апарату людини в різні вікові періоди. *Природничі науки та природокористування*. 2024. Випуск 1. С. 14-27.
6. Sarancha, I., Maksymchuk, B., Gordiichuk, G., Berbets, T., Berbets, V., Chepurna, L., Golub, V., Chernichenko, L., Behas, L., Roienko, S., Bezliudna, N., Rassskazova, O., & Maksymchuk, I. (2021). Neuroscientific Principles in Labour Adaptation of People with Musculoskeletal Disorders. BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience, 12(4), 206-223. https://doi.org/10.18662/brain/12.4/245
7. Palamarchuk, O., Gurevych, R., Maksymchuk, B., Gerasymova, I., Fushtey, O., Logutina, N., Kalashnik, N., Kylivnyk, A., Haba, I., Matviichuk, T., Solovyov, V., & Maksymchuk, I. (2020). Studying Innovation as the Factor in Professional Self-Development of Specialists in Physical Education and Sport. Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala, 12(4), 118-136. https://doi.org/10.18662/rrem/12.4/337
8. Halaidiuk, M., Maksymchuk, B., Khurtenko, O., Zuma, I., Korytko, Z., Andrieieva, R. … Maksymchuk, I. (2018). Teaching approaches in extracurricular physical activities for 12-14-year-old pupils under environmentally unfavourable conditions. Journal of Physical Education and Sport, 18 (4), 2284–2291. http://efsupit.ro/images/stories/decembrie2018/Art%20344.pdf
9. Maksymchuk, I., Maksymchuk, B., Frytsiuk, V., Matviichuk, T., Demchenko, I., Babii, I. … Savchuk, I. (2018). Developing pedagogical mastery of future physical education teachers in higher education institutions. Journal of Physical Education and Sport, 18 (2), 810–815. http://efsupit.ro/images/stories/iunie2018/Art%20119.pdf
10. Sarancha, I., Maksymchuk, B., Gordiichuk, G., Berbets, T., Berbets, V., Chepurna, L., Golub, V., Chernichenko, L., Behas, L., Roienko, S., Bezliudna, N., Rassskazova, O., & Maksymchuk, I. (2021). Neuroscientific Principles in Labour Adaptation of People with Musculoskeletal Disorders. BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience, 12(4), 206-223. https://doi.org/10.18662/brain/12.4/245

References:

1. Svintsytska N. L., Loboda M. O., Omelianenko D. D., Ustenko R. L., Piliuhin A. V. Strukturni zminy v kistkovii systemi pid diieiu fizychnykh navantazhen [Structural changes in the bone system under the influence of physical activity]. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/326752108.pdf

2. Boimystruk I. I. (2004). Rist ta formoutvorennia kistok skeletu pry fizychnykh navantazhenniakh v zalezhnosti vid vykhidnoho stanu vehetatyvnoi nervovoi systemy [Growth and formation of skeletal bones during physical activity depending on the initial state of the autonomic nervous system]. *Candidate's thesis.* Ternopil.

3. Shepeliev A. Ye. (2008). Vplyv fizychnykh navantazhen na budovu ta formuvannia dovhykh kistok v umovakh ionizuiuchoho vyprominiuvannia i solei vazhkykh metaliv (anatomo-eksperymentalne doslidzhennia) [The influence of physical activity on the structure and formation of long bones under conditions of ionizing radiation and heavy metal salts (anatomical and experimental study)]. *Candidate's thesis.* Sumy.

4. Fabri Z. Y., Chernov V. D. (2014). Biokhimichni osnovy fizychnoi kultury i sportu [Biochemical bases of physical culture and sports]: navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv fizychnoi kultury i sportu. Uzhhorod: Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet; Vyd-vo SP «PoliPrint».

5. Budchenko I. (2024). Osoblyvosti rozvytku ta funktsionuvannia oporno-rukhovoho aparatu liudyny v rizni vikovi periody [Peculiarities of development and functioning of the human musculoskeletal system in different age periods]. *Pryrodnychi nauky ta pryrodokorystuvannia – Natural sciences and nature management,* Vyp. 1, 14-27.

6. Sarancha, I., Maksymchuk, B., Gordiichuk, G., Berbets, T., Berbets, V., Chepurna, L., Golub, V., Chernichenko, L., Behas, L., Roienko, S., Bezliudna, N., Rassskazova, O., & Maksymchuk, I. (2021). Neuroscientific Principles in Labour Adaptation of People with Musculoskeletal Disorders. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 206-223. https://doi.org/10.18662/brain/12.4/245

7. Palamarchuk, O., Gurevych, R., Maksymchuk, B., Gerasymova, I., Fushtey, O., Logutina, N., Kalashnik, N., Kylivnyk, A., Haba, I., Matviichuk, T., Solovyov, V., & Maksymchuk, I. (2020). Studying Innovation as the Factor in Professional Self-Development of Specialists in Physical Education and Sport. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 12(4), 118-136. https://doi.org/10.18662/rrem/12.4/337

8. Halaidiuk, M., Maksymchuk, B., Khurtenko, O., Zuma, I., Korytko, Z., Andrieieva, R. … Maksymchuk, I. (2018). Teaching approaches in extracurricular physical activities for 12-14-year-old pupils under environmentally unfavourable conditions. *Journal of Physical Education and Sport*, 18 (4), 2284–2291. http://efsupit.ro/images/stories/decembrie2018/Art%20344.pdf

9. Maksymchuk, I., Maksymchuk, B., Frytsiuk, V., Matviichuk, T., Demchenko, I., Babii, I. … Savchuk, I. (2018). Developing pedagogical mastery of future physical education teachers in higher education institutions. *Journal of Physical Education and Sport*, 18 (2), 810–815. http://efsupit.ro/images/stories/iunie2018/Art%20119.pdf

10. Sarancha, I., Maksymchuk, B., Gordiichuk, G., Berbets, T., Berbets, V., Chepurna, L., Golub, V., Chernichenko, L., Behas, L., Roienko, S., Bezliudna, N., Rassskazova, O., & Maksymchuk, I. (2021). Neuroscientific Principles in Labour Adaptation of People with Musculoskeletal Disorders. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 206-223. https://doi.org/10.18662/brain/12.4/245

УДК 37.018.48:81’243

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-891-901

Озарчук Ірина Василівна асистент кафедри іноземних мов, Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне, https//orcid.org/0000-0002-8722-9160

Ковальчук Юлія Петрівна викладач англійської мови кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін, Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва і бізнесу ЗУНУ, м. Чортків, https//orcid.org/0000-0003-1735-9901

ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Формування іншомовної міжкультурної компетенції майбутніх фахівців є актуальним завданням сучасної освіти в умовах глобалізаційних процесів. Ця стаття досліджує ключові аспекти розвитку зазначеної компетенції та методики, що сприяють її ефективному формуванню в освітньому процесі. Зокрема, розглядається важливість інтеграції мовних і культурних аспектів в освітні програми для забезпечення успішної міжкультурної комунікації. Одним із центральних положень дослідження є усвідомлення культурних відмінностей як основи для міжкультурного діалогу. Опанування іноземної мови передбачає не лише засвоєння її лексичних і граматичних норм, а й розуміння соціокультурних кодів, невербальної комунікації, традицій і цінностей носіїв мови. Розвиток критичного мислення, емпатії та толерантності до культурного різноманіття є невід’ємними складовими міжкультурної компетенції, що впливають на професійну мобільність майбутніх фахівців. Значну увагу приділено методикам навчання, які сприяють активному залученню студентів до міжкультурної взаємодії. Серед них виділяється комунікативно орієнтований підхід, що включає використання автентичних матеріалів, моделювання реальних ситуацій спілкування, а також проведення дискусій і рольових ігор. Ефективними є завдання з проблемним навантаженням, зокрема дискусійні клуби, мозковий штурм, ділові ігри та інші інтерактивні форми роботи, які стимулюють самостійний аналіз та обговорення міжкультурних питань. Крім того, підкреслюється важливість мультимедійних технологій у навчанні іноземних мов, оскільки вони дозволяють моделювати автентичні ситуації спілкування, аналізувати невербальні сигнали та сприяють критичному

осмисленню культурних стереотипів. Використання цифрових ресурсів, онлайн-курсів і міжнародних програм обміну сприяє зануренню студентів у реальне іншомовне середовище, що є важливим чинником розвитку міжкультурної компетенції. Окремий акцент зроблено на проєктному навчанні, що дозволяє студентам самостійно досліджувати культурні особливості різних країн, розробляти творчі проєкти та презентувати результати своїх досліджень. Такий підхід сприяє розвитку когнітивних, комунікативних та соціокультурних навичок, що необхідні для ефективної професійної діяльності у глобалізованому світі. Таким чином, стаття доводить, що формування іншомовної міжкультурної компетенції потребує комплексного підходу, що поєднує теоретичні знання з практичною діяльністю. Використання автентичних матеріалів, інтерактивних методик та мультимедійних технологій є ключовими чинниками успішного розвитку міжкультурної компетенції у майбутніх фахівців.

Ключові слова: іншомовна міжкультурна компетенція, майбутні фахівці, комунікативна компетентність, міжкультурна взаємодія, інтерактивні методи, цифрові технології.

Ozarchuk Iryna Vasylivna Assistant of the Department of foreign languages, The National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, https//orcid.org/0000-0002-8722-9160

Kovalchuk Yuliia Petrivna English lecturer of the Department of Fundamental and Special Disciplines, Chortkiv Educational and Scientific Institute of Entrepreneurship and Business of WUNU, Chortkiv, https//orcid.org/0000-0003-1735-9901

FORMATION OF FOREIGN LANGUAGE INTERCULTURAL COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Abstract. The formation of foreign language intercultural competence of future specialists is an urgent task of modern education in the context of globalization processes. This article explores the key aspects of the development of this competence and the methods that contribute to its effective formation in the educational process. In particular, the importance of integrating linguistic and cultural aspects into educational programs to ensure successful intercultural communication is considered. One of the central tenets of the study is the awareness of cultural differences as a basis for intercultural dialogue. Mastering a foreign language involves not only mastering its lexical and grammatical norms, but also understanding the sociocultural codes, non-verbal communication, traditions and values of native speakers. The development of

critical thinking, empathy, and tolerance for cultural diversity are integral components of intercultural competence that affect the professional mobility of future professionals. Considerable attention is paid to teaching methods that promote active involvement of students in intercultural interaction. Among them is a communication-oriented approach, which includes the use of authentic materials, modeling of real-life communication situations, as well as discussions and role-playing games. Problem-based assignments are effective, including discussion clubs, brainstorming, business games, and other interactive forms of work that stimulate independent analysis and discussion of intercultural issues. In addition, the importance of multimedia technologies in foreign language teaching is emphasized, as they allow modeling authentic communication situations, analyzing non-verbal signals and promoting critical thinking about cultural stereotypes. The use of digital resources, online courses, and international exchange programs helps immerse students in a real foreign language environment, which is an important factor in the development of intercultural competence. A special emphasis is placed on project-based learning, which allows students to independently explore the cultural characteristics of different countries, develop creative projects, and present the results of their research. This approach contributes to the development of cognitive, communication and sociocultural skills necessary for effective professional activity in a globalized world. Thus, the article proves that the development of foreign language intercultural competence requires an integrated approach that combines theoretical knowledge with practical activities. The use of authentic materials, interactive methods, and multimedia technologies are key factors in the successful development of intercultural competence in future professionals.

Keywords: foreign language intercultural competence, future specialists, communicative competence, intercultural interaction, interactive methods, digital technologies.

Постановка проблеми. Формування іншомовної міжкультурної компетенції майбутніх фахівців набуває особливої актуальності в умовах глобалізації, що зумовлює інтенсивну міжкультурну взаємодію. Сучасний ринок праці потребує спеціалістів, здатних ефективно комунікувати з представниками різних культур, адаптуватися до міжнародного середовища та працювати в багатонаціональних командах. Вивчення іноземних мов виходить за межі лінгвістичних аспектів і включає усвідомлення культурних норм, традицій та світоглядних орієнтирів. Відповідно, іншомовна міжкультурна компетенція є не лише засобом професійної реалізації, а й важливим чинником соціальної інтеграції особистості. Освітні системи різних країн активно розвивають методики, спрямовані на формування цієї компетенції, використовуючи цифрові технології та інтерактивні підходи. Особливу роль відіграє застосування

автентичних матеріалів, міждисциплінарних методів та проєктного навчання, що сприяють зануренню в реальний мовленнєвий контекст. Тому розвиток іншомовної міжкультурної компетенції є ключовим завданням сучасної освіти, що відповідає викликам глобалізованого суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про зростаючий інтерес учених до питання формування іншомовної міжкультурної компетенції. Так, Березовська О. підкреслює, що з розвитком компетентнісно орієнтованої освіти формування міжкультурної комунікативної компетенції стає необхідною складовою для сучасного фахівця, адже ця компетенція проявляється виключно в процесі комунікації, де в конкретних ситуаціях можна оцінити її рівень. Тому, на думку вченої, міжкультурну комунікативну компетенцію можна вважати однією з основних у структурі компетентнісної моделі майбутнього фахівця, зокрема викладача. Така компетенція охоплює набуття сукупності знань, умінь, навичок і відносин певного рівня, що можуть бути застосовані в різних сферах діяльності. Вона також передбачає засвоєння комплексного процесу, у якому для кожного напрямку розвитку компетенції існує відповідний набір освітніх компонентів, що мають особистісно-діяльнісний характер [1, с. 96]. Водночас Осадча О. акцентує на тому, що міжкультурна компетенція складається з таких основних компонентів: компаративні вміння (здатність орієнтуватися в особливостях іншого способу життя, порівнювати його з власною культурою, розпізнавати та сприймати іншу культуру), інтерпретаційні вміння (уміння інтерпретувати дії та висловлювання), стратегічні вміння (здатність аналізувати непорозуміння, уникати його, застосовувати вербальні та невербальні стратегії для компенсації браку знань, а також працювати з новими знаннями), емпатійні вміння (здатність прийняти погляд іншої особи, враховувати соціокультурні особливості партнера та проявляти повагу до його системи цінностей) [2, с. 196]. Поряд з тим, Беркутова Т., Логвінов Є., Макаров В. та Умяров К. зазначають, що основою розвитку міжкультурної компетенції є культурологічний підхід, який акцентує на педагогічній та культурній антропології. Крім того, з погляду науковців, культурологічний розвиток здобувачів вищої освіти охоплює концептуальний, змістовний та процесуальний компоненти, що дозволяють виділити дидактичні завдання для формування міжкультурної компетенції майбутніх фахівців. Серед цих завдань особливе місце займає опанування іноземної мови як засобу комунікації, що включає навички читання, аудіювання, говоріння та письма вивченою мовою, розвиток соціокультурної компетенції, зокрема транскультурних комунікативних умінь, які дозволяють проникати в іншу мовну культуру, а також формування культури ділового мовлення [3, с. 27]. Натомість Костенко Д. вказує, що формування міжкультурної компетентності включає опанування низки важливих умінь, зокрема здатності бачити не лише відмінності, а й спільні риси між представниками різних культур, змінювати

власне ставлення в результаті розуміння іншої культури, відмовлятися від стереотипів і використовувати знання про іншу культуру для глибшого осмислення власної. З позиції вченого, міжкультурна компетентність розвивається в процесі навчання іншомовного спілкування з урахуванням культурних і ментальних особливостей носіїв мови та є ключовою умовою успішного діалогу культур. Усвідомлення потенційних проблем, які можуть виникати в міжкультурній комунікації, а також розуміння цінностей і загальноприйнятих норм поведінки є важливими аспектами у вивченні іноземних мов [4, с. 22-23]. Крім того, Овчаренко Л. підкреслює, що іншомовну комунікативну компетентність слід розглядати як здатність і готовність студента до здійснення іншомовного спілкування в межах вимог, визначених освітньою програмою. Ці вимоги базуються на комплексі специфічних знань, умінь і навичок, характерних для іноземної мови, зокрема граматичних, лексичних (з урахуванням соціокультурного лексичного мінімуму), орфографічних, мовленнєвих, навичок розпізнавання мови на слух, а також володіння різноманітними мовними засобами для комунікативної взаємодії [5, с. 107].

Підсумовуючи, зауважимо, що огляд сучасних наукових досліджень і публікацій засвідчує, що проблема формування іншомовної міжкультурної компетенції майбутніх фахівців у контексті глобалізаційних процесів залишається недостатньо висвітленою, що визначає **актуальність і мету цієї статті.**

Виклад основного матеріалу. Формування іншомовної міжкультурної компетенції майбутніх фахівців є важливим аспектом їх підготовки до ефективної професійної діяльності в умовах глобалізації. Сучасні тенденції вимагають, щоб спеціалісти володіли не лише мовними навичками, а й здатністю розуміти та взаємодіяти з представниками різних культур. Такий підхід дозволяє забезпечити успішну комунікацію в міжнародному середовищі та адаптацію до нових умов роботи. У цьому контексті іноземні мови виступають як засіб не тільки для передачі інформації, а й для формування міжкультурних зв’язків. Важливими компонентами цієї компетенції є здатність до критичного осмислення культурних різниць та відкритість до нових практик. Тому заклади вищої освіти повинні орієнтуватися на розробку і впровадження методик, що сприяють інтеграції мовних і культурних аспектів в освітній процес.

Основу іншомовної міжкультурної компетенції становить усвідомлення культурних відмінностей та здатність коригувати свою комунікативну поведінку відповідно до специфіки культурного контексту. Це передбачає не лише знання мовних норм, а й розуміння невербальних сигналів, традицій та цінностей носіїв мови. Ефективна міжкультурна комунікація вимагає гнучкості мислення, емпатії та толерантності до іншої культури. Тому формування цієї

компетенції є ключовим завданням сучасної освіти, що сприяє розвитку міжкультурного діалогу та гармонійної взаємодії в глобалізованому світі.

Формування іншомовної міжкультурної компетенції неможливе без цілеспрямованої методичної роботи, що враховує як когнітивні, так і афективні аспекти навчання. У цьому контексті важливо створити освітнє середовище, яке сприятиме не лише накопиченню знань про культуру, а й розвитку навичок їхнього практичного застосування у реальних комунікативних ситуаціях. Саме поєднання теоретичних засад із практичною діяльністю забезпечує ефективне опанування соціокультурного компонента іншомовної освіти. З огляду на це, навчальні завдання та вправи повинні бути розроблені таким чином, щоб поступово інтегрувати культурологічний матеріал у процес формування міжкультурної комунікативної компетентності.

У системі навчання іноземних мов важливу роль відіграють вправи та завдання, які є пріоритетними інструментами для досягнення цілей опанування змісту іншомовної освіти. Особливість культурологічного блоку змісту навчання, що охоплює як соціокультурні, так і краєзнавчі аспекти, полягає в тому, що він не лише надає систему фактів про конкретну культуру, а й визначає моделі комунікативної поведінки, описує цінності певної культурної спільноти, що, зі свого боку, впливає на когнітивну, комунікативну та ціннісну сфери здобувача освіти. Відповідно система вправ і завдань, спрямованих на формування соціокультурної та іншомовної міжкультурної компетенції, повинна логічно взаємодіяти з кожною з цих сфер [6, с. 41].

Варто відзначити й те, що сучасні методики навчання іноземних мов передбачають впровадження міжкультурного підходу, що передбачає використання автентичних матеріалів та комунікативно орієнтованих завдань. Такий підхід сприяє не лише засвоєнню мовних норм, а й глибшому розумінню соціокультурного контексту іншомовного спілкування. Завдяки цьому студенти вчаться адаптувати свою мовленнєву поведінку відповідно до особливостей культури носіїв мови, що є важливим елементом міжкультурної комунікації. Використання автентичних матеріалів, зокрема відео, текстів та аудіозаписів, дозволяє моделювати реальні ситуації спілкування і підвищує мотивацію до вивчення мови.

В рамках комунікативно орієнтованого підходу особливе значення набувають вправи з проблемним навантаженням, оскільки вони стимулюють здобувачів вищої освіти до самостійного пошуку висновків, мотивують до дискусій, аналізу та обговорення результатів. Прикладами таких вправ є дискусійні питання, мозковий штурм, дидактичні та ділові ігри, «круглі столи». Важливо відзначити, що комунікативні ігри є одними з найбільш ефективних методів формування іншомовної мовленнєвої компетенції, оскільки вони забезпечують перехід від тренувальних вправ до реальної комунікативної

діяльності. Окрім цього, усі види вправ вимагають колективної участі та сприяють подоланню труднощів через взаємодію з партнерами, що дозволяє досягти поставленої мети. У процесі виконання комунікативно орієнтованих завдань важливими є такі форми діяльності, як робота в парах, групах та колективна робота, які формують рівноправну «спільність» учасників освітнього процесу, де кожен має знайти внутрішню мотивацію для активної участі в комунікативній ситуації [7, с. 18].

Зауважимо, що формування іншомовної міжкультурної компетенції у майбутніх фахівців в умовах глобалізації потребує впровадження завдань, що моделюють автентичні ситуації міжкультурного спілкування. Одним із ключових підходів є комунікативно орієнтоване навчання, яке сприяє розвитку мовленнєвої активності, критичного мислення та навичок адаптації до різних культурних контекстів. Нижче наведемо приклад завдання, що сприятиме формуванню іншомовної міжкультурної компетенції у майбутніх фахівців.

Приклад 1: Дискусійний клуб «Міжкультурна дипломатія в професійному середовищі». Мета: розвиток навичок аргументованого висловлювання, критичного аналізу культурних особливостей та стратегій міжкультурної комунікації. Здобувачам вищої освіти пропонується взяти участь у симулятивному засіданні дискусійного клубу, де вони виконують ролі представників різних культурних традицій (наприклад, європейських, азійських, латиноамериканських ділових середовищ). Вони обговорюють тему міжкультурної дипломатії у професійній сфері, аналізують потенційні бар'єри в комунікації та розробляють стратегії їх подолання. Завдяки такому завданню учасники набувають досвіду адаптації до різних комунікативних норм, опановують мовні засоби вираження аргументів та компромісних рішень, а також вчаться враховувати культурні особливості у професійному спілкуванні.

Поряд з тим, зауважимо, що використання мультимедійних технологій для розвитку міжкультурної компетенції студентів є актуальним напрямом сучасної освіти, що сприяє інтеграції різних культурних парадигм в освітній процес. Завдяки мультимедійним технологіям здобувачі вищої освіти отримують можливість працювати з реальними мовними носіями, аналізувати невербальні аспекти комунікації та вчитися адаптуватися до різних культурних контекстів. Крім того, використання мультимедійних технологій також сприяє розвитку критичного мислення та формуванню рефлексивних навичок щодо власних і чужих культурних стереотипів.

Одним із ключових підходів до формування іншомовної міжкультурної компетенції є проєктне навчання. Воно дозволяє студентам самостійно досліджувати культурні особливості різних країн, розробляти проєкти та представляти свої напрацювання. Така діяльність стимулює критичне мислення, аналіз інформації та розвиток комунікативних навичок. Участь у міжнародних

проєктах та програмах обміну сприяє не лише підвищенню рівня володіння мовою, а й формуванню навичок міжкультурної взаємодії. Важливим аспектом є залучення носіїв мови, що дозволяє студентам безпосередньо спілкуватися з представниками іншої культури [8, с. 230].

Подане далі завдання також сприятиме розвитку іншомовної міжкультурної компетенції у майбутніх фахівців.

Приклад 2: Проєктне завдання «Глобальне професійне партнерство». Мета: формування навичок міжкультурної співпраці, професійної іншомовної комунікації та дослідницьких компетентностей. Здобувачі вищої освіти працюють у міжнародних віртуальних командах, де їхнє завдання – створити спільний бізнес-проєкт або соціальну ініціативу, що враховує культурні особливості ринку певної країни. Кожен студент виконує певну функцію (аналітик, маркетолог, комунікаційний менеджер тощо) і спілкується англійською мовою для узгодження спільних рішень. Завдяки такому завданню учасники покращують навички міжкультурної комунікації, засвоюють професійну лексику, опановують навички онлайн-співпраці та вчаться знаходити консенсус у міжкультурному середовищі.

Комунікативний тренінг є ефективною технологією формування іншомовної комунікативної компетенції студентів, оскільки створює умови для інтерактивної взаємодії та набуття практичного досвіду спілкування в іншомовному середовищі. Він моделює реальні комунікативні ситуації, що сприяє розвитку навичок міжкультурної взаємодії та адаптації до різних культурних контекстів. Комунікативний тренінг також стимулює формування когнітивної та емоційної емпатії, що є важливим компонентом міжкультурної компетенції.

Дослідження [9] підтверджує, що ефективність формування іншомовної комунікативної компетенції у студентів, що навчаються в різнорівневих полікультурних групах, значно зростає при впровадженні комунікативного тренінгу як інтегрованої лінгводидактичної технології. Інтегральний характер цієї технології зумовлений синтезом комунікативно-функціонального, соціокультурного та професійно орієнтованого підходів до навчання, а також забезпеченням послідовної єдності дидактичних, психологічних та методичних принципів. Крім того, важливим аспектом є систематичне представлення методичних компонентів технології тренінгу на основі діагностичних підходів [9, с. 298].

Для формування комунікативних знань, умінь і навичок викладачі іноземних мов використовують також інноваційні методи навчання, що поєднують комунікативні та пізнавальні цілі, зокрема інтерактивні підходи, спрямовані на розвиток особистості та розкриття її творчого і професійного потенціалу. Інтерактивне навчання передбачає активне залучення студентів до процесу пізнання, що включає спільну діяльність у засвоєнні навчального матеріалу. Це означає, що кожен учасник вносить свій індивідуальний внесок, обмінюється знаннями, методами діяльності та креативними ідеями [10, с. 105].

Інтерактивні методи навчання також відіграють важливу роль у формуванні міжкультурної компетенції. Використання дискусій, дебатів, симуляційних ігор сприяє активному залученню студентів у процес навчання. Наприклад, обговорення культурних стереотипів, аналіз конфліктних ситуацій та пошук шляхів їх вирішення допомагають розвивати критичне мислення та толерантність. Крім того, методика «культурного занурення» передбачає створення ситуацій, максимально наближених до реального міжкультурного спілкування. Це дозволяє студентам відчути специфіку іншої культури та адаптувати свою поведінку відповідно до її норм і традицій.

Значну роль у процесі формування міжкультурної компетенції відіграє використання автентичних матеріалів. Вони сприяють не лише покращенню мовних навичок, а й знайомству з особливостями культури, історії та соціального життя інших народів. Автентичні відео, подкасти, літературні тексти та новини дозволяють студентам сприймати мову у її природному контексті. Важливим аспектом є критичний аналіз таких матеріалів, що розвиває навички інтерпретації та усвідомлення культурних відмінностей. Використання мультимедійних ресурсів допомагає створити інтерактивне середовище, яке сприяє ефективному засвоєнню матеріалу.

Автентичні матеріали є також важливим джерелом для створення сучасних навчальних ресурсів, спрямованих на формування іншомовної комунікативної компетентності студентів. Підсумовуючи переваги використання автентичних матеріалів на заняттях з іноземної мови, можна виокремити такі аспекти: підвищення мотивації студентів до вивчення іноземної мови, навчання на прикладах реального використання мови в повсякденних ситуаціях, ознайомлення з культурними, традиційними та соціальними особливостями іншої країни, а також з менталітетом її народу. Використання автентичних матеріалів також сприяє створенню невимушеної атмосфери на заняттях, що стимулює цікавість, пізнавальне передчуття та уяву студентів. Крім того, їх неординарність підвищує концентрацію уваги, активізує пам’ять та сприяє більш ефективному засвоєнню матеріалу [11, с. 166].

Узагальнюючи, слід підкреслити, що формування іншомовної міжкультурної компетенції є ключовим завданням підготовки майбутніх фахівців у сучасних умовах глобалізації. Воно передбачає не лише засвоєння мовних норм, а й здатність до ефективної комунікації з представниками різних культур, враховуючи їхні традиції та цінності.

Висновки. Отже, зазначимо, що формування іншомовної міжкультурної компетенції є складним процесом, що потребує інтеграції різних методів і підходів. Сучасні освітні технології, автентичні матеріали, проєктне навчання та інтерактивні методи сприяють ефективному засвоєнню іншомовної культури. Важливим аспектом є також залучення студентів до реальних міжкультурних ситуацій, що дозволяє їм розвивати гнучкість мислення та адаптивність.

Формування міжкультурної компетенції є не лише частиною професійної підготовки, а й важливим чинником особистісного розвитку. У контексті глобалізації володіння іншомовною міжкультурною компетенцією стає необхідною умовою успішної професійної діяльності. Тому подальші дослідження у цій сфері мають бути спрямовані на пошук нових методичних підходів та удосконалення освітніх програм.

Література:

1. Березовська О. В. Актуальність формування міжкультурної компетенції майбутніх вчителів у контексті глобалізації освітнього простору. Теоретико-методологічні основи професійної підготовки педагога: збірник наукових праць. 2013. С. 95-100.

2. Осадча О. В. Формування міжкультурної компетенції студентів у контексті інтернаціоналізації вищої освіти. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2016. № 25(1). С. 195-197.

3. Беркутова Т., Логвінов Є., Макаров В., Умяров К. Технологія формування міжкультурної компетенції студентів на основі ігрової діяльності під час навчання іноземної мови в закладах вищої освіти. Молодий вчений. 2022. № 6(106). С. 23-28.

4. Костенко Д. Формування міжкультурної компетентності студентів: реалії та виклики сучасного освітнього середовища. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2018. № 2(4). С. 20-23.

5. Овчаренко Л. Р. Формування іншомовної комунікативної компетентності студентів немовних спеціальностей. Професійна освіта: проблеми і перспективи. 2016. № 11. С. 104-110.

6. Пасічник О. С. Дидактичне обґрунтування змісту міжкультурної компетентності як компонента іншомовної комунікативної компетентності. Український педагогічний журнал. 2021. № 3. С. 35-44.

7. Преснер Р. Комунікативно орієнтований підхід до навчання іноземних мов у немовних вищих навчальних закладах. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка. 2017. № 4. С. 12-19.

8. Тернова О. Використання мультимедійних технологій для розвитку міжкультурної компетенції студентів немовних вищих навчальних закладів. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія». 2020. № 9(77). С. 228-231.

9. Логвінов Є. Комунікативний тренінг як технологія формування іншомовної комунікативної компетенції студентів. Актуальні питання гуманітарних наук. 2024. Вип. 72, том 2. С. 295-300.

10. Крушинська Н. І. Сучасні підходи та інноваційні технології формування іншомовної комунікативної компетенції студентів немовних спеціальностей. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія». 2019. № 8(76). С. 104-106.

11. Король С. В. Дидактичний потенціал автентичних матеріалів для формування іншомовної комунікативної компетентності на заняттях з іноземної мови. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. 2022. № 207. С. 163-167.

References:

1. Berezovska, O. V. (2013). Aktualnist formuvannia mizhkulturnoi kompetentsii maibutnikh vchyteliv u konteksti hlobalizatsii osvitnoho prostoru [Relevance of the formation of intercultural competence of future teachers in the context of globalization of the educational space]. Teoretyko-metodolohichni osnovy profesiinoi pidhotovky pedahoha: zbirnyk naukovykh prats – Theoretical and methodological foundations of professional training of teachers: a collection of scientific papers, 95-100 [in Ukrainian].

2. Osadcha, O. V. (2016). Formuvannia mizhkulturnoi kompetentsii studentiv u konteksti internatsionalizatsii vyshchoi osvity [Formation of intercultural competence of students in the context of internationalization of higher education]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Filolohiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Philology, 25(1), 195-197 [in Ukrainian].

3. Berkutova, T., Lohvinov, Ye., Makarov, V., Umiarov, K. (2022). Tekhnolohiia formuvannia mizhkulturnoi kompetentsii studentiv na osnovi ihrovoi diialnosti pid chas navchannia inozemnoi movy v zakladakh vyshchoi osvity [Technology of forming students' intercultural competence based on game activities during foreign language teaching in higher education institutions]. Molodyi vchenyi – Young scientist, 6(106), 23-28 [in Ukrainian].

4. Kostenko, D. (2018). Formuvannia mizhkulturnoi kompetentnosti studentiv: realii ta vyklyky suchasnoho osvitnoho seredovyshcha [Formation of intercultural competence of students: realities and challenges of the modern educational environment]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2(4), 20-23 [in Ukrainian].

5. Ovcharenko, L. R. (2016). Formuvannia inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv nemovnykh spetsialnostei [Formation of foreign language communicative competence of students of non-language specialties]. Profesiina osvita: problemy i perspektyvy – Professional education: problems and prospects, 11, 104-110 [in Ukrainian].

6. Pasichnyk, O. S. (2021). Dydaktychne obgruntuvannia zmistu mizhkulturnoi kompetentnosti yak komponenta inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti [Didactic substantiation of the content of intercultural competence as a component of foreign language communicative competence]. Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal, 3, 35-44 [in Ukrainian].

7. Presner, R. (2017). Komunikatyvno oriientovanyi pidkhid do navchannia inozemnykh mov u nemovnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh [Communicative approach to teaching foreign languages in non-language higher education institutions]. Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: pedahohika – Scientific Notes of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: Pedagogy, 4, 12-19 [in Ukrainian].

8. Ternova, O. (2020). Vykorystannia multymediinykh tekhnolohii dlia rozvytku mizhkulturnoi kompetentsii studentiv nemovnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv [The use of multimedia technologies for the development of intercultural competence of students of non-language higher education institutions]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Seriia «Filolohiia» – Scientific Notes of the National University of Ostroh Academy: Series “Philology”, 9(77), 228-231 [in Ukrainian].

9. Lohvinov, Ye. (2024). Komunikatyvnyi treninh yak tekhnolohiia formuvannia inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentsii studentiv [Communicative training as a technology for the formation of students' foreign language communicative competence]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Topical issues of the humanities, 72(2), 295-300 [in Ukrainian].

10. Krushynska, N. I. (2019). Suchasni pidkhody ta innovatsiini tekhnolohii formuvannia inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentsii studentiv nemovnykh spetsialnostei [Modern approaches and innovative technologies for the formation of foreign language communicative competence of students of non-language specialties]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Seriia «Filolohiia» – Scientific Notes of the National University of Ostroh Academy: Series “Philology”, 8(76), 104-106 [in Ukrainian].

11. Korol, S. V. (2022). Dydaktychnyi potentsial avtentychnykh materialiv dlia formuvannia inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti na zaniattiakh z inozemnoi movy [The didactic potential of authentic materials for the formation of foreign language communicative competence in foreign language classes]. Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky – Scientific notes. Series: Pedagogical Sciences, 207, 163-167 [in Ukrainian].

УДК 796.035:[339.138:338.46]

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-902-914

Орлов Анатолій Анатолійович доктор філософії з галузі фізична культура і спорт, доцент кафедри теорії та методики фізичної культури і спорту, заслужений тренер України з важкої атлетики, майстер спорту України з важкої атлетики, суддя національної категорії з важкої атлетики, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0003-1044-7191

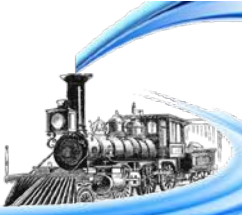
ФОРМУВАННЯ ПОСЛУГ У ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНИХ ЗАКЛАДАХ ЗА ДОПОМОГОЮ МАРКЕТИНГОВОГО ПІДХОДУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню формування послуг у фізкультурно-спортивних закладах на основі маркетингового підходу, що є важливим аспектом підвищення конкурентоспроможності та ефективності їхньої діяльності. У сучасному суспільстві, де популяризація здорового способу життя стає трендом, рекреаційно-оздоровчі послуги набувають дедалі більшого попиту серед населення. Водночас посилюється конкуренція між спортивними установами, що обумовлює необхідність впровадження інноваційних маркетингових рішень для задоволення потреб споживачів.

Здійснено аналіз теоретичних основ маркетингу у сфері фізичної культури та спорту, наголошуючи на його специфіці. Основна увага приділена формуванню пропозиції спортивно-оздоровчих послуг, що враховує базові, супутні та сервісні аспекти. Виділено ключові елементи комплексу маркетингу спортивно-оздоровчих закладів, які включають модель 7P: продукт (послуга), ціну, місце надання, просування, процес, персонал і фізичні атрибути.

Досліджено особливості функціонування ринку спортивно-оздоровчих послуг, зокрема територіальну локалізацію, що визначає специфіку маркетингових заходів. Розглянуто чинники, які впливають на попит, такі як соціокультурні зміни, зростання інтересу до спорту та здорового способу життя. Визначено основні маркетингові інструменти, які сприяють підвищенню привабливості спортивно-оздоровчих закладів: ціноутворення, асортимент послуг, гнучка система знижок, ефективна комунікаційна політика, зокрема використання цифрових платформ та соціальних мереж.

Також підкреслено важливість проведення маркетингових досліджень для сегментації ринку, позиціонування послуг та адаптації до змін у зовнішньому середовищі. Звернено увагу на значущість персоналізації послуг і залучення клієнтів через підвищення їхньої мотивації та задоволення індивідуальних потреб.

Результати дослідження демонструють, що комплексний підхід до формування послуг у спортивно-оздоровчих закладах із застосуванням сучасних маркетингових концепцій сприяє не лише зростанню лояльності клієнтів, а й забезпечує стійкий розвиток закладів у конкурентному середовищі.

Ключові слова: спортивний заклад, спортивно-оздоровчі послуги, пакет послуг, фізкультурно-спортивні споруди, споживач.

Orlov Anatolii Anatoliyovych PhD in Physical Culture and Sports, Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Physical Culture and Sports, Honored Coach of Ukraine in Weightlifting, Master of Sports of Ukraine in Weightlifting, National Category Judge in Weightlifting, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0000-0003-1044-7191

FORMATION OF SERVICES IN PHYSICAL CULTURE AND SPORTS INSTITUTIONS THROUGH A MARKETING APPROACH

Abstract. The article is devoted to studying the formation of services in physical culture and sports institutions based on a marketing approach, which is a crucial aspect of enhancing their competitiveness and operational efficiency. In modern society, where the promotion of a healthy lifestyle is becoming a trend, recreational and wellness services are increasingly in demand among the population. Simultaneously, competition among sports institutions is intensifying, necessitating the implementation of innovative marketing solutions to meet consumer needs.

Theoretical foundations of marketing in the field of physical culture and sports are analyzed, emphasizing its specificity. Special attention is given to the formation of a range of sports and wellness services, considering basic, supplementary, and service aspects. Key elements of the marketing mix for sports and wellness institutions are identified, including the 7P model: product (service), price, place of provision, promotion, process, personnel, and physical attributes.

The peculiarities of the functioning of the sports and wellness services market are examined, particularly territorial localization, which determines the specificity of marketing activities. Factors influencing demand, such as sociocultural changes and growing interest in sports and a healthy lifestyle, are discussed. The main marketing tools that enhance the attractiveness of sports and wellness institutions are identified: pricing, service assortment, flexible discount systems, and effective communication policies, including the use of digital platforms and social networks.

The importance of conducting marketing research for market segmentation, service positioning, and adaptation to changes in the external environment is also highlighted. Emphasis is placed on the significance of service personalization and customer engagement through increased motivation and satisfaction of individual needs.

The study results demonstrate that a comprehensive approach to forming services in sports and wellness institutions using modern marketing concepts contributes not only to increasing customer loyalty but also to ensuring the sustainable development of institutions in a competitive environment.

Keywords: sports institution, sports and wellness services, service package, physical culture and sports facilities, consumer.

Постановка проблеми. Фізична активність і спорт, стаючи невід'ємною частиною повсякденного життя людей, формують популярний тренд – здоровий спосіб життя, який знаходить підтримку у значної частини населення України. Рекреаційно-оздоровчі заходи сприяють зміцненню здоров'я, покращенню фізичного стану, підвищенню працездатності та наповненню дозвілля громадян. Зі збільшенням кількості людей, які обирають спорт і дотримуються принципів здорового способу життя, зростає також кількість спортивних установ, фітнес-клубів, спортивних майданчиків і мультифункціональних комплексів. Значна частина цих закладів належить приватним структурам, які пропонують населенню платні спортивно-оздоровчі послуги [1].

Технології маркетингу мають універсальний характер і знаходять застосування у багатьох сферах людської діяльності, зокрема у сфері послуг: побутових, транспортних, медичних, освітніх, культурних тощо. Використання маркетингового підходу в різних аспектах життя суспільства сприяло інтеграції концепції маркетингу у сферу фізичної культури та спорту. Маркетингова діяльність у цій галузі орієнтована на визначення потреб як окремих осіб, так і соціальних груп чи суспільства загалом у спортивно-оздоровчих послугах та пошук шляхів їх задоволення. Вона також передбачає розробку інструментів управління попитом. Застосування маркетингових підходів та інструментів дозволяє організаціям, які надають спортивно-оздоровчі послуги, ефективно адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі, досягати стратегічних цілей і підвищувати свою конкурентоспроможність на ринку [2].

Сфера фізичної культури і спорту є привабливою для інвестування та забезпечує можливість отримання значних прибутків. Водночас успіх на ринку та конкурентоспроможність таких закладів визначаються рівнем орієнтації на потреби клієнтів. У зв'язку з цим актуальним стає питання впровадження маркетингово-орієнтованого підходу до управління спортивними закладами та використання ними маркетингових інструментів. Саме тому тема присвячена формуванню пакету спортивних послуг відповідно до потреб споживачів, є надзвичайно важливою та актуальною [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові пошуки присвячені формуванню послуг у фізкультурно-спортивних закладах за допомогою маркетингового підходу, висвітлюють різні аспекти цієї проблеми. Зокрема,

досліджується роль маркетингового управління у стратегії розвитку спортивних організацій. Автор підкреслює, що розвиток таких організацій в Україні стримується недосконалістю законодавчих та нормативно-правових документів, що заважає впровадженню сучасних маркетингових технологій, доводячи, що використання маркетингового підходу забезпечує зворотний зв'язок з користувачами спортивного продукту та дозволяє швидко реагувати на зміни ринкового середовища [3]. Обґрунтовуються теоретико-методичні положення з характеризуванням науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення стратегії розвитку спортивного маркетингу в сучасних умовах України [4].

Розглядається питання застосування маркетингових технологій у процесі надання фітнес-послуг комерційними фізкультурно-спортивними організаціями, аналізуючи можливості організацій щодо ведення маркетингової діяльності для підвищення конкурентоспроможності на ринку фітнес-послуг та підкреслюючи важливість адаптації до потреб споживачів [5].

Також, у наукових дослідженнях приділяється увага використанню сучасних маркетингових технологій в організаційно-управлінській діяльності фітнес-клубів із визначенням конкурентних переваг та недоліки у використанні методів маркетингових досліджені у порівнянні із конкурентами [6]. Приділяється увага й організаційно-управлінським особливостям використання та впровадження Інтернет-маркетингу в діяльність фітнес-клубів. Так, розкриваються причини за яких можливо значно підвищити кількість споживачів фізкультурно-спортивних послуг у фітнес-клубах з урахуванням сучасних кризовим умов та мінливості макросередовища [7].

На міжнародному рівні також проводяться відповідні дослідження, присвячені маркетинговим стратегіям у спортивній індустрії. Науковці здійснюють аналіз застосування моделі 7P (продукт, ціна, місце, просування, процес, персонал, фізичні докази) у спортивних організаціях та підкреслюють важливість інтегрованого підходу для задоволення потреб споживачів. Зосереджуючись на дослідженні маркетингової стратегії 7P з використанням цифрових технологій та стратегій у конкурентному середовищі для покращення клієнтського досвіду та задоволення [8].

Загалом, сучасні дослідження в Україні та за кордоном акцентують увагу на необхідності впровадження маркетингових підходів у діяльність фізкультурно-спортивних закладів для підвищення їхньої конкурентоспроможності та ефективності.

Мета. Теоретичне обґрунтування формування послуг за допомогою маркетингового підходу у фізкультурно-спортивних закладах. Для вирішення сформульованої мети використано такі методи: аналіз та узагальнення науково-методичної літератури, аналіз нормативних і програмно-методичних документів у сфері фізичної культури та спорту.

Виклад основного матеріалу. Маркетинг у сфері спорту – це безперервний процес комплексного вирішення завдань споживачів спорту, компаній і організацій, що працюють у спортивному середовищі, а також фізичних осіб, пов'язаних зі спортом, в умовах конкурентного середовища [1]. Спортивний маркетинг пов'язаний з процесом розробки та впровадження спортивного продукту, формування ціни на нього, його просування та поширення, спрямованих, в першу чергу, на задоволення потреб споживачів в інтересах організації [9].

Учасниками маркетингових відносин на ринку спортивно-оздоровчих послуг є споживачі (особи, що займаються фізичною культурою та спортом); спортивні заклади та організації, які надають спортивні послуги; організації посередники, які займаються просуванням спортивних послуг, а також держава (органи державного управління фізичною культурою та спортом) [2, 10].

Передумовою розвитку концепції маркетингу у сфері фізичної культури та спорту є сформовані ринкові відносини у країні та використання маркетингового підходу в різних сферах життєдіяльності..Розвиток ринкової економіки створює умови для впровадження маркетингових підходів у різні сфери діяльності, включно з фізичною культурою та спортом. Поширення маркетингових технологій у багатьох галузях сприяє інтеграції цих підходів у спортивно-оздоровчу сферу. Також наявність ринку спортивно-оздоровчих послуг та формування ринку, де функціонують різні заклади, які надають послуги у сфері фізичної культури та спорту [10].

Наявність попиту на спортивні послуги свідчить про зростання інтересу населення до здорового способу життя та спортивно-оздоровчих послуг, створюючи основу для розвитку маркетингових концепцій. Конкурентна боротьба стимулює впровадження ефективних маркетингових інструментів для залучення клієнтів та підвищення якості послуг, загострюючи конкуренцію між закладами, що надають спортивно-оздоровчі послуги

Незважаючи на різноманіття об'єктів маркетингової діяльності, спортивно-оздоровча сфера є, в першу чергу, сферою послуг. Спортивно-оздоровчі послуги можуть розподілятися на основні, супутні та сервісні (додаткові).

Базова спортивно-оздоровча послуга – це діяльність фахівців, яка пов'язана з використанням певних економічних ресурсів і спрямована на досягнення бажаного психофізіологічного та емоційного стану людини засобами фізичної культури і спорту [11]. Сервісна (додаткова) послуга – це діяльність, яка спрямована на створення необхідних умов для надання, забезпечення високого рівня якості і підвищення ефекту базових послуг. Супутня послуга – це діяльність, яка безпосередньо не пов'язана з наданням послуг, проте створює умови для більш комфортного її отримання, сприяючи тим самим підвищенню мотивації клієнта [12].

До супутніх послуг відносяться: паркування авто та їх охорона на стоянці, наявність камер спостереження та служби безпеки та інше; послуги, під час надання яких людина є менш активною (наприклад, масаж, консультування з питань фізичного і психологічного стану людини) або вони відбуваються без її участі (складання індивідуальної програми занять); побутові послуги: кафе, камера схову, салон краси; наявність кімнати для дітей тощо.

Маркетингова діяльність спортивно-оздоровчих закладів має здійснюватися з урахуванням інтересів всіх учасників ринку, що включає:

– проведення маркетингових досліджень, метою яких є виявлення факторів зовнішнього середовища, які впливають на попит і пропозицію спортивно-оздоровчих послуг (політико-правові, економічні, демографічні, соціально-культурні, конкуренція тощо), а також потреб населення у спортивних послугах;

– сегментацію ринку спортивно-оздоровчих послуг з метою визначення цільових сегментів, а також позиціювання пропозиції, що відрізнятиме послуги спортивного закладу від спортивно-оздоровчих послуг його конкурентів;

– розробку маркетингових інструментів, що включає як традиційні елементи (модель 4Р) – товар (послуга), ціна, збут та просування, так і специфічні складові, зокрема персонал, інфраструктура тощо, оскільки ці елементи в значній мірі впливають на сприйняття клієнтами якості спортивно-оздоровчих послуг і рівень задоволення ними;

– планування діяльності спортивно-оздоровчого закладу з урахуванням маркетингових цілей і завдань; оцінку ефективності його маркетингової діяльності, а також прийняття і коригування маркетингових рішень [2, 13].

Незважаючи на те, що маркетингова діяльність у сфері спортивно-оздоровчих послуг має багато спільного з маркетинговою діяльністю в інших сферах, проте їй властиві певні особливості:

1) держава здійснює вагомий вплив на спортивно-оздоровчу сферу (успіх реалізації маркетингового потенціалу у цій сфері в значній мірі визначається практичними діями з боку державних органів управління всіх рівнів);

2) у сфері спортивно-оздоровчих послуг фактор ціни поступово втрачає свою важливість, що в значній мірі обмежує можливості цінової конкуренції і рівень цін перестає вважатися індикатором якості і конкурентоспроможності послуг;

3) ринок спортивно-оздоровчих послуг є територіально локалізованим, що пояснюється тим, що клієнти певного спортивно-оздоровчого закладу зазвичай проживають або навчаються і працюють неподалік нього.

Через це на ринку спортивно-оздоровчих послуг географічно масштабна реклама не є ефективною. Внаслідок вузької територіальної локалізації ринку особливо важливого значення набувають особисті контакти і звернення, «сарафанне» радіо та реклама у соціальних мережах [14].

Основними функціями маркетингу спортивних закладів є: функція аналізу, продуктово-виробнича функція, збутова функція, функція стимулювання, функція управління і контролю. Отже, формування пропозиції спортивно-оздоровчих послуг має здійснюватися спортивним закладом комплексно, враховуючи, з одного боку, всю різноманітність їх властивостей, а з другого боку, враховуючи значущість кожної з властивостей для цільових споживачів.

Аналіз об'єктів і особливостей маркетингової діяльності у сфері спортивно-оздоровчих послуг дає можливість стверджувати, що ця діяльність для спортивного закладу є дуже складною і багатоаспектною [10, 15].

Розглянемо особливості формування сучасних інструментів комплексу маркетингу спортивно-оздоровчих закладів. Сукупність інструментів маркетингу, за допомогою яких підприємство впливає на попит споживачів, називається комплексом маркетингу.

Комплекс маркетингу спортивно-оздоровчого закладу – це інструмент реалізації його маркетингової стратегії на цільових сегментах. Застосування їх одночасно у комплексі призводить до синергетичного ефекту, який відсутній у разі використання одиничних маркетингових інструментів. Перелік складових комплексу маркетингу може бути вузьким (модель 4 Р) або більш широким, що залежить від того, наскільки повною є система маркетингових інструментів, що застосовуються організаціями.

Стандартна модель 4Р недостатньо підходить для використання у сфері послуг, зокрема спортивно-оздоровчих, оскільки в повній мірі не відбиває їх суті. Спортивно-оздоровчим закладам доцільно використовувати комплекс маркетингової діяльності з 7 елементів (модель 7Р): товар/послуга (product), ціна (price), місце продажу (place), просування (promotion), процес (process), персонал (people/personnel), фізичні атрибути (physical evidence) [16].

Усі зазначені вище елементи комплексу маркетингу є самостійними підсистемами маркетингової діяльності. Розглянемо складові комплексу маркетингу спортивно-оздоровчих закладів.

1. Товар/послуга. Першою і найбільш важливою складовою комплексу маркетингу спортивно-оздоровчого закладу є товарна політика – формування пакету послуг, а саме: вибір типів послуг, додаткового сервісу, параметрів якості та асортименту [16, 17].

Критерієм оцінки якості спортивно-оздоровчих послуг є ступінь відповідності їх за різними параметрами конкретним потребам клієнта. Асортимент послуг спортивно-оздоровчого закладу характеризується такими параметрами, як: широта (різноманітність сфер діяльності спортивного закладу, кількість пропонованих видів спорту); глибина (кількість варіантів послуг одного типу); рівень відповідності асортименту послуг потребам споживачів, тобто їх індивідуалізація. Ступінь індивідуалізації є важливою характеристикою

асортименту послуг, пропонованих спортивно-оздоровчим закладом. Заклад може пропонувати такі варіанти надання послуг: під конкретні замовлення, за спеціалізованими, цільовими програмами, що є адаптованими до вимог певних груп споживачів; типовий набір послуг [17].

2. Ціна. При формуванні цінової політики спортивно-оздоровчого закладу необхідно прийняти рішення, які стосуються розміру цін на послуги, умов і форм оплати, гнучкої системи знижок. При формуванні цін можна виділити три найбільш поширених підходи:

– ціна разового відвідування закладу;
– ціна пакету, який включає певну кількість відвідувань;
– ціна абонементів на тривалий період (місяць, півроку, рік).

Спортивно-оздоровчий заклад може пропонувати своїм постійним клієнтам знижки, зокрема: знижки постійним клієнтам, які відвідують заклад багато років; знижки у разі придбання абонементу на наступний період, знижки на придбання сімейного абонементу; знижки у разі залучення до закладу друзів, знижки окремим сегментам населення тощо.

3. Місце продажу. Основними варіантами місць надання спортивно-оздоровчих послуг є: спортивні площадки, зали, спортивні споруди (спорткомплекси). Спортивні споруди класифікують за призначенням, функціональним призначенням, категоріями [16].

4. Просування. Комунікаційна політика є однією з важливих складових, метою якою є просування спортивно-оздоровчих послуг шляхом впливу на формування споживчої думки.

На сьогодні існує багато інструментів залучення і утримання споживачів спортивно-оздоровчих послуг:

– реклама (у друкованих ЗМІ, мережі Інтернет та соціальних мережах, зовнішня, сувенірна тощо);
– вигідні акції та пропозиції, знижки;
– просування у соцмережах (Instagram, TikTok, YouTube, створення споживчого контенту тощо);
– створення власного сайту спортивно-оздоровчого закладу (адаптація сайту під смартфони та планшети, можливість створення для клієнта власного кабінету),
– проведення майстер-класів відомими тренерами або спортсменами;
– регулярні розсилки на електронну пошту або телефон [17].

Для успішного просування закладу спортивно-оздоровчих послуг необхідно використовувати ефективний бренд-менеджмент. Формування ідентичності бренда закладу спортивно-оздоровчої сфери згідно моделі «колесо бренда» передбачає розробку:

– атрибутів закладу: назва, логотип, фірмові кольори, слоган закладу, інтер’єр приміщень, сайт закладу, рекламні матеріали тощо;

– переваг закладу (основні вигоди, які пропонуються користувачам спортивно-оздоровчих послуг): широка пропозиція послуг, сучасні спортивні споруди та обладнання; гнучка цінова політика, висококваліфікований тренерський персонал, зручний графік роботи, швидке досягнення результатів тренувань завдяки новітнім методикам, індивідуальний підхід до клієнтів тощо;

– цінностей закладу (емоційний результат під час відвідування закладу), турбота про здоров'я населення, популяризація здорового способу життя, покращення емоційного стану людини, організація дозвілля населення; сприяння спілкуванню, налагодженню дружніх відносин тощо;

– індивідуальності закладу (особистість бренда) – асоціація закладу з певною особистістю;

– сутності бренда спортивно-оздоровчого закладу, тобто основної ідеї, яка пропонується клієнтам.

Отже, для того, щоб бренд спортивно-оздоровчого закладу був успішним, необхідно індивідуалізувати послугу, наділивши її відмінними рисами та асоціаціями; визначити позиції бренда; здійснювати планування і реалізацію маркетингових програм щодо просування бренда [2].

5. Процес. Приймається до уваги рівень розвитку стандартизації обслуговування та якості послуг, модифікація послуг тощо. Для раціоналізації та вдосконалення процесу надання послуг необхідно визначити, у яких процесах споживачу необхідно брати участь, щоб отримати спортивно-оздоровчі послуги, які процеси викликають задоволення клієнта, а які дратують; очікування клієнтів від процесу отримання послуг.

6. Персонал. При виборі закладу спортивно-оздоровчих послуг споживачі особливу увагу звертають на тренерський склад. Професійні якості тренерсько-викладацького персоналу можна оцінити за такими характеристиками, як спортивна спеціалізація, спортивна кваліфікація, наявність ліцензії, стаж роботи, результативність праці тренера тощо.

7. Фізичні атрибути. Під фізичними атрибутами спортивно-оздоровчого закладу розуміють середовище його існування, а також товари і символи, які використовуються під час надання послуг, а саме: товари для занять спортом (спортивні атрибути, інвентар), корпоративна символіка, форма персоналу, дизайн приміщень тощо [16, 17].

Отже, задоволення потреб споживачів вимагає від закладів спортивно-оздоровчих послуг проведення постійних маркетингових досліджень ринку та адаптації комплексу маркетингу до змін у зовнішньому середовищі.

Важливою задачею маркетингової діяльності закладів спортивно-оздоровчої сфери є забезпечення високої якості пропонованих послуг, оскільки саме від якості послуг залежить популярність закладу і, відповідно, його конкурентне положення на ринку.

Надаючи споживачам спортивно-оздоровчі послуги високої якості, спортивні заклади намагаються задовольнити їх життєві потреби у фізичній активності, дотриманні здорового способу життя, зміцненні здоров'я, активному відпочинку, потреби комунікації, в дружніх стосунках з іншими людьми тощо.

Фактори, що визначають рівень якості спортивно-оздоровчих послуг, можна об'єднати в чотири групи: суб'єктивні, технічні, організаційні та економічні. Необхідно зазначити, що висока якість спортивно-оздоровчих послуг залежить не тільки від мотивації закладу, який її надає, але й мотивації споживача, який є безпосереднім активним учасником процесу обслуговування. Ефект від тренувань залежить від того, наскільки споживач налаштований на регулярні заняття спортом. Критерії якості спортивно-оздоровчих послуг визначають ступінь їх корисності для споживача, тобто чим вище якість послуг, тим краще вони задовольняють певні потреби споживача [11].

Такими критеріями якості спортивно-оздоровчих послуг можуть бути стан здоров'я людини, її фізична форма, рівень задоволення потреби в фізичній активності, дотримання принципів здорового способу життя тощо. Для визначення рівня якості спортивно-оздоровчих послуг можуть використовуватися методики, які базуються на визначенні думок споживачів на основі опитування, зокрема методика SERVQUAL – Service Quality (якість сервісу).

Оцінювання рівня якості послуг спортивно-оздоровчих закладів відбувається за такими блоками: 1) матеріальність; 2) надійність; 3) чуйність; 4) переконливість; 5) співчуття [15].

За результатами опитування клієнтів, для кожного критерію якості послуг спортивно-оздоровчих закладів розраховується коефіцієнт якості як різниця між сприйнятим та очікуваним рівнем. На базі отриманих значень коефіцієнтів якості для кожного критерію визначають загальний індекс SQI – середній показник якості послуг.

Інша методика, яка базується на опитуванні споживачів, для визначення якості спортивно-оздоровчих послуг використовує вісім груп критеріїв:

1) якість проведення заняття з урахуванням матеріально-технічного забезпечення тренування та ефективності взаємодії з тренером;

2) результативність і надійність тренувань, що забезпечується тренером;

3) якість матеріально-технічного забезпечення спортивно-оздоровчого закладу;

4) безпека тренувань, пов'язана зі зменшенням ризику травматичності спортивних занять; наявністю служб, що забезпечують безпеку занять; з наданням медичної допомоги;

5) ступінь доступності послуги для споживачів, тобто зручність розташування спортивної споруди; доступність цін; доступ до інформації про спортивно-оздоровчий заклад;

6) позитивний імідж, престижність, популярність бренда спортивно-оздоровчого закладу;

7) компетентність і ввічливість тренерського складу і обслуговуючого персоналу закладу, що включає кваліфікацію тренера, застосування індивідуального підходу до клієнтів, чіткість пояснень тощо;

8) можливість отримати додаткові та супутні послуги [1].

Отже, в сучасних ринкових умовах конкурентоспроможність спортивно-оздоровчих закладів безпосередньо залежить від якості послуг, що пропонуються.

Висновки. Основною задачею маркетингу у сфері спортивно-оздоровчих послуг є формування поведінки споживача, не втручаючись в його суверенітет, таким чином, щоб зробити його прихильником спортивно-оздоровчих послуг саме того спортивного закладу, який найбільш ефективно задовольняє потреби, використовуючи сучасні інструменти маркетингу.

Обґрунтоване застосування інструментів маркетингу сприятиме формуванню конкурентних переваг спортивно-оздоровчого закладу, залученню нових та утриманню існуючих клієнтів.

Для визначення рівня якості обслуговування та його підвищення спортивно-оздоровчі заклади використовують технології маркетингу, які основані на методиках опитування споживачів та визначення їх думок. Процесу опитування передує визначення критеріїв якості обслуговування з точки зору споживача.

Література:

1. Полковниченко С. О., Гурський В. А., Хомєнок М. В. Особливості реалізації комплексу маркетингу у сфері спорту. *Економіка та управління підприємствами*. 2020. Вип. 39. С. 213–218.

2. Дячков Д. В., Ткачова (Нетеса) І. В. Маркетингово-орієнтований підхід до управління підприємствами спортивно-оздоровчих послуг. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 40. С. 182–186.

3. Леонов Я. В. Маркетинговий підхід в управлінні спортивною індустрією. *Економічні горизонти.* 2019. №2 (9). С. 106–111.

4. Кравченко Т., Погребний В. Організація спортивного маркетингу в сучасних умовах. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15.* 2023. №5К (165). С. 66–71.

5. Смірнова В. Управління маркетингом у сфері фітнес-послуг. *Молодіжний науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* 2015. №20. С. 59–63.

6. Середа Н. В., Стадник С. О. Особливості застосування сучасних маркетингових технологій у фітнес-індустрії. *Фізичне виховання та спорт.* 2023. №4. С. 74–79.

7. Середа Н. Організаційні аспекти використання digital-маркетингового інструментарію в діяльності фітнес-клубів. *Physical culture and sport: scientific perspective.* 2023. №2. С. 62–66.

8. Rachmawati E. R., Syah T. Y. R., Indradewa R., Fajarwati D. Influence of Marketing Mix Strategy on Business Arena Corner. *International Journal of Research and Review.* 2021. №8(8). P. 76–86.

9. Pitts B. G., Stotlar D. K. Fundamentals of Sport Marketing (2nd ed.). Morgantown, WV : Fitness Information Technology, 2002. 478 p.

10. Черданцева І. Г., Ібрагімова Л. С., Ібрагімов Е. Ю. Теоретичні аспекти реалізації маркетингової концепції на ринку спортивно-оздоровчих послуг. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки».* 2018. Вип. 49. С. 59–67.

11. Мічуда Ю. П. Сфера фізичної культури і спорту в умовах ринку: закономірності функціонування та розвитку. Київ : Олімпійська література, 2007. 216 с.

12. Прокопова Л. І., Чхайло М. Б. Основи маркетингу і менеджменту фізкультурно-оздоровчих послуг: навч. пос. Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. 298 с.

13. Бистра І. І., Чайченко Н. Л., Клименко Г. В., Ковальова А. О. Аналіз ринку фітнес-послуг в оздоровчо-спортивній сфері в умовах карантину. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2021. Вип. 81. С. 30-33.

14. Потапюк І. П. Особливості застосування комплексу маркетингу на підприємствах сфери фізичної культури і спорту. *Економічний часопис – XXI*. 2011. №11-12. С. 58–60.

15. Дослідження ринку фітнес-послуг в Україні 2018. URL : https://fitcurves.org/wp-content/themes/fitcurves/fr-new/2018.pdf (дата звернення 19.01.2025 р.)

16. Карнаух А. С. Особливості застосування маркетингових інструментів в спортивних комунікаціях. *Наукові записки.* 2018. Вип. 2 (57). С. 149–158.

17. Романенко С. Управління спортивно-оздоровчою діяльністю на засадах брендингу. *Modeling the development of the economic systems.* 2022. №3. С. 59–65.

References:

1. Polkovnychenko, S. O., Hurskyi, V. A., & Khomienok, M. V. (2020). Osoblyvosti realizatsii kompleksu marketynhu u sferi sportu [Features of marketing complex implementation in sports]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpryiemstvamy*, 39, 213-218 [in Ukrainian].

2. Diachkov, D. V., & Tkachova (Netesa), I. V. (2020). Marketynhovo-oriientovanyi pidkhid do upravlinnia pidpryiemstvamy sportyvno-ozdorovchykh posluh [Marketing-oriented approach to managing enterprises providing sports and wellness services]. *Infrastruktura rynku*, 40, 182-186 [in Ukrainian].

3. Leonov, Ya. V. (2019). Marketynhovyi pidkhid v upravlinni sportyvnoiu industriieiu [Marketing approach in sports industry management]. *Ekonomichni horyzonty*, 2 (9), 106-111 [in Ukrainian].

4. Kravchenko, T., & Pohrebnyi, V. (2023). Orhanizatsiia sportyvnoho marketynhu v suchasnykh umovakh [Organization of sports marketing in modern conditions]. *Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova. Seriia 15*, 5K(165), 66-71 [in Ukrainian].

5. Smirnova, V. (2015). Upravlinnia marketynhom u sferi fitnes-posluh [Marketing management in the field of fitness services]. *Molodizhnyi naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, 20, 59-63 [in Ukrainian].

6. Sereda, N. V., & Stadnyk, S. O. (2023). Osoblyvosti zastosuvannia suchasnykh marketynhovykh tekhnolohii u fitnes-industrii [Features of modern marketing technologies in the fitness industry]. *Fizychne vykhovannia ta sport*, 4, 74-79 [in Ukrainian].

7. Sereda, N. (2023). Orhanizatsiini aspekty vykorystannia digital-marketynhovoho instrumentariiu v diialnosti fitnes-klubiv [Organizational aspects of using digital marketing tools in fitness clubs]. *Physical culture and sport: scientific perspective*, 2, 62-66 [in Ukrainian].

8. Rachmawati, E. R., Syah, T. Y. R., Indradewa, R., & Fajarwati, D. (2021). Influence of Marketing Mix Strategy on Business Arena Corner. International Journal of Research and Review, 8(8), 76-86.

9. Pitts, B. G., & Stotlar, D. K. (2002). *Fundamentals of Sport Marketing* (2nd ed.). Morgantown, WV: Fitness Information Technology.

10. Cherdantseva, I. H., Ibragimova, L. S., & Ibragimov, E. Yu. (2018). Teoretychni aspekty realizatsii marketynhovoi kontseptsii na rynku sportyvno-ozdorovchykh posluh [Theoretical aspects of implementing marketing concepts in the sports and wellness services market]. *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriia "Ekonomichni nauky"*, 49, 59-67 [in Ukrainian].

11. Michuda, Yu. P. (2007). *Sfera fizychnoi kultury i sportu v umovakh rynku: zakonomirnosti funktsionuvannia ta rozvytku [The field of physical culture and sports in market conditions: patterns of functioning and development]*. Kyiv: Olimpijska literature [in Ukrainian].

12. Prokopova, L. I., & Chkhailo, M. B. (2012). *Osnovy marketynhu i menedzhmentu fizkulturno-ozdorovchykh posluh: navch. posibnyk [Fundamentals of marketing and management of physical culture and wellness services: A textbook]*. Sumy: Vyd-vo SumDPU im. A. S. Makarenka [in Ukrainian].

13. Bystra, I. I., Chaichenko, N. L., Klymenko, H. V., & Kovalova, A. O. (2021). Analiz rynku fitnes-posluh v ozdorovcho-sportyvnii sferi v umovakh karantynu [Analysis of the fitness services market in the wellness and sports sector during quarantine]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriia Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*, 81, 30-33 [in Ukrainian].

14. Potapiuk, I. P. (2011). Osoblyvosti zastosuvannia kompleksu marketynhu na pidpryiemstvakh sfery fizychnoi kultury i sportu [Features of applying the marketing mix in enterprises of the physical culture and sports sector]. *Ekonomichnyi chasopys – XXI*, 11-12, 58-60 [in Ukrainian].

15. Doslidzhennia rynku fitnes-posluh v Ukraini [Research of the fitness services market in Ukraine] (2018). Retrieved from [https://fitcurves.org/wp-content/themes/fitcurves/fr-new/2018.pdf] (accessed January 19, 2025) [in Ukrainian].

16. Karnaukh, A. S. (2018). Osoblyvosti zastosuvannia marketynhovykh instrumentiv v sportyvnykh komunikatsiiakh [Features of using marketing tools in sports communications]. *Naukovi zapysky*, 2(57), 149-158 [in Ukrainian].

17. Romanenko, S. (2022). Upravlinnia sportyvno-ozdorovchoiu diialnistiu na zasadakh brendynhu [Management of sports and wellness activities based on branding]. *Modeling the development of the economic systems*, 3, 59-65 [in Ukrainian].

УДК 796.02:725.85]:005.336.1(477)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-915-928

Орлов Анатолій Анатолійович доктор філософії з галузі фізична культура і спорт, доцент кафедри теорії та методики фізичної культури і спорту, заслужений тренер України з важкої атлетики, майстер спорту України з важкої атлетики, суддя національної категорії з важкої атлетики, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0003-1044-7191

Шебеда Анна Романівна студентка 2 курсу факультету фізичного виховання, здоров'я та туризму спеціальності «Середня освіта (фізична культура)», Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, https://orcid.org/0009-0009-7904-8165

Товстоп'ятко Ілля Федорович студент 2 курсу факультету фізичного виховання, здоров'я та туризму спеціальності «Фізична культура і спорт», Запорізький національний університет, Запоріжжя, https://orcid.org/0009-0006-2664-9707

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНИХ СПОРУД В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглядаються актуальні проблеми функціонування та управління фізкультурно-спортивною інфраструктурою в Україні. Визначено, що на сучасному етапі значна частина спортивних споруд перебуває в незадовільному стані через обмежене фінансування, недостатній рівень експлуатації та відсутність ефективного управління. У результаті цього створюються несприятливі умови для тренувань професійних спортсменів, занять масовим спортом та популяризації здорового способу життя серед населення.

Проаналізовано нормативно-правові засади забезпечення спортивної інфраструктури, зокрема статтю 48 Закону України «Про фізичну культуру і спорт», яка регламентує будівництво, утримання та використання спортивних споруд. Встановлено, що матеріально-технічна база фізичної культури та спорту є важливим фактором у підготовці майбутніх фахівців галузі, що підтверджується науковими дослідженнями українських та зарубіжних учених. Особливу увагу приділено питанням модернізації спортивних об'єктів відповідно до сучасних стандартів та потреб різних верств населення, включаючи осіб з інвалідністю.

На основі аналізу останніх досліджень висвітлено різні аспекти ефективного використання фізкультурно-спортивних споруд, зокрема через залучення

державно-приватного партнерства, цифровізації управлінських процесів, стратегічного планування та маркетингових стратегій. Виявлено, що міжнародний досвід свідчить про ефективність таких підходів у забезпеченні доступності та багатофункціональності спортивної інфраструктури. Показано, що ефективне управління спортивними об'єктами може значно покращити умови для занять спортом, сприяти розвитку інклюзивного середовища та підвищенню якості послуг у цій сфері.

Особливу увагу приділено питанням фінансування спортивної галузі. Зазначено, що середньорічні витрати на утримання спортивних споруд значно перевищують аналогічні показники для інших освітніх установ, що зумовлює необхідність пошуку альтернативних джерел фінансування. Запропоновано заходи для оптимізації управління спортивною інфраструктурою, які включають створення ефективної системи моніторингу стану спортивних об'єктів, впровадження енергозберігаючих технологій, розширення мережі приватних інвестицій та залучення громадськості до процесів прийняття рішень.

Розглянуто питання кадрового забезпечення сфери фізичної культури та спорту. Встановлено, що кадровий потенціал відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного функціонування спортивних споруд, проте існують значні диспропорції в забезпеченні спеціалістами окремих регіонів України. Виявлено тенденції до скорочення кількості інструкторів з фізичної культури, особливо у сільській місцевості, що негативно впливає на рівень спортивно-оздоровчої роботи.

Зроблено висновки щодо необхідності впровадження комплексного підходу до управління спортивними об'єктами, що включає розвиток нормативно-правової бази, фінансової підтримки, кадрового забезпечення та цифрових технологій управління.

Ключові слова: спортивна інфраструктура, спортивні споруди, управління, фінансування, кадрове забезпечення.

Orlov Anatolii Anatoliiovych Doctor of Philosophy in Physical Culture and Sports, Associate Professor at the Department of Theory and Methods of Physical Culture and Sports, Honored Coach of Ukraine in Weightlifting, Master of Sports of Ukraine in Weightlifting, National Category Judge in Weightlifting, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0000-0003-1044-7191

Shebeda Anna Romanivna 2nd-year student at the Faculty of Physical Education, Health, and Tourism, specializing in "Secondary Education (Physical Culture)", Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0009-0009-7904-8165

Tovstopiatko Illia Fedorovych 2nd-year student at the Faculty of Physical Education, Health, and Tourism, specializing in "Physical Culture and Sports", Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0009-0006-2664-9707

EFFECTIVENESS OF THE USE OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS FACILITIES IN UKRAINE

Abstract. The article examines current issues related to the functioning and management of physical culture and sports infrastructure in Ukraine. It has been determined that at the present stage, a significant portion of sports facilities is in an unsatisfactory condition due to limited funding, insufficient utilization, and a lack of effective management. As a result, unfavorable conditions are created for professional athletes' training, mass sports participation, and the promotion of a healthy lifestyle among the population.

The regulatory and legal framework for ensuring sports infrastructure is analyzed, particularly Article 48 of the Law of Ukraine "On Physical Culture and Sports" which regulates the construction, maintenance, and use of sports facilities. It has been established that the material and technical base of physical culture and sports is a crucial factor in the training of future specialists in the field, as confirmed by scientific studies conducted by Ukrainian and foreign researchers. Special attention is given to the modernization of sports facilities in accordance with contemporary standards and the needs of different social groups, including people with disabilities.

Based on an analysis of recent research, various aspects of the effective use of physical culture and sports facilities are highlighted, particularly through public-private partnerships, the digitalization of management processes, strategic planning, and marketing strategies. It has been revealed that international experience demonstrates the effectiveness of such approaches in ensuring accessibility and multifunctionality of sports infrastructure. The study shows that effective management of sports facilities can significantly improve conditions for sports activities, promote the development of an inclusive environment, and enhance the quality of services in this sector.

Special attention is given to the issue of financing the sports sector. It is noted that the average annual maintenance costs of sports facilities significantly exceed similar expenditures for other educational institutions, necessitating the search for alternative funding sources. Measures are proposed to optimize sports infrastructure management, including the creation of an effective system for monitoring the condition of sports facilities, the implementation of energy-saving technologies, the expansion of private investment networks, and increased public involvement in decision-making processes.

The issue of staffing in the field of physical culture and sports is also considered. It has been established that human resources play a key role in ensuring the effective

functioning of sports facilities; however, there are significant regional disparities in specialist provision across Ukraine. A trend toward a reduction in the number of physical education instructors, particularly in rural areas, has been identified, which negatively impacts the level of sports and wellness activities.

Conclusions emphasize the necessity of implementing a comprehensive approach to the management of sports facilities, which includes the development of the regulatory framework, financial support, staffing, and digital management technologies.

Keywords: sports infrastructure, sports facilities, management, financing, human resources provision.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку фізичної культури та спорту в Україні постають численні проблеми, які перешкоджають їхньому ефективному розвитку. Однією з ключових проблем є недосконале управління спортивними об’єктами та неналежна їх експлуатація, що суттєво впливає на створення належних умов для тренувань спортсменів та занять масовим спортом. Згідно зі статтею 48 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» (зі змінами), матеріально-технічне забезпечення сфери фізичної культури та спорту передбачає будівництво, утримання та використання спортивних споруд, а також придбання і застосування спортивного інвентарю та обладнання для занять фізичною культурою.

Однак сучасний стан спортивної інфраструктури України викликає серйозне занепокоєння. Значна частина спортивних споруд перебуває в незадовільному стані через обмежене фінансування, що ускладняються складною економічною та політичною ситуацією в країні. Спортивні об’єкти потребують значних витрат на опалення, освітлення, забезпечення нормативно-санітарних вимог, що значно перевищує витрати на утримання інших закладів освіти. Через дефіцит фінансування багато таких об’єктів не виконує своїх функцій належним чином.

Недостатнє фінансування спортивної галузі безпосередньо впливає на результати українських спортсменів на міжнародній арені, а також на загальний стан здоров’я населення. Для подолання цих викликів необхідно впроваджувати ефективну систему управління спортивними спорудами, яка б враховувала всі фактори їхнього функціонування. Така система має використовувати ринкові тенденції у сфері спортивно-оздоровчих послуг, адаптуючи їх для підвищення доступності та якості спортивних об’єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ефективного використання фізкультурно-спортивних споруд є актуальною як у міжнародному, так і в національному науковому дискурсі. У сучасних дослідженнях розглядається питання раціонального управління спортивною інфраструктурою та

оптимізації її функціонування в умовах соціально-економічних змін [1]. Зокрема, науковці акцентують увагу на необхідності модернізації спортивних об'єктів відповідно до потреб різних верств населення та вимог інклюзивного середовища [2].

В.А. Кольчак зазначає загальну кількість спортивних споруд, як один з показників стану сфери фізичної культури і спорту, відзначаючи останніми роками негативну динаміку [3]. Окремі дослідники наголошують на необхідності особливої уваги до спортивних споруд у контексті формування державної політики розвитку масового спорту та євроінтеграційних прагнень України [4].

Цікавою є думка В. В. Поліщука, який підкреслює важливість будівництва нових спортивних об'єктів та модернізації існуючих, оскільки сучасні спортивні споруди відіграють значну роль у зміцненні здоров'я населення. Незважаючи на зростаюче значення цього процесу, в Україні досі відсутня достатньо розвинена спортивна інфраструктура за місцем навчання, проживання, роботи та відпочинку. Тому будівництво, реконструкція та відродження спортивно-оздоровчих об'єктів є стратегічно важливим завданням, яке сприятиме підвищенню рівня фізичної культури, популяризації здорового способу життя та покращенню архітектурного вигляду міських і студентських просторів [5].

На думку дослідників галузі підготовки майбутніх фахівців фізичної культури та спорту ґрунтовні знання про сучасну спортивну інфраструктуру, особливості її облаштування та експлуатації дозволяють майбутнім фахівцям оптимізувати використання наявних ресурсів, забезпечувати їхню безпеку, довговічність і відповідність сучасним вимогам. Такі знання є невід'ємним компонентом підготовки майбутніх педагогів, тренерів та інструкторів, оскільки безпосередньо впливає на ефективність використання фізкультурно-спортивних споруд, сприяє підвищенню їх функціональності, доступності та ефективності, що є важливим фактором у розвитку фізичної культури та спорту [6].

Водночас у вітчизняній науці наголошується на проблемах недостатнього фінансування, низького рівня експлуатації наявних споруд та необхідності розроблення механізмів їх раціонального використання [7].

Дослідження міжнародного досвіду свідчать про те, що ефективне використання спортивних споруд значною мірою залежить від впровадження державно-приватного партнерства, цифровізації управлінських процесів та запровадження стратегічного планування розвитку спортивної інфраструктури [8]. Розглядається питання особливостей спортивного менеджменту, зокрема управління спортивними спорудами та спортивними проектами наголошуючи, що багатогранність і міждисциплінарність спортивної діяльності та спортивної індустрії вимагає високого рівня наукової та професійної інформації [9].

Питання ефективності використання фізкультурно-спортивних споруд розглядалось науковцями навіть в умовах світової пандемії. Зокрема, через

зниження інтересу користувачів до спортивних споруд під час пандемії зменшилися доходи. У зв'язку з цим дослідники пропонували підвищити ефективність використання спортивної інфраструктури, переглянути та оптимізувати програми, розробити стратегії залучення клієнтів, активізувати маркетинг і рекламні кампанії тощо [10].

Досить цікавими є сучасні наукові пошуки стосовно ролі спортивних споруд у забезпеченні сталого розвитку. Хоча значення спорту в цьому контексті широко обговорюється, внесок саме спортивних об'єктів залишається недостатньо висвітленим у науковій літературі [11].

Разом із тим, попри значну кількість досліджень, залишається недостатньо вивченим питання комплексної оцінки ефективності функціонування фізкультурно-спортивних споруд в Україні, а також практичних механізмів підвищення їхньої доступності та багатофункціональності. Недостатньо розробленими залишаються й аспекти використання сучасних управлінських технологій та цифрових інструментів у менеджменті спортивної інфраструктури.

Мета статті аналіз функціонування фізкультурно-спортивних споруд та шляхи вирішення підвищення ефективності використання в Україні. Для вирішення сформульованої мети використано такі методи: аналіз та узагальнення науково-методичної літератури, аналіз нормативних і програмно-методичних документів у сфері фізичної культури та спорту.

Виклад основного матеріалу. Спортивна споруда – це багатофункціональний заклад, який виконує важливу культурно-оздоровчу та спортивну роль. В Україні до таких об'єктів належать стадіони, Палаци спорту, Будинки фізкультури, плавальні басейни, манежі, а також лижні та водні бази. Вони використовуються для проведення навчально-тренувальних занять, змагань, спортивно-масових і оздоровчих заходів, святкових подій та суспільно-політичних зібрань для широкого кола населення [12].

На сучасному етапі розвитку фізичної культури та спорту в Україні стан спортивної інфраструктури та кадрового забезпечення галузі є одним із ключових чинників, що впливають на підготовку спортсменів, залучення населення до масового спорту та популяризацію здорового способу життя. Попри певні позитивні зрушення, існують значні проблеми, що потребують негайного вирішення.

Системний аналіз динаміки забезпечення фізичної культури та спорту показав як позитивні, так і негативні тенденції. Зокрема, за останні роки суттєво зросла кількість спортивних споруд із штучним льодом, кінноспортивних баз, тренажерних залів та тенісних кортів. Водночас зменшилася кількість басейнів, стрілецьких тирів, лижних баз. На сьогодні 80% спортивних об'єктів перебувають у комунальній власності, 11,8% – у державній, а лише 8% – у приватній. Найбільш привабливими для інвесторів є спортивні споруди зі штучним льодом, де частка приватної власності сягає 80%.

Спортивна інфраструктура України перебуває у стані, який можна охарактеризувати як нерівномірно розвинений. Більшість спортивних споруд зосереджені у великих містах, тоді як у сільській місцевості спостерігається гостра нестача належних умов для занять спортом.

Значна частина спортивних споруд перебуває у незадовільному технічному стані через тривалий термін експлуатації та відсутність належного фінансування для проведення ремонтних і відновлювальних робіт. У великих містах існують сучасні спортивні комплекси, тоді як у невеликих населених пунктах спортивні об'єкти або відсутні, або не відповідають сучасним вимогам. Фінансування сфери фізичної культури і спорту залишається недостатнім – у середньому 0,29% від загальних видатків державного бюджету, що значно менше, ніж у розвинених країнах.

Зростання кількості спортивних об'єктів зі штучним льодом на 82%, кінноспортивних баз – на 70%, спортивних залів – на 50%. Збільшення кількості майданчиків із тренажерним обладнанням на 19%. Поліпшення забезпечення футбольними полями та тенісними кортами.

Варто зазначити, що значна частина нових спортивних об'єктів з'явилася не через будівництво, а внаслідок зміни методології статистичного обліку, що створює викривлену картину реального стану інфраструктури.

У результаті досліджень встановлено, що господарська діяльність галузі має від'ємні фінансові показники, супроводжується зменшенням обсягів наданих спортивно-оздоровчих послуг і обмеженим використанням висококваліфікованих фахівців. Спостерігаються тенденції до скорочення робочих місць, низького рівня середньомісячної заробітної плати в окремих регіонах, що часто є нижчим за встановлений прожитковий мінімум і мінімальну заробітну плату. Усе це свідчить про кризовий стан у сфері надання фізкультурно-оздоровчих та спортивних послуг.

«Кадрова політика у сфері фізичної культури і спорту» передбачає комплексну діяльність державних органів влади, спрямовану на формування та впровадження стандартів і професійних вимог до працівників галузі. Основними завданнями є добір кадрів, їх підготовка та перепідготовка, підвищення кваліфікації, ефективне використання і збереження кадрового потенціалу на основі прогнозування кількісно-якісних показників і перспектив розвитку фізичної культури і спорту в Україні.

Аналіз динаміки показників кадрового забезпечення галузі «Фізична культура і спорт» за даними щорічної статистичної звітності дозволив виявити важливі тенденції у формуванні кадрового потенціалу цієї сфери. Загальна чисельність штатних працівників у галузі, без урахування платних інструкторів і тренерів, зросла на 13,7%, що свідчить про певне покращення ситуації в забезпеченні кадрами. Однак динаміка змін для різних категорій працівників має

різноспрямований і неоднозначний характер, що потребує більш детального аналізу.

Негативною тенденцією є суттєве скорочення кількості фахівців на ключових для галузі посадах. Так, у досліджуваний період кількість інструкторів з фізичної культури, які працюють при сільських і селищних радах, зменшилася майже у 20 разів. Це свідчить про значне скорочення спортивно-оздоровчої роботи у сільській місцевості, де й без того відзначається обмежений доступ до спортивних послуг. Чисельність інструкторів-методистів з фізичної культури скоротилася на 46,3%, що також негативно позначається на організації та методичному супроводі фізкультурно-оздоровчої діяльності.

Крім того, зменшилася кількість керівників і викладачів фізичного виховання у професійно-технічних навчальних закладах на 14,8%. Це є тривожним сигналом, оскільки саме в цих закладах молодь отримує базові навички здорового способу життя та спортивної підготовки. Скорочення цієї категорії працівників може призвести до погіршення фізичного розвитку студентів і зниження рівня спортивної освіти в закладах професійної освіти.

Водночас у деяких сегментах кадрове забезпечення демонструє позитивну динаміку. Зокрема, кількість працівників апаратів спортклубів, підприємств, установ і навчальних закладів зросла. Це свідчить про активізацію роботи спортивних організацій і закладів, що забезпечують широкий спектр послуг у сфері фізичної культури.

Значне зростання чисельності працівників системи «Інваспорт» на є позитивним явищем, яке відображає посилення уваги до фізичної реабілітації та спортивної підготовки осіб з інвалідністю. Розширення кадрового складу цього напрямку свідчить про зростання потреби в таких послугах і підвищення рівня доступності спортивної діяльності для людей з обмеженими можливостями.

Також збільшилася кількість працівників спортивних шкіл, що є показником розвитку дитячо-юнацького спорту та створення сприятливих умов для фізичного виховання молоді. Зростання чисельності державних службовців апаратів спорткомітетів і управлінь у справах молоді та спорту, що свідчить про посилення адміністративного управління галуззю, що, за умови належного планування, може сприяти покращенню координації та розвитку фізкультурно-оздоровчої роботи на місцевому і державному рівнях.

Таким чином, динаміка кадрового забезпечення галузі «Фізична культура і спорт» є неоднорідною. Попри загальне зростання чисельності працівників, скорочення ключових фахівців у сільській місцевості та навчальних закладах викликає занепокоєння. Це свідчить про необхідність цілеспрямованої державної політики для збереження кадрового потенціалу, особливо у тих сегментах, де відзначається найбільше скорочення. Разом із цим, позитивні зміни в окремих напрямах свідчать про наявність перспектив для подальшого

розвитку галузі за умови забезпечення збалансованого підходу до управління кадровими ресурсами.

Абсолютний показник забезпеченості галузі фахівцями з фізичної реабілітації, спеціалістами спортивно-реабілітаційної роботи з людьми з особливими потребами та лікарями спортивної медицини залишається критично низьким від загальної чисельності працівників. Це вкрай недостатньо для повноцінного функціонування галузі, особливо в умовах сучасних викликів, пов'язаних зі зростанням кількості осіб, які потребують реабілітаційних послуг через наслідки травм, захворювань чи природні вікові зміни.

На практиці це означає, що велика частина населення, зокрема люди з інвалідністю, ветерани війни, люди похилого віку та спортсмени, які потребують спеціалізованої допомоги, не мають доступу до якісної реабілітаційної підтримки. Такий дефіцит кваліфікованих фахівців значно обмежує можливості галузі у наданні послуг з фізичної та спортивної реабілітації, що призводить до погіршення здоров'я населення і зниження рівня соціальної інтеграції осіб з особливими потребами.

Особливо загрозливою ситуація виглядає у сільській місцевості, де кадровий дефіцит відчувається найбільше. За наявними даними, лише 1% фахівців працює інструкторами з фізичної культури і спорту при сільських та селищних радах. Це означає, що в багатьох населених пунктах відсутні навіть базові умови для організації спортивно-оздоровчої діяльності. У таких умовах більшість населення сільських регіонів позбавлені можливості брати участь у регулярних заняттях фізичною культурою, що поглиблює диспропорції у фізичному розвитку міських та сільських жителів.

Загальна динаміка кадрового забезпечення галузі формально демонструє зростання кількості штатних працівників. Однак детальний аналіз вказує на те, що ці зміни не є результатом реального приросту фахівців у ключових напрямах. Збільшення чисельності працівників відбувається переважно за рахунок керівного складу, адміністративного та обслуговуючого персоналу.

Важливим фактором, що впливає на ці тенденції, є погіршення демографічної ситуації в країні. Природне скорочення населення, зниження народжуваності та міграційні процеси призводять до зменшення кількості осіб, які потенційно можуть бути охоплені фізкультурно-оздоровчою роботою. На цьому фоні навіть незначне збільшення чисельності штатних працівників створює ілюзію покращення ситуації в галузі, хоча насправді більшість громадян все ще залишаються поза сферою впливу фізичної культури і спорту.

Негативні наслідки такої ситуації проявляються у зниженні загального рівня фізичної активності населення, збільшенні поширеності хронічних захворювань, пов'язаних із малорухливим способом життя, а також у скороченні можливостей для соціалізації й розвитку молоді. Особливо це стосується дітей і

підлітків, які через відсутність належної інфраструктури та фахівців не отримують необхідного фізичного виховання.

Таким чином, для покращення кадрового забезпечення галузі «Фізична культура і спорт» необхідне комплексне реформування кадрової політики. У першу чергу слід збільшити кількість програм підготовки фахівців з фізичної реабілітації, спортивної медицини, а також тренерів і методистів для роботи з людьми з особливими потребами. Особливу увагу слід приділити стимулюванню роботи у сільських регіонах через систему державних заохочень, підвищення заробітної плати, забезпечення житлом та створення сучасної інфраструктури.

Також важливим напрямом є впровадження програм підвищення кваліфікації для існуючих фахівців, орієнтованих на сучасні методи реабілітації та тренувального процесу. Лише за умови системного підходу до формування кадрового потенціалу можна досягти справжнього покращення ситуації в галузі, забезпечити якісні послуги для всіх верств населення і сприяти загальному оздоровленню суспільства.

Для повноцінного функціонування фізкультурно-спортивних споруд немаловажним є планування діяльності. Планування діяльності спортивних споруд дозволяє ефективно використовувати наявні ресурси з мінімальними витратами та сприяє їх подальшому розвитку. Існує два основних види планування:

– перспективне – розробляється на тривалий період (п’ять і більше років);
– поточне – складається на короткий термін (1 рік).

У системі фізичної культури і спорту перспективні плани розвитку мережі спортивних споруд та проектування великих спортивних комплексів зазвичай розробляються на рівні регіонів, областей і великих міст. Ці плани мають стратегічний характер і спрямовані на розширення інфраструктури, покращення умов для тренувань і змагань, а також підвищення доступності спортивних послуг.

Поточні плани є обов’язковими для кожної спортивної споруди. Вони деталізують щоденну та щорічну діяльність і забезпечують контроль за виконанням поставлених завдань.

Залежно від потужності, функціонального призначення та ролі спортивної споруди в житті міста, області чи навчального закладу, формується індивідуальний план її роботи. У ньому мають бути чітко визначені:

– обсяги запланованих робіт;
– терміни їх виконання;
– забезпеченість робочою силою, матеріально-технічними ресурсами (матеріалами, обладнанням, інвентарем);
– відповідальні особи за виконання кожного етапу плану.

Окрім цього, важливим є регулярний моніторинг і коригування поточних планів, що дозволяє своєчасно реагувати на зміни і досягати поставлених цілей максимально ефективно.

Перспективні та особливо поточні плани кожної спортивної споруди повинні бути тісно взаємопов'язані та узгоджені з планом навчально-спортивної роботи колективу фізичної культури чи організації, якій належить ця споруда. Після цього вони мають бути погоджені з вищими спортивними організаціями. Така координація забезпечує комплексний підхід до розвитку спортивної інфраструктури, а також ефективну реалізацію навчально-тренувального процесу.

Поточні плани роботи спортивної споруди складаються на один рік з урахуванням спортивного сезону – зимового або літнього. У регіонах із тривалим зимовим періодом літній сезон планується з квітня, а зимовий – з жовтня-листопада. Для безсніжних районів, де фактично відсутній зимовий сезон, грудень і січень використовуються як період підготовки спортивної споруди до весняних робіт.

Один із важливих розділів поточного плану – фінансовий план – повинен бути узгоджений із відповідними фінансовими органами. Він визначає джерела фінансування, обсяг необхідних коштів і порядок їх використання, що забезпечує належне матеріально-технічне забезпечення споруди та виконання всіх запланованих заходів.

Загальна структура поточного плану має охоплювати організаційні, технічні та фінансові аспекти, передбачаючи заходи з утримання, модернізації та вдосконалення роботи спортивної споруди відповідно до її призначення та специфіки діяльності.

Поточний план роботи спортивної споруди є важливим документом, що регламентує її функціональну діяльність відповідно до положення про спортивну споруду. Він охоплює всі ключові напрями, які забезпечують ефективну діяльність, розвиток та безпечну експлуатацію закладу.

План включає такі основні розділи:

1. Організаційно-масова робота – передбачає координацію та організацію масових спортивних заходів, зустрічей і зборів, спрямованих на популяризацію спорту та фізичної активності серед населення.

2. Навчально-спортивна робота – охоплює планування та проведення тренувальних занять, організацію навчальних зборів, підготовку спортсменів різного рівня та сприяння їхньому професійному зростанню.

3. Проведення спортивно-масових заходів – стосується організації змагань, турнірів, спортивних свят та інших заходів, що сприяють залученню громадськості до активного способу життя.

4. Фінансово-економічна діяльність – передбачає розробку фінансових планів, контроль за витратами та доходами, оптимізацію бюджетних ресурсів і забезпечення фінансової стабільності спортивної споруди.

5. Пропаганда фізичної культури та спорту – спрямована на популяризацію здорового способу життя через інформаційні кампанії, соціальні проекти та освітні заходи.

6. Благоустрій, ремонт і будівництво – включає підтримку спортивної споруди в належному стані, планування і проведення ремонтних робіт, удосконалення інфраструктури, а також будівництво нових об’єктів.

7. Організація медичного обслуговування та забезпечення техніки безпеки – охоплює заходи з медичного супроводу спортсменів, профілактики травм і забезпечення відповідності об’єкта санітарно-гігієнічним нормам та вимогам безпеки.

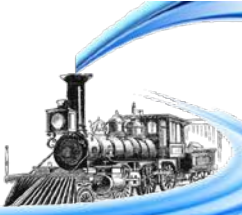
8. Матеріально-технічне забезпечення – передбачає створення необхідної інфраструктури, оновлення та утримання спортивного інвентарю і обладнання для забезпечення ефективної роботи об’єкта.

Кожен із цих розділів має на меті вирішення конкретних завдань, спрямованих на покращення діяльності спортивної споруди. У плані враховуються перспективи її розвитку, підвищення рівня благоустрою, оновлення матеріально-технічної бази, правильна експлуатація приміщень і споруд, забезпечення оптимального рівня завантаження, а також фінансова стабільність і беззбиткова діяльність.

Висновки. В Україні було проведено системний аналіз державного управління матеріально-технічним забезпеченням, фінансуванням, медичним забезпеченням та кадровими процесами у сфері фізичної культури і спорту. Механізм державного управління розвитком цих галузей передбачає комплексне застосування правових, організаційних, адміністративних та економічних методів на різних рівнях управління для поліпшення ситуації. Правовий механізм регулює відносини між державними органами через прийняття відповідного законодавства, наприклад Закону України «Про фізичну культуру і спорт». Однак країна ще не має сучасної спортивної інфраструктури біля місць навчання, проживання та роботи. Будівництво нових спортивних об'єктів вважається однією з найважливіших суспільних завдань для підвищення рівня фізичної культури й спорту в Україні.

Стан спортивної інфраструктури та кадрового забезпечення галузі вимагає комплексного підходу до реформування. Основними напрямами мають стати: реконструкція та модернізація існуючих спортивних об’єктів; збільшення фінансування сфери спорту; розробка стратегій підготовки і залучення кваліфікованих кадрів; забезпечення належного рівня медичного супроводу спортсменів і масових занять фізичною культурою.

Комплексна реалізація зазначених заходів дозволить покращити стан спортивної інфраструктури, підвищити ефективність підготовки спортсменів та забезпечити більш широкі можливості для занять фізичною культурою в усіх регіонах країни.

Література:

1. Імас Є., Мічуда Ю. Тенденції розвитку сфери фізичної культури та спорту в умовах сучасного ринку. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. № 2. 2015. С. 142–149.
2. Поліщук В., Потужній О., Кузькова М. Шкільні спортивні споруди та їх кооперативне використання в системі фізкультурно-оздоровчої діяльності. *Теорія і практика фізичної культури і спорту.* 2023. № 1. С. 173–177.
3. Кольчак В. А. Сучасний стан сфери фізичної культури і спорту в Україні. *Olympicus*. 2023. №1. С. 30–36.
4. Рибчич І. Є. Гуманітарні аспекти фізичної культури у формуванні державної політики розвитку масового спорту в контексті євроінтеграційних прагнень України. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2022. Спецвипуск. С. 112–116.
5. Поліщук В. Значення фізкультурно-спортивних споруд у формуванні здорового способу життя. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.* 2023. Серія 15 (3К(162). С. 313–316.
6. Дмитрук В. С., Боровська Н. І., Гнітецький Л. В. Особливості робочої програми з навчальної дисципліни «Спортивні споруди і обладнання». Olympicus. 2024. №2. С. 59–64.
7. Кравдов Д. С., Слєпцов О. С. Основні фактори що впливають на формування спортивного комплексу закладу вищої освіти. *Архітектурний вісник КНУБА. Архітектура будівель і споруд*. 2020. Вип. 20-21. С. 319–326.
8. Andersson T. Bandy v. ice hockey in Sweden. *Sport in Society*. 2020. Issue 23 (3). P. 361–376.
9. Sretenka D., Krsteska A. Challenges of sports facilities and projects management in the XXI century. *Sport-Science & Practice.* 2013. Vol. 3, №2. P. 59–77.
10. Nasrulloh A., Sumaryanto S., Sumarjo S., Nugrohoet S. Evaluation Study: Functions of Management of Sports Facilities During the COVID-19 Pandemic. *Advances in Health Sciences Research.* 2022. Volume 43. P. 1-17.
11. Gregori-Faus C., Crespo J., Calabuig F., Parra-Camachoerran D. State-of-the-art of sustainability in sports facilities: a systematic review. *Environment, Development and Sustainability.* 2025. Vol. 7. P. 1-22.
12. Запороженко О., Підгорна А. Особливості формування об'ємно-планувальних рішень екологічних спортивних споруд. *Проблеми розвитку міського середовища*. 2013. Вип. 10. С. 55–64.

References:

1. Imas, Ye., Michuda, Yu. (2015). Tendentsii rozvytku sfery fizychnoi kul'tury ta sportu v umovakh suchasnoho rynku [Trends in the development of physical culture and sports in the context of the modern market]. *Teoriia i metodyka fizychnogo vyhovannia i sportu – Theory and Methodology of Physical Education and Sports, № 2*, 142–149 [in Ukrainian].
2. Polishchuk, V., Potuzhnyi, O., & Kuz'kova, M. (2023). Shkil'ni sportyvni sporudy ta yikh kooperatyvne vykorystannia v systemi fizykul'turno-ozdorovchoyi diial'nosti [School sports facilities and their cooperative use in the system of physical education and health activities]. *Teoriia i praktyka fizychnoyi kul'tury i sportu – Theory and Practice of Physical Culture and Sports, № 1*, 173–177 [in Ukrainian].
3. Kol'chak, V. A. (2023). Suchasnyy stan sfery fizychnoi kul'tury i sportu v Ukraini [The current state of physical culture and sports in Ukraine]. *Olympicus – Olympicus, № 1*, 30–36 [in Ukrainian].
4. Rybchych, I. Ye. (2022). Humanitarni aspekty fizychnoyi kul'tury u formuvanni derzhavnoi polityky rozvytku masovoho sportu v konteksti yevrointehratsiynykh prahnen' Ukrainy [Humanitarian aspects of physical culture in shaping state policy for the development of mass sports in the context of Ukraine's European integration aspirations]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia – Public Administration and Customs Administration, Special Issue*, 112–116 [in Ukrainian].

5. Polishchuk, V. (2023). Znachennia fizyku-l'turno-sportyvnykh sporud u formuvanni zdorovoho sposobu zhyttia [The importance of sports and physical education facilities in promoting a healthy lifestyle]. *Naukovyj chasopys Ukraïns'koho derzhavnoho universytetu imeni Mykhajla Drahomanova – Scientific Journal of the Ukrainian State University named after Mykhailo Dragomanov, 15 (3K(162),* 313–316 [in Ukrainian].

6. Dytryuk, V. S., Borovska, N. I., & Hnites'kyi, L. V. (2024). Osoblyvosti roboty prohramy z navchal'noi dyscypliny "Sportyvni sporudy i obladnannia" [Features of the syllabus for the discipline "Sports Facilities and Equipment". *Olympicus – Olympicus, 2.* 59–64 [in Ukrainian].

7. Kravdov, D. S., & Slepetsov, O. S. (2020) Osnovni faktory shcho vplyvaiut' na formuvannia sportyvnoho kompleksu zakladu vyshchoi osvity [Main factors affecting the formation of the sports complex of a higher education institution. Arkhitekturnyi visnyk KNUBA. Arkhitektura budivel' i sporud – *Architectural Bulletin of KNUBA. Architecture of Buildings and Structures, 20-21*, 319–326 [in Ukrainian].

8. Andersson, T. (2020). Bandy v. ice hockey in Sweden. *Sport in Society*. 23 (3), 361–376.

9. Sretenka, D., & Krsteska, A. (2013). Challenges of sports facilities and projects management in the XXI century. *Sport-Science & Practice, 3, 2,* 59–77.

10. Nasrulloh, A., Sumaryanto, S., Sumarjo, S., & Nugrohoet, S. (2022). Evaluation Study: Functions of Management of Sports Facilities During the COVID-19 Pandemic. *Advances in Health Sciences Research, 43*, 1-17.

11. Gregori-Faus, C., Crespo, J., Calabuig, F., Parra-Camachoerran, D. (2025). State-of-the-art of sustainability in sports facilities: a systematic review. *Environment, Development and Sustainability, 7,* 1-22.

12. Zaporizhenko, O., & Pidhorna, A. (2013). Osoblyvosti formuvannia ob'yemno-planuval'nykh rishen' ekolohichnykh sportyvnykh sporud [Features of the formation of volumetric-planning decisions for ecological sports facilities]. *Problemy rozvytku mistovoho seredovyshcha – Problems of Urban Environment Development, 10*, 55–64.

УДК 796.01:159.923: 159.937

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-929-939

Пензай Сергій Анатолійович кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри теорії та методики спорту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (04744) 4-04-93, https://orcid.org/0000-0004-3396-6728

ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ ТА КОЛЕКТИВУ В СПОРТІ

Анотація. У статті на основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури розглянуто психологічні особливості особистості спортсмена та динаміку розвитку спортивного колективу. Проаналізовано вплив індивідуальних якостей спортсменів на їхню поведінку та результати, а також закономірності формування та функціонування спортивних команд. Розкрито поняття психологічної сумісності, групової динаміки, лідерства та конфліктів у спорті.

У статті досліджуються психологічні аспекти спортивної діяльності, зосереджуючи увагу на особистості спортсмена та його взаємодії з колективом. Розглядаються різні теорії особистості, їх застосування до спорту, а також методи дослідження особистісних якостей спортсменів. Особлива увага приділяється мотивації, емоційній регуляції, стресостійкості та іншим психологічним факторам, що впливають на спортивні досягнення.

Окрім того, стаття аналізує психологічні особливості спортивного колективу як цілісної системи. Досліджуються питання формування команди, її згуртованості, розподілу ролей, лідерства та управління конфліктами. Розглядаються різні моделі групової динаміки та їх вплив на ефективність спортивної діяльності.

У статті також розглядаються питання психологічної сумісності спортсменів у команді, її значення для досягнення спортивних цілей. Аналізуються різні підходи до визначення та оцінки психологічної сумісності, а також методи її досягнення.

Окремий розділ статті присвячено лідерству у спорті. Досліджуються різні стилі лідерства, їх вплив на мотивацію та результативність спортсменів. Розглядаються питання формування лідерських якостей у спортсменів та їх значення для успіху команди.

Окреслено основні висновки про важливість психологічних факторів у спорті, підкреслюється необхідність врахування індивідуальних особливостей спортсменів та закономірностей розвитку спортивного колективу для досягнення високих спортивних результатів.

Ключові слова: психологія спорту, особистість спортсмена, спортивний колектив, мотивація, емоційна регуляція, стресостійкість, психологічна сумісність, групова динаміка, лідерство, конфлікти.

Penzai Serhii Anatoliiovych PhD in Physical Education and Sports, Associate Professor of the Department of Sports Theory and Methods, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel. (04744) 4-04-93, https://orcid.org/0000-0004-3396-6728

PSYCHOLOGY OF THE INDIVIDUAL AND TEAM IN SPORT

Abstract. Based on the theoretical analysis of the psychological and pedagogical literature, the article considers the psychological characteristics of the athlete's personality and the dynamics of development of a sports team. The influence of individual qualities of athletes on their behaviour and results, as well as the patterns of formation and functioning of sports teams are analysed. The concepts of psychological compatibility, group dynamics, leadership and conflicts in sport are revealed.

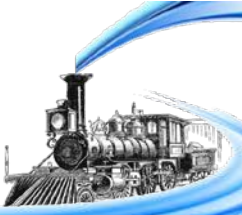
The article explores the psychological aspects of sports activities, focusing on the personality of the athlete and his/her interaction with the team. Various personality theories, their application to sports, and methods of researching the personal qualities of athletes are considered. Particular attention is paid to motivation, emotional regulation, stress resistance and other psychological factors that influence sports achievements.

In addition, the article analyses the psychological characteristics of a sports team as an integral system. The issues of team formation, team cohesion, distribution of roles, leadership and conflict management are studied. Various models of group dynamics and their impact on the effectiveness of sports activities are considered.

The article also addresses the issues of psychological compatibility of athletes in a team and its importance for achieving sporting goals. Different approaches to defining and assessing psychological compatibility are analysed, as well as methods of achieving it.

A separate section of the article is devoted to leadership in sport. Different styles of leadership, their impact on the motivation and performance of athletes are studied. The issues of developing leadership qualities in athletes and their importance for the success of the team are considered.

The main conclusions about the importance of psychological factors in sports are outlined, the necessity of taking into account individual characteristics of athletes and patterns of development of a sports team for achieving high sports results is emphasised.

Keywords: psychology of sport, athlete's personality, sports team, motivation, emotional regulation, stress resistance, psychological compatibility, group dynamics, leadership, conflicts.

Постановка проблеми. Сучасний спорт, характеризуючись високою конкуренцією та постійним прагненням до вдосконалення, ставить перед спортсменами та тренерами складні завдання. Досягнення високих результатів у спорті залежить не тільки від фізичної підготовки, технічної майстерності та тактичної грамотності, але й від психологічної готовності спортсмена.

Психологія спорту, як наука, покликана допомогти спортсменам та тренерам зрозуміти та ефективно використовувати психологічні фактори для досягнення успіху. Проте, незважаючи на значний прогрес у розвитку психології спорту, існує низка проблем, які потребують подальшого дослідження та вирішення.

Однією з ключових проблем є взаємозв'язок особистості спортсмена та спортивного колективу. Спортсмен є не тільки індивідуальністю зі своїми унікальними психологічними характеристиками, але й членом команди, де його поведінка та результати залежать від взаємодії з іншими членами колективу. Важливо розуміти, як особистісні якості спортсмена впливають на його роль у команді, його взаємодію з тренером та іншими спортсменами, а також на його внесок у досягнення спільних цілей.

Іншою важливою проблемою є психологічна сумісність у спортивному колективі. Ефективність команди залежить від того, наскільки добре спортсмени розуміють та підтримують один одного, наскільки вони здатні знаходити спільну мову та працювати разом для досягнення успіху. Важливо вміти оцінювати психологічну сумісність спортсменів та створювати умови для її покращення.

Лідерство у спорті також є важливою проблемою, яка потребує дослідження. Лідер може відігравати вирішальну роль у мотивації команди, створенні позитивного психологічного клімату та досягненні високих спортивних результатів. Важливо розуміти, які якості роблять лідера ефективним, як розвивати лідерські якості у спортсменів та як створювати умови для ефективної взаємодії лідера з командою.

Окрім того, психологічне здоров'я спортсменів є важливою проблемою, яка потребує постійного моніторингу та підтримки. Спортсмени, особливо ті, які займаються професійно, часто зазнають значних фізичних та психологічних навантажень, що може призвести до емоційного вигорання, депресії та інших психологічних проблем. Важливо створювати умови для збереження психологічного здоров'я спортсменів та надавати їм необхідну психологічну допомогу.

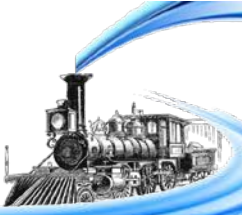
Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безверхня Г.В. у своїй праці «Психологія фізичного виховання» (2013) розглядає психологічні аспекти

фізичного виховання, їх вплив на формування особистості та мотивацію до занять спортом. Бочелюк В.Й. у навчальному посібнику «Психологія спорту» (2018) досліджує психологічні основи спортивної діяльності, зокрема, питання мотивації, емоційної регуляції та психологічної стійкості спортсменів. Воронова В.І. у своєму навчальному посібнику «Психологія спорту» (2017) також аналізує психологічні аспекти спорту, приділяючи увагу індивідуальним особливостям спортсменів та їхній взаємодії з тренером. Полілуєва І.В. у своїй дисертації «Особливості емоційно-вольової регуляції спортивно-художньої діяльності у підлітковому віці» (2018) досліджує психологічні аспекти підготовки юних спортсменів, зокрема, емоційну регуляцію та її вплив на результати. У «Психологічній підтримці та супроводі дорослих і дітей у кризових ситуаціях» (2022), упорядкованій Браницькою Т.Р., Матохнюк Л.О. та Шпортун О.М., розглядаються питання психологічної допомоги в складних життєвих ситуаціях, що може бути корисним для спортсменів, які переживають кризу. У підручнику «Спортивна психологія» (2019) за редакцією Сафіна В.К. представлено комплексний огляд різних аспектів психології спорту, від теоретичних основ до практичних рекомендацій. Художник Н.В. у своєму навчальному посібнику «Психологія спорту» (2018) розглядає психологічні особливості спортивної діяльності та методи психологічної підготовки. Цуканова О.В. у навчальному посібнику «Психологія спорту» (2019) досліджує психологічні аспекти спорту, зокрема, питання мотивації, емоційної регуляції та міжособистісних стосунків.

Отже, як видно з аналізу аспектів дослідження психології особистості та колективу в спорті вона є важливою для професії психолога та спортсменів.

Мета статті. Дослідити проєктну компетентність як засіб формування професійної підготовки майбутніх педагогів.

Виклад основного матеріалу. Мабуть, не можна говорити про монополію спорту на формування якихось унікальних властивостей особистості та стверджувати, що тільки у спорті можна стати сильним, сміливим, спритним, впевненим у своїх силах. Проте це не означає, що спортсмени не відрізняються властивостями особистості від тих, що не займаються спортом. У спортивній діяльності досить чітко вираженим є прагнення до спрямованого формування особистості, до виховання такого сплаву психічних властивостей, який би забезпечив спортсменові велику ймовірність успіху в змаганнях з певного виду спорту. Психологи постійно стикаються з фактами значних міжгрупових відмінностей за властивостями та якостями особистості в різних видах спорту, а також внутрігрупових відмінностей представників одного і того ж виду спорту, але різних спортивних амплуа в командних видах. Повною мірою це стосується також особливостей особистості спортсмена: темпераменту, характеру та здібностей. Ці особливості досить суттєво залежать від природних, вроджених передумов розвитку психіки, вони досить тісно пов’язані між собою саме на основі природних даних [7, с. 159].

Темперамент – це стійке поєднання динамічних особливостей психіки (активності, емоційності тощо), яке базується на стійких вроджених властивостях нервової системи.

Характер – це сукупність типових способів поведінки особистості в типових обставинах, яка породжена стійким ставленням до цих обставин.

У спортивній діяльності особливості особистості поєднуються з вибором стратегії їх реалізації: стратегією індивідуалізації та стратегією звільнення від недоліків. Стратегія індивідуалізації передбачає всестороннє врахування індивідуальних особливостей особистості, формування індивідуального стилю діяльності, в якому не просто враховується весь комплекс властивостей психіки спортсмена, але і напрацьовуються прийоми діяльності, в яких найбільш вигідним способом реалізовано конкретні особливості, при цьому ті особливості цінуються самим спортсменом.

Наприклад, припустимо що спортсмен-тенісист має високо рухливу нервову систему. У такому випадку для нього переважливим стилем гри має бути часта зміна тактики, виходи до сітки, високий темп гри. Якщо у спортсмена інертна нервова система, тоді для нього більш бажаною буде гра в спокійному темпі, з тривалим розігруванням кожного м’яча. Результат зустрічі цих гравців між собою буде залежати від того, наскільки кожен з них зможе «нав’язати» свою гру суперникові, наскільки інертному буде дозволено бути інертним, а рухливому – рухливим [1, с. 28].

Стратегія звільнення від недоліків та опирання на сильні сторони психіки не менш відома та прийнятна для спорту. Вона базується на пластичності властивостей нервової системи які, як відомо, пластичні до певної міри. Проте діапазон пластичності існує і цілком можливим є те, що спортсмен із слабкою нервовою системою, або несміливий, через деякий час стане більш сміливим та навчиться діяти в стандартних спортивних ситуаціях, як і людина з сильною нервовою системою [2, с. 105].

Те ж можна сказати і про характер, і про здібності. Можливо більш вдалим було б знайти для спортсмена вид спорту, амплуа, виробити індивідуальний стиль діяльності, або піти шляхом викорінення недоліків, виховання бажаних для спорту особливостей особистості, долаючи природний «опір» його природної психічної організації. Відповідно до ідей самореалізації особистості завданнями тренера і самого спортсмена стають: забезпечення максимальної реалізації задатків та обдарованості у відповідному виді діяльності, знаходження себе у світі спорту, знаходження шляху до застосування своїх сил, особливостей та можливостей. Якщо цього не відбувається, тоді у спортсмена з часом утворюється особистісний синдром, який не сприяє успішному вирішенню змагальних завдань, призводить до невиправданої тривожності, високої ймовірності зриву, скутості в поведінці, незадоволення собою [4, с. 13].

Особистість спортсмена – це складне та багатогранне явище, яке включає в себе широкий спектр індивідуальних характеристик, що впливають на його спортивну діяльність та досягнення. Розуміння особливостей особистості спортсмена є важливим для тренерів, психологів та інших фахівців, які працюють зі спортсменами, адже дозволяє оптимізувати тренувальний процес, враховуючи індивідуальні потреби та можливості кожного спортсмена.

З погляду соціальної психології, кожен навчальний клас – це реальна зовнішньо організована група, яка за своєю чисельністю наближається до складу малої групи. Малою групою називають таку спільність людей, яка має загальну ціль, взаємодіє заради досягнення цієї цілі і має відносну автономію існування. Наприклад, для класу під час занять фізичною культурою загальною ціллю може бути перемога в змаганнях на першість школи. Для досягнення цієї мети однокласники взаємодіють один з одним, допомагають один одному на тренуваннях, підтримують один одного під час змагань. Ціль класу – перемогти на змаганнях, хоча і є однаковою з ціллю інших класів, виступає стосовно до них, як антагоністична: адже перемогти може тільки один клас. Це і обумовлює автономію у виборі шляхів досягнення цілі: розробку власної тактики боротьби на змаганнях, власного режиму навчально-тренувальних занять тощо [6, с. 81].

Вищою формою соціальної зрілості групи є колектив. Ним стає група, в якої ціль діяльності суспільно корисна. Колектив – це цілеспрямований комплекс особистостей; він можливий тільки за умови, якщо об’єднує людей на завданнях діяльності, яка є корисною для суспільства.

Спортивний колектив є важливим фактором успіху у багатьох видах спорту, особливо командних. Згуртований та ефективний колектив здатний досягати значно кращих результатів, ніж окремі спортсмени, які діють незалежно один від одного [9, с. 110].

Формування колективу – це складний та тривалий процес, який потребує спільних зусиль тренера та спортсменів. Важливо створювати умови для спільної діяльності, спілкування та взаєморозуміння між членами команди.

Розуміння відмінностей між групою та колективом є важливим для успішної спортивної діяльності. Створення згуртованого та ефективного колективу є запорукою досягнення високих спортивних результатів.

Потреба у досягненні характеризує залежність спортсмена та команди від умов, які пов’язані із спортивними досягненнями. Є команди, які згідні брати участь у змаганнях заради простої участі (але не всі бажають з ними змагатись), є команди, які готові заради перемоги майже на все (але з ними теж мало хто бажає зустрічатись), є команди, які можуть реально поставити посильне, але цікаве для себе завдання, враховуючи реальну підготовку суперника та свої можливості, ставлячи собі цілі та діючи в зоні найближчого розвитку. Більш оптимальними для спортивної взаємодії слід визнати останній варіант, хоча його

здійснення на практиці є досить складним, оскільки не завжди потреба в досягненні рівномірно розподіляється між членами команди, у кожного може знайтись причина для більшої або меншої цінності перемоги в конкретному змаганні. Проте досвідчені наставники команд знаходять навіть певний сенс у таких відмінностях потреби в досягненні, в різному внеску кожного спортсмена в загальний успіх [8, с. 51].

Потреба у спілкуванні, як правило, розглядається паралельно з вивченням потреби у досягненні, оскільки не завжди сприятливий для спілкування клімат у команді супроводжується успіхом діяльності, і навпаки, не завжди конфлікт у команді, практично мінімальне спілкування призводять до неуспіху. Динаміка спілкування та досягнень виглядає іноді парадоксально. Як правило, команди які більш або менш успішно виступають (зазнають помірних стресів), намагаються уникнути подальшого зниження рівня в досягнутому і тому схильні до зближення, до згуртованості та більш інтенсивного спілкування. Успішні команди під час серії змагань посилюють взаємні симпатії, соціальну взаємодію та спілкування один з одним, проте, після закінчення сезону або серії змагань підвищений «соціальний шум», «озвучений побут» починають заважати діловим думкам, роботі над тактикою, зосередженості на розв'язанні індивідуальних завдань. Проте команда буде намагатись повернути незадоволених таким становищем у лоно посиленого спілкування, що призведе до конфліктів та погіршить взаємодію, оскільки «несимпатичні» будуть рідше одержувати передачі і не одержать звичайної підтримки при помилках під час гри [5, с. 177].

Практика спорту часто підтверджує, що команда, яка поступається супернику в техніко-тактичній майстерності, може здобути переконливу перемогу завдяки характеру міжособистісних стосунків, що склалися між її членами. Цей фактор є надзвичайно важливим для досягнення успіху, адже саме згуртованість, взаєморозуміння та підтримка можуть стати вирішальними у складних ситуаціях [3, с. 119].

Вплив міжособистісних стосунків на успіх команди

- *Згуртованість:* Команда, де панує атмосфера дружби, поваги та взаємодопомоги, стає єдиним цілим, здатним подолати будь-які труднощі. Згуртованість сприяє підвищенню мотивації, відповідальності та ефективності кожного члена команди.
- *Взаєморозуміння:* Члени команди, які добре розуміють один одного, здатні ефективно взаємодіяти на полі, передбачати дії партнерів та швидко приймати рішення. Взаєморозуміння сприяє досягненню гармонії та злагодженості в командній грі.
- *Підтримка:* У складних ситуаціях, коли команда зазнає невдачі або окремі гравці відчувають труднощі, підтримка товаришів є надзвичайно важливою. Вона допомагає зберегти віру в себе та свої сили, подолати негативні емоції та рухатися далі.

- *Мотивація:* Позитивні міжособистісні стосунки сприяють підвищенню мотивації членів команди. Коли спортсмени відчувають себе комфортно та впевнено у колективі, вони більш охоче працюють над досягненням спільних цілей.
- *Психологічний клімат:* Характер міжособистісних стосунків безпосередньо впливає на психологічний клімат у команді. Сприятливий клімат, що характеризується позитивними емоціями, оптимізмом та ентузіазмом, сприяє досягненню високих спортивних результатів.

Як створити сприятливі міжособистісні стосунки в команді?

- *Спільні заходи:* Організація спільних заходів, ігор та тренінгів, спрямованих на згуртування команди та розвиток комунікативних навичок.
- *Відкрите спілкування:* Створення атмосфери відкритого та чесного спілкування, де кожен член команди може вільно висловлювати свою думку та почуття.
- *Вирішення конфліктів:* Своєчасне та конструктивне вирішення конфліктних ситуацій, попередження їх ескалації.
- *Підтримка та заохочення:* Створення атмосфери підтримки та заохочення, де кожен спортсмен відчуває свою значущість та цінність для команди.

Характер міжособистісних стосунків є важливим фактором успіху спортивної команди. Команди, де панує атмосфера дружби, взаєморозуміння та підтримки, здатні досягати високих спортивних результатів, навіть поступаючись суперникам у техніко-тактичній майстерності. Тому розвиток позитивних міжособистісних стосунків є важливим завданням для тренерів та спортивних психологів [7, с. 308].

Розвиток колективу – це не плавний, а перервний процес. Він вимагає подолання протиріч, які виникають між досягнутими та запланованими перспективами, між колективними та індивідуальними для окремих школярів інтересами, між потребами школярів та можливостями їх задоволення тощо. Якщо розвиток колективу відбувається нормально, тоді спостерігаються три стадії цього процесу [1, с. 34].

Перша стадія – початкового згуртування, коли у процесі сумісної діяльності та спілкування між однокласниками утворюються колективні зв’язки та стосунки, у більшості однокласників виникає почуття належності до класу.

Друга стадія характеризується тим, що в класі формується єдина суспільна думка з найбільш важливих питань: формуються колективні прагнення та інтереси, які охоплюють не тільки сферу дозвілля, розваг, але і сферу праці, навчання, занять фізичною культурою та спортом.

Третя стадія розвитку колективу характеризується тим, що всі школярі які входять до його складу займають у ньому сприятливу для свого розвитку

позицію. На цій стадії колектив перетворюється в інструмент індивідуального розвитку та виховання школярів [2, с. 108].

Формування колективу та виховання школярів під час занять фізичною культурою є важливим завданням, яке потребує комплексного та системного підходу. Поєднання різних методів та форм роботи дозволяє досягти позитивних результатів у розвитку особистості дитини, її соціалізації та фізичному вдосконаленні.

Правильна громадська думка класу та колективу школи може відігравати позитивну роль у вихованні учнів. Громадська думка - це не інструмент пригнічення особистості. Вона керує вчинками особистості не тому, що хтось скаже, а внаслідок прийняття норм колективу, які перетворюються в переконання особистості. Громадська думка виконує різноманітні функції: сприяє розширенню та закріпленню морального досвіду особистості, виконує для особистості, що розвивається, недостатність знань моральної поведінки (когнітивна функція); сприяє вихованню та самовихованню особистості, допомагаючи виробити їй об'єктивну самооцінку через здобрення або осуд її вчинків (виховна функція); сприяє виробленню певних еталонів поведінки, регулює вплив на особистість різних факторів соціального характеру (регулювальна функція); сприяє єдності дій членів учнівського колективу, коректує місце особистості в колективі (організаторська функція); здійснює функцію соціального контролю за поведінкою особистості (контрольна функція) [4, с. 15].

Висновки. Отже, проведене дослідження підкреслює вирішальну роль психологічних факторів у спортивній діяльності. Успіх сучасного спортсмена залежить не тільки від фізичної підготовки та технічної майстерності, але й від психологічної стійкості, вміння керувати емоціями, мотивації та здатності ефективно взаємодіяти з командою. Результати дослідження, представлені в статті, мають важливе практичне значення для тренерів, спортивних психологів та самих спортсменів.

Виявлені особливості психології особистості та колективу в спорті можуть бути використані для розробки індивідуальних програм підготовки спортсменів, формування ефективних команд, створення сприятливого психологічного клімату та вирішення конфліктних ситуацій.

Результати аналізу психолого-педагогічної літератури свідчать про те, що особистість спортсмена та спортивний колектив є складними системами, що потребують комплексного та індивідуального підходу.

Подальші дослідження в цьому напрямку сприятимуть розробці більш ефективних методів психологічної підготовки спортсменів та оптимізації їхньої взаємодії в команді, що, безсумнівно, позитивно вплине на досягнення високих спортивних результатів.

Література:

1. Безверхня, Г.В. (2013). Психологія фізичного виховання. Умань. 42 с. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/4538/1/Методичка.pdf

2. Бочелюк, В.Й. (2018). Психологія спорту : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури. 304 с. URL: https://odissey.kiev.ua/product_1476566.html

3. Воронова, В.І. (2017). Психологія спорту : навчальний посібник (3-тє вид., без змін). Київ : Нац. ун-т фіз. виховання і спорту України : Олімпійська література. 271 с. URL: https://odnb.odessa.ua/vnn/book/1379

4. Кокун, О.М., & Мельничук, Т.І. (2023). Резилієнс-довідник: практичний посібник. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 25 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734632/1/Довідник.pdf

5. Полілуєва І.В. (2018). Особливості емоційно-вольової регуляції спортивно-художньої діяльності у підлітковому віці : дис. … канд. психол. наук : 19.00.07. Харків. 235 с. URL: https://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/2018/09/vidguk_POLILUEVA2.pdf

6. Браницька Т.Р., Матохнюк Л.О., & Шпортун О.М. (Упоряд.). (2022). Психологічна підтримка та супровід дорослих і дітей у кризових ситуаціях: практикум. Вінниця: Вид-во КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти». 131 с. URL: https://znayshov.com/FR/19631/1_2023-64-67.pdf

7. Сафін В.К. (Ред.). (2019). Спортивна психологія : підручник. Київ : Олімпійська література. 448 с.

8. Художник Н.В. (2018). Психологія спорту : навчальний посібник. Харків : ХДАФК. 248 с.

9. Цуканова О.В. (2019). Психологія спорту : навчальний посібник (2-ге вид., доп.). Харків : НТУ «ХПІ». 184 с. URL: https://library.rshu.edu.ua/index.php/elektronni-bazy/900-napryami-psikhologichnoji-nauki-u-pratsyakh-vikladachiv-rdgu

References:

1. Bezverkhnia, H. V. (2013). Psycholohiia fizychnoho vykhovannia [Psychology of physical education].Uman'. 42 p. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/4538/1/Методичка.pdf

2. Bocheliuk, V. Y. (2018). Psycholohiia sportu : navchal'nyy posibnyk [Psychology of sport: a textbook]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. 304 p. URL: https://odissey.kiev.ua/product_1476566.html

3. Voronova, V. I. (2017). Psycholohiia sportu : navchal'nyy posibnyk (3rd ed., bez zmin) [Psychology of sport: a textbook]. Kyiv : Nats. un-t fiz. vykhovannia i sportu Ukrainy : Olimpiys'ka literatura. 271 p. URL: https://odnb.odessa.ua/vnn/book/1379

4. Kokun, O. M., & Mel'nychuk, T. I. (2023). Reziliiens-dovidnyk: praktychnyy posibnyk [Resilience handbook: a practical guide]. Kyiv: Instytut psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. 25 p. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734632/1/Довідник.pdf

5. Poliluieva, I. V. (2018). Osoblyvosti emotsiyno-vol'ovoi rehuliatsii sportyvno-khudozhn'oi diial'nosti u pidlitkovomu vitsi [Features of emotional and volitional regulation of sports and artistic activity in adolescence: PhD thesis: 19.00.07] Candidate dissertation, Kharkiv. 235 p. URL: https://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/2018/09/vidguk_POLILUEVA2.pdf

6. Branyts'ka, T. R., Matokhniuk, L. O., & Shportun, O. M. (Eds.). (2022). Psycholohichna pidtrymka ta suprovid doroslykh i ditey u kryzovykh sytuatsiiakh: praktykum [Psychological support and support for adults and children in crisis situations: a workshop]. Vinnytsia: Vyd-vo KZVO «Vinnyts'ka akademiia bezperervnoi osvity». 131 p. URL: https://znayshov.com/FR/19631/1_2023-64-67.pdf

7. Safin, V. K. (Ed.). (2019). Sportyvna psykholohiia : pidruchnyk [Sports psychology: a textbook]. Kyiv : Olimpiys'ka literatura. 448 p.

8. Khudozhnyk, N. V. (2018). Psycholohiia sportu : navchal'nyy posibnyk [Psychology of sport: a textbook]. Kharkiv : KhDAFK. 248 p.

9. Tsukanova, O. V. (2019). Psycholohiia sportu : navchal'nyy posibnyk (2nd ed., dop.) [Psychology of sport: a textbook]. Kharkiv : NTU «KhPI». 184 p. URL: https://library.rshu.edu.ua/index.php/elektronni-bazy/900-napryami-psikhologichnoji-nauki-u-pratsyakh-vikladachiv-rdgu

УДК 378.147:796.01:373.5.091.64

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-940-951

Петренко Наталія Валеріївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фізичного виховання, Миколаївський національний аграрний університет, м. Миколаїв, https://orcid.org/0000-0001-9510-6737

РОЛЬ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ В УНІВЕРСИТЕТІ

Анотація. У статті розглядається роль науково-педагогічних працівників фізичного виховання у патріотичному вихованні студентської молоді в університеті. Патріотичне виховання є невід'ємною складовою формування національної свідомості та громадянської позиції, особливо у сучасних умовах суспільних трансформацій і глобальних викликів. Університет відіграє важливу роль у цьому процесі, забезпечуючи освітнє середовище, яке сприяє вихованню моральних, духовних і фізичних якостей студентів. Особливе місце у виховному процесі займають кафедри фізичного виховання, адже фізична культура не лише сприяє розвитку фізичних здібностей, а й формує почуття єдності, дисципліни та відповідальності. У статті проаналізовано основні форми та методи патріотичного виховання, які можуть бути інтегровані у заняття з фізичного виховання. До таких форм належать тематичні спортивні заходи, змагання, присвячені визначним історичним подіям, військово-спортивні ігри та міждисциплінарні підходи, що поєднують фізичну активність із культурно-історичним контекстом. Розглянуто значення особистісного прикладу науково-педагогічних працівників, які, будучи моральними лідерами, демонструють високий рівень патріотичних цінностей і служать зразком для студентів. Окрему увагу приділено аналізу чинників, що впливають на ефективність патріотичного виховання через фізичну культуру. Враховано культурні, соціальні та освітні особливості, які формують основу для реалізації патріотичного виховання. Зокрема, акцентовано на важливості впровадження національних традицій, символіки та інтерактивних методів навчання. У статті наведено рекомендації для науково-педагогічних працівників, спрямовані на підвищення ефективності виховної діяльності. Запропоновано інноваційні підходи, такі як використання цифрових технологій, інтерактивних відео, мобільних додатків та інтеграція з громадськими ініціативами. Висновки статті підкреслюють, що фізичне виховання має великий потенціал для формування патріотичних цінностей серед студентської молоді. Поєднання спортивної діяльності з патріотичним

вихованням сприяє формуванню у студентів громадянської відповідальності, національної свідомості та активної життєвої позиції. Запропоновані у статті підходи та рекомендації можуть стати основою для вдосконалення педагогічного процесу у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: фізичне виховання, патріотичне виховання, національна свідомість, громадянська позиція, студенти, університет, науково-педагогічні працівники, форми та методи виховання, інноваційні підходи, міждисциплінарний підхід.

Petrenko Nataliia Valeriivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Physical Education at Mykolaiv National Agrarian University, Mykolaiv, https://orcid.org/0000-0001-9510-6737.

THE ROLE OF ACADEMIC AND TEACHING STAFF OF PHYSICAL EDUCATION IN PATRIOTIC EDUCATION AT THE UNIVERSITY

Abstract. The article examines the role of academic and teaching staff in physical education in the patriotic education of university students. Patriotic education is an integral part of shaping national identity and civic responsibility, especially in the context of contemporary social transformations and global challenges. Universities play a critical role in this process by providing an educational environment that fosters the moral, spiritual, and physical development of students. Departments of physical education occupy a special place in this process, as physical culture not only enhances physical abilities but also cultivates a sense of unity, discipline, and responsibility. The article analyzes the key forms and methods of patriotic education that can be integrated into physical education classes. These include thematic sports events, competitions dedicated to significant historical milestones, military-sports games, and interdisciplinary approaches that combine physical activity with cultural and historical contexts. The importance of the personal example of academic staff is highlighted, as they serve as moral leaders demonstrating high levels of patriotic values and acting as role models for students. Particular attention is given to analyzing the factors influencing the effectiveness of patriotic education through physical culture. Cultural, social, and educational aspects are considered as foundational elements for implementing patriotic education. The study emphasizes the importance of incorporating national traditions, symbols, and interactive teaching methods. Recommendations for academic staff are provided to enhance the effectiveness of their educational efforts. Innovative approaches, such as the use of digital technologies, interactive videos, mobile applications, and integration with community initiatives, are proposed. The conclusions emphasize that physical education has significant potential for fostering patriotic values among university students. Combining sports activities

with patriotic education contributes to the development of civic responsibility, national identity, and an active life position among students. The approaches and recommendations presented in the article can serve as a foundation for improving the educational process in higher education institutions.

Keywords: physical education, patriotic education, national identity, civic responsibility, students, university, academic and teaching staff, forms and methods of education, innovative approaches, interdisciplinary approach.

Постановка проблеми. Сучасні суспільні виклики, зокрема глобалізація, інформаційна війна, а також посилення необхідності формування національної свідомості та громадянської відповідальності, обумовлюють актуальність патріотичного виховання молоді. Університет, як осередок освітнього та виховного впливу, має стати важливим середовищем для реалізації цієї місії. Водночас фізична культура є унікальним засобом, що дозволяє поєднати фізичний розвиток студентів із формуванням патріотичних цінностей. Однак у сучасній практиці освітніх закладів недостатньо досліджено питання інтеграції патріотичного виховання у заняття з фізичного виховання, а також роль науково-педагогічних працівників у цьому процесі. Відсутність чітких методичних рекомендацій і системного підходу до вирішення цієї проблеми створює необхідність у її теоретичному та практичному осмисленні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз наукових джерел дає змогу висвітлити основні аспекти патріотичного виховання через фізичну культуру, розкрити сучасні підходи та актуальні тенденції у цій галузі.

Жевага С. І. [3] розглядає роль фізичної освіти у формуванні патріотичних цінностей серед студентської молоді. Автор виділяє значення залучення студентів до спортивних заходів, які мають національне та історичне підґрунтя, як ефективного методу виховання патріотизму. У роботі Завальнюка О. [1] наголошується на важливості фізичної культури як інструменту формування патріотичних почуттів у молоді. Автор акцентує увагу на інтеграції спортивних змагань з національною тематикою, що сприяє розвитку національної свідомості та гордості за свою державу. Досвід реалізації патріотичного виховання в сучасній освітній системі України проаналізовано Микитчиком В. [2]. Автор вказує на необхідність міждисциплінарного підходу, що поєднує фізичну активність із культурно-освітніми ініціативами. Це підсилює інтеграцію молоді у процес національного виховання.

У роботі Інституту проблем виховання НАПН України [5] наведено практичні результати та рекомендації щодо військово-патріотичного виховання. Автори акцентують увагу на впровадженні нових методик і засобів, які підсилюють зв’язок між фізичною підготовкою та патріотичною освітою.

Соколова А. [4] у своєму дослідженні акцентує увагу на важливості патріотичного виховання у дітей дошкільного віку. Цей досвід може бути адаптований для вищої освіти через впровадження елементів патріотичного контексту у фізичне виховання студентів.

Досвід Національного університету біоресурсів і природокористування України [6] демонструє практичне впровадження національно-патріотичних програм у фізичне виховання. Університет використовує спортивні заходи як інструмент формування громадянської відповідальності серед студентів. Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти [9] висвітлює європейські тенденції та перспективи розвитку патріотичного виховання. У матеріалах зазначено, що фізична активність може бути інтегрована у ширший контекст національного виховання. Львівський державний університет фізичної культури [7] досліджує сучасні підходи до розвитку фізичного виховання, спорту та туризму. У матеріалах конференції акцентується на важливості міжнародного обміну досвідом у сфері патріотичного виховання. Робота Національної академії педагогічних наук України [8] аналізує сучасні виклики у сфері патріотичного виховання, зокрема в умовах воєнних дій та соціальних трансформацій. Акцент зроблено на важливості фізичного виховання як засобу формування витривалості та моральної стійкості.

Проаналізовані джерела підтверджують актуальність і важливість використання фізичної культури у патріотичному вихованні. Інтеграція спортивних заходів із національною тематикою, використання міждисциплінарних підходів і впровадження інноваційних методик сприяють ефективному формуванню національної свідомості студентів. Однак кожне джерело наголошує на необхідності подальшого вдосконалення цієї практики через адаптацію до сучасних викликів і умов.

Мета статті – визначити роль науково-педагогічних працівників фізичного виховання у процесі патріотичного виховання студентської молоді в університеті, проаналізувати ефективні форми, методи та педагогічні підходи, а також розробити практичні рекомендації щодо вдосконалення патріотичного виховання через фізичну культуру.

Виклад основного матеріалу.

Фізична культура є важливим інструментом формування національної свідомості та громадянської позиції серед молоді. Вона сприяє зміцненню патріотичних почуттів через засвоєння національних традицій, виховання командного духу та формування відповідальності за майбутнє своєї держави. Університет як середовище інтелектуального та фізичного розвитку відіграє ключову роль у поєднанні фізичного виховання з патріотичним. Саме науково-педагогічні працівники виступають носіями цінностей і провідниками ідей, здатних об’єднати студентів навколо ідеї зміцнення національної ідентичності.

У статті розглянуто значення фізичної культури в цьому процесі та визначено її педагогічний потенціал. Значення фізичної культури для формування національної свідомості та громадянської позиції.

1. Зміцнення ідентичності через національні традиції. Фізична культура часто включає елементи, пов'язані з національними традиціями, наприклад, народні ігри, танці, спортивні змагання, характерні для певної країни. Заняття такими видами діяльності сприяють вивченню історії, культурних цінностей та формуванню гордості за свою націю.

2. Формування почуття спільності. Участь у спортивних заходах, особливо командних видах спорту, об'єднує студентів, допомагає виховувати взаємоповагу, солідарність і відповідальність. Це сприяє формуванню у студентів громадянської позиції через спільні цілі та досвід.

3. Роль фізичної культури у військово-патріотичному вихованні. Військово-спортивні елементи, такі як змагання на витривалість, орієнтування, фізична підготовка, допомагають розвивати якості, важливі для захисту Батьківщини: мужність, дисципліну, командний дух. Це сприяє зміцненню відповідальності за майбутнє своєї держави.

4. Пропаганда здорового способу життя як частина національної свідомості. Фізична культура стимулює свідоме ставлення до здоров'я, що є основою сильної та працездатної нації. Молодь, яка сповідує ідеї здорового способу життя, більш схильна до активного суспільного життя, участі в громадських ініціативах та позитивних соціальних змін.

5. Патріотичні мотиви у спорті. Участь у національних та міжнародних спортивних заходах (змаганнях, олімпіадах) дозволяє формувати гордість за свою країну. Атлети стають символами нації, а їхні досягнення підсилюють відчуття національної ідентичності серед молоді.

6. Роль у вихованні лідерів та активістів. Фізична культура сприяє формуванню особистісних якостей, необхідних для активного громадянського життя: лідерства, самодисципліни, здатності до подолання труднощів. Ці якості є важливими для активної участі в суспільному житті та відстоювання інтересів держави.

7. Популяризація цінностей толерантності та взаємоповаги. Спортивні заходи об'єднують людей різного етнічного походження, релігій та поглядів. Це сприяє вихованню національної толерантності та формуванню цілісного уявлення про єдність нації.

Фізична культура відіграє ключову роль у формуванні національної свідомості та громадянської позиції, адже вона інтегрує молодь у суспільне життя через пропаганду здорових звичок, виховання патріотизму та зміцнення зв'язків між особистістю, суспільством і державою.

Науково-педагогічні працівники фізичного виховання відіграють важливу роль у формуванні патріотичних цінностей серед студентської молоді. Їх профе-

сійні навички та виховні підходи є ключовими для створення сприятливого середовища, що сприяє вихованню національної свідомості та громадянської позиції.

Таблиця 1.

Ключові педагогічні та виховні навички для формування патріотичних цінностей у студентів

Навички	Опис
Комунікативні навички	Уміння встановлювати контакт зі студентами, мотивувати та надихати.
Педагогічна майстерність	Здатність адаптувати методи навчання до потреб студентів.
Емоційний інтелект	Розуміння емоцій студентів та створення атмосфери підтримки й довіри.
Знання національних традицій	Володіння культурними аспектами для інтеграції їх у фізичне виховання.
Лідерські якості	Вміння організовувати, координувати та вести за собою студентський колектив.
Навички міждисциплінарного підходу	Поєднання фізичного виховання з культурологічними та історичними аспектами.

Ключові педагогічні та виховні навички є основою ефективного патріотичного виховання у процесі фізичного розвитку студентів. Вони забезпечують гармонійне поєднання професійної майстерності, культурної обізнаності та мотивації. Саме ці якості дозволяють науково-педагогічним працівникам формувати у студентів глибокі патріотичні переконання та активну громадянську позицію.

Патріотичне виховання у рамках фізичного виховання є важливим компонентом формування національної свідомості молоді. Однією з ефективних форм такого виховання є тематичні спортивні заходи. Змагання, присвячені визначним датам в історії країни, наприклад, Дню Незалежності чи Дню Збройних сил, допомагають студентам глибше усвідомити цінність національної спадщини та власного внеску у майбутнє держави. Такі заходи можуть включати символіку, пов’язану з історією країни, національні гімни, промови або виступи, які підкреслюють важливість патріотизму. Участь студентів у марафонах, естафетах чи турнірах, які мають патріотичну тематику, сприяє зміцненню їхньої ідентичності та відчуття єдності.

Другим важливим напрямом є впровадження елементів військово-спортивної підготовки. Заняття, які включають орієнтування на місцевості, вправи з елементами виживання чи змагання з фізичної витривалості, формують

у студентів не лише фізичну силу, а й відповідальність, дисципліну та готовність служити суспільству. Такі вправи сприяють розвитку якостей, необхідних для захисту Батьківщини, та формують відчуття гордості за свою роль у державі. Ефективною педагогічною технологією є міждисциплінарний підхід, що поєднує фізичне виховання із навчанням історії, культури та традицій. Наприклад, під час уроків фізичного виховання викладачі можуть розповідати про історичні події чи героїв, які надихали своєю відданістю державі. Такі інтегровані заняття дозволяють студентам не лише розвивати свої фізичні навички, але й усвідомлювати важливість культурної спадщини та цінностей своєї країни.

Важливим методом патріотичного виховання є використання рольових ігор та моделювання ситуацій. Наприклад, студентам можна запропонувати взяти участь у сценарних змаганнях, які моделюють історичні чи військові події. Це дозволяє їм відчути емоційний зв'язок із минулим, розвивати навички командної роботи та формувати почуття гордості за власну націю. Підхід, що акцентує увагу на особистих досягненнях студентів, також сприяє патріотичному вихованню. Викладачі можуть наголошувати на важливості індивідуального внеску кожного у спільну справу, підкреслюючи, що спортивні досягнення є відображенням сили та потенціалу нації. Особливу увагу варто приділяти історіям відомих спортсменів, які стали символами держави, адже їх приклад надихає молодь на нові звершення. Таким чином, форми і методи патріотичного виховання у фізичному вихованні мають широкий спектр можливостей. Тематичні заходи, військово-спортивна підготовка, міждисциплінарні підходи та моделювання ситуацій – усе це є ефективними інструментами для формування у молоді національної свідомості, громадянської позиції та любові до своєї країни.

Ефективність патріотичного виховання через фізичну культуру залежить від багатьох взаємопов'язаних чинників, які охоплюють культурні, соціальні та освітні аспекти. Серед культурних чинників важливу роль відіграє інтеграція національних традицій та звичаїв у заняття фізичною культурою. Наприклад, використання народних ігор, спортивних традицій чи елементів фольклору дозволяє студентам відчути зв'язок із культурною спадщиною. Культурна спадщина є важливим джерелом натхнення, що формує почуття гордості за власний народ. Соціальні чинники включають підтримку зі сторони суспільства та сім'ї, які впливають на мотивацію студентів до участі у патріотичних заходах. Соціальна активність, як-от участь у волонтерських ініціативах чи спортивних подіях з патріотичним спрямуванням, сприяє вихованню почуття спільності. Важливим є також рівень національної свідомості у студентів, який формується в результаті спілкування з однолітками, викладачами та громадою.

Освітні чинники охоплюють професійність науково-педагогічних працівників, які повинні володіти сучасними методиками патріотичного виховання.

Викладачі фізичного виховання повинні використовувати інтерактивні методи, які поєднують фізичну активність із пізнавальними елементами. Важливо, щоб навчальні програми передбачали інтеграцію історичних, культурних і національних тем, а також створювали можливості для участі студентів у спортивних заходах на місцевому, регіональному та національному рівнях. Рівень матеріально-технічного забезпечення також є вагомим чинником. Наявність якісної спортивної інфраструктури, обладнання та засобів патріотичної символіки сприяє ефективності виховного процесу. Водночас, мотивація студентів до участі у патріотичних заходах залежить від їхнього особистого ставлення до цінностей, що пропагуються, а також від ефективності педагогічного впливу.

Таблиця 2

Чинники, що впливають на ефективність патріотичного виховання через фізичну культуру

Група чинників	Конкретні чинники	Приклади впливу
Культурні	Інтеграція національних традицій	Використання народних ігор, елементів фольклору у спортивних заходах.
	Пропаганда історичної спадщини	Змагання, присвячені визначним історичним подіям.
	Символіка та атрибутика	Використання національної символіки (прапори, гімн) під час заходів.
Соціальні	Підтримка сім'ї та суспільства	Заохочення батьків та громади брати участь у заходах.
	Соціальна активність студентів	Участь у волонтерських акціях, спортивних марафонах з патріотичними темами.
	Рівень національної свідомості	Формування відповідальності за майбутнє держави через групові ініціативи.
Освітні	Професійність викладачів	Використання сучасних інтерактивних методик, орієнтованих на розвиток національної свідомості.
	Інтеграція патріотичних тем у навчальну програму	Уроки, що поєднують фізичну активність із історичними чи культурними знаннями.
	Мотивація студентів	Проведення конкурсів, нагородження студентів за досягнення у патріотичних та спортивних заходах.
Матеріально-технічні	Наявність спортивної інфраструктури	Стадіони, спортивні зали, майданчики з відповідними умовами для проведення патріотично орієнтованих змагань.
	Забезпечення необхідним обладнанням	Використання спортивного інвентаря, брендованого патріотичною символікою.
	Організація спортивних заходів на різних рівнях	Проведення місцевих, регіональних і національних турнірів, що популяризують національну спадщину.

Ефективність патріотичного виховання через фізичну культуру залежить від гармонійного поєднання культурних, соціальних та освітніх чинників. Важливим є адаптація методик до сучасних потреб молоді та забезпечення матеріально-технічної бази для проведення заходів. Успішна реалізація цих чинників сприятиме формуванню у студентів патріотичних цінностей, національної гордості та громадянської відповідальності.

Рекомендації для науково-педагогічних працівників фізичного виховання.

1. *Інтеграція патріотичних тем у заняття з фізичного виховання.* Розробляйте навчальні програми, що поєднують фізичну активність із пізнавальними елементами про історію, культуру та національну спадщину. Наприклад, під час виконання вправ можна розповідати про визначні події та героїв, які зробили внесок у становлення держави. Такі підходи допоможуть студентам глибше усвідомити цінність фізичної культури як частини національної ідентичності.

2. *Організація тематичних спортивних заходів.* Проводьте турніри, змагання та марафони, присвячені визначним історичним подіям чи святам. Використовуйте символіку, яка підкреслює національну єдність (прапори, гімн, назви змагань). Інноваційним інструментом може стати створення змагань з елементами квесту, в яких учасники повинні демонструвати не тільки фізичну підготовку, але й знання з історії чи культури своєї країни.

3. *Впровадження військово-спортивних елементів у навчальний процес.* Використовуйте елементи військово-спортивної підготовки, такі як орієнтування на місцевості, змагання на витривалість, тактичні ігри. Це сприятиме не лише фізичному розвитку, але й вихованню дисципліни, відповідальності та готовності захищати Батьківщину. Інноваційним інструментом може бути використання симуляційних технологій або мобільних додатків для тренування в умовах реального часу.

4. *Використання цифрових технологій.* Застосовуйте сучасні цифрові платформи, мобільні додатки та інтерактивні відео для проведення уроків з патріотичної тематики. Наприклад, створіть онлайн-тести чи вікторини з історії спорту або визначних постатей України. Це дозволить інтегрувати навчання у цифровий простір, що особливо актуально для сучасного покоління.

5. *Розвиток партнерств із громадськими організаціями та ветеранами.* Залучайте представників громадських організацій, ветеранів війни чи спортсменів, які прославили країну, до проведення лекцій, майстер-класів чи спільних заходів. Це допоможе студентам отримати реальний приклад того, як фізична культура та патріотизм можуть йти пліч-о-пліч. Організація спільних заходів, таких як благодійні спортивні марафони чи волонтерські ініціативи, сприятиме формуванню у студентів активної громадянської позиції.

Ці рекомендації та інструменти спрямовані на посилення взаємозв'язку між фізичним вихованням та патріотичним розвитком студентів, дозволяючи зробити навчальний процес більш цікавим, інтегрованим та ефективним.

Університет є ключовою інституцією, яка формує світогляд молоді, її громадянську позицію та національну свідомість. Завдяки інтеграції фізичної культури у виховний процес, університет створює сприятливе середовище для формування патріотичних цінностей. Фізична культура слугує не лише засобом зміцнення здоров'я, але й платформою для виховання почуття єдності, гордості за свою країну та відповідальності за її майбутнє. У цьому процесі важливу роль відіграють кафедри фізичного виховання, які реалізують стратегічні цілі університету через практичну діяльність. Патріотичне виховання в університеті нерозривно пов'язане із загальноуніверситетською стратегією, яка передбачає формування активних громадян та лідерів, здатних до позитивних змін у суспільстві. Кафедри фізичного виховання є провідниками цієї стратегії, інтегруючи національні ідеї у спортивні заходи, навчальні програми та міждисциплінарні проєкти. Завдяки цьому студенти отримують можливість поєднувати фізичну активність із культурним та патріотичним розвитком, формуючи гармонійну особистість.

Одним із ключових аспектів цього взаємозв'язку є організація тематичних спортивних заходів, що підкреслюють значення історичних подій, героїв чи національних досягнень. Наприклад, проведення турнірів, присвячених Дню Незалежності чи іншим державним святам, створює емоційний зв'язок між студентами та історією своєї країни. Окрім цього, кафедри фізичного виховання часто ініціюють участь студентів у волонтерських спортивних подіях або благодійних акціях, що сприяють формуванню соціальної відповідальності та солідарності. Іншим важливим компонентом є співпраця кафедр фізичного виховання з іншими підрозділами університету, такими як відділи виховної роботи, історичні факультети чи культурні центри. Це дозволяє впроваджувати міждисциплінарні підходи, де фізична активність поєднується із патріотичним вихованням. Наприклад, організація спортивних квестів, що включають елементи історичного орієнтування, або лекцій, поєднаних із практичними заняттями. Крім того, університети мають унікальну можливість використовувати спортивну інфраструктуру як платформу для виховання патріотизму. Стадіони, спортивні зали чи відкриті майданчики можуть слугувати місцем проведення масових заходів, що популяризують національні символи та ідеї. Важливою є й робота викладачів кафедр фізичного виховання, які через свою професійну діяльність стають моральними лідерами для студентів, формуючи у них не лише фізичну, але й ідеологічну стійкість.

Роль університету як середовища формування патріотичних цінностей є надзвичайно важливою, особливо у поєднанні з фізичною культурою. Загально-

університетська стратегія виховання вимагає від кафедр фізичного виховання активної участі у виховному процесі, спрямованому на створення гармонійної, свідомої та патріотично налаштованої особистості. Така співпраця забезпечує ефективну реалізацію патріотичних ідей, сприяючи розвитку у студентів почуття гордості за свою країну, громадянської відповідальності та готовності до позитивних змін у суспільстві.

Висновки.

Фізичне виховання у закладах вищої освіти має значний потенціал для формування патріотичних цінностей та громадянської свідомості серед студентської молоді. Роль науково-педагогічних працівників у цьому процесі є визначальною, оскільки саме вони впливають на поєднання фізичного розвитку студентів із вихованням почуття гордості за свою країну, відповідальності та активної громадянської позиції. Інтеграція тематичних спортивних заходів, військово-спортивних ігор та міждисциплінарних підходів сприяє ефективному впровадженню патріотичного контенту у навчальний процес. Розроблені рекомендації щодо використання інноваційних методів, зокрема цифрових технологій та співпраці з громадськими організаціями, підсилюють можливості університетів у вихованні патріотично налаштованих студентів. Таким чином, фізична культура стає не лише інструментом фізичного розвитку, але й важливим механізмом формування національної свідомості у сучасних умовах.

Література:

1. Zavalniuk, O. (2015). The importance of physical culture and sports in the education of patriotic feelings of personality. *Higher Education of Ukraine*, (3), 72–77.
2. Mykytchyk, V. (2023). Experience of patriotic education in the modern education system of Ukraine. *Current Problems of Physical Education of Different Population Groups*, 45–52.
3. Zhevaha, S. I. (2015). The role of physical education in the patriotic education of youth. *Problems of Education*, (72), 47–50.
4. Sokolova, A. (2015). Patriotic education of preschool children. *Problems of Education*, (72), 43–46.
5. Institute of Education Problems of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. (2024). Networking “Military-patriotic education: scientific search and productive practices.” *Conference Proceedings*, 15–19.
6. National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. (2023). National-patriotic and physical education at NULES of Ukraine. *Collection of Abstracts of Reports*, 10–14.
7. Lviv State University of Physical Culture. (2020). Modern problems and prospects for the development of physical education, sports, and tourism: X International Scientific and Practical Conference. *Conference Proceedings*, 64–67.
8. National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. (2022). National-patriotic education in the context of modern challenges. *Collection of Scientific Works*, 22–28.
9. Sumy Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education. (2023). National-patriotic education of student youth: modern European trends and prospects. *Workshop Materials*, 30–34.

References:

1. Zavalniuk O. (2015). Znachennia fizychnoi kultury i sportu u vykhovanni patriotychnykh pochyttiv osobystosti [The importance of physical culture and sports in the education of patriotic feelings of personality]. *Vyshcha osvita Ukrainy – Higher Education of Ukraine*, 3, 72–77 [in Ukrainian].
2. Mykytchyk V. (2023). Dosvid patriotychnoho vykhovannia v suchasnii systemi osvity Ukrainy [Experience of patriotic education in the modern education system of Ukraine]. *Aktualni problemy fizychnoho vykhovannia riznykh verstv naselennia – Current Problems of Physical Education of Different Population Groups*, 45–52 [in Ukrainian].
3. Zhevaha S. I. (2015). Rol fizkulturnoi osvity u patriotychnomu vykhovanni molodi [The role of physical education in the patriotic education of youth]. *Problemy osvity – Problems of Education*, 72, 47–50 [in Ukrainian].
4. Sokolova A. (2015). Patriotychne vykhovannia ditei starshoho doshkilnoho viku [Patriotic education of preschool children]. *Problemy osvity – Problems of Education*, 72, 43–46 [in Ukrainian].
5. Institute of Education Problems of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. (2024). Netvorkinh “Viiskovo-patriotychne vykhovannia: naukovyi poshuk i produktyvni praktyky” [Networking “Military-patriotic education: scientific search and productive practices”]. *Conference Proceedings*, 15–19 [in Ukrainian].
6. National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. (2023). Natsionalno-patriotychne ta fizychne vykhovannia v NUBiP Ukrainy [National-patriotic and physical education at NULES of Ukraine]. *Zbirnyk tez dopovidei – Collection of Abstracts of Reports*, 10–14 [in Ukrainian].
7. Lviv State University of Physical Culture. (2020). Suchasni problemy ta perspektyvy rozvytku fizychnoho vykhovannia, sportu i turyzmu: X Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia [Modern problems and prospects for the development of physical education, sports, and tourism: X International Scientific and Practical Conference]. *Conference Proceedings*, 64–67 [in Ukrainian].
8. National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. (2022). Natsionalno-patriotychne vykhovannia u konteksti suchasnykh vyklykiv [National-patriotic education in the context of modern challenges]. *Collection of Scientific Works*, 22–28 [in Ukrainian].
9. Sumy Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education. (2023). Natsionalno-patriotychne vykhovannia uchnivskoi molodi: suchasni yevropeiski tendentsii ta perspektyvy [National-patriotic education of student youth: modern European trends and prospects]. *Workshop Materials*, 30–34 [in Ukrainian].

УДК 37.091.2:37.013:004.8-044.247(045)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-952-959

Розман Ірина Іллівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри англійської мови, літератури з методиками навчання, Мукачівський державний університет, м. Мукачево, тел.: (03131) 211-09, http://org/0000-0002-4951-0074

Бедевельська Маріанна Василівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови, літератури з методиками навчання, Мукачівський державний університет, м.Мукачево, тел.: (050) 778-04-53, https://orcid.org/0000-0002-9788-0272

ІНТЕГРАЦІЯ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС: ПЕРЕВАГИ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

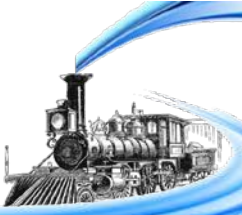
Анотація. Стаття присвячена дослідженню ролі штучного інтелекту (ШІ) у трансформації освітнього процесу. З метою підвищення якості освіти розглянуто основні аспекти використання новітніх технологій, таких як ШІ, віртуальна реальність та інтерактивні платформи. Проаналізовано переваги та виклики, що виникають у процесі впровадження цих технологій, а також перспективи їх подальшого розвитку в освітній сфері.

Стаття зосереджена на тому, як штучний інтелект сприяє персоналізації навчання, адаптуючи освітній контент до індивідуальних потреб учнів, оптимізує оцінювання знань та зменшує навантаження на педагогів, звільняючи їх від рутинних завдань.

Показано, що автоматизовані навчальні системи, такі як чат-боти, віртуальні репетитори та аналітичні платформи, підвищують ефективність освітнього процесу та сприяють розширенню доступу до якісної освіти.

Наголошено, що широке впровадження ШІ в освіту супроводжується низкою викликів. Зокрема, обговорюються етичні аспекти використання штучного інтелекту, ризики заміни викладачів автоматизованими системами, загрози конфіденційності даних учнів і проблеми нерівного доступу до технологій. Закцентовано, що особливої уваги потребує питання збереження педагогічної взаємодії та розвитку критичного мислення в умовах цифровізації освіти.

У статті також аналізуються перспективи подальшого розвитку ШІ в освітній сфері, зокрема можливості створення розумних навчальних середовищ,

інтеграція доповненої та віртуальної реальності, а також роль штучного інтелекту у формуванні індивідуальних освітніх траєкторій.

Автори підсумовують, що впровадження штучного інтелекту в освітній процес має значний потенціал для покращення навчання, але водночас потребує обґрунтованого підходу, що враховує всі можливі ризики та виклики.

Ключові слова: інтеграція, новітні технології, штучний інтелект, освітній процес, переваги, виклики, перспективи розвитку, значення, ЗЗСО.

Rozman Iryna Ilivna Doctor of Pedagogy, Professor, Professor of the department of English language, literature and methods of teaching, Mukachevo State University, Mukachevo, tel.: (099) 040-93-55, https://orsid.org/0000-0002-4951-0074

Bedevelska Marianna Vasylivna PhD in Pedagogy, associate professor of the department of English language, literature and methods of teaching, Mukachevo State University, Mukachevo, tel.: (050) 778-04-53, https://orcid.org/0000-0002-9788-0272

INTEGRATION OF THE LATEST TECHNOLOGIES AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE EDUCATIONAL PROCESS: ADVANTAGES, CHALLENGES AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Abstract. The article considers the issue of the integration of the latest technologies, in particular artificial intelligence (AI), which plays a key role in the transformation of the educational process. Advantages, challenges and prospects of the development of artificial intelligence in the education system are studied.

The main focus is on how AI contributes to the personalization of learning, adapting educational content to the needs of students, optimizing the process of knowledge assessment and relieving teachers of routine tasks. It has been proven that automated learning systems, chatbots, virtual tutors and analytical platforms help increase the efficiency of the educational process and expand access to quality education.

However, the widespread implementation of AI in education is accompanied by low challenges. will also discuss the ethical aspects of using artificial intelligence, the risks of replacing teachers with automated systems, threats to the privacy of student data, and issues of unequal access to technology.

It is emphasized that the issue of preservation of pedagogical interaction and development of critical thinking in conditions of digitization of education requires special attention. The article also analyzes the prospects for the further development of AI in the educational sphere, in particular the possibilities of creating smart learning environments, the integration of augmented and virtual reality, as well as the role of artificial intelligence in the formation of individual educational trajectories.

The authors conclude that the introduction of artificial intelligence into the educational process has significant potential for improving learning, but at the same time requires a sound approach that takes into account all possible risks and challenges.

The authors focused their attention on the integration of the latest technologies and AI in the educational process due to the fact that there are not only positive aspects of the use of innovative forms of education, prospects for the development of this field, but also the danger that threatens the young generation due to the extremely large impact on socialization, communication and isolation of young people in society.

Keywords: integration, latest technologies, artificial intelligence, educational process, advantages, challenges, prospects for development, significance, general educational institutions of secondary education.

Постановка проблеми. Ми зосередили свою увагу на інтеграції новітніх технологій та ШІ саме освітньої галузі у зв'язку з тим, що існують не тільки позитивні сторони використання інноваційних форм навчання, перспективи розвитку цієї сфери, а і небезпека, яка загрожує молодому поколінню через надзвичайно великий вплив на соціалізацію, комунікацію та ізоляцію молоді у суспільстві.

Штучний інтелект орієнтований на використання пристроїв/машин, які здатні навчатися на власному досвіді та функціонувати подібно до людей. Це дозволяє їм поступово покращувати свою продуктивність та еволюціонувати з часом, передаючи свої досягнення в соціум. ШІ не обмежується однією галуззю. Він вдало виконує діагностику захворювань, проводить адаптивне навчання, грає роль віртуального викладача, проводить аналітика ринку та з'ясовує ситуації щодо управління ризиками, створює системи керування рухом транспорту. ШІ інтегрував вже у багато сфер нашого життя: від розваг до медицини, охорони здоров'я, освіти, фінансування, транспорту тощо.

Отже, комп'ютерна наука, яка вимагає людського інтелекту: прийняття рішень, навчання, розв'язання проблем, – це і є складові ШІ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ознайомлення зі статтями щодо штучного інтелекту, віртуальної реальності та інтерактивних платформ, дозволило нам встановити, що вагомий внесок у дослідження цифрових технологій роблять сучасні наукові публікації: M. Wang («Artificial Intelligence Narration in Virtual Reality»), 2023; Han Yang Xiong («Design of Virtual Reality Interactive Product Software Based on Artificial Intelligence»), 2023; Ao-nan Wang («The combination and application of virtual reality and artificial intelligence»), 2023; Na Hou («Research on the Application of Virtual Reality Technology in the Cultural Exchange of Tourist Attractions Under the Background of Artificial Intelligence»), 2024; M. Cavazza («Intelligent virtual environments for virtual reality art»), 2005;

Lulu Ye, Jingqiang Zhang; («Research on Interactive Design of Virtual Reality Products Based on Artificial Intelligence»), 2021; Jiawei Wang, Xiwei Liu, Xiaoyan Gong («Research on intelligent methods in virtual reality games», 2022; Бартош О. («Інтеграція дослідницької складової до процесу навчання майбутніх фахівців у закладах вищої освіти») http://visnyk-ped.uzhnu.edu.ua/article/view/278629 2023; («Інноваційні технології навчання в умовах модернізації сучасної освіти :монографія / за наук. ред. д. пед. н., проф. Л. З. Ребухи. Тернопіль: ЗУНУ, 2022.143 с.»). Також стратегію розвитку штучного інтелекту в Україні розробляли А. Шевченко, О. Білокобильський, Є. Бодянський, А. Довбиш, Т. Єрошенко, А. Жохін, М. Клименко, Л. Малярець, Н. Панкратова та інші.

Метою статті є дослідження впровадження новітніх технологій і штучного інтелекту в освітній процес.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ стрімко змінюється завдяки розвитку інформаційних технологій та інноваційних рішень. Освіта не є винятком: впровадження новітніх технологій та штучного інтелекту відкриває нові можливості для навчання та викладання; сприяє персоналізації освітнього процесу та оптимізації адміністративних завдань. Проте цей процес супроводжується й низкою викликів, що вимагають адаптації традиційних підходів і змін у педагогічній практиці.

У грудні 2020 року Постановою Кабміну № 1556-р. було схвалено «Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні», в який основною метою – є визначення пріоритетних напрямів і основних завдань розвитку технологій штучного інтелекту для задоволення прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, побудови конкурентоспроможної національної економіки, вдосконалення системи публічного управління (Кабінет Міністрів України, 2020) [4].

Іваненко А., Пічик К. вважають, що «цифрові технології та штучний інтелект широко використовуються як інструмент в наукових дослідженнях, в тому числі й в сучасному освітньому та мистецькому просторі [1]».

Квасницька Р. С. у статті» Реалії та перспективи використання штучного інтелекту в освіті та науці» зауважила, що «вагомий вплив на розвиток освіти та науки в сучасному мінливому середовищі здійснює стрімке входження в освітні технології штучного інтелекту, що розширює межі доступності та простоти використання різнопланової інформації [2, с.114].

Необхідно зауважити, що інтеграція новітніх технологій та штучного інтелекту в освітній процес має ряд вагомих переваг, що суттєво змінюють традиційність у підходах до навчання. По-перше, відбувається персоналізація навчання, яка стає можливим завдяки використанню адаптивних навчально-освітніх платформ, які базуються на основі ШІ. Такі системи надають можливість аналізувати якість знань та успішність учнів; виявляють рівень

засвоєння програмового матеріалу, що дозволяє підлаштовувати навчальний контент під освітні потреби кожного учня. Використання схем та алгоритмів дає змогу створювати індивідуальні освітні траєкторії розвитку, враховуючи рівень підготовки та темп засвоєння матеріалу, що сприяє більш ефективному та цілеспрямованому навчанню.

По-друге, впровадження ШІ значно підвищує ефективність викладання завдяки автоматизації великих об'ємів завдань. Він може виконувати частину організаційної роботи, що надає можливість викладачам зосередитися на творчій та аналітичній діяльності, розробці нових методик та підходів до навчання. Крім того, аналітика інформації, яка забезпечується сучасними технологіями, дозволяє збирати та опрацьовувати великі обсяги інформації про освітній процес, що дає можливість оперативно коригувати стратегії викладання та підвищувати якість навчання.

По-третє, інтеграція новітніх технологій розширює доступ до знань. Сучасні цифрові платформи та онлайн-курси забезпечують можливість отримання якісної освіти незалежно від географічного розташування, роблять навчальний процес більш доступним і гнучким, відкривають нові можливості для самостійного навчання та розвитку, а також сприяють більшій активності учнів у процес навчання [8].

У педагогічній сфері активно проводяться наукові дослідження та дискусії, присвячені проблемам, які можуть бути розв'язані за допомогою штучного інтелекту в освіті, а також питанням трансформації та оптимізації навчальних процесів. Зважаючи на масштабність і складність інтеграції цієї технології, її адаптація викликає значні виклики. В сучасних наукових працях вже ґрунтовно описано напрями використання штучного інтелекту як дидактичного засобу. До прикладу, у роботах Візнюк, Буглай, Куцак, Поліщук, Киливник та Певень, Хміль, Макогончук: автоматичне оцінювання знань, адаптивне навчання, персоналізоване навчання, оцінка діяльності викладача, віртуальна допомога [3, 7].

Впровадження систем штучного інтелекту в освітній процес стикається з кількома ключовими проблемами. По-перше, більшість сучасних інструментів ШІ базуються на технологіях глибокого навчання, що робить їхні алгоритми складними для інтерпретації. Це пов'язано з тим, що такі моделі будуються за аналогією зі структурою нейронних зв'язків у головному мозку, звідси і назва – нейронні мережі.

По-друге, потужні ШІ-інструменти здебільшого працюють онлайн, що ускладнює контроль з боку викладачів. Вони часто використовують персональні дані користувачів, що ставить під загрозу конфіденційність інформації. Крім того, такі системи ще не достатньо адаптовані до специфіки освітнього процесу, оскільки не враховують динаміку взаємодії між викладачами та студентами [8].

Освітній процес перейшов з очного формату до змішаного або дистанційного, що змушує вчителів та учнів опановувати різні цифрові інструменти.

Використання ШІ, VR та інтерактивних платформ в освітньому процесі прослідковується через персоналізоване навчання, оскільки освітні платформи, такі як HUMAN, Prosvita, Нові знання, GoogleDoc, Paint, Conceptboard, Liveworksheets, LearningApps забезпечують рівний доступ до освіти.

Автоматизоване оцінювання на основі ШІ, наприклад Grammarly, можуть перевіряти граматику та стилістику текстів, а системи типу Turnitin аналізують унікальність робіт. Віртуальні асистенти, такі як чат-боти, наприклад, ChatGPT або Socratic (від Google), допомагають учням відповідати на запитання та пояснювати складні теми.

Віртуальна реальність (VR) сприяє «організації та проведенні» віртуальних екскурсій, де здобувачі можуть відвідувати історичні місця, такі як Мачу-Пікчу або Єгипетські піраміди, через VR-тури (Google Expeditions).

У таких програмах, як Labster, є можливість проводити хімічні, біологічні та фізичні експерименти у віртуальних лабораторіях.

Дистанційне навчання ми вже не можемо уявити без платформ Zoom, Microsoft Teams або Google Classroom, які дозволяють проводити онлайн-уроки з можливістю інтерактивної взаємодії.

У сучасному світі відбувається ґейміфікація навчання: Kahoot та Quizizz використовуються для створення інтерактивних вікторин, що мотивують учнів брати активну участь у навчанні, а спільна робота ефективно проводиться на Padlet або Miro, що дає змогу здобувачам та викладачам спільно працювати над проектами в режимі реального часу.

Впровадження цих технологій допомагає зробити освітній процес більш захопливим, ефективним та доступним, однак вимагає зваженого підходу для збереження балансу між цифровими та традиційними методами навчання.

Отже, ШІ, віртуальна реальність та інтерактивні платформи активно змінюють освітній процес, покращуючи навчання, оцінювання та взаємодію. ШІ сприяє персоналізації освіти, але викликає етичні питання щодо конфіденційності даних та ролі викладачів. Віртуальна реальність забезпечує занурення у навчальний процес через моделювання ситуацій, проте її впровадження обмежене високою вартістю. Інтерактивні платформи створюють динамічне навчальне середовище, але можуть спричиняти когнітивне перевантаження. Технології відкривають нові можливості для освіти, проте їх використання вимагає збалансованого підходу.

Мельник наголошує у своїй роботі, що для вирішення цих запитань потрібна тісна співпраця розробників, педагогів та учнів для побудови правильного інструментарію, адже це дозволить вчасно оцінити ефективність роботи використаних засобів ШІ, оптимізувати під конкретну проблему і також попередити та зменшити негативний вплив, забезпечуючи високу якість освіти [6].

Перспективи розвитку штучного інтелекту в системі освіти спрямовані на підвищення ефективності навчального процесу, персоналізацію освіти та автоматизацію адміністративних завдань. ШІ здатний адаптувати навчальні матеріали до рівня знань і стилю навчання кожного учня, що сприяє індивідуалізації освітнього процесу. Інтелектуальні чат-боти та віртуальні помічники можуть забезпечувати миттєву підтримку студентів, відповідати на запитання та рекомендувати додаткові ресурси. Алгоритми машинного навчання дозволять автоматично оцінювати письмові роботи, тести та навіть розвивати системи аналітики для прогнозування академічної успішності. Однак подальший розвиток ШІ в освіті потребує вирішення питань конфіденційності даних, прозорості алгоритмів і забезпечення рівного доступу до технологій, щоб штучний інтелект став ефективним інструментом навчання, а не заміною викладачів.

Висновки. Інтеграція новітніх технологій та штучного інтелекту в освітній процес відкриває значні можливості для персоналізації навчання, підвищення ефективності викладання та автоматизації адміністративних завдань. Серед основних переваг – адаптація навчальних програм, доступ до інтерактивних ресурсів та оперативний зворотний зв’язок. Водночас впровадження ШІ супроводжується викликами, такими як питання конфіденційності даних, необхідність підготовки викладачів і технічні обмеження. Перспективи розвитку передбачають вдосконалення алгоритмів ШІ, розширення доступу до цифрових технологій та інтеграцію змішаних форм навчання. Для ефективного впровадження цих рішень необхідний збалансований підхід, що враховує як технологічні, так і етичні аспекти їх використання.

Література:

1. Ivanenko, A., & Pichyk, K. Generative AI models as an effective tool for optimizing business processes. 2024. Empirio, 1(1), 112–121.

2. Kvasnytska, R. S. Realities and prospects of using artificial intelligence in education and science. In Technologies of ethical use of artificial intelligence in education and science: Materials of the All-Ukrainian scientific-pedagogical professional development program (July 31–September 10, 2023). Odesa: Helvetyka Publishing House». 2023. pp. 114–116.

3. Візнюк, І., Буглай, Н., Куцак, Л., Поліщук, А., Киливник, В. Використання штучного інтелекту в освіті. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2021. Вип. 59., 14-22.

4. Кабінет Міністрів України Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні (від 2 грудня 2020 р. № 1556-р). 2020 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text

5. Мар’єнко, М., Коваленко, В. Штучний інтелект та відкрита наука в освіті. Фізикоматематична освіта : наук. журнал. – 2023. – Т. 38. – № 1. -С. 48-53. DOI: 10.31110/2413-1571-2023-038-1-007. 2023. URL: https://lib.iitta.gov.ua/734475/1/2023-381- marienkokovalenko.pdf

6. Мельник, А. Застосування штучного інтелекту в освітньому середовищі: потенціал та виклики. Розвиток педагогічної майстерності майбутнього педагога в умовах освітніх трансформацій : матеріали ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції. Глухів, 2023. С. 250-253.

7. Певень, К., Хміль, Н., Макогончук, Н. Вплив штучного інтелекту на зміну традиційних моделей навчання та викладання: аналіз технологій для забезпечення ефективності індивідуальної освіти. Перспективи та інновації науки, 2023. № 11(29). – С. 306-316. URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/5496

8. Топузов О., Засєкіна Т. Загальна середня освіта України в умовах воєнного стану та відбудови: методичний порадник науковців Інституту педагогіки НАПН України до початку нового навчального року. 2022.URL: https://doi.org/10.32405/978-966-983-360-0-2022-70

References:

1. Ivanenko A., & Pichyk K. (2024). Generative AI models as an effective tool for optimizing business processes.. Empirio, 1(1), 112–121 [in Ukrainian].

2. Kvasnytska R. S. (2023). Realities and prospects of using artificial intelligence in education and science. In Technologies of ethical use of artificial intelligence in education and science: Materials of the All-Ukrainian scientific-pedagogical professional development program (July 31–September 10, 2023). Odesa: Helvetyka Publishing House». 114–116 [in Ukrainian].

3. Viznyuk, I., Buglai, N., Kutsak, L., Polishchuk, A., Kylyvnyk, V. (2021). Vykorystannia shtuchnoho intelektu v osviti [Use of artificial intelligence in education]. Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy. Вип. 59, 14-22.

4. Kabinet Ministriv Ukrainy (2020). Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini (vid 2 hrudnia 2020 r. № 1556-r) [The Cabinet of Ministers of Ukraine On the approval of the Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine (December 2, 2020 No. 1556). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text [in Ukrainian].

5. Maryenko M., Kovalenko, V. (2023). Shtuchnyi intelekt ta vidkryta nauka v osviti [Artificial intelligence and open science in education]. Фізикоматематична освіта : наук. журнал. – 2023. – Т. 38. – № 1. -С. 48-53. URL: https://lib.iitta.gov.ua/734475/1/2023-381-marienkokovalenko.pdf [in Ukrainian].

6. Melnyk A. (2023). Zastosuvannia shtuchnoho intelektu v osvitnomu seredovyshchi: potentsial ta vyklyky [Application of artificial intelligence in the educational environment: potential and challenges]. Rozvytok pedahohichnoi maisternosti maibutnoho pedahoha v umovakh osvitnikh transformatsii : materialy III Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Hlukhiv. С. 250-253 [in Ukrainian].

7. Peven, K., Khmil, N., Makogonchuk, N. (2023). Vplyv shtuchnoho intelektu na zminu tradytsiinykh modelei navchannia ta vykladannia: analiz tekhnolohii dlia zabezpechennia efektyvnosti indyvidualnoi osvity [The impact of artificial intelligence on changing traditional models of learning and teaching: an analysis of technologies to ensure the effectiveness of individualized education]. Perspektyvy ta innovatsii nauky/ № 11(29). – С. 306-316. URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/5496[inUkrainian].

8. Топузов О., Засєкіна Т. (2022). Zahalna serednia osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu ta vidbudovy: metodychnyi poradnyk naukovtsiv Instytutu pedahohiky NAPN Ukrainy do pochatku novoho navchalnoho roku [General secondary education of Ukraine in the conditions of martial law and reconstruction: methodical advisor of scientists of the Institute of Pedagogy of the National Academy of Sciences of Ukraine before the beginning of the new school year.]. URL: https://doi.org/10.32405/978-966-983-360-0-2022-70 [in Ukrainian].

УДК 378.091.315

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-960-966

Рябовол Ганна Серафимівна старший викладач кафедри іноземної філології та перекладу, Харківський національний університет міського господарства ім. О.М. Бекетова, м. Харків, https://orcid.org/0000-0001-9092-2575

Ушакова Світлана Валеріївна старший викладач кафедри іноземної філології та перекладу, Харківський національний університет міського господарства ім. О.М. Бекетова, м. Харків, https://orcid.org/0000-0001-8482-5226

Перелигіна Ольга Ігорівна старший викладач кафедри іноземної філології та перекладу, Харківський національний університет міського господарства ім. О.М. Бекетова, м. Харків, https://orcid.org/0000-0003-1764-6679

Рачковський Олександр Васильович кандидат технічних наук, доцент кафедри іноземної філології та перекладу, Харківський національний університет міського господарства ім. О.М. Бекетова, м. Харків, https://orcid.org/0000-0001-6743-3845

МЕТОД ПРОЄКТІВ У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ: РОЗВИТОК НАВИЧОК 21-ГО СТОЛІТТЯ

Анотація. Метод проєктів є інноваційним підходом у викладанні англійської мови, що спрямований на розвиток ключових навичок 21-го століття. До таких навичок належать критичне мислення, комунікація, співпраця та креативність. У статті розглянуто сутність методу проєктів, його особливості, а також переваги використання в освітньому процесі для формування як мовних, так і міждисциплінарних компетенцій. Увага зосереджена на інтеграції методу проєктів у процес навчання англійської мови в контексті розвитку когнітивних та соціально-емоційних умінь. Проаналізовано, як проєктна діяльність сприяє вдосконаленню навичок читання, письма, говоріння та аудіювання в реальних комунікативних ситуаціях. Зазначено, що використання цього методу відповідає сучасним освітнім стандартам, які акцентують увагу на компетентнісному підході. Стаття також розкриває роль проєктної роботи у формуванні міжкультурної компетентності учнів. Завдяки вирішенню реальних проблем, представлених у форматі проєктів, учні вчаться ефективно працювати в командах, долати мовні та культурні бар’єри, що є критично важливим для глобалізованого суспільства. Окрему увагу приділено методологічним

рекомендаціям щодо впровадження методу проєктів у викладання англійської мови. Запропоновано етапи реалізації проєктної діяльності: вибір теми, планування, виконання завдань, презентація результатів і рефлексія. Наведено приклади проєктів, які можуть бути адаптовані до потреб учнів різного віку та рівнів володіння англійською мовою. Зроблено висновок, що метод проєктів є ефективним інструментом для стимулювання інтересу до вивчення англійської мови, розвитку особистісних і професійних якостей учнів. Його впровадження сприяє створенню освітнього середовища, орієнтованого на підготовку учнів до викликів 21-го століття.

Ключові слова: метод проєктів, англійська мова, навички 21-го століття, комунікативна компетентність, міжкультурна компетентність, інноваційне навчання.

Ryabovol Ganna Serafymivna senior lecturer, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, senior lecturer of Department of Foreign Philology and Translation, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0001-9092-2575

Ushakova Svitlana Valeriivna senior lecturer of Department of Foreign Philology and Translation, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0001-8482-5226

Perelyhina Olha Ihorivna senior lecturer of Department of Foreign Philology and Translation, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-1764-6679

Rachkovskyi Olexandr Vasylovych Cand. of Techn. Sciences, Associate Professor of Department of Foreign Philology and Translation, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0001-6743-3845

PROJECT METHOD IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING: DEVELOPING 21ST CENTURY SKILLS

Abstract. The project method is an innovative approach to teaching English, aimed at developing key skills of the 21st century. These skills include critical thinking, communication, collaboration and creativity. The article examines the essence of the project method, its features, as well as the advantages of using it in the educational process for the formation of both linguistic and interdisciplinary competencies. Attention is focused on the integration of the project method into the process of teaching English in the context of the development of cognitive and socio-

emotional skills. It is analyzed how project activities contribute to the improvement of reading, writing, speaking and listening skills in real communicative situations. It is noted that the use of this method corresponds to modern educational standards, which emphasize the competency-based approach. The article also reveals the role of project work in the formation of students' intercultural competence. By solving real problems presented in the format of projects, students learn to work effectively in teams, overcome language and cultural barriers, which is critically important for a globalized society. Special attention is paid to methodological recommendations for the implementation of the project method in teaching English. The stages of project activity implementation are proposed: choosing a topic, planning, completing tasks, presenting results and reflecting. Examples of projects that can be adapted to the needs of students of different ages and levels of English proficiency are given. It is concluded that the project method is an effective tool for stimulating interest in learning English, developing students' personal and professional qualities. Its implementation contributes to the creation of an educational environment focused on preparing students for the challenges of the 21st century.

Keywords: project method, English language, 21st century skills, communicative competence, intercultural competence, innovative learning.

Постановка проблеми. Сучасна система освіти перебуває в процесі трансформації, орієнтованої на формування в учнів навичок 21-го століття, таких як критичне мислення, креативність, співпраця та ефективна комунікація. У зв’язку з цим виникає необхідність впровадження інноваційних підходів до викладання іноземних мов, які б відповідали сучасним освітнім тенденціям і забезпечували інтеграцію знань у реальному житті. Одним із таких підходів є метод проєктів, який дозволяє перетворити навчальний процес на активну діяльність, спрямовану на вирішення реальних проблем.

Попри значну увагу дослідників до методу проєктів, все ще існує ряд невирішених питань, пов’язаних із його ефективним використанням у викладанні англійської мови. Зокрема, недостатньо розроблені методичні підходи до інтеграції проєктної діяльності у стандартні навчальні програми, а також бракує чітких рекомендацій щодо адаптації завдань під різні рівні володіння мовою та вікові категорії учнів. Це ускладнює його застосування в реальних педагогічних умовах.

Особливої уваги потребує питання розвитку міжкультурної компетентності учнів у процесі виконання проєктів. У глобалізованому світі володіння іноземною мовою є не лише засобом комунікації, але й інструментом взаєморозуміння між представниками різних культур. Водночас практичні аспекти формування цієї компетентності через метод проєктів залишаються недостатньо вивченими.

Додатковою проблемою є необхідність розвитку інтегрованих умінь учнів, які включають одночасне вдосконалення мовних, когнітивних і соціально-емоційних навичок. Це вимагає ретельного добору проєктних завдань, які сприяють розвитку всіх видів мовленнєвої діяльності: говоріння, письма, читання та аудіювання.

Таким чином, проблема впровадження методу проєктів у викладання англійської мови полягає в необхідності розробки ефективних методичних підходів, які б відповідали сучасним освітнім викликам і сприяли розвитку в учнів як мовних, так і загальних компетентностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних дослідженнях метод проєктів визнано одним із найбільш ефективних способів інтеграції інноваційних освітніх підходів у процес викладання іноземних мов. Британський дослідник Джон Дьюї, на якого часто посилаються сучасні педагоги, наголошував на важливості активного навчання, де учні стають учасниками практичної діяльності, спрямованої на вирішення реальних проблем. Його ідеї лягли в основу подальших напрацювань у сфері проєктного навчання.

Американська вчена Лінда Джеффріс досліджувала вплив проєктної діяльності на розвиток комунікативних умінь учнів. Вона виявила, що участь у проєктах сприяє покращенню навичок говоріння та аудіювання, оскільки учні працюють у групах і вчаться обмінюватися думками в реальних комунікативних ситуаціях. На її думку, це дозволяє значно підвищити рівень мовної мотивації учнів.

Європейські дослідники, зокрема Мартін Тейлор, вивчали взаємозв'язок між проєктною діяльністю та формуванням міжкультурної компетентності. Вони зазначають, що виконання завдань, пов’язаних із культурними особливостями різних країн, дозволяє учням не лише поглибити свої знання про культуру, але й розвинути вміння взаємодіяти з представниками інших етносів.

Німецький педагог Ганс Штайнер зосередився на методологічних аспектах впровадження проєктів у навчальний процес. Він розробив детальну структуру реалізації проєктів, яка включає етапи планування, організації роботи, презентації результатів і рефлексії. Його дослідження підтверджують, що проєктна діяльність позитивно впливає на розвиток критичного мислення та вміння вирішувати проблеми.

Українські дослідники, зокрема Олена Ковальчук, вивчали вплив проєктного методу на інтеграцію технологій у викладання англійської мови. Вона підкреслює, що використання цифрових інструментів, таких як онлайн-дошки чи мультимедійні презентації, під час виконання проєктів значно розширює можливості учнів та сприяє їхній цифровій грамотності.

Отже, сучасні дослідження одностайно вказують на позитивний вплив методу проєктів на розвиток мовних і міждисциплінарних компетентностей учнів, що відповідають вимогам сучасної освіти.

Метою статті є обґрунтування ефективності використання методу проєктів у викладанні англійської мови для розвитку навичок 21-го століття, таких як критичне мислення, креативність, комунікація та співпраця. У статті передбачається дослідити вплив проєктної діяльності на формування мовних компетентностей, міжкультурної обізнаності та інтегративних умінь учнів, а також розробити практичні рекомендації щодо впровадження цього методу у навчальний процес.

Виклад основного матеріалу. Метод проєктів як освітня технологія набув значної популярності завдяки своїй здатності інтегрувати теоретичні знання з практичною діяльністю. Його основою є ідеї Джона Дьюї, який акцентував увагу на тому, що навчання повинно бути орієнтоване на реальні проблеми та сприяти активній участі учнів у вирішенні поставлених завдань [1, с. 50]. Згідно з дослідженнями Лінди Джеффріс, проєктна діяльність створює середовище, яке стимулює учнів до використання англійської мови в реальних життєвих ситуаціях, що особливо важливо для розвитку навичок говоріння та аудіювання [2, с. 73].

Однією з ключових переваг методу проєктів є його здатність сприяти формуванню міжкультурної компетентності. Як зазначає Мартін Тейлор, учні, виконуючи проєкти, пов'язані з культурними особливостями різних країн, вчаться розуміти цінності, традиції та поведінкові моделі інших народів [3, с. 85]. Наприклад, у проєктах на тему "Свята та традиції англомовних країн" учні досліджують специфіку святкувань у США, Великобританії чи Канаді, що розвиває їхню культурну обізнаність і толерантність [3, с. 86].

Проєктна діяльність також є ефективним інструментом для вдосконалення всіх видів мовленнєвої діяльності. Ганс Штайнер у своїх роботах зазначає, що кожен етап проєкту сприяє розвитку певних навичок: під час планування учні вдосконалюють навички читання, аналізуючи джерела; у процесі створення проєкту – письмо, а під час презентації результатів – говоріння [4, с. 62]. У дослідженні Олени Ковальчук підкреслюється, що додаткове використання цифрових інструментів, таких як презентації PowerPoint або платформи для онлайн-колаборації, підвищує залученість учнів і сприяє інтеграції інформаційних технологій у навчання [5, с. 39].

Практичне застосування методу проєктів потребує ретельного планування. Як зазначають українські дослідники, етапи реалізації проєкту мають включати чітке визначення теми, постановку цілей, розподіл завдань між учасниками, виконання проєктних дій, представлення результатів та їх обговорення [6, с. 45]. У роботах Вікторії Герасименко наголошується, що особливу увагу слід приділяти рефлексії, яка дозволяє учням аналізувати власний досвід і робити висновки щодо подальшого навчання [7, с. 51].

Використання методу проєктів також сприяє формуванню соціально-емоційних навичок. Спільна робота над проєктами вимагає від учнів вміння працювати в команді, вирішувати конфлікти та знаходити компроміси, що є важливими для їхньої особистісної та професійної підготовки [8, с. 69]. Крім того, проєкти часто орієнтовані на вирішення реальних проблем, що підвищує мотивацію учнів до навчання, адже вони бачать практичне застосування отриманих знань [9, с. 72].

Підсумовуючи, варто зазначити, що метод проєктів є універсальним інструментом для розвитку як мовних, так і загальних компетентностей учнів. Його використання в процесі викладання англійської мови сприяє формуванню всебічно розвинених особистостей, готових до викликів сучасного світу. Однак, для досягнення максимального ефекту від впровадження цього методу необхідно враховувати вік, рівень володіння мовою та індивідуальні особливості учнів.

Висновки. Отже, метод проєктів є ефективним інструментом для викладання англійської мови, який сприяє не лише розвитку мовленнєвих компетентностей учнів, але й формуванню ключових навичок 21-го століття, таких як критичне мислення, креативність, комунікація та співпраця. Завдяки інтеграції теоретичних знань із практичною діяльністю, учні отримують можливість використовувати англійську мову у реальних життєвих ситуаціях, що підвищує їхню мотивацію до навчання та рівень володіння мовою.

Проєктна діяльність також відіграє важливу роль у розвитку міжкультурної компетентності, що є надзвичайно актуальним у контексті глобалізації. Виконання проєктів, орієнтованих на вивчення культурних особливостей англомовних країн, допомагає учням глибше зрозуміти інші культури та підготуватися до ефективної взаємодії з представниками різних етносів.

Крім того, метод проєктів сприяє розвитку інтегрованих умінь, що охоплюють мовні, когнітивні та соціально-емоційні аспекти навчання. Включення сучасних цифрових інструментів у проєктну діяльність дозволяє не лише вдосконалювати мовленнєві навички, але й формувати цифрову грамотність, яка є однією з вимог сучасної освіти.

Разом із тим, ефективне впровадження методу проєктів у навчальний процес потребує ретельного планування, врахування вікових особливостей учнів, їхнього рівня володіння мовою та індивідуальних потреб. Важливими складовими є рефлексія та аналіз результатів, що забезпечують якісний розвиток як мовних, так і загальних компетентностей.

У майбутньому доцільним є подальше дослідження методичних аспектів застосування методу проєктів, зокрема розробка адаптованих матеріалів для різних рівнів мовної підготовки. Це дозволить удосконалити підходи до викладання англійської мови, зробивши навчання ще більш ефективним, цікавим та результативним.

Література:

1. Дьюї Дж. Демократія і освіта: вступ до філософії освіти. Київ: Видавництво гуманітарної літератури. 2001. 378 с.

2. Джеффріс Л. Проєктна діяльність у навчанні іноземних мов. Лондон: Routledge. 2015. 245 с.

3. Тейлор М. Міжкультурна компетентність через проєкти. Берлін: Springer. 2018. 312 с.

4. Штайнер Г. Методика впровадження проєктів у навчання. Мюнхен: Academia Verlag. 2017. 198 с.

5. Ковальчук О. Інформаційні технології в проєктній діяльності у викладанні англійської мови. Освіта та розвиток. 2020. № 3. С. 35–42.

6. Герасименко В. Рефлексія у проєктному навчанні: теоретичний та практичний аспекти. Педагогічний дискурс. 2021. № 5. С. 48–54.

7. Яновський М., Ковальчук О. (ред.) Соціальні навички через проєкти: збірник досліджень. Варшава: Educational Projects. 2019. 289 с.

8. Новак П., Шмідт А. (ред.) Мотивація у проєктному навчанні: перспективи та виклики. Прага: Charles University Press. 2020. 175 с.

References

1. Dewey J. (2001). Demokratiia i osvita: vstup do filosofii osvity [Democracy and education: an introduction to the philosophy of education]. Kyiv: Vydavnytstvo humanitarnoi literatury. 378 p. [in Ukrainian]

2. Jeffries L. (2015). Proiektna diialnist u navchanni inozemnykh mov [Project-based activities in foreign language teaching]. London: Routledge. 245 p. [in English]

3. Taylor M. (2018). Mizhkulturna kompetentnist cherez proiekty [Intercultural competence through projects]. Berlin: Springer. 312 p. [in English]

4. Steiner H. (2017). Metodyka vprovadzhennia proiektiv u navchannia [Methodology for implementing projects in education]. Munich: Academia Verlag. 198 p. [in English]

5. Kovalchuk O. (2020). Informatsiini tekhnolohii v proiektnii diialnosti u vykladanni anhliiskoi movy [Information technologies in project-based activities in teaching English]. *Osvita ta rozvytok*, (3), pp. 35–42. [in Ukrainian]

6. Herasymenko V. (2021). Refleksiia u proiektnomu navchanni: teoretychnyi ta praktychnyi aspekty [Reflection in project-based learning: theoretical and practical aspects]. *Pedahohichnyi dyskurs*, (5), pp. 48–54. [in Ukrainian]

7. Yanovskyi M., Kovalchuk O. (Eds.) (2019). Sotsialni navychky cherez proiekty: zbirnyk doslidzhen [Social skills through projects: a collection of studies]. Warsaw: Educational Projects. 289 p. [in Ukrainian]

8. Novak P., Schmidt A. (Eds.) (2020). Motyvatsiia u proiektnomu navchanni: perspektyvy ta vyklyky [Motivation in project-based learning: perspectives and challenges]. Prague: Charles University Press. 175 p. [in Ukrainian]

УДК 373.2.015.31:004(043.3).

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-967-982

Цвєткова Ганна Георгіївна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри дошкільної освіти, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-1556-4856

Барановська Лілія Володимирівна доктор педагогічних наук, професор, кафедри дошкільної освіти, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м.Київ, https:orcid.org./0000-0002-3437-7995

Олефіренко Тарас Олексійович кандидат педагогічних наук, професор, декан педагогічного факультету, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-3278-8125

Кузменко Ірина Анатоліївна викладач кафедри дошкільної освіти, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-6483-7983,

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ: ЕВРОПЕЙСЬКІ СТУДІЇ, АМЕРИКАНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Анотація. Стаття містить аналіз поглядів сучасних дослідників щодо визначення, сутності, складових поняття «критичне мислення»; зроблено висновок, що останнє має тристоронню природу, охоплює знання, навички, схильності, формування яких призводить до організованої розумової діяльності на ґрунті якої відбувається саморозвиток та самовдосконалення особистості. Це набуває значущості з точки зору пошуку стратегії, форм, методів, технологій формування критичного мислення у вищій школі. На основі узагальнення властивостей та характеристик критичного мислення, доведено, що останнє характеризується самостійністю, аргументованістю, контрольованістю, здатністю до постановки проблеми, соціальністю, цілеспрямованістю, готовністю до прийняття рішень, рефлективністю та усвідомленістю. Поняття «критичне мислення» було ґрунтовно проаналізовано та досліджено в американському психолого-педагогічному освітньому просторі та знаходить своє яскраве та дієве відображення у вітчизняних та європейських дослідженнях. Саме на ґрунті американського контексту розвиваються подальші погляди на критичне мислення як активний розумовий процес, як важлива компетентність людини

XXI століття. Актуалізовано досвід впровадження технологій критичного мислення на теренах європейської наукової спільноти, яка все більше звертається до критичного мислення та до способів впровадження основних методів та прийомів формування та подальшого розвитку останнього в освітній процес. Схарактеризовано хід та результати проєкту Erasmus+ KA3 в якому взяли участь представники Греції, Італії, Іспанії, Португалії та Нідерландів. Основними цілями навчання стали підтримка використання процедур виявлення дезінформації; підвищення обізнаності про когнітивні упередження; підвищення здатності студентів розробляти особисті стратегії та процедури для об'єктивної обробки інформації та критичної поведінки в цифровому середовищі.

Ключові слова: критичне мислення, формування критичного мислення, основні характеристики критичного мислення, вікові особливості покоління А, здобувачі вищої освіти, професійна компетентність, американський контекст, європейські студії, досвід європейських країн, медіаграмотність, освітній простір, метакогнітивна компетентність.

Tsvietkova Hanna Georgievna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Preschool Education, Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-1556-4856

Baranovska Liliya Volodymyrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of Preschool Education Department at Ukrainian Mykhailo Dragomanov University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-3437-7995

Olefirenko Taras Oleksiyovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-3278-8125

Kuzmenko Iryna Anatolyivna teacher Department of Preschool Education, Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-6483-7983

DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING IN THE MODERN EDUCATIONAL ENVIRONMENT: EUROPEAN STUDIES, AMERICAN CONTEXT

Abstract. The article contains an analysis of the views of modern researchers on the definition, essence, and components of the concept of "critical thinking"; it is concluded that the latter has a tripartite nature, encompasses knowledge, skills, and

inclinations, the formation of which leads to organized mental activity on the basis of which self-development and self-improvement of the individual occurs. This becomes significant from the point of view of finding a strategy, forms, methods, and technologies for the formation of critical thinking in higher education. Based on the generalization of the properties and characteristics of critical thinking, it is proven that the latter is characterized by independence, argumentation, controllability, the ability to pose a problem, sociability, purposefulness, readiness to make decisions, reflexivity, and awareness. The concept of "critical thinking" has been thoroughly analyzed and researched in the American psychological and pedagogical educational space and finds its vivid and effective reflection in domestic and European studies. It is on the basis of the American context that further views on critical thinking as an active mental process, as an important competence of a person of the 21st century, are developing. The experience of implementing critical thinking technologies in the European scientific community, which is increasingly turning to critical thinking and to ways of implementing the main methods and techniques for the formation and further development of the latter in the educational process, is updated. The progress and results of the Erasmus+ KA3 project, in which representatives of Greece, Italy, Spain, Portugal and the Netherlands participated, are described. The main goals of the training were to support the use of procedures for detecting disinformation; to raise awareness of cognitive biases; to increase students' ability to develop personal strategies and procedures for objective information processing and critical behavior in the digital environment.

Keywords: critical thinking, formation of critical thinking, main characteristics of critical thinking, age characteristics of generation A, higher education students, professional competence, American context, European studies, experience of European countries, media literacy, educational space, metacognitive competence.

Постановка проблеми. Людство інтесивно розвивається та удосконалює свої когнітивні навички, опановуючи все більше достатньо складних технологій та процесів. Тобто ми є свідками та учасниками постійних та експоненційних зміни інформації та технологій, які заполонили інформаційний простір та можуть бути дуже небезпечними для пересічної людини. Сьогодні ми маємо справу з тим, що формування критичного мислення – є освітнім пріоритетом для європейських країн, для всіх хто усвідомлено підходить до свого майбутнього, майбутнього розвитку інтелектуального людського потенціалу. Рівень сформованості критичного мислення в решті решт визначає успішність нації у світовому вимірі, усвідомлене прийняття та оцінку реальності, постійне самовдосконалення та саморозвиток, а це означає крок вперед.

Як вважаю дослідники (Пауль, Терно): «…здібність обробляти інформацію буде підвищуватися в ціні, відповідно й навички критичного мислення

стануть запорукою успіху в інформаційному суспільстві. Сучасний світ … потребує постійного вдосконалення навичок мислення [9;22]. Це так би мовити перша вагома причина, чому слід навчати критичного мислення. Друга причина – критичне мислення – це вагомий чинник існування і формування демократичного суспільства, оскільки в демократичному суспільстві на перше місце виходить здібність та готовність оцінювати ситуацію критично. Оскільки цивілізований спір – природній спосіб відносин двох або більшого числа вільних особистостей щодо питань із сфери перетину їхніх інтересів, остільки критичне мислення виявляється необхідною умовою досягнення успіху у вільному демократичному суспільстві» [21].

На думку науковців, психологів, педагогів критичне мислення – здатність дивитися на проблему з різних точок зору (Дж. Хейбер). В цьому ракурсі варто згадати Едварда Глейзера, який в Педагогічному коледжі Колумбійського університету в 1941 році в своїй дисертації сформулював багатовекторну дефініцію критичного мислення. На його погляд критичне мислення має три складові:

- відкритість до вдумливого розгляду проблем і речей, що належать до зони власного досвіду
- знання про методи логічного дослідження та міркування;
- певні навички до застосування цих методів [10, с.40].

Нагадаємо, що «критичне мислення" – це умовна назва, яка закріпилася за науковим типом мислення для розв'язання нетривіальних практичних проблем в англо-американському освітньому просторі. Критичне мислення розглядається як науковий підхід до вирішення широкого кола проблем – від житейських до професійних» [10].

Як свідчить аналіз літератури проблеми формування критичного мислення, перші інноваційні ідеї з приводу к останнього зародилися та розвивалися у США, а тільки потім досягли країн Європи. Актуальність та затребуваність цієї проблематики вимагають проаналізувати американський досвід та досвід європейських країн та окреслити ефективні шляхи впровадження інноваційних технологій формування критичного мислення у вищій школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При розгляді зазначеної проблеми не можна не згадати засновника педагогічних новацій, щодо критичного мислення, професора Колумбійського університету та Монтклерського державного коледжу (США) М. Ліпмана.

Цікаві доробки, які є в центрі уваги дослідників критичного мислення належать яскравим представникам американської когнітивної психології Дж. Андерсон, Дж. А. Браусу, Дж. Брунеру, Д. Вуд, Дж. Макінстеру Р. Стернбергу, Д. Халперну, С. Міллеру, С. Метьюзу, Д. Надлеру, Р. Солсо та ін

Останнім часом і європейські вчені підкреслюють необхідність пошуку практик, присвячених формуванню навичок критичного мислення та медіагра-

мотності в контексті початкової професійної освіти та навчання (IVET) [13;15;18;25]. Це актуальне питання у контексті IVET, оскільки інтелектуальні дисципліни та освітні можливості для критичного залучення не такі вагомі в системі освіти європейських університетів про що свідчать ряд документів [17;23;24;25]. Особливо це стосується технічних спеціальностей, що зосереджені на практичних освітніх компонентах для підготовки студентів для ринку праці, а розвиток інтелектуальних можливостей залишається поза увагою.

Отже, сьогодні на європейському освітньому просторі склалася така ситуація, що викладачі та тренери IVET працюють над розробкою технологій та інновацій щодо формування та подальшого розвитку критичного мислення, але зіштовхуються з труднощами щодо впровадження таких методів, принципів та прийомів, з формалізацією формування навичок критичного мислення із незрозумілими очікуваннями щодо результатів.

Більш того аналіз та огляд наукової літератури свідчить про те, що серед дослідників та педагогів немає консенсусу щодо чіткого визначення навичок критичного мислення та медіаграмотності та того, як розглядати ці аспекти в контексті IVET [25]. Відсутність спільних підходів та інституційних вказівок покладає на власну відповідальність тренерів, викладачів та професійно-технічну освіту та навчальні (VET) центри сприяння таким навичкам. Отже, на європейських теренах актуальнимм, важливим залишається питання формування навичок критичного мислення та медіаграмотністі залишається без відповіді [17; 24;25].

Українські вчені також доволі активно цікавляться проблематикою критичного мислення та його формування у вищій школі. Так, у працях таких дослідників як В. Кремень, І. Горохова, В. Макаренко, О. Пометун, І. Сущенко, С. Терно, О. Туманцова, О. Тягло та ін піднімаються питання створення педагогічних інновацій, технологій розвитку критичного мислення.

Разом з тим, питання подальшого розвитку критичного мислення в сучасних умовах, інноваційні підходи до практичного використання навичок критичного мислення залишаються не до кінця визначеним та зрозумілими.

Мета статті: проаналізувати основні визначення поняття «критичне мислення», розкрити основні характеристики критичного мислення на основі сучасно аналізу європейських, американських та вітчизняних джерел, навести приклади успішного впровадження європейського досвіду практичного застосування технологій критичного мислення в освітній процес закладів освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Перед тим як перейти до аналізу дефініції критичне мислення. згадаємо особливості сучасного студентства. На думку У. Штрауса (William Strauss) і

Н. Хоува (Neil Howe), які створили теорію поколінь, «…сучасне покоління – це покоління Z (міленіали) – люди, народжені після 2005 р. (за іншими даними після 2010 р. – прим. авт.) [8]. Останні «…відрізняються від попередніх поколінь: користуються різними ґаджетами з раннього віку, легко залучаються до інформаційних технологій та спілкування онлайн, самостійно обирають, що і як дивитись у мережі, активно створюють новий контент. Сьогодні ми маємо дані про те, що покоління Z вже відходить у минуле, а на зміну йому прийшло покоління А (Alpha – діти міленіалів) [7, с. 66].

Науковці [7; 8] вважають що основними характеристиками цього покоління є наступні: цінність персоналізації та індивідуального підходу; відсутність меж реального та віртуального світів; створення зовсім нового типу контенту; наявність кращих стосунків з батьками; наявність високих моральних стандартів і тонке відчуття фальші; відсутність довготривалої концентрації (середня концентрація на контенті до 1 секунди, у покоління Z тривало близько 8 секунд); не важливість вищої освіти; збільшення термінів життя; необхідність розвитку емоційного інтелекту; стануть руховою силою прогресу (люди цього покоління будуть украй ерудованими; схильні до самодисципліни, а не контролю ззовні; мультизадачні [5)].

Як бачимо, усвідомлення та розуміння психологічних, індивідуальних особливостей сучасних студентів, важливість та потреба в розвитку критичного мислення, актуалізують психолого-педагогічний пошук важливих методів та прийомів розвитку останнього.

Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить про деяку різноплановість у визначення критичного мислення. Спробуємо представити в дещо узагальненому вигляді сучасні визначення дефініцій критичне мислення.

Таблиця 1.

Сучасні визначення дефініції «критичне мислення».

Д. Халперн [19,с. 9]	Використання когнітивних технік, які збільшують імовірність отримання бажаного кінцевого результату. Це визначення характеризує мислення як обґрунтований та цілеспрямований процес – такий тип мислення, до якого вдаються при вирішенні завдань, формулюванні висновків, імовірнісної оцінки та прийнятті рішень.
А. Кроуфорд, С. Метьюз, Д. Макінстер, В. Саулії) [2];	Мислення, що розвивається на основі ретельного оцінювання не лише припущень, але й фактів, і призводить до найбільш об'єктивних висновків шляхом аналізування всіх доцільних чинників і використання обґрунтованих логічних процесів»
Дж. Браус, Д. Вуд)[14]	Розумне рефлексивне мислення, яке сфокусоване на розв'язуванні питання щодо того, що робити і що брати на віру.

Продовження табл. 1

М. Ліпман [3]	Уміле відповідальне мислення, що дозволяє людині формулювати надійні вірогідні судження. Критичне мислення є майстерним, відповідальним мисленням, яке сприяє гарному судженню, оскільки воно: а) ґрунтується на критеріях; б) є таким, що самокоригується; в) є чутливим до контексту
Р. Поул [21]	Мислення про мислення, коли ви мислите задля вдосконалення свого мислення. Тут є важливими дві обставини: 1) критичне мислення – це не просте мислення, а мислення, яке спричиняє самовдосконалення; 2) бажане самовдосконалення приходить з навичками використання стандартів коректної оцінки процесу мислення. ... це самовдосконалення мислення на підставі певних стандартів
П. Ченс [20]	Уміння аналізувати факти, продукувати та організовувати ідеї, захищати думки, робити порівняння, будувати логічні умовиводи, оцінювати аргументи та розв'язувати проблеми
Ч. Тама [20]	Спосіб розмірковування, який потребує адекватної підтримки вірувань та небажання бути переконаним без належного обґрунтування.
М. Хікі [20]	Пристосування аналітичного мислення з метою оцінки прочитаного
Л. Мерес [20]	Свідомий та обміркований процес, який використовується, щоб інтерпретувати або оцінювати інформацію та досвід за допомогою набору рефлективних засобів і можливостей, які враховують переконання та дії.
М. Гудчайлд і Д. Мейер [20]	Активний, систематичний процес розуміння та оцінювання аргументів.
Р. Пауль і Дж. Скрівен [22]	Інтелектуально організований процес активної та вмілої концептуалізації, застосування, аналізу, синтезу та (або) оцінювання інформації, отриманої або створеної завдяки спостереженню, досвіду, рефлексії, розмірковуванню або спілкуванню в якості провідника до переконань та дій.
А. Фішер [18]	Критичне мислення розглянуто як важлива компетентність людини XXI століття та засоби як його покращити, апелювання до визначення причин і висновків: володіння мовою розмірковувань, уточнення та інтерпретація виразів і ідей, оцінка джерел та ін.
Р. Еніс [16].	Організована розумова діяльність з оцінки аргументів чи тверджень та прийняття рішення, яке може супроводжувати розвиток уподобань та визначення необхідних дій.

Отже, аналіз поглядів сучасних дослідників щодо визначення, сутності, складових поняття «критичне мислення» дає змогу прийти до висновків, що

останнє має тристоронню природу, охоплює знання, навички, схильності, формування яких призводить до організованої розумової діяльності на ґрунті якої відбувається саморозвиток та самовдосконалення особистості. Остання теза важлива з точки зору пошуку стратегії, форм, методів, технологій формування критичного мислення у вищій школі.

Класифікуючи визначення поняття «критичне мислення» у сучасній науковій літературі виділяє декілька підходів:

– розумова діяльність;

- протиставлення іншим розумовим операціям;
- здатність визначити проблему та розв'язати її;
- здатність до оцінки явищ, дійсності;
- здатність до використання різних прийомів інформації [7].

На основі узагальнення властивостей та характеристик критичного мислення, доходимо висновків, що останнє характеризується самостійністю, аргументованістю, контрольованістю, здатністю до постановки проблеми, соціальністю, цілеспрямованістю, готовністю до прийняття рішень, рефлективністю та усвідомленістю. Усі ці міркування в певні логічній послідовності представлено на рисунку 1.1.

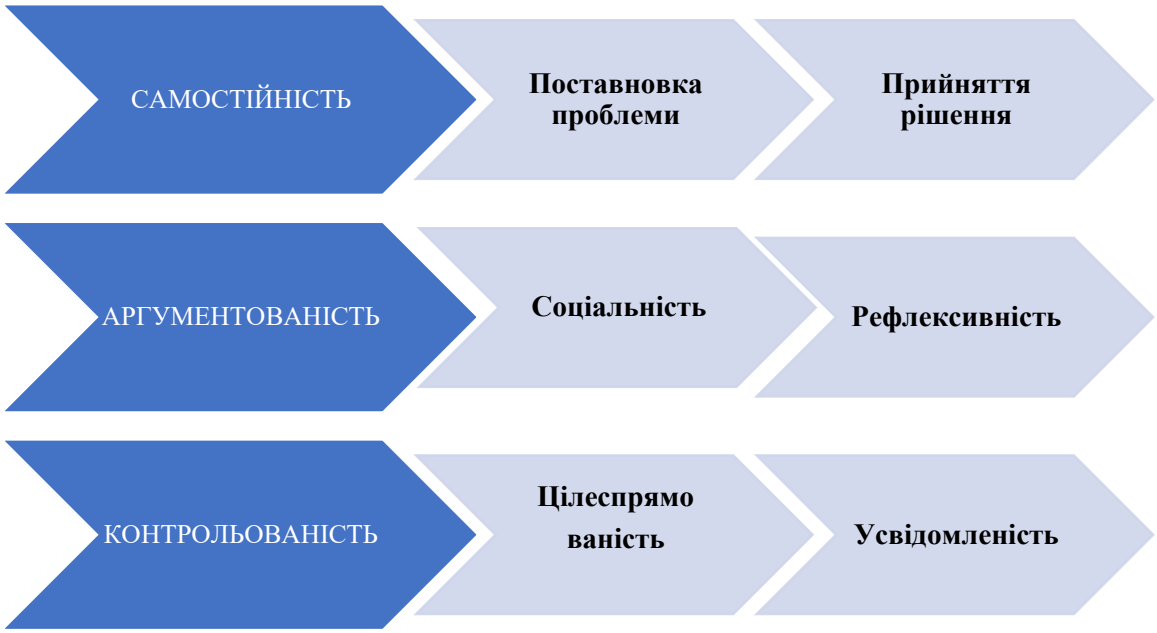

Рис.1.1. Характеристики критичного мислення

Представимо основні методи, форми, засоби розвитку критичного мислення у світлі сучасних досліджень та презентуємо їх у вигляді таблиці.

Таблиця 2.

Основні методи, форми, засоби розвитку критичного мислення в світлі сучасних досліджень

Автор, назва дослідження	**Методи та форми роботи**
1	2
К. Кроуфорд «Методика розумової роботи» [7]	Розкрито методи розумової роботи з врахуванням умов роботи та гігієна розумової праці. Приділено увагу цільовим установкам, зроблено акцент на особливостях викладання та опрацювання лекцій, читання та вивчення книг, ведення записів і конспектів, користування бібліотекою, виконання письмових робіт, дискусій, дебатів, доповідей, рефератів, лабораторних робіт, облік, креативного мислення, дослідницькій роботі
А. Кроуфорда, Е. В. Саул, С. Метьюза, Дж. Макінстера «Технологія розвитку критичного мислення учнів» [2]	Автори розкривають активні методи навчання критичному мисленню, та акцентують увагу на навчанні, яке було б корисно і яке не тільки дозволяло б учням краще вчитися, але й виховувало їх більш творчими членами суспільства» [658, с. 10].
Д. Халперн «Психологія критичного мислення» [19]	Розглянуто особливості мислення пам'яті, схарактеризовано зв'язок між мисленням, мовою, розкрито логічні розмірковування, аналіз аргументації, мислення представлено як перевірку гіпотез, вірогідність і невизначеність, прийняття рішень, увагу сконцентровано на розвитку навичок розв'язання задач, творчому мисленні з погляду критичного мислення
С. Шейбе та Ф. Рогоу «Медіаграмотність. Критичне мислення у мультимедійному світі» [11].	Визначено складники КМ: допитливість, бажання досліджувати, постійний аналіз інформації, «базове скептичне ставлення», поціновування якісної аргументації, гнучкість та неупередженість.
Б. Мура, Р. Паркера «Критичне мислення» [21, с. 14 – 16].	Представлено основи критичного мислення, види розмірковувань, чисте мислення, критичне мислення і зрозуміле письмо, достовірність, переконання через риторику, категоріальну та істинно функційну логіку, три види індуктивних аргументів, пояснення причин, моральні, правові та естетичні розмірковування
Поль Р. У. «Критичне мислення: Що необхідно знати для виживання у швидкоплинному світі» [22]	Зроблено акцент на тому, що КМ має бути в центрі освітньої реформи. Розглянуто рух КМ в історичній перспективі, на шляху до критичного суспільства, КМ – фундамент для утворення вільного суспільства та ін.), презентовано діалогічне і діалектичне мислення, Сократівське запитання, КМ у науці та ін.), розкрито: помилки Макпека – чому КМ можна застосовувати до всіх дисциплін і галузей; Таксономію Блума, критичну і культурну грамотність, критичне мислення розглянуто з точки зору філософії та когнітивної психології.

Продовження табл. 2

1	2
Дж Хайбер. Критичне мислення. Твій бронік проти інформаційної зброї [10]	Розкрито основи, на яких можна будувати власну стратегію взаємодії з інформацією, професійно працювати з інформацією, схарактеризовані здатність оцінювати отримані повідомлення й адекватно на них реагувати, формулювати та доводити власну точку зору
І. Горохова «Мовно-комунікативна практика формування критичного мислення в сучасних університетах США» (2016 р.) [1]	Схарактеризовано наявні в сучасних університетах США мовно-комунікативні практики та доведено, що формування КМ базуються на трьох основних групах передумов: концептуальних (тривалій традиції розвитку КМ у світовій філософії), мовленнєвих (особливостях розвитку критичного мислення засобами англійської мови) та дидактичних (напрацьованих в університетах США методичних прийомах і спеціальних навчальних практиках розвитку КМ).
В. Макаренко О. Туманцова «Як опанувати технологію формування критичного мислення» [4]	Посібник містить теоретичні і практичні матеріали, методичні рекомендації щодо впровадження в освітній процес технології формування та розвитку КМ.
С. Терно «Критичне мислення як інструмент проведення правоосвітніх заходів у загальноосвітніх навчальних закладах. Рідер для учителів – учасників тренінгу» [9]	Характерна ознака методики розвитку КМ - залучення школярів до розв'язування проблемних задач шляхом використання проблемних методів та інтерактивних форм навчання, що передбачають науковий діалог та рефлексію пізнавальної діяльності»
О. Пометун та І. Сущенко «Навчаємо мислити критично» [6]	Схарактеризовано основи теорії розвитку критичного мислення учнів, описано сукупність відповідних методів і методичних прийомів, що можуть використовуватися на уроках з різних предметів, подано приклади уроків з використанням цих методів»
Г. Цвєткова Критичне мислення як провідна компетентність фахівців спеціальності дошкільна освіта та початкова освіта [12] .	Розкрито співвідношення властивостей критичного мислення з педагогічним інтерактивний інструментарій щодо формування критичного мислення

Отже, аналіз визначень, основних характеристик, методів форм, прийомів формування критичного мислення в сучасному науковому тезаурусі приводить до висновку, що поняття «критичне мислення» було ґрунтовно проаналізовано та досліджено в американському психолого-педагогічному освітньому просторі та знаходить своє яскраве та дієве відображення у вітчизняних та європейських дослідженнях. Саме на ґрунті американського контексту розвиваються подальші

погляди на критичне мислення як активний розумовий процес, як важлива компетентність людини XXI століття.

Останнім часом європейська наукова спільнота все більше звертається до критичного мислення та до способів впровадження основних методів та прийомів останнього в освітній процес. Прикладом останнього є проєкт Erasmus+ KA3 (Erasmus+ KA3 project co-funded by the European Commission, a cross-country project involving allied VET centres from Greece, Italy, Portugal, Spain, and The Netherlands) проект, що фінансується Європейською Комісією. Він охопив освітні заклади з Греції, Італії, Португалії, Іспанії та Нідерландів. Цей проект має мету розробки та впровадження нової освітньої програми для підтримки педагогічного персоналу з приводу розвитку навичок критичного мислення та медіаграмотності їхніх учнів. Така програма з розвитку критичного мислення ґрунтується на підході змішаних методів для оцінки та вивчення нової розробленої програми навчання для покращення навичок критичного мислення та медіаграмотності у студентів IVET. Більш детально, освітня програма NERDVET базується на різних техніках навчання та дотримується концепції когнітивної психології самомотивації як теоретичної основи. Застосовуючи когнітивно-психологічний підхід, вчителі та тренери впроваджували методи, зосереджені на: (а) сприянні використанню надійних джерел, (б) зменшенні ірраціональних переконань та когнітивні упередження та (с) проактивну поведінку [26] студентів в обробці інформації, підтримці створення конкретних індивідуальних стратегій для критичного мислення. Педагоги та психологи в цьому процесі є активними його учасниками та сугесторами розвитку здатності студентів створювати набір конкретних особистих стратегій на основі критичного мислення для досягнення мети або адаптувати свою поведінку для проактивної мети [26]. Так, наприклад, використання надійних джерел, зменшення посилань на ірраціональні переконання та активність у критичній поведінці у повсякденному житті. В презентованому проєкті беруть участь п'ять груп педагогів і тренерів з п'яти різних країни-учасниці проекту NERDVET (Греція, Італія, Іспанія, Португалія та Нідерланди). Така командна робота мала за мету впровадити та перевірити на ефективність набір методів, технологій та практичних кейсів для покращення навичок критичного мислення та медіаграмотності. Уся діяльність за проєктом базувалася на підході змішаних методів, тобто включала в собі кількісний і якісний аналіз, що використовувалися для об’єктивної картини для перевірки якості програми.

Більш того, автори проєкту (Francesco Tommasi, Andrea Ceschi, Sara Bollarino, Silvia Belotto) та програми дотримувалися такої позиції за якої критичне мислення пов’язується з медіаграмотністю, що є результатом когнітивної психології. Отже, навички критичного мислення включають: «метакогнітивна компетентність щодо здатності рефлексії, аналізу та опитування інформації, що

призводить до проактивної поведінки та громадянства. ... медіаграмотність як еквівалент медіаінформаційна грамотність, де використовувані алфавіт і мова є медіаконтентом. ЗМІ грамотність охоплює знання та навички критичного мислення щодо медіаінформації розуміння медіарепрезентацій, структур і наслідків» [26].

Отже, такий підхід, що ґрунтується на принципах когнітивної психології та єдності критичного мислення з медіаграмотністю призводить до того, що педагоги допомагають студентам аналізувати та розуміти інформацію (у тому числі ті, що надходять із цифрових медіа) та створювати зв'язки між поняттями, розбиваючи інформацію логічні частини.

Такі позиції допомагають визначити цілі навчання:

- підтримка використання процедур виявлення дезінформації;
- підвищення обізнаності когнітивні упередження;
- підвищення здатності студентів розробляти особисті стратегії та процедури для об'єктивної обробки інформації та критичної поведінки в цифровому середовищі [24].

Базуючись на таких позиціях було використано в презентовані програмі такі техніки практичного використання.

- розвінчування дезінформації за допомогою надійних джерела;
- підвищення обізнаності про упередження, ірраціональні переконання та евристики;
- самомотивація [25].

На першому етапі впровадження програми з формування критичного мислення за проєктом відбувався тренінг для педагогів. Це відбувалося в різних країнах за допомогою онлайн-сесії. Навчання відбувалося «…в інтерактивній модальності. Потім учасники тренувального сеансу розробили серію навчальних стратегій, а потім навчилися їх використовувати та застосовувати». На наступному етапі педагоги розробили принципи впровадження програми з урахуванням особливостей освітніх програм кожної країни, що брала участь в проєкті» [26].

Більш того, педагоги мали можливість впровадити авторські методи, прийоми в розробку програми та реалізації її на практиці. Їм на допомогу були створені п'ять відеоанімацій, які виявилися корисними інструментами для створення інноваційних ідей та стимулювали педагогів креативно підходити до супроводу вправ та впевнено використовувати мозковий штурм і дебати.

Педагоги п'яти країн, що брали участь в проєкті, мали змогу, організовувати свої етапи навчання визначати частоту, тривалість навчання відповідно до потреб своїх студентів та робочих програм. Як результат, автори ідеї наводять приклади ефективності впровадженої освітньої програми в кількісному та якісному варіантах. Так, учасники дали відносно високі та позитивні оцінки

щодо використання навчальної програми. Дослідники впевнилися в тому, що техніки розвитку критичного мислення було впроваджено не тільки в аудиторії, а й в повсякденному житті та після опанування програми студенти дуже підвищили рівень сформованості своєї медіаграмотності. Вони визначили медіаграмотність як «сукупність навичок індивіда, які дозволяють їм мати справу з інформаційним суспільством, не вдаючись до хибних і помилкових виборів", що призводить до "уникнення втрати". Отже, така постановка проблеми та впровадження практик та технологій з розвитку критичного мислення призводить до постійного їх застосування у повсякденному житті (наприклад, коли дискутували з однолітки або шукають інформацію).

Висновки. Аналіз поглядів сучасних дослідників щодо визначення, сутності, складових поняття «критичне мислення» дає змогу прийти до висновків, що останнє має тристоронню природу, охоплює знання, навички, схильності, формування яких призводить до організованої розумової діяльності на ґрунті якої відбувається саморозвиток та самовдосконалення особистості. Остання теза важлива з точки зору пошуку стратегії, форм, методів, технологій формування критичного мислення у вищій школі.

На основі узагальнення властивостей та характеристик критичного мислення, було зроблено висновок, що останнє характеризується самостійністю, аргументованістю, контрольованістю, здатністю до постановки проблеми, соціальністю, цілеспрямованістю, готовністю до прийняття рішень, рефлективністю та усвідомленістю.

Поняття «критичне мислення» було ґрунтовно проаналізовано та досліджено в американському психолого-педагогічному освітньому просторі та знаходить своє яскраве та дієве відображення у вітчизняних та європейських дослідженнях. Саме на ґрунті американського контексту розвиваються подальші погляди на критичне мислення як активний розумовий процес, як важлива компетентність людини XXI століття.

Разом з тим, європейська наукова спільнота все більше звертається до критичного мислення та до способів впровадження основних методів та прийомів останнього в освітній процес. На доказ цього, схарактеризовано хід та результати проєкту Erasmus+ КА3 в якому взяли участь представники Греції, Італії, Іспанії, Португалії та Нідерландів. Основними цілями навчання стали підтримка використання процедур виявлення дезінформації; підвищення обізнаності когнітивні упередження; підвищення здатності студентів розробляти особисті стратегії та процедури для об'єктивної обробки інформації та критичної поведінки в цифровому середовищі.

Література:

1. Горохова І. В. Мовно-комунікативні практики формування критичного мислення в сучасних університетах США : дис. … канд. філософ. наук : 09.00.10 / НАПН України. Ін-т вищ. освіти. Київ, 2016. 206 с.

2. Кроуфорд А., Саул В., Метью С., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів. Київ : Плеяда, 2006. 217 с.

3. Ліпман М. Чим може бути критичне мислення? Вісник програм шкільних обмінів. 2006. № 27. С. 17–23.

4. Макаренко В. М., Туманцова О. О. Як опанувати технологію формування критичного мислення. Харків : Основа: Тріада+, 2008. 96 с. (Педагогічні інновації. Майстерня).

5. На зміну покоління Z йде нове – альфа.. URL: https://www.adme.ru/svoboda-kultura/na-smenu-pokoleniyu-z-idetnovoe-alfa-pochemu-k-nemu-stoit-prismotretsya-pryamo-sejchas2256465/

6. Пометун О. І., Пилипчатіна Л. М, Сущенко І. М., Баранова І. О. Основи критичного мислення: навч. посіб. для учнів старших класів загальноосвітньої школи. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. 216 с.

7. Починкова М.М. Формування критичного мислення майбутніх вчителів початкової школи у процесі професійної підготовки: дис. … док. пед. наук : 13.00.04. Старобільськ, 2021.573 с.

8. Теорія поколінь. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Теорія_поколінь

9. Терно С. Критичне мислення як інструмент проведення правоосвітніх заходів у загальноосвітніх навчальних закладах. Рідер для учителів –учасників тренінгу https://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab/Posibnyky/ReaderCT.pdf

10. Хайбер Джонатан. Критичне мислення. Киїів : ArtHuss. 2023. 200 с.

11. Шейбе С., Рогоу Ф. Медіаграмотність. Критичне мислення у мультимедійному світі : підруч. для вчителя / пер. з англ. С. Дьома ; за заг. ред. В. Ф. Іванова, О. В. Волошенюк. Київ : Центр вільної преси ; Академія Української Преси, 2014.

12. Цвєткова Г. Г. Критичне мислення як провідна компетентність фахівців спеціальності дошкільна та початкова освіта. Освітньо-науковий простір. 2023. Вип. 5. С. 177-188.

13. Bolaños, F., & Salinas, Á. (2021). Secondary vocational education students' expressed experiences of and approaches to information interaction activities within digital environments: A Phenomenographic study. Education and Information Technologies, 26(2), 1955–1975. https://doi.org/10.1007/ s10639-020-10322-0.

14. Braus J. A., Wood D. Environmental education in the schools : Creating a program that works! Peace Corps. Information Collection & Exchange. Washington, NY : Peace Corps. Information Collection and Exchange. MOO44, 1993. 333 p. https://files.peacecorps.gov/multimedia/pdf/library/M0044_Environmental_Educat ion_in_the_Schools.pdf

15. Candido, V., Raemy, P., Amenduni, F., & Cattaneo, A. (2023). Could vocational education be-nefit from augmented reality and hypervideo technologies? An exploratory interview Study. International Journal for Research in Vocational Education and Training, 10(2), 138–167. https://doi.org/10.13152/IJRVET.10.2.1

16. Ennis R. H. The Extent to Which Critical Thinking is Subject Specific: Further Clarification. Educational Researcher. 1990. Vol. 19, issue 4. P. 13-16. DOI : https://doi.org/10.3102/0013189X019004013

17. European Union Communication. (2020). Communication from the commission to the European parliament, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions. European skills agenda for sustainable competitiveness, social fairness and resilience. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0274& from=EN

18. Fisher A. Critical Thinking: An Introduction. Second edition. Cambridge University Press, 2011. 302 p.

19. Halpern D. F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. Third edition. Mahwah, New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates, 1996. 205.

20. Huitt W. Critical Thinking: Whyand when : An Overview, paper presented at the Critical Thinking Conference sponsored by Gordon College. Barnesville, GA, March, 1993.

21. Moore B. N., Parker R. Critical thinking. 9th ed. New York, NY : McGraw-Hill, 2009.

22. Paul R. W. Critical Thinking: What Every Person Need stop Survive In A Rapidly Changing World. 3-rd edition revisited. Santa Rosa, CA. 1993. 178. P. 49.

23. Paul R. W., Elder L., Bartell T. California Teacher Preparation for Instruction in Critical Thinking: Research Findings and Policy Recommendations / California Commission on Teacher Credentialing. Sacramento, CA : California Commission on Teacher Credentialing, 1997. 196 p. URL: https://files.eric.ed.gov/ fulltext/ED437379.pdf

24. Perini, M., Tommasi, F., & Sartori, R. (2022). Quali competenze e quali strategie formative per l'industria 4.0? Lo stato dell'arte. Qwerty-Open and Interdisciplinary Journal of Technology, Culture and Education, 17(1), 65–85. https://doi.org/10.30557/QW000039.

25. Riesmeyer, C., Pfaff-Rüdiger, S., & Kümpel, A. (2016). Wenn Wissen zu Handeln wird: Medienkompetenz aus motivationaler Perspektive. M&K Medien & Kommunikationswissenschaft, 64(1), 36–55. https://doi.org/10.5771/1615-634X-2016-1-36.

26. Tommasi Francesco, Ceschi Andrea, Bollarino Sara, Belotto Silvia, Genero Silvia, Sartori Riccardo. Enhancing Critical Thinking Skills and Media Literacy in Initial VET Students: A Mixed Methods Study on a Cross-Country Training Program. International Journal for Research in Vocational Education and Training (IJRVET)2023, Vol. 10, Issue 2, 239–257

References:

1. Gorohova, I. V. (2016). Movno-komunikativni praktiki formuvannja kritichnogo mislennja v suchasnih universitetah SShA [Language and communicative practices of forming critical thinking in modern universities of the USA]. *Candidate's thesis.* K.: NAPN Ukraïni. In-t vishh. Osviti [in Ukrainian].

2. Krouford, A., Saul, V., Met'ju, S., Makinster, D. (2006). *Tehnologiï rozvitku kritichnogo mislennja uchniv [Technologies for the development of critical thinking of students]*. Kiïv : Plejada [in Ukrainian].

3. Lipman, M. (2006). Chim mozhe buti kritichne mislennja? [What can critical thinking be?]. *Visnik program shkil'nih obminiv - Bulletin of school exchange programs,* 27, 17–23 [in Ukrainian].

4. Makarenko, V. M., Tumancova, O. O. (2008*). Jak opanuvati tehnologiju formuvannja kritichnogo mislennja [How to master the technology of forming critical thinking*]. Harkiv : Osnova: Triada+ (Pedagogichni innovaciï. Majsternja). [in Ukrainian].

5. Na zminu pokolinnja Z jde nove – al'fa.. [Generation Z is being replaced by a new one – alpha..]. *www.adme.ru* Retrieved from https://www.adme.ru/svoboda-kultura/na-smenu-pokoleniyu-z-idetnovoe-alfa-pochemu-k-nemu-stoit-prismotretsya-pryamo-sejchas2256465/ [in Ukrainian].

6. Pometun, O. I., Pilipchatina, L. M, Sushhenko, I. M., Baranova, I. O. (2010). *Osnovi kritichnogo mislennja [Fundamentals of critical thinking: teaching aids for senior secondary school students*]. Ternopil' : Navchal'na kniga – Bogdan [in Ukrainain].

7. Pochinkova, M.M. (2021). Formuvannja kritichnogo mislennja majbutnih vchiteliv pochatkovoï shkoli u procesi profesijnoï pidgotovki [Formation of critical thinking of future primary school teachers in the process of professional training]. *Doctor's thesis.* Starobil's'k [in Ukrainain].

8. Teorija pokolin'. Vikipedija [Generation Theory. Wikipedia]. *uk.wikipedia.org* Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Teorija_pokolin' [in Ukrainian].

9. Terno, S. Kritichne mislennja jak instrument provedennja pravoosvitnih zahodiv u zagal'noosvitnih navchal'nih zakladah. Rider dlja uchiteliv –uchasnikiv treningu [Critical Thinking as a Tool for Conducting Legal Educational Activities in General Educational Institutions. Reader for Teachers and Training Participants]. Retrieved from https://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab/Posibnyky/ReaderCT.pdf [in Ukrainian].

10. Hajber, Dzhonatan (2023). *Kritichne mislennja [Critical Thinking]*. Kiïv : ArtHuss [in Ukrainian].
11. Shejbe, S., Rogou, F. (2014). *Mediagramotnist'. Kritichne mislennja u mul'timedijnomu sviti [Critical Thinking in a Multimedia World]*. Kiïv : Centr vil'noï presi ; Akademija Ukraïns'koï Presi [in Ukrainian].
12. Cvetkova, G. G. (2023). Kritichne mislennja jak providna kompetentnist' fahivciv special'nosti doshkil'na ta pochatkova osvita [Critical thinking as a leading competence of specialists in preschool and primary education]. *Osvitn'o-naukovij prostir - Educational and scientific space*, 5, 177-188 [in Ukrainian].
13. Bolaños, F., & Salinas, Á. (2021). Secondary vocational education students' expressed experiences of and approaches to information interaction activities within digital environments: A Phenomenographic study. *Education and Information Technologies*, 26(2), 1955–1975. https://doi.org/ 10.1007/ s10639-020-10322-0. [in English].
14. Braus, J. A., Wood, D. (1933). *Environmental education in the schools : Creating a program that works! Peace Corps. Information Collection & Exchange*. Washington, NY : Peace Corps. Information Collection and Exchange. MOO44 https://files.peacecorps.gov/multimedia/pdf/ library/M0044_Environmental_Educat ion_in_the_Schools.pdf [in English].
15. Candido, V., Raemy, P., Amenduni, F., & Cattaneo, A. (2023). Could vocational education be-nefit from augmented reality and hypervideo technologies? An exploratory interview Study. *International Journal for Research in Vocational Education and Training*, 10(2), 138–167. https://doi.org/10.13152/IJRVET.10.2.1 [in English].
16. Ennis, R. H. (1990). The Extent to Which Critical Thinking is Subject Specific: *Further Clarification. Educational Researcher*, 19, 4, 13-16. DOI : https://doi.org/10.3102/0013189X019 004013 [in English].
17. European Union Communication. (2020). Communication from the commission to the European parliament, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions. European skills agenda for sustainable competitiveness, social fairness and resilience. *eur-lex.europa.eu* Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELE X:52020DC0274& from=EN [in English].
18. Fisher, A. (2011). *Critical Thinking: An Introduction. Second edition*. Cambridge University Press [in English].
19. Halpern, D. F. (1996). *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. Third edition.* Mahwah, New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates [in English].
20. Huitt, W. (1993). C*ritical Thinking: Whyand when : An Overview, paper presented at the Critical Thinking Conference sponsored by Gordon College*. Barnesville, GA, March [in English].
21. Moore, B. N., Parker, R. (2009). *Critical thinking. 9th ed*. New York, NY : McGraw-Hill [in English].
22. Paul, R. W. (1993). *Critical Thinking: What Every Person Need stor Survive In A Rapidly Changing World.* 3-rd edition revisited. Santa Rosa, CA [in English].
23. Paul, R. W., Elder, L., Bartell, T. (1997). *California Teacher Preparation for Instruction in Critical Thinking: Research Findings and Policy Recommendations / California Commission on Teacher Credentialing. Sacramento*, CA : California Commission on Teacher Credentialing. Retrieved from https://files.eric.ed.gov/ fulltext/ED437379.pdf [in English].
24. Perini, M., Tommasi, F., & Sartori, R. (2022). Quali competenze e quali strategie formative per l'industria 4.0? Lo stato dell'arte. *Qwerty-Open and Interdisciplinary Journal of Technology, Culture and Education*, 17(1), 65–85. https://doi.org/10.30557/QW000039. [in English].
25. Riesmeyer, C., Pfaff-Rüdiger, S., & Kümpel, A. (2016). Wenn Wissen zu Handeln wird: Medienkompetenz aus motivationaler Perspektive. *M&K Medien & Kommunikationswissenschaft*, 64(1), 36–55. https://doi.org/10.5771/1615-634X-2016-1-36. [in English].
26. Tommasi Francesco, Ceschi Andrea, Bollarino Sara, Belotto Silvia, Genero Silvia, Sartori Riccardo. Enhancing Critical Thinking Skills and Media Literacy in Initial VET Students: A Mixed Methods Study on a Cross-Country Training Program. *International Journal for Research in Vocational Education and Training (IJRVET)2023*, 10, 2, 239–257 [in English].

УДК 316.77-028.82:376.091.64](045)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-983-993

Цимбал-Слатвінська Світлана Володимирівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (04744) 4-05-20, https://orcid.org/0000-0002-2732-5716

НАВЧАЛЬНІ ІНСТРУМЕНТИ В СИСТЕМІ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЗА ЛОРІ ФРОСТОМ ТА ЕНДІ БОНДІ

Анотація. У статті обґрунтовано важливість інноваційних підходів до впровадження альтернативної та додаткової комунікації, що є ключовою для соціалізації, навчання та самостійності осіб з порушенням мовленнєвого розвитку.

Встановлено, що успішність реалізації логопедичного супроводу, у нинішніх умовах, залежить від обґрунтованості добору навчальних інструментів, спеціалізованого навчання педагогів щодо алгоритму впровадження системи альтернативної та додаткової комунікації.

Доведено, що система PECS, розроблена Лорі Фростом та Енді Бонді, нині є однією із найефективніших систем альтернативної комунікації, про що свідчать численні дослідження закордонних та українських науковців.

Встановлено, що, незважаючи на значну кількість наукових досліджень методики PECS та навчальних інструментів її провадження, донині залишається недостатньо вивченим питання адаптації PECS до різних соціальних і культурних контекстів, а також її інтеграції з сучасними цифровими технологіями.

Виокремлено, що методика PECS потребує використання різноманітних навчальних інструментів, які допомагають ефективно впроваджувати цю систему в освітній процес. Навчальні інструменти в рамках PECS мають бути доступними і зрозумілими для користувачів з порушеннями мовлення та допомогти в розвитку їхніх комунікативних навичок.

Встановлено, що навчальні інструменти сприяють інтеграції АДК в освітній простір, значно полегшують процес навчання, підвищують мотивацію дітей з порушеннями мовлення у навчанні альтернативної комунікації, тому нині існує потреба у створенні різноманітних мобільних додатків та програмного україномовного контенту задля супроводу провадження систем АДК.

Ключові слова: навчальні інструменти, альтернативна та додаткова комунікація, PECS, комунікативна стратегія, навички комунікації.

Tsymbal-Slatvinska Svitlana Volodymyrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Special and Inclusive Education Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel.: (04744) 4-05-20, https://orcid.org/0000-0002-2732-5716

EDUCATIONAL TOOLS IN THE ALTERNATIVE COMMUNICATION SYSTEM ACCORDING TO LORI FROST AND ANDY BONDY

Abstract. The article highlights the importance of innovative approaches to introducing alternative and augmentative communication (AAC), which is key to the socialisation, learning and independence of people with speech and language disorders.

It has been established that the validity of the choice of educational tools, specialised training of teachers on the algorithm of implementation of the AAC system, is crucial for the success of the implementation of speech therapy support in the current conditions.

The PECS, developed by Laurie Frost and Andy Bondi, has been proven to be one of the most effective AAC systems available today, as evidenced by numerous studies by foreign and Ukrainian scientists.

It has been found that the issue of adapting PECS to different social and cultural contexts and integrating it with modern digital technologies remains under-researched, despite a significant number of scientific studies on PECS technique and educational tools for its implementation.

It is emphasised that the PECS technique requires the use of various teaching aids which help to implement this system effectively in the educational process. PECS teaching aids should be accessible and understandable to users with speech disorders and help them to develop their communication skills.

It has been established that educational tools facilitate the integration of AAC into the educational space, greatly facilitate the educational process and increase the motivation of children with speech disorders to learn alternative communication, so there is a need to create a variety of mobile applications and Ukrainian language content to support the implementation of AAC systems.

Keywords: educational aids, alternative communication, PECS, communication strategy, communication skills

Постановка проблеми. Сучасне суспільство постало перед проблемою збільшення кількісті дітей та дорослих, які мають труднощі у вербальній комунікації через різні когнітивні, мовленнєві або психічні порушення, зокрема порушення аутистичного спектра, затримки мовленнєвого розвитку. Ефективна комунікація є ключовою для соціалізації, навчання та самостійності таких осіб,

що створює значну потребу у впровадженні інноваційних підходів до альтернативної та додаткової комунікації.

Одним із найуспішніших і науково обґрунтованих підходів у цій сфері є методика PECS (Picture Exchange Communication System), розроблена Лорі Фростом і Енді Бонді [2]. Вона широко використовується у всьому світі та демонструє високу ефективність у розвитку комунікативних навичок у дітей і дорослих із порушеннями мовлення. Методика PECS базується на використанні візуальних стимулів і поступовому її впровадженні через обмін зображеннями, що дозволяє навчати дітей з порушенням мовленнєвого розвитку базових і складних форм комунікації [2].

Система PECS, розроблена Лорі Фростом та Енді Бонді, нині є однією із найефективніших систем альтернативної комунікації, про що свідчать численні дослідження закордонних та українських науковців. Її успішність зумовлена структурованим підходом до навчання дітей з порушенням мовленнєвого розвитку та можливістю адаптації до їхніх індивідуальних потреб. Водночас інтеграція цифрових технологій у систему альтернативної комунікації відкриває нові перспективи для розвитку методики та її застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Трансформаційні зміни в системі освіти спрямовані на забезпечення якості освітнього процесу, що у свою чергу полягає у використанні інноваційних підходів, спрямованих на розширення практик інформаційно-комунікаційних технологій у освітньо-розвитковому просторі. Впровадження навчальних інструментів альтернативної та додаткової комунікації надасть можливості всі людям, які потребують додаткових технологій спілкування, реалізувати право на освіту, стати повноправним членом суспільства, у подальшому сформувати траєкторію професійного розвитку.

Провадження практик альтернативної та додаткової комунікації, їх значення, методика взаємодії, навчальні інструменти, нині є предметом наукових досліджень українських та закордонних науковців: зміст поняття альтернативної та додаткової комунікації (АДК), практичні аспекти застосування АДК розкриваються у наукових пошуках М. Чайки, Г. Усатенко, О. Кривоногової [11]; використання альтернативної та додаткової комунікації в ранньому втручанні в умовах надзвичайної ситуації досліджували О. Кривоногова, І. Орленко, Д. Паламарчук, М. Чайка [10]; аналіз сучасних методів альтернативної та додаткової комунікації у роботі з дітьми з інтелектуальними порушеннями проваджувала Є. Антоненко [8]; розгляд системи PECS та її застосування у роботі з дітьми зі складними порушеннями мовлення досліджувала О. Єльцова [9].

Лорі Фрост та Енді Бонді [2] розробили систему альтернативної комунікації за допомогою карток PECS як інструменту формування навички цілепрямованого, самостійного та ініційованого спілкування у дітей з порушеннями аутистичного спектра.

Практичне застосування засобів альтернативної комунікації знаходять відображення у наукових доробках Стівена фон Течнера, Харальда Мартисена, Д. Беукельмана, О'Нілла, Т. Вілкінсона, Р. Шлоссера та ін [2, 6, 7].

Попри значну кількість дослідження щодо методики PECS та навчальних інструментів її провадження, залишається недостатньо вивченим питання адаптації PECS до різних соціальних і культурних контекстів, а також її інтеграції з сучасними цифровими технологіями. У цьому аспекті актуальним є аналіз навчальних інструментів, які сприяють ефективному впровадженню PECS, зокрема як традиційних, так і цифрових.

Мета статті - аналіз навчальних інструментів альтернативної комунікації за методикою PECS (Picture Exchange Communication System), розробленою Лорі Фростом і Енді Бонді, з метою визначення їхньої ефективності у розвитку комунікативних навичок у осіб із порушеннями мовлення та адаптації методики до сучасних умов використання.

Виклад основного матеріалу. Методика PECS (система обміну картинками для комунікації) була розроблена з метою допомогти дітям з порушеннями аутистичного спектру та іншими порушеннями мовленнєвого розвитку, які мають труднощі в усному мовленні, виражати свої потреби та бажання через обмін картками з зображеннями. Вона використовується як у терапевтичних, так і в освітніх установах, де її адаптують для різних вікових груп та рівнів розвитку [8].

Інтеграція PECS у навчальний процес відбувається через практичне використання її у групах, класах та освітніх установах і передбачає створення спеціального середовища для дітей, яке дозволяє їм брати участь у навчанні на рівних з іншими. Вчителі (вихователі) використовують картки із зображеннями для того, щоб заохотити дітей до взаємодії, допомогти їм висловлювати свої думки та розвивати навички соціальної взаємодії. Робота з впровадження альтернативної комунікації розпочинається із функціонального запиту від батьків та встановлення smart-цілей у формуванні найважливіших навичок спілкування (рис.1).

Впровадження PECS передбачає шість етапів, кожен із яких має свої цілі, пріоритетні завдання та певний алгоритм дій. Дітям надаються картки, що відображають основні об'єкти та дії, що часто використовуються у звичних рутинах та навчанні (наприклад: «їжа», «пити», «грати» тощо), щоб вони могли вибирати зображення і обмінювати їх для вираження своїх потреб [2].

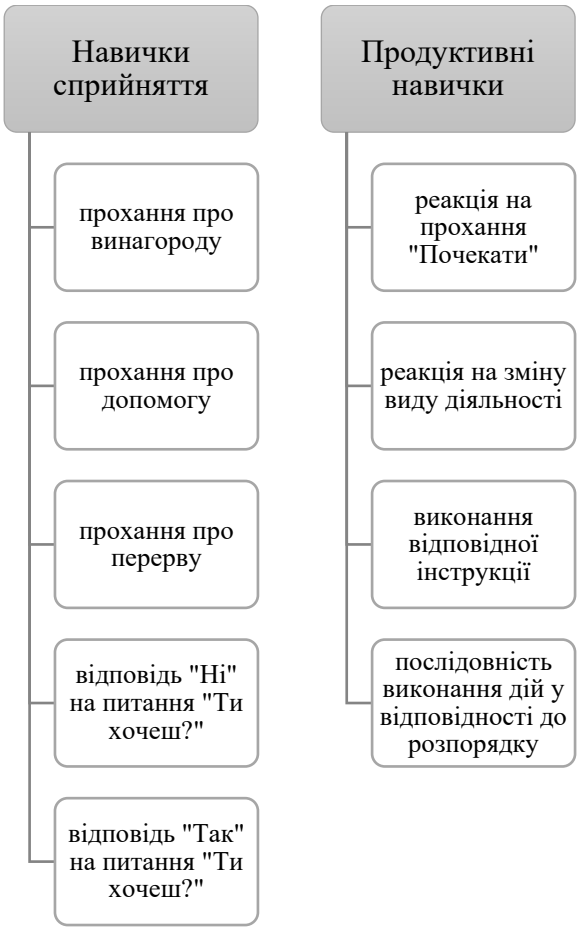

Рис. 1. Дев'ять найважливіших навичок спілкування (за Лорі Фростом та Енді Бонді [2])

Одним з важливих аспектів впровадження PECS є можливість її адаптації для різних потреб вихованців. Наприклад, вчителі (вихователі) можуть створювати картки на основі інтересів та переваг вихованця, що допомагає збільшити мотивацію до використання цієї системи. Додатково, вчителі можуть варіювати складність карток залежно від розвитку дитини. Наприклад, на початкових етапах використовуються прості картки з основними предметами, а згодом додаються більш складні картки, що зображають абстрактні поняття або дії, що розвивають мовленнєві та когнітивні навички [2].

Важливим практичним аспектом є те, що PECS допомагає дітям розвивати соціальні навички: взаємодія через картки не лише дозволяє виражати бажання, але й підтримує комунікацію з іншими людьми (батьками, вчителями, однолітками), що є важливим компонентом соціалізації. Методика сприяє розвитку вмінь, таких як зворотній зв'язок, обмін думками, та підвищує рівень активності дітей в освітньому процесі. У закладах освіти методика допомагає дітям із порушеннями мовлення залучати однолітків та вчителів до комунікації, що позитивно впливає на формування їх соціальної компетентності.

У навчальному процесі застосовується покрокова схема навчання, що дозволяє дитині поступово засвоювати нові навички комунікації. Спочатку дитина вчиться обмінювати картку на конкретний предмет або дію, потім переходить до використання більш складних карток, будуючи речення. Такий покроковий підхід дозволяє дітям засвоювати нові мовні навички поступово і з урахуванням їхніх індивідуальних потреб. Крім того, важливою частиною є використання зворотного зв'язку: вчителі чи батьки мають підтримувати дитину в процесі освоєння кожного етапу, щоб заохочувати її до використання нових карток (табл. 1).

Таблиця 1

Етапи впровадження PECS (сформовано автором за [2])

Етап	Фокус	Стратегія
1	2	3
I	Вибір пріоритетного предмету з поміж інших (вихованець обирає картку із зображенням і передає її комунікативному партнеру).	Розуміння суті процесу спілкування; звернення до комунікативного партнера; • направлено виконана дія (передача картки); • отримання бажаного результату (предмет, іграшка). Алгоритм: моделювання/ підказка/ перезавантаження/ повторення.
II	Вихованець обирає зі свого персоналізованого портфоліо картку та надає її комунікативному партнеру.	Навчаємо наполегливості, спілкування у звичних рутинах; • формуємо потребу у спілкуванні; • використовуємо зоровий контакт, уникаємо підказок; • навчання з використанням декількох карток. • створюємо комунікативні ситуації. Алгоритм: моделювання/підказка/ перезавантаження/ повторення.
III	Вихованець, щоб отримати бажаний предмет, має обрати із портфоліо серед кількох карток потрібку картку та передати її комунікативному партнеру • комунікативне портфоліо/ вибір картки/ передача комунікативному партнеру/ отримання винагороди.	Навчання з вибору розпочинається з використанням карток-дистракторів (предмету, який не цікавить вихованця); одночасно демонструємо 2 картки: предмет (об'єкт) бажаний та картка-дистрактор; • створюємо комунікативні ситуації; • працюємо над коментуванням. Ціль: вибір картки, а не передача її комунікативному партнеру Алгоритм: моделювання/ підказка/ перезавантаження/ повторення.
IV	Мотивація - розрізнення кольору, розміру, форми. Починаємо навчання за шаблоном, на який вже прикріплена картка «Я хочу».	Педагог встановлює, які ознаки предмета мають значення для вихованця (проводить аналіз словникового запасу, визначає предмети якого розміру є найбільш пріоритетними для вихованця). Алгоритм: моделювання/підказка/ перезавантаження/ повторення.

Продовження табл. 1

1	2	3
V	Продовжуємо роботу з коментування. Робота з шаблонами	Використовує стратегію підказки (із затримкою) у навчанні відповіді на питання: «Що ти хочеш?». Створює безліч можливостей для спонтанних прохань і відповіді на питання «Що ти хочеш?» в ході одного заняття. Алгоритм: моделювання/ підказка/ перезавантаження/ повторення.
VI	Навчає розпізнаванню між питанням, направленим на отримання коментаря, питанням «Що ти хочеш?» і спонтанним проханням/коментарем. Поступово скорочує формулювання питань, направлених на отримання коментаря, щоб викликати спонтанні коментарі.	Продовжує створювати можливості для спонтанних прохань. Використовує на заняттях з коментування картки-визначення. Алгоритм: моделювання/ підказка/ перезавантаження/повторення.

Практичне застосування PECS також включає мотивуючі елементи, такі як використання бажаних об’єктів або іграшок для того, щоб стимулювати дитину до використання карток. Це може бути важливим для дітей, які мають низький рівень мотивації або схильність до пасивного сприйняття, оскільки використання улюблених предметів допомагає підвищити їх зацікавленість і активність.

Система PECS є ефективним інструментом у розвитку альтернативної комунікації для дітей з порушеннями мовлення. Застосування PECS у навчанні дозволяє не лише покращити комунікаційні навички дітей, але й сприяє розвитку соціальних навичок, що є важливим етапом у їхній соціалізації та інтеграції в суспільство. Водночас, важливо зазначити, що результативність PECS залежить від індивідуальних особливостей дитини, її потреб та рівня розвитку [10].

Методика PECS потребує використання різноманітних навчальних інструментів, які допомагають ефективно впроваджувати цю систему в освітній процес. Інструменти, що використовуються в рамках PECS, мають на меті забезпечити доступність і зрозумілість процесу спілкування для користувачів з порушеннями мовлення, а також допомогти в розвитку їхніх комунікативних навичок (рис. 2).

Рис.2. Навчальні інструменти PECS

Одним із головних навчальних інструментів у PECS є **картки з зображеннями,** вони дозволяють дітям з порушеннями аутистичного спектра та іншими порушеннями мовленнєвого розвитку виражати свої емоції, думки, ділитися враженнями, комунікативно взаємодіяти. Картки можуть бути різних розмірів і форматів відповідно до віку та індивідуальних можливостей дитини. На початкових етапах вивчення використовують базові картки, які зображають прості предмети або дії, такі як їжа, напої, одяг, іграшки тощо. Згодом, коли користувач розвиває свої комунікативні навички, додаються більш складні зображення, що сприяють формуванню словосполучень, простих речень або складніших повідомлень [2].

Для ефективного впровадження методики в освітній процес використовуються **системи карток**, які дають змогу організувати інформацію за категоріями. Це дозволяє дітям швидко знаходити необхідні картки для висловлення своїх думок. До прикладу, картки можна організувати за темами в індивідуальне портфоліо (їжа, ігри, діяльність), що сприяє кращій орієнтації та швидкому вибору картки для конкретного випадку. Такі картки можуть бути закріплені на спеціальних **розкладках** (комунікативних дошках), що дають можливість ефективно структурувати навчальний процес PECS.

Важливим інструментом є **комунікативні таблиці**, на яких діти можуть вибирати картки і передавати їх дорослим або іншим учасникам комунікатив-

ного процесу. Ці таблиці можуть бути обладнані різними відділами для категорій, що дозволяє користувачеві систематизувати свої запити [2].

З розвитком технологій з'являються нові інструменти для реалізації PECS, зокрема **програмне забезпечення** та **мобільні додатки.** Одним з таких інструментів є TippyTalk [5] – додаток АДК, для людей будь-якого віку, які мають порушення мовленнєвого розвитку. Мобільний додаток для альтернативної комунікації дозволяє створювати картки і працювати з ними через планшети та смартфони. Цей інструмент має великий потенціал для впровадження АДК, оскільки дозволяє інтегрувати картки з інтерактивними функціями, що стимулює користувачів до активної взаємодії.

Digital Inclusion [1] – це перший україномовний мобільний застосунок для розвитку мовлення з використанням технологій АДК. Sullivan Plus [4] – це додаток для візуальної допомоги, що забезпечує доступ до інформації для людей з порушенням зору, додаток надає інформацію, розпізнану через камеру смартфона, для користувачів, які потребують візуальної допомоги.

Одним з важливих аспектів використання PECS є використання **мотиваційних інструментів** для стимулювання користувачів до активної участі в процесі комунікації. Логопеди та педагоги стимулюють дітей за кожен успішний обмін карткою, що підвищує рівень мотивації. Для цього використовуються різні пріоритетні предмети або ігрова взаємодія, які є привабливими для дітей, як винагорода за використання методики. Мотивація є важливим компонентом у процесі опанування практиками АДК, оскільки дозволяє дітям розуміти значення кожної картки та активно брати участь у комунікації [2].

Важливим аспектом є можливість **індивідуальної адаптації** навчальних інструментів АДК для кожної дитини. Це включає в себе коригування кількості карток, рівня складності, формату карток, а також інтеграцію додаткових інструментів для підтримки процесу навчання, таких як спеціальні планшети, міні-дошки для малювання або спеціалізовані комп'ютерні програми та додатки.

Впровадження методики PECS в освітній процес вимагає використання різноманітних навчальних інструментів, які допомагають дітям з порушеннями мовлення розвивати свої комунікаційні навички. Вибір інструментів залежить від потреб і можливостей вихованців, а також від рівня їх розвитку. Правильно підібрані картки, таблиці, програми та мотиваційні стратегії допомагають ефективно інтегрувати PECS в освітній процес, сприяючи розвитку комунікаційних, соціальних і когнітивних навичок дітей.

Висновки. Дослідження показують, що PECS може бути ефективним інструментом для розвитку комунікаційних навичок у дітей з порушеннями аутистичного спектра. Система сприяє поліпшенню соціальних взаємодій, розвитку мовлення та самостійності у комунікації, а також підвищує рівень

розуміння та виразності у взаємодії з іншими людьми. Водночас, важливо зазначити, що результативність PECS залежить від індивідуальних особливостей дитини, її потреб та рівня розвитку. Хоча PECS має багато переваг, деякі дослідження вказують на можливі обмеження. Наприклад, система не завжди здатна забезпечити повний розвиток усіх аспектів мовного спілкування, зокрема в опануванні граматики та складних мовних конструкцій. Крім того, інколи виникають труднощі в переході від використання карток до більш складних форм вербальної комунікації. З розвитком технологій в освітньому процесі все більше застосовуються цифрові інструменти для впровадження методики PECS. Цифрові технології значно полегшують процес навчання та сприяють підвищенню мотивації дітей, особливо з порушеннями мовлення, у навчанні альтернативної комунікації, нині є потреба у створенні різноманітних додатків та програмного україномовного контенту задля супроводу провадження систем АДК.

Водночас, система PECS є ефективним інструментом альтернативної комунікації, який значно полегшує процес взаємодії для осіб з порушеннями мовлення, зокрема для дітей з порушенням аутистичного спектра. Однак, для максимізації її ефективності важливо адаптувати інструменти PECS її до індивідуальних потреб кожної дитини та поєднувати з іншими методами розвитку мовлення та соціальних навичок.

Література:

1. Digital Inclusion. URL: https://dimobi.org.ua/
2. Frost L., Bondy A. Picture Exchange Communication System Training Manual (PECS). Newark: Pyramid Educational Products, 2002. 396 p.
3. RHVoice. URL: https://rhvoice.org/
4. Sullivan Plus. URL: https://www.mysullivan.org/
5. TippyTalk. URL: https://tippytalk.com/
6. von Tetzchner S., Launonen K., Batorowicz B., Nunes L. R. d`O. De P., Walter C. C. de F., Oxley J., Deliberato D. Communication aid provision and use among children and adolescents developing aided communication: an international survey. *Augmentative and Alternative Communication*. 2018. № 34 (1), p. 79–91. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/07434618.2017.1422019
7. von Tetzchner S., Martinsen H. Alternativ og supplerende kommunikasjon. Oslo: Gyldendal akademisk, 2002. 379 p.
8. Антоненко Є. Огляд сучасних методів альтернативної та додаткової комунікації в роботі з дітьми з інтелектуальними порушеннями. *Формування життєвої компетентності осіб з особливими освітніми потребами в системі позашкільної, спеціальної та інклюзивної освіти*. Харків: Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, 2023. С. 301–304. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c728d1d7-0b6b-427a-9fe1-bf5f4e44f33a/content
9. Єльцова О. Поняття про систему PECS та її застосування у роботі з дітьми зі складними порушеннями розвитку. *Формування життєвої компетентності осіб з особливими освітніми потребами в системі позашкільної, спеціальної та інклюзивної освіти*. Харків: Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, 2023. С. 372–377. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi73/0053735.pdf

10. Кривоногова О., Орленко І., Паламарчук Д., Чайка М. Використання альтернативної і додаткової комунікації в ранньому втручанні в умовах надзвичайної ситуації. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2022. Т. 33 (72), № 5. С. 74–81. URL: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/5_2022/12.pdf

11. Чайка М., Усатенко Г., Кривоногова О. Теорія і практика використання альтернативної комунікації для осіб з особливими освітніми потребами: навчально-методичний посібник. Київ. ФОП Усатенко Г. В., 2021. 80 с.

References:

1. Digital Inclusion. Retrieved from https://dimobi.org.ua/ [in Ukrainian].

2. Frost, L., Bondy, A. (2002). Picture Exchange Communication System Training Manual (PECS). Newark: Pyramid Educational Products.

3. RHVoice. Retrieved from https://rhvoice.org/

4. Sullivan Plus. Retrieved from https://www.mysullivan.org/

5. TippyTalk. Retrieved from https://tippytalk.com/

6. von Tetzchner, S., Launonen, K., Batorowicz, B., Nunes, L. R. d`O. De P., Walter, C. C. de F., et al. (2018). Communication aid provision and use among children and adolescents developing aided communication: an international survey. *Augmentative and Alternative Communication*, 34 (1), 79–91. Retrieved from https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/07434618.2017.1422019

7. von Tetzchner, S., Martinsen, H. (2002). Alternativ og supplerende kommunikasjon. Oslo: Gyldendal akademisk. [in Norwegian].

8. Antonenko, Ye. (2023). Ohliad suchasnykh metodiv alternatyvnoi ta dodatkovoi komunikatsii v roboti z ditmy z intelektualnymy porushenniamy [Working with children with intellectual disabilities: an overview of modern AAC methods]. *Formuvannia zhyttievoi kompetentnosti osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v systemi pozashkilnoi, spetsialnoi ta inkliuzyvnoi osvity – Development of life skills of persons with special educational needs in the system of out-of-school education, special education and inclusive education*. Kharkiv: H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 301–304. Retrieved from https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c728d1d7-0b6b-427a-9fe1-bf5f4e44f33a/content [in Ukrainian].

9. Yeltsova, O. (2023). Poniattia pro systemu PECS ta yii zastosuvannia u roboti z ditmy zi skladnymy porushenniamy rozvytku [Understanding PECS and using it to work with children with multiple complex developmental disorders]. *Formuvannia zhyttievoi kompetentnosti osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v systemi pozashkilnoi, spetsialnoi ta inkliuzyvnoi osvity – Development of life skills of persons with special educational needs in the system of out-of-school education, special education and inclusive education*. Kharkiv: H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 372–377. Retrieved from https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi73/0053735.pdf [in Ukrainian].

10. Kryvonohova, O., Orlenko, I., Palamarchuk, D., Chaika, M. (2022). Vykorystannia alternatyvnoi i dodatkovoi komunikatsii v rannomu vtruchanni v umovakh nadzvychainoi sytuatsii [Use of alternative and additional communication in early intervention in emergency conditions]. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія – Research Notes of Taurida V.I. Vernadsky National University. Psychology*, vol. 33 (72), 5, 74–81. Retrieved from https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/5_2022/12.pdf [in Ukrainian].

11. Chaika, M., Usatenko, H., Kryvonohova, O. (2021). Teoriia i praktyka vykorystannia alternatyvnoi komunikatsii dlia osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [Theory and practice of using AAC for people with special educational needs]. Kyiv: FOP Usatenko H. V. [in Ukrainian].

УДК 378.147.016:811.111].091.33-027.22:004.8

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-994-1002

Чаплінська Наталія Олегівна викладач кафедри іноземних мов і методик їх навчання, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м.Київ, тел.: (098) 381-13-85, https://orcid.org/0000-0001-6478-8560

CHAT GPT – ІННОВАЦІЙНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЧИ ЗАМІННИЙ АСИСТЕНТ ВИКЛАДАЧА У ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ?

Анотація. Із впровадження сучасних технологій з'являються все нові й нові можливості для вивчення й вдосконалення іноземних мов. Вивчення мов за допомогою штучного інтелекту стає все більш популярним, оскільки штучний інтелект надає різноманітні корисні функції в застосунках і програмах. Поява штучного інтелекту та його найпоширенішого інструменту, Chat GPT (Generative Pre-trained Transformer, Language Model), стало суперечливим засобом для вивчення іноземних мов. Подібно до того, як розвиток онлайн-освіти революціонізував процес вивчення мови, розвиток технології ШІ обіцяє новий поворотний момент.

У даній статті розглянуто можливі шляхи роботи з чатом на прикладі практичного заняття у ЗВО з англійської мови для студентів педагогічної спеціальності «Початкова освіта». Метою дослідження є визначення ролі штучного інтелекту в освітньому процесі, а саме у вивченні англійської мови у вищих навчальних закладах. Дослідження спрямоване на визначення ефективних педагогічних підходів і тактик навчання, які можна використовувати для максимізації освітніх переваг штучного інтелекту. У дослідженні розглядається відповідність Chat GPT таким академічним методам, як комунікативне навчання мови, навчання на основі завдань, індивідуалізація та диференціація й робота в групах.

Використання ChatGPT для навчання іноземної мови – це новий унікальний підхід до навчання, який може допомогти учням удосконалитися їхні мовні та мовленнєві навички.

Наукова новизна роботи визначається тим, що в ній вперше аналізуються аспекти цифрового навчання на практичному занятті з іноземної мови, що дає студентам змогу критично дослідити застосунок, й удосконалити комунікативну компетенцію іноземної мови.

Основна гіпотеза дослідження полягає в тому, що використання інноваційних технологій в освітньому процесі є необхідністю в контексті цифровізації суспільства. Однак, незважаючи на величезні переваги цифрового навчання, штучний інтелект не може повністю замінити вчителя.

Ключові слова: Chat GPT, штучний інтелект, помічник, інструмент, мовна та мовленнєва підготовка.

Chaplinska Natalia Olehivna lecturer at the Foreign Languages and Methodology Department, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, tel.: 098-381-13-85, https://orcid.org/0000-0001-6478-8560

CHAT GPT – AN INNOVATIVE TOOL OR A SUBSTITUTE TEACHER'S ASSISTANT IN LEARNING A FOREIGN LANGUAGE?

Abstract. With the introduction of modern technologies, new and new opportunities for learning and improving foreign languages appear. Learning a language using artificial intelligence is becoming increasingly popular, the absence of artificial intelligence provides various useful functions in applications and programs. The emergence of artificial intelligence and its most common tool, Chat GPT (Generative Pre-trained Transformer, Language Model), has become an additional means for learning foreign languages. Just as the development of online education revolutionized the language learning process, the development of AI technology promises a new turning point.

This article suggests a possible way to work with chat using the example of a practical lesson in English in a higher education institution for students of the pedagogical specialty «Primary Education». The research method is to determine the role of artificial intelligence in the educational process, namely in learning English in higher educational institutions. The research aims to identify effective pedagogical approaches and teaching tactics that can maximize the educational benefits of artificial intelligence. The study examines the relevance of Chat GPT to academic methods such as communicative language learning, task-based learning, individualization and differentiation, and group work.

Using ChatGPT for foreign language teaching is a new unique approach to learning that can help students improve their language and speaking skills.

The work's scientific novelty continues in that it analyzes the aspects of digital learning in a practical lesson in a foreign language for the first time. This allows students to critically examine tasks and improve their communicative competence in a foreign language.

The study's main hypothesis is that innovative technologies in the educational process are a provision in the context of society's digitalization. However, despite the enormous advantages of digital learning, artificial intelligence cannot completely replace the teacher.

Keywords: Chat GPT, artificial intelligence, assistant, tool, language, and speech training.

Постановка проблеми. Очевидно, що розробка технологій штучного інтелекту сьогодні є неминучим процесом та з часом ми матимемо осучаснені версії ШІ, які унеможливлюють його ігнорування. Незабаром це стане одним із компонентів звичної системи освіти, але чи можливо використовувати ці технології, зберігаючи цілісність і не жертвуючи академічною доброчесністю, необхідною для надання якісної освіти?

Різноманіття проблем – надзвичайно широке, але практичне застосування GPT у мовній підготовці викладачами все ще залишається доволі не пізнаванним, не лише старшим поколінням педагогів, але і випускниками ЗВО. Сучасні викладачі повинні бути обізнані про величезний потенціал GPT-чату для впровадження його інструментів з метою покращення навчального процесу в групах на своїх заняттях, оскільки чат є цінною моделлю для підвищення рівня мовної підготовки студентів і забезпечення індивідуалізованого та доступного навчального процесу в університеті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою дослідження чату GPT у вивченні іноземної мови займалися такі вітчизняні науковці: Зварич І.[1], Руднік Ю.[4], Серман Л.[5], Мельник А.[3], Остапович О., Остапович Н., Мазуренко Ю.[2]. Їхні сучасні роботи показують можливості інтеграції чат-ботів у навчальні програми для покращення комунікативних навичок, таких як говоріння, письмо, розуміння тексту тощо. Серед зарубіжних, можна виокремити Різанга Баскару, який у своєму дослідженні розглядає потенційні застосування та проблеми інтеграції ChatGPT у мовну освіту на вищому рівні. Автор надає опис можливостей і обмежень ChatGPT, обговорює його інтеграцію в мовні курси та розглядає такі проблеми, як етичні наслідки використання тексту, створеного штучним інтелектом, у навчальних закладах[5]. Момен Ясін М. Амін розглядає інтеграцію штучного інтелекту (AI) і технології Chat GPT у викладання англійської як іноземної (EFL), підкреслюючи їхній трансформаційний вплив на вивчення мови та оцінювання[6].

Мета статті полягають у дослідженні можливостей чат-боту GPT у вивчення іноземної мови.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні завдання:

– проаналізувати попередні дослідження ШІ чат-ботів у навчальному процесі;

– охарактеризувати особливості GPT chat, переваги та недоліки;

– визначити шляхи впровадження цього засобу в навчальний процес, зокрема в методику розвитку мовної та мовленнєвої комунікативних компетенцій.

Виклад основного матеріалу. Як і будь-які інші освітні інструменти, технології штучного інтелекту та чат-боти штучного інтелекту вимагають інструкцій та підтримки людини. Дослідники стверджують, що використання

ChatGPT з належним керівництвом та знаннями, наприклад, сприяє розвитку навичок 21 століття (співпраця, спілкування, критичне мислення та креативність), що доводить інтерактивний потенціал та природу технології чат-ботів штучного інтелекту[4; С.18].

Як відомо, запрограмована оригінальна мова чату – англійська, що є безперечним бонусом для практики оволодіння мовою, покращуючи комунікативну компетенцію. Ця інтерактивна платформа може допомогти в різних аспектах вивчення англійської мови: можливості поширюються від перекладів текстів, навчання базовим навичкам підбору лексичних одиниць, словосполучень, ідіом чи граматичних структур до більш складних запитів у допомозі вдосконалення навичок письма, чи ідей для створення проєктних креативних робіт. Нейромережа може виявляти помилки: граматичні, орфографічні та навіть проблеми з підбором правильних слів у контекст[2; С.201]. Також інструмент може запропонувати пропозиції щодо покращення стилю та структури написання есе, що є надзвичайно корисно для студентів, які прагнуть вдосконалити письмові завдання. Боти надають покликання на популярні тексти зарубіжних письменників, допоміжні матеріали, веб-сайти, працюють як перекладачі, дозволяючи швидко перекласти будь-яке слово іноземною мовою або навпаки. Програма пропонує доступні уроки та короткі зрозумілі правила.

Практика мови в режимі реального часу має важливе значення для покращення викладання мови, оскільки вона дозволяє студентам застосовувати те, що вони вивчають, у реальних ситуаціях. ШІ та технології ChatGPT забезпечують інноваційний підхід, дозволяючи студентам брати участь в інтерактивних мовних заняттях. Це передбачає спілкування з чат-ботами на основі штучного інтелекту, розробленими з використанням технології ChatGPT, яка пропонує більш захоплюючий та персоналізований досвід вивчення мови[6;С.2].

Зі штучним інтелектом, зворотній зв'язок надходить в секундах реального часу. Крім того, перевагами впровадження чат-ботів у вивченні мови є своєчасність, простота використання та персоналізація. Платформа вивчення мови зі штучним інтелектом може оцінювати тести автоматично одразу після того, як студенти їх здали, вказуючи на помилки та пропонуючи способи уникнення їх у майбутньому. Це дозволяє студентам аналізувати їх успішність та миттєво зробити роботу над помилками. Зручність використання пояснюється інтерфейсом програмного забезпечення, а також різноманітністю (веб-сторінка, програма тощо).

На традиційних практичних заняттях часто важко пристосуватись до різноманітних навчальних потреб і темпів навчання окремих студентів. Штучний інтелект і Chat GPT вирішують цю проблему, надаючи адаптований досвід навчання. У персоналізованому вивченні мови платформи на основі

штучного інтелекту аналізують індивідуальні дані студентів і відповідно адаптують плани уроків і зміст. Наприклад, така платформа, як Duolingo, використовує алгоритми штучного інтелекту, щоб зрозуміти сильні та слабкі сторони, пропонуючи вправи, спрямовані на ті сфери, де потрібні вдосконалення.

Отже, на заняттях з іноземної мови Chat GPT виконує чотири головні функції:

- розвиток мовних навичок;
- комунікативна практика у зручному часі;
- самостійність та автономність;
- персоналізований досвід навчання;
- зручність у використанні;
- навчальний супровід[5;С.3].

Та все ж, універсальність чату викликає багато протиріч у дослідників та викладачів щодо його використання студентами у вивченні мови: одні взагалі не підтримують для навчання, інші ж – демонструють практичне користування та говорять про доцільність, пояснюючи, що ми не зможемо сховатися від інноваційного прогресу.

Звертаючись до недоліків, покладання на відповіді Chat GPT може перешкодити розвитку критичного мислення та навичок вирішення проблем, що є суттєвим його мінусом. Оскільки креативність мислення відображає розумову діяльність, системи штучного інтелекту повинні контролювати цю діяльність, щоб виявляти зміни в програмах і даних, які можуть вплинути на точність прогнозів. Це може призвести до неправомірного використання методологій для оцінки знань студентів, що викликає помилки та упередження[1;14].Студенти можуть втратити глибоке розуміння, яке приходить від роботи зі складними поняттями. Хтось використовує його належним чином, у якості помічника, гіда, співрозмовника, дехто ж вдається до маніпулювання та просто копіює згенеровані вправи/завдання. Надмірне використання чату не є доцільним й блокує розвиток критичного мислення.

Проведення дослідження. У проведенні експеременту взяли участь студенти 3 курсу спеціальності 013 Початкова освіта під час занять навчальної дисципліни «Практика усного та писемного мовлення»(англійська) у системі вивчення модуля «Digital world » у ІІ семестрі 2024 року. Практичне завдання було побудоване на розвиток комунікативних навичок. Тема заняття – «Digitalization. Innovative technologies». Мета заняття – розвинути комунікативні навички студентів через обговорення та аналіз впливу штучного інтелекту у сучасному світі; розширити словниковий запас, активно використовуючи цифрові ЛО, пов'язані з цифровізацією та комп'ютерними технологіями; розвинути критичне мислення та навички командної роботи; виховувати

розуміння використання ШІ у наукових цілях та пояснити сутність академічної доброчесності.

Розпочалося заняття теми із уведення в іншомовне середовище, доцільною була дискусія, яка містила прості запитання для обговорення у групі:

1. What does the term «cheating» mean to you? How would you explain it to a friend?
2. Why do you think some students might be tempted to cheat in university?
3. Can you name at least two ways students might cheat in university?
4. What do you think could be the consequences for a student if they were caught cheating?
5. How do you think cheating affects the learning environment for honest students?
6. What are some ways universities can discourage cheating and promote honesty among students?

Проаналізувавши відповіді, близько 70 % студентів згадали про використання штучного інтелекту у запитанні 1,2 та 3, але студенти із високим рівнем володіння мови зауважили, що часто відповіді чат-боту не є точними, або ж містять неточності. Значна кількість студентів використовує його як помічника, перекладача та генератора питань чи ідей.

Наступною вправою була робота із текстом, щоб познайомити усіх із можливостями чат-боту

Introduction to ChatGPT:

ChatGPT is an innovative artificial intelligence program designed to understand and respond to human language. It uses a technology called natural language processing to generate text-based conversations with users.

What is ChatGPT capable of?

ChatGPT can perform various tasks such as answering questions, generating text based on prompts, providing recommendations, and even engaging in casual conversation. It has been trained on a vast amount of text from the internet, which enables it to understand and generate responses on a wide range of topics.

Getting Started with ChatGPT:

To use ChatGPT, you can access it through different platforms such as websites, applications, or chatbots. Once you open the interface, you can type your questions or prompts, and ChatGPT will generate responses accordingly.

Exploring ChatGPT:

You can experiment with ChatGPT by asking it questions on different topics. For example, you can ask about the weather, historical events, scientific concepts, or even seek advice on personal matters. ChatGPT will attempt to provide relevant and informative responses based on its training data.

Рис.1. уривок із тексту «Chat GPT. Opportunities and limitations», використаного на практичному занятті

Після читання тексту було проведення обговорення по контексту.

– What tasks can ChatGPT perform?

– How can you experiment with ChatGPT?
– What are some potential limitations of ChatGPT?
– How do you think AI will change the way we study in the next 5 or 10 years?
– Can you think of any real-life situations where ChatGPT could be useful?

Звісно, на першому місці були академічні запити, які зазначили студенти. ChatGPT іноді може надавати невірну або оманливу інформацію. Він генерує відповіді на основі шаблонів у даних, на яких він навчався, які можуть містити помилки або застарілу інформацію. Незважаючи на те, що ChatGPT є досконалим у багатьох сферах, йому може бути важко зрозуміти нюанси контексту або підтримувати довгострокову узгодженість у розширених розмовах. Модель може демонструвати зміщення, наявні в навчальних даних. Ці упередження можуть відображати суспільні стереотипи, що призводить до несправедливих реакцій. Та все ж виявилося, що ШІ допомагає у реальному житті, навіть при побутових ситуаціях, які можуть виникнути(до прикладу «Як вивести плями з одягу» і т.п.)

Важливо відмітити, що не всі студенти підтримують використання чату, тому для розуміння усіх пересторіг, які можуть виникнути у роботі з ним ми створили спочатку у малих групах, після обговорення, студенти разом створили колективну ментальну карту під назвою «Academic integrity using ChatGPT in education process».

Таким чином, ми розвинули розвиток критичного мислення, обговорюючи переваги та недоліки, відбулася комунікативна практика при обміні думками та розвиток навичок командної роботи при взаємодії. Основний фокус відбувся на обговоренні теми академічної доброчесності, що допомогло студентам зрозуміти важливість етичного використання технологій у навчальному процесі.

Останнім практичним завданням було спробувати Chat GPT у роботі. Як перевага, відмічається також можливість штучного інтелекту сприяти інтерактивному та динамічному навчальному середовищу, дозволяючи студентам брати участь у конструктивному діалозі, досліджувати різноманітні точки зору.

Приклад завдання – «Scan the QR-code. Ask any questions you like in ChatGPT, create a dialogue with AI(The student chooses the topic at their discretion)».

Запитання були простими та сприяли розвитку діалогічного мовлення з віртуальним співрозмовником, частина запитань була пов’язана із технічною стороною чату, проте такий формат проведення конверсації захопив студентів.

Приклади найуживаніших запитань:

What are your main functions?

Is it safe to use GPT chat?

Can you generate answers from different fields of science?

У підсумковій частині заняття було проведено рефлексію за допомогою технології «3-2-1 Self-Reflexion».

Write on the handouts

3 ways of using ChatGPT in learning English

2 disadvantages that influence your mental abilities in using AI technologies

1 prediction for future learning languages, how will it be with the newest and well-developed machines?

Проаналізувавши завершальний етап заняття варто відмітити, що проведене заняття було успішним, адже всі студенти групи активно прорефлексували та висловили свої думки та побажання. Мета заняття була досягнута, завдання – виконані.

Висновок. Важливо адаптуватися до нових технологій і використовувати їх для сприяння співпраці між викладачами та студентами, зосереджуючись на педагогічних аспектах і постійному навчанні. Крім того, з такими новими інструментами потрібно змінювати не концепцію контролю, а сам процес навчання. Майбутнє навчання англійської як іноземної залежатиме від співпраці між викладачами та штучним інтелектом. Це партнерство має вирішувати проблеми та обмеження, віддаючи пріоритет етичним міркуванням, справедливому користуванню та значній людській взаємодії. Дотримання цих принципів зробить вивчення іноземної мови ефективнішим та цікавішим.

Подальші перспективи для дослідження використання чату GPT у навчанні англійської мови будуть пов’язані з аналізом можливостей та процесом вдосконалення у навчальному процесі.

Література:

1. Зварич І. Штучний інтелект і вивчення іноземної мови. Молодь і ринок. 2024. № 2 (222). DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.300082.

2. Мазуренко Ю., Остапович Н., Остапович О. ChatGPT у підготовці філологів і перекладачів: виклики і перспективи. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія». 2023. Т. 17, № 85. С. 200-205. URL: https://journals.oa.edu.ua/Philology/article/view/3842.

3. Мельник А. Використання чат-боту ChatGPT у практичній мовній підготовці майбутніх викладачів англійської мови. Актуальні питання підготовки сучасних учителів і викладачів іноземних мов. Вісник. 2023. № 21 (177). Серія: Педагогічні науки. DOI: 10.58407/visnik.232117.

4. Руднік Ю. Застосування чат-ботів зі штучним інтелектом у навчанні іноземних мов як інноваційної інтерактивної технології. Educological Discourse. Освітологічний дискурс. 2024. Т. 45, № 2. С. 16-24. DOI: https://doi.org/10.28925/2312-5829.2024.2.2.

5. Серман Л., Серман Т., Сулейманова І., Медейчук О. Інтеграція чат-боту GPT в процес вивчення англійської мови. Наука і освіта: наук.-практ. журнал. 2024. № 1. С. 32-39. DOI: 10.24195/2414-4665-2024-1-6.

6. Amin M. Y. M. AI and Chat GPT in Language Teaching: Enhancing EFL Classroom Support and Transforming Assessment Techniques. International Journal of Higher Education Pedagogies. 2023. Vol. 4, No. 4. P. 1-15. DOI: https://doi.org/10.33422/ijhep.v4i4.554.

7. Baskara F. R. The Promises and Pitfalls of Using Chat GPT for Self-Determined Learning in Higher Education: An Argumentative Review. Матеріали Національного семінару факультету педагогіки та навчальних наук IAIM Sinjai. 2023. Vol. 2. P. 95-101. DOI: https://doi.org/10.47435/sentikjar.v2i0.1825.

References:

1. Zvarych I. (2024) Shtuchnyy intelekt i vyvchennya inozemnoyi movy [Artificial intelligence and foreign language learning]. Molodʹ i rynok – Youth and Market, 2(222). https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.300082

2. Mazurenko Y., Ostapovych N., & Ostapovych O. (2023) ChatGPT u pidhotovtsi filolohiv i perekladachiv: vyklyky i perspektyvy [ChatGPT in the training of philologists and translators: challenges and prospects]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Filolohiia» – Scientific Notes of the National University «Ostroh Academy»: Philology Series, 17(85), 200-205. Retrieved from https://journals.oa.edu.ua/Philology/article/view/3842

3. Melnyk A. (2023) Vykorystannia chat-botu ChatGPT u praktychnii movnii pidhotovtsi maibutnikh vykladachiv anhliiskoi movy [Using the ChatGPT chatbot in practical language training for future English teachers]. Aktualni pytannia pidhotovky suchasnykh uchyteliv i vykladachiv inozemnykh mov. Visnyk – Current Issues in the Training of Modern Teachers and Educators of Foreign Languages Bulletin, 21(177). https://doi.org/10.58407/visnik.232117

4. Rudnik Yu. (2024). Zastosuvannia chat-botiv zi shtuchnym intelektom u navchanni inozemnykh mov yak innovatsiinoi interaktyvnoi tekhnolohii [Application of AI chatbots in foreign language learning as an innovative interactive technology]. Educological Discourse. Osvitolohichnyi dyskurs, 45(2), 16-24. https://doi.org/10.28925/2312-5829.2024.2.2

5. Serman, L., Suleimanova, I., Medeichuk, O., & Serman, T. (2024) Intehratsiya chat-botu GPT v protses vyvchennya anhliysʹkoyi movy [Integration of the ChatGPT chatbot into the process of learning English]. Nauka i osvita: nauk.-prakt. zhurnal – Science and Education: A Scientific and Practical Journal, 1, 32-39. https://doi.org/10.24195/2414-4665-2024-1-6

6. Amin, M. Y. M. (2023). AI and Chat GPT in language teaching: Enhancing EFL classroom support and transforming assessment techniques. International Journal of Higher Education Pedagogies, 4(4), 1-15. https://doi.org/10.33422/ijhep.v4i4.554

7. Baskara, F. R. (2023) The promises and pitfalls of using Chat GPT for self-determined learning in higher education: An argumentative review. Materialy Natsionalnoho seminaru fakultetu pedahohiky ta navchalnykh nauk IAIM Sinjai – Materials of the National Seminar of the Faculty of Pedagogy and Educational Sciences, IAIM Sinjai, 2, 95-101. https://doi.org/10.47435/sentikjar.v2i0.1825

УДК 373.016:811.111

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-1003-1013

Шастало Віра Олександрівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології та методики викладання іноземної мови, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, тел.: (068) 062-61-96, https://orcid.org/0000-0001-5633-7946

Герман Людмила Володимирівна кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри європейських мов, Державний біотехнологічний університет, м. Харків, тел.: (096) 237-34-96, https://orcid.org/0000-0003-1006-6225

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТАМ ОП “СЕРЕДНЯ ОСВІТА”

Анотація. Сучасний етап розвитку освіти та навчання англійської мови дозволяє ефективно поєднувати традиційні методи з використанням новітніх технологій. Використання мультимедійних засобів та технологій навчання стає важливою частиною нових освітніх стратегій, в рамках яких і відбувається навчання студентів освітньої програми ”Середня освіта”. Питанню методики викладання англійської мови у вищих навчальних закладах приділяють все більше уваги як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, які зазначають необхідність успішного поєднання обраних методів, засобів навчання та інноваційних технологій у викладанні мови, що сприятливо впливає на засвоєння нового матеріалу, підвищує мотивацію та інтерес у навчанні серед студентів. В нашій роботі розглядаємо специфіку викладання англійської мови для майбутніх педагогів, що зумовлює актуальність обраної теми. Мета статті- розглянути основні підходи у викладанні англійської мови, як профільної дисципліни, студентам факультету іноземних мов освітньої програми ”Середня освіта”. Нова освітня програма орієнтована на формування духовно багатої мовної особистості з урахуванням мультикультурного довкілля, культурних та літературних особливостей в умовах толерантної особистості в поліетнічному середовищі, забезпечує можливість опанування кількох іноземних мов. Поряд з необхідною наявністю певних професійних навичок, особистість вчителя неможливо уявити без ряду основних особистісних якостей. В епоху, коли штучний інтелект може надати велику кількість інформації, пояснення та обґрунтування, все ж аспект пов’язаний із індивідуальним підходом, емпатії та спонукання до критичного мислення учнів залишається повністю залежним від особистості педагога.

Ключові слова: методика викладання, новітні технології, педагогічний процес, навчання.

Shastalo Vira Oleksandrivna PhD in Philology, Associate professor, Department of English Philology and Foreign Language Teaching Methods, School of Foreign Languages, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, tel.: (068) 062-61-96, https://orcid.org/0000-0001-5633-7946

Herman Lyudmyla Volodymyrivna PhD in Philology, Associate Professor, Department of European Languages, State Biotechnological University, Kharkiv, Ukraine, tel.: 380962373496, https://orcid.org/0000-0003-1006-6225

PECULIARITIES OF TEACHING ENGLISH TO STUDENTS OF THE SECONDARY EDUCATION PROGRAMME

Abstract. The current stage of development of education and English language teaching allows to effectively combine traditional methods with the use of the latest technologies. The use of multimedia tools and learning technologies is becoming an important part of new educational strategies within the framework of which students of the Secondary Education programme are taught. Both foreign and domestic scholars are paying more and more attention to the issue of English language teaching methods in higher education institutions, noting the need for a successful combination of selected methods, teaching aids and innovative technologies in language teaching, which has a favourable effect on the acquisition of new material, increases motivation and interest in learning among students. In our work, we consider the specifics of teaching English to future teachers, which determines the relevance of the chosen topic. The purpose of the article is to consider the main approaches to teaching English as a core discipline to students of the Faculty of Foreign Languages of the Secondary Education programme. The new educational programme is focused on the formation of a spiritually rich linguistic personality, taking into account the multicultural environment, cultural and literary features in the conditions of a tolerant personality in a multiethnic environment, and provides an opportunity to master several foreign languages. Along with the necessary professional skills, a teacher's personality cannot be imagined without a number of basic personal qualities. In an era when artificial intelligence can provide a wealth of information, explanations, and justifications, the aspect of individual approach, empathy, and encouragement of critical thinking among students remains completely dependent on the teacher's personality.

Keywords: teaching methods, new technologies, pedagogical process, learning

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку освіти та навчання англійської мови дозволяє ефективно поєднувати традиційні методи з новітніми

технологіями. Використання мультимедійних засобів та технологій навчання стає важливою частиною нових освітніх стратегій, в рамках яких і відбувається навчання студентів освітньої програми ”Середня освіта”. Знання англійської мови в сучасному світі є необхідним ключем не лише для особистісного зростання та успіху, а й розкриває можливості для спілкування, освіти, кар'єри та розширення культурного розуміння. Крім того, володіння англійською мовою відкриває двері до незліченних можливостей спілкування з людьми з різних країн, адже знання англійської дозволяє легко обмінюватися ідеями та досвідом з колегами, партнерами та людьми з усього світу. Беззаперечно на сьогодні англійська мова стала ключем до освіти та навчання. Велика кількість провідних світових університетів пропонують програми навчання англійською для студентів з різних країн. Вивчення англійської мови відкриває безліч можливостей доступу до освітніх ресурсів, що допомагають студентам поглиблювати свої знання у певних галузях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню методики викладання англійської мови у вищих навчальних закладах приділяють все більше уваги як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, такі як: Білоцерковець А., Гончаренко Т., Гришкова Р., Дичківська І. [1; 2; 3], Торнбері С., Річардс Дж. та інші. Вони зазначають необхідність успішного поєднання обраних методів, засобів навчання та інноваційних технологій у викладанні мови, що сприятливо впливає на засвоєння нового матеріалу, підвищує мотивацію та інтерес у навчанні серед студентів. В нашій роботі розглядаємо специфіку викладання англійської мови для майбутніх педагогів, що зумовлює актуальність обраної теми.

Мета статті- розглянути основні підходи у викладанні англійської мови, як профільної дисципліни, студентам факультету іноземних мов освітньої програми ”Середня освіта”.

Виклад основного матеріалу. Володіння англійською мовою необхідне для отримання міжнародного досвіду та розширення горизонтів студентів, що також дає змогу брати участь в обмінних програмах, стажуванні та інших міжнародних проєктах. Це не може не надихати та спонукати сучасну молодь до вивчення англійської. До того ж, знання англійської це не лише про роботу, це й про задоволення, адже можна насолоджуватися переглядом цікавого фільму в оригіналі, читати автентичні твори улюблених письменників та розширювати свій кругозір, спілкуючись з носіями мови. Англійська мова глибоко вплетена в літературу, музику, кіно та інші виразні форми мистецтва.

Саме тому, вивчення англійської мови є таким престижним та необхідним в сучасних умовах. Студенти факультету іноземних мов мають чудові можливості, які стають все ближчими в ході отримання знань за своєю спеціальністю. Орієнтир на вивчення англійської посідає чільне місце разом із підготовкою майбутніх вчителів. Як зазначав В.Сухомлинський: “Вчитель- це

скульптор людських душ", і з цим важко сперечатися. Саме тому все більше уваги сьогодення привертає професія вчителя та його ролі у суспільстві. Саме вчитель прививає любов до предмету, мотивує та зацікавлює своїх учнів, формує їх світогляд та світосприйняття. Роль педагога завжди була і й досі залишається важливою в процесі виховання майбутніх поколінь. Суспільство потребує молодих педагогів, які зможуть втілити свої креативні ідеї та реалізувати себе в педагогічній сфері. Нині роль учителя дещо змінилася – це ментор, який, на відміну від класичного педагога, не перевіряє знання учнів та не задає домашніх завдань. Ментор говорить із точки зору практика, відділяє істину від ілюзій, конструктивні рішення, які будуть працювати, від тих, які будуть неефективними і у такий спосіб наблизити учня до результату. Випускники освітньої програми зможуть працювати вчителями англійської мови і зарубіжної літератури закладів загальної середньої та спеціалізованої освіти, викладачами закладів фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти. Завданням будь-якого престижного та новітнього ВНЗ є орієнтація на зміни та потреби в суспільстві, поруч з вмінням швидко адаптуватися та реагувати на існуючий запит. Так, заснування та відкриття певних осередків вчительства стає пріоритетним для багатьох провідних університетів країни разом із відкриттям нових освітніх програм, зокрема "Середньої освіти" для підготовки майбутніх учителів.

Відкриття нової освітньої програми "Середня освіта" стало ще доступнішим після заснування навчально-наукового інституту "Академія вчительства" на базі Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Цей сучасний центр розвитку педагогічної освіти в Україні працює з метою впровадження нової моделі педагогічної освіти, трансформації професійної підготовки і підвищення кваліфікації вчителів в Україні. Академія вчительства покликана готувати проактивних фахівців, здатних ефективно реагувати на виклики сучасної освіти, спрямованої на відродження та розбудову України. Інноваційні педагогічні технології, інтегровані знання з різних галузей та міждисциплінарні підходи до підготовки висококваліфікованих учителів — усе це забезпечує набуття студентами компетентностей, що відповідають сучасним вимогам ринку праці й освітнім стандартам, а також сприяють роботі в кризових умовах.

Зокрема, освітня програма "Середня освіта" спеціальності "Англійська мова та література" передбачає підготовку кваліфікованого конкурентоспроможного фахівця – викладача закладу фахової передвищої освіти, вчителя англійської мови і зарубіжної літератури, який володіє ґрунтовними знаннями з фахових дисциплін та методик їх навчання, педагогіки, психології, сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у сфері діяльності в закладах ЗСО та фахової передвищої освіти, фахівця, що здатний до самоосвіти та постійного

професійного саморозвитку, вдосконалення відповідно до вимог сучасності та освітніх тенденцій. Основний фокус освітньої програми спрямований на підготовку компетентного конкурентоздатного фахівця, який володіє базовими знаннями в галузі професійно орієнтованих гуманітарних наук в обсязі, необхідному для здійснення педагогічної діяльності в закладах ЗСО, фахової передвищої освіти, зокрема знаннями з філософії, педагогіки середньої освіти, психології, історії філологічних дисциплін, що сприяють розвитку загальної культури й соціалізації творчої особистості, формуванню загальногуманістичних та етичних цінностей педагогічної діяльності; здатного вирішувати складні спеціалізовані завдання з організації освітнього процесу, зумовленого закономірностями й особливостями сучасної теорії та методики навчання за предметною спеціальністю, які характеризуються комплексністю та невизначеністю умов; здатного застосовувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології в освітньому процесі.

Поряд з необхідною наявністю певних професійних навичок, особистість вчителя неможливо уявити без ряду основних особистісних якостей. В епоху, коли штучний інтелект може надати велику кількість інформації, пояснення та обґрунтування, все ж аспект пов'язаний із індивідуальним підходом, емпатії та спонукання до критичного мислення учнів залишається повністю залежним від особистості педагога. Саме тому програма орієнтована на формування духовно багатої мовної особистості з урахуванням мультикультурного довкілля, культурних та літературних особливостей в умовах транскордоння, толерантної особистості в поліетнічному середовищі. Крім того, освітня програма враховує новітні освітні методики, актуальні мовознавчі та літературознавчі наукові методи, знання та індивідуальний досвід наукового-педагогічних працівників.

Метою нової освітньої програми є формування та розвиток на основі сучасних педагогічних технологій загальних професійних компетентностей з іноземних мов та зарубіжної літератури, що сприяють соціальній стійкості й мобільності випускника на ринку праці; отримання вищої освіти, що дозволить випускникові успішно виконувати функції та типові задачі сучасного вчителя іноземної мови та зарубіжної літератури; формування у майбутніх вчителів нової парадигми викладання іноземних мов та зарубіжної літератури як фундаменту для розвитку їх аналітичного, проєктного мислення з використанням сучасних інформаційних технологій. Основний фокус освітньої програми полягає у підготовці вчителя англійської мови, другої іноземної мови та зарубіжної літератури для загальноосвітніх навчальних закладів, яка грунтується на вивченні мовознавчого, літературознавчого та педагогічного компонентів а також активного використання інформаційних технологій в освітній діяльності.

Важливим моментом є те, що освітня програма передбачає поєднання теоретичної та практичної підготовки фахівців, що сприяє ефективному процесу навчання, та націлена на підтримку академічної та науково-дослідницької

роботи студентів, яка формує майбутнього фахівця шляхом індивідуальної пізнавальної діяльності. Програма забезпечує формування у студентів компетентнісного підходу до організації освітнього процесу з урахуванням сучасних педагогічних і психологічних технології навчання та виховання учнів. Це забезпечується через послідовне вивчення інтегрованих обов'язкових та вибіркових компонентів загальної і професійної підготовки, що спрямовані на розвиток певної системи фахових знань (hard skills) та соціально психологічних умінь та навичок (soft skills), необхідних для оперативного реагування на вимоги ринку.

Проходження практики є цікавим та водночас складним компонентом освітнього процесу для отримання практичного досвіду педагогічної діяльності майбутнього педагога. Адже підготовка на факультету відбувається не лише шляхом отримання теоретичних знань, а й реалізується в ході педагогічної практики. Студенти старших курсів мають змогу відчути себе справжнім вчителем та отримати безцінним досвід, навчаючи учнів у школах. Лише в ході педагогічної діяльності студенти можуть реалізувати свій творчий потенціал, розкрити себе як вчителі та застосувати всі здобуті знання на практиці викладання. Практична підготовка здійснюється через проходження низки педагогічних практик, які проводяться на базі ЗЗСО, гімназій та ліцеїв міста під контролем керівників- викладачів. Протягом усього періоду педагогічної практики кваліфіковані викладачі проводять систематичні консультації щодо підготовки до проведення занять, вибору навчально-методичної літератури, вносять необхідні критичні зауваження.

Тож розглядаючи специфіку викладання англійської мови студентам ОП "Середня освіта" зосередимо увагу на більш детальному та грунтовному підході. Метою викладання навчальної дисципліни "Англійська мова" є формування у студентів іншомовної комунікативної компетенції і здійснення в процесі навчання виховання, освіти і розвитку особистості студента на основі інтегрованого предметно-мовного підходу і принципів 4-х "С", що є пріоритетними в інтегрованому предметно-мовному навчанні. Основними завданнями вивчення дисципліни є набуття студентами мовних, лінгвокраїнознавчих та культурологічних знань і формуванні системи мовленнєвих умінь в межах інтегрованого предметно-мовного навчання за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій, що сприятиме конкурентоздатності майбутніх випускників на ринку праці.

Викладання дисципліни "Англійська мова" включає роботу за наступними аспектами: граматика, аналітичне читання, усна практика та фонетика. Під час навчання активно використовуються методичні автентичні матеріали та розробки матеріалів власних надбань профільної кафедри. Новий курс "Фонетика" також став більш чітким та доступним для студентів в результаті

використання та залучення автентичних матеріалів іноземних партнерів факультету. Структура навчальної дисципліни поділена на розділи, кожен з яких включає певний набір логічно підібраних та послідовних тем для вивчення.

На цьому етапі розвитку методичної науки основними методами навчання іноземних мов є комунікативний та конструктивістський методи. Надамо більш детального огляду комунікативному підходу, який більш активно застосовується наразі. Комунікативний метод (Communicative Language Teaching, CLT) – це педагогічний підхід до навчання іноземних мов, який акцентує увагу на розвитку комунікативних навичок та здатності спілкуватися на мові. Цей метод наголошує на реальному використанні мови в прак- тичних ситуаціях, а не тільки на вивченні гра- матичних правил та словникового запасу. Він базується на теорії комунікативного акту, яка визнає, що мовленнєва діяльність має на меті обмін інформацією, вираження думок та вза- ємодію між мовцями.

Основні принципи комунікативного методу передбачають наступне [2, с. 5–6]:

1. Орієнтація на комунікативну діяльність. Навчання спрямоване на розвиток навичок мовлення, читання, письма та слухання, які потрібні для ефективної комунікації в реальних ситуаціях.

2. Використання автентичних матеріалів. Викладачі стимулюють використання реальних матеріалів, як-от автентичні тексти, аудіозаписи і відеоматеріали, що дає змогу студентам знайомитися з різноманітними стилями мови і ситуаціями спілкування.

3. Активна роль студентів. Студенти залуча- ються до активної комунікативної діяльності, як-от рольові ігри, обговорення, імпровізація та проєкти. Вони навчаються виражати свої думки й ідеї та взаємодіяти одне з одним.

4. Практична спрямованість. Завдання та вправи структурують так, щоб студенти могли використовувати навички мовлення в реальних ситуаціях, як-от подорожі, бізнес-комунікація, повсякденне спілкування тощо.

5. Вивчення граматики та лексики в контексті. Граматичні правила та нові слова вивчають у контексті реальних ситуацій, що допомагає студентам зрозуміти, як їх використовують у практичному мовленні.

6. Задоволення комунікативних потреб студентів. Вивчення мови спрямоване на задо- волення потреб студентів у спілкуванні і виразності, а також на розвиток мовної компе- тентності.

7. Підтримка помилок. Помилки в розумінні та вживанні мови розглядають як нормальну частину процесу навчання, і викладачі нама- гаються виправити їх шляхом спілкування та приділення уваги конкретним аспектам, де сту- денти припускаються помилок.

8. Роль учителя як співрозмовника. Викладач виступає в ролі співрозмовника та фасилітатора комунікативних ситуацій, допомагаючи студентам розвивати навички мовлення та виправляти помилки.

Комунікативний метод призначений для створення мовного середовища, де студенти можуть навчатися мови природним шляхом, наділені мотивацією та можливістю ефективно спілкуватися іноземною мовою. Він відповідає вимогам сучасного світу, де мовна компетентність і здатність ефективно спілкуватися є ключовими навичками.

У навчанні іноземної мови у вищих навчальних закладах (ВНЗ) використовують як традиційні, так й альтернативні методи. Розглянемо деякі з них [3, с.83]. Традиційні методи:

1. Граматико-перекладний метод – орієнтований на вивчення граматики та переклад текстів з мови вивчення рідною мовою. Зазвичай це один з перших методів, який використовують у процесі навчання іноземної мови.

2. Аудіолінгвістичний метод – покликаний розвивати навички вимови та аудіювання, використовуючи репетицію та імітацію.

3. Комунікативний метод – орієнтований на розвиток комунікативних навичок, зокрема усного та письмового спілкування в реальних ситуаціях.

В свою чергу альтернативні методи включають:

1. Метод проєктів – студенти працюють над конкретними проєктами, які вимагають використання іноземної мови. Це може бути створення відеопрезентацій, дослідницькі проєкти або інші творчі завдання.

2. Метод ігор – використання різноманіт- них ігор та симуляцій для навчання мови. Цей метод дає змогу студентам навчатися граючи і сприяє активній участі.

3. Використання мультимедійних технологій – використання відео, аудіо, інтерактивних програм та онлайн-ресурсів для покращення навчання іноземної мови

4. Метод інтерактивного навчання – застосовується для активізації студентської участі та співпраці в групах. Студенти взаємодіють між собою та виконують завдання разом

5. Метод контекстного навчання – заснований на вивченні мови в реальних контекстах та ситуаціях. Студенти вивчають мову, спираючись на конкретні ситуації й потреб.

Ці методи можна використовувати окремо або в комбінаціях залежно від конкретних цілей навчання та стилів викладання викладача.

Так, аспект з граматики передбачає володіння англійською на рівні B2 для студентів першого курсу та розпочинається з вивчення наступних тем: Parts of Speech, Structure of the Sentence та продовжується вивчення часових форм сучасного англійського дієслова в активному та пасивному стані (Tense Forms), Sequence of Tenses, Reported Speech. На заняттях використовуються наступні методи навчання: комунікативний метод (brainstorming, oral participation, discussion, group work, cognitive/Mind map); викладання з підтримкою (scaffolding) демонстрація, ілюстрація, розповідь, бесіда та практичні методи: вправи. Серед вправ

виокремлюються: усні (odd one out; word cards; mnemonics; reading; graphic organizers; stickers); письмові вправи (переклади, диктанти, доповіді).

Наразі навчання відбувається в дистанційному форматі, тому під час пояснення, вивчення та закріплення матеріалу викладачами кафедри також активно використовуються online навчальні платформи та додатки, такі як: Canva, Miro, LMS Moodle, GoogleClassroom, Quizzlet, Genially, Kahoot, щоб цікаво пояснити, повторити пройдений матеріал та написати підсумкові роботи з пройдених тем.

Враховуючи специфіку дистанційної освіти, використання сучасних мультимедійних засобів є невід'ємною частину процесу навчання. Так, викладачами кафедри також активно використовується GoogleClassroom для оцінки та перевірки домашніх робіт. Kahoot та Quizzlet для закріплення, перевірки та засвоєння пройденого матеріалу в формі тестів та опитування. Також відбувається робота з аудіо- та/або відеоматеріалами, включаючи електронні, з теоретичних аспектів граматики, що вивчаються та виконання тестів online за темами.

Саме тому все більше уваги приділяється інтерактивному навчанню. Інтерактивне навчання - це навчання, що занурене у спілкування, воно зберігає кінцеву мету та основний зміст предмета, але видозмінює форми та прийоми ведення заняття. Науково-методичні засади, на яких базується інтерактив:

- навчання через досвід та співпрацю;
- врахування відмінностей у стилях пізнання;
- ігрові методи.

Тобто, інтерактивне навчання - це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, де практично всі студенти виявляються залученими до процесу пізнання; відбувається обмін знаннями, ідеями, способами діяльності; також воно сприяє встановленню емоційних контактів між студентами, привчає працювати в команді, знімає нервове навантаження, допомагає відчути захищеність, взаєморозуміння та власну успішність.

Під час навчання викладачами активно використовуються певні інтерактивні технології, зокрема: ситуаційний аналіз (розбір конкретних ситуацій, кейс-стадій, інцидентів); евристичні технології генерування ідей ("мозковий штурм", асоціації (метафори)); рольова гра (метод відтворення ролей (інсценування)). В ході такої колективної роботи студенти можуть генерувати ідеї усією групою, активізувати інтуїцію та уяву, вийти за межі стандартного мислення. Важливим моментом є те, що власні переживання запам'ятовуються яскраво та зберігаються протягом тривалого часу, що допомагає переосмислити певні складні моменти, що можуть виникати в ході навчання.

Згідно з положень про освітній процес в університеті, тематичний та семестровий контроль здійснюється за допомогою використання LMS Moodle.

Moodle - це потужна система управління навчанням (LMS), яка активно використовується для створення динамічних онлайн-курсів. Інтерактивні елементи в Moodle відіграють ключову роль у залученні студентів, покращенні комунікації та підвищенні ефективності навчання. Розглянемо основні інструменти та їх переваги під час навчання. Так, в рубриці "завдання" студенти завантажують роботи (тексти, презентації, відео), а викладачі оцінюють їх онлайн. Перевагами є: гнучкість (підтримка різних форматів файлів); рубрики (критерії оцінювання для прозорості) та коментарі (детальний зворотний зв'язок прямо в системі). В свою чергу, семінари (Майстерні, Workshops)- це інструмент, що організовує взаємне оцінювання робіт студентами. Перевагами використання є: колаборація (студенти вчаться аналізувати роботи інших); саморефлексія (порівняння власних результатів із зразками) та об'єктивність (оцінки формуються на основі кількох перевірок).

Весь матеріал семестрів поділений на дві теми, за результатами яких студенти мають написати дві тематичні роботи: лексико-граматичний переклад та диктант з пройдених аспектів. Лексико-граматичний переклад (з української англійською) є підсумковою роботою за пройденими темами з граматики та вивченої лексики в ході аналітичного читання. Він включає в себе 40 активних лексичних та граматичних моментів і студенти мають успішно використати здобуті знання та правильно перекласти виділені пункти. Диктант включає активні моменти з усної практики і завдання студентів: розпізнами та вірно їх написати. Ці два види робіт студенти пишуть та завантажують до LMS Moodle, після чого викладачі їх власноручно перевіряють, саме так здійснюється підсумкових контроль знань.

Підсумкова оцінка складається з двох компонентів: поточна робота в семестрі (60 балів) та екзаменаційна контрольна робота (40 балів), яку студенти пишуть також використовуючи LMS Moodle. Бали за роботу в семестрі нараховуються за: поточні роботи з граматики (переклади, тести на множинний вибір/встановлення відповідності, заповнення пропусків відповідними граматичними формами, диктанти) та поточні роботи з аналітичного читання (переклади, перекази, аналіз тексту) та усної практики (усні відповіді, диктанти, презентації, дискусії). Протягом семестру студенти пишуть різні види поточних робіт за що отримують певні бали, які нараховуються в залежності від кількості штрафних балів у роботі.

Висновки. Отже, здобувачі освіти ОП "Середня освіта" отримують якісну професійну підготовку з профільної спеціальності, що враховує всі новітні тенденції розвитку методики викладання та поєднує ефективні техніки викладання для ефективного засвоєння матеріалу. Тому наші студенти мають привабливі перспективи працевлаштування в сучасному світі. Висококваліфікований вчитель, фахівець у галузі мовознавства та літературознавства є затре-

буваним у закладах освіти. Англійська мова відіграє важливу роль у сучасному світі, слугуючи міжнародним засобом спілкування. Її знання відкриває можливості для роботи в міжнародних компаніях в різних галузях. Володіння англійською також сприяє успішним переговорам і розвитку кар'єри на глобальному рівні, а також забезпечує зручну платформу для обміну інформацією та ідеями.

Література:

1.Даниленко Л. Д. Наукове та методичне забезпечення впровадження педагогічних інновацій : зб. наук. праць. Херсон : ЦНТЕІ, 2016. С. 5–7.

2. Дичківська І. Л. Інноваційні педагогічні технології. Київ : Академвидав, 2014. С. 337–350.

3. Матвіяс О. Сучасні підходи до методики викладання англійської мови у вищих навчальних закладах // Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія», Вип. 4, 2023. С. 79-85.

References:

1. Danylenko, L.D. (2016). *Naukove ta metodychne zabezpechennya vprovadzhennya pedahohichnykh innovatsiy [Scientific and methodical support for the implementation of pedagogical innovations]*. Zb. nauk. prats'. Kherson: TSNTEI, S. 5–7. [in Ukrainian]

2. Dychkivska, I.L. (2014). *Innovatsiyni pedahohichni tekhnolohiyi [Innovative pedagogical technologies]*. Kyiv: Akademvydav, S. 337–350. [in Ukrainian]

3. Matviias O. Suchasni pidkhody do metodyky vykladannia anhliĭskoï movy u vyshchykh navchalnykh zakladakh // Naukovyŭ visnyk Vinnytskoï akademiï bezperervnoï osvity. Seriia «Pedahohika. Psykholohiia», Vyp. 4, 2023. C. 79-85.[in Ukrainian]

УДК 378:376

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-1014-1029

Шевченко Юлія Михайлівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри початкової і спеціальної освіти, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, фактична адреса: м. Запоріжжя, юридична адресам. Мелітополь, https://orcid.org/0000-0002-8460-6928

Кондратенко Валентина Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової і спеціальної освіти, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, фактична адреса: м. Запоріжжя, юридична адресам. Мелітополь, https://orcid.org/0000-0001-9866-7804

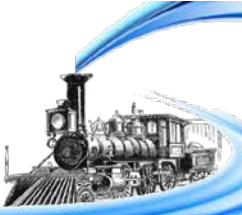
Дубяга Світлана Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової і спеціальної освіти, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, фактична адреса: м. Запоріжжя, юридична адресам. Мелітополь, https://orcid.org/0000-0001-5303-6726

Свириденко Ганна Василівна доктор філософії, старший викладач кафедри початкової і спеціальної освіти, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, фактична адреса: м. Запоріжжя, юридична адресам. Мелітополь, https://orcid.org/0000-0001-5412-2570

Гузь Володимир Васильович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової і спеціальної освіти, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, фактична адреса: м. Запоріжжя, юридична адресам. Мелітополь, https://orcid.org/0000-0001-9823-7767,

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЛОГОПЕДИЧНИХ МЕТОДІВ У РОБОТІ З ДІТЬМИ З ПОРУШЕННЯМ МОВЛЕННЯ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Однією з основних умов готовності дитини до успішного навчання у школі є правильне, добре розвинене мовлення. Будь-яке порушення мовлення тою чи іншою мірою впливає на здатність дитини засвоювати нові знання, набувати вміння і навички. При загальному недорозвиненні мовлення порушується формування всіх компонентів мовленнєвої системи, і, отже, найважливішою частиною роботи у дитсадку для дітей із порушенням мовлення

є підготовка до школи дітей із цією патологією. Порушення мовлення – це будь-яке відхилення від нормального. Найчастіше ним страждають діти дошкільного віку, і на цьому етапі проблема легко піддається корекції. Етіологія порушень мовлення може бути пов'язана зі спадковістю, патологічним перебігом вагітності, травмами під час пологів, вадами слуху чи зору, перенесеними захворюваннями, стресами. Дуже важливо вчасно звернути увагу на проблему, адже дефекти мовлення заважають дитині навчитися правильно говорити, перешкоджають її спілкуванню, навчанню та загальному розвитку.

Інклюзивна освіта дає можливість дітям з особливостями вчитися в найближчій загальноосвітній школі чи дитячому садку. У спеціалізованих інтернатах діти не можуть спілкуватися вільно зі своїми однолітками і повноцінно розвиватися. Така форма навчання адаптує навчальний процес і задовольняє потреби усіх дітей без винятку. Сучасна освіта ставить перед педагогами та спеціалістами-логопедами завдання забезпечення якісного навчання та розвитку дітей із порушеннями мовлення в умовах інклюзивного середовища. В Україні кількість дітей з мовленнєвими порушеннями зростає, що вимагає впровадження ефективних логопедичних методів. У статті розглянуто основні методики корекції мовлення, їх ефективність, статистичні дані та практичні кейси. Логопедична корекція мовленнєвих порушень у дітей є важливим аспектом інклюзивної освіти, оскільки успішне володіння мовленням впливає на навчальні досягнення, соціальну взаємодію та психологічний стан дитини.

Ключові слова: інклюзивна освіта, логопедія, порушення мовлення, корекційни методики.

Shevchenko Yuliia Mykhailivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Primary and Special Education, Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University, Melitopol, https://orcid.org/0000-0002-8460-6928

Kondratenko Valentyna Oleksandrivna PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Primary and Special Education, Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University, Melitopol, https://orcid.org/0000-0001-9866-7804

Dubiaha Svitlana Mykolaivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Primary and Special Education, Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University, Melitopol, https://orcid.org/0000-0001-5303-6726

Svyrydenko Hanna Vasylivna Doctor of Philosophy, Senior Lecturer of the Department of Primary and Special Education, Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University, Melitopol, https://orcid.org/0000-0001-5412-2570

Huz' Volodymyr Vasyl′ovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Primary and Special Education, Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University, Melitopol, https://orcid.org/0000-0001-9823-7767

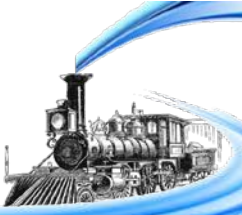
EFFECTIVENESS OF SPEECH THERAPY METHODS IN WORKING WITH CHILDREN WITH SPEECH DISORDERS IN THE CONDITIONS OF INCLUSIVE EDUCATION

Abstract. One of the main conditions for a child's readiness for successful schooling is correct, well-developed speech. Any speech disorder to one degree or another affects the child's ability to assimilate new knowledge, acquire skills and abilities. With general underdevelopment of speech, the formation of all components of the speech system is disrupted, and, therefore, the most important part of the work in a kindergarten for children with speech disorders is the preparation of children with this pathology for school. Speech disorders are any deviation from normal. Preschool children are most often affected by them, and at this stage the problem is easily corrected. The etiology of speech disorders may be associated with heredity, pathological pregnancy, injuries during childbirth, hearing or vision impairments, previous illnesses, and stress. It is very important to pay attention to the problem in a timely manner, because speech defects prevent a child from learning to speak correctly, hinder their communication, learning, and overall development.

Inclusive education allows children with special needs to study at the nearest comprehensive school or kindergarten. In specialized boarding schools, children cannot communicate freely with their peers and fully develop. This form of education adapts the educational process and meets the needs of all children without exception. Modern education sets teachers and speech therapists the task of ensuring high-quality education and development of children with speech disorders in an inclusive environment. In Ukraine, the number of children with speech disorders is growing, which requires the introduction of effective speech therapy methods. The article discusses the main methods of speech correction, their effectiveness, statistical data, and practical cases. Speech therapy correction of speech disorders in children is an important aspect of inclusive education, since successful speech development affects the educational achievements, social interaction and psychological state of the child.

Keywords: inclusive education, speech therapy, speech disorders, correctional methods.

Постановка проблеми. В Україні щороку збільшується кількість дітей із особливими потребами. Нині в країні мешкає понад 165 тисяч таких дітей віком до 18 років. В основному у таких дітей спостерігаються вроджені аномалії,

хвороби нервової системи, розлади психіки та поведінки. Тому, щоб інтегрувати «особливих дітей» у суспільство та надати їм нормальну освіту, громадські організації спільно з науковими та профільними держструктурами ще десять років тому розробили експериментальну програму щодо впровадження інклюзивної освіти. Інклюзивна освіта – альтернатива інтернатному, індивідуальному чи домашньому навчанню. Завдяки їй діти з з особливими освітніми потребами (ООП) можуть навчатися разом із ровесниками, соціалізуватись та розвивати навички комунікації, а батьки - розраховувати на кваліфіковану підтримку педагогів [1].

В умовах інклюзивної освіти використання ефективних логопедичних методів є необхідним для успішної соціалізації та навчання дітей з мовленнєвими порушеннями. Логопедична практика передбачає застосування різних методик, спрямованих на розвиток артикуляційного апарату, фонематичного слуху, комунікативних навичок та когнітивних функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження в галузі логопедії та інклюзивної освіти акцентують увагу на впливі новітніх методів та технологій на розвиток мовлення у дітей із порушеннями. Різні дослідницькі групи по всьому світу проводять комплексні дослідження, які демонструють позитивні результати використання інтегрованих підходів у логопедичній практиці, саме:

1. Дослідження впливу комплексних логопедичних методів на дітей з порушеннями мовлення. Серед основних напрямків досліджень, що підтверджують ефективність комплексних методів корекції, виділяють: поєднання традиційних та сучасних методів (арт-терапія, нейропсихологічні методики, методика Марії Монтессорі та використання мобільних додатків). Дослідження, проведене групою вчених, виявило, що поєднання класичних методів (артикуляційна гімнастика, логопедичний масаж) із новітніми технологіями (мобільні додатки для тренування мовлення) збільшило результативність на 35% у дітей з дизартрією. Зокрема, мобільні додатки дозволяють створити інтерактивне середовище, що мотивує дітей до регулярних занять [2].

2. Дослідження застосування інклюзивних методик для розвитку мовлення у дітей із затримкою розвитку. На прикладі роботи з дітьми в інклюзивних класах показало, що адаптація навчальних програм до особливостей розвитку дітей з мовленнєвими порушеннями дозволяє не тільки покращити мовлення, але й сприяє більш швидкій адаптації в колективі. Зокрема, групові заняття з розвитку мовлення сприяють створенню комунікативного середовища, яке активізує мовленнєву активність у дітей із затримкою розвитку. Також було з'ясовано, що інклюзивне навчання дає дітям з мовленнєвими порушеннями не тільки когнітивні, але й емоційні переваги – вони відчувають себе рівними серед своїх однолітків, що зменшує соціальну ізоляцію.

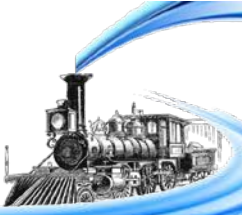
3. Вплив нейротехнологій на розвиток мовлення у дітей. Сучасні нейротехнології виявилися перспективними у корекційній роботі з дітьми з порушеннями мовлення. Дослідження, проведене в Національному інституті нейропсихології (2024), показало, що використання нейрофідбек-технологій (NEUROFEEDBACK) (метод, який стимулює мозкову активність через електричні сигнали) покращує фонематичний слух та артикуляцію у дітей із порушеннями звуковимови. За допомогою нейрофідбеку діти навчаються кращому контролю над рухами мовленнєвих органів, що позитивно впливає на корекцію мовлення. Дослідження на основі застосування нейропластичності виявило, що використання спеціальних тренувальних програм, які стимулюють мозкову діяльність, значно знижує рівень порушень у дітей з алалією та дизартрією [3].

4. Дослідження ефективності інтеграції мультимедійних технологій у навчальний процес. Мультимедійні інструменти, такі як інтерактивні дошки, мобільні додатки та комп'ютерні програми, мають високий потенціал у розвитку мовлення у дітей з порушеннями. Вони дозволяють створити візуально-звукові асоціації, що допомагають дітям краще запам'ятовувати нові слова та вирази. Так, учні, які використовували програми для тренування мовлення на планшетах, покращили свою вимову на 30% порівняно з тими, хто не використовував ці технології [4].

5. Використання арт-терапії для дітей з порушеннями мовлення. Арт-терапія як метод роботи з дітьми з порушеннями мовлення виявила свою ефективність у зменшенні тривожності та страхів перед публічними виступами, а також у розвитку комунікативних навичок. Використання арт-терапії у поєднанні з логопедичними методами дозволяє дітям більш природно виражати свої емоції, що сприяє розвитку мовлення і покращенню соціальних навичок [5].

Мета статті - дослідити основні методики корекції мовлення, ефективність логопедичних методів у роботі з дітьми з порушенням мовлення в умовах інклюзивної освіти.

Виклад основного матеріалу. Інклюзивна освіта передбачає рівний доступ усіх дітей до навчання, незалежно від особливостей розвитку. Відповідно до досліджень, близько 20% дітей дошкільного та молодшого шкільного віку мають різні мовленнєві порушення [6]. У 2001 році в Україні створили проект для соціальної адаптації та інтеграції у соціум дітей з особливими потребами шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх закладах. З цього часу в країні почали активно обговорювати, як залучити таких дітей у загальний навчальний процес. У 2017 році прийняли Закон про інклюзивну освіту, в якому прописані права дітей. Кожна дитина має право безкоштовно навчатися у будь-якому освітньому закладі, незалежно від наявності групи інвалідності. Для учні з ООП розробляють індивідуальний план навчання, до якого включають заняття з

корекційними педагогами, психологами, логопедами та іншими спеціалістами [7-9]. За оперативними статистичними даними станом на 01.01.2025 [6]: кількість інклюзивних груп закладів дошкільної освіти - 7658, в них вихованців з особливими освітніми потребами – 15297; кількість інклюзивних класів закладів загальної середньої освіти – 33397, в них учнів з особливими освітніми потребами – 47610; кількість спеціальних груп закладів дошкільної освіти - 3 027, в них вихованців з особливими освітніми потребами - 34 531; кількість спеціальних класів закладів загальної середньої освіти – 728, в них учнів з особливими освітніми потребами – 6179. За останні п’ять років кількість учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивних класах закладів загальної середньої освіти збільшилась майже удвічі (табл. 1).

Таблиця 1.

Кількість учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивних класах закладів загальної середньої освіти

Навчальний рік	**Кількість учнів з особливими освітніми потребами**	**Кількість інклюзивних класів**
2020/2021	25078	18681
2021/2022	32686	23216
2022/2023	33861	24995
2023/2024	40354	29321
2024/2025	47610	33397

Джерело: Інклюзивне навчання. Статистичні дані. МОН України. https://mon.gov.ua/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani

Інклюзивне навчання є невід'ємною частиною концепції Нової української школи (НУШ) [10]. Це безпечний та інклюзивний освітній простір, де обирають індивідуальний підхід з урахуванням сильних сторін, потреб та можливостей кожної дитини. Відповідно до принципів НУШ, тут кожен учень чи учениця, незалежно від їхніх можливостей, може реалізувати свій потенціал. Все це базується на цінностях демократії та повазі до основних прав людини, що створює умови для максимальної участі в освітньому процесі дітей з особливими освітніми потребами». Станом на 01.01.2025 в Україні створено 700 інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ). В умовах воєнного стану продовжують функціонувати 674 ІРЦ, які надають послуги з проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку, корекційно-розвиткові послуги та здійснюють психолого-педагогічний супровід під час навчання дітей з особливими освітніми потребами в тому числі з числа внутрішньо переміщених осіб [6].

У дітей з порушеннями розвитку мова формується досить пізно - після трьох-чотирьох років. Малята не завжди розуміють, що їм кажуть. Вони мають

бідний словниковий запас і множинні дефекти мовлення. Недостатньо розвинена мова призводить до гальмування та інших психічних процесів. У таких дітей знижено пам'ять та увагу. Вони погано йдуть на контакт. Ці розлади розрізняють від причин виникнення, проявів та ступеня тяжкості. Найпоширеніші мовленнєві відхилення, з якими працює логопед для дітей з ООП [11]:

1. Алалія - недорозвинення або повна відсутність мовлення внаслідок ураження певних ділянок кори головного мозку. Зазвичай цей розлад формується на етапі внутрішньоутробного розвитку або ранньому дитинстві (до 3 років).

2. Затримка мовного розвитку (ЗМР) – уповільнений розвиток мовлення чи його відсутність.

3. Афазія - часткова або повна втрата мовлення, яка формується на тлі перенесених нейроінфекцій або травм у дітей віком від 3 років.

4. Дислексія та дисграфія – порушення процесу читання та письма. Дитина не може швидко формувати склади у слова, а слова – у речення, переставляє звуки та літери містами.

5. Дісламія – дефект, що є суто фонетичним. Дитина має нормальний словниковий запас та навички формування фраз, але не може вимовляти один або кілька звуків - наприклад, «р», «ш», «с» і т.д.

6. Дизартрія – розлад мовлення, що виникає на тлі порушення праксису артикуляції. Дитина не може правильно вимовляти звуки та слова через ураження центральної чи периферичної нервової системи. Тобто, неправильно працюють нерви язика, губ, піднебіння, голосових зв'язок.

7. Заїкання (логоневроз) – порушення ритмічності, темпу та плавності вимови через судоми м'язів обличчя. Основні ознаки – запинки під час мовлення, повторення звуків та складів, додавання зайвих звуків.

8. Дисфонія – неправильна вимова через порушення у роботі голосоутворюючого апарату.

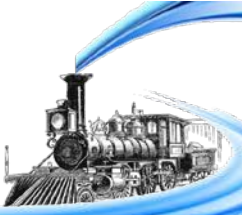
9. Брадилалія - уповільнена та нечітка мова, розтягнення слів.

10. Тахілалія - прискорена вимова.

Також за ступенем тяжкості розрізняють легкі, середні та тяжкі порушення мовлення. Щоб виявити, який розлад у дитини, і наскільки вона серйозна, слід звернутися до ЛОРа та логопеда. Отоларинголог перевіряє, чи є у дитини вади слуху та патології голосотворчого апарату. А логопед оцінює мовні навички та розробляє індивідуальний план корекції дефектів [12]. Важливі моменти, які варто враховувати під час логопедичної роботи з дітьми з ООП [13]:

• Перед тим як розпочинати заняття, необхідно вивчити динаміку та рівень мовного розвитку своїх підопічних - самостійно або за допомогою фахівців. За підсумками діагностичних даних розробляються програми корекційної діяльності.

• Корекційна робота повинна включати вправи на розвиток апарату артикуляції, розширення лексичного словника, формування фонематичного слуху, мовного аналізу і зв'язного мовлення.

• При проведенні занять необхідно враховувати особливості розвитку дітей з ООП - нестійку увагу, труднощі сприйняття, низький обсяг пам'яті, недостатню уяву, порушення координації, утруднене включення до спільних ігор. Важливо чітко ставити цілі навчання. Щоб дитина краще засвоювала матеріал, мова педагога має бути неквапливою, емоційною та виразною. Завдання краще пропонувати короткі та різноманітні з динамічними паузами для зняття психологічного навантаження.

• Необхідно приділяти увагу мотивації дитини – підбадьорювати та заохочувати вихованця за кожне вдало виконане завдання. Хвалити дитину треба одразу ж, не відкладаючи на майбутнє. При цьому ваш підопічний має розуміти, за що його заохочують.

У своїй роботі фахівці використовують найсучасніші ефективні методи:

• спеціальні вправи для дітей з порушеннями мовлення – спрямовані на розвиток апарату артикуляції та голосоутворення, постановку правильної дикції, інтонації, тембру;

• дидактичні ігри для дітей з порушеннями мовлення – допомагають зробити процес корекції порушень цікавим та захоплюючим;

• дихальна гімнастика, логопедичний масаж та інші процедури.

Логопедична корекція мовленнєвих порушень у дітей є складним процесом, ефективність якого залежить від обраних методик, інтенсивності занять та особливостей розвитку кожної дитини. Дослідження підтверджують, що своєчасне втручання значно покращує мовленнєві навички, сприяє соціалізації та успішному навчанню дітей в інклюзивних закладах освіти. Логопедична практика передбачає застосування різних методик, спрямованих на розвиток артикуляційного апарату, фонематичного слуху, комунікативних навичок та когнітивних функцій. Сучасна логопедія пропонує низку методів, які використовуються в роботі з дітьми в інклюзивному середовищі:

1. Артикуляційна гімнастика. Використовується для розвитку моторики мовленнєвого апарату. Артикуляційна гімнастика є базовим методом корекції мовленнєвих порушень. Вона спрямована на розвиток моторики органів мовлення – губ, язика, щелепи. Основні вправи: «Годинник» – рухи язиком з боку в бік, що допомагає формувати правильне положення язика для звуків «л», «р»; «Трубочка» – витягування губ уперед для покращення звуковимови голосних; «Млинець» – широкий язик фіксується на нижній губі, що сприяє формуванню шиплячих звуків.

2. Методика Монтессорі. Включає сенсорні вправи для розвитку мовлення та мислення у дітей із затримкою мовного розвитку. Ця методика використовує сенсорні вправи для розвитку мовлення та когнітивних процесів. Вона особливо ефективна для дітей із затримкою мовленнєвого розвитку. Основні принципи: розвиток сенсорики – використання тактильних і візуальних стимулів (пікто-

грами, картки, кубики з буквами); свобода вибору – дитина самостійно обирає вправи, що сприяє мотивації до навчання.

3. Логопедичний масаж. Застосовується при дизартрії, алалії, заїканні. Його мета – покращення кровообігу, зменшення спазмів та стимуляція мовленнєвих м'язів.

4. Комп'ютерні технології. Використання спеціальних програм дозволяє розширити можливості корекції мовлення через інтерактивні вправи. Сучасні технології дозволяють урізноманітнити логопедичні заняття та зробити їх цікавими для дітей. У сучасному світі технологій, логопедичні заняття онлайн стають все більш популярними. Використання різноманітних сайтів та програм дозволяє зробити заняття цікавими, інтерактивними та ефективними (табл. 2).

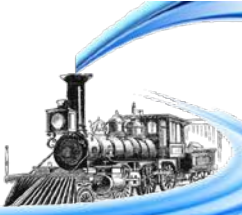
Таблиця 2.

Сайти та програми для логопедичних занять онлайн

Сайти/ програми	**Характеристика**	**Особливості / переваги**
Learning Apps	Learning Apps – це платформа, яка дозволяє створювати інтерактивні вправи та ігри для дітей.	Вправи можуть бути підлаштовані під індивідуальні потреби кожної дитини, що робить навчання більш ефективним.
Learning UA	Learning UA – це українська платформа для дистанційного навчання.	Вона містить безліч корисних ресурсів та інструментів, які допомагають у проведенні логопедичних занять.
Wordwall	Wordwall – це чудовий інструмент для створення вправ.	Цей сайт дозволяє адаптувати завдання під рівень кожного учня.
Twinkl	Twinkl – це ресурс, який пропонує величезну кількість навчальних матеріалів для вчителів та логопедів.	Цей сайт також надає можливість створювати власні ресурси на основі готових шаблонів.
Презентації у PowerPoint	PowerPoint є незамінним інструментом для створення візуально привабливих презентацій.	Це допомагає утримувати увагу дітей та робить заняття цікавими.
Всеосвіта	Всеосвіта– це українська платформа, де логопеди можуть придбати готові матеріали від колег.	На сайті можна знайти різноманітні вправи, методичні рекомендації, презентації та інші корисні ресурси.

Джерело: Сайти та програми для логопедичних занять онлайн. https://buki.com.ua/blogs/saiti-ta-programi-dlia-logopedicnix-zaniat-onlain/

Використання сучасних технологій та онлайн ресурсів робить логопедичні заняття більш ефективними та цікавими для дітей. Завдяки платформам, таким

як Learning Apps, Learning UA, Wordwall, Twinkl, а також презентаціям у PowerPoint і ресурсам Всесвіти, є можливість забезпечити індивідуальний підхід до кожного учня та зробити навчання більш інтерактивним і захопливими.

Основною формою корекційного на дитини є спеціально організовані заняття, у яких провідна роль належить логопеду. Засвоєння програмного матеріалу залежить від вибору методів навчання. При цьому необхідно пам'ятати про вікові особливості дітей, про форму провідної діяльності, про ті відхилення у розвитку, які характерні для дитини із загальним недорозвиненням мовлення. Цій меті слугують дидактичні ігри. Дидактична гра – одне з форм навчального впливу дорослого на дитину. У той самий час гра – основний вид діяльності дітей. Таким чином, дидактична гра має дві мети: одна з них навчальна, яку переслідує дорослий, а інша – ігрова, заради якої діє дитина. Важливо, щоб дві мети доповнювали одна одну та забезпечували засвоєння програмного матеріалу [14]. Використання дидактичних ігор у логопедичній практиці значно прискорює темпи та ефективність роботи логопеда, якщо ретельно відбирати ігри за їх змістом та вміти правильно ними керувати. Під час проведення дидактичних ігор логопед проводить свою діяльність на підставі загальних дидактичних принципах, основними є такі: 1. Принцип системності. Системність передбачає послідовно розвиваючу і ускладнюючу систему ігор. 2. Принцип повторності. Нові знання у дошкільника викликають значні труднощі, оскільки в нього немає досвіду, немає накопичених уявлень та способів засвоєння знань. І лише в результаті повторення дитина набуває знання. 3. Принцип наочності. У діти дошкільного віку переважає наочно-дійове сприйняття, тобто показ предмета чи картинки, що його позначає, діє на дитину сильніше, ніж слово. Тому у своїй роботі логопед повинен використовувати якнайбільше іграшок, конкретних предметів, картинок, муляжів тощо.

У мовленнєвій грі від дитини потрібно використовувати набуті раніше знання у нових зв'язках та обставинах. Тому, в логопедичній роботі з дітьми, організовуючи дидактичні ігри, необхідно дотримуватися і корекційно-розвивальних принципів, таких як: 1. принцип динамічності сприйняття; 2. принцип розвитку вищих психічних функцій; 3. принцип мотивації. Мовленнєві ігри сприяють сенсорному та розумовому розвитку (розвитку зорового сприйняття, образних уявлень, навчанню аналізу, порівнянню предметів, їх класифікації, засвоєнню лексико-граматичних категорій рідної мови, а також допомагають закріплювати та збагачувати набуті знання, на базі яких розвиваються мовленнєві можливості дитини). Дотримання принципу розвитку вищих психічних функцій передбачає розвиток в корекційно-розвиваючих іграх довільних видів діяльності, корекцію особливостей зорового, слухового, тактильного, рухового сприйняття, уваги, пам'яті, що вимагає активізації у грі максимальної кількості аналізаторів. Реалізація принципу мотивації можлива при дотриманні низки

умов: яскрава наочність, зміст матеріалу, доступне розумінню і рівню мовних можливостей дітей, ігрова поведінка педагога, що демонструє зацікавленість у самому процесі гри і в успіху дитини, створення проблемної ситуації, вирішення якої вимагатиме від дитини деякої творчої активності, знання алгоритму дії. Велике значення у керівництві іграми має слово логопеда. За допомогою словесних пояснень, вказівок, створення образних уявлень логопед привертає увагу дітей, упорядковує, уточнює їх уявлення, розширює досвід, збагачує словниковий запас дітей. Мовлення логопеда має бути зрозумілим дітям, образним і водночас коротким; докладні та багатослівні пояснення неприпустимі [15]. Отже, використання дидактичних ігор у корекційній роботі з дошкільнятами, які страждають загальним недорозвиненням мовлення, викликає у дітей інтерес до матеріалу, що вивчається, покращує їх емоційний настрій і психологічну готовність до засвоєння нових знань, умінь і навичок, дозволяє зосередити увагу дитини на потрібному предметі.

PROMPT (Prompts for Restructuring Oral Muscular Phonetic Targets) — унікальний логопедичний підхід, розроблений для допомоги дітям з моторними мовними порушеннями. Під «моторними» маються на увазі порушення, механізм яких зачіпає останні стадії мовопородження – моторне планування та реалізацію мовлення (артикуляційна диспраксія, дизартрія, ринолалія). PROMPT допомагає сформувати правильні рухи щелепи, губ та мовлення для артикуляції, а також побудувати їх у послідовність. Метод особливо ефективний для дітей, у яких спостерігаються труднощі з виконанням довільних рухів м'язів для мовного видиху, голосоутворення або звуковимовлення. Метод PROMPT довів свою ефективність у дослідженнях для наступних нозологій: диспраксія (CAS), дизартрія (DYS), дислалія (SSD), затримка мовного розвитку, а також отримані перші позитивні результати застосування PROMPT при аутизмі. Логопед, будучи зовнішнім фактором, що впливає на мовленнєву систему, і дає системі постійні позитивні сигнали, стимулює мозок дитини до створення міцних зв'язків між моторною та сенсорною системами, що сприяє мовленнєвому розвитку [16].

Діти з мовленнєвими порушеннями часто стикаються з соціальним тиском, який може мати негативні психологічні, емоційні та освітні наслідки. Розглянемо основні проблеми, що виникають у таких дітей, а також ефективні стратегії для їх подолання. Основними наслідками соціального тиску є: зниження самооцінки (діти почуваються менш впевненими через труднощі у спілкуванні); соціальна ізоляція (уникнення контактів із ровесниками через страх бути висміяним); тривожні розлади та депресія (постійне напруження через мовленнєві труднощі призводить до емоційного виснаження); зниження академічної успішності (діти з мовленнєвими порушеннями можуть мати труднощі в читанні, письмі та вираженні думок).

Для успішної інтеграції дітей з мовленнєвими порушеннями необхідні комплексні заходи, що включають роботу з логопедами, психологами, педагогами та батьками. Стратегії подолання соціального тиску[17]: 1. Психологічна підтримка. Робота із психологом допомагає дітям долати страхи та підвищувати самооцінку. Методи, які застосовуються: когнітивно-біхевіоральна терапія (КБТ) для подолання тривожності та соціальних страхів; групові тренінги для розвитку комунікативних навичок. 2. Інклюзивне середовище. Створення сприятливої атмосфери в школі сприяє кращій адаптації дітей. Основні заходи: навчання вчителів методам роботи з дітьми з мовленнєвими порушеннями; використання альтернативних форм комунікації (жести, картки, малюнки). 3. Підтримка сім'ї. Батьки відіграють ключову роль у формуванні впевненості дитини. Важливими є: спільне виконання логопедичних вправ; підтримка та заохочення за успіхи в мовленні. 4. Використання технологій. Мобільні додатки та онлайн-програми допомагають дітям тренувати мовлення в ігровій формі.

Нова українська школа (НУШ) активно впроваджує інклюзивну освіту, забезпечуючи рівний доступ до якісного навчання для всіх учнів, включаючи дітей з порушеннями мовлення [18]. У цьому контексті важливо враховувати специфічні особливості роботи з такими учнями, щоб забезпечити їхній успішний розвиток та інтеграцію в освітній процес.

1. Індивідуальний підхід та адаптація навчальних матеріалів. Кожна дитина з порушеннями мовлення має унікальні потреби, які слід враховувати при плануванні навчального процесу. Вчителі та асистенти вчителя повинні адаптувати навчальні матеріали, використовуючи наочність, спрощені інструкції та додаткові пояснення. Наприклад, для учнів з труднощами у читанні можна застосовувати тексти з більшим шрифтом або використовувати аудіоматеріали.

2. Співпраця з фахівцями та батьками. Ефективна робота з дітьми з порушеннями мовлення вимагає тісної співпраці між педагогами, логопедами, психологами та батьками. Регулярні консультації та обмін інформацією допомагають узгодити стратегії навчання та корекції, забезпечуючи цілісний підхід до розвитку дитини.

3. Використання сучасних технологій. Інтеграція цифрових ресурсів, таких як спеціалізовані логопедичні програми та додатки, може покращити процес навчання. Ці інструменти сприяють розвитку мовленнєвих навичок через інтерактивні вправи та ігри, що підвищує мотивацію учнів.

4. Створення підтримуючого середовища. Важливо формувати в класі атмосферу прийняття та підтримки, де всі учні відчувають себе комфортно. Проведення бесід про різноманітність та толерантність допомагає запобігти булінгу та сприяє взаєморозумінню серед дітей.

5. Професійний розвиток педагогів. Постійне підвищення кваліфікації вчителів у сфері інклюзивної освіти та логопедії є ключовим фактором успішної

роботи з дітьми з порушеннями мовлення. Участь у тренінгах, семінарах та обмін досвідом з колегами сприяє вдосконаленню педагогічних підходів.

Впровадження цих підходів у рамках НУШ сприяє створенню інклюзивного освітнього середовища, де кожна дитина, незалежно від особливостей розвитку, має можливість реалізувати свій потенціал.

Таким чином, комплексний підхід є ключем до успішної корекції мовлення. Поєднання логопедичних методів, психологічної підтримки та інклюзивного середовища значно покращує результати корекційної роботи. Навчання педагогів методикам роботи з дітьми з порушеннями мовлення підвищує ефективність навчального процесу [19]. Рекомендації щодо покращення логопедичної роботи: 1. Розширення доступу до логопедичних послуг: збільшення кількості логопедів у школах та дитячих садках; створення державних програм підтримки дітей із мовленнєвими порушеннями. 2. Впровадження сучасних технологій у логопедію: використання інтерактивних платформ та мобільних додатків для домашніх занять; використання штучного інтелекту для аналізу мовлення та персоналізації корекційної роботи. 3. Підготовка та підвищення кваліфікації педагогів: організація тренінгів та курсів з інклюзивної логопедії; ознайомлення вчителів із техніками розвитку мовлення та комунікації. 4. Робота з батьками та громадою: проведення семінарів для батьків щодо підтримки дітей з мовленнєвими порушеннями; формування толерантного суспільства, яке приймає дітей з особливими освітніми потребами.

Висновки. Логопедична корекція стає більш ефективною при використанні дидактичних ігор із залученням різного наочного матеріалу: предметів, іграшок, схем, панно, картинок і т. д. Використання мовних ігор на логопедичних заняттях дозволяє досягти формування певних навичок; вміння вчитися; розвитку необхідних здібностей та психічних функцій; пізнання (у сфері становлення власного мовлення); запам'ятовування мовленєвого матеріалу. Подальші дослідження можуть зосередитися на: вивченні впливу нейротехнологій на розвиток мовлення у дітей з тяжкими порушеннями; аналізі ефективності новітніх методик у поєднанні з інтегрованим навчанням; дослідженні впливу емоційного інтелекту на успішність мовленнєвої корекції.

Література:

1. Інклюзивне навчання. URL: https://mon.gov.ua/tag/inklyuzivne-navchannya?&tag= inklyuzivne-navchannya

2. Методика Марії Монтессорі: переваги та недоліки. URL:https://academiedelitterature.site/metodika-mari%D1%97-montesori-rannogo-rozvitku-ditej-shho-ce-take-sistema-rannogo-rozvitku-igrashki-materiali-sut-ta-principi-metodu/?

3. NEUROFEEDBACK. URL:https://brain-spot.com/neurofeedback#:~:text=NEUROFEEDBACK

4. Використання ІКТ як засобу підвищення мотивації до логопедичного заняття в ДНЗ. URL:vseosvita.ua/library/vikoristanna-ikt-ak-zasobu-pidvisenna-motivacii-do-logopedicnogo-zanatta-v-dnz-273899.html

5. Дяченко М.А., Бутузова Л.П. Потенціал арт-терапії як засобу корекції мовленнєвих порушень у дітей дошкільного віку. *Proceedings of the XVIII International Scientific and Practical Conference. Copenhagen, Denmark*. 2024. Pp. 177-180. URL: https://isg-konf.com/modern-challenges-trends-problems-and-prospectsdevelopment/

6. Інклюзивне навчання. Статистичні дані. МОН України. URL: https://mon.gov.ua/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani

7. Наказ МОН України від 1.10.2010 № 912 «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання» (від 01 жовтня 2010 р. № 912). URL:https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kon.... #Text..

8. План заходів «Національної стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища в новій українській школі на 2024 рік. Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text.

9. Указ Президента України від 16.12.2012 року №163/2011 «Про питання щодо забезпечення реалізації прав дітей в Україні». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163/2011#Text.

10. Нова українська школа. Концептуальних засад реформування середньої освіти. URL: http://mon.gov.ua/activity/ education/zagalna-serednya/ ua-sch-2016/ konczepcziya.html

11. Гуменюк О. С., Пацула І. Н., Павлюк А. С. Психолого-педагогічні характеристики дітей із загальним недорозвиненням мовлення та роль психолого-педагогічної характеристики в організації корекційно-розвиткового процесу з дітьми. *Перспективи та інновації науки (серія «Педагогіка», «Психологія», «Медицина»).* 2022. № 9(14). С. 113–126.

12. Маршалковська В. Особливості логопедичної роботи з дітьми з тяжкими порушеннями мовлення в умовах інклюзивної освіти. doi:10.61339/2786-6947.2023.1.286302 URL: https://www.researchgate.net/publication/373780262_osoblivosti_logopedicnoi_roboti_z_ditmi_z_tazkimi_porusennami_movlenna_v_umovah_inkluzivnoi_osviti?utm_source

13. Ілющенко І. О., Хоменко Н. В. Логопедичний супровід в інклюзивній освіті для дітей із тяжкими вадами мовлення. *Вісник Освітньо-наукового центру сімейно-центрованих практик*. 2023. Вип. 2. С. 176-178.

14. Чепка О. Ігрові технології у корекційно-розвивальній роботі з дітьми з тяжкими порушеннями мовлення. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. 2023. №2(10). С. 57–66.

15. Артеменко Р. Д. Логопедичний супровід учнів з особливими освітніми потребами. *Соціальна робота в Україні : теорія і практика*. 2011. № 3-4. С. 125-131.

16. Методи і прийоми навчання в роботі вчителя –логопеда в умовах інклюзивної освіти. URL:https://naurok.com.ua/metodi-i-proyomi-navchannya-v-roboti-vchitelya-logopeda-v-umovah-inklyuzivno-osviti-188805.html?utm_source

17. Куцолапська А. М. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти. *Вісник Науково-дослідної лабораторії інклюзивної* педагогіки за мат еріалами VI Всеукраїнської науково-практ ичної конференції з між народною *участю: «Спеціальна та інклюзивна освіта: теорія, методика, практика»* (10-11 квітня 2020 р.). Умань: ВПЦ «Візаві», 2020. Вип. VI. С. 46-49.

18. Гоцко Г. І. Особливості організації освітнього процесі в умовах реалізації основних засад інклюзивного навчання. Інклюзивне навчання в Новій українській школі: *Матеріали міжнародної науково- практичної конференції «Інклюзивне навчання в Новій українській школі»* (26-27 березня 2018 р., м. Теребовля): у 2 ч. Київ: Інтерсервіс, 2018. С. 28–30.

19. Сучасні напрями роботи вчителя-логопеда в умовах інклюзивної освіти. URL: https://opmpk.at.ua/publ/suchasni_naprjami_roboti_vchitelja_logopeda_v_umovakh_inkljuzivnoji_osviti/1-1-0-53?utm_source

References:

1. Inklyuzyvne navchannya [Inclusive education]. URL:https://mon.gov.ua/tag/inklyuzivne-navchannya?&tag=inklyuzivne-navchannya [in Ukrainian].

2. Metodyka Mariyi Montessori: perevahy ta nedoliky [Maria Montessori's methodology: advantages and disadvantages]. URL:https://academiedelitterature. site/metodika-mari%D1%97-montesori-rannogo-rozvitku-ditej-shho-ce-take-sistema-rannogo-rozvitku-igrashki-materiali-sut-ta-principi-metodu/? [in Ukrainian].

3. NEUROFEEDBACK. URL:https://brain-spot.com/neurofeedback#:~:text=NEUROFEEDBACK

4. Vykorystannya IKT yak zasobu pidvyshchennya motyvatsiyi do lohopedychnoho zanyattya v DNZ [Using ICT as a means of increasing motivation for speech therapy classes in preschool educational institutions]. URL:vseosvita.ua/library/vikoristanna-ikt-ak-zasobu-pidvisenna-motivacii-do-logopedicnogo-zanatta-v-dnz-273899.html [in Ukrainian].

5. Dyachenko, M.A., Butuzova, L.P. (2024) Potentsial art-terapiyi yak zasobu korektsiyi movlennyevykh porushen u ditey doshkilnoho viku [The potential of art therapy as a means of correcting speech disorders in preschool children]. *Proceedings of the XVIII International Scientific and Practical Conference. Copenhagen, Denmark [Proceedings of the XVIII International Scientific and Practical Conference. Copenhagen, Denmark]*. Pp. 177-180. URL: https://isg-konf.com/ modern-challenges-trends-problems-and-prospectsdevelopment/ [in Ukrainian].

6. Inklyuzyvne navchannya. Statystychni dani [Inclusive education. Statistical data. Ministry of Education and Science of Ukraine]. MON Ukrayiny. URL:https://mon.gov.ua/osvita-2/ inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani [in Ukrainian].

7. Nakaz MON Ukrayiny vid 1.10.2010 № 912 «Pro zatverdzhennya Kontseptsiyi rozvytku inklyuzyvnoho navchannya» (vid 01 zhovtnya 2010 r. № 912) [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 1.10.2010 No. 912 “On Approval of the Concept for the Development of Inclusive Education” (dated October 01, 2010 No. 912)]. URL:https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kon.... #Text.. [in Ukrainian].

8. Plan zakhodiv «Natsionalnoyi stratehiyi rozbudovy bezpechnoho i zdorovoho osvitnoho seredovyshcha v noviy ukrayinskiy shkoli na 2024 rik. Natsionalna stratehiya rozvytku inklyuzyvnoho navchannya na period do 2029 roku» [Action Plan “National Strategy for Building a Safe and Healthy Educational Environment in the New Ukrainian School]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/344/2013#Text. [in Ukrainian].

9. Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 16.12.2012 roku №163/2011 «Pro pytannya shchodo zabezpechennya realizatsiyi prav ditey v Ukrayini» [Decree of the President of Ukraine dated 16.12.2012 No. 163/2011 “On Issues of Ensuring the Implementation of Children's Rights in Ukraine”]. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163/2011#Text. [in Ukrainian].

10. Nova ukrayinska shkola. Kontseptualnykh zasad reformuvannya serednoyi osvity [New Ukrainian School. Conceptual Principles of Secondary Education Reform.]. URL: http://mon.gov.ua/ activity/ education/zagalna-serednya/ ua-sch-2016/ konczepcziya.html

11. Humenyuk, O. S., Patsula, I. N.& Pavlyuk, A. S. (2022) Psykholoho-pedahohichni kharakterystyky ditey iz zahalnym nedorozvynennyam movlennya ta rol psykholoho-pedahohichnoyi kharakterystyky v orhanizatsiyi korektsiyno-rozvytkovoho protsesu z ditmy [Psychological and Pedagogical Characteristics of Children with General Speech Underdevelopment and the Role of Psychological and Pedagogical Characteristics in the Organization of the Correctional and Developmental Process with Children]. *Perspektyvy ta innovatsiyi nauky (seriya «Pedahohika», «Psykholohiya», «Medytsyna») [Prospects and Innovations of Science (Series “Pedagogy”, “Psychology”, “Medicine”)]*. 2022. № 9(14). S. 113–126. [in Ukrainian].

12. Marshalkovska, V. (2023) Osoblyvosti lohopedychnoyi roboty z ditmy z tyazhkymy porushennyamy movlennya v umovakh inklyuzyvnoyi osvity [Peculiarities of Speech Therapy Work with Children with Severe Speech Disorders in Inclusive Education]. doi:10.61339/2786-6947. 2023.1.286302 URL: https://www.researchgate.net/publication/373780262_osoblivosti_ logopedicnoi_ roboti_z_ditmi_z_tazkimi_porusennami_movlenna_v_umovah_inkluzivnoi_osviti?utm_source [in Ukrainian].

13. Ilyushchenko, I. O., Khomenko, N. V. (2023) Lohopedychnyy suprovid v inklyuzyvniy osviti dlya ditey iz tyazhkymy vadamy movlennya [Speech therapy support in inclusive education for children with severe speech disorders]. *Visnyk Osvitno-naukovoho tsentru simeyno-tsentrovanykh praktyk [Speech therapy support in inclusive education for children with severe speech disorders]*. Vyp. 2. S. 176-178. [in Ukrainian].

14. Chepka, O. (2023) Ihrovi tekhnolohiyi u korektsiyno-rozvyvalniy roboti z ditmy z tyazhkymy porushennyamy movlennya [Game technologies in correctional and developmental work with children with severe speech disorders]. *Psykholoho-pedahohichni problemy suchasnoyi shkoly [Psychological and pedagogical problems of modern school]*. 2023. №2(10). S. 57–66.

15. Artemenko, R. D. (2011) Lohopedychnyy suprovid uchniv z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [Speech therapy support for students with special educational needs]. *Sotsialna robota v Ukrayini : teoriya i praktyka [Social work in Ukraine: theory and practice]*. № 3-4. S. 125-131.

16. Metody i pryyomy navchannya v roboti vchytelya –lohopeda v umovakh inklyuzyvnoyi osvity [Methods and techniques of training in the work of a speech therapist teacher in inclusive education]. URL: https://naurok.com.ua/metodi-i-proyomi-navchannya-v-roboti-vchitelya-logopeda-v-umovah-inklyuzivno-osviti-188805.html?utm_source [in Ukrainian].

17. Kutsolapska, A. M. (2020) Psykholoho-pedahohichnyy suprovid ditey z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v umovakh inklyuzyvnoyi osvity [Psychological and pedagogical support for children with special educational needs in inclusive education]. *Visnyk Naukovo-doslidnoyi laboratoriyi inklyuzyvnoyi pedahohiky za materialamy VI Vseukrayinskoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi z mizhnarodnoyu uchastyu: «Spetsialna ta inklyuzyvna osvita: teoriya, metodyka, praktyka» (10-11 kvitnya 2020 r.). Uman: VPTS «Vizavi» [Bulletin of the Research Laboratory of* Inclusive Pedagogy based on the materials of the VI All-Ukrainian Scientific and Practical Conference with International Participation: "Special and Inclusive Education: Theory, Methodology, Practice" *(April 10-11, 2020). Uman: VPC "Vizavi"],* 2020. Vyp. VI. S. 46-49. [in Ukrainian].

18. Hotsko, H. I. (2018) Osoblyvosti orhanizatsiyi osvitnoho protsesi v umovakh realizatsiyi osnovnykh zasad inklyuzyvnoho navchannya [Peculiarities of organizing the educational process in the context of implementing the basic principles of inclusive education]. *Inklyuzyvne navchannya v Noviy ukrayinskiy shkoli: Materialy mizhnarodnoyi naukovo- praktychnoyi konferentsiyi «Inklyuzyvne navchannya v Noviy ukrayinskiy shkoli» (26-27 bereznya 2018 r., m. Terebovlya): u 2 ch. Kyyiv: Interservis [Materials of the International Scientific and Practical Conference "Inclusive Education in the New Ukrainian School" (March 26-27, 2018, Terebovlya): at 2 p.m. Kyiv: Interservice]*. S. 28–30. [in Ukrainian].

19. Cuchasni napryamy roboty vchytelya-lohopeda v umovakh inklyuzyvnoyi osvity [Modern directions of work of a speech therapist teacher in the context of inclusive education]. URL: https://opmpk.at.ua/publ/suchasni_naprjami_roboti_vchitelja_logopeda_v_umovakh_inkljuzivnoji_ osviti/1-1-0-53?utm_source [in Ukrainian].

УДК 37.091.4

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-1030-1042

Щербина Вікторія Миколаївна кандидатка політичних наук, доцентка кафедри дошкільної та початкової освіти Інституту післядипломної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, https://orcid.org/0000-0003-0103-2197

Шопіна Марина Олександрівна кандидатка психологічних наук, доцентка кафедри дошкільної та початкової освіти Інституту післядипломної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, https://orcid.org/0000-0002-1637-3480

Якунін Ярослав Юрійович кандидат хімічних наук, доцент кафедри природничо-математичної освіти і технологій Інституту післядипломної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, https://orcid.org/0000-0001-5421-0546

ІНТЕГРАЦІЯ ЕЛЕМЕНТІВ STEM ОСВІТИ У ВИХОВНУ СИСТЕМУ МОНТЕССОРІ

Анотація. У даній статті ми розповідаємо про перші спроби інтеграції окремих елементів STEM-освіти у виховний процес 10 приватних закладів дошкільної освіти, що працюють за системою Монтессорі. Обидві ці системи мають схожі цілі і задачі, що дозволяє використати їх як спадкові. Система Монтессорі орієнтована на розвиток і навчання дітей від 0 до 18 років, але фокусом нашого дослідження і метою стало впровадження елементів STEM-освіти, орієнтованої на початкову школу, у навчання і виховання дітей дошкільного віку у групах Монтессорі. Тож, якщо в закладах дошкільної освіти розпочати використовувати елементи STEM-освіти, їх можна буде ефективніше використовувати у початковій школі. В першу чергу такий підхід до освітнього процесу може бути особливо цікавим для закладів освіти, що поєднують у собі дошкільну і початкову шкільну освіту. Далі ми розповідаємо про ті проблеми, з якими ми зіткнулися під час перших кроків упровадження даної інновації та шляхи вирішення цих проблем, які нами були застосовані, та які наслідки мали. Головною серед цих проблем стала недостатня обізнаність тих 26 педагогічних працівників закладів дошкільної освіти, що брали участь в упровадженні інновації, про STEM-технології. Цю проблему ми вирішували через організацію навчання педагогів принципам і технологіям STEM. Але це не підготувало їх до

упровадження даної інновації повною мірою. Відразу після навчання педагогам запропонували відповісти на запитання рефлексивного опитування. Його результати виявили достатньо високий рівень тривожності у зв'язку із упровадженням інновації. Цю проблему було частково вирішено за допомогою психологічного тренінгу. Наступною нашою проблемою стала слабка узгодженість між діями педагогів у різних закладах дошкільної освіти. Це проявилося у тому, що у різних закладах дошкільної освіти розвивальні вправи досить помітно відрізнялись за змістом і рівнем складності. Розв'язання цієї проблеми ми бачимо у створенні інтегрованої програми для навчання і розвитку дітей дошкільного віку «STEM-Монтессорі», робота над якою в нас ще попереду.

Ключові слова: початкова школа, STEM-освіта; Монтессорі; персоналізоване навчання; критичне мислення; розвиток дитини.

Shcherbyna Victoria Mykolaivna candidate of political sciences, Institute of In-Service Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-0103-2197

Shopina Maryna Oleksandrivna candidate of psychological sciences, Institute of In-Service Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-1637-3480

Yakunin Yaroslav Yuriyovych candidate of chemical sciences, Institute of In-Service Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, https://orcid.org/0000- 0001-5421-0546

INTEGRATION OF STEM EDUCATION ELEMENTS INTO THE MONTESSORI EDUCATIONAL SYSTEM

Abstract. This article discusses the initial attempts to integrate certain elements of STEM education into the educational process of 10 private Montessori-based preschools. Both the STEM and Montessori systems share similar goals and objectives, allowing them to be used complementarily. While the Montessori system focuses on the development and education of children from birth to 18 years, our research primarily aims to incorporate STEM education elements—typically designed for primary school—into the learning and upbringing of preschool children within Montessori groups. Introducing STEM elements in preschool education could enhance their effectiveness in primary school. This approach may be particularly appealing to educational institutions that combine preschool and primary education. In this article, we also address the challenges we encountered during the initial stages of implementing this innovation, the solutions we applied, and their outcomes. The most

significant challenge was the lack of awareness among the 26 preschool educators involved in the project regarding STEM technologies. We tackled this issue by organizing training sessions on STEM principles and technologies. However, this training did not fully prepare them for implementing the innovation. Immediately after the training, teachers were asked to respond to a reflective survey. The results revealed a relatively high level of anxiety related to the innovation's introduction. This issue was partially mitigated by psychological training. Another challenge was the inconsistency in educators' approaches across different preschools. This was evident in the significant variation in the content and complexity of developmental exercises used in different institutions. To address this, we propose developing an integrated curriculum for preschool education and development—"STEM-Montessori"—which remains a work in progress.

Keywords: elementary school, STEM education; Montessori; personalized training; critical thinking; child development.

Постановка проблеми. Як ми відмічали раніше [8] завдання початкового рівня STEM освіти вдало узгоджуються із основними принципами педагогічної системи Монтессорі. Стимулювання допитливості та самостійного добування знань (STEM, Монтессорі) і модель навчання через «відкриття» (Монтессорі); мотивація до самостійних досліджень (STEM, Монтессорі) і свобода вибору видів діяльності у окреслених межах (Монтессорі); створення й застосування простих приладів і механізмів (STEM) та всебічний творчий розвиток дитини (Монтессорі). Така узгодженість основних принципів двох систем виховання у напрямках розвитку дітей дозволяє говорити про певну спадковість у їх упровадженні: системи Монтессорі (в контекстні навчання і виховання дітей від 3 до 6 років) та STEM освіти, яка має інтегрувати різні предмети в курсі шкільного навчання. Отже, упровадження певних елементів STEM у ланку дошкільної освіти є абсолютно логічним кроком в контексті концепції системи безперервної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження свідчать про зростаючий інтерес до інтеграції методики Монтессорі та STEM-освіти, оскільки обидва підходи сприяють розвитку критичного мислення, творчості та самостійності у дітей. У статті "Педагогіка Монтессорі і STEM-підхід: розвиток ідей конструктивізму в сучасній освіті" (2022) автори І.А. Сліпухіна, А. П. Поліщук, С.М. Мєняйлов [6] аналізують спільні риси між цими двома методиками. Вони зазначають, що обидва підходи базуються на принципах конструктивізму, акцентуючи увагу на створенні навчального середовища, яке стимулює дослідницьку діяльність та самостійне навчання дітей. Рогоза В. у статті «Принципи STEM-освіти» [5] також розглядає принципи STEM-освіти та їх взаємозв'язок з методикою Монтессорі, описуючи, що обидва підходи

сприяють формуванню критичного мислення, креативності та навичок вирішення проблем через інтеграцію різних дисциплін та практичний досвід. У дослідженні "The Effect of Montessori Approach-based STEM Education on Pre-service Pre-school Teachers' Self-directed Learning" (2022) автори Зехра Чакір (Zehra Çakır) та Сема Алтун Ялчін (Sema Altun Yalçın) досліджували вплив STEM-освіти, заснованої на методиці Монтессорі, на навички самостійного навчання майбутніх вихователів дошкільної освіти. Вони виявили, що така інтеграція сприяє розвитку самовпевненості, наполегливості та здатності до самостійного планування навчання у здобувачів освіти.

Мета статті – ознайомити науково педагогічну спільноту з результатами перших кроків з упровадження елементів STEM у виховний процес закладів дошкільної освіти, що працюють за методом Монтессорі, та винести на публічне обговорення наше розуміння доцільності створення системи спадковості між ланками дошкільної та середньої освіти через інтеграцію до системи Монтессорі як основної в ЗДО та STEM, який притаманний для ланки початкової освіти, а також привернути увагу до необхідності створення відповідної інтегрованої програми розвитку і навчання дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з головних видів активного процесу пізнання світу дитиною дошкільного віку, можна з набору STEM-інструментів відібрати такі види завдань, що будуть відповідати психологічним і віковим особливостям вихованців. Провідним видом діяльності дитини 3-6 років є ігрова діяльність [4], а методом розв’язання завдань – практичний метод. Отже, вдалим варіантом для перших кроків інтеграції елементів STEM можуть бути ігри, у яких діти копіюватимуть діяльність дорослих, яку вони неодноразово спостерігали, але можуть не до кінця розуміти їхнє значення. Розглянемо можливості використання даного методу на конкретному прикладі гри у «крамницю». Попередньо зауважимо, що формування більшості понять у наведеному прикладі гри, буде відбуватись як несвідомий досвід, який з часом набуде конкретних термінологічних значень при вивченні відповідних тем у початковій і середній школі. Наприклад, дії продавчині у крамниці, яка відпускає ваговий товар. При відтворенні, здавалось би, такої простої для дорослих операції, як зважування різних предметів на терезах, для дітей, при спробі відтворити дані дії, виникає велика кількість деталей, що потребують осмислення і вирішення. Перша з них, це поняття ваги і її вимірювання. Сучасні діти зазвичай звикли бачити, як роздрібний товар зважується на електронних вагах, які відразу показують і кількість товару, і його відповідну вартість. Цей процес значно спрощує і прискорює обслуговування покупців, але приховує від дітей саму сутність процесу зважування, як порівняння кількості товару з еталоном необхідної ваги. Проблему візуалізації цієї сутності процесу

зважування допомагають вирішити терези – пристрій на якому наочно відбувається порівняння кількості того, що зважують, розташовані на одній чаші терезів, та еталону маси на іншій чаші. Тож, для відтворення процесу зважування на терезах дитина має усвідомити такі речі:

- для початку процесу зважування терези мають бути врівноважені, тобто їхні чаші мають знаходитись на одному рівні (формування понять про початкові умови та причинно-наслідкові зв'язки: для отримання правильного результату потрібно виходити з початкових умов, які треба перевірити на їхню коректність);
- у стані рівноваги плечі терезів мають бути однаковими (формування поняття про вплив розподілу сил в залежності від довжини важеля);
- на одну чашу терезів треба покласти еталон потрібної ваги, а на іншу додавати те, що зважується, до моменту відновлення рівноваги (формування алгоритмічного мислення: планування послідовності дій для досягнення певного результату);
- додавання та віднімання кількості того, що зважується для досягнення врівноважування терезів (формування поняття при силу земного тяжіння і її значення для такого параметру, як вага об'єкту).

Важливим моментом таких імітаційних ігор є обговорення з учасниками їх результатів (на що діти звернули увагу, що їх вразило) та постановка запитань, що наштовхували б їх на знаходження схожості набутого у процесі гри досвіду з іншими ситуаціями, де цей досвід можна використати. Наведемо приклад такої ситуації: двоє дітей намагаються кататися на схожій на терези гойдалці, але один з них весь час перебуває внизу, а інший наверху. Що можна зробити, щоб діти могли покататися? Або, яким чином це можна використовувати терези: чи можна таким же чином зважувати, крупу або пісок (формування поняття про універсальність методів та алгоритмів)? Наприклад, щоб чесно розподілити цукерки між двома друзями. Або, як за допомогою терезів розподілити ласощі між більшою за двох кількістю друзів. Слід також зазначити, що на даному етапі формування понять, будь-які відповіді на завдання, що призводять до бажаного результату, будуть вважатись вірними. І чим більш неочікуваними і різноманітними вони будуть, тим краще, бо це буде свідчити про гарний розвиток фантазії у дітей і відсутність упереджень та психологічних бар'єрів для розвитку дивергентного мислення. Наприклад, у завданні з гойдалкою прийнятними будуть варіанти і накормити ту дитину, яка легше, щоб вона стала важчою, і прив'язати до гойдалки з боку більш важчої дитини повітряні кульки з гелієм. Свого часу англійський педагог доктор Кен Робінсон зазначав, як надмірне захоплення академічністю навчання негативно впливає на розвиток творчих здібностей у дітей, обмежуючи їхню фантазію рамками єдиних правильних відповідей, та відзначав, що академічні здібності не є тотожним

інтелекту поняттям [3]. Інтелект поняття набагато ширше і включає в себе не тільки академічні знання, але і вміння їх застосовувати у нестандартних ситуаціях, які часто потребують нестандартних рішень. З іншого боку, коли від дитини вимагається озвучити саме ту відповідь, яка визначена автором логічного завдання як правильна, існує велика вірогідність виникнення «ситуації неуспіху», яка навіть при невеликій кількості повторів може зруйнувати мотиваційні стимули дитини до самовираження і творчого розвитку.

Другим кроком упровадження елементів STEM освіти можна вважати конструювання різноманітних нерухомих об'єктів або рухомих механізмів. Навіть таке, на перший погляд, звичне завдання, як зведення будиночку з кубиків (або конструювання з рожевої вежі, коричневих сходинок, червоних штанг), підсвідомо формує у дитини поняття про центри рівноваги і потенційну енергію предметів, у даному випадку окремих «цеглинок», елементів конструкції. А створення будиночку для конкретної іграшкової тваринки буде формувати у дитини розуміння поняття про розміри об'єктів і їх розташування у просторі. Тваринку, для якої буде зводитись будиночок, дитина може обрати сама. І чим більш незвичною буде обрана тваринка, тим буде яскравіше продемонстрована готовність дитини до розв'язання нестандартних завдань. Тому що, коли дитина обирає у якості майбутнього мешканця будиночку собаку, то скоріш за все отримана в результаті конструкція буде нагадувати традиційне для собаки помешкання – будку, яку дитина могла бачити на численних малюнках чи мультфільмах, чи на подвір'ї власного маєтку. Інша ситуація, коли дитина обирає в якості мешканця майбутнього будиночку екзотичну тварину, яка має специфічні пропорції тіла або спосіб життя (наприклад, жираф чи летюча миша). Крім додаткових знань про особливості існування обраної тваринки, дитині доведеться створювати щось таке, з чим вона не зтикається достатньо часто і може призвести до цікавих результатів.

Окремої уваги у даному питанні заслуговують конструктори фірми «LEGO» завдяки своїм різноманітним тематичним серіям, у тому числі створеним спеціально для організації занять з дітьми різного віку. Своєрідна форма з'єднання конструктивних елементів робить їх унікальними і з точки зору тактильного сприйняття, що у свою чергу сприяє розвитку сенсорних здібностей дитини. У даному випадку слід зазначити, що принципи системи Монтессорі наполягають на використанні спеціальних ігрових елементів, що виготовлені виключно із натуральних матеріалів. І хоча використання конструкторів «LEGO» формально порушує один з головних принципів філософії Монтессорі, зауважимо, що сучасний якісний пластик, який використовують у конструкторах «LEGO» суттєво відрізняється по багатьом параметрам від аналогічних полімерних матеріалів початку XX століття, коли були сформульовані принципи педагогіки Монтессорі. Крім того, на той час пластик

не був таким поширеним матеріалом, а гребінці зі слонової кістки або черепахового панцира були більш звичними і не вважалися актами вандалізму по відношенню до природи і екології Землі. З іншого боку, використання сучасних конструкторів з пластику не відміняє використання ігрових елементів з природних матеріалів, але суттєво розширює конструктивні можливості цих елементів, бо не всі з них можливо виготовити з деревини.

Треба виокремити напрямок STEM освіти, який сягнув, мабуть, найбільшого розвитку, і через це послуговується найбільшим попитом і популярністю. Робототехніка завдяки розробкам різними фірмами спеціальних конструкторів і запропонованих базових моделей механізмів на їх основі значно спрощує перші кроки оволодіння навичками технічної творчості. Різні тематичні набори конструкторів «LEGO» та його аналогів, які виробники пропонують для дітей від 3 до 5 років, передбачають зборку нерухомих або частково рухомих об'єктів за інструкцією. Для дітей від 5 років, як правило, такі набори містять інструкції для збирання кількох простих базових рухомих моделей, які приводяться в дію завдяки гумодвигуну (натягнуті гумові стрічки, які активуються перекручуванням і звільняють енергію при поверненні у початковий стан), стиснутого повітря (звичайна повітряна кулька, з якої виходить повітря, що через вітрячок обертає коліщатко, або забезпечує рух машинки завдяки реактивній тязі) або електричній енергії від сонячної панелі. Набори для дітей від 6 років вже містять сервоприводи, що керуються, програмуються і живляться завдяки приєднанню до планшета, ноутбука або консолі з батарейками. Набори для дітей від 10 років суттєво відрізняються від усіх згаданих вище наборів через зміну принципів з'єднання конструктивних елементів між собою, тут воно здійснюється за рахунок відокремлених штифтів і балок з отворами. Такі набори містять спеціальні консолі, через які можна здійснювати програмування або завантажувати на них попередньо створені на комп'ютері в спеціальному скретч-подібному середовищі алгоритми. Такі набори крім серводвигунів містять набір різноманітних датчиків: визначення відстані, гіроскоп, розпізнання кольору та ін. Останній тип наборів у залежності від комплектації використовується дітьми будь-якого віку і навіть дорослими при конструюванні роботизованих систем у навчальних цілях та участі у різноманітних міжнародних конкурсах з робототехніки. Отже, відмовлятися від ретельно розробленої під STEM лінійки конструкторів лише через матеріал, з якого вони виготовлені, на нашу думку, не є доцільним.

Перед початком упровадження елементів STEM у 10 приватних закладах дошкільної освіти України, що працюють за системою Монтессорі, було проведено дистанційне синхронне навчання (вебінар) 26 вихователів, відразу після якого провели рефлексійне опитування (серпень 2024 року). Під час опитування досліджувались такі параметри:

- власна оцінка обізнаності щодо основних принципів STEM освіт;
- загальне ставлення до цієї системи;
- оцінка особистої готовності взяти участь в упровадження;
- оцінка власного емоційного стану в зв'язку із упровадженням;
- суб'єктивна оцінка можливого успіху упровадження.

Кожен з параметрів пропонувалось оцінити за 5-бальною шкалою, де 1 бал – максимально негативний прояв параметру, а 5 балів – максимально позитивний. Ніяких характеристик градації від 2 до 4 балів респондентам не пропонувалось, вони їх мали інтуїтивно визначити самі.

Результати даного опитування показали, що не зважаючи на попереднє навчання, педагогічний склад не був повною мірою готовий до упровадження нових технологій (2 особи по 1 балу – зовсім не готові; 12 осіб по 2 бали – не дуже готові; 3 особи по 3 бали – не впевнені у своїй готовності) та відчував певний емоційний дискомфорт (3 особи по 1 балу – сильно схвильовані; 14 осіб по 2 бали – схвильовані; 7 осіб по 3 бали – відчувають певний дискомфорт) (рис. 1). Кількість респондентів (19 осіб), які оцінили своє загальне ставлення до інновації на 3 бали, слід розуміти як нейтральне або невизначене. Також переважна більшість вихователів не були впевнені в успішності упровадження інновації (17 осіб по 3 бали – сумніваються в успіху; 4 особи по 2 бали – допускають неуспіх; 2 особи по 1 балу – впевнені в неуспіху). Також спостерігались невисокі показники з інших параметрів дослідження, через що було прийняте рішення провести обговорення його результатів з учасниками опитування. У результаті обговорення з'ясувалося, що такі результати рефлексії частково бути пов'язані з тривожністю педагогічного персоналу через необхідність використання ними нових, незвичних методів роботи з дітьми та хвилюванням з приводу реакції на результати їхньої роботи з боку керівництва і батьків.

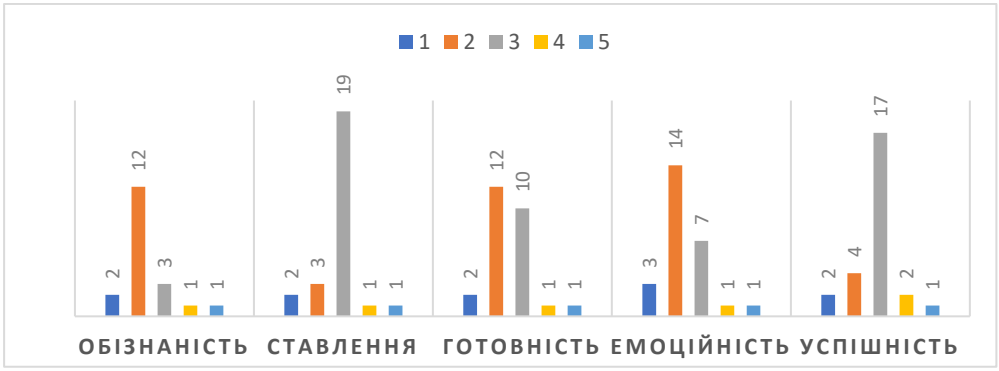

Рис.1. Результати першого опитування педпрацівників ЗДО

Для подолання виявлених проблем, з усіма 26 педагогічними працівниками у дистанційному синхронному форматі був проведений психологічний

тренінг з подолання тривожності, після якого вихователям запропонували знову відповісти на ті ж самі запитання рефлексійного опитування (вересень 2024 року). Результати останнього показали, що ситуація частково виправилася, але проблема повністю не зникла. Тепер акцент тривожності змістився з невпевненості у власної готовності на очікування реакції батьків (рис. 2)

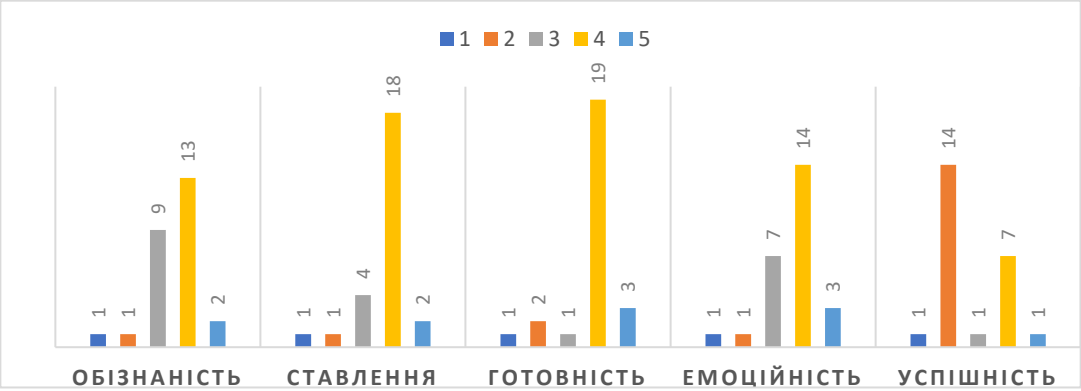

Рис.2. Результати другого опитування педпрацівників ЗДО

Тож, для моніторингу реакції батьків на упровадження елементів STEM освіти у виховний процес їхніх дітей було прийняте рішення провести анкетування батьків з приводу їх ставлення до даної інновації. При анкетуванні батьків проводилось дослідження тих же самих параметрів, що і при опитуванні педагогічних працівників. Оцінка кожного з параметрів здійснювалася також аналогічним чином. На момент написання статті було проведення два опитування батьків: одне на початку упровадження інновації (вересень 2024 року), друге – через 4 місяці (січень 2025 року). У першому опитуванні взяли участь батьки 146 дітей (85% від загальної кількості дітей у всіх групах, у яких планувалось провадження), у другому – 135 батьків дітей (78%). Результати даного моніторингу показали, що батьки з самого початку були більш позитивно налаштовані до упровадження інновації ніж педагоги, не зважаючи на низьку обізнаність та невизначеності ставлення, емоційного фону й можливої успішності упровадження елементів STEM освіти (рис 3).

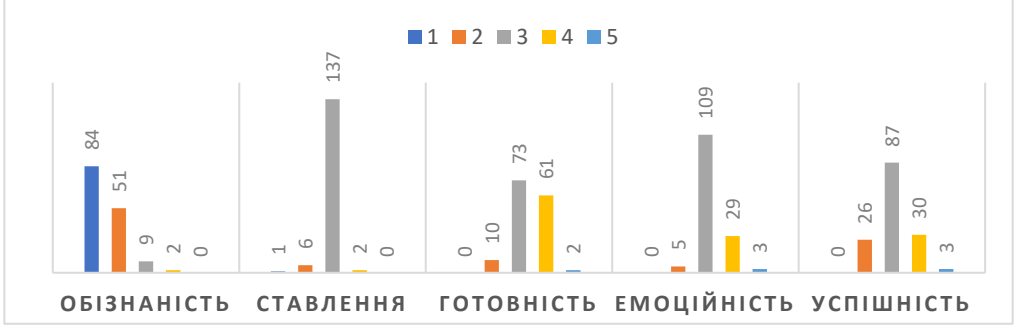

Рис.3. Результати першого опитування батьків

Даний стриманий оптимізм з приводу впровадженої інновації можна пояснити довірою батьків до методів роботи вихователів ЗДО і загальною відкритістю до сприйняття усього нового, бо переважна кількість батьків, це відносно молоді люди, порівняно з вихователями. Через 4 місяці опитування показало незначну позитивну динаміку по усім параметрам дослідження (рис.4).

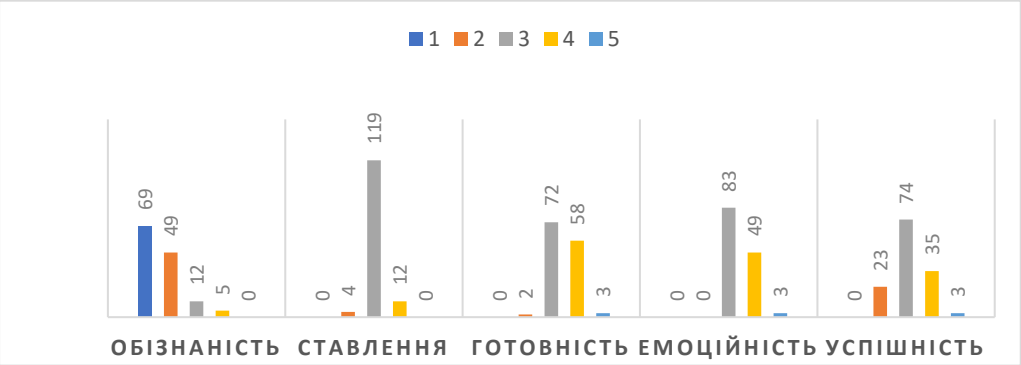

Рис.4. Результати другого опитування батьків

Це може свідчити про те, що, з одного боку, упроваджена інновація не викликала негативу в батьків вихованців, а, з іншого боку, не дала таких результатів, що були б особливо помітні й проявилися у поведінці дітей. Дані спостереження, на нашу думку, можна пояснити двома речами: невеликим терміном упровадження інновації та недостатньою узгодженістю в роботі вихователів різних ЗДО з упровадження елементів STEM освіти. Остання причина була виявлена в результаті наради вихователів ЗДО, де обговорювались результати моніторингу ставлення батьків до упровадження інновацій. З'ясувалося, що рівень інтелектуальних завдань, які діти здатні розв'язувати, помітно відрізняється у різних групах і коливається від завдань на сортування або узагальнення об'єктів за одним чи кількома параметрами до розв'язання нескладних логічних завдань. У зв'язку з чим ми бачимо необхідність узгодження роботи з упровадження інновації в різних групах дітей з урахуванням їхніх психо-фізіологічних і вікових особливостей шляхом створення загальної для всіх груп програми упровадження елементів STEM освіти у виховний процес дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку.

Висновки

1. Загальна схожість основних принципів системи Монтессорі (на рівні дошкільної освіти) та завдань початкового рівня STEM освіти можуть стати інструментом спадковості між ланками дошкільної й початкової середньої освіти, що особливо може стати у пригоді закладам освіти, які включають обидві ці ланки.

2. Перші спроби упровадження елементів STEM освіти у програму розвитку дітей за системою Монтессорі (вікова категорія 3-6 років) виявили головні перешкоди для її успішної реалізації. Ними стали: низький рівень обізнаності педагогічних працівників ЗДО та батьків їхніх вихованців щодо STEM освіти; розбіжності у розумінні педагогічними працівниками ЗДО завдань початкового рівня STEM освіти.

3. Відзначено позитивний вплив включення до переліку заходів з упровадження інноваційних методів виховання психологічного тренінгу для педагогів з метою зниження загальної тривожності та вдосконалення інструментів емоційного самоконтролю. Відмічено також позитивну динаміку у ставленні педагогічних працівників ЗДО до упровадження інновацій після проходження ними психологічного тренінгу.

4. Виявлено необхідність у проведенні заходів, які б продемонстрували батькам вихованців ЗДО сутність і можливості елементів STEM освіти. Це потрібно для підвищення рівня їхньої обізнаності з цього питання та можливого залучення до суб'єктивної оцінки успішності розвитку власних дітей як частини моніторингу доцільності елементів STEM освіти, що плануються до впровадження. Визнано вдалим варіантом для перших кроків інтеграції елементів STEM можуть бути ігри, у яких діти копіюватимуть діяльність дорослих, яку вони неодноразово спостерігали. Це сприяє інтуїтивному формуванню ключових знань про довкілля, що в середній школі буде позначено певними термінами і визначеннями при вивченні різних предметів.

5. Визнано доцільним використання наборів конструкторів «LEGO» та їх аналогів, не зважаючи на те, що це формально протирічить одному з принципів системи Монтессорі про використання навчальних інструментів лише з природних матеріалів. Відстежено градацію складності наборів конструкторі для дітей різного віку.

6. Визнано необхідність створення інтегрованої програми STEM-Монтессорі для узгодження видів діяльності та рівня завдань для ефективного відстеження успішності упровадження елементів STEM освіти у програму розвитку дітей від 3 до 6 років за системою Монтессорі.

Література:

1. Dyka N.M., Tretiak O.P., Yakunin Ya.Yu., Shopina M.O, Horobets S.I. & Rozinkevych N.V. (2024). The role of interactive platforms in enhancing self-motivation during distance postgraduate studies. *Eduweb-revista de tecnologia de informacion y comunicacion en educacion* (v.18 №2), p. 50-62. ISSN 1856-7576

2. Tretiak O.P., Melenets L.I., Shcherbyna V.M., Poliakova O.V. & Kravchuk L.V. (2021). The role of instilling moral values in primary school children. *Revista De La Universidad Del Zulia (12(35))*, p. 37-62. ISSN 0041-8811; 2665-0428

3. Ken Robinson. Out of Our Minds: The Power of Being Creative, (2017). Capstone, 304 p.

4. Котелянець Ю.С. Гра як провідний вид діяльності дітей дошкільного віку. / Ю.С. Котелянець // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. – 2024 - № 213. - с. 31-36. Режим доступу: https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-213-31-36.

5. Рогоза В.В. Принципи STEM-освіти. / В.В. Рогоза // Наукові інновації та передові технології. – 2023 - № 14 (28) – с. 1034-1046. Режим доступу: http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/7955

6. Сліпухіна І.А. Поліщук А.П., Мєняйлов С. М. Педагогіка Монтессорі і STEM-підхід: розвиток ідей конструктивізму в сучасній освіті / І.А. Сліпухіна, А. П. Поліщук, С. М. Мєняйлов // Наукові записки Малої академії наук України. - 2022. - № 2. - С. 100-108.

7. Радул О.С., Прибора Т.О., Андросова Н.М., Завітренко Д.Ж. Педагогіка Марії Монтессорі: минуле і сучасність: навч.посіб. / О. С. Радул, Т.О. Прибора, Н. М. Андросова, Д. Ж. Завітренко / за заг. ред. О. С. Радул. Кропивницький: ФОП Піскова М.А., 2023. - 226 с.

8. Щербина В.М. Освітні ініціативи STEM і метод Монтессорі. / Щербина В.М. // тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інноваційні практики наукової освіти» (8-11 грудня 2021 року). – Режим доступу: https://iod.gov.ua/content/events/39/vseukrayinska-naukovo-praktichna-konferenciya-innovaciyni-praktiki-naukovoyi-osviti_publications.pdf?1675083347.7971

9. Anthony D. How STEM and Montessori Work Together. - 2019. - Режим доступу: https://primarymontessori.com/how-stem-and-montessori-work-together/

10. STEM Educational Initiatives and The Montessori Method. - 2012. - Режим доступу: https://montessoritraining.blogspot.com/2012/04/stem-and-montessori-method.html

11. Nurunnisa Mutmainnna, Vini Rizqi, Chandra Halim, Peni Astuti. A Comparative Study of Montessori and Traditional Education Approaches: Cognitive Development and Academic Achievement. / Nurunnisa Mutmainnna // International Education Trend Issues. – 2024. – Vol. 2 – 298-305. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/381496712_A_Comparative_Study_of_Montessori_and_Traditional_Education_Approaches_Cognitive_Development_and_Academic_Achievement

References:

1. Dyka N.M., Tretiak O.P., Yakunin Ya.Yu., Shopina M.O, Horobets S.I. & Rozinkevych N.V. (2024). The role of interactive platforms in enhancing self-motivation during distance postgraduate studies. *Eduweb-revista de tecnologia de informacion y comunicacion en educacion* (v.18 №2), p. 50-62. ISSN 1856-7576

2. Tretiak O.P., Melenets L.I., Shcherbyna V.M., Poliakova O.V. & Kravchuk L.V. (2021). The role of instilling moral values in primary school children. *Revista De La Universidad Del Zulia (12(35)),* p. 37-62. ISSN 0041-8811; 2665-0428

3. Ken Robinson. Out of Our Minds: The Power of Being Creative, (2017). Capstone, 304 p.

4. Kotelianets Yu.S. (2024). Hra yak providnyi vyd diialnosti ditei doshkilnoho viku [Play as the Leading Activity of Preschool-Age Children]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky. - Scientific Notes. Series: Pedagogical Sciences*, 213, p. 31-36. Retrieved from https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-213-31-36 [in Ukrainian].

5. Rohoza V.V. (2023). Pryntsypy STEM-osvity [Principles of STEM Education]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. - Scientific innovations and advanced technologies,* 14 (28), p. 1034-1046. Retrieved from http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/7955 [in Ukrainian].

6. Slipukhina I.A., Polishchuk A.P. & Mieniailov S.M. (2022). Pedahohika Montessori i STEM-pidkhid: rozvytok idei konstruktyvizmu v suchasnii osviti [Montessori Pedagogy and the STEM Approach: The Development of Constructivist Ideas in Modern Education]. *Naukovi zapysky Maloi akademii nauk Ukrainy. - Scientific Notes of the Minor Academy of Sciences of Ukraine*, 2, p. 100-108. [in Ukrainian].

7. Radul O.S., Prybora T.O., Androsova N.M., Zavitrenko D.Zh. (2023). *Pedahohika Marii Montessori: mynule i suchasnist [Maria Montessori's Pedagogy: Past and Present].* Kropyvnytskyi: FOP Piskova M.A. – 226 p. [in Ukrainian].

8. Shcherbyna V.M. (2021). Osvitni initsiatyvy STEM i metod Montessori [STEM Educational Initiatives and the Montessori Method]. Proceeding from *Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia «Innovatsiini praktyky naukovoi osvity» - All-Ukrainian Scientific and Practical Conference "Innovative Practices of Science Education". Abstracts of Papers (pp. 560-563).* Retrieved from: https://iod.gov.ua/content/events/39/vseukrayinska-naukovo-praktichna-konferenciya-innovaciyni-praktiki-naukovoyi-osviti_publications.pdf?1675083347.7971 [in Ukrainian].

9. Anthony D. (2019) How STEM and Montessori Work Together. Retrieved from https://primarymontessori.com/how-stem-and-montessori-work-together/

10. STEM Educational Initiatives and The Montessori Method. (2012). Retrieved from https://montessoritraining.blogspot.com/2012/04/stem-and-montessori-method.html

11. Nurunnisa Mutmainnna, Vini Rizqi, Chandra Halim, Peni Astuti. (2024). A Comparative Study of Montessori and Traditional Education Approaches: Cognitive Development and Academic Achievement. *International Education Trend Issues*. – Vol. 2 – p. 298-305. Retrieved from:

https://www.researchgate.net/publication/381496712_A_Comparative_Study_of_Montessori_and_Traditional_Education_Approaches_Cognitive_Development_and_Academic_Achievement

СЕРІЯ «Історія та археологія»

УДК 930.85:94(477)«19/20»

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-1043-1060

Бармак Микола Валентинович доктор історичних наук, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, https://orcid.org/ 0000-0001-7440-0881

Чорна Мар'яна Іванівна методист відділу організаційно-методичної та інформаційно-видавничої діяльності, Тернопільський обласний комунальний інститут післядипломної педагогічної освіти

АРХІВ ЯК ПРОСТІР ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ: ОСОБОВИЙ ФОНД ІВАННИ БЛАЖКЕВИЧ ТА ЙОГО УКЛАДАННЯ БОГДАНОМ ХАВАРІВСЬКИМ

Анотація. Стаття присвячена аналізу науково-дослідницької та архівної діяльності Богдана Хаварівського, спрямованої на збереження, вивчення та популяризацію документальної спадщини видатної української письменниці, просвітниці, громадської діячки Іванни Блажкевич. У дослідженні висвітлено значення архівних матеріалів у контексті історичних досліджень, особливо в аспекті реконструкції життєвого шляху й творчої спадщини письменниці.

Автори аналізують методи, які застосовував Богдан Хаварівський у роботі з архівними джерелами, акцентуючи увагу на їх пошуку, атрибуції, систематизації та використанні для формування комплексного уявлення про історичну постать. У статті детально розглянуто основні складнощі, що виникають при опрацюванні документальних матеріалів, зокрема проблеми автентифікації, інтерпретації та контекстуального аналізу. Доведено, що архівна діяльність Хаварівського сприяла поверненню до наукового обігу багатьох цінних історичних свідчень, які раніше залишалися поза увагою дослідників.

Окремо розглянуто внесок Богдана Хаварівського у розвиток краєзнавчих досліджень, оскільки його діяльність значною мірою сприяла збереженню регіональної історичної пам'яті. Підкреслено його роль у формуванні історичної свідомості українського суспільства через публікацію архівних матеріалів та їхнє осмислення в наукових і публіцистичних працях.

Результати проведеного дослідження демонструють, що робота з архівами є не лише технічним процесом, а й важливою складовою відновлення історичної справедливості, що сприяє глибшому розумінню національної історії. У підсумку, стаття підкреслює значущість дослідницької діяльності Богдана Хаварівського як невід'ємного елемента збереження культурної спадщини України.

Ключові слова: Богдан Хаварівський, Іванна Блажкевич, документ особового походження, особовий фонд, архівні установи, Державний архів Тернопільської області, історична пам'ять, наукова реконструкція

Barmak Mykola Valentynovych Doctor of Historical Sciences, Professor at the Department of History of Ukraine, Archaeology, and Special Branches of Historical Sciences, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, https://orcid.org/0000-0001-7440-0881

Chorna Maryana Ivanivna Methodologist of the Department of Organizational, Methodological, and Information-Publishing Activities, Ternopil Regional Communal Institute of Postgraduate Pedagogical Education

THE ARCHIVE AS A SPACE FOR PRESERVING HISTORICAL MEMORY: THE PERSONAL COLLECTION OF IVANNA BLAZHKOVYCH AND ITS COMPILATION BY BOHDAN KHAVARIVSKYI

Abstract. This article is dedicated to the analysis of the research and archival activities of Bohdan Khavarivskyi, aimed at preserving, studying, and popularizing the documentary heritage of the prominent Ukrainian writer, educator, and public figure Ivanna Blazhkevych. The study highlights the significance of archival materials in the context of historical research, particularly in reconstructing the life path and literary legacy of the writer.

The authors examines the methods employed by Bohdan Khavarivskyi in working with archival sources, emphasizing their search, attribution, systematization, and use in forming a comprehensive understanding of a historical figure. The article provides a detailed review of the main challenges associated with processing documentary materials, particularly issues of authentication, interpretation, and contextual analysis. It is proven that Khavarivskyi's archival work contributed to reintroducing many valuable historical testimonies into academic discourse, which had previously remained overlooked by researchers.

The study also explores Bohdan Khavarivskyi's contribution to the development of local history research, as his activities significantly contributed to preserving regional historical memory. His role in shaping the historical consciousness of

Ukrainian society through the publication of archival materials and their interpretation in scholarly and journalistic works is underscored.

The results of the study demonstrate that working with archives is not merely a technical process but also a crucial component of restoring historical justice, facilitating a deeper understanding of national history. In conclusion, the article emphasizes the importance of Bohdan Khavarivskyi's research activities as an integral element of preserving Ukraine's cultural heritage.

Keywords: Bohdan Khavarivskyi, Ivanna Blazhkevych, personal document, personal archive collection, archival institutions, State Archive of the Ternopil Region, historical memory, scholarly reconstruction.

Постановка проблеми. Збереження документальної спадщини видатних діячів, зокрема визначних постатей Тернопілля, є одним із ключових завдань архівних установ. Особові архівні фонди – це комплекс різноманітних джерел, що репрезентують життєвий і творчий шлях окремої особи. Вони збагачують та розширюють джерельну базу наукових досліджень, виступаючи цінними біографічними матеріалами. Такі фонди можуть містити рідкісні й унікальні документи або інформацію, яка не відображена в офіційній документації та залишається маловідомою для широкого загалу. Вони є незамінними для реконструкції життєвого шляху досліджуваної особи, віднайдення достовірних фактів і введення в науковий обіг маловідомої інформації.

Одним із таких цінних архівних комплексів є особовий фонд Іванни Блажкевич, який завдяки кропіткий праці, ініціативі та наполегливості Богдана Хаварівського, збережений у Державному архіві Тернопільської області.

Іванна Блажкевич як одна з визначних засновниць жіночого руху в Галичині, доклала багато зусиль до розвитку українського кооперативного руху, зробила вагомий внесок у виховання та розвиток української молоді, у становленні української культури та державотворення України. Усе свідоме життя громадської діячки пронизане боротьбою «за краще завтра», за свободу і незалежність українського народу.

Особовий фонд Іванни Блажкевич є цінним історичним джерелом, оскільки збережені матеріали дають можливість відтворити не тільки життєвий та творчий шлях письменниці, а й висвітлити культурно-освітні тенденції та суспільно-політичні реалії доби, в якій вона жила й працювала.

Доцільно зауважити, що у вітчизняній науці відсутні окремі наукові розвідки, присвячені дослідженню особового архівного фонду Іванни Блажкевич. Крім того, недостатньо вивченим залишається питання взаємин Іванною Блажкевич з Богданом Хаварівським. Це, в свою чергу, актуалізує необхідність детального вивчення задекларованої тематики задля всебічного та максимально об'єктивного її вивчення крізь призму локального підходу, що, власне, і формує наукову новизну предмета вивчення.

Метою цієї статті є висвітлення діяльності Богдана Хаварівського у дослідженні документальної спадщини та популяризації постаті Іванни Блажкевич. У статті аналізується їхній внесок у розвиток української культури, освіти та збереження національної пам'яті. Автор акцентує увагу на співпраці Хаварівського з архівами, його роль у збереженні матеріалів про Блажкевич, а також на його участь у громадсько-культурних заходах, що сприяли вшануванню пам'яті письменниці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні роки характеризуються зростанням наукового інтересу до дослідження життя та діяльності Богдана Хаварівського, що зумовлено необхідністю комплексного осмислення його ролі як громадсько-політичного діяча, культурно-просвітницького активіста та архівіста. Аналіз сучасної історіографії дає можливість виокремити основні напрями дослідження постаті Б. Хаварівського, оцінити методологічні підходи до вивчення його діяльності та окреслити перспективи подальших наукових розвідок.

Останнім часом спостерігається посилений інтерес наукової спільноти до вивчення життя та діяльності Богдана Хаварівського, що зумовлено необхідністю всебічного осмислення його внеску як громадсько-політичного діяча, культурно-просвітницького активіста та архівіста. Сучасні дослідження дозволяють виділити основні напрями вивчення постаті Б. Хаварівського, оцінити методологічні підходи до аналізу його діяльності та визначити напрямки майбутніх наукових досліджень.

Значний внесок у вивчення життя та діяльності Богдана Хаварівського зробила Г. Буяк [1–5]. Її роботи зосереджуються на формуванні його світогляду в контексті соціально-політичних змін другої половини XX століття. Особливо акцентовано на його активній участі в національно-демократичному русі, співпраці з громадськими організаціями та ініціативах у сфері адміністрації. Ці роботи є важливою основою для розуміння ролі Хаварівського в суспільному розвитку України в період значних перетворень.

Аналіз спогадів як джерела для вивчення життя та діяльності Б. Хаварівського представлено в статті А. Кліша та Я. Сека [6]. Автори розглядають методологічні особливості роботи з цими спогадами, акцентуючи на їхній суб'єктивності і в той же час підкреслюючи велику джерелознавчу цінність. Визначено важливість спогадів у формуванні історичної пам'яті про Хаварівського, яка відображає його діяльність у культурно-просвітницькому русі, архівній справі та краєзнавстві.

Інша робота А. Кліша та Я. Сека [7] присвячена дослідженню внеску Богдана Хаварівського в освітній процес Тернопільщини. Автори вивчають його ініціативи в організації освітніх програм, підтримці педагогічних колективів і популяризації історико-культурної спадщини в навчальних закладах. Особливу

увагу приділено його співпраці з освітніми установами, створенню краєзнавчих гуртків і діяльності в межах методичних секцій, підкреслюючи, що Б. Хаварівський вважав освіту важливим інструментом національного відродження.

Стаття М. Бармака та Р. Мельника «Особовий фонд Богдана Хаварівського як джерело вивчення його життя та діяльності» [8] пропонує комплексний аналіз архівних матеріалів, що зберігаються в особовому фонді цього видатного архівіста, краєзнавця та громадського діяча. Автори досліджують структуру фонду, його службову та особисту кореспонденцію, рукописи, фотографії та матеріали, що висвітлюють його внесок у розвиток архівної справи і краєзнавства. Ці матеріали мають високу джерелознавчу цінність для реконструкції біографії Б. Хаварівського і оцінки його впливу на українську історіографію кінця XX – початку XXI ст.

Додаткову інформацію про Богдана Хаварівського містять спогади його сучасників, зібрані у виданні «Усі ми будемо в архіві…» [9], яке дає можливість оцінити його діяльність у різних сферах – культурі, краєзнавстві, музейній та архівній справах. Це джерело є цінним для вивчення не лише особистих досягнень Хаварівського, а й контексту культурних та суспільних процесів, в яких він активно брав участь.

Значну увагу до діяльності Богдана Хаварівського як архівіста привертає бібліографічний довідник «Українські архівісти (XIX–XX ст.)» [10], де акцентується на його внеску у розвиток архівної справи в Україні. Зокрема, висвітлюються його ініціативи зі створення особових фондів видатних діячів науки та культури, що мали важливе значення для збереження національної історичної пам'яті.

Для ефективного досягнення поставлених цілей щодо дослідження особового фонду Іванни Блажкевич та його укладання Богданом Хаварівським крізь призму архіву, як простору збереження історичної пам’яті, необхідне всебічне опрацювання вже доступних джерел, а також активний пошук і залучення нових матеріалів. Питання щодо інформаційного потенціалу особових архівних фондів висвітлювали в наукових розвідках О. Колобов [14], О. Косенко [15]. Зокрема, О. Колобов – перший дослідник доби незалежності України, хто розглянув фонди особового походження як історико-біографічне джерело. О. Косенко комплексно вивчала структуру особових архівних фондів, їх інформаційний потенціал, специфіку їх формування та використання.

Джерельна база наукової проблеми представлена одним описом фонду Р-3205 «Блажкевич Іванна Омелянівна (1866-1977) – письменниця», який зберігається у Державному архіві Тернопільської області. Основою дослідження слугувала сукупність архівних матеріалів і документів, без яких неможливо досліджувати громадсько-просвітницьку діяльність Іванни Блажкевич, вести аргументовану дискусію й робити обґрунтовані висновки. Серед матеріалів

варто виокремити щоденникові записи «Жінка на бойовій лінії», що охоплюють період з 1915-1917 років [26-28], оригінали рукопису автобіографії письменниці [23] та машинописної копії з авторським підписом [24], оригінали творів і листів, прижиттєві світлини [35], спогади [29; 30] тощо.

Необхідно наголосити на залученні матеріалів з опису 1 фонду Р-3466 «Хаварівський Богдан Васильович (1948) – педагог, архівіст, митець, громадський діяч», які зберігаються у Державному архіві Тернопільської області [42].

Варто згадати про фонд Ф-231 «Тернопільське воєводське управління», де є оригінал документа польською мовою про відмову у видачі І. Блажкевич закордонного паспорта [55].

Слід відзначити також скрупульозну працю дослідників М. Бармака та М. Чорної над зібранням і узагальненням багатої за змістом епістолярної спадщини І. Блажкевич. М. Романишин, авторка статті «Огляд фонду Блажкевич Іванни Омелянівни (1866 –1977)» висвітлила структуру особового фонду письменниці та громадської діячки» [13].

Таким чином, сучасні наукові дослідження підкреслюють значення вивчення постаті Богдана Хаварівського. Його діяльність є важливим елементом історичного контексту періоду незалежності України, а його спадщина є цінним джерелом для дослідження суспільно-політичних і культурних трансформацій другої половини XX – початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу. Богдан Хаварівський активно досліджував документи, рукописні та друковані матеріали щодо життя та діяльності Іванни Блажкевич, популяризував її ім’я в наукових колах та серед громадськості. У Державному архіві Тернопільської області зберігається відношення від 18 лютого 1988 року, де «дирекція Тернопільського СПТУ-3 просить директора Тернопільського облдержархіву надати дозвіл користуватися Хаварівському Б.В., викладачу естетики, архівними документами фонду Іванни Блажкевич» [52, арк. 1].

Взаємини між ними обґрунтовані на спільних інтересах у сфері української культури, літератури, освіти, краєзнавства. За його словами: «Я мав за щастя бачити її живою, бачити її одухотвореність, жіночість і талант в цих очах. Їй уже було під 90 років, але вона ще випромінювала велику енергію до життя» [20].

Богдан Васильович підтримував ініціативи, пов’язані зі вшануванням пам’яті письменниці, брав участь у літературно-мистецьких святах [50, арк. 2], тематичних вечорах, виставках до пам’ятних і ювілейних дат [53, арк. 2]. Підтвердженням цьому слугують численні запрошення. Наприклад, значущим є оригінал запрошення Б.Хаварівському на вечір, присвячений 100-річчю від дня народження Іванни Блажкевич, який відбувався 13 жовтня 1986 року, з підписом І. Ґерети [49, арк. 7].

Відтак, за вагомий внесок у дослідження документальної спадщини письменниці у 1995 році він став лауреатом Всеукраїнської літературно-

мистецької премії ім. Іванни Блажкевич. Зазначимо, що про присвоєння Б. Хаварівському. премії ім. І. Блажкевич збереглося «Прохання педагогічного колективу загальноосвітньої школи № 11 м. Тернополя та правління Тернопільського відділення Українського Фонду культури до Хижняка Б.С., голови Комітету з нагородження премією ім. І. Блажкевич, шеф-редактора журналу «Тернопіль», датоване до жовтня 1995 р. [51, арк. 2]. Також є публікація С. Держило про вручення нагород лауреатам літературної премії імені Іванни Блажкевич 1995 року та диплом лауреата премії Богдана Хаварівського [34, арк. 2]

Отже, з одного боку Богдан Хаварівський, «рельєфність якого видно у багатьох великих і малих хвилинах спілкування, серцевину яких складають поетичне слово, наукове дослідження, велика громадсько-політична діяльність, які пронизують все нові і нові ідеї життєдайної необхідності» [22], а з іншого – Іванна Блажкевич – «…незламна...непоборна, жінка неугодна жодній владі, що любила свій народ серцем і живим ділом» [13, с. 3]. У цьому зв'язку, під час виступу на відкритті виставки до 130-річчя від дня народження громадської діячки, яка відбулася 7 жовтня 2016 року в Держархіві Тернопільської області дружина Майя Хаварівська зазначила: «…постає в уяві мужня жінка, яку часто порівнювали із чоловіками, як і нашу славну Лесю Українку. І це цілком зрозуміло: історія довела, що мужність для патріотки – природна річ. Іванна Блажкевич живим прикладом, своїми творами і ділом, виховувала свідомих патріотів Галичини, тих дітей, синів, дочок, матерів і бабусь, котрих дуже любила…».

Феномен їхніх особистостей відображений у глибокій відданості національним ідеалам, просвітницькій ідеї та боротьбі за збереження української ідентичності, утвердження української культури, освіти та історичної пам'яті. Цей приклад самовідданого служіння народу, безперечно, коріниться в їхніх світоглядних орієнтирах – у любові до книги, до рідного краю, до людей, до України. Богдан Хаварівський та Іванна Блажкевич – це постаті, які втілюють силу непоборного духу, незламність переконань та невтомну працю на благо української нації.

В історичній довідці Б. Хаварівський писав: «Іванна Блажкевич, перш за все, невтомний громадський діяч, головним кредом для якої стало – жити для людей, творити людям добро» [23]. А про архіваріуса скажуть: «Він добре знав ціну творчої праці і завжди з повагою ставився до тих, хто обрав собі добровільно працю на духовній ниві. Тому й тягнулися до нього люди, обдаровані, високодуховні, із світлоносною душею. Це був його світ, і почувався він у ньому доброзичливим господарем. Я знав, що ця доброзичливість справжня, без найменшої тіні меркантильності» [17]. У цих рядках простежується об'єднавчі світоглядні цінності, на яких могли будуватися їхні взаємини, сповнені добра, доброзичливості та взаємоповаги.

9 жовтня 1886 р. в селі Денисів Козівського району, що на Тернопільщині в змішаній родині – польки Марії Сильвестрівни Щепановської та народного вчителя й громадського діяча Омеляна Григоровича Бородієвича народилася дитяча письменниця, громадсько-просвітницька діячка, педагог Іванна Блажкевич [13, с. 12]. А через 62 роки 1 вересня 1948 р. у селянській сім'ї в с. Гумниська на Теребовлянщині Тернопільської області вперше побачив світ педагог, архівіст, митець, громадський діяч Богдан-Роман Хаварівський [42, арк. 1].

У контексті дослідження, зазначимо, що прикладом для наслідування для Богдана-Романа були його батьки – Василь Григорович Хаварівський і Павлина Андріївна Сороцька. «Свідома українська родина, дяківська сім'я, де діти виховувалися на християнських засадах, прищеплювали Богдану-Роману любов до України, до знань» [9, с. 25]. «Бесіди та дискусії на політичні, релігійні, суспільні, краєзнавчі, художні теми, колядки, вертепи, гаївки, концерти, виставки художників − усе це впливало на формування наших переконань, і ми, як губки, вбирали з раннього дитинства любов до історії, мови, культури, традицій», − згадує син Тарас у книзі пам'яті про свого батька [21, с. 69].

У свою чергу, в контексті розгляду питання про вплив родинних чинників на формування світогляду І. Блажкевич показовим є виховна роль батька та дідуся Сильвестра Щепановського. Незважаючи на те, що народилася в змішаній родині, за спогадами її дочки Дарії П'ятківської, «матуся зростала з українськими сільськими дітьми і вважала себе дочкою української землі…батько-українець влив у її серце стільки українства, що і мову і християнсько-народні традиції вона сприйняла як кровне» [13, с.12-13].

Таким чином, становлення особистості Іванни Блажкевич, як і Богдана Хаварівського, відбувалося в свідомих патріотичних родинах, де з раннього дитинства прищеплювалися християнські цінності, формувалися морально-етичні норми поведінки, а також закладалися національно-патріотичні орієнтири. Їхній світогляд розширювався завдяки активній громадсько-просвітницькій і культурній діяльності, що сприяла утвердженню їхньої національної самосвідомості та громадянськості.

Варто зазначити, що з 6 грудня 1974 р. Б. Хаварівський працював на посаді старшого наукового співробітника Тернопільського обласного державного архіву. Згадуючи про цей час професійного зростання Богдана Васильовича, Олександр Астаф'єв зазначав: «…ці перші роки його праці позначені спробою перетворити архів у культурно-мистецький центр, на базі якого відбувалися публічні зустрічі з митцями і цікавими людьми, конференції, семінари, диспути, відкривалися виставки тощо» [12].

Власне, перебуваючи на цій посаді, Богдан Васильович почав збирати та упорядковувати матеріали Іванни Блажкевич, а згодом зініціював створення в архіві особового фонду письменниці. Аргументуємо дане твердження інформа-

цією з історичної довідки в особовому фонді І. Блажкевич, де Б. Хаварівським відмічено про те, що документальні матеріали особового походження її фонду збиралися впродовж 1975-1976 рр. Відповідальними за виявлення, відбір та опрацювання матеріалів були старші наукові працівники Н. Шевченко, Л. Бойцун і Б .Хаварівський [23]. Крім того знаходимо відомості про те, що документи і матеріали про життя та творчість письменниці надійшли в ДАТО в 1977, 1996 та 2005 роках. Зібрані документальні матеріали старшим науковим працівником Б. Хаварівським, які особисто передала письменниця на державне зберігання, а також передані її дочкою Дарією П'ятківською [18, с.104]. У контексті цього, вважаємо за необхідне зупинитися детальніше на деяких аспектах. Особовий фонд І. Блажкевич започаткований ще за її життя, а померла вона в 1977 році. Закономірно, що деякі матеріали її донька передала на зберігання в архів. Частину матеріалів Богдан Васильович зберігав в особистому архіві, які згодом ввійшли в його особовий фонд у розділ «збірка матеріалів Хаварівського Б. В. про Блажкевич Іванну Омелянівну – українську дитячу письменницю, громадську діячку (09 жовтня 1886 р.-02 березня 1977 р.)» [42]

За усними свідченнями онука Іванни Блажкевич Івана П'ятківського та директора Денисівського краєзнавчого музею Богдана Савака, Іванна Омелянівна за життя надавала Богдану Васильовичу необхідні матеріали задля опрацювання та зняття копій, зокрема її щоденник «Жінка на бойовій лінії», у назві якого сконденсовано смисл життя громадської діячки і письменниці, її ідеали й прагнення. Не менш важливими були листи Ольги Кобилянської до Іванни Блажкевич. Опрацьовуючи матеріали, Богдан Хаварівський завжди повертав їх письменниці. Однак деякі не встиг повернути, а інші, ймовірно, свідомо залишив, бажаючи зберегти їх для прийдешніх поколінь.

Упродовж життя Богдан Васильович з родиною вшановували світлу пам'ять про Іванну Блажкевич. Підтвердженням цьому слугують фотографії. Деякі з них зберігаються також в особистих архівах онука Іванни Блажкевич Івана П'ятківського та краєзнавця Богдана Савака. З усних свідчень Богдана Маркіяновича дізнаємося, що портрет І. Блажкевич, яку виконав фотокореспондент, Заслужений журналіст України Василь Бурма «постійно висів на стіні в кабінеті Б. Хаварівського, спершу в архіві, а після в «Меморіалі».

Не менш пізнавальними є світлини під час відкриття в жовтні 1988 року в Денисові пам'ятника І. Блажкевич – першої роботи скульптора Івана Мулярчука в Тернополі. Серед учасників відкриття пам'ятника Іванні Блажкевич є Б. Хаварівський, Р. Грамяк, Б. Савак, С. Ященко, В. Лучук, І. Ґерета, Б. Ткачик, Й. Габяк. В особовому фонді Б.Хаварівського також збережено оригінал світлини пам'ятника І. Блажкевич, відкритого стараннями осередку ТУМ в Денисові Козівського району та могили письменниці у рідному селі [54, арк. 2]. У контексті дослідження з'ясували, що на відкритті пам'ятника поряд із

І. Ґеретою, численною тернопільською делегацією – 10-річний син Устим Хаварівський [21, с.19].

Про ці події Іван П'ятківський пригадує: «Я добре пам'ятаю, що це було ще до незалежності України. Був хлопець хлопець- патріот з Великих Гаїв. Він приїхав з синьо-жовтим прапором, але оскільки були присутні і партійні представники, то порекомендували прапор не піднімати. Пригадую, як були урочистості. Б. Хаварівський завжди виступав дуже гарно, цікаво розповідав».

Досить інформативною є світлина учасників конференції ТУМ «Просвіта» (1990-1992 рр.), на якій є Б. Хаварівський, Р. Громяк і літературознавиця-україністка з Румунії Магдалина Лавсло-Куцюк.

З 1 листопада 1992 р. Богдана Хаварівського було призначено на посаду директора Держархіву Тернопільської області (підрозділу Тернопільської обласної державної адміністрації). Він продовжував забезпечувати синхоронність документів архівного фонду України, поповнював фонди новими документальними пам'ятками історії та культури, брав участь у різноманітних заходах, здійснив випуск спеціального погашення конвертів до пам'ятних і ювілейних дат, про відомих діячів Тернопілля. Під його керівництвом було багато зроблено для повернення «…нашим сучасникам вимушено забутих імен подвижників нації, відтворення правди історії» [12, с.71]. Серед кагорти яких була й Іванна Блажкевич. Народний артист України Іван Ляховський у праці «Актор про друзів і час » охарактеризував зміни в роботі архіву так: «…водночас він і парнас, і олімп, на яких мешкають музи-покровителі, бо оберігає його спокій директор Богдан Хаварівський»[17]. У свою чергу, Богдан Васильович стверджував, що робота в архіві цікава тим, «що є можливість оновлювати пам'ять і пускати в науковий обіг документи, які до тебе ще ніхто не опрацьовував…мені приємно, що я потрібний людям і це для мене щастя [11].

Цінність особового фонду І. Блажкевич полягає у багатогранності представлених матеріалів. Науково-технічне опрацювання та впорядкування документальних матеріалів проводилося у 1977, 1996 рр. У 2005 році особовий фонд письменниці Іванни Блажкевич) доповнено новими документами, внесено 29 справ, які охоплювали період з 1915 до 1995 року. Найстаріший архівний документ – це щоденник фондоутворювача «Жінка на бойовій лінії» (1915-1917) у трьох томах [26-28].

У фонді наявні оригінали рукописів автобіографії І. Блажкевич українською мовою та фрагменту автобіографії німецькою мовою, написані після місяця листопада 1940 року [23, арк. 4]; автобіографія з авторським підписом (машинопис) [24, арк. 24]. Зібрані у фонді етнографічні записки про Денисів та виписки з архівних документів та історичних джерел письменниці про рідне село, конспекти її виступів на вічах.

Літературна діяльність представлена дописами, статтями, оповіданнями, віршами Іванни Блажкевич, опублікованими у газетах, літописі українських жінок «Жіночий голос» (Львів, 1936-1938, ксерокопія), а також є перелік дописів, публікацій, оповідань письменниці, опублікованих в часописах «Жіночий голос» у 1936-1937 рр. та «Світ дитини» у 1926-1935 рр. Наявна ксерокопія інсценізованої п'єси І. Блажкевич за мотивами казки «Лис Микита» І .Франка [33, арк. 31].

Значна кількість збережених документів особового фонду є підтвердженням щодо товариських взаємини фондоутворювача з письменницею Ольгою Кобилянською: спогади, запрошення ювілейного комітету взяти участь у вшануванні 40-річчя О. Кобилянської та рукописний конспект виступу І. Блажкевич на святі, копії листів О. Кобилянської до Іванни Блажкевич, газетні та журнальні статті про письменницю, зібрані Іванною Омелянівною, листування з редакціями видавництва про друкування творів і листів О. Кобилянської [29-30] та фотокопія обкладинки ювілейного видання з автографом О. Кобилянської [25, арк. 6].

У контексті дослідження наголосимо про те, що Ольга Кобилянська мала значний вплив на формування її громадської позиції та культурно-просвітницьких поглядів. Зокрема повість «Царівна» визначила шлях її життєвої самостійності, влила в душу розуміння рівноправності жінки з чоловіком, а головня героїня твору розвинула в ній волю діяння». В автобіографії Блажкевич зазначила: «…Кобилянська сказала мені устами героїні: «Мушу собі здобути способи до боротьби з тим, що мені буде здаватися найтяжчим ворогом нашого народу…врешті подумай над тим нашим народом, над тим бідним народом» [13, с. 21]. У фонді зберігається рукопис спогадів письменниці про О. Кобилянську, датовані 1922 -1965 рр., в яких вона згадує: «В осені 1928 року впав на мене страшний удар. Польська шовіністична боївка згладила зі світа мої дві донечки. Одна – 4, друга – 6 років. До трьох днів поховали обидві. А нелюди ще триумфуючого листа мені прислали... Цилющим словам авторки «Землі» завдячую, що в той страшний для мене час не стратила я рівноваги духа і вернула до праці на народній ниві...І я кинулася у вир освітньої і кооперативної праці...» [24].

Крім того, збережено її спогади про життя, опубліковані Оксаною Сенатович у часописах «Дзвін» і «Тернопіль». Цікавими є спогади письменниці про поетесу Уляну Кравченко від 25 жовтня 1976 р. [30, арк. 6], реферат про життєвий і творчий шлях Осипа Вітошинського.

У фонді подано бібліографію життєвого і творчого шляху письменниці до 1973 року.

До фонду увійшов машинописний оригінал (вирізка з газети) некрологу управління Львівської організації Спілки письменників України, Тернопільського літературного об'єднання».

У фонді «Тернопільське воєводське управління» наявна інформація про відмову у видачі І. Блажкевич закордонного паспорта. Це оригінал документа польською мовою [55, арк. 55].

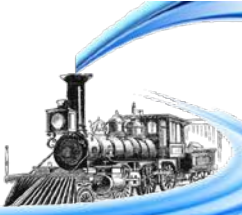
У травні – червні 2011 року працівниками відділу формування НАФ та діловодства Держархіву Тернопільської області доповнено особовий фонд Іванни Блажкевич. На постійне зберігання додано та оформлено 15 справ, сформованих із 76 документів з №30 до №44. Описані документальні матеріали охоплюють період після 25 вересня 1939 р., 1961-2006 рр., є документи не датовані. Загалом на державному зберіганні є 44 справи за № 1 до №44.

Розподіл матеріалів у фонді відображає основні етапи життя і творчості Іванни Блажкевич. Справи у фонді систематизовані в розділи: 1. Документи про фондоутворювача. 2. Творчі матеріали фондоутворювача. 3. Листування. 4. Публікації, видання.

Цінними документами є рукописи дописів І. Блажкевич: «Перші дні в рідній школі в 1939 р.» [37, арк. 5], зошит із записами «Про галицьких жидів», а також документи про виявлення Бучко Д., професором, завідувачем кафедри українського і загального мовознавства, у архівах Варшави лікарського свідоцтва про стан хворої Блажкевич Іванни після її побиття 15 листопада 1939 року (без дати) із ксерокопією лікарського свідоцтва доктора Малися Є. (м. Львів) про стан хворої Блажкевич І. від 24 листопада 1938 року (на польській мові, є переклад на українську мову) [36, арк. 5]; публікація дослідження Вознюка В., завідувача літературно-меморіальним музеєм О. Кобилянської «Іванна Блажкевич – духовна донька Ольги Кобилянської, або незаангажоване осмислення музейних матеріалів», опубліковане в газеті «Буковинське віче» (м. Чернівці) у жовтні-листопаді 2006 року [39, арк. 5]; збірка копій документів (розпорядження, перелік заходів, буклет, конверти та інше) з відзначення на Тернопільщині 120-ої річниці від дня народження І. Блажкевич за вересень-жовтень 2006 року [33, арк. 10], збірки світлин із урочистих заходів, де є світлини дочки письменниці Д. П'ятківської в Денисові (2006 р.) [41, арк. 5]тощо.

Серед епістолярної спадщини фондоутворювача привертають увагу епістолярні джерела, які є важливим матеріалом для вивчення, оскільки в ньому відображено багатогранність буденного, духовного життя письменниці, індивідуальні особливості її мислення, розкриваються певні побутові моменти. В епістолярних джерелах одночасно поєднуються як документальні фрагменти, так і особисті, суб'єктивні настрої. Цінними є рукописні оригінали листів до майбутнього чоловіка [38, арк. 7], листи центральних республіканських редакцій журналів та літературознавців і письменників України.

Таким чином, документи особового фонду І. Блажкевич відзначаються великою цінністю для вивчення культурного та історичного контексту першої

половини XX століття. Вони дають змогу простежити особистісний розвиток письменниці, її ідейні погляди, внесок у формування української національної ідентичності. Доповнюють їх матеріали, які ввійшли в структуру особового фонду №466 опис 1, де вміщується «збірка матеріалів Хаварівського Б.В. про Блажкевич Іванну Омелянівну – українську дитячу письменницю, громадську діячку» з №133 до № 184, що буде перспективою подальших досліджень. Зазначимо, що заслуговують на увагу поштівки із новорічними привітаннями Іванни Блажкевич Богдану Хаварівському, датовані 30 грудня 1971 р.[47, арк.2], рукописні начерки виступів І. Блажкевич перед дітьми про Ольгу Кобилянську [43, арк. 2], рукописні записи про діяльність сільськогосподарської школи та поради щодо ведення домашнього господарства [46, арк. 18], приказки та прислів'я, записані письменницею [44, арк. 1]. Також інформаційно значущими для висвітлення її громадсько-просвітницької діяльності є матеріали, опубліковані в «Українському календарі», що видавався у Варшаві в 1986 р. [48, арк. 1], а також ксерокопії добірки документів кооперативну працю І. Блажкевич, що зберігаються у фондах Держархіву Тернопільської області, датовані 13 січня 1928 р., 15 лютого 1936 р. Є лист дочки письменниці Дар'ї П'ятківської до Б. Хаварівського від 02 вересня 2000 р. про її громадську діяльність та з особистих питань. Приєднані світлина родини Д. Блажкевич-П'ятківської та вітальна листівка з нагоди 50 – річчя подружнього життя Якова П'ятківського і Дарії Блажкевич у с. Денисів, датована 08 жовтня 1997 р. [54, арк.11].

Висновки. Отже, Богдан Хаварівський зініціював створення в архіві особового фонду Іванни Блажкевич. Незважаючи на те, що особові архівні фонди характеризуються розпорошеністю матеріалів, фрагментарністю та довільністю викладу інформації, що в них сконцентрована, завдяки його зусиллям збережено унікальні документи, які відображають багатогранну діяльність Іванни Блажкевич. Його аналіз дозволяє дослідникам глибше зрозуміти історичний контекст її життя та внесок у розвиток історичної науки, української культури, краєзнавства. Крім того, документи, зібрані Богданом Хаварівським, є основою для публікацій науковців, студентських досліджень та краєзнавчих розвідок, що сприятиме не лише збереженій пам'яті про видатну постать, а й глибшому розумінні її творчої спадщини, громадської діяльності та ролі в національно-культурному відродженні краю.

Вивчення діяльності Богдана Хаварівського і його взаємин з Іванною Блажкевич відкриває важливі аспекти культурного і громадського життя України. Хаварівський не тільки активно досліджував документи та матеріали, пов'язані з життям і творчістю письменниці, а й сприяв популяризації її спадщини серед науковців і громадськості. Його робота в архіві, спрямована на збереження документальних матеріалів про Блажкевич, а також ініціативи,

пов’язані з вшануванням пам'яті письменниці, стали значущими в контексті розвитку української національної культури та освіти.

Дослідження Хаварівського збереження архівних матеріалів та його діяльність у цьому напрямку підкреслюють важливість архівістики для збереження історичної пам’яті. Внесок Богдана Хаварівського в розвиток національної архівної справи також був відзначений лауреатством премії Іванни Блажкевич у 1995 році, що стало підсумком його значної праці.

Література:

1. Буяк Г. Становлення Богдана Хаварівського як особистості, громадсько-політичного і культурно-просвітницького діяча (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія». Вип. 2(47). 2022. С. 67–74.

2. Буяк Г. Екслібрис у творчості Богдана Хаварівського // Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. 2023. Том 39. С. 256–267.

3. Буяк Г. Громадсько-політична діяльність Богдана Хаварівського (кінець 1980-х – 1990-х рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: «Історія». 2024. Випуск 1. С. 20–25.

4. Буяк Г. Б. Громадсько-політична і культурно-просвітницька діяльність Богдана Хаварівського (1948–2016 рр.): історіографія проблеми. // Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том XIV: Виміри сталого розвитку в теорії та практиці / [Ред.: Я. Ґжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін-Ужгород-Перемишль-Херсон: Посвіт, 2023. С. 14–16.

5. Буяк Г. Адміністративна діяльність Богдана Хаварівського (1990–1992 рр.) // Історична наука у ХХІ столітті: виклики та перспективи: Матеріали наукової конференції. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2023. С. 129–133.

6. Кліш А., Секо Я. Спогади як джерело вивчення життя та діяльності Богдана Хаварівського // Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»). Випуск № 12(30) 2024. С. 1495–1507. https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-12(30)-1495-1506

7. Klish A, Seko Ya. The Role of Bohdan Khavarivsky in the Development of the Education System of Ternopil's Region // Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Історія та археологія», Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Державне управління»,Серія "Техніка"). 2025. Вип. 1(31). С. 1063–1075. https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-1(31)-1063-1075

8. Бармак М.В., Мельник Р.П. Особовий фонд Богдана Хаварівського як джерело вивчення його життя та діяльності // «Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)»: журнал. 2025. № 1(31) 2025. С. 2021–2033. https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-1(31)-2021-2033

9. Усі ми будемо в архіві…: Книга пам’яті про Богдана-Романа Хаварівського (1948-2016) / уклад. У. Хаварівський, М. Хаварівська. Тернопіль : Джура, 2018. 719 с.

10. Українські архівісти (XIX–XX ст.) Бібліографічний довідник. Київ. 2007. С. 649–650.

11. Архіваріус Богдан Хаварівський: «Приємно бути потрібним...» https://te.20minut.ua/ua-i-svit/arhivarius-bogdan-havarivskiypriemno-buti-potribnim-146978.html

12. Астаф'єв О. «Йому у сон приходять піраміди» (про архівіста і словесника Богдана-Романа Хаварівського) https://zolotapektoral.te.ua/%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80-%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%84%D1%94%D0%B2-%D0%B9%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D1%83-%D1%81%D0%BE%D0%BD-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%8F/

13. Бармак М. В., Чорна М. І., Жінка незламного духу. Іванна Блажкевич (1886-1977): Тернопіль: Видавництво Астон, 2021. 400 с.

14. Колобов О. О. Значення фондів особового походження для історикобіографічних досліджень // Українська біографістика Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. Київ, 1999. Вип. 2. С. 201-212

15. Косенко О. В. Особливості інформаційного потенціалу особових архівних фондів та специфіка їх використання // Студії з архівної справи та документознавства. Київ, 2008. Т. 16. С. 32–37.

16. Патик В. В. Особові архівні фонди як джерело біографічної інформації (за архівними матеріалами Інституту архівознавства НБУВ) // Українська біографістика. 2020. Вип. 20. С. 299-310. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004094

17. Погорецький В. На дорогах життя Богдана Хаварівського https://zolotapektoral.te.ua/%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%B0%D1%85-%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F-%D0%B1%D0%BE%D0%B3%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B0-%D1%85%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE/

18. Романишин М. Огляд фонду Блажкевич Іванни Омелянівни (1866-1977) / Життя віддане Україні. Спогади про Іванну Блажкевич / упоряд. Я. Федик. 2-ге вид., доп. і перероб. – Тернопіль : Горлиця, 2006. С.104-107

19. Семеняк В. 23 роки поспіль батько відчиняв браму державного архіву https://tenews.org.ua/post/show/1545640995-23-roki-pospil-batko-vidchinyav-bramu-derzhavnogo-arhivu/#google_vignette

20. Тернополяни згадують легендарну жінку краю https://www.0352.ua/news/83005/ternopolani-zgaduut-legendarnu-zinku-krau

21. Хаварівська М. Н. У вічному боргу перед метром. Дні науки (вересень 2018 р.): Матеріали Всеукраїнських науковопрактичних конференцій (м. Тернопіль, Україна, 26–28 вересня 2018 року) / Редколегія: О. М. Петровський, І. М. Вітенко, A. Janowski, В. С. Мисик, Ф. І. Полянський, І. Ф. Янюк, М. А. Мартинів, Т. О. Сергуніна // Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти. Тернопіль: ТОКІППО, 2018. Вип. 8. С.18-21

22. Ященко В. «Пора думок як зерня на ріллі…» (2013) До 65-річчя Богдана Хаварівського https://www.facebook.com/photo/?fbid=817211218403729&set=t.1000632872

23. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3205. Оп. 1. Спр. 1. 4 арк.

24. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3205. Оп. 1. Спр. 2. 24 арк.

25. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3205. Оп. 1. Спр. 3. 6 арк.

26. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3205. Оп. 1. Спр. 4.127арк.

27. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3205. Оп. 1. Спр. 5. 91 арк.

28. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3205. Оп. 1. Спр. 6. 154 арк.

29. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3205. Оп. 1. Спр. 12. 95 арк.

30. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3205. Оп. 1. Спр. 13. 6 арк.

31. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3205. Оп. 1. Спр. 15. 57 арк.

32. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3205. Оп. 1. Спр. 21. 3 арк.

33. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3205. Оп. 1. Спр. 22. 3 арк.
34. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3205. Оп. 1. Спр. 26. 2 арк.
35. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3205. Оп. 1. Спр. 28. 1 арк.
36. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3205. Оп. 1. Спр. 30. 5 арк
37. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3205. Оп. 1. Спр. 31. 5 арк.
38. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3205. Оп. 1. Спр. 34. 5 арк.
39. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3205. Оп. 1. Спр. 39. 5 арк.
40. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3205. Оп. 1. Спр. 42. 10 арк.
41. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3205. Оп. 1. Спр. 44. 5 арк.
42. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3466. Оп. 1. Спр. 1. 2 арк.
43. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3466. Оп. 1. Спр. 138. 2 арк.
44. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3466. Оп. 1. Спр. 139. 1 арк.
45. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3466. Оп. 1. Спр. 139. 1 арк.
46. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3466. Оп. 1. Спр. 140. 18 арк.
47. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3466. Оп. 1. Спр. 146. 2 арк.
48. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3466. Оп. 1. Спр. 157. 1 арк.
49. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3466. Оп. 1. Спр. 169. 7 арк.
50. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3466. Оп. 1. Спр. 172. 2 арк.
51. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3466. Оп. 1. Спр. 175. 2 арк.
52. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3466. Оп. 1. Спр. 176. 1 арк.
53. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3466. Оп. 1. Спр. 178. 2 арк.
54. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3466. Оп. 1. Спр. 181. 2 арк.
55. Державний архів Тернопільської області.Ф. Р-3466. Оп. 1. Спр. 1662. 55 арк.

References:

1. Buiak H. Stanovlennia Bohdana Khavarivskoho yak osobystosti, hromadsko-politychnoho i kulturno-prosvitnytskoho diiacha (druha polovyna XX – pochatok XXI st.) [Formation of Bohdan Khavarivskyi as a personality, public-political and cultural-educational figure (second half of the 20th - beginning of the 21st century)] // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia «Istoriia». Vyp. 2(47). 2022. S. 67–74. [in Ukrainian]

2. Buiak H. Ekslibrys u tvorchosti Bohdana Khavarivskoho [Ex-libris in the work of Bohdan Khavarivskyi] // Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiienka. Istorychni nauky. 2023. Tom 39. S. 256–267. [in Ukrainian]

3. Buiak H. Hromadsko-politychna diialnist Bohdana Khavarivskoho (kinets 1980-kh – 1990-kh rr.) [Social and political activity of Bohdan Khavarivskyi (late 1980s - 1990s)] // Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: «Istoriia». 2024. Vypusk 1. S. 20–25. [in Ukrainian]

4. Buiak H. B. Hromadsko-politychna i kulturno-prosvitnytska diialnist Bohdana Khavarivskoho (1948–2016 rr.): istoriohrafiia problemy [Public-political and cultural-educational activities of Bohdan Khavarivskyi (1948–2016): historiography of the problem] // Rozvytok suchasnoi osvity i nauky: rezultaty, problemy, perspektyvy. Tom XIV: Vymiry staloho rozvytku v teorii ta praktytsi / [Red.: Ya. Gzhesiak, I. Zymomria, V. Ilnytskyi]. Konin-Uzhhorod-Peremyshl-Kherson: Posvit, 2023. S. 14–16. [in Ukrainian]

5. Buyak H. Administratyvna diialnist Bohdana Khavarivskoho (1990–1992 rr.) [Administrative activity of Bohdan Khavarivskyi (1990–1992)] // Istorychna nauka u XXI stolitti: vyklyky ta perspektyvy: Materialy naukovoi konferentsii. Ternopil: Vyd-vo TNPU im. V. Hnatiuka, 2023. S. 129–133. [in Ukrainian]

6. Klish A., Seko Ya. Spohady yak dzherelo vyvchennia zhyttia ta diialnosti Bohdana Khavarivskoho [Memories as a source for studying the life and work of Bohdan Khavarivsky] // Visnyk nauky ta osvity (Seriia "Filolohiia", Seriia "Pedahohika", Seriia "Sotsiolohiia", Seriia "Kultura i mystetstvo", Seriia "Istoriia ta arkheolohiia"). Vypusk № 12(30) 2024. S. 1495–1507. https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-12(30)-1495-1506 [in Ukrainian]

7. Klish A, Seko Ya. The Role of Bohdan Khavarivsky in the Development of the Education System of Ternopil's Region // Aktualni pytannia u suchasnii nautsi (Seriia "Istoriia ta arkheolohiia", Seriia "Pedahohika", Seriia "Pravo", Seriia "Ekonomika", Seriia "Derzhavne upravlinnia", Seriia "Tekhnika"). 2025. Vyp. 1(31). S. 1063–1075. https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-1(31)-1063-1075 [in English]

8. Barmak M.V., Mel'nyk R.P. Osobovyy fond Bohdana Khavarivs'koho yak dzherelo vyvchennia yoho zhyttia ta diyal'nosti [Personal fund of Bohdan Khavarivsky as a source of studying his life and activities] // «Vysnyk nauky ta osvity (Seriya "Filolohiia", Seriya "Pedahohika", Seriya "Sotsiologiia", Seriya "Kul'tura i mystetstvo", Seriya "Istoriia ta arkheolohiia")»: zhurnal. 2025. No. 1(31) 2025. S. 2021–2033. https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-1(31)-2021-2033 [in Ukrainian]

9. Usi my budemo v arkhivi…: Knyha pam'iati pro Bohdana-Romana Khavarivskoho (1948–2016) [All of us will be in the archive...: Book of memory about Bohdan-Roman Khavarivskyi (1948-2016)] / uklad. U. Khavarivskyi, M. Khavarivska. Ternopil: Dzhura, 2018. 719 s. [in Ukrainian]

10. Ukrainski arkhivisty (XIX–XX st.) Bibliografichnyi dovidnyk [Ukrainian archivists (19th–20th centuries) Bibliographic guide]. Kyiv. 2007. S. 649–650. [in Ukrainian]

11. Arkhivarius Bohdan Khavarivskyi: «Pryiemno buty potribnym...» [Archivist Bohdan Havarivsky: "It's nice to be needed..."] https://te.20minut.ua/ua-i-svit/arhivarius-bogdan-havarivskiypriemno-buti-potribnim-146978.html [in Ukrainian]

12. Astafiev O. «Iomu u son prykhodiat piramidy» (pro arkhivista i slovesnyka Bohdana-Romana Khavarivskoho) ["Pyramids come to him in his dreams" (about archivist and philologist Bohdan-Roman Khavarivsky)] https://zolotapektoral.te.ua/%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80-%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%84%D1%94%D0%B2-%D0%B9%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D1%83-%D1%81%D0%BE%D0%BD-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%8F/ [in Ukrainian]

13. Barmak M. V., Chorna M. I., Zhinka nezlamnoho dukhu. Ivanna Blazhkevych (1886-1977) [Woman of an indomitable spirit. Ivanna Blazhkevych (1886-1977)]: Ternopil: Vydavnytstvo Aston, 2021. 400 s. [in Ukrainian]

14. Kolobov O. O. Znachennia fondiv osobovoho pokhodzhennia dlia istorykobiohrafichnykh doslidzhen [The significance of personal archives for historical-biographical research] // Ukrainska biohrafistyka Biographistica Ukrainica : zb. nauk. pr. In-tu biohr. doslidzh. Kyiv, 1999. Vyp. 2. S. 201-212 [in Ukrainian]

15. Kosenko O. V. Osoblyvosti informatsiinoho potentsialu osobovykh arkhivnykh fondiv ta spetsyfika yikh vykorystannia [Features of the information potential of personal archival archives and the specifics of their use] // Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva. Kyiv, 2008. T. 16. S. 32–37. [in Ukrainian]

16. Patyk V. V. Osobovi arkhivni fondy yak dzherelo biohrafichnoi informatsii (za arkhivnymy materialamy Instytutu arkhivoznavstva NBUV) [Personal archival archives as a source of biographical information (based on archival materials of the Institute of Archival Science of the National University of Biographical Studies)] // Ukrainska biohrafistyka. 2020. Vyp. 20. C. 299-310. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004094 [in Ukrainian]

17. Pohoretskyi V. Na dorohakh zhyttia Bohdana Khavarivskoho [On the roads of life of Bohdan Khavarivsky] https://zolotapektoral.te.ua/%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%B0%D1%85-%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F-%D0%B1%D0%BE%D0%B3%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B0-%D1%85%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE/ [in Ukrainian]

18. Romanyshyn M. Ohliad fondu Blazhkevych Ivanny Omelianivny (1866-1977) [Review of the Blazhkevych Fund by Ivanna Omelyanivna (1866-1977)] / Zhyttia viddane Ukraini. Spohady pro Ivannu Blazhkevych / uporiad. Ya. Fedyk. 2-he vyd., dop. i pererob. Ternopil : Horlytsia, 2006. S.104-107 [in Ukrainian]
19. Semeniak V. 23 roky pospil batko vidchyniav bramu derzhavnoho arkhivu [For 23 years in a row, my father opened the gates of the state archive] https://tenews.org.ua/post/show/1545640995-23-roki-pospil-batko-vidchinyav-bramu-derzhavnogo-arhivu/#google_vignette [in Ukrainian]
20. Ternopoliany zghaduiut lehendarnu zhinku kraiu [Ternopil residents remember the legendary woman of the region] https://www.0352.ua/news/83005/ternopolani-zgaduut-legendarnu-zinku-krau [in Ukrainian]
21. Khavarivska M. N. U vichnomu borhu pered metrom [In eternal debt to the metro]. Dni nauky (veresen 2018 r.): Materialy Vseukrainskykh naukovopraktychnykh konferentsii (m. Ternopil, Ukraina, 26–28 veresnia 2018 roku) / Redkolehiia: O. M. Petrovskyi, I. M. Vitenko, A. Janowski, V. S. Mysyk, F. I. Polianskyi, I. F. Yaniuk, M. A. Martyniv, T. O. Serhunina // Naukovyi, metodychnyi, informatsiinyi zbirnyk Ternopilskoho oblasnoho komunalnoho instytutu pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity. Ternopil: TOKIPPO, 2018. Vyp. 8. S.18-21 [in Ukrainian]
22. Iashchenko V. «Pora dumok yak zernia na rilli…» Do 65-richchia Bohdana Khavarivskoho ["Time for thoughts like grain in the field...". To the 65th anniversary of Bohdan Khavarivsky] https://www.facebook.com/photo/?fbid=817211218403729&set=t.1000632872 [in Ukrainian]
23. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3205. Op. 1. Spr. 1. 4 ark.
24. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3205. Op. 1. Spr. 2. 24 ark.
25. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3205. Op. 1. Spr. 3. 6 ark.
26. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3205. Op. 1. Spr. 4.127ark.
27. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3205. Op. 1. Spr. 5. 91 ark.
28. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3205. Op. 1. Spr. 6. 154 ark.
29. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3205. Op. 1. Spr. 12. 95 ark.
30. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3205. Op. 1. Spr. 13. 6 ark.
31. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3205. Op. 1. Spr. 15. 57 ark.
32. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3205. Op. 1. Spr. 21. 3 ark.
33. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3205. Op. 1. Spr. 22. 3 ark.
34. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3205. Op. 1. Spr. 26. 2 ark.
35. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3205. Op. 1. Spr. 28. 1 ark.
36. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3205. Op. 1. Spr. 30. 5 ark
37. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3205. Op. 1. Spr. 31. 5 ark.
38. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3205. Op. 1. Spr. 34. 5 ark.
39. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3205. Op. 1. Spr. 39. 5 ark.
40. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3205. Op. 1. Spr. 42. 10 ark.
41. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3205. Op. 1. Spr. 44. 5 ark.
42. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3466. Op. 1. Spr. 1. 2 ark.
43. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3466. Op. 1. Spr. 138. 2 ark.
44. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3466. Op. 1. Spr. 139. 1 ark.
45. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3466. Op. 1. Spr. 139. 1 ark.
46. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3466. Op. 1. Spr. 140. 18 ark.
47. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3466. Op. 1. Spr. 146. 2 ark.
48. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3466. Op. 1. Spr. 157. 1 ark.
49. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3466. Op. 1. Spr. 169. 7 ark.
50. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3466. Op. 1. Spr. 172. 2 ark.
51. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3466. Op. 1. Spr. 175. 2 ark.
52. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3466. Op. 1. Spr. 176. 1 ark.
53. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3466. Op. 1. Spr. 178. 2 ark.
54. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. R-3466. Op. 1. Spr. 181. 2 ark.
55. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti.F. R-3466. Op. 1. Spr. 1662. 55 ark.

УДК 94 (477)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-1061-1070

Биба Євгеній Вікторович аспірант, відділ історії України XIX – початку XX ст., Інститут історії України НАН України, м.Київ, тел.: (063) 575 3697, https://orcid.org/0000-0002-6286-538X

МІЖ ПРАГНЕННЯМ І РЕАЛЬНІСТЮ: ЖИТЛОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1861–1914)

Анотація. У статті досліджується житлове питання в середовищі української інтелігенції другої половини XIX – початку XX століття, акцентуючи увагу на практиках оренди, купівлі та утримання житла. Методологічну основу становить комплекс методів, у тому числі порівняльний, принцип системності, аналітичний. **Наукова новизна.** Представлено інформацію про еґо-документи, зокрема щоденники, записники, спогади, як частину джерельної бази для дослідження житлового забезпечення в середовищі інтелігенції; проаналізовано вартість та тип нерухомості, доступної родинам інтелігенції. На основі аналізу опублікованих та неопублікованих джерел відтворено картину загальних витрат на оренду, придбання й утримання житла. **Основні результати.** У середовищі інтелігенції Правобережної України на в середині XIX – початку XX ст. доступною та поширеною була оренда окремої кімнати, квартири, будинку. Лише невеликій частині представників інтелігенції вдавалося придбати або збудувати власну оселю, що нерідко, супроводжувалося скороченням видатків на інші життєві потреби. Орендна плата й витрати на утримання житла були вагомим чинником, що впливав на якість життя інтелігенції, її економічну стабільність та соціальну мобільність. Попри широкий вибір житла на ринку нерухомості, доступ до комфортного помешкання часто лишався привілеєм. Вартість оренди житла протягом другої половини XIX ст. залишалася, майже, незмінною та залежала від місця розташування та наявності додаткових зручностей. З'ясовано, що на вибір типу житла значно впливали місце розташування, кількість кімнат, наявність сучасних зручностей, таких як ванни, каналізація, опалення, електричне освітлення, а також естетичні вподобання й професійні потреби.

Ключові слова: Житлове забезпечення, помешканя, середовище інтелігенції, Правобережна Україна, повсякденне життя.

Byba Yevhen Viktorovych Graduate student, Department of History of Ukraine of the XIX – early XX centuries, Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, tel.: (063) 575-36-97, https://orcid.org/0000-0002-6286-538X

BETWEEN ASPIRATION AND REALITY: THE ISSUE OF HOUSING FOR INTELLECTUALS IN RIGHT-BANK UKRAINE (1861–1914)

Abstract. The article examines the housing issue among the Ukrainian intelligent in the second half of the 19th - early 20th centuries, focusing on the practices of renting, purchasing and maintaining housing. The methodological basis is a set of methods, including comparative, systematic, analytical. **Scientific novelty**. Information on ego-documents is presented, in particular diaries, notebooks, memoirs, as part of the source base for studying housing provision among the intelligent; the cost and type of real estate available to families of the intelligent are analyzed. Based on the analysis of published and unpublished sources, a picture of the total costs of renting, purchasing and maintaining housing is recreated. **Main results.** Among the intelligent of Right-Bank Ukraine in the mid-19th - early 20th centuries renting a separate room, apartment, house was available and widespread. Only a small part of the intelligent managed to purchase or build their own home, which was often accompanied by a reduction in spending on other necessities of life. Rent and housing maintenance costs were a significant factor affecting the quality of life of the intelligent, its economic stability and social mobility. Despite the wide choice of housing on the real estate market, access to comfortable housing often remained a privilege. The cost of renting housing during the second half of the 19th century remained almost unchanged and depended on the location and the availability of additional amenities. It was found that the choice of housing type was significantly influenced by the location, number of rooms, the availability of modern amenities such as bathrooms, sewage, heating, electric lighting, as well as aesthetic preferences and professional needs.

Keywords: Housing, intellectuals, Right-Bank Ukraine, rental costs, everyday life.

Постановка проблеми. Питання житлового забезпечення було та є необхідною умовою для підтримки життєдіяльності протягом усього періоду еволюції людства: змінювалися способи будівництва та облаштування житла, але потреба в ньому залишалася актуальною у будь-яку добу історичного розвитку суспільства. Наявність житла чи, навпаки, його відсутність створює умови для забезпечення як базових потреб людини, так і її соціальних взаємодій. Досить складно уявити можливість задоволення базової фізіологічної потреби у

сні поза житлом, чи то власним, чи орендованим, постійним, тимчасовим, але обладнаним відповідним чином. Таким чином аналіз умов житлового забезпечення української інтелігенції Правобережної України в другій половині XIX – початку XX ст.. дозволить відтворити умови в яких жили, працювали та приймали історичні рішення провідники українського суспільства.

Питання житлового забезпечення населення та, зокрема, інтелігенції, в Україні у 2 пол. XIX – поч. XX ст цілковито чи дотично висвітлюється в працях українських дослідників: Ворожбит І. [3], Ганнусин О. [4], Дрогобицька (Баран) О.[5], Молчанов В.[19], Нікітенко А. [20] та ін. Однак вивчення житлового питання, що займало одне із чинних місць у житті української інтелігенції та формувало її життєві орієнтири та цінності є науково значимим завданням, що потребує подальшого вивчення та обумовлює актуальність та новизну дослідження.

Мета статті – аналіз житлових умов та витрат на його утримання українською інтелігенцією Правобережної України в другій половині XIX – початку XX ст.

У середині XIX – на початку XX ст., як і сьогодні, ринок нерухомості пропонував кілька варіантів отримання даху над головою: будівництво власного помешкання; купівля будинку чи окремої квартири; оренда будинку, квартири чи то окремої кімнати.

Український історик В. Молчанов, зазначає, що доступне для мешканців Правобережної України в другій половині XIX ст. житло було приватним або ж орендованим, а на його вартість впливало не лише місце розташування, а й «забезпеченість побутовими вигодами та під'їзними шляхами». Асортимент пропонованого житла, – зазначає дослідник, – як у містах, так і в містечках та селах був досить широким і складався з особняків, невеликих будинків, звичайних міських або селянських хат, квартир, кімнат, прохідних кімнат, кутків та нічліжок [19; с. 87].

У своєму дослідженні українська історикиня О. Ганнусин зауважила, що образ дому для інтелігенції набував сакрального значення, адже більшість часу, через свою професійну зайнятість, вони проводили поза межами дому, а «власна домівка вважалася чи не єдиним способом «зажити спокійним життєм» [4; с. 194]».

Найбільш поширеною та доступною була оренда як окремої кімнати, так і квартири чи цілого будинку. Частина представників інтелігенції винаймали житло в залежності від доходів та життєвих обставин. Так, українська дослідниця А. Нікітенко зазначає, що для більшості інтелігенції Правобережної України, — купівля чи спорудження власного житла часто була неможливою через брак коштів, а оскільки у пошуках кращих умов праці представники інтелігенції нерідко змінювали міста чи регіони проживання, то найрозповсюд-

женішим варіантом вирішення питання даху над головою лишалася оренда. Тип помешкання, що винаймалося напряму залежав від фінансових можливостей, кількості членів родини, необхідності мати робочий кабінет, естетичних вподобань тощо [20; с. 147 – 148]. Зазвичай помешкання відрізнялися між собою типом, розмірами, якістю та кількістю меблів, наявністю додаткових зручностей та залежало від матеріального становища та місцевості проживання (місто чи село) [4; с. 194].

Українська дослідниця Дрогобицька (Баран) О. у своїй праці «Культура і побут української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.)» звернула увагу на те, що для представників інтелігенції, на відміну від селян, було властива диференціація кожної з кімнат помешкання: кухня слугувала не лише місцем для приготування їжі, а й відігравала роль у вирішенні побутових справ населення; вітальня чи їдальня ставали осередком прийому гостей чи відзначення особливих свят; кабінет слугував одночасно бібліотекою та робочим місцем господаря будинку. Такий розподіл простору, – зазначає авторка, – становить одну з найважливіших особливостей житла освіченої верстви порівняно із селянами, у котрих одна кімната часто поєднувала різні функціональні зони [5; с. 12].

Для забезпечення власних потреб у комфортному житлі, в середовищі інтелігенції поширеною практикою стає оренда будинків або квартир, що складалися з декількох кімнат, що дозволяло розділити їх за функціональними зонами: інтелектуальна – кабінет-бібліотека, публічно-гостьову – вітальня чи їдальня, особисту – спальні або кімнат, що були призначені для подружжя та їхніх дітей, а також робочу – кухня, комора [20; с. 148].

Тогочасна періодична преса друкувала різного плану оголошення про здачу в оренду квартир, будинків, садиб та маєтностей, також зустрічаються оголошення від приватних осіб та фірм, що пропонували ріелторські послуги з продажу чи оренди нерухомого майна: «С.І. Макомаський Київ, Хрещатик 14 посередницьке бюро з купівлі, продажу та здачі в оренду маєтків [1; с. 4]». У газеті Киянин №225 за 16 серпня 1899 р. пропонуються квартири на різний смак: «Квартири по вул. Михайлівська, №22, 2, 3, 4, 5 та 7 кімнат з усіма зручностями та ваннами»; «Дві барських квартири на 9 та 10 кімнат, сад, конюшня, сараї, здаються в оренду. Липки, вул. Єлизаветська, №7. Там само дві кімнати з кухнею у дворі»; «Квартири в оренду по 6, 5, 4, 3 та 2 кімнати, усі зручності, Бібіківський б-р №18,80, буд. Лисіна. Недорого»; «Квартири по 6 кімнат та 2 кімнати для прислуги, ванни, опалення, електричне освітлення, телефон та інші зручності. Вул. Ново-Єлизаветинська №11»; «2 кімнати з балконом, окремий вхід, вул.. В.-Підвальна, №8»; «Квартира 5 кімнат зі зручностями в оренду, третій будинок від рогу Хрещатика, Бессарабка №5»; «Віддаються 2 добре мебльовані кімнати з парадним холом. Єлизавет., буд. Михельсона, №35, кв. 2 [12; с. 6]». У

газеті «Волинь» № 249 за 12 грудня 1903 р., у зв'язку з переїздом господаря, пропонується в оренду квартира суха та тепла з 5-ти кімнат та кухнею, за адресою вул. Дмитрівська, 16 [1; с. 3].

У залежності від місцевості ціни на оренду житла були різними. До прикладу, історик В. Молчанова зазначав, що вартість оренди квартири на рубежі XIX-XX ст. в престижному районі селища Юзівка складала 60 руб. на рік, в Катеринославі – 225 руб. на рік, такою ж була ситуація й в інших губернських містах, а оренда житла в сільській місцевості було значно дешевшою [19; с. 94].

Згідно з оголошеннями в газетах «Киянин» та «Життя та мистецтво», вартість оренди квартир протягом тривалого часу була більш-менш сталою та залежала від місця розташування, кількості кімнат та наявних зручностей. Так, у випуску «Життя та мистецтво» №265 за 1894 р. за 480 руб. на рік пропонувалась оренда квартири з 5 кімнат, розташованої за адресою вул. Микільсько-Ботанічна №81, що мала вихід у двір, вбиральнею, ванною та каналізацією [7; с. 1]. Квартиру, що складалася з 7 кімнат, за адресою вул. Бульварна №31, пропонували за 500 руб.[10; с. 5]. «Квартира на 5 і 6 кімнат на вул. Малій Володимирській, 41; Також у буд. 92 на 6 кімнат із ваннами та всіма зручностями із поруч з парком за 600 руб. [11; с. 5]». «Квартира 5 кімнат, усі зручності 600 руб., 3 кімнати – 300 руб. на рік. Вул. Стрітенська, 12»; «В оренду дві квартири по 2 кімнати з кухнею в дворі 15 та 20 руб., В. Васильківська, буд. Валькера, 29 [12; с. 6]». «Квартира суха, тепла , терміново передається 7 кімнат житлових, ванна, сад, зручності. 62 руб. 50 коп. Контракт до 25 липня. Вул. Мала Володимирська 41, кВ. 29 (проф.. Вагнера) [13; с. 1]».

Таким чином, аналіз оголошень вказує на те, що вартість оренди квартир на рубежі XIX – XX ст. залишилася більш-менш сталою, а основними чинниками, що визначали ціну, були місце розташування житла, кількість кімнат та наявність сучасних зручностей (ванн, каналізації, опалення, тощо).

У середовищі інтелігенції поширеною практикою було ведення записів що стосувалися щоденних, щомісячних та річних видатків, зокрема збереглися й суми витрат на житло. У своєму «Щоденнику» письменник М. Бережков занотував: «… за квартиру — 48 руб [8; арк. 9-9 зв.]**».** У іншій частині свого «Щоденника» М. Бережков подає витрати за 9 місяців: «Квартира — 111 руб. [8; арк. 14]».

Український громадсько-політичний діяч, письменник, публіцист, науковець О. Лотоцький орендував квартиру за 8 рублів на місяць[26; арк. 2 – 16 зв.]».

Професор університету Св. Володимира Ю. Кулаковський у період з 1892 р. по 28.10.1909 рр., згідно Договору оренди, винаймав житло у купця 1-ї гільдії Ф. Михельсона за 900 руб. на рік, про що свідчить укладений між ними Договір та додаток до нього руб.[23; арк. 1-3 зв.]».

У записнику українського мовознавця, лексикографа, педагога, громадського діяча й ученого П. Житецького серед витрат за січень 1907 рік знаходимо статтю «Квартира», що становить 75 руб.[9; арк. 5].

Художник Масляников Віктор Леонідович (чоловік Катерини Лисенко, дочки М. Лисенко – авт.) у період з серпня 1908 р – по серпень 1909 р. орендував квартиру №8 з 5 кімнат на 4 поверсі у домовласника генерал-лейтенанта Миколи Михайловича Розов'ю, що розташовувалась за адресою вул. Гоголівська, №30. Вартість річної оренди складала 806 руб. з можливістю оплати кожні чотири місяці[25; арк. 3-4 зв.].

За спогадами дружини Ф. Мищенко, Людмили, після повернення чоловіка з відрядження, вони у 1877 винаймали квартиру в Києві на вул. Великій Жандармській (нині вул. Саксаганського). «Наш будинок був типовим для того часу: дерев'яний, півтораповерховий, потинькований з незмінними п'ятьма чільними вікнами. При будинку був флігель, чистий дворик і невеличкий фруктовий сад. Тепер такі будиночки зустрічаються тільки на околицях, а тоді з них складалося усе так зване «Новоє строєніє», цеб-то вся частина Києва нижче університету [18; с. 136 – 137]**».**

Наявність власного помешкання, – зазначає українська дослідниця О. Ганнусин, – було своєрідною демонстрацією приналежності до вищої соціальної групи, маркуванням власної території, а будівництво власних вілл у сецесійному стилі наприкінці XIX ст. було продиктовано тогочасною модою [18; с. 195 – 196].

Частина інтелігентів володіла приватними будинками, що були збудовані чи придбані власним коштом, або ж отриманими у спадок.

У тогочасній пресі були оголошення, що стосувалися продажу ділянок під забудову: «Продається місце площею 300 кв. саж. під маєтність поблизу гавані по 30 руб. за саж. [11; с. 5]»; «Садиба на Лук'янівці продаж 10 руб. за сажень. Деталі Калинівка, Подільська губ., Епштейн [12; с. 6]»; «Маєток вол. Г. продається: 1) 861 д. черн., розв., інвент., річка, ліс; 2) 460 д. п уг. От 17 до 250 д річка, ліс, 146 в. Київ, 8 ж.д. В р. 14 д. сад, річка, 15 в. Житомир ж. д. Київ, Прорізна 13, к, 5 К.О. Леженіна [2; с. 2]». У своїх споминах Л. Мищенко зауважила, що міське управління сприяло та заохочувало нові забудови: «пустирі продавалися по найнижчій ціні, але з умовою щоб були забудовані. Терещенківської вулиці тоді не було, і місця там продавалися, здається по 8 карб., за квадратовий сажень. Банки відкривали широкий кредит на початі будівлі. Так утворились Терещенківська, Гімназична, Нестеревська, Пироговська вулиці і багато інших [18; с. 138]».

В особовому фонді архівознавця й педагога І. Павловського зберігся зошит із записами витрат на будівництво будинку О. Павловської датований 1897 р., згідно записам, вартість будівництва нового помешкання становила 3384 руб 96 коп. [24; арк. 11 зв.].

На ринку нерухомості можна було придбати готовий будинок чи квартиру. Так, у газеті «Киянин» розміщувалися оголошення про продаж будинків,

квартир та маєтків у різних куточках міста: «У зв'язку з переїздом терміново продається або обмінюється садиба в м. Харків (Мироносецька площа, №12), на самому кращому, видному місці. Дворове місце займає по вулиці 9 сажнів та 2 аршина, а в глибину – 17 ½ [14; с. 3]»; «Продається 5 будинків, кожен окремо. Від 5 до 20 тисяч, без посередників [12; с. 6]». Продається садиба на розі вул. Гімназичної та Базарної №7/18, 855 кв. сажнів, кам'яний будинок. З дерев'яними та кам'яними приміщеннями для лавки (магазин). Дохід 2700 руб. в рік. Дізнатися у власника пані Пирогової (там само у дворі) [2; с. 3]».

Власний будинок у Києві по вул. Кузнечній 14 мала родина українського вченого-криміналіста та історика права О. Кістяківського, що був придбаний, згідно із записом у «Щоденнику», за 13,5 тисяч руб. й, станом на березень 1874 р., оцінювався господарем в 20 тис. руб. [15; с. 29]. Частину будинку Олександр Федорович здавав в найм, що дозволяло отримувати стабільний дохід, хоча, за оцінкою вченого, не достатній рівень фінансового забезпечення «Платні та доходів з будинку ледь вистачає на прожиття [15; с. 29]».

Будинок у Києві, що був розташований на розі Жилянської та Кузнечної вулиць, вдалося придбати родині Антоновичів в 1860-х рр. У своїх спогадах Є. Чикаленко зазначав, що «дім Антоновича, видався йому в 1881 р. найкращим в тому кутку Києва [27; с. 88]».

Висновки. Отже, у середовищі української інтелігенції другої половини XIX – початку XX століття оренда житла стає поширеною практикою, що дозволяла забезпечити комфортні умови проживання відповідно до потреб і соціального статусу. Багатокімнатні квартири та будинки орендуються або будуються з функціональними зонами, що відповідає естетичним і професійним потребам а також прагненню до комфортного побуту. Утримання житла включало низку обов'язкових витрат, таких як оплата оренди, комунальних послуг (освітлення, опалення, водопостачання), ремонтних робіт, а також обслуговування будинків, зокрема послуги чи управителів.

Орендна плата стала чинником, що визначав якість життя інтелігенції, її можливості для накопичення капіталу та соціальний статус. Попри різноманітність пропозицій, доступ до комфортного житла залишається привілеєм.

Література:

1. Волинь – 1903 – №249
2. Волинь -1903 – № 250
3. Ворожбит І. Листи О. Кістяківської до О. Кістяківського як джерело до вивчення повсякдення міста Києва другої половини XIX ст./ І. Ворожбит // Славістична збірка. Випуск 2: Збірка статей за матеріалами Других Міжнародних наукових Соханівських читань (м. Київ, 18 листопада 2015 р.). – Київ, 2016. С. 89-96.
4. Ганнусин О.Б. Повсякденне життя української інтелігенції Галичини в другій половині XIX – на початку XX століття: дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2018. 287 с.

5. Дрогобицька (Баран) О. Культура і побут української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.). Автореф. дис. … канд. іст. наук. Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2002. 21 с.

6. Друг О. Київ, Шовковична, 19: історія одного будинку/ О. Друг, В. Томазов // Історико-географічні дослідження в Україні. 2009. - 11. - С. 163-177

7. Життя та мистецтво− 1894 − №265;

8. Інститут Рукопису Національної Бібліотеки України ім. Вернадського (далі - ІР НБУВ) Архів М. Бережкова. Ф. 23. Оп. 1. Спр. № 7 : Щоденник. Т. 1 а : Червень 1876 – березень 1885 рр., арк. 9-9 об.

9. ІР НБУВ м. Київ. Ф.1. спр. №7205. Записна книжка П.І. Житецького. Різні замітки та господарчі записи 1906-1909. 16 арк; Арк 5

10. Киянин – 1899 − №10;

11. Киянин – 1899 − №184;

12. Киянин – 1899 – №225

13. Киянин - 1899 – №227

14. Киянин – 1899 – №228 –

15. Кістяківський О. Ф. Щоденник: 1874 - 1885: [у 2 т.]. Ред. В. С. Шандра. К.: Наукова думка. 1994. – Т. 1. – 644 с.

16. Кістяківський О. Ф. Щоденник: 1874 - 1885: [у 2 т.]. Ред. В. С. Шандра. К.: Наукова думка. 1995. – Т. 2. – 582 с.

17. Кучеренко М. Будинок Кістяківських у Боярці/ М. Кучеренко// Український археографічний щорічник. Київ. — 2006. — Вип. 10/11. С. 856-860.

18. Мищенко Л. З минулого століття/ Л. Мищенко// За сто літ: матеріали з громад. й літ. життя України XIX і початків XX століття. Кн. 4. Іст. секція Укр. АН; під ред. М. Грушевського. Київ. Держвидав України. 1927. — С.106-160.

19. Молчанов В. Житлове забезпечення населення Правобережної України в XIX ст. - на початку XX ст./ В. Молчанов// Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Зб. наук. пр. 2008. Вип. 15. С. 85-103.

20. Нікітенко А.І. Подружнє життя народолюбної інтелігенції Наддніпрянської України (60 – 80-ті рр. XIX ст.): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. Дніпропетровськ. 2016. 241 с.]

21. Орлик С. Оподаткування нерухомого майна (історичний аспкт)/ С. Орлик// Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2010, вип. 18. Ч.І; 288 с. С. 153-160

22.Полонська-Василенко Н. Академік В. І. Вернадський. Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1963. Ч. 125–126. Кн. 7–8.

23. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі - ЦДАМЛМ) м. Київ м. Київ. Ф. 264. Оп. 1. спр. 239; арк. 1-3 зв

24. ЦДАМЛМ м. Київ. Ф.267. Оп.1. Спр.100. Тетрадь с записями расходов на постройку дома для Павловской О.А. 1897; арк.11 зв.

25. ЦДАМЛМ. м. Київ. Ф. 1071. Маслянников В.Л.. оп.1. спр.15. Договір про найм житла. Арк. 3-4 зв.

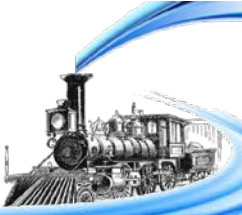
26. ЦДАМЛМ. м. Київ Ф.1225. Оп. 1. спр. 38; арк. 2 – 16 зв

27. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907)/ Є. Чикаленко// К.: Темпора. 2003. 416 с.

References:

1. Volyn' – 1903 – №249

2. Volyn' -1903 – № 250

3. Vorozhbyt I. (2016) Lysty O. Kistiakivs'koi do O. Kistiakivs'koho iak dzherelo do vyvchennia povsiakdennia mista Kyieva druhoi polovyny XIX st. [*Letters from O. Kistyakivska to O. Kistyakivsky as a source for studying the everyday life of the city of Kyiv in the second half of the 19th century] Abstracts of Papers Slavistychna zbirka. Vypusk 2: Zbirka statej za materialamy Druhykh Mizhnarodnykh naukovykh Sokhanivs'kykh chytan' (m. Kyiv, 18 lystopada 2015 r.) – Slavic Collection. Issue 2: Collection of articles based on the materials of the Second International Scientific Sokhaniv Readings (Kyiv, November 18, 2015)* – Kyiv. 89-96. [in Ukrainian].

4. Hannusyn O.B.(2018) Povsiakdenne zhyttia ukrains'koi intelihentsii Halychyny v druhij polovyni XIX – na pochatku XX stolittia [Everyday life of the Ukrainian intelligentsia of Galicia in the second half of the 19th - early 20th centuries] *Candidate's thesis*. L'viv, 2018. [in Ukrainian].

5. Drohobyts'ka (Baran) O. (2002) Kul'tura i pobut ukrains'koi sil's'koi intelihentsii Halychyny (kinets' XIX st. – 1939 r.). [Culture and life of the Ukrainian rural intelligentsia of Galicia (late 19th century - 1939)] *Extended abstract of candidate's thesis.* Ivano-Frankivs'k, 2002. [in Ukrainian].

6. Druh O. Kyiv (2009) Shovkovychna, 19: istoriia odnoho budynku[Kyiv, Shovkovychna, 19: the story of one house] *Historical and geographical research in Ukraine – Istoryko-heohrafichni doslidzhennia v Ukraini*, 11. - 163-177 [in Ukrainian].

7. Zhyttia ta mystetstvo− 1894 − №265;

8. Instytut Rukopysu Natsional'noi Biblioteky Ukrainy im. Vernads'koho (dali - IR NBUV) Arkhiv M. Berezhkova. F. 23. Op. 1. Spr. № 7 : Schodennyk. T. 1 a : Cherven' 1876 – berezen' 1885 rr., ark. 9-9 ob.

9. IR NBUV m. Kyiv. F.1. spr. №7205. Zapysna knyzhka P.I. Zhytets'koho. Rizni zamitky ta hospodarchi zapysy 1906-1909. 16 ark; Ark 5

10. Kyianyn – 1899 − №10;

11. Kyianyn – 1899 − №184;

12. Kyianyn – 1899 – №225

13. Kyianyn - 1899 – №227

14. Kyianyn – 1899 – №228

15. Kistiakivs'kyj O. F. Schodennyk: 1874 – 1885 (Ed.) (1994) [*Kistyakivskyi O. F. Diary: 1874 – 1885*]. (Vols. 1-2). K.: Naukova dumka.. [in Ukrainian].

16. Kistiakivs'kyj O. F. Schodennyk: 1874 – 1885 (Ed.) (1995): [*Kistyakivskyi O. F. Diary: 1874 – 1885*]. (Vols. 1-2). K.: Naukova dumka.. [in Ukrainian].

17. Kucherenko M. (2006) Budynok Kistiakivs'kykh u Boiartsi [The Kistyakivsky House in Boyarka]. *Ukrains'kyj arkheohrafichnyj schorichnyk. Ukrainian Archeographic Yearbook.* 10/11. 856-860. [in Ukrainian].

18. Myschenko L. (1927) Z mynuloho stolittia [From the last century] *Za sto lit: materialy z hromad. j lit. zhyttia Ukrainy XIX i pochatkiv XX stolittia. In a hundred years: materials from the public and literary life of Ukraine in the 19th and early 20th centuries.* issue. 4. 106-160. [in Ukrainian].

19. Molchanov V. (2008) Zhytlove zabezpechennia naselennia Pravoberezhnoi Ukrainy v XIX st. - na pochatku XX st. [Housing provision of the population of Right-Bank Ukraine in the 19th century - at the beginning of the 20th century] *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.: Zb. nauk. pr.. Problems of the history of Ukraine in the 19th - early 20th centuries: Collection of scientific works*. issue 15. 85-103. [in Ukrainian].

20. Nikitenko A.I. (2016) Podruzhnie zhyttia narodoliubnoi intelihentsii Naddniprians'koi Ukrainy (60 – 80-ti rr. XIX st.) [The married life of the people-loving intelligentsia of the Dnieper Ukraine (60s - 80s of the 19th century)] *Candidate's thesis.* Dnipropetrovs'k. 2016. [in Ukrainian].

21. Orlyk S. (2010) Opodatkuvannia nerukhomoho majna (istorychnyj aspekt) [Real estate taxation (historical aspect)] *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky. 2010. Scientific works of Kirovograd National Technical University. Economic Sciences*. issue 18. Part 1. 153-160. [in Ukrainian].

22. Polons'ka-Vasylenko N. (1963) Akademik V. I. Vernads'kyj. Lysty do Pryiateliv. [*Academician V. I. Vernadsky. Letters to Friends.*] New-York. 125–126. [in Ukrainian].

23. Tsentral'nyj derzhavnyj arkhiv-muzej literatury i mystetstva Ukrainy (dali - TsDAMLM) m. Kyiv m. Kyiv. F. 264. Op. 1. spr. 239; ark. 1-3 zv

24. TsDAMLM m. Kyiv. F.267. Op.1. Spr.100. Tetrad' s zapysiamy raskhodov na postrojku doma dlia Pavlovskoj O.A. 1897; ark.11 zv.

25. TsDAMLM. m. Kyiv. F. 1071. Masliannykov V.L.. op.1. spr.15. Dohovir pro najm zhytla. Ark. 3-4 zv.

26. TsDAMLM. m. Kyiv F.1225. Op. 1. spr. 38; ark. 2 – 16 zv

27. Chykalenko Ye. (2003) Spohady (1861–1907) [Memoirs (1861–1907)]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].

УДК 94(477),"1921/1991": 343.261-055.2:323.28

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-1071-1081

Власова Вікторія Сергіївна аспірантка IV року навчання спеціальності 032 історія-археологія, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0002-8279-2739

ЖІНОЧИЙ ВИМІР ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ТАБОРАХ ГУЛАГУ

Анотація. Після захоплення території України більшовиками та з початком репресій, які через деякий час набули масового характеру, українці стали одним з найчисельніших народів, які опинились в ув'язненні. Система виправно-трудових таборів – Головне управління таборів (рос. «ГУЛАГ») стала уособленням антигуманної політики радянського періоду, зруйнувавши майбутнє десятків тисяч українців. Жінки, число яких доходило майже до половини заарештованих, не часто опинялись в фокусі уваги дослідників цього періоду. Тим не менше, саме їхній досвід пережитого несе унікальні приклади стратегій виживання, не лише фізичного, а й в тому числі психологічного, ментального характеру, як от намагання зберегти свою національну ідентичність попри перепони, та засвідчити власну приналежність до України та її культури, народу. Репресії спрямовані проти колишніх активістів національного відродження вилились в масштабний терор радянської влади, і жінки стали однією з груп, які в силу гендерної обумовленості мали деякі особливості свого положення. Мета статті – дослідити форми збереження жінками своєї національної самосвідомості в умовах ув'язнення, проаналізувати її прояви у вигляді різноманітних практик – від співів та святкувань національних свят, до вишивання та постановки вистав. Дослідження ґрунтується на спогадах жінок, які пережили ув'язнення в таборах, та залишили власні мемуари про пережите. Об'єктом дослідження є становище жінок-учасниць визвольної боротьби першої третини XX століття в умовах ув'язнення. Предмет дослідження – практики збереження національної ідентичності жінками-учасницями визвольної боротьби у таборах ГУЛАГу. Хронологічні межі охоплюють період від початку більшовицької окупації території України до розформування системи радянських концтаборів. Територіальні межі дослідження охоплюють територію України, як арени визвольних змагань, а також сягають місць розташування радянських виправних концтаборів системи ГУЛАГ. Перспективи дослідження полягають у більш глибокому аналізі повсякдення українського жіноцтва в критичних умовах табірного життя, з фокусом на можливостях збереження проявів національної ідентичності.

Ключові слова: жіноча історія, більшовики, ГУЛАГ, радянські виправно-трудові табори, національна ідентичність.

Vlasova Viktoriia Serhiivna postgraduate student, History and archeology department, Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0000-0002-8279-2739

WOMEN'S DIMENSION OF THE PROBLEM OF PRESERVING NATIONAL IDENTITY IN GULAG CAMPS

Abstract. After the seizure of the territory of Ukraine by the Bolsheviks and the beginning of repressions, which after some time acquired a mass character, Ukrainians became one of the most numerous peoples who found themselves in prison. The system of correctional labor camps - the Main Directorate of Camps (Russian: "GULAG") became the embodiment of the inhumane policy of the Soviet period, destroying the future of tens of thousands of Ukrainians. Women, whose number reached almost half of those arrested, were not often the focus of attention of researchers of this period. Nevertheless, it is their experience of what they have experienced that provides unique examples of survival strategies, not only physical, but also psychological, mental in nature, such as the attempt to preserve their national identity despite obstacles, and to prove their own belonging to Ukraine and its culture, people. The repressions directed against former activists of national revival resulted in large-scale terror by the Soviet authorities, and women became one of the groups that, due to gender conditioning, had some peculiarities of their position. The purpose of the article is to investigate the forms of preservation of women's national identity in conditions of imprisonment, to analyze its manifestations in the form of various practices - from singing and celebrating national holidays, to embroidery and staging performances. The study is based on the memories of women who survived imprisonment in camps and left their own memoirs about their experiences. The object of the study is the situation of women participants in the liberation struggle of the first third of the 20th century in conditions of imprisonment. The subject of the study is the practices of preservation of national identity by women participants in the liberation struggle in the Gulag camps. The chronological boundaries cover the period from the beginning of the Bolshevik occupation of the territory of Ukraine to the disbandment of the Soviet concentration camp system. The territorial boundaries of the study cover the territory of Ukraine, as the arena of liberation struggles, and also reach the locations of the Soviet Gulag concentration camps. The prospects of the study lie in a deeper analysis of the everyday life of Ukrainian women in the critical conditions of camp life, with a focus on the possibilities of preserving manifestations of national identity.

Keywords: women's history, Bolsheviks, Gulag, Soviet labor camps, national identity.

Постановка проблеми. Досліджуючи події першої третини двадцятого століття, а саме боротьбу українського народу за власну державність, не можна оминути події репресій радянської влади, які сталися невдовзі щодо українських діячів. Слід зазначити, що жіноча складова національно-визвольної боротьби досліджена не достатньо, зокрема особливості та проблематика перебування жінок в таборах системи ГУЛАГ. Через систему виправно-трудових таборів, створену радянською владою — Головне управління таборів (рос. «ГУЛАГ»), пройшло чимало українських діячів, як громадсько-політичної сфери, так і учасників збройної боротьби. Серед них — чимало жіночих прізвищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Останні дослідження щодо подібної проблематики зосереджені на жіночому повсякденні в таборах – як наприклад праці Оксани Кісь, де дослідниця аналізує питання національної солідарності жінок, особливості комунікації ув'язнених, підтримки зв'язку з батьківщиною [1]. Важливим є дослідження Тамари Вронської про репресії щодо дружин ув'язнених українських «ворогів народу», де проаналізовано систему покарань щодо цілих родин за національними «лініями» [2]. Також слід згадати дослідження Надії Колощук, яка з філологічної точки зору аналізує питання жіночої «емансипації» в ГУЛАГу (за збірками табірної поезії та спогадами в'язнів) [3]. Серед джерел дослідження – спогади жінок ув'язнених, насамперед Надії Суровцової – журналістки, учасниці боротьби за збереження української незалежності 1917-1921 років, яка детально описує своє перебування в таборах, свій життєвий шлях у подібних умовах [4]. Також було використано спогади Галини Коханської, керівниці жіночої розвідки Української Повстанської Армії, яка була засуджена на 15 років каторжних робіт у таборах ГУЛАГу [5]. У спогадах Войцехович-Рафальської можемо зустріти багато подробиць повсякдення в таборах, та як у ньому знаходилось місце для проявів національного самосприйняття [6]. Цінними є спогади німкені Віллі Шліс, яка не лише приділила багато уваги релігійним питанням, проблематиці повсякдення в таборах, та рідкісного часу дозвілля, а й залишила багато коментарів про власні спостереження за діяльністю українок [7; 8; 9; 10]. Окрім спогадів Коханської, використано мемуари інших жінок-учасниць опору УПА, або тих, хто підтримував діяльність Організації українських націоналістів, та потрапив до таборів, як наприклад коментарі Ольги Сподарик та Лаврів Марії [11].

Мета статті – висвітлення проблеми збереження національної ідентичності жінками в умовах ув'язнення в період існування радянського тоталітарного режиму.

Виклад основного матеріалу.

Користуючись згаданими мемуарами жінок, можна прослідкувати, як саме жінки змогли зберегти власну національну ідентичність, в умовах, коли чи не головною задачею таборів було стирання будь-якого національного самовідчуття та руйнування зав'язків з батьківщиною. В становищі, коли основним завдання було виживання, жінки змогли зберегти відчуття приналежності до української нації, зробивши це одним із інструментів виживання, оскільки це давало їм мінімальну надію та бачення майбутнього. Адже, в ув'язненні, панували умови ізоляції від зовнішнього світу, монотонність робочих буднів, відсутність можливості формування на основі новин, розуміння ситуації на батьківщині. Все це призводило до руйнування соціальних зв'язків. У свою чергу, подібні умови можуть призвести до кризи усвідомлення своєї національної ідентичності. Проблема монотонності буднів, повторення щоденної важкої роботи згадується чи не всіма жінками-невільницями. Створення постійно повторювального розпорядку дня, ставило жінок у становище, коли будь-яка ситуація чи дія, яка вибивалась з розпорядку ставала маленьким святом. Про це яскраво згадує Надія Суровцова, яка описує практики, що допомагали їй протистояти монотонності буднів в ув'язненні. Так, вона навмисно купувала додаткові продукти якщо була можливість, перебуваючи в Ярославлі — на шляху до таборів, задля того, щоб зайвий раз розбавити цим ритуалом повсякденність. «Пам'ятаю я купувало масло, цукерки…я отримала велике задоволення, коли куплений кавун не проліз у віконце, і наглядачу довелось поза чергою відчиняти двері. З помідорів я зібрала зернятка й виростила зелений кущик, мою гордість і предмет постійних побоювань» [4, с. 230]. Як же жінки серед подібної відсутності звичної свободи могли протистояти тиску, використовуючи інструменти, пов'язані з їхньою етнічною ідентичністю?

Для підтримки етнічної ідентичності одна з умов – необхідність триматись разом з іншими жінками своєї ж національності. Про спроби підтримувати комунікацію з іншими в'язнями говорить Войцеховчи-Рафальська: «У нас була і своя внутрішня «пошта» між зеками, оскільки кожна зона була огороджена високим муром». Вона ж зазначає, що чи не кожна з українських дівчат, які перебували поряд, стали дня неї сестрами [6]. В умовах контролю табірних наглядачів над спілкуванням невільниць, листи до рідних були рідкістю. «Ми писали їх постійно. Правда, більшість українок не мала права листування. Але ми листувались із іншими таборами. Це було прямо потребою для нас. Ми листувались роками з кимось, що й не знали його обличчя» [7]. Або ж дуже промовиста нотатка Суровцової щодо цього: «Зв'язок тримався з усіма. Зв'язок — це майже єдине, що дає радісне усвідомлення, що ти не абсолютно безсилий». Про ізоляцію, як засіб контролю й терору Надія пише наступне: «Могутній

апарат боровся з цим жагучим бажанням знати одному про одного. Нас ізолювали начеб- то цілком ідеально. Але ми знали, хто де сидить, статті, пункти, минуле, партійне, часом навіть родинне становище в'язнів. Ми знали, хто хворів, хто голодував. Повз нас не проходили смерті, хоч як ретельно їх приховували» [4, с. 255]. Отже, потреба у спілкуванні була і засобом зв'язку зі своїми співвітчизницями, і засобом психологічного захисту в умовах ізоляції від зовнішнього світу. Організація у невеликі групи давала кращий шанс на виживання, можливість протистояти нападам інших в'язнів у випадку сутичок [12, с. 302].

Загалом, у спогадах, українки часто звертають увагу на велику кількість ув'язнених українок: «В лагпункті з 1500 ув'язнених 75 відсотків були українками» [11, с. 538]. Національність в таборах грала важливу роль – як і в випадку спілкування невільників, так і у питанні відношення табірного керівництва. Галина Коханська згадує про подібне виділення на національною ознакою: «…вона сказала, що він українець, а на всіх кращих роботах у нього працюють лише одні українці в зоні. Я раніше чомусь над тим не задумувалась, а тут на перевірці вийшло, що вона має рацію. В їдальні, пекарні, хліборізці, конторі, санчастині, кравецькій майстерні, магазині, лазні дійсно працювали одні українки. Що ж це? Свідомий підбір чи просто нас, українок, було найбільше в таборі – 80% усього населення» [5, с. 310-311]. Вона ж зазначає, як і Войцеховчи-Рафальська про необхідність пошуку «своїх»: «Майже з перших днів у наш барак з інших приходили дівчата шукати землячок та знайомих, щоб щось дізнатись про своїх рідних та друзів» [5, с. 254]. Переходячи до питання національної солідарності, слід відзначити зауваження Енн Епплбом, яка зазначає, що українці створювали цілу систему взаємодопомоги й будували власну мережу взаємозв'язків [12, с. 301]. Національна ідентичність, часто була підставою формування міцних груп. Про солідарність українців в ув'язненні свідчить коментар Галини Коханської, де захищаючись від сутичок з кримінальними в'язнями: «Наші українці, хоч якось гуртом відбивались і не дуже давали себе образити» [5, с. 253]. Часто, «єдиною розрадою, було те, що можна було перекинутись словом зі своїми дівчатами-землячками» [11, с. 467].

Підтримку цій солідарності надавали як зовнішні прояви національної ідентичності – на кшталт таємного святкування Різдва, Великодня, молитви, вишивання, листування з рідними, так і внутрішні – спогади про батьківщину, які підтримували жінок в найважчих умовах. Про зовнішні прояви національної ідентичності українок згадують іноземці. Німкеня Валлі Шлісс пише: «Звичайно спільною молитвою українок проводила котрась із інтелігенток. У нашому бараку це була старша около 50-літня жінка…Окрім того українки носили на шиї хрестик, зроблений із зубних щіточок» [8]. Це підтверджують слова Коханської: «Перед Різдвом…одержала посилку від мами в якій була товчена

пшениця (“кутя”), мед, цукор і мак. На святий вечір ми з дівчатами зварили всю кутю, заправили маком і медом, випросили в їдальні мисок, щоб вистачило на всі бараки і стаціонар, і дівчата ввечері, перед тим, як мали замикати бараки, рознесли всім кутю. У себе ж запросили до вечері всіх присутніх, незалежно від національності і віровизнання. Повечеряли, тихенько поколядували, привітали одне одного з Різдвом» [5, с. 277-278]. Ці духовні практики допомагали моральному й психологічному стану, а також були засобом спілкування, встановлення міжособистісних зав’язків. Як зазначає Епплбом, у пізніший час існування таборів, українці різних поколінь могли зустрітися на національних святах з представниками попередніх поколінь націоналістів, членами антирадянських військових організацій [12, с. 427]. Водночас Войцеховська-Рафальська згадує подію подібного прояву, яка увінчалась трагедією: «На Великодні Свята зустрілися дві колони – жіноча і чоловіча. Чоловіки поверталися з роботи, жінки йшли в нічну зміну… Почулося: «Христос Воскрес!», «Воістину воскрес! Один з конвоїрів…одною чергою поранив щось із десятеро людей у чоловічій колоні. Кілька було серйозних, навіть тяжких поранень. Другого дня чоловіча зона оголосила страйк» [6]. Це стало одним з приводів початку повстання у Кенгірському таборі. В цьому випадку вияв національної ідентичності у вигляді шанування релігійних свят, став символом бунту та непокори табірній адміністрації. Щодо спогаду Коханської про святкування Різдва, також слід зазначити, що після цього за нею почали слідкувати, адже ув’язнених заздалегідь попереджали, що співати й молитись було заборонено. Траплялось, що наглядачі заходили й вимагали припинити колядувати, але жінки в такому разі вдавали що «шиють» чи «читають» [9]. Мета цього була подібна до тієї ж, що і у випадку насильного руйнування соціальних зав’язків ув’язнених з батьківщиною – позбавлення традиційної системи цінностей, розірвання зв’язку зі звичною для українок обрядовістю, яка слугувала зовнішнім проявом приналежності до української, у їх випадку, національності [1].

Якщо, власне українки описували свої спроби дотримання традиційної обрядовості як щось природнє й зрозуміле, то іноземні невільниці не приховували свого захоплення подібним. Наприклад, німкеня Шліс зазначає, що «в’язні-українки пильно готувались до святкування...Коляди починали співати вже в грудні. Про те вже дбали українки з лагеря, стараючись втягнути кожну у це святкування. Їх запал і охота поділялись і в’язням іншої національности і всі ми допомагали їм». Причиною відчайдушного намагання створити святкову атмосферу, була згадана вище важкість постійно повторюваного розпорядку днів каторжної праці. Підготовка до свят, саме святкування допомагало краще впоратись з подібним тиском. Жінки одягали найкращий одяг, який мали, діставали заховані вишиті рушники, і як зазначає Шліс, завідували подібним

саме українки: «Свят-Вечором порядкували в'язні-українки. Притягали всіх, хто тільки жив у бараку. Байдуже, чи був їх вірування та чи взагалі вірив у Бога». Подібне святкування також давало можливість згуртуватись й виокремити те, спільне, що хвилювало жіноцтво. Цінним видається спогад Валлі Шліс про те, чого ж саме найбільше бажали жінки під час спільної молитви. «Звичайно промовляли українки про боротьбу України та віру в її визволення. Мені здається, що їх національні почування не гасли, а кріпнули. Оця їх сила притягала й нас» [9]. Отже, подібне дотримання традицій, що допомагало розрадити монотонні будні, та символізувало зв'язок з батьківщиною, підкреслювало збережений потяг до чогось духовного, й більшого за щоденну обтяжливу мету у вигляді виживання, ставало зразком для наслідування та захоплювало інших жінок ув'язнених, не лише українок. Про релігійний елемент, як частину національної ідентичності можна знайти зауваження у спогадах Ольги Сподарик, яка зазначає, що в таборах не лише молились, а й справляли службу. Неймовірним видається факт ведення служби жінкою в таких умовах – обов'язки священника виконувала львівська черниця. Ольга підтверджує слова і попередніх жінок-невільниць про обов'язкове святкування традиційних українських свят: «На Різдвяні свята чи Великдень збирались всі в бараці, складались на святковий обід чи вечерю, застеляли стіл і святкували» [11, с. 605]. Лаврів Марія, яка співпрацювала з ОУН, потрапивши в табори, відзначає: «На всі національні свята ми писали реферати, читали лекції з історії України. Наскільки можна було святкували великі релігійні празники». Знаходились і прояви співчуття та допомоги, приурочені до свят: «На релігійні свята українки віддавали пайки цукру й олії хворим подругам» [11, с. 538-539].

Пісні, також були одним з таких символів – проявом інтелектуальних потуг на фоні тяжкої фізичної праці. Про це згадує Войцехович-Рафальська: «Наші улюблені пісні були: Оксано, Оксано, я чую твій голос, Його з України мені вітер приніс…співали «Любіть Україну» на слова Сосюри». Або ж про важливість співів, зазначає, пригадуючи подруг: «Знала багато коломийок. Як почне співати – не переслухаєш: мало дня і мало ночі». У виборі й вподобанні пісень невільниць прослідковується туга за батьківщино, та намагання підкреслити власну етнічну ідентичність. Також, у подібному, в тому числі у віршах, які вивчали й поширювали між собою жінки, можна побачити засіб спротиву: «Знали про розстріл Іванціва Михайла. Його вірші написані у смертній камері, ходили по руках, і ми вивчали їх напам'ять…У камері, де останні роки провів Іванців, помолилися, заспівали панахиду, хтось почав читати його вірші, і ми крізь сльози дружно його підтримали» [6]. Коханська згадує, що під час переходу в інший табір, дівчата заспівали їй пісні: «На прощання заспівали мені кілька моїх улюблених пісень: «Тихо над річкою», «Червоні маки», «Contra spem spero (Без надії сподіваюсь)» Л. Українки…Я була

зворушена». Окрім цього, цікавий епізод Галина згадує про заборону співів, але умисне порушення подібного, й лояльність з боку наглядачів: «На наше прохання, наглядачі дозволяли нам прати в умивальнику, а в камері неголосно співати. Вони самі слухали наші пісні в коридорі» [5, с. 239; с. 304]. Про моральну підтримку яку забезпечували пісні влучно зауважено у спогадах Валлі Шліс, яка особливо виділяє саме українські пісні: «Починали співати. У більшості це були українські пісні, хоча українки радо вчились від нас інших. Але мушу признатись, що українські пісні ми таки найбільше любили. Співаючи їх, можна було мріяти» [7]. Найкраще оцінити важливість подібної практики вдалось Войцехович-Рафальській, яка звертається у споминах до своїх подруг-співвітчизниць: «Нас доля розкинула по всьому світу, але ще й досі я бережу в пам'яті пісні, які ви мені подарували. Їх не відняли на «шмонах», не забрали й пізніше, коли в хаті робили трус, шукаючи «матеріяльних цінностей», придбаних «незаконним путем», поміж книжками» [6]. У цьому – беззаперечна нематеріальна цінність подібних практик, адже для цього була потрібна лише пам'ять та можливість говорити, співати, й часто у відчайдушних умовах, це було єдиними, що давало жінкам опору.

Вишивання, як ще один прояв національної ідентичності також не можна оминути увагою. Надія Суровцова згадує, що займалась вишиванням до Великодня, й це виходило в неї настільки вдало, що навіть у неї з'явились «замовлення»: «Якийсь ясноокий хлопчина через паркан передав сорочку, нитки, й попросив вишити йому волошки». Чітко прослідковується відношення до подібних речей, як до матеріального прояву ментального уявлення про батьківщину. Окрім цього, Суровцова зазначає, що подібне заняття могло виконувати й більш приземлену функцію, а точніше виступати засобом заробітку, коли вправну вишивальницю інші в'язні за плату або харчі просили вишити певну річ [4, с. 276]. Шліс наголошує на тому, що чи не кожної рідкісної вільної неділі у таборі, знаходився час для вишивання: «Українки дуже любили вишивати. Я подивляла все їх запопадливість. Коли бракувало ниток, тоді розпорю вали якусь стару шматку, нитки навивали на клубок і тим вишивали. З нічого нераз виходив мистецький твір! Кожна з них це вміла» [12]. Окрім, цього вишивка була своєрідним засобом створити хоча б мінімальний затишок. Суровоцова згадує, як завдяки скатертинам, рушникам у камері ставало набагато затишніше, – «розпускала старе й робила нове». Вишивання також допомагало відволіктись від важких думок, усвідомити власну «потрібність» [4, с. 239].

Зв'язок з батьківщиною жінки підтримували не лише безпосередньо через спроби листування, та зовнішні прояви, а й особистими спогадами. Надія Суровцова описує подібне, як можливість усвідомити пройдений шлях, та зрозуміти, наскільки вона змінилась, як особистість [4, с. 251]. Іноді, жінки наважувались піти на дещо масштабніше, як наприклад Галина Коханська, яка

вирішує почати записувати власні спогади. «Я почала писати спогади про своє дитинство, включно до осені 1939 року…Це робилось у таємниці, бо, коли б попало в руки наглядачів, то не тільки відібрали б, а ще і покарали за це. В бараці цього я б не змогла написати» [5, с. 256]. Ще одне поле для збереження власної національної ідентичності й засіб, що допомагав полегшити пережите – це читання. Шліс зазначає, що книжок у бібліотеках було недостатньо. В залежності від місця перебування, жінки часто мали доступ до читання. В той же час вона зазначає, що «українки жалілись мені, що там є тільки московські книжки і то в малому виборі» [7]. Або ж, в залежності від умов ув'язнення, читати могли забороняти, особливо якщо це були не просто книжки, а видання пов'язані з новинами: «багато радости давало читання газети. Та незабаром хтось доніс на мене, я дістала наганяй, й читання припинилось» [4, с. 290].

Ще більш цікавий та специфічний прояв самоідентифікації – це розповіді жінок одна одній. Цікавою видається схожість спогадів про подібне у Коханської та Суровоцової. Надія Суровоцова зазначає, що стала завдяки таланту оповідача «тюремною Шахерезадою». «Щоночі, як тільки в камері наставав спокій, я розпочинала чергову казку, повість, роман. Все це зберегла пам'ять з далекого дитинства…І дивно — камера слухала затамувавши подих». Сама Надія пояснює таку увагу до подібної практики з боку кожної ув'язненої, можливістю на мить відчути «забуття» від тюремних буднів [4, с. 265]. Коханська, занотовує про подібну практику дещо в інакшому контексті: «Всі дівчата з нашого гурту були членами ОУН, але про УПА, на мій подив, знали небагато. Просили мене оповідати про УПА. Я розповіла їм по деякі епізоди, бої та свої особисті пригоди, але так, щоб не виявити ні своєї роботи, ні посади. Слухали зацікавлено. Те, що я була поранена в бою, викликало подив і особливу увагу. Я вчила їх наших пісень, вони мене своїх. Часто вечорами хтось із нас переповідав цікаві книжки, епізоди з історії України» [5, с. 239]. Спогади про Україну часто були болючим нагадуванням про змарновану молодість і сили: «Віддавали свої молоді сили не для України, а для ворога, якого ми так ненавиділи» [11, с. 615].

Про більш творчий прояв національної ідентичності свідчить ще одна форма діяльності жіноцтва у таборах – постановка вистав. Про це зустрічаємо у спогадах Ольги Сподарик – членкині УПА, яка описує подібні епізоди, як те, що неймовірно яскраво розбавляло буденне табірне життя. Теми обрані для вистав майже завжди були пов'язані з українською культурою, як символом рідного, але поки недосяжного. «Деколи дівчата готували вистави. Серед в'язнів були артистки, то вони керували аматорським гуртком. Пам'ятаю, на виставу «Запорожець за Дунаєм» зібралось багато навіть вільнонайманих. Шапки козацькі з хусток робили, а сорочки дівчата самі вишивали» [11, с. 605]. Про подібне пише й Шліс: «Час від часу ставили також українські речі. О, тоді мої

товаришки-українки звивались! Треба було роздобути українські строї й тоді кожна вишукувала щось у своєму вузлику, що могло б пригодитись...» [10]. По цим коментарям можна зрозуміти, що постановка вистав – була чи не найцікавішим заняттям під час табірного дозвілля, адже тут поєднувались і можливість підготувати щось, що пов'язане з рідними літературними сюжетами, і відволіктись від буденної роботи, проявивши свої таланти.

Висновки.

Таким чином, жіноча історія періоду сталінських репресій покликана продемонструвати нам чисельні прояви боротьби та протистояння жінок репресивній системі у різноманітних формах. Одна з таких форм – спроба зберегти свою національну ідентичність попри все, адже це давало моральну опору та сподівання на зустріч з батьківщиною у майбутньому, можливість виокремити себе й бути причетною до чогось, що стоїть вище над щоденною задачею у вигляді виживання. Жінки збирались у групи за національною приналежністю, організовували систему взаємодопомоги, разом протистояли викликам. Оскільки комунікація з рідними та батьківщиною найчастіше була заборонена, жінки знаходили опору у вигляді практикування традиційної української обрядовості – святкування Різдва та Великодня, спільні молитви, підготовка святкового столу, тощо. Це давало не лише духовну підтримку, а й являло собою можливість налагодити міжособистісні взаємини, встановити уявний зв'язок з батьківщиною. Такою формою також були співи народних пісень, які символізували тугу за рідною землею, та служили засобом, який розбавляв будні, наповнені монотонною однаковою працею. Від психологічного тиску, який утворювався в ув'язненні допомагали також розмови, читання книг, віршування, спогади про минуле, та більш матеріальна практика у вигляді вишивання. Усім цим українські жінки не лише демонстрували психологічну стійкість у важких умовах, яка часто викликала захоплення у іноземок, а й виокремлювали себе в багатонаціональному середовищі таборів ГУЛАГу, окреслювали уявний національний «кордон», хоча часто спільність табірного досвіду ставала чимось вище за національні відмінності. Отже, подальша перспектива дослідження полягає у детальнішому дослідженні становища українського жіноцтва у радянських таборах, акцентуванні на цьому унікальному трагічному досвіді жінок.

Література:

1. Кісь О. Р. Нація як уявлена і реальна спільнота крізь призму жіночого досвіду українок-політв'язнів ГУЛАГу. Народознавчі зошити, 2016, № 6, С. 1274-1285
2. Вронська Т. В. Сталінська ґендерна політика у добу «Великого терору» (1937-1938 рр.). З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ, 2009, № 32, С. 137-175
3. Колошук Н. Г. Жіноча "емансипація" в ҐУЛАҐу (за збірками табірної поезії та спогадами в'язнів): зворотний бік комуністичної утопії. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство, 2016, № 8, С. 69-76

4. Суровцова Н. В. Спогади. Київ: Видавництво ім. О.Теліги, 1996. 432 с.
5. Коханська Г. З Україною в серці: спогади. Львів; Торонто: Літопис УПА. Т. 9, 2008. 402 с.
6. Войцехович-Рафальська О. Нас було десять тисяч у Кенгірі. Наше життя, 1992, № 2; 3, С. 7—9; 5-11
7. Шліс В. Неділя у Воркуті. Наше життя, 1956, № 9, С. 6—9
8. Шліс В. Молитва у Воркуті. Наше життя, 1957, № 1, С. 4.
9. Шліс В. Різдво у Воркуті. Наше життя, 1957, № 1, С. 4
10. Шліс В. Розвага у Воркуті. Наше життя, 1956, № 11, С. 7
11. Лялька Я. С. Літопис нескореної України: документи, матеріали, спогади: в 5 т. Львів: Просвіта, 1993. Т. 1. 797 с.
12. Епплбом Е. Історія ГУЛАГу. Пер. з англ. А. Іщенко. Київ: Києво-Могилянська Академія, 2006. 512 с.

References:

1. Kis O. R. Natsiia yak uiavlena i realna spilnota kriz pryzmu zhinochoho dosvidu ukrainok-politviazniv HULAHu [The Nation as Imagined and Real Community through the Prism of the Women's Experience of Ukrainian Political Prisoners of the Gulag]. *Narodoznavchi zoshyty,* 2016, № 6, 274-1285 [in Ukrainian]
2. Vronska T. V. Stalinska genderna polityka u dobu «Velykoho teroru» (1937-1938 pp.). [Stalin's Gender Policy in the Era of the "Great Terror" (1937-1938)] // *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB*, 2009. № 32, 137-175 [in Ukrainian]
3. Koloshuk N. H. Zhinocha "emansypatsiia" v GULAGu (za zbirkamy tabirnoi poezii ta spohadamy viazniv): zvorotnyi bik komunistychnoi utopii. [Women's "emancipation" in the Gulag (based on collections of labor camp poetry and memoirs of prisoners): the downside of communist utopia]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Literaturoznavstvo,* 2016, № 8, 69-76 [in Ukrainian]
4. Surovtsova N. V. Spohady. [Memories.]. Kyiv: Vydavnytstvo im. O.Telihy, 1996. 432 s. [in Ukrainian]
5. Kokhanska H. Z Ukrainoiu v sertsi: spohady. [With Ukraine in my heart: memories]. Lviv; Toronto: Litopys UPA. T. 9, 2008. 402 s. [in Ukrainian]
6. Voitsekhovych-Rafalska O. Nas bulo desiat tysiach u Kenhiri. [There were ten thousand of us in Kengir]. *Nashe zhyttia,* 1992, № 2; 3, 7—9; 5-11 [in Ukrainian]
7. Shlis V. Nedilia u Vorkuti. [Sunday in Vorkuta]. *Nashe zhyttia,* 1956, № 9, 6—9 [in Ukrainian]
8. Shlis V. Molytva u Vorkuti. [Prayer in Vorkuta]. *Nashe zhyttia,* 1957, № 1, 4. [in Ukrainian]
9. Shlis V. Rizdvo u Vorkuti. [Christmas in Vorkuta]. *Nashe zhyttia,* 1957, № 1, 4. [in Ukrainian]
10. Shlis V. Rozvaha u Vorkuti. [Entertainment in Vorkuta]. *Nashe zhyttia*, 1956, 11, 7. [in Ukrainian]
11. Lialka Ya. S. Litopys neskorenoi Ukrainy: dokumenty, materialy, spohady: v 5 t. [The history of unconquered Ukraine: documents, materials, memoirs: in 5 vols]. Lviv: Prosvita, 1993. T. 1, 797 s. [in Ukrainian]
12. Applebaum A. Istoriia HULAHu. [Gulag: A History]. Per. z anhl. A. Ishchenko. Kyiv: Kyievo-Mohylianska Akademiia, 2006. 512 s. [in Ukrainian]

УДК 930.85:94(477)«19/20»

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-1082-1093

Деревінський Василь Федорович доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук та історії, Київський національний університет будівництва і архітектури, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-5967-2328

Мельник Роман Петрович кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини, Національний університет «Львівська політехніка», https://orcid.org/0000-0002-7791-229X

ІНТЕРВ'Ю ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БОГДАНА ХАВАРІВСЬКОГО

Анотація. У статті розглянуто значення усноісторичних матеріалів у реконструкції біографії, професійної та громадської діяльності видатного українського архівіста, краєзнавця та культурного діяча Богдана Хаварівського (1949–2018). Автори досліджують методологічні особливості використання інтерв’ю як історичного джерела та аналізують основні мотиви діяльності Хаварівського в контексті становлення архівної справи в Україні, збереження історичної пам’яті та розвитку культурних ініціатив.

Аналіз змісту інтерв’ю дозволяє окреслити ключові аспекти громадської позиції Богдана Хаварівського, його участь у процесах розсекречення архівних документів, організації архівних фондів та популяризації історичної спадщини. Значну увагу приділено його внеску в реабілітацію жертв політичних репресій, реформування освітньої політики та підтримку національно-культурного відродження в регіоні. В інтерв’ю розглядаються питання взаємодії архівів із державними та науковими установами, вплив архівної політики на суспільні процеси, а також виклики, з якими стикалася архівна справа у період трансформації пострадянського простору.

Окремий акцент зроблено на інтерв’ю як джерелі особистісного характеру, що розкриває індивідуальні цінності, світоглядні орієнтири та професійну етику Хаварівського. Інтерв’юєрські матеріали дозволяють простежити його ставлення до ключових подій української історії, оцінку процесів демократизації та ролі громадських ініціатив у збереженні національної пам’яті. Використання інтерв’ю дає змогу встановити зв’язки між особистим досвідом діяча та загальними тенденціями розвитку історичної науки, архівної справи й національно-культурного будівництва.

Стаття демонструє ефективність усноісторичного методу у вивченні діяльності Богдана Хаварівського та його ролі у суспільному житті України кінця XX – початку XXI ст. Використання інтерв'ю як джерела дозволяє отримати комплексний аналіз його громадської діяльності, з'ясувати його вплив на становлення архівної науки та історичної політики України, а також оцінити внесок у формування національної ідентичності через архівні дослідження та культурно-просвітницьку роботу.

Ключові слова: інтерв'ю, історичне джерело, Богдан Хаварівський, архівна справа, громадська діяльність, усна історія.

Derevinskyi Vasyl Fedorovych Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Political Science and History of the Kyiv National University of Civil Engineering and Architecture, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-5967-2328

Melnyk Roman Petrovych Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History, Museum Studies and Cultural Heritage of the Lviv Polytechnic National University, https://orcid.org/0000-0002-7791-229X

INTERVIEW AS A SOURCE FOR STUDYING THE PUBLIC ACTIVITIES OF BOHDAN KHAVARIVSKY

Abstract. The article examines the significance of oral history materials in reconstructing the biography, professional career, and public activities of the prominent Ukrainian archivist, local historian, and cultural figure Bohdan Khavarivskyi (1949–2018). The authors explore the methodological aspects of using interviews as historical sources and analyze Khavarivskyi's key motivations in the context of archival development in Ukraine, historical memory preservation, and cultural initiatives.

Analyzing the interview content enables the identification of fundamental aspects of Khavarivskyi's public stance, including his role in declassifying archival documents, organizing archival collections, and promoting historical heritage. Considerable attention is given to his contributions to rehabilitating victims of political repression, reforming educational policies, and supporting national and cultural revival in the region. The interview addresses the interaction between archives, state institutions, and academia, the impact of archival policies on social processes, and the challenges of archival work during the post-Soviet transformation.

Special emphasis is placed on the interview as a personal source, revealing Khavarivskyi's values, worldview, and professional ethics. The materials shed light on his perspectives on key events in Ukrainian history, democratization processes, and the role of public initiatives in preserving national memory. The use of interviews

establishes connections between his personal experiences and broader trends in historical scholarship, archival science, and national cultural development.

The article highlights the effectiveness of oral history in studying Bohdan Khavarivskyi's activities and his influence on Ukraine's public life in the late 20th and early 21st centuries. Using interviews as a source provides a comprehensive analysis of his public engagements, clarifies his impact on archival science and historical policy in Ukraine, and assesses his contributions to shaping national identity through archival research and cultural and educational efforts.

Keywords: interview, historical source, Bohdan Khavarivskyi, archival science, public activities, oral history.

Постановка проблеми. У сучасних історичних дослідженнях інтерв'ю є важливим джерелом для вивчення біографій, суспільно-політичних процесів та діяльності видатних постатей. У межах усної історії воно надає можливість отримати безпосереднє бачення подій очима їхніх учасників, висвітлюючи не лише офіційні факти, а й особисті мотиви, оцінки та інтерпретації.

Богдан Хаварівський (1949–2018) – видатний український архівіст, громадський діяч, краєзнавець і педагог, який зробив значний внесок у розвиток архівної справи, популяризацію історичної пам'яті та національно-культурне відродження в Україні. Його багаторічна діяльність як директора Державного архіву Тернопільської області сприяла розсекреченню історичних документів, збереженню архівних матеріалів та створенню особових фондів відомих українських діячів. Окрім цього, він брав активну участь у формуванні концепції національної освіти та розвитку культурних ініціатив у регіоні.

Аналіз інтерв'ю з Богданом Хаварівським дозволяє глибше зрозуміти особливості його громадської діяльності, оцінити роль архівної справи в процесі збереження історичної пам'яті, а також простежити його бачення суспільно-політичних процесів в Україні. Інтерв'ю містять значний фактологічний матеріал, що допомагає реконструювати важливі події та тенденції, зокрема становлення незалежної української держави, розвиток національної освіти, проблеми архівної роботи та взаємодію громадських діячів із владою.

Метою цієї статті є дослідження інтерв'ю як історичного джерела, що дозволяє аналізувати громадську діяльність Богдана Хаварівського у контексті трансформаційних процесів українського суспільства. Для досягнення цієї мети будуть розглянуті основні тематичні аспекти його розмов, окреслені особливості його громадянської позиції та внесок у національну культуру й архівну справу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні роки характеризуються зростанням наукового інтересу до дослідження життя та діяльності Богдана Хаварівського, що зумовлено необхідністю комплексного осмислення його ролі як громадсько-політичного діяча, культурно-просвітницького акти-

віста та архівіста. Аналіз сучасної історіографії дає можливість виокремити основні напрями дослідження постаті Б. Хаварівського, оцінити методологічні підходи до вивчення його діяльності та окреслити перспективи подальших наукових розвідок.

Значний внесок у дослідження становлення та діяльності Богдана Хаварівського зробила Г. Буяк [1–5]. У своїх працях дослідниця аналізує процес формування його світогляду на тлі соціально-політичних трансформацій другої половини ХХ ст. Особливу увагу приділено його активній участі в національно-демократичному русі, співпраці з громадськими організаціями та реалізації адміністративних ініціатив. Ці дослідження формують ґрунтовну базу для розуміння внеску Хаварівського у суспільний розвиток України в період кардинальних змін.

Дослідження значення спогадів як історичного джерела для вивчення життя і діяльності Б. Хаварівського представлено у статті А. Кліша та Я. Сека [6]. Автори розглядають методологічні аспекти аналізу спогадів, акцентуючи увагу на їхній суб'єктивності та водночас високій джерелознавчій цінності. Визначено специфічні аспекти формування історичної пам'яті про Хаварівського, що відображають його внесок у культурно-просвітницький рух, архівну справу та розвиток краєзнавства.

Ще одна праця А. Кліша та Я. Сека [7] присвячена аналізу внеску Богдана Хаварівського в освітній процес Тернопільського регіону. Автори досліджують його ініціативи в організації освітніх програм, підтримці педагогічних колективів і популяризації історико-культурної спадщини у навчальних закладах. Особливу увагу зосереджено на його співпраці з освітніми установами, ролі у створенні краєзнавчих гуртків та діяльності в межах методичних секцій. Дослідники наголошують, що Б. Хаварівський розглядав освіту як один із ключових інструментів національного відродження.

У статті М. Бармака та Р. Мельника «Особовий фонд Богдана Хаварівського як джерело вивчення його життя та діяльності» [8] здійснено комплексний аналіз архівних матеріалів, що містяться в особовому фонді видатного українського архівіста, краєзнавця та громадського діяча. Автори розглядають структуру фонду, зокрема службову та особисту кореспонденцію, рукописи, фотодокументи, а також матеріали, що висвітлюють його внесок у розвиток архівної справи та краєзнавчих досліджень. Особлива увага приділяється значенню цих документів для реконструкції біографії Хаварівського та оцінки його впливу на становлення української історіографії кінця ХХ – початку ХХІ ст. Дослідження демонструє джерелознавчу цінність особового фонду як бази для подальших історичних студій, а також підкреслює його роль у формуванні національної історичної пам'яті.

Особливе значення для аналізу постаті Хаварівського мають спогади його сучасників, зібрані у виданні «Усі ми будемо в архіві…» [9]. Це джерело містить інформацію про особистісний вимір його багатогранної діяльності, оцінки його внеску у розвиток української культури, краєзнавства, музейної та архівної справи. Комплексний характер цього видання відкриває можливості для дослідження не лише індивідуальних досягнень діяча, а й загального контексту культурних і суспільних процесів, у яких він брав активну участь.

Діяльність Богдана Хаварівського як архівіста ґрунтовно висвітлена у бібліографічному довіднику «Українські архівісти (XIX–XX ст.)» [10]. У ньому акцентується увага на його внеску у розвиток архівної справи в Україні, зокрема на ініціативах щодо створення особових фондів видатних діячів науки та культури. Ця діяльність мала важливе значення для збереження національної історичної пам'яті, оскільки сприяла формуванню документальних комплексів, що відображають культурно-історичні процеси другої половини XX ст.

Таким чином, аналіз сучасної наукової літератури підтверджує актуальність подальшого вивчення постаті Богдана Хаварівського. Його діяльність є важливим елементом історичного контексту періоду незалежності України, а його спадщина становить цінне джерело для дослідження суспільно-політичних і культурних трансформацій другої половини XX – початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу. Інтерв'ю з Богданом Хаварівським становить важливе первинне джерело, що дозволяє не лише реконструювати біографічні дані видатного українського архівіста, але й простежити особливості його професійної та громадської діяльності в контексті розвитку архівної справи в Тернопільській області. Аналіз змісту інтерв'ю свідчить про високий рівень комунікативної компетентності респондента, що проявляється у здатності чітко аргументувати власні позиції, а також у використанні широкого фактичного матеріалу, зокрема, прикладів із практики роботи архівної установи.

Використання інтерв'ю як історичного джерела сприяє залученню особистісного та емоційного виміру професійної діяльності Богдана Хаварівського, що є важливим для розуміння його мотивації, ціннісних орієнтацій та етичних засад. Окреслені у розмові аспекти стосуються не лише життєвого шляху (випадковий прихід до архівної справи, кар'єрний розвиток, участь у реформуванні освітньої політики), але й специфіки функціонування архіву (процес оновлення історичної пам'яті, розсекречення документів, організація та формування архівних фондів).

Інтерв'ю «На цвинтарі таємниць» є важливим джерелом для вивчення громадської діяльності Богдана Хаварівського в перші роки незалежності України. У ньому розкриваються ключові аспекти його діяльності як директора Державного архіву Тернопільської області, активного учасника національно-демократичного руху та ініціатора реабілітації репресованих. Хаварівський підкреслює роль архівів у відновленні історичної пам'яті, наголошуючи на

значенні документальних свідчень для встановлення історичної правди про радянські репресії, діяльність ОУН і УПА, а також про замовчувані сторінки історії Тернопільщини. Значна увага приділена проблемі доступу до архівних матеріалів, зокрема кримінальних справ репресованих осіб та документів колишнього КДБ, що дає змогу простежити перші кроки розсекречення інформації в пострадянський період. Важливою темою є процес відновлення історичної топоніміки та культурної спадщини міста, у якому Хаварівський відігравав ключову роль. Також він акцентує на проблемі збереження архівних матеріалів, зокрема нелегальної передачі документів і ризику їх втрати. Аналізуючи інтерв'ю, можна зробити висновок, що Богдан Хаварівський був не лише архівістом, а й активним громадським діячем, який сприяв збереженню та популяризації національної історії. Це джерело дозволяє оцінити його внесок у формування національної пам'яті та осмислення радянського минулого через архівні документи [11, с. 4].

Інтерв'ю Богдана Хаварівського «У Криму найдешевша "московська" горілка...» є цінним джерелом для аналізу його громадсько-політичної діяльності, особливо у контексті суспільно-політичної ситуації в Криму в перші роки незалежності України. Хаварівський виступає не лише як архівіст, а й як активний учасник загальнонаціонального дискурсу щодо державної політики в Криму та відносин між українцями, кримськими татарами та проросійськими силами. Інтерв'ю містить його спостереження щодо впливу російських медіа на формування громадської думки та підкреслює важливість інформаційної політики України. Він звертає увагу на складне становище української громади в Криму, брак підтримки з боку Києва, недостатнє забезпечення українських шкіл та інституцій. Особливий акцент зроблено на символічних політичних жестах, як-от ставлення кримських татар до радянської спадщини під час вшанування річниці депортації. Крім того, Хаварівський аналізує економічну ситуацію, побутові умови та суспільні настрої, наголошуючи на відмінності між реальним станом справ і пропагандистськими повідомленнями російських ЗМІ. Інтерв'ю дозволяє оцінити його громадянську позицію, політичну обізнаність та бачення необхідних заходів для збереження української присутності в Криму. Це джерело важливе для розуміння суспільних настроїв у регіоні на початку 1990-х років, а також для аналізу політичних стратегій українських інтелектуалів і громадських діячів у той період [12].

Інтерв'ю «Неповернені скарби і... яблука з Довженкового саду» (1994) є цінним джерелом для дослідження ролі Богдана Хаварівського в процесах повернення національно-культурних цінностей України, а також його громадської та професійної діяльності у сфері архівістики та історичної пам'яті. Основна увага в розмові зосереджена на проблемі реституції культурної спадщини, втрачених або переміщених під час воєн і окупацій. Хаварівський

акцентує на необхідності створення національної бази даних щодо зниклих пам'яток, підкреслюючи роль міжнародного співробітництва та механізмів міжнародного права у цій справі. Він аналізує складну ситуацію з поверненням документів та мистецьких об'єктів, особливо з Росії та Польщі, наголошуючи на недотриманні міжнародних домовленостей. Особливий інтерес становить його доповідь про втрати архівних фондів Тернопільщини, що надає детальну характеристику втрат історичних джерел унаслідок воєн, окупацій та політичних репресій. Також інтерв'ю розкриває роль Хаварівського як активного учасника міжнародних наукових ініціатив і адвоката українських інтересів на міжнародній арені. Окрім цього, воно містить значний символічний пласт, зокрема, через згадку про поїздку до Сосниці, на батьківщину Олександра Довженка, що підкреслює значення культурної пам'яті та спадщини у формуванні національної ідентичності. Загалом, інтерв'ю не лише документує внесок Хаварівського в українську архівну справу, але й демонструє його ширшу громадянську позицію, спрямовану на відновлення історичної справедливості та збереження національної пам'яті [13].

У іншому інтерв'ю зосереджується увагу на ключових подіях та тенденціях, таких як зміни у кадровій структурі архівної служби, матеріально-технічне забезпечення, а також взаємодія архіву з іншими установами (зокрема, співпраця з архівом СБУ, організація виставкової діяльності, публікаційна активність).

Богдан Хаварівський демонструє глибоке знання сучасних методів архівної роботи, що підтверджується його детальним описом процесів розсекречення документів, створення спеціальних фондів та запровадження заходів для забезпечення доступності архівних матеріалів. У розмові містяться численні згадки про значущість архівної справи для збереження національної пам'яті, що дає підстави для висвітлення соціальної ролі архівних установ у сучасному історіографічному дискурсі.

Респондент акцентує увагу на тому, що архів не лише виконує функцію збереження документів, а й є важливим елементом національної культурної спадщини та інструментом наукових досліджень. Використовуючи особистий досвід, він розкриває виклики, з якими зіштовхувалася архівна справа під час окупаційного та постокупаційного періодів, а також фактори, що впливали на ефективність її функціонування. Важливу роль у цьому контексті відігравали професійні та особистісні якості Богдана Хаварівського – відданість справі, працелюбність, стратегічне мислення та комунікативні навички.

Інтерв'ю є інформативним джерелом, яке дозволяє оцінити високий рівень професійної етики, громадянської свідомості та внеску Богдана Хаварівського у становлення архівної справи в регіоні. Аналіз тексту засвідчує важливість особистісного чинника у формуванні архівної політики та його вплив на

збереження культурної спадщини, що є актуальною проблемою сучасної української історіографії [14].

Інтерв'ю з Богданом Хаварівським, проведене в межах проєкту «Незалежні інтерв'ю до двадцятиріччя Незалежності України», є важливим джерелом для вивчення його суспільно-громадської діяльності. Даний матеріал містить значний фактичний матеріал, що дозволяє не лише реконструювати біографію архівіста, але й проаналізувати його громадянську позицію, оцінку соціально-політичних процесів, а також визначити роль у становленні національної ідентичності та розвитку архівної справи в Україні.

Центральне місце в інтерв'ю займає висвітлення внеску Хаварівського у реформування освітньої сфери та архівної діяльності. Його участь у трансформації української шкільної освіти наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років розглядається як один із ключових етапів національно-культурного відродження України. Особливо важливими є його свідчення про перехід від радянської моделі навчання до українознавчого змісту освіти, що відображає загальні тенденції декомунізації та гуманітарної політики в пострадянський період.

Окрему увагу приділено аналізу архівної діяльності Хаварівського, яка визнається одним із ключових напрямів його громадської роботи. В інтерв'ю підкреслюється, що за час його керівництва Державним архівом Тернопільської області вдалося уникнути втрати цінних документів, а бібліотечний фонд установи було суттєво розширено. Крім того, Хаварівський ініціював серію видань «Корені і крона», що сприяло популяризації історії Тернопільщини та розширенню джерельної бази для наукових досліджень.

Значна частина інтерв'ю присвячена аналізу політичних трансформацій в Україні після 1991 року. Респондент критично оцінює соціально-політичні процеси, звертаючи увагу на такі явища, як корупція, політичний популізм, маніпуляції громадською думкою. Водночас він наголошує на необхідності збереження національної єдності та спростовує концепції територіального поділу країни.

Особлива увага приділяється розвитку Тернополя як культурного та духовного центру регіону. Хаварівський аналізує архітектурні зміни, соціально-економічні трансформації та збереження культурної спадщини міста, відзначаючи його багатокультурний характер, що поєднує українську, польську та єврейську традиції.

У контексті аналізу суспільних процесів респондент акцентує увагу на ролі молоді в подальшому розвитку держави. Він висловлює сподівання на зростання патріотизму та громадянської свідомості серед молодих українців, наголошуючи на необхідності формування національної еліти.

Таким чином, інтерв'ю з Богданом Хаварівським є не лише біографічним джерелом, а й важливим документом для дослідження суспільно-політичної

історії України, процесу державотворення та ролі громадських діячів у національно-культурному відродженні. Його зміст дозволяє оцінити значення інтелектуальної та професійної діяльності Хаварівського для становлення архівної справи, збереження історичної пам'яті та розвитку громадянського суспільства в Україні [15].

Висновки. Аналіз інтерв'ю як історичного джерела засвідчив його важливу роль у вивченні громадської та професійної діяльності Богдана Хаварівського. Інтерв'ю дозволяє реконструювати біографічний шлях діяча, простежити його внесок у розвиток архівної справи, освіти, а також оцінити його громадянську позицію щодо ключових політичних і соціокультурних процесів в Україні.

Розгляд змісту інтерв'ю підтвердив його високу інформативну цінність, зокрема у висвітленні таких аспектів, як реформування національної освіти в перші роки незалежності, модернізація архівної сфери, організація розсекречення історичних документів та збереження історико-культурної спадщини. Важливою є позиція Хаварівського щодо значення архіву не лише як сховища документів, а як інституції, що відіграє ключову роль у формуванні національної пам'яті та ідентичності.

Аналіз інтерв'ю також дозволив простежити еволюцію політичних поглядів респондента, його критичне ставлення до певних суспільно-політичних явищ, зокрема корупції, маніпуляцій у політиці та проблем інтеграції України в європейський простір. Значна увага в інтерв'ю приділена питанню формування громадянського суспільства та ролі молоді у майбутньому розвитку держави, що відображає загальну концепцію респондента про необхідність виховання національної еліти.

Таким чином, інтерв'ю з Богданом Хаварівським є не лише джерелом біографічної інформації, але й важливим документом для аналізу історичних процесів, що відбувалися в Україні у період незалежності. Воно дає змогу не лише оцінити особистий внесок Хаварівського у розвиток архівної та освітньої сфер, а й простежити тенденції суспільно-політичного розвитку України. Відтак, використання інтерв'ю як джерела дослідження громадської діяльності є перспективним напрямом історіографічних студій, що дозволяє розширити підходи до аналізу суспільних процесів та ролі окремих постатей у формуванні історичної пам'яті та національної ідентичності.

Література

1. Буяк Г. Становлення Богдана Хаварівського як особистості, громадсько-політичного і культурно-просвітницького діяча (друга половина XX – початок XXI ст.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія». Вип. 2(47). 2022. С. 67–74.

2. Буяк Г. Екслібрис у творчості Богдана Хаварівського // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. 2023. Том 39. С. 256–267.

3. Буяк Г. Громадсько-політична діяльність Богдана Хаварівського (кінець 1980-х – 1990-х рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: «Історія». 2024. Випуск 1. С. 20–25.

4. Буяк Г. Б. Громадсько-політична і культурно-просвітницька діяльність Богдана Хаварівського (1948–2016 рр.): історіографія проблеми. // Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том XIV: Виміри сталого розвитку в теорії та практиці / [Ред.: Я. Ґжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін-Ужгород-Перемишль-Херсон: Посвіт, 2023. С. 14–16.

5. Буяк Г. Адміністративна діяльність Богдана Хаварівського (1990–1992 рр.) // Історична наука у XXI столітті: виклики та перспективи: Матеріали наукової конференції. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2023. С. 129–133.

6. Кліш А., Секо Я. Спогади як джерело вивчення життя та діяльності Богдана Хаварівського // Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»). Випуск № 12(30) 2024. С. 1495–1507. https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-12(30)-1495-1506

7. Klish A, Seko Ya. The Role of Bohdan Khavarivsky in the Development of the Education System of Ternopil's Region // Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Історія та археологія», Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Державне управління»,Серія "Техніка"). 2025. Вип. 1(31). С. 1063–1075. https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-1(31)-1063-1075

8. Бармак М.В., Мельник Р.П. Особовий фонд Богдана Хаварівського як джерело вивчення його життя та діяльності // «Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)»: журнал. 2025. № 1(31) 2025. С. 2021–2033. https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-1(31)-2021-2033

9. Усі ми будемо в архіві…: Книга пам’яті про Богдана-Романа Хаварівського (1948-2016) / уклад. У. Хаварівський, М. Хаварівська. Тернопіль : Джура, 2018. 719 с.

10. Українські архівісти (XIX–XX ст.) Бібліографічний довідник. Київ. 2007. С. 649–650.

11. На цвинтарі таємниць (Розмову з директором обласного державного архіву Б. Хаварівським вів Я. Гулько // Тернопіль вечірній. 1993. 28 серпня. С. 4. (Суботні зустрічі).

12. У Криму найдешевша “Московська” горілка. Але брехня “Останкіно” може коштувати дорого (Розповідь Богдана Хаварівського про відвідини Криму записав Володимир Тарасенко) // Тернопіль вечірній. 1994. 8 червня. (Актуальне інтерв'ю).

13. Неповернені скарби і... яблука з Довженкового саду (Інтерв’ю з Богданом Хаварівським - учасником національного семінару “Проблеми повернення національно-культурних пам’яток, втрачених або переміщених під час Другої світової війни”, який відбувся під патронатом ЮНЕСКО у Чернігові. Вів розмову Володимир Тарасенко) // Тернопіль вечірній. Тернопіль. 1994. 2 листопада.

14. Архіваріус Богдан Хаварівський:"Приємно бути потрібним...". URL: https://te.20minut.ua/ua-i-svit/arhivarius-bogdan-havarivskiypriemno-buti-potribnim-146978.html

15. [1] Богдан Хаварівський: «Я вірю в нашу молодь». URL: https://lypa.com.ua/2011/08/bohdan-havarivskyj-ya-viryu-v-nashu-molod

References:

1. Buiak H. Stanovlennia Bohdana Khavarivskoho yak osobystosti, hromadsko-politychnoho i kulturno-prosvitnytskoho diiacha (druha polovyna XX – pochatok XXI st.) [Formation of Bohdan Khavarivskyi as a personality, public-political and cultural-educational figure (second half of the 20th - beginning of the 21st century)] // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia «Istoriia». Vyp. 2(47). 2022. S. 67–74. [in Ukrainian]

2. Buiak H. Ekslibrys u tvorchosti Bohdana Khavarivskoho [Ex-libris in the work of Bohdan Khavarivskyi] // Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiienka. Istorychni nauky. 2023. Tom 39. S. 256–267. [in Ukrainian]

3. Buiak H. Hromadsko-politychna diialnist Bohdana Khavarivskoho (kinets 1980-kh – 1990-kh rr.) [Social and political activity of Bohdan Khavarivskyi (late 1980s - 1990s)] // Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: «Istoriia». 2024. Vypusk 1. S. 20–25. [in Ukrainian]

4. Buiak H. B. Hromadsko-politychna i kulturno-prosvitnytska diialnist Bohdana Khavarivskoho (1948–2016 rr.): istoriohrafiia problemy [Public-political and cultural-educational activities of Bohdan Khavarivskyi (1948–2016): historiography of the problem] // Rozvytok suchasnoi osvity i nauky: rezultaty, problemy, perspektyvy. Tom XIV: Vymiry staloho rozvytku v teorii ta praktytsi / [Red.: Ya. Gzhesiak, I. Zymomria, V. Ilnytskyi]. Konin-Uzhhorod-Peremyshl-Kherson: Posvit, 2023. S. 14–16. [in Ukrainian]

5. Buyak H. Administratyvna diialnist Bohdana Khavarivskoho (1990–1992 rr.) [Administrative activity of Bohdan Khavarivskyi (1990–1992)] // Istorychna nauka u XXI stolitti: vyklyky ta perspektyvy: Materialy naukovoi konferentsii. Ternopil: Vyd-vo TNPU im. V. Hnatiuka, 2023. S. 129–133. [in Ukrainian]

6. Klish A., Seko Ya. Spohady yak dzherelo vyvchennia zhyttia ta diialnosti Bohdana Khavarivskoho [Memories as a source for studying the life and work of Bohdan Khavarivsky] // Visnyk nauky ta osvity (Seriia "Filolohiia", Seriia "Pedahohika", Seriia "Sotsiolohiia", Seriia "Kultura i mystetstvo", Seriia "Istoriia ta arkheolohiia"). Vypusk № 12(30) 2024. S. 1495–1507. https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-12(30)-1495-1506 [in Ukrainian]

7. Klish A, Seko Ya. The Role of Bohdan Khavarivsky in the Development of the Education System of Ternopil's Region // Aktualni pytannia u suchasnii nautsi (Seriia "Istoriia ta arkheolohiia", Seriia "Pedahohika", Seriia "Pravo", Seriia "Ekonomika", Seriia "Derzhavne upravlinnia", Seriia "Tekhnika"). 2025. Vyp. 1(31). S. 1063–1075. https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-1(31)-1063-1075 [in English]

8. Barmak M.V., Mel'nyk R.P. Osobovyy fond Bohdana Khavarivs'koho yak dzherelo vyvchennia yoho zhyttia ta diyal'nosti [Personal fund of Bohdan Khavarivsky as a source of studying his life and activities] // «Vysnyk nauky ta osvity (Seriya "Filolohiia", Seriya "Pedahohika", Seriya "Sotsiologiia", Seriya "Kul'tura i mystetstvo", Seriya "Istoriia ta arkheolohiia")»: zhurnal. 2025. No. 1(31) 2025. S. 2021–2033. https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-1(31)-2021-2033 [in Ukrainian]

9. Usi my budemo v arkhivi…: Knyha pam’iati pro Bohdana-Romana Khavarivskoho (1948–2016) [All of us will be in the archive...: Book of memory about Bohdan-Roman Khavarivskyi (1948-2016)] / uklad. U. Khavarivskyi, M. Khavarivska. Ternopil: Dzhura, 2018. 719 s. [in Ukrainian]

10. Ukrainski arkhivisty (XIX–XX st.) Bibliografichnyi dovidnyk [Ukrainian archivists (19th–20th centuries) Bibliographic guide]. Kyiv. 2007. S. 649–650. [in Ukrainian]

11. Na tsvyntari taiemnyts (Rozmovu z dyrektorom oblasnoho derzhavnoho arkhivu B. Khavarivskym viv Ya. Hulko [At the Cemetery of Secrets (A conversation with the director of the regional state archive B. Khavarivskyi was conducted by Ya. Gulko] // Ternopil vechirnii. 1993. 28 serpnia. S. 4. (Subotni zustrichi). [in Ukrainian]

12. U Krymu naideshevsha “Moskovska” horilka. Ale brekhnia “Ostankino” mozhe koshtuvaty doroho (Rozpovid Bohdana Khavarivskoho pro vidvidyny Krymu zapysav Volodymyr Tarasenko) [In Crimea, the cheapest “Moscow” vodka. But the lies of “Ostankino” can cost a lot (Bohdan Khavarivskyi’s story about his visit to Crimea was recorded by Volodymyr Tarasenko)] // Ternopil vechirnii. 1994. 8 chervnia. (Aktualne interv'iu). [in Ukrainian]

13. Nepoverneni skarby i... yabluka z Dovzhenkovoho sadu (Interv'iu z Bohdanom Khavarivskym - uchasnykom natsionalnoho seminaru "Problemy povernennia natsionalno-kulturnykh pamiatok, vtrachenykh abo peremishchenykh pid chas Druhoi svitovoi viiny", yikyi vidbuvsia pid patronatom YUNESKO u Chernihovi. Viv rozmovu Volodymyr Tarasenko) [Unreturned treasures and... apples from Dovzhenko's orchard (Interview with Bohdan Khavarivskyi - a participant in the national seminar "Problems of returning national cultural monuments lost or displaced during the Second World War", which took place under the patronage of UNESCO in Chernihiv. The conversation was conducted by Volodymyr Tarasenko)] // Ternopil vechirnii. Ternopil. 1994. 2 lystopada. [in Ukrainian]

14. Arkhivariius Bohdan Khavarivskyi: "Pryiemno buty potribnym..." [Archivarius Bohdan Khavarivsky: "It's nice to be needed..."]. URL: https://te.20minut.ua/ua-i-svit/arhivarius-bogdan-havarivskiypriemno-buti-potribnim-146978.html [in Ukrainian]

15. Bohdan Khavarivskyi: «Ya viryu v nashu molod'» [Bohdan Khavarivsky: "I believe in our youth".]. URL: https://lypa.com.ua/2011/08/bohdan-havarivskyj-ya-viryu-v-nashu-molod [in Ukrainian]

УДК 908(051)"2000/2024"

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-1094-1107

Зозуля Володимир Сергійович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти кафедри історії і культури України та спеціальних історичних дисциплін, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м.Переяслав, тел.: (063) 688-86-06, https://orcid.org/0009-0002-1228-3071

ЖУРНАЛ «КРАЄЗНАВСТВО» ЯК НОСІЙ СУЧАСНОЇ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОЇ ДУМКИ (2000–2024)

Анотація. У статті аналізується практика висвітлення на сторінках фахового видання – журналу «Краєзнавство» – матеріалів, які формують сучасну історико-краєзнавчу думку.

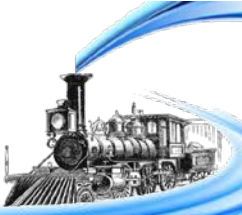
Зазначається, що в авторських публікаціях та офіційних документах Національної спілки краєзнавців України на сторінках часопису всебічно осмислюється та систематизується напрацьований досвід, порушуються проблеми оновлення теоретико-методологічних засад розвитку українського краєзнавства.

Констатується, що важливе значення для формування сучасної історико-краєзнавчої думки на сторінках журналу «Краєзнавство» мають публікації науковців і керівників регіональних організацій Національної спілки краєзнавців України, які відбивають думки і погляди на шляхи розвитку краєзнавства, ґрунтовані на наукових узагальненнях практики краєзнавчих осередків.

Доводиться, що оприлюднення на сторінках журналу «Краєзнавство» матеріалів з'їздів та публікацій керівників Національної спілки краєзнавців України, дає змогу простежити формування і розвиток історико-краєзнавчої думки в Україні на початку XXI ст.

Аналізується внесок очільників краєзнавчого руху в Україні Петра Тронька і Олександра Реєнта в оновлення й удосконалення теоретико-методологічної бази краєзнавства в аналізований нами у статті період. У своїх працях, на основі узагальнення та осмислення багатогранної практики краєзнавчих організацій і краєзнавчого руху загалом, очільники краєзнавців України здійснили наукову розробку теоретико-методологічних засад сучасного краєзнавства та запропонували шляхи їх удосконалення.

Аналіз статей журналу "Краєзнавство" дає змогу дійти висновку, що для краєзнавчої спільноти і широкої громадськості на сьогодні є актуальні та невідкладні завдання і основні напрями практичної діяльності, що постали, особливо перед Національною спілкою краєзнавців України, у час історичних

викликів і воєнної загрози. Встановлено, що в журналі активно представлені окремі разові рубрики, які присвячені проблемам теорії та методології різних напрямів краєзнавства.

Робиться висновок, що журнал «Краєзнавство» у 2000–2024 рр. відігравав важливу роль у формуванні та розвитку вітчизняної історико-краєзнавчої думки. Публікації часопису сприяють виробленню і реалізації інноваційних концепцій організаційної, науково-дослідної та просвітницько-виховної функцій краєзнавства.

Використано історичний, аналітичний і описовий методи. Досліджувані фрагменти праць регіональних авторів піддано зіставному і контекстуальному аналізу.

Ключові слова: історія, краєзнавство, журнал «Краєзнавство», Національна спілка краєзнавців України, історико-краєзнавча думка, редакційна політика, часопис.

Zozulia Volodymyr Serhiyovych a graduate of the third (educational and scientific) level of higher education, Department of History and Culture of Ukraine and Special Historical Disciplines, Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav, Pereyaslav, tel.: (063) 688-86-06, https://orcid.org/0009-0002-1228-3071

THE LOCAL HISTORY MAGAZINE «*KRAYEZNAVSTVO*» AS A CARRIER OF MODERN HISTORICAL AND LOCAL HISTORY THOUGHT (2000–2024)

Abstract. The article analyzes the practice of covering materials that form modern historical and local history thought on the pages of a professional publication – the Local History magazine «*Krayeznavstvo*».

It is noted that the authors' publications and official documents of the National Union of Local Historians of Ukraine comprehensively interpret and systematize the accumulated experience on the pages of the magazine, raise the problems of updating theoretical and methodological foundations of the development of Ukrainian local history.

It is stated that the publications of scientists and heads of regional organizations of the National Union of Local Historians of Ukraine, which reflect thoughts and views on the ways of developing local history based on scientific generalizations of the practice of local history centers, are of great importance for the formation of modern historical and local history thought on the pages of the Local History magazine «*Krayeznavstvo*».

It is proved that the publication of materials of congresses and the leaders of the National Union of Local Historians of Ukraine on the pages of the Local History magazine «*Krayeznavstvo*» makes it possible to trace the formation and development of historical and local history thought in Ukraine at the beginning of the 21st century.

The contribution of the leaders of the local history movement in Ukraine, Petro Tronko and Oleksandr Reient, to the renewal and improvement of theoretical and methodological basis of local history in the period analyzed in the article is consudered. In their works, based on the generalization and comprehension of the multifaceted practice of local history organizations and the local history movement in general, the leaders of local historians of Ukraine carry out scientific development of theoretical and methodological foundations of modern local history and proposed ways to improve them.

The analysis of the articles of the Local History magazine *"Krayeznavstvo"* makes it possible to conclude that for the local history community and the general public today there are relevant and urgent tasks and main areas of practical activity that have arisen, especially for the National Union of Local Historians of Ukraine, at the time of historical challenges and military threat. It has been established that the magazine actively presents separate one-time columns devoted to the problems of theory and methodology of various areas of local history.

It is concluded that the Local History magazine «*Krayeznavstvo*» in 2000 – 2024 played an important role in the formation and development of domestic historical and local history thought. The magazine's publications contribute to the development and implementation of innovative concepts of organizational, research and educational functions of local history.

Historical, analytical and descriptive methods have been used. The studied fragments of the works of regional authors are subjected to comparative and contextual analysis.

Keywords: history, local history, Local History magazine «*Krayeznavstvo*», National Union of Local Historians of Ukraine, historical and local history thought, editorial policy, magazine.

Постановка проблеми. Соціокультурний простір України XXI ст. формується в умовах динамічного розвитку сучасних інформаційних технологій, одним із сегментів яких є періодичні видання наукового та науково-популярного спрямування. Серед таких видань вирізняється заснований ще у 1927 році журнал «Краєзнавство», який став тоді і залишається до нині єдиним загальноукраїнським часописом, тематика якого повністю присвячена висвітленню розвитку краєзнавчого руху в Україні та регіональних досліджень, інноваційних процесів в історичній науці та краєзнавстві.

З'ясовано, що одним із тематичних напрямів наукового видання є публікація матеріалів, які формують українську історико-краєзнавчу думку – теоретико-методологічну основу розвитку сучасного краєзнавства. Тому ця тема набуває особливої актуальності і потребує подальшої наукової розробки. Цим також зумовлена і мета даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теми висвітлення на сторінках журналу «Краєзнавство» історії формування історико-краєзнавчої думки лише дотично у своїх публікаціях торкалися О. Бажан [1], В. Милько [2], В. Савчук [3], Д. Бровендер [4]. Предметом же спеціального дослідження ця тема ще не стала.

Мета статті полягає в аналізі змісту і тематики журналу «Краєзнавство» та з'ясуванні особливостей висвітлення на його сторінках історії формування української історико-краєзнавчої думки на початку XXI ст. (2000–2024).

Виклад основного матеріалу. Динамічний і наповнений новими реаліями та викликами розвиток українського суспільства супроводжується інтенсифікацією сучасної науки, формуванням нових методологічних засад та дослідницьких методик, підходів і концепцій. У цьому контексті відповідальні завдання стоять перед українським краєзнавством.

Пошук власного місця в науковому і соціокультурному просторі висуває перед краєзнавством необхідність всебічного осмислення і систематизації напрацьованого за багато десятиліть досвіду. Провідну роль у цьому відігравало і продовжує відігравати єдине на сьогодні спеціалізоване наукове видання історико-краєзнавчого профілю – журнал «Краєзнавство», який від самого початку свого створення системно і послідовно висвітлює проблеми краєзнавства, роблячи вагомий внесок у формування і розвиток вітчизняної історико-краєзнавчої думки.

Під історико-краєзнавчою думкою ми розуміємо сукупність ідей, поглядів і уявлень про формування теоретико-методологічного підґрунтя розвитку краєзнавства, вироблення і реалізації на практиці інноваційних концепцій організаційної, науково-дослідної та просвітницько-виховної функцій краєзнавства.

Започатковане ще в 1920–1930-х на сторінках часопису обговорення теми теоретико-методологічних засад краєзнавчого руху продовжилося і набуло розвитку з відродженням журналу у роки незалежності України, передусім після набуття часописом у 2000 р. статусу наукового видання.

У 2001 р. голова Всеукраїнської спілки краєзнавців України академік П. Тронько, визначаючи першочергові завдання Спілки, у своїй статті зі сторінок журналу «Краєзнавство» заявив, що для того, «щоб успішно розвивати краєзнавство, нам слід поліпшити наукову роботу з теорії історії краєзнавства в Україні» [5]. Він також наголосив, що дуже важливо, щоб «фундаментальні дослідження були здійснені на принципах об'єктивності та історизму, з позицій правди, щоб так відтворити складну, героїчну і багатостраждальну історію українського народу, щоб у майбутньому не було соромно за написане і видане нинішнім поколінням учених і краєзнавців» [6].

Аналіз змісту та тематики публікацій журналу «Краєзнавство», опрацювання та співставлення сформульованих на його сторінках поглядів авторів і положень офіційних документів дає підстави стверджувати, що у часописі,

окрім оприлюднення результатів дослідницько-пошукової роботи, важливе місце посідає наукове узагальнення краєзнавчої практики і вироблення теоретико-методологічних векторів українського краєзнавства та подальшого розвитку сучасної історико-краєзнавчої думки. Редакційна колегія розглядає цей напрямок як один із пріоритетів журналу і який значною мірою визначає місце часопису у сучасному соціально-культурному і краєзнавчому просторі. Усього з цієї теми у 2000–2024 рр. в журналі вміщено 94 публікації (прораховано нами за номерами журналу «Краєзнавство» за 2000–2024 рр.)

Розглядаючи журнал «Краєзнавство» як платформу для оприлюднення теоретико-методологічних напрацювань і важливий чинник формування сучасної історико-краєзнавчої думки, вбачаємо доцільним журнальні матеріали цієї проблематики умовно поділити на дві основні групи: 1) авторські наукові статті; 2) матеріали з'їздів, пленумів, засідань президії НСКУ, науково-практичних конференцій та інших організаційно-наукових заходів.

Аналізуючи у хронологічній послідовності публікації першої групи, варто виділити серед них найбільш, на наш погляд, значимі. Передусім, це авторські статті керівників Національної спілки краєзнавців України. Голова НСКУ (тоді – Всеукраїнської спілки краєзнавців) академік НАН України П. Тронько у першому випуску часопису «Краєзнавство» з грифом «науковий журнал» (2000 р.) у своїй статті «Краєзнавство на межі тисячоліть» зробив всебічний аналіз стану українського краєзнавства з часу його відродження у роки незалежності України та окреслив стратегічні напрями його розвитку як чинника сучасних державо-творчих процесів. Зазначено, що «у час становлення незалежної Української держави нам украй необхідно зайнятися відновленням історичної пам'яті, духовності через вивчення минувшини кожного куточка рідної землі, створення вичерпних літописів усіх регіонів, великих і маленьких населених пунктів…, висвітлення маловідомих сторінок, пов'язаних з героїчною історією нашого народу». Серед актуальних проблем, над вирішенням яких має бути сконцентрована увага краєзнавства як галузі науки і громадського руху, автор виокремив: збереження історико-культурної спадщини і пам'яткоохоронну справу; вироблення концепції розвитку музейництва у нових умовах та впровадження новітніх, відповідаючи світовим стандартам форм і методів роботи музеїв [7].

Для удосконалення теоретико-методологічної бази вітчизняного краєзнавства важливе значення мають й інші публікації П. Т. Тронька різного часу на сторінках журналу. Так, проблемам теорії і практики краєзнавства України присвячені його статті «Краєзнавство незалежної України: на часі нові завдання» [5] та «Сучасні завдання краєзнавства на рубежі тисячоліть» [8].

Важливе значення для формування сучасної історико-краєзнавчої думки на сторінках журналу «Краєзнавство» мають публікації науковців і керівників регіональних організацій НСКУ, які відбивають думки і погляди на шляхи

розвитку краєзнавства, ґрунтовані на наукових узагальненнях практики краєзнавчих осередків.

Так, харківська науковиця О. Кашаба на сторінках головного краєзнавчого часопису у своїй статті «Феномен історичного краєзнавства в контексті історичної науки» (2005) констатує, що відмінними рисами українського краєзнавства на зламі тисячоліть стали відродження історичної пам'яті, піднесення народної творчості і сплеск культурного життя. На думку авторки, така зацікавленість краєзнавством в Україні має низку причин, серед яких вона виділяє наступні:

- «по-перше, ріст інтересу до історії недавнього минулого пов'язаний зі зміною соціально-економічних і політичних пріоритетів суспільства і держави, а це в свою чергу спонукає дослідників звертатися до локальної тематики;

- по-друге, ми спостерігаємо кризу методологічних засад, кризу панівної парадигми історичного знання, тому історики намагаються не торкатися складних методологічних питань;

- по-третє, останнім часом до наукового обігу впроваджуються нові джерела, насамперед на регіональному рівні, і, як правило, історики зацікавлені в аналізі цієї інформації;

- по-четверте, вчені намагаються подолати хибне уявлення про те, що «мала історія» може існувати без власного методологічного фундаменту;

- по-п'яте, набуває популярності так звана «історія повсякденності», що зміщує пріоритет досліджень на користь історії краю, родини, соціальної історії. Антропологічний підхід зосереджує увагу дослідників на ментальності, етносі людей минулого, на символах і цінностях, в основі яких найчастіше лежать регіональні відмінності» [9].

До обговорення на сторінках журналу «Краєзнавство» теоретико-методологічних аспектів сучасної історико-краєзнавчої думки у 2011 р. долучився досвідчений науковець і багаторічний очільник Волинської обласної організації НСКУ Г. Бондаренко. На основі аналізу здобутків у теорії і методології історичного краєзнавства він торкається проблеми використання різних підходів до регіональної історії та мікроісторії.

Як одне з важливих завдань історичного краєзнавства автор виокремлює формування історичного мислення, логіки історичного пізнання та розуміння суті історичного процесу на конкретних прикладах регіональної, близької людям історії «малої батьківщини». На основі конкретних історичних знань, вони за допомогою історичного мислення матимуть можливість оцінювати минуле рідного краю, пізнавати історичний досвід минулих поколінь і робити прогнози на майбутнє. Цьому сприяють регіональні програми таких започаткованих освітніх курсів та факультативів як «Київщинознавство», «Поділезнавство» та інші.

Мікроісторія, історія краю, населеного пункту, вважає Г. Бондаренко, завжди глибша і конкретніша, ніж історичні узагальнення. Передусім, це стосується долі окремої людини, яка стає «джерелом, фактом, подією, явищем, важливим для вивчення історичного процесу. Тому сьогодні краєзнавство є ще й тією наукою, на якій найбільше ґрунтується історія повсякдення, що наповнюється змістом традиційної побутової культури, долі людини як історичного джерела». Органічний зв'язок, робить висновок автор, краєзнавчих досліджень з усною народною історією, з історією повсякдення, визначає сьогодні нові методологічні підходи в історичній науці та історичному краєзнавстві [10].

У контексті розвитку шкільного краєзнавства актуальним є дослідження теоретико-методологічних, організаційних та навчально-методичних аспектів краєзнавчої підготовки учнів загальноосвітньої школи. Опираючись на результати теоретико-методологічного аналізу краєзнавчої освіти В. Кремінь на сторінках журналу робить висновок, що в сучасній соціокультурній дійсності вона віддзеркалює стан вітчизняного краєзнавства і визначає його потужні ресурси у загальній системі освіти. А це, в свою чергу, вимагає якісного переосмислення й подальшої трансформації її змістових характеристик.

На думку автора, видається доцільним розглядати розвиток краєзнавства і краєзнавчої освіти в полікультурному контексті – історичному діалозі, взаємовідновлювальних стосунках зі світовим художнім, духовним, ідеологічним, соціокультурним процесом. У межах курсу краєзнавства, вважає В. Кремінь, набувають актуальності національні і світові культурно-мистецькі та природні явища, що «безпосередньо чи опосередковано виявляється в межах рідного краю, а модифіковані соціокультурні традиції впливають на стилістич-ний характер творчості носія культури» [11].

Роль і місце музейництва у розвитку краєзнавства крізь призму теоретичного інтегрування у багатьох своїх працях на сторінках журналу «Краєзнавство» розглядає Р. Маньковська. Як перспективний напрям у розвитку музейництва вона виокремлює використання Інтернет-технологій, що відкриває великі можливості для комунікації музею з широкою аудиторією відвідувачів, ознайомлює їх з матеріальним і духовним культурним надбанням, розширює міжмузейні контакти [12].

На переконання авторки, потребують всебічного дослідження теоретико-методологічні основи української музеології, розвитку власної національної термінологічної системи у співвідношенні з міжнародною музеологічною парадигмою. Цьому, стверджує Р. Маньковська, сприятиме пожвавлення наукових дискусій серед українських фахівців, підготовка національного музеологічного глосарія, проведення музейного з'їзду тощо. Розвиток теоретичної думки і поширення наукових знань з музеології позитивно вплинуть на формування вітчизняної музеології як науки [13].

До проблем методології історії повсякденності привертає увагу О. Удод, який на сторінках журналу «Краєзнавство» аналізує стан дослідження в українській історичній науці цього актуального напряму вітчизняної історіографії, у тому числі і в краєзнавстві. Окреслюючи напрями досліджень з питань методології історії повсякденності, автор виокремлює такі суттєві ознаки сучасного вивчення історії повсякденності: 1) повсякденність як предметна сфера історичної реальності, що набула самодостатності і самостійності з чітким розмежуванням макроісторії і мікроісторії; 2) історія повсякденності оформила власні методологічні підходи і свій інструментарій, які дають змогу достовірно реконструювати історичні реалії та будувати певні концептуальні моделі; 3) історія повсякденності долучила до своєї методології інструментарій інших дисциплін, спонукала до інтеграційних процесів в історичній науці і гуманітаристиці в цілому; 4) історія повсякденності дозволила уникнути поширеного раніше схематизму в історичній реконструкції минулого, оцінити його з антропоцентричних позицій, долаючи абстрагованість політичного рівня аналізу подій, фактів, явищ [14].

Прикладом теоретичного осмислення різних аспектів сучасного краєзнавства можуть бути статті й інших науковців, які своїми напрацюваннями збагачують вітчизняну історико-краєзнавчу думку. Так, проблема вивчення історії міст і сіл на сторінках часопису стала темою статті І. Рибака («Історія сільських населених пунктів Хмельниччини: методика краєзнавчого дослідження») [15], В. Студінського («Фінанси українських міст: методологічні питання історико-краєзнавчого дослідження») [16], О. Бажана («Документи радянських спецслужб як джерело вивчення історії міст і сіл України 1920–1940-х років») [17].

Продовжуючи роботу над оновленням і удосконаленням теоретико-методологічної бази краєзнавства початку 2000 р. і, передусім напрацювання П. Тронька, вагомий внесок у формування на сторінках журналу сучасної історико-краєзнавчої думки вносить його наступник – нинішній голова НСКУ О. Реєнт. У своїх працях, на основі узагальнення і осмислення багатогранної практики краєзнавчих організацій і краєзнавчого руху в цілому, він здійснює наукову розробку теоретико-методологічних засад сучасного краєзнавства, пропонує шляхи їх удосконалення.

Зокрема, науково-методологічні засади сучасного краєзнавства він сформулював у своїй статті в № 1–2 журналу за 2017 р. Підкреслив, що інтенсивний розвиток сучасної науки характеризується методологічними проривами, стрімким поширенням новітніх дослідницьких методик, що вимагає від краєзнавства йти в ногу з часом, щоб не опинитися на узбіччі наукового процесу. В сучасних умовах, – зазначив О. Реєнт, – у зв'язку з акцентом на розширену трактовку об'єктно-предметної сфери краєзнавства, нагальною потребою бачиться відпрацювання методики досліджень на мезо- і макрорівнях досліджень. І без використання досягнень інших дисциплін тут не обійтися [18].

Актуальністю позначена стаття О. Реєнта у журналі № 2 за 2024 р. у якій він веде мову про роль і місце українського краєзнавства у сучасних реаліях і викликах. Автор наголошує, що у час суворих випробувань з особливою силою розкривається державотворчий потенціал краєзнавства як надзвичайно важливого засобу формування національно свідомого громадянина України, готового до активної участі у житті держави та захисту її суверенітету і територіальної цілісності. Усі регіональні організації, виходячи з конкретних можливостей, проводять активну діяльність з розвитку краєзнавства у своїх регіонах. У статті сформульовано першочергові завдання Національної спілки краєзнавців України і рекомендовано форми конкретної роботи.

Зі сторінок журналу О. Реєнт доводить до краєзнавчої спільноти і широкої громадськості актуальні та невідкладні завдання і основні напрями практичної діяльності Спілки, що постали перед нею у час історичних викликів і загроз: «1. Серед основних напрямів фундаментальних досліджень пріоритетне місце має посісти проблематика локальних вимірів російсько-української війни, з'ясування регіональних особливостей цього протистояння та окупаційного режиму. 2. Нинішня війна змінює акценти у державній політиці пам'яті та громадських мнемонічних акціях. НСКУ ініціює звернення до керівництва України з приводу організації та інституційно-фінансової підтримки пошуково-видавничого проєкту «Книга Пам'яті України: російсько-українська війна». Його мета полягає у тому, аби на державному рівні забезпечити увічнення пам'яті всіх жертв України у цій війні, сформувати загальну базу даних про загиблих військовослужбовців та цивільне населення.

Краєзнавці покликані стати основними виконавцями цього проєкту разом із представниками освітніх та академічних установ, як це було у 1990-ті рр., коли реалізовувався подібний проєкт, присвячений Другій світовій війні».

Особливе місце в краєзнавчої діяльності, зазначає О. Реєнт, посідає формування нової галереї історичних постатей сучасності – героїв війни, видатних воєначальників, відомих державних, громадських, релігійних діячів, волонтерів. На спілчанах лежить відповідальність за меморіалізацію подій війни на місцях, організацію і гармонізацію пам'яттєвого простору в кожному населеному пункті, проведення просвітницько-виховних заходів серед молоді, участь в експертизі відповідних проєктів місцевої влади у вказаній сфері [19].

Важливим внеском у формування історико-краєзнавчої думки є опубліковані в журналі «Краєзнавство» матеріали з'їздів, пленумів, засідань президії НСКУ, а також нарад, науково-практичних конференцій, круглих столів та інших організаційно-наукових заходів. В них містяться підкріплені конкретними прикладами аналітичні узагальнення процесу розвитку краєзнавства, у тому числі і на регіональному та місцевому рівнях.

Оприлюднені в журналі доповіді, виступи на з'їздах та пленумах Спілки, постанови та резолюції є результатами колективних, нерідко дискусійних,

думок і поглядів щодо оцінки стану та пошуку і вироблення шляхів розвитку вітчизняного краєзнавства. У цьому вбачається підсилення репрезентативності висновків таких матеріалів щодо розробки теоретико-методологічних засад краєзнавства.

Важливою віхою в історії Спілки краєзнавців став IV з'їзд, який Спілка вперше провела у новій якості – національної творчої спілки (НСКУ). У звітній доповіді підбито підсумки і проаналізовано роботу краєзнавців України у міжз'їздівський період 2003–2008 рр. Зроблено, доповнений виступами делегатів узагальнюючий висновок про те, що краєзнавці України, об'єднані в Спілку, за цей час зробили помітний внесок у справу дослідження регіональної історії, духовного відродження і національно-патріотичного виховання громадян. Виходячи з цього висновку з'їзд сформулював пріоритет практичної діяльності Спілки: «Завдання неупереджених дослідників, які стоять на позиціях реалізму, історичної правди, полягає у зваженому, глибоко обґрунтованому висвітленні історичного процесу в усій його складності та суперечності. Історичний пошук має бути пошуком істини, і краєзнавчим дослідженням тут належить особлива роль» [20].

У звіті правління на V з'їзді НСКУ 2012 р. проблеми теоретико-методологічного спрямування знайшли відображення у розділі «Науково-методична робота та видавнича діяльність». Підводячи підсумки краєзнавчої роботи за 2008–2011 рр., підкреслено, що важливим результатом роботи Спілки стало зростання ролі краєзнавства в суспільстві, зміцнення регіональних осередків та їх вплив на духовне життя, надання Спілці статусу Національної. Ставилось завдання ініціювати та розробку і затвердження нової загальнодержавної Програми розвитку краєзнавства до 2025 р. і програм обласного рівня. У звітній доповіді як основному документі з'їзду, відображався тогочасний стан історико-краєзнавчої думки і з його врахуванням було визначено пріоритетні вектори прикладання зусиль Спілки на наступний п'ятирічний період:

«– фундаментальні наукові дослідження по всіх складових напрямах: історичному, географічному, туристичному, релігійному, освітянському, культурно-мистецькому, музейному, бібліотечному та інших; проведення наукових конференцій, круглих столів, науково-методичних семінарів тощо;

– видавнича діяльність, публікація результатів наукового пошуку в наукових, науково-популярних і періодичних виданнях;

– просвітницько-виховні акції та популяризація краєзнавства;

– пам'яткоохоронна робота;

– наукова експертиза проектів державних органів та громадських об'єднань дотичних до історико-культурної спадщини» [21].

Пошук оптимальних форм і методів діяльності НСКУ 2012–2016 рр. підвів наступний VI з'їзд НСКУ, який відбувся 23 січня 2017 р. Аналіз його документів і виступів делегатів засвідчив помітні, більш співзвучні вимогам часу акценти у

практичній роботі Спілки. У звіті правління на перший план було виведено організацій напрям діяльності усіх ланок Спілки, який передбачав посилення уваги до розширення структури, удосконалення координаційної роботи, що було закріплено внесеними з'їздом змін до Статуту НСКУ. Позитивно оцінена практика проведення засідань президії, вручення всеукраїнських краєзнавчих відзнак з виїздом в регіони. Науково-методичний та видавничий напрями орієнтовано на підготовку та видання літератури, реалізація краєзнавчих проектів, проведення конференцій та інших наукових заходів.

З'їзд наголосив на активізації співпраці Спілки з органами влади та з громадськими об'єднаннями, закладами освіти, культури, туризму, засобами масової інформації. Зазначалося, що в умовах активізації євроінтеграційних процесів важливо налагоджувати плідну співпрацю з науковими і навчальними установами, громадськими організаціями інших країн, передусім, Європейського Союзу [22].

Окрім оприлюднення на сторінках журналу матеріалів з'їздів та публікацій керівників НСКУ, які дають змогу простежити формування і розвиток історико-краєзнавчої думки в Україні на початку XXI ст., ця тема знаходила відображення також в матеріалах пленумів, засідань президії, нарад та виступах в засобах масової інформації.

Враховуючи широкий спектр теоретико-методологічних проблем розвитку краєзнавства, матеріали такого змісту на сторінках журналу переважно зосереджувались за основними напрямами у двох постійних тематичних рубриках – «Історія міст і сіл України: історико-теоретичні проблеми вивчення» та «Теоретико-методологічні засади освітянського краєзнавства».

Проблемам теорії та методології різних напрямів краєзнавства присвячувалися й такі окремі разові рубрики: «Освітянське краєзнавство: історія, теорія та методологія», «Проблеми теорії мікроісторичних досліджень», «Музейництво в Україні: історія та проблеми сучасного розвитку», «Південь України: історико-теоретичні проблеми вивчення», «Історія міст і сіл Волині: історико-теоретичні проблеми вивчення», «Кримознавство в системі української історичної науки» (складено нами за номерами журналу «Краєзнавство» за 2000–2024 рр.).

Висновки. Таким чином, журнал «Краєзнавство», окрім публікації результатів дослідження різних аспектів регіональної історії, висвітлення діяльності Національної спілки краєзнавців України та її осередків, на початку XXI ст. відіграє важливу роль у формуванні і розвитку вітчизняної історико-краєзнавчої думки. Проблеми вироблення і реалізації на практиці інноваційних концепцій організаційної, науково-дослідної та просвітницько-виховної функцій краєзнавства на сторінках журналу порушували керівники Спілки, відомі науковці. Узагальнені розробки теоретико-методологічних засад розвитку вітчизняного краєзнавства оприлюднювалися в матеріалах з'їздів НСКУ, пленумів, нарад та інших науково-організаційних заходів Спілки.

Література:

1. Бажан О., Левченко В., Левченко С. До 90-ї річниці часопису «Краєзнавство» (1927–2017): історія, статистика, особливості. *Краєзнавство*. 2017. № 3–4. С. 8–21.

2. Милько В. І. Журнал «Краєзнавство» у веб-просторі: статистика та форми репрезентації. *Краєзнавство*. 2017. № 3–4. С. 42–47; Милько В. Журнал «Краєзнавство» в мережі Інтернет. *Національна Спілка краєзнавців України в інформаційному просторі. До 90-річчя журналу «Краєзнавство»*. Київ: НСКУ, 2017. С. 176–177.

3. Савчук В. О. Журнал «Краєзнавство» як феномен краєзнавчого руху в Україні *Краєзнавство*. 2002. № 1–4. С. 25–26.

4. Бровендер Д. Часопис «Краєзнавство» у розбудові історичного краєзнавства в Україні: до 20-ї річниці діяльності (1993–2013 рр.). *Краєзнавство*. 2013. № 4. С. 8–21.

5. Тронько П. Т. Краєзнавство незалежної України: на часі нові завдання. *Краєзнавство*. 2001. № 1–4. С. 24–30.

6. Тронько П. Т. Краєзнавство України напередодні ІІІ з'їзду Всеукраїнської спілки краєзнавців. *Краєзнавство*. 2003. № 1–4. С. 7–12.

7. Тронько П. Краєзнавство на межі тисячоліть. *Краєзнавство*. 2000. № 1–2. С. 8–19.

8. Тронько П. Сучасні завдання краєзнавства на рубежі тисячоліть. *Краєзнавство.* 2002. № 1–4. С. 8–10.

9. Кашаба О. Феномен історичного краєзнавства в контексті розвитку історичної науки. *Краєзнавство*. 2005. № 1–4. С. 31–34.

10. Бондаренко Г. Теоретичні та методологічні проблеми історичного краєзнавства. *Краєзнавство*. 2011. № 3. С. 23–28.

11. Кремінь В. Вітчизняне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасної освітньої парадигми. *Краєзнавство.* 2011. № 3. С. 10–15.

12. Маньковська Р. Сучасні музейні комунікації та перспективи розвитку. *Краєзнавство.* 2013. № 3. С. 75–84.

13. Маньковська Р. Музеологія як наукова галузь: сучасний дискурс та проблема теоретичного інтегрування. *Краєзнавство*. 2009. № 3–4. С. 36–44.

14. Удод О. Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії. *Краєзнавство*. 2010. № 3. С. 6–9.

15. Рибак І. Історія сільських населених пунктів Хмельниччини: методика краєзнавчого дослідження. *Краєзнавство*. 2013. № 3. С. 27–31.

16. Студінський В. Фінанси українських міст: методологічні питання історико-краєзнавчого дослідження. *Краєзнавство*. 2012. № 4. С. 23–27.

17. Бажан О. Документи радянських спецслужб як джерело вивчення історії міст і сіл України 1920–1940-х років. *Краєзнавство*. 2009. № 3–4. С. 85–87.

18. Реєнт О. Журнал «Краєзнавство»: історія та сучасні напрями діяльності. *Краєзнавство*. 2017. № 3–4. С. 5–7.

19. Реєнт О. Державотворчий потенціал українського краєзнавства у контексті 70-річчя утворення Черкаської області. *Краєзнавство*. 2024. № 2. С. 7–12.

20. Звіт правління Національної спілки краєзнавців України (доповідь голови правління Спілки, академіка НАН України Петра Тронька). *Краєзнавство*. 2009. № 1–2. С. 4–12.

21. Звіт правління Національної спілки краєзнавців України (доповідь голови НСКУ члена-кореспондента НАН України Олександра Реєнта). *Краєзнавство.* 2012. № 1. С. 13–22.

22. Звіт правління Національної спілки краєзнавців України VI з'їзду НСКУ (доповідь голови НСКУ, члена-кореспондента НАН України Олександра Реєнта). *Краєзнавство*. 2017. № 1–2. С. 10–19.

References:

1. Bazhan, O., Levchenko, V., & Levchenko, S. (2017). Do 90-yi richnytsi chasopysu «Krayeznavstvo» (1927–2017): istoriya, statystyka, osoblyvosti [To the 90th anniversary of the magazine "Local History" (1927–2017): History, statistics, features]. *Krayeznavstvo – Local History* (No. 3-4, pp. 8-21) [in Ukrainian].

2. Bazhan, O. (2009). Dokumenty radianskykh spetssluzhb yak dzherelo vyvchennia istorii mist i sil Ukrainy 1920–1940-kh rokiv [Documents of Soviet special services as a source for studying the history of Ukrainian cities and villages in the 1920s-1940s]. *Krayeznavstvo – Local History* (No. 3-4, pp. 85-87) [in Ukrainian].

3. Bondarenko, G. (2011). Teoretychni ta metodolohichni problemy istorychnoho krayeznavstva [Theoretical and methodological problems of historical local history]. *Krayeznavstvo – Local History* (No. 3, pp. 23-28) [in Ukrainian].

4. Brovender, D. (2013). Chasopys «Krayeznavstvo» u rozbudovi istorychnoho krayeznavstva v Ukrayini: do 20-yi richnytsi diyalnosti (1993–2013 rr.) [The magazine "Local History" in the development of historical local history in Ukraine: To the 20th anniversary of activity (1993-2013)]. *Krayeznavstvo –Local History* (No. 4, pp. 8-21) [in Ukrainian].

5. Kashaba, O. (2005). Fenomen istorychnoho krayeznavstva v konteksti rozvytku istorychnoyi nauky [The phenomenon of historical local history in the context of the development of historical science]. *Krayeznavstvo – Local History* (No. 1-4, pp. 31-34) [in Ukrainian].

6. Kremin, V. (2011). Vitchyznyane krayeznavstvo: stratehichni oriyentyry suchasnoyi osvitnoyi paradyhmy [Domestic local history: strategic guidelines of the modern educational paradigm]. *Krayeznavstvo – Local History* (No. 3, pp. 10-15) [in Ukrainian].

7. Mankovska, R. (2013). Suchasni muzeyni komunikatsiyi ta perspektyvy rozvytku [Modern museum communications and development prospects]. *Krayeznavstvo – Local History* (No. 3, pp. 75-84) [in Ukrainian].

8. Mankovska, R. (2009). Muzeolohiia yak naukova haluz: suchasnyi dyskurs ta problema teoretychnoho intehruvannia [Museology as a scientific field: modern discourse and the problem of theoretical integration]. *Krayeznavstvo – Local History* (No. 3–4, pp. 36-44) [in Ukrainian].

9. Mylko, V. (2017). Zhurnal «Krayeznavstvo» u veb-prostori: statystyka ta formy reprezentatsiyi [The magazine «Local History» in the web space: statistics and forms of representation]. *Krayeznavstvo – Local History* (No. 3-4, pp. 42-47); Mylko, V. (2017). Zhurnal «Krayeznavstvo» v merezhi Internet [The magazine «Local History» on the Internet]. *Natsionalna Spilka krayeznavtsiv Ukrayiny v informatsiynomu prostori. Do 90-richchya zhurnalu «Krayeznavstvo» – The National Union of Local Historians of Ukraine in the information space. To the 90th anniversary of the magazine* «*Local History*» (pp. 176-177). Kyiv: NSKU [in Ukrainian].

10. Savchuk, V. (2002). Zhurnal «Krayeznavstvo» yak fenomen krayeznavchoho rukhu v Ukrayini [The magazine "Local History" as a phenomenon of the local history movement in Ukraine]. *Krayeznavstvo – Local History* (No. 1-4, pp. 25-26) [in Ukrainian].

11. Studinskyi, V. (2012). Finansy ukrayinskykh mist: metodolohichni pytannya istoryko-krayeznavchoho doslidzhennya [Finances of Ukrainian cities: Methodological issues of historical and local history research]. *Krayeznavstvo – Local History* (No. 4, pp. 23-27) [in Ukrainian].

12. Reient, O. (2017). Zhurnal «Krayeznavstvo»: istoriya ta suchasni napryamy diyalnosti [Magazine "Local History": History and modern directions of activity]. *Krayeznavstvo – Local History* (No. 3-4, pp. 5-7) [in Ukrainian].

13. Reient, O. (2024). Derzhavotvorchyi potentsial ukrayinskoho kraieznavstva u konteksti 70-richchia utvorennia Cherkaskoyi oblasti [The state-building potential of Ukrainian local history in the context of the 70th anniversary of the formation of the Cherkasy region]. *Krayeznavstvo – Local History* (No. 2, pp. 7-12) [in Ukrainian].

14. Rybak, I. (2013). Istoriia silskykh naselenykh punktiv Khmelnychchyny: metodyka kraieznavchoho doslidzhennia [History of rural settlements of the Khmelnytskyi region: Methods of local history research]. *Krayeznavstvo – Local History* (No. 3, pp. 27-31) [in Ukrainian].

15. Tronko, P.T. (2001). Kraieznavstvo nezalezhnoyi Ukrayiny: na chasi novi zavdannya [Local history of independent Ukraine: New tasks are needed]. *Krayeznavstvo – Local History* (No. 1-4, pp. 24-30) [in Ukrainian].

16. Tronko, P.T. (2003). Kraieznavstvo Ukrayiny naperedodni III zizdu Vseukrainskoi spilky kraieznavtsiv [Local history of Ukraine on the eve of the 3rd Congress of the All-Ukrainian Union of Local Historians]. *Krayeznavstvo – Local History* (No. 1-4, pp. 7-12) [in Ukrainian].

17. Tronko, P.T. (2000). Kraieznavstvo na mezhi tysiacholit [Local history at the turn of the millennium]. *Krayeznavstvo – Local History* (No. 1-2, pp. 8-19) [in Ukrainian].

18. Tronko, P.T. (2002). Suchasni zavdannia kraieznavstva na rubezhi tysiacholit [Modern tasks of local history at the turn of the millennium]. *Krayeznavstvo – Local History* (No. 1-4, pp. 8-10) [in Ukrainian].

19. Udod, O. (2010). Istoriia povsiakdennosti yak providnyi napriam ukrayinskoi istoriohrafii [The history of everyday life as a leading direction of Ukrainian historiography]. *Krayeznavstvo – Local History* (No. 3, pp. 6-9) [in Ukrainian].

20. Zvit pravlinnia Natsionalnoi spilky kraieznavtsiv Ukrainy (dopovid holovy pravlinnia Spilky, akademika NAN Ukrainy Petra Tronka) [Report of the Board of the National Union of Local Historians of Ukraine (report by the Chairman of the Board of the Union, Academician of the NAS of Ukraine Petro Tronko)] (2009). *Krayeznavstvo – Local History* (No. 1-2, pp. 4-12) [in Ukrainian].

21. Zvit pravlinnia Natsionalnoi spilky kraieznavtsiv Ukrainy (dopovid holovy NSKU chlena-korespondenta NAN Ukrainy Oleksandra Reienta) [Report of the Board of the National Union of Local Historians of Ukraine (report by the Chairman of the National Union of Local Historians of Ukraine, Corresponding Member of the NAS of Ukraine Oleksandr Reient)] (2012). *Krayeznavstvo – Local History* (No. 1, pp. 13-22) [in Ukrainian].

22. Zvit pravlinnia Natsionalnoi spilky kraieznavtsiv Ukrainy VI zizdu NSKU (dopovid holovy NSKU, chlena-korespondenta NAN Ukrainy Oleksandra Reienta) [Report of the Board of the National Union of Local Historians of Ukraine of the 6th Congress of the National Union of Local Historians of Ukraine (report by the Chairman of the National Union of Local Historians of Ukraine, Corresponding Member of the NAS of Ukraine Oleksandr Reient)]. (2017). *Krayeznavstvo – Local History* (No. 1-2, pp. 10-19) [in Ukrainian].

УДК 327(438:430:437.3/.6)«1920/1929»

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-1108-1119

Зуляк Іван Степанович доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, тел.: (0352) 53-59-01, https://orcid.org/0000-0003-3758-2019

МІЖНАРОДНІ КОНВЕНЦІЇ ПОЛЬЩІ З НІМЕЧЧИНОЮ ТА ЧЕХОСЛОВАЧЧИНОЮ У 1920-Х РР.

Анотація. У 1920-х рр. Польща уклала низку міжнародних конвенцій з Німеччиною та Чехословаччиною, скерованих на врегулювання територіальних, політичних та економічних питань, що виникли після Першої світової війни. Ці угоди були частиною ширшої системи європейських договорів, які визначали кордони, забезпечували права національних меншин та регулювали співпрацю між країнами. Зокрема, ключовими домовленостями були Женевська конвенція 1922 р. щодо Верхньої Сілезії між Польщею та Німеччиною, а також угоди між Польщею та Чехословаччиною, що стосувалися кордонів та економічного співробітництва. Вони відігравали важливу роль у стабілізації міжнародних відносин у Центральній Європі, хоча не змогли повністю усунути напруженість між державами. Однак, попри досягнуті домовленості, польсько-німецькі та польсько-чехословацькі відносини залишалися складними. Зокрема, Женевська конвенція 1922 р. визначала особливий статус Верхньої Сілезії, встановлюючи міжнародний контроль над дотриманням прав польської та німецької меншин у регіоні. Проте Німеччина не полишала спроб переглянути положення цієї угоди, що спричиняло періодичні дипломатичні конфлікти. Щодо відносин із Чехословаччиною, ключовими питаннями залишалися територіальні суперечки, особливо щодо Тешинської Сілезії, Спіша та Орави. Попри низку угод, остаточного вирішення конфлікту так і не було досягнуто, що сприяло напруженості між країнами. Польща та Чехословаччина намагалися співпрацювати у сфері економіки та безпеки, зокрема в рамках Малої Антанти та польсько-румунсько-чехословацьких ініціатив, однак глибокі політичні розбіжності унеможливили створення стабільного союзу. У другій половині 1920-х рр. Польща намагалася балансувати між збереженням стабільних відносин із західними сусідами та зміцненням власної міжнародної позиції. Проте, невирішені територіальні суперечки та відмінності в геополітичних інтересах не дозволили створити довготривалу систему співпраці. Це сприяло тому, що в 1930-х рр. напруга між країнами зросла, що врешті-решт стало одним із чинників нестабільності в

Центральній Європі напередодні Другої світової війни. Загалом, міжнародні конвенції Польщі з Німеччиною та Чехословаччиною у 1920-х рр. мали значний вплив на політичну карту Центральної Європи, проте вони не змогли повністю врегулювати територіальні та національні суперечності. Накопичені в цей період проблеми стали передумовами майбутніх конфліктів у регіоні в наступні десятиліття.

Ключові слова: міжнародні конвенції, Польща, Німеччина, Чехослваччина, митна справа, малий прикордониий рух, митний нагляд, митні збори.

Zulyak Ivan Stepanovych Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Archaeology and Special Branches of Historical Sciences, Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil, tel.: (0352) 53-59-01, https://orcid.org/0000-0003-3758-2019

INTERNATIONAL CONVENTIONS OF POLAND WITH GERMANY AND CZECHOSLOVAKIA IN THE 1920S.

Abstract. In the 1920s, Poland concluded a number of international conventions with Germany and Czechoslovakia aimed at resolving territorial, political, and economic issues that arose after World War I. These agreements were part of a broader system of European treaties that defined borders, ensured the rights of national minorities, and regulated cooperation between countries. In particular, the key agreements were the 1922 Geneva Convention on Upper Silesia between Poland and Germany, as well as agreements between Poland and Czechoslovakia concerning borders and economic cooperation. They played an important role in stabilizing international relations in Central Europe, although they could not completely eliminate tensions between the states. However, despite the agreements reached, Polish-German and Polish-Czechoslovak relations remained complicated. In particular, the Geneva Convention of 1922 defined the special status of Upper Silesia, establishing international control over the observance of the rights of the Polish and German minorities in the region. However, Germany did not give up attempts to revise the provisions of this agreement, which caused periodic diplomatic conflicts. As for relations with Czechoslovakia, territorial disputes remained key issues, especially regarding Cieszyn Silesia, Spiš and Orava. Despite a number of agreements, a final resolution of the conflict was never achieved, which contributed to tensions between the countries. Poland and Czechoslovakia tried to cooperate in the economic and security spheres, in particular within the framework of the Little Entente and the Polish-Romanian-Czechoslovak initiatives, but deep political differences made it impossible to create a stable union. In the second half of the 1920s, Poland tried to balance between maintaining stable relations with its western neighbors and

strengthening its own international position. However, unresolved territorial disputes and differences in geopolitical interests did not allow for the creation of a long-term system of cooperation. This contributed to the fact that in the 1930s, tensions between the countries increased, which ultimately became one of the factors of instability in Central Europe on the eve of World War II. In general, Poland's international conventions with Germany and Czechoslovakia in the 1920s had a significant impact on the political map of Central Europe, but they could not fully resolve territorial and national contradictions. The problems accumulated during this period became the prerequisites for future conflicts in the region in the following decades.

Keywords: international conventions, Poland, Germany, Czechoslovakia, customs, small border traffic, customs supervision, customs duties.

Постановка проблеми. У 1920-х рр. питання перетину кордонів та митного контролю між Польщею, Німеччиною та Чехословаччиною стало однією з ключових проблем міждержавних відносин. Після завершення Першої світової війни та встановлення нових кордонів унаслідок Версальського договору, Польща зіткнулася з необхідністю врегулювання торговельних, транспортних і безпекових аспектів перетину державних меж. Нові кордони розділили економічно взаємопов'язані регіони, що спричинило труднощі для місцевого населення, торгівлі та транспорту. Регулювання паспортного контролю, видачі віз та дозволів на перетин кордонів стало предметом переговорів між Польщею та її західними та південними сусідами. Польща створила митну варту для контролю за переміщенням товарів, протидії контрабанді та збору митних платежів. Це викликало протистояння з Німеччиною, яка прагнула отримати вигідніші умови торгівлі, та з Чехословаччиною, де через суперечки щодо Тешинської Сілезії виникали прикордонні інциденти. Введення митних зборів та обмежень на експорт і імпорт товарів створювало економічну напруженість. Польща, Німеччина та Чехословаччина мали різні економічні інтереси, що ускладнювало досягнення взаємовигідних угод. Суворі митні правила та економічні обмеження сприяли зростанню нелегальної торгівлі та несанкціонованого перетину кордону. Попри укладені угоди та спроби дипломатичного врегулювання, митні суперечки та питання перетину кордону залишалися актуальними протягом усього міжвоєнного періоду, впливаючи на політичну та економічну стабільність у Центральній Європі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження міжнародних конвенцій між Польщею, Німеччиною та Чехословаччиною у 1920-х рр. привертало увагу багатьох істориків та науковців. Зовнішньополітичні пріоритети Польщі міжвоєнної доби вивчала Л. Алексієвець [1, с. 194–202] та В. Гевко [2, с. 149–152], усталення кордонів Польщі 1918–1923 рр. О. Парнета [3, с. 138–144], становлення польських кордонів після Першої світової війни та їх міжнародно-

правове визнання О. Скрипник [4, с. 139–166]. Особливості визначення прикордонних меж у Станіславівському воєводстві в 1920-х рр., переміщення громадян і матеріальних цінностей зі східних воєводств Другої Речі Посполитої (1920-ті рр.) та вплив Першої світової війни на становлення митних структур Другої Речі Посполитої досліджувала С. Кулик [5, с. 98–109; 6, с. 181–191; 7, с. 274–277] та інші автори. Наукова новизна задекларованої теми ґрунтується на тому, що досліджувана проблема практично науковцями не вивчалася.

Мета статті – аналіз міжнародних конвенцій, укладених між Польщею, Німеччиною та Чехословаччиною у 1920-х рр., з акцентом на питання перетину кордонів, митного контролю та функціонування митної варти. Завдання статті: виявлення основних викликів і суперечностей, які виникали в процесі встановлення митного режиму та регулювання прикордонного руху, а також оцінка його впливу на міжнародні відносини в регіоні; аналіз механізму контролю за митними процесами, питанням контрабанди та впливу митної політики на відносини між державами.

Виклад основного матеріалу. Після завершення Першої світової війни та укладення Версальського договору 1919 р. Польща отримала нові території, що викликало необхідність встановлення митного режиму та регулювання прикордонного руху з Німеччиною та Чехословаччиною. Польсько-німецькі та польсько-чехословацькі відносини у 1920-х рр. ускладнилися територіальними суперечками, зокрема через Верхню Сілезію та Тешинську область, а також економічними інтересами, пов’язаними з митною політикою та контролем за транзитними шляхами. У 1920-х рр. Польща уклала декілька ключових міжнародних конвенцій із Німеччиною та Чехословаччиною, які регулювали прикордонний рух та митну політику. Міжнародні конвенції Польщі з Німеччиною та Чехословаччиною мали як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, вони сприяли регулюванню прикордонного руху та економічних відносин між країнами. З іншого боку, нерівномірне виконання угод та перманентна напруженість у митній сфері лише посилювали конфлікти та створювали передумови для подальших суперечок у 1930-х рр. Зрештою, міжнародні домовленості не змогли повністю вирішити проблеми, пов’язані з перетином кордонів і митним контролем. Польща залишалася у вразливому становищі між двома сусідніми державами, які мали власні стратегічні інтереси в регіоні, що значною мірою вплинуло на подальшу ескалацію міжнародної напруженості напередодні Другої світової війни.

У конвенції «Ogólne wiadomości o konwencji między Polską i W. M. Gdańskiem a Niemcami w sprawie wolności tranzytu pomiędzy Prusam i Wschodn. a resztą Niemiec» [5] зазначалося, що стаття 89 Версальського договору покладала на Польщу зобов’язання забезпечити свободу транзиту для осіб, товарів, суден, вагонів та поштових транспортів, які рухалися транзитом зі Східної Пруссії до

інших територій Німеччини і навпаки через польську територію. Рада послів також надала вільний проїзд через територію Великопольського воєводства та Ґданська. З цих причин була включена відповідна стаття, цитована у вступі до конвенції. Свобода транзиту поширювалася на усі види транспорту – як наземного, так і водного, через території, повернуті Польщі від Німеччини. Це також стосувалося поштового, телеграфного та телефонного зв'язку. Транзитний платіж міг здійснюватися або за пільговими умовами, або за звичайним транзитом. Перевезення пасажирів відбувалося у пільговому режимі в спеціально призначених для цього потягах. Пасажири яких звільнялися від митних і паспортних формальностей, тому їх не зобов'язували мати паспорти або інші документи для посвідчення особи [9, s. 77].

Транзитні товари звільнялися від усіх митних зборів. Перевезення вантажів здійснювалося за пільговим транзитом цілими потягами. Перелік залізничних ліній, якими дозволявся пільговий транзит, згадувався у статті 23 конвенції. Пасажирські потяги або їх частини, що здійснювали пільговий транзит, супроводжували митні охоронці, тому квитки на перевезення багажу у таких поїздах не видавалися, транспортних документів не вимагали, багаж опечатували митники. У пільговому режимі дозволено перевезення військової техніки та майна. Конвоювання територією Польщі здійснювала польська митницею, а в районі Ґданська – відповідні функціонери [9, s. 78].

Транзитний транспорт водними шляхами здійснювався через річку Нотець, Бидгоський канал, Брду та Вислу. Транзитні судна мали причалювати до берега лише у тих місцях, де були митні пости або поліцейські ділянки. В окремих випадках ці судна могли причалювати до берега в інших місцях. Під час транзитного плавання судна мали бути опечатані митними печатками або під конвоєм. Їх зобов'язували мати митні сигнали: вдень – це синій трикутний прапор, розміщений на щоглі або древку, а також дві сині трикутні дошки, розміщені на обох кінцях судна. Вночі на кораблі повинні бути ліхтарі з синім світлом, що мали таку яскравість, щоб їх можна було помітити з відстані 2 км. У відповідності з вимогами ліхтарі розміщували на щоглі, димоході або стовпі, нижче від передніх вогнів, що світили білим кольором. На буксирах ліхтарі розташовували аналогічно, але нижче ½ від білого вогню на передній частині судна на ¼ нижче переднього світла [9, s. 78].

Для транзитного проїзду автомобілями та мотоциклами передбачено наступні чотири маршрути: Чухув–Хойніце–Старогард–Тчев–Кальтгоф–Мальборг; Піла–Єзерки–Вижиськ–Накло–Бидгощ–Фордон–Торонь–Ковалева–Бродниця–Нове Місто–Родзоне–Йлава; Свободзін–Тщель–Львів–Пневий–Познань–Гнєзно; Міліч–Здуни–Кротошин–Козьмін–Яроцин–Мирослав–Торунь–Ковалева–Бродниця. Вжешня–Ґнєзно–Торунь–Ковалева–Бродниця–Нове Місто–Родзоне–Йлава [9, s. 78].

«Wyciąg z układu Polsko-niemieckiego w sprawie uprzywilejowanego tranzytu międ zy Polskim Górnym Śląskiem, a resztą Polski przez niemieck i G. Śląsk» [10] інформував про те, що Німеччина надавала Польщі пільговий транзит для залізничного транзиту між польською Сілезією та іншими частинами Польщі (пільговий транзит) на таких лініях: Хожув–Бойтен Обербанхоф–Шарлей і далі Люблінець–Чізнау–Кезенбур–Костау–Hanulin (Біркенфельде) для пасажирських і вантажних перевезень; Хожув–Бойтен–Новий Бойтен–Новий Радзіонкув і далі Люблінець–Чізнау–Кенігсберг–Костау–Ганулін (Біркенфельде) для пасажирських перевезень; Шебзи (Моргенрот)–Карф–Бройтен–Штадвальд–Новий Радзіонкув і далі Люблінець–Чізнау–Крейзберг–Костау–Ганулін (Біркенфельде) для руху товарів; Люблінець–Чізнау–Курцбург–Костау–Ганулін (Біркенфельде) для вантажних перевезень [9, s. 79].

Рух через країну мав здійснюватися без перерви, враховуючи усі необхідні формальності. У випадку непередбачених обставин, таких, як-от: зміна погодних умов, для забезпечення безпеки, мали бути дотримані відповідні процедури для транспортування і захисту товарів і громадян. Важливо було забезпечити належні умови для руху, зокрема на таких транзитних шляхах, як Хожув–Сзарлей та Хожув–Новий Радзіонкув, щоб уникнути будь-яких затримок або проблем на транспорті [9, s. 79]. Їх метою було забезпечення найкращого виконання перевезень військової техніки, піхоти, груп або екіпажів, а також транспорту між поліцією та іншими службами усіх видів. Порушення безпеки, пов’язане з вибуховими речовинами, заборонялося. У разі аварії, будь-яке перевантаження можливе лише за умови, що це не зашкодить громадськості, охороні здоров’я та поліції [9, s. 80].

Пільговий транзитний рух підлягав контролю з боку країни транзиту та митного нагляду. Він мав відбуватися в німецькій Верхній Сілезії відповідно до положень, за умови, що потяг залишатиметься незмінним у своєму складі (крім технічних та експлуатаційних причин, таких, як-от: вимкнення двигунів через перегрів осі тощо) і мав рухатися без змін через увесь маршрут. Якщо потяг рухався між Шарлеєм і Новим Радзіонкувом та Люблінцем, то цей процес відбувався у межах району Хожув–Шарлея та Хебзі–Новий Радзіонкув, що підпадало під положення німецько-польської Верхньосілезької конвенції, укладеної 17 липня 1922 р., а також наступних резолюцій. Вагони і товари мали бути опломбовані митницею країни транзиту. Будь-яка інша митна діяльність не проводилася. Тимчасове зняття митних пломб у країні транзиту дозволялося тільки у випадку нещасних випадків або перешкод у русі [9, s. 80].

У випадках тимчасового зняття митних пломб на території країни транзиту рішення митниці базувалося на положеннях транзитної країни. Аналогічна процедура застосовувалася у випадках, коли митна пломба була пошкоджена під час транспортування, навмисно або випадково, або якщо

предмети були викрадені з вагона. У цьому випадку складався протокол з зазначенням обставин у присутності посадових осіб митниці. Вказувалися обставини, що до них призвели, фіксація подій у поїзному та вантажному списках, у митних і податкових документах. Подальше відправлення вагонів призупинялося з наведених причин і мало бути відновлене якомога швидше [9, s. 80–81].

Потяги або їх частини супроводжували посадові особи митниці країни транзиту. Вони мали право пересуватися в межах країни відправлення без виконання своїх обов'язків. Будь-який пільговий транзитний потяг супроводжував один або два охоронці. Якщо їх кількість була недостатньою, митні органи Німеччини могли призначити додатковий супровід. Однак їх кількість не могла перевищувати одного охоронця на чотири вагони. Польський уряд компенсував уряду Німеччини витрати на залізничний конвой або частини пасажирських поїздів. Це не порушувало положення статті 489 польсько-німецької Верхньосілезької конвенції, укладеної 15 травня 1922 р. Витрати на конвой розраховувалися за шкалою заробітної плати, на відрядження та інші правила, що застосовувалися в країні транзиту, для найнижчої категорії посадових осіб, покликаних виконувати цю службу згідно з положеннями. Для полегшення розрахунків визначалася одноразова сума, яка розраховувалася як середнє значення між найвищими та найнижчими зарплатами і середніми витратами на відрядження. Зазначені витрати на конвой відшкодовувалися за кожен попередній квартал на підставі накладної, яку транзитна країна надсилала польській митній службі у Верхній Сілезії. Оплата здійснювалася упродовж 14 днів з часу отримання рахунку у фінансовій конторі у Верхній Сілезії. Якщо платіж не буде здійснено в установлені терміни, на суму до сплати нараховували 5 %. Оплата здійснювалася у німецькій валюті [9, s. 81].

Пасажири та багаж, яких перевозили в пільговому транзитному русі, звільняли від усіх митних зборів та подібних платежів, за винятком відшкодування витрат готівкою. Те саме стосувалося товарів, що перебували в привілейованому транзитному русі, зокрема товарів і вантажів, що перевозили у поштових вагонах. Зареєстрований багаж під час транзиту транспортували у закритих купе. Опломбування багажного відділення митницею здійснювали тоді, коли потяг прибував на станцію кордону, при цьому митна охорона країни транзиту не перевіряла багаж. У такому випадку конвой митниці країни транзиту мав переконатися, що пломби залишалися цілими під час відправлення потяга з країни транзиту. У разі, якщо пасажири не могли продовжити поїздку через проблеми із залізничним сполученням або через нещасний випадок, змушені були залишити потяг, вони зі своїм багажем залишалися під наглядом митниці до наступного відправлення. Митні пломби, накладені органами країни-експортера, визнавалися митним структурами країни транзиту [9, s. 81–82].

Митне забезпечення товарів здійснювалося наступним чином: у випадку критих вагонів накладалася митна пломба, якщо товар знаходився у відкритому вагоні або якщо пломбування критого вагона було неможливим через наявність супроводжуючого персоналу або під час транспортування тварин тощо. Залізниця відправлення готувала потяг для кожного вантажу. До цього додавалися вантажні та поїзні листи, які здавалися залізниці країни транзиту. Поїзні та вантажні листи видавалися у десяти примірниках. Два примірники повертали офіційній особі на станції в'їзду для підтвердження від представника німецької залізниці про належне повернення товару, один примірник повертався до залізничної контори, що його видала, а також до митного офісу країни відправлення. Один примірник передавалися транзитній залізниці. З них один примірник залишався на вхідній станції для німецького митного та залізничного використання, п'ять примірників зберігалися німецькою митницею після відправлення товару [9, s. 82].

Конвенція між Польщею та Чехословаччиною, підписана в Празі 30 травня 1925 р. щодо полегшення малого прикордонного руху [11] передбачала, що прикордонними смугами вважатимуться території, що межували між собою, розташовані по обидва боки кордону, визначення яких залишалося на розсуд кожної зі сторін. Зазвичай, ширина прикордонної смуги не мала перевищувати 15 км з кожного боку кордону. Проте в тих випадках, де місцеві умови цього вимагали, ширина могла бути збільшена більше 15 км. Перелік населених пунктів, які знаходилися у прикордонній зоні, оприлюднювався відповідним чином. Особи, які проживали у прикордонній зоні упродовж останніх трьох місяців, мали право отримати перепустки, що дозволяло їм перетинати кордон і залишатися на іншій стороні, відповідно до положень наступних статей. Одноразові перепустки друкували на папері синього кольору, постійні перепустки – білого, господарські перепустки – червоного. Для оформлення перепусток використовувалися бланки, підготовлені Міністерством закордонних справ польською та чеською мовами, на основі зразків, доданих до конвенції. Перепустки містити печатку органу, що їх видав, фотографію власника, його підпис або інший власноручний знак. Фотографії не були потрібні, якщо власник перепустки надавав інше офіційне посвідчення особи, яке містило світлину [9, s. 85–86].

Перепустка надавала її власнику право перетинати кордон у визначених пунктах пропуску пішки, на коні, велосипеді, возі, санях, мотоциклі, автомобілі чи поїзді; перебувати в межах прикордонної смуги, що прилягала до району, в якому видана перепустка. У разі нагальної потреби орган, що видавав перепустку, міг надати дозвіл на перебування не лише в зазначеній зоні, а й у сусідніх районах. Орган, який видавав перепустку з таким дозволом, мав повідомити про це відповідну сторону. Перепустки видавалися адміністративними

органами І-ї інстанції: з польського боку – відповідними адміністративними органами, з чехословацького боку – адміністративними або правоохоронними органами І-ї інстанції, а також публічним судом І-ї інстанції. У випадках особливо термінової потреби та неможливості своєчасного отримання перепустки від компетентного органу, одноразову перепустку міг надати староста ґміни або окрема державна поліцейська дільниця на польській стороні та жандармські структури на чехословацькому боці. Одноразові перепустки видавалися терміном до 14 днів з дня видачі. Вони дозволяли перебувати на іншій стороні кордону не більше трьох днів, причому день першого перетину кордону не враховувався. Постійні перепустки видавалися на шість місяців особам, які регулярно перетинали кордон з професійних, економічних, релігійних, освітніх або інших особливих причин, зокрема з сімейних обставин. Постійні перепустки також надавалися особам, які відвідували навчальні заклади на іншому боці кордону [9, s. 86].

У межах малого прикордонного руху застосовувалися митні правила. Проте дозволялося перевезення певних товарів боковими дорогами прикордонної зони без сплати мита, якщо це було доцільно з огляду на місцеві умови. До таких товарів належали: натуральні та штучні добрива, льон і коноплі в стеблах, зелений або сухий корм (трава, сіно, солома, полова), сухе листя для підстилки, мох, очерет, звичайний будівельний пісок, гравій, глина (звичайна та гончарна), дрова (виключно для особистого користування мешканців прикордонної смуги), деревне вугілля, торф. Ліки, виготовлені в одній із прикордонних аптек за рецептом лікаря або іншого уповноваженого медичного працівника, можна було ввозити у невеликих кількостях, достатніх для особистих потреб, без спеціального дозволу адміністративних органів та без сплати митних зборів. У разі необхідності на рецептах зазначали «дуже терміново» [9, s. 89].

У «Витязі з договору між Республікою Польща та Чехословаччиною щодо взаємного прийому лікарів і акушерок на практику» зазначалося, що лікарі кожної з договірних сторін, які проживали у прикордонній зоні. мали право займатися медичною діяльністю у містах прикордонної смуги [12]. У прикордонній зоні кожної зі сторін, акушерки могли практикувати, якщо вони проживали у прикордонній зоні. Лікарі та акушерки, які бажали займатися практикою у прикордонній зоні іншої сторони, мали повідомити відповідний державного адміністративно-санітарний орган, надати довідку на право провадити медичну чи акушерську працю. Вони отримували дозвіл на виписування рецептів на ліки, виготовлених у невеликій кількості для індивідуальних потреб клієнтів, мали право перевозити через митний кордон на територію без спеціального дозволу [9, s. 95–96].

Якщо селянські угіддя або інше майно було розділене кордоном, їх подальша експлуатація не мала бути ускладнена чи унеможливлена через

встановлення кордону та пов'язані з ним правила. Зокрема, дозволялося безмитне переміщення худоби та сільськогосподарських інструментів, насіння для посіву, врожаю та худоби, що належали до цих господарств. Переміщення здійснювалося через спеціально визначені пункти перетину для відповідних господарств. Мешканці прикордонної зони, які виконували сільськогосподарські роботи на своїх полях, луках або інших земельних ділянках, що знаходилися на території сусідньої держави, мали право, без сплати митних зборів, переміщувати необхідних для роботи тварин, інструменти, насіння, а також вивозити урожай, зібраний із цих земель [9, s. 89].

У розпорядженні Міністерства внутрішніх справ від 8 травня 1926 р., виданому в погодженні з Міністерства фінансів, про визначення прикордонної смуги на кордоні з Чехословаччиною [13] наголошувалося на тому, що підставі артикулу 2 від 30 липня 1925 р. [14] щодо ратифікації конвенції Польщі та Чехословаччини з метою сприяння малому прикордонному руху підписали угоду в Празі 30 травня 1925 р. [15]. Ухвалено, що прикордонна смуга, охоплювала такі повіти і населені пункти, розташовані у прикордонних округах Сілезького воєводства: Щецинський (57); Рибницький (39); Краківського воєводства: Живецький (26); Маковський (7); Новотарзький (59); Новосончський (33); Грибовський (9); Горлицький (23); Ясельський (8); Львівське воєводство: Ліський (31); Сяноцький (34); Кросненський (11); Станіславське воєводство: Скольський (17); Турчанський (24); Косівський з присілком ґміни Жаб'є (8); Городчанський (1); Калузький (1); Надвірнянський (8); Долинський (5). Особи, які проживали у зазначених населених мали право отримати прикордонні перепустки відповідно до статті 2 та 3 конвенції. За їх видачу встановлювалися такі збори: за одноразову перепустку – 50 ґрошей; за постійну перепустку – 3 злотих; за господарську перепустку – 3 злотих [9, s. 92–95].

Висновки. У 1920-х рр. міжнародні конвенції між Польщею, Німеччиною та Чехословаччиною відігравали важливу роль у врегулюванні політичних, економічних та митних відносин між країнами Центральної Європи. Попри спроби створити стабільну систему міжнародних домовленостей, багато проблем залишалися невирішеними, що сприяло збереженню напруженості у регіоні. Зокрема, питання перетину кордонів і митного контролю стало одним із найскладніших аспектів міждержавних відносин. Польща, яка прагнула захистити свої економічні інтереси, запровадила жорстку митну політику, що призвело до торговельних суперечок із Німеччиною та Чехословаччиною. Попри укладення низки міжнародних конвенцій, зокрема Женевської конвенції 1922 р. між Польщею та Німеччиною, а також польсько-чехословацьких домовленостей щодо митного контролю, проблеми регіональної стабільності не були остаточно вирішені. Нестабільність у прикордонних регіонах, економічні бар'єри та політична недовіра сприяли подальшому загостренню відносин між

державами. Досвід міжнародних конвенцій Польщі з Німеччиною та Чехословаччиною у 1920-х рр. демонструє складність дипломатичних процесів між країнами з різними стратегічними інтересами. Аналіз цих домовленостей дає змогу глибше зрозуміти механізми врегулювання конфліктів у міжвоєнній Європі та їхній вплив на подальші події, що призвели до зростання напруженості у регіоні напередодні Другої світової війни.

Література:

1. Алексієвець Л. Зовнішньополітичні пріоритети Польщі міжвоєнної доби // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль. № 14. 2001. С. 194–202.

2. Гевко В. Пріоритети зовнішньої політики польської Речі Посполитої у міжвоєнний період // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль. 2002. Вип. 3. С. 149–152.

3. Парнета О. Польща 1918–1923 рр.: усталення кордонів держави // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2008. Вип. 17. С. 138–144.

4. Скрипник О. М. Становлення польських кордонів після першої світової війни та їх міжнародно-правове визнання / Польща у кінці XIX – першій половині XX століття: Колективна монографія / гол. редактор Горохівський П. І. Умань: ПВКП АЛМІ, 2018. С. 139–166.

5. Кулик С. Ю. Особливості визначення прикордонних меж у Станіславівському воєводстві в 1920-х рр. // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Історія. Чернівці: Чернівецький університет, 2023. № 2. С. 98–109.

6. Соломія Кулик Особливості переміщення громадян і матеріальних цінностей зі східних воєводств Другої Речі Посполитої (1920-ті рр.) // Rocznik Chełmski. Chełm. 2024. Том 28. S. 181–191.

7. Соломія Кулик. Вплив Першої світової війни на становлення митних структур Другої Речі Посполитої // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, приуроченої 110-й річниці початку Першої світової війни «Велика війна в історії людства» (м. Тернопіль, 16–17 жовтня 2024 р.). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2024. С. 274–277.

8. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Nr. 61/22 r. Poz. 549.

9. Zbiór ustaw, rozporządzeń i tymczasowych przepisów obowiązujących straż celną pełniącą ochronę północnych, zachodnich i południowych granic Rzeczyp. Polskiej. Wydanie drugie nieoficjalne rozszerzone i uzupełnione według stanu z dnia 1. października 1926 r. Opracował Krywieńczyk Ludomir Komisarz Straży Celnej Kierownik Komisarjatu Straży Celnej Lubliniec-północ. Lubliniec: Nakładem autora, 1926. 371 s.

10. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Nr. 72/24. Poz. 704.

11. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Nr. 43/26. Poz. 263.

12. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Nr. 57/26. Poz. 331.

13. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Nr. 58. Poz. 340.

14. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Nr. 88. Poz. 511.

15. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Nr. 43. Poz. 263.

References:

1. Aleksiievets, L. (2001). Zovnishnopolitychni priorytety Polshchi mizhvoiennoi doby [Foreign policy priorities of Poland in the interwar period]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Istoriia,* Ternopil, 14, 194–202. [in Ukrainian].

2. Hevko, V. (2002). Priorytety zovnishnoi polityky polskoi Rechi Pospolytoi u mizhvoiennyi period [Priorities of the Polish foreign policy in the interwar period]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Istoriia.* Ternopil, 3, 149–152. [in Ukrainian].

3. Parneta, O. (2008). Polshcha 1918–1923 rr.: ustalennia kordoniv derzhavy [Poland 1918–1923: establishment of state cordons]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist,* 17, 138–144. [in Ukrainian].

4. Skrypnyk, O. M. (2018). Stanovlennia polskykh kordoniv pislia pershoi svitovoi viiny ta yikh mizhnarodno-pravove vyznannia / Polshcha u kintsi KhIKh – pershii polovyni KhKh stolittia: Kolektyvna monohrafiia / hol. redaktor Horokhivskyi P. I. Uman: PVKP ALMI, 139–166. [in Ukrainian].

5. Kulyk, S. Yu. (2023). Osoblyvosti vyznachennia prykordonnykh mezh u Stanislavivskomu voievodstvi v 1920-kh rr. [Peculiarities of the determination of border boundaries in the Stanislaviv Voivodeship in the 1920s.]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu imeni Yuriia Fedkovycha: Istoriia*, Chernivtsi: Chernivetskyi universytet, 2, 98–109. [in Ukrainian].

6. Solomiia, Kulyk (2024). Osoblyvosti peremishchennia hromadian i materialnykh tsinnostei zi skhidnykh voievodstv Druhoi Rechi Pospolytoi (1920-ti rr.) []. *Rocznik Chełmski,* Chełm, 181–191. [in Polich].

7. Solomiia, Kulyk (16–17 zhovtnia 2024 r.). Vplyv Pershoi svitovoi viiny na stanovlennia mytnykh struktur Druhoi Rechi Pospolytoi [The influence of the First World War on the establishment of customs structures in the Second Polish-Lithuanian Commonwealth]. Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, pryurochenoi 110-y richnytsi pochatku Pershoi svitovoi viiny «Velyka viina v istorii liudstva», Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka, 274–277. [in Ukrainian].

8. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. Nr. 61/22 r. Poz. 549.

9. Zbiór ustaw, rozporządzeń i tymczasowych przepisów obowiązujących straż celną pełniącą ochronę północnych, zachodnich i południowych granic Rzeczyp. Polskiej. Wydanie drugie nieoficjalne rozszerzone i uzupełnione według stanu z dnia 1. października 1926 r. Opracował Krywieńczyk Ludomir Komisarz Straży Celnej Kierownik Komisarjatu Straży Celnej Lubliniec-północ (1926). Lubliniec: Nakładem autora, 371. [in Polich].

10. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. Nr. 72/24. Poz. 704.

11. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. Nr. 43/26. Poz. 263.

12. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. Nr. 57/26. Poz. 331.

13. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. Nr. 58. Poz. 340.

14. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. Nr. 88. Poz. 511.

15. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. Nr. 43. Poz. 263.

УДК.94:329

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-1120-1127

Ігнатуша Олександр Миколайович Доктор історичних наук, професор. Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0003-1959-1085

ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА НА ПОСАДІ МІНІСТРА ІСПОВІДАНЬ УРЯДУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Анотація. Ця стаття присвячена видатному українському державному діячеві XX століття Івану Огієнку. У ній висвітлюється його ключова роль у створенні та розбудові Української Автокефальної Православної Соборної Церкви як незалежної в управлінні та національно свідомої за своєю суттю. Особлива увага приділяється внеску Огієнка в українізацію церковного життя, що викликало напружене протистояння з проросійською частиною духовенства, яка прагнула зберегти зв'язок із Московським патріархатом і підтримувала ідею єдиного імперського простору. Ментальні та політичні розбіжності між міністром ісповідань УНР Іваном Огієнком і єпископом Пименом, а також їхніми прибічниками в українському православному середовищі періоду національно-визвольних змагань 1917–1920 років спричинили глибокий розкол у поглядах на майбутнє української церкви. За суперечками та саботажем з боку єпископа Пимена стояло небажання українізації церковного життя й відверта неприязнь до всього українського, незалежно від того, чи йшлося про Українську Автокефальну Православну Соборну Церкву, чи про Українську Народну Республіку. Єдиним можливим рішенням для ефективної діяльності Міністерства ісповідань УНР стало усунення єпископа Пимена з Подільської єпархії та церковного життя загалом. Проте навіть це викликало сильний опір його прихильників, які поставили під сумнів легітимність Української Автокефальної Православної Соборної Церкви та правомірність церковних рішень, ухвалених урядом УНР. В пропонованій статті яскраво ілюструється використання церковного консерватизму як маніпулятивного інструменту політичної боротьби з боку проросійських сил в українських єпархіях православної церкви. При цьому ці сили, не грубуючи відвертим обманом, прикривають боротьбу з українською справою начетбто дотриманням церковних канонів.

Ключові слова: Іван Огієнко, Українська Автокефальна Православна Соборна Церква, міністр ісповідань Української Народної Республіки, Українська Народна Республіка, Український Священний Синод, православна церква.

Ignatusha Oleksandr Mykolayovych Doctor of Historical Sciences, Professor. Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0000-0003-1959-1085

ACTIVITIES OF IVAN OHIENK AS THE MINISTER OF CERTIFICATES OF THE GOVERNMENT OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC

Abstract. This article is dedicated to the outstanding Ukrainian statesman of the 20th century, Ivan Ohienko. It highlights his key role in the creation and development of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Cathedral Church as an independent in management and nationally conscious in its essence. Particular attention is paid to Ohienko's contribution to the Ukrainization of church life, which caused a tense confrontation with the pro-Russian part of the clergy, which sought to maintain ties with the Moscow Patriarchate and supported the idea of a single imperial space. Mental and political differences between the Minister of Confessions of the UNR, Ivan Ohienko, and Bishop Pimen, as well as their supporters in the Ukrainian Orthodox environment during the period of the national liberation struggle of 1917–1920, caused a deep split in views on the future of the Ukrainian Church. Behind the disputes and sabotage on the part of Bishop Pimen was a reluctance to Ukrainize church life and an open hostility to everything Ukrainian, regardless of whether it was the Ukrainian Autocephalous Orthodox Cathedral Church or the Ukrainian People's Republic. The only possible solution for the effective operation of the Ministry of Confessions of the UNR was the removal of Bishop Pimen from the Podolsk eparchy and church life in general. However, even this caused strong resistance from his supporters, who questioned the legitimacy of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Cathedral Church and the legality of church decisions adopted by the UNR government. This article vividly illustrates the use of church conservatism as a manipulative tool of political struggle by pro-Russian forces in the Ukrainian dioceses of the Orthodox Church. At the same time, these forces, without being blatantly deceitful, cover their struggle against the Ukrainian cause with the alleged observance of church canons.

Keywords: Ivan Ohienko, Ukrainian Autocephalous Orthodox Cathedral Church, Minister of Confessions of the Ukrainian People's Republic, Ukrainian People's Republic, Ukrainian Holy Synod, Orthodox Church.

Постановка проблеми. Одним із основних і зовсім несхожих на попередні етапів українського церковного становлення доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917–1920 років став період перебування на посаді міністра ісповідань Української Народної Республіки Івана Огієнка. Якщо в попередні часи, навіть за попередніх міністрів ісповідань, українська церква лише утверджувалася як Українська Автокефальна Право-

славна Церква, то за Івана Огієнка розпочався процес її розбудови відповідно до закону від 1 січня 1919 року про автокефалію Української Автокефальної Православної Соборної Церкви та до потреб і запитів доби. Діяльність Івана Огієнка на посаді міністра ісповідань в уряді Української Народної Республіки була харизматичною та енергійною, що дозволило, всупереч позиції єпископату, схильного до чорносотенної проросійської ідеології, розпочати практичні кроки зі створення Українського Священного Синоду, впровадження української вимови церковнослов'янської мови в богослужінні та української мови в діловодстві й проповіді. Постать Івана Огієнка та історичні процеси, пов'язані з утвердженням автокефалії Української Автокефальної Православної Церкви на завершальному етапі перших національно-визвольних змагань українського народу 1917–1920 років, кардинально змінили баланс сил між українським церковним рухом і проросійським чорносотенним духовенством. Якщо на попередніх етапах, включаючи період перебування Директорії Української Народної Республіки в Києві, баланс сил все ж був зміщений на користь проросійсько-чорносотенного духовенства та їхніх прибічників у церкві, то заходи, пов'язані з вибудовуванням механізму управління церковними процесами, сприяли зміщенню центру ваги в церковному середовищі від єпископату до новостворених органів управління. Таким чином, Українська Автокефальна Православна Соборна Церква почала набувати рис справді української, а противники українізації поступово ставали маргінальними.

Мета. Проаналізувати погляди Івана Огієнка на церковне будівництво крізь призму його протистояння з єпископом Пимином, який представляв проросійські сили та перешкоджав становленню Української Автокефальної Православної Соборної Церкви.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Іван Огієнко – одна з найвидатніших постатей XX століття, а його діяльність стала підсумком тривалих церковних процесів періоду перших національно-визвольних змагань 1917–1921 років. Саме тому його постать досліджували як українські історики діаспори, так і вчені в Україні після 1991 року. З часу перебування Огієнка на посаді Міністра ісповідань УНР збереглося багато архівних матеріалів, зокрема у фонді №1072 ЦДАВО України. У контексті цього дослідження особливу цінність мають праці істориків української церкви, зокрема Богдана Андрусищина («Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР)»). Важливий внесок у розуміння церковних процесів зробив і сам Огієнко у своїй праці «Рятування України».

Виклад основного матеріалу. Визначальним етапом українізації Української Автокефальної Православної Соборної Церкви, яка була проголошена законом Директорії УНР 1 січня 1919 року, стало призначення Івана Огієнка на посаду міністра ісповідань 16 вересня 1919 року. [1, с. 71], [4] Саме в період його

діяльності в урядах Ісаака Мазепи та В'ячеслава Прокоповича було зроблено спробу відновити УАПЦ як церковну структуру з проукраїнською орієнтацією. [9, с. 300], [9, с. 332] Однак така рішучість та послідовність у реалізації цього задуму викликали сильний спротив проросійського духовенства, зокрема представників чорносотенного руху на чолі з єпископом Подільської єпархії Пименом. [1, с. 78-82] Між Огієнком і Пименом розгорнулося справжнє протистояння, що стало ключовою перешкодою на шляху до утвердження української церковної незалежності. Одним із перших кроків Огієнка в процесі українізації церковного життя стало впровадження української вимови церковнослов'янської мови під час богослужінь у храмах Подільської єпархії, яка на той час перебувала під юрисдикцією УНР. Така ініціатива викликала жорстку протидію з боку єпископа Пимена, який прагнув зберегти старі порядки, відновити структури Російської православної церкви та сприяти збереженню політичної єдності України з Москвою. Однією з найважливіших реформ у церковному управлінні, яка мала дати новий імпульс розвитку церковного життя на рівні єпархій та парафій, стало створення Священного Українського Синоду як вищого керівного органу. Також було передбачено розформування духовних консисторій, що ще більше посилювало незалежність української церкви. Реформа управління Українською Автокефальною Православною Соборною Церквою передбачала створення губернських церковних управ, до складу яких мали входити представники Кирило-Мефодіївського братства, сільського духовенства, парафіян та учительської спілки. Ці органи були незалежними від єпископату, а їхній голова призначався міністром ісповідань, тоді як інші члени обиралися. Основою адміністративного устрою УАПЦ мала стати парафія — громада вірян, яка самостійно обирала священика, затверджувала його через церковну управу, а єпископ лише благословляв. Такий підхід суттєво обмежував вплив проросійського духовенства, фактично позбавляючи його реальної влади. [1, с. 149] Процес відновлення церковного управління розпочався 7 жовтня 1919 року, коли Директорія УНР видала декрет про імплементацію закону про автокефалію, ухваленого ще 1 січня 1919 року. Першочерговим завданням було скликання Всеукраїнського Православного Церковного Собору. До його проведення функції керівного органу тимчасово виконував Український Священний Синод, сформований міністром ісповідань. До його складу увійшли єпископи Агапіт (Катеринославський), Пимен (Подільський і Брацлавський), Амвросій (Вінницький), а також протоієреї Січинський та Липківський і низка священиків. Крім духовенства, до Синоду входив і декан богословського факультету Кам'янець-Подільського університету Василь Біднов.Український Священний Синод розпочав роботу 14 жовтня 1919 року, однак більшість єпископів відмовилися брати в ньому участь. [1, с. 150-152], [5] Важливим елементом

церковної реформи було впровадження української вимови церковнослов'янської мови в богослужіннях. [3] Це викликало спротив проросійських кіл, зокрема єпископа Пимена, який 10 жовтня 1919 року звернувся до міністерства ісповідань із листом. У ньому він наполягав, що церковнослов'янська мова є священною традиційною мовою православного богослужіння, а її українська вимова — штучна, створена уніатами. Пимен визнавав певні мовні особливості у вимові, проте вважав, що справжньою церковнослов'янською є саме російська вимова, а українська — її спотворення. Єпископ Пимен вважав, що українська вимова церковнослов'янської мови не є автентичною, а походить від уніатських традицій, що робить її неприйнятною для православної церкви. [1, с. 80] Він стверджував, що ті, хто виступає за її впровадження, фактично готують ґрунт для переходу православної церкви до уніатства. Також Пимен наголошував, що втручання державної влади в церковні справи суперечить канонічним нормам, оскільки питання богослужбової мови або змін у її вимові повинні вирішуватися виключно церковним собором. Він виступав проти читання Євангелія українською мовою під час богослужінь, хоча не заперечував проти проповідей українською. Однак, за його словами, саме парафіяльне духовенство та миряни висловлювали незгоду з використанням української мови в церкві. [1, с. 80-81] Попри сильний спротив проросійського духовенства, Іван Огієнко продовжив політику українізації церкви. Він розіслав по всіх єпархіях УАПЦ розпорядження, в яких закликав: запровадити обов'язкове читання Євангелія українською мовою; використовувати українську мову для проповідей у церквах; читати Святе Письмо та інші богослужбові тексти українською мовою; надавати кар'єрне зростання в церкві лише тим, хто володіє українською мовою. [6, с. 39] Оскільки бракувало богослужбової та богословської літератури українською мовою, Огієнко звернувся до уряду УНР з проханням виділити кошти на їхній друк. 27 жовтня 1919 року уряд погодився, виділивши 4 мільйони гривень. [6, с. 39-40], [1, с. 85] Після цього запрацювала урядова Комісія з перекладу Святого Письма та богослужбових книг українською мовою. Її діяльність тривала з 1 грудня 1919 року до 14 листопада 1920 року, а в жовтні 1920-го було видано Новий Заповіт, проте майже весь тираж згорів. [1, с. 85-86] Для практичного втілення українізації Огієнко організував спеціальні курси, які очолив Василь Біднов. Їхню діяльність підтримував богословський факультет Кам'янець-Подільського державного українського університету. Програма підготовчих курсів, організованих Іваном Огієнком, включала три лекції, присвячені українській вимові церковнослов'янських текстів, а також заняття з історії Української Церкви, історії та географії України, історії українського письма. [2, с. 28-29], [8, с. 82-83] Окрім цього, він розробив спеціальний графік поетапного переходу церков на українську вимову церковнослов'янської мови. Однак наприкінці осені 1919 року через складну військово-політичну ситуацію

Армія УНР і, відповідно, уряд УНР були змушені залишити Кам'янець-Подільський. 15 листопада 1919 року Івана Огієнка, який обіймав посади міністра ісповідань та ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету, було призначено головним уповноваженим уряду УНР на територіях, що залишалися під його контролем. [6, с. 41], [7, с. 974], [4]

Протистояння між Огієнком та єпископом Пименом загострилося, що зрештою призвело до усунення останнього від управління Подільською єпархією 20 листопада 1919 року. [2, с. 32] Однак це рішення викликало спротив проросійських сил, які виступали за його повернення на єпископську кафедру. Уже наступного дня до Духовної консисторії надійшов протест від прихильників Пимена. Вони заявляли, що звинувачення Огієнка у проросійській агітації єпископа на користь генерала Антона Денікіна є безпідставними, а його усунення – нелегітимним. Прихильники Пимена наголошували, що він був першим єпископом, обраним самими парафіянами, тому його відсторонення вони сприймали як особисту образу. На їхню думку, дії Огієнка суперечили інтересам Православної Церкви та свідчили про недбале ставлення до церковних справ, незважаючи на його заяви про захист церковних інтересів. У протесті також ставилося під сумнів законність усунення Пимена. Його прихильники нагадували, що у 1918 році Всеукраїнський Православний Церковний Собор визнав автономію української церкви в євхаристичній єдності з Вселенським православ'ям під управлінням Московського патріархату. Вони наголошували, що Українська Народна Республіка проголосила свободу віросповідання, однак водночас суперечила власним принципам, оголосивши автокефалію УАПЦ. Крім того, вони наполягали, що рішення про автокефалію було незаконним, оскільки його ухвалили не на Соборі та воно не отримало визнання з боку православного патріарха. З огляду на всі ці обставини, єпископ Пимен не міг визнати Українську Автокефальну Православну Церкву як автокефальну, оскільки це суперечило церковним канонам, яких дотримувалася його паства. Прихильники Пимена наголошували, що за таке рішення єпископ міг би постати перед церковним судом. Вони також відкидали порівняння з проголошенням автокефалії Грузинської православної церкви, оскільки, на їхню думку, грузинська автокефалія була затверджена на церковному соборі, тоді як автокефалія УАПЦ була політичним рішенням Української Народної Республіки. [7, с. 975]

Прихильники Пимена заперечували звинувачення в непокорі уряду УНР та втручанні у світські справи, хоча визнавали, що єпископ вносив свої корективи у питання, які стосувалися церкви. [7, с. 975-976] Вони також стверджували, що Пимен не займався агітацією на користь Антона Денікіна. У своєму протесті прихильники єпископа Пимена звинувачували Івана Огієнка у ворожому ставленні до православної церкви. Вони наводили як доказ те, що католики, лютерани та уніати не мали заборони згадувати своїх церковних лідерів, і що тільки православна церква підпала під державний контроль. [7, с. 976]

Таким чином, Огієнка називали ворогом православ'я. Однак варто зазначити, що проросійське духовенство використовувало подібні звинувачення щодо будь-якого міністра культів чи міністра ісповідань УНР або Української Держави, тож ця характеристика була радше частиною їхньої риторики, ніж об'єктивною оцінкою. Далі в протесті йшлося про осуд духовенства, яке стало членами Українського Священного Синоду. Його учасників, на думку підписантів, слід було віддати під церковний суд, оскільки серед них не було жодного єпископа. Також критиці піддавався наказ міністерства ісповідань УНР про поминання Українського Священного Синоду замість Московського патріарха. Прихильники Пимена наполягали, що за виконання цього наказу духовенство повинно було нести церковну відповідальність. У підсумку вони вимагали відновлення Пимена на посаді правлячого єпископа Подільської єпархії. [7, с. 976]

Висновки. Остаточне протистояння між проукраїнськими та проросійськими силами на завершальному етапі перших національно-визвольних змагань українського народу 1917–1920 років значною мірою зосередилося навколо постатей міністра ісповідань Української Народної Республіки Івана Огієнка та єпископа Подільської єпархії Пимена. Їхній особистий конфлікт фактично відображав боротьбу між проукраїнською та проросійською партіями в українському церковному середовищі. Таким чином, постать Івана Огієнка символізувала тенденції, що стали актуальними на завершальному етапі національно-визвольних змагань та визначили розвиток українського церковного руху першої половини ХХ століття. Якщо раніше процеси українізації церкви здебільшого здійснювалися зусиллями Всеукраїнської Православної Церковної Ради, Кирило-Мефодіївського товариства та низових проукраїнських ініціатив і з'їздів, то за час перебування Огієнка на посаді міністра ісповідань ці ініціативи вперше отримали практичну реалізацію на державному рівні. Зокрема, це стосувалося реформування церковної освіти, що частково було започатковане ще за міністра культів УНР Івана Липи, а також перекладу Святого Письма та богослужбової літератури українською мовою, впровадження української мови в офіційне церковне діловодство, проповіді та окремі елементи богослужінь. Проукраїнські церковні сили прагнули цього ще з 1917 року, проте реалізувати ці ініціативи вдалося лише завдяки діяльності Івана Огієнка та Комісії з перекладу Святого Письма й іншої богословської та богослужбової літератури, що діяла при міністерстві ісповідань УНР.

Література:

1. Андрусишин, Б. І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Директорії УНР) : навч. посіб. / Богдан Андрусишин. Київ: Либідь, 1997. - 176 с.

2. Біднов, Василь Олексійович. Церковна справа на Україні / В. Біднов. Тернів: Вид-во "Українська автокефальна церква", 1921. 47 с.

3. Тюрменко І. І. Іларіон (Огієнко) [Електронний ресурс] // Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Іларіон (Огієнко) (дата звернення: 2.07.2024).

4. Пінчук Ю.А., Завальнюк О.М. ОГІЄНКО Іван Іванович [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України.

Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2010. 728 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ohiienko_I (останній перегляд: 22.06.2024)

5. Ульяновський В.І., БІДНОВ Василь Олексійович [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во "Наукова думка", 2003. 688 с.: іл.. URL: http://www.history. org.ua/termin= Bidnov_V (останній перегляд: 23.06.2024)

6. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Рятування України / Упоряд., авт. передм. і комент. М . С. Тимошник. К.: Наша культура і наука, 2005. 464 с., іл. вкл.

7. Доценко В.О. Становлення Української Автокефальної Православної Церкви через призму протистояння української та російської ідентичностей уособлених в постатях Івана Огієнка та єпископа Пимена / В.О. Доценко // «Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)»: журнал. 2024. № 7(25) 2024. С. 969-978.

8. Олександр Завальнюк. Василь Біднов – професор Кам'янець-Подільського Державного Українського університету (1918–1920 роки)/ Олександр Завальнюк. // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. Випуск 13. – К., 2002.

9. Нагаєвський, Ісидор.Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – Київ: Український письменник, 1993. 412 с.

References:

1. Andrusyshyn, B. I. (1997). Tserkva v Ukrayins′kiy Derzhavi 1917-1920 rr. (doba Dyrektoriyi UNR): navch. posib. [The Church in the Ukrainian State 1917-1920 (the time of the UNR Directory): teaching. manual]. Kyiv: Lybid,. 176 p. [in Ukrainian].

2. Bidnov, V. O. (1921). *Tserkovna sprava na Ukraini* [Church affairs in Ukraine]. Terniv: Vydavnytstvo "Ukrayins′ka avtokefal′na tserkva" [in Ukrainian].

3. Tyurmenko I. I. (2022). Ilarion (Ohiyenko) [Hilarion (Ohienko)]. Great Ukrainian Encyclopedia. URL: https://vue.gov.ua/Hilarion (Ohienko) (date of application: 06/22/2024). [in Ukrainian].

4. Yu.A. Pinchuk, O.M. Zavalnyuk. Ivan Ivanovych OHIENKO [Electronic resource] // Encyclopedia of the history of Ukraine: Vol. 7: Mi-O / Ed.: V. A. Smoliy (head) and others. NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. - K.: Scientific Opinion, 2010. - 728 p.: ill.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ohiienko_I (last revision: 06/22/2024) [in Ukrainian].

5. V.I. Ulyanovskyi, O. BIDNOV Vasyl Oleksiyovych [Electronic resource] // Encyclopedia of the history of Ukraine: Vol. 1: A-B / Ed.: V. A. Smoliy (head) and others. NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. - K.: Scientific Opinion, 2003. - 688 p.: ill.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Bidnov_V (last revision: 06/23/2024) [in Ukrainian].

6. Ivan Ohienko (Metropolitan Hilarion) (2005). Ryatuvannya Ukrayiny [Saving Ukraine]/ Editor, author. prev. and comment M. S. Tymoshnyk. K.: Our culture and science, 464 p., illustrations. incl. [in Ukrainian].

7. Dotsenko, V. O. (2024). Stanovlennia Ukrajins′koyi Avtokefal′noyi Pravoslavnoyi Tserkvy cherez pryzmu protystoyannia ukrayins′koyi ta rosiys′koyi identychnostey uosoblenykh v postatyakh Ivana Ohiyenka ta yepyskopa Pymena [Formation of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church through the prism of the confrontation between Ukrainian and Russian identities embodied in the figures of Ivan Ohienko and Bishop Pimen]. *Aktual'ni pytannia u suchasniy nautsi (Seriya "Pedahohika", Seriya "Pravo", Seriya "Ekonomika", Seriya "Derzhavne upravlinnya", Seriya "Tekhnika", Seriya "Istoriya ta arkheolohiya")*: Zhurnal, 7(25), 969–978 [in Ukrainian].

8. Oleksandr Zavalnyuk. (2002) Vasyl′ Bidnov – profesor Kam'yanets′-Podil′s′koho Derzhavnoho Ukrayins′koho universytetu (1918–1920 roky) [Vasyl Bidnov - Professor of the Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University (1918–1920)]/ Ethnic History of the Peoples of Europe: Collection of Scientific Works. Issue 13. - K. [in Ukrainian].

9. Nagaevsky, Isidor (1993). Istoriya Ukrayins′koyi derzhavy dvadtsyatoho stolittya [History of the Ukrainian state of the twentieth century] / I. Nagaevskii. - Kyiv: Ukrainian writer, 412, [1] p. [in Ukrainian].

УДК 94 (32)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-1128-1136

Костючок Петро Леонтійович кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри етнології і археології, факультет історії, політології і міжнародних відносин, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, тел: (0342) 59-61-87, https// orcid.org/0000-0001-8719-8723

Солонець Ірина Федорівна кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології і археології, факультет історії, політології і міжнародних відносин, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, тел: (0342) 59-60-40, https://orcid.org/0000-0003-1853-4652

Щербін Лілія Василівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії, факультет історії, політології і міжнародних відносин, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, https//orcid.org/ 0000-0002-4456-6597

ЄГИПТОЛОГІЧНІ СТУДІЇ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ САЛІМИ ІКРАМ

Анотація. У статті здійснено аналіз діяльності професора єгиптології, археолога Саліми Ікрам. Після навчання в коледжі Брін Мор, вона отримала ступінь магістра з музеології та єгипетської археології та докторську ступінь з єгипетської археології в Кембриджському університеті. Її шлях до єгиптології був результатом поєднання природного інтересу, освіти та практичного досвіду. С. Ікрам – відома пакистанська єгиптологиня, спеціалістка з давньоєгипетської археології, релігії та муміфікації, авторка наукових монографій та статей. С. Ікрам викладає в Американському університеті в Каїрі. Науковиця – учасниця численних археологічних експедицій, працювала в багатьох давньоєгипетських некрополях, зокрема в Долині царів і Саккарі. С. Ікрам читає лекції про свої дослідження у провідних університетах світу, музеях.

Будучи засновником проєкту «Мумії тварин» у Єгипетському музеї в Каїрі, вона стала одним із відомих дослідників єгипетської похоронної археології. С. Ікрам є провідним експертом у вивченні процесів муміфікації людей і тварин у стародавньому Єгипті. Співпрацюючи з іншими вченими, вона проводила реконструкцію методів бальзамування. С. Ікрам зробила значний внесок у дослідження стародавнього Єгипту, особливо у сфері муміфікації, археозоології, повсякденного життя. Її роботи не тільки важливі для єгиптології,

розповідають про єгипетську культуру, економіку та стосунки між людьми та тваринами, про мінливе середовище Єгипту. а й допомагають популяризувати єгиптологію серед широкої аудиторії через книги, лекції та телевізійні проєкти.

Вона активно працює над популяризацією науки, регулярно бере участь у телевізійних програмах, дає інтерв'ю для міжнародних видань і новинних агенцій. Саліма Ікрам також часто консультує документальні та художні фільми.

Ключові слова: єгиптологія, Саліма Ікрам, муміфікація, стародавній Єгипет.

Kostyuchok Petro Leontiyovych candidate of historical sciences, associate professor, professor of the Department of Ethnology and Archaeology, faculty of history, political science and international relations, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, tel.: (0342) 59-61-87, https//orcid.org/0000-0001-8719-8723

Solonets Iryna Fedorivna PhD in History and Ethnology, Associate Professor Department of Ethnology and Archeology, Faculty of History, Politology and International Relations, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, tel.: (0342) 59-60-40, https://orcid.org/0000-0003-1853-4652

Shcherbin Liliia Vasylivna candidate of historical sciences, associate professor, associate professor of the Department of World History, faculty of history, political science and international relations, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, https// orcid.org/ 0000-0002-4456-6597

EGYPTOLOGY STUDIES IN THE SCIENTIFIC HERITAGE OF SALIMA IKRAM

Abstract. The article analyzes the activities of professor of Egyptology, archaeologist Salima Ikram. After studying at Bryn Mawr College, she received an MA in museology and Egyptian archeology and a PhD in Egyptian archeology from the University of Cambridge. Her path to Egyptology was the result of a combination of natural interest, education and practical experience. S. Ikram is a famous Pakistani Egyptologist, specialist in ancient Egyptian archaeology, religion and mummification, author of scientific monographs and articles. S. Ikram teaches at the American University in Cairo. The scientist is a participant in numerous archaeological expeditions, worked in many ancient Egyptian necropolises, in particular in the Valley of the Kings and Saqqara. S. Ikram gives lectures about his research in the world's leading universities and museums. As the founder of the «Animal Mummies» project at the Egyptian Museum in Cairo, she became one of the famous researchers of

Egyptian funerary archaeology. S. Ikram is a leading expert in the study of human and animal mummification processes in ancient Egypt. Collaborating with other scientists, she reconstructed embalming methods. S. Ikram made a significant contribution to the study of ancient Egypt, especially in the field of mummification, archaeozoology, and everyday life. Her works are not only important for Egyptology, they tell about Egyptian culture, economy and relations between people and animals, about the changing environment of Egypt. and help popularize Egyptology among a wide audience through books, lectures, and television projects.

She actively works to popularize science, regularly participates in television programs, gives interviews for international publications and news agencies. Salima Ikram also frequently consults on documentaries and feature films.

Keywords: Egyptology, Salima Ikram, mummification, ancient Egypt.

Постановка проблеми. Сучасна єгиптологія переживає чергове піднесення, яке пов'язане з новими археологічним відкриттями, зростанням кількості розкопок, спільними проєктами науковців [1], використанням цифрових інструментів. Важливим аспектом історії досліджень єгипетської цивілізації є вивчення досягнень відомих науковців.

Особливе місце у сучасній єгиптології належить Салімі Ікрам – професору єгиптології, учасниці археологічних розкопок, засновниці і співдиректору проєкту мумій тварин. Її називають найвідомішою жінкою у світі єгипетської археології. Сама С. Ікрам у соціальних мережах пише про себе як «професор єгиптології в Американському університеті в Каїрі, польовий археолог, дослідник музеїв і міжнародний запрошений спікер» [2]. Доктор Саліма Ікрам – професор, археолог, письменник і шукач пригод упродовж усього життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність та наукові дослідження С. Ікрам є маловивченими в українській історіографії, проте її дослідження та коментарі щодо нових археологічних знахідок з історії стародавнього Єгипту періодично висвітлюються в українських ЗМІ.

Мета статті – проаналізувати науковий доробок Саліми Ікрам, внесок у розвиток сучасної єгиптології.

Виклад основного матеріалу. Саліма Ікрам – відома єгиптологиня, професорка Американського університету в Каїрі, фахівчиня з муміфікації, поховальних традицій та зоології стародавнього Єгипту. Вона є однією з провідних дослідників у галузі біоархеології та музеології, авторкою численних наукових праць і книг про давньоєгипетську цивілізацію.

Саліма Ікрам народилася 17 травня 1965 р. у Лахорі, Пакистані. Подарована на восьмий день народження батьками книга Time Life про стародавній Єгипет зацікавила дівчинку історією стародавніх єгиптян. Поїздка у Каїр у віці 9, 5 років, екскурсія по визначних історичних місцях Єгипту посилила інтерес

до єгиптології. Під час відвідування Єгипетського музею у Каїрі, побачивши статуї Рахотепа (верховний жрець Ра, принц IV династії) і його дружини Нофрет (знайдені у 1871 р. французьким єгиптологом О. Марієтом), «подумала, що вони справжні, і вирішила, що знайшла «своїх» людей і стане єгиптологом» [3]. Також її вразила експозиція фараона Тутанхамона, заінтригував той факт, що будучи її однолітком, він став правителем. Сім'я С. Ікрам підтримувала її зацікавлення історією єгипетської цивілізації.

У 1982–1985 рр. С. Ікрам вивчала єгиптологію та археологію в коледжі Брін Мар – приватному жіночому гуманітарному коледжі у Брін-Марі у штаті Пенсільванія (США), отримала ступінь бакалавра з класичної та близькосхідної археології та історії.

Навчаючись у Кембриджському університеті (1986–1987 рр., 1989–1993 рр.), отримала ступінь магістра з музеології та єгипетської археології та докторську ступінь з єгипетської археології. Її кандидатська дисертація мала назву «Вибір шматків: виробництво м'яса в Стародавньому Єгипті» [4].

У своїх інтерв'ю науковиця часто розповідає про своє навчання, шлях єгиптолога, наголошуючи на важкій праці, вдачі та наполегливості. Професором і наставником у Єгипті С. Ікрам стала Файза Хайкал, яка була серед перших єгиптянок, яка отримала ступінь єгиптолога не лише в Єгипті, але й в Оксфорді.

С. Ікрам живе в Каїрі та викладає єгиптологію та археологію в Американському університеті в Каїрі, де вона є професором єгиптології. На сьогодні С. Ікрам є єдиною пакистанською жінкою-археологом, яка працює в Єгипті. Серед наукових інтересів вченої поховальна археологія, повсякденне життя єгиптян, археозоологія, наскельне мистецтво, культурна спадщина та музеологія, експериментальна археологія, етноархеологія, біоархеологія.

С. Ікрам викладає курси «Матеріальна культура: розгляд артефактів у контексті», «Дослідницький семінар: Дизайн дослідження та написання», «Вступ до єгипетської архітектури», «Мистецтво та архітектура Стародавнього Єгипту II», «Культура та суспільство Стародавнього Єгипту», «Вибрані теми з управління культурними ресурсами та музеології», «Смерть та поховання в Стародавньому Єгипті», «Культ та суспільство Стародавнього Єгипту» [5].

У 2017 р. Ікрам була запрошеним професором Єльського університету на осінній семестр, де викладала курси «Смерть і поховання», «Їжа і напої в Стародавньому Єгипті».

Серед відзнак С. Ікрам нагорода за досконалість у дослідженні Американського університету в Каїрі (2006), нагорода Іспанського географічного товариства за дослідження (2013). У 2017 р. вона була обрана до Американської академії мистецтв і наук як міжнародний почесний член.

С. Ікрам брала участь у багатьох важливих археологічних місіях, зокрема, проєкт KV63 (Долина Царів) – директор розкопок нововідкритої гробниці

Аменмесса; проєкт Джехути – дослідження поховань у Фівах; оазис Харга – керівництво археологічними розкопками та вивчення давньоєгипетських маршрутів і поселень; дослідження поховальних комплексів у Абідосі та Саккарі – аналіз мумій, поховальних звичаїв та археологічних знахідок [6].

С. Ікрам є однією з головних світових експертів із муміфікації. Муміфікація, штучне збереження тіла людини чи іншої тварини, є характерною рисою давньоєгипетської культури. С. Ікрам провела численні дослідження, зокрема відтворення давньоєгипетських методів муміфікації шляхом експериментів; дослідження мумій тварин, які були частиною релігійних культів; вивчає муміфіковані залишки у Долині Царів, Абідосі, Саккарі та інших місцях; співпрацює з музеями та науковими інститутами над аналізом мумій за допомогою сучасних методів, таких як КТ-сканування та ДНК-аналіз. Її праці стали основними джерелами для вивчення ритуальної ролі тварин у давньоєгипетському суспільстві.

С. Ікрам досліджує використання тварин у давньоєгипетському суспільстві. Вона була археозоологом у багатьох міжнародних експедиціях, вивчаючи залишки тварин, їхню роль у релігії, харчуванні та економіці стародавнього Єгипту. Важливі проєкти «The Dog Catacombs at North Saqqara» – дослідження великого некрополя собак у Саккарі; «Tutankhamun’s Sticks and Staves» – дослідження дерев'яних артефактів і поховального інвентарю Тутанхамона, дослідження ібісів і бабуїнів у поховальних катакомбах, що допомагає зрозуміти роль священних тварин у давньоєгипетській релігії.

С. Ікрам є співдиректором проєкту мумій тварин у Єгипетському музеї, стала провідним експертом з мумій тварин. Поєднуючи інтерес і розуміння минулого з пристрастю зберегти його для майбутнього, вона досліджує, популяризує маловідомий світ мумій тварин. Крім авторитетних праць «Божественні створіння», «Мумія в Стародавньому Єгипті», «Гробниця в Стародавньому Єгипті», «Смерть і поховання в Стародавньому Єгипті», вона написала кілька дитячих книжок, багато одноосібних та колективних монографій, наукових статей [7].

На думку С. Ікрам, попри те, що для більшості людей мумії є синонімом Єгипту, менш відомо, що стародавні єгиптяни муміфікували тварин. Для стародавніх єгиптян акт муміфікації гарантував, що тіло істоти буде збережено назавжди, і таким чином надавав йому потенціал для вічного життя. Упродовж історії мумії тварин та мумії людей не мали великої цінності як артефакти. У своїх дослідженнях науковиця наводить факти, як мумії використовували як баласт для кораблів, як добриво, як паливо та як ліки в порошковій формі. Незважаючи на ці перипетії, багато мумій тварин збереглися, є цінними джерелами інформації про культуру та навколишнє середовище стародавнього Єгипту.

Вчена твердить, що тварини відігравали вирішальну роль в історії людства, взаємодія між людьми і тваринами може впливати на навколишнє середовище, і навпаки. У давньоєгипетській долині Нілу тварини, крім забезпечення їжею, транспортом, сировиною, спілкуванням і розвагами, відігравали ключову роль у релігії. Таким чином, вони надихнули божественну іконографію та мову та служили як проявами, так і жертвами богам. Тварини зіграли певну роль у визначенні культурної ідентичності та світогляду у стродавньому Єгипті. Мумії тварин розповідають про те, як стародавні єгиптяни думали про тварин і про те, як вони бачили світ. Домашніх тварин любили і оберігали, щоб душі тварин і їхніх власників могли поєднатися назавжди [8].

Ці мумії тварин також відігравали значну роль в економіці, оскільки ця практика залучала храмовий персонал, який доглядав за тваринами, добував їх, муміфікував їх, і інші люди також могли добувати тварин. Крім того, потрібно було отримати натрон, смоли, олії та бинти, а також керамічні судини та труни для істот. Таким чином, торгова мережа з величезними економічними наслідками залежала від цієї практики.

Наукові дослідження С. Ікрам про муміфікованих і збережених тварин у некрополях Єгипту періоду Птолемеїв документують деякі аспекти церемоніальних і релігійних практик стародавніх єгиптян, але вивчення цих останків тварин надає розуміння місцевого середовища, в якому жили тварини та люди, має значення як для розуміння біогеографії збережених видів [9].

Археологічні розкопки в 2019 р., проведені єгипетською місією під керівництвом М. Мегахеда в північно-східній частині королівського кладовища короля Джедкаре в південній Саккарі, виявили гробницю мастаби Хуві, високопоставленого чиновника, який служив секретарем фараона Джедкаре під час пізньої П'ятої династії (бл. 25 століття до н. е.) [10]. Знахідка останків муміфікованого тіла Хуві змінила розуміння технології муміфікації Стародавнього царства, це рідкісний приклад мумії цього періоду.

Науковиця долучилися до експертизи двох давньоєгипетських дитячих мумій в Художньому музеї Тартуського університету (Естонія), яка є прикладом масштабної роботи міждисциплінарної групи експертів з вивчення останків за допомогою найновіших аналітичних методів [11].

Разом з відомими вченими С. Ікрам написала «Історію всесвітньої єгиптології» про дослідження стародавнього Єгипту за останні 150 років різними державами та інституціями [12].

У дописах у соціальних мережах С. Ікрам ділиться специфікою досліджень, робочою атмосферою археологічних експедицій, висвітлює процес написання наукових праць: «Працюємо над публікацією KV63. Перечитую Отто Шейдена і мої нотатки дивовижні, оскільки вони яскраво називають пам'ять про події 2006 р., коли шахту гробниці вперше очистили, і ми побачили всередині

кімнати, наповнені горщиками та гробами... Але, чому так важко писати? Дослідження – це так весело, копати – найкраще, але писати з нотатками – це вбиває» [13].

Науковиця читає лекції в університетах і музеях, зокрема у Музеї Метрополітен (Metropolitan Museum of Art), Британському музеї (British Museum), Національному археологічному музею у Лісабоні, Кембриджському, Брістольському, Каліфорнійському та багатьох інших університетах та музеях. С. Ікрам – учасниця багатьох наукових заходів, конференцій, конгресів, семінарів. Вона – рецензент наукових журналів, грантових програм.

С. Ікрам консультує, організовує і курує виставки, конференції, є директором проєктів, стипендіатом програм. У 2012 р. була співорганізатором Першої міжнародної конференції з давньоєгипетських колісниць.

Для Kemet Klub, який співпрацює з єгиптологами, прочитала кілька онлайн-курсів. У курсі «Що їли та пили фараони та їхні піддані, щоб вижити, святкувати та славити богів?» С. Ікрам доводить, що їжа має вирішальне значення не тільки для виживання людини, а є рушійною силою у формуванні культури чи релігії та ідентифікації народу. Науковиця розвідала про збережені археологічні докази єгипетських звичок харчування, їжі та напоїв, якими насолоджувалися в повсякденному житті, а також про частину спеціальних урочистостей, про доступні інгредієнти, їх приготування та про те, що різні моделі споживання розкривають різні соціально-економічні та релігійні групи в Стародавньому Єгипті, про харчові звички. У серії лекцій про красу у Стародавньому Єгипті дослідниця розглядає питання самозбереження, ідентичності та одягу, коштовності, косметики та аксесуарів, які були використані для їх моди, особистої гігієни [14].

Також Саліма Ікрам проводить єгиптологічні тури для археологічних і культурних подорожей Far Horizons і тури по стародавньому світу.

С. Ікрам – публічна історикиня, має власний сайт [15], сторінки у соціальних мережах, активно присутня у ЗМІ, публікуючи статті про єгипто-логію в Egypt Today і National Geographic, для журналу сучасної єгиптології «Kmt». С. Ікрам знімається в документальних серіалах і спеціальних випусках для PBS, Channel 4, Discovery Channel, History Channel, National Geographic Channel, Netflix, BBC, знялася в більш, ніж 30 документальних і спеціальних фільмах, присвячених Єгипту, пірамідам, муміям та муміям тварин. Вона також була радником у фільмі Universal Pictures «Мумія» (1999), знялася у фільмі 2020 р. «Луксор» (реж. Зейна Дурра). С. Ікрам консультувала знімальну групу фільму «Олександр» (2004) режисера О. Стоуна, допомагаючи у відтворенні історичних деталей, зокрема поховальних звичаїв, культури та артефактів епохи Олександра Македонського.

Доктор С. Ікрам пишається співавторством і зйомками в фільмах «Олександр, створення бога» і «Могила Саккари». Дослідниця емоційно

анонсувала вихід фільму про Олександра Македонського: «Ну що, мої дорогі. Якщо хтось такий же одержимий Олександром Великим, як і я, варто подивитися: Олександр: творення бога на Netflix. Він був найдивовижнішою людиною. Буцефал похований в Пакистані, а його гробниця шанувалася до (а може й досі) з часів античності. Олександру вдалося підкорити величезні території відомого світу, поважати ідеї та релігії корінних народів, об'єднати різноманітних людей. … він був дивовижно візіонерським лідером, вірним другом, шанувальником шляхетності, чудовим солдатом та піднесеним інтелекту. Яка дивовижна людина, та така, що рідкість в історії!!!» [16].

Горизонт очікувань майбутніх досліджень С. Ікрам – розкопати та вивчити непорушений некрополь тварин, людей, будинки Стародавнього Царства Єгипту, написати серіал арабською [17].

Висновки. Таким чином, С. Ікрам є однією з провідних сучасних єгиптологів, фахівчинею з муміфікації, археозоології та поховальних практик стародавнього Єгипту. Вона зробила значний внесок у вивчення давньоєгипетської спадщини, а також у збереження та популяризацію археологічних знахідок, історії та культури стародавнього Єгипту. Саліма Ікрам є прикладом вченого, який не лише глибоко занурений у дослідження, а й активно ділиться знаннями з широкою аудиторією. Завдяки своїм археологічним розкопкам, науковим публікаціям, викладацькій діяльності та участі в документальних фільмах, вона стала одним із найвпізнаваніших єгиптологів у світі.

Література:

1. Bednarski A, Dodson A, Ikram S, eds. *A History of World Egyptology*. Cambridge University Press; 2021. https://www.cambridge.org/core/books/a-history-of-world-egyptology/16A887DB182571DD4804D08C9D160CBC

2. Salima Ikram-Egyptologist https://www.facebook.com/share/18GMuCoXig/

3. Lovari L. Passione, duro lavoro e anche un po’ di fortuna nella vita dell’egittologa Salima Ikram URL: https://www.anubi.org/passione-duro-lavoro-e-anche-un-po-di-fortuna-nella-vita-dellegittologa-salima-ikram/?fbclid=IwY2xjawIUtBlleHRuA2FlbQIxMQABHQkV34gABx_ytsHWYBhKUd9aeOvVNYjlR26ryBOGd78w6zXmHNKyHcNyJQ_aem_Y6OYftAHSs0v7aB8

4. Salima Ikram URL: https://www.aucegypt.edu/fac/salimaikram

5. Salima Ikram URL: https://www.aucegypt.edu/fac/salimaikram

6. Salima Ikram URL: https://www.aucegypt.edu/fac/salimaikram

7. Salima Ikram URL: https://www.aucegypt.edu/fac/salimaikram

8. Salima Ikram URL: https://www.aucegypt.edu/fac/salimaikram

9. Woodman, N., Ikram, S. & Rowland, J. Environmental implications of Ptolemaic Period rodents and shrews from the Sacred Falcon Necropolis at Quesna, Egypt (Mammalia: Muridae and Soricidae). *BMC Ecol Evo* 22, 148 (2022). https://doi.org/10.1186/s12862-022-02101-x

10.Ikram, S, Vymazalová, H, Hashesh, Z, Gabr, A, Quiles, A and Megahed, M (2023) Pushing boundaries: Old Kingdom mummification revised. Journal of Archaeological Science Reports 52, 104272. https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2023.104272

11. Oras E, Anderson J, Tõrv M, Vahur S, Rammo R, Remmer S, et al. (2020) Multidisciplinary investigation of two Egyptian child mummies curated at the University of Tartu Art Museum, Estonia (Late/Graeco-Roman Periods). PLoS ONE 15(1): e0227446. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0227446

12. Bednarski A, Dodson A, Ikram S, eds. *A History of World Egyptology*. Cambridge University Press; 2021. https://www.cambridge.org/core/books/a-history-of-world-egyptology/16A887DB182571DD4804D08C9D160CBC

13. Salima Ikram-Egyptologist https://www.facebook.com/share/18GMuCoXig/

14. Kemet Klub. URL: https://kemetklub.co.uk/about-us/

15. Salima Ikram URL https://www.salimaikram.com/?fbclid=IwY2xjawIWoMlleHRuA2FlbQIxMAABHUxacDVHM-vh4NdAStSFj-WLBgX5cbExDZ9fYJ28qCo_MqIwI3EnrFc4mg_aem_U-8ZCGh3Kn3aZurMbhQ9qQ

16. Salima Ikram-Egyptologist https://www.facebook.com/share/18GMuCoXig/

17. Marranca R. The Larger-than-Life Story of the Egyptian Mummy: An Interview with Dr. Salima Ikram. URL: https://popular-archaeology.com/article/the-larger-than-life-story-of-the-egyptian-mummy-an-interview-with-dr-salima-ikram/?fbclid=IwY2xjawIUrzBleHRuA2FlbQIxMAABHZpgUsY0y_qWRl08CGjl_m-l8G_lH8HkeKDR4MXE2CN37Jw_EK4ppfFWtA_aem_qpV3AsfghF6CA4WTD00rpQ

References:

1. Bednarski A, Dodson A, Ikram S, eds. (2021) *A History of World Egyptology*. Cambridge University Press. Retrieved from https://www.cambridge.org/core/books/a-history-of-world-egyptology/ 16A887DB182571DD4804D08C9D160CBC [in English].

2. Salima Ikram-Egyptologist Retrieved from https://www.facebook.com/share/18GmuCoXig/ [in English].

3. Lovari L. Passione, duro lavoro e anche un po’ di fortuna nella vita dell’egittologa Salima Ikram Retrieved from: https://www.anubi.org/passione-duro-lavoro-e-anche-un-po-di-fortuna-nella-vita-dellegittologa-salima-ikram/?fbclid=IwY2xjawIUtBlleHRuA2FlbQIxMQABHQkV34gABx_ytsHWYBhKUd9aeOvVNYjlR26ryBOGd78w6zXmHNKyHcNyJQ_aem_Y6OYftAHSs0v7aB8 [in English].

4. Salima Ikram Salima Ikram

5. Salima Ikram

6. Salima Ikram

4. Salima Ikram Retrieved from: https://www.aucegypt.edu/fac/salimaikram [in English].

5. Woodman, N., Ikram, S. & Rowland, J. (2022). Environmental implications of Ptolemaic Period rodents and shrews from the Sacred Falcon Necropolis at Quesna, Egypt (Mammalia: Muridae and Soricidae). *BMC Ecol Evo* 22, 148. https://doi.org/10.1186/s12862-022-02101-x [in English].

6.Ikram, S, Vymazalová, H, Hashesh, Z, Gabr, A, Quiles, A and Megahed, M (2023)Pushing boundaries: Old Kingdom mummification revised. Journal of Archaeological Science Reports 52,104272. https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2023.104272 [in English].

7. Oras, E, Anderson, J, Tõrv M, Vahur S, Rammo R, Remmer S, et al. (2020) Multidisciplinary investigation of two Egyptian child mummies curated at the University of Tartu Art Museum, Estonia (Late/Graeco-Roman Periods). PLoS ONE 15(1): e0227446. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0227446 [in English].

8 Kemet Klub. Retrieved from: https://kemetklub.co.uk/about-us/ [in English].

9 Salima Ikram Retrieved from https://www.salimaikram.com/?fbclid=IwY2xjawIWoMlleHRuA2FlbQIxMAABHUxacDVHM-vh4NdAStSFj-WLBgX5cbExDZ9fYJ28qCo_MqIwI3EnrFc4mg_aem_U-8ZCGh3Kn3aZurMbhQ9qQ [in English].

10.Marranca R. The Larger-than-Life Story of the Egyptian Mummy: An Interview with Dr. Salima Ikram. : https://popular-archaeology.com/article/the-larger-than-life-story-of-the-egyptian-mummy-an-interview-with-dr-salima-ikram/?fbclid=IwY2xjawIUrzBleHRuA2FlbQIxMAABHZpgUsY0y_qWRl08CGjl_m-l8G_lH8HkeKDR4MXE2CN37Jw_EK4ppfFWtA_aem_qpV3AsfghF6CA4WTD00rpQ [in English].

УДК 94:631-048.87](477.46)”190”

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-1137-1152

Лазуренко Валентин Миколайович доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, професор кафедри історії та права, Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, тел.: (067)358-75-65, https://orcid.org/0000-0002-3441-4485

СЕЛЯНСЬКИЙ КООПЕРАТИВНИЙ РУХ НА ЧЕРКАЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ. КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНИХ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація. Реформа 1861 р. стимулювала розвиток товарно-грошових відносин в аграрній сфері, отже виникла потреба в новому інструментарії ринкового господарювання на селі та у його інституційному забезпеченні. У статті з історіографічної точки зору розкрито регіональні особливості зародження і становлення селянського кооперативного руху на Черкащині у другій половині XIX – на початку XX століття за матеріалами сучасних історико-краєзнавчих студій. Досліджуваний період ознаменований піднесенням селянського кооперативного руху в Україні, суттєву роль у якому відігравала національна інтелігенція. Внесок істориків та краєзнавців Черкаської області дає змогу детальніше висвітлити генезу кооперативного руху на теренах України. Окреслено найперші відомі сільськогосподарські, кредитні і споживчі кооперативні товариства краю: особливості їх формування, основні напрями діяльності. Також дослідження дає змогу неупереджено переосмислити роль видатних особистостей кооперативного руху Черкащини в становленні української селянської кооперації, включаючи історико-теоретичні і персоналістичні її аспекти. На прикладі “Дзензелівського кооперативного феномена” показано його переваги за “кредитом довіри” – як організаційно, так і за фондовій ресурсоозброєністю і впливом на економічний та соціально-культурний розвиток території. Тобто системне, доцільне і грамотне залучення, концентрування й використання кооперованих фінансових ресурсів селян сприяло ринковому розвитку українського села і регіональному піднесенню. Як чинник успішності висвітлено кадровий потенціал фундаторів і фахівців кооперативного руху, громадських активістів. Відзначено особистий внесок у справу популяризації ідей селянського кооперування В. М. Доманицького – яскравого представника плеяди української інтелігенції. Розглянуто роль особистості активістів кооперативної справи, ініціаторів і подвижників селянського кооперативного руху на Уманщині Х. А. Барановського і його вчителя О. Д. Черненка

та їхній вплив на поширення ідей кооперації в українському селі – як яскравий приклад служіння інтересам народу України. Наведені дослідницькі матеріали, хоча і не є беззастережно об'єктивним джерелом, все ж доповнюють праці істориків фактологічно, є актуальними для сучасної історичної науки і кооперативної практики сьогодення. Констатується, що результати мультидисциплінарних розвідок і краєзнавчих досліджень із означеної проблематики корелюють на фактологічному масиві селянських кооперативних товариств Черкаського регіону і не суперечать історичному поступу ринкових відносин у Подніпров'ї кінця XIX – початку XX століття, а зіставлення отриманих результатів наукового пошуку дало змогу краще зрозуміти їх регіональну специфіку.

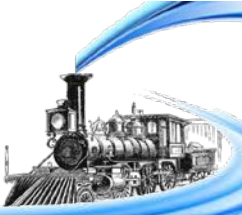
Використано порівняльно-історичний, аналітичний і описовий методи. Досліджувані фрагменти праць регіональних авторів піддано зіставному і контекстуальному аналізу з використанням теоретико-методологічного підґрунтя напрацювань сучасних істориків-аграрників та економістів.

Ключові слова: видання, історик, кооперація, кооперативне товариство, краєзнавець, кредит, селяни, селянство, товариство, Черкащина.

Lazurenko Valentyn Mykolayovych Doctor of Historical Sciences, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Professor at the Department of History and Law, Cherkasy State Technological University, Cherkasy, tel: (067)358-75-65, https://orcid.org/0000-0002-3441-4485

PEASANT COOPERATIVE MOVEMENT IN CHERKASY REGION IN THE SECOND HALF OF THE 19TH – THE BEGINNING OF THE 20TH C. THROUGH THE PRISM OF MODERN HISTORICAL AND LOCAL HISTORY STUDIES

Abstract. The reform of 1861 stimulated the development of commodity-money relations in agrarian sector, so there was a need for a new toolkit of market management in the countryside and its institutional provision. The article, from a historiographical point of view, reveals regional features of the emergence and formation of the peasant cooperative movement in Cherkasy region in the second half of the 19th – the beginning of the 20th centuries based on materials of modern historical and local history studies. The period under study was marked by the rise of the peasant cooperative movement in Ukraine, in which the national intelligentsia played a significant role. The contribution of historians and local historians of Cherkasy region makes it possible to highlight in more detail the genesis of the cooperative movement in Ukraine. The earliest known agricultural, credit and consumer cooperative societies of the region: features of their formation, main directions of activity are outlined. The study also makes it possible to impartially

reconsider the role of prominent figures of the cooperative movement of Cherkasy region in the formation of Ukrainian peasant cooperation, including its historical, theoretical and personalistic aspects.

The example of the "Dzenzelivka cooperative phenomenon" shows its advantages in terms of "credit of trust" – both organizationally and in terms of fund and resource capacity – and influence on economic and socio-cultural development of the territory. That is, systematic, expedient and competent attraction, concentration and use of cooperative financial resources of peasants contributed to the market development of the Ukrainian village and regional uplift. The human resources potential of founders and specialists of the cooperative movement, public activists is highlighted as a factor of success. A personal contribution of V. M. Domanytskyi, a bright representative of the galaxy of Ukrainian intelligentsia, to the popularization of the ideas of peasant cooperation is noted. The role of the personality of cooperative activists, initiators and supporters of the peasant cooperative movement in Uman region, Kh. A. Baranovskyi and his teacher O. D. Chernenko, and their influence on the spread of the ideas of cooperation in the Ukrainian village as a vivid example of serving the interests of the people of Ukraine are considered. Presented research materials, although they are not an unconditionally objective source, nevertheless complement the works of historians factually, are relevant for modern historical science and cooperative practice of today.

It is stated that the results of multidisciplinary investigations and local history studies on the specified issues correlate with the factual array of peasant cooperative societies of Cherkasy region and do not contradict the historical progress of market relations in Dnieper region of the late 19th – early 20th centuries, and the comparison of the obtained results of scientific research makes it possible to better understand their regional specificity.

Comparative-historical, analytical and descriptive methods have been used. The studied fragments of the works of regional authors are subjected to comparative and contextual analysis using the theoretical and methodological basis of the developments of modern agricultural historians and economists.

Keywords: publication, historian, cooperation, cooperative society, local historian, credit, peasants, peasantry, society, Cherkasy region.

Постановка проблеми. В останні десятиліття серед українських дослідників помітно зріс інтерес до сучасного осмислення та висвітлення по-новому важливих епох в історії українського селянства, зокрема в розрізі його кооперування. Науковий інтерес, з погляду історичної науки і соціальної психології, становить одвічне прагнення українського селянина господарювати на своїй землі, самодіяльність і колективізм. Тому вбачаємо цілком закономірним поглянути на ті складні і неоднозначні пореформені трансформації

суспільно-економічних відносин в українському селі у другій половині XIX – на початку XX століття крізь призму історико-краєзнавчого аналізу регіональних особливостей кооперування на селі та з огляду на вплив видатних постатей кооперативного руху, які висвітлюються у працях краєзнавців Черкащини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роки незалежності України вийшли друком численні суто історичні та історико-краєзнавчі видання, де широко висвітлюється генеза кооперативного руху на теренах України, і в яких залучено розлогі масиви архівних документів і свідчення очевидців. Проте в новітній історіографії ще не досліджувалось висвітлення тематики зародження і становлення кооперативного руху на Черкащині у другій половині XIX – на початку XX століття крізь призму сучасних історико-краєзнавчих розвідок. У цьому контексті вважаємо актуальним висвітлити зміст і регіональні особливості селянської кооперації, використовуючи порівняльно-історичний, аналітичний і описовий методи. Досліджувані фрагменти праць регіональних авторів піддано зіставному і контекстуальному аналізу з використанням теоретико-методологічного підґрунтя напрацювань сучасних істориків-аграрників та економістів.

Зазначена проблематика у всеукраїнському науково-академічному вимірі знайшла своє відображення у роботах істориків В. Марочка [1], І. Фаренія [2, 3, 4], Ю. Магась-Демидас [5], економіста А. Пантелеймоненка [6] та ін.

За В. Марочком, у другій половині XIX – на початку XX століття український селянин всіляко намагався призвичаїтись до нових економічних умов: “у пореформеному селі вишукував різні форми самозахисту, переконуючись у необхідності і доцільності кооперативної форми господарювання” [1, с. 18]. “Починаючи з 60-х рр. XIX до 1917 р. включно відбувалося формування трьох головних видів селянської кооперації в Україні: споживчої, кредитної і сільськогосподарської. Кожна обслуговувала певну галузь селянського господарства. Водночас селянин-господар міг бути членом трьох кооперативних товариств відразу, або ж просто скористатися їхніми послугами” [1, с. 44]. Як зауважує цей знаний дослідник, власне сільськогосподарські товариства – осередки селянської кооперації в українському селі з'явилися в Україні з 1894 р. по 1917 р. “Вони мали незначні відмінності щодо господарської діяльності, але спільним для всіх форм і видів товариств було те, що вони не усуспільнювали основних засобів виробництва селянських господарств, а насамперед сприяли їх зміцненню. Вони були дещо відмінними за рівнем кооперування основних галузей селянського господарства. Товариствам бракувало єдиного загальноукраїнського кооперативного центру – ідеологічного осердя національної кооперації” [1, с. 44]. Ми також згодні з твердженням В. Марочка, що вивчення історії селянського кооперативного руху в Україні потребує комплексного підходу: “Вимагає всебічного з’ясування економічного становища селянських госпо-

дарств, висвітлення, бодай стисло, деяких загадкових рис соціальної психології українських хліборобів: одвічного прагнення землі, обстоювання самодіяльності і почуття колективізму"[1, с. 7].

Внесок сучасних науковців істориків-аграрників у досліджувану проблему продовжує Ю. Магась-Демидас, яка у своїй роботі "Сільськогосподарська кооперація Правобережної України у другій половині XIX – на початку XX ст." [5] зокрема зауважує, що поряд з тим, що реформа 1861 р. стимулювала розвиток товарно-грошових відносин в аграрній сфері, перед її суб'єктами постали нові виклики: "В умовах зростання малоземелля, поглиблення майнового розшарування селянства хлібороби потребували підвищення продуктивності своїх наділів. Поміщикам також необхідно було інтенсифікувати господарство, щоб не збанкрутувати в умовах конкуренції. Одним із засобів покращення становища сільського господарства стали сільськогосподарські кооперативи: універсальні та спеціалізовані товариства, артілі, громади." Тобто, у пореформеному селі виникла потреба в новому інструментарії для ринкового господарювання та його інституційному забезпеченні, і цю нішу зайняв саме кооперативний рух. Авторка констатує, що перші сільськогосподарські кооперативи на Правобережжі з'явилися в 70-х рр. XIX ст., передусім у Київській губернії: найпершою виникла Київська сільськогосподарська громада (Київське товариство сільського господарства й сільськогосподарської промисловості, 1874 р.), до складу якої входили польські, російські та українські поміщики [5, с. 259].

Мета статті: розкрити з історіографічної точки зору регіональні особливості зародження селянського кооперативного руху на Черкащині у другій половині XIX – початку XX ст. за матеріалами сучасних історико-краєзнавчих студій істориків та краєзнавців Черкаської області.

Виклад основного матеріалу. Сучасні краєзнавці та історики Черкащини не оминули висвітлення теми генезису кооперативного руху на їх землях наприкінці XIX – на початку XX століття. Є матеріали розлогі, суто присвячені кооперативній тематиці, а є лише фрагментарні згадки у роботах про зародження цього руху. Заслуговує на увагу і висвітлення в роботах краєзнавців Черкащини і персоналістичного виміру фундаторів і подвижників кооперативного руху, які тим чи іншим чином прив'язані до Черкащини.

У 2023 р. вийшов друком посібник "Моя Черкащина (історія рідного краю від найдавніших часів до сучасності)" [7], в якому її автор, фаховий історик і авторитетний краєзнавець В. Мельниченко окремим невеликим підпунктом виокремив тему "кооперативний рух на Черкащині". У короткій аналітичній формі окреслено загальні тенденції становлення й розвитку із зазначенням персоналістичного виміру кооперативного руху на Черкащині наприкінці XIX – на початку XX століття. Краєзнавець, зокрема, зазначив, що на початку XX

століття на Черкащині, як і в інших регіонах, набувають поширення різні форми кооперативної діяльності, насамперед споживчої кооперації. “Першим на Черкащині споживчим товариством, як відомо, було Вільшанське при цукровому заводі (Городищина), що було засноване в 1888 році. Потім виникло Смілянське – в 1896 році. Ці товариства намагалися організувати торгівлю продовольчими та побутовими товарами за порівняно невисокими цінами. У 1905 році серед товариств, що досить успішно вели справу, відзначено товариства у селах Гуляйполе (Катеринопільщина), Боровиця (Чигиринщина), Лоташеве, Колодисте (Тальнівщина), Дзензелівка (Маньківщина). Всі вони були прибуткові” [7, с. 158].

Дослідник регіональної історії О. Солодар, описуючи життя селян села Боровиця, що на Чигиринщині, відмітив, що “на початку ХХ ст. у Боровиці поруч з єврейськими магазинчиками заявляється перший кооператив – Боровицька перша товариська крамниця” [8, с. 88].

Про зародження кооперації на Золотоніщині черпаємо із книги краєзнавців Г. Голиша, Л. Голиш, М. Пономаренка “Подорож Златокраєм…” [9]. “На початку ХХ ст. на Золотоніщині набувають поширення різні форми кооперативної діяльності, насамперед споживчої та кредитної кооперації. Зокрема, якщо в 1902 році у Золотоноші було зареєстровано 3 споживчі товариства, то в 1912 р. – уже 24; вони продали товарів на суму 151,8 тис. крб. (по 72 коп. на 1 особу). 17 споживчих кооперацій відпускали товари в кредит” [9, с. 28].

Водночас становлення та розгортання мережі споживчих товариств стримувалося відсутністю у їх організаторів досвіду, слабкою пропагандою переваг цієї форми кооперації. Так, у селі Мошни (нині – Черкаський район) в 1908 році місцеве споживче товариство, що об’єднувало 90 членів (окрім селян, до нього входили лікар, учитель, ксьондз, фельдшер, священники і чиновники), відкрило торгівлю бакалейними товарами. Крамниця вела торгівлю у людному місці і могла б давати прибутки. Однак правління товариства, до якого входили пасивні і малописьменні люди, не змогло використати сприятливі умови і привело справу до збитків. А організоване за ініціативою місцевих учителів споживче товариство у селі Кирилівка (нині – село Шевченкове Звенигородського району) через байдужість і недосвідченість його організаторів взагалі припинило свою діяльність [7, с. 158].

У цілому ж, незважаючи на існуючі проблеми, споживча кооперація продовжувала утверджуватися в усіх повітах краю. Зокрема у Черкаському повіті мережа споживчих товариств формувалася навколо Смілянського товариства, яке склало основу повітової спілки споживчих кооперативів, утвореної 7 серпня 1916 року, яка отримала назву “Смілянське товариство оптових закупок”, що об’єднало 42 споживчих і 2 кредитних кооперативи. Новостворене об’єднання поставило за мету співпрацю з місцевим земством

щодо постачання населенню продуктів харчування, передусім цукру і борошна за цінами, нижчими за ринкові [3, с. 48; 7, с. 158].

Феномен селянської кооперації в Україні варто розглядати з урахуванням об'єктивних і суб'єктивних чинників. Так, на спеціалізацію сільськогосподарських кооперативів суттєво впливали як природно-кліматичні умови, так і традиційні форми господарювання, що витіснялися більш прогресивними на той час. Про пасічницькі товариства Правобережжі йдеться у статті Ю. Магась-Демидас [5, с. 261]. "Особливо сприятливий ґрунт для поширення бджільницьких товариств був у Чигиринському повіті на Київщині: 1913 року тут нараховувалося більше 500 пасік на 27700 вуликів, яких лише в самому Чигирині було понад 1000. Цього ж року в місті утворився кооператив із 30 осіб. Як зауважує вже цитована нами Ю. Магась-Демидас, "про прогресивне значення таких установ свідчили факти, що мали місце в с. Сунки Черкаського повіту: тут правильно влаштовані пасіки були тільки у лісника та поміщиці. У більшості селян переважали вулики-дуплянки. Вони вели господарство, "як батьки пасішникували": "як пошле Бог меду, то й бджоли наносять, а як ні – то й наука нічого не пособить". Але в 1910–1911 рр., які були несприятливими для бджільництва, пасічники помітили, що ті, хто використовував наукові методи, мали достатньо меду незалежно від природних умов. Це спонукало бджолярів до відкриття у 1913 р. кооперативу" [5, с. 261].

Поширення набула і кредитова кооперація. Активно функціонувало у перше десятиліття XX століття у с. Кліщинці, що на Чорнобаївщині, Кліщинсько-Матвіївське кредитове товариство, яке займалось ще і благодійністю. Про це ми черпаємо із книги краєзнавиці М. Приліпко "Чорнобаївщина: нариси історії населених пунктів" [10]. Вона констатує наступне: "В листопаді – грудні 1914 року йшов збір коштів, продуктів, майна для діючої армії, хворих, і Кліщинсько-Матвіївське кредитове товариство (члени ради: Лотоненко Пилип Володимирович, Панченко Василь Давидович, Векленко Андрій Петрович, Базиков Семен Андрійович, Прокопець Яків Іванович, Лихошерст Галактіон Михайлович) направило в благодійну повітову комісію 563 аршини полотна і 13 рушників" [10, с. 613].

На початку XX століття серед кредитних кооперативів Черкащини особливу увагу дослідників "привертає Ощадно-позичкове товариство села Дзензелівки, яке було засноване 1 липня 1895 року. У 1911 році воно продало товарів майже на 40 тис. крб., тай у наступні роки оборот від реалізації різноманітної продукції не опускався нижче 30 тис. крб. Щороку селянам продавалось майже 500 плугів. Напередодні Першої світової війни основний капітал цього товариства зріс до 400 тис. крб., і його коштом у селі було збудовано школу" [7, с. 159].

Як резюмує В. Мельниченко, "Товариство у Дзензелівці багато зробило для підняття економічного добробуту населення не тільки видачою грошових

позик на виробничі потреби, а й шляхом посередницьких операцій. Воно в значних обсягах виділяло селянам різні сільськогосподарські знаряддя і машини, покрівельне залізо, виступало посередником при закупівлі зерна і поставках буряків на цукрові заводи. У селі було майже витіснене лихварство. Успіхи цього товариства пов'язані з ініціативною діяльністю сільського вчителя О. Д. Черненка, який зумів згуртувати навколо кооперативної ідеї багатьох односельчан, які згодом стали організаторами кооперативного руху. Зокрема, разом із ним у Дзензелівці починав свій трудовий шлях Х. А. Барановський – майбутній міністр фінансів УНР" [7, с. 159].

У черговому випуску науково-популярного видання "Краєзнавство Черкащини" Черкаської обласної організації Національної спілки краєзнавців України за 2020 рік вийшла розлога стаття "Дзензелівська кооперація" авторства директора Маньківського районного краєзнавчого музею Ю. Дудника [11]. Ця стаття про феномен кооперативного руху в с. Дзензелівка написана на основі скрупульозного аналізу широкої джерельної бази. Створення в селі Ощадно-позичкового товариства краєзнавець визначає "найвизначнішою і унікальною подією в історії Дзензелівки", зокрема через те, що його діяльність справила могутній вплив на економічний, культурний, освітній розвиток села. "Це товариство, а пізніше і Київський "Союзбанк" та інші кооперативні установи Дзензелівки були створені і досягли визначних успіхів завдяки невтомній праці засновника дзензелівської кооперації Олександра Давидовича Черненка і його послідовника й учня Христофора Антоновича Барановського" [11, с. 36].

Краєзнавець Ю. Дудник зазначає, що основний капітал Дзензелівського ощадно-позичкового товариства нараховував тоді 1 тис. крб., а за два роки діяльності сягнув 20 тис. крб. "Через два-три роки після відкриття товариства в невеличкій квартирі Черненка в Козятині утворилась неначе його філія – тут часто приймались і виплачувались вклади, роздавали літературу про Дзензелівське товариство, по кілька днів проживав представник товариства. І дякуючи цьому, Козятин, з його грошовитим залізничним населенням, зв'язався з Дзензелівкою досить тісно, не дивлячись на те, що до неї велика відстань" [11, с. 50]."

За опрацьованими джерелами краєзнавець Ю. Дудник подає інформацію про те, що "товариство стрімко розвивалось і за десять років вже випереджало всі існуючі товариства в окрузі. Незаперечний був і авторитет Черненка. Вже за перші 2,5 роки роботи баланс кооперативу зріс аж у 30 разів і досяг 30 тисяч крб. У 1899 році товариство змогло на власні кошти збудувати собі приміщення, а у 1905 році – школу для дітей кооперованих селян. Довіра населення до кооперативу постійно зростала". [11, с. 49-50].

А у 1910 році "на виставках в містах Умані і Катеринославі Дзензелівському ощадно-позичковому товариству за зразкове ведення справи і

значний розвиток операцій присуджені золоті медалі. Товариство збудувало склад (приміщення збережене), де накопичувались хлібні запаси, сформовані із зерна, купленого у членів товариства за вигідними для них цінами. Так, наприклад, у 1910 році товариство приймало жито за ціною 70–72 коп. за пуд, овес – по 54 коп., ячмінь – 58–60 коп., тоді як скупники платили за жито лише 62 коп., овес – 50 і ячмінь – 55 коп. Таким чином, при продажу свого хліба через товариство-посередник селяни додатково отримували від 3 до 10 коп. з пуда" [11, с. 50].

Потужна діяльність Дзензелівської кооперації увінчалась успіхами. Люди повірили її очільникам. "На 1910 рік кооператив об'єднував вже 5 тисяч пайовиків і обслуговував населення 144 населених пунктів. Сукупний капітал осягав 450 тисяч крб., зокрема основний і запасний капітали становили 115 тисяч, сума вкладів – близько 280 тис. крб. Товариство видавало позики на купівлю і оренду землі, придбання худоби, сільськогосподарських машин і реманенту, будівництво господарських споруд тощо. З 1895 р. по 1910 р. кооперативом було видано кредитів майже на 3 млн крб. Станом на 1909 рік Дзензелівське ощадно-позичкове товариство в районі своєї роботи практично ліквідувало діяльність приватних кредиторів. Лихварі, не знаходячи застосування своїм накопиченим капіталам, були вимушені, у більшості випадків, покласти їх у якості вкладів у кооператив" [11, с. 51-52].

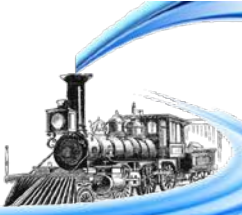
Напередодні Першої світової війни Дзензелівське ощадно-позичкове товариство об'єднувало вже більше 6 тис. членів. Постійну роботу кооперативу забезпечували більше двох десятків службовців. Щоденно кооператив з різних питань відвідувало від 100 до 300 чоловік. Для підтримки постійного зв'язку з пайовиками, значна частина яких проживала далеко за межами Дзензелівки, у приміщенні товариства був встановлений телефон. Селяни швидко опанували цим досягненням техніки і часто використовували телефонний зв'язок для вирішення не лише проблем кооперативної роботи [11, с. 53]. Отже, зауважимо, що "Дзензелівський кооперативний феномен" відбувся за безпосередньої участі організатора кредитових і споживчих кооперативів місцевого вчителя Олександра Давидовича Черненка. Як зазначає Ю. Дудник, за підрахунками В. Ф. Тотоміанца, "Дзензелівське ощадно-позичкове товариство за основними показниками своєї роботи посідало третє місце серед кредитних кооперативів Російської імперії" [11, с. 54].

Межа XIX – XX століть ознаменувалася значним піднесенням кооперативного руху в Україні, суттєву роль у якому відігравала інтелігенція. Не оминули краєзнавці та історики у своїх сучасних розвідках і персоналістичний вимір кооперативного руху на Черкащині. При аналізі значного масиву краєзнавчої літератури, нами встановлено, що як і тематика кооперації, так і тематика її персоналістики не є всюди присутньою у історико-краєзнавчих

працях, а у тих, на які все ж нам вдалось натрапити, відзначено таких відомих лідерів і активістів кооперації Черкащини, як Василь Доманицький, Христофор Барановський і Олександр Черненко. Ґрунтовні біографії О. Черненка і Х. Барановського висвітлили згадані вище краєзнавець Ю. Дудник та черкаський історик І. Фареній. Проаналізуємо, як оцінюють сучасні історики і краєзнавці їхній внесок у справу в біографічному ракурсі на суспільно-політичному тлі епохи.

Розпочнемо з Олександра Давидовича Черненка, який народився 30 серпня 1864 р. в селі Паланочка Маньківської волості Уманського повіту Київської губернії (нині – Черкаської області) в селянсько-чумацькій родині [11, с. 36]. Як зазначає Ю. Дудник, "в особі О. Д. Черненка українська кооперація має одного з перших і найвидатніших своїх діячів, який вийшов на кооперативну ниву юнаком і все життя невпинно і наполегливо працював серед найнесприятливіших умов, борючись і з темнотою народу, і з начальством, і зі злиднями учительського життя" [11, с. 37]. "Коли в 1883 р. Черненко почав учителювати в Немиринецькій однокласній міністерській школі, там уже з 1883 р. діяло ощадно-позичкове товариство. Діяльність товариства його зацікавила і він взяв на себе обов'язки заступника голови ради товариства. Кооперація все більше вабила до себе, і він відчув, що кооперативна діяльність – це той шлях, по якому йому йти все життя. І він задумав заснувати нове товариство у рідному селі Паланочка. Але здійснити це в ті часи було нелегко, оскільки все кооперативне життя Росії було забюрократизоване петербурзькими урядовцями, від яких цілком залежало затвердити, чи не затвердити статут. Зрозуміло, що головну роль відігравала думка і місцевої влади – волосного писаря та поліцейського урядника, бо на підставі їх подання губернатор давав свою згоду. Мабуть, О. Д. Черненко не знайшов розуміння у місцевої влади, бо у Петербурзі не дозволили відкрити ощадно-позичкове товариство. Це, одначе, не спинило Черненка і він почав справу знову, але вже у селі Дзензелівка, звідки була родом його дружина. На цей раз задум вдалося реалізувати" [11, с. 37-38].

Ось, що пише про О. Черненка черкаський історик І. Фареній: "Часом активісти кооперативної справи, щоб залучити селян до кооперативної діяльності, вдавалися до хитрощів та значних матеріальних витрат з власної кишені. Зокрема, вчитель О. Д. Черненко, щоб залучити жителів села Дзендзелівки Уманського повіту на Київщині до створення кредитного кооперативу, зробив наступне: розміняв чималу суму власних грошей дрібними монетами, склав їх у мішок і возив той мішок на возі брязкаючи грішми, сподіваючись, що це викличе позитивну оцінку його фінансово-кооперативних ініціатив. Таке дійство справді викликало певний інтерес селян до кооперації, які погодились взяти участь у заснуванні ощадно-позикового товариства. Однак, паї стали вносити тільки після того, як О. Д. Черненко віддав свої власні 1000 крб. для створення

первісного капіталу кооперативу" [2, с. 240]. Влітку 1897 року О. Черненко запросив у Дзензелівське товариство "молодого селянського хлопця Х. А. Барановського, свого колишнього учня, який до цього працював рахівником в Немиринецькому ощадно-позичковому товаристві. Так розпочалася кар'єра одного з найавторитетніших діячів української кооперації Христофора Антоновича Барановського. Саме у Дзензелівці відбулося його становлення як кооператора. Він 15 років був виконавчим керівником Дзензелівського ощадно-позичкового товариства" [11, с. 39]. У 1898 році О. Черненко відкриває в Дзензелівці споживче товариство (споживчий кооператив). В ньому він брав участь як член ради та ревізійної комісії. В Козятині, де проживала родина Черненка, теж відкрилися ще два кредитних кооперативи, які запросили його до співпраці. У 1899 році він засновує Козятинське споживче товариство і обирається головою його правління [11, с. 40-41].

Як пише краєзнавець Ю. Дудник, "До Козятина і Дзензелівки почали з'їжджатися люди за порадами щодо організації кооперативів. Олександр Давидович був настільки захоплений працею, що буквально не мав вільної хвилини. Своє становище Черненко вважав становищем найщасливішої людини, не зважаючи на те, що матеріальний стан його був досить поганий. У 1908 році Олександр Давидович залишив посаду вчителя в Козятині і весь свій час віддавав кооперації – головуванню у чотирьох товариствах, два – у Бердичівському і два – в Уманському повіті (між ними близько 200 верст)" [11, с. 40].

Кого зацікавила постать О. Черненка, можна прочитати згадану нами ґрунтовну статтю Ю. Дудника, зазначимо з неї цитатно ще одне, і досить важливе положення, що характеризує кооператора як українця-патріота. "Говорячи про національну спрямованість діяльності кооперативного діяча, варто зазначити, що на початку XX століття у часописі робітничої та селянської інтелігенції "Маяк" регулярно публікувалися статті з актуальних проблем українського національного життя за підписом «О. Черненко». Очевидно, авторство зазначених публікацій належить Олександру Давидовичу Черненку, і характеризують його як щирого народного інтелігента, свідомого українського кооператора, який бачив у кооперативному русі важливу складову національного відродження українського народу" [11, с. 42]. Помер Олександр Давидович Черненко 10 квітня 1921 року у селі Дзензелівці, де й похований. Тільки 2001 року завдяки онуці Черненка, що мешкає в Канаді, а також родичам, що живуть у Дзензелівці, вдалося досить точно встановити місце поховання і в травні 2006 року встановити на могилі меморіальну плиту [11, с. 42].

Видатною постаттю кооперативного руху на Черкащині був Христофор Барановський, учень О. Черненка. 15 червня 1917 р., коли був створений перший Український уряд – Генеральний секретаріат Української Центральної Ради, на

чолі з В. Винниченком, він був призначений на посаду Генерального секретаря фінансових справ [11, с.49]. “Роки з 1897 по 1911 Х. А. Барановський присвятив виключно розбудові Дзензелівського ощадно-позичкового товариства, створенню і розвитку “Союзбанку” та інших кооперативних установ. Заклав при ньому майстерню возів, організував збут збіжжя та доставку буряків до цукроварень, співпрацював з Уманським земством над організацією кооператив у повіті і в той час зійшовся з Платоном Доманицьким, який був ініціатором кооперації в Уманському Земстві” [11, с.48].

Значний внесок у розвиток кооперативного руху на Черкащині і в Україні зробив В. М. Доманицький (народився 7 березня 1877 р. в с. Колодистому Звенигородського повіту на Київщині (нині – Черкащина) у сім’ї священника) [4, с. 125]. В. Доманицький ініціював відкриття у 1901 році кредитного товариства у Колодистому, а в 1904 р. – споживчого у цьому ж селі. Крім плідної фінансово-економічної роботи, очолювані В. М. Доманицьким кооперативи займалися широкою просвітницькою роботою. За його порадами і рекомендаціями кооперативні товариства почали працювати й в інших селах тодішнього Звенигородського повіту. Мережа ощадно-позичкових та кредитних кооперативних об’єднань Черкащини у 1909 році характеризується такими показниками: Звенигородський повіт – 8 ощадно-позичкових і 2 кредитних; Канівський повіт – 7 і 4; Уманський повіт – 8 і 6; Черкаський – 6 і 8; Чигиринський – 2 і 7 [7, с. 159].

Сучасники В. Доманицького високо оцінювали його внесок у розвиток кооперативної справи в Україні, про що свідчать спомини С. Єфремова, О. Лотоцького, Є. Білоусенка та інших видатних громадських діячів України початку XX століття. У 1901 р. В. Доманицький від імені селян Колодистого написав клопотання про дозвіл відкрити в селі позичково-ощадне товариство. В списку фундаторів він був двадцять третім, але всі справи товариства лягли на плечі “панича Василя”, як його називали селяни. С. Єфремов згадував: “Першого року воно мало всього 37 членів і чистого прибутку 2 карбованці. Але заходами і працею Доманицького товариство швидко пішло вгору і допомагало позичками цілій окрузі і всім околишнім селам стало на зразок”. 1903 року селяни Колодистого запланували відкрити в селі свою крамницю і звернулися до В. Доманицького, який одразу почав збирати підписи під клопотанням до губернатора, і невдовзі було отримано дозвіл на відкриття крамниці. Василь Миколайович на той час лікувався в Рагузі й тільки навесні 1904 року повернувся в Колодисте, де одразу розпочав працювати. Він писав С. Єфремову: “Був я в усяких бувальцях: і знаменитим археологом, і дратливим письменником… а тепер зробився простісіньким крамарем і бачу, що це гарна річ. Оце третій день ріжемо волові та козлові шкури на чоботи. Подаємо губернаторові, щоб ще дозволив продавати обществу потребителів усі книжки, дозволені цензурою” [12, с. 221].

У 2005 р. черкаський історик І. Фареній опублікував на шпальтах періодичного науково-популярного видання "Краєзнавство Черкащини" ґрунтовну статтю, присвячену постаті одного із родоначальників українського кооперативного руху В. Доманицького, де він зокрема зазначає, що засновані в Колодистому кооперативи "були одними із перших у Звенигородському повіті і навіть у цілій Київській губернії. Під керівництвом В. М. Доманицького колодиські кооперативні товариства швидко нарощували потужності і почали перетворюватися в зразкові господарські організації. Так, ощадно-позичкове товариство у першій рік своєї діяльності об'єднувало 37 членів і видало кредитів на загальну суму 415 крб., а вже на четвертий рік роботи мало в своєму складі 145 пайовиків, видало позик на 6400 крб. і отримало чистого прибутку 310 крб. Успішний розвиток кредитного кооперативу дав можливість отримати від Державного банку позику розміром 2 тис. крб. і значно розширити зону діяльності. Відомо, що на 1910 рік Колодиське ощадно-позичкове товариство обслуговувало мешканців дев'яти сусідніх сіл [4, с. 128].

О. Білоусенко у своїх спогадах про В. Доманицького писав: "Захопившись ідеєю кооперації, він зумів її прищепити не тільки в своєму селі, але й в усій околиці… Уся околиця вчилася кооперативної справи в Колодистому, і почали рости кооперативні заклади, як гриби в дощ. Саме з цією метою В. Доманицький видає низку популяризаторських праць: "Про сільську кооперацію", "Про товариські крамниці", "Як хазяйнують селяни по чужих краях", – де у легкій і доступній формі пояснює переваги кооперативної справи [12, с. 221].

І. Фареній резюмує: "Дмитро Донцов відзначав, що В. М. Доманицький був наділений особливими здібностями переконувати людей, мав "надзвичайний пропагандиський талант". І це вповні проявилося в справі популяризації ідей кооперації, в якій на початку XX століття Василь Доманицький очевидно не мав рівних" [4, с. 130]. "Розуміючи значення просвітницько-пропагандистської роботи для розвитку кооперативних форм економічної діяльності, В. М. Доманицький водночас був одним із перших, хто поставив питання про оптимізацію організації кооперативної мережі та підвищення її господарської ефективності шляхом заснування союзних об'єднань кооперативів. Йому належить ініціатива створення Київського союзу споживчих товариств. В. М. Доманицький був одним із керівників губернського з'їзду споживчої кооперації, який прийняв відповідні рішення щодо створення цього кооперативного союзу" [4, с. 130].

Висновки. Отже, аналізуючи краєзнавчий доробок сучасних дослідників Черкащини, доходимо обґрунтованих висновків про регіональну специфіку витоків селянського кооперативного руху і динаміку його розвитку, а також щодо впливу персоналій на формування кооперативної ідеї серед українського селянства. Показано, що профілі кооперативної діяльності на Черкащині суттєво залежали від природно-кліматичних умов, матеріального становища і суспіль-

ного досвіду сільської громади. При цьому, прагнучи задовольнити господарські інтереси, селяни як виробники обстоювали своє право господарювати на власній землі, виявляли в ході кооперування самодіяльність і колективізм, що ілюструється розлогим фактичним матеріалом по локаціях регіону. В аналізованих нами працях – у регіональних виданнях – краєзнавці-дослідники не оминули тему становлення й розвитку кооперативного руху, адже зазначені процеси суттєво вплинули на селянське господарювання в Україні та історію населених пунктів Черкаської області у контексті формування ринкових суспільно-економічних відносин та соціально-культурного розвитку на селі. Оперуючи статистичною інформацією із архівних та історичних джерел, а також спогадами сучасників, автори різнобічно формують для читача й дослідника розмаїту суспільно-політичну картину досліджуваного періоду. У краєзнавчих розвідках показано успішну фінансову конкуренцію на селі між кооперованими товариствами і приватними кредиторами-лихварями, які традиційно фінансували селян на грабіжницьких умовах.

Водночас із ринковими чинниками становлення і розвитку селянської кооперації важливу роль також відігравали видатні особистості краю, які формували громадську думку, матеріально (на перших порах) і організаційно-методично сприяли у просвітницько-пропагандиській роботі й розвитку товариств. Це видатні постаті кооперативного руху, уродженці Черкащини В. М. Доманицький і О. Д. Черненко, а також Х. А. Барановський, діяльність якого пов'язана із Черкащиною.

Хоча наведені краєзнавчі матеріали і не є беззастережно об'єктивним джерелом, вони фактологічно доповнюють праці істориків, надають питання для уточнень і роздумів з метою подальших розвідок із залученням суто наукового інструментарію.

Отже, результати мультидисциплінарних наукових і краєзнавчих досліджень із означеної проблематики корелюють на дослідженому фактологічному масиві селянських кооперативних товариств Черкаського регіону і не суперечать історичному поступу ринкових відносин у Подніпров'ї кінця XIX – початку XX століття, а зіставлення отриманих результатів наукового пошуку дало змогу краще зрозуміти їх регіональну специфіку.

Напрям подальших розвідок у цьому питанні вбачаємо в уточненні отриманих фактологічних масивів із залученням сучасних методик дослідження регіональної специфіки селянського кооперативного руху на Черкащині, яка обумовлена впливом низки економіко-географічних, історичних та соціально-політичних чинників.

Література:

1. *Марочко* В. І. *Українська селянська* кооперація: Історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 1995. 224 с.

2. Фареній І. А. Поширення ідей кооперації в українському селі (кінець XIX – початок XX ст.). *Український селянин* / Ін-т історії України НАН України. Черкаси, 2002. Вип. 5. С. 239–244.

3. Фареній І. А. Острови добробуту. Кооперативний рух на Черкащині (1895–1920 рр.). *Спільна справа*. 1998. № 2 (7). С. 48–49.

4. Фареній І. А. Кооперативна діяльність В. М. Доманицького. *Краєзнавство Черкащини.* Черкаси: Ваш Дім, 2005. № 8. С. 125–136.

5. Магась-Демидас Ю. І. Сільськогосподарська кооперація Правобережної України у другій половині XIX – на початку XX ст. *Український селянин*: зб. наук. пр. / за ред. А. Г. Морозова. Черкаси: Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2008. Вип. 11. С. 259–262.

6. Пантелеймоненко А. О. Сільськогосподарські товариства України: зародження, основні напрямки діяльності і значення (друга половина XIX – початок XX ст.): дис. … канд. екон. наук: 08.01.04; Полтав. с.-г. ін-т. Полтава, 1994. 200 с.

7. Мельниченко В. М. Моя Черкащина (історія рідного краю від найдавніших часів до сучасності). Черкаси: Вертикаль, видавець Кандич С. Г., 2023. 372 с.

8. Солодар О. Боровиця. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А., 2023. 480 с.

9. Голиш Г. М., Голиш Л. Г., Пономаренко М. Ф. Подорож Златокраєм: Нарис історії та сьогодення Золотоніського району. Черкаси: Вертикаль, видавець Кандич С. Г., 2008. 572 с.

10. Приліпко М. В. Чорнобаївщина. Нариси історії населених пунктів (від найдавніших часів до сьогодення). Черкаси: видавець Чабаненко Ю.А., 2013. Книга 1. 652 с.

11. Дудник Ю. Дзензелівська кооперація. *Краєзнавство Черкащини.* Черкаси: Вертикаль, видавець Кандич С. Г., 2020. Вип. 14. С. 36–58.

12. Токар Н. М. Кооперативна діяльність В. Доманицького. *Український селянин:* зб. наук. пр./ за ред. С. В. Кульчицького, А. Г. Морозова. Черкаси: Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2004. Вип. 8. С. 221–223.

References:

1. Marochko, V.I. (1995). *Ukrainska selianska kooperatsiia: Istoryko-teoretychnyi aspekt (1861–1929 rr.) [Ukrainian peasant cooperation: Historical and theoretical aspect (1861–1929)].* Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

2. Farenii, I.A. (2002). Poshyrennia idei kooperatsii v ukrainskomu seli (kinets XIX – pochatok XX st.) [Spread of ideas of cooperation in the Ukrainian village (late 19th – early 20th centuries)]. *Ukrainskyi selianyn - Ukrainian peasant.* (Iss. 5, pp. 239-244). Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine. Cherkasy. [in Ukrainian].

3. Farenii, I.A. (1998). Ostrovy dobrobutu. Kooperatyvnyi rukh na Cherkashchyni (1895–1920 rr.) [Islands of well-being. Cooperative enterprise in Cherkasy (1895–1920)]. *Spilna sprava - Common cause*. (No. 2 (7), pp. 48-49) [in Ukrainian].

4. Farenii, I.A. (2005). Kooperatyvna diialnist V. M. Domanytskoho [Cooperative activities of V.M. Domanytsky]. *Kraieznavstvo Cherkashchyny – Local history of Cherkasy region*. (No. 8, pp. 125-136). Cherkasy: Vash Dim [in Ukrainian].

5. Mahas-Demydas, Yu.I. (2008). Silskohospodarska kooperatsiia Pravoberezhnoi Ukrainy u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. [Agricultural cooperation of Right-Bank Ukraine in the second half of the 19th – early 20th centuries]. *Ukrainskyi selianyn: zb. nauk. pr. - Ukrainian peasant: coll. of sci. works.* (Iss. 11, pp. 259-262) / A.H. Morozov (ed.). Cherkasy: Cherkas. nats. un-t im. B. Khmelnytskoho [in Ukrainian].

6. Panteleimonenko, A.O. (1994). *Silskohospodarski tovarystva Ukrainy: zarodzhennia, osnovni napriamky diialnosti i znachennia (druha polovyna XIX – pochatok XX st.): dys. … kand. ekon. nauk: 08.01.04 [Agricultural societies of Ukraine: origin, main areas of activity and significance (second half of the 19th – beginning of the 20th century): diss. … of candidate of econ. sciences: 08.01.04].* Poltava Agricultural Institute. Poltava. [in Ukrainian].

7. Melnychenko, V.M. (2023). *Moia Cherkashchyna (istoriia ridnoho kraiu vid naidavnishykh chasiv do suchasnosti) [My Cherkasy Region (history of the native region from ancient times to the present)]*. Cherkasy: Vertykal [in Ukrainian].

8. Solodar, O. (2023). *Borovytsia [Borovytsia]*. Cherkasy: publisher Chabanenko Yu.A. [in Ukrainian].

9. Holysh, H.M., Holysh, L.H., & Ponomarenko, M.F. (2008). *Podorozh Zlatokraiem: Narys istorii ta sohodennia Zolotoniskoho raionu [Traveling through Zlatokray: A sketch of the history and present of the Zolotonishki district]*. Cherkasy: Vertykal, publisher Kandych S.H. [in Ukrainian].

10. Prylipko, M.V. (2013). *Chornobaivshchyna. Narysy istorii naselenykh punktiv (vid naidavnishykh chasiv do sohodennia) [Chornobai Region. Sketches of the history of settlements (from ancient times to the present)]*. Cherkasy: publisher Chabanenko Yu.A. Book 1 [in Ukrainian].

11. Dudnyk, Yu. (2020). Dzenzelivska kooperatsiia [Dzenzelivka cooperation]. *Kraieznavstvo Cherkashchyny - Local history of Cherkasy region.* (Iss. 14, pp. 36-58). Cherkasy: Vertykal, publisher Kandych S.H. [in Ukrainian].

12. Tokar, N.M. (2004). Kooperatyvna diialnist V. Domanytskoho [Cooperative activity of V. Domanytskyi]. *Ukrainskyi selianyn: zb. nauk. pr. – Ukrainian peasant: coll. of sci. works.* (Iss. 8, pp. 221-223) / S.V. Kulchytskyi, & A.H. Morozov (eds.). Cherkasy: Cherkas. nats. un-t im. B. Khmelnytskoho [in Ukrainian].

УДК 94:37(477)«1941/1944»

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-1153-1164

Лихач Юрій Леонідович аспірант кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, тел.: (0352) 53-59-01, https://orcid.org/0009-0004-6591-7298

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА НАЦИСТСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ: СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

Анотація. Стаття присвячена аналізу сучасної української історіографії щодо освітньої політики нацистської адміністрації в Східній Галичині в 1941–1944 рр. Окупаційний режим, встановлений нацистами після захоплення регіону, впровадив жорсткі обмеження в освітній сфері, що відповідало загальній політиці Третього Райху щодо поневолених народів. Політика "мінімальної освіти" передбачала скорочення кількості навчальних закладів, обмеження можливостей українців у здобутті середньої та вищої освіти, контроль над навчальними програмами та ідеологічну цензуру. Гімназії та університети практично не функціонували, що мало на меті створити в майбутньому суспільство з низьким рівнем освіти, здатне виконувати лише підлеглі ролі в нацистській економічній системі.

У статті проаналізовано ключові наукові дослідження, що стосуються функціонування освітньої системи в умовах окупації. Значна увага приділена ролі Українського центрального комітету, який намагався підтримувати шкільництво, діяльності культурно-просвітніх товариств, таких як "Просвіта", а також ініціативам українських педагогів щодо збереження національної освіти. Окремо розглянуто регіональні аспекти освітньої політики, соціально-економічні умови праці вчителів, стан матеріального забезпечення навчальних закладів та ставлення населення до запроваджених змін.

Стаття висвітлює методологічні підходи, застосовані українськими істориками для вивчення теми, а також окреслює основні дискусійні питання. Визначено прогалини в історіографії, зокрема недостатнє висвітлення локальних особливостей окупаційної освітньої політики в містах і селах Східної Галичини, а також брак досліджень щодо ставлення учнів і батьків до змін у навчальному процесі.

Ключові слова: нацистська окупація, освіта, Східна Галичина, історіографія, навчальні заклади, "Просвіта".

Lykhach Iurii Leonidovych postgraduate student of the Department of History of Ukraine, Archaeology, and Special Branches of Historical Sciences, Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk, Ternopil, tel.: (0352) 53-59-01, https://orcid.org/0009-0004-6591-7298

EDUCATIONAL POLICY OF THE NAZI ADMINISTRATION IN EASTERN GALICIA: MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

Abstract. The article is devoted to the analysis of modern Ukrainian historiography on the educational policy of the Nazi administration in Eastern Galicia in 1941–1944. The occupation regime established by the Nazis after the capture of the region introduced strict restrictions in the educational sphere, which corresponded to the general policy of the Third Reich towards enslaved peoples. The policy of "minimum education" provided for a reduction in the number of educational institutions, restrictions on the opportunities of Ukrainians to obtain secondary and higher education, control over curricula and ideological censorship. Gymnasiums and universities practically did not function, which was aimed at creating a society with a low level of education in the future, capable of performing only subordinate roles in the Nazi economic system.

The article analyzes key scientific studies related to the functioning of the educational system under occupation. Considerable attention is paid to the role of the Ukrainian Central Committee, which tried to support schooling, the activities of cultural and educational societies, such as "Prosvita", as well as the initiatives of Ukrainian teachers to preserve national education. Regional aspects of educational policy, socio-economic working conditions of teachers, the state of material support of educational institutions and the attitude of the population to the introduced changes are separately considered.

The article highlights the methodological approaches used by Ukrainian historians to study the topic, and also outlines the main discussion issues. Gaps in historiography are identified, in particular, insufficient coverage of local features of the occupation educational policy in the cities and villages of Eastern Galicia, as well as the lack of research on the attitude of students and parents to changes in the educational process.

Keywords: Nazi occupation, education, Eastern Galicia, historiography, educational institutions, "Prosvita".

Постановка проблеми. Дослідження освітньої політики нацистської адміністрації в Східній Галичині (1941–1944 рр.) є важливою складовою вивчення тоталітарних режимів і їхнього впливу на суспільні процеси. Під час німецької окупації освітня сфера зазнала суттєвих трансформацій, спричинених

нацистською ідеологією та прагненням окупаційної влади встановити контроль над інтелектуальним розвитком населення. Освіта використовувалася як засіб пропаганди та інструмент регулювання соціальних процесів, що значною мірою вплинуло на формування культурної та національної ідентичності регіону.

Проблематика нацистської освітньої політики в Галичині знайшла відображення в сучасній українській історіографії, де дослідники аналізують як репресивний характер німецької політики щодо освіти, так і спроби українських інституцій зберегти національну освітню систему. У науковому дискурсі розглядаються питання функціонування навчальних закладів, кадрового складу, навчальних програм і впливу окупаційної адміністрації на освітній процес.

Метою цієї статті є аналіз сучасної української історіографії з питання освітньої політики нацистської адміністрації в Східній Галичині, визначення основних наукових підходів і виявлення прогалин у дослідженнях. Робота базується на огляді монографій, дисертаційних досліджень, наукових статей і архівних матеріалів, що дозволяє здійснити комплексний аналіз висвітлення теми в українській історіографії.

Виклад основного матеріалу. Статті Г. Стефанюк [11–14] становлять вагомий внесок у вивчення освітньої політики нацистської адміністрації в Західній Україні. У них розглядається функціонування шкільної системи в умовах німецької окупації, що є особливо цінним у світлі сучасних історіографічних підходів до аналізу соціально-освітніх процесів періоду Другої світової війни. У роботах здійснено аналіз праць радянських, українських і зарубіжних істориків, що дозволяє простежити еволюцію наукових підходів до вивчення нацистської освітньої політики в регіоні. Особливу увагу приділено сучасним українським дослідженням, які акцентують увагу на ролі українських освітніх ініціатив у контексті воєнного часу. Дослідниця розглядає ставлення німецької влади до української освіти, зокрема заходи, спрямовані на обмеження діяльності шкільних закладів та впровадження ідеологічного контролю над навчальним процесом. Висвітлено роль Організації українських націоналістів, Українського центрального комітету та інших структур у підтримці та збереженні освіти в умовах окупаційного режиму. Аналізується функціонування навчальних закладів, особливості кадрового забезпечення освітньої сфери, навчальні програми та їх трансформація в умовах політичного та ідеологічного тиску з боку окупаційної адміністрації. Дисертація спирається на значний масив архівних документів, які вводяться в науковий обіг, що сприяє розширенню джерельної бази для подальших досліджень.

Роботи Г. Стефанюк є одними із ключових досліджень для вивчення сучасної української історіографії освітньої політики нацистської адміністрації у Східній Галичині. Їх аналіз дозволяє простежити розвиток наукової думки щодо цієї тематики, оцінити основні методологічні підходи та окреслити

перспективні напрями подальших досліджень, зокрема у контексті регіональних особливостей освітнього процесу в період німецької окупації.

Серед сучасних історичних досліджень праці внеском у вивчення культурного життя українців у період нацистської окупації є праці Н. Антонюк [1–2]. Авторка, базуючись на матеріалах періодичної преси, що виходила в Генеральній Губернії в означений період, здійснила комплексний аналіз розвитку культурного процесу на західноукраїнських землях у роки Другої світової війни.

У працях визначено основні етапи та особливості функціонування ключових сфер культурного життя, зокрема освіти і науки, літератури та мистецтва, релігійної діяльності, а також видавничого процесу. Особливу цінність для вивчення освітньої політики нацистської адміністрації становить аналіз стану системи освіти у 1941–1944 рр., що демонструє її занепад унаслідок обмежувальної політики окупаційної влади. Праці Н. Антонюк є важливим джерелом для подальших досліджень динаміки освітнього розвитку в Галичині в умовах нацистського режиму, а також ролі українських освітніх і культурних інституцій у збереженні національної ідентичності в зазначений період.

Монографія Миколи Галіва [4] є ґрунтовним дослідженням освітньої сфери Дрогобиччини в період радянської та нацистської окупацій. Автор комплексно аналізує політику двох тоталітарних режимів щодо навчальних закладів, простежуючи їхній вплив на навчальний процес, кадровий склад та матеріально-технічне забезпечення освіти. Праця є важливим внеском у сучасну українську історіографію, оскільки висвітлює малодосліджені аспекти освітньої політики у західноукраїнському регіоні в роки Другої світової війни. Дослідження базується на широкій джерельній базі, включаючи архівні документи, періодику та спогади очевидців. Проаналізовано радянську, зарубіжну та сучасну українську історіографію, що дозволяє простежити еволюцію наукових підходів до вивчення проблеми. Автор описав впровадження політики "мінімальної освіти" для українців, спрямованої на обмеження їхнього інтелектуального розвитку. Проаналізовано процес ліквідації середніх і вищих навчальних закладів, збереження лише початкових шкіл та зміст навчальних програм. Висвітлено використання освіти як засобу нацистської пропаганди та інструменту соціального контролю.

У праці досліджено роль ОУН, товариства "Просвіта" та Українського Центрального Комітету у спробах підтримки освітньої сфери в умовах окупації.Проаналізовано методи, за допомогою яких громадські організації намагалися зберегти національну освіту, забезпечити підручниками та підтримати вчителів.

М. Галів висвітлив проблеми дефіциту педагогічних кадрів через репресії, мобілізацію та еміграцію. Описано матеріально-технічні труднощі навчальних

закладів: брак підручників, опалення та фінансування. Відзначено складне соціально-економічне становище вчителів в умовах окупаційного режиму.

Монографія М. Галіва є важливим джерелом для аналізу сучасної української історіографії щодо освітньої політики нацистської адміністрації в Східній Галичині. Вона дозволяє простежити тенденції у вивченні цієї теми, оцінити методологічні підходи сучасних дослідників та проаналізувати архівну базу, яка використовується в українській науці. Робота також вказує на потребу подальших досліджень регіональних особливостей функціонування освіти в умовах окупації, а також ролі громадськості у збереженні освітньої системи.

Стаття Миколи Галіва "Вчительство загальноосвітніх шкіл Дрогобиччини в період нацистської окупації (1941–1944)" [3] становить вагомий внесок у дослідження освітньої політики нацистської адміністрації в Східній Галичині, зокрема на території Дрогобицької округи. Дослідження спирається на аналіз значного масиву архівних документів, матеріалів періодичної преси та наукових праць, що дозволяє автору висвітлити особливості функціонування вчительства в умовах окупаційного режиму.

Стаття базується на розлогій джерельній базі, включно з матеріалами Державного архіву Львівської області та друкованими джерелами періоду окупації. Автор здійснює порівняльний аналіз функціонування освітньої системи в Східній Галичині та інших окупованих регіонах України, що сприяє глибшому розумінню специфіки нацистської освітньої політики. Важливою складовою роботи є огляд внеску українських, польських і німецьких дослідників у вивчення цієї тематики.

У дослідженні проаналізовано кількісні та національні зміни серед педагогічного складу Дрогобицької округи в умовах нацистської окупації. Визначено проблему гострого дефіциту кваліфікованих кадрів, зумовленого масовими звільненнями, мобілізацією та еміграцією вчителів. Автор зазначає, що нацистська адміністрація вдавалася до часткової реорганізації системи підготовки педагогів, зокрема, дозволяла залучення до викладання осіб без належної педагогічної освіти, що негативно впливало на якість навчального процесу.

У статті детально розглянуто політику "мінімальної освіти", спрямовану на обмеження освітніх можливостей українців до рівня початкових шкіл. Описано заходи окупаційної влади з підготовки педагогічних кадрів, зокрема, організацію короткотермінових курсів у Самборі. Висвітлено матеріально-фінансові аспекти діяльності вчителів, які стикалися з низькими зарплатами, браком навчальних матеріалів та незадовільними умовами праці.

Проаналізовано діяльність культурно-просвітніх організацій, таких як "Просвіта", Український Центральний Комітет та Учительське об'єднання праці, які активно сприяли збереженню шкільної освіти. Окрему увагу приділено ролі

місцевих громад, що власними зусиллями забезпечували функціонування шкіл та підтримували педагогів.

Підкреслено матеріальну нестабільність вчителів, обумовлену низькими зарплатами, обмеженим доступом до продовольчих карток та необхідністю займатися додатковими видами діяльності для виживання. Наведено статистичні дані щодо рівня оплати праці, який суттєво поступався заробітним платам державних службовців та представників окупаційної адміністрації.

Стаття Миколи Галіва та Уляни Галів "Німецьке початкове шкільництво на Дрогобиччині у роки нацистської окупації (1941–1944)" [5] становить важливий внесок у дослідження освітньої політики нацистської адміністрації в Східній Галичині. Автори зосереджують увагу на функціонуванні німецьких початкових шкіл у Дрогобицькому регіоні, аналізують окупаційну освітню політику щодо німецької громади та визначають місце цих закладів у загальному контексті шкільної системи Третього Рейху. Стаття базується на аналізі архівних документів німецької окупаційної адміністрації, матеріалів Державного архіву Львівської області та періодичних видань 1941–1944 рр. Використовуючи історико-порівняльний метод, автори зіставляють освітню політику щодо німецьких, українських і польських шкіл у регіоні, окреслюючи диференційований підхід окупаційної влади до різних етнічних груп. Особливу увагу приділено внеску українських, польських та німецьких дослідників у вивчення питання нацистської освітньої політики в окупованій Галичині.

Німецькі початкові школи функціонували переважно у місцях компактного проживання фольксдойчів, передусім у колишніх австрійських колоніях та міських центрах. У 1941/42 навчальному році їхня мережа була незначною, однак у 1943/44 рр. діяло близько 27 німецьких початкових шкіл у Дрогобицькому, Самбірському та Стрийському округах. Освітній процес у цих закладах будувався на основі націонал-соціалістичної ідеології, з акцентом на расовій теорії, вихованні відданості Рейху та залученні молоді до структур "Гітлерюгенду".

Кадрове забезпечення німецьких шкіл здійснювалося переважно за рахунок фольксдойчів, російських німців та громадян Рейху, що переселялися на окуповані території. Загальна кількість учнів у 1943/44 навчальному році становила приблизно 1 460 осіб, що складало 19–20 % від загальної чисельності німецької громади регіону. У статті наголошується, що в побуті багато учнів спілкувалися польською мовою, що спричинило посилення мовної підготовки та запровадження додаткових заходів з германізації дітей.

Німецькі початкові школи мали значно краще матеріально-технічне забезпечення порівняно з українськими та польськими навчальними закладами. Це проявлялося у виділенні окремих приміщень, забезпеченні підручниками та фінансуванні ремонтів будівель. У бюджетах окупаційної адміністрації

передбачалися значні кошти на функціонування цих установ, що різко контрастувало з обмеженими фінансовими можливостями українських та польських шкіл. Водночас, через воєнні обставини фінансування залишалося нестабільним, і з наближенням фронту у 1944 р. більшість німецьких навчальних закладів припинили існування.

Стаття М. Москалюка та В. Старки [9] є важливим внеском у дослідження освітньої політики нацистської адміністрації в Східній Галичині. Вона зосереджена на функціонуванні сільських шкіл у період німецької окупації, аналізує заходи окупаційної влади щодо регулювання навчального процесу, а також розкриває роль українських громадських ініціатив у збереженні освіти.

Автори аналізують праці радянських та сучасних українських істориків, що дозволяє оцінити еволюцію наукових підходів до вивчення освітньої політики нацистів у регіоні. Використано значний масив архівних документів, періодичних видань воєнного періоду, а також спогади очевидців, що підвищує емпіричну цінність дослідження.

М. Москалюк та В. Старка висвітлили впровадження концепції "освіченого колоніалізму", що передбачала суттєве обмеження можливостей здобуття освіти для українського населення. Проаналізовано ліквідацію більшості середніх шкіл і вищих навчальних закладів, що значно ускладнювало доступ українців до якісної освіти та професійної підготовки. Вказано на використання навчального процесу як засобу пропаганди, спрямованої на ідеологічний контроль над учнями.

Досліджено внесок культурно-освітнього товариства "Просвіта", Українського центрального комітету та інших громадських ініціатив у підтримку шкільництва. Висвітлено заходи, спрямовані на забезпечення шкіл підручниками, допомогу вчителям, а також спроби організації неофіційного навчання поза контролем нацистської влади. Підкреслено роль місцевих громад у фінансуванні навчальних закладів, ремонті приміщень і матеріальному забезпеченні педагогічного складу.

Автори статті окреслили проблеми, пов’язані з нестачею кваліфікованих педагогічних кадрів через репресії, мобілізацію та загальну дестабілізацію суспільства. Проаналізовано матеріальні труднощі: низькі зарплати вчителів, обмежене фінансування, відсутність базових навчальних матеріалів і належних умов для ведення освітнього процесу. Вказано на випадки примусового залучення педагогів до виконання трудових повинностей, що значно ускладнювало їхню професійну діяльність.

Стаття М. Москалюка та В. Старки є цінним джерелом для аналізу сучасної української історіографії, оскільки демонструє новітні підходи до вивчення освітньої політики нацистської адміністрації в регіоні. Дослідження вводить в обіг нові архівні документи, деталізує локальні особливості

функціонування сільських шкіл та висвітлює маловідомі аспекти взаємодії українських громадських організацій із освітньою системою в період окупації.

О. Луцький [8] присвятив своє дослідження аналізу українського культурного життя в період нацистської окупації 1941–1944 рр., зосереджуючи увагу на його умовах, основних напрямках і специфіці функціонування в Галичині.

Автор підкреслює, що нацистська окупаційна політика створила численні обмеження для розвитку культури, а роки війни стали серйозним випробуванням як для української інтелігенції, так і для культурного процесу загалом. Дослідження окреслює механізми функціонування освітніх, мистецьких та літературних ініціатив у зазначений період, а також взаємодію культурних діячів із окупаційною владою та українськими громадськими структурами.

Монографія К. Курилишина «Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси» [6–7] є комплексним дослідженням суспільно-політичних та культурних процесів на території окупованої України, здійсненим на основі аналізу матеріалів україномовної періодичної преси, що функціонувала під нацистською адміністрацією.

Особливу увагу у праці приділено стану освітньої сфери в період окупації, зокрема діяльності початкових і середніх навчальних закладів, кадровому забезпеченню педагогічної сфери, а також проблемам забезпечення навчального процесу підручниками та навчальними матеріалами. Автор здійснює критичний аналіз політики нацистської влади щодо контролю над освітньою системою та її обмежувальних заходів, спрямованих на регламентацію навчального процесу та звуження можливостей для отримання освіти українським населенням. Простежується стратегія української інтелігенції щодо збереження національної освіти, її адаптаційні механізми та спроби розширення освітніх ініціатив у межах дозволеного окупаційною владою простору.

Монографія К. Курилишина є вагомим внеском у дослідження освітньої політики нацистської адміністрації в Східній Галичині. Вона сприяє глибшому розумінню особливостей функціонування шкільництва в умовах окупаційного режиму, дає змогу оцінити роль українських громадських і освітніх інституцій у збереженні національної освіти, а також простежити інформаційну стратегію нацистської влади щодо освітнього питання.

У монографії В. Офіцинського «Східногалицька періодика 1941–1944 рр.: політичні та культурні аспекти» [10] здійснено комплексний аналіз суспільно-політичного розвитку та особливостей функціонування адміністративної системи Галичини періоду нацистської окупації на основі дослідження низки періодичних видань.

Автор, спираючись на матеріали зазначених видань, акцентує увагу на особливостях німецького адміністративного управління в Галичині, аналізує діяльність Українського Центрального та Краєвого комітетів, визначаючи їхню роль у розвитку шкільництва в досліджуваний період. Окрему увагу приділено динаміці взаємодії українських громадських і освітніх інституцій із нацистською адміністрацією, а також трансформації суспільних настроїв та стратегій співіснування українського населення з окупаційною владою на різних етапах Другої світової війни.

Висновки. Дослідження сучасної української історіографії щодо освітньої політики нацистської адміністрації в Східній Галичині 1941–1944 рр. дозволяє зробити низку важливих узагальнень. Аналіз наукових праць свідчить про значний прогрес у вивченні цього питання, що проявляється у введенні в науковий обіг нових архівних матеріалів, застосуванні міждисциплінарних підходів та переосмисленні усталених історіографічних концепцій.

Насамперед, українські історики приділяють увагу політиці "мінімальної освіти", яку впроваджувала окупаційна адміністрація відповідно до загальної концепції "освіченого колоніалізму". Дослідники наголошують на ліквідації більшості середніх та вищих навчальних закладів, суворих обмеженнях щодо змісту навчальних програм та виключенні будь-яких форм української національної освіти, що в перспективі мало забезпечити контроль над інтелектуальним і соціальним розвитком українців.

Одним із ключових напрямів історіографічних досліджень є вивчення діяльності українських освітніх та громадських організацій, які намагалися підтримувати навчальний процес в умовах окупації. Важливу роль відігравали Український Центральний Комітет, товариство "Просвіта", ОУН та місцеві громади, які організовували допомогу школам, постачання підручників, забезпечення вчителів та навіть підпільну освітню діяльність.

Сучасна історіографія також приділяє значну увагу соціально-економічним умовам функціонування освітньої сфери в окупованій Галичині. Дослідження підкреслюють, що вчителі працювали у вкрай важких умовах – нестача кадрів, низьке фінансування, відсутність базових навчальних матеріалів та опалюваних приміщень значно ускладнювали навчальний процес. Окрім того, вчителі часто залучалися до примусових трудових робіт, що негативно впливало на якість освіти та її стабільність.

Важливим аспектом є порівняння сучасних українських досліджень із радянською історіографією. Якщо в радянських працях акцент робився на тотальному нищенні освіти та виключно репресивній політиці нацистів, то сучасні наукові студії доповнюють цей погляд, підкреслюючи роль українських ініціатив у підтримці освіти, а також розглядаючи регіональні відмінності освітньої політики окупаційної адміністрації.

Попри значний поступ у дослідженні цієї тематики, залишається низка дискусійних питань та малодосліджених аспектів. Зокрема, потребує подальшого аналізу вплив освітньої політики окупаційної адміністрації на ставлення населення до німецького режиму, а також реакція учнів, їхніх батьків та вчителів на запроваджені обмеження. Також важливим напрямом майбутніх досліджень є детальніший аналіз функціонування конкретних навчальних закладів, їхньої мережі, фінансування та регіональних особливостей у різних частинах Східної Галичини.

Таким чином, сучасна українська історіографія зробила значний внесок у дослідження освітньої політики нацистської адміністрації в Східній Галичині, проте тема залишається актуальною та потребує подальшого комплексного аналізу. Подальші дослідження дозволять не лише деталізувати функціонування освітньої системи в умовах окупації, а й оцінити довготривалі наслідки цих процесів для українського суспільства.

Література:

1. Антонюк Н. В. Проблеми освіти на сторінках західноукраїнської преси в роки німецької окупації (1939–1944) // Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики. Доповіді та повідомлення міжнародної наукової конференції 25–26 серпня 1995 року. Львів, 1996. С. 305–321.

2. Антонюк Н. В. Українське культурне життя в Генеральній Губернії (1939–1944 роки). Львів : Б. в., 1997. 232 с.

3. Галів М. Вчительство загальноосвітніх шкіл Дрогобиччини в період нацистської окупації (1941–1944) // Українські історичні студії. № 26. 2010. С. 134–147.

4. Галів М. Між серпомолотом і свастикою: освіта на Дрогобиччині у 1939–1944 рр. Дрогобич, 2010. 337 с.

5. Галів М., Галів У. Німецьке початкове шкільництво на Дрогобиччині у роки нацистської окупації (1941–1944) // Східноєвропейський історичний вісник-East European Historical Bulletin. 2017. Вип. 4. С. 69–78.

6. Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939−1944 рр.): історико-бібліографічне дослідження. У 2 т. Т. 1. А-М. Львів: НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. Відділ україніки, 2007. 640 с.

7. Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939-1944 рр.): за матеріалами української легальної преси. Львів: ЛННБ ім. В. Стефаника, 2010. 328 с.

8. Луцький О. Українське культурне життя Галичини під час німецької окупації 1941-1944 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 1997. №3–4. С. 194-225.

9. Москалюк М. М., Старка В. В. Сільська школа Східної Галичини в умовах нацистської окупації 1941–1944 рр. // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: збірн. наук. праць. Ізмаїл, 2019. Вип. 43. С. 111–118. (Серія: Історичні науки).

10. Офіцинський В. Східногалицька періодика 1941-1944 рр.: політичні та культурні аспекти. Ужгород, 1997. 59 с.

11. Стефанюк Г. В. Народна освіта Галичини в умовах окупаційного режиму (1941–1944 рр.) // Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. Збірник наукових праць. Київ-Краків, 2002. С. 182–186.

12. Стефанюк Г. В. Українське шкільництво Станіславщини в період нацистського «нового порядку» (1941–1944 рр.) // Вісник Прикарпатського національного університету. Історія. Вип. XV. 2009. С. 25–32.

13. Стефанюк Г. Українська громадськість в боротьбі за національну освіту та культуру у 1941–1944 рр. (На матеріалах західних областей України) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Івано-Франківськ, 2003. Вип. VII. С. 31–43.

14. Стефанюк Г. Українське вчительство Західної України в період німецького "нового порядку" (1941–1944 рр.) // Схід: аналітично-інформаційний журнал. №4 (62). Донецьк, 2004. С. 60–63

References:

1. Antoniuk N. V. Problemy osvity na storinkakh zakhidnoukrainskoi presy v roky nimetskoi okupatsii (1939–1944) [Problems of education on the pages of the Western Ukrainian press during the German occupation (1939–1944)] // Teoretychni ta orhanizatsiini problemy formuvannia repertuaru ukrainskoi knyhy ta periodyky. Dopovidi ta povidomlennia mizhnarodnoi naukovoi konferentsii 25–26 serpnia 1995 roku. Lviv, 1996. S. 305–321. [in Ukrainian]

2. Antoniuk N. V. Ukrainske kulturne zhyttia v Generalnii Hubernii (1939–1944 roky) [Ukrainian cultural life in the General Governorate (1939–1944)]. Lviv: B. v., 1997. 232 s. [in Ukrainian]

3. Haliv M. Vchytelstvo zahalnoosvitnikh shkil Drohobychchyny v period natsystskoi okupatsii (1941–1944) [Teaching in secondary schools of Drohobych region during the Nazi occupation (1941–1944)] // Ukrainski istorychni studii. № 26. 2010. S. 134–147. [in Ukrainian]

4. Haliv M. Mizh serpomolotom i svastykoiu: osvita na Drohobychchyni u 1939–1944 rr. [Between the sickle and the swastika: education in the Drohobych region in 1939–1944]. Drohobych, 2010. 337 s. [in Ukrainian]

5. Haliv M., Haliv U. Nimetske pochatkove shkilnytstvo na Drohobychchyni u roky natsystskoi okupatsii (1941–1944) [German primary schooling in the Drohobych region during the Nazi occupation (1941–1944)] // Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk-East European Historical Bulletin. 2017. Vyp. 4. S. 69–78. [in Ukrainian]

6. Kurylyshyn K. Ukrainska lehalna presa periodu nimetskoi okupatsii (1939−1944 rr.): istoryko-bibliohrafichne doslidzhennia [Ukrainian legal press of the period of the German occupation (1939−1944): historical and bibliographical research]. U 2 t. T. 1. A-M. Lviv: NAN Ukrainy. LNB im. V. Stefanyka. Viddil ukrainiky, 2007. 640 s. [in Ukrainian]

7. Kurylyshyn K. Ukrainske zhyttia v umovakh nimetskoi okupatsii (1939-1944 rr.): za materialamy ukrainskoi lehalnoi presy [Ukrainian legal press of the period of the German occupation (1939−1944): historical and bibliographical research]. Lviv: LNNB im. V. Stefanyka, 2010. 328 s. [in Ukrainian]

8. Lutskyi O. Ukrainske kulturne zhyttia Halychyny pid chas nimetskoi okupatsii 1941-1944 rr. [Ukrainian cultural life of Galicia during the German occupation of 1941-1944] // Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. 1997. №3–4. S. 194-225. [in Ukrainian]

9. Moskaliuk M. M., Starka V. V. Silska shkola Skhidnoi Halychyny v umovakh natsystskoi okupatsii 1941–1944 rr. [Rural school of Eastern Galicia under Nazi occupation of 1941-1944] // Naukovyi visnyk Izmailskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu: zbirn. nauk. prats. Izmail, 2019. Vyp. 43. S. 111–118. – (Seriia: Istorychni nauky). [in Ukrainian]

10. Ofitsynskyi V. Skhidnohalytska periodyka 1941-1944 rr.: politychni ta kulturni aspekty [Eastern Galician Periodicals 1941-1944: Political and Cultural Aspects]. Uzhhorod, 1997. 59 s. [in Ukrainian]

11. Stefaniuk H. V. Narodna osvita Halychyny v umovakh okupatsiinoho rezhymu (1941–1944 rr.) [Public Education in Galicia under the Occupancy Regime (1941–1944)] // Ukraina i Polshcha v XX stolitti: problemy i perspektyvy vzaiemovidnosyn. Zbirnyk naukovykh prats. Kyiv-Krakiv, 2002. S. 182–186. [in Ukrainian]

12. Stefaniuk H. V. Ukrainske shkilnytstvo Stanislavshchyny v period natsystskoho «novoho poriadku» (1941–1944 rr.) [Ukrainian Schooling in Stanislav Region during the Nazi "New Order" Period (1941–1944)] // Visnyk Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu. Istoriia. Vyp. XV. 2009. S. 25–32. [in Ukrainian]

13. Stefaniuk H. Ukrainska hromadskist v borotbi za natsionalnu osvitu ta kulturu u 1941–1944 rr. (Na materialakh zakhidnykh oblastei Ukrainy) [Ukrainian public in the struggle for national education and culture in 1941–1944 (Based on materials from the western regions of Ukraine)] // Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriia. Ivano-Frankivsk, 2003. Vyp. VII. S. 31–43. [in Ukrainian]

14. Stefaniuk H. Ukrainske vchytelstvo Zakhidnoi Ukrainy v period nimetskoho "novoho poriadku" (1941–1944 rr.) [Ukrainian teaching in Western Ukraine during the German "new order" period (1941–1944)] // Skhid: analitychno-informatsiinyi zhurnal. №4 (62). Donetsk, 2004. S. 60–63. [in Ukrainian]

УДК 94(477.41-21):001.32]:2(477)(092)Мал](045)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-1165-1175

Максимчук Олена Вікторівна викладач кафедри історії України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, https://orcid.org/0000-0003-3063-0161

КИЇВСЬКА АКАДЕМІЯ У НАРИСІ ПРО МИТРОПОЛИТА ІЄРОФІЯ МАЛИЦЬКОГО (1796-1799 РР.)

Анотація. У статті на основі нарису А. Бєлгородського про Київського митрополита Ієрофія Малицького (1796-1799 рр.) деталізовано деякі аспекти історії Київської Академії кінця 18 століття. Через розкриття образу митрополита автор нарису показує реалізацію інкорпораційної політики царату в духовно-освітній сфері. Ієрофій Малицький (світське ім'я Іоанікій Малицький) показаний у нарисі А. Бєлгородського турботливим опікуном Київської Академії, який дбав про залучення дітей духовенства до освіти і навіть вдавався до радикальних заходів стосовно батьків, які не віддавали своїх синів до навчальних закладів Відомства православного сповідування. Він опікувався добором викладачів в Академію: залучав висококваліфікованих фахівців і у різний спосіб намагався залишити в Академії тих, хто мав намір змінити місце своєї служби. Він вносив зміни у навчальний процес, відвідував спільноту Академії, що теж трактувалося як вияв батьківської турботи.

Але увага митрополита до Академії не була виявом тільки його власної ініціативи. У статті акцентовано на тому, що у процесі інкорпорації українських земель наприкінці 18 ст. імперська влада розпочала формування триступеневої системи духовної освіти з реорганізації Київської Академії. 3 січня 1798 р. Священний Синод взявся до запровадження нових порядків у славнозвісному культурно-навчальному осередку, що мало слугувати взірцем у практиці державної освітньої політики. А Київський митрополит Ієрофій Малицький був провідником синодально-державної політики, метою якої було створення системи освіти для підготовки священнослужителів державної церкви. Попри авторську риторику про любов і батьківську турботу до київської Академії, нарис про митрополита містить інформацію з історії потужного навчального закладу Східної Європи в період проведення в ньому нищівних перетворень.

Ключові слова: Київська Академія, Київський Митрополит, Священний Синод, система освіти, духовенство.

Maksymchuk Olena Viktorivna Lecturer of the Department of Ukrainian History, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, city of Uman, https://orcid.org/0000-0003-3063-0161

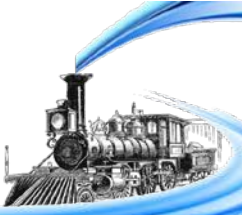
THE KYIV ACADEMY IN THE ESSAY ON METROPOLITAN HIEROTHEUS MALYTSKY (1796–1799)

Abstract. Based on A. Belgorodsky's essay on Kyiv Metropolitan Hierotheus Malytsky (1796–1799), this article details certain aspects of the history of the Kyiv Academy at the end of the 18th century. Through the depiction of the metropolitan, the essay's author illustrates the implementation of the imperial incorporation policy in the spiritual and educational sphere. Hierotheus Malytsky (secular name Ioanikiy Malytsky) is portrayed in A. Belgorodsky's essay as a caring patron of the Kyiv Academy, who actively encouraged the enrollment of clergy children in educational institutions under the jurisdiction of the Orthodox Confession Department, even resorting to radical measures against parents who refused to send their sons to these schools. He took particular care in selecting Academy faculty, recruiting highly qualified specialists and using various methods to retain those intending to leave their posts. He introduced changes to the educational process and regularly visited the Academy's community, which was also interpreted as an expression of paternal care.

However, the metropolitan's attention to the Academy was not solely the result of his own initiative. The article emphasizes that during the process of incorporating Ukrainian lands at the end of the 18th century, imperial authorities began to establish a three-tiered system of spiritual education, starting with the reorganization of the Kyiv Academy. On January 3, 1798, the Holy Synod initiated the implementation of new regulations at the renowned cultural and educational center, which was intended to serve as a model for state educational policy. Kyiv Metropolitan Hierotheus Malytsky, as the leader of this Synodal-state policy, played a key role in creating a system for the education of clergy for the state church. Despite the author's rhetoric of love and paternal care for the Kyiv Academy, the essay on the metropolitan contains information about the history of this powerful educational institution in Eastern Europe during the period of its devastating transformations.

Keywords: Kyiv Academy, Kyiv Metropolitan, Holy Synod, education system, clergy.

Постановка проблеми. На інкорпорованих імперією українських землях наприкінці 18 ст. першою здалася колонізатором вища церковна ієрархія. На Київській митрополичій кафедрі меншало українців, а якщо вони й потрапляли туди, то були українцями лише за місцем народження, а насправді перебували в полоні ідеї однопочатковості. Такими були Самуїл Мислављский (в миру – Семен Григорович Мислављский, 1731-1796рр.) який народився в с. Полошки Глухівського полку і служив митрополитом з титулом Київський і Галицький у 1783-1796 роках. Та його наступник у 1796-1799рр. Іерофій Малицький (1727-1799рр.), який народився в Чернігові і навчався в Чернігівському колегіуму.

«Вони не тільки не опиралися обмосковленню, а й самі допомагали його впроваджувати» [1, С. 722]. Перетворивши Православну церкву на знаряддя русифікації, царат з Відомством православного сповідування та Священним Синодом, після них довірив Київську митрополичу кафедру румуну Гавриїлу Банулеско-Бодоні (1799-1803рр.), а вже після нього – виключно етнічним росіянам.

Очільники Київської митрополичої кафедри – найстарішої у Східній Європі, які з часу інкорпорації українських земель імперією, титулувалися Митрополитами Київськими і Галицькими, патронували Київську Академію, яка 1817р. була закрита і на її основі у 1819р. створена Київська духовна академія. Передувало цьому активне підпорядкування Київської Академії державно-церковному керівництву російської імперії. Київські митрополити кінця 18 – початку 19 ст. були провідниками імперської ідеї зросійщення церкви, а надто такого славетного культурно-освітнього осередку, у якому був глибоко закорінений українських дух. Попри наявність в Академії ректора, який, традиційно обирався з київського чернецтва і був настоятелем Києво-Братського Богоявленського монастиря, митрополити Київські втручалися у справи Академії. Це трактувалося як піклування про навчальний заклад і висвітлювалось сучасниками як вияв батьківської турботи про молодь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В історіографії Київської Академії / Київської духовної академії вплив Київських митрополитів на неї оцінювався позитивно і історики не оминали увагою присутність єпархіальних архієреїв на урочистостях в навчальному закладі, відвідування ними занять та екзаменів, спілкування з вихованцями, благодійництво та заснування стипендій. Історіографія історії Академії має незаперечні здобутки та величезні напрацювання, починаючи з праць академічних професорів, як, наприклад, Федір Іванович Тітов [2] і завершуючи сучасними професорами, докторами наук, як, наприклад, Надія Андріївна Шип [3]. У 2016р. завершено персоналістичний вимір історії Академії виданням енциклопедії «Київська духовна академія (1818-1924) в іменах» [4]. Та все ж, попри наявну історіографію Київської Академії, окремі аспекти її історії викликають дослідницькі інтерес.

Маються на увазі нариси про Київських митрополитів, у яких через призму їх діяльності наведені детальні відомості про Київську Академію. У цьому ракурсі актуальним є звернення до праці А. Бєлгородського про Київського митрополита Ієрофія Малицького, опублікованої в журналі «Труды Киевской Духовной Академіи» 1901 року. Він очолював Київську митрополичу кафедру недовго: з 1 квітня 1796 до 2 вересня 1799 року. Але це був час, коли запроваджувались обов'язкова освіта для дітей духовенства; коли, після запровадження штатного окладу і збільшення державного фінансування,

почала вимагатися детальна звітність про витрати коштів і складалися детальні кошториси; коли ломався всестановий характер Академії і вона перетворювалася на вищий навчальний заклад для православного духовенства; коли запровадженням нових навчальних предметів зменшувався і ліквідовувався світський компонент освіти. Наполегливість митрополита Ієрофія Малицького у здійсненні нововведень в Академії показувалася автором нарису як вияв його власної ініціативи та турботливого ставлення до навчального закладу. Але з позиції оцінки нововведень формується протилежне сприйняття пафосної риторики нарису.

Метою статті є доповнення історії Київської Академії кінця 18 ст. через розкриття образу митрополита Ієрофія Малицького у нарисі про нього А. Бєлгородського.

Виклад основного матеріалу. Київський митрополит Ієрофій Малицький, як зазначає А. Бєлгородський, відзначився тим, що намагався залучити до освіти дітей православного духовенства колишніх підпольських територій, включених до складу новоутвореної Київської єпархії. Така його діяльність мала два мотиваційні чинники: вияв власної ініціативи та виконання приписів вищої духовної влади. Результатом першого було залучення до навчання в Академії більшої кількості юнаків з духовного стану і піклування про залучення до викладацької діяльності висококваліфікованих фахівців, а другого – участь у тих перетвореннях, які проводило вище державно-церковне керівництво на інкорпорованих землях.

Київська Академія наприкінці XVIII ст. ще зберігала всестановий характер і за влучним висловом історика церква Петра Васильовича Знаменського, була не стільки закладом духовним, скільки всестановим університетом, в якому отримували вищу освіту усі, хто її прагнув, і козаки, і міщани [5, С.554]. Та з приходом на Київську митрополичу кафедри Ієрофія Малицького ситуація стала змінюватись. Ставши митрополитом 1 квітня 1796р., 12 серпня того ж року він видав розпорядження стосовно Академії, яким забороняв спізнення на навчання учнів після літніх канікул. А священно-церковно-служителів зобов'язував привозити своїх дітей в Академію не пізніше 10 вересня, під страхом заборони священнослужіння. Та все ж, не дивлячись на таке суворе попередження, батьки намагалися утримувати своїх старших синів вдома як спадкоємців своїх місць служби. Вони спеціально залучали їх до виконання дрібних церковних доручень, щоб парафіяни звикали до них як майбутніх пастирів. Іноді батьки вигадували довготривалі «хвороби» і намагалися не відправляти своїх дітей на навчання, або забирали їх з Академії нібито за станом здоров'я. У зв'язку з цим митрополит запровадив таку практику: дикастерія примушувала батьків залишати підписку про повернення дітей на навчання після виздоровлення. Обов'язок слідкувати за дотриманням батьками підписок

покладався на повітові духовні правління. У разі порушення підписок на батьків накладався штраф.

З метою залучення дітей духовенства до навчання в Академії Ієрофій Малицький вдавав і до заохочення: він обнадіював успішніших студентів отриманням кращих священно-церковно-служительських місць. Ще одним заохочувальним до навчання заходом було виплачування студентам частини прибутків з їх майбутніх парафій. Турбуючись про залучення до Академії якнайбільшої кількості представників духовного стану, митрополит звертав особливу увагу на бідних та сиріт. В «сирітському домі» при Академії на повному утриманні перебувало 50 дітей духовенства, а ще учням оплачувалось за кошти Академії харчування. У резолюції на кошторисі 1796-1797 н. р. він зазначав, щоб на казенне утримання приймалися тільки сироти і бідні діти. Митрополит Ієрофій Малицький запровадив ще й таку практику: так як казенних місць було мало і не всі сироти мали можливість здобути освіту, то їх родичі, які обіймали священно-церковно-служительські посади в Київській єпархії, підписками в дикастерії зобов'язувалися фінансово підтримувати упродовж навчання в Академії студентів-сиріт. За порушення даних підписок передбачалось моральне та дисциплінарне покарання. А одним з останніх передсмертних розпоряджень митрополита було таке: учням Академії сиротам з академічних коштів стали виділяти на харчування по 3 копійки в день, тобто 90 копійок на місяць, що за тодішніми цінами було суттєвою підтримкою.

Результатом таких заходів стало збільшення кількості дітей духовенства серед студентів Академії, що ілюстрували такі дані:

- у 1797р. дітей духовенства навчалося 575 осіб, у т.ч. 278 з Київської єпархії, а дітей різночинців – 270 осіб;
- у 1799р. дітей духовенства навчалося 544, з т.ч. 334 у Київської єпархії, а дітей різночинців – 234 особи [6, С. 478].

Тобто, з 845 студентів Академії у 1797р. дітей з духовного стану було 68,0%, а у 1797р. відповідний відсоток становив 69,9. Заходи митрополита мали певну ефективність.

Піклування митрополита Ієрофія Малицького про навчальний процес в Академії реалізувалось у кількох напрямах, а саме: у присутності його на заняттях та на урочистих подіях, а також у залученні до наукового закладу висококваліфікованих фахівців. Так, він особисто запросив до Академії викладачем польської мови колишнього уніатського священника Саву Стрілецького, який повернувся в лоно Православної церкви. Митрополит надав йому настоятельське місце в селі Очеретному Липовецького повіту. А тамтешній священник, перебуваючи на дияконському окладі, був зобов`язанний виконувати настоятельські обов'язки за половину прибутків, а іншу половину відправляти Саві Стрілецькому. Це було додатковим матеріальним заохоченням для служби останнього в Академії.

Ще одним прикладом залучення до викладання в Академії високоосвічених кадрів слугувало запрошення у 1797р. Самуїла Храппанова, який приїхав до Києва з Угорського королівства. Він мав гімназійну та академічну освіту, бездоганно володів іноземними мовами і після фахового випробування був призначений викладачем німецької мови вищого (практичного) класу.

У різний спосіб митрополит утримував в Академії здібних викладачів. Так, коли в 1798р. учитель грецької мови Стефан Сем`яновський подав рапорт про звільнення з викладацької посади, то очільник Академії попросив його залишитися до того часу, коли підберуть нового учителя. З огляду на особливе значення грецької мови в системі академічної освіти, митрополит Ієрофей Малицький зволікав із звільненням Стефана Сем`яновського. Вивченню грецької мови приділялась особливо пильна увага: ще 1784р. монарший указ зобов'язував серед інших іноземних мов перевагу віддавати вивченню грецької, так як священні книги та заповіти святих отців Православної церкви написані цією мовою, а ще тому, що знання грецької мови багатьом іншим наукам сприяє. На основі такого указу Св. Синод розпорядився про вивчення грецької мови не лише в академіях, а й в усіх семінаріях, і до того ж, потрібно було «навчати не лише читати, але й писати, розмовляти і досконало перекладати, для чого учителів підбирати достойних і знаючих» [7, С. 768]. З огляду на таку увагу до вивчення грецької мови, тверда позиція митрополита щодо утримання талановитого викладача в Академії була цілком умотивованою.

Коли в наступному навчальному році Стефан Сем`яновський повторно звернувся до митрополита з проханням про звільнення з Академії, то Ієрофей Малицький виклав своє бачення цього досить розлогою резолюцією. У ній він зазначив, що Стефан Сем`яновський освіту здобув у Київській Академії, де досконало вивчив грецьку мову. Потім удосконалював її знання три роки учителюючи в грецькому класі Академії. А тому, в подяку за це він повинен потрудитися для загальної користі і підготувати собі достойну заміну з учнів Академії. Адже він ще молодий, 26 років, тому встигне одружитися і знайти пристойне священницьке місце. Зі свого боку, митрополит пообіцяв, що як тільки в Києві з'явиться пристойна вакансія, то він запропонує її С. Сем`яновському.

Продовженням цієї справи було нове прохання учителя Стефана Сем`яновського про висв`ячення його на Старокиївську парафію і отримання дозволу на шлюб. Митрополит погодився задовольнити прохання, але при умові, що ставши священником Трьохсвятительської Старокиївської церкви, С. Сем`яновський продовжуватиме учителювання в Академії. А ще через півроку було задоволене ще одне його прохання: про переведення на священницьке місце до Хрестовоздвиженської церкви на Подолі і збереження учительської посади в Академії.

Прикладом виявлення уваги митрополита Ієрофея Малицького до збереження учительського корпусу Київської Академії слугує і таке: коли 1797р. в процесі зміни територіального складу Київської єпархії Георгіївський монастир в Козелецькому повіті відходив до Переяславської єпархії, то його ігумен Афанасій, який обіймав посаду віцеректора Академії, повин був залишити посаду і з Київської перейти в Переяславську єпархію. Тому митрополит, піклуючись про інтереси Академії, звернувся до Св. Синоду з проханням про залишення Афанасія на посаді віцеректора. Він зазначав, що ігумен Афанасія передоручив свої настоятельські обов'язки в Георгіївському монастирі казначеєю та достойному ієромонахові, а сам постійно знаходився в Академії. Його щоденна присутність була конче потрібною як учителям,так і учням. Підкреслюючи розум ігумена Афанасія і взірцеву для всіх поведінку, митрополит наголошував, що на нього можна в усьому покластися, а відтак, для загальної користі його потрібно залишати в Академії. Клопотання митрополита Св. Синод задовольнив і спеціальним наказом перевів Афанасія настоятелем в Києво-Видубицький монастир із збереженням за ним посади віцеректора Київської Академії, а тамтешнього настоятеля ігумена Феодосія переведено в Козелецький Георгіївський монастир Переяславської єпархії.

На роки діяльності митрополита Ієрофея Малицького припало зацікавлення духовно-навчальними закладами вищого державного керівництва. Російський імператор Павло1 (1796-1801рр.) 18 грудня 1797р. видав указ про приведення в кращий вигляд духовних училищ, у якому зазначалося, що це є навчальною необхідністю, так як «освіта і доброзвичайність духовного чину сприяє освіті та утвердженню добрих звичаїв і в мирян» [8, С. 497] з огляду на розуміння важливого значення освіти духовенства, окрім існуючих Київської та Московської Академії, за наказом монарха були створені ще дві академії: з Олександро-Невської та Казанської духовних семінарій.

Новим указом від 11 січня 1798р. монарх наказав, щоб запровадити необхідний для благоустрою академій і семінарій порядок, по перше, в Київській Академії з тим, щоб у відповідності з ним, і в інших академіях та семінаріях так усе влаштувати. Для реалізації такого завдання, Св. Синод звернувся із запитами до усіх єпархіальних архієреїв. Указом від 11 лютого 1798р. їх зобов'язано негайно надати відомості про те, як і що вивчалося у кожній академії та семінарії. При цьому єпархіальні архієреї повинні були висловити свої міркування стосовно того чи залишити існуючий порядок, чи змінити його. А митрополитові Ієрофієві «особливо рекомендувалось» надіслати до Св. Синоду свою думку про таке: якими новими предметами доповнити курс навчання в академії і яку оплату призначити учителям. З єпархій Св. Синод вимагав таких відомостей: де знаходиться будинок семінарії (академії) і чи він достатньо придатний для продовження навчання і проживання казеннокоштних

вихованців; скільки в кожній семінарії (академії) працює учителів і чи такої кількості достатньо на майбутнє: яка освіта у вчителів, що вони викладатимуть і чи здатні до продовження навчання; який у кожній семінарії (академії) штат службовців та канцелярських писарів.

На зворотному боці синодального указу митрополит Ієрофей Малицький 2 березня 1798р. написав для Київської Академії таке розпорядження: зазначити, які нові навчальні дисципліни стали вивчатися з 1785 року і які ще доцільно ввести з точною вказівкою класів, місяців, днів, годин: і які ще нововведення необхідні для поліпшення освіти. Через два тижні, 17 березня 1798р. митрополит отримав рапорт з Академії, у якому пропонувалося до усіх існуючих навчальних предметів додати: дослідну фізику (для чого потрібно виписати необхідні інструменти) і французьку мову, яка була виведена з академічної програми у 1794р. Стосовно змін щоденного розкладу навчання, то Академія вважала можливим залишити його без змін. Незначна зміна стосувалась того, щоб замість 3-ох годин на предмет «змішана математика» виділити 6 годин на тиждень.

До запропонованих Академією змін митрополит Ієрофей додав від себе тільки те, щоб ввести у філософському класі публічне по недільних днях тлумачення Євангелія. Стосовно запропонованих дослідної фізики та французької мови, то він погодився тільки на повернення до академічної програми останньої. А відносно окладів викладачів та службовців Академії, то митрополит пропонував збільшення загальної суми до 340 руб. з розбивкою між 12-ма особами залежно від важливості виконуваних обов'язків.

Стосовно місця розташування Академії та якийсь кардинальних змін щодо цього, то не було висловлено ніяких побажань. Єдине, що вона вважала необхідним, то це будівництво окремої лікарні і запрошення постійного лікаря. Адже лікарня розташовувалась у будинку на березі Дніпра, який називався «сирітський дім», так як в ньому мешкали казеннокоштні вихованці, і він був надто тісним. А обов'язки лікаря виконував ієромонах Іпатій, якому митрополит Ієрофей встановив річну платню 50 руб. і наказав сумлінно трудитися, медичної освіти не мав і у критичних випадках доводилося звертатися за кваліфікаційною медичною допомогою. Тому митрополит погодився з бажанням Академії мати окрему лікарню і постійного лікаря з окладом 300 крб. на рік.

Коли до Св. Синоду надійшла з усіх єпархій затребувана інформація, то виявилось, що навчальні заклади функціонували в різнобій. Вони не мали однотипної організації та управління. Академії і семінарії знаходилися у віданні місцевих єпархіарних архієреїв, керувалися їхніми інструкціями і не вели ніякої звітності. Незначні часткові нововведення Св. Синод затверджував своїми указами. Як, наприклад, 31 жовтня 1798р. указом Св. Синоду в Академії вводились нові навчальні предмети: французька мова; публічне тлумачення по

недільних днях апостольських послань; вище красномовство, сільська і домашня економія. А з метою поширення серед вихованців елементарних знань з медицини, синодальний указ зобов'язував: обрати декількох осіб для практичного ознайомлення з властивостями загальновживаних ліків та методами лікування поширених серед населення хвороб.

Та прагнучи установити строгіший нагляд за навчальними закладами, і перш за все академічними, Св. Синод почав вимагати від них детальної звітності про витрати коштів. Окрім надсилання списків учнів та викладачів, як це було до цього, академіям ставилось в обов'язок щорічно надавати програми викладання кожного навчального предмета. І у той самий час академії отримувати певну долю незалежності від місцевого єпархіального архієрея: в них запроваджувалось Правління, до складу якого входили ректор і префект. Правління Київської Академії було створене за розпорядженням митрополита Ієрофія Малицького 16 грудня 1798 року. Справі підвищення академій до статусу вищих духовно-навчальних закладів слугував поділ духовних шкіл на вищі і нижчі та підпорядкування семінарій академіям. З такою метою усі духовні училища включалися до чотирьох округів, сконцентрованих навколо чотирьох існуючих академій. Навчальний округ Київської Академії включав вісім семінарій: Новоросійську, Мінську, Брацлавську, Білгородську, Харківську, Переяславську і Житомирську. Приписані семінарії повинні були через кожні 2 роки присилати в Академію по двоє кращих семінаристів для продовження навчання.

Синодальний указ надійшов до Києва 22 листопада 1798р. і Київський митрополит зобов'язав дикастерію детально його розглянути і надіслати в Академію відповідне розпорядження. Академію було зобов'язано обрати для викладання нових предметів відповідних викладачів з наявного персоналу, скласти новий щоденний розклад занять, з'ясувати наявність в академічній бібліотеці потрібних книг для вивчення предмету «сільська і домашня економія» та для поширення медичних знань серед учнів. 22 січня 1799р. Академія надіслала митрополитові детальну інформацію про реалізацію синодального указу 1798 року, копія якої з резолюцією Ієрофія була надіслана до Св. Синоду. Це був перший детальний звіт Правління Київської Академії про організацію навчальної діяльності.

Остаточному закріпленню обов'язковості звітності Академії слугувало централізоване фінансування: у 1786р. Академії призначено штатний оклад на суму 9000 руб., а за новим штатом на щорічне утримання їй виділилось 12000 руб. з вимогою використання за трьома статтями – на оплату праці учителів і службовців, на утримання учнів, на утримання академічних будівель. Розподіл виділених коштів був прерогативою єпархіального архієрея, а у господарських справах – Правління Академії. Він наведений у біографічному нарисі про митрополита Ієрофія Малицького і, як видно з тексту, стосувався платні

викладачів та службовців в залежності від важливості навчальних предметів і кількості відпрацьованих за тиждень годин [9, С. 506-507]. На оплату праці службовцям та викладачам навчальних предметів виділялося 4000 руб., з яких: 250 витрачали на «комісара», двох писарів, економа і особливо успішних учнів. А 3750 руб. витрачалися на оплату праці віцеректора, лікаря та його помічника і 14-ти учителів –предметників. В Академії викладали 21 предмет, зокрема: богослов'я, філософію, словесність, математику (нижчого і вищого рівнів), сільську і домашню економію, латинську риторику, російську риторику, французьку мову, латинську поезію, російську поезію, німецьку мову, граматику (середнього і вищого рівнів), єврейську мову, арифметику (середнього і вищого рівня), грецьку мову, латинську граматику (нижчий рівень), змішану математику, польську мову, історію, географію, малювання. Викладачами працювало 14 осіб, що свідчить про високий рівень їхньої освіти. А набір навчальних дисциплін свідчить про переважаючий світський характер академічної освіти, до того ж, гуманітарного спрямування. Елементарні підрахунки показують що з точних наук вивчалися математика, арифметика, змішана математика, географія, сільська і домашня економіка. Гуманітарний цикл складали 5 іноземних мов (французька, німецька, єврейська, грецька, польська), філософія, риторика, граматика, поезія, богослов'я. Тобто цілком умотивованим є твердження про світський, переважно гуманітарний, характер освіти.

Розподіл платні за викладання навчальних предметів свідчив про відповідність і важливості предметів та кількості тижневих занять, а також – про поліпшення матеріального забезпечення викладачів, що мало слугувати мотиваційним чинником для сумлінного виконання учительських зобов'язань.

Висновки. Таким чином висновуємо, що через розкриття образу Київського митрополита Ієрофія Малицького (1796 - 1799 рр.) автор нарису про нього висвітлив деякі аспекти історії Київської Академії кінця 18-го століття. І хоч авторське бачення дій митрополита щодо Академії трактувалось як виявлення турботи та батьківського піклування про неї, контекст нарису показує послідовні кроки синодально-державного керівництва до нищення автономії, самобутності Академії та нищення її національно-культурних традицій.

Перспективним може бути дослідження місця Київської Академії у біографіях усіх очільників Київської митрополичої кафедри упродовж синодального періоду історії Православної церкви в Україні.

Література:

1. Історія української культури: у п'яти томах. Т.4. Кн.1. Українська культура XX століття / Артюх Л.Ф., Балушок В. Г, Бондаренко Г. Б. та інші. К.: Наук. думка, 2008. 1008с.

2. Тітов Хв. Стара вища освіта в Київській Україні XVI- поч. XIX в. К.: Друк. УАН, 1924. 432с.

3. Шип Н. А. Київська духовна академія в культурно-освітянському просторі України (1818-1919). К.: Фенікс, 2010. 436с.

4. Київська духовна академія (1819-1924) в іменах: енциклопедія: в 2 т. / упоряд. і наук. ред.. В.С. Брюховецький. Т.1. К., 2015. 740с.; Т.2. К.,2016 . 1004с.
5. Знаменский П.Духовные школы в России до реформы 1808г. СПб., 2001. 801с.
6. Белгородский А. Киевский митрополит Іерофей Малицкий (1796-1799гг.). *Труды Киевской Духовной Академии*. 1901. Август. С.470-528.
7. Знаменский П. Духовные школы в России до реформы 1808г. СПб., 2001. 801с.
8. Белгородский А. Киевский митрополит Іерофей Малицкий (1796-1799гг.). *Труды Киевской Духовной Академии*. 1901. Август. С.470-528.
9. Белгородский А. Киевский митрополит Іерофей Малицкий (1796-1799гг.). *Труды Киевской Духовной Академии.* 1901. Август. С.470-528.

References:

1. Artyukh, L. F., Balushok, V. H, Bondarenko, G. B. et al. (2008). Istoriia ukrainskoi kultury: u piatykh tomakh. T.4. Kn.1. Ukrainska kultura XX stolittia [History of Ukrainian culture: in five volumes. Vol. 4. Book 1. Ukrainian culture of the 20th century]. K.: Naukova dumka [in Ukrainian].
2. Titov, Khv. (1924). Stara vyshcha osvita v Kyivskii Ukraini XVI-poch. XIX *v.* [Old higher education in Kyiv Ukraine XVI-early XIX century]. K.: Druk. UAN [in Ukrainian].
3. Shyp, N. A. (2010). Kyivska dukhovna akademiia v kulturno-osvitnomu prostori Ukrainy (1818-1919) [Kyiv Theological Academy in the cultural and educational space of Ukraine (1818-1919)]: monohrafiia. K.: Feniks [in Ukrainian].
4. Bryukhovetskyi, V. S. (Ed.) (2015-2016). Kyivska dukhovna akademiia (1819-1924) v imenakh: entsyklopediia: v *2 t.* [Kyiv Theological Academy (1819-1924) in names: encyclopedia: in 2 volumes]. Kyiv. Vol. 1. 740 p.; Vol. 2. [in Ukrainian].
5. Bryukhovetskyi, V.S. (Ed.). (2015–2016). Kyivska dukhovna akademiia (1819–1924) v imenakh: entsyklopediia: *v 2 t.* [Kyiv Theological Academy (1819–1924) in Names: Encyclopedia: in 2 vols.]. Vol. 1. Kyiv, 2015, 740 p.; Vol. 2. Kyiv, 2016, 1004 p. [in Ukrainian].
6. Belgorodskiy, A. (1901). Kievskiy mitropolit Ierofey Malitskiy (1796–1799 gg.) [Kyiv Metropolitan Ierofey Malitsky (1796–1799)]. *Trudy Kievskoy Dukhovnoy Akademii [Proceedings of the Kyiv Theological Academy]*, August, 470–528 [in Russian].
7. Znamenskiy, P. (2001). Dukhovnye shkoly v Rossii do reformy 1808 g. [Spiritual Schools in Russia Before the 1808 Reform]. St. P., 801 p. [in Russian].
8. Belgorodskiy, A. (1901*)*. Kievskiy mitropolit Ierofey Malitskiy (1796–1799 gg.) [Kyiv Metropolitan Ierofey Malitsky (1796–1799)]. *Trudy Kievskoy Dukhovnoy Akademii [Proceedings of the Kyiv Theological Academy]*, August, 470–528 [in Russian].
9. Belgorodskiy, A. (1901). Kievskiy mitropolit Ierofey Malitskiy (1796–1799 gg.) [Kyiv Metropolitan Ierofey Malitsky (1796–1799)]. *Trudy Kievskoy Dukhovnoy Akademii [Proceedings of the Kyiv Theological Academy]*, August, 470–528 [in Russian].

УДК 279.14-725(477)"192/193"

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-1176-1186

Мельник Тарас Григорович аспірант кафедри всесвітньої історії, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, історичний факультет, м. Кам'янець-Подільський, тел.: (093)182-67-69, https://orcid.org/0009-0003-2260-1018

АДВЕНТИСТСЬКІ ПРОПОВІДНИКИ В УРСР В 1920-1930-Х РОКАХ, ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ, ВЗАЄМОВІДНОСИНИ З ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ЧЛЕНАМИ ПОМІСНИХ ГРОМАД

Анотація. Стаття присвячена аналізу соціального становища та специфіки професійної діяльності священнослужителів Церкви Адвентистів Сьомого Дня в УРСР в період 1920-1930-х років. Здійснено спробу відтворити, на основі існуючих архівних, мемуарних та історіографічних матеріалів, особливості діяльності та взаємовідносин проповідника-пастора з державними органами влади, перш за все КДБ, НКВС а також з вірянами помісних адвентистських громад та регіональною й Всесоюзною церковною адміністрацією. Існуючі історичні матеріали, надають широкий спектр відомостей, який дає можливість сформувати цілісний образ служителя адвентистської церкви та його місця та ролі в суспільно-політичних реаліях міжвоєнної доби в радянській Україні. Адміністративна та душпастирська робота священнослужителя потребувала поліфункціональності, володіння навичками комунікації з представниками різних соціальних верств та складною специфікою взаємин з наростаючою атеїстичною пропагандою та репресивним режимом. Обмеженість можливостей мати повноцінний контакт з Всесвітньою церковною організацією адвентистів, через закритість радянської держави, з одного боку обмежувала як священнослужителів так і громади в доступності до адвентистських ресурсів як матеріальних так і інтелектуальних, проте навіть в цих складних реаліях, церковними лідерами здійснювалася робота по забезпеченню вірян, актуальною духовною літературою та необхідними рекомендаціями щодо різноманітних аспектів християнського життя. Якщо духовна діяльність проповідника зосереджувалася на забезпеченні богослужебних потреб вірян помісних громад то адміністративна мала за мету лавірувати між постійно-зростаючими обмеженнями з боку держави та підтримкою виваженої атмосфери в громаді, враховуючи виклики доби, такі як різноманітні богословські єресі та невисокий рівень залученості членів помісних громад в церковне життя. Відтак становище

та діяльність адвентистських проповідників-пасторів в радянській Україні в міжвоєнний період складає значний інтерес та має перспективу для всеосяжного вивчення.

Ключові слова: Адвентисти Сьомого Дня, проповідник, УРСР, міжвоєнний період, радянська влада, тоталітарний режим, НКВС-КДБ.

Melnyk Taras Hryhorovych PhD candidate at the Department of World History, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, Kamianets-Podilskyi, tel.: (093) 182-67-69, https://orcid.org/0009-0003-2260-1018

ADVENTIST PREACHERS IN THE USSR IN THE 1920S AND 1930S, PECULIARITIES OF THEIR ACTIVITIES, RELATIONS WITH STATE AUTHORITIES AND MEMBERS OF LOCAL COMMUNITIES

Abstract. The article is devoted to the analysis of the social status and specifics of the professional activities of the clergy of the Seventh-day Adventist Church in the Ukrainian SSR in the 1920s and 1930s. An attempt is made to reconstruct, on the basis of existing archival, memoir, and historiographical materials, the peculiarities of the preacher-pastor's activities and relations with state authorities, primarily the KGB, the NKVD, as well as with the believers of local Adventist communities and the regional and All-Union church administration. The existing historical materials provide a wide range of information that makes it possible to form a holistic image of the Adventist minister and his place and role in the socio-political realities of the interwar period in Soviet Ukraine. The administrative and pastoral work of the clergyman required multifunctionality, communication skills with representatives of different social strata, and the complex specifics of relations with the growing atheist propaganda and repressive regime. The limited opportunities to have full contact with the World Church Organization of Adventists, due to the closeness of the Soviet state, on the one hand, limited both clergy and communities in access to Adventist resources, both material and intellectual, but even in these difficult realities, church leaders worked to provide believers with relevant spiritual literature and necessary recommendations on various aspects of Christian life. While the spiritual activity of the preacher focused on meeting the liturgical needs of the believers of local communities, the administrative activity was aimed at maneuvering between the ever-growing restrictions of the state and maintaining a balanced atmosphere in the community, taking into account the challenges of the time, such as various theological heresies and the low level of involvement of members of local communities in church life. Thus, the position and activities of Adventist preachers-pastors in Soviet Ukraine in the interwar period are of considerable interest and have prospects for comprehensive study.

Keywords: Seventh-day Adventists, preacher, Ukrainian SSR, interwar period, Soviet government, totalitarian regime, NKVD-KGB.

Постановка проблеми. В процесі вивчення історії Церкви Адвентистів Сьомого Дня в Україні в радянський період, важливе значення має аналіз соціального становища, місця та ролі в церковній організації священнослужителя. архівні джерела, які проливають світло на становище та діяльність помісних громад, діяльність адвентистських проповідників та взаємовідносини церкви та державних органів влади. Запропоноване вище історичне джерело, літерна справа «Адвентисти-краснодраконівці», вперше вводиться в науковий обіг та в значних деталях характеризує специфіку існування конфесії в умовах формування та становлення тоталітарного режиму в СРСР. Взявши до уваги різноманітні фактичні дані з архівних, мемуарних та історіографічних джерел варто сформувати цілісний образ способу життя та специфіки діяльності адвентистського священнослужителя міжвоєнної доби

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливу роль у вивченні відомостей про життєвий та професійний шлях адвентистських священнослужителів в радянській Україні, відіграють публікації М. Жукалюка, а також спільні дослідження О. Опаріна, Д. Хайнца та Д. Юнака, які зробили значний внесок у комплексне дослідження різноманітних феноменів адвентистського конфесійного життя, зокрема і особливостей діяльності проповідників. Однак комплексне дослідження про життєдіяльність та специфіку роботи адвентистських пасторів в вищезазначений період, ще потребує окремого дослідження, оскільки даний феномен висвітлено в наукових публікаціях побіжно та фрагментарно.

Мета статті – подати цілісну характеристику становища адвентистського проповідника-пастора в суспільних реаліях радянської України в міжвоєнний період та на основі існуючих та доступних матеріалів охарактеризувати різноманітні аспекти його приватного життя, професійної діяльності та взаємовідносин з вірянами помісних громад, конфесійною адміністрацією та органами державної влади.

Виклад основного матеріалу.

В процесі дослідження історії Церкви Адвентистів Сьомого Дня (далі Ц АСД) в УРСР, важливе значення має розуміння ролі та місця в системі суспільних взаємовідносин та структурі церковної організації адвентистів, священнослужителя конфесії. По суті посада служителя церкви, іншими словами проповідника-пастора була ключовою в процесі діяльності помісних адвентистських громад та їх взаємовідносин з церковною адміністрацією. Церковна адміністрація являла собою регіональні об’єднання громад зі спільним центром та локалізацією її різноманітної діяльності регіональної діяльності, як от місіонерської, видавничої, благодійної, освітньої тощо. Посада проповідника Ц АСД була вираженням значного ступеня довіри як вірян помісних громад, помісної церковної ради так і з боку конфесійної адміністрації в регіоні, яка

спостерігаючи значний потенціал в окремому активному членові конкретної громади, пропонувала йому присвятити себе для духовної роботи. Специфіка діяльності адвентистських священнослужителів була з одного боку вузько-направленою, а із іншого багатогранною. Це відображається в описах їх професійної діяльності та значному функціоналі службових обов'язків. [5, с. 221].

Варто розпочати з питання підготовки кадрів для духовної роботи працівників в церковній організації. Як відомо, більшовицька влада та сформований нею репресивний режим вважали релігію шкідливою для радянського суспільства, тому поступово відбувалося витіснення усіх форм релігійної ідеології та практики з повсякденного життя громадян. В цих реаліях не могло бути й мови про існування офіційних навчальних закладів для підготовки кадрів. Відтак навчання відбувалося нелегально, на спеціальних курсах, які проводили досвідчені проповідники, викладаючи богословські та загальноосвітні предмети. Наприклад, пропозицію таких курсів озвучив керівник Всесоюзного об'єднання адвентистів Генріх Лебсак, перебуваючи на Другому Західно-українському обласному з'їзді Ц АСД, в травні 1925 року у Києві. Він закликав свої колег, регіональних проповідників та керівників Обласних союзів, яких на той час було в УРСР дев'ять, знайти здібних молодих людей для цієї справи. Зокрема він писав: «Звідусіль лунає заклик знайти посвячених служителів і направити їх на нові поля. Ми наполегливо просимо місцеві громади, рекомендувати нам дійсно навернених, відроджених, здібних та здорових братів та сестер, які щиро посвятили себе на служіння Господу» [1, с. 12]. Відповідно, якщо такі люди проявляли інтерес до духовної роботи, рада місцевої громади направляла свою рекомендацію, яка являла собою письмову позитивну характеристику для навчання. Всесоюзні та республіканські проповідники влаштовували в себе на квартирах навчання. Такі курси зазвичай відбувалися три роки, з перервами для практичної діяльності в помісних громадах та передбачали освоєння гомілетики, риторики(публічної виголошення проповідей), вивчення адвентистської есхатології, а також освоєння базових питань конфесійної адміністративної діяльності, специфіки документообігу та особливостей богослужебної практики – проведення церковних обрядів тощо. Після навчання, випускник отримував статус біблійного працівника, який по суті виконував функції керівника конкретної громади/громад та підпорядковувався старшому, більш досвідченому районному проповіднику. [1, с. 15].

Молодий духовний працівник, як показує досвід більшості проповідників, після певної практики, яка тривала зазвичай рік отримував посвячення в духовний сан – пресвітера. Посвячення являло собою молитву з підняттям рук, яку здійснювали вже діючі проповідники, на загальному богослужінні в громаді, тим самим підтверджуючи визнання духовного авторитету новопосвяченого служителя та наділення його правом здійснювати священницькі функції.

Становлення адвентистського священнослужителя-проповідника також відбувалося шляхом тривалої та якісної участі в житті церкви, місіонерські діяльності та визнанням цих досягнень з боку пастора та церковного активу. В такому випадку йому пропонували поїхати на нову територію, де потрібно було організувати нову або підтримувати вже існуючу помісну громаду. Так наприклад було у випадку С. Кулижського, який будучи активним членом Ц АСД в селі Уладівка, Вінницької області, був помічений обласним проповідником Г. Раусом, та запрошений для духовної роботи в Вінницю, а згодом в Тульчин та Могилів Подільський. [4, с. 167].

Для кращого розуміння ситуації з чисельністю адвентистів в УРСР на середину 1920-х років, наведемо наступну статистику. Керівник Всеукраїнського союзу Ц АСД І. Львов констатує що станом на 1 січня 1925 року було 182 громади та групи, 4453 члена церкви та 36 духовних працівників. [1, с. 10]. З цих даних випливає що один проповідник обслуговував духовні потреби близько 120 вірян. Зазвичай йому допомагали на місцях пресвітери місцевих громад, які були наділені значними повноваженнями, були виборними особами та користувалися значним авторитетом.

Стандартний термін перебування проповідника на духовній роботі в одній місцевості, складав п’ять років, проте часто, залежно від політичних реалій та потреб церковної організації цей термін міг бути більшим або меншим.

В умовах постійно зростаючої комуністичної диктатури права віруючих всіх конфесій з кожним роком обмежувались та потребували додаткової регламентації їхніх можливостей з боку органів безпеки. Що стосується адвентистських проповідників то вони повинні були, переїхавши на нове місце, обов’язково отримати дозвіл на звершення своєї духовної роботи. Володіючи значною агентурною сіткою та маючи можливість здобути відомості про попереднє місце служіння кандидата на посаду місцевого пастора чи біблійного працівника, уповноважені органи, не завжди погоджувалися дозвіл видавати. Особливо небажаними були кандидати які до цього вже проявили себе як сильні організатори та активні учасники церковного життя. Радянську владу влаштовували лояльні до неї особи та не надто активні в місіонерській діяльності священнослужителі.

Проте поступове обмеження прав віруючих посилення репресивного режиму призвели до того що, як зазначає дослідник П. Яроцький «1928 року діяльність Всеукраїнського союзу Ц АСД була заборонена і цей рік вважається часом початку нових випробувань для церкви» [2, с. 298]. Священнослужителі та їх діяльність фактично опинилися в умовах поза законом.

В обов’язки проповідника, в процесі його діяльності в помісній церкві входило загальне керівництво громадою, духовна підтримка вірян та наставництво в доктринальних питаннях, проведення богослужінь в суботу та

серед тижня, взаємодія з органами місцевої влади тощо. Священницькі функції адвентистського пастора в місцевій громаді полягали у звершенні церковних обрядів та традиційних для адвентистів богослужінь та інших заходів. Посадова інструкція проповідника була чітко сформована в документі під назвою «Церковне керівництво АСД». Ця книга являла собою стандартизовану для всесвітньої церковної організації, публікацію всіх обов'язків та повноважень пастора та специфіки його діяльності в місцевій громаді. Наприклад в протоколах засідань, що відбувалися на з'їзді Ц АСД в 1925 році, керівник церковної організації в УРСР, І. Львов наполегливо рекомендує «мати всім проповідникам, а особливо біблійним працівникам в своїй домашній бібліотеці «Церковне керівництво» та дотримуватись його рекомендацій для недопущення розбіжностей та збереженні єдності як в місцевій так і у всесвітній церкві» [1, с. 16].

Що стосується звершення церковних обрядів священнослужителем то до переліку їх входили проведення причастя – Вечері Господньої, що являла собою особливе богослужіння спогаду про смерть та воскресіння Ісуса Христа та спогад церковної спільноти про це. Пастор в процесі проведення цього обряду міг користуватися допомогою інших вибраних служителів в помісній громаді, таких як пресвітер, старший диякон та дияконіса. Даний обряд відбувався з періодичністю раз на три місяці. В кінці року, в обов'язки священнослужителя входило проведення в громаді так званих «молитовних читань», що являли собою зібрання віруючих щовечора протягом тижня на дому або в приміщенні будинку молитви, для спеціальних служінь з метою переосмислення духовного життя та примирення як зі своїми близькими так і з Богом. Завдання проповідника полягало у забезпеченні вірян друкованими матеріалами для проведення тижня відродження та підтримкою мирної та збудовуючої атмосфери в громаді. Так, наприклад керівник всеукраїнського об єднання Ц АСД І. Львов, наполегливо закликає своїх колег, регіональних пасторів слідкувати за забезпеченням віруючих молитовними читаннями для підтримки «духовного вогню в громаді» [1, с. 11].

Похорони та вінчання також були складовою діяльності пастора. Зазвичай в адвентистській практиці, в тому числі міжвоєнної доби, ці заходи відбувалися в тому числі з місіонерською метою.

Адвентистський проповідник, для підтримки інтелектуального рівня був зобов'язаний самостійно досліджувати Біблію та іншу богословську літературу. Керівництво Ц АСД в УРСР навіть змогло надрукувати в Києві в 1926-1927-му роках, власне видання Біблії, в російському синодальному перекладі, який був зручного кишенькового формату та був широко поширений в адвентистському церковному середовищі в той час[1, с. 12]. В 1930-х роках, зі збільшення атеїстичної пропаганди Біблія ставала все важче доступною для як рядових віруючих, так і для проповідників.

В радянському адвентистському середовищі 1920-х років видавалося декілька періодичних видань, зокрема журнали «Голос істини», «Благовісник» та «Маслина». Ці журнали здійснювали огляд актуальних питань конфесійної теології та практичного християнського життя. Окремі досвідчені пастори публікували свої статті в даних журналах. Наприкла редакція журналу «Благовісник», який виходив в Києві з 1926 по 1928 рік, складалася з керівництва Ц АСД в УРСР. [2, с. 295].

Важливою складовою діяльності проповідника було проведення так званих «біблійних бесід». Вони являли собою одну зі складових суботнього богослужіння. [5, с. 238].

Так як адвентисти святкують, згідно Біблії, саме сьомий день -суботу, та присвячують його перебуванню в домі молитви, в період після Першої світової війни, як в світовому, так і в радянському адвентизмі закріпилась практика обов'язкової наявності так званої суботньої школи. Вона являла собою вивчення певної загальної біблійної теми, яка розприділялась по урокам, які віряни досліджували протягом тижня, а в суботу спільно обговорювали. Особливістю таких біблійних студій було те, що в радянській реальності називати школою церковні заходи було небезпечно. Пов'язано це було зі все зростаючими обмеженнями, які накладалися на церкву. Закон про «Відділення церкви від держави та школи від церкви, був цьому прямим підтвердженням». Передбачалися штрафи, а згодом позбавлення волі за неготовність виконувати рішення репресивних радянських органів, які грубо втручалися у внутрішньо-церковне життя. Відтак назва цієї складової служіння в радянських реаліях була «Біблійні бесіди», або просто «перша частина». Богослужіння супроводжувалися співом духовних гімнів, а відтак «другою частиною» була проповідь пастора. Пастор, за своєї відсутності, міг доручати проведення обох частин служіння пресвітеру, диякону чи іншим виборним особам[1, с. 12].

В обов'язки проповідника також входило керівництво церковною радою та вирішення ключових питань життя громади. Він не був наділений одноосібною владою, проте в складних реаліях тоталітарної доби був зобов'язаний часто приймати складні адміністративні рішення. [5, с. 221].

Зі збільшенням агентурної сітки КДБ-НКВС, в тому числі на території УРСР, репресивними структурами здійснювався значний тиск на окремих, активних членів адвентистських громад [1, с. 45]. Відчуваючи певну загрозу витоку внутрішньо-церковної інформації, яка могла спровокувати представників більшовицького режиму, проповідник міг і мав право перейняти на себе більшість адміністративних функцій в громаді, з метою недопущення загострення ситуації та притягнення до відповідальності неутверджених у вірі членів громади.

Потрібно деталізувати, що церковне членство в конфесії АСД могло набуватися особою в свідомому віці, коли вона пройшовши підготовчий процес,

що являв собою вивчення доктрин з проповідником, та отримавши схвалення громади, - могла здійснити цей обряд. Небезпека бути засудженим за подібну діяльність загрожувала як новохрещеному так і пастору церкви. Тому поширеною практикою в УРСР в міжвоєнний період стало проведення хрещення в ночі на відкритій водоймі. Хрещення супроводжувалось визнанням віри та повним зануренням в воду. Так наприклад проповідник М. Гриц, в 1930 р. писав що «…після церковного з'їзду Волинського об'єднання адвентистів, мене направили на духовну роботу в Житомир, де я після декількох місяців активної роботи зумів знайти двох душ, які приєднались до церкви» [3, с. 98]. Разом з тим, з повідомлень інформаторів НКВС можна дізнатись що деякі проповідники, незважаючи на втрату дозволу на звершення богослужебної практики в регіоні «…незважаючи на проведену самоліквідацію Подільського об'єднання АСД, здійснює зв'язок з периферією шляхом виїздів». В даному випадку йдеться про районного пастора Могилів Подільського району в кінці 1920-х років, С. Кулижського, перехоплене листування якого потрапило до рук спецслужб. [1, с. 48]. Цей та інші проповідники, незважаючи на складну суспільно-політичну ситуацію та безпосередню загрозу своєму життю та свободі, продовжували здійснювати доручену їм місію. Порівнюючи, доступні нам, збережені матеріали допитів адвентистських проповідників Поділля в 1920-1930-ті роки та внутрішньо-церковні збережені статистичні дані про динаміку чисельності вірян помісних громад, можна зробити висновки що для «офіційної» звітності вони надавали такі дані які від них вимагали співробітники, паралельно з цим, активно працювали, немаючи на це офіційного дозволу влади, з метою збільшення чисельності послідовників адвентизму в помісних громадах. [1, с. 49].

Важливо зазначити що всі, а особливо активні проповідники Ц АСД були об'єктом спостережень співробітників спецслужб. Так в архівних відомостях знаходимо численні вказівки регіонального керівництва НКВС про необхідність «вести подальшу ретельну розробку» священнослужителів Ц АСД. [1, с. 48].

Існувала практика переведення проповідника що працював в одному регіональному Союзі громад, для роботи на цілком новій території. Так зокрема зробив пастор Т. Бабієнко, який на початку 1920-х років, разом зі своєю сім'єю переїхав в м. Харбін, (Маньчжурія, Китай) для звершення проповідницької діяльності в місцевій російськомовній адвентистській церкві. Він вів активне листування з колегами з Київщини та Поділля, ділячись досвідом та допомагав їм з необхідною місіонерською та богослужебною літературою. Зокрема популярністю, серед віруючих Ц АСД в УРСР, того періоду користувалась книга Т. Бабієнка «Примирювальна жертва Христа та його служіння в небесному святилищі», яка деталізувала одну з ключових доктрин адвентистської теології – служіння Ісуса Христа в небесному святилищі та посередництво в контексті спасіння [1, с. 23].

Що стосується характеристик, які подаються в джерелі на окремих священнослужителів Церкви АСД то варто зазначити, що за особливо активними з них велися постійні спостереження. До прикладу, в копії перехопленого листа, який адресувався проповідником Могилів-Подільської громади адвентистів С. Кулижським, до керівника Подільського союзу громад А. Ткаченка, зазначається, що незважаючи на самоліквідацію окремих громад АСД у Вінницькі області, проповідник С. Кулижський продовжує здійснювати свої робочі поїздки та обслуговувати релігійні потреби послідовників та прихильників «секти». Вказівки представників КДБ своїм підлеглим щодо подальшої оперативної розробки, вже вище згадуваного С. Кулижського та інших проповідників, надають важливі деталі щодо специфіки боротьби репресивних органів з цими релігійними об'єднаннями [1, с. 26].

Г. Раус, будучи очільником Подільського Союзу Адвентистів Сьомого Дня, зазначав у своїй звітності, щодо стану справ в громадах Поділля. Зокрема заслуговує на увагу його оцінка факторів які негативно впливають на тодішнє становище церкви. Він наводить три фактори. Перший з них – «єговістські єресі», під якими він мав на увазі різноманітні антитринітарні погляди та взагалі розкольницькі рухи в середовищі помісних громад. Другим фактором було недостатня кількість служителів і третім – низька місіонерська активність членів церкви[1, с. 9].

Треба зазначити, що і в перші роки радянської влади і при її утвердженні, проповідники Церкви АСД, окрім звершення своїх безпосередніх конфесійних обов'язків, також мали професію та працювали в конкретній галузі господарського життя. В статистичному звіті Комітету державної безпеки, подаються відомості про соціальну приналежність членів місцевих громад, в тому числі священнослужителі, зокрема скільки з них є колгоспниками, скільки працюють на підприємствах, як ставляться до радянської влади тощо [1, с. 3].

Що стосується стандартів особистого життя проповідника-пастора, то вони теж мали відповідати певним нормам та принципам. Загалом передбачалося що священнослужитель Ц АСД має дотримуватись високих моральних критеріїв в особистому житті, мати добре впорядковану сім'ю та користуватись авторитетом серед своїх одновірців. Зазвичай, посвячення в духовний сан було допустиме вже після одруження майбутнього духовного працівника. Наприклад майбутній очільник Подільського союзу Ц АСД А. Гриненко, перебуваючи в гостях у проповідника М. Грица, познайомившись з його донькою, попросив дозволу «дружити з нею», [4, с.130]. на що отримав схвалення батька. Було поширеною практикою для молодих адвентистів, які вступають в шлюб пройти курс так званих «дошлюбних консультацій», які передбачали близько десяти зустрічей з пастором-проповідником для обговорення різноманітних аспектів сімейного життя в світлі Біблії. Пастор, в

залежності від серйозності намірів молодих людей міг надати або не надати рекомендації щодо їх майбутнього вінчання [5, с. 274].

Важливе місце в житті священнослужителя займала його дружина, від якої теж очікувалося духовної зрілості та виваженого ставлення до життя. Дружина мала бути помічницею для свого чоловіка та сприяти йому в духовній роботі. Безпосередніми обов'язками дружини священнослужителя було, відвідування, разом з чоловіком членів церкви на дому, духовне та моральне наставництво жінок в громаді та створення атмосфери гостинності в їхньому домі, оскільки це місце часто було локацією для різноманітних зустрічей, особливо з молодими людьми з церковного середовища, які потребували турботи. [4, с. 130].

Висновки.

Отже, досліджуваний вище феномен діяльності адвентистських проповідників в 20-30-ті рр. ХХ ст. в УРСР, демонструє що специфіка їх діяльності була складною та багатофункціональною. Це стосувалося як духовних та богослужебних функцій, в тому числі душпастирської роботи з вірянами помісних громад, так і місіонерської діяльності, по залученню нових зацікавлених людей до вивчення Біблії та загалом конфесійного життя.

Важливо відзначити, що для всеосяжного вивчення та розуміння феномену адвентистського проповідника-пастора та аналізу повного спектру функцій його діяльності, потрібно розширювати джерельну базу дослідження та враховувати регіональну специфіку.

Ускладнення суспільно-політичної ситуації під час формування тоталітарного комуністичного режиму та становленні атеїстичної ідеології, поза сумнівом мав значний вплив на рівень можливостей священнослужителів АСД, безперешкодно звершувати свою діяльність. Постійно зростаючий тиск з боку репресивних органів не тільки на проповідника-пастора, а й на рядових членів помісних громад, ускладнював нормальне функціонування церковної організації в УРСР. Наслідком цього було формування деструктивних явищ в середовищі радянського адвентизму та потреби стояти на захисті конфесійної ідентичності та церковного віровчення, яке піддавалося критиці та різноманітним маргінальним впливам.

Проте незважаючи на виклики доби та несприятливу релігійну та суспільно-політичну атмосферу, все ж адвентистські священнослужителі виконували свої службові функції та були сполучною ланкою між вірянами помісних громад, конфесійною адміністрацією та органами державної влади.

Література:

1. ГДА СБ України у Вінницькій області. Ф. 5. Оп.1. Спр. 4006. Арк. 1-375.
2. Історія релігії в Україні. В 10 т. Т. 6. (п'ятдисятники, адвентисти, свідки Єгови). / за рад. П. Яроцького. Київ-Дрогобич: Коло, 2007. 632 с.

3. Хайнц Д., Опарин А., Юнак Д., Пешелис А. Души под жертвеником: Книга Памяти Церкви Адвентистов Седьмого Дня, посвященная жертвам религиозних репресий во времена царской России и Советского Союза.1886-1986. Харьков: Факт, 2010. 376 с.

4. Жукалюк Н. Вспоинайте наставников ваших. К. «Джерело життя».1999. 672 с.

5. Настольная книга служителя. М. Издание Церкви христиан-адвентистов седьмого дня. 1989 р. 463 с.

References:

1. HDA SB Ukrayiny u Vinnyts′kiy oblasti. F. 5. Op.1 Spr.4006. 1-375 ark.

2. Istoriya relihiyi v Ukrayini. (2007) V 10 t. T. 6. (p'yatdysyatnyky, adventysty, svidky Yehovy). **(**History of Religion in Ukraine. In 10 vols. Vol. 6. [Pentecostals, Adventists, Jehovah's Witnesses]/ za rad. P.Yarots′koho. Kyiv-Drohobych: Kolo, 632 p. [in Ukrainian].

3. Khaynts D., Oparin A., Yunak D., Peshelis A. (2010) Dushy pod zhertvenykom: Knyha Pamyaty Tserkvy Adventystov Sed′moho Dnya, posvyashchennaya zhertvam relyhyoznykh represyy vo vremena tsarskoy Rossyy y Sovetskoho Soyuza.1886-1986. [Souls Under the Sacrifice: A Book of Remembrance of the Seventh-day Adventist Church, dedicated to the victims of religious repression during the Tsarist Russia and the Soviet Union.1886-1986]. Khar′kov: Fakt, 376 p. [in Russian].

4. Zhukalyuk N . Vspoynayte nastavnykov vashykh. K. «Dzherelo zhyttya».1999. 672 s. [in Russian].

5. Nastol′naya knyha sluzhytelya. M. Yzdanye Tserkvy khrystyyan-adventystiv s′oho dnya. 1989 r. 463 s. [in Russian].

УДК 94(477.8)(092)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-1187-1197

Мельник Віра Михайлівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри українознавства та філософії, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, https://orcid.org/0000-0002-9622-5065

ПЕРШИЙ ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ ДОСВІД ТЕОФІЛА ОКУНЕВСЬКОГО У ГАЛИЦЬКОМУ СЕЙМІ

Анотація. Стаття присвячена детальному аналізу новаторської передвиборчої кампанії та діяльності Теофіла Окуневського під час його першої каденції у Галицькому крайовому сеймі 1889 року. Автор підкреслює важливість внеску Окуневського в політичне життя Галичини та роль його інноваційного підходу до виборчого процесу. Політик використовував революційну для свого часу тактику безпосередніх виступів перед народом на віча, де активно роз'яснював права українців та їхні можливості у політичній системі. Така комунікація стала ефективним способом підвищення політичної свідомості селянства, яке на той час вже формувало вагомий політичний фактор у регіоні. Особливу увагу в статті приділено перемозі Окуневського на виборах у Коломийщині, яка стала показником активізації громадянської позиції українців. Важливим аспектом діяльності депутата було не лише підняття питань національних інтересів, а й боротьба з адміністративними зловживаннями, які пригнічували права українського населення. Його промови у сеймі відзначалися відвертістю та рішучістю, що не лише підвищувало авторитет Окуневського, але й привертало увагу до проблем української громади на державному рівні. Попри загрозу кримінальної відповідальності за свої погляди, Окуневський не відмовлявся від активної діяльності, демонструючи приклад громадянської мужності та відповідальності перед виборцями. Його непохитна позиція стала рушійною силою для формування нових підходів до політичної боротьби серед українців та сприяла розвитку парламентаризму в Галичині. Стаття висвітлює не лише досягнення Окуневського як політика, а й його вплив на формування політичної культури Галичини та розвиток української національної свідомості. Високо оцінюється його внесок у процес становлення демократичних принципів у суспільстві та активізації громадянського суспільства. Діяльність Окуневського стала важливим етапом у консолідації українського руху та визначила шляхи політичної боротьби на наступні десятиліття.Його діяльність сприяла зміцненню українського представництва в Галицькому сеймі та створенню фундаменту для подальших політичних ініціатив українців. Завдяки своїй

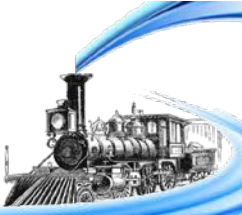
непохитній позиції та постійному захисту прав виборців Окуневський став символом політичної відваги та громадянської відповідальності.

Ключові слова: Теофіл Окуневський, Галицький Крайовий Сейм, передвиборча кампанія, політичні права, вибори, політична свідомість, українці Галичини, народні віча, парламентаризм.

Melnyk Vira Mykhailivna candidate of historical sciences, associate professor, associate professor of the Department of Ukrainian Studies of Danylo Halytsky Lviv National Medical University, https://orcid.org/0000-0002-9622-5065

THE FIRST PARLIAMENTARY EXPERIENCE OF TEOFIL OKUNEVSKY IN THE GALICIAN SEIM

Abstract. The article is devoted to a detailed analysis of the innovative electoral campaign and activities of Teofil Okunevsky during his first term in the Galician Regional Sejm in 1889. The author emphasizes Okunevsky's significant contribution to the political life of Galicia and the role of his innovative approach to the electoral process. The politician used a revolutionary tactic for his time—direct public speeches at people's assemblies, where he actively explained the rights of Ukrainians and their opportunities within the political system. This form of communication became an effective way to raise the political awareness of the peasantry, which by that time had already become an influential political force in the region. Particular attention is given to Okunevsky's victory in the Kolomyia district, which reflected the activation of civic engagement among Ukrainians. An important aspect of his activity as a deputy was not only raising issues of national interests but also fighting administrative abuses that infringed on the rights of the Ukrainian population. His speeches in the Sejm were characterized by frankness and determination, which not only boosted his authority but also drew attention to the problems of the Ukrainian community at the state level. Despite the threat of criminal prosecution for his views, Okunevsky did not shy away from active engagement, setting an example of civic courage and responsibility to voters. His steadfast position became a driving force for shaping new approaches to political struggle among Ukrainians and contributed to the development of parliamentarianism in Galicia. The article highlights not only Okunevsky's achievements as a politician but also his influence on the formation of Galicia's political culture and the development of Ukrainian national consciousness. His contribution to the establishment of democratic principles in society and the activation of civil society is highly praised. Okunevsky's activities became a significant stage in the consolidation of the Ukrainian movement and defined the paths of political struggle for the following decades. His efforts strengthened Ukrainian representation in the Galician Sejm and laid the foundation for future political initiatives by

Ukrainians. Thanks to his unwavering stance and constant defense of voters' rights, Okunevsky became a symbol of political courage and civic responsibility.

Keywords: Teofil Okunevsky, Galician Provincial Sejm, election campaign, political rights, elections, political awareness, Ukrainians of Galicia, public meetings, parliamentarism.

Постановка проблеми. Представницько-законодавчим органом Королівства Галичини та Лодомерії, що входив до складу Австро-Угорської імперії був Галицький Крайовий Сейм[2]. Він функціонував з 1861 по 1918 рік і був важливою політичною інституцією краю. Склад, повноваження та порядок роботи сейму визначалися Крайовим статутом і Виборчою сеймовою ординацією для Галичини. До його складу входили 150 депутатів, обраних на шість років за куріальною системою. Вибори проходили за нерівноправними принципами, що надавало перевагу польській політичній еліті. Сесії сейму відбувалися щорічно у Львові та тривали приблизно місяць. Між сесіями постійно діяв Крайовий виділ – виконавчий орган сейму, а для підготовки законопроєктів створювалися спеціальні комісії. Відповідно до виборчого законодавства українці теоретично могли здобути до третини місць, однак через виборчі маніпуляції на практиці ця кількість була значно меншою, зазвичай близько 15 депутатів[20]. Хоча повноваження сейму були обмежені австрійським парламентом і урядом, він відігравав важливу роль у розвитку культурного життя, упорядкуванні соціально-економічних відносин та місцевого самоврядування. Сейм також став головною платформою для обговорення актуальних питань і врегулювання українсько-польських взаємин. Політичне значення Галицького крайового сейму перевищувало його формальні повноваження, адже він сприяв утвердженню парламентаризму та формуванню політичної культури в регіоні[2].

На передодні виборів до Сейму чи Рейхстагу проходила передвиборча агітація. В той час для українців вона обмежувалася виступами на вічах, що скликався у певних округах. Видатною постаттю серед українських депутатів був Теофіл Окуневський. Його двічі обирали до Галицького крайового сейму і двічі – до австрійського парламенту[3]. У 1897 році Окуневський разом із депутатом Юліаном Романчуком активно виступав на народних вічах, обстоюючи політичні права українців. Завдяки своїй наполегливій діяльності він здобув широку підтримку серед населення.

У липні 1889 року жителі Коломийщини висунули кандидатуру Окуневського на виборах до Крайового сейму. Його головним суперником став представник польського табору – коломийський маршал князь Пузина. Попри політичний тиск і конкуренцію, Окуневський здобув перемогу, отримавши 96 голосів проти 70 у Пузини[4]. Ключем до успіху стала його стратегія безпосереднього

спілкування з виборцями. На той час Коломийський повіт включав одне місто, п'ять містечок і 69 сіл із населенням понад 110 тисяч осіб. Вся округа, відома як Покуття, охоплювала кілька повітів, зокрема Коломийський, Гвіздецький, Снятинський і Косівський. Завдяки діяльності таких діячів, як Теофіл Окуневський, українська громада цього регіону поступово здобувала політичний голос і захищала свої права[10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші спроби вивчення діяльності Теофіла Окуневського, його ролі в політичному житті Галичини та впливу на розвиток національної ідентичності стали предметом наукових розвідок уже в 20–30-х роках XX століття. Одним із перших дослідників, який звернув увагу на його політичну активність, був К. Левицький[7; 8], що зазначав важливість Окуневського як політичного діяча. У своїх роботах він детально описував його громадсько-політичну діяльність, особливо акцентуючи на виступах та впливі Окуневського на політичні процеси того часу, а також вперше здійснив систематичний аналіз його партійної діяльності та політичних поглядів.

Водночас, в радянський період, особа Окуневського та його діяльність зазнали значного замовчування, оскільки його погляди і громадська діяльність не відповідали офіційним ідеологічним настановам того часу. Зокрема, його активність була розцінена як спрямована не тільки на розвиток національної свідомості, але й на підтримку націоналістичних ідей, що в умовах тоталітарного режиму трактувалося як загроза для соціалістичних ідей. У зв'язку з цим, науковці, як-от В. Кульчицький[5], в своїх працях "Галицький Сейм – знаряддя соціального і національного пригнічення трудящих" та "Державний лад і право в Галичині" зосереджувались на критиці діяльності галицьких політиків і націоналістичних рухів, в тому числі й Окуневського, в контексті соціального пригнічення та національних суперечностей того часу.

Проте з відновленням незалежності України в 1991 році та відкриттям архівів, які були недоступні раніше, розпочався новий етап вивчення історії Галичини та політичної діяльності таких діячів, як Теофіл Окуневський. Сучасні дослідники отримали можливість переглянути попередні трактування його діяльності, адже нові архівні матеріали дозволили глибше вивчити політичні, правові та соціальні аспекти його впливу на громадсько-політичне життя регіону. Це дало можливість не лише розширити коло питань, що стосуються діяльності Окуневського, але й сформувати нове розуміння його ролі у розвитку національної свідомості та парламентаризму в Україні[13]. Історія рідного міста Теофіла Окуневського – Городенки – займає важливе місце в дослідженнях його біографії та громадсько-політичної діяльності. Вагомий матеріал про історію Городенки та Городенківського повіту міститься в науковому збірнику "Городенщина" (Історико-мемуарний збірник), виданому у 1978 році в Нью-Йорку,

Торонто та Вінніпезі[22]. Цей збірник, що складається з 870 сторінок, містить значну кількість свідчень та спогадів очевидців подій, що мали місце в Городенці та навколишніх селах. Автори статей, серед яких були відомі діячі української культури та історії, описують важливі моменти життя міста, зокрема культурно-освітню діяльність, а також надають значення внеску Теофіла Окуневського у розвиток місцевої громади. Першорядне значення для вивчення його життя мають статті В. Яшана, які відзначають вплив Окуневського на політичне та громадське життя Городенки.

Дослідження генеалогії родини Окуневських є важливою складовою вивчення постаті Теофіла Окуневського. Родовід Окуневських став предметом вивчення багатьох українських істориків, зокрема П. Гуцала[4], І. Чорновола[19-21], І. Романюка[17], В. Гуменюка[3], В. Мельник[9] та Г. Черкаської[18]. Вони виявили ключові моменти в історії родини Окуневських, які допомагають краще зрозуміти соціальний та культурний контекст життя Теофіла Окуневського, а також обґрунтувати його політичну позицію та вплив на громадську думку.

Вивчення політичної діяльності Окуневського неможливе без звернення до його участі в Галицькому Сеймі. Однією з важливих праць, що аналізує виборчі кампанії, в яких брав участь Окуневський, є дослідження О. Аркуші «Галицький Сейм. Виборчі кампанії 1889 і 1895 років»[2]. Ця робота зосереджена на аналізі політичного контексту виборчого процесу, а також взаємин між українською та польською громадами в Австро-Угорщині в кінці XIX століття. Окрім того, інтерес представляють дослідження, що вивчають психологічну мотивацію виборців у ці періоди. Так, М. Мудрий у своїй роботі намагається комплексно вивчити виборчі процеси в Україні у 60–80-х роках XIX століття, зокрема мотивацію українського електорату, що допомагає краще зрозуміти політичні та соціальні настрої серед населення того часу[10].

Джерельна база для дослідження діяльності Теофіла Окуневського складається з різноманітних неопублікованих та опублікованих матеріалів, які поділяються на дві основні категорії: ті, що були створені самим Окуневським, та ті, що були написані іншими особами. Першу групу складають спогади, листи та публіцистичні статті, а другу — документи, які висвітлюють діяльність Окуневського з боку його сучасників, політичних супротивників та співробітників[13; 12].

Неопубліковані матеріали зберігаються в кількох українських архівах, серед яких значну частину займають документи Центрального державного історичного архіву України в місті Львові. Особливу цінність представляють матеріали, зібрані з фонду 146, що належить до "Галицького намісництва". У цьому фонді були опрацьовані звіти старост про поточну ситуацію у повітах, виборчі кампанії, віча та інші події, що стосуються діяльності Окуневського[1]. Також серед документів цього фонду важливе місце займають матеріали про

реєстрацію та статути різних громадських товариств, участь Т. Окуневського як кандидата в депутати у виборах до Державної Ради, його виступи на вічах, а також звіти про політичні сили на Городенківщині в 1911–1912 роках.

Значну частину документів цього архіву складають матеріали фонду 348, що містить звіти, протоколи загальних зборів, списки членів та листування філій "Просвіти". Оскільки Т. Окуневський був одним із засновників і неодноразовим головою філії "Просвіти" в Городенці, документи цієї філії відіграють важливу роль у дослідженні його громадської діяльності.

Крім того, були опрацьовані й інші фонди цього архіву, які допомагають зібрати додаткову інформацію про діяльність Окуневського та політичні процеси того часу. До таких фондів належать ф. 575 "Становий комітет м. Львова 1774–1920 рр.", ф. 165 "Крайовий комітет м. Львова 1757–1924 рр.", ф. 810 "Польський Центральний передвиборчий комітет до Крайового Сейму у Львові 1895–1907 рр.", ф. 718 "Шляхетський суд м. Станіславів", ф. 806 "Палата адвокатів м. Львів", ф. 383 "Окуневський Ярослав 1911–1923" та інші. У цих документах міститься листування Окуневського з місцевими діячами, що дає можливість глибше дослідити його взаємини з іншими політичними та громадськими діячами того часу.

Ці праці, доповнюючи одна одну, створюють багатогранну картину політичної та культурної діяльності Теофіла Окуневського, сприяючи кращому розумінню його ролі в розвитку української політичної культури, а також висвітлюючи особливості політичного життя Галичини в кінці XIX – на початку XX століття.

Мета статті - проаналізувати новаторську передвиборчу кампанію та діяльність під час першої каденції у Галицькому Сеймі Теофіла Окуневського у 1889 році, підкреслити її значення для розвитку політичної свідомості українського населення Галичини та показати ефективність безпосереднього спілкування з виборцями та виступів на засіданнях як інструменту політичної боротьби.

Виклад основного матеріалу. У автобіографії Т. Окуневський цей період у своєму житті згадує так: «Перший мій публічний виступ був на вічу в Коломиї, поруч посла Ю. Романчука, про політичні наші права. Сей виступ мій мав той наслідок, що в два роки по тім, як Коломийщина зачала шукати за кандидатом на посла до Сойму, то люди самі видвигнули мене на кандидата, хоть я зовсім не мав до сего претензії і уважав, що се місце належиться старшому. Я ж не мав і 30 вимаганих законом років, тай приготовлявся до адвокатського іспиту»[13]. Його передвиборча програма кардинально відрізняється від усіх інших. Ходячи від села до села, він розповідав людям про їх права. що до цього ніхто не робив. Суперник Окуневського - князь Пузина був дуже впевнений у своїй перемозі, отож навіть прихопив на вибори поросят і вино, щоб відсвяткувати свою

перемогу. Проте, здобути перемогу йому не вдалося[1]. Проте результати виборів виявилися несподіваними: Окуневський отримав 96 голосів, тоді як Пузина – лише близько 70. Ця перемога стала знаковою подією, яка підкреслила зростання політичної свідомості українського населення.

Теофіл Окуневський увійшов в історію як новатор передвиборчої боротьби в Галичині. У своїй виборчій кампанії 1889 року він запровадив тактику, яка раніше не практикувалася серед місцевих кандидатів[3]. Його стратегія полягала в безпосередньому спілкуванні з виборцями: Окуневський мандрував селами Коломийщини, Городенщини та Печеніжинщини, скликаючи віча, де роз'яснював людям їхні політичні права та значення виборів. Такий підхід став революційним для тогочасного політичного середовища.

Перемога Окуневського відобразила зміну політичної динаміки регіону. Його вступ до русько-українського клубу під проводом Юліана Романчука свідчив про посилення українського голосу в політичному житті Галичини[22]. До клубу входили такі визначні діячі, як доктор Антонович, Кулачковський, Король, Телішевський, Гурик, о. Січинський, Герасимович, о. Гаморак, доктор Савчак, о. Сірко, Рожанковський, Охримович, Барабаш та інші.

Проаналізувавши результати виборів, Теофіл Окуневський дійшов важливого висновку: державні інституції та чиновники не будуть щиро турбуватися про добробут українського народу. Ця позиція стала визначальною у його подальшій політичній діяльності, спрямованій на захист національних інтересів українців[2]. Тактика Окуневського не лише забезпечила йому політичний успіх, але й стала прикладом для майбутніх виборчих кампаній українських кандидатів. Його діяльність засвідчила важливість активного залучення селянського населення до політичного процесу та створення умов для ефективного представництва інтересів української громади на державному рівні. Помітну роль у виборчій кампанії 1889 р. відіграла активізація селянського середовища, що виливалась у прагнення до самодіяльності та подекуди призводила навіть до зіткнень із місцевою інтелігенцією, авторитет якої раніше вважався безумовним. «Ще до тамтої каденції сеймової, – писав Т. Окуневський, – рішало о особі руського кандидата до сейму наше священство. Тепер же голос наших селян став так сильний, що не то священики на нього оглядатися мусять, але просто перед ним капітулювати»[13].

Процес виборів у сільській місцевості мав свої особливості. Через низький рівень грамотності виборців голосування відбувалося відкрито й усно. Спершу селяни обирали так званих правиборців, які вже в повітах голосували за кандидатів на послів. Ця система створювала широкі можливості для зловживань з боку польської адміністрації[21]. Члени виборчих комісій могли оголошувати голоси недійсними через невиразну вимову або помилкове називання прізвища кандидата. Яскравий приклад таких труднощів описаний в

оповіданні Осипа Маковея «Трудне ім’я». У цьому творі священник намагався навчити селянина Гната Воробця правильно вимовляти прізвище українського кандидата Теофіла Окуневського. Од,нак, під час голосування виборець таки помилився, назвавши його "Тимофій Вокунецький", що призвело до втрати голосу[4].

Додатковою перешкодою для чесного голосування було порушення процедур. Час і місце виборів мали оголошуватися заздалегідь, але часто комісар зупинявся таємно у війта або в учителя-поляка і скликав на голосування лише своїх довірених осіб[5]. Активісти змушені були постійно чергувати, щоб не пропустити приїзду урядовця. У таких випадках сільських жителів збирали за допомогою церковного дзвону.

У статті Михайла Павлика описується важлива частина діяльності Теофіла Окуневського, який у березні 1894 року звітував про свою роботу в сеймі за останні дві сесії[14]. Окуневський відзначив низку важливих питань, що стосувалися різних аспектів суспільного життя, таких як шкільна політика, розвиток залізниць, каналізація, лісовідновлення, цінова політика щодо солі, а також регулювання церковного законодавства та рибальства. У своєму виступі він детально охарактеризував прогрес у цих питаннях, але визнав, що деякі його висловлювання не були прийняті з належною вдячністю, зокрема, через складність термінології, яку обрали для пояснень. Особливу увагу привернув його виступ, у якому він торкнувся делікатної теми – відносин між польським урядом і руським народом. Відповідаючи на запитання Порфирія Гладія щодо твердження намісника про те, що обійдеться без руських послів, Окуневський висловив рішучу думку, що це дійсно правда, і закликав руський народ згуртувати всі сили для боротьби з упертістю польської шляхти. Це викликало різку критику серед присутніх на віче, які вважали, що існують більш нагальні питання, зокрема підготовка до виборів 1895 року[16].

За такий виступ Окуневського було притягнуто до кримінальної відповідальності. 10 вересня 1894 року він постав перед Коломийським карним судом. Попри серйозність ситуації, він поводився спокійно і достойно, надаючи повну підтримку своєму захиснику, д-ру Євгену Олесницькому[20]. Окуневський доводив, що він виконував свої обов'язки як посол, намагаючись забезпечити правду та захист інтересів народу. Він не заперечував свої висловлювання на віче, однак акцентував увагу на численних порушеннях у сеймі, що демонструвало його об’єктивний підхід до справи.

В результаті справи колегії присяжних прийняли рішення на користь Окуневського, і публіка зустріла вирок бурхливими оплесками. Ця подія суттєво підвищила авторитет Окуневського в суспільстві, як політика, юриста та свідомого громадянина, який не боявся боротися за справедливість і права своїх співвітчизників[6]. Виступи Окуневського в суді та його здатність опиратися

адміністративному тиску стали важливим кроком на шляху розвитку громадянської свідомості серед руського населення того часу.

Висновки. Діяльність Теофіла Окуневського під час його першої каденції в Галицькому Крайовому сеймі 1889 року стала важливим етапом у політичному розвитку українців Галичини. Він запровадив новаторські підходи до передвиборчої агітації, зокрема безпосереднє спілкування з виборцями, що дозволило йому здобути підтримку серед широких верств населення. Перемога на виборах свідчить про зростання політичної свідомості українців та їх здатність до самоорганізації. Окуневський також відігравав ключову роль у політичних дебатах у сеймі, захищаючи інтереси української громади та підвищуючи її представництво. Його боротьба проти адміністративного свавілля та за права національних меншин стала важливим кроком у розвитку українського парламентаризму. Загалом, його діяльність мала значний вплив на формування політичної культури та громадянської свідомості в Галичині.

Література:

1. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 328, оп. 1, спр. 103, 122 акр
2. Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр./О. Аркуша. - Л., 1996. - 178 с.
3. Гуменюк В. Посол до сейму /В.Гуменюк// Гуцульський календар. - 2003. - С. 37.
4. Гуцал П. З. Українські правники Тернопільського краю/П.Гуцал// Біогр. довід. - Т., 2008. - 137 с.
5. Кульчицкий В. С. Галицький Крайовий сейм – знаряддя соціального і національного пригнічення трудящих (1861–1914 рр.)/В.Кульчицький.- Л., 1958.- 207 с.
6. Коломия й Коломийщина/ За ред.М.Савчук.-Коломия, 2007.-С. 28.
7. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців / К.Левицький. - Львів, 1926. Ч. 1. - С 430
8. Левицький К. Українські політики. Сильветки наших давніх послів і політичних діячів 1907–1914 рр. / К.Левицький. - Львів, 1936. - С.42–45.
9. Мельник В. М. Теофіл Окуневський – посол до галицького сейму (1889–1900 рр.) / В.Мельник // Вісник Національного університету "Львівська політехніка"– 2010. – № 670: Держава та армія. – С. 51–57.
10. Мудрий М. Виборчі кампанії до Галицького сейму: суспільство, політика та міжнаціональні взаємини (60–70-ті рр. XIX ст.)./М.Мудрий // Республіканець. - 1995. № 1–2. - С. 35–42.
11. Никифорук В. Карбівничі високого духу . / В.Никифорук // Перевал. № 1. 1996. - С. 173-181
12. Озаркевич І. Родинний дім Наталії Кобринської. / І.Озаркевич // Жіночий світ. 1951. Ч. 6
13. Окуневський Т. Станиславів у 1880-их роках ./ Т.Окуневський// Альманах Станиславівської землі. Наукове Товариство ім.Шевченка. Український Архів. Т. XXVIII. - Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен. - 1975. С.103.
14. Павлик М. Про посольську діяльність Дра Теофіла Окуневского. /М.Павлик // Народ. - Коломия. 1894. 15 березня. - С.97-98.

15. Переписка Михайла Драгоманова з д-ром Теофілем Окуневським (1883, 1885–1891, 1893–1895). //Зладив і видав М. Павлик. – Львів, 1905.

16. Романюк І. Покутський посол. /І.Романюк // Край. № 48. – 2008. – С. 64.

17. Черкаська Г. Брати Окуневські / Г.Черкаська //Режим доступу: https://uamodna.com/articles/braty-okunevsjki].

18. Чорновол І. Дуель Теофіла Окуневського/І.Чорновол // Літературно-краєзнавчий альманах «Ямгорів». - Городенка, 1995. - С. 112-116

19. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму 1861–1901 (нарис з історії українського парламентаризму). /І.Чорновол. - Львів, 2002. - 198 с.

20. Чорновол І. 199 депутатів Галицького Сейму. / І.Чорновол. - Львів, 2010. - 156с.

21. Яшан В. Др. Теофіль Окуневський./ В.Яшан// Городенщина: Істор.мемуар. зб. Нью-Йорк; Торонто; Вінніпеґ, - 1978. С.406.

References:

1.*Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi, f. 328, op. 1, spr. 103, 122 akr [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv, fond 328, inventory 1, file 103, 122 sheets.]* [in Ukrainian].

2.Arkusha, O. (1996). *Halytskyi seim: vyborchi kampanii 1889 i 1895 rr.[Galician Sejm: Electoral Campaigns of 1889 and 1895]*. Lviv [in Ukrainian].

3.Humeniuk, V. (2003). Posol do seimu [Deputy to the Sejm]. *Hutsulskyi kalendar -Hutsul Calendar,* 37.[in Ukrainian].

4.Hutsal, P. Z. (2008). Ukrainski pravnyky Ternopilskoho kraiu [Ukrainian Lawyers of the Ternopil Region]. *Biohrafichnyi dovidnyk - Bibliographic Reference.* Ternopil.[in Ukrainian].

5.Kulchytskyi, V. S. (1958). *Halytskyi Kraiovyi seim – znariaddia sotsialnoho i natsionalnoho pryhnichennia trudiashchykh (1861–1914 rr.)* [*The Galician Provincial Sejm – an instrument of social and national oppression of the working class (1861–1914)]*. Lviv.[in Ukrainian].

6.Savchuk, M. (Eds.). (2007). *Kolomyia y Kolomyishchyna [Kolomyia and the Kolomyia region]*. Kolomyia S. 28 [in Ukrainian].

7.Levytskyi, K. (1926). *Istoriia politychnoi dumky halytskykh ukraintsiv [The history of political thought of Galician Ukrainians]*. Lviv. Ch. 1. S 430 [in Ukrainian].

8.Levytskyi, K. (1936). *Ukrainski polityky. Sylvetky nashykh davnikh posliv i politychnykh diiachiv 1907–1914 rr. [Ukrainian Politicians. Portraits of Our Former Ambassadors and Political Figures (1907–1914)]*. Lviv. S.42–45. [in Ukrainian].

9.Melnyk, V. M. (2006). *Teofil Okunevskyi – posol do halytskoho seimu (1889–1900 rr.) [Theophil Okunevskyi – Member of the Galician Sejm (1889–1900)]*. Vysnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka polytekhnika" Derzhava ta armiya - Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic" State and Army.. No. 670 [in Ukrainian].

10.Mudryi, M. (1995). *Vyborchi kampanii do Halytskoho seimu: suspilstvo, polityka ta mizhnatsionalni vzaiemyny (60–70-ti rr. XIX st.) [Electoral Campaigns to the Galician Sejm: Society, Politics, and Interethnic Relations (1860s–1870s)]* Respublikanets-Respublicanets. № 1–2. S. 35–42. [in Ukrainian].

11.Nykyforuk, V. (1996). *Karbivnychi vysokoho dukhu [Mintmasters of High Spirit]* Pereval - Pereval. № 1. S. 173-181 [in Ukrainian].

12.Ozarkevych, I.(1951) *Rodynnyi dim Natalii Kobrynskoi [The Family Home of Natalia Kobrynska]*. Zhinochyi svit -Zhinochyi Svit. Ch. 6 [in Ukrainian].

13.Okunevskyi, T. (1975). *Stanyslaviv u 1880-ykh rokakh [Stanislaviv in the 1880s.]*. Almanakh Stanyslavivskoi zemli. Naukove Tovarystvo im.Shevchenka. Ukrainskyi Arkhiv - Almanac of the Stanislaviv Land. Shevchenko Scientific Society. Ukrainian Archive. T. KhKhVIII. Niu-York; Toronto; Miunkhen. S.103. [in Ukrainian].

14. Pavlyk, M.(1894). *Pro posolsku diialnist Dra Teofila Okunevskoho. [On the Diplomatic Activity of Dr. Theophil Okunevskyi*] Narod -Narod. Kolomyia. 1894.15 bereznia. S.97 [in Ukrainian].

16.Pavlyk, M.(1905). (Eds.). *Perepyska Mykhaila Drahomanova z d-rom Teofilem Okunevskym (1883, 1885–1891, 1893–1895) [Correspondence of Mykhailo Drahomanov with Dr. Theophil Okunevskyi (1883, 1885–1891, 1893–1895)]*. Lviv. [in Ukrainian].

17. Romaniuk, I. (2008) *Pokutskyi posol[The Pokutian Ambassador]*. Krai - Krai № 48. S. 64. [in Ukrainian].

18.Cherkaska, H. (2017). *Braty Okunevski [The Okunevskyi Brothers]*. UA Modna -Ua Modna. 8 grudnia [in Ukrainian].

19.Chornovol, I.(1995). *Duel Teofila Okunevskoho [The Duel of Theophil Okunevskyi]*. Literaturno-kraieznavchyi almanakh «Yamhoriv» -Literary and Local History Almanac "Yamhoryv". Horodenka. S. 112-116. [in Ukrainian].

20.Chornovol, I. (2002). *Ukrainska fraktsiia Halytskoho kraiovoho seimu 1861–1901 (narys z istorii ukrainskoho parlamentaryzmu) [The Ukrainian Faction of the Galician Provincial Sejm 1861–1901 (An Essay on the History of Ukrainian Parliamentarism)]*. Lviv. [in Ukrainian].

21.Chornovol, I. (2010). 199 deputativ Halytskoho Seimu.*[199 Deputies of the Galician Sejm]*. Lviv.[in Ukrainian].

22.Yashan, V. (1978). *Dr. Teofil Okunevskyi [Dr. Theophil Okunevskyi]*. Horodenshchyna: Istor.memuar. zb.-Horodenshchyna: Historical and Memoir Collection. Niu-York; Toronto; Vinnipeg. S.406 [in Ukrainian].

УДК 94:[327.39+339.922](560.4-672ЄС)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-1198-1206

Меміш Оксана Миколаївна кандидат історичних наук, старший викладач кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, тел.: (067) 131-35-16, https://orcid.org/0000-0003-1838-4877

ПЕРЕДУМОВИ ІНТЕГРАЦІЇ ТУРЕЧЧИНИ ДО ЄС: ІСТОРИЧНИЙ, ПОЛІТИЧНИЙ, ЕКОНОМІЧНИЙ, СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ, ІДЕОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТИ

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу історичних, політичних, економічних, соціокультурних та ідеологічних передумов інтеграції Туреччини до Європейського Союзу. Розглянуто різнобарвні аспекти євроінтеграційних кроків Туреччини. Зазначено, що інтеграційні прагнення Туреччини до Європейського Союзу мають глибокі історичні корені. Вказано, що Туреччина демонструє зацікавленість у розвитку демократичних інститутів та політичної стабільності, що відповідає вимогам ЄС. Однак виклики, пов'язані з питаннями прав людини, свободи слова та верховенства права, залишаються перешкодою для повноцінної інтеграції. Підкреслено, що Туреччина є важливим економічним партнером для країн ЄС завдяки своєму стратегічному географічному положенню та розвинутій економіці. Водночас необхідність подальшого реформування економічної системи та зменшення розриву у рівні економічного розвитку з країнами-членами ЄС є ключовими завданнями. Аргументовано думку відносно того, що страх перед посиленням ісламського впливу є важливим стримуючим чинником для країн ЄС, які базуються на християнських цивілізаційних цінностях. Підкреслено, що Туреччина є стратегічним партнером для ЄС у питаннях безпеки, міграційної політики та стабільності в Близькосхідному регіоні, що робить її інтеграцію важливою з точки зору довгострокових європейських інтересів. Доведено, що, попри численні виклики, інтеграція Туреччини до ЄС залишається актуальним питанням, яке залежить від продовження реформ у політичній, економічній та соціокультурній сферах, а також від зміни ставлення європейських країн до цього процесу. Водночас, історичні суперечності, розбіжності в політичних цінностях, рівень економічного розвитку та соціокультурні відмінності створюють значні перешкоди на шляху до інтеграції. Викликає побоювання щодо гармонійного включення Туреччини в європейський культурний простір релігійний чинник,

особливо домінування ісламу. Ідеологічні аспекти, зокрема питання прав людини, демократії та свободи слова, що залишаються каменем спотикання, також займають ключову позицію в європейському дискурсі щодо Туреччини, в багатьох європейських країнах існують сумніви щодо здатності Туреччини повністю адаптуватися до ідеологічних принципів ЄС.

Ключові слова: Туреччина, Європейський Союз, інтеграція, політичний дискурс, ідеологічні принципи, історичні передумови.

Memish Oksana Mykolaivna PhD (History), senior lecturer of the department of archeology and special branches of historical Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, tel.: (067) 131-35-16, https://orcid.org/0000-0003-1838-4877

PRECONDITIONS FOR TURKEY'S INTEGRATION INTO THE EU: HISTORICAL, POLITICAL, ECONOMIC, SOCIO-CULTURAL, AND IDEOLOGICAL CONTEXTS

Abstract. The article is devoted to a comprehensive analysis of the historical, political, economic, socio-cultural and ideological preconditions for Turkey's integration into the European Union. The author analyzes various aspects of Turkey's European integration steps. It is noted that Turkey's integration aspirations to the European Union have deep historical roots. It is indicated that Turkey demonstrates an interest in the development of democratic institutions and political stability that meets the requirements of the EU. However, challenges related to human rights, freedom of speech and the rule of law remain an obstacle to full integration. It is emphasized that Turkey is an important economic partner for the EU countries due to its strategic geographical location and developed economy. At the same time, the need to further reform the economic system and reduce the gap in economic development with the EU member states are key tasks. The author argues that the fear of growing Islamic influence is an important deterrent for the EU countries, which are based on Christian civilizational values. It is emphasized that Turkey is a strategic partner for the EU in matters of security, migration policy and stability in the Middle East region, which makes its integration important from the point of view of long-term European interests. It is proved that, despite numerous challenges, Turkey's integration into the EU remains a topical issue that depends on the continuation of reforms in the political, economic, socio-cultural spheres, as well as on a change in the attitude of European countries to this process. At the same time, historical contradictions, differences in political values, level of economic development, and socio-cultural differences pose significant obstacles to integration. The religious factor, especially the dominance of Islam, raises concerns about

Turkey's harmonious inclusion in the European cultural space. Ideological aspects, in particular the issues of human rights, democracy and freedom of speech, which remain a stumbling block, also occupy a key position in the European discourse on Turkey, and many European countries have doubts about Turkey's ability to fully adapt to the EU's ideological principles.

Keywords: Turkey, European Union, integration, political discourse, ideological principles, historical background.

Постановка проблеми. Інтеграція Туреччини до Європейського Союзу є одним із найтриваліших і найскладніших процесів у сучасній історії міжнародних відносин. Цей процес перебуває на перетині різних факторів: історичних, політичних, економічних, соціокультурних та ідеологічних, кожен із яких має свій вплив і вагу у формуванні відносин між Туреччиною та країнами ЄС.

Важливість дослідження цієї теми зумовлена не лише стратегічним геополітичним розташуванням Туреччини, а й її роллю як моста між Європою та Азією. Попри тривалий характер переговорів і численні труднощі, значення цієї проблеми залишається актуальним, оскільки відносини Туреччини та ЄС впливають на безпеку, економічну стабільність і міжкультурний діалог не лише в межах Європи, а й у глобальному контексті. Аналіз передумов інтеграції Туреччини дозволяє краще зрозуміти фактори, які визначають політичну взаємодію в регіоні, а також окреслити перспективи для гармонізації цих відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тривалий шлях турецької євроінтеграції є предметом наукових дискусій у всесвітній новітній історіографії. Наукова аналітика з даної проблематики переважно зосереджена в історіографічному середовищі зарубіжних країн, зокрема в турецькому на англомовному науковому просторі. Проте й представники сучасних вітчизняних наукових студій, як то О. Чубрикова [1], Г. Єрмакова [2], В. Галан, І. Маринів [3], Н. Дугієнко [4], Е. Ахмедова [5-6], Н. Задоя, Т. Раєвич [7] та ін. теж доволі ґрунтовно вивчають питання реалізації євроінтеграційної мети Туреччини в концепції її сучасної зовнішньої політики, аналізують вплив соціально-економічних, політико-культурних, ідеологічних, релігійних факторів на процес вступу країни до ЄС, досліджують ставлення європейських держав до членства Туреччини в Європейському Союзі тощо. Проте питання складнощів вступу Туреччини до Європейського Союзу є доволі гострим і залишається актуальним і відкритим для наукових досліджень і полеміки.

Мета статті - здійснити комплексний аналіз історичних, політичних, економічних, соціокультурних та ідеологічних передумов інтеграції Туреччини до Європейського Союзу, виявити ключові фактори, які вплинули на формування

політики євроінтеграції Туреччини, та оцінити їхнє значення в сучасному геополітичному контексті.

Виклад основного матеріалу. Туреччина має найдовшу з усіх країн членів-кандидатів історію вступу до ЄС. Протягом більш ніж 60 років Турецька Республіка намагалася увійти до числа провідних демократичних європейських країн, однак станом на сьогодні обидві сторони обережно ставляться до тісного співробітництва. Програми та механізми переходу турецької суспільно-політичної моделі на європейський лад були розроблені ще в середині XX ст.

Сучасний Європейський Союз є інтеграційною групою, в якій механізм формулювання та реалізації зовнішньої політики є складнішим, ніж у традиційних суб'єктах, національних державах. Водночас ЄС перебуває у процесі становлення та розвитку, він має кількісний характер, прикладом якого є поява нових країн та якісні зміни. Відносини між Брюсселем та Анкарою впродовж другої половини XX – початку XXI ст. відзначаються тісним зв'язком із перетвореннями в Туреччині, розвитком внутрішньополітичної та соціально-економічної ситуації у цій країні. Європейський вектор упродовж десятиліть залишався пріоритетом у зовнішній політиці Турецької Республіки.

Для Туреччини перспектива вступу до Європейського Союзу виглядає кульмінацією історичного руху до Європи, а для світової спільноти – унікальним та успішним експериментом із міжцивілізаційного зближення народів. Проте у наш час залишаються численні бар'єри, які іноді здаються непереборними.

Після Другої світової війни Туреччина стала найпривабливішим міжнародним партнером та увійшла до сфери інтересів західних країн. Її було включено до сфери дії плану Маршалла, а 1948 р. Туреччина вступила до Європейської організації економічного співробітництва.

Через рік Туреччина стала членом Ради Європи. За таких обставин Конституція Туреччини мала гарантувати повагу до прав людини, плюралістичної демократії та верховенства закону. У 1952 р. Турецька Республіка стала членом НАТО, а також підписала Генеральну угоду з тарифів і торгівлі. Зі вступом Туреччини в лютому 1952 р. до НАТО країну стали розглядати як противагу СРСР на південному фланзі Північноатлантичного союзу.

За оцінкою Ю. Кудряшової, в площині наукових інтересів якої якраз й перебувають питання історії, проблем та перспектив взаємодії Туреччини та Європейського Союзу, країна стала наріжним каменем системи євроатлантичної безпеки на її південному фланзі [8, С. 44]. На думку дослідників, Туреччина постійно знаходиться на перехресті практично кожного питання, що має велике значення для європейського континенту [5, С. 60].

Кінець 1950-х рр. ознаменувався остаточною втратою пріоритетності США у системі відносин із Туреччиною, поступившись країнам Західної Європи. У цей період країна зіткнулася із загостренням економічної ситуації, високою інфляцією та кризою платіжного балансу. Можливо, саме економічні мотиви спонукали Анкару до спроби вивести співпрацю з ЄЕС на рівень конвергентної інтеграції.

Туреччина та Європейське економічне співтовариство встановили взаємовідносини у другій половині XX ст. Як слушно зауважує О. Стрілюк, історія відносин Анкари та Брюсселя в цілому зазнала багато злетів і падінь, характеризувалась як дипломатичними перемогами Туреччини, так і нерішучістю Європейського Союзу, залишаючись доволі тривалий час одним з найобговорюваніших питань як у світовому політичному просторі, так і в міжнародному академічному середовищі [9, С. 67]. Розглянемо деякі ключові моменти їхніх стосунків.

Вперше заявку на членство в Європейському співтоваристві Турецька Республіка подала 31 липня 1959 р., щоправда військовий переворот наступного року став на заваді здійснення практичних кроків зі втілення євроінтеграційної політики. У зв'язку з цим, 1961 і 1962 рр. заявки про асоційоване членство подавалися повторно [10, С. 23]. Під час переговорів сторони обговорили умови Угоди про асоціацію, яку було підписано у 1963 р.

Отже, Угода про Асоціацію між Туреччиною та Європейським Співтовариством була укладена 12 вересня 1963 р. в Анкарі. Ця угода встановлювала основи економічної та фінансової співпраці між сторонами та покликана була поступовою дорогою до створення зони вільної торгівлі. Угода визначала цілі асоціації, форму взаємодії між учасниками і основні етапи інтегрування Туреччини до ЄС, загальні принципи та шляхи розвитку торгівлі та економічних відносин між сторонами. Цей нормативний документ став на довгі роки базовою угодою, яка визначала головні напрямки співпраці між сторонами [3, С. 355].

Угода передбачала встановлення поступового зниження мит на товари між сторонами; забезпечення зростання обсягів торгівлі; надання фінансової допомоги Туреччині для підтримки економічних реформ та модернізації; вільний рух робочої сили. Передбачалося співпраця у сферах науки, техніки, освіти та культури.

Угода про Асоціацію 1963 року визначала загальний курс відносин між Туреччиною та Європейським Співтовариством. З часом вона пройшла кілька етапів актуалізації та розширення, включаючи укладання додаткової Угоди про вільну торгівлю та реформи, орієнтовані на поглиблення співпраці в різних сферах.

Вступ Туреччини в Європейське Економічне Співтовариство (ЄЕС) розпочався з подання заявки на членство ще в 1987 році. Однак цей процес був складним і відзначився численними викликами та перешкодами. Туреччина подала заявку на членство в ЄЕС 14 квітня 1987 року. Це визначило початок формального процесу вступу. Для вступу країни в ЄЕС були встановлені численні політичні, економічні та законодавчі критерії, які Туреччина повинна виконати. Щоб підтримати процес вступу, в 1987 році була укладена Європейська актова програма. Цей план передбачав ряд заходів щодо політичної, економічної та інституційної адаптації.

Вступ Туреччини викликав ряд спірних питань, таких як права людини, кіпрське питання, економічні труднощі та інші. Як резонно зауважує О. Чубрикова, низка серйозних перешкод на турецькому євроінтеграційному шляху набула яскраво вираженого політичного характеру [1, С. 46]. В. Галан, І. Маринів аргументовано констатували, що труднощами виконання умов набуття членства в ЄС були недотримання зобов'язань у сфері демократії, захисту прав людини та недискримінації з боку Туреччини [3, С. 358].

На думку Г. Єрмакової, найбільшою перешкодою на шляху вступу Туреччини до ЄС є релігійний фактор, суть якого дослідниця визначає у різноманітності релігійних уподобань турецького суспільства та більшості населення країн-членів ЄС [2, С. 11]. Солідарна з дослідницею й Н. Дугієнко, вказуючи на те, що в країнах ЄС шириться побоювання щодо посилення ісламських тенденцій, так як у спільноті Союзу побутують думки щодо саме християнської спадщини як визначальної цивілізаційної риси європейців [4].

Ці та інші ключові й важливі питання стали об'єктом уваги та обговорень під час переговорів. Офіційні переговори з Туреччиною почалися в 1988 році. Проте їх хід був ускладнений протягом багатьох років через різні політичні, економічні, ціннісно-ідеологічні проблеми.

У 1989 році Європейський Парламент прийняв резолюцію, у якій закликав до зупинки вступних переговорів з Туреччиною через питання прав людини та інші проблеми.

Вступні переговори Туреччини з ЄЕС 1987 року стали лише першим етапом у довгому і складному процесі, який тривав багато років і мав свої висхідні та спадні моменти. У 1999 році на саміті у Гельсінкі було прийнято рішення надати Туреччині статус кандидата на вступ.

Протягом десятиліть відносин виникли різні напруження, включаючи кризу навколо Кіпра, проблема якого знаходиться серед найвищих пріоритетів для Туреччини, що спричинило затримку у розвитку відносин [5, С. 59]. У 1999 році відбувся перегляд Угоди про асоціацію. Перегляд Угоди про асоціацію між Туреччиною та Європейським Співтовариством (ЄС) був важливим етапом у відносинах між обома сторонами та спрямований на

удосконалення співпраці та взаємодії. Угода про асоціацію між Туреччиною та ЄС була укладена у 1963 році, але з плином часу виникла необхідність перегляду її положень у зв'язку із змінами в економічних, політичних та соціальних умовах.

Однією з головних цілей перегляду було приведення Угоди у відповідність із Заключним актом Європейської Ради від 1987 року, який передбачав зміцнення політичних та економічних зв'язків між ЄС та Туреччиною. Перегляд призвів до внесення ряду змін у різні сфери, включаючи торгівлю, економічну співпрацю, політичний діалог та інші аспекти відносин. Однією з ключових областей перегляду були тарифні пільги в митному режимі та збільшення обсягів торгівлі між сторонами. Перегляд також враховував політичні зобов'язання, які передбачали поглиблення політичного діалогу та співпраці між Туреччиною та ЄС. Перегляд охоплював й такі сфери співпраці як права людини, соціальні стандарти та інші аспекти, які є важливими для обох сторін. На основі перегляду була укладена нова Угода про асоціацію між ЄС та Туреччиною, яка врегульовувала питання співпраці та торгівлі між ними. Перегляд Угоди про асоціацію став важливим кроком у розвитку відносин між Туреччиною та ЄС, але одночасно із суттєвими вдосконаленнями він також викликав деякі спірні питання та дискусії.

Після перегляду відносин, у 1999 році Туреччині було присвоєно статус кандидата на вступ до ЄС на рівні країн-членів. Туреччина та ЄЕС уклали митну угоду, яка дозволила Туреччині здійснювати торгівлю з країнами ЄС на зразок членів Спільного ринку. Офіційні переговори про вступ Туреччини в ЄС розпочалися в 2005 році. Протягом цього періоду було досягнуто прогресу в різних сферах, але також виник ряд питань, які ускладнювали вступ.

Інтеграція Туреччини до Європейського Союзу (ЄС) має численні ідеологічні передумови, які визначаються рядом ідеологічних принципів, цінностей та зобов'язань, що характерні для європейської інтеграції. На можливість вступу Туреччини до ЄС впливає ряд факторів. Однією з основних передумов для вступу в ЄС є забезпечення демократії, прав людини та рівності. Туреччина повинна активно розвивати і утримувати демократичні інституції, а також гарантувати захист прав громадян. ЄС вимагає від своїх кандидатів реформ в сфері юстиції, боротьби з корупцією та визначення чітких юридичних рамок. Туреччина повинна гарантувати незалежність судової системи та ефективне функціонування державних інститутів. Кандидати на вступ до ЄС повинні мати стабільну економіку та готовність до адаптації до принципів ринкової економіки. Туреччина зобов'язана провести необхідні економічні реформи та зміцнити фінансову стабільність.

Європейський Союз прагне підтримувати культурну різноманітність та сприяти толерантності. Туреччина повинна розвивати власну культурну

ідентичність та підтримувати принципи взаємоприйняття. Участь в європейській інтеграції вимагає готовності до співробітництва в геополітичних питаннях та забезпечення безпеки на регіональному й міжнародному рівнях. Ідеологічні передумови включають в себе сприяння взаєморозумінню, спільні цінності та взаємовигідне співробітництво між Туреччиною та ЄС. Перехід до таких ідеологічних стандартів може допомогти Туреччині у здійсненні успішної інтеграції у європейський сімейство країн.

Висновки. Отже, проаналізувавши історичні, політичні, економічні, соціокультурні та ідеологічні передумови інтеграції Туреччини до Європейського Союзу, маємо констатувати наступне: політична система Туреччини зазнала значних змін у напрямку демократизації, що відповідає європейським стандартам; країна демонструє потужний економічний потенціал, ідея інтеграції Туреччини до ЄС відображає прагнення до об'єднання цивілізацій та створення багатокультурного простору тощо.

Водночас, історичні суперечності, розбіжності в політичних цінностях, рівень економічного розвитку та соціокультурні відмінності створюють значні перешкоди на шляху до інтеграції. Викликає побоювання щодо гармонійного включення Туреччини в європейський культурний простір релігійний чинник, особливо домінування ісламу. Ідеологічні аспекти, зокрема питання прав людини, демократії та свободи слова, що залишаються каменем спотикання, також займають ключову позицію в європейському дискурсі щодо Туреччини, в багатьох європейських країнах існують сумніви щодо здатності Туреччини повністю адаптуватися до ідеологічних принципів ЄС.

Література:

1. Чубрикова О.О. Євроінтеграційна мета в концепції сучасної зовнішньої політики Туреччини: переосмислення руху до ЄС в 50-ту річницю підписання Угоди про асоціацію. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2013. Вип. 20 (1). С. 44-51.

2. Єрмакова Г.С. Релігійний фактор і питання інтеграції Туреччини в ЄС: організаційно-правовий і теоретико-методологічний аспекти. *Держава та регіони.* 2018. № 3 (61). С. 11-15.

3. Галан В.О., Маринів І.І. Вплив принципу недискримінації на набуття членства в ЄС: довгий шлях Туреччини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 354-360.

4. Дугієнко Н., Флоренцев Р. Україна та Туреччина на шляху до ЄС: основні проблеми євроінтеграційного процесу. *Економіка та суспільство.* 2022. Вип. 44. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-68 (дата звернення: 09.01.2025)

5. Ахмедова Е.Р. Перспективи інтеграції Туреччини у сферу зовнішньої політики та політики безпеки Європейського Союзу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 4. С. 56-62.

6. Ахмедова Е.Р. Реформи Партії справедливості та розвитку у світлі інтеграції законодавства Туреччини до законодавчої бази Європейського Союзу. *Актуальні проблеми політики.* 2015. Вип. 54. С. 91-106.

7. Задоя Н.К., Раєвич Т.І. Позиція держав-членів ЄС щодо прагнення Туреччини вступити в Європейський Союз. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки*. 2009. № 11. С. 84-89.

8. Кудряшова Ю.С. Турция и Европейский союз: история, проблемы и перспективы взаимодействия. Москва: Институт Ближнего Востока, 2010. 364 с.

9. Стрілюк О. Європейська інтеграція в ідеології та стратегії турецької партії справедливості і розвитку (2002-2015 рр.). *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Серія: Історичні науки.* 2017. Вип. 145 (№ 12). С. 66-72.

10. Бевзюк Є.В., Газдик М.І. Тернистий шлях Туреччини до Європейського Союзу. *Наука та практика – 2008: Збірник наукових праць.* Полтава: Громадська асоціація «Аграрна наука та практика», 2008. С. 22-28.

References:

1. Chubrykova O.O. (2013). Yevrointehratsiyna meta v kontseptsiyi suchasnoyi zovnishn′oyi polityky Turechchyny: pereosmyslennya rukhu do YES v 50-tu richnytsyu pidpysannya Uhody pro asotsiatsiyu [European integration goal in the concept of modern foreign policy of Turkey: rethinking the movement to the EU on the 50th anniversary of the signing of the Association Agreement]. *Naukovyy visnyk Dyplomatychnoyi akademiyi Ukrayiny. Vyp. 20 (1*). S. 44-51 [In Ukrainian].

2. Yermakova H.S. (2018). Relihiynyy faktor i pytannya intehratsiyi Turechchyny v YES: orhanizatsiyno-pravovyy i teoretyko-metodolohichnyy aspekty [The religious factor and the issue of Turkey's integration into the EU: organizational-legal and theoretical-methodological aspects]. *Derzhava ta rehiony. № 3 (61)*. S. 11-15 [In Ukrainian].

3. Halan V.O., Maryniv I.I. (2021). Vplyv pryntsypu nedyskryminatsiyi na nabuttya chlenstva v YES: dovhyy shlyakh Turechchyny. [The impact of the principle of non-discrimination on EU membership: Turkey's long journey.] *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 3. S. 354-360.

4. Duhiyenko N., Florentsev R. (2022). Ukrayina ta Turechchyna na shlyakhu do YES: osnovni problemy yevrointehratsiynoho protsesu [Ukraine and Turkey on the way to the EU: the main problems of the European integration process.]. *Ekonomika ta suspil'stvo*. Vyp. 44. [In Ukrainian].

5. Akhmedova E.R. (2014). Perspektyvy intehratsiyi Turechchyny u sferu zovnishn′oyi polityky ta polityky bezpeky Yevropeys′koho Soyuzu. [The prospects of Turkey's integration into the sphere of foreign policy and security policy of the European Union.] *Pivdennoukrayins'kyy pravnychyy chasopys. № 4*. S. 56-62. [In Ukrainian].

6. Akhmedova E.R. (2015). Reformy Partiyi spravedlyvosti ta rozvytku u svitli intehratsiyi zakonodavstva Turechchyny do zakonodavchoyi bazy Yevropeys′koho Soyuzu. [Reforms of the Party of Justice and Development in the light of the integration of Turkish legislation into the legal framework of the European Union]. *Aktual'ni problemy polityky*. Vyp. 54. S. 91-106. [In Ukrainian].

7. Zadoya N.K., Rayevych T.I. (2009). Pozytsiya derzhav-chleniv YES shchodo prahnennya Turechchyny vstupyty v Yevropeys′kyy Soyuz. [The position of EU member states regarding Turkey's aspiration to join the European Union.] *Naukovyy visnyk Volyns'koho natsional'noho universytetu im. Lesi Ukrayinky. № 11*. S. 84-89. [In Ukrainian].

8. Kudryashova YU.S.(2010). Turtsiya i Yevropeyskiy soyuz: istoriya, problemy i perspektivy vzaimodeystviya. Moskva: Institut Blizhnego Vostoka, [Türkiye and the European Union: history, problems and prospects of interaction]. 364 s. [in Russian].

9. Strilyuk O. (2017). Yevropeys′ka intehratsiya v ideolohiyi ta stratehiyi turets′koyi partiyi spravedlyvosti i rozvytku (2002-2015 rr.). [European integration in the ideology and strategy of the Turkish Justice and Development Party (2002-2015).]. *Visnyk Chernihivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni T.H. Shevchenka.Seriya: Istorychni nauky. Vyp. 145 (№ 12).* S. 66-72. [In Ukrainian].

10. Bevzyuk YE.V., Hazdyk M.I. (2008). Ternystyy shlyakh Turechchyny do Yevropeys′koho Soyuzu. [urkey's thorny path to the European Union.]. *Nauka ta praktyka – 2008: Zbirnyk naukovykh prats'*. Poltava: Hromads′ka asotsiatsiya «Ahrarna nauka ta praktyka». S. 22-28. [In Ukrainian].

УДК.94:329

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-1207-1216

Оліцький В'ячеслав Олександрович Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України. Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, м. Суми, https://orcid.org/0000-0001-5518-5127

ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКОВНОЇ РАДИ В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 1917-1920 РОКІВ

Анотація. *Мета дослідження.* Метою цього дослідження є аналіз процесів формування українського національного церковного руху, зокрема ролі Всеукраїнської Православної Церковної Ради як його передового представника в умовах перших національно-визвольних змагань українського народу у 1917–1920 роках.

Методологія. Під час написання цієї статті мною було застосувано наукові методи аналізу, систематизації та узагальнення.

Результати дослідження. Відсутність усвідомлення важливості церковного питання для національного становлення з боку Української Народної Республіки в період Центральної Ради, а також недостатня увага до цього питання з боку Української Держави гетьмана Скоропадського створювали несприятливі умови для діяльності Всеукраїнської Православної Церковної Ради. Спираючись на підтримку широких народних мас мирян і білого духовенства, які прагнули автокефалії українського православ'я, Рада змушена була протистояти впливовому та організованому проросійському єпископату. Пасивність УНР у церковному питанні та сприятливі умови для діяльності чорносотенних антиукраїнських сил за часів Української Держави значно послабили потенціал, яким Всеукраїнська Православна Церковна Рада володіла на початку своєї діяльності.

Наукова новизна. Наукова новизна статті полягає в тому, що взаємовідносини між Всеукраїнською Православною Церковною Радою та українськими державними утвореннями першої половини XX століття розглядаються в дещо іншій логіці, ніж це представлено в більшості попередніх досліджень. Замість традиційного аналізу церковної політики держави та внутрішньоцерковних процесів, у статті акцент зміщено на динаміку діяльності Всеукраїнської Православної Церковної Ради як організаційного центру українського національного церковного руху в період перших національно-визвольних змагань 1917–1920 років.

Рекомендації. Подальше дослідження цієї теми передбачає аналіз особистих мотивів міністрів ісповідань Української Держави у процесі формування взаємовідносин із Всеукраїнською Православною Церковною Радою як ключовим організаційним центром українського національного церковного життя.

Ключові слова. Всеукраїнська Православна Церковна Рада, Всеукраїнський Православний Церковний Собор, Предсоборна Рада, Українська Народна Республіка та Українська Держава.

Olitskyi Vyacheslav Oleksandrovych Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine. Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Sumy, https://orcid.org/0000-0001-5518-5127

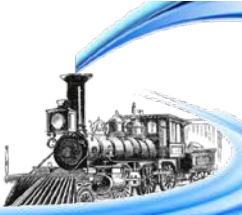
ACTIVITIES OF THE ALL-UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH COUNCIL IN THE CONDITIONS OF THE NATIONAL LIBERATION STRUGGLES OF THE UKRAINIAN PEOPLE IN 1917-1920

Abstract. *The purpose of the study.* The purpose of this study is to analyze the processes of formation of the Ukrainian national church movement, in particular the role of the All-Ukrainian Orthodox Church Council as its leading representative in the conditions of the first national liberation struggles of the Ukrainian people in 1917–1920.

Methodology. When writing this article, I applied scientific methods of analysis, systematization, and generalization.

Research results. The lack of awareness of the importance of the church issue for national formation on the part of the Ukrainian People's Republic during the period of the Central Rada, as well as insufficient attention to this issue on the part of the Ukrainian State of Hetman Skoropadsky, created unfavorable conditions for the activities of the All-Ukrainian Orthodox Church Council. Relying on the support of the broad masses of the laity and the white clergy, who sought autocephaly of Ukrainian Orthodoxy, the Council was forced to confront the influential and organized pro-Russian episcopate. The passivity of the UNR in the church issue and favorable conditions for the activities of the Black Hundreds anti-Ukrainian forces during the time of the Ukrainian State significantly weakened the potential that the All-Ukrainian Orthodox Church Council possessed at the beginning of its activities.

The scientific novelty of the article. The scientific novelty of the article lies in the fact that the relationship between the All-Ukrainian Orthodox Church Council and Ukrainian state formations of the first half of the 20th century is considered in a somewhat different logic than that presented in most previous studies. Instead of the traditional analysis of the state's church policy and intra-church processes, the article

focuses on the dynamics of the activities of the All-Ukrainian Orthodox Church Council as the organizational center of the Ukrainian national church movement during the first national liberation struggles of 1917–1920.

Recommendations. Further research on this topic involves analyzing the personal motives of the ministers of the Ukrainian State's confessions in the process of forming relationships with the All-Ukrainian Orthodox Church Council as the key organizational center of Ukrainian national church life.

Keywords. All-Ukrainian Orthodox Church Council, All-Ukrainian Orthodox Church Council, Pre-Council Council, Ukrainian People's Republic and Ukrainian State.

Постановка проблеми. З падінням Російської імперії та занепадом імперських порядків у Російській Православній Церкві в історії українського православ'я розпочався новий етап. Якщо раніше національний фактор майже не відігравав ролі в церковному житті на рівні пастви та білого духовенства і залишався прерогативою єпископату, то за нових історичних умов саме біле духовенство та миряни з проукраїнськими поглядами, об'єднавшись у Всеукраїнську Православну Церковну Раду, стали рушійною силою українського національного церковного відродження. Втім, суспільні трансформації зачепили не лише церковне життя, а й українське суспільство загалом. Українські державні утворення, зокрема Українська Народна Республіка та Українська Держава гетьмана Скоропадського, розвивалися у власній політичній парадигмі, не приділяючи належної уваги церковному питанню. Це сприяло загостренню протистояння між Всеукраїнською Православною Церковною Радою, яка прагнула створення української православної церкви, та проросійським чорносотенним єпископатом, що був ворожим як до української державності, так і до самої ідеї незалежної церкви.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основними літературними джерелами з теми цієї статті є, насамперед, праця Івана Власовського «Нарис історії Української Православної Церкви» у чотирьох томах і п’яти книгах, зокрема перший та другий томи тритомної роботи «Церква в Українській Державі 1917–1920 років». Важливим джерелом є також праця Василя Липківського «Відродження в Україні (1917–1930)». Крім того, цінна інформація міститься в різноманітних журнальних публікаціях, а також у енциклопедичних виданнях, зокрема в Енциклопедії Сучасної України та Енциклопедії історії України.

Мета статті. Дослідити діяльність Всеукраїнської Православної Церковної Ради в контексті перших національно-визвольних змагань українського народу 1917–1920 років, зокрема її еволюцію як організаційного центру та протистояння з промосковським чорносотенним єпископатом православних українських єпархій у цей період.

Виклад основного матеріалу. Український церковний рух під час перших національно-визвольних змагань 1917–1920 років не був ініціативою єпископату, а головним чином підтримувався мирянами та білим духовенством. У період революції та становлення української державності церковне життя в українських єпархіях характеризувалося протистоянням двох етнонаціональних ідентичностей. Одна з них, проросійська, виступала за збереження традиційного порядку та консерватизм, тоді як інша — проукраїнські священнослужителі та миряни — прагнули демократичних свобод і водночас відродження давніх українських церковних традицій. [1, с. 517-527]

Відсутність національно орієнтованого єпископату не дозволила українському церковному руху змінити ситуацію на свою користь. Влада в церкві традиційно належала єпископату, який здебільшого вороже ставився до українського національного руху, що призвело до домінування противників українських реформ у церковному управлінні. У відповідь на це проукраїнські священики та миряни об'єдналися навколо Всеукраїнської Православної Церковної Ради, яка спочатку функціонувала як організаційний комітет зі скликання Всеукраїнського Православного Церковного Собору. Саме цей собор мав визначити майбутнє українського православ'я відповідно до канонічних норм, суспільних настроїв і національних традицій. [1, с. 517-527]

Всеукраїнська Православна Церковна Рада була створена 23 листопада 1917 року в Києві під час спільного засідання комітету зі скликання Собору. Через неповну збереженість архівних документів персональний склад Ради залишається предметом дискусій. Проте аналіз повідомлень у пресі та спогадів очевидців дозволяє скласти загальне уявлення про її учасників. Всеукраїнська Православна Церковна Рада налічувала понад 60 членів. Спочатку до неї входили переважно представники проукраїнського духовенства, однак серед її членів були й особи, які за традиційними церковними нормами не мали б брати участь у такій діяльності, зокрема жінки та військові. [2, с. 18], [6, с. 408]

На посаду голови Ради спочатку пропонували єпископа Уманського Димитрія (Вербицького), але після його відмови очолити організацію було запропоновано архієпископу Олексію (Дородніцину).

Після створення Рада проголосила себе тимчасовим керівним органом православної церкви в Україні до моменту скликання Всеукраїнського Православного Церковного Собору. Таке рішення викликало невдоволення російського єпископату, який вважав українські єпархії частиною російської канонічної території та розглядав діяльність Ради як таку, що суперечить церковним канонам. 26 листопада 1917 року в газеті "Нова Рада" було опубліковане звернення Всеукраїнської Православної Церковної Ради до митрополита Київського Володимира. У цьому листі члени Ради дякували митрополитові за його попередню діяльність, але водночас закликали його не повертатися до

Києва, звинувачуючи у зриві всіх позитивних починань. Проти повернення митрополита виступало також Братство Воскресіння Христового. Спроби Всеукраїнської Православної Церковної Ради утвердити українське керівництво в православній церкві викликали жорсткий опір з боку проросійського єпископату та духовенства, які дотримувалися чорносотенних поглядів. У відповідь вони оголосили діяльність Ради, а також весь український церковний рух, спробою створити унію. Це стало підставою для вимог позбавити духовного сану всіх активних діячів українського церковного руху. Головою Ради був обраний капелан Армії УНР Олександр Маричев, який народився на Поділлі в сім'ї механіка та селянки. Освіту здобув у Подільській духовній семінарії, а також пройшов кооперативні курси. У 1909–1914 роках працював губернським інспектором з кооперації, а з 1914 року став полковим священником XVI корпусу Російської імператорської армії. У 1917 році був обраний делегатом на Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд. Олександр Маричев також був членом Всеукраїнської Ради військових депутатів і депутатом Української Центральної Ради Української Народної Республіки. [11, с. 139]

У грудні 1917 року Всеукраїнська Православна Церковна Рада скликала Всеукраїнський Православний Церковний Собор, який розпочав свою роботу в Києві 10 січня 1918 року. З цієї нагоди Рада звернулася до українського народу із закликом, у якому зазначалося, що разом із утвердженням незалежної української держави має постати й українська церква, яка після тривалого періоду перебування під Московським Патріархатом повинна відродити власні традиції. Для цього необхідно було обрати делегатів, які на Соборі мали вирішити всі нагальні церковні питання. [4]

Майбутній міністр ісповідань Української Держави Василь Зеньківський, спостерігаючи активність Всеукраїнської Православної Церковної Ради в організації Собору, радив митрополитові Володимиру погодитися на його проведення. Він вважав, що таким чином можна було б уникнути надмірного впливу політичного українства, адже українське церковне життя в селах потребувало національних форм [10, с. 16-17]. Підготовка до виборів делегатів і організації Собору відбувалася в умовах глибокої недовіри між проросійськи налаштованим єпископатом українських єпархій та Всеукраїнською Православною Церковною Радою [2, с.17]. При цьому за основу реорганізації церковного управління було взято досвід Всеросійського Церковного Собору. Для організації роботи першої сесії Собору було створено Предсоборну Раду, головою якої став єпископ Катеринославський та Маріупольський Агапіт, а його заступником обрали військового священика Олександра Маринича. [11, с. 156-159]

Проведення першої сесії Собору вимагало значних фінансових ресурсів, які вирішили залучити за рахунок церковних установ. Києво-Покровський жіночий монастир передав Предсоборній Раді 1000 карбованців, Михайлівський

монастир виділив 5000 карбованців, а найбільшу суму – 20 000 карбованців – було надано свічковим заводом за розпорядженням митрополита Володимира. Окрім цього, 27 січня 1918 року делегатам Собору додатково виділили 34 000 карбованців у вигляді добових виплат. [4]

Однак не лише Всеукраїнська Православна Церковна Рада прагнула зміцнити свої позиції – її противники також активно готувалися до протидії, об'єднуючись навколо ідеї усунення впливу українського національного руху в церковних справах. Патріарх Московський Тихон, прагнучи усунути проукраїнського єпископа Олексія (Дородніцина), викликав його до Москви на період роботи Всеукраїнського Православного Церковного Собору. Однак, коли той відмовився, його позбавили єпископського сану саме в день відкриття Собору. [11, с. 16-17]

Перша сесія Всеукраїнського Православного Церковного Собору відкрилася 20 січня 1918 року. Перед цим на Софіївській площі відбувся урочистий молебень, який провів митрополит Київський Володимир, хоча на нього майже ніхто не прийшов. Проте через тиждень до Києва прибуло 279 делегатів із різних регіонів України. Відкрив Собор патріарший представник митрополит Платон.

Одна з перших складностей роботи Собору – вибори Президії. З 8 по 11 січня тривало голосування, в ході якого митрополит Володимир не став головою, хоча отримав титул "почесного голови". Серед кандидатів голоси розподілилися так: Архієпископ Антоній – 109 голосів, Митрополит Володимир – 85, Архієпископ Євлогій – 35, Єпископ Димитрій – 32, Єпископ Пимен – 11. Попри це, саме єпископ Пимен зрештою був обраний головою Собору, а його заступником (товаришем голови) став єпископ Уманський Димитрій. Водночас у Президії більшість становили представники Всеукраїнської Православної Церковної Ради, що відкривало перспективи для впровадження автокефалії. [7, с. 223-224], [11, с. 159-160] Окрім Президії, було створено комісії, які відповідали за порядок денний і реалізацію рішень Собору. Однак через драматичні події 1917–1920 років документи першої сесії не збереглися повністю, тому навіть кількість комісій залишається невідомою. [7, с. 223-224], [11, с. 159-160]

Зі збережених джерел відомо, що діяли такі комісії: Урядова комісія під керівництвом Антонія (Храповицького) мала сформувати вищий церковний орган в Україні; Комісія з питань єпархіального управління та парафіяльного життя, очолювана єпископом Катеринославським Агапітом, займалася адміністративною структурою церкви; Комісія з українізації церкви під керівництвом архієпископа Євлогія опікувалася відродженням українських церковних традицій і запровадженням богослужіння українською мовою; Учбова комісія, яку очолював ректор Київської Духовної Академії та єпископ Канівський Василій, займалася питаннями освіти в духовних навчальних закладах. Її діяльність охоплювала як вищі та спеціалізовані духовні школи, так і навчальні

заклади, орієнтовані на підготовку місіонерів та інших фахівців у церковній сфері. [7, с. 223-224], [11, с. 161]

У контексті бурхливих подій 1917–1918 років і невизначеної політичної ситуації проросійський єпископат українських єпархій займав вичікувальну позицію. Хоча вони намагалися протистояти українізації церкви, проте діяли обережно, сподіваючись на тимчасовість як українського православного руху, так і самої української державності. [11, с. 164] Проте після приходу більшовиків у Київ митрополита Володимира було вбито. [5] Протистояння між двома основними течіями в українському православ'ї – прибічниками автокефалії та прихильниками єдності з Московським патріархатом – значною мірою загострювалося через байдужість держави до питання українського церковного будівництва. Лідери Української Центральної Ради та Генерального секретаріату не приділяли належної уваги релігійній проблематиці, сприймаючи її як пережиток старого режиму. В умовах національно-визвольних змагань український церковний рух мусив самостійно заявити про себе перед: ідеологічно заангажованим єпископатом; українським національним рухом; державними структурами УНР, які дотримувалися лівих ідей, включно з відокремленням церкви від держави та проголошенням повної свободи совісті. Унаслідок таких політичних обставин церковний фактор практично виключався з порядку денного революційних процесів. [6, с. 410-411]

Кардинальні зміни відбулися після усунення від влади соціалістичної Української Центральної Ради. Прихід до влади Павла Скоропадського та перехід від Української Народної Республіки до Української Держави означали повернення до консервативного державного устрою, що нагадував порядки Російської імперії до революційних подій 1917 року. [9] Попри відсутність чіткої візії майбутнього України в політиці Павла Скоропадського, його влада викликала довіру у проросійських верств українського суспільства. Консервативний характер гетьманського режиму відповідав традиціям Російської імперії, що робило його більш прийнятним для російського єпископату. Хоча Скоропадський ставився до церкви тепліше, ніж лідери Української Центральної Ради, чіткої церковної політики він не мав. Його позиція значною мірою залежала від впливу оточення, зокрема міністрів ісповідань.

Друга сесія Всеукраїнського Православного Церковного Собору повинна була розпочатися 23 травня 1918 року, однак її відкрили лише 20 червня. Затримка була зумовлена не лише участю єпископів у Російському Церковному Соборі в Москві, а й небажанням єпископату прискорювати засідання, щоб уникнути лобіювання українізації церкви. На відміну від доби Центральної Ради, Українська Держава Скоропадського вже втручалася в церковні справи. Було створено Міністерство ісповідань на чолі з Василем Зеньківським, яке стало офіційним органом для церковної політики та діалогу з релігійними організаціями. [11, с. 255-256], [8]

Собор відкрили урочисто з молебнем. Загалом зібралося 502 делегати, які представляли різні єпархії: Київську – 122 делегати; Подільську – 64; Полтавську – 60; Харківську – 58; Чернігівську – 53; Холмську – 7; Таврійську – 4; Курську – 1; Галичину – 1.

Основним завданням Собору було створення органів церковного управління українськими єпархіями. Однак питання автокефалії не порушували, щоб не суперечити лінії Міністерства ісповідань, яке зосередилося на адміністративних реформах церкви без зміни її підпорядкування Московській патріархії. [3, с. 47-49], [8]

Друга сесія Всеукраїнського Православного Церковного Собору стала вирішальним моментом, коли було розгромлено Всеукраїнську Православну Церковну Раду та фактично зведено нанівець проукраїнський церковний рух усередині церкви. На цьому етапі перших національно-визвольних змагань 1917–1920 років боротьба за українські інтереси перейшла у площину протистояння між проросійським єпископатом і виконавчими органами українських державних утворень, що здійснювали державну політику в релігійній сфері. [10, с. 273-278] Міністр ісповідань Василь Зеньківський не вбачав у цьому розгромі значної проблеми, оскільки мав низьку думку про Всеукраїнську Православну Церковну Раду. Ба більше, на його переконання, ця організація була не лише слабкою й некомпетентною, а й самозакоханою та хаотичною. Саму ідею автокефалії української православної церкви він сприймав як загрозу. Політика Зеньківського, спрямована на діалог між державою та церквою, зрештою призвела до протилежних наслідків. [10, с. 16-18]

За правління гетьмана Павла Скоропадського проукраїнські церковні кола зазнали поразки в боротьбі за українізацію церкви. Відсутність відчутної підтримки з боку Української Центральної Ради та Української Народної Республіки, а також орієнтація Скоропадського на збереження старих порядків сприяли тому, що промосковський єпископат швидко адаптувався до нових умов і перейшов до активного спротиву українізації. Це унеможливило легальну боротьбу за українську церкву в межах її власних структур.

Делікатна позиція Василя Зеньківського сприймалася проросійським єпископатом як ознака слабкості, що призвело до розширення боротьби з українським церковним рухом не лише всередині церкви, а й у стінах Міністерства ісповідань, де об'єктом тиску став і сам Зеньківський.

Висновки. Діяльність Всеукраїнської Православної Церковної Ради зазнала суттєвої еволюції в ході національно-визвольних змагань 1917–1920 років. Спочатку вона виступала як організаційний комітет для скликання Всеукраїнського Православного Церковного Собору, і її поява стала несподіванкою для проросійського духовенства, яке не знало, як реагувати на її активність. Проте з часом єпископат швидко адаптувався і, скориставшись

політичною ситуацією, перейшов у наступ на український церковний рух. Під час гетьманату Павла Скоропадського Міністерство ісповідань відігравало радше роль арбітра між єпископатом і Всеукраїнською Православною Церковною Радою, а не стало помічником у розбудові української церкви. Міністр Василь Зеньківський намагався примиритися з промосковським єпископатом, сподіваючись на його поступову еволюцію в бік української справи. Однак така позиція лише сприяла зміцненню реакційних сил. У результаті, в умовах консервативного режиму Скоропадського, проросійські сили фактично перехопили порядок денний Всеукраїнського Православного Церковного Собору, що знівелювало всі попередні здобутки Ради за часів Української Центральної Ради та УНР. Таким чином, у період гетьманату Скоропадського проукраїнський церковний рух зазнав поразки, а боротьба за українізацію церкви в межах офіційних церковних структур стала фактично неможливою.

Література:

1. Андрій Стародуб. *Всеукраїнська Православна Церковна Рада: Персональний склад та обставини припинення участі в роботі Всеукраїнського Собору 1918 Року* / Андрій Стародуб // *Історія релігій в Україні: науковий щорічник* / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. — Л.: Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії; вид-во «Логос», 2012. — Книга І. — 782 с.

2. Василь Липківський. *Відродження церкви в Україні (1917-1930)* / Василь Липківський, авт. раніше. Олександр Мох. – Торонто: Українська аудиторія "Добра книжка", 1959. – 335 с.

3. Власовський І. *Нарис історії Української Православної Церкви: [в 4-х т.]* Репринтне вид. – К., 1998. – Т. 4. – Частина 1 (XX ст.). – 384 с.

4. Всеукраїнський православний церковний собор (ВПЦС) / В. І. Ульяновський // *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. – Режим доступу: https://esu.com.ua/article-30050.

5. Володимир / В. І. Ульяновський // *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. – Режим доступу: https://esu.com.ua/article-27778.

6. Дорошенко Д. *Історія України 1917–1923 рр.* Т. 1. *Доба Центральної Ради*. – Ужгород, 1932. – 437 с.

7. Дорошенко Д. *Історія України, 1917—1923 рр.* Т. 2. *Українська Гетьманська держава 1918 року*. – Ужгород, 1930. – 500 с.

8. Зеньковський Василь Васильович / В. І. Ульяновський // *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. – Режим доступу: https://esu.com.ua/article-16034.

9. Пиріг Р.Я. *Українська Держава* [Електронний ресурс]. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainska_Derzhava (останній перегляд: 16.08.2024).

10. Ульяновський, Василь Іринархович. *Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського)* : навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти / Василь Ульяновський. – Київ: Либідь, 1997. – 318 с.

11. Ульяновський, Василь Іринархович. *Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради)* : навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти / Василь Ульяновський. – Київ: Либідь, 1997. – 196 с.

References:

1. Andriy Starodub. (2012). Vseukrayins′ka Pravoslavna Tserkovna Rada: Personal′nyy sklad ta obstavyny prypynennya uchasti v roboti Vseukrayins′koho Soboru 1918 Roku [AllUkrainian Orthodox Church Council: Personal composition and circumstances of termination of participation in the work of the All-Ukrainian Council in 1918] O. Kyrychuk, M. Omelchuk, I. Orlevich (Eds.), Istoriya relihiy v Ukrayini: naukovyy shchorichnyk - History of religions in Ukraine: scientific yearbook. "Logos" edition, (Book I.), 782 p. Lviv: Institute of Religious Studies - a branch of the Lviv Museum of the History of Religion. [in Ukrainian].

2. Vasyl Lypkivskyi.(1959). Vidrodzhennya tserkvy v Ukrayini (1917-1930) [Revival of the church in Ukraine (1917-1930)] Toronto: Ukrayins′ka audytoriya "Dobra knyzhka" [in Ukrainian].

3. Vlasovsky I. (1998). Narys istoriyi Ukrayins′koyi Pravoslavnoyi Tserkvy [Essay on the history of the Ukrainian Orthodox Church]. (Vol. 4). Kyiv. [in Ukrainian].

4. V. I. Ulyanovsky (2006) Vseukrayins′kyy pravoslavnyy tserkovnyy sobor (VPTSS) [All-Ukrainian Orthodox Church Council (VPCS)]. Entsyklopediya Suchasnoyi Ukrayiny – Encyclopedia of Modern Ukraine. Retrieved from https://esu.com.ua/article30050 [in Ukrainian].

5. Ulyanovskyi, V.I. (2006). Volodymyr // Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy [Encyclopedia of Contemporary Ukraine] (I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskyi, M. H. Zhelezniak, et al., Eds.). Kyiv: Institute of Encyclopedic Studies, NAS of Ukraine. Retrieved from https://esu.com.ua/article-27778 [in Ukrainian].

6. Doroshenko D. (1932). Istoriia Ukrainy 1917–1923 rr. T. 1. Doba Tsentral'noi Rady [History of Ukraine 1917–1923: Vol. 1. The Era of the Central Rada]. Uzhhorod: VD «ARIAL» [in Ukrainian].

7. Doroshenko D. (1930). Istoriia Ukrainy 1917–1923 rr. T. 2. Ukrains'ka Het'mans'ka derzhava 1918 roku [History of Ukraine 1917–1923: Vol. 2. The Ukrainian Hetmanate of 1918]. Uzhhorod: VD «ARIAL» [in Ukrainian].

8. V. I. Ulyanovsky (2010). Volodymyr [Volodymyr] [Zenkovsky Vasyl Vasyliovych]. I. M. Dzyuba, A. I. Zhukovsky, M. G. Zheleznyak et al. (Eds.), Entsyklopediya Suchasnoyi Ukrayiny – Encyclopedia of Modern Ukraine, Retrieved from https://esu.com.ua/article16034 [in Ukrainian].

9. Pyrih R.YA. (2018). UKRAYINS′KA DERZHAVA [UKRAINIAN STATE] Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainska_Derzhava [in Ukrainian].

10. Ulyanovskyi, V.I. (1997). Tserkva v Ukraiinskij Derzhavi 1917–1920 rr. (doba Het'manatu Pavla Skoropads'koho) [The Church in the Ukrainian State 1917-1920 (the period of Pavlo Skoropadskyi's Hetmanate)]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

11. Ulyanovskyi, V.I. (1997). Tserkva v Ukraiinskij Derzhavi 1917–1920 rr. (doba Ukraiins'koi Tsentral'noi Rady) [The Church in the Ukrainian State 1917-1920 (the period of the Ukrainian Central Rada)]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

УДК 656.2 (477)(091)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-1217-1227

Петрученко Олексій Анатолійович кандидат історичних наук, докторант кафедри екології та безпеки життєдіяльності, Державний університет інфраструктури та технологій МОН України, м. Київ, тел.: (093) 662-99-02, https://orcid.org/0000-0001-5000-6206

РОЛЬ ВЧЕНИХ ТА ІНЖЕНЕРІВ ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ ЗАЛІЗНИЦЬ ПІДРОСІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ В РОЗВИТКУ ВАГОНОБУДУВАННЯ (остання чверть XIX – поч. XX сторічч)

Анотація. Стаття присвячена висвітленню внеску вчених та інженерів Південно-Західних залізниць останньої чверті XIX –поч. XX сторічч у вирішення проблем пасажирського і вантажного вагонобудування. У статті висвітлені дослідження в означеній сфері залізничного транспорту. Вчені та інженери «Товариства Південно-Західних залізниць» одними з перших описали, кваліфікували і давали рекомендації стосовно будівництва та експлуатації різних вагонів. Тому сьогодні для пересічного інженера-вагонника, до обов'язків якого входить уміння проектувати вагони, здійснювати технічний і науковий аналіз поведінки вагонів під час їхньої експлуатації в різних умовах, уміння розібратися і з'ясовувати причини тих чи інших подій, здійснювати різні розрахунки, є однією з найголовніших основ його спеціальності.

У статті наголошується, що дослідження таких вчених та інженерів Південно-Західних залізниць як О.П. Бородін, О.К Гібшман, М.Є. Жуковський, Л.М. Леві, П.П. Мельников Є.Є. Нольтейн, М.П. Петров, М.Л. Щукін засвідчили наукову розробку впливів різних чинників на становлення вагонобудування, висвітлювали особливості руху вагонів, розраховували зусилля, які поставали у зв'язку з силами інерції під час руху поїзда.

Матеріал статті засвідчує внесок наших вітчизняних вчених та інженерів-залізничників у розробку основ вагонобудування. Їхні дослідження актуальні і сьогодні, тому що у відповідності з назрілими проблемами залізничного транспорту України, коли продовжується розвиток матеріально-технічної бази залізничного транспорту, відбувається широке впровадження найбільш прогресивних видів рухомого складу залізниць, пристроїв і механізмів, як і більш удосконалених технологічних процесів із застосуванням комплексної механізації, автоматизації і комп'ютеризації основних виробничих операцій на залізничному транспорті. У зв'язку з цим надзвичайно важливим є звертання до історії науки

і техніки, в нашому випадку до розвитку вагонобудування, який на прикладі Південно-Західних залізниць яскраво підтверджує цю думку.

Ключові слова: залізничний транспорт, пасажирське і вантажне вагонобудування, техніка, вчені, інженери –залізничники.

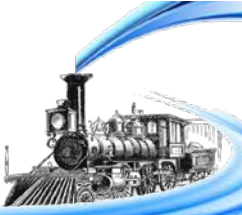
Petruchenko Oleksii Anatoliyovich Candidate of Historical Sciences, doctoral student at the Department of Ecology and Life Safety, State University of Infrastructure and Technologies of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, tel.: (093) 662-99-02, https://orcid.org/0000-0001-5000-6206

THE ROLE OF SCIENTISTS AND ENGINEERS OF THE SOUTHWESTERN RAILWAYS IN THE RUSSIAN EMPIRE'S UKRAINE IN THE DEVELOPMENT OF RAILCAR MANUFACTURING (late 19th - early 20th century)

Abstract: The article is devoted to highlighting the contributions of scientists and engineers of the Southwestern Railways during the last quarter of the 19th and early 20th centuries in solving issues related to passenger and freight railcar manufacturing. The article outlines research in this field of railway transportation. The scientists and engineers of the "Southwestern Railways Society" were among the first to describe, classify, and provide recommendations on the construction and operation of various types of railcars. Therefore, for a modern railcar engineer, whose responsibilities include designing railcars, conducting technical and scientific analyses of railcar behavior during operation under different conditions, understanding and determining the causes of various events, and performing calculations, these early contributions form a fundamental basis of the profession.

The article emphasizes that the research of scientists and engineers such as A.P. Borodin, O.K. Gibshman, M.Ye. Zhukovsky, L.M. Levy, P.P. Melnikov, Ye.Ye. Noltein, M.P. Petrov, and M.L. Shchukin demonstrated scientific advances in understanding the influence of various factors on the development of railcar manufacturing. They explored the specific characteristics of railcar movement and calculated the forces that arose due to inertia during train motion.

The material in this article highlights the contributions of our domestic scientists and railway engineers in developing the fundamentals of railcar manufacturing. Their research remains relevant today, as the pressing issues of Ukraine's railway transportation involve continued development of the railway's material and technical base. This includes the widespread implementation of advanced types of rolling stock, devices, and mechanisms, as well as more sophisticated technological processes that incorporate comprehensive mechanization, automation, and computerization of key production operations in railway transportation. In this regard, it is crucial to turn to

the history of science and technology, particularly the development of railcar manufacturing, which the example of the Southwestern Railways vividly illustrates.

Keywords: railway transportation, passenger and freight railcar manufacturing, technology, scientists, railway engineers.

Постановка проблеми. У сучасних умовах кожний залізничник будь-якої спеціальності повинен мати чітку уяву про технічні засоби та функціонування залізниць, в тому числі різні історичні аспекти їхньої роботи. Від цього в певній мірі залежить успішна виробнича діяльність транспорту і безпека руху поїздів.

Існування та розвиток будь-якої держави неможливі без транспорту. Для України**,** яка є великою континентальною країною світу, його значення доволі велике. Транспорт, особливо залізничний, відіграє важливу роль в економічному житті нашої держави. На його долю припадає понад трьох четвертих внутрішнього вантажообігу країни.

Транспорт – одна з найважливіших галузей матеріального виробництва. Він є частиною виробничого процесу усіх галузей господарства і завершує його доставкою продукції до місця призначення. Фактично, транспорт в процесі виробництва не створює новий речовий продукт, а здійснює просторове переміщення, яке є продукцією транспорту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремих публікацій, присвячених внеску вчених та інженерів Південно-Західних залізниць на теренах підросійської України в розвиток вагонобудування ми не виявили. Однак досить цікаві матеріали ми знайшли у серії монографій останніх 23 років, присвячених розвиткові Південно-Західних залізниць. Це в першу чергу монографія Кірпи І.М., О.М. Пшінька, І.В. Агієнко (2001) [1], монографія Г.Д. Ейтутіса, П. Й. Москаленка, В.В. Задворнова, В.П. Лапіна (2010) [2], монографія С.С. Довганюка «Володимир Миколайович Образцов» (2010) [3], монографія з докторської дисертації О.М. Кривопішина «Південно-Західні залізниці на теренах України в другій половині XIX століття: досвід акціонування та структурних перетворень» (2012) [4], колективна монографія «Історичні нариси з розвитку техніки в Україні» (за заг. ред док. техн. наук, проф. Л.О. Гріффена (2023) [5].

Метою нашої статті є аналіз розвитку вагонобудування на Південно-Західних залізницях підросійської України у останній чверті XIX – поч. XX сторічч.

Виклад основного матеріалу. Вагоном називають одиницю рухомого складу, призначену для перевезення пасажирів або вантажів. В залежності від призначень вагони об’єднані у пасажирські і вантажні парки.

Коли кажуть про розвиток науки і техніки на будь-якому етапі історії, то мають на увазі творчу діяльність людей, спрямовану на відкриття і використання

закономірностей природи, узагальнення досвіду з метою полегшення людської праці і підвищення її продуктивності в галузі транспорту. Найбільш успішно розвивалися такі напрями науки, як будівельна механіка, теорія рухомого складу, економіка та експлуатація шляхів сполучення. Тут завжди виникали проблеми, які привертали увагу вчених та інженерів. Ці спеціалісти усвідомлювали, що від вагонного парку, наприклад, в основному залежало освоєння зростаючих обсягів перевезень вантажів і пасажирів. У зв'язку з тим, що вагонобудування невіддільне від розвитку залізничного транспорту, велика увага завжди приділялася творцям різних вагонів – спеціалістам-залізничникам, вченим та інженерам. Власне тому створення та розвиток конструкцій вагонів тісно пов'язане з появою нової галузі знань **– *науки про вагони.***

В останній чверті XIX – на поч. XX сторічч на Південно-Західних залізницях багато оригінальних типів пасажирських вагонів було створено вченими та інженерами набагато раніше, ніж за кордоном. При цьому наукове обгрунтування вибору раціонального типу пасажирського вагону і дослідження його функціонування, зазвичай, перебували на більш високому рівні. І це не дивно. Широка колія Південно-Західних залізниць змушувала інженерів-конструкторів будувати пасажирські вагони, відмінні від закордонних. І не тільки цей аспект був головним у вагонобудуванні. Слід згадати і наші кліматичні умови, величезні відстані, рельєф і багато різних динамометричних характеристик. Тому пасажирське вагонобудування на теренах підросійської України мало свій шлях розвитку. Видатні інженери, вчені і конструктори – М./Є. Жуковський, О.Г. Гібшман, О.П. Бородін, Л.М. Леві, П.П.Мельников, М.П. Петров створили цілий ряд нових пасажирських вагонів і ввели у їхню конструкцію багато удосконалень. Вони відіграли важливу роль у розробці наукової теорії вагонобудування

Перші наукові праці з вагонобудування пов'язані з іменем Павла Петровича Мельникова (1804–1880), професора Петербурзького Інституту корпусу інженерів шляхів сполучення. Окрім активної розробки планів та будівництва перших магістральних залізниць, у своїх наукових працях він розглядав нові і важливі для того часу питання, які стосувалися вагонобудування. У своїй книзі «Про залізниці» (1835) вчений розглядав такі питання, як опір рухові рейкових екіпажів із виведенням формули для розрахунку цього опору; розробляв конструкції кузова і рам вагонів, давав рекомендації щодо конструкцій, розмірів і матеріалів коліс та осей колісних пар для вагонів, які застосовувалися для їхнього виготовлення; конструкцію змащувальних улаштувань в буксах, включаючи вид змащування і спосіб подання його до поверхонь, облаштування ручної гальми, обмеження власної маси вагону [6].

Великий інтерес викликала у спеціалістів проблема взаємодії колії і рухомого складу. Тут слід, в першу чергу назвати Миколу Павловича Петрова

(1836–1920), основоположника науки про рухомий склад залізниць [7]. Він опублікував понад сотню наукових праць, присвячених проблемам змащування, розрахунку застосування теорії застосування деталей, опору руху поїздів, взаємодії рухомого складу і колії, економіки залізничного транспорту. Вчений-залізничник багато зробив для розвитку теорії руху поїздів, удосконалення розрахунку розміщення колії, створення гідродинамічної теорії змащування, застосування теорії відносності до вирішення транспортних завдань. Його працями користувалися спеціалісти різних галузей залізничного транспорту, в тому числі і пасажирського вагонобудування. Вчений увів в розрахунок залізничної колії гіпотезу про рівну пропорційність між прогинанням і вантажем при статичній і динамічній дії останнього, склав і вирішив диференційне рівняння центру інерції колеса, що котиться по рейці. М.П. Петров вперше розглянув вплив нерівностей на колесі і колії, напруження в рейці, запропонував метод вираховування сил інерції колеса і елементів верхньої будови, а також вертикальних складових сил інерції від неврівноважених частин механізму паровозу, чи вагону, що рухаються [8].

З теоретичних досліджень в галузі вагонного господарства, видатних за своїм науковим і практичним значенням, слід вказати на опубліковану у 1899 р. професором працю «Тертя в машинах і вплив на нього змащувальної рідини» [9]. Вчений першим довів, що тертя твердих тіл за достатньої кількості мастила підпорядковується зовсім іншим законам, ніж тертя незмащуваних тіл. Його праці дали можливість створити раціональні конструкції букс і буксових підшипників, вибрати мастила для змащування поверхонь тертя різних деталей вагонів і локомотивів, в залежності від умов їхньої роботи.

Оригінальні експерименти, застосовані на машинні тертя власної конструкції, як і глибокі теоретичні теорії гідродинамічного змащування, визнані в усьому світі. Рекомендовані М.П. Петровим змащування у порівняні з тими, що застосовувалися раніше, значно зменшували сили тертя, що дозволило економити понад 50 тисяч тон вугілля на рік, вартість якого у 1883 р. складала біля півмільйона рублів.

Дослідження М.П. Петрова стосовно опору руху поїзда мали велике значення для створення теорії розрахунків. Вчений-залізничник провів дослідження міцності і надійності вкладання бандажів на колісні центри, які суттєво впливають на безпеку руху поїзда, розробив теорію сил інерції необресорених мас при русі колеса на нерівностях колії будь-якої форми і з урахуванням пружності колії будь-якої форми, застосувавши свій метод кінцевих різниць.

Опираючись на праці М.П. Петрова, спеціальна комісія під керівництвом С.К. Куніцького виробила у 1915 р. методику визначення допустимих навантажень на осі рухомого складу і граничних швидкостей руху на залізницях в залежності від типів верхньої будови колії і вагонів.

Ще на початку 70-х років XIX ст. для змащування вагонних букс стали застосовувати мінеральні мастила, виготовлені з нафти. Вони були дешевими у порівнянні з поширеними в Росії і за кордоном тваринними і рослинними мастилами. Однак вигідність мінеральних змащувань викликала сумніви. За вирішення цього питання взялися М.П. Петров і О.П. Бородін. Їхні глибокі теоретичні дослідження і оригінальні експерименти призвели до створення М.П. Петровим гідродинамічної теорії змащування. Висновки М.П. Петрова випередили дослідження відомого англійського вченого О. Рейнольдса. За свою монографію про змащування деталей М.П. Петров у 1884 р. був відзначений премією Петербурзької Академії наук. Сьогодні гідродинамічна теорія змащування М.П. Петрова використовується не тільки для рухомого складу залізниць, але і є основоположною для усього машинобудування.

Микола Єгорович Жуковський (1847–1921) виконав основоположні дослідження в галузі поздовжньої динаміки, розглянувши зусилля, які виникають в ударно-тягових пристроях наскрізної (нерозрізної) і ненаскрізної (розрізної) упряжі при русі з місця і при русі по ламаному профілю колії [10]. При цьому для дослідження процесу рухання з місця однорідного поїзда, що мав вагони з неоднорідною упряжжю, М.Є. Жуковський розглянув дві розрахункові схеми: 1) склад вагонів поїзда вважається пружним стержнем з вантажем (локомотивом) на кінці; 2) поїзд вважається системою твердих тіл, з'єднаних пружними зв'язками. Теорія М.Є. Жуковського дозволила визначити максимальні поздовжні зусилля в тягових пристроях рухомого складу, вона уточнює розрахунки частин вагонів. Загалом теорія поздовжньої механіки М.Є. Жуковського отримала застосування і подальший розвиток в наукових працях визначних і зарубіжних вчених і застосовується досі.

Особливу роль у становленні та розвитку пасажирського вагонобудування відіграв Олександр Парфенійович Бородін (1848–1898) [11]. Справа полягала в тому, що починаючи з 1860 р. в Російській імперії почалося активне будівництво залізниць. Особливого розмаху це будівництво набуло на околицях Російської імперії, на території сучасної України (південь і захід сучасної держави). У 1878 р. з'явилися Південно-Західні залізниці. Концесії на той час отримували підприємці – як вітчизняні, так і іноземні. Майже весь рухомий склад для залізниць купувався за кордоном. Разом з тим гостро відчувалася потреба у вітчизняних кадрах інженерів і техніків, зокрема персоналу для залізниць. З 1874 р. О.П. Бородін – управляючий Київсько-Брестської залізниці. З 1879 по 1896 рр. О.П. Бородін – головний інженер служби рухомого складу тяги і майстерень Південно-Західних залізниць. Діяльність О.П. Бородіна сприяла технічному розвитку залізничної справи. Його науково-технічні справи мали суттєвий вплив на розвиток вагонобудування. У 1880–1882 рр. він розробив проект будівництва так званих «нормальних вагонів і платформ». У 1883 р. була опублікована праця

О.П. Бородіна, присвячена дослідженню причин розривів і зламів вагонних тягових пристроїв. У 1882 р. вперше на Південно-Західних залізницях О.П. Бородін заснував механічну і хімічну лабораторію, провів значну роботу стосовно покращення водозабезпечення паровозів.

О.П. Бородін виробив єдину систему прогресивних заходів щодо покращення діяльності усіх ланок залізниці. Він контролював чітку і безперебійну роботу залізничних майстерень Києва і Одеси, які не тільки здійснювали ремонт рухомого складу, а й споруджували вантажні і пасажирські вагони та паровози. О.П. Бородін вважав ремонтні майстерні «заводами спеціального призначення».

Створення пасажирського вагону базувалося на дослідженнях інженера шляхів сполучення Миколи Леонідовича Щукіна (1848–1924) [12]. За його керівництва інженери розрахували усі основні типи вагонів, з'явилася спеціальна апаратура з вагонобудування, яка вперше поставила проектування на наукову основу. Керуючись теорією вагонобудування, спеціалісти Південно-Західних залізниць створили декілька типів пасажирських вагонів. Проектуванням вагонів М.Л. Щукін займався у 1902–1922 рр. Він запропонував замінити свічкове освітлення на електричне, займався підсиленням ударно-тягових пристроїв, пропонував обладнати вагони автозчепленням, брав участь у створенні пасажирських вагонів, які відзначалися зменшеною тарою, а також критого вагона вантажопідйомністю 20 т та з металевим каркасом кузова.

Інженер О.Л. Васютинський провів експериментальні дослідження деформацій залізничної колії як балки на суцільній пружній основі. Більше того, вітчизняні вчені доклали багато зусиль для створення науково обгрунтованого способу розрахунку залізничної колії. Тут, окрім вказаних вище дослідників слід назвати професора Олександра Мордавича Годицького-Цвірко (1884–1951), який опублікував оригінальні праці щодо взаємодії колії і рухомого складу, в тому числі і вагонів. У 1905 р. він вирішив задачу і вивів формулу сил, які виникають у місцях контакту коліс і рейок із врахуванням маси колії.

У 1898 р. професор Павло Васильович Котурницький (1844–1913) опублікував оригінальний метод розрахунку рами кузова вагону, підкріпленого шпренделями.

Вартісний внесок в дослідження ресорного підвішування вагонів зробив професор Єгор Єгорович Нольтейн (1854–1934) [13]. Він, раніше ніж французький вчений Мар'є, вивів формулу для визначення коефіцієнту відносного тертя листових ресор. Цей коефіцієнт використовується в розрахунках при оцінці динамічних властивостей вагонів. Є.Є. Нольтейн вперше встановив поняття поперечної стійкості вагонів і запропонував метод їхньої оцінки. Ним створені також оригінальні конструкції ресорного підвішування невізкових вагонів.

У 1917 р. професор Михайло Володимирович Гололобов (1870–1919) розробляв методику розрахунку листових ресор і запропонував точну формулу

для визначення їх прогину. У 1918 р. ця формула була незаслужено опублікована під назвою «формула інженера Вітціуса». М.В. Гололобов створив також метод розрахунку рами кузова пасажирського вагону [14].

На початку XX ст. окремі проблеми транспорту привертали увагу таких видатних вчених як академік радянського часу Сергій Олексійович Чаплигін (1869–1942). Він глибоко досліджував питання про роботу змащувального шару в ходових частинах рухомого складу залізниць.

Загалом, на початку XX ст. на залізничному транспорті велися інтенсивні роботи з удосконалення елементів пасажирських вагонів. Так, наприклад, у 1903 р. була впроваджена еліптична ресора системи М.К. Галахова, яка добре зарекомендувала себе в експлуатації, зокрема у пасажирських вагонах. Вона забезпечувала комфортну поїздку пасажирам. В цьому ж році машиніст Ф.П. Казанцев винайшов автономне пневматичне гальмо. А в 1913 р. технік Б.Л. Карвацький удосконалив кран машиніста в гальмівній системі Вестингауза.

На початку XX ст. на рухомому складі Південно-Західних залізниць застосовувалися виключно ручні гальма, збільшення ваги і швидкості руху поїздів, особливо пасажирських, вимагало вдосконалення гальмівних пристроїв і створення гальмівної системи, якою можна керувати з паровоза. Інженери-конструктори Південно-Західних залізниць сконструювали самодіючі механічні гальма. Гальмівні передачі вагонів були об'єднані між собою і паровозом в єдину систему, а при розриві поїзда гальма приводилися в дію автоматично.

На кінець XIX ст. на Південно-Західних залізницях були розроблені не тільки нові конструкції гальм, але також створена ***теорія гальмівних процесів.*** У 1880 р. в царській Росії раніше, ніж в будь-якій іншій країні, були видані інструкції з огляду випробування, приймання та здачі поїзних гальм.

Людвіг Маврикійович Леві (1854–1927) – інженер Південно-Західних залізниць, теж займався проблемами експлуатації гальмівної системи [15]. У 1889 р. на XII Дорадчому з'їзді інженерів служби рухомого складу і тяги залізниць він виступив з доповіддю «Про результати використання чавунних гальмівних колодок». Учасники з'їзду, вислухавши відгуки представників декількох залізниць про використання чавунних гальмівних колодок, визнали їх використання раціональним та економічно обгрунтованим.

Актуальним на той час було питання питання про можливість заміни всіх чавунних колодок вагонів однією загальною, однаково прийнятою для всіх гальмівних систем російських залізниць. У своїй науковій праці «Про системи ручних гальм вантажних вагонів (1891) Л.М. Леві зазначав, що обов'язкові для всіх вітчизняних залізниць правила руху і загальної домовленості про безперевантажувальне сполучення ставить усі залізниці в однакові умови як по відношенню до безпеки руху, так і до передачі вагонів. Якщо правилом встановлено мати визначену кількість діючих гальм в кожному окремому поїзді,

який рухається при певному ухилі, з визначеною швидкістю – то введення цієї вимоги передбачає, що кожна з гальм в поїзді може розвивати потрібне визначене гальмівне зусилля. Якщо за будь-яких обставин в гальмівному вагоні не може бути розвинуте мінімальне зусилля, то дані гальма не відповідають своєму призначенню, а застосування їх в поїзді маскують справній стан дотримання загальної кількості гальм і завдають безпеці руху серйозної шкоди [16].

Додавала актуальності цьому питанню і угода про пряме безперевантажувальне сполучення на Південно-Західних залізницях, яка вимагала, щоб кожен сьомий вагон був обов'язково гальмівний. Яка б не була конструкція гальмівних вагонів, вона повинна була задовольняти двом умовам виконувати потрібний гальмівний ефект та всі гальма пасажирських вагонів повинні бути рівнозначними між собою.

Особливий внесок у розвиток пасажирського вагонобудування на Південно-Західних залізницях зробив Олександр Карлович Гібшман (1841–1893) – інженер шляхів сполучення. Як член «Товариства Південно-Західних залізниць» він намагався в короткі строки створити розвинуту залізничну інфраструктуру. Він зазначав, що залізничний транспорт є пріоритетним напрямком для залучення нових ідей в промислово-технічній галузі, особливо в галузі інвестицій і взаємовідносин між державним і приватним капіталом. Під час своєї діяльності на Одеській залізниці він опублікував фундаментальну наукову працю «Замітка про будівництво 600 вагонів в майстернях Одеської залізниці» (1872) [17].

В цій статті автор проголосив ідею скорочення витрат на закупівлю вантажних вагонів і особливо про модернізацію пасажирських вагонів. Також він підняв актуальне питання про комфорт і безпеку пасажирських вагонів, наполягав на заміні важливих деталей корпусу вагонів з дерев'яних на залізні, що давало змогу значно скоротити витрати на поточні та проміжні ремонти вагонів. Власне ці дії змогли значно продовжити пробіг та експлуатацію як пасажирських, так і вантажних вагонів.

У 1886 р. Олександр Карлович опублікував дві фундаментальні статті, які мають пряме відношення до будівництва пасажирського вагонобудування: «Нарис будівництва залізничного рухомого складу в Росії та опис найважливіших типів, побудованих нашими заводами» (1886) [18] та «Опис найважливіших типів рухомого складу, побудованими нашими заводами» (1887) [19]. У цих працях О.К. Гібшман основний наголос зробив на тому, що на вітчизняних залізницях використовував різні види та типи рухомого складу. А це створювало великі труднощі у питанні щодо забезпечення запасних частин і ремонту рухомого складу, який випускався на заводах Російської імперії, в тому числі і різних вагонів. Найбільш значущою у творчій спадщині О.К. Гібшмана є його, на жаль сьогодні забута, монографія «Розвиток будівельно-колійної справи на Одеській залізниці» (1869) [20].

Висновки. Розглянуті дослідження членів «Товариства Південно-Західних залізниць», вчених та інженерів, не дивлячись на їх велике наукове значення, грунтувалися на ініціативі окремих осіб і виконувалися невеликою кількістю спеціалістів. Лише пізніше, вже в радянські часи, становище змінилося – були створені науково-дослідні інститути, які об'єднували великі колективи вчених і володіли значною експериментальною базою. У 20-30-х роках ХХ ст. в радянській Україні була організована підготовка інженерних і наукових кадрів в галузі вагонобудування і вагонного господарства, значно розвинута мережа вузів, на кафедрах яких велися наукові дослідження. Історія цього процесу дуже цікава і повчальна. Та це тема нашого наступного повідомлення.

Література

1. Кірпа І.М., О.М. Пшінько, І.В. Агієнко. Залізниці України. Дніпропетровськ: Арт-Прес. 2001. 128 с.

2. Історія та сьогодення Південно-Західної залізниці. (Документальне видання) / Г.Д. Ейтутіс, П.Й. Москваленко, В.В. Задворнов, В.П. Лапін. Київ: Новий друк. 2010. 320 с.

3. Довганюк С.С. Володимир Миколайович Образцов (1874–1949). Київ: ТОВ: «НВП Поліграфсервіс». 2010. 328 с.

4. Кривопішин О.М. Південно-Західні залізниці на теренах України в другій половині XIX століття: досвід акціонування та структурних перетворень: монографія. Ніжин: Вид-во «Аспект-Поліграф». 2012. 548 с.

5. Історичні нариси з розвитку техніки в Україні: колективна монографія / за заг. ред док.техн. наук, проф. Л.О. Гріффена. Київ: Талком.

6. Шатаєв В.М. Олександр Парфенійович Бородін. Київ: Видавництво Міжнародна Фінансова агенція. 1997. 46 с.

7. Возненко М,А. Діяльність М.Л. Щукіна в контексті будівництва та покращення рухомого складу залізниць і переобладнання залізничних майстерень. Історія науки і техніки. 2011. Вип. 1. С. 52–58.

8. Бердниченко Ю.А. Науковий доробок Л.М. Леві (1853–1937) в галузі залізничного транспорту. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата історичних наук. Київ. 2012. 20 с.

References

1. Kirpa, I.M., Pshinko, O.M. & Ahiienko, I.V. (2001). *Zaliznytsi Ukrainy [Ukrainian Railways]*. Dnipropetrovsk: Art-Pres [In Ukrainian].

2. Eitutis, H.D., Moskvalenko, P.I., Zadvornov, V.V. & Lapin, V.P. (2010). *Istoriia ta sohodennia Pivdenno-Zakhidnoi zaliznytsi [History and present of the Southwestern Railway]*. Kyiv: Novyi druk [In Ukrainian].

3. Dovhaniuk, S.S. (2010). *Volodymyr Mykolaiovych Obraztsov (1874–1949) [Vladimir Nikolaevich Obraztsov (1874–1949)]*. Kyiv: TOV: «NVP Polihrafservis» [In Ukrainian].

4. Kryvopishyn, O.M. (2012). *Pivdenno-Zakhidni zaliznytsi na terenakh Ukrainy v druhii* polovyni XIX stolittia: dosvid aktsionuvannia ta strukturnykh peretvoren: monohrafiia [Southwestern *Railways in Ukraine in the Second Half of the 19th Century: Experience of Corportation and Structural Transformations: Monograph]*. Nizhyn: Vyd-vo «Aspekt-Polihraf» [In Ukrainian].

5. *Istorychni narysy z rozvytku tekhniky v Ukraini: kolektyvna monohrafiia [Historical essays on the development of technology in Ukraine: a collective monograph]* (2023). Kyiv: Talkom [In Ukrainian].

6. Shataiev, V.M. (1997). *Oleksandr Parfeniiovych Borodin [Oleksandr Parfeniyovich Borodin]*. Kyiv: Vydavnytstvo Mizhnarodna Finansova ahentsiia [In Ukrainian].

7. Voznenko, M,A. (2011). Diialnist M.L. Shchukina v konteksti budivnytstva ta pokrashchennia rukhomoho skladu zaliznyts i pereobladnannia zaliznychnykh maisteren [Activity M.L. Shchukina in the context of everyday life and the reduction of the dry warehouse and the re-equipment of the salvage masters]. *Istoriia nauky i tekhniky – History of science and technology*. Vyp. 1. Pp. 52–58 [In Ukrainian].

8. Berdnychenko, Yu.A. (2012). *Naukovyi dorobok L.M. Levi (1853–1937) v haluzi zaliznychnoho transportu [Scientific achievements of L.M. Levy (1853–1937) in the field of railway transport]*. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupeniu kandydata istorychnykh nauk. Kyiv [In Ukrainian].

УДК: 796.034.2:796.85(477)(091)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-1228-1237

Товстоп'ятко Федір Федорович кандидат філософських наук, доцент, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, тел. (061) 228-75-08, https://orcid.org/0000-0002-4708-5916.

Притула Олександр Леонтійович кандидат педагогічних наук, доцент, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, тел. (061) 228-75-08, https://orcid.org/0000-0001-8800-8207.

Філатов Микола Миколайович викладач кафедри фізичної підготовки та спорту, Національна академія Національної гвардії України, м. Харків, тел. (068)374-18-76, https://orcid.org/0009-0006-1594-5893.

Парій Світлана Борисівна старший викладач, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, тел. (061) 228-75-08, https://orcid.org/0000-0002-4246-6699.

СТАНОВЛЕНЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ДОБУ КОЗАЦТВА: ЗНАЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ КОЗАЦЬКИХ ІГР У ФІЗИЧНІЙ ПІДГОТОВЦІ

Анотація. Сучасні військові умови в Україні спричиняють актуалізацію питання національно-патріотичного виховання української молоді. Фундамент національно-патріотичного виховання криється в українських традиціях, які на сьогодні не втратили актуальності, оскільки саме вони формують українську національну ідентичність. Поряд з цим постає проблема вивчення українських традицій фізичної культури, які є і мають бути фундаментальною основою системи фізичної культури України. Також наявною є проблема комплексного дослідження українських національних традицій фізичної культури та їх поєднання з сучасними тенденціями в сферах фізичного виховання та здоров'я-збереження. Важливим є відродження і розвиток національних традицій в сфері фізичної культури і спорту на державному рівні з підтримкою державних інституцій. Одним з важливих аспектів системи козацького фізичного виховання є ігровий метод, як система військової підготовки та підготовки до повсякденного життя. Український народ зберіг в своїй спадщині сотні ігор на будь який лад. В традиції козацтва ігри відрізнялися направленістю підготовки до військової справи та тих аспектів життя з якими стикався козак в процесі своєї життєдіяльності: мисливство, риболовля, господарські справи. Виникає проблема дослід-

ження українських козацьких ігр з точки зору фізичної та військової підготовки та повсякденного життя. Історико-культурна спадщина запорозького козацтва досить має великий спектр напрямків: від політичних, економічних, військових до культурних, освітніх процесів. Фізична культура в добу козацтва розвивала важливу роль у формуванні не тільки фізичного розвитку, а й духовної, моральної та військової підготовки козаків. Національні види спорту виникли в Україні, як авторські розробки, так і як продовження традиції бойового вишколу запорізького козацтва. Всі вони відрізняються з характером і сутністю проведення змагань, але мають спільні корені української культурної спадщини, спільні методичні аспекти, зокрема метод ігрової підготовки спортсмена, який має в своїй основі українські козацькі ігри. Козацькі ігри не лише сприяли фізичному розвитку, а й формували командний дух, зміцнювали бойову підготовку та були способом культурного об'єднання. Вони залишаються важливою частиною української національної спадщини і сьогодні відроджуються серед козацьких організацій, в освітніх закладах та в спортивних організаціях, як національна спадщина українського народу.

Ключові слова: фізична культура, національні козацькі ігри, фізична підготовка, доба козацтва, сучасне фізичне виховання.

Tovstopyatko Fedir Fedorovych Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Zaporizhia National University, Zaporizhzhia, tel. (061) 228-75-08, https://orcid.org/0000-0002-4708-5916.

Prytula Olexandr Leontiyovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, tel. (061) 228-75-08, https://orcid.org/0000-0001-8800-8207.

Filatov Mykola Mykolayovych Lecturer, Department of Physical Training and Sports, National Academy of the National Guard of Ukraine, Kharkiv, tel.: (068)374-18-76, https://orcid.org/0009-0006-1594-5893.

Parii Svitlana Borisivna Senior Lecturer, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, tel. (061) 228-75-08, https://orcid.org/0000-0002-4246-6699.

THE FORMATION OF PHYSICAL CULTURE IN THE AGE OF THE COSSACKS: THE SIGNIFICANCE OF NATIONAL COSSACK GAMES IN PHYSICAL TRAINING

Abstract. Modern military conditions in Ukraine cause the issue of national-patriotic education of Ukrainian youth to be actualized. The foundation of national-

patriotic education lies in Ukrainian traditions, which have not lost their relevance today, since they form the Ukrainian national identity. Along with this, the problem of studying Ukrainian traditions of physical culture arises, which are and should be the fundamental basis of the physical culture system of Ukraine. There is also a problem of comprehensive research of Ukrainian national traditions of physical culture and their combination with modern trends in the fields of physical education and health care. It is important to revive and develop national traditions in the field of physical culture and sports at the state level with the support of state institutions. One of the important aspects of the Cossack physical education system is the game method, as a system of military training and preparation for everyday life. The Ukrainian people have preserved hundreds of games in their heritage in any order. In the Cossack tradition, games were distinguished by the focus of training for military affairs and those aspects of life that the Cossack encountered in the process of his life: hunting, fishing, economic affairs. The problem arises of studying Ukrainian Cossack games from the point of view of physical and military training and everyday life. The historical and cultural heritage of the Zaporozhian Cossacks has a fairly wide range of directions: from political, economic, military to cultural, educational processes. Physical culture in the era of the Cossacks played an important role in the formation of not only physical development, but also spiritual, moral and military training of the Cossacks. National sports arose in Ukraine, both as author's developments and as a continuation of the tradition of combat training of the Zaporozhian Cossacks. They all differ in the nature and essence of the competitions, but have common roots in the Ukrainian cultural heritage, common methodological aspects, in particular the method of game training of an athlete, which is based on Ukrainian Cossack games. Cossack games not only promoted physical development, but also formed team spirit, strengthened combat training, and were a way of cultural unification. They remain an important part of Ukrainian national heritage and are being revived today among Cossack organizations, in educational institutions, and in sports organizations as a national heritage of the Ukrainian people.

Keywords: physical culture, national Cossack games, physical training, the era of the Cossacks, modern physical education.

Постановка проблеми. В умовах сучасного військового стану в Україні спричиненого військовою агресією російської федерації актуальним стає питання національно-патріотичного виховання української молоді. Фундамент національно-патріотичного виховання криється в українських традиціях, які на сьогодні не втратили актуальності, оскільки саме вони формують українську національну ідентичність. Поряд з цим постає проблема вивчення українських традицій фізичної культури, які є і мають бути фундаментальною основою системи фізичної культури України. Однією з важливих сторінок історії і

формування українських традицій фізичної культури є епоха козацтва, яку варто розглядати ще і як добу формування національної традиції фізичної культури. Дослідження вченими фізичної культури епохи козацтва розпочалися з набуттям України державної незалежності в 1991 році [1; 2].

Наявною є проблема комплексного дослідження українських національних традицій фізичної культури та їх поєднання з сучасними тенденціями в сферах фізичного виховання та здоров'язбереження. Дослідження Притули О.Л., Коноха А.П. показали ефективність впровадження козацьких традицій оздоровлення та фізичного виховання в сучасний освітній процес [3; 4].

Важливим є відродження і розвиток національних традицій в сфері фізичної культури і спорту на державному рівні з підтримкою державних інституцій. Прийняття Верховною радою України змін до Закону України про фізичну культуру і спорт в 2017 році, де були визнано в Україні існування національних видів спорту стало запорукою розвитку в сфері фізичної культури і спорту українських національних традицій [5].

Одним з важливих аспектів системи козацького фізичного виховання є ігровий метод, як система військової підготовки та підготовки до повсякденного життя. Український народ зберіг в своїй спадщині сотні ігор на будь який лад. В традиції козацтва ігри відрізнялися направленістю підготовки до військової справи та тих аспектів життя з якими стикався козак в процесі своєї життєдіяльності: мисливство, риболовля, господарські справи. Виникає проблема дослідження українських козацьких ігр з точки зору фізичної та військової підготовки та повсякденного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В працях Є. Притупи, В. Пилата, А. Цьося була доведена ідея про існування в середовищі козацтва часів Запорізької Січі системи збереження здоров'я та фізичного виховання, яке стало для сучасної України традицією [1; 2].

Вивчення козацької ігрової спадщини зможе набагато збагатити сучасне українське фізичне виховання, відкрити нові аспекти військової та фізичної підготовки української молоді, збільшити її зацікавленість даним процесом. Про це свідчать дослідження Щербакова С.К., Притлуи О.Л., Коноха А.П., Рябеки О.Г., Рижова К.А. [6].

Мета статті – дослідження фізичної культури в добу козацтва та вдосконалення системи сучасного фізичного виховання за рахунок впровадження українських козацьких традицій фізичної культури.

Виклад основного матеріалу. Історико-культурна спадщина запорозького козацтва досить має великий спектр напрямків: від політичних, економічних, військових до культурних, освітніх процесів. Козак в народній спадщині уособлюється не тільки, як захисник, але і як розумна, всесторонньо розвинена людина, як духовно так і фізично. На думку дослідників козацьких бойових

мистецтв Т.Б. Каляндрука, О.М. Середюка фізична культура відігравала в козацькому середовищі ключову роль [7; 8].

Фізична культура в добу козацтва розвивала важливу роль у формуванні не тільки фізичного розвитку, а й духовної, моральної та військової підготовки козаків. Дослідження фізичної культури запорозького козацтва в епоху існування Запорозької Січі, проведені на кафедрі теорії та методики фізичної культури і спорту Запорізького національного університету виявили основні аспекти фізичної культури цієї епохи:

1) Фізична підготовка як основа життя козака: козаки були в першу чергу воїнами, тому їхнє фізичне виховання було спрямоване на розвиток витривалості, сили, спритності, швидкості і навіть гнучкості; постійні тренування включали верховий виїзд, фехтування, стрільбу з лука та рушниці, володіння списком, шаблею і всіма видами доступної тоді зброї.

2) Козацькі ігри та змагання: козаки практикували різні змагання, такі як боротьба, стрибки, біг, веслування (це було не лише розваги, а й можливість вдосконалення бойових навичок); широко розповсюджені змагання на силу та спритність допомогли сформувати дух суперництва та дружби.

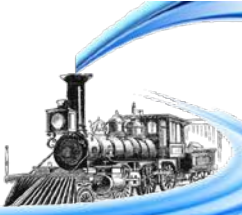
3) Морально-духовний аспект: фізична підготовка тісно пов'язувалася з духовним вихованням (козаки шанували християнські цінності та малий високий рівень); у Запорізькій Січі велику увагу приділяли вихованню витривалості духу, що вважалося основою успіху в військовій справі.

4) Життя в гармонії з природою: постійне перебування в умовах степу вимагало від козаків вміння пристосуватися до природних умов; їхнє фізичне виховання включало навички виживання: плавання, орієнтування на місцевість, риболовлю тощо.

5) Фізична культура і бойова організація: козацькі табори та війська були добре організовані, а навчання часто відбувалося у вигляді військових навчань (наприклад, козацькі тактики «лава» та «розгардіяш» вимагали командної злагодженості).

Таким чином, фізична культура в добу козацтва стала невід’ємною частиною їхнього способу життя, сприяючи не лише фізичному загартуванню, а й вихованню моральних та бойових якостей. Козацька спадщина й досі є джерелом натхнення для української культури та спорту. Так, козацька спадщина бойових мистецтв сприяла створенню в наш час низки українських національних видів бойових мистецтв, які отримали в Україні статус «національного виду спорту»: козацький двобій, рукопаш гопак, хортинг, українська боротьба на поясах, український рукопаш «Спас», фрі-файт. [9].

Національні види спорту виникли в Україні, як авторські розробки, так і як продовження традиції бойового вишколу запорізького козацтва. Всі вони відрізняються з характером і сутністю проведення змагань, але мають спільні

корені української культурної спадщини, спільні методичні аспекти, зокрема метод ігрової підготовки спортсмена, який має в своїй основі українські козацькі ігри.

Українські козацькі ігри продовжували важливу роль у фізичній підготовці козаків, а також слугували розвагою і способом зміцнення бойового духу. Вони поєднували елементи спортивних змагань, військових тренувань і народних традицій. За визначенням Є. Приступи, В. Левків, О. Слімаковського серед українців найпоширенішими засобами народної фізичної культури були ігри, забави та розваги [10].

Наші спостереження визначають серед таких забав найпоширенішими були:

1) боротьба: козаки часто змагалися у боротьбі, демонструючи силу, спритність і витривалість; боротьба була формою підготовки до реальних боїв, де важливо було швидко зруйнувати супротивника;

2) змагання на силу;

3) стрільба;

4) кінні змагання: верхова їзда була невід'ємною частиною життя козака, змагання включали гонки на конях, фігурне управління конем, їзду з перешкодами, перегони та ін.;

5) фехтування;

6) ігри на спритність: біг з перешкодами, стрибки в довжину, перестрибування перешкод, лазіння по скелях;

7) масові єдиноборства, наприклад гра «лава на лаву»: це командна гра, де учасники стали в «лаву» і намагалися відтіснити суперників, залишивши єдину шеренгу, це символізувало злагодженість у бою;

8) «козацький герць»: герць – це поєдинок між двома воїнами, який міг бути частиною тренувань або змагань; під час герцю козаки продемонстрували силу, спритність і бойову майстерність;

9) веслування: на Запорозькій Січі козаки часто змагалися у швидкості та витривалості під час веслування на човнах; це мало практичне значення для бойових походів;

10) стрибки через багаття: такий вид змагань поєднував фізичну вправність та символічний обряд;

11) плавання: козаки змагалися в плаванні на швидкість та витривалість, плавали проти бурхливої течії, пропливаючи Дніпровські пороги;

12) пірнання та стрибки у воду зі скель: ці ігри були популярними серед козацької молоді і використовувалися як засіб підготовки козака до морських походів.

Козацькі ігри не лише сприяли фізичному розвитку, а й формували командний дух, зміцнювали бойову підготовку та були способом культурного

об'єднання. Вони залишаються важливою частиною української національної спадщини і сьогодні відроджуються серед козацьких організацій, в освітніх закладах та в спортивних організаціях, як національна спадщина українського народу.

Аналіз козацьких ігор показує, що вони мають і сьогодні актуальність у військовій підготовці та підготовці до повсякденного життя молоді. Практична діяльність осередків козацьких організацій, зокрема громадської організації «Всеукраїнська федерація «Спас» щодо збору козацьких ігор і їх впровадженні в освітній та тренувальний процеси показує актуальність і практичне вирішення даної проблеми, зазначеної в статті. Так, науковим відділом Всеукраїнської федерації «Спас» зібрані і гри, які впроваджуються в тренувальний процес спортсменів українського рукопашу «Спас» на етапах початкової підготовки і навіть в навчально-тренувальні періоди для більш розширеної підготовки спортсмена, яка насамперед запобігає травмам, поширеним в єдиноборствах. Для підготовки спортсмена до кулачного бою використовується народна гра «знати шапку». Гра-двобій «зняти шапку» навчає спритності, периферійному зору. Згідно з соціальним опитуванням ігри зустрічалися в громадах Миколаївського, Вознесенського, Баштанського районів. Бій ведеться в колі. Два козака, танцюючи, намагаються один у одного зняти шапку. За правилами, шапка знімається лише боковими рухами рук, заборонено чиплятись один за одного [11].

Гра «Толока» привчає козака правильно рухатися в команді. Може використовуватися в сучасних методиках «тім білдінгу». Групова гра. Гра, яка навчає руху в щільному груповому бою, піднімає настрій, вчить обходити та штовхати противників різної ваги та розміру. Гра супроводжується музичним награванням, сміхом та вигуками. «Сучасна гра. розроблена в Миколаївській козацькій школі, в основу якої лягли дворові ігри, штовхання та цар-гора. Згідно з соціальним опитуванням, ігри зустрічаються в 19 районах Миколаївської області [11].

Гра «довга коллода» сприяє тренованості злодженості в команді, може використовуватися в якості загальної фізичної підготовки військовослужбовців. «Довга колода» – двобій або групова гра, що навчає вмінню користуватись системою важелів та взаємодії. Входить до бойових ігор «Зграя». Бій ведеться в колі. Два козаки, взявшись з двох боків за колоду та керуючи нею, намагаються виштовхати одне одного за коло. Гра може вестися як двобій чи група на групу [11].

Аналіз козацьких ігор показав, що вони є універсальним дійовим засобом підготовки молоді, як до військової служби так і для навиків, необхідних в повсякденному житті.

З нашої точки зору козацькі ігри мали і мають велике значення для військової підготовки та повсюдного життя козаків.

Значення для військової підготовки:

1) розвиток бойових навичок: через такі ігри, як фехтування, стрільба та кінні змагання, козаки вдосконалювали навички, достатньо для ведення бою; змагання «лава на лаву» готують до колективної тактики бою, формуючи злагодженість і командну взаємодію.

2) фізична витривалість: змагання на силу, боротьба та стрибки розвивають витривалість, спритність і координацію, які необхідні у тривалих походах і боях, є необхідними і в наш час для підготовки військовослужбовця.

3) стратегічне мислення: козацькі ігри часто включають елементи планування та швидкого виконання рішення, що було важливим для військових дій.

4) формування психологічної стійкості: завдяки герцям (поєдинкам) та екстремальним умовам змагань, козаки тренували впевненість у собі, мужність і здатність зберегти холоднокровність у критичних ситуаціях.

Значення для повсякденного життя:

1) фізичне здоров'я: постійні тренування та участь в іграх сприяють зміцненню здоров'я, підвищенню фізичної підготовленості.

2) соціальна взаємодія: ігри були і є формою спілкування та підтримки дружніх стосунків між козаками, сприяють створенню атмосфери взаємної підтримки і взаємопорозуміння.

3) виховання молоді: через участь в іграх молоді козаки переймали і переймають бойовий і життєвий досвід старших побратимів, готуючи їх до військової служби та навиків, які необхідні у повсякденному житті.

4) розваги та зняття стресу: у повсюдному житті ігри можна використовувати як спосіб розслаблення та розваги після важкої праці або боїв.

5) підтримка національних традицій: козацькі ігри зберігали й передавали культурні традиції, сприяючи формуванню національної ідентичності.

Висновки. Козацькі ігри були не лише способом фізичного загартування, але й формою військового навчання, соціалізації та духовного виховання. Вони залишили значний слід в українській культурі та досі служать джерелом натхнення для сучасних спортивних і культурних заходів. Козацькі ігри є невичерпною скарбницею та універсальною енциклопедією українського народного фізичного виховання, які потребують постійного дослідження з метою адаптації їх до умов сучасності. Використання козацьких ігор в освітньому та навчально-тренувальному процесах може збагатити систему навчання та підготовки молоді до військової справи та навчання навиків, необхідних в повсякденному житті і покращити їх ефективність. Козацькі ігри є дійовим засобом національно-патріотичного, духовного виховання молоді з метою збереження національної ідентичності, який є актуальним сьогодні як з морально-духовного так і практичного аспектів підготовки молоді.

Література:

1. Цьось А.В. Козацькі забави : навчальний посібник. Луцьк : Надстир'я, 1994. 112 с.
2. Приступа Є., Пилат В. Традиції української національної фізичної культури (частина 1). Львів : Троян, 1991. 104 с.
3. Конох А.П., Притула О.Л. Підготовка майбутніх фахівців фізичної культури і спорту до використання національних засобів фізичного виховання у професійній діяльності: монографія. Запоріжжя : СТАТУС, 2017. 296 с.
4. Притула О.Л. Теоретичні засади формування системи здоров'я у майбутніх фахівців фізичної культури і спорту на етнічних традиціях. *Наука і вища освіта : тези доповідей XXX Міжнар. наук. конф. студентів і молодих учених*. Запоріжжя : КПУ, 2021. 468 с.
5. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про фізичну культуру і спорт» щодо визнання національних видів спорту». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-19#Text.
6. Притула О., Рябека Г. Козацький звичай спас. Запоріжжя : Дніпровський металург, 2024. 259 с.
7. Каляндрук Т.Б. Загадки козацьких характерників : монографія. Львів : ЛА «Піраміда», 2013. 288 с.
8. Середюк О.М. Енциклопедія козацтва. Лицарі Сонця. Київ : ФОП Стебеляк, 2019. 488 с.
9. Про внесення змін до Реєстру визнаних видів спорту в Україні. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5021924-24#Text.
10. Приступа Є., Левків В., Слімаковський О. Українські народні ігри : монографія. Львів : ЛДУФК, 2012. 432 с.
11. Притула О.Л., Конох А.П., Рябека О.Г., Рижов К.А., Щербаков С.К. Спас – бойова культура українського народу : науково-методична збірка. Запоріжжя : АА Тандем, 2024. 116 с.

References:

1. Tsos A.V. (1994). Kozatski zabavy [Cossack fun] : navchalnyi posibnyk. Lutsk : Nadstyria. 112 s. [in Ukrainian].
2. Prystupa Ye., Pylat V. (1991). Tradytsii ukrainskoi natsionalnoi fizychnoi kultury (chastyna 1) [Traditions of Ukrainian national physical culture (part 1)]. Lviv : Troian,. 104 s. [in Ukrainian].
3. Konokh A.P., Prytula O.L. (2017). Pidhotovka maŷbutnikh fakhivtsiv fizychnoï kultury i cportu do vykoryctannia natsionalnykh zacobiv fizychnoho vykhovannia u profeciŷniŷ diialnocti [Training future physical education and sports specialists to use national physical education resources in professional activities] : monohrafiia. Zaporizhzhia : STATUS. 296 s. [in Ukrainian].
4. Prytula O.L. (2021). Teoretychni zasady formuvannia systemy zdorovia u maibutnikh fakhivtsiv fizychnoi kultury i sportu na etnichnykh tradytsiiakh [Theoretical principles of forming a health system in future physical education and sports specialists based on ethnic traditions.]. *Nauka i vyshcha osvita : tezy dopovideŷ XXX Mizhnar. nauk. konf. studentiv i molodykh uchenykh.* Zaporizhzhia : KPU. 468 s. [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro fizychnu kulturu i sport» shchodo vyznannia natsionalnykh vydiv sportu» [Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On Physical Culture and Sports" regarding the recognition of national sports."]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-19#Text. [in Ukrainian].
6. Prytula O., Riabeka H. (2024). Kozatskyi zvychai spas [Cossack custom saved]. Zaporizhzhia : Dniprovskyi metalurh. 259 s. [in Ukrainian].

7. Kaliandruk T.B. (2013). Zahadky kozatskykh kharakternykiv [Mysteries of Cossack characterizations] : monohrafiia. Lviv : LA «Piramida». 288 s. [in Ukrainian].

8. Serediuk O.M. (2019). Entsyklopediia kozatstva. Lytsari Sontsia [Encyclopedia of Cossacks. Knights of the Sun]. Kyiv : FOP Stebeliak. 488 s. [in Ukrainian].

9. Pro vnesennia zmin do Reiestru vyznanykh vydiv sportu v Ukraini [On amendments to the Register of recognized sports in Ukraine]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5021924-24#Text. [in Ukrainian].

10. Prystupa Ye., Levkiv V., Slimakovskyi O. (2012). Ukrainski narodni ihry [Ukrainian folk games] : monohrafiia. Lviv : LDUFK. 432 s. [in Ukrainian].

11. Prytula O.L., Konokh A.P., Riabeka O.H., Ryzhov K.A., Shcherbakov S.K. (2024). Spas – boiova kultura ukrainskoho narodu [Spas – the martial culture of the Ukrainian people] : naukovo-metodychna zbirka. Zaporizhzhia : AA Tandem. 116 s. [in Ukrainian].

УДК: 94(438):355.45:325.1

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-1238-1251

Трофимович Лілія Володимирівна кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри гуманітарних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів, тел.: (032) 238-65-34, https://orcid.org/0000-0003-2393-9128

ДОСВІД ЗБРОЙНИХ СИЛ ПОЛЬЩІ У СТРИМУВАННІ НЕЗАКОННОЇ МІГРАЦІЇ ТА ПРОТИДІЇ ГІБРИДНИМ ЗАГРОЗАМ НА СХІДНИХ КОРДОНАХ ЄС.

Анотація. У статті з'ясовано особливості використання Збройних сил Польщі у протидії гібридним загрозам і незаконній міграції на східних кордонах ЄС під час міграційної кризи 2021 року. Розглянуто історичні передумови проблеми та асиметричну специфіку агресивних дій Білорусі та РФ, зокрема, механізми насичення прикордонної зони біженцями з країн Близького Сходу та використання мігрантів як засобу політико-економічного тиску. Описано характер супутніх інформаційних операцій, заходів демонстрації військової сили та економічного шантажу. У статті аналізується Збройних сил Польщі для підтримки прикордонних служб, як ключової частини відповіді на гібридні загрози. Деталізовано характер завдань, обов'язки, чисельність Військ територіальної оборони та інших підрозділів Сухопутних військ. Досвід Збройних сил Польщі у виконанні військових операцій «Міцна підтримка», «Безпечне Підляшшя», «Ренгав», впровадження інноваційних інженерних рішень, будівництво систем прикордонних загороджень висвітлюються як важливі аспекти відповіді на гібридні атаки. Підкреслено, що Збройні сили Польщі, починаючи із лютого 2022 року, паралельно із стримуванням незаконної інтрументалізованої міграції виконували завдання із гуманітарного сприяння біженцям з України в рамках операції «Надійна допомога». Деталізовано специфіку програми «Східний щит» з будівництва захисних споруд на кордоні, яка стартувала у 2024 році. Окремо підкреслено ключові зміни у польському законодавстві, які вводили поняття «військової операції, що проводиться на території країни в мирний час» покращували захист прав військовослужбовців під час виконання завдань в прикордонній зоні. У статті продемонстровано, що Польща виробила ефективну модель застосування армії для забезпечення національної безпеки, що може слугувати прикладом для розробки подібних стратегій.

Ключові слова збройні сили, національна безпека, безпека корону, гібридні загрози, гібридна війна, нелегальна міграція, біженці, внутрішні функції збройних сил, територіальна оборона, право як зброя.

Trofymovych Liliya Volodymyrivna PhD in History, Associate Professor, Professor of Department of Humanities, Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, Lviv, tel.: (032) 238-65-34, https://orcid.org/0000-0003-2393-9128

THE EXPERIENCE OF THE POLISH ARMED FORCES IN DETERRING ILLEGAL MIGRATION AND COUNTERING HYBRID THREATS ON THE EASTERN BORDERS OF THE EU.

Abstract. The article examines the specifics of the deployment of the Polish Armed Forces in countering hybrid threats and illegal migration along the eastern borders of the European Union during the 2021 migration crisis. It explores the historical background of the issue and the asymmetric nature of aggressive actions by Belarus and the Russian Federation, particularly the mechanisms used to flood the border zone with Middle East refugees and the use of migrants as a tool for political and economic coercion. The study describes the characteristics of accompanying information operations, demonstration of military force, economic coercion measures. The article analyzes the role of the Polish Armed Forces in supporting border security services as a key component of the response to hybrid threats. It details the tasks, responsibilities, and personnel composition of the Territorial Defense Forces and other Army units. The operational experience gained by the Polish Armed Forces in conducting military operations «Strong Support», «Safe Podlasie», and «Rengaw», as well as the implementation of innovative engineering solutions and the construction of border security barriers, is highlighted as a critical element in countering hybrid attacks. It is emphasized that, since February 2022, the Polish Armed Forces have simultaneously engaged in both deterring the instrumentalized illegal migration and providing humanitarian assistance to Ukrainian refugees as part of Operation «Reliable Support». The article further details the «Eastern Shield» program, launched in 2024, which focuses on the construction of defensive structures along the border. Additionally, the study underscores key amendments to Polish legislation that introduced the concept of «a military operation conducted on national territory in peacetime», improving the legal protections for service members deployed in the border zone. The article demonstrates that Poland has developed an effective model for employing its armed forces to ensure national security, which may serve as a reference for the formulation of similar strategies in other countries.

Keywords: armed forces, national security, internal security, hybrid threats, hybrid warfare, illegal migration, refugees, armed forces domestic roles, territorial defense, lawfare.

Постановка проблеми. У XXI столітті спостерігається зростаюча тенденція до залучення військових підрозділів демократичних країн для вирішення питань прикордонної безпеки, зокрема для стримування та контролю незаконної міграції. Розширення функцій збройних сил є відображенням появи нового типу загроз внутрішній безпеці країн, що вимагають швидкої силової нейтралізації. Йдеться, зокрема, про створення та використання потоків біженців з метою політико-економічного тиску. Вивчення унікального досвіду, який отримала Польська армія, протидіючи інструменталізованій міграції в 2021–2024 роках, дозволяє оцінити ефективність державних механізмів протидії гібридним загрозам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обговорення участі підрозділів збройних сил демократичних країн у забезпеченні безпеки національних кордонів набуває все більшої актуальності на тлі подій у Європі та США. Досвід Польщі у стримуванні міграційної кризи висвітлений у наукових працях М. Бучина та Н. Мархайчука, Д. Гусак, М. Форті, Ю. Страчук. У той же час, конкретні напрямки та методи використання армії потребують детального аналізу.

Мета статті – визначення особливостей застосування Збройних сил Польщі у забезпеченні безпеки кордону в умовах гібридних загроз – а саме у стримуванні штучної міграційної кризи на кордоні з Білоруссю, яка розпочалася у 2021 році.

Виклад основного матеріалу. Із розпадом СРСР кордон між Польщею та Білоруссю перетворився не лише на лінію географічного розмежування між країнами колишнього соцтабору, але й постав своєрідним політичним, економічним та соціокультурним бар'єром між країнами ЄС та авторитарним проросійським режимом. Попри налагодження тісних зв'язків між регіональними громадами двох країн існував ряд проблем, пов'язаних із нерозвинутою інфраструктурою, контрабандою підакцизних товарів, введенням білоруською владою політично мотивованих мит, починаючи з 2001 року. Приєднання Польщі до ЄС, запровадження у 2003 році візового режиму та скасування «спрощеного руху» для мешканців прикордонних регіонів також викликало негативні зміни у динаміці транзиту товарів та робочої міграції. [1. s. 57-58]

У 2002 і 2004 роках від О. Лукашенка пролунали перші погрози використати мігрантів, як інструмент політичного тиску та з метою отримання економічних преференцій [2, p. 13; 3, p. 118, 121]. Президент Білорусі звинувачував Польщу у небажанні пропускати через кордон натовпи «терористів» із кавказького регіону РФ та погрожував кинути на ЄС хвилю 150 тис. нелегальних мігрантів із Афганістану, Пакистану та Індії. [4]. Європейська міграційна криза 2015 року (яка цілеспрямовано створювалася авіаційними атаками РФ по цивільним територіям в Сирії з метою політико-економічного

тиску на країни ЄС [5. p. 15-20], практично не відобразилася на Польщі та її кордонах. Там було зафіксовано лише 2 тис. нелегальних перетинів кордону, у порівнянні з 1,8 млн перетинів на інших європейських маршрутах. Втім, поява надзвичайної кількості біженців з Близького Сходу в Європі викликала у польському політикумі стурбованість щодо ризиків внутрішній безпеці країни, які спричинила масова міграція з ісламських країн [6].

Штучно створена міграційна криза на спільному кордоні Білорусі із країнами ЄС у 2021 році стала відповіддю влади О. Лукашенка на санкції, запроваджені після сфальсифікованих президентських виборів 2020 року, жорсткого придушення протестів та інциденту із примусовою посадкою рейсу Ryanair у Мінську. Використання біженців у якості інструменту політичного тиску дослідники переважно характеризують як «гібридну агресію» або «гібридну операцію» [7 s. 3-5; 8]. Прем'єр-міністр Польщі М. Моравецький звинуватив О. Лукашенка у «використанні цивільного населення як зброї для сучасної гібридної війни» [9]. Прикордонну кризу також розглядали, як фазу операції «Шлюз» («Śluza»), спланованої ще у 2010–2011 роках для дестабілізації ЄС.[10]. Дослідження Польського інституту міжнародних відносин хронологічно розділяє цю операцію на дві фази. Перша, розпочата навесні 2021 року, була спрямована переважно проти Литви та Латвії. Друга, яка стартувала у серпні, зосередилася на Польщі. Вона характеризувалася вищою інтенсивністю та численними нападами мігрантів на прикордонну інфраструктуру. У серпні польська прикордонна служба зафіксувала понад 3 тисячі спроб нелегального перетину кордону з Білоруссю, тоді як у липні таких спроб було лише 170. Загалом кількість спроб у 2021 році склала 39 700 випадків [7 p. 2] .

Для завезення мігрантів в країну білоруські служби налагодили «туристичні» авіаперевезення з Іраку, Афганістану та Сирії. Мігрантам надавалися безповоротні авіаквитки до Мінська, який слугував транзитним пунктом на маршруті до їхньої кінцевої мети – Німеччини. Влада О. Лукашенка спростила процедуру отримання семиденних туристичних віз для громадян Іраку, одночасно значно підвищивши вартість консульських послуг до 2–14 тис. доларів США.[5]. Мігрантів доставляли до кордонів ЄС у супроводі білоруських прикордонників, які форсували перетин кордону, використовуючи кийки та сльозогінний газ [8. s 3]. Мігрантам видавалися світлошумові гранати, тарани та болторізи для прориву прикордонного паркану. Фіксувалися випадки, коли білоруські прикордонники особисто руйнували дротяну огорожу та засліплювали уночі польський прикордонний персонал прожекторами. [2 p. 34].

Паралельно проводились агресивні білорусько-російські інформаційні операції: через ЗМІ та соціальні мережі поширювалися сфальсифіковані повідомлення та спотворена інформація про жорстоке поводження з мігрантами, насильство, незаконність та фінансову недоцільність зусиль польського уряду [11].

Економічна стратегія впливу включала у себе погрози білоруського керівництва припинити транзит газу до ЄС та скорочення обсягів постачання нафти. Також лунали погрози щодо припинення постачання електроенергії в Україну [12]. Військово-політичний тиск був посилений проведенням російсько-білоруських військових навчань «Захід-2021», які переважно проходили на полігонах у західній частині Білорусі та за своїм сценарієм передбачали бойові дії проти країн східного флангу НАТО [7].

Білорусь, не будучи підписантом Європейської конвенції з прав людини, не мала зобов'язань щодо забезпечення прав мігрантів. Це давало їй змогу маніпулювати правовими зобов'язаннями Польщі, зокрема принципом «non-refoulement», який забороняє повертати біженців до країн, де їм загрожує небезпека. Використання законодавства як зброї, створювало для польського уряду складну дилему між дотриманням міжнародних юридичних норм та необхідністю реагувати на загрозу національній безпеці. [8]. Таким чином російське і білоруське керівництво спробували дискредитувати імідж Польщі у країнах Західної Європи та міжнародних організаціях. Це була можливість перевірити політичну єдність країн НАТО та ЄС, спроба довести їх неефективність у подоланні гібридних загроз [7 р.4].

Наплив сотень мігрантів, яких підтримували білоруські силові структури, швидко перевищив можливості польських прикордонних служб, змусивши уряд Польщі всередині серпня 2021 року залучити тисячу військовослужбовців збройних сил. Наприкінці серпня міністр оборони М. Блащак анонсував подвоєння кількості особового складу та оголосив початок спорудження системи загороджень [13]. 2 вересня президент Польщі А. Дуда видав постанову про введення надзвичайного стану на території Підляського та Люблінського воєводств [14]. В цю зону входили 183 населених пункти та смуга шириною 3 км. вздовж кордону протяжністю близько 420 км.

З вересня у цій зоні розпочалася прикордонна військова операція «Міцна підтримка» («Silne wsparcie»), до якої залучалися 1-ша та 2-га бригади Військ територіальної оборони та підрозділи з кібербезпеки. [15] У жовтні 2021 року, коли кількість спроб нелегального перетину досягла піку, Міністерство оборони Польщі залучило підрозділи армійської авіації [16], а кількість особового складу збільшилась до 10 тисяч осіб. Підрозділи територіальної оборони були підсилені 12-ою, 16-ою та 18-ою дивізіями [17]. У листопаді 2021 року кількість задіяних військовослужбовців зросла до 15 тисяч [18]. Вони організували цілодобові пішохідні, автомобільні та кінні патрулі, моніторинг водних шляхів, розвідку за допомогою БПЛА. Були залучені рятувально-пошукові групи зі службовими собаками «К-9» та організовано освітлення прикордонної території за допомогою мобільних прожекторів на щоглах. В рамках цивільно-військової співпраці була запущена телефонна гаряча лінію для інформування та

психологічної допомоги, а також проводилися тренінги з кібербезпеки для місцевих громад. [19; 20].

Важливо підкреслити, що військові підрозділи не виконували правоохоронних функцій, зокрема не проводили затримань іммігрантів. Згідно визначеного командуванням алгоритму «Знайти-Ізолювати-Захистити-Передати», військовослужбовці розшукували нелегалів; ізолювали їх від місцевого населення; надавали харчування та долікарську медичну допомогу; передавали мігрантів поліції або прикордонній службі [21]. Військовослужбовці 16-ої дивізії здійснювали охорону території будівництва постійного прикордонного паркану висотою 5 м., яке розпочалося у 2022 році [22].

Із початком широкомасштабного вторгнення РФ в Україну Польща відкрила кордони для українських біженців. Міністр оборони Польщі розпорядився відрядити 6 тис. військовослужбовців та курсантів для розвантаження прикордонних служб та здійснення гуманітарної підтримки в рамках операції «Надійна допомога» («Niezawodna pomoc»). Їх завданням стало обслуговування населення на інформаційних пунктах, роздача гуманітарної допомоги, будівництво тимчасового житла, транспортування біженців, сприяння облаштуванню дітей та осіб з особливими потребами [23]. Психологи та соціальні працівники з бригад територіальної допомоги організовували зустріч біженців на перепускних пунктах та залізничних вокзалах у Малопольському та Сілезькому воєводствах. У квітні 2022 року до допомоги біженцям також приєдналися військовослужбовці Збройних сил Канади [24]. За рік діяльності в рамках операції «Надійна допомога» підрозділи територіальної підтримали понад 2,5 млн біженців і перевезли майже 1600 тонн гуманітарних вантажів [25].

Гуманітарне сприяння українським біженцям відбувалося одночасно з продовженням заходів операції «Сильна підтримка». Станом на середину 2022 року на польсько-білоруському кордоні виконували патрулювання та охоронні завдання приблизно 7 тисяч військовослужбовців 16-ї, 12-ї механізованих та 11-ї бронекавалерійської дивізій, а також територіальної оборони [26].

У 2023 році продовження провокативних дій зі сторони білоруських служб, регулярне руйнування захисних парканів та спроби мігрантів нелегально потрапити до Польщі змушували її Прикордонну варту звертатися по допомогу армії. У липні 2023 року стартувала операція «Безпечне Підляшшя», в рамках якої до східної Польщі було відправлено тисячу військовослужбовців та понад 200 одиниць техніки в т.ч. БТР «Rosomak», зенітні комплекси «Poprad», «Hibneryt», «Spike», 120-мм міномети «Rak» та БпЛА «Байрактар». Порушення білоруськими гелікоптерами повітряного простору країни-сусіда змусило Польщу перекинути на східний кордон екіпажі і техніку 1-ї бригади армійської авіації та 25-ї повітряно-кавалерійської бригади [27]. На присутність найманців

російських ПВК на полігонах Білорусі, керівництво Польщі відреагувало, започаткувавши діяльність тренувальної оперативної групи «Ренгав» («Вагнер» у зворотному прочитанні, – прим. авт.). У серпні 2023 року польське військове відомство оголосило про збільшення військової присутності на польсько-білоруському кордоні до 10 тисяч солдатів, з яких 4 тисячі безпосередньо підтримуватимуть прикордонні служби, а решта – перебуватимуть у оперативному резерві. [28].

Гібридні атаки зі сторони Білорусі інтенсифікувалися всередині 2024 року, різко зросла кількість спроб незаконного перетину та збройних нападів мігрантів на польських солдатів. [29]. 28 травня поблизу міста Дубіче-Церківне польського солдата смертельно поранив мігрант, який перебував на білоруському боці загорожі та намагався прорватися крізь неї. Зловмисник, просунувши руку через сталеву огорожу, вдарив військовослужбовця ножем у грудну клітку. На фоні цього трагічного інциденту розгорівся скандал, пов'язаний із затриманням військовою поліцією трьох бійців 1-ї Варшавської бронетанкової бригади, які відкрили попереджувальний вогонь для зупинки агресивної групи нелегальних мігрантів. Прокуратура інкримінувала їм перевищення повноважень та створення небезпеки для життя та здоров'я інших осіб. Образ захисників країни, одягнених у наручники, як злочинців, викликав резонанс у соціальних мережах, обурення суспільства та ветеранів. Критики заявляли, що «уряд Туска більше піклується про нелегалів, які штурмують наші кордони за наказом путіна, ніж про польських солдатів!» [30]. Прем'єр-міністр Д. Туск та міністр оборони В. Косіняк-Камиш відреагували на суспільну критику низкою організаційно-кадрових змін. Крім того, головою польського уряду було прийнято рішення про необхідність змін законодавства, яке б дозволило «військовослужбовцям виконувати свою місію з охорони кордону, відчуваючи повну підтримку влади» [31]. Відповідні поправки, які регулювали застосування військової сили, були прийняті парламентом країни 26 липня 2024 року. Змінами до законодавства було запроваджено поняття «військової операції, що проводиться на території країни в мирний час». Така операція ініціюється, якщо обставини вимагають негайних дій, зокрема в ситуаціях загрози державному кордону, об'єктам критичної інфраструктури, безпеці людей або майну у значних розмірах, у тому числі, коли сил і засобів, підпорядкованих міністру внутрішніх справ, недостатньо. Зміни до Кримінального кодексу виключили відповідальність за застосування військовослужбовцями зброї та спецзасобів під час охорони кордонів при відбитті посягань на життя особи. Нові положення також гарантували фінансову підтримку військовослужбовців та компенсації судових витрат у разі кримінальних проваджень, пов'язаних із виконанням службових обов'язків [32]. Таким чином, ухвалені поправки до законів врахували реалії, пов'язані з міграційними викликами

безпеці та гарантували підтримку особовому складу у складних правових ситуаціях в умовах підвищеного ризику. Одночасно з цим, нові норми викликали критику юристів Гельсінського фонду прав людини, які наголосили на ймовірності порушень прав мігрантів і можливості зловживань у використанні армією сили [33].

Приблизно в цей же час, 10 червня 2024 року, Рада міністрів Польщі ухвалила Постанову № 58, яка дала старт реалізації програми «Східний щит» («Tarcza Wschód») вартістю 10 млрд. злотих [34]. Програма, завершення якої передбачається в 2028 році, включає у себе будівництво загороджень, фортифікаційних споруд, оснащення кордону тепловізійними камерами, високочутливими мікрофонами, аеростатами спостереження та використання штучного інтелекту для аналізу даних. Частина робіт включатиме посадку лісів, будівництво бункерів та доріг. Під час обладнання ділянки кордону протяжністю 700 км використовується досвід України та Південної Кореї, а сама лінія оборони інтегрована в систему оборони країн Балтії завдяки уніфікації технологій [35]. Військове відомство зазначає, що «Східний щит» спрямований не на боротьбу з міграцією, а для стримування ворога та захисту населення у разі нападу (мал. 1.) [36]. У жовтні 2024 року надійність елементів «Східного щита» була протестована на навчально-дослідному комплексі полігону у м. Ожиш. Саме ж будівництво загороджень, яке спочатку планувалося на весну 2025 року, було прискорено. Перша ділянка була побудована на кордоні із Калінінградською областю РФ у листопаді 2024-го оперативною групою інженерних військ. Міністерство оборони також здійснює координацію будівництва, в якому беруть участь декілька міністерств та державних агенцій [37].

У 2025 році Польща заявила про наміри інтенсифікувати зусилля із протидії гібридним загрозам та посилити підтримку оборонної готовності та розбудову прикордонної інфраструктури, як голова Ради ЄС [38]. Нова оборонна угода між Польщею та Великою Британією, що була укладена 17 січня 2025 року, передбачає спільну протидію РФ та злочинним угрупуванням, які займаються торгівлею людьми та організацією незаконної міграції [39].

Висновки: Польща отримала унікальний досвід у протидії гібридним загрозам нового типу, зокрема штучній міграційній кризі на східному кордоні. Реагуючи на гібридну агресію РФ та Білорусі, країна оперативно організувала розгортання особового складу збройних сил для підтримки прикордонних служб і стримування нелегальної міграції. Польська армія продемонструвала розвиток і впровадження інноваційних інженерних, технологічних та організаційних рішень, високий рівень співпраці із правоохоронними відомствами у надзвичайних ситуаціях. Ефективність у виконанні внутрішньодержавних безпекових завдань довели підрозділи Військ територіальної оборони, що були створені у 2017 році. Після широкомасштабного вторгнення РФ в Україну в 2022 році,

польська армія продемонструвала спроможність одночасно виконувати як гуманітарну підтримку біженців, так і стримування нелегальних іммігрантів, а також здійснювати посилення традиційних оборонних заходів. Досвід використання Польщею армії всередині країни для нейтралізації загроз національній безпеці може слугувати цінною моделлю для визначення нових завдань збройних сил в умовах сучасних викликів. Це, зокрема, стосується регулювання правових механізмів участі військовослужбовців у здійсненні внутрішньодержавних операцій, налагодження інтеграції військових і цивільних служб, визначення специфіки підготовки особового складу для виконання прикордонних завдань, створення систем прикордонних загорож із сучасними системами моніторингу. Досвід нашого західного сусіда також важливий для покращення системи прогнозування й аналізу загроз національній безпеці та розробки стратегій боротьби з ворожим інформаційним впливом на міжнародному рівні.

Література:

1. Komornicki T. Granica polsko-białoruska jako bariera przestrzenna // Współczesne problemy badawcze geografii polskiej. 2008. S. 55–70. URL: https://rcin.org.pl/Content/105#page=55
2. Sari A. Instrumentalized Migration and Belarus. Hybrid CoE Paper 17. European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats. Helsinki, 2023. 51 p.
3. Greenhill K. M. Weapons of Mass Migration: Forced Displacement as an Instrument of Coercion. Strategic Insights. Vol. 9, issue 1 (Spring-Summer 2010). Monterey, California: Naval Postgraduate School.
4. Лукашенко А. Г. Интервью Президента Республики Беларусь А. Г. Лукашенко СМИ по наиболее актуальным вопросам внешней политики. Офіційний інтернет-портал Президента Республіки Білорусь. 12.11.2002. URL: https://president.gov.by/ru/events/intervjju-prezidenta-respubliki-belarus-ag-lukashenko-smi-po-naibolee-aktualnym-voprosam-vneshnej-politiki-5901.
5. Fatahi Faz Abad K. I. Weapons of Mass Migration in the 21st Century: Russia, Belarus, and the European Union. Senior Theses. 2022. No. 98. Fordham University. P. 34.
6. Sadura P. Migrant Crisis as a Power-Seizing Strategy: The Case of Poland. Heinrich-Böll-Stiftung. 12.11.2021. URL: https://pl.boell.org/en/2021/11/12/kryzys-migracyjny-jako-strategia-zdobywania-wladzy-przypadek-polski
7. Dyner A. M. The Border Crisis as an Example of Hybrid Warfare. Polish Institute of International Affairs (PISM). Strategic File No. 2 (110), February 2022. 9 p.
8. Łubiński P. Hybrid Warfare or Hybrid Threat–The Weaponization of Migration as an Example of the Use of Lawfare–Case Study of Poland // Polish Political Science Yearbook. 2022. Vol. 51, No. 1. S. 43–55. DOI: https://doi.org/10.15804/ppsy2022103
9. Bachmann S. Is the Belarus migrant crisis a 'new type of war'? A conflict expert explains // The Conversation. 17.11.2021. URL: https://theconversation.com/is-the-belarus-migrant-crisis-a-new-type-of-war-a-conflict-expert-explains-172641
10. Pawlak Cz. Operacja „Śluza”. Polska Zbrojna. 08.08.2022. URL: https://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/37826
11. Kuśmirek K. Działania informacyjne podczas kryzysu migracyjnego na granicy polsko-białoruskiej jako zagrożenie dla odporności społeczeństwa. Bezpieczeństwo: teoria i praktyka. 2022. Nr 3. S. 311-321

12. Belarus-Poland border crisis: What's going on and who's to blame? // BBC News. 18.11. 2021. URL: https://www.bbc.com/news/world-europe-59317306

13. Wojsko Polskie wzmocni bezpieczeństwo granicy polsko-białoruskiej. Ministerstwo Obrony Narodowej. 23.08.2021. URL: https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/wojsko-polskie-wzmocni-bezpieczenstwo-granicy-polsko-bialoruskiej

14. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej. Rozporządzenie z dnia 2 września 2021 r. w sprawie wprowadzenia stanu wyjątkowego na obszarze części województwa podlaskiego oraz części województwa lubelskiego // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa: dnia 2 września 2021 r. Poz. 1612.

15. Pietrzak M. #SilneWsparcie Terytorialsów. Biuro prasowe Dowództwa Wojsk Obrony Terytorialnej. 03.09.2021. URL: https://media.terytorialsi.wp.mil.pl/informacje/691452/silnewsparcie-terytorialsow

16. Błaszczak: Wojskowe śmigłowce będą patrolować granicę. Do Rzeczy. 06.10.2021. URL: https://dorzeczy.pl/kraj/208144/blaszczak-wojskowe-smiglowce-beda-patrolowac-granice.html

17. Kowalczyk K. Szef MON zapowiada: na granicy będzie czuwać 10 tysięcy wojskowych. Polska Agencja Prasowa. 25.10.2021. URL: https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C981171%2Cszef-mon-zapowiada-na-granicy-bedzie-czuwac-10-tysiecy-wojskowych.html

18. Szef MON: to nie była spokojna noc, było wiele prób przełamania polskiej granicy. Polskie Radio. 10.11.2021. URL: https://jedynka.polskieradio.pl/artykul/2844967,Szef-MON-to-nie-by%C5%82a-spokojna-noc-by%C5%82o-wiele-pr%C3%B3b-prze%C5%82amania-polskiej-granicy

19. Silne Wsparcie: Rok wsparcia Straży Granicznej przez WOT. MILMAG. 03.09.2022. URL: https://milmag.pl/silne-wsparcie-rok-wsparcia-strazy-granicznej-przez-wot/

20. Miesiąc operacji „Silne Wsparcie". Wojsko Polskie. 03.10.2021. URL: https://www.wojsko-polskie.pl/2bot/articles/aktualnosci-w/miesiac-operacji-silne-wsparcie/

21. Kowalska-Sendek M. Jesteśmy tam, gdzie potrzeba. Polska Zbrojna. 07.11.2021. URL: https://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/35720

22. Intensywne prace przy budowie zapory na granicy polsko-białoruskiej. Wojsko Polskie. 25.01.22. URL: https://www.wojsko-polskie.pl/16dz/articles/aktualnosci-w/intensywne-prace-przy-budowie-zapory-na-granicy-polsko-bialoruskiej/

23. Miernicka M. Rusza operacja „Niezawodna pomoc". Polska Zbrojna. 14 marca 2022. URL: https://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/36758?t=Rusza-operacja-Niezawodna-pomoc-

24. Komisja Obrony Narodowej. Sprawozdanie stenograficzne z 44. posiedzenia Komisji Obrony Narodowej w dniu 7 marca 2023 r. Senat Rzeczypospolitej Polskiej. URL: https://www.senat.gov.pl/prace/komisje-senackie/przebieg,10080,1.html

25. Sura W. 365 dni wsparcia Ukrainy. Wojska Obrony Terytorialnej. 24 lutego 2023. URL: https://media.terytorialsi.wp.mil.pl/informacje/793475/365-dni-wsparcia-ukrainy

26. Kowalska-Sendek M. Wojsko niemal rok strzeże polsko-białoruskiej granicy. Polska Zbrojna. 27.06.2022. URL: https://www.polska-zbrojna.pl/home/articleshow/37539

27. Miernicka M. Napięta sytuacja na granicy polsko-białoruskiej. Polska Zbrojna. 07.08.2023. URL: https://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/40101?t=Napieta-sytuacja-na-granicy-polsko-bialoruskiej

28. Poland to set up military task force near Belarus border. Polska Agencja Prasowa. 12.08.2023. URL: https://www.pap.pl/en/news/poland-set-military-task-force-near-belarus-border

29. Zalesiński Ł. Żołnierz ranny na granicy z Białorusią. Polska Zbrojna. 28.05.2024. URL: https://www.polska-zbrojna.pl/home/articleshow/41797?t=Zolnierz-ranny-na-granicy-z-Bialorusia

30. Żandarmeria Wojskowa zatrzymała trzech żołnierzy na granicy. Do Rzeczy. 05.06.2024. URL: https://dorzeczy.pl/kraj/594846/zandarmeria-wojskowa-zatrzymala-trzech-zolnierzy-na-granicy.html

31. Zalesiński Ł. Będą zmiany w przepisach po incydencie na granicy z Białorusią. Polska Zbrojna. 07.06.2024. URL: https://www.polska-zbrojna.pl/home/articleshow/41855?t=Beda-zmiany-w-przepisach-po-incydencie-na-granicy-z-Bialorusia

32. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. Ustawa z dnia 26 lipca 2024 r. o zmianie niektórych ustaw w celu usprawnienia działań Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, Policji oraz Straży Granicznej na wypadek zagrożenia bezpieczeństwa państwa. Dziennik Ustaw. 16.08.2024. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20240001248/T/D20241248L.pdf

33. Negatywna opinia do zmian w zakresie używania środków przymusu bezpośredniego przez Straż Graniczną, Policję oraz żołnierzy Sił Zbrojnych. Helsińska Fundacja Praw Człowieka. 01.07.2024. URL: https://hfhr.pl/aktualnosci/negatywna-opinia-o-zmianach-w-zakresie-uzywania-srodkow-przymusu-przez-sluzby-mundurowe

34. Rada Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej. Uchwała nr 58 z dnia 10 czerwca 2024 r. w sprawie programu „Narodowy Program Odstraszania i Obrony – Tarcza Wschód". RM-06111-63-24.

35. Otfinowska S., Nicałek W., Małecki M., Białkowski R., Kostrzewa K., Mózgowiec K., Kuźniar A. Czym jest "Tarcza Wschód"? Wicepremier, minister obrony narodowej wyjaśnia. Polska Agencja Prasowa. 27.05.2024. URL: https://www.pap.pl/aktualnosci/czym-jest-tarcza-wschod-wicepremier-minister-obrony-narodowej-wyjasnia

36. O programie „Tarcza Wschód". Ministerstwo Obrony Narodowej. URL: https://tarczawschod.wp.mil.pl/o-programie/

37. Tarcza Wschód – inwestycja w pokój i bezpieczeństwo. Kancelaria Prezesa Rady Ministrów. 30.11.2024. URL: https://www.gov.pl/web/premier/tarcza-wschod---inwestycja-w-pokoj-i-bezpieczenstwo

38. Programme of the Presidency. Council of the European Union. 01.01.2025. URL: https://polish-presidency.consilium.europa.eu/en/programme/programme-of-the-presidency/

39. Prime Minister's Office. UK and Poland to launch new defence and security treaty in Warsaw. The UK government official website. 16.01.2025. URL: https://www.gov.uk/government/news/uk-and-poland-to-launch-new-defence-and-security-treaty-in-warsaw

References:

1. Komornicki, T. (2008). Granica polsko-białoruska jako bariera przestrzenna [The Polish-Belarusian Border as a Spatial Barrier]. *Współczesne problemy badawcze geografii polskiej,* 55–70. Retrieved from https://rcin.org.pl/Content/105#page=55 [in Polish].

2. Sari, A. (2023). Instrumentalized Migration and Belarus. European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats. *Hybrid CoE Paper 17*. Helsinki. 51 p.

3. Greenhill, K. M. (2010). Weapons of Mass Migration: Forced Displacement as an Instrument of Coercion. *Strategic Insights,* 9(1). Monterey, California: Naval Postgraduate School.

4. Lukashenko, A. G. (2002). Interv′yu Prezidenta Respubliki Belarus′ A. G. Lukashenko SMI po naibolee aktual′nym voprosam vneshnei politiki [Interview of the President of the Republic of Belarus A. G. Lukashenko with the media on the urgent foreign policy issues]. *Official Internet portal of the president of the republic of Belarus.* Retrieved from https://president.gov.by/ru/events/intervjju-prezidenta-respubliki-belarus-ag-lukashenko-smi-po-naibolee-aktualnym-voprosam-vneshnej-politiki-5901 [in Russian].

5. Fatahi Faz Abad, K. I. (2022). Weapons of Mass Migration in the 21st Century: Russia, Belarus, and the European Union. Senior Theses, 98. Fordham University. P. 34.

6. Sadura, P. (2021). Migrant Crisis as a Power-Seizing Strategy: The Case of Poland. *Heinrich-Böll-Stiftung.* Retrieved from https://pl.boell.org/en/2021/11/12/kryzys-migracyjny-jako-strategia-zdobywania-wladzy-przypadek-polski [in Polish].

7. Dyner, A. M. (2022). The Border Crisis as an Example of Hybrid Warfare. *Polish Institute of International Affairs (PISM)*. Strategic File, 2(110), February. 9 p.

8. Łubiński, P. (2022). Hybrid Warfare or Hybrid Threat–The Weaponization of Migration as an Example of the Use of Lawfare–Case Study of Poland. *Polish Political Science Yearbook*, 51(1), 43–55. DOI: https://doi.org/10.15804/ppsy2022103.

9. Bachmann, S. (2021). Is the Belarus Migrant Crisis a 'New Type of War'? A Conflict Expert Explains. *The Conversation.* 17.11.2021. Retrieved from https://theconversation.com/is-the-belarus-migrant-crisis-a-new-type-of-war-a-conflict-expert-explains-172641.

10. Pawlak, Cz. (2022). Operacja „Śluza" [Operation "Sluice"]. *Polska Zbrojna*. 08.08.2022. Retrieved from https://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/37826 [in Polish].

11. Kuśmirek, K. (2022). Działania informacyjne podczas kryzysu migracyjnego na granicy polsko-białoruskiej jako zagrożenie dla odporności społeczeństwa [Information Activities During the Migration Crisis on the Polish-Belarusian Border as a Threat to Societal Resilience*]. Bezpieczeństwo: teoria i praktyka*, 3, 311-321 [in Polish].

12. Belarus-Poland Border Crisis: What's Going On and Who's to Blame? (2021). *BBC News.* 18.11.2021. Retrieved from https://www.bbc.com/news/world-europe-59317306.

13. Ministerstwo Obrony Narodowej (2021). Wojsko Polskie wzmocni bezpieczeństwo granicy polsko-białoruskiej [The Polish Army Strengthens the Security of the Polish-Belarusian Border]. *Ministerstwo Obrony Narodowej* 23.08.2021. Retrieved from https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/wojsko-polskie-wzmocni-bezpieczenstwo-granicy-polsko-bialoruskiej [in Polish].

14. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej. (2021). Rozporządzenie z dnia 2 września 2021 r. w sprawie wprowadzenia stanu wyjątkowego na obszarze części województwa podlaskiego oraz części województwa lubelskiego [Regulation of September 2, 2021, on the Introduction of a State of Emergency in Parts of the Podlaskie and Lublin Voivodeships]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, Poz. 1612 [in Polish].

15. Pietrzak, M. (2021). #SilneWsparcie Terytorialsów [#StrongSupport for the Territorial Defense Forces]. *Biuro prasowe Dowództwa Wojsk Obrony Terytorialnej*. 03.09.2021. Retrieved from https://media.terytorialsi.wp.mil.pl/informacje/691452/silnewsparcie-terytorialsow [in Polish].

16. Do Rzeczy. (2021). Błaszczak. Wojskowe śmigłowce będą patrolować granicę [Military Helicopters Will Patrol the Border]. *Do Rzeczy*. 06.10.2021. Retrieved from https://dorzeczy.pl/kraj/208144/blaszczak-wojskowe-smiglowce-beda-patrolowac-granice.html [in Polish].

17. Kowalczyk, K. (2021). Szef MON zapowiada: na granicy będzie czuwać 10 tysięcy wojskowych [Minister of Defense Announces: 10,000 Soldiers Will Guard the Border]. *Polska Agencja Prasowa*. 25.10.2021. Retrieved from https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C981171%2Cszef-mon-zapowiada-na-granicy-bedzie-czuwac-10-tysiecy-wojskowych.html [in Polish].

18. Polskie Radio. (2021). Szef MON: to nie była spokojna noc, było wiele prób przełamania polskiej granicy [Minister of Defense: It Was Not a Quiet Night, Many Attempts Were Made to Break Through the Polish Border]. *Polskie Radio.* 10.11.2021. Retrieved from https://jedynka.polskieradio.pl/artykul/2844967,Szef-MON-to-nie-by%C5%82a-spokojna-noc-by%C5%82o-wiele-pr%C3%B3b-prze%C5%82amania-polskiej-granicy [in Polish].

19. Milmag. (2022). Silne Wsparcie: Rok wsparcia Straży Granicznej przez WOT [Strong Support: A Year of Territorial Defense Forces Supporting the Border Guard]. *MILMAG*.03.09.2022. Retrieved from https://milmag.pl/silne-wsparcie-rok-wsparcia-strazy-granicznej-przez-wot/ [in Polish].

20. Wojsko Polskie. (2021). Miesiąc operacji „Silne Wsparcie" [One Month of Operation "Strong Support"]. *Wojsko Polskie*. 03.10.2021. Retrieved from https://www.wojsko-polskie.pl/2bot/articles/aktualnosci-w/miesiac-operacji-silne-wsparcie/ [in Polish].

21. Kowalska-Sendek, M. (2021). Jesteśmy tam, gdzie potrzeba [We Are There Where We Are Needed]. *Polska Zbrojna*. 07.11.2021. Retrieved from https://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/35720 [in Polish].

22. Wojsko Polskie. (2022). Intensywne prace przy budowie zapory na granicy polsko-białoruskiej [Intensive Work on the Construction of a Barrier at the Polish-Belarusian Border]. *Wojsko Polskie.* 25.01.2022. Retrieved from https://www.wojsko-polskie.pl/16dz/articles/ aktualnosci-w/intensywne-prace-przy-budowie-zapory-na-granicy-polsko-bialoruskiej/ [in Polish].

23. Miernicka, M. (2022). Rusza operacja „Niezawodna pomoc" [Operation "Reliable Help" Begins]. *Polska Zbrojna.* 14.03.2022. Retrieved from https://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/36758?t=Rusza-operacja-Niezawodna-pomoc- [in Polish].

24. Komisja Obrony Narodowej. (2023). Sprawozdanie stenograficzne z 44. posiedzenia Komisji Obrony Narodowej w dniu 7 marca 2023 r. [Stenographic Report from the 44th Meeting of the National Defense Commission on March 7, 2023]. *Senat Rzeczypospolitej Polskiej*. Retrieved from https://www.senat.gov.pl/prace/komisje-senackie/przebieg,10080,1.html [in Polish].

25. Sura, W. (2023). 365 dni wsparcia Ukrainy [365 Days of Support for Ukraine]. *Wojska Obrony Terytorialnej*. 24.02.2023. Retrieved from https://media.terytorialsi.wp.mil.pl/informacje/793475/365-dni-wsparcia-ukrainy [in Polish].

26. Kowalska-Sendek, M. (2022). Wojsko niemal rok strzeże polsko-białoruskiej granicy [The Army Has Been Guarding the Polish-Belarusian Border for Almost a Year]. *Polska Zbrojna.* 27.06.2022. Retrieved from https://www.polska-zbrojna.pl/home/articleshow/37539 [in Polish].

27. **.** Miernicka, M. (2023). Napięta sytuacja na granicy polsko-białoruskiej [Tense Situation on the Polish-Belarusian Border]. *Polska Zbrojna*. 07.08.2023. Retrieved from https://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/40101?t=Napieta-sytuacja-na-granicy-polsko-bialoruskiej [in Polish].

28. Polska Agencja Prasowa. (2023). Poland to Set Up Military Task Force Near Belarus Border. *Polska Agencja Prasowa.* 12.08.2023. Retrieved from https://www.pap.pl/en/news/poland-set-military-task-force-near-belarus-border.

29. Zalesiński, Ł. (2024). Żołnierz ranny na granicy z Białorusią [A Soldier Was Wounded on the Border with Belarus]. *Polska Zbrojna*. 28.05.2024. Retrieved from https://www.polska-zbrojna.pl/home/articleshow/41797?t=Zolnierz-ranny-na-granicy-z-Bialorusia [in Polish].

30. Do Rzeczy. (2024). Żandarmeria Wojskowa zatrzymała trzech żołnierzy na granicy [Military Police Detained Three Soldiers at the Border]. *Do Rzeczy*. 05.06.2024. Retrieved from https://dorzeczy.pl/kraj/594846/zandarmeria-wojskowa-zatrzymala-trzech-zolnierzy-na-granicy.html [in Polish].

31. Zalesiński, Ł. (2024). Będą zmiany w przepisach po incydencie na granicy z Białorusią [Changes in Regulations After the Incident at the Belarusian Border]. *Polska Zbrojna*. 07.06.2024. Retrieved from https://www.polska-zbrojna.pl/home/articleshow/41855?t=Beda-zmiany-w-przepisach-po-incydencie-na-granicy-z-Bialorusia [in Polish].

32. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. (2024). Ustawa z dnia 26 lipca 2024 r. o zmianie niektórych ustaw w celu usprawnienia działań Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, Policji oraz Straży Granicznej na wypadek zagrożenia bezpieczeństwa państwa [Amending Certain Laws to Improve the Operations of the Polish Armed Forces, Police, and Border Guard in Case of a National Security Threat]. *Dziennik Ustaw*. Retrieved from https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20240001248/T/D20241248L.pdf [in Polish].

33. Negatywna opinia do zmian w zakresie używania środków przymusu bezpośredniego przez Straż Graniczną, Policję oraz żołnierzy Sił Zbrojnych [Negative Opinion on Changes in the Use of Coercive Measures by the Border Guard, Police, and Armed Forces]. (2024). *Helsińska Fundacja Praw Człowieka.* Retrieved from https://hfhr.pl/aktualnosci/negatywna-opinia-o-zmianach-w-zakresie-uzywania-srodkow-przymusu-przez-sluzby-mundurowe [in Polish].

34. **.**Rada Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej. (2024). Uchwała nr 58 z dnia 10 czerwca 2024 r. w sprawie programu „Narodowy Program Odstraszania i Obrony – Tarcza Wschód” [Resolution No. 58 of June 10, 2024, on the "National Deterrence and Defense Program – Eastern Shield"]. RM-06111-63-24 [in Polish].

35. Otfinowska, S., Nicałek, W., Małecki, M., Białkowski, R., Kostrzewa, K., Mózgowiec, K., Kuźniar, A. (2024). Czym jest "Tarcza Wschód"? Wicepremier, minister obrony narodowej wyjaśnia [What Is "Eastern Shield"? The Deputy Prime Minister and Minister of National Defense Explains]. *Polska Agencja Prasowa*. 27.05.2024. Retrieved from https://www.pap.pl/aktualnosci/ czym-jest-tarcza-wschod-wicepremier-minister-obrony-narodowej-wyjasnia [in Polish].

36. Ministerstwo Obrony Narodowej. (2024). O programie „Tarcza Wschód” [About the "Eastern Shield" Program]. *Ministerstwo Obrony Narodowej*. Retrieved from https://tarczawschod.wp.mil.pl/o-programie/ [in Polish].

37. Tarcza Wschód – inwestycja w pokój i bezpieczeństwo [Eastern Shield – An Investment in Peace and Security] (2024).. *Kancelaria Prezesa Rady Ministrów*. Retrieved from https://www.gov.pl/web/premier/tarcza-wschod---inwestycja-w-pokoj-i-bezpieczenstwo [in Polish].

38. **.**Programme of the Presidency. (2025). *Council of the European Union.* Retrieved from https://polish-presidency.consilium.europa.eu/en/programme/programme-of-the-presidency/.

39. Prime Minister's Office (UK). (2025). UK and Poland to Launch New Defence and Security Treaty in Warsaw. *The UK government official website.* 16.01.2025. Retrieved from https://www.gov.uk/government/news/uk-and-poland-to-launch-new-defence-and-security-treaty-in-warsaw.

УДК 94:351.853](477+100)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-1252-1263

Худолей Оксана Сергіївна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та права, Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, тел.: (067) 782-25-86, https://orcid.org/0000-0002-6185-0274

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОГО ДОСВІДУ 1991 Р. - ПОЧАТОК XXI СТ.

Анотація. У статті аналізується історичний розвиток пам'яткоохоронної справи в Україні, виділяючи ключові етапи та визначальні постаті. Приділено увагу радянському періоду, що характеризувався масовим знищеннямм релігійних об'єктів та встановлення пам'ятників, присвячених подіям Другої світової війни.

Розглядаються міжнародні документи, такі як Венеціанська хартія, Флорентійська хартія та інші, що регулюють питання охорони культурної спадщини. Підкреслюється важливість адаптації українського законодавства до міжнародних стандартів та співпраці з міжнародними організаціями, такими як ICOMOS, ICCROM та ЮНЕСКО.

У статті також йдеться про проблему автентичності пам'яток та критеріїв художньої цінності відновлюваних об'єктів. Зазначено, що в Україні часто відбувається підміна автентичних елементів новобудовами, що спотворює історичний вигляд пам'яток на прикладі міста Львова, де часто відбувається підміна автентичних елементів новобудовами, що спотворює історичний вигляд пам'яток та викликає гостру дискусію серед фахівців та громадськості щодо меж реставрації та збереження історичної достовірності. Ця проблема є особливо актуальною в умовах активного розвитку туристичної інфраструктури, коли комерційні інтереси можуть вступати в протиріччя з принципами збереження культурної спадщини.

Зроблено висновок, що виконання Україною зобов'язань щодо ратифікованих нею Конвенцій ЮНЕСКО сприятиме не тільки збереженню національно-культурної спадщини через забезпечення її відповідним потребам сьогодення правовим режимом, але й більш глибокого входження нашої країни до світового процесу культурного співробітництва. Активна участь України в діяльності цих міжнародних організацій та адаптація національного законодавства до міжнародних стандартів є важливими факторами успішного збереження культурної спадщини країни та її інтеграції у світовий культурний простір.

Ключові слова: культурна спадщина, Конвенції ЮНЕСКО , збереження, охорона.

Khudolei Oksana Serhiyivna Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of History and Law of the Cherkasy State Technological University, Cherkasy, tel.: (067) 782-25-86, https://orcid.org/0000-0002-6185-0274

PRESERVATION AND PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF GLOBAL EXPERIENCE (1991 - EARLY 21ST CENTURY)

Abstract The article analyzes the historical development of heritage preservation in Ukraine, highlighting key stages and significant figures. Special attention is given to the Soviet period, which was marked by the mass destruction of religious sites and the erection of monuments dedicated to World War II events.

The study examines international documents such as the Venice Charter, the Florence Charter, and others that regulate the protection of cultural heritage. The importance of adapting Ukrainian legislation to international standards and cooperating with international organizations such as ICOMOS, ICCROM, and UNESCO is emphasized.

The article also addresses the issue of authenticity in heritage sites and the artistic value criteria for restored objects. It is noted that in Ukraine, authentic architectural elements are often replaced with modern constructions, distorting the historical appearance of monuments. The example of Lviv is provided, where such replacements frequently occur, leading to heated debates among experts and the public regarding the limits of restoration and the preservation of historical accuracy. This issue is particularly relevant in the context of the active development of tourism infrastructure, where commercial interests may come into conflict with cultural heritage preservation principles.

The article concludes that Ukraine’s fulfillment of its obligations under UNESCO Conventions will not only contribute to the preservation of national cultural heritage by ensuring its proper legal protection but also facilitate the country's deeper integration into the global process of cultural cooperation. Ukraine’s active participation in international organizations and the adaptation of national legislation to international standards are crucial factors in the successful preservation of the country's cultural heritage and its integration into the global cultural space.

Keywords: cultural heritage, UNESCO Conventions, preservation, protection.

Постановка проблеми Охорона та збереження культурної спадщини є важливим завданням для будь-якої держави, адже культурні пам’ятки відображають історичний розвиток нації та формують її ідентичність.

На початку ХХ століття пам'яткоохоронна діяльність в Україні набирала системного характеру, що проявилося у створенні наукових і громадських організацій, зокрема Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва (1910 р.). Проте революційні події та політична нестабільність завадили належному розвитку законодавчої бази у цій сфері.

У радянський період охорона культурної спадщини здійснювалася в межах державної ідеології, що призводило до руйнування значної кількості релігійних об'єктів та інших пам'яток, які не відповідали офіційній політиці.

Попри створення у 1926 р. Українського комітету охорони пам'яток культури та прийняття відповідних законодавчих актів, підхід до збереження спадщини залишався вибірковим і політично мотивованим.

Після Другої світової війни більшість зусиль було спрямовано на увічнення пам'яті про воєнні події, тоді як автентичні історичні пам'ятки залишалися без належної уваги. Лише в 1966 р. створення Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (УТОПІК) сприяло пожвавленню пам'яткоохоронної діяльності.

З проголошенням незалежності у 1991 р. перед Україною постало завдання реформування системи охорони культурної спадщини відповідно до міжнародних норм. Прийняття Закону України «Про охорону культурної спадщини» (2000 р.) стало важливим кроком у цьому напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти збереження, охорони культурної спадщини висвітлюються в працях : О.Нестулі ,

Л. Прибеги , В. Максимова , В. Акуленка., Л. Мазур , В. Вечерського.

Метою статті:є проаналізувати особливості забезпечення збереження та охорони культурної спадщини в Україні у період з 1991 року на початку XXI століття в контексті світового досвіду.

Виклад основного матеріалу.

Турбота про долю культурної спадщини розглядається сьогодні як явище світового порядку [1,С. 4]. Належна постановка справи охорони пам'яток історії і культури в Україні має прислужитися її міжнародному визнанню як самостійної держави з самобутньою національною історією та культурою.

Нерухомі пам'ятки, тобто культурна спадщина України, завжди потребували належних умов збереження та охорони. З давніх-давен на українських теренах була започаткована традиція цієї достатньо важливої та нелегкої справи. Значні зрушення у пам'яткоохоронній справи відбулись після того, як в Україні у XIX ст. розпочався справжній археологічний бум. Упродовж XIX – початку XX ст. історія охорони культурної спадщини в Україні поповнилася новими видатними іменами, які зробили неоцінимий подвижницький внесок у збереження та охорону нерухомих пам'яток української старовини. Серед них М. Максимович і К. Лохвицький, Ю. Кулаковський і І. Каманін, багато інших учених та громадських діячів.

Свій внесок зробили й освітні, наукові, просвітницькі та громадські установи, насамперед Київський університет ім. Св. Володимира і Тимчасова комісія при ньому для розбору давніх актів Київщини, Волині та Поділля, Київська духовна академія, , Наукове товариство ім. Т. Шевченка, Історичне товариство Нестора-Літописця, Українське наукове товариство у Києві, Подільське єпархіальне історико-археологічне товариство, Полтавський церковний історико-археологічний комітет та ін. У 1910 р. було засновано Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва.

У період Української революції національні уряди намагалися поставити пам'яткоохоронну справу на більш вищий організаційний рівень із відповідною юридичною базою. У вирі буремних подій тих років М. Біляшівським було складено навіть проект Закону "Про охорону пам'яток старовини та мистецтва", якому так і не судилося бути затвердженим. Подвижницькою діяльністю в галузі збереження, охорони, дослідження та використання нерухомих пам'яток в Україні займалися тоді П. Дорошенко, Д. Багалій, В. Модзалевський, Г. Лукомський, Ф. Ернст та багато інших видатних учених.

У радянську добу української історії для збереження культурної спадщини України були організовані спочатку Всеукраїнський комітет охорони пам'яток мистецтва і старовини при Наркоматі освіти УСРР, Археологічна комісія при ВУАН, Український комітет краєзнавства, безліч наукових товариств. У 1926 р. цей процес вилився у створення єдиного пам'яткоохоронного центру – Українського комітету охорони пам'яток культури. Варто відзначити, що загальна концепція радянської охорони пам'яток у ті часи не визнавала за пам'ятки культурної спадщини старовинні релігійні об'єкти, а тому впродовж 1920-1930-х років їх було знищено тисячі й тисячі.

Окремої уваги заслуговує повоєнна вітчизняна традиція збереження та охорони пам'яток. Незважаючи на те, що лихоліття війни зруйнувало величезну кількість давніх і автентичних нерухомих пам'яток, комуністична доктрина, замість того, щоб відновити і врятувати хоч щось із того, що залишилося, змусила радянський уряд України слідкувати за процесом масового фінансування та встановлення пам'ятників, присвячених подіям Другої світової війни.

На початку 1950-х рр. вони складали 90 % від усіх нерухомих пам'яток в Україні. Втім знайшлися на українській землі й ті інтелектуальні сили, які не залишилися байдужими до культурної спадщини своєї Батьківщини.

У 1966 р. було створено Українське товариство охорони пам'яток історії та культури (УТОПІК) на чолі з П.Т. Троньком. У 1978 р. республіканська влада вирішила дещо впорядкувати юридичну базу пам'яткоохоронної справи і видала Закон "Про охорону і використання пам'яток історії та культури" [2].

Посильний внесок у збереження та охорону нерухомих пам'яток із радянських часів роблять академічні установи (Інститут історії України,

інститут археології, інші заклади), наукові часописи (“Український історичний журнал”, “Пам’ятки України” тощо).

Можемо стверджувати, що незалежна Україна успадкувала чималу традицію пам’яткоохоронної справи. Проте, остання не могла, особливо, з огляду на невідповідність старого радянського законодавства, задовольняти нову концепцію збереження та охорони нерухомих (як власне і рухомих) пам’яток в Україні.

Від минулих історичних епох залишився лише досвід у цій справі. Досить довгий час у нашій державі не було новітньої юридичної бази для пам’яткоохоронної справи, аж поки Закон України “Про охорону культурної спадщини” від 8 червня 2000 р. [3] не упорядкував її відповідно до світових стандартів. На порядок денний було винесено проблему узгодження сучасних українського законодавства про збереження та охорону нерухомих пам’яток із нормами світової охорони пам’яток. Тож, розглянемо деякі з них.

Для історичних пам’яток містобудівництва величезне значення має Венеціанська хартія, яка була прийнята II Міжнародним конгресом архітекторів і технічних спеціалістів із питань історичних пам’яток, що проходив у Венеції 25-31 травня 1964 р. [4; С.472]. У ній, зокрема, було дано чітке визначення поняття “історичне пам’ятка”, яке лягло в основу сучасного українського законодавства та пам’яткознавства.

У 1972 р. організація з питань освіти, науки і культури при ООН (ЮНЕСКО) прийняла Конвенцію про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, в якій було здійснено спробу дати визначення терміну “культурна спадщина”. Наприкінці 1980-х – упродовж 1990-х рр. ця авторитетна світова організація занесла до своїх списків найцінніших пам’яток світової культури Софійський заповідник та Києво-Печерську лавру у Києві та історичний центр міста Львова із Замковою горою.

Слід згадати також Флорентійську хартію 1981 р., яка віднесла до історичних пам’яток сади і ландшафти. Міжнародна рада з питань пам’яток та історичних місць (ІКОМОС) у 1987 р. прийняла “Міжнародну хартію про охорону історичних міст”. Під поняттям “історичне місто” хартія розуміє великі і малі історичні міста, історичні центри і квартали з їх природним чи то створеним людиною середовищем, які, “окрім власних якостей історичного документу, уособлюють цінності, властиві традиційним міським цивілізаціям”.

Всі документи ЮНЕСКО, як відомо, носять рекомендаційний характер. Тож, держави, які хочуть залучитися до світового процесу з охорони пам’яток, упорядковують своє законодавство відповідно до світових норм і засновують відповідні інституції. У незалежній Україні вже існують Український національний комітет ІКОМОСу. Наша держава співпрацює також із Міжнародною радою музеїв (ІКОМом) та Міжнародним центром досліджень у галузі консервації та реставрації культурних цінностей (ІККРОМом).

Втім залишається багато проблем узгодження української пам'яткоохоронної справи з нормами, прийнятими для охорони нерухомих пам'яток у світі. Так, Ризька хартія 2000 р. "Про автентичність та історичну реконструкцію культурної спадщини" [5] наголошує, що "потреба у реконструкції має визначатися шляхом відкритих і вичерпних консультацій між причетними до справи державними й місцевими уповноваженими органами та громадськістю", [5] чого у нас поки що не спостерігається. Ще більш гострим є питання автентичності та критерію високої художньої цінності відновлюваних пам'яток.

В Україні виникла, наприклад, проблема, що робити з обелісками і пам'ятниками воїнам-визволителям, яких у свій час було наставлено тисячами, а зараз зруйновано, – де природою, а де й "мисливцями за кольоровим металом". Оскільки багато нерухомих пам'яток відносяться до радянської культурної спадщини, часто вони стають об'єктом не стільки громадського поцінування, скільки певної політичної спекуляції, що для провідних країн світу є взагалі абсурдом тощо.

Варто погодитися із дослідниками, які вважають, що "для України, яка зазнала значних культурних втрат, зокрема, внаслідок колоніальної політики Російської імперії, антирелігійних кампаній радянської влади, грабежів та руйнувань нацистів під час Другої світової війни, міжнародне співробітництво у сфері охорони культурних цінностей має особливе значення" [6,С.2]. Україна, будучи учасницею всіх Конвенцій ЮНЕСКО, поступово окреслює свою міжнародно-правову позицію стосовно участі у всесвітньому культурному співробітництві, зокрема, у сфері повернення незаконно переміщених культурних цінностей [6,С. 2].

Норми Конвенції 1972 р. щодо культурної спадщини на міжнародному рівні знаходять подальший розвиток і втілення, насамперед у двох формах. Одна з них є практичною і відбувається у вигляді здійснення програм із рятування культурної спадщини – міжнародних кампаній. Друга – теоретичною, власне розвитком принципів і положень Конвенції через їх утілення в інших міжнародних актах, насамперед, у документах ЮНЕСКО і міжурядових конференцій, що відбулася в Мехіко в 1982 р.

У нормах Конвенції 1972 р. дуже вдало збалансовані повага до суверенітету держав та їх права на свою культурну спадщину і, з іншого боку, принцип спільної відповідальності людства за збереження всесвітньої спадщини. Але існують й певні прогалини, і зокрема, недостатня увага до відповідальності держав за спричинення шкоди культурній спадщині інших народів і до превентивної протидії руйнівним чинникам.

Актуальність реалізації норм ЮНЕСКО в пам'яткоохоронному законодавстві України, крім міжнародно-правових зобов'язань, зумовлена також рядом підстав внутрішнього характеру – зокрема, відсутністю концепції

державної політики в цій сфері, а також застарілістю відповідного законодавства, яке складається переважно з актів, прийнятих у 1970-80-х роках, за інших економічних та соціально-політичних умов.

Українське законодавство до початку 1990-х років ґрунтувалося на ідеологемі про співіснування в кожній національній культурі двох культур – демократичної та буржуазної. Зрозуміло, що це позначалося й на правовому регулюванні охорони пам'яток – в цій сфері не знаходилося місце для втілення об'єктивних підходів [6, С.10].

На думку В. Максимова, незадовільним в Україні є стан інформації про виконання Конвенції ЮНЕСКО. Це стосується як зовнішнього, так внутрішнього напрямків. У 2001 р. він зауважує, що "досі відсутні офіційні переклади Конвенцій 1970 і 1972 рр.", а їхня ратифікація у 1988 р. "здійснювалися на підставі російських перекладів" [6, С.11].

Україна, згідно з приписами Конвенції ЮНЕСКО, несе також зобов'язання щодо участі у міжнародному культурному співробітництві з метою охорони всесвітньої культурної спадщини, надання міжнародної допомоги, обміну інформації про виконання норм Конвенції тощо. Загальна координація участі України у діяльності ЮНЕСКО, її структура та заходи здійснюються утвореною Указом Президента від 9 листопада 1995 р. Національною комісією у справах ЮНЕСКО.

На думку юристів, виконання Україною зобов'язань щодо ратифікованих нею Конвенцій ЮНЕСКО буде сприяти не тільки збереженню національно-культурної спадщини через забезпечення її відповідним потребам сьогодення правовим режимом, але й більш глибокого входження нашої країни до світового процесу культурного співробітництва" [7,С.13]. Певна річ, з юристами погоджуються пам'яткоохоронці, особливо в тій частині, де "виконання приписів Конвенцій ЮНЕСКО буде сприяти загальному вдосконаленню пам'яткоохоронного законодавства, практичному збереженню і використанню пам'яток а в результаті – як найповніші реалізації прав людини у сфері культури" [6, С.14].

Організуючою і координуючою структурою у даній сфері є Міжнародний комітет охорони культурної і природної спадщини який діє при ЮНЕСКО. Він складає поповнює і періодично публікує "Список всесвітньої спадщини, до якого на сьогодні внесено 500 об'єктів" [8,С. 7]. Охорона об'єктів історичного культурного і природного значення, не внесених до відповідних списків, є предметом турботи відповідного національного законодавства. Зокрема, за ст. 297-ою Кримінального кодексу України умисне знищення, руйнування чи псування пам'яток історії або культури може бути покаране позбавлення волі на строк від трьох до восьми років [9,С. 7].

Як свідчить практика, відповідне законодавство, на жаль, практично не застосовується, хоча фактів руйнування і псування пам'яток історичного,

культурного і природного значення надзвичайно багато. Така вседозволеність, врешті-решт, призводить до духовного зубожіння і аж ніяк не вписується у концепцію охорони відповідних об'єктів як на міжнародному так і національному рівнях [9,С. 7].

В. Акуленко вважає, що актуальною залишається Концепція Пакту Реріха. Дотепер на всесвітньому рівні не прийнято документа, норми якого б захищали б пам'ятники без будь-яких застережень. В. Акуленко відзначає, що в наш час, коли виникають локальні війні, винищуються цілі етнічні групи та народності, посилюються релігійні конфлікти, постає загроза знищення первісних основ культури через засилля масової культури. Ідеї пакту Реріха у зв'язку з цим набувають ще більшої сили [10, С. 11].

У самому серці Львівського історико-архітектурного заповідника який входить до списків світової спадщини ЮНЕСКО стався фактично акт вандалізму. На вулиці Вірменській, 31, де тішить око своєю унікальністю стиль французького класицизму кінця XVIII ст., на другому поверсі під час ремонтних робіт зрізали металеві решітки, що огороджували французькі балкони. А перед тим старовинні дерев'яні вікна замінили на пластикові... Решітки замінили новими, які мають зовсім інший малюнок. Загалом на фасаді цієї будівлі є чотири французькі балкони, два з них залишилися в первісному вигляді, а інші два стали новобудовами [11,С. 2]. "Хто зобов'язаний карати за знищені історичні пам'ятки. Їх нищать, але відповідальності практично ніхто не несе" [11,С. 2], – обурюються українські пам'яткоохоронці. Маємо ще один приклад порушення головного закону у сфері охорони культурної спадщини. Це порушення ст.24 Закону України "Про охорону культурної спадщини", що тягне за собою кримінальну відповідальність [11, С.2]. К. Сліпченко і А. Горуна акцентують увагу на тому, що "у Львові існують відповідні структури та нажаль вони не виконують приписів ЮНЕСКО" [11,С. 2].

Не байдужою до долі своєї спадщини стала переважно львівська громадськість, яка вже не один рік стурбована численними порушеннями. Пам'яткоохоронці не відкидають можливість того, що ЮНЕСКО поставить питання про виключення Львова зі списків всесвітньої спадщини [12.С. 2]. Усе це, на їхню думку, з достатньою виразністю свідчить про те, що в Україні відбуваються трансформаційні процеси, що пов'язані з удосконаленням державної політики як з вітчизняним законодавством так і намаганням виконання міжнародних угод [12,С. 2].

У міжнародної наукової громадськості, як і серед українських кіл, викликає занепокоєння триєдина проблема збереження автентичності пам'яток, визначення припустимих меж відтворення, з'ясування небезпечності фальсифікації культурних цінностей. Свідченням цього стала регіональна конференція на тему: "Культурна спадщина: автентичність і історична реконструкція",

організована ICOMOS з ініціативи ICCROM на запрошення Латвійської національної комісії UNESCO та Державної інспекції й охорони культурної спадщини Латвії у співпраці з Комітетом світової спадщини та фондом культурного надбання Латвії.

Конференція відбулася в Ризі 23-24 жовтня 2000 року. У ній взяли участь делегації Естонії, Латвії, Литви, та України, спільно з колегами з ICCROM, Канади, США й Великобританії. Результатом їх роботи стала Ризька хартія про автентичність та історичну реконструкцію культурної спадщини. У цьому документі виявлено цілком науковий, зважений підхід до проблеми: підкреслено абсолютну цінність автентичної пам'ятки і наголошено на вкрай обережному й обмеженому застосуванні копіювання культурної спадщини, яке в принципі є підміною свідчення минулого, бо кожен архітектурний витвір має відображати той час, коли він створений [13,С. 37].

Про важливість цього міжнародного документу для України годі й говорити, на території якої брутально насаджувалися не те щоб "чужоземні", а просто антинаціональні культурні пам'ятки.

Дуже повчальним для українців прикладом слугує небачена у світових масштабах відбудова буквально з фундаментів, цілих кварталів давньої забудови цілком зруйнованого костелу святого Яну XV століття, повністю знищених давніх укріплень – знаменитого барбакану та королівського замку XIV-XVI ст., десятків старовинних будинків, що складали Старе Місто у Варшаві. Їх відбудовували майже два десятиліття. Тепер це гордість польської реставрації.

Однак автор програм і засад відбудов Старого Міста професор Ян Захватович, висунув власну концепцію. Вона стала не лише для поляків, а й для всього світу теоретичним обґрунтуванням відтворених цілком втрачених пам'яток. Обстоюючи ідею відбудови зруйнованих пам'яток професор Ян Захватович стверджував, що національні інтереси, які є чинником ідентифікації нації у реставрації, мають домінувати над високими професійними доктринами. Саме з подачі Я. Захватович закріпився термін "реституція", який означає відбудову цілком втраченої пам'ятки. Відбудова архітектурного комплексу Старого Міста у Варшаві стала великомасштабним прикладом реституції.

Такої грандіозної відбудови, як Старе Місто у Варшаві, світова практика реставрації не знала. Однак вершиною визнання результатів діяльності Я. Захватович стало включення Старого Міста у Варшаві до Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО.

Чимало прикладів сучасної реституції архітектури подали країни колишньої Югославії. Там відбудовано і відбудовуються дощенту зруйновані у ході нещодавніх воєнних дій храми, мости, замки.

Отже, світовий досвід свідчить про широке застосування відновлення цілком втрачених архітектурних пам'яток. І якщо в Афінській Хартії 1931 року

реставраційна практика заперечує ідею повного відновлення втрачених пам'яток, то після досвіду Старого Міста у Варшаві стався своєрідний прорив у цьому напрямку.

У багатьох країнах світу відбудову зруйнованих, особливо цінних мистецьких шедеврів почали розглядати як відродження загальнонаціональних цінностей. Як результат – відтворення пам'яток передбачено міжнародними нормативними актами. Вперше це визнано у Рекомендаціях ЮНЕСКО про охорону культурної і природної спадщини 1972 року, а в такому ж документі прийнятому у Варшаві в 1976 році зазначено, що під охороною пам'яток, з-поміж іншого, слід розуміти "відновлення та відродження до життя історичних або традиційних ансамблів". У Дрезденській декларації 1982 року визнано допустимим повне відновлення зруйнованих пам'яток видатного значення [14, С.4].

Висновки. У підсумку зауважимо, що відповідно до світових норм збереження та охорони нерухомих пам'яток в Україні з 1991р. - початку XXI століття намітилися непогані тенденції. Держава підтримує у цій площині діяльність ЮНЕСКО на міжнародному рівні і в самій Україні.

Відповідно до цього вдосконалюється в межах можливого національне законодавство, пожвавлюється робота в пам'яткоохоронних структурах, і, що є найважливішим, налагоджується контакт із закордоном, оскільки довгий час Україна перебувала за "залізною завісою" від прогресивних західних напрацювань у цій галузі. Водночас варто пам'ятати, що дотримання світових стандартів вітчизняною пам'яткоохоронною справою приваблює до культурної спадщини України іноземних туристів.

Схвальної оцінки заслуговує вихід юридичного забезпечення пам'ятко-охоронної справи України на рівень міжнародних стандартів. Тут задіяні Венеціанська хартія (1964 р.), Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини Організації з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) при ООН (1972 р.), Флорентійська хартія про сади і ландшафти (1981 р.), Ризька хартія "Про автентичність та історичну реконструкцію культурної спадщини" (2000 р.) та багато інших. Україна стала членом багатьох світових організацій та комітетів зі охорони культурної спадщини, що значно підвищило її міжнародний імідж та туристично-екскурсійний потенціал.

Література:

1. Нестуля О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії). – К.; Полтава, 1994. – 239с.

2. Закон України "Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» // Відомості Верховної Ради – 2007. – № 33. – Ст. 440.

3. Закон України "Про охорону культурної спадщини" // Урядовий кур'єр. – 2000. – 12 липня. – С. 9-16.

4. Прибєга Л. Венеціанській хартії – 40 років // Відлуння Віків. – 2004. – № 2. – С. 3-4.

5 Ризька хартія про автентичність та історичну реконструкцію культурної спадщини // Пам'ятки України. – 2001. – Ч.4.– С. 75-78.

6. Максимов В.В. Правова охорона культурних цінностей у конвенціях ЮНЕСКО: Автореферат дисертації кандидата юридичних наук: 12.00.11. / Національна академія наук України Інститут держави і права ім. В.М.Корецького – К., 1997. – 16 с.

7. Омелянчук І. Улас Самчук повернувся у бронзі // Урядовий кур'єр. – 2005. – 3 березня. – С. 14.

8. Беломесяцев А. Архітектура чи кон'юнктура? // Урядовий кур'єр. – 2005. – 6 жовтня – С. 5.

9. Шемшученко Ю. Загальна спадщина людства // Збереження історико-культурних надбань Сіверщини: Матеріали четвертої науково-практичної конференції. – Глухів: РВВГДПУ, 2005. – С. 6-7.

10. Акуленко В., Мазур Л. Пакт Реріха – оберіг культурної спадщини народів // Збереження історико-культурних надбань Сіверщини: Матеріали четвертої науково-практичної конференції. – Глухів: РВВГДПУ, 2005. – С. 8-14.

11. Сліпченко К., Горуна А. Зрізана спадщина // Львівська газета. – 2005. – 29 вересня. – С. 2.

12. Правові проблеми охорони пам'яток історії та культури // Пам'ятки України. – 1992. – Ч.2-3. – С. 80-85.

13. Вечерський В. Від редактора Державного реєстру національного культурного надбання // Пам'ятки України. – 1999. – № 2-3. – С. 1-2.

14. Чобіт Д. Гріхи перед святинею Мазепи // Літературна Україна. – 2005. – 21 квітня. – С. 4.

References:

1 Nestulia, O. (1994). Bilia vyrokiv derzhavnoi systemy okhorony pam'iatok kultury v Ukraini (doba Tsentral'noi Rady, Het'manshchyny, Dyrektorii) [At the origins of the state system of cultural heritage protection in Ukraine (era of the Central Rada, Hetmanate, Directory)]. K.; Poltava. 239 p. [in Ukrainian].

2 Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro okhoronu kul'turnoi spadshchyny» [Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine «On the Protection of Cultural Heritage»"]. (2007). Vidomosti Verkhovnoi Rady – Bulletin of the Verkhovna Rada, (33), Art. 440. [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy "Pro okhoronu kul'turnoi spadshchyny" [Law of Ukraine "On the Protection of Cultural Heritage"]. (2000, July 12). Uriadovyi kur'ier – Government Courier, pp. 9-16. [in Ukrainian].

4. Prybieha, L. (2004). Venetsians'kii khartii – 40 rokiv [Venice Charter – 40 years]. Vidlunnia Vikiv – Echoes of Centuries, (2), 3-4. [in Ukrainian].

5. Ryz'ka khartiia pro avtentychnist' ta istorychnu rekonstruktsiiu kul'turnoi spadshchyny [Riga Charter on Authenticity and Historical Reconstruction of Cultural Heritage]. (2001). Pam'iatky Ukrainy – Monuments of Ukraine, (4), 75-78. [in Ukrainian].

6. Maksymov, V.V. (1997). Pravova okhorona kul'turnykh tsinnostei u konventsiiakh YuNESKO [Legal protection of cultural values in UNESCO conventions] (Abstract of PhD diss.). Natsional'na akademiia nauk Ukrainy Instytut derzhavy i prava im. V.M.Korets'koho – National Academy of Sciences of Ukraine, V.M.Koretsky Institute of State and Law, Kyiv. 16 p. [in Ukrainian].

7. Omelianchuk, I. (2005, March 3). Ulas Samchuk повернувся u bronzi [Ulas Samchuk returned in bronze]. Uriadovyi kur'ier – Government Courier, p. 14. [in Ukrainian].

8. Belomiesiatsiev, A. (2005, October 6). Arkhitektura chy kon'iunktura? [Architecture or conjuncture?]. Uriadovyi kur'ier – Government Courier, p. 5. [in Ukrainian].

9. Shemshuchenko, Yu. (2005). Zahal'na spadshchyna liudstva [Common heritage of mankind]. Zbereshennia istoryko-kul'turnykh nadban' Sivershchyny: Materialy chetvertoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Preservation of historical and cultural heritage of Sivershchyna: Materials of the fourth scientific-practical conference. Hlukhiv: RVVHDPU, pp. 6-7. [in Ukrainian].

10. Akulenko, V., & Mazur, L. (2005). Pakt Rerikha – oberih kul'turnoi spadshchyny narodiv [The Roerich Pact – guardian of the cultural heritage of peoples]. Zbereshennia istoryko-kul'turnykh nadban' Sivershchyny: Materialy chetvertoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Preservation of historical and cultural heritage of Sivershchyna: Materials of the fourth scientific-practical conference. Hlukhiv: RVVHDPU, pp. 8-14. [in Ukrainian].

11. Slipchenko, K., & Horuna, A. (2005, September 29). Zrizana spadshchyna [Cut heritage]. Lvivs'ka hazeta – Lviv Newspaper, p. 2. [in Ukrainian].

12. Pravovi problemy okhorony pam'iatok istorii ta kul'tury [Legal problems of protecting historical and cultural monuments]. (1992). Pam'iatky Ukrainy – Monuments of Ukraine, (2-3), 80-85. [in Ukrainian].

13. Vechers'kyi, V. (1999). Vid redaktora Derzhavnoho peestru natsional'noho kul'turnoho nadbannia [From the editor of the State Register of National Cultural Heritage]. Pam'iatky Ukrainy – Monuments of Ukraine, (2-3), 1-2. [in Ukrainian].

14. Chobit, D. (2005, April 21). Hrikhy pered sviatyniu Mazepy [Sins before the shrine of Mazepa]. Literaturna Ukraina – Literary Ukraine, p. 4. [in Ukrainian].

УДК 625. 1 (09)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-2(32)-1264-1279

Янін Володимир Андрійович кандидат історичних наук, докторант кафедри екології та безпеки життєдіяльності, Державний університет інфраструктури та технологій МОН України, м. Київ, тел: (067) 530-15-39, https://orcid.org/0000-0002-6299–8924

Л.П. ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ ПРО ПРОЕКТОВАНІ ПІД'ЇЗНІ ЗАЛІЗНИЦІ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ: ІСТОРИЧНО-АРХЕОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД

Анотація. Метою статті є введення до наукового обігу матеріалів про будівництво під'їзних залізничних колій в межах Київської губернії другої половини XIX ст. у трактуванні Л.П. Добровольського. Важливим є характеристика ліній залізниць, які простяглися серед могильників та змієвих валів поблизу Києва.

Автором статті вперше проведено історико-наукове дослідження праць Л.П. Добровольського про під'їзні залізничні колії Київської губернії другої половини XIX – поч. XX століть, адже до сьогодні історики науки та археологи здійснювали лише фрагментарні спроби з'ясувати стан і ступінь вивчення окремих аспектів означеної теми, про що свідчать деякі публікації в енциклопедіях.

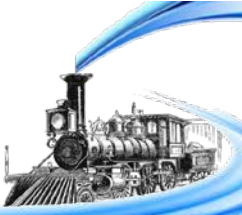
Аналіз творчої спадщини Л.П. Добровольського має значну вагу для розуміння історії під'їзних колій на Київщині, їх топографічний опис в контексті археологічних пам'яток.

В історичній науці відсутні комплексні узагальнюючі дослідження з задекларованої проблеми, зроблено лише окремі спроби в цьому напрямі, які мають фрагментарний характер, зумовлений тематичними, чи хронологічними межами.

З'ясування фактологічного рівня, якісної повноти історичної та археологічної інформації у статті Л.П. Добровольського, а також виокремлення його внеску у вивчення теми, дозволило розкрити особливості історіографічного дискурсу про під'їзні залізничні колії на Київщині другої половини XIX – поч. XX століть.

Л.П. Добровольський своєю статтею фактично заповнив прогалину в історії залізничного транспорту і, в тому числі в археологічному аспекті.

У статті детально розглядаються лінії під'їзних колій, описаних Л.П. Добровольським у поєднанні з описом археологічного матеріалу: могильників, звичайних могил, змієвих валів Києва та його околиць. Для сучасних

залізничників дана стаття має важливий інтерес, оскільки вона містить багатий фактологічний матеріал, який на сьогодні забутий і не використовується ні залізничниками, ні студентами-залізничниками, які вивчають дисципліну «історія залізничного транспорту». Відомо, що створення досконалих шляхів сполучення мало вирішальне значення для перспективи розвитку капіталізму, особливо в такій країні, як царська Росія, з її неосяжними просторами і величезними відстанями. Під‘їзні колії в цьому процесі відіграють особливу роль. Дана стаття відкриває низку цікавих залізниць означеного періоду, більшість з яких до нас не дійшли. Стаття Л.П. Добровольського засвідчила, що будівництво під’їзних колій не завдало шкоди з археологічного погляду, а навпаки, дозволило детально оцінити напрями залізниць на Київщині. Оскільки Л.П. Добровольський автор низки монографій про топографію Києва, про Змієві вали біля Києва, про могильники, поховання давніх людей, йому було легко розібратися з напрямами будівництва під’їзних колій. Ось чому дана, чи не єдина праця в царині історії залізниць на Київщині має таке вагоме значення для сучасників.

Ключові слова: Л.П. Добровольський, залізничний транспорт, під’їзні колії, археологія, історія

Yanin Volodymyr Andriiovych Ph.D. doctorant State University of Infrastructure and Technologies, Kyiv, tel.: (067) 530-15-39, https://orcid.org/0000-0002-6299–8924

L.P. DOBROVOLSKYI ABOUT DESIGNED APPROACH RAILWAYS OF KYIV PROVINCE: HISTORICAL AND ARCHAEOLOGICAL VIEW

Abstract. The purpose of the article is to introduce into the scientific circulation of materials on the construction of access railway tracks within the boundaries of Kyiv province in the second half of the 19th century in the interpretation of L.P. Dobrovolskyi. It is important t o characterize the railway lines that ran among burial grounds and serpentine embankments near Kyiv.

For the first time, the authors of the article conducted a historical and scientific study of the work of L.P. Dobrovolskyi about the approach railway tracks of the Kyiv province of the second half of the 19th century - the beginning of 20th centuries, because until today historians of science and archaeologists have made only fragmentary attempts to find out the state and degree of study of certain aspects of the given topic, as evidenced by some publications in encyclopedias.

Analysis of the creative heritage of L.P. Dobrovolskyi is of great importance for understanding the history of access tracks in the Kyiv region, their topographical description in the context of archaeological monuments.

In historical science, there are no comprehensive generalizing studies on the declared problem, only separate attempts have been made in this direction, which have a fragmentary character, determined by thematic or chronological boundaries.

Clarification of the factual level, qualitative completeness of historical and archaeological information in the article by L.P. Dobrovolskyi, as well as highlighting his contribution to the study of the topic, made it possible to reveal the peculiarities of the historiographical discourse about the approach railway tracks in the Kyiv region in the second half of the 19th century - the beginning of 20 centuries.

With his article, L.P. Dobrovolskyi actually filled a gap in the history of railway transport, including in the archaeological aspect.

The article examines in detail the lines of approach tracks described by LP. Dobrovolskyi in combination with a description of archaeological material: burial mounds, ordinary graves, serpent ramparts of Kyiv and its surroundings. For modern railway workers, this article is of great interest, as it contains rich factual material, which is currently forgotten and is not used by either railway workers or railway students who study the discipline "history of railway transport". It is known that the creation of perfect communication routes was of crucial importance for the prospects of the development of capitalism, especially in such a country as Tsarist Russia, with its vast expanses and vast distances. Driveways play a special role in this process. This article reveals a number of interesting railways of the specified period, most of which have not reached us. Article by L.P. Dobrovolskyi testified that the construction of access tracks did not cause any damage from an archaeological point of view, but on the contrary, it allowed for a detailed assessment of the directions of railways in the Kyiv region. Since L.P. Dobrovolskyi is the author of a number of monographs about the topography of Kyiv, about the Zmiev ramparts near Kyiv, about cemeteries, burials of ancient people, it was easy for him to understand the directions of construction of access roads. That is why this, if not the only, work in the field of the history of railways in the Kyiv region is of such great importance for contemporaries.

Keywords: L.P. Dobrovolskyi, railway transport, driveways tracks, archeology, history

Вступ. Історик Р.С. Шибут у своїй статті зазначає: «Так сталося, що історію науки ми знаємо в основному за іменами вчених, відомих нам своїми відкриттями, законами, формулами. А скільки дослідників природи, які своєю щоденною кропіткою працею сприяли появі нових знань, залишаючись при цьому в тіні!» [1]. До таких дослідників з повним правом слід віднести нашого земляка Леоніда Павловича Добровольського.

Аналіз творчої спадщини Л.П. Добровольського має значну вагу для розуміння історії під'їзних колій на Київщині, а їхній топографічний опис важливий в контексті археологічних пам'яток.

Постановка проблеми. Звичайно, Леонід Павлович Добровольський – знаменитий український історик, києвознавець, натхненник багатьох досліджень Київщини, завдяки чому з'явилася низка його праць з топографії Києва та його околиць. Майже всі його праці стали сьогодні бібліографічною рідкістю і разом з цим знаком пам'яті і вдячності його важливого і великого шляху, пройденого ним. Праці Л.П. Добровольського слугують нам основними віхами в основних датах минулого України, особливо Київщини. Сьогодні нам є що любити, чим гордитися, і що пам'ятати з творчості Л.П. Добровольського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Талановитий краєзнавець і вдумливий вчений Леонід Павлович Добровольський на жаль сьогодні у нас майже забутий. Ми знайшли лише декілька статей про нього. Так, в «Енциклопедії Сучасної України» Г.П. Герасимова у своїй статті наводить лише чотири розвідки про життя та діяльність Л.П. Добровольського [2]. Ці розвідки важливі для нас, бо вони написані сучасниками і однодумцями [3–6]. Оскільки ми готуємо докторську дисертацію про залізничний транспорт України, дослідження П.Л. Добровольського у сфері будівництва залізниць на Київщині для нас є надзвичайно важливі.

Мета статті – введення до наукового обігу матеріалів про будівництво під'їзних залізничних колій в межах Київської губернії другої половини XIX ст. у трактуванні Л.П. Добровольського. Важливим є характеристика ліній залізниць, які простяглися серед могильників та змієвих валів поблизу Києва.

Виклад основного матеріалу. Л.П. Добровольський народився у 1867 р. в с. Кичинці Канівського повіту Київської губернії, нині Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, помер у м. Києві у 1929 р., похований на Лук'янівському цвинтарі.

Л.П. Добровольський – учень всесвітньо відомого історика В.Б. Антоновича. Він професор методики викладання історії. Член Українського Наукового товариства, Історичного товариства Нестора-літописця, Всеукраїнського археологічного Комітету (з 1927 р.). Леонід Добровольський закінчив історично-філологічний факультет Університету Святого Володимира у Києві у 1890 р. Після закінчення університету якийсь час вчителював, керував екскурсіями по Києву, збирав історичну літературу та бібліографію. Після більшовицького перевороту у 1917 р. працював на Вищих Жіночих курсах у Києві, деякий час очолював Педагогічний музей, викладав у Київському Інституті Народної освіти методику історії та суспільствознавства. Був членом Постійної комісії для складання історично-географічного словника українських земель, а також членом Комісії старого Києва та Правобережжя ВУАН. З 1928 р. його обирають завідувачем бібліотеки Київської школи № 6.

Разом з такою насиченою громадською діяльністю Л.П. Добровольський написав низку праць з топографії Києва та його околиць. Найбільш відомими є

такі: «Змієві вали поблизу Києва» (1908) [7], «Забуті межі давньої Київщини (1909) [8], «До питання про давні укріплення в околицях Києва» (1912) [9], «Літописний Дорогожич. До питання про давніші київські приміські укріплення (з планом північно-західної частини Києва» (1913) [10], «Київські укріплення і Золоті Ворота» (1926) [11], «З минулого Хотівської околиці Києва» (1927) [12], «Колишній наддніпрянський оборонний вал під Києвом: Мриги-Конча» (1927) [13].

Л.П. Добровольський написав також низку праць: «Повстання декабристів на Україні» (1926) [14] «Повстання Чернігівського полку» (1926) [15], «Польський історик Руликовський про Київську землю» (1928) [16], «В.Б. Антонович у працях про Київщину та Київ (1929) [17], «В.С. Іконніков про Київ та місцеве минуле» (1929) [18], «Київщина та Київ у працях М.С. Грушевського: Ювілейний збірник на пошану академіку М.С. Грушевському з нагоди його 60-річчя» (1928) [19].

Серед такого розмаїття публікацій Л.П. Добровольського певним чином виділяється його стаття «Проектовані під'їзні залізниці в межах Київської губернії з історично-археологічного погляду», опублікована в «Записках історично- філологічної секції Українського Наукового товариства» в Києві у 1918 році [20].

У вступі до своєї статті Леонід Добровольський відзначав, що в результаті пропозиції Петербурзької археологічної Комісії, зробленої Товариству пам'яток у Києві і аналогічної заяви Московського археологічного товариств адресованої до Київського міського музею, у справі організації догляду за земельними роботами під час будування під'їзних залізниць в межах Київської губернії, на зібранні Розпорядчого комітету 26 березня 1913 р., було ухвалено:

1) просити інженера В.В. Беккера дати потрібні відомості Комітетові про те, де саме мають будуватися проектовані залізниці;

2) заохотити зацікавлених в справі осіб для участі і організації згаданих досліджень.

На тому самому зібранні Комітету дали згоду взяти участь в початкових дослідженнях Д.М. Щербаківський та М.В. Пахаревський перший на ділянці від м. Рокитне до м. Таращі, а другий – від залізничного вокзалу м. Боярки до м. Германівки. Трохи згодом погодилися оглянути місцевості, по яких мали пролягати пізніші варіанти Германівської під'їзної залізниці – Л.П. Добровольський, а Чигиринську колію – В.І. Щербина.

Дякуючи допомозі інженера В.М. Нікіфорова, під керівництвом якого будувалися Германівська, Ржищівська і Богуславська під'їзні колії, була змога і картографічно ілюструвати відповідні частини досліджень.

Під час своїх досліджень в місцевостях, якими мала пролягти залізниця від м. Рокитне до Таращі, Д.М. Щербаківський встановив тут існування кількох могильників, незареєстрованих на «Археологічній карті Київської губернії»

проф. В.Б. Антоновича. Це 1) група могил біля с. Салихи; 2) група невеликих могил понад шляхом з Тараща до с. Троцьке; 3) кілька могил біля с. Острова та поблизу цукроварні, що поблизу м. Рокитне.

Було визнано позначити їх на трьохверстовій карті Генерального штабу, яка була власністю Товариства охорони пам'яток. Дослідник Д.М. Щербаківський дійшов висновку, що безпосередньої небезпеки для курганів і могил у цій місцевості від будування залізниці сподіватися не слід, хоча вважав, що на шляху будівництва можуть зустрічатися розорані могили. Він висловив бажання, щоб особи, які взяли на себе зобов'язання найперших досліджень в місцевостях де будувалися залізниці, позначати на карті всі могильники, кургани, майдани, вали, городища та інші пам'ятки старовини, що могли б бути не позбавлені наукового значення і стати доповненням до Археологічної карти В.Б. Антоновича.

Другим цікавим було дослідження власне Л.П. Добровольського з колегами. Дослідження в місцевості, де будувалася під'їзна залізниця від м. Германівка (спочатку від Германівки до залізничного вокзалу м. Боярки), пізніше від м. Германівка повз м. Трипілля і с. Козин, до залізничного вокзалу Київ II. І, нарешті, після зміни прикиївської частини другого варіанту, від околиць м. Германівка, повз Трипілля і Козина, повз хутори Мриги, Кременище, Круглик, с. Поштова Віта і Гатне до залізничного вокзалу Пост-Волинський у Києві. Л.П. Добровольський звернув увагу членів Товариства на те, що всі проектовані варіанти найближчої до Києва нової залізниці протікали по дуже цікавій з археологічного погляду місцевості. І закликав своїх однодумців-дослідників подавати докладні свідчення про свої спостереження.

Частина найперших варіантів Германівської залізниці, так звана Стугно-Боярська залізниця, де проводив дослідження М.В. Пахаревський відповідно до позначень на карті будівництва вказівок інженерів-будівельників, мала пролягти через с. Будаївку, що поруч з Васильковом. Проектований тут варіант колії не зачіпав решток стародавнього вітянсько-ірпенського валу, що зник в межах с. Будаївки, але за великокнязівських часів був найближчою оборонною межею від стародавніх степовиків і мав на шляху своєї протяжності стародавнє городище, поверх якого вже на початку XX ст. було збудовано церкву в с. Будаївка. Вийшовши з лісу, що з півдня прилягав до Будаївки, проектована залізниця мала на меті підходити до старовинного села Глеваха, згаданого ще у 1471 р. За Глевахою залізниця вела на територію, покриту за давніших часів безліччю могил – свідків бурхливого колишнього тут життя. Це було Білокняже поле, що в документах згадується не раніше, як у XVI ст.

Перерізавши колишній білоцерківський шлях і повернувши, замість давнішого, у східний бік, залізниця повинна була залишити на півночі від себе с. Мархалівку, щоб йти потім на південному сході (біля південної території

с. Рославиці), а далі недалеко вже від с. Гоздова, і просто на південь. Біля місця, де сходяться шляхи з с. Крушинки і в с. Янковичі і з Глевахи в Рославичі, проектована залізниця наближалася до групи могил, а на південь від Гвоздова, перерізавши Києво-Богуславський шлях, виходила на нове, по своєму історичному минулому не меншого значення, ніж Білокняже поле, плато, що межувало на півдні з долиною річки Стугни, на заході – з долиною р. Будаївки, а на сході – з кручами, завернувши в бік Дніпрових луків, і також вкрите численними могилами. Воно також з південно-східного краю має славнозвісне городище «Торч», що лежить поблизу місця, де долина р. Стугни наближалася до колишніх дніпрових луків.

Від Гвоздова, про давність існування якого може посвідчити знайдений у свій час на території цього села скарб з новгородських срібних гривень, срібних ординарних монет і двох монет київського князя Володимира Ольгердовича, тобто другої половини XIV ст. – нова залізниця перерізавши кілька разів Києво-Богуславський шлях і далеко на схід від себе полишивши село М. Дмитровичі і відомий під однаковою назвою з тутешньою добре знаною джерелом-криницею «Володимир», тобто яром, біля села В. Будаївки, повинна була опуститися в долину р. Будаївки, притоки р. Стугни.

Могил, що були в її окрузі, вона не зачіпала. Л.П. Добровольський зате констатував в цьому селі на горі, біля горішньої церкви, не зареєстровані на карті Антоновича, але згадані в «Сборнике материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей», чотирикурне подвійне (внутрішнє і зовнішнє) городище, козацьку фортецю другої половини XVII ст.

Спустившись біля В. Бугаївки до низової частини р. Бугаївки (або Устя), з лівого її боку і зупинившись на лівому березі р. Стугни проектована залізниця змінила свій напрямок на південно-східний бік і перерізала згадану допіру дніпрову притоку з сходу від Копанівської слободи і с. Копачова. Вона таким чином зовсім не повинна була зачепити того, що лишилося на захід, праворуч від низової частини р. Бугаївки, ні тутешнього редуту, колишнього форпосту на російсько-польській границі XVII–XVIII століть., ні тутешнього краю стародавнього, так званого зміїного валу домонгольської доби, котрий починаючись звідси (а не від м. Трипілля, як гадав професор Антонович) простягався понад лівим берегом р. Стугни до Василькова і хутора Хлібча, повертав звідти на північ, проходив через с. Плисецьке, перетинаючи р. Ірпень біля с. Перевозу. Тим паче, не повинна була залізниця завітати, нарешті, до розтшованого на лівобережних горах Постугня, поверх с. Хамбікова, урочища «Берково» з ознаками старовинного населення, хоч пустопорожнім було вже воно за часів зробленого у 1866 р. московськими воєводами статистичного реєстру. Його можна швидше всього визнати рештою городища ще великокнязівської доби і через те дехто з учених з'єднують їх із згаданим в XII ст. літописним Тумашем.

Л.П. Добровольський зазначає, що невдовзі було одержано звістку про те, що Товариство будування під'їзних залізниць відмовилося від цього першого варіанту залізничної колії. Тому М.В. Пахаревський не робив досліджень на місцевості на південь від р. Стугни і до Григорівської цукроварні.

Після того як замість першого варіанту (Григорівська цукроварня – Боярка), відомою стала згадана вже зміна напрямку проектованої під'їзної Германівської залізниці, Керівничий Комітет запросив для відповідних досліджень Л.П. Добровольського, який останні кілька років спеціально студіював історичну топографію київських околиць. Він зробив з осені 1913 р., влітку і восени 1914 р., нарешті влітку 1915 р. кілька об'їздів і піших оглядів місцевостей в тім районі, де планувалося будувати залізницю, що хоч і мала, до остаточного свого завершення кілька варіантів, все-таки і до 1929 р. була недобудованою. Здобутки досліджень Л.П. Добровольського було подано до Комітету у трьох звітах, що робилися один за одним через деякий час (20 січня 1914 р., 3 квітня і 6 листопада 1915 р.).

З самого початку найпершого ознайомлення, одночасного (20 жовтня 1913 р.) з газетним повідомленням про дозвіл уряду почати будувати залізниці в запропонованому вже тоді по наддніпрянському напрямку, новий варіант залізниці на всьому просторі від Григорівської цукроварні до м. Трипілля, с. Козина і, нарешті, залізничного вокзалу Київ II, був також ще кілька разів розглянутий і особливо коли було одержано усі варіанти під'їзних залізниць.

Південна, початкова частина нової залізниці складалася, з одного боку, з колії на чотири версти завдовжки, напрямок якої одразу ж вияснився, вона йшла вгору до Григорівської цукроварні, що розкинулася в долині річки Красної, на водороздільну площу на півночі од згаданої вже дніпрової притоки. З другого боку, зустрічаємося тут і з головною колією, технічно ще не зовсім ще розробленою під час найпершого огляду місцевості і через це оглянутою вже тільки аж у 1914 р. Головна колія, що починалася за 12 верств од сполучення на просторі між с. Красною і м. Обуховим, в свою побічну колію, на півдні закінчується на згористій рівнині біля містечка Київського повіту Германівки і с. Деремизни і йде спочатку з північно-східного напрямку до водороздільної площі, маючи з південно-східного боку долину р. Красної. Біжучи спочатку здебільшого поруч з місцевими невеликими шляхами, а в одному місці, між Обухівською фермою і хутором Зеленим, і поруч з поштовим шляхом, нова залізниця від околиці хутора Дерев'яного останні 5 верств перед Трипіллям проходила поволі спускаючись до перекопаних високих гір і поверх засипаних глибоких балок.

Відійшовши від свого початку на 18 верст, залізниця недалеко од передмістя Трипілля с. Кисилівки і біля самої Дівич-гори, тобто на північній території містечка і суміжно з урочищем Філонівщиною, круто повертає до Києва у північно-західний бік.

Л.П. Добровольський зазначав, що на затрипільській ділянці нової залізниці деяке значення з археологічного погляду можуть тільки мати не зачеплені могили, бо лежали вони з боку од колії біля Германівського вокзалу і коло того місця, де сходяться залізничні колії. Ці могили, як і ті, що лежали поодаль, не зазначені у Антоновича.

Через те, що огляд місцевості в районі згаданої ділянки залізниці, зроблений ще й до того не пішою ходою, а об'їздом, мав спеціальний характер, Л.П. Добровольському не пощастило тоді упевнитися на якому місці зустрічається нова залізниця в околиці м. Трипілля з зазначеними на карті Антоновича старовинними, так званими Змієвими валами, що нібито сходяться тут. В іншому разі разі їх можна буде констатувати тільки, як розорані зовсім на ділянці біля містечка в бік і до правобережжя р. Стугни і до лівобережжя р. Красної. Бо здогади В.Б. Антоновича про підхід до Трипілля також і третього валу, тобто того, що простягається вздовж лівого берега Стугни, фактично тільки до злиття з нею р. Бугаївки, не виправдалися і взагалі його археологічна магія, зазначав Леонід Павлович, потребує значних додатків і навіть поправок.

Нова залізниця йдучи далі, як було згадано, біля північної території Трипілля, лишила з боку від себе суміжну Дівич-гору, а тим паче, городище (їх тут два), що бувши залюдненим, існувало ще за домонгольської доби, і саме містечко, тобто місцевість, охарактеризовані у свій час Руліковським, Похилевичем, В.Б. Антоновичем, проф. Г.Г. Павлуцьким, проф. В. Гр. Ляскоронським та ін., з історичного, археологічного, художньо-історичного погляду. Вона з під-самою Дівич-гори збігає з правобережжя до наддніпрянських луків і, перерізавши своїм високим валом долини річок Маньки і Стугни в'ється і далі, як і біля Трипілля, в північно-західнім напрямку. До того ще цікаво буде зазначити, відзначає Л.П. Добровольський, що під час виконання тутешніх великих робіт в розкопаному місці біля Дівич-гори було знайдено кості мамонта.

Перерізавши низову частину р. Стугни коло східної території с. Злодіївки, а також с. Столипина, нова залізниця простягалася не ухиляючись на бік принаймні верст на 12 між с. Злодіївкою і с. Козином по пустельній, лісовій і піщаній місцевості. Лишаючи весь час на схід сонця від себе Київсько-Трипільський шлях, залізниця не зачіпала зустрічних по дорозі хуторів Плюти і Рудяки, де, як казали місцеві люди, вперше кимось було випадково знайдено якусь металеву зброю і навіть біля с. Козина, з краю якого в піщаних валах, мовляв Антоновичем констатовано багато черепків товстого глиняного посуду. Решток стародавнього наземного будування дослідникам не пощастило знайти ні під час об'їзду, ні пішого огляду цієї ділянки.

Від Козина найперший наддніпрянський варіант Германівської залізниці йшов, також просто у північно-західний бік, по піщаній і лісовій місцевості, яка належала до маєтків колишнього «Відомства державного скарбу» (Ведомства

государственных имуществ), маючи завжди недалеко від себе тутешній шлях і лишаючи ген-ген праворуч, тобто на схід, луки і хутори кількох київських монастирів.

Край найдальшої частини Дніпрової затоки Заспи, або певніше – біля кручі над багнуватим урочищем Кончою, поруч з яким пролягав шлях, залізниця повинна була перерізати старовинний, теж ледве помітний, земляний вал, що колись за давніх часів був місцевою лісовою засічною межею.

Перерізавши за кілька верст далі на північ від східного наддніпрянського кінця цього валу, Київсько-Трипільський і Київсько-Обухівський шляхи, що саме тут сходяться докупи, які раніше пролягали по різних краях тутешньої казенної пущі, залізниця повинна була виходити з лісу до с. Литовської Віти і переходити через багнувати низову частину долини праводніпрянської природи, що також зветься р. Вітою. На ділянці між Литовською Вітою і с. Пироговим колія проектованої залізниці повинна була перерізати досить високу піщану місцевість із стародавнім плотом, збудованим в часи кам ‘яної доби, який у свій час вже звернув на себе увагу В.Б. Антоновича і М.Ф. Біляшівського, а тепер і О.Д. Ертеля, зазначає Л.П. Добровольський.

Далі проектовану залізницю планувалося покласти вздовж урочища Бички, повз с. Корчувате. Вона мусила йти попід самою високою горою з китаївськими могильниками, льохами і городищем, тобто місцевість, яка з часів ще М.О. Максимовича визнається за літописний Пересічень і стала з часу обох київських археологічних з’їздів (1878 і 1899 рр.) темою для досліджень Самоквасова, В.П. Науменка, В.Б. Антоновича, О.Д. Ертеля і, нарешті, місцевого Воєнно-історичного товариства. Через те, що у свій час боялися, щоб не зруйнувати зовсім цього визначного з історичного погляду місця, або, принаймні, щоб не попсували його робітники чи відвідувачі, Керівничий Комітет товариства охорони пам’яток зараз же постановив звернутися до власника усієї ділянки – Києво-Печерської Лаври з проханням аби обгородити це місце плотом від тієї смуги землі, що мала піти під залізницю.

Перерізавши потім с. Мишоловку і тутешні цегельні, що беруть для своїх потреб землі з східного краю гори Багрина, залізниця виходила ліворуч од тутешньої наріжної дороги на край дніпрових луків, певніше – до верхньої частини колишньої київської протоки, минала славнозвісну Лису гору, пролягаючи коло самої неї, перебігала там через низову частину р. Либідь і, нарешті, просуваючись через городи Київської Печерської Лаври, своїм північним краєм досягала вокзалів Києва II і Києва товарного. Північну частину наддніпрянського варіанту залізниці між Києвом і Козином, одначе, не було збудовано.

Коли стала відома остаточна постановка будівництва під’їзної залізниці з’єднати Германівку через с. Козин вже із залізничним вокзалом Пост

Волинським у Києві, то виникла необхідність для Л.П. Добровольського зробити нові історично-топографічні розвідки влітку і восени 1914 р. та влітку 1915 року.

Вироблений тепер остаточний варіант прикиївської частини нової залізниці відрізнявся від попереднього, як вже було підкреслено, біля с. Козина. Приблизно за одну версту на північ од села колія залізниці звертала доволі помітно на захід, тримаючись, взагалі все того ж південно-західного напрямку. Як і на попередній, злодіївсько-козинській ділянці залізнична колія довжиною 8 верст, й тут проходить серед широкої просіки, що перерізає місцеву негусту пущу, верхів'я піщаних дюн і деякі зустрічні шляхи до найближчих сіл на правобережних горах, і доходить до південної території великого лісового хутора Мриги, який лежить на Київсько–Обухівському шляху та край великої передгірської багнуватої місцини – луків.

Не доходячи всього на кілька кроків з південно-східного боку до Мригів, залізнична просіка перерізала малопомітний земляний вал, що дуже таки від часу розсунувся, але все ще виглядав могутнім. Оглянувши його, Л.П. Добровольський констатував ще один, земляний вал, що тягнувся з заходу на схід майже рівною смугою, завдовжки на 3-4 верстви від згаданого багна до також згадуваної вже кручі Київсько-Трипільського шляху в урочищі Конча, що залягав в глибині дніпрової рибоводної затоки Заспи. Вал був в свій час лісовою засічною межею, яка обороняла колись підступ до Києва з боку місцевості на північ від низової частини р. Стугни. Зв'язок цього старовинного валу з константованою Леонідом Павловичем в його розвідці «Змієві вали поблизу Києва» і підкреслених безпосередньо колишніх оборонних фортець на південь від Києва (вали ходосовсько-вітянський, вітянсько-бобрицький). Після того, як знайдено цей вал можна уявити собі стародавню домонгольської доби межу, найближчу до Києва, вже й позначену як оборонну од степовиків на всій її довжині між річками Дніпром і Ірпенем. Речових знахідок на місці прориву валу колією, знайдено не було.

З північно–західного боку від Мригів, вийшовши вже з казенної пущі, залізниця мала пролягати по ненасипаному ще тоді на верстах 2–3 земляного валу поверх тутешнього багна, щоб підійти до самого хутора Київського Флоровського жіночого монастиря Березового, який розкинувся проти с. Ходосівки і поблизу броду Короля, тобто по лівий бік р. Віти, біля того місця, де вона виходить на суміжні багнуваті, передгірські луки.

Далі нова залізниця верстов на 12-13 йшла, як і попереду, взагалі в північно-західний бік, вздовж лісового, північного берега р. Віти до самого плато біля с. Юровки. На цій ділянці залізнична колія, перерізаючи ряд невеликих долинок, а також хутір Кременище, тричі перебігає відповідну, північно-східну частину, описану у свій час Л.П. Добровольським старовинного, ніби

підковою зробленого валу. Він тягнеться між Королем, Кременищем, хутором Кругликом, с. Янковичами, нарешті, с. Ходосівки і представляє з себе ніби останній перед багном, завдовжки більше, як на 20 верст, край вже згаданого змієвого валу домонгольської доби, що простягнувся од с. Круглик понад р. Вітою, а за Будаївкою – понад р. Бобрицею до околиці с. Білогородки.

В прорізах валу залізницею, не було знайдено нічого цікавого з археологічного погляду. В напрямку до тутешнього вокзалу була, одначе, як копали землю, знайдена стародавня підкова.

Од майбутнього Хотівського залізничного вокзалу, що мав будуватися біля хутора Київського Видубицького монастиря Круглика, або інакше Арсенієвського скита, чи Зарубицької Віти, і на Київсько-Богуславському шляху, нова під'їзна залізниця вступала в найцікавішу і з пейзажного, і з історично-топографічного боку ділянку, простуючи й далі, понад р. Вітою, в гору за її течією; вона тут поволі при цьому піднімається біля с. Поштової Віти і с. Юровки, перед виходом на Київсько-Жулянське плато. Смуга залізничного валу перерізає по дорозі ряд рівчаків, в яких текли струмочки, що літом майже пересихали, і багнувату лісову місцину. Так, під час копання землі в урочищі Горлячка, було знайдено досить цікаві з палеонтологічного погляду речі – кістки давніх тварин.

Зовсім не зачіпаючи зазначеного надрічкового вітянсько-будаївського старовинного валу, залізнична колія перерізувала зате по дорозі третій в тутешній системі старовинний вал, що мав від попереднього – від р. Віти, по сусідству з хутором Микольським або Воробйовою Вітою, до місця на захід від с. Хотова, в верхній частині р. Хотовки – стародавнього вітовсько-хотівського валу.

Однак, цей піщаний вал на згаданій ділянці, порослий кущами, так розсипався, що його тут зовсім майже не можна відрізнити від навколишньої місцевості.

Біля самої території с. Почтової Віти, яка зветься так через те, що тут колись пролягав поштовий шлях з Києва у бік Василькова і далі залізнична колія підходить майже до самого лісового краю, констатуючи у свій час Л.П. Добровольським (дивись його розвідку «Городище у дар Почтовой Вите»), городище великокнязівської доби. При цьому в урочищі Казармах воно проходить через давно знищену колишніми забудовами частину місцевого великого лісового могильника. Коли не рахувати, одначе, прихованих собі землекопами наконечників якоїсь металевої зброї, то тут пощастило знайти невеликий глиняний горщечок грубої роботи, який нагадував собою відповідні вироби XI ст. з тих, що знаходяться досі в Київському міському музеї.

Л.П. Добровольський зазначав, що на щастя, стародавній могильник, що ховався в глибині тутешнього казенного лісу, все ще залишався незіпсованим людьми в більшій своїй частині.

Від Поштової Віти залізниця робить, виходячи на суміжне плато, майже на 10 верст завдовжки крутий заворот в західний бік, а між с. Юровкою і с. Гатним простує вже по гористій, не зарослій лісом місцевості з широким краєвидом.

Перерізавши далі поблизу с. Чабани, верхню частину р. Шварнівки, а пізніше, біля південно-східної території с. Гатного, долинку р. Гатенки з басейну також р. Віти, залізниця проходить між тогочасним хутором київського Микольського монастиря, з боку митрополичого х. Теремків, польовому урочищі Курганах, маємо ряд дуже давніх земляних могил. Тут під час Київського археологічного з'їзду були зроблені у 1874 р. Івановським, Самоквасовим і Антоновичем розкопки, що констатували речі, переходової од каміння до металу доби.

На шляху залізничної колії тутешні кургани, одначе, не зустрічаються.

В крайній, прикиївській своїй частині нова залізниця, будування якої було затримано під час першої світової війни, через що вона тут тільки запроектована, повинна пролягати верст на 7-8 завдовжки, рівною смугою в північний бік, біля західної території с. Жуляни, що розкинулося понад старовинним Київсько-Хвастівським шляхом, до самого прилучення до головної колії Південно-Західної залізниці біля Поста Волинського. Тут, таким чином, і кінчається північна початкова частина Германівської під'їзної колії, довжиною на 68 верств.

В червні 1915 р. В.І. Щербина зробив подорож до Чигирина для того, щоб ознайомитися з роботами біля залізниці, що будувалася між Фундуклеївкою і Чигирином, і довідатися, чи не знайдено було під час згаданих робіт яких-небудь решток старовини. Коли прибув він до Чигирина, то роботи з будування залізничної колії вже було закінчено. Через те В.І. Щербина й не вважав за потрібне зробити огляд колії, а обмежився лише збиранням цікавих для нього відомостей від будівничого залізниці інженера Осипова і чигиринського міського голови Лопати.

Висновок

Кінець XIX – поч. XX століть відзначається активізацією будівництва залізниць на теренах сучасної України. Особливо необхідно відзначити діяльність залізничних органів, які не дивлячись на обмежений фінансовий ресурс, просували ідею створення мережі під'їзних колій в Київській губернії. Більшість таких залізниць були збудовані завдяки їхнім старанням.

Звичайно, сьогодні факти будівництва мережі залізниць майже забуті. Тому ми вдячні Л.П. Добровольському, що він своєю статтею пролив світло на події означеного часу.

Література:

1. Шибут А.С. Иван Ярковский: автор гипотез, опередивших время. *Кем быть?* Минск, 2014. № 2. С. 34–37

2. Герасимова Г.П. Добровольський Леонід Павлович. *Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс].* Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 2008. Т.8. Режим доступу: https:// esu.com. ua/article–22423.

3. Синявський А. Пам'яті Л.П. Добровольського *Записки Київ ІНО*. Київ. 1930. Кн. 4. С. 207–209.

4. Синявський А. Л.П. Добровольський у споминах: Замість некролога. *Україна.* 1930. липень–серпень.№ 42–43. С. 99–118.

5. Щербина В. Леонід Павлович Добровольський як знавець Києва й Київщини. *Київ. збірник історії й археології побуту й мистецтва. Київ. 1930. Зб. 1. С. 389–401.*

6. Леонід Павлович Добровольський: матеріали до біографії підготував до друку Г.Д. Казьмирчук; вступна стаття та бібліографія Ю.В. Латиша. Декабристи в Україні: дослідження й матеріали /наук. ред. проф. Г.Д. Казьмирчук. Київ: Ін-т іст. України НАН України. Київ. Т. 4. С. 166–170.

7. Добровольський Л.П. Змиевы валы вблизи Киева: из пригородных историко-топографических экскурсий. Киев: Тип-фия Т.Г. Мейнандера. 1908. 30 с. (*Чтения в историческом обществе Нестора Летописца.* 1909. Кн. 21).

8. Добровольський Л.П. Забуті межі давньої Київщини. *ЗУНТК* 1908. Т.3. 36 с.

9. Добровольський Л.П. К вопросу о древних укреплениях в окрестностях Киева. *Военно-исторический вестник.* 1912. №1. С. 165–181.

10. Добровольський Л.П. Летописный Дорогожич. К вопросу о давнишних Киев. пригор. укреплениях: с планом с.-з. части Киева. Киев: Изд-ние Киев отд. импер. Русс. Военно-исторического об-ва. 1913. №1. С. 25–49.

11. Добровольський Л.П. Київські укріплення і Золоті Ворота. *ЗУНТК.* 1927. Т. 21. С. 15–33.

12. Добровольський Л.П. З минулого Хотівської околиці Києва. *Зап ІФВ*. 1927. Т.12. С. 204–222.

13. Добровольський Л.П. Колишній наддніпрянський оборонний вал під Києвом: Мриги–Конча. *Зап. ІФВ.* 1927. Т.12. С. 223–233.

14. Добровольський Л.П. Повстання декабристів на Україні: З матеріалів Київського Центрального архіву / за ред. В. Базилевича, Л.П. Добровольського та В.І. Міяковського. Харків. 1926. 103 с.

15. Добровольський Л.П. Повстання Чернігівського полку. 1. Чернігівський полк перед повстанням. II. Повстання Чернігівського полку. III. Учасники подій. Додаток. Систематичний огляд літератури. Науковий збірник Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури. 1926. С. 43–168.

16. Добровольський Л.П. Йосип Руликовський (1780–1860) – польський мемуарист революційних подій 1825–1826 рр. на Київщині. Декабристи на Україні (Йосип Руликовський (1780–1860). Збірник праць комісії для дослідів громадських течій на Україні. 1926. С. 37–50.

17. Добровольський Л.П. В.Б. Антонович у працях про Київщину та Київ. Зап. Істор.-філол. відділу ВУАН. 1929. Кн. 5. С. 223–233.

18. Добровольський Л.П. В.С. Іконников про Київ та місцеве минуле. Зап. Істор.-філол. відділу ВУАН. 1929. Кн. 21–22. С. 7–28.

19. Добровольський Л.П. Київщина та Київ в працях М.С. Грушевського. Ювілейний збірник на пошану академіка М.С. Грушевського з нагоди його 60-річчя. 1928. Том. 1. С. 410–427.

20. Добровольський Л.П. Проектовані нові під'їзні залізниці в межах Київської губернії з історично-археологічногол прогляду. Зап. Істор.-філологічної секції Укр. Наук. Тов-ва в Києві. 1918. Т. 18. С. 41–50.

References:

1. Shibut, (2014). A.S. Ivan Yarkovskiy: avtor gipotez, operedivshih vremya [Ivan Yarkovsky: the author of hypotheses ahead of their time]. *Kem byit?– Who to be?* Minsk, *2*. S. 34–37 [in Ukrainian].

2. Herasymova, (2008). Dobrovolskyi Leonid Pavlovych [Dobrovolsky Leonid Pavlovich]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy – Encyclopedia of modern Ukraine*. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Vol.8 [in Russian].

3. Syniavskyi, (1930). L.P. Dobrovolskyi u spomynakh: Zamist nekroloha [Dobrovolsky in memory: Deputy obituary]. *Ukraina – Ukraine.*. Lypen–serpen. № 42–43. S. 99–118 [in Ukrainian].

4. Syniavskyi, (1930). Pamiati L.P. Dobrovolskoho [In memory of L.P. Dobrovolsky]. *Zapysky Kyivckoho INO – Notes of the Kiev INO*. Kyiv. Kn. 4. S. 207–209 [in Ukrainian].

5. Shcherbyna, (1930). Leonid Pavlovych Dobrovolskyi yak znavets Kyieva y Kyivshchyny [Leonid Pavlovich Dobrovolsky as a knower of Kiev and the Kiev region]. *Kyivskyi zbirnyk istorii y arkheolohii pobutu y mystetstva – Kiev collection of history and archeology of everyday life*. Kyiv. Vol. 1. S. 389–401 [in Ukrainian].

6. Kazmyrchuk, (2005). *Leonid Pavlovych Dobrovolskyi: materialy do biohrafii / Dekabrysty v Ukraini: doslidzhennia y materialy [Leonid Pavlovich Dobrovolsky: materials before the biography/ Decembrists in Ukraine: further materials]*. Kyiv. T. 4. S. 166–170 [in Ukrainian].

7. Dobrovolskiy, (1909). Zmievyi valyi vblizi Kieva: iz prigorodnyih istoriko-topograficheskih ekskursiy [Serpentine ramparts near Kyiv: from suburban historical and topographic excursions]. *Chteniya v istoricheskom obschestve Nestora Letopistsa – Readings in the historical society of Nestor the Chronicler*. 1909. Kn. 21. Kiev: Tip-fiya T.G. Meynandera [in Russian].

8. Dobrovolskyi, (1908). Zabuti mezhi davnoi Kyivshchyny [Forgotten borders of the ancient Kiev region]. *ZUNTK – ZUNTK*. Vol.3 [in Ukrainian].

9. Dobrovolskiy, (1912). K voprosu o drevnih ukrepleniyah v okrestnostyah Kieva [On the issue of ancient fortifications in the vicinity of Kyiv]. *Voenno-istoricheskiy vestnik – Military-historical bulletin. 1*. S. 165–181 [in Russian].

10. Dobrovolskiy, (1913). Letopisnyiy Dorogozhich. K voprosu o davnishnih kievskih prigorodnyih ukrepleniyah: s planom severo-zapadnoy chasti Kieva [Chronicler Dorogozhich. On the issue of ancient Kyiv suburban fortifications: with a plan of the northwestern part of Kyiv]. Kiev. 1913. 1. S. 25–49 [in Russian].

11. Dobrovolskyi, (1927). Kyivski ukriplennia i Zoloti Vorota [Kiev fortifications and the Golden Gate]. *ZUNTK – ZUNTK*.. Vol. 21. S. 15–33 [in Ukrainian].

12. Dobrovolskyi, (1927). Z mynuloho Khotivskoi okolytsi Kyieva [From the past Khotivskaya outskirts of Kiev]. *Zapysky IFV – Notes of the IFV*. Vol12. S. 204–222 [in Ukrainian].

13. Dobrovolskyi, (1927). Kolyshnii naddniprianskyi oboronnyi val pid Kyievom: Mryhy–Koncha [Kolishny Nadnipryansky defensive rampart near Kiev: Mrigi-Koncha]. *Zapysky IFV – Notes of YFV*. Vol.12. S. 223–233 [in Ukrainian].

14. Bazylevych, Dobrovolskyi & Miiakovskyi, (1926). Povstannia dekabrystiv na Ukraini: Z materialiv Kyivskoho Tsentralnoho arkhivu [Decembrist uprising in Ukraine: From materials of the Kiev Central Archive]. Kharkiv [in Ukrainian].

15. Dobrovolskyi, (1926). Povstannia Chernihivskoho polku: I. Chernihivskyi polk pered povstanniam. II. Povstannia Chernihivskoho polku. III. Uchasnyky podii. Dodatok: Systematychnyi ohliad literatury do spravy pro povstannia Chernihivskoho polku. Povstannia dekabrystiv na Ukraini [Insurrection of the Chernihiv Regiment: I. Chernihiv Regiment before the rebels. II. Insurrection of the Chernigov regiment. III. Participants come. Addendum: A systematic review of the literature up to the information about the insurrection of the Chernigov regiment. Revolt of the Decembrists in Ukraine]. *Naukovyi zbirnyk Kharkivskoi naukovo-doslidnoi kafedry istorii ukrainskoi kultury – Scientific collection of the Kharkiv Scientific Research Department of the History of Ukrainian Culture*. Kharkiv. S. 43–168 [in Ukrainian].

16. Dobrovolsky, (1926). Yosyp Rulykovskyi (1780–1860) – polskyi memuaryst revoliutsiinykh podii 1825–1826 rr. na Kyivshchyni. Dekabrysty na Ukraini [Josip Rulikowski (1780–1860) – Polish memoirist of the revolutionary events of 1825–1826. in Kiev region. Decembrists in Ukraine]. *Zbirnyk prats komisii dlia doslidiv hromadskykh techii na Ukraini – Collection of the National Commission for the investigation of huge currents in Ukraine*. Kyiv. S. 37–50 [in Ukrainian].

17. Dobrovolskyi, (1929). V.B. Antonovych u pratsiakah pro Kyivshchynu ta Kyiv [V.B. Antonovich talks about the Kiev region and Kiev]. *Zapysky IFV – Notes of the IFV*. Vol. 25. S. 223–233 [in Ukrainian].

18. Dobrovolskyi, (1929). V.S. Ikonnikov pro Kyiv ta mistseve mynule [V.S. Ikonnikov pro Kyiv ta mistseve mynule]. *Zapysky IFV – Notes of YFV*. 1929. Vol.21–22. S. 7–28 [in Ukrainian].

19. Dobrovolskyi, (1928). Kyivshchyna ta Kyiv u pratsiakh M.S. Hrushevskoho [Kiev region and Kiev among the ancestors M.S. Grushevsky]. *Yuvileinyi zbirnyk na poshanu akademiku M.S. Hrushevskomu z nahody yoho 60-richchia – Jubilee collection dedicated to academician M.S. To Grushevsky, thank you for his 60th birthday*. Kyiv: VUAN. Vol. 1. S. 410–427 [in Ukrainian].

20. Dobrovolskyi, (1918). Proektovani novi pidizni zaliznytsi v mezhakh Kyivskoi hubernii z istorychno-arkheolohichnoho pohliadu [New underground climbing frames were designed within the Kiev province from a historical and archaeological perspective]. *Zapysky Istorychno-Filolohichnoi Sektsii UNT v Kyievi – Notes of the Historical-Philological Section of the University of Technology in Kiev.* Vol. 18. S. 41–50 [in Ukrainian].

Журнал

«Актуальні питання у сучасній науці»

(Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)

Випуск № 2(32) 2025

Підписано до друку: 14.02.2025 р.
Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2.

Видавець:
ФОП Жукова Ірина Віталіївна Свідоцтво серія ДК №7425 від 09.08.2021 р.,
02217, м. Київ, пр. Маяковського Володимира, буд. 4-В, кВ. 10